İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

İSTANBULUN: CAMİ, MESCİD, MEDRESE, MEKTEB, KÜTÜBHÂNE, TEKKE, TÜRBE, KİLİSE, AYAZMA, ÇEŞME, SEBİL, SARAY, YALI, KONAK, KÖŞK, HAN, HAMAM, TİYATRO, KAHVEHÂNE, MEYHÂNE.. BÜTÜN YAPILARI... DEVLET ADAMI, ÂLİM, ŞÂİR, SANATKÂR, İŞ ADAMI, HEKİM, MUALLİM, HOCA, DERVİŞ, PAPAZ, KEŞİŞ, MECZUB, NEVCİVAN, NİGÂR, HANENDE, SAZENDE, ÇENGİ, KÖÇEK, AYYAŞ, DERBEDER, PEHLİVAN, TULUMBACI, KABADAYI, KUMARBAZ, HIRSIZ, SERSERİ, DİLENCİ, KAATİL.. BÜTÜN ŞÖHRETLERİ. DAĞI, BAYIRI, SUYU, HAVASI, MESİRE YERLERİ, BAHÇELERİ, BOSTANLARI VE İLÂH.. BÜTÜN TABİAT GÜZELLİKLERİ VE COĞRAFYASI... SOKAKLARI, MAHALLELERİ, SEMTLERİ.. YANGINLARI, SALGINLARI, ZELZELELERİ, İHTİLÂLLERİ, CİNAYETLERİ, VE DİLLERE DESTAN OLAN AŞK MACERALARI... İSTANBUL HALKININ DEVİR DEVİR ÂDET, AN'ANE, GİYİM VE KUŞAMI... İSTANBUL ARGOSU.. İSTANBULA AİT RESİMLER, ŞİİRLER, KİTAPLAR, ROMANLAR, SEYAHATNAMELER... İSTANBULA GELMİŞ YABANCI ŞÖHRETLER..

REŞAD EKREM KOÇU

Bu cildde: Saim Turgud AKTANSEL, Sermed Muhtar ALUS, Muzaffer ESEN, Vâsıf HİÇ, Eftim LAMBOĞLU, Reşad MİMAROĞLU, Ali ORTA, Mahmud YESÂRÎ, merhumlarla Halûk AKBAY, Ekrem Hakkı AYVERDİ Hakkı Râif AYYILDIZ, Şükrü Nâil BAYRAKDAR, Fahri DÜNGELEN, Osman Nuri ERGİN, İsmail ERSEVİM, Enver ESENKOVA, Semavî EYİCE, Ali GENCELİ, Celâleddin GERMİYANOĞLU, Ali Nüzhet GÖKSEL, Hakkı GÖKTÜRK, Nuri KAVAF, Hüsnü KINAYLI, Eşref MUTLU, B. OLKER, T. Yılmaz ÖZTUNA, Kevork PAMUKCİYAN, Ali Riza SAĞMAN, Neoklis SARRİS, Câhide TAMER, Halûk Cemil TANJU, Şâkir TOKMEN, Süheyl ÜNVER, Ali VEREN, Kalem arkadaşlığı etmişlerdir

ve

Sabiha BOZCALI, Behçet CANTOK, H. ÇİZER, H. Hüsnü, Nezih İZMİRLİOĞLU, A. Bülend KOÇU, Reşad SEVİNÇSOY, Salih SİNAN, Abdullah TOMRUK resim, harita, kroki ve plânları yapmışlardır.

266 resim, 67 plân, harita ve metin dışında 10 yaprak renksiz, 1 yaprak renkli resim ilâvesi.

İKİNCİ CİLD

ALAGEYİK SOKAĞI — ÂŞİREFENDİ KÜTÜBHÂNESİ

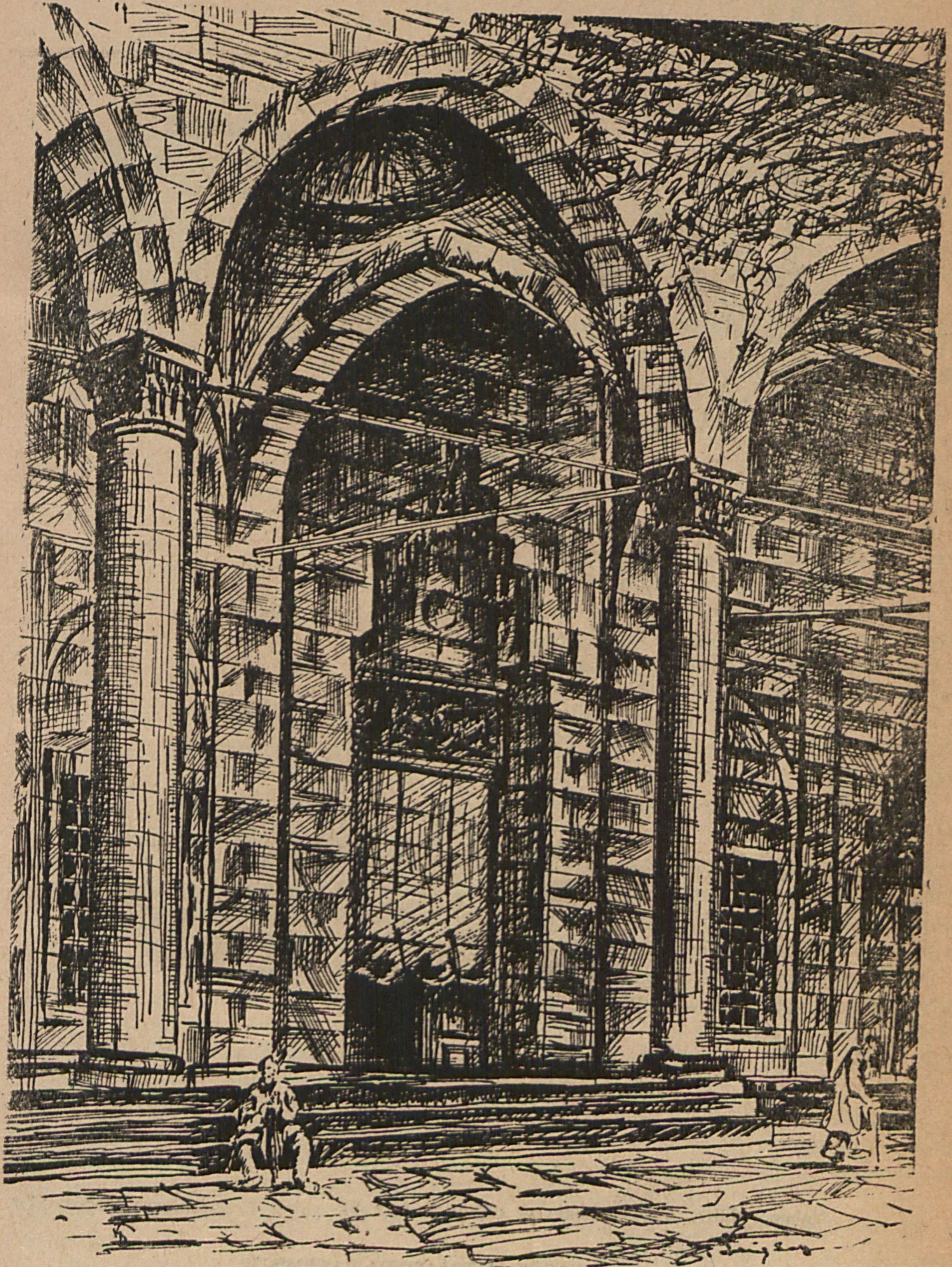
Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
ve Neşriyat Kollektif Şirketi

İSTANBUL, 1959

Bu cildi rahmetli anacığım Fatma Ekrem Koçu ile enîsi ruhum ablam Hâlet Ekrem Koçu'nun aziz hâtıralarına ithaf ediyorum.

R. E. Koçu

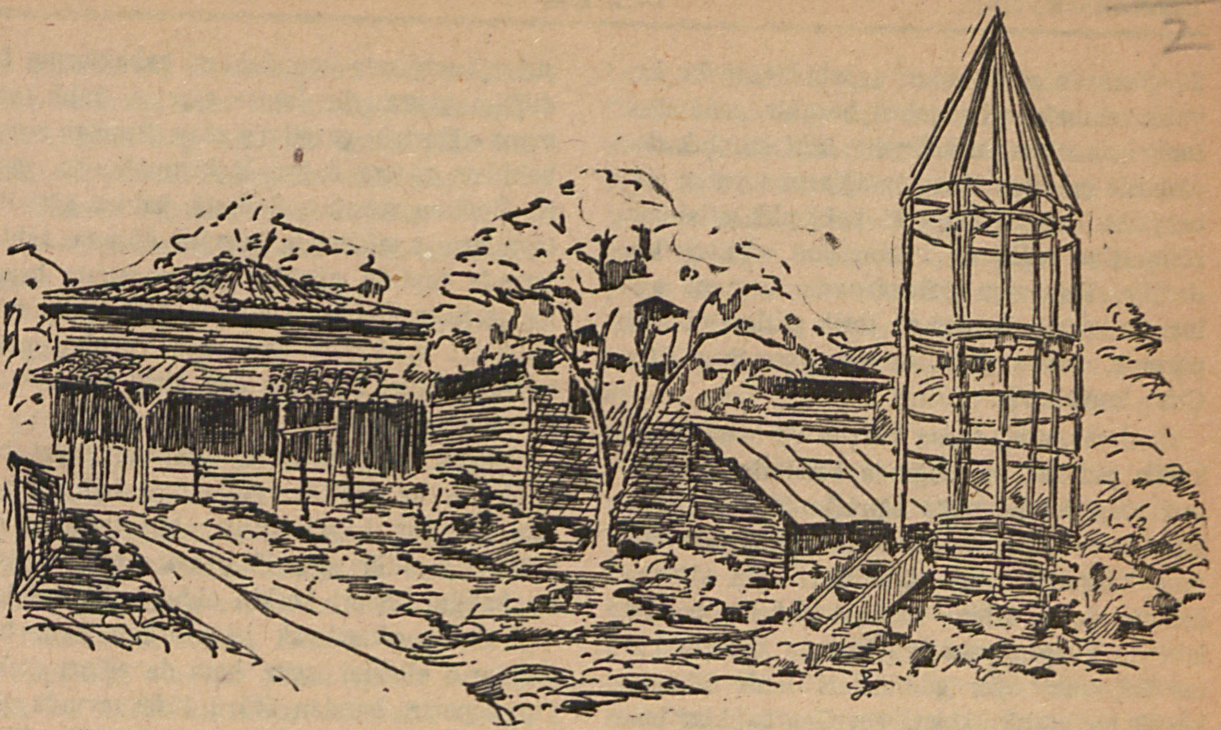
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

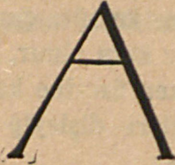
Çenberlitaşda Atîkalipaşa Camii Kapusu

(Resim : Reşad Sevinçsoy)

NURGÖK MATBAASINDA BASILMIŞTIR.

Akbaba köyünde muvakkat köy mescidinde çitten minâre, 1946
(Resim : Reşad Sevinçsoy)

ALAGEYİK SOKAĞI — Beyoğlu kazasının Galata nahiyesinin Müeyyedzade mahallesinde bir merdivenli yokuştur. Kemeraltı caddesiyle Yüksekkaldırım arasında uzanır. Kaba taş döşeli, bozuk, loş, yer yer pis kokulu bir sokaktır. Zürefa sokağı ile olan kavşağı karşısında bir kahvehane vardır ki, müşterileri, eski Galata kabadayılarının hâtıraları kolay kolay silinemiyen bu sokakların havasından hoşlanan kimselerle haşarıca gençler gibi görülür. Bu sokak ve civarı halkının büyük bir ekseriyeti rumdur; «Alageyik» sokağının çevresindeki yollarda Karaoğlan, Çığırtgan, Oğlak, Yonca, Zurefa gibi isimler taşıdığına dikkat edip, İstanbul sokaklarının son isim babası Belediye Mektupçusu sayın Osman Nuri Ergin'in de nükteciliği hatırlanırsa, Evliya Çelebinin Galata hakkındaki hükmü, zamanımız için de kıymetini muhafaza eder.

Bibl. : REK, Gezi notu

ALAMANA AĞLARI — Sahilden uzakça, on on beş kulaç sularda dolaşan balıkları avlamak için iki kayık içinde balıkları çevirmek suretiyle kullanılan ağlardır; İstanbul sularında has mânada büyük balıkçılık, alamana ağları ve alamana kayıklariyle yapılır. Alamana ağlariyle torik ve palamut, bazan da lüfer ve kefal avlanır, ağın gözleri de torik ve palamut gözüdür; «çakar» ve «gırgır» denilen ağlar da alamana gibi kullanıldığından, bu ağları alamananın çeşitlerinden olarak göstermek de doğru olur (B. : Çakar ve Gırgır).

Alamana ağını kullanan alamana kayıkları üç, dört, yahut umumiyetle görüldüğü üzere beş çifte olur (B: : Alamana Kayıkları). İki kayık bir reisin idaresinde bir takım teşkil eder; her iki kayığın iki reisi yerinde birer de palacısı (dümencisi) vardır; alamanaların dümenleri varsa da , avda dümen kullanılmaz, «Boyna» da denilen «Pala» kullanılır.

Alamanalarla balık avı eylûl ayının girmesiyle başlar, aralık sonuna kadar, toriğin Marmarada kışladığı yıllar, aralıktan sonra da devam eder.

Alamana ağının uzunluğu 200 - 250 kulaç, eni (yüksekliği) de 7,5 - 25 kulaç arasında değişir. Dibi taşlı denizlerde çevrilecek alamana ağlarının mantar tarafı çifte fanyalı, ortası tek fanyalı olup kurşun tarafına 15 -

20 göz sade ağ konulur; sebebi de, taşlık kayalık zeminde ağlar çabuk bozulur, sade ağın tamiri de nisbeten kolaydır; dibi kumluk denizlerde çevrilen alamana ağlarının yarısı çifte, yarısı tek fanyalıdır ki, balıkçılık ıstlahiyle birincisine «difane», ikincisine «iskoriçila» denilir. Tamamen çifte fanyalı alamana ağları da vardır, bunlar da torik gözleri dörder parmak, fanya gözü on altı parmaktır (B. : Çifte fanyalı ağ).

Alamana ağlarının kurşun ve mantar yakaları parmak kalınlığında kazıl ile donatılmış olup seksen okka ağırlığında bin parça mantar ve yine seksen okka ağırlığında bin tane kurşun takılır; gündüzleri ağın alt yakasının deniz dibini bulması şarttır, bunun için de kurşun yakasına her üç kulaçta bir taş bağlanır; eğer gündüzleri deniz dibinde küçük bir aralık kalırsa, çevrilen balıklar buradan kaçarlar; geceleri bu tehlike yoktur.

Aslı iki parça olan alamana ağları, birbirine bağlandıktan sonra kayıkların kıç tarafına istif edilir ve kayıklar kıçkıça bağlanır; reisin bulunduğu birinci kayık baş tarafı istikametinde, ikinci kayık da arka arka hareket eder; reis, birinci kayığın başında bir gözcü yeri bulunan direğe tırmanır ve balık gözler; bazan ikinci kayıkta da bir direk, bunun üzerinde de ikinci gözcü bulunabilir; bu direğe «Albora» tabir edilir. Gündüzleri, balık bulunan sahada deniz yüzünde bu mütehassıs balıkçıların gözünden kaçmıyan bir su titremesi olur, geceleyin de yakamozlar görülür.

Gündüzleri balık daima dibe doğru gittiğinden, mantar yakası deniz yüzünden iki kulaç kadar aşağı inse de ehemmiyeti yoktur, gece avında ise, mantarların suyun yüzünde bulunması lâzımdır. Geceleyin ağın eninden derin sularda balık çevrilemez, eğer balıkların başı açığa doğru ise, direkteki reis, bir küfe içinde alınmış irice taşlardan birkaç tanesini ileriye fırlatarak balıkları sahile doğru çevirir ve istenilen yere gelince: — Mola!.. diye bağırır, iki kayığı birbirine bağlıyan ve «Kama» denilen ağaç parçası derhal çekilir ve her iki kayık, yekdiğerine raptedilmiş alamana ağlarını denize dökerek kendi baş tarafları istikametinden ve aksi istikamette biribirinden ayrılırlar ve geniş bir daire çevirerek ayrıldıkları noktanın hizasında birleşirler ve ağların ucundaki su kabaklarını, bir düğüm çapraziyle denize atarlar, balık, alamana ağlariyle çevrilmiş olur. Bundan sonra balıkları ağlara doğru kışkırtmak için, gece ise Bodima vurulur; Bodima, balıkçı ağzı ile, tayfaların ayaklariyle kayığın döşeme tahtalarında tepinip gürültü çıkarmasıdır; bazan kışkış taşları atılır, «puntal» çarpılır; puntal balıkları ürkütmek için suya vurulan uzun sırığa denilir. Balıklar ağa girip takıldıktan sonra ağlar kayıklara alınır.

Eğer avlanan balık lüferden gayri bir balık ise, ağ denizden çekildikçe balıklar ağdan çıkarılıp kayığa atılır, bir taraftan da ağlar istif edilir; eğer lüfer avına çıkılmış ise, bu balığın dişleri keskin olduğundan, ağdan diri olarak çıkarılmak istenilirken hem balıkçıların ellerini ısırır, hem de ağları dişleyip koparır, bundan ötürü lüfer avında ağlar, balıklar alınmadan çekilip istif edilir, üzerine de hemen çuvallar atılarak balıklar öldürülür ve ondan sonra ağdan alınır. Lüfer avında, ayrıca, kayığa, çuval, teneke yahut kovalarla ince kum alınır, ağlar denizden alınıp istif edilirken üzerine kat kat kum atılır ki lüferin ağları dişleyip parçalamasına mâni olur.

Altın para zamanında bir takım alamana ağı 70 - 120 lira arasında mal olurdu.

İstanbul ve bilhassa Boğaziçi balıkçılığı hakkında geniş ve sağlam bilgi sahibi olan merhum A. Câbir Vada, «Boğaziçi Konuşuyor» adındaki küçük fakat pek kıymetli eserinde, alamana ağalarının İstanbul balıkçıları tarafından artık terk edilmiş olduğunu, onun yerini hemen tamamen gırgır ağının aldığını söylüyor: «Alamanacılık pek meşakkatli ve muayyen mevsim ve mahalde icra edilen bir sanat iken, gırgır, meşakkati yüzde yetmiş beş raddesinde azaltılmış, avlanma sahalarını genişletmiş ve avlanma mevsimini hayli uzatmıştır. Alamana usulü külliyen terk edilmiş ise de, ismini yadigâr bıraktığından, gırgır usulü balıkçılığa da hâlâ alamana ve bu işte kullanılan kayıklara da alamana kayığı denilmektedir» diyor.

Bibl. : K. Deveciyan, Balık ve Balıkçılık.

ALAMANA KAYIĞI — İstanbul sularının en büyük balıkçı kayığıdır; alamana kayığı, bir topatan kavununun ortadan uzunlamasına kesilmiş şeklini hatırlatır, yalnız, çok

daha biçimli, baş tarafı kıça nisbetle az daha yüksek ve bunu, kalın bir hilâl şeklinde içeri doğru kıvrılır. Baş tarafı da umumiyetle kabartma ve yaldızlı nakışlarla süslü olur.

Alamana kayıkları dört boydur:

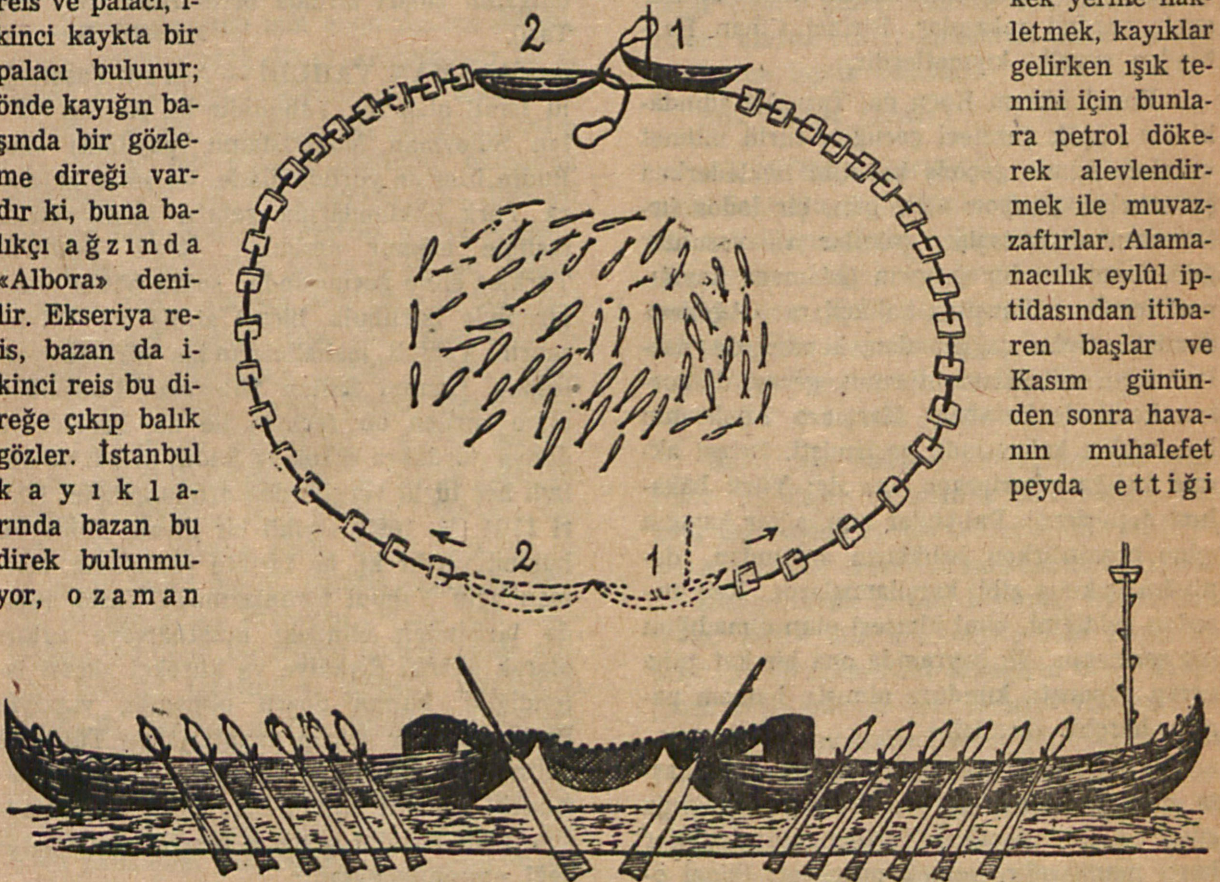
1 — 9,5 metre boyunda 4 ton hacminde üç çifte

2 — 11 metre boyunda 5 ton hacminde dört çifte

3 — 12 metre boyunda 6 ton hacminde beş çifte

4 — 13,5 metre boyunda 7 ton hacminde altı çifte alamanalar.

Bu sonuncular, daha ziyade Karadeniz Boğazı ve Karadeniz balıkçıları tarafından kullanılır. Alamana kayıklarının dümeni vardır, fakat balık avında dümen kullanılmaz, sapı topuzsuz, «boyna» yahut «pala» denilen büyük bir kürek kullanılır. Alamana kayığının bir küreğini bir tayfa çeker. İstanbul alamanalarında hemen umumiyetle öndeki reis kayığı beş çifte, ikinci kayık dört çifte olur, birinci kayıkta tayfalardan başka bir reis ve palacı, ikinci kaykta bir palacı bulunur; önde kayığın başında bir gözleme direği vardır ki, buna balıkçı ağzında «Albora» denilir. Ekseriya reis, bazan da ikinci reis bu direğe çıkıp balık gözler. İstanbul kayıklarında bazan bu direk bulunmuyor, o zaman balık, öndeki kayığın başından gözlenir. A. Cabir Vada Boğaziçi balıkçılığından bahsederken şu malûmatı veriyor: «Kayıklarda bir veya iki reis ile iki boynacı (dümenci) ve 20 tayfa bulunur. Yelken, kürek, tente, halat, çapa ve diğer levazımı ile iki kayık ve ikişer takım ağ için 350 - 400 altın lira sermaye lâzımdır. Bundan başka reislerle tayfanın her birine peşin verilen «Pulatka» (Avans ücret) 40 - 60 altın arasında tehalüf eder. Her gün için 40 kilo ekmek, 40 paket tütün, 40 kutu kibrit vermek mecburiyeti de vardır. Bir mevsim için 50 kilo zeytinyağı, 30 kilo sadeyağı, 100 kilo pirinç, 200 kilo kuru fasulye kumanya olarak azimetten evvel tedarik edilir. Takımı 40 kuruştan 23 adet sarı muşambadan caket, pantalon alınarak reis ve tayfalara verilir. Bir de odacı ünvaniyle birisi istihdam olunur ki, vazifesi, tayfanın her günkü yemeğini hazırlamak, bulaşıklarını temizlemek, gece avdet edecek kayıkların çekek yelerini göstermek için yakılması mutat olan çalı ve çırpıyı gündüzden tedarik ederek çekek yerine nakletmek, kayıklar gelirken ışık temini için bunlara petrol dökerek alevlendirmek ile muvazzaftırlar. Alamanacılık eylûl iptidasından itibaren başlar ve Kasım gününden sonra havanın muhalefet peyda ettiği

Alamana Kayıkları ve Alamana Kayıklarının ağ dökmesi
(Resim: K. Deveciyandan)

günlerde nihayet bulur. Karadeniz Boğazının Rumeli sahilindeki Kilyos açıkları av sahasıdır. Alamana kayıkları Kilyosun sahilindeki arazinin münasip mahallerini çekek yeri ittihaz ederler. Burada bulunan mekânlarda tayfalar gündüz istirahat ve ağ tamiratı ile meşgul olurlar. Anadolu sahilinde ve Boğaz methalinde de çekek yerleri vardır. Çekekler başkalarının tasarrufunda olduğundan, yer sahipleri kira olarak balık avından bir pay alırlar. Alamanacılık gece işidir; gündüz avları ehemmiyeti haiz değildir. Her akşam, müsait havalarda çekeklerden denize indirilen kayıklar, birbirine çatılı oldukları halde biri ileri ve diğeri sıya vaziyetinde kürek çekerek, direkteki reisin işareti ile hareket ederler. Anî fırtınalar pek tehlikelidir. Zuhur eden şiddet peyda etmeden evvel kayıkların çekeklere alınması lâzımdır. Bu ameliye hayli meşakkatlidir. Hasara ve telefata bais olduğu vâkidir. Muhalif havaların devamı ve yahut balık sürülerine tesadüf edilmemesi Alamana sahibini pek büyük zararlara düçar eder». Câbir Vadanın bu malûmat arasında verdiği rakamlar, Birinci Cihan Harbinden evvelki kıymetlerdir.

Reşad Ekrem Koçu da, Tazı Ali adındaki bir küçük gazeteci çocuğun türlü mihnet ve elem içinde geçmiş hayatını naklederken şu satırları yazıyor: «Bir gün, bir lodos fırtınasının attığı taşlar, çakıllar ve yosunlar gibi, kendisini bir gırgırın (Alamana kayığının) içinde bulmuştu. Balıkçılara «Ağabey» demişti. Onlar çağırmadan, kendisi de nazlanmadan sofralarına oturmuş, geceyi de korsan kedilerle beraber, Marmara kıyılarının bir balıkçı kahvesinde geçirmişti. Ertesi akşam balığa çıkarlarken ona da: Yürü bakalım! demişlerdi. Balıkçılar onu, ağlar kayığın içine boşaltılırken balıkların arasından, denizden çıkmış gibi karşılamışlardı. Reis nereden geldiğini, kimi kimsesi olup olmadığını hiç sormamış, ilk bayramda ona bir kat çuha esvap yapmıştı, kundura almıştı, hamam parası, harçlık vermişti.

«Gırgırlar beş oturak olur. Reis en başta, direğin dibinde durur; direkteki çanaklığa çıkar, balık gözetler. Birinci oturaktakiler başçı mangasıdır, yemek pişirirler; ikinci oturaktakiler domuz mangasıdır, yemek pişirmek için odun, tahta taşırlar. üçüncü oturaktakiler varil mangasıdır. su taşırlar; dördüncü oturaktakiler suğuryacıdır, deizden ağ çekerler; beşinci otoraktakiler hamlacılardır, sağ hamlacı denizden kurşun alır, sol hamlacı ona yardım eder; arkada palacı vardır, ayakta dümen tutar, ağ döker ve her balıktan iki pay fazla alır. Bir gırgırda boğazı tokluğuna çalışan evinden kaçmış çocuğun hâtırası olarak, Alinin eski üvey babasında tuhaf şeyler kalmıştı:

«Ağları tamir ederken çıplak ayaklarının üstüne yığılan yosun kokulu iplerin gıcıklayıcı akışı, kayığın içinde ayna kırıkları gibi çırpınan balıklar, balıkçıların türküleri ve hikâyeleri, sağ elinin bir parmağında bir iskorpit yarası, saçlarını mısır püskülü gibi kavuran güneş, denizin üstüne avuç avuç saçılmış çil paralara benziyen ay aydınlığı, sevildiği ve dayak yediği günler... Bunların hepsi, sahildeki çakullar gibi, biribirine öyle karışmıştı ki, o çakılları bir dalganın suları nasıl kaplar, örterse, kafasının içindeki çocukluk hâtıraları da, zaman zaman böyle bir dalganın suları altında örtülürdü» (B. : Ali, Tazı).

Muzaffer Esen

ALAMAN YAHUDİ — Asıl adı Yasef oğlu İsrail olan bir Yahudidir ki, Kanunî Sultan Süleyman Macaristanın payitahtı olan Budin üzerine yürüdüğünde, bu şehir halkınca Türk hükümdarına şehrin anahtarlarını teslime memur edilmişti. İsrail, Budin'in Türkler eline geçmesinden sonra bütün ailesi efradiyle İstanbula hicret etmiş ve Büyük şehrin Yahudi mahallelerinden birinde yerleşmiş, Kanunî Sultan Süleyman tarafından eline verilen bir ferman ile de, kendisi ve dünya durdukça erkek ve kadın evlâdı ve ahfadı her türlü vergilerden affolunmuştu. Hicrî 1104 (M. 1692) tarihli bir divanı hümayun hükmü vardır ki, bu tarihte yanlışlıkla, Alaman oğlu Yahudi torunlarından Yasef adında birisinden elindeki muafnâmeye aykırı olarak avârızı divaniye ve kürekçi akçesi istendiğini, bunun doğru olmadığı, vaktiyle Budin gibi bir şehrin anahtarlarını Türklere getiren bir adamın evlâd ve ahfadının ellerindeki Kanunî Sultan Süleyman muafnâmesine göre bu gibi şeylerle rencide edilemiyeceği emrolunmaktadır.

Bibl. : Ahmed Refik, Onikinci hicri asırda İstanbul hayatı.

ALATUR (Senih Muammer) — Gazeteci, İstanbul basınının malûmatı ile ve ahlâk nezâheti ile mümtaz bir sîması; 1895 de Manisada doğdu, ilk tahsilini orada Şemsülirfan Mektebinde yaptı, fransızca öğrenmek için bir ara yine oradaki Alyans İsraelit Mektebine devam etti, beş sınıflı Manisa İdadisini bitirdikten sonra yedi sınıflı İzmir İdadisine geçti; gazeteciliğe karşı ilk aşkı İzmirde talebe iken duydu, eseri cedid kâğıdı üzerine el yazısı ile «Çiçekler» adında bir gazete çıkardı.

On altı yaşında idâdiden mezun olarak İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesine kaydoldu. O zaman bu fakülteye devam mecburiyeti olmadığı için, ancak imtihan verilerek sınıf geçildiği için, içindeki gazetecilik aşkı bu serbestî ile birleşince hukuk tahsilini tamamlayamadı, Türk Yurdu Kütüphanesinin temin ettiği imkân ile «Çocuk Dünyası» mecmuasını çıkardı ve hususî fransızca dersleri vererek, ailesi varlıklı olduğu halde, kaleminin ve bu muallimliğinin kazancı ile Parise gitti; fakat ancak bir yıl kalabildi, Birinci Cihan Harbi başladığı için memleketine döndü, ihtiyat zabiti olarak 15 ci Kolordunun 20 ci fırkası ile Galiçya cebhesine gitti. Mütarekede terhis edildi, o sırada yeni kurulan Akşam Gazetesinin altı muhbir aradığını okuyarak müracaat etti ve bu gazetede otuz dört yıl sürecek olan meslek hayatına atıldı. Akşamda yıllarca hizmetten sonra sırası ile İkdam, Politika, Tan, Açık Söz, Son Telgraf, Son Saat gazetelerinde muharrirlik, yazı işleri müdürlükleri yaptı. Tevazuu, bilgisi, hüneri ahlâkı ile dâima hürmet, sevgi gören insan oldu. Üçüncü Umumî Müfettişliğin dâveti üzerine Erzuruma giderek Hür Ses'in başına geçti; bu gazete faaliyetini tâtil edince İstanbula dönerek Yeni Sabaha girdi. Yıllar geçtikçe İstanbulun basın muhiti süratle değiştiği, kendisi de sonderece kaçıngan olduğu için, mesleğinin tecrübeli bir rüknü olduğu halde atılgan gençler tarafından gölgede bırakıldığı hazin bir hakikat olarak gördü. Kardeşlerinin matbuat hayatından çekilmesi için vâki ısrarlarına «Ben mürekkeb kokusundan ayrılamam» diye mukavemet etti ise de bir gün Yeni Sabahtaki vazifesine son verildiğini öğrenince derin bir yeis içinde yalnız meslekten değil İstanbuldan da ayrılarak Ayvalığa, kardeşinin yanına gitti. Hiç şüphesiz ki bu kıymetli gazeteci horozun inciyi takdiri muamelesine mâruz kalmıştı. Ayvalıkta hastalandı; yine kardeşiyle beraber sessizce ve pek hazindir ki menzul olarak İstanbula döndü. Kardeşi Hüsniye Danişmend Hanımefendi: İstanbul Ansiklopedisine yazdığı mektupta: «Ömrünü, mesleğinin bütün mahrumiyetlerine katlanarak harcadı; onu sâdece siz aradınız» diyor. Senih Muammer Alatur, Türk basın târihinde mesleğin yüz akı olarak kalacak isimdir.

Bibl.: H. Danişmend, Not.

ALAY ÇAVUŞLARI — İstanbulda yapılan büyük esnaf ve ordu alaylarında, alayın tertip ve tanzimi ve binlerce esnafın geçit resminde inzibatı temin etmek üzere İstanbuldaki bütün vüzera ve vükelânın alay çavuşları vardı. Alay günleri, üzerine ziller dikilmiş sırmalı kemerlerle süslenmiş küheylân atlara binerler, kendileri sırma işlemeli esvaplar giyerek alayın geçeceği yolların iki kenarına dizilirlerdi. Önlerinden geçen esnafın çeşitli güzel sözlerle gönlünü alırlar, onları, alayda gösteregeldikleri hüner ve marifetlerine teşvik ederlerdi.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALAYİMAMI SOKAĞI — Fatih kazasının Samatya nahiyesinin Canbaziye mahallesi sokaklarındandır; Silivrikapı caddesiyle Ağaçayırı sokağı arasında uzanır; Silivrikapı caddesinden yüründüğüne göre, Meşelimescid sokağiyle olan kavşağına kadar ilk kısmı, paket taşı döşeli ve iki araba rahat geçebilecek kadar geniş bir yoldur.

Silivrikapı caddesi kavşağının sol köşesinde bir ahşab ev altında bir mahalle bakkalı, sağ köşede de bir tatlıcı vardır ki, böyle kenar mahallelerde pek rastlanmaz. Alayimamı sokağının bu birinci kısmının evleri, mütevazi gelirli aile meskenleri olan ahşab yapılardır. Meşelimescid sokağiyle olan kavşağının köşesinde Meşeli Mescid bulunmaktadır. Yine bu noktada Belediyenin bir elektrik sokak feneriyle aydınlatılmıştır. Yolun bundan ötesi kaba taş döşeli bozuktur. Evler de hemen umumiyetle ikişer katlı ve dar gelirli aile meskenleri gibi görünür (Nisan 1946).

Bibl.: REK, Gezi notu.

ALAY KÖŞKÜ — Topkapı sarayını Büyükşehirden ayıran kale duvarlarının, Babıâli karşısındaki dirseği üzerinde güzel bir mermer köşktür ki, İmparatorluk tarihi boyunca zengin hâtıraları vardır.

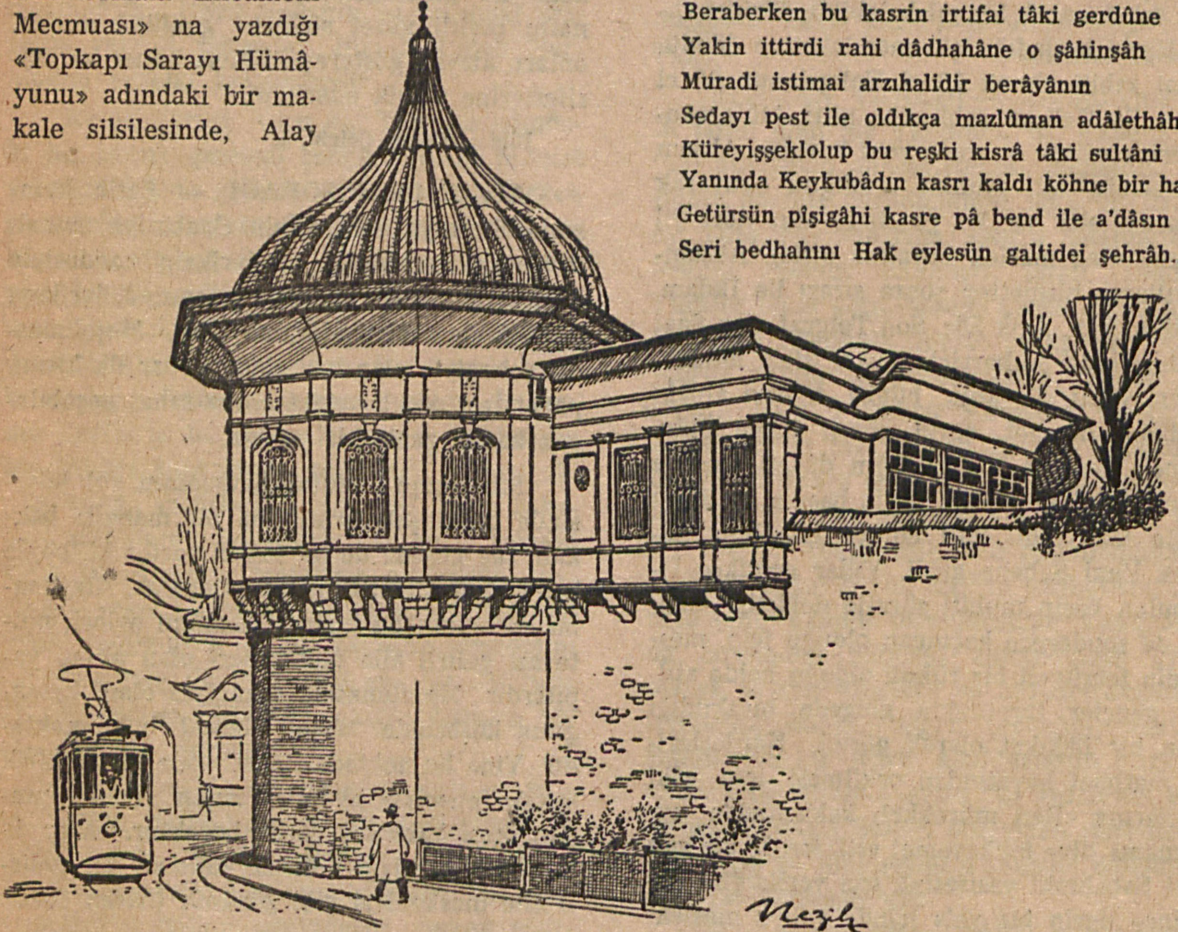
Üzerindeki kitabeden, (H. 1235) 1819 da İkinci Mahmud devrinde yapıldığı öğreniliyor; bir ahşab yapı olduğu kuvvetle tahmin edilmesi gereken ayni isimdeki köşkün yerine yapıldığı da tarihin aydın bir hakikatidir.

Orduyu hümayun sefere çıkarken ordu esnafının parlak bir alay göstermesi, İmparatorluğun haşmet ve azamet an'anelerinden idi; ordu alayı denilen bu muhteşem resmi geçidi, padişahlar bu köşkten seyrederler ve esnaf ile Büyükşehir halkı, bu vesile ile hükümdarı selâmlamak fırsatını bulurlardı; köşkün adı buradan gelir, nitekim bir adı da «Selâm Köşkü» dür (B: : Esnaf alayı; Ordu alayı).

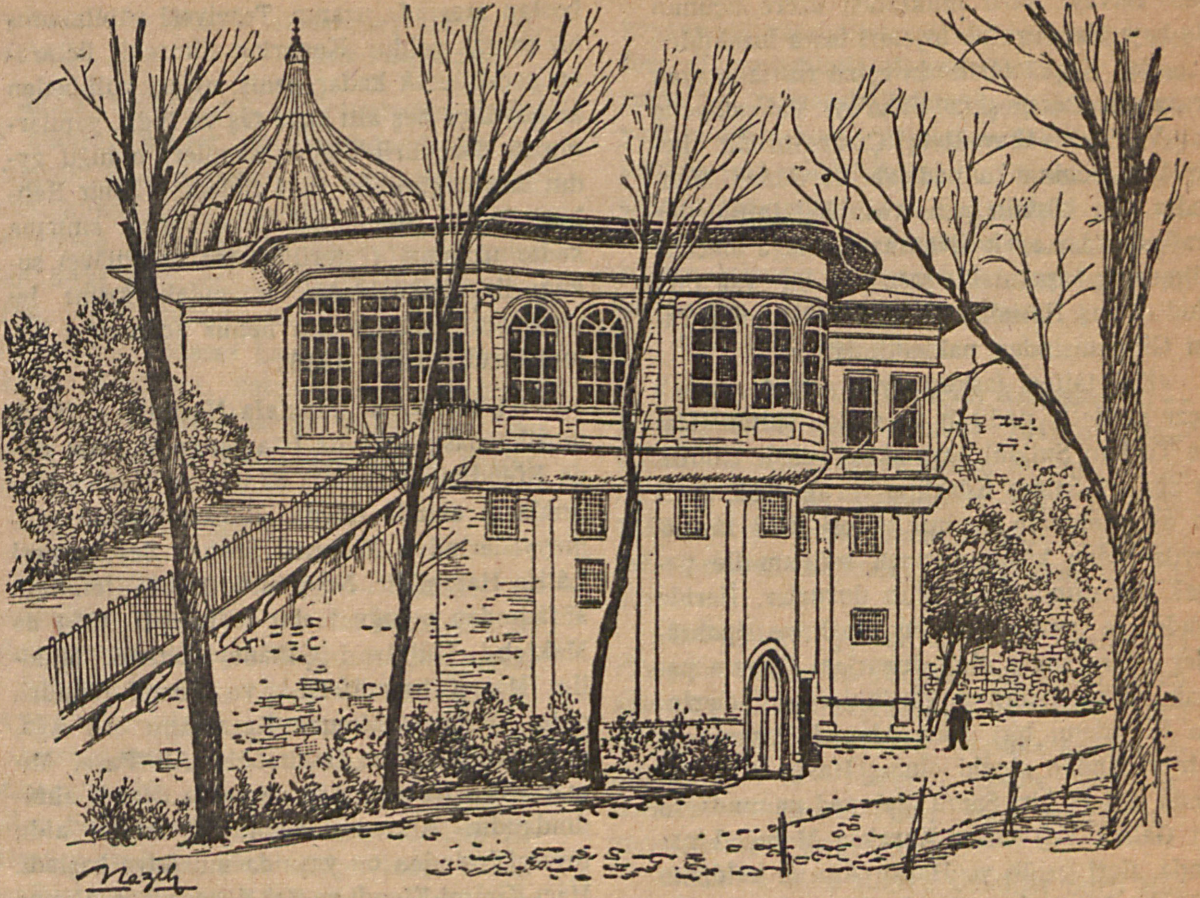
Osmanlı İmparatorluğunun son vakanüvisi Abdürrahman Şeref Bey, merhum, «Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası» na yazdığı «Topkapı Sarayı Hümâyunu» adındaki bir makale silsilesinde, Alay Köşkü hakkında şu satırları yazmıştır:

«Soğukçeşme kapısının sol tarafında ve köşede Alay Köşkü mevcuttur. Alay Köşkü sur üzerine mebni ve mermerden mamûl ve tarzı mimarîsi zarif bir köşk olup padişâhânı izam Babıâli önünden geçecek olan alayları bu köşkten temaşa buyururlarmış. Paşakapısının yani Dairei Sadâretin Bâbıâli tesmiye olunan kapısı köşke nâzır olan kapıdır. Köşkün karşısında Mektebi Rüşdiyei Askeriye ittihaz olunan mevkide (1958 de Adlî Tıb) sarayın terziler ocağı bulunurmuş. Telgraf ve Posta Nezareti olmak üzere Soğukçeşme kapısı yanında muahharen inşa olunan kârgir bina, memurin ve (kalem kâtiplerini almadığı) cihetle Alay Köşkünde nâzırlar ifâi memuriyet edenlerdi. Alay Köşkü tarihi Osmanimizde kesretle zikri geçen bir yâdigârdır. Pencerelerinin üzerinde mahkûk kitâbesi şudur:

Budur tertibi sâzi saltanati Sultan Mahmudun
Gelüb erkânını seyrettiği kasri felek dergâh
O gündür iydimiz kim bendegâne fer virir gâhi
Verâyi revzeninden mihri rehşan veş o zıllullâh
Beraberken bu kasrin irtifai tâki gerdûne
Yakin ittirdi rahi dâdhahâne o şâhinşâh
Muradi istimai arzıhalidir berâyânın
Sedayı pest ile oldıkça mazlûman adâlethâh
Küreyişşeklolup bu reşki kisrâ tâki sultâni
Yanında Keykubâdın kasrı kaldı köhne bir hargâh
Getürsün pîşigâhi kasre pâ bend ile a'dâsın
Seri bedhahını Hak eylesün galtidei şehrâh..

Alay Köşkü, Caddeden görünüş (Resim : Nezih)

Alay Köşkü, Parktan görünüş
(Resim: Nezih)

Dizildi reştei târihe İzzet harfi cevherdar
«Alay Köşkün müretteb kıldı resmi şâhi gerdun
câh»

(H. 1235 = M. 1819)

Tarih beytinde görüldüğü üzere, kitabeyi Keçecizade İzzet Molla yazmıştır. Şâir, bu tarih manzumesinin altıncı beytinde Alay Köşkünün tarihî hâtıraları arasında hazin bir noktaya da işaret etmiştir; o da, Osmanlı hükümdarlarının, gözleri önünde öldürtmek istedikleri bazı siyasî mücrimlerin, bu köşk önünde cellâda verilmeleridir; Raşid tarihinin üçüncü cildinden nakledilen aşağıdaki satırlar, hazin bir örnektir:

«Haleb valisi Vezir Haseki Mehmed Paşa, Halebde sikkei mağşûşe işledüb pazârı teatiye kesad ve nizamı teamüle fesad virdi deyu Sadrıâzam tarafından arzu telhis olunmağle sâdir olan fermani hümayun mucibince azil ve ihzar ve mâhi Şevvalin yirmi yedinci günü (H. 1071) Alay Köşkü önünde kendû ve kethüdası ve divan kâtibi ve sarrafının katillerine şemşiri tîri kahrü gazeb derkâr kılındı».

Râşid Efendi, yukarıdaki vakanın geçtiği Dördüncü Mehmed devrinde, çocuk sayılacak yaşlarda idi; Dördüncü Mehmed devrinin büyük bir müverrihi; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, bu vakayı kaydederken, Haseki Mehmed Paşanın, padişah huzuruna Yalı Köşkünde çıktığını, gazebine uğradıktan sonra kethüdası ve sarrafı ile beraber Bostancıbaşı çardağında idam olunduklarını söyler; fakat birkaç satır yukarıda, Alay Köşkünde geçen şu vakayı yazar:

«Mâhi Ramazanın dördüncü salı gününde (H. 1071) sâbika İstanbul kadısı Sadreddinzâde Ruhullah Efendi ve divanı hümayun kâtiplerinden Beylikçi Vecdî (B.: Vecdî) ve Bâki Bey ve Dergâhıâli kapıcıbaşılarından Konyaabazası Mehmed Ağa bâzı mugayyibâtdan haber vermek töhmetiyle Alay Köşkü dahilinde huzuru hümayuna ihzar ve usullerinden istifsar buyurulub, katillerine ve-

rilen fetvayi şerif muktezası üzere üçünün bile boyunları urulub lâşeleri taşra bırakıldı».

Alay Köşkü tarihinin eşine rastlanmayan bir vakası da, meşhur Vaka'ayı Vakvakiyede (B: : Vak'ayi Vakavakiye; Çınar İhtilâli) henüz bir çocuk olan padişah Dördüncü Mehmedin, bu köşkün penceresinde, ihtilâlciler tarafından bir ayak divanına çıkmağa mecbur edilmesidi; aşağıdaki satırlar, bu vak'anın şahid olmuş Hasodalı Mehmed Halifenin Tarihi Gilmanisinden nakledilmiştir:

«Kul tâifesi (asker) ayak ziyade basub nâçar saadetlû padişah ve vâlide sultan (Hatice Turhan Sultan) kaymakam vesair zülüflü arz ağaları Selâm Köşküne varub ayak divanın eylemek için ve kul tâifesi dahi tâ Atmeydanından köşke varınca izdiham ile padişah huzurunda cem olub dururlar. İleride piyade, ve geride âhenpûş sipah ve sipahzâdeler atlara süvar olub dururlar. Tamam padişah köşke gelürken gördüklerinde içlerinden üç âdem, biri hain Ahmed Paşanın iç mehterliğinden sipahi olmuş Hasan Ağa namında biri ve biri Şamlı Mehmed namında ve biri Galata Voyvodası Karakaş Mehmed namında, ileri gelüb ve Hasan Ağa el kaldırub padişaha hayır dua etmeğe âğaz ve Cenabı Bâriye niyaz itdüğü saat sair kul umum üzre ellerin kaldırub ne kadar âvazları var ise âmin çağırdılar» (B. : Ayak Divânı).

ALAYKÖŞKÜ CADDESİ — Eminönü kazasının Alemdar nahiyesinin Alemdar mahallesi yollarındandır; Alay Köşkü karşısına rastlayan Alemdar caddesi kavşağından yürüdüğüne göre oldukça meyilli bir yokuştur. Sağda İstanbul vilâyet konağı bahçesinin arka kapısı (Babıâlî), sol köşe başında Adlî Tıb Müessesesi, sağda, hükûmet konağı sokağı ile olan kavşağı başında Beşir ağa külliyesi ve tam köşe başında bu külliyenin sebili, biraz daha yukarıda yine sağ kolda bir fırın ve meşhur Şengül Hamamı, daha yukarıda solda hususî bir sağlık yurdu vardır. 1946 (B. : Beşirağa külliyesi; Şengül Hamamı).

Burhan Olker

ALAY MEYDANI — (B. : Topkapı Sarayı).

ALAYMÜFTÜSÜ SOKAĞI — Fatih kazasının Şehremini nahiyesi Seyyidömer mahallesi sokaklarındandır. Henüz proje halinde, tanzim edilmemiş Vezir caddesiyle Çukurbostan arasında uzanır. Tesviyesi yapılmamış bir toprak yoldur. Kenarları tümsekli, üç araba geçebilecek kadar geniş, evleri kulübeden az büyükçe beş altı tane taş ve tuğla yapılardır ki dargelirli aile meskenleri olduğu aydın olarak görülür. 1934 Belediye Şehir Rehberinde her ne kadar Çukurbostan sınırına kadar uzanmış gösterilmiş ise de Pilâvcı sokağı ile Çukurbostan arasındaki kısmı bu satırların yazıldığı sıra henüz açılmamış bulunuyordu (Nisan 1946).

ALBAYRAK (Mustafa Nezihî) — Türk musikîşinâsı; 1874 de İstanbulda Vefâ'da Dede Efendinin torunları Sânîye ve Hadîce Hanımların evinde doğdu. Babası Bâbıâli mümeyyizlerinden Mehmed Şevket Bey, annesi Lâtife Hanım'dır. Ne şekilde Dede Efendinin ahfâdından olduğu tesbit edilemedi. 1894 de Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâneyi bitirdi. Muallim Maarif başmüfettişi ve Maarif müdürü oldu. Baba tarafından Karamanlı Ali Ağa, ana taraflarından Hekimoğlu Ali Paşa, Mimar Koca Kaasım Ağa ve Dede Efendi ahfâdındandır. Annesinden musikî hevesi aldı; teyzezâdesinden on yaşında musikiye başladı. Hacı Kirâmî Efendi ve Zekâi Dedezâde Ahmed İrsoy'dan istifade etti. Arab harflerine yanî ebcede müstenid bir nota tertib etmiş ve zengin bir nota kolleksiyonu toplamştır.

200 den ziyade beste, semâi, şarkı, marş, ilâhî bestelemiştir. Evvelâ 1889 da 15 yaşında iken bir hüzzam aksak şarkı besteledi.

T.Y. Öztuna

ALBOYACIYAN (Arşak) — Zamanımızın en verimli Ermeni tarihçi ve biograflarından biri; 1879 da Üsküdarda doğmuştur.

Berberyan ve Getronakon liselerinde tahsilde bulunduktan sonra bir müddet ticarethanelerde kâtiplik yapmıştır. Geçen asrın sonlarından itibaren gerek İstanbul gerekse hariçteki Ermeni basınında yazıları görülmeğe başlamıştır. 1908 - 1918 yılları zarfında Püzant Keçyan tarafından neşredilen «Püzantiyon» adlı ermenice gazetenin neşriyat kısmında çalışmıştır. 1910 da Bakırköy'den Patrikhane Meclisine âzâ seçilmiştir.

A. Alboyacıyan'ın kitâp halinde neşredilen ve gayri matbu birçok biografik ve tarihî mühim eserleri mevcuttur. Bunlar meyanında başta dört cildlik Kayseri Ermenileri

ve iki cildlik Tokad Ermenileri tarihi gelmektedir. **Kevork Pamukcuyan**

ALCI - BALCILAR — İstanbulun, kendine mahsus seyyar satıcılarındandır ki, son asırlarda hemen tamamen yok olmuşlardır. Balmumunu bal ile ezerek macun kıvamına getirdikten sonra kumru ve güvercin yahut içine biraz yeşil boya katarak tutukuşu yaparlar, cami avlularında kurulan Ramazan sergilerinde, bilhassa bayram yerlerinde, çocuklara «Aliciğim!.. Balçık!..» diye satarlardı. Evliya Çelebi, kendilerine yukarıdaki ismi verdiği bu esnafı 100 nefer olarak göstermektedir.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ALÇAKDAM MESCİDİ — Fındıklı arkasındaki sırt üzerinde idi; bu satırların yazıldığı sırada yıkılmış bulunuyordu; arsasına, Alçakdam yokuşu üzerinde bulunan 9/1 numaralı Polatoğlu apartımanı yapılmıştır ki, bu apartmanın bahçesi altında bazı enkaza rastlanmaktadır. Aslı bir on altıncı asır yapısı olan bu mescidin bânisi, Tophanedeki Kılıçalipaşa caminin yapı kâtipliğinde bulunmuş Pürtelâş Hasan Efendi olup kabri mescidinin yanında idi; 1934 Belediye Şehir Rehberinde bu mahalle, bu zatın adını taşımaktadır, 1946.

ALÇAKDAM SOKAĞI — Beyoğlu kazasının Galata nahiyesinin Pürtelâşhasanefendi mahallesi sokaklarındandır; ki Fındıklı arkasına düşer; Boğaza bakan dik bir sırt üzerinde henüz tanzim edilmemiş, bir sokaktır; Hardal sokağiyle olan kavşağı köşesinde büyük bir ahşap ev vardır ki, benzerleri çok azalmış antika yapılardan biridir. (1946).

Bibl. : REK, Gezi notu.

ALÇAKDAM YOKUŞU — Beyoğlu kazasının Galata nahiyesinin Pürtelâşhasanefendi mahallesi sokaklarındandır; Fındıklı arkasına, Cihangir altına düşer; büyük bir yangın yerinde, henüz tanzim edilmemiş, dik ve bilhassa alt kısmında bir sel yatağından farksız, yarı taş yarı toprak basamaklı, ilerde bir merdivenli yokuş olacağı anlaşılan bir sokaktır. İki yanında, bütün bu semtin karakteristik mesken tipi olan apartımanlar yükselmiştir. Bu yapıların hiçbirinde kayda değer bir sanat kıymeti ve güzelliği yoktur; sadece irad kaygusiyle yapılmıştır; ve nihayet belki konfora dikkat edilmiş olabilir. Yokuşun alt başında 9/1 numaralı Polatoğlu apartımanı ise, yokuşa adını veren Alçakdam Mescidinin arsasında inşa edilmiştir; ki bu binanın bahçesi altında bazı enkaz izine rastlandağı gibi, yokuşun bu kısmında yapılmış basamak taşlarından biri de, bu mescidin mezarlığına ait bir kabrin sanduka taşıdır (1946).

Bibl. : REK, Gezi notu.

ALEATCIYAN (Kirkoris Başpiskopos) — Mümtaz bir Ermeni ruhanisi; 1840 da İstanbulun Salmatomruk semtinde doğmuş ve 15 Ağustos 1899 da Üsküdarda vefat etmiştir. 1811 de vefat eden Balat Ermeni Kilisesinin rahiplerinden Kapualâtçı Karabet'in torunudur.

1864 - 1866 yılları zarfında İstanbul'da «Tırçnik Bekasyan» (Pégase kuşu) adlı yarım aylık bir gazete neşretmiştir ki 1866 - 1868 yıllarında adı «Bekasyan Tırçnik» şeklini almıştır. 1879 da piskopos takdis olmuştur. Müteakiben Anadolu'nun bazı şehirlerinde murahhaslıkta bulunmuştur.

1882 de vâizi olduğu Üsküdar Surp Haç kilesinin çan kulesi onun himmetiyle yeniden inşa edilmiştir.

7 Haziran 1895 de Kilikya katoğikosu seçilmişse de bu intihap Saray tarafından tasvip edilmemiştir. **Kevork Pamukcuyan**

ALECSANDRİ (Vasile) — On dokuzuncu asrın büyük Rumen şairlerinden; 1819 yılında Moldavyada Bacau şehrinde doğmuştur. 1834 den itibaren beş yıl Pariste tahsilde bulunduğu sırada Fransız romantiklerinin renk dolu, hayâl dolu, ümid dolu edebiyatı ile beslenmiştir. Memleketine şair olarak dönmüştür.

Vasile Alecsandri
(Resim : Nezih)

Hayran olduğu şarkın incisi İstanbula beş defa gelmiş, uzunca müddetler kalmış, güzelliklerini tatmış, şiirlerinde tasvir etmiş, hattâ aşkını İstanbula gömmüştür.

Alecsandri (Aleksandri) İstanbulu ziyarete ilk defa Ağustos 1845 de gelir Tuna üzerinde Galati'den bindiği vapurda Fransız ressamı Doussault ile tanışır, birlikte Büyükşehre inerler. Şair burada üç ay kadar kalır, kendi ifadesine göre «81 gün». İstanbul onu fethetmiştir: 14 Ağustos akşamı saat 7 de Boğaza giren vapurundan seyrettiği güzellikleri seyahat defterine şöyle kaydeder:

«Tarabya, Arnavutköy, Yeniköy semtleri tamamen şarklı olan uslubundaki yenilikle, rengârenk boyanmış evleri ve koyu yeşil çamların süslediği büyüleyici bahçeleri ile insanı hayran ediyor... İnsan görmeye, duymaya doyamıyor... Ya Boğaziçinin manzarası... İki veya daha fazla direkli gemilere benzeyen camileri... denizde dolaşan binlerce sandal ve kayık... Avrupalıların bilmedikleri o teshir edici şark havası... Bu manzara hakikaten hayalimde canlandırdıklarımı kat kat aştı. İstanbul gerçeğin hayal üzerine elde ettiği en muazzam ve en parlak zaferidir».

İstanbula bu hislerle giren Alecsandriye önceden tavsiye edilen Dr. Edvard Dikson refakat eder. Sarayları, camileri, kiliseleri, pazarları onunla gezer. İstanbula mahsus renk âlemini, gecelerinin füsunlu havasını, denizin sihrini içine o zaman sindirir.

Bu ikameti sırasında Alecsandri bir müddet Büyükadada kalır (20 Ağustos - 10 Eylûl). Yanında dostu ressam Lucain de bulunmaktadır. Giacomo'nun - (Boğdandan gelip yerleşmiş bir İtalyan) - otelinde tuttukları odadan İstanbula, Asya kıyılarına ve diğer adalara «şâhâne bir görüş» vardır. Şair Marmaranın oynak sularını seyretmeğe doyamaz ve zarif şiirler kaleme alırken arkadaşı Lucain de resim çizmektedir. Bir ara Aya Yorgi'ye eşeklerle çıktıklarını anlatan şair, Büyükadadaki ikametine son vermek mecburiyetinde kalır; hastalanmıştır ve öylesine ki bilâhare bu hususta «az kalsın ölecektim» diye yazar. Büyükadadan İstanbula indiği günler bayram şenliklerine rastlar. Şair Üsküdara geçer ve eğlenen İstanbul halkını seyreder.

Bütün bu mâcerâ şairin bilâhare yazdığı birçok şiirlerinde görülmekte ise de Büyükşehrin havasını, kokusunu, ahenk ve füsununu daha sonraki yazılarında verecektir.

1846 yılında sevgilisi Elena Negri hekimlerin tavsiyesi ile sıcak iklimlere, İtalyaya tedaviye gider. Bu ayrılık Alecsandri'ye çok dokunur; dayanamaz, memuriyetinden istifa eder ve Haziran 1846 da deniz yolu ile ikinci yolculuğuna çıkar. İtalyaya Elena Negrinin yanına gitmektedir. İstanbula inince burada bir müddet kalmaya karar verir, üç ay kalır. Temmuzda kendisine Bursada raslamaktayız. Sevgilisi için yazdığı: «Sevimli Meleğim» adlı şiirinin altında Bursa kayıtlıdır. Ağustos ayında İstanbula döner ve burada sevgilisine ikinci bir şiir, «Saadet Şarkısı» nı yazar. Zarif, içli bir parça olan «Boğazın Balıkçısı» adlı güzel şiirini de tahmin edildiğine göre o zaman yazmıştır.

Alecsandri Eylûl ayı içinde İstanbuldan Venediğe hareket eder. Burada sevgilisini bulur. Sonbaharın harikulâde günlerini beraber geçirdikten sonra kış yaklaşınca Sicilya adasına geçerler, Palermoya yerleşirler. Fakat Elena Negri beklenilen şifâyı burada da bulmaz, Nisan ayında ailelerinin yanına dönmeye karar verirler.

Deniz yolu ile yapılan yolculuk sonuna yaklaştığı sırada, İstanbul açıklarında, Büyükada önünde Elena Negri amansız hastalığı yenemeyerek hayata gözlerini kapar. Alecsandri aşkını İstanbula gömer. Sevgilisini Beyoğlu Rum Kilisesinin avlusuna soğuk mermerin altına terkeder. Kalan iz, bir taş üstündeki şu yazılardır:

Elena Negri
Moldavia
4 Maiu 1847

Kabristan Caddesinde olduğu kaydedilen bu kilisedeki hazin cenaze merasiminde, acele olarak çağrılan Elena Negrinin kardeşi Costache Negri, kızkardeşi Zulnia ve hizmetçileri de bulunur. Bu acı hadiseden sonra Alecsandri derhal memleketine döner.

Alecsandri coşkun mizaçlı bir tiptir. Fransanın hürriyet, müsavat fikirleriyle beslenmiş, bu mefhumların âşıkı ve fedâisidir.

1848 İhtilâli Fransada patlak verir vermez (22-24 Şubat), hızla Avrupayı baştan başa sarmış, Eflak ve Bağdad (Romen Eyaletleri) gelip dayanmıştı. Osmanlı himâyesinde olan bu eyâletlerin aydınları ihtilâli bir fırsat bilerek millî emellerin tahakkukunu düşünmüşler ve işgal kuvveti olarak bulunan

Ruslara karşı ayaklanmışlardır. Avrupa semâlarını çınlatan hürriyet nidâlarına burada millî ve içtimaî acıların sesi de katılmıştı.

Alecsandri bu sırada soğuk algınlığından yatmaktadır. Pariste olup bitenlerden kendisini haberdar eden dostu Balcescu mektubunda: «Büyük Fransa ayaklandı, insanlığın hürriyeti kurtarıldı» demekte ve Alecsandri ve arkadaşlarını harekete dâvet etmektedir.

Paraya doymayan, halkı sömüren, milleti hürriyetsizlik içinde inleten memleketi soyup soğana çeviren Prense karşı Romen aydınları da baş kaldırmışlardı. Toplantılar tertiplenir, caddelerde Alecsandrinin o an için yazdığı «Uyan» marşı çalınmaktadır.

Toplantılara bir müddet göz yummuş olan hükûmet yasaklarını koymakta geçikmez, münevverlerden elebaşıları olarak tanınan on üç genç yakalanır, zincire vurulup hapse atılır. Bir müddet sonra da içlerinden on biri İstanbula gönderilmek üzere Galati'de Osmanlı makamlarına teslim edilir. Ruslar ise bu hâdiseleri istismar ederek memleketi istilâya koyulunca Hürryet savaşçıları firar etmeye başlarlar. Alecsandri de Transilvanyaya geçer ve 1848 Kasımında Parise ulaşır. Burada ilk yaptığı şey İstanbulda bulunan İon Chica ile teması temin etmek olur. İon Ghica daha 17 Mayıs 1848 de İhtilâl Komitesi tarafından İstanbula temsilci olarak gönderilmişti. (İ. Chica Türkiyede 10 yıl daha kalmış ve 1854-1859 yıllarında Sisam Adası beyi olmuştur B. : Ghica, İon).

Pariste Alecsandri Fransa Müessisler Meclisinin çok ileri gelenleri ile görüşmeler yapmakta diğer mülteci ırkdaşları ile Kurtuluş Komitelerini genişletmektedir.

Bu sırada Rusların Eflak-Buğdana asayişi temin bahanesiyle asker sokmuş olmaları keyfiyeti üzerine İstanbulda görüşmeler yapılmaktadır. Alecsandri Pariste tâkib etmekte olduğu kurtuluş propagandasını daha iyi yürütebilmek gâyesiyle bu görüşmeleri günü gününe öğrenmek için İon Ghica ile devamlı olarak mektuplaşmaktadır. O devirde Marsilya - İstanbul arasında ayda üç defa muntazam vapur seferleri sayesinde bu haberleşme mümkün olmaktadır. Pariste yayınlanan mülteci romen neşriyatından «Album Moldo-Valaque» ise osmanlı erkânı ileri gelenlerine, paşalara ve sefirlere dağıtılmak üzere gönderilmektedir.

(İstanbuldaki Rus Sefiri, Romen mültecilerinden çoğunu Bursaya sürdürdü).

Alecsandri mektuplarında İon Ghica'nın İstanbuldan ayrılmamasını istemektedir. Nisan 1849 da Parise yeni mültecilerin gelmesi ve Komite faaliyetlerinin yeni gelenlere devredilmesi imkânının bulunması üzerine Alecsandri 5 Nisan 1849 da vapurla İstanbula gelir. Burada İon Ghica'dan başka babası, Costache Negri ve daha birçok mülteci bulunmaktadır.

Bu ikameti sırasında Alecsandri, ihtilâlin ilk günlerinde İstanbula getirilenlerden Gigore Romalo'nun ölümüne şahit olur. Hapse atıldığı zaman Prensin muhafızları tarafından başı dipçikle yarılmış, kaburga kemikleri ezilmiş olan bu genç idealist tedavi edilmediği için verem olmuş ve 29 yaşında iken Beyoğlu Fransız Hastahanesinde 31 Mayıs 1849 da hayata gözlerini kapamıştı. Bu hazin olan «Gr. Romalo'nun mezarında» adını taşıyan ve İstanbulda yazılmış olan şiirin konusunu teşkil eder.

Alecsandri İstanbulda Temmuz ayının sonlarına kadar kalır ve gene deniz yoliyle Parise döner.

Paristeki mülteciler ile İstanbuldakiler arasındaki devamlı mektuplaşma neticesinde Türklerin himâyesinde olarak Romen eyaletlerinin birleştirilmesini temin için tek komite halinde çalışılmaya karar verilir. Alecsandri telkin ettiği büyük itimada lâyık olarak gerek İstanbul gerekse Paristeki mülteciler tarafından 5 kişilik komiteye âza seçilir.

Ağustos 1849 da Macar İhtilâlinin bastırılması bütün mülteciler gibi Alecsandri'yi de ümitsizliğe düşürür. Her türlü faaliyetten vazgeçen şair parasız kalır, babasının da ısrarları üzerine istemeye istemeye memleketine döner.

Ruslar romen eyaletlerinden çekilmiş Osmanlı Hükümetinin tasvib ettiği Prensler iş başına geçmiştir. Fakat ihtilâl ruhu sönmemiştir. Aydın gençler ise işlerden uzak tutulmaktadır. Alecsandri teselliyi edebiyatta bulur. İstanbulda kalmış olan dostu İon Ghica'ya mektup yazmakta devam eder, hattâ çıkaracağı dergi için ondan yazı da ister.

Alecsandri için İstanbulun hatırası iki

bakımdan önemlidir: İlk aşkını sinesinde saklayan mukaddes bir toprak; hürriyet aşkına da sahne olmuş bir siyaset merkezi.

1851 de Pariste kalan mültecilerden Balcescu memlekete döneceğini ve İstanbula da uğrayacağını kendisine bildirdiği zaman Alecsandri ona Elena Negrinin mezarına gitmesini ve bir demet çiçek koymasını istemekle (ki Balcesu bunu yapmıştır). İstanbula olan bağlılığını bir kere daha ispat eder.

Kırım harbi yıllarında Alecsandri tekrar İstanbula gelir. Pariste açılan Dünya Sergisinden dönüşünde İzmire uğrar. Buradan İstanbula giden bir vapura biner, yolda dostu İon Ghica'ya raslar. Ghica, Sisam beyidir, iki jandarma nezaretinde meşhur rum eşkiyası Hiotoğlunu İstanbula götürmektedir. İstanbulda iki dost, C. Negri ve Ralte'ye rastlarlar. Negri ve Ralte İstanbulda müşahit sıfatiyle bulunmaktadırlar. Hep beraber Maslakta Ghica'nın kurduğu pansiyon-çiftlikde bir müddet kalırlar. Alecsandri İstanbula 25 Ekimde ulaştığı için Eylûl ayında İstanbuldan geçmiş olan Fransız hariciyecisi dostu Grenier'ye rastlayamadığı için üzülür. Fakat başka bir eski dostuna, «Presse d'Orient» gazetesinin İstanbul muhabiri Baligot de Beyne rastlar, birlikte Kırıma giderler.

Alecsandri Kırım harbi dolayısiyle Rus topraklarını görmekten büyük bir haz duyar: Asırlarca ruhunda ve bedeninde Rus baskısını hissettikten sonra yere serilmiş bir Rusyanın toprağında yürümek şâir için inşirah verici olmuştur. Bunu yazılarında ifâde eder. Sekiz gün süren bu yolculuktan İstanbula dönen Alecsandri Aralık sonunda Büyük şehirden ayrılır.

Kırım harbinin neticeleri ufukta belirmeye başlayınca Türkiyeye güvenen mülteciler İstanbulda kalmakta olan C. Negri vasıtasiyle Bâbıâliden 20-24 Eylûl 1859 tarihinde Eflak ve Boğdan için bir tek Prensi tasvib eden fermanı alırlar. Netekim 1859 Ekiminde C. Negri her iki eyâletin temsilcisi olarak tanınır. Nihayet 1860 Eylûlünde Romen Prensi Cuza İstanbulda Türk makamları tarafından içten ve nazik şekilde karşılanır; Alecsandri de hariciye nazırıdır. Alecsandrinin şiirlerinde İstanbul tuttuğu yer mühimdir İstanbulda yazdığı sekiz şiirden beşi Büyükşehri terennüm eder. Bunlardan en başarılı saydığımız «Boğaziçi» (Bosforul) bir pasteldir; geniş bir tasvir ve sâkin bir ritm ile Boğazın bütün güzelliğini anlatır. Bu şiirde Victor Hugo'nun «Cinler» ini hatırlatan bir taraf varsa da Alecsandrinin kullandığı unsurların çoğu orijinal ve yaşanmış hakikî hallerdir.

«Boğaziçinin Balıkçısı» şiirinde, balıkçıların hayatını tasvir ederken bir aşktan bahseder: Balıkçı Abdullah, Üsküdarda deniz kıyısında bir çimenliğe uzanır.. varı yoğu bir kayığından ibâret, fakat bir güzel kıza vurgundur ve Topal'ın o güzel kızının kalbini de yakalayabilmiştir:

Dalgalar
Gezdirin beni âlemde
Adsız bir yaprağı
Yüzdürdüğünüz gibi...

Şâir «Allaha Ismarladık» şiirinde de Boğaziçine şöyle vedâ ediyor:

Aşk perîsi, bırakıyorum seni..
Hayatımın saadeti
Ve gönlümün taşkın hasreti ile...

«Seyahatlerim ve Diplomatik Vazifelerim» adlı kitabındaki seyahat yazılarında sık sık İstanbulu hatırladığı görülür, meselâ İspanyada dolaşmakta olduğu bir sırada yolculuk arkadaşı bir İngilize Türklerin inanılmaz misafirseverliğini anlatması üzerine İngilizin ertesi yıl muhakkak Türkiyeye gideceğine dair yemin ettiğini yazar. Diğer taraftan Prens Cuza'yı temsilen Londraya vazife ile gönderildiği zaman devrin İngiltere Hariciye Nazırı Lord Malmaresbury ile olan konuşması esnasında Romen milletinin Türkiye ile kader birliğine olan inancını anlatması istinad ettiği tarihî hakikatler ve zaruretler bakımından cidden mühimdir.

Alecsandri İstanbulun Rumen edebiyatında seçkin bir yazar olarak 1890 da ölmüştür.

Bibl. : V. Alecsandri, Galatorii şi misiuni diplomatice-Craaiova 1940; Elena Radulescu Pogoneanu, Vasile Alecsandri: Poezii - Graiova 1940 N. Arnautu, Douze invasions russes en Roumanie - Buenos Aires 1956. Enver Esenkova

ALEKO — 1895 - 1905 yılları arasında İstanbulun bilârdo şampiyonu. Hiç ara vermeden, arka arkaya 400 karambolo çırptığı

söylenirdi. Bilârdo meraklılarından kelli felli zatlar Alekonun karşısına geçer, saatlerce bilârdo oynarlardı.

Müşirlerin en kıdemlisi olarak vefat eden Rumeli kumandanı Lofçalı Derviş Paşanın oğlu Ahmed Paşa da meraklılardan, Beyoğlunda, şimdiki Saray Sinemasının yerindeki Lüksemburg kahvesinden hiç eksik olmaz, bilârdonun başından ayrılmaz, Aleko ile bilârdo oynardı. Aleko o zamanlar Lüksemburg gazinosunda garsondu, pek yakışıklı, parlak bir delikanlı idi (B: : Lüksemburg Kahvehanesi). **Sermed Muhtar Alus**

ALEKSAN (Hânende) — XIX. asır sonlarında tanınmış Ermeni asıllı hânende; musikişinas ve şâir Serkisin oğludur. Bir suzinâk düyek şarkısı (Bir güzele kul oldum...) meşhurdur. **T. Y. Öztuna**

ALEKSAN AĞA (Kemanî) — Geçen asır sonlarının namlı sazendelerinden, ekseriya tanburî Buhur ve Behlûl Efendinin bulunduğu bir heyette çalar, kendilerine yanık, hüzünlü bir sese sahip olan Yeniköylü Hafız Hasan Efendi de okuyucu olarak refakat ederdi. Aleksanın hayatı hakkında malûmat edinilmedi, aşağıda adı geçen tanburî Aleksan Ağa ile ayni kişi olabilir.

Bibl. : S. N. Ergin, Türk dini musikisi; II.

ALEKSAN AĞA (Tanbûrî) — Ermeni asıllı namlı tanbûrî; 1815 de İstanbulda Gedikpaşada doğdu, babası bir handa odabaşı olan Vanlı Kasbar Ağadır. Hampartzum Limonciyandan tanbûr öğrendi. Kısa bir müddet Üsküdarda 'Surp Karapet Ermeni kilisesinin baş muganniliğini yaptı. 1855-1859 arasında Mısır Hidivi Said Paşanın dâveti ile ayda kırk altın maaşla Mısır sarayına gitti; 1859 da İstanbula döndü ve 1864 de Büyükşehirde öldü. Acem bûselik, beyâti, nühüft, sûzidil gibi makamlardan on kadar şarkı bestelemiştir.

Tanbûrî Aleksan Ağa (Resim : Nezih)

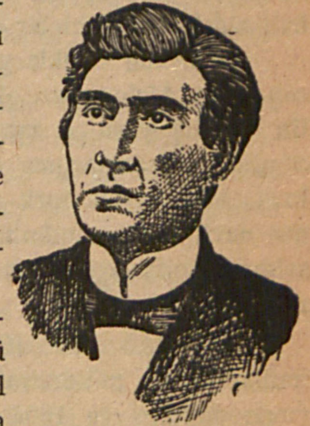
Bibl. : T. Y. Öztuna, Not; Kevork Pamukciyan, not.

ALEKSANDR — On sekizinci asır tabiplerinden; Hicrî 1111 (M. 1699) tarihli bir divanı hümayun hükmüne göre dükkânı (bugünkü tâbir ile muayenehanesi) Hocapaşada idi. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Ahmed Refik, Onikinci hicri asırda İstanbul hayatı.

ALEKSANYAN (Diran Bey) — Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Ermeni katolik eşhastan 1862 sıralarında Belçikada Türkiye sefiri olmuştur. Bilâhare İstanbula avdet ederek P.T.T. müfettişliğinde bulunmuştur. 1870 de ise Ermeni katolik cemaatinin idare meclisinin reisi olarak zikredilmektedir (Y. Çark. «Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler» İstanbul 1953, s. 264). **Kevork Pamukcuyan**

ALEKSANYAN (Harutyun) — Sahne artisti, 1857 de Bursanın Çengiler köyünde dünyaya geldi. Yedi yaşında İstanbula geldi, dört sene Ermeni hastahanesinin mektebinde okudu. Mektepte talebe temsillerine iştirâk ediyordu. Mektepten çıkınca eczacı çıraklığı yaptı. Zamanın tanınmış, sevilmiş, nam almış komiği Ristuniyi sahnede gördü, onun monologlarını dinledi, sahneye heves sardı.

Harutyun Aleksanyan (Resim : Nezih)

Tiyatroda çalışmak istiyordu. «Güllü Agob» a gitti, kabul edilmedi. Mınagyan'a gitti, ters yüzü döndü. Başka gidecek yer olmadığı için boynunu büküp kaldı. Bu ara, bir hayır sahibi çıktı. «Güllü Agob» a maddî ve mânevî yardımları da dokunmuş olan Kalust Licetzi Aleksanyanı elinden tuttu, 1887 de tiyatroya aldırttı, ona küçük «Tiran» yani «zalim - canî» rolleri verildi. 1880 de Bursaya «Fasulyaciyan» ın yanına gitti, orada kısa bir zaman kaldı; sonra Mınagyan'ın kumpanyasında «birinci tiran» rollerine çıkmağa başladı.

1893 de Kafkasyaya çağırıldı. Hem melodram, hem de «Şiller» in «Haydutlar» piyesinde «Franz Moor» u oynadı. Burada iyi

netice alamadı, İstanbula dönmek mecburiyetinde kaldı, tekrar Mınagyan'la birleşti.

1897 de Mısırda parlak bir sezon geçirdi, İstanbula dönünce yine Mınagyan'a sığındı.

Aleksanyanda kendi başına bir kumpanya kurmak hevesi vardı, fakat bütün teşebbüslerine rağmen muvaffak olamadı. Ona, hocalık eden Mınagyandır.. Sanat hayatının en mühim devreleri de onun kumpanyasında geçmiştir.

1917 de öldü. Öldüğü zaman altmış yaşında idi.

Aleksanyan, canî rollerini o kadar tabiî oynardı ki, seyirciler sinirlenirler, isyan ederlerdi. Hattâ, heyecana gelen seyircilerden ona tabanca çıkaranlar, yolunu bekleyip döğüp, öldürmek istiyenler olmuştur. Aslında ise Aleksanyan, dünyanın en munîs insanı idi; tiyatrodan dönerken, evine gitmek için, arkadaşlarının yoldaşlık etmesini rica ederdi.

Sahne arkadaşları, onun bir doğuş hatası mahlûk olduğunu söylerlerdi. Çünkü, sahnede birini öldürürken, hakikî bir canî tavrı, hali aldığı halde hiçbir şey duymazmış.

Türkiyede bıyıklarına ilk ustura vurduran zatın Aleksanyan olduğu söylenir, artistin matruş yüzü, o zamanlar için garaipten sayılırdı, birçoklarınca da kötü gözle bakılırdı. Aleksanyan, kırk senelik sahne hayatının nev'i şahsına münhasır bir artist olmuş, sahne arkadaşları arasında ulvî bir hâtıra bırakmıştır.

Mahmud Yesari

ALEKSANYAN (Ohannes) — Ermeni muharriri ve mütercimi; 1868 de Adapazarında doğmuş ve 1936 da İstanbulda vefat etmiştir.

1894 de Robert Kolejden mezun olduktan sonra önce Adapazarında sonra da İstanbulda muallimlik yapmıştır. Ölümüne kadar Üsküdar Amerikan Kolejinde uzun müddet vazifede bulunmuştur.

İstanbul ve hariçteki Ermeni basınında yazıları çıkan Aleksanyan, Charles Wagner'in «Sade Hayat» adlı eserini ermeniceye çevirmiştir. Seçme yazıları ise 1939 da refikası tarafından kitap halinde neşredilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ALEKSANYAN (Siranuş) — Ermeni kadın sahne sanatkârlarından 1876 da Bahçecikte doğmuştur.

İlk defa olarak 1893 de Şehzadebaşında Molla Beyin tiyatrosunda sahneye çıkmıştır. 1898 de Mınakyan'ın kumpanyasına girmiş ve ertesi yıl aktör Harutyun Aleksanyanla evlenmiştir. Yirmi yıl Türk Tiyatrosuna hizmette bulunmuştur. 1918 de İstanbulda teşekkül eden Dramatik adlı Tiyatro heyetinin başlıca simalarından biri olmuştur.

1923 de Paris'e hicret eden Mme. Aleksanyan 1954-1956 arasında İstanbula gelmiş ve bir müddet burada kalmıştı.

Kevork Pamukcuyan

ALEMBABA MAHALLESİ — Aksarayın eski mahallelerinden, büyük 10 Temmuz yangınında tamamen yanmış idi; bugünkü şehir rehberi haritasına göre yeri tayin edilemedi.

ALEM BEY — (B. : Mahmud Ağa, Mîrialem Gazi).

ALEKSANDROS TOMİNA MADİTİS MATBAASI — (H. 1285) 1869 da Çakmakçılaryokuşunda Sünbüllühan içinde açılmış, türkçe, rumca, ermenice ve fransızca hurufat ve litoğrafya üzerine iş yapardı; bu matbaa ve sahibi olan A. T. Maditis Efendi hakkın)-da başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Resmî Maarif Salnamesi.

ALEMDAĞI, ALEMDAĞI KOROSU — Büyükşehrin, Anadolu yakasında namlı bir mesiredir; İstanbulun en namlı memba sularından Taşdelen Suyu da Alemdağındadır; mesirenin en şerefli yeri de bu su başıdır.

Harita üzerinde, Boğaziçindeki Kandillinin tam doğusuna düşer; fakat, ana yolu Üsküdar - Şile asfaltıdır; Bağlarbaşı, Kısıklı, Bulgurlu, Dudullu, Akçeşme ve Sultançiftliğinden geçerek Alemdağı Köyüne gelir, köye girmeden asfaltan ayrılan bozuk bir şose de koruya girerek Taşdelene kavuşur.

Kandilliden gidilirse: Küçüksu vâdisini takip ederek Hekimbaşıçiftliği ve Hamamlı üzerinden Yağlıçiftlik civarından Bulgurlunun biraz ötesinde Şile asfaltına çıkılır.

Erenköy ve civarından gidilirse İçerenköy, Küçükbakkal köyü üzerinden Dudullunun biraz ilerisinde; Kartal ve civarından gelince: Yakacık ve Samandra üzerinden Dudulluda yine Şile asfaltına kavuşulur.

Alemdağının en yüksek tepesi 315 rakımlı Küplü tepedir. Zamanımızda otomobil

ve otobüslerle Alemdağına günübirlik gitmek mümkündür; fakat eskiden, arabalar, bilhassa öküz arabalariyle, en az birkaç gün, bir hafta kalmak üzere gidilir ve çadırlar, çergeler kurulurdu. Günübirlik gidenler dahi, hiç olmazsa teferrücü mehtaba rastlatırlar, yola gece yarısı çıkarlar, Alemdağından da gece yarısı ayrılırlardı. Ne kadar yazıktır ki, Evliya Çelebi, Alemdağı mesiresinden bahsederken «Acaba av âlemi olur» demekle iktifa ediyor.

Alemdağı mesiresinin en revaçta olduğu devir, İkinci Mahmud zamanıdır; bu hükümdarın kendisi de Alemdağı ve Taşdelenin meftunlarından idi; sık sık gelmesi, halkda da bir alâka uyandırmıştı. İkinci Abdülhamid devrinin günlük gazeteleri ise Alemdağı ve civarında pek sıklaşmış olan şekavetten bahserek bu meşhur mesirenin halk gözünden düştüğünü belirtir.

Sermed Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda bu namlı mesireden şöylece bahsediyor:

«Üsküdarlılar yazın mehtaplarda, ayın on dördüncü, on beşinci gecelerinde, koçulara, öküz arabalarına dolarak, kuzular, dolmalar, helvaları da beraber alarak kafile halinde Üsküdardan Kısıklı, Dudullu, Sultançiftliği tarikiyle Alemdağına giderlermiş. Yol yukarı, 20, 22 kilometre tutuyor ve saatlerce sürüyor.

«Abdülhamid devrinde Kadıköy havalisinde oturanlar, o cihetlere, yani Kızıltoprak, Feneryolu, Göztepe ve Erenköyüne yazlığa çıkanlar içinde yine böyle mehtaplarda öküz arabalarına, yaylı muhacir arabalarına dolup yemekle gidenler olurdu. Kayışdağı caddesi tutulup İçerenköyüne varılır, oradan sola kıvrılınıp Küçükbakkal köyüne geçilir, Dudullunun iki kilometre kadar doğusundan geçilip Üsküdardan gelen ana caddeye ulaşılıp Sultançiftiliğinden sonra Alemdağına varılırdı. Yollar bozuk, berbattı. Aşılırken heyheyler getirilirdi. Eminlik de değildi; her an birkaç yolkesicinin tecavüzü ihtimali korkusu vardı' Maamafih bu korkuyu göze aldıranlar:

— Kalabalığız, tehlikeyi önleriz! diyenler bulunurdu.

«Alemdağında gidilen yer ekseriyetle Taşdelendi. Daha şafak sökmeden, hava karanlık iken yola çıkılır, yani sıcak basmadan serinlikte yola revan olunur, Küçükbakkal köyüne varıldığı sıralarda ortalık ışımağa başlar, güneşin ilk parıltıları ortalığı yaldızlar, arabalarda sohbetler edilerek, şarkılar, türküler tutturarak ormana varıldı mı keyifler keka...

«Korudaki minare yüksekliğindeki ağaçların tepeleri yeşil, filizî, fıstıkî yapraklarla pırıl pırıl. Altlarında neftî gölgeler; her taraf serin.

«Taşdelenin suyu da emsalsiz mi emsalsiz. İstanbulun en nefis suları malûm a, Anadolu yakasının memba sularıdır, Karakulak, Göztepe, Taşdelen, Kayışdağı...

«Alemdağında en çok gidilen mesire yeri Taşdelendeki menba, orman içinde zeminden iki üç metre derinlikte, merdivenle inilir çukur bir mahalde çift mecradan akardı. Mecralar taştan birer oluktu. Gûya su bu taşı delip çıkmış da adı onun için Taşdelen olmuş. (B. : Taşdelen).

«Alemdağından Üsküdara ve Kadıköyüne kadar dört beş saatlik yoldan, öküz arabaları ile, hasırlı damacanalar içinde taşınırdı. Üsküdarda deposu vardı.

«Alemdağında yalçın kayalar içinden çıkan Malkuyusu Suyu da leziz sulardan sayılır. Ormanın civarlarına da gidilir, kuzular çevrilir, yemekler yenir, buz gibi suyundan bol bol içilirdi.

«Böyle Alemdağı, Kayışdağı, Karakulak, Çamlıca gibi mesirelere yemekle gidişin tetümmatı sırasında beraberde çok miktarda fıçı sardalyesi, kutu sardalyesi, çiroz gibi tuzlu şeyler götürmek âdetti. Bunlar ortaya konur, tuzu fazlasiyle ekilmiş domates, hıyar salataları da etraflarına dizilir, kuzu, dolma, helva ile gövdeler doldurulmadan evvel bunlara ha babam ha tırpan atılıp, hemen hararet de basıp bardak bardak su dikilirdi.

«Alemdağı dolayısiyle hakikî bir hikâye:

«Taşdelen civarında, anneannemin babasından kalma, kardeşleriyle müşterek Baltacı Çiftliğini, Abdülâziz devrenin Rumeli Kazaskerlerinden, ehli dilliği ve mîri kelâmlığı ile meşhur Zeynelâbidin Efendizade Mehmed İmadeddin Molla her yıl kira ile tutar, ektirir, biçtirir, kâr edermiş. Fakat bir kere bile kendisi oraya kadar gitmezmiş, yaptırdığı işi gücü görmezmiş. Zira yollardan, orman-

lardan emin değil. Ya birkaç haydut karşısına çıkarsa.

— Efendi hazretleri, etrafta zaptiyeler devriye geziyor, kaç yıldır hiçbir vak'a duyulmadı, kimsenin burnu kanamadı, nice beyler, çoluk çocuklariyle beraber tenezzühe geliyorlar; akşamlara kadar kalıp gece yarıları dönüyorlar; vehme kapılmayın, şeytanın ayağını kırıp bir defa orayı teşrif buyurun; hiçbir tehlike mevcut olmadığını görecek, bundan böyle sık sık ziyaretle tenezzüh etmiş olacaksınız! demişler.

İmadeddin Molla bir hayli tereddütten sonra yumuşamış:

— Gidelim, bakalım! demiş.

Bermûtad Üsküdardan bir öküz arabası tutmuşlar, üstüne çözmelerden tente germişler, içine pufla pufla şilteler yaymışlar. Hazret yan gelmiş. Cadde tutulmuş. Yolda karşıdan bir karartı görse hemen aklı başından gidiyor —Acaba eşkiyalar mı?.. Ormanda, meşe ağaçlarının yaprakları hışırdasa: — Aman uzaktan kurşun mu attılar da yaprakları delip geçti?!

«Beraberlerindeki kılavuz, beygirini sürüp önden gitmiş, çiftliktekilere haber vermiş imiş. Zamanlardan hasad mevsimi. Köylüler, rencberler efendi geliyor diye iki geçeli olarak yolun etrafına dizilmiş. Molla bunları karşıdan görür görmez tutturmaz mı:

— Aman çocuklar şimdi dönelim! Vallahi, billâhi, tallahi şimdi buradan döneceğim. İmkânı yok bir adım öteye gitmem de gitmem!

Sebebini sormuşlar; demiş ki:

— Bir alay izbandud, orakları, tırpanları havalanmış, bekliyorlar! Ya içlerinden biri delirdiyse.. elindekini boynuma vuruverip iki bölük ederse?

Yalvarmalara, yakarmalara kulak asmıyarak gerisin geriye dönüp Üsküdara kapağı atınca: Verilmiş sadakam varmış! diye bir de kurban kestirmiş».

Alemdağı ve etrafı, yazın göçebe çingenelerin kondukları yerlerdendir. Osman Cemal merhum, «Çingeler» adındaki şaheserinin kahramanı İrfan'ı olduğu Nazlı adındaki bir çingene karısını aratırken şöyle konuşturur: «Nereye kaçtığını henüz bilen yok.. Kimi diyor Vidos'taki, kimi diyor Büyükdere-deki, kimi diyor Alemdağı taraflarındaki akrabalarının yanına kaçmış!» (B. : Çingeneler).

ALEMDAĞI KORUSU — Halil Paşanın 1903 salonunda teşhir edilmiş bir tablosu.

ALEMDAĞI KÖYÜ — Üsküdar kazasının köylerindendir: Üsküdar - Şile asfalt yolu üzerinde, yoldan 300 - 400 metre kadar geridedir. Fakat son yıllarda eteği yola inmiş kavuşmuş bulunmaktadır. Dört asırlık mazisi olan eski bir köydür. Kadimden beri halkının ekseriyeti ermeni olup ancak sekiz on Türk evi varken 1918 mütarekesinde Alemdağı Köyü ermenileri bu Türkleri de kaçırtmak için mütecaviz taşkınlık göstermişler, büyük zaferden sonra, amellerinin cezası köyü terkedip dağılmağa ve Türkiyeden çıkmağa mecbur kalmışlardı; köy de bu suretle 1922 de tamamen Türklerle iskân edilmiş, 1933 de de 8 hane Kılkişli mübadil muhacir yerleşmişti.

1955 sayımında nüfusu 577 olan Alemdağı köyü 105 hanedir, beş bakkalı; dört kahvehanesi vardır; beş sınıflı iki öğretmenli mektebinde her sene vasati olarak 65 - 70 çocuk bulunur, fakat bu ilk mektebi bitirenlerin büyük ekseriyeti orta tahsil yapma imkânını bulamazlar.

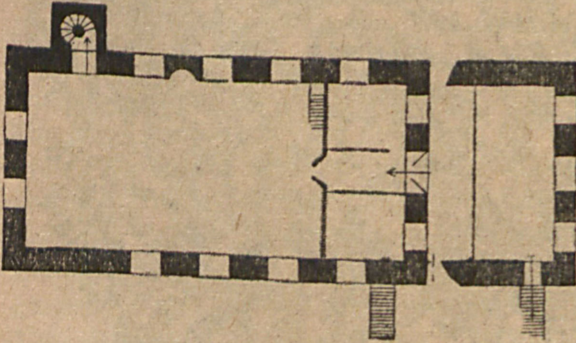
Köylüsünün hemen hepsi çiftçidir; fakat traktörleri ve harman makineleri yoktur, mevsiminde gündelikle getirtirler. 1958 de köy muhtarı olan Osman Atay bir traktör ve harman makinası için Zirai Donatıma müracaat ettiklerini, fakat dört yıldanberi kendilerine verilen numaraya sıra gelmediğini ve bu numara ile işlerini takip imkânını da kaybettiklerini söylemiştir.

Son yıllarda köyde arıcılık ve tavukçuluk da inkişaf etmeğe başlamıştır; kovan sahiplerinin başında Hüseyin Atay, Mehmed Ali Baltacı ve Mustafa Baltacı, büyük kümes sahiplerinin başında da Mehmed Yılmaz ile Yaşar Eren vardır. Buna mukabil Alemdağı köyünün kadimden beri mühim bir istihsal maddesi olan tereyağı ancak köylünün kendi ihtiyacını karşılayacak miktara düşmüştür; İstanbul her gün köyün bütün sütünü çekip götürmektedir.

Köyün elektrikle tenviri için profesör Fahreddin Kerim vaadda bulunmuş, fakat bu vaadin hemen tezine valilikten ayrılmasiyle

Umraniyeden verilecek olan cereyan da gelememiştir.

Köyün hemen bütün evleri ahşap yapı, bahçeleri çit duvar, her bahçede dört kazık üzerine oturtulmuş fevkanı erzak anbarları göze çarpar, yeşilliğe gömülmüş şirin bir manzarası vardır. Ortasında bir meydancık, köy sandığı parasından yapılmış büyük bir kahvehane, bu meydancığın bir başında da ulu bir çınarın altında çeşmesi vardır, alelâde bir yapı olan çeşmenin Türk lâtin harfleriyle kitabesi şudur: «Sayın kaymakamımız (Üsküdar kaymakamı) Lûtfi Aksoy'un delâletiyle köyümüzü şereflendiren Millî Şefimiz Reisicumhur İsmet İnönünün köyümüze ihda buyurdukları Mütevelli suyudur. 1938.»

Alemdağı Köyü Mescidi
(Plân - Kroki : A. Bülend Koçu)

Köyün camii eski Ermeni kilisesinden çevrilmelidir ki, Alemdağı köyü Ermeni kilisesinin Birinci Cihan harbi arifesinde Taşnak komitecilerinin en maruf gizli toplanma ve faaliyet merkezinden biri olduğu söylenir.

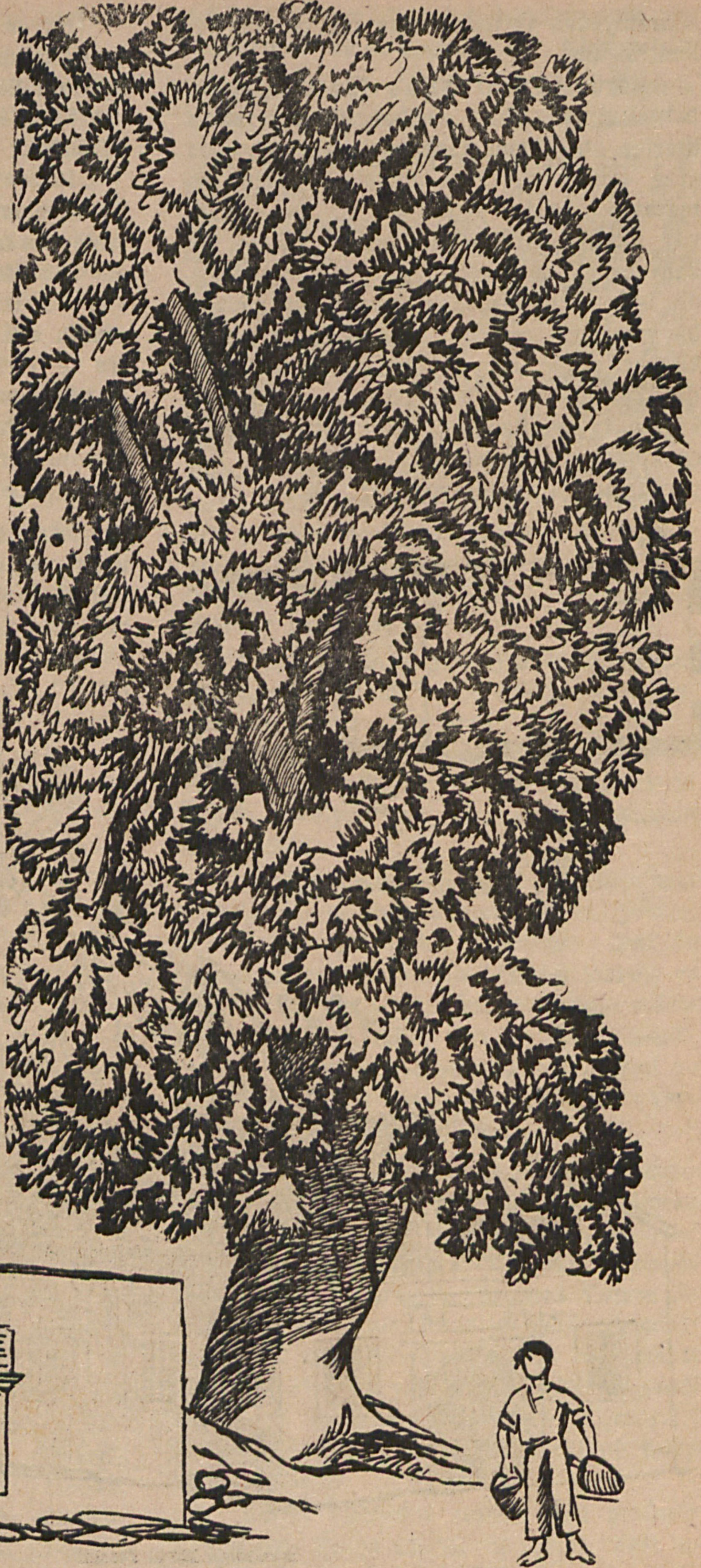
Hasır ve birkaç parça kilim, seccade ile döşenmiş, mihrabının iki kenarında iki tahta şamdan, iki duvar gaz lâmbası bir asma gaz lâmbası, rakkaslı bir duvar saati de tezyinatını teşkil etmektedir. Köyün serveti, camiin çok daha mükemmel bir şekilde tezyin ve tefrişini temin edecek durumdadır ve ne kadar yazıktır ki 1958 de camiin imamı da yoktu, muhtarı, Üsküdar müftülüğünün kendilerine bir imam temini yolunda çıkardığı güçlüklerden şikâyet etmekte idi.

ALEMDAR CADDESİ — İstanbulun en işlek yollarından biridir ve Büyükşehir tramvay şebekesinin en faal kısımlarından birini teşkil eden bir caddedir, Sirkecide Demirkapı ile Sultanahmed arasında uzanır. Adını, İkinci meşrutiyette, kemikleri sur

Alemdağı Köyü Mescidi
(Resim : A. Bülend Koçu)

hendeğinden alınarak bu cadde üzerindeki Zeynebsultan camii mezarlığına nakledilen Alemdar Mustafa Paşanın kabrine nisbetle almıştır (B. : Mustafa Paşa, Alemdar).

Alemdar caddesinin alt kavşağı, Muradhüdavendigâr, Dayehatun caddeleriyle bir üç yol ağzı teşkil eder; bu noktadan itibaren yüründüğüne göre, sağ köşede eski bir Kadirî dergâhı vardır ki, 1946 da, Küçük Hafız Burhanın ikametgâhı idi (B. : Aydınoğlu Tekkesi). Sol kolda, Alay Köşküne kadar Topkapı Sarayı Sûrunun dibi boyunca P.T.T. fabrikası, bir Hamidiye çeşmesi ve Aya Triyada ayazması görülür; sağ kolda ise, birkaç küçük terzi atölyesi vardır ki, silâh altına çağrılan İstanbulluların kıt'alarınca verilen esvapları kendi vücutlarına uygun bir şekle sokmak için baş vurdukları yerler olarak tanınmıştır. Alemdar caddesini Ankara caddesine bağlayan Ebussuûd caddesi kavşağı köşesinde eskiden büyük bir torna atölyesi vardı, 1950 den sonra yıkıldı, yeri boş durmaktadır. Sağdaki Ebussuûd caddesi kavşağından karşıya gelen Alayköşkü caddesi kavşağına kadar, sağda Vilâyet konağı duvarı, solda Saray kale duvarı uzanır; tarihî «Babıâli» nin meşhur merasim kapısı hizasından,

Alemdağı Köyünde Mütevelli Suyu Çeşmesi ve ulu çınar
(Resim : A. Bülend Koçu)

Alemdar caddesi 90 derecelik bir zaviye teşkil ederek sola kıvrılır, tam dirsek noktasında sûr üzerinde Alay Köşkü bulunmaktadır. Karşısında, görülen bina, Adlî Tıb dairesi, (Askeri Rüşdiye Mektebi olarak yapılmış, yıllarca sonra Emniyet Müdürlüğü ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Okulu) olmuştu (B. : Soğuk Çeşme Askerî Rüşdiyesi; Morg). Alay Köşkünü geçtikten sonra, solda Gülhane Parkı kapıları görülür, cadde bu kapıların hizasında tekrar 90 derecelik bir zaviye ile sağa, yani cenuba, Sultanahmede doğru kıvrılır; Alemdar caddesinin oldukça dik bir yokuş olan bu üçüncü parçasında görülen başlıca binalar şunlardır:

Sağda köşe başında Hamidiye Sebili (B. : Abdülhamid I Sebili); Zeynebsultan Camii ve mektebi (49 uncu ilkokul); bir küçük bakkal dükkânı ve Alemdar Sineması (B: : Alemdar Sineması); Amerikan lisan ve ticaret dershanesi, Cağaloğluna dönen köşebaşında İttihat ve Terakki lideri Talât Paşanın oturduğu konak; yine park kapısının önünden yukarı yüründüğüne göre sol kolda, park kapısının karşısında tahinî boyalı ahşap bir yapı iken 1946 dan sonra betona çevrilmiş olan konak, bir başka konak, daha yukarıda ahşap bir konak, Esnaf Hastahanesi (Küçük Abud Efendi konağı), yanındaki tuğla yapı konak, Ayasofya üçüzlü çeşmesi bulunmaktadır.

Alemdar caddesi, Demirkapıdan Sultanahmede kadar paket taşı döşelidir; Gülhane Parkı ile Sultanahmed arasındaki bir ulu çınar vardır; bu asırlık çınar, İstanbul Belediyesi tarafından, kelimenin has mânasiyle yerinde bir kararla muhafaza edilmiştir; caddenin bu kısmına romantik bir güzellik verir.

ALEMDAR MUSTAFA PAŞA DESTANI — İstanbulda halkı heyecana düşüren vakalar üzerine yazılmış destanların eskicelerinden biridir, Alemdar Mustafa Paşanın ölümüne varan yeniçeri ihtilâlini ve paşa ile yâranının ahvalini ve paşanın ölümünü nakleder; (H. 1223) 1808 de Derviş Osman adında halk şairi bir yeniçeri tarafından kaleme alınmış on sekiz kıtalık bir destandır:

1 Fransız kâfiri tuttu bu işi
Ali Efendidir fitnenin başı
Cihanda gelmemiş bunun bir eşi
Görün gaziler der Yeniçeri

2 Mustafa Paşa fermanlar yazar
Defterdar Efendi tedbirin düzer
Ocaklı kulları hilesin sezer
Yürün keleşlerim der Yeniçeri

3 Geldi Rumeliden nice bin çıtak
İslâmbul içinde kanlar akacak
Kadir gecesinde yediler bıçak
Kesin kelleleri der Yeniçeri

4 Açıldı bayrakları yürüdü asker
Hacı Bektaş ocağı kahraman besler
Nizamı ceditler bir satır ister
Urun arslanlar der Yeniçeri

5 Sahur taamında yediğim yağlı
Dört yanım ateştir kollarım bağlı
Kara kın içinde kılıçlar zağlı
Kıymayın canıma der Mustafa Paşa

6 Alın emaneti kıyman canıma
Nazlı kölelerim gelsin yanıma
Defterdar Efendi girdi yanıma
Aman gaziler yazıktır bana

7 Mustafa Paşa kaldı arada
Ocaklı der ki, mühür nerede
Ölmüşse vezir eğer kulede
Leşini sürüyün der Yeniçeri

8 Kaptan dedikleri bir süflü tatar
Süleymaniye camiine gülleler atar
Yeniçeri ağası meydanda yatar
Köpekler yesin der Yeniçeri

9 Hacı Bektaş ocakları uyandı
Yeniçeri cephaneye dayandı
Eğri kılıç alkanlara boyandı
Dayanın gaziler der Yeniçeri

10 Ocaklılar cephaneyi bastılar
Yoldaşlar kılıcı arşa astılar
Hacı Ahmed oğlunu kıyma kestiler
Kesin gaziler der Yeniçeri

11 Askerin elinde bilenmiş satır
Cephane önünde puryanlar yatır
Nizamı cedide iftarlık götür
Götürün gaziler der Yeniçeri

12 Nizamıcedid girdi saraya
Ocaklı kullarını aldı araya
Kadı paşa der ki emir nereye
Kesin kellesini der Yeniçeri

13 Sekbanları tutup azad eyleme
Alıp şobarasın mezad eyleme
Kesin kellesini cevap söyleme
Varın keleşlerim der Yeniçeri

14 Bir Kırım tatarı girdi saraya
Çarhacı Ali Paşa düştü oraya

Nazlıdır Kethüda Bey gelmez buraya
Sürüyüp getirin der Yeniçeri

15 Saray kapıları birden açıldı
İslâmbul içine ateş saçıldı
Sultan Mustafaya hülle biçildi
Ağlaman gaziler der Yeniçeri

16 Öksüzler babası dünyadan göçtü
Mektep çocukları duaya geçti
Ocaklı kullarına mahzunluk düştü
Anın için ağlarım der Yeniçeri

17 Yaşa kul kethüdası sen binler yaşa
Yeniçeri kulları çıktılar başa
Üsküdar kışlası yandı ateşe
Tılsım bu imiş der Yeniçeri

18 Derviş Osman bunu böyle söyledi
Hızır geldi bize imdad eyledi
Behiç ile Ramiz firar eyledi
Tutun mel'unları der Yeniçeri.

Bu destanda «Ali Efendi» denilen Moreli Ali Efendidir; «Defterdar Efendi» Behiç Efendi, «Süflü Tatar» yahut «Kırım tatarı» kaptan Ramiz Paşa; «Hacı Ahmed oğlu» Tahsin Efendi, «Kethüda Bey» Refik Efendidir (Bütün bu isimlere ve Alemdar Mustafa Paşa vak'ası Mustafa Paşa, Alemdar maddelerine bakınız).

ALEMDAR PAŞA VAK'SI, 26/27 ramazan 1223 ve 15/16 Kasım 1808 kadir gecesi Babıâli baskını, 27 - 29 ramazan ihtilâli — Üçüncü Sultan Selimi tekrar tahta çıkarmak üzere İstanbula gelen, bir saray baskını ile yaptığı hükûmet darbesinde, Sultan Selimin sarayda şehid edilmesi üzerine emeline muvaffak olamıyarak Osmanlı Tahtına İkinci Sultan Mahmudu oturtan Rusçuk âyânı Alemdar Mustafa Paşa, bu genç pâdişahın ilk sadrâzamı olmuş, fakat iktidarda pek az, ancak üç ay onsekiz gün kalarak ikinci bir Yeniçeri ihtilâli ile devrilmiş, düşmanlarının eline düşmemek için de intihar etmişti (B. : Selim III; Mahmud II; Mustafa Paşa, Alemdar; Sultan Selim vak'ası; Mustafa, Kabakçı; Yeniçeri, Yeniçeriler; Nizamı Cedid; Sekban; Kırcalı askeri). Bu İstanbul ihtilâli tarihimizde Alemdar Paşa vak'ası diye anılır. Elindeki kuvvet, silâh ve askerlik liyakati bakımından Yeniçerileri kolaylıkla tepeleyebilecek durumda iken Alemdar Paşanın bu hazin ve feci âkıbetine, cehli ile tecrübesizliğinden istifade eden müdahinlerin kendisini düşürmüş oldukları gurur ile gaflet yol açmıştır.

Evvelâ ihtilâle tekaddüm günleri anlatılmalıdır:

«Alemdarın zaif tarafı olan kadın düşkünlüğü muhitinin elinde en tesirli hulûl vasıtası olarak kullanılmıştı. Hafid Efendinin, paşanın harîmine koyduğu Kamertâb adındaki güzel câriye hârika denilecek bir meharetle Alemdarı doğduğu günden beri beraber yaşadığı silâhlarından ayırmıştı; daima elini hançerinin üstüne koyup konuşan paşalarını Divânı Hümâyuna giderken silâhsız gören kendi sekbanları: «Artık bizim paşa da karılar gibi silâhsız gezmeğe alıştı, yazık olsun...» diye acınıyorlardı (B. : Hafid Efendi; Kamertâb).

«Havai müştehiyat ile sarılan Alemdar Paşa bu adamların elinde âdi bir oyuncak olmuştu; onu bu hâle düşürenler, kendi hasis maksad ve menfaatlerine âlet yapmışlardı (B. : Rusçuk Yârânı); Alemdarı şayanı nefret icraat ile lekeledikleri gibi şâşaalı ve yaldızlı sözlerle ona, kendisinin asrın sahib kıranı olduğuna inandırmışlardı; bu sefil muhitin tertibatı ile paşanın yanına hakikat uğramadı, samîmiyet sokulamadı. Onlar bu gafletle düşerler, hükûmetlerini ebedî görerek zevk ve şehvetle meşgul iken düşmanları vücutlarının izâlesine hazırlanıyorlardı.

«Paşanın Rumeliden beraber getirdiği rüesa, İstanbulda toplanmış olan Rumeli ve Anadolu âyânı (B. : Senedi ittifak), devlet erkânı arasındaki bâsiret sahipleri bu halin sonunu pek kötü görüyorlardı. Ayânın bir kısmı memleketlerine dönmüş, Alemdar Paşa ile hususî dostlukları İstanbulda onu yalnız bırakmak isteyenler ise, paşadaki değişiklik kendi itiyadları ile bağdaşmayınca, kırgın ve kızgın birer birer çekilip gitmişler, Mustafa Paşanın güvenebileceği kuvveti azaltmışlardı. Serezli İsmail Bey Rumeli âyânının en kuvvetlisi idi, memleketine dönerken güzide askerinden İstanbulda dörtyüz süvari bırakmış, fakat başbuğuna gizli olarak:

— Bunların ne yolları yol, ne gidişleri gidiş, bizi savdıktan sonra taşırsalar gerek, bir dernek çıkarsa kuskuna bakma, sıyrılıp bizim yana ılgar ile gelin... Tâlimatını vermişti.

«Başta pâdişah, Sultan Mahmud, saray erkânı da, Alemdarın düşmesi ile hüküm ve hükûmette tamamen serbest kalacakları için

bir vak'anın çıkmasını bekliyorlardı. Sarayda Dördüncü Sultan Mustafanın tekrar tahta çıkmasını isteyenler ise Alemdar'ın düşmanları idiler.

«Kırcalı askeri denilen Rumeli askerleri ile Sekbanların dolgun maaşlar olarak refah ve saadeti, muhteşem elbiselerle çarşı, pazar ve seyran yerlerinde dolaşmaları, Kırcalı askerinin serbâzâne tavırları her şeyden mahrum bırakılmış Yeniçerilerin gayzını ve İstanbulun esnaf ve ayak takımının hased ve kinini tahrik ediyordu. Sekbanlar ile Kırcalılar şâlî kuşaklarına ve sırmalı cebken ve poturlarına bedel Yeniçerilerle esnaf ve ehali kuşak olacak ip bile bulamıyor ve yamalı diz çağşırı ile geziyordu.

İstanbul esnafının büyük bir kısmı Yeniçeri ocağında kayıtlı idi. Alemdar Mustafa Paşanın sadarete geldiği günlerden beri ıslahat adına yapılan şey «Sekbânı Cedid» adı ile «Nizamı Cedid» asker ocağının ihyası, Yeniçerilerin haşin muamelerler ve türlü hakaretlerle ulûfelerinin kesilmesi ve Yeniçerilikle damgalı İstanbul esnafının cezalarla ezilmesi gibi icraattan ibaretti.

Alemdar Mustafa Paşa sadâretin ilk zamanlarında Yeniçerilerle İstanbul esnafı sâkin ve muti iken bu bed muamelerle yavaş yavaş hırçınlaştılar, kimse ağzını açamaz iken kahvehanelerde dedikodu çoğaldı, her gün bir türlü düzme lâf yayıldı; hükûmet aleyhtarlığı ile söylenen sözlerin haddi hesabı olmadıktan başka bâzı zevata, hattâ sadrâzama lisanen tecavüz ve tehditler günlük âdi vak'alar haline geldi. Hicrî 1223 ramazanında bu kötü durum en had halini aldı, bir gece Babıâlinin duvarlarına yaftalar yapıştırıldı, bu, yaftalarda:

Rumeliden geldi bir çıtak, bayram ertesi ya kılıç oynıyacak, ya bıçak!..

yazılıydı. Vaziyet hakikî dostlar tarafından Alemdar Paşa yârânına açıklandığı zaman da bu adamlar nahvet ve gafletten sıyrılamadılar:

— Esnaf gürûhundan, aç ve sefil bir takım halktan ibaret olan Yeniçerilerinin ne yapabilmek ihtimali vardır?!

Hattâ kaba tâbirle:

— Bir ... yiyemezler!..

cevabını verdiler» (Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuasında Efdalüddin Bey merhumun «Alemdar Mustafa Paşa» makalesinden).

Yalnız Alemdar Paşa ile devlet erkânı hakkında değil, paşanın askerlerine de dil uzatılıyordu. Yemiş İskelesinde Çardak Kolluğu çorbası olup elimizde bir destan mecmuası bulunan halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağa bir «Kırcalı Destanı» yazmıştır ki Alemdarın askerlerini pek müstehcen şekilde tehzil etmiştir; kahvehanelerdeki dedikodular arasında bu destanın ne benzeri eserlerin okunduğu da muhakkaktır; Yeniçerilerin Kırcali askerini nasıl küçümsediklerini göstermek bu destandan dört nefer tasviri alalım:

Basdı İstanbulu dağ civanları
Alemdar Paşanın pehlivanları
Cünbüşlü olur bağçe zamanları
Pek yamandır bu Kırcalı askeri

Onsekiz yaşında bir civan Rüstem
Taburun içinde adı Hürüstem
Bakışı âfet, gülüşü sitem

O kara saçlara urmuş ustura
Kaşı ile gözleri yüzünde tura
Öpülüp başımız üstünde dura

Yirmi bir yaşında bir civan Receb
Taburun içinde adı İreceb
Bakışı gülüşü mestânedir hep

Sırma mı, samur mu, altın mı saçlar
Oya mı, nakış mı, resim mi kaşlar
Bakışa gelince yağmacı tatar

Henüz ondördünde nazlı Süleyman
Taburun içinde adı Sülüman
Dininden oluyor gören müslüman

Adı var mı yanında gonce gülün
Dile gelse hali yaman bülbülün
Kıskanır reftârı sehrâda süğlün

On altı yaşında bir güzel Câfer
Taburun içinde sorarsan Câfar
Gönlümüzde nurdur gözümüzde fer

Yelesi sırmadan arslan yavrusu
Selviyle ölçülür boy ile bosu
Şehzade dökemez ayağına su

İstanbulu basdı dağ civanları
Bir çıtağın yalın pehlivanları
Oruc mu kalır ramazanları.

Yeniçeriler ihtilâl hazırlığına ramazanın ilk günlerinde başladılar. Ocağın ileri gelenleri gündüzleri Şehzâde Camiinde, terâvihden

sonra da Et Meydanındaki büyük kışlalarında 3. Bölük odabaşısının odasında toplandılar.

Alemdar paşa ile devlet erkânı, kadim an'aneye uyarak iftar ziyâfetlerine gidiyorlardı, iftardan gece dönülüyordu. Verilen ilk karar, sadrâzamı gece münasib bir yerde avlayarak vurmak, kim vurduya getirilip öldürmek oldu; suikasdi yapacak adamlar, keskin nişancılar dahi tâyin ve tesbit edildi. Fakat bu gizli talimatlar, ve suikasd hazırlığı Alemdar Paşaya, suikasdçıların kimler olduğu açıklanmadan ihbar edildi; paşa da tedbirli davrandı, iftarlara giderken muhafız sekbanlar ile Rumeli askerlerini arttırdı.

Vak'a şöyle başladı ve cereyan etti:

Alemdar Paşa, sadrâzamların mirî ikametgâhı olan Babıâlinin harem kısmında oturuyordu. Ramazanın yirmi yedinci kadir gecesi kadimden beri devam ede gelen an'aneye uyarak Şeyhülislâm Esad Efendinin konağına iftara gitti.

Yine kadim bir an'ane olarak ayni gece bir Kadir Alanı tertib edilir, padişahlar sarayın Soğukçeşme Kapısından (Gülhane parkı kapusundan) çıkarak Ayasofya Cemiinde teravih namazına giderdi; bu münasebetle, meş'alelerle pek parlak bir alay tertib olunurdu.

Şeyhülislâm Esad Efendinin konağı Çenberlitaşta Atikalipaşa camiinin karşısında idi. Alemdar Mustafa Paşa iftardan sonra Ayasofyadaki hünkâr alayına yetişecekti; o da meş'alelerle ve kalabalık, mutantan bir alayla geçecek idi. İstanbul halkı, yine kadimlerdenberi alay seyrine son derecede düşkündü. Hele ramazanlarda kadir geceleri yollara, binbir ayak bir ayak üstünde, mahşeri bir kalabalık birikirdi.

Zamanımızda Çarşıkapısı denilen yerin adı o tarihte «Parmakkapısı» idi; Parmakkapısından Ayasofyaya kadar uzanan yolun adı (zamanımızın tramvay yolu geçen Yeniçeriler caddesi) Divan Yolu idi. İstanbulun başlıca yollarından biri olduğu halde gayet dar, hele Çenberlitaş Hamamı ile karşısındaki Köprülü Camii arası o kadar dar idi ki iki atlı yanyana zor geçerdi. Zamanımızda Çenberlitaş Sinemasının ve Osmanbey Matbaasının yerinde tarihî Elçi Hanı bulunmakta idi. Sultan Mahmud Türbesinin ve hazinesinin yerinde Esmâ Sultan Sarayı vardı. Yol bu sarayın önünde azıcık genişlemekte idi.

O geceyi ihtilâlciler fırsat bilmişler ve suikasdçılarını halk arasına sokarak Divan Yolunun muhtelif yerlerine yerleştirmişlerdi.

Minarelerden yatsı ezanları okunmaya başlayınca Alemdar Paşa, kalabalık maiyeti ile Şeyhülislâm konağından hareket etti. Kasımın ortası idi, şiddetli ve soğuk bir rüzgâr esiyordu, İstanbulun üzerine ıslak bulutlar çökmüştü; ortalık zifiri karanlıktı (O zamanlar İstanbul sokakları fenerlerle aydınlatılmış değildi); ahaliden ırz ehli olanların ellerindeki fenerler yol boyunu aydınlatmağa kâfi değildi; yan yana duran iki kişi yekdiğerinin yüzünü güçlükle seçebilirdi; iki adım öteden çehre tanımak kabil değildi.

Sadrâzam alayının vardacıları ile meş'ale çeken hademeler halkı yarmaya ve paşaya yol açmaya çalıştılar, muvaffak olamadılar; elli adım tutmayan mesafeyi on beş dakikada alarak Elçi Hanı önüne geldiler ise de Köprülü Camii ile Çenberlitaş Hamamı arasındaki dar geçid önünde alay durdu. Suikasd haberi yayıldığı için sekbanlarla kavaslar paşanın etrafını sarıp muhafaza altına aldılar ve geçidi söküp geçmek için halka sopa, cob ve kamçı savurarak ve savulun diye haykıraşarak yolu azıcık aça bildiler; Esma Sultan Sarayının önündeki kalabalık da ayni şekilde açıldı; daha ileride Firuzağa Camii önü de ayni şekilde geçildi; bu suretle Atîkalipaşa Camii önünden Ayasofya Meydanına tam bir saatte varılabildi. Bu hengâmede paşaya suikasd yapılamadı. Fakat halk feci şekilde ezildi, atların ayağı, kamçı, sopa ve cobların altında pek çok insan yaralandı; sekbanlarla kavasların da esvapları parça parça oldu.

Ayasofya önünde pâdişahı karşılayan Alemdar Paşa, teravih namazından sonra Sultan Mahmudu uğurlayıp Babıâliye döndü.

Alaylarda yaralananlar o civarda ve İstanbulun muhtelif semtlerindeki Yeniçeri ve Cebeci kahvehanelerine doldular:

— Cürüm ve günahımız nedir?

— Bizleri böyle darb ve tahkir neden lâzım geldi?

— Bir haydutbaşı geldi, bir pâdişahı tahttan indirip vezirinden mührü hümâyunu zorla aldı!..

— Halen pâdişahımıza lâyık olur ubûdiyeti göstermez!..

— Başlı başına hâinlerin sözü ile din ve devletin erkânı olan ocaklıyı ve ulemayı kaldırmak, fukarayı ayaklar altına aldırmak istiyor..

— Bundan sonra bize korkmak ve yaşamak ne lâzım!

— Bizler onun yanındaki hayta gürûhundan bin kat fazla iken onlarla başa çıkamaz mıyız?

— Biz ona müslümanlığımızı ve yeniçeriliğimizi anlatmalıyız!..

diye feryada başladılar. Yeniçeri kışlalarında da:

— Bayram ertesi Yeniçeri ilga olunacakmış!.. sözü yayıldı.

O gece için sâdece bir suikasd düşünülmüştü; fakat halkın bu heyecanını gören rüesa Aksarayda Yeni Odalar denilen büyük kışlada Dokuzuncu Bölükde toplandılar, hemen o gece askerî ihtilâle karar verdiler; kararları şu idi: Alemdarı kavgayı büyültmeden vurmak lâzımdı; gece yarısı aslı olmadığı halde yangın ilân edilecekti, halk ayak seslerini sokaklardaki kalabalığı yangına gidenler zannedecekti; şehir içinde bulunan Rumeli askeri de bu suretle aldatılacaktı; eskiden beri devam edegelen an'aneye uyarak sadrâzam ile devlet erkânı yangına gitmek üzere konaklarından çıkacaklarından yolda hepsini vuracaklardı.

Saat 10 - 11 arasında birkaç defa yangın ilân ederek Babıâliye yangın nöbetçileri gönderdiler (B: : Tulumbacılar), yangın tulumbalarını hareket ettirdiler, fakat sadrâzam tarafından aldırış edilmedi.

Artık ok yaydan çıkmıştı; gecenin ilerlemesini bekliyerek herkes derin uykuda iken Babıâliyi basmıya karar verdiler.

Sadrâzama hulûs çakmak için devlet ricali ve İstanbul âyân ve eşrafı Alemdar Paşanın sekbanlarını takım takım iftara çağırıyor, bu askerleri gece de evlerinde yatırıyordu. Babıâlide ancak nöbetçi sekbanlarla nöbetçi kavaslar bir miktar içoğlanı ve hademe, uşak vardı, bu da herkesin malûmu idi.

En uzun geceler idi; gece yarısını beklerken baskın tertibatı tamamlandı; ihtilâlcilerin karanlıkta birbirini tanıması için «Sabahdır!..» kelimesi parola yapıldı.

Yeniçeri Ocağının 9. Bölüğünden 40 kişi Yeni Odalardan hareketle Selimpaşa Yokuşu yolu ile Şehzâdebaşındaki Eski Odalara (Eski ve ikinci Yeniçeri kışlası) geldi, orada bu kaafileye 3. ve 7. Bölükler efrâdı ile acemioğlanlar iltihak ettiler (B. : Acemi oğlanlar). Eski Odaların yanındaki Acemioğlanlar kışlası önündeki meydancıkta bin kişiden fazla toplanmış oldu.

İsimleri ocak defterinde kayıtlı olup kendileri bekâr odalarında, kahvehanelerde, hamamlarda yatan Büyükşehir eclâf ve haytaları da yattıkları yerlerden çıkartılıp getirildi, her Yeniçeri ortasından bir miktar asker geldi; bir saat geçmeden ihtilâl havası tesis edildi. İhtilâlin idaresini 9. Bölük zâzitleri üzerlerine almıştı.

Sahur vakti henüz gelmemişti; Acemioğlanlar meydanından hareket edilerek Bozdoğan Kemeri altından geçilip Süleymaniyeye gidildi. Camiin avlusu ihtilâlci askerle doldu, bir kısmı Ağakapısına gitti (B. : Ağakapısı). Ağakapısı nöbetçileri de ihtilâle katılınca duruma tamamen hâkim oldular; hareme haber salınıp Yeniçeri ağası Mustafa Ağa dâvet edildi. Bu zât 31. Bölüğün odabaşısı iken Alemdar Paşa tarafından Ağa tayin edilmiş, paşanın diğer yâranına ayak uydurmuş «erkânı zemâne» den idi; yatağından kalkıp meydana geldi. İhtilâlciler ne maksatla ayaklandıklarını söyleyip başa geçmesini teklif edince askere bu işden vaz geçmeleri için nasihat verecek oldu, derhal : «Söyletmen!..» gürlemesi ile üzerine yatağan ve hançer üşürüldü ve katledildi.

Sonra takım takım muhtelif yollardan giderek Babıâli etrafını sardılar; gürültü yapmamağa o kadar dikkat edilmişti ki Babıâli nöbetçileri hiç bir şey farkedemediler.

Babıâli (B. : Babıâli), Paşakapısı o tarihte İstanbulun en büyük yapısı idi; yalnız zemin katı kâgir harem ve selâmlık daireleri, ahırlar, anbarlar, silâhhane, cebehanesi, avluları, bahçeleri ile azametli bir ahşab saraydı. Büyük merâsim kapısı Soğukçeşmede Alay Köşkünün karşısında idi; kapının üstünde Sadrâzam kâhyasının makam odası vardı, bu oda kapının üstünde bir şahnişin teşkil etmiş, altındaki payanda direklerin arası

boş idi. Yeniçeriler evvelâ sessizce oraya yaklaştılar, Harbeciler Kolluğundan getirdikleri otları o direklerin arasına, şahnişinin altına doldurup ateşlediler; ateş bir kaç dakika içinde kapıyı, şahnişi ve Kethüda odasını kavradı ve büyük ahşap sarayın diğer aksamını sarmaya başladı, rüzgârın tesiri ile de her dakikada bir yerden başka bir yere atladı.

İlk ateş verilir verilmez Yeniçeriler tüfenk ve tabanca atarak ihtilâli de açığa vurmuşlardı. İçerden kimse kaçamıyacaktı, bina tamamen sarılmıştı, ateş korkusu ile dışarı uğrayan kurşuna tutulacaktı; Alemdar Paşa da bu arada öldürülecekti.

Alemdar Paşanın bazı sekbanları da Babıâli civarındaki bekâr odalarında, kahvelerde ve saraya pek yakın olan Şengül Hamamında kalmakta idiler (B. : Bekâr Odaları; kahvehane; Hamam! Şengül Hamamı). Silâh seslerine uyanıp da etrafa bakarak sarayı alevler içinde görünce hemen yangına koşmak istediler, fakat sokağa fırlayan bir kurşun yiyip devrildi.

Alemdar Mustafa Paşa silâh seslerine uyanıp da sarayı ateş içinde görünce, bir Yeniçeri ihtilâli karşısında bulunduğunu derhal anlamış, metânetini kaybetmiyerek sofalarda titreşen harem takımının arasından selâmlığa geçmek istemiş, fakat boğucu dumanlardan muvaffak olmamamıştı; o zaman gerideki Tomruk dairesine inmiş, davulculara imdat talebi için davul çalmaya başlamıştı. Babıâlide on kadar büyük cenk davulu, Kûs vardı; onların muttanid darbelerle gümlemesi, alevlerin kızıllığı içinde silâh seslerine karışarak manzaraya bir kat daha dehşet vermişti.

Silâh sesleri ve bu istimdat kûslarının derinden derinden gümlemesi şehrin büyük bir kısmını ayağa kaldırmıştı, gök yüzünü kıpkızıl görenler de bir ihtilâl kopmuş olduğunu hemen anlamışlardı. Paşanın ötede beride dağınık olan askerleri ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Fakat ihtilâl mürettipleri onları da ihmal etmemişlerdi; hepsi pür silâh, beşer onar, otuzar kırkar kişilik kafilelerle sokağa fırlayan paşalılar ulaklar tarafından çevrilmişti:

— Bizim işimiz ocağımızın düşmanı olan vezir iledir, siz başımızla beraber kardeşlerimız, Târiki Bektâşiyede ayakdaşımız, yoldaşlarımızsınız, kışlalarımıza buyurun, rahatta olun!.. denilince ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Paşalarının durumunu tahkik imkânsızdı; kendilerine verilmiş birtalimat dá yoktu, can da tatlı idi; dâveti kabul eden hakikaten kışlalara götürüldü, arkadaşlarından ayrılıp Babıâlinin yardımına koşmak isteyenler yolda öldürüldü, içlerinden ihtilâlci Yeniçerilere iltihak eden de oldu; Rumeli askerinden bir kısmı da memleketlerine gitmek üzere kale kapılarından dışarı çıkarıldı.

İstanbul ayağa kalkmıştı, bilhassa Babıâliye civar mahalleler halkı fevkalâde telâşa düşmüş, fakat Yeniçeriler:

— Bu bildiğiniz yangın değildir!.. diyerek evlerden eşya çıkarıp kaçırmalarına mâni olmuşlardı. Hakikatte de son derece gayret ederek yangının Babıâliden başka yere sirâyetini önlemişlerdi.

Alemdar Paşanın davulcuları var kuvvetleri ile çomak salladıkları halde bir yerden cevab, imdat gelmiyordu.

Paşanın sekban bölükbaşılarından biri:

— Böyle eli bağlı harik içinde yanmaktan yahut ki Yeniçerilere teslim olmaktan ise henüz ateşin sirayet etmediği ahırlarda bulunan atlara binerek birkaç kişi fedailik edip kapıları açalım, Yeniçerilere sıkı ateş ederek atlarla fırlayalım, herçi bâd âbad üzerlerine saldırarak cemiyeti eşkıyayı yarıb geçelim, selâmet müyener olursa hariçteki kuvvetle birleşiriz, olmazsa dilîrâne vuruşub ölürüz.. dedi.

Paşa:

— Bize elbet imdat olunur, o vakte kadar siperden cenk edelim, dayanalım!.. diyerek henüz çıkma imkânı varken bu teklifi reddetti, etrafında kalan kavas, sekban askerlerini vesair bendegân ve agâhlarını kâgir yerlere siperlendirdi; kendisi de harem takımını ve hayli cebhane ve silâh alarak Babıâlinin yeraltı mahzenlerine inilecek merdivenlerin sahınlıkları üzerinde bir taş odaya girdi. Yer altı mahzenleri vezir haznesi olarak kullanılan, birinden diğerine geçilir kâgir odalardı, bir kısmı tamamen yer altında, bir kısmı da fevkanî yapılmıştı. Alemdar Paşa buraya çekildikten sonra dışarda bıraktığı müdafiler bir müddet sebattan sonra yangının genişlemesi ile yerlerini terk ederek kaçmağa başladılar; can havli ile dışarı

kaçan bu hademe, sekban, kırcalı askeri, çavuş, kavas, seyis ve aşçı paşalılar Yeniçeriler tarafından aman verilmeden öldürüldüler.

Efdalüddin Bey merhum o çok güzel «Alemdar Mustafa Paşa» makalesinde şu mütalâada bulunuyor:

«Bu hâl hatiâtı gafletkâranenin cazası idi. Eğer bâsiret ve ihtiyat üzere olub da Rumeli askerleri toplu bulundurulsa ve sokaklarda vesair lâzım gelen yerlerde kollar ve nöbetçiler ikaame edilmiş olsa bu kıyam ve hareket vaktiyle haber alınacağı gibi toplu bulunan birkaç bin muntazam ve kumandanlarına mûti asker İstanbulda bulunan Yeniçeri ile onlara iltihak eden külliyetli erbabı kıyama galebe edemeseler bile onları saatlerce işgal edecekleri tabii idi, bu müddet zarfında da hükûmet taraftarı olan donanma ve kumbaracı ve cebeci ocakları efradı ile beraber Selimiye kışlasına ve Levend Çiftliğinde bulunan Sekban alayları imdâda gelebileceklerinden vak'anın berakis olacağında şüphe yokdu».

İstanbul halkının ırz ehli olanları evlerine kapanmış idi; ayak takımı, baldırı çıplak gürûhu ise takım takım gelerek ihtilâlcilere iltihak ediyordu.

Babıâli yanmaya başlıyalı üç saat olmuştu, büyük ve eski ahşap saray kıp kızıl külçe hâlinde, çökmüş,henüz yanmıyan aksamı çöktüğü yerde yanıyordu.

Alemdar Paşanın meydana çıkmaması Yeniçerileri endişeye düşürmüştü.

Gün ağarırken yangın hâlâ devam ediyordu. Bâzı Yeniçeriler yağmacılığa koyulmuş, alt katın yeni tutuşmuş yerlerine ateşin gözüne girip bir takım eşya ile çıkıyorlardı. Bunlardan Tomruk tarafına giren ise bir daha çıkmayıp kayboluyorlardı; arada bir yangının içinden silâh sesi geliyordu. Bu ses nazarı dikkati çekti.

Alemdar Mustafa Paşa sığındığı mahzenin demir kapaklı pencerelerinden nişan alarak yaklaşan Yeniçerileri birer birer vurup düşürüyordu.

— Bre yoldaşlar bu tarafta biri var, komayın, vurun!..
avâzesi üzerine bir kafile o mahzene doğru saldırdı, fakat içlerinden bir kaçı öldürülünce alargada durdular. Paşanın orada olduğu anlaşıldı. Alemdarın yanında birkaç harem ağası ile kadınlar ve iç oğlanları vardı.

Uzaktan tüfenk ve tabanca cengi ile paşayı elde edemiyeceklerini anlayan Yeniçeriler, mahzenin arkasından dolanıp üstüne çıkmak ve kubbeyi delerek içeriye ateş etmeğe karar verdiler; paşanın kubbeyi müdafaası imkânsızdı. Kararı derhal tatbika başladılar. Bunun üzerine Mustafa Paşa da son ve kat'î kararını verdi, gür sesi ile mahzen penceresinden seslenerek yeniçerilerden konuşmak üzere bir adam istedi. Orta Ustalarından ve Kollukçulardan birkaçı pencereye yaklaştı.

Paşa:

— Yeniçeri Ocağının ve müslümanlığın ırz ve namusuna teslim ederim!..
diyerek yanındaki harem ağalarını, câriyeri ve oğlanları birer birer mahzenden çıkarıp gelenlere teslim etti; yalnız bir harem ağası ile baş kadını kendisini bırakmadılar.

— Biz bile çıkarız, seninle bile ya halâs oluruz, ya ölürüz!.. dediler.

Paşa da Yeniçerilere:

— Nefsime zarar gelsin, gelmesin, sizlere teslim, ederim ama haşarat suikasidde bulunur, kendim Yeniçeriyim, Kırk iki Bölüğün neferiyim, o da başınız gelsin, beni buradan alsın, ona teslim olurum!.. dedi.

Son derece sevinen Yeniçeriler Kırkiki Bölüğün odabaşısını arayıp buldular, Alemdarın bulunduğu mahzene gönderdiler, bölük ustası da odabaşının yanında idi. Mustafa Paşa:

— Bre devlet hâini falanlar.. Ben ocağınıza suikasd edecek olsaydım şimdiye kadar mahvedemez mi idim zan idersiniz? Siz kendi ihtilâliniz sebebi ile Devleti Aliyyeyi harab idecek olduğunuz ve hiçbir türlü söz kabul etmediğiniz cümleye malûm iken ben yine sizin ocağınızı ihyâ ve sizi ıslaha çalışdım, kışlanıza çeşme yaptırdım, size bunca ihsan ettim, şimdi bana mukavemet ve düşmanlarıma muhalefet edecek iken onlarla ittihad idüb bana hıyânet edersiniz! Sizin gibi falanların ahdine itimad idüb de kendimi size teslim ile kıyâmete kadar taan ve düşnamı kabul ider miyim zan idersiniz bre falanlar!..

diyerek söğüb saydıktan sonra karşısında alık alık durmakta olan ve paşayı

teslim alacağını zan iden iki Yeniçeriden odabaşının ağzına tabanca ile bir yağlı kurşun yapıştırdı, herif cansız devrildi, öbürü de siperlenip kaçtı.

Bunun üzerine kubbenin üstündeki yeniçeriler delme işine hummâlı bir şekilde yeniden koyuldular.

Vakit öğleyi buldu. Bayazıddan Ayasofyaya, Babıâliye, oralardan İshakpaşaya, Demirkapı, Bahçekapıya kadar bütün İstanbul halkı yığılmış, mahşerî kalabalık, kıpırdama imkânı yoktu; herkesin gözü gökyüzünü kaplayan kol kol kara dumanda, ve kulakları da Alemdar Paşadan gelecek haberde idi; tüfenk seslerinden müdafaanın devam ettiği anlaşılıyordu.

İkindi yaklaştı; birden müthiş bir infilâk oldu. mahşeri kalabalık dehşetle titredi. Kurtuluş ümidini kaybetmiş olan Alemdar Mustafa Paşa, mahzendeki cebhaneyi ateşlemişti; barutun infilâkı, üzerine çıkmış olan beşyüz kadar Yeniçeri ile beraber kubbeyi bir ateş külçesi halinde havaya uçurmuştu; bir o kadar Yeniçeri de savrulan enkaz ile paralanmış, ölmüştü. Babıâlinin etrafındaki binaların bütün camları kırılmış, tarâka İstanbulun en uzak köşelerinden duyulmuştu.

Alemdar Paşanın âkibeti artık belli olmuştu.

O gün Büyükşehrin başka taraflarında da tarihe geçecek kanlı vak'alar oldu; bir kısım ihtilâlcilerle ayakdaşları İstanbul haytaları Sadrâzamın yârânı devlet erkânının konaklarına saldırdı; Reisülküttab Gaalib Efendi, daha evvelden temkinli ve çekingen hareketleri ile Yeniçeriler de «O onlardan değildir» intibaını bıraktığı için, konağında misafir ettiği altmış sekbanı teslim ederek hem kendisini hem de o mâsum insanları kurtardı. Umûru cihâdiye nâzırı Behiç Efendi tebdili kıyafetle kaçtı. Deftardar Tahsin Efendi ile Sadâret kethüdası Mustafa Refik Efendi ve Uzuncaabad Hasköy Âyânı Mustafa Ağa feci bir şekilde öldürüldüler (B.: Gaalib Efendi; Behiç Efendi; Tahsin Efendi; Refik Efendi, Mustafa; Mustafa Ağa, Hasköy Âyânı).

Mustafa Refik Efendi de Gaalib Efendi gibi konağındaki sekbanları teslim ederek selâmet bulmak fikrinde idi; fakat Tahsin Efendi kendi menzilinden kaçıp ona gelmişti:

— Bizlere bilmukabele muhafazai nefse kıyamdan başka necat ihtimali yoktur..

dedi, câhil ve kabadayı adam olan ve orada bulunan Hasköy Âyânı Mustafa Ağa da bu sözü tasdik edince yanlarındaki sekbanlar vesair bendegân ile konağın kapısına dayanan ihtilâlcilere silâhla mukabele ettiler, her iki taraftan bir miktar adam öldü; Yeniçeriler Topkapısından bir top kaldırıp getirdiler, içlerinde topçu bulunmadığı için güçlükle doldurup konağın kapısına bir gülle atar atmaz içeridekiler ürktü ve birer ikişer çıkıp dışardaki cemiyete iltihak etti. Bunun üzerine Tahsin Efendi ard kapıdan kaçarken o civarda kendi adamlarından bir zâtin evinde saklandı, gören komşulardan birinin ihbarı ile yakalandı, türlü hakaretle Ağakapısına götürülürken Kaptan İbrahimpaşa Camii önünde sabırları tükenmiş olan yeniçeriler, hançer ve kılıç üşürüp parçaladılar, hemen ayaklarına bir ip bağlayıp yerde sürüdükleri cesedini Ağakapısının önünde gece katladilmiş olan Yeniçeri Ağasının cesedi yanına bıraktılar. Mustafa Refik Efendi ise Hasköy âyâni Mustafa Ağa ile beraber teslim oldu, fakat konak kapısının önündeki binek taşına çıkar çıkmaz her ikisi de katledildi ve konak:

— Gazâ malımızdır!..

diyen ihtilâlciler tarafından yağma edildi.

Bu vak'alar cereyan ederken Kaptanıderya Râmiz Paşa bir takım tedbirler almıştı; Alemdarın yanında kâfi sekban olmadığını, şuraya buraya dağıttıklarını bildiği için Levend Çiftliği ile Üsküdar Kışlasındaki sekbanlarla karşı koymaya hazırlandı, kendi yanındaki Rumeli askerlerini Edirne kapısına göndererek, belki muhabereleri vardır, Edirne ve Silivri Yeniçerileri de gelir düşüncesi ile sur kapılarını tutturdu, Sekban ve Kırcalı askerinden Rumeline kaçak olanlarının da şehirden çıkarılmamasını tenbih etti, tersanelerin Yeniçerilerle ihtilâtını önledi, Levenddeki Sekbanları Tophaneye indirip orasını da sıkı muhafaza altına aldı.

Üsküdarda Selimiye kışlasındaki talimli Sekbanların serdârı olan Kadı Paşa da askerini cenge hazırlamış, karşıdan Babıâli yangınını seyrederek bir emir, talimat bekliyordu.

Müverrih Cevdet Paşa bu vekayii kaydederken şu mütalâada bulunuyor: «Râmiz Pa-

şa medrese kafası ile zihin yoracağına elinde mevcut kuvvetle derhal İstanbul tarafına geçip eşkiya cemiyeti gereği gibi kuvvet bulmadan üzerlerine yürümüş olsaydı, Alemdar Paşanın dağınık askeri de toplanabilir, fitne bastırılırdı. Zira Alemdar Paşa ateş içinde bir mahzenden tek başına müdafaa ile gece yarısından ertesi gün ikindiye kadar dayanmış, vakit kazanmıştı».

İkindiye doğru Alemdarın müdafaada bulunduğu mahzende cehennemî infilâk olduktan sonra ihtilâl başka bir renk aldı. Artık İstanbula hâkim olan Yeniçeriler ulemâdan Nakibüleşraf Dürrizâde Abdullah, Mollacıkzade Atâullah, Anadolu kadıaskeri Kırımî Ahmed Kâmil, İstanbul kadısı Köstendilli Tâhir ve ıslahat aleyhtarlığı ile tanınmış Aygır imam Derviş Efendileri konaklarından Ağakapısına getirmişlerdi; bu efendilere

— Ocağımızı söndürmek isteyen Alemdar Paşanın ihrak ve ifrâsı murad olundu. Ağamız olacak Yâdigâr da ocaklı elinde maktul oldu, bizim başımız sizlere bağlıdır, içinizden biriniz sarayı hümâyuna varıp padişâhımıza arzetsin, bize bir ağa ve belki bir vezir tâyin etsinler, bu kıylû kaal sona ersin.. dediler ve bu elçiliğe Derviş Efendiyi işâret ettiler, Aygır imam yerinden kalkıp odanın ortasına kadar gidip:

— İşte gidiyorum, cülûs dâhi istiyor musunuz?! diye sordu.

Bu, müthiş sual üzerine Tâhir Efendi:

— Efendi ne söylüyorsun!? Kimi iclâs edeceksin!?.. Ocaklı hâşâ zorba mıdırlar ki o makuule emri mekrûha ibram ideler!.. dedi ve Aygır imamın pâdişah huzurunda da bir münasebetsizlik yapacağı belli olduğundan Saraya Tâhir Efendinin gitmesi kararlaştı; fakat saraya giden Tahir Efendi pâdişahın yanında kalarak dönmedi.

O tarihte henüz yirmi dört yaşında bulunan İkinci Sultan Mahmud da Yeniçerilerin pâdişahlığa tekrar Dördüncü Mustafayı isteyebileceklerini düşünmüş, sarayda muhafaza tertibatı almıştı; Râmiz ve Kadı Paşalara ellerinde mevcut bütün sekban askeri ile saraya gelmelerini emretmiş, onlar da kayıklara doldurdukları askeri saraya çıkarmışlar, dört bin nefer olan bu sekbanlar Bâbıhümâyun ile saray burclarına ve müdafaası icabeden kapılara ve yerlere yerleştirilmişti.

Tahir Efendiden haber çıkmayıb saraya Sekbanların getirildiği eğrenilince ihtilâlciler son derecede hiddetlendi, ramazanın 27 inci o salı günü akşamı pâdişaha karşı kılıç çekerek saraya hücum ettiler, her hamlesi Sekbânı Cedid askerinin kuvvetli müdafaası karşısında kırıldı ve saray kapılarına giden yollar, bilhassa Bâbıhümayun önü Yeniçeri cesetleri ile doldu.

O gün sabahtan beri yollar kapalı ve sarayda kâfi ekmek bulunmadığı için Sekbânı Cedid Ağası Süleyman Ağa birkaç yüz Sekban ile Babıhümâyundan bir huruç hareketi yaptı, önlerine çıkan yeniçerilerle İstanbul haytalarını dağıtarak At Meydanına kadar gitti, yol üstündeki dükkânlarda bulduğu ekmek, simit ve çöreği toplayıp kaldırdı, oradan, bir haber almak kasdiyle çöken enkaz, hâlâ cayır cayır yanan Babıâliye indi ve Alemdar Paşa hakkında bir şey öğrenemeden akşam ezanı vaktinde saraya döndü. Bu huruc üç saat evvel yapılmış olsaydı Alemdarın kurtarılacağı muhakkaktı.

İhtilâlciler telâşa düştü ve cemiyetleri dağılmaya yüz tuttu, fakat bu sefer, müverrih Cevdet Paşanın tâbiri ile «İmam ve hatib gürûhundan bir takım ceheli âlemnümâ», mürteci yobaz güruhu meydana çıkarak Yeniçerileri ve onlara katılan ayak takımını yer yer mücadele ve mukaateleye teşvik ettiler, şehre dellallar çıkarılıp:

— İmdada gelmeyenlerin avratları boş ve kendileri kâfirdir!..

diye bağırtıldı. Sekbanların Ağakapısına gece baskını yapması ihtimali kayıkçı, hammal, ırgad, kasab, fırın uşağı, bekçi taifesi odalarından cebren kaldırılarak Ağakapısıyolları bekletildi. Şehir halkı da yirmişer, otuzar kişilik takımlarla o eşirrâya karşı sabaha kadar kendi mahallelerini beklediler.

Ertesi gün 28 ramazan 1223 ve 17 Kasım 1808 çarşamba günü seher vaktinde ağaları olan Mehmed Ağayı önlerine katıp Ayasofya tarafından saraya tekrar hücum ettiler. Halktan mayası fâsid olanlardan büyük bir kalabalık da âdetâ gazâya gider gibi Yeniçerilere katıldı. Ayasofya minarelerinden saraya kurşun atmaya başladılar. Yine büyük müverrihin tâbiridir, «Yeniçerilik cüzam illeti gibi halkın iliklerine işlemişti», sarayın dış hizmet ocakları hakkında aşçı, helvacı, ekmekçi,

sofalı, külâhlı ve zülüflü baltacı ve bostancılar da pâdişahı ve sarayı koruyan Sekbanları düşman bilip tenhada yakaladıklarını öldürmekte idiler.

Râmiz Paşa, Kadı Paşa ve sarayda bulunan sair devlet erkânı, saraydaki dörtbin Sekbanla ikinci bir huruc hareketine karar verdiler; bu çıkışın kumandasını da Süleyman Ağa aldı; sonsuz cesareti ve askerlikteki bilgisi ile tanınmış bu kumandana yine kıymetli bir asker olan Yağlıkçı Binbaşı (Bu zâtin asıl adı öğrenilemedi) da muavin oldu; yanlarına 4 top aldılar, Bâbıhümâyundan çıkarak meydandaki ihtilâlcileri püskürttüler, içlerinden ayrılan bir fırka o civardaki Cebeciler Kışlasına hücum etti, kışlayı zabt ve içindeki Yeniçerilerle eclâf güruhunu katlettiler; ikinci fırka At Maydanına yürüdü ve orasını temizledi, üçüncü fırka hâlâ yanan Babıâli etrafındaki ihtilâlcileri dağıtıp Soğukçeşme yolu ile At Meydanındaki fırkaya iltihak etti. Sekbanların bu cesâreti Yeniçerileri öyle yıldırdı ki mukabeleye cesaret edemiyerek evlere, dükkân ve hanlara kapandılar.

Süleyman Ağa kuvvetini üçe taksim etti, birini At Meydanında ihtiyat bırakıp bir kısmını Ahırkapıya gönderdi, oradaki ihtilâlcileri dağıttı; kendisi de Divânyoluna yürüyüp Irgad Pazarına kadar gitti; kocaları yahud dostları Yeniçeri olan çoğu fâhişe takımından mahalle karıları Sekbanların üzerine evlerden tabanca, tüfenk atıyor, kaynar yağ döküyordu, bu karıların:

— Evlerimize giriyorlar!.. Irzımız, nâmusumuz gidiyor, Yeniçeriler.. Yeniçeriler.. döğüşmiyecek iseniz biz çıkalım!..

diye bağrışmaları üzerine Irgad pazarı önünde hücuma geçen Yeniçerilerle çok kanlı bir müsademe oldu, Yağlıkçı Binbaşı şehid düştü; o sırada Süleyman Ağaya saraydan dön emri geldi; Ağa da Sekbanlarını harb usulü ile adım adım çekerek At Meydanına döndü, orada bıraktığı askeri alıp bâbıhümâyun önüne geldi.

Bu sırada, Cebeciler Kışlasını geri almak isteyen Yeniçeriler, içindeki üçyüz kadar Sekbanı harben atamıyacağını anlayınca Kışlayı tutuşturdu, alev bu büyük binayı da süratle sardı, üçyüz Sekban iki ateş arasında kaldı, Süleyman Ağa tekrar şiddetli bir hücuma geçerek o Sekbanları kurtardı; o sırada kendisi şehid oldu ve bütün Sekban kıt'aları Bâbıhümâyundan saraya alındı.

Bu huruç hareketindeki çarpışmalarda Sekbanlardan 600 nefer ve zâbit şehit olmuş, Yeniçeri ile erâzilden 5000 adam ölmüştü.

Çok şiddetli gündoğusu rüzgârı esiyordu. Yanmakta olan Cebeciler Kışlasının bulunduğu yer, İstanbulun, sokakları daracık, omuz omuza, üst üste binmiş kav gibi ahşab evlerle kaplı bir semti idi, ateş süratle yayıldı, rüzgârın önünde mahalle mahalle atladı, yangını söndürmekle vazifeli Yeniçeriler bilâkis yayılmasını istiyordu, eclâfın «Kızıl Bayram» dediği âfet dilekleri veçhile genişledi, daha ilk saatlerde ateşin bir kolu Süleymanpaşa Hanına doğru gitti, bir kolu Defterhane ve Mehterhane tarafını, diğer kolları da Sultanahmed Camiinin etrafındaki mahalle, çarşı ve evleri yakmaya başladı; ihtiyarların, kadınların, çocukların feryadı gökyüzünü tuttu, kendilerini pencerelerden, damlardan atıyorlardı, bu âfet arasında bir kısmı da atılan serseri kurşunlarla yaralanıyor, ölüyordu. ihtilâlcı asker arasındaki eşkiya ve erâzil ise, gözlerine kestirdikleri evleri «sahibi devlet taraftarıdır!..» diyerek basıyor, ateşin lokması olmadan yağma ediyor, kadın, kız, oğlan bir takım mâsumların cebren ve kahren ırzlarına geçiyordu.

Bu hengâmede İkinci Mahmudun tahttan indirilip Dördüncü Mustafanın pâdişahlığından alenen bahsedilmeğe başlanmıştı.

Sekbanlar daha saraya dönmeden, Süleyman Ağa Divanyolunda çarpışır iken pâdişahtan alınan emirle limanda demir üstünde duran donanma Azapkapısını topa tutmağa başlamıştı. Atılan güllelerden bâzıları Ağakapısını aşarak Süleymaniye Camii civarına düştü, hattâ bir gülle Camiin bir minâresine isabetle zedelendi; bu sefer de halk:

— Allah Allah.. bu ne demektir?! Top ile İstanbulu mu yakacaklar!.. Ocaklıyı ateşe mi yakacaklar!..

diye feryada başladı; hükûmete karşı husumet genişledi. Fakat güllelerin Ağakapısını döğmesi Ocak Ağalarına dehşet verdi; Cemiyetleri dağılmaya yüz tuttu, çoğu «cebhânemiz kalmadı..» behânesi ile şuraya buraya savuşmaya başladı. Yeniçeri ocağının büyük rütbeli ağaları ihtilâlcilerle ilgileri ol-

madığını, öldürülen Yeniçerileri ağasının âkibetine uğramak için sindiklerini, pâdişah tarafından her ne ferman buyrulursa boyun eğeceklerini söyliyerek, top atışının durdurulması için saraya ileri gelen ulemâdan bir heyet gönderilmesini kararlaştırdılar. Bir ulema heyeti kıyâm halinde halk ve kurşun vızıltıları arasından geçerek saraya gitti. Sultan Mahmud efendilere iltifat ederek, ilk arasında:

— Birader de vefat eyledi! dedi.

Bu sözle Dördüncü Sultan Mustafanın idâm edilmiş olduğunu ilân etmiş oldu. Sultan Mustafa 27/28 ramazan gecesi boğulmuş, Sultan Mahmud Osmanlı tahtının rakibsiz sahibi kalmıştı (B.: Mustafa IV.).

Ulemânın ricası üzerine pâdişah gemilerin top atışını durdurttu. Ulemâdan iki zat ile Küçük Mîrahur Ağa Ağakapısına gönderildi ve iradei seniyye tebliğ edildi. Ocak erkânı da kıyamı bastırmayı taahhüt ettiler, ertesi günü padişaha karşı sadakat haceti yazılmasına karar verildi; Kul kethüdası Mehmed Ağa pâdişah tarafından Yeniçeri Ağalığı vekâleti ile yangının söndürülmesine memur edildi. Galebe sarayda kalmıştı.

Yangın dehşetle genişliyordu. Taraf taraf tulumbalar çıkarıldı, fakat rüzgârın şiddeti karşısında ateş âfeti önlenemedi. 28/29 ramazan perşembe gecesini de İstanbul halkı ayakta geçirdi.

Hanlar, kahveler, bekâr odaları, hamamlar yaralılarla dolu idi. Ölülerin evlâdı ve iyâli perişan perişan ağlaşmakta idi; sonunda boyun eğilecek olduktan sonra bunca kanın dökülmesine sebep olan Ocak zâbit ve agalarına küfür ve lânet yağdırılıyordu.

Fakat yangın söndürülmeden, 29 ramazan - 18 kasım perşembe günü ihtilâl ateşi yeniden parladı.

O gün seher vakti ortaya bir Kandıralı Mehmed çıktı; Tersane ve Galatanın namlı kabadayılarından, türlü rezaletleri ile tanınmış adamdı (B.: Mehmed, Kandıralı); itlik yolundaki şöhreti sayesinde başına kolaylıkla topladığı bir bed tıynetler gürûhu ile evvelâ Tersaneyi bastı ve tersaneliyi ayaklandırdı; sonra donanma gemilerini de ele geçirdi, oradan Tophaneye gitti, muhafızlar yangın tehdidi karşısında kapıları açarak Tophaneyi de Kandıralıya teslim ettiler. Topçu ve top arabacı kazanları kaldırılarak İstanbul tarafına geçirilince tam an'anesine uygun bir Yeniçeri ihtilâli patladı. Şehre yayılan dellallar:

— Gemilerle Tersane bizde!.. Karşı yakada Tophane bizde!..

diye bağırmağa başladı. Bir gece evvel dağılmış ve sinmiş olan eşkiya, yuvalarından fırla yan karıncalar gibi Et Meydanında Yeniçerilerin yanına taşınmağa başladı. Sokaklarda:

— Vükelâ kaleleri gâvura sattı!.. Orduda iken bize cenkten el çektirdiler!.. Düşman görmeden ricat emri verdiler!.. diye bağrışıyorlardı.

Sarayda bulunan devlet erkânı şaşırdı Râmiz ve Kadı Paşalarla Moralı Ali Efendi artık ısrarın faydası olmadığına, kaçıp can kurtarmaktan başka yol kalmadığına karar verdiler; hemen Yalı Köşküne inip orada beklettikleri kürekli bir kırlangıç gemisine bindiler, yanlarında sadık bendelerden yüzelli kişi vardı; Sarayburnu açıklarında bir Çekdirmeye geçtiler ve Marmaraya açıldılar. Fakat firarları görülmüş, peşlerine yollu bir brik takılmıştı; brikin an bean yaklaşması üzerine Çekdirmeyi Ayastefenos civarında baştan kara ettiler ve karaya atlayıp kaçtılar.

Babıâli yangını o gün sönmüştü. İki gündür etrafında gözü kızgın pervaneler gibi dolaşan mal, altın, mücevher arayıcıları enkaza atılmışlardı; bir demir kapı görüldü, açılınca Alemdar Paşa ile baş kadının ve sadık harem ağasının cesedleri bulundu, dumandan boğularak ölmüşlerdi; yanlarında altın ve cevahirle dolu keseler, çekmeceler vardı, derhal yağma edildi; «Bayraktar Paşa bulundu!..» diye Ağa kapısına müjdeciler koştu. Ağa, vekili Mehmed Ağayı yanına katarak Babıâliye geldi; Alemdar Mustafa Paşanın nâşı çırıl çıplak soyularak ayaklarına ip bağlandı ve yerde sürüyerek Et Meydanına götürüldü; Meydanda üç gün teşhir edildi, sonra Yedikule dışında bir hendek içine gömüldü.

İstanbula ve devlete hâkim olan ihtilâlciler padişaha bir pusula vererek ocakları hakkında suikasd ile ittiham ettikleri devlet ricalinin idam fermanlarını istediler. Reisül küttab Galib Efendi Ocaklı şefâatcileri sayesinde kurtuldu; firar etmiş olan devlet erkânının takibi, yakalanmaları ve idamları için

ferman verildi. Şeyhülislâm Esad Efendi azledildi. Alemdar'ın Babıâlide mahzene kapandığı andan itibaren sadaret kaymakamı olan Memiş Paşa, vak'a Yeniçerilerin galebesi ile kapanınca, sadrâzam oldu. Mührü fümayun Mustafa Paşanın koynunda bulunmuş, o cuma namazını Zeyneb Sultan Camiinde kılan Sultan Mahmuda Camide verilmişti:

Bibl.: Cevdet Tarihi X; Şamîzâde Tarihi; Tarih Encümeni mecmuasında Efdalüddin Beyin Alemdar Mustafa Paşa makalesi.

ALEMDAR SİNEMASI — Alemdar Caddesinde Esnaf Hastahanesi karşısındadır; binanın sokak kapı numarası 23/3 olup İhtifalci Mehmed Ziya beyin kaydine göre kadim bir kilisenin harabesi üzerine yapılmıştır. İstanbulun ve hattâ Türkiyenin en eski sinemalarından biridir. Pek çok sahib değiştirmiştir; 1958 de «Anas Sinemacılık Ltd. Şirketi» tarafından işletilmekte idi. 240 koltuk, 230 birinci ve ikinci olmak üzere cem'an 470 kişi alır. Filimleri de mezkûr şirket tarafından temin edilen sinemada tercihan bir kısmı renkli ve umumiyetle türkçe dublajlı mâcera filmleri gösterilmektedir. Mesâfe darlığından sinemaskop filmlerle yerli filmler gösterilememektedir. Locası, balkonu yoktur. 1958 de fiatları: Koltuk 100, birinci 50, ikinci 30 kuruştu.

Eskiden sinemalarda kadınların günleri ayrı idi, erkek seanslarına kadınlar, kadınlara tahsis edilen zaman da erkekler giremezdi; ilk defa bu Alemdar Sinemasındadır ki, salon, perdeden kapıya kadar ortasından bir tahta perde ile bölünerek ayni seansa hem kadın hem de erkek müşteri alınmıştı.

İstanbul Ansiklopedisinin 1946 da tesbit edilmiş noktaları arasında bu sinema için şu satırlar yazılmıştır: «Seyircilerinin büyük ekseriyeti, gösterilen filmin türlü sahnelerine, heyecanlarını zaptedemeyip sesleri ile iştirâk eden tabakadır; yâni bir «fori» li sinemadır (B.: Fori)».

Haluk Akbay

ALEMDARZÂDE — On dokuzuncu asır başında, İstanbulda güzelliği ile rindler âleminde nam salmış bir nevcivandır; enderunlu Fazılın bu genç hakkında bir kıtası vardır:

Âgâh olun ki şimdi eyâ dilberânı rûm
Mirilivâyi hüsn Alemdarzâdedir
Şâhı âlem ferâzı muhabbet ki ardına
Saf saf sipahi fitne süvârü piyâdedir
Vâlii sancğı dil erbabı âşk kim
Râyatı feth ü nusrat önünde küşâdedir.

ÂLEM MATBAASI — Babıâli civarında eski Zaptiye caddesinde (H. 1302) 1884 de açılmış bir matbaa idi; sahibi Mustafa Efendi adında bir zat idi; bilâhare ortaklık yolu ile Ahmed İhsanın eline geçti (B.: Ahmed İhsan Matbaası) türkçe, rumca, ermenice, fransızca ve ingilizce hurufat ve litoğrafya üzerine iş yapar, resim basardı. Büyükşehirde pek çok eser basmış matbaalardan biridir.

ALGAZİ (Hânende) — Yahûdî asıllı hânende. «Hâce, Hoca» diye meşhurdur. Evvelâ Mısır'da musiki öğrenmiş, sonra İstanbul'a gelmiş, şöhret yapıp plâk doldurmuş, 1930 sıralarında Paris'e gitmiştir.

Bibl.: T.Y. Öztuna, Not.

... ALIYORUM!.. — İstanbul sokaklarındaki seyyar esnafdan eski ve hırdavat alıcıların kendilerine ses olarak kabul ettikleri bir kelimedir; «alıyorum!» dan evvel, hemen akla gelen her isim konulabilir:

— Eskiler alıyorum:

— Eski paltolar, mantolar, elbiseler alıyorum!

— Yün alıyorum, pamuk alıyorum!

— Şişeler alıyorum!..

Eskiden sade Yahudi olan bu alıcılara, son zamanlarda İstanbulun yerlisinden ayak takımı, keza memleketinin ayak takımından Antepli, Arabgirliler ve bilhassa çok miktarda kıpti de katılmıştır. Kazancını, sıkıntılı günler geçiren ailelerin, dul ve bîkes kadınların elinde avucunda kalmış son ufak tefeği, sırtındaki esvabı ve altındaki eşyasiyle temin eden, hemen hiçbirinde insaf ve merhamet duygusu bulunmayan bu adamlarda kapatmak ve kandırmak hüner, meziyet, muvaffakıyettir.

İstisnasız hepsi üstü başı dökük, hırpânî adamlardır, yazın bir fanilâ ile, mintanca, veya fanilâ yahut mintan üstüne geçirilmiş yelek, hattâ ekseriya ayaklarında çorap yoktur, yalın ayakta yarım pabucla dolaşırlar, başlarında bez kasket, şeklini kaybetmiş fötr ve hasır şapkalar bulunur; kılığı düzgüncesi de sırtındakini aldığı malların arasından seçip geçirmiştir. Omuzlarında bezden, eski yatak çarşafından dikilmiş gayet büyük, çuval azmanı bir torba alâmeti farikaları yerin-

dedir; bazan çift dolaşırlar, ortaktırlar, fakat birinin gözünü tutmayan bir malı öbürü kendi hesabına alabilir, icâbında para yerine verilmek üzere çamaşır sepetleri, çamaşır mandalları, küçük tabureler, masacıklar, hasır kanapeler alıp dolaşıtıranlar vardır; bilhassa şişe karşılığı çamaşır sepeti ve mandalı verenleri çoktur.

Kaybolmaması gereken sahnedir: Bir yaz günü Göztepede R.E. Koçunun evinde bahçede oturulmaktadır; pek kibar, pek zarif, nüktedan, gençliğinde güzelliği ile meşhur bir komşu hanımefendi de meclistedir; bahçe kapısından içeriye eskiler alıcı girer; askerlik çağına yeni girmiş, bıyıkları duman halinde şehbaz ve şehlevend erkek güzeli Anadolu uşağı bir delikanlıdır, halinden, tavrından mesleğinde toy olduğu da bellidir.

Delikanlı; sıkılgan adımlarla ilerleyrek:

— Eskiler alıyorum!..

deyince o zarif hanımefendi oğlanı şöyle bir süzer:

— Burada eskilerden bir ben varım! der, alır mısın?

İstanbulda, 1940 dan sonra başlayan kâğıt buhranında, bu alıcı esnafı, Büyükşehrin sokaklarına derhal:

— Eski gazeteler, mecmualar, kitaplar alıyorum!.. diye atılmışlardı.

Yine bu İkinci Cihan Harbi yıllarında, İstanbulda, karaborsacılık ve vurgunculuk, bütün dehşetiyle alıp yürüdüğü sıralarda, yeni bir sınıf alıcı esnafı türedi ki, bunlar da serbest satışı menedilen veya memurlarla dul ve yetimlere verilen erzak vesaire fişlerine el attılar; en faal merkezleri Mısırçarşısının Yenicami kapısıyle, Mısırçarşısı içi, Haseki hamamı arsası (Bu arsaya Vakıflar İdaresinin büyük iş hanı yapıldı), Yerli Mallar Pazarı (eski Orozdibak mağazası) önü olan bu alıcılar da, gariptir ki, pelâspâreler içinde veya genç bir takım sürtük kadınlar, fahişe fidesi halinde kız çocukları ve pırpırı oğlanlar olarak görüldü; bunlar, küçük kâra kanaat ederek, tereddütsüz yazılabilir, Büyükşehrin günlük hayatında muvazene ve kolaylık temin eden bir borsa kurdular; işidilen sesler de şunlar oldu:

— Çay fişi, kahve fişi alıyorum!..

— Yağ (bu, zeytinyağıdır) fişi alıyorum!.

— Basma fişi!.. Kumaş fişi alıyorum!..

Alıcı esnafının, ikinci el sermayedarlar ve hattâ İstanbulun bazı büyük ticaret firmaları ile yakın münasebeti olduğu şüphesizdir. Bu esnafın son türedi tipi olan fiş alıcıların yarı resmî ticaret müesselerinin vazifesini suiistimal eden tezgâhdar boyu memurlariyle ortaklıkları olduğu hakkında da, dedikodular çıktı; fişlerini bizzat kullanmak istiyen memurların, dul ve yetimlerin bu tezgâhdarlardan gördüğü hoyratlık, bu gibi dedikoduların çıkması için kâfi bir sebeptir.

Diğer bazı seyyar esnaf ile beraber (B.: Leblebiciler), alıcı esnafının, sırf işlerinin mayası icabı, haberleri olmadan çoluk çocuğu, yanaşma, uşak ve hizmetçi makulesini küçük harsızlıklara teşvik ettikleri bir hakikattir. Bu esnaftan bazıları ise, aslında uygunsuz takımındandır; büyük muharrir Ahmed Rasimin «Hali harb» serlevhalı bir yazısında şu sahne çok canlıdır:

«Sırtında torbası alesseher yola düşmüş.. bağırarak:

— Eskiler alıyorum.. Yün, pamuk, bakır alıyorum...

«Açık sokak kapısından bir hizmetçi başı çıkarak, rumca yavaş sesle:

— Öğle zamanı gel!..

«Belli olmamak için yine bağırır:

— Eskiler alıyorum.. teneke, çuval, çarşaf alıyorum..» (Gülüp ağladıklarım).

ALİ (Acem) — Son orta oyuncularındandır, Üsküdarda otururdu; uzunca boylu, tıknazca, devrinin birinci sınıf şöhretleri arasına girememiş olmakla beraber hoş sohbet, zarif bir adamdı. Hayatı hakkında bundan gayri bir bilgi edinilemedi.

Bibl.: Vâsıf Hoca Not.

ALİ (Altınbaş) — Kırk sene kadar evvel, Ayasofyada yanan eski Adliye sarayının karşısındaki sıra kahvehanelerin birinde (B.: Ayasofya kahvehaneleri) güzelliği harabat ehli şairler arasında dillere destan olmuş bir kahveci çırağıdır; aşağıdaki koşma, bir şuh meşreb şair, merhum Hamamîzade İhsan Bey tarafından bu genç hakkında yazılmıştır:

Altın saçlarını dil taraâğına
Kakmasam bir türlü kaksam bir türlü
Pervâne gönlümü can çırâğına
Yakmasam bir türlü, yaksam bir türlü

Omuzu çarpılmış elinde maşa
Dal fesi başında püsküllü belâ

Kahve meydanını döner temaşa
Bakmasam bir türlü, baksam bir türlü

Tam on sekizinde, girmiş çağına
Başlar kurban olsun ayak bağına
Gül penbe topuk yalın ayağına
Akmasam bir türlü, aksam bir türlü

Yanarak tutuştum bir deli gibi
Oğlanlar tekkesi kandili gibi
Kolların boynuma mendili gibi
Takmasam bir türlü, taksam bir türlü

(B.: Hamamioğlu, İhsan; Oğlanlar Tekkesi).

ALİ (Anbarcızade Derviş) — On sekizinci asrın birinci yarısında yaşamış seçkin hattatlardan bir mevlevi dervişidir; süslü ve nesih yazıda icazetnamesini Ağakapılı İsmail Efendiden almıştı, devrin büyük üstadı Hafız Osman Efendinin de yâranından bulunmakla çok istifade etmişti. (H. 1128) 1715 de, Ketencilerdeki Alaca mescidin imamı bulunurken öldü, Üsküdara defnedildi.

Bibl.: Mustakimzade, tuhfei hattâtin.

ALİ (Baba) — On yedinci asır ortalarında, çenk çalan namlı sazendelerdendir. Hayatı hakkında bundan gayri bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALİ (Benli) — İkinci Mahmudun ilk saltanat yıllarında İstanbulun namlı köçeklerinden bir çingene gencidir. Galatalı Hüseyinin yazdığı bir destanda, ince yapılı, uzun boylu, aslı Dimotokalı ve ırkının kişmiri derisi üstünde nâdir rastlanan sarı saçlı bir delikanlı olduğu anlatılıyor. Oyuna, ayağında dallı çiçekli bir şalvar, sırtında bürümcük bir gömlekle çıkar, uzun saçlarını gümüş gelin teliyle örer, ayak bileklerine altın halhal takar, eline de zilleri altından bir tef alırmış.. el ve ayak parmakları da daima kınalı gezermiş. Aşağıdaki iki kıta Galatalının destanındandır:

Hançerlide içenler yiğit hovarda
Çengi Ali geliyor savulun varda
Samur saçlar dalga dalga omuzda
Tefinin zilleri altındandır altından

Topuk vura vura gelişi vardır.
Ocaklar yıkmış deli rüzgârdır,
Sanmayın rûyi arzda eşi vardır
Tefinin zilleri altındandır altından

Destanın dili o devir için o kadar yabancıdır ki, Galatalı Hüseyinin çok muahhar bir şair tarafından kullanılmış bir takma isim olduğu aydın olarak görülür (B.: Hüseyin Ağa, Galatalı).

ALİ (Beykozlu Uzun) — Vak'ai Hayriyede ikinci Mahmudun kılıcından kurtulmuş son yeniçerilerdendir; üç yıl sonra gizlendiği yerden çıkmış, fakat derhal tanılarak yakalanmış ve gümrük önünde idam edilmiştir.

ALİ (Bölükbaşı Solak) — On sekizinci asrın ilk yıllarında Anadoluda Yeni Dünya Hüseyin adında bir sakinin ayakdaşı ve bölükbaşısı bir haydud. Sadrâzam Şehid Ali Paşa, Mora yarımadasında Venediklilerle harbederken hükûmetten aman dileyip çeteleriyle beraber harbe gitmişler, hizmet ve yararlıkları görülerek affedilmiş ve Sadrâzam ağaları arasına alınmışlardı. Sefer dönüşünde Yeni Dünya Hüseyin Ağa Solak Aliye kefil olarak her ikisi de İstanbulda yerleşmişlerdi.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın ilk sadaret yıllarında, 1720 de, Solak Ali Ağa, bir vazife ile Rumeline gönderildi. Dönüşte bir çuhadar ile yol arkadaşı oldu. Çuhadarın heybesinde İstanbuldaki bazı mültezimlere ait on sekiz kese altın bulunduğunu öğrendi; derhal eski şakavet damarları kabardı, ıssız bir derbentten geçerlerken zavallı adamı arkasından karabina ile vurup öldürdü, on sekiz keseden iki bin kurşunu bu cinayetinin şahidi olan iki uşağına sus payı vererek İstanbula geldi ve gasbettiği altınları da Büyükşehirdeki evinin bir köşesine gizledi. Fakat uşaklarından biri başından korkarak cinayeti hükûmete haber verdi, Solak Ali ile kefili Yeni Dünya Hüseyin Ağa tevkif edildiler ve Muhzirağa hapsine atıldılar; Yeni Dünyanın mâsum olduğu öğrenildi. Gasbedilen altınlar da üç kese noksaniyle meydana çıkarıldı. Solak Alinin de Parmakkapı önünde boynu vuruldu.

ALİ (Bursalı) — On sekizinci asrın namlı müzehhib ve hattatlarından; yazıda Seyid Abdullah Efendinin yetiştirmesi; Ayasofyanın musalla kapısı karşısındaki bir dükkânda işlerdi (H. 1137) 1718 de öldü.

Bibl.: Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ (Celeb) — On yedinci asır ortaların da yaşamış ravza denilen beş telli sazı çalmakta eşsiz ustalığa sahip sazendelerden biridir. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALİ (Cellâd Kara) — On yedinci asır ortalarında İmparatorluk Cellâdbaşısı, yirmi beş yıla yakın, İstanbulun ayak bastığı yere ölüm götüren korkunç bir şöhreti, uçurduğu sayısız canların arasında bir pâdişah, ondan fazla Sadrâzam, birçok namlı vezir bulunan Kara Ali, cellâd Usta Süleymanın çıraklarından idi. Aslının bir kıpti olduğu kuvvetle tahmin edilebilir. Kendisini görenler tarafından «Âdem ejderhâsı» diye tarif edilen bu adam, ilk şöhretini, Dördüncü Muradın İstanbulu dehşet içinde bırakmış amansız istibdat devrinde yapmıştı. «Neuzi Billâh.. çehresinde nur kalmamış zehir gibi» bir adamdı. Yaz kış, kolları sıvalı, baldır bacak çıplak, göğsü bağrı açık gezerdi, Suçlu, masum, genç, ihtiyar, haydut, vezir, âlim; Müslüman, Hıristiyan; kadın, erkek ayırt etmezdi, onun için kement geçirilecek boyun, satır çalınacak ense vardı. Hattâ birçok defalar, idam ettiği adamın kim olduğunu bile sorup öğrenmeği merak etmemişti. Âmiri olan Bostancıbaşı ağanın «Boğ!» dediğini boğar; «Vur!..» dediğinin başını uçururdu. (B. : Bostancıbaşı Ağa).

Sokağa çıktığında sağ omuzundan çaprastlama asılmış bir yalın kılıç sallanır; kuşağının bir kenarında da yağlı kemendi görünürdü; bazan, bu korkunç tuvaletini, kerpeten, burgu, çivi, buhur fitili, deri yüzecek ustura, demir tas, demir sünger, el ve ayak kıracak baltalar gibi işkence âletleri tamamlardı. Ustura ile kazınmış başında da kırmızı keçeden cellâd külâhı bulunurdu.

İdam edilen mahkûmun üzerindeki esvap ve çamaşır ile koynundan, kuşağından, cebinden ve kemerinden çıkan eşyası ve parası, cellâtların hakkı idi; bu zeytunî derili çingene pehlivan, soyduğu vezir ölülerinin çamaşırlarını giyer, sırma işlemeli uçkur ve çevre, murassa kehribardan çubuk, murassa saat kullanırdı. (B. : Cellâd Mezadı) Gözyaşlarına ve küfürlere karşı ayni derecede kayıtsızdı; ellerindeki kan, âdi bir kırmızı boyadan farksızdı, ellerini ve satır - kılıcını «Cellâd

Tebdili kıyafetle kaçmak isteyen sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşanın Hocapaşa Çarşısında halkın gözü önünde Cellâd Kara Ali eliyle idamı
(Resim : Sabiha Bozcalı)

çeşmesi» nde yamaklariyle şakalaşarak yıkardı. (B. : Cellâd Çeşmesi).

Büyük şair Nef'iyi, bâbıhümayun karşısındaki odunlukta, Kara Ali boğmuştu; nâşına taş bağlıyarak Ahırkapı sahilinden denize atan da o idi. Ölüm karşısında metin ve vakur olanlara karşı, vazifesini bütün ciddiyetiyle yapan bu müthiş cellâd, kendisini görünce şaşkınlık ile çırpınanlara karşı da bazan kemendini «Şakacıktan» atıverirdi.

Sultan İbrahimin saltanatı, muhakkak ki, asrının büyük bir devlet adamı olan İstanbullu Ahmed Paşanın sadaretinde yeniçeri ocağı ağalarının hazırladığı kanlı bir hükûmet darbesiyle yıkıldığı sırada, bu namlı veziri böyle, âdeta şakalaşarak boğmuştu. (B. : Ahmed Paşa, Hezerpâre)

Boğduğu isanların ve uçurduğu başların sayısını unutan Kara Ali, yalnız Sultan İbrahimin idamında, ürkmüş, kaçmış, bir hükümdar boğmak istememişti. (B. : İbrahim, Sultan).

Saray, Sadrâzamın sopası altında bile olsa, Kara Alinin bu işini affetmedi; onun bir padişah boğduğunu hiçbir vakit unutmamadı. Bu meşhur cellad, bu vakadan az sonra, anılmaz oldu. Bir yağlı kemendin de bir gün Kara Alinin boynuna atıldığı tahmin edilebilir.

ALİ (Cido?) — On yedinci asır ortalarında yaşamış namlı armatör kaptanlardandır; İstanbul ile Karadeniz limanları arasında iş yapardı. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanmadı.

Bibl. : EÇ. I.

ALİ (Civan) — 1935 de, hayatı, günlük gazetelere şehir sohbeti mevzuu olmuş bir şofördür; Aslı Balıkesirin Kalaycılar Köyündendir; çocukluğu ve ilk gençliği köyünde sığırtmaçlık ve çobanlıkla geçmiştir; Kalaycılara yakın Bey köyünden olan meşhur Çoban Mehmed Pehlivan, bu Civan Alinin çocukluk arkadaşıdır, bir pehlivan vücudü yapısına sahip olan Ali ile o mâsumluk çağlarında bir çok defalar güreşmişlerdir. Yirmi yaşlarına doğru İstanbula gelen Ali, ilk iş olarak Sirkeci otellerinde hamallık yapmış, sonra yine Sirkecide garaj hamalı olmuş, araba tamirlerine yardım ederken şoförlük öğrenmiş ve imtihan olarak ehliyetname almış ve şoförlüğe başlamıştır. 1938 de bir gazeteci ile konuşan Civan Ali, o tarihlerde bir şoförün kazancını şöyle kıymetlendirmiştir: «Ayyaşlık, kumarbazlık, uygunsuzluk yapmayan bir şoför, ya her yıl bir araba alır, yahut üç yılda bir apartmancık yaptırır... Kendisi beş yıllık kazancı ile üç araba almış, bir otomobil malzemesi dükkânı açmış ve bir ev yaptırmıştır.

Bibl. : Son Posta Gazetesi.

ALİ (Çiroz) — Geçen asır sonlarında İstanbulun tulumbacılık âleminde en büyük şöhretlerden biridir. Yanık sesiyle semai ve mâni okumada eşsizdi. Cessur ve merd, tatlı dilli, güler yüzlü, klâsik tâbiriyle «güneşe ya doğ ya doğayım» diyen güzel bir gençti ve henüz on sekiz yaşlarında bir nevcivan iken veremden öldü; Defterdar sandığı reisi İsmail Kâhya anlatır, ölümüne gökte melek, yerde insan ağlamıştı.

Buğday benizli, koyu kumral saçlı; vücud yapısı ince uzun, tulumbacı ağzı ile «süğlün gibi» idi; «Çiroz» lâkabı, pek küçükken, mahalle arkadaşları arasında nârinliğinden kalmıştı. Babasından birkaç aylık iken yetim kalmıştı; dedesi, kasaplar kâhyası Defterdarlı Köle Mustafadır ki, biricik torununa miras olarak Alacahamamda Mehmedpaşa hanı altında bir büyük dükkânı, Eğrikapı dışında bir tabakhâne, İstanbulun sur boyu mahallelerinde üç ahşab evceğiz bırakmıştı; anasının ölümünde henüz yedi sekiz yaşlarında bulunan Aliye, bu kadından iki yıl sonra ölen Köle Mustafadan bir hayli de nakid kaldığı tahmin edilebilir, fakat bu para çocuğun eline geçmemişti.

Ali, on bir, on iki yaşlarında iken, kendisinden on yaş kadar büyük bir mahalle dekanlısının, Saraç İsmailin kahvesine çırak olmuştu. İsmail o tarihte Defterdar sandığının reisi bir namlı tulumbacı, Defterdar kayıkçılarının da kâhyasıydı; sanatı saraçlık ve tercih ettiği işi kahvecilik olduğu halde ayakdaşı kayıkçılar arasında «Kâhya» diye anıldığından lâkabı «Kâhya» kalmıştı. Kâhya İsmail 1945 - 1946 arasında 78 yaşında idi, 1941 de kapamış olduğu son kahvehanesi basit bir ahşab yapı olup Defterdar iskelesinden çıkılıp da Feshane Caddesine gelirken sağ kolda idi; sol kolda da bir büyük kârgir kahvehane vardır; tulumbacılığın o eski parlak devrinde Kâhyanın kahvehanesi işte bu soldaki kahvehane idi; fakat o zaman-

lar ahşaptı. Üzerinde de on sekiz tane bekâr odası vardı; Kâhya bu odalardan birinde de çırağı Aliyi yerleştirmişti; çocuk, ikisi Hekimoğlu semtinde, biri de Darıcada oturan üç dayısından ibaret ailesi efradiyle bütün alâkasını kesmiş idi. Çiroz Alinin tulumbacılık hayatı da hemen bu yaşlardan başlamıştı; yüzünün güzelliğine başka bir halâvet veren yanık sesiyle de pek çabuk büyük bir şöhret olmuştu. Kâhyanın o zamanlar Defterdar sandığında sevgili Alisi ile beraber koşturduğu bir de küçük habeş melezi, Arab Mahmud vardı ki, o da 1945 - 1946 da altmış sekiz yaşlarında ve Eyyubda oturmakta idi Çiroz ne kadar ağır başlı ise, Arap o kadar civelek bir çocuktu, sandık almadığı zaman, takımın önünde perendeler atarak çarkı felek gibi gidermiş...

Muhit kalabalık ve canlı idi; tulumbacılık, ilk gençliğin ateşîn yılları için pek cazibeliydi; bir ara Ali kayıkçılığa heves etmişti; Kâhyanın izni ile dedesinden kalan evlerin galiba ikisini satmış, yirmi iki altına iki çifte, beyaz boyalı ve altın yaldızlı bir kayık yaptırmıştı; döşemeleri en âlâ al çuhadandı. Ali, Çiroz lâkabını bilmiyen İstanbullular arasında da «Defterdarlı Kayıkçıgüzeli» diye şan almıştı.

Çiroz Ali, bir gün altın yaldızlı kayığını kayıkhanede, sırtındakinden gayri bütün esvabını da kahvehanenin üstündeki odasında bırakarak Kâhya İsmailin yanından Beşiktaşta Köyiçi sandığına kaçmıştı. On yedisinde var, ya yoktu, sesinin bülbül gibi şakıdığı zamandı. Bir müddet sonra, Alinin Eğrikapı dışındaki tabakhaneyi satarak bir çift beygir aldığı ve Taksimde sürücülük yapmağa başladığı işitilmişti. Bu ara, çocuğun, Taksimde kart bir rum karısını da dost tuttuğu söylenmişti.

Aranmadığını gören Kâhya İsmail, toy çocuğun hâmisiz perişan olacağını düşünerek, kendisi onu arayıp bulmuş, Taksime belki kırk elli defa giderek yarı nasihat, yarı tazyik yoluyla Aliyi beygirlerini satmağa, kart yosmasını da bırakıp Defterdara dönmeğe razı etmişti. Fakat Ali, karşı taraftan bitkin bir halde dönmüştü.

Çiroz Ali
(Resim : S. B.)

Hicap mâni olduğu için de Defterdarda, tabakhâne karşısında, Mehmed Alinin kahvesine inmiş, oradan Kâhyaya gelip alması için haber yollamıştı.

Kâhya İsmail Çiroz Aliyi Mehmed Alinin kahvehanesi üstündeki odada, yatakta hasta bulmuştu. Derhal kendi kahvehanesindeki eski odasına kaldırtmış, hekim çağırtmış, gelen hekim Ali için «ince hastalıktır» demişti; hastanın Kartal, Yakacık taraflarına götürülmesini sağlık vermişti.

O sıralarda İstanbulda bulunan Darıcadaki dayısı delikanlıyı Darıcaya götürmek istemiş, Kâhya İsmail de, elindeki on beş altını tulumbacı yeleğinin sağ omuz başının altına dikip sakladıktan ve «bunlara sakın el sürdürme!» diye de tenbih ettikten sonra hastayı dayısiyle beraber yollamıştı.

Fakat Ali, Darıcada pek sıkılmış, kasabanın havası da ağır gelmişti; artık yatağından hiç kalkmıyan genç tulumbacı bu sefer, Hekimoğlundaki dayılarının büyüğü tarafından tekrar İstanbula getirilmiş, arkadaşlarına ve Kâhya İsmaile de haber verilmemişti; hattâ tulumbacılardan işidip de ziyarete gelen olursa kapının açılmaması da tenbih edilmişti.

Bir gün, Alinin İstanbulda olduğunu bir Darıcalıdan öğrenen Kâhya İsmail, hastayı ziyaret etmek için, Hekimoğludaki evin kapısını ancak ihtiyar mahalle imamının nüfus ve tavassutu sayesinde açtırabilmişti.

Ali, bu buluşmada, gözleri yaşla dolu olarak son günlerini Defterdarda, sandık arkadaşlarının muhitinde, havası, okuduğu semai ve mânilerle yoğrulmuş kahvenin üstündeki odada geçirmek arzusunu göstermiş-

ti. Fakat dayılar, hastayı tulumbacılara vermemişti. Bunun üzerine Kâhya İsmail, Defterdar bekçilerinden Mehmed Çavuşu, Hekimoğluna gözcü dikmişti; vaktiyle Alinin babasının ve dedesinin ekmeğini yemiş olan bu adamın her sabah getirdiği haberlerden öğrenilmişti ki, dayısı ve yengesi, günleri sayılı bir gence karşı insanlık borcu olan şefkat hissinden mahrum insanlardı.

Alinin yaldızlı kayığı ve Alacahamamdaki dükkânı onlara miras kalacaktı. Hastanın kendi ellerinde ölmesi lâzımdı. Anî bir kararla Defterdara gitmesini önlemek üzere Bakırköyünde bir ev tutup Aliyi oraya kaldırmışlardı.

1897 yazının sonlarında idi, bir gece, yatsıya doğru Mehmed Çavuş Defterdardaki kahveye gelmiş ve Çiroz Alinin, o gün ikindi üzeri ruh teslim ettiğini haber vermişti. Kâhya İsmail de bu kara haberi, Defterdar uşakları vasıtasiyle Büyükşehre yaydırmıştı.

Ertesi sabah, Bakırköyünde, yangına gider kıyafette ve sandıklariyle dört yüz, bir rivayete göre altı yüz, tulumbacı toplanmıştı. Alinin, omuzu altında on beş altın dikili yeleğiyle 6,5 mecidiyelik saati ve 13 mecidiyelik gösteği son deminde kaybolmuştu. Cenaze masrafını Kâhya İsmail üzerine aldı. Alinin tabutu yolda takımlar değiştirilerek tulumbacı ayağı ile bir saat kırkbeş dakikada Bakırköyünden Eyyubda Camiikebire öğle namazına yetiştirilmiş ve Tokmaktepede Kandilli Baba yanına gömülmüştü.

Üzerinde taşı bulunmıyan kabrinin yeri 1947 de ölen Kâhya İsmail delâletiyle İstanbul Ansiklopedisi tarafından tesbit edilmiştir. (B.: İsmail, Kâhya). İstanbul İtfaiyesinin, yahut hali vakti yerinde bir hayır sahibinin bu namlı tulumbacının kabrine bir taş diktirmesi İstanbul folkloru bakımından güzel işlerden sayılır.

ALİ (Derviş) — On yedinci asrın namlı hattatlarından; asrın yeniçeri ocağı ricalinden Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa kapısından yetişmişti; bir rivayete göre bu zatın azatlı kölelerinden idi, nevcivanlık çağında yeniçeri ocağına yazılmış, karakollukçu olmuş, fakat maarife heves ederek hattat Halid Efendiden süllüs ve nesih yazıları meşkederek icâzetnâme almıştı; kendisi de asrın büyük devlet adamı Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşanın yazı hocası olmuştu; pek çok eser vücuda getirmiş, kırktan fazla Musafi Şerif yazmıştı. Muasırlarından bir şair Derviş Aliyi medih yollu şu kıtayı söylemişti:

Harfine bir kimse nokta koyamaz
Fazlü dânişle olursa bu Ali
Bir eser kaldı söyünmez haşredek
Fenni hat içre ziyayi meş'ali

Eserlerini, hemen daima, devrinin seçkin bir sanatkârı olan müzehhib Sürahi Mustafa tezhib ederdi (B.: Mustafa, Sürahi).

(H. 1084) 1673 de ölmüş, Topkapı dışında Sarı Abdullah Efendi merkadinin yanına gömülmüş, kabir taşına da şu kıt'a yazılmıştı:

Şeyhi vakt üstadı kül Derviş Ali
Gitti Ukbâye ana imdad ola
Attı meydanı fenâde menzilin
Dikdi menzil taşını tâ yad ola
Pes düa idüb didim tarihini
«Menzilin Firdevs ü ruhin şâd ola»

Bibl.: Mustakinizde, Tuhfei hattâtin

ALİ (Derviş) — Hadikatül Cevamiin kaydine göre Drağman civarında Dervişali Mescidinin bânisi; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, 1.

ALİ (Derviş) — On sekizinci asır sonlarında yaşamış seçkin hattatlardan, icazetnâmesini Hüseyin Hablîden almıştı; aslı Şark vilâyetlerinden olup Sinanpaşa medresesinde oturur, Kalenderhâne camiinde de hatiplik ederdi, (H. 1200) 1785 de hücresinde asılmış olarak bulundu.

Bibl.: Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ (Derviş Kanber) — On altıncı asır hattatlarından, aslı Maveraünnehirli olup İkinci Selim zamanında İstanbula gelmiş, Büyükşehrin hüner sahibi fıkarayı dervişânından biri olarak yaşamıştı.

Bibl.: Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ (Dinikuru Lâz) — İkinci Mahmud devrinin ilk yıllarında, Üsküdarın namlı kabadayı külhanîlerinden bir yeniçeridir; aslında 29 bölüğün yoldaşı iken 59 bölüğe semer devirmiş (B.: Semer devirmek); bir müddet sonra tekrar kendi bölüğüne dönmüştü. Yeniçerilikte semer devirme denilen bir yenieri ortasından diğerine geçmek, ocaklılar arasında büyük hakaret sayılır, semer devireni katle varan bir kin beslenirdi; yirmidokuzlularda, Dinikuru Lâz Aliye karşı ayni korkunç

kini beslemekte idiler, ortasına döneceğine dair haber yolladığında elden kaçırmamak için, yüzüne güldüler, memnuniyetle kabul edeceklerini bildirdiler, fakat Ali gelir gelmez, yeniçerilik alâmeti olan şalını aldılar ve donanma kaçağı bir kalyoncu olarak Tersane gözlerine hapse gönderdiler; yirmi dokuzlulardan birçoğu gibi, Lâz Ali de aynı zamanda kalyoncu yazılmıştı; idamdan kurtulmaz sanılırken, Tersanede Boğazlı Ali Bey isminde hatırı sayılır kaptanlardan bir hâmisi çıktı; Kaptan paşadan Lâz Alinin kendisine bağışlanmasını rica etti; Tersane zindanından çıkarılan Ali, ayağına demir bukağı vurularak üç ambarlı kalyona gönderildi, birkaç gün hapisten sonra da affedilip Tersane çavuşluğu verildi. Bu namlı külhanînin hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı (H. 1224 = M. 1809).

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi.

ALİ (Hacı) — Hadikatül - Cevamiin kaydına göre Galatada Bereketzade mescidinin bânisi; Fatih Sultan Mehmedle beraber İstanbul fethinde bulunmuş ve Galatakulesi dizdarlığı ile çırağ edilmiştir ki Galatanın ilk dizdarıdır. Hayatı hakkında bundan gayri bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, II.

ALİ (Horos) — Son elli yıl içinde Üsküdarın namlı oltacı balıkçılarından; Balıkçı Kekeme Nurinin kardeşi; 1945 de hayatta bulunuyordu.

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ALİ (Kadayıfcı) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Fatihin namlı kabadayılarından; meşhur Onikilerden biri (B. : Onikiler); delikanlılık çağlarında Fatih çarşısının kadayıfcı esnafından iken işi kabadayılık ve tulumbacılık yoluna dökmüştü. Kardeşi Guguk Süleyman da Aksaray tulumbalarından birinde reislik ederdi. Sermed Muhtar Alus, her ikisi hakkında «sayılı fırtınalardan idi» diyor. Kadayıfcı Alinin türlü tecavüz ve vuruculuktan birçok sabıkası vardı; 1885 - 1890 arası gazetelerinin zabıta vukuatı arasında «Sabıkalı kabadayılardan Fatihli Kadayıfcı Ali» adına sık sık rastlanır.

ALİ (Kaşıkcızade) — On yedinci asır sonunda yaşamış namlı hattatlardan, Enderunu hümayun Kaşıkcıbaşısı Mustafa Ağanın oğlu idi; yazıyı Tophaneli Mahmud Efendiden tahsil etmiş, üstadının ölümü üzerine icazetnamesini Derviş Aliden almıştı. Ekseriya Hilyei Şerif yazar, kibar ve ricale hediye eder, ikram olunurdu. Bir gece rüyasında Hazreti Peygamberi görüyor ve kendisine Hilyei Şerif yazmaya devam etmesi emrolunuyor ve hemen yeni bir levhaya başlayıp yazı yazarken levhasının üzerinde ruh teslim ediyor (H. 1103 = M. 1691).

ALİ (Kız yahut Sarı) — Meşrutiyet devrinin namlı bir külhânîsi; Hasekide Paşmakışerif yahut Bayrampaşa tekkesi denilen Kadirî dergâhının postnişini Baba Efendinin torunu idi; nevcivanlık çağında güzelliği dillere destan olmuş ve kız lâkabı ile şöhret bularak uygunsuz takımı ile düşüp kalkmış, güzel sesi ve ud çalması işret meclislerinde dolaşmasına sebep olmuş ve henüz pek genç iken vurucu, kırıcı bir kaldırım kabadayısı olmuştu. Sermed Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda: «Çok kimseleri döğmüş, vurmuştur. Bir gece Topkapı tramvayını durdurtarak içindekileri soyduğu meşhurdur. Mütareke yıllarında yine bir vakası üzerine yakalayıp hapse tıktılar, sonra Bursa mahpushanesine gönderdiler, orada iken kendisi gibi azılılardan biriyle kavga çıkarmış, mangal maşasından yapılmış bir şişle öldürülmüştür» diyor. Hüsnüânının en revnaklı devrinde namlı rindelerden Büyük Hâfız Saminin kendisine son derecede meclûb olduğu, fakat bütün gayretine rağmen onu düştüğü batakdan kurtaramadığı söylenir.

Kız Ali
(Resim : Hüsnü)

ALİ (Kumaş) — Abdülhamidin son yıllarında İstanbulun namlı kumarbazlarından, bilhassa paseta denilen oyunda fevkalâde hüner sahibiydi; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Ahmed Rsim, Şehir Mektupları.

ALİ (Kuyumcu) — On yedinci asır ortalarında yaşamış meşhur bir tanburacıdır; Hünkâr meclisine çıkmış bir sanatkârdır. Evliya Çelebi bu sazdan bahsederken: «Zampara sazıdır, üç telli ve perdelidir, o kadar sûzinaktır ki mahalle arasında çalınsa ana, bacı, teyzelerin pencerelere birikerek bakmaları mukarrerdir» diyor. Kuyumcu Alinin hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Evliya Çelebi I.

ALİ (Kürd) — İkinci Abdülhamid devrinde İstanbulun namlı kabadayılarından; Galata tiyatrolarının kantocu kızlarına vurgun sevdâzedelerden; içki, kadın, civan yüzünden bıçak oynatmış sabıkalılardandır. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Ahmed Rasim, Muharrir Buya.

ALİ (Limoncu) — Son yarım asır içinde İstanbul sebze ve meyva ticaretinin en namlı kabzımallarından; pek mütevazı şartlar içinde işe başlamış, çalışkanlığı ile büyük servet sahibi olmuş, bekâr, hovardalığı, cömertliği dillere destan olmuş bir adamdı. Fakirlik zamanındaki kılık ve kıyafetini asla değiştirmemişti; yanında çalışanlara para kazandıramktan zevk duyardı; tayfasına karşı daima tatlı dil ile hitap eder, ramazan bayramlarında birer kat esvap yapar, sergilerine Hacı Bekir şekerleri alıp uğrayan her müşteriye ikram ederdi. Bütün cömertliğine rağmen, tatmin edemediği küçük kardeşi Mehmed, para yüzünden, biri sokakta bıçakla, diğeri yazıhanesinde tabanca ile ağasına iki defa suikastte bulunmuş, her iki tecavüzü de cesaretiyle önliyen Limoncu Ali, nihayet bir cinayet suçu ile mahkûm olan Mehmede, kendisini hapishanede refah içinde yaşatacak yardımlarda bulunmuştu. Genç denilecek yaşta ölen Limoncu Ali, bütün servetini Mehmede bırakmış, o da, kısa bir zaman içinde elinden çıkarıp eski haline dönmüş, şunun bunun yanında çalışmağa başlamıştır.

Servet

ALİ (Martdokuzu) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında, Üsküdarın mektep görmüş namlı tulumbacı kabadayılarından; Üsküdarlı Vâsıf Hoca, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda onu şu şirin satırlarla tarif ediyor:

«Diyebilirim ki zamanının en kuvvetlisi ve en sabırlısı, ve mütehammili idi; ama manda gibi bir adamdı; vurdum duymaz denilse yeri vardı; bir defa bir öküz arabasını tekerleklerinden tutunca iki üç arşın aksi tarafa çevirmişti. Bir defa da, o zamanları idrâk etmiş bütün Üsküdarlılar bilir, kömür yüklü bir manda arabası üstüne devrilmiş, pamuk torbasının altından kalkar gibi doğruvermişti. Fazla yağmurlarda selin ortasında manda gibi oturur ve uzanırdı. Hattâ yine böyle yağmurlu bir gece, Daire tulumbacılarından Kara Mehmed Martdokuzunu kasığından yaralamış, rahmetli hemen Toptaşı bayırından inen suların ortasına oturmuş, kuşağından rakı şişesini çıkarıp: «Kırılmamış be!» diye çekmeğe başlamış. Kevser şarabı nasib olsun».

ALİ (Osmanlı) — İkinci Mahmud devrinde Enderun ağalarından, «Vakayii Letaifi Enruniye» müellifi Hafız İlyas (Hicrî 1241) 1825 vekayii arasında bu zatın adını, sarayın orta oyunu takımını teşkil edenler arasında kaydediyor; hayatı hakkında bu kayıttan başka bir malûmat edinilemedi.

ALİ (Pirûze) — On altıncı asır ulemasından Şair Sarhoş Bâli Efendinin mahbubu olmuş bir civandır; hattâ Efendi bu gence nisbetle şiirde «Cevherî» mahlâsını almıştı. Şöyle garip bir fıkra nakledilir: Pek genç yaşında ölen Pîrûze Aliyi, Bâli Efendi bir gece rüyasında görür ve mahbubundan bir hediye ister, Ali de bir kâğıda biraz toprak koyarak verir, Bâli Efendi de alıp başındaki tülbendin kıvrımına sokar. Ertesi gün bu rüyayı bazı ahbabına naklettikten sonra destarını yeniden sarmak ister ve tülbendin arasından, içinde toprak bulunan bir kâğıt parçası çıkar. Bâli Efendi mest ve medhuş olup o anda kendisini tasavvuf yoluna verir (B. : Bâli Efendi, Sarhoş).

Bibl. : Peçevili Tarihi, I.

ALİ (Samurkaş) — İkinci Mahmudun ilk yıllarında, Üsküdarın namlı külhânilerinden ve baldırı çıplap kabadayılarından bir atlı hammalıdır; ayni zamanda Üsküdarın muhafazasına memur yeniçeri ortalarından ellidokuzuncu bölüğün yoldaşlarından idi, türlü fühuş ve şenaat, tecavüz ve tasallût vakalariyle Üsküdarın gözünü yıldırmış olan bu ser seri, Alemdar Mustafa Paşa Sadaretinde Üsküdar ustası Bekir Ağa tarafından Kömürcü Hüseyin adında bir ayakdaşı ile beraber ya-

kalanmış, Samurkaş Balıkpazarında, Kömürcü Hüseyin de Parmakkapıda asılarak idam olunmuşlardır (H. 1223 = M. 1808).

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi.

ALİ (Samurkaş) — Ceridei Havadis muharrirlerinden Şair Âli Efendinin mahbubu bir delikanlı; Efendi bu gence «Mukbil» adını koymuştu; asrımızın seçkin biyografı merhum Mahmud Kemal İnal şu fıkrayı nakleder:

«Zarifi Ahmed Bey, bir gün Âliyi hânesinde ziyaret eder, giryan bulur. Sebebini sorar, şu cevabı alır:

— Bir kışlık paltom vardı, bizim Ali Mukbile verdim, pazara gönderdim, doksan kuruşa satmış, bize me'kûlât, hattâ biraz da rakı getirmiş, doksan kuruşluk nesnem kaldığına ağlıyorum!»

M. K. İnal kendine has zarafetle şu satırları ilâve ediyor:

«Demek ki şair, sırrı fakre mazhar ve her şeyden âzâde ser olmuş! Fakat Samurkaşla bâdeden âzâde olamayışı şayanı nazardır!»

ALİ (Sandalcı) — Birinci Cihan Harbinden evvelki on beş, yirmi sene içinde Üsküdar iskelesinin şehir uşağı sandalcılarının en namlılarındandı. Kardeşi Sandalcı Mustafa ve Üsküdarın şehir uşağı sandalcılarından Bekir, Fevzi, Arab Salâhaddin, Bahri ve Sarı Muzaffer gibi şöhretleriyle beraber o zamanlar yapılan Moda deniz yarışlarında Üsküdarın yüzünü ağartan delikanlılardan idi.

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ALİ (Selânikli) — On yedinci asır ortalarının namlı sazendelerinden; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ALİ (Sürtükoğlu) — İkinci Mahmud saltanatının ilk yıllarında, yeniçerilerin azgınlık devrinde, Galatanın ele avuca sığmayan baldırı çıplaklarından, vurucu, kırıcı kabadayılarından; (H. 1226) 1811 de Çotra lâkabı ile tanınmış bir ayakdaşiyle beraber bir katil vakasından sanık olarak yakalandı ve ayaklarına ağır demir bukağılar vurularak sorguya çekilmek üzere, kayıkla, Büyükderede bulunan Kaptan paşaya gönderildi; bu sefer kelleyi kutaramıyacağını anlayan Sürtük Ali, Çotra ile beraber kayıktan denize atılarak kaçmak teşebbüsünde bulundu; fakat ayaklarındaki demirin ağırlığıyle suya gömülüp bir daha derya yüzüne çıkmadılar.

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi.

ALİ (Sütçüzade) — On yedinci asırda yaşamış namlı hanendelerden, Evliya Çelebi «Şakrak, âlüfte bir hanendei kâmil idi» diyor; hayatı hakkında bundan başka bir kayda rast lanamadı.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ALİ (Tasbaz Pehlivan) — On yedinci asır ortalarında yaşamış namlı bir nakkaştır, dükkânı Parmakkapıda idi; bilhassa cenk resimleri yapmakta usta idi; bu arada, Dördüncü Muradın Revan ve Bağdad seferleri üzerine pek çok resimler yapmıştı. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ALİ (Tazı) — Her gün, sabahın ilk saatlerinden gece yarılarına kadar İstanbul sokaklarını, meydanlarını, vapur iskelelerini, vapurları ve tramvayları çıngıraklı sesleriyle dolduran ve çoğu yalın ayak, pırpırı kıyafet koşup çırpınan gazete satıcı çocuklardan bir tiptir ki, 1935 de henüz on dört yaşlarında bulunuyordu; türlü elem ve ıstırap ve türlü mâsum hayaller içinde geçen hayatı, bu çocuğun içinde doğup yetiştiği muhit ile beraber, Reşad Ekrem Koçu tarafından dikkatle etüd edilmiş ve «Tazı» adını taşıyan bir uzun hikâye çerçevesi içinde nakledilmiştir; bu müşahede notları Büyükşehrin günlük hayatının türlü cilveleri bakımından bu ansiklopedide nakledilmeğe değer.

Babası Aliyi pek küçük yaşda bırakarak ölür. Anası bir müddet bir bahriye çavuşuna metres olur, bu adamdan da ayrıldıktan sonra Karagümrükte yerleşir ve askeri dikim evine girer. İhmal edilmiş olan Ali mektep görmemiştir. On iki yaşlarında iken gazete satmağa başlamıştır. On dört yaşında iken bir akşam evine döndüğünde yeni bir üvey baba görmüştür; bir demir tornacısı olup anasının oğlu yerinde sayılacak kadar gençtir. Ne yapacağını şaşıran ve delikanlı tarafından istiskal ile karşılanan çocuk, ertesi akşamdan itibaren, bahriyeden ayrılmış olup bir kahvehane işletmekte olan eski üvey babasına iltica eder ve anasına ancak onbeş yirmi günde bir uğramaya başlar, geceleri kahvede yatar, ilk tramvaylar sefere başlamadan, temizlik

işini akşamdan gördüğü kahveden fırlayıp gazetelterini almaya gider; akşamın sekizinde kahveye dönüp kapanma saati olan on buçuğa kadar çıraklık yapar. Çocuğun portresi şu satırlarla çizilmiştir:

«Esmer bir çocuktu. Bağırmadan çınlayan bir sesi vardı; koşmaz, uçardı. Mektebe gitmemişti. Okuyup yazmayı her gün sattığı gazetelerden öğrenmişti. Fakat başında bir ortamektep kasketi vardı. Onu, düşündüğü zaman ensesine atmak, çalım satacağı sıralarda kaşlarına iğmek için taşırdı. Cebinde de, günde altmış gazete satan bir çocuğun haklı olarak, bir ağız mızıkası, bir çakı, bir kalem ve kırk elli kuruş para bulunurdu.

İki büyük film birden gösterilen Şirkeci ve Şehzadebaşı sinemalarının gedikli müşterilerindendi; sinema kadar futbola da düşkündü. Büyük kulüplerin bütün oyuncularını tanırdı. Maçları kaçırmazdı. Mahallede, yahut akşam gazetelerinin ikinci tabılarını beklerken matbaanın önünde, küçücük bir bez topla kan ter içinde kalırdı.

Ali için takvim lüzumsuz bir şeydi. Kış, sokaklarda yalınayak gezemediği zaman başlardı. Mintanı sırtına ağır gelince denize girerdi, yaz olurdu. Hâtıraları, aylara ve günlere göre değil, kendisi tarafından verilen ehemmiyete göre sıralanırdı. Anasını en son ne zaman görmüştü? «Kırmızı Vagon» a gittiği gün. Kırmızı Vagona ne zaman gitmişti? Fikret ağabeye gazete sattığından evvel. Fikrete ne zaman gazete satmıştı? Çok olmuştu. O halde anasına bugünlerde uğrayabilirdi.»

Küçük irşadlar ve sonsuz cehidle, gayretle sattığı gazetelerden okuma yazma öğrenir; istikbali hakkında düşüncelerini hiçbir zaman anlatamaz, fakat gazete sata sata ışıklı bir âleme kavuşacağına îmânı vardır. Müvezzilik onun için tek hayat yoludur.

Müşahede, tahlil ve tefekkürün eseri bu güzel uzun hikâyenin son satırlarını aynen okumak lâzımdır. Tazı Ali, ana evinden ayrılalı bir yıl olmuştur:

Bir yaz sabahıydı. Bir kum kayığının yelken bezleri arasında uyumuş iki çocuk erkenden kalkmışlardı. Bunlardan biri Aliydi. Biraz kabacası Alinin bir arkadaşıydı. Eskiden gazete satardı. Sonra bu gemiye girmişti. Aliyi bu gece gemiye misafir çağırmıştı. Deniz billûr gibiydi. İçinde, ışıklar, balık gibi oynuyordu.

Güneş hafifti, gümüşten bir balondu. Sefil, çürümüş evler bile yaldızlı, nakışlıydı. Bu yaz uykusundan İstanbul ne kadar taze ve güzel uyanıyordu. Hiç şüphesiz ki, İstanbullular güzelleşmişlerdi, gençleşmişlerdi. Bu yaz gecesinde, bir beyaz gülün ışığında çırılçıplak uzanıp uyumuşlar, rüyaların serin derelerinde yıkanarak hafiflemişlerdi.

Ali, geçtiği ilk sokakların hâlâ uyanmıyanlarını ağız mızıkasiyle bir aşk türküsü çalarak uyandırırdı:

Nisan Mayıs ayları, gevşer gönül yayları
Çayır çimen bekliyor, bayanları bayları...

Ali, bugün gazete satmak istemiyordu. Gazetelerden uçurtma yapıp uçurmak istiyordu. Ali, bu sabah, gazete isimlerinin arkasına bir «Yazıyor!» ilâve etti. Gazeteler ne yazıyordu? Bu güzel yaz gecesinde, yıkanan, durulan, dinlenen İstanbulun gazeteleri iyi şeyler yazmalıydı. Ali neden sonra, bir gazete açtı ve ilk sayıfasındaki iri yazılara göz attı:

«Madrid... Hatay... Ve sonra:

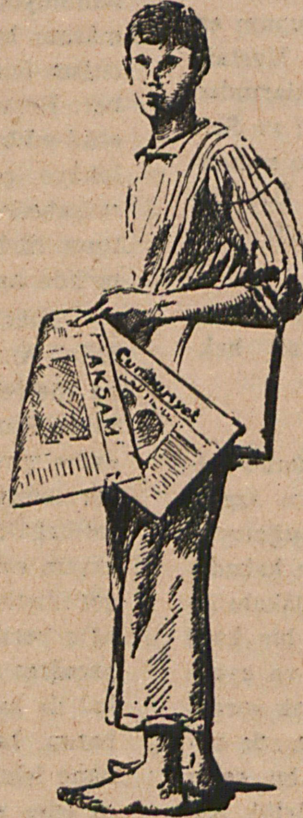
«Kıskançlık yüzünden bir cinayet!»

— Yazıyor!.. Akşamki cinayeti yazıyor.

Koltuğundaki gazeteler sanki birdenbire ağırlaşmıştı. Sanki hepsinin arasında, kanlı, paslı bir kama vardı. Onlar akşamki cinayeti yazıyordu. Halbuki akşam, İstanbullular, çırılçıplak soyunup beyaz bir gölün ışığı altında uyumamışlar mıydı?

— Yazıyor!.. Akşamki cinayeti yazıyor.

Gazeteler akşamki cinayeti şöyle yazıyordu:

Tazı Ali
(Resim: R. Sevinçsoy

«Kıskançlık yüzünden bir cinayet.

«Sarhoş, bir kadın kendinden on beş yaş küçük dostunu kalbinden bıçakla vurdu.

«Dün gece, Karagümrükte *** numaralı evde bir kadın dostunu bıçaklıyarak öldürmüştür.

«Bu evin alt katında iki odada oturan 39 yaşındaki Haticenin ilk kocasından 14 yaşında bir oğlu vardır. Bu kadın kocası öldükten sonra, Yunus isminde bir gedikli bahriye çavuşu ile üç yıl kadar metres hayatı yaşamıştır. Bu adamın kendisini bırakması üzerine bir tütün deposunda çalışan ve nihayet dikim evine giren Hatice bir buçuk yıl kadar evvel Yusuf isminde bir tesviyeci ile tanışmış ve kendinden on beş yaş küçük olan bu delikanlıyı evine almıştır. Bir müddet birbirlerini çok seven iki dost, son zamanlarda Yusufun metresine para yardımında bulunmaması yüzünden sık sık kavgaya başlamışlardır. Bundan başka Haticenin akşamları çok rakı içmesi, güzel bir genç olan Yusufun başka kadınlarla münasebetleri aralarını fevkalâde açmıştır. Hattâ Hatice, sarhoşluğu yüzünden çalıştığı müesseseden kovulmuş, Yusufu bir akşam yolda bir işçi kızıyla görüşürken ya-

kalamış, her ikişini de ölümle tehdit etmiştir. Nihayet dün akşam, Hatice gene sarhoş olmuş. Yusuf ile kavga etmiş, «mademki ben kart karıyım defol» diye Yusufu evinden kovmuş ve bu sırada elinde bulunan ekmek bıçağını: «Ben seni başka kadınlara da bırakmam» diyerek gencin kalbine saplamıştır. Katil kadın cürmünü itiraf etmiştir».

Ali sanki mermer bir heykeldi, havada savurup savurup taşa çalmışlardı. Ali, paramparça olmuştu.

Bu son satırlar belki bir romanın başlangıcıdır: Ali, Babıâlideki müvezziler kahvesine girerken sendeledi. Orada bir Mehmed ağabeyin önüne gitti, koltuğundaki gazeteleri masanın üstüne bıraktı. Çocuk ağlamıştı, soluyordu. Başında kasketi yoktu ve alnına düşen saçları ikide bir eliyle arkaya atıyordu. Bir şey söylemeden gazeteleri saymağa başladı. Karşısındaki adam çocuğun elini tuttu:

— Ne o Tazı, ne var?

Tazının eli buz gibiydi. Tazı cevap vermedi. Hesabını gördü, sonra:

— Ben artık gazete satmıyacağım!

Dedi, kapıdan fırladı.

Bu ses Tazının değildi. Sanki bir yapı çökmüş, enkaz altında kalan bir insanın boğuk iniltisi geliyordu.

— Ali!.. Ali!..

Yaya kaldırım kalabalıktı. Ali koşmaz, uçardı. Arkasından seslenen adam onu göremedi. Sokakların sonsuz tavanında Alinin bağırmadan çınlıyan sesi bir daha işitilmedi (R.E. Koçu, Çocuklar).

Muzaffer Esen

ALİ (Tazı) — İkinci Abdülhamid devrinin sonlarına doğru yaşamış İstanbulun en meşhur yankesicilerinden biridir. İşlerinde Sürücü Mustafanın oğlu Kel Kadri isminde bir çocuk ile beraber çalışır, ekseriya, Galatada dolaşan saf taşralıları çarpardı. Şöyle bir vak'ası nakledilir:

Galata balozlarından birinde, Anadoludan yeni gelmiş bir delikanlı, kara kaşlı, pâlûze ten bir dilbere: «Sana şu kesedeki paraların hepsini veririm, benimle gel!» diye alabildiğine sulanır. Sonra balozdan çıkarak bir işkembeci dükkânına gider. Balozda oturan Tazı da Kel Kadriyi işkembeciye sokar; pırpırı oğlan çorba götüren çırağa çarparak elindeki kâseyi düşürür; işkembecinin kalfası Kadriye bir tane indirir, Kadri de kamasını çekerek hamle ettiği sırada Anadolulu delikanlı ile o sırada kapıdan giren Tazı Ali araya atılırlar. İşte bu sırada, kesenin boyundan atma kaytanı kesilir ve kese, Tazı Alinin elinden bir üçüncü ayaktaşa, kendi tabirleri ile kavanço edilir.

Bibl: : Ahmed Rasim, Muharrir bu ya.

ALİ (Tığlının) — Geçen asır başlarında Üsküdar kabadayılarının en zorlularından biridir. Elli dokuzuncu Yeniçeri ortası yoldaşlarındandı. Üsküdarda Toygartepesinde bir kahvehanesi vardı. Bütün Yeniçeri kahvehaneleri gibi ayna ve âvizeler, fıskiye, havuz, çiçek saksılariyle süslü olan bu kahvehane, aslında bir batakhane, esrar tekkesiydi.

Bu adamın zıpırlıkları, baldırıçıplaklar arasında birer kahramanlık menkibesi olarak anlatılırdı. Hiçbir ahlâk endişesi olmıyan bu serseri en şenî tecavüzlerden çekinmezdi. Bir gün ırz ehli bir kadına göz koymuştu. Peşine bir fahişe takmış, gelin seyri bahanesiyle aldatarak Toygartepesindeki evinde iki gün kapatmıştı. Zavallı kadıncağız, kahveci Alinin bir zayıf zamanında çamaşır değiştirmek bahanesiyle serseri âşıkının elinden kurtulmuş, semtine döndükten sonra da ona rastlamak korkusu ile kapı dışarı çıkmamış, hattâ semt değiştirerek Sultan Selim taraflarına taşınmıştı. Fakat bir gün, Tığlının Ali burada da karşısına çıkmış, kadını ikinci defa olarak Toygartepesine götürmüştü. Hattâ bu sefer işi büsbütün rezalete vurmuştu. Soranlara kâh «nikâhlımdır.» kâh «kapatmamdır» cevabını veren serseri, kadıncağızı kahvesindeki Yeniçeri külhanilerinin ortasına çıkararak oynatmağa başlamıştı. Hattâ bir seferinde de Balaban iskelesindeki Kalyoncu kahvesine götürmüştü. Güzelliği Üsküdar erazil ve eşkiyasının diline destan olan bu kadın «Tığlının avratı» lâkabını almıştı.

Alemdar Mustafa Paşa İstanbula gelip de Yeniçeri zorbalarının gözünü yıldırdığı sıralarda Tığlının Ali de can kaygusuna düşmüş, kahvesini kapatarak mâşûkasını alıp Yalovaya kaçmış, izini kaybettirmişti. Babıâli baskını ve Alemdarın ölümünden sonra tekrar meydana çıktı. Toygartepesindeki kahvesini açarak kapısına 59 uncu ortanın nişanını astı. Fakat her nedense bu sefer Elli Dokuzluların namus damarları kabardı: «Nikâhlımdır dediği avratı alarak Balaban iskelesindeki Kalyoncu kahvesinde Kalyoncu fâhişeleriyle beraber oynatan adam bizden değildi!..» diye kahvesinin üstünden orta nişanını kaldırdılar, kahvesinin camlarını taşladılar. Bu baldırı çıplağın ismi son Yeniçeri Vak'asında kayboldu.

Bibl. Câbi Said Vakaayinâmesi.

ALİ (Uşaklı) — On sekizinci asır hattatlarından; memleketinden yazı öğrenmek üzere İstanbula gelmiş, Mirahur camii imamı Emir Efendinin talebesi olmuş ve icazetname almıştı. (H. 1179) 1765 deki büyük zelzelede korkusundan ölmüş, Üsküdara defnedilmiştir.

Bib. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ (Varnalı) — İkinci Abdülhamid devrinin son yıllariyle Meşrutiyet devrinde Üsküdarın namlı gazete müvezzilerinden. Atpazarı ve civarındaki evlerde birçok aboneleri vardı. Buralara sabah gazetelerini veresiye dağıtır, paralarını da ay başlarında toplardı. Atpazarında kızlar ağasında dutlu kahvenin yanında bir de küçük esrar kahvesi işletilirdi; fakat esrarkeşleri kahvesinde oturtmaz: «Geldi gitti!» diye bağırıp nargileyi çekene yol verirdi. Kendisi de esrar kullanır, doldurtulan nargilelerden birer nefes çeker ve: «Hizmete mukabil!» derdi.

Varnalı Alinin esrar kahvehanesi, Cumhuriyetin ilânına kadar iş yapmıştır.

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ALİ (Vidinli) — İkinci Abdülhamidin son yıllariyle Meşrutiyet devrinde Üsküdarın ayak takımı kabadayılarından; tabutçular içi kahvehanesinin şöhretlerinden idi; sarışın, iri yapılı, gözü pek, hiçbir şeyden yılmazdı, omuzdaşlarına sadakati meşhurdu. Belinde beyaz kuşağı, elinde kiraz ağızlığı eksik olmaz, bir çıkmaz işe giderken ceketinin en alt düğmesini ilikler, kurnaz, «kül yutmaz» bir adamdı.

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ALİ (Yağlıkçı Hacı) — On sekizinci Asrın ikinci yarısında namlı hattatlardan, sülüs ve nesih yazıda Zühtü İsmail Ağanın yetiştirmelerinden.

Bib. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ (Yerebatanlı Küçük) — Doğancılar sandığı tulumbacılarından ve Üsküdarın en namlı oltacı balıkçılarından idi. Meşrutiyetin ilk yıllarında genç yaşında öldü.

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ALİ (Zehir) — Mütareke yıllarında İstanbulun ayak takımı kabadayılarından; Boğazkesende kahvecilik yapardı; kahvehanesi namlı kumar kahvelerinden idi; müşterileri de İstanbulun, bilhassa Galata tarafının en azılı şerirleri, hırsız ve yankesicileri idi. Kahvehanenin bir köşesinde de Hüsnü baba adında biri yemek pişirir, köfte yapar, kadeh ile de rakı satardı. Türlü suç yüzünden takip edilenlerden birçoğu er veya geç Zehir Alinin kahvehanesine düşeceğinden, bu kumarhane - kahvehaneye zabıtaca da göz yumulur, sadece, bazı safdillerin boğuntuya düşürülmesine dikkat edilirdi. Zehir Ali kahvehanede epeyce para yaptıktan sonra kerestecilik işini tutmuştu.

Servet

ALİ AĞA — On yedinci asır ortalarında yaşamış, ravza denilen beş telli levend sazı çalmakta usta sazendelerden; hayatı hakkında bundan başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ALİ AĞA — Hadikatülcevamiin kaydına göre, Eyüpte Balcı çeşmesi civarında Sofular mescidinin bânisi; Fatih Sultan Mehmedle beraber gelenlerden imiş; biraderi Kasım Çavuşun Eyüpte Eskiyeni Hamamı civarındaki mescidinin yanındaki mescidi mezarlığına gömülmüş.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ AĞA — Hadikatülcevamiin kaydına göre Tophanede Ekmekçibaşı mescidinin bânisi; kendisi de oraya gömülmüş (B. : Ekmekçibaşı Mescidi).

Bibl. : Hadikatülcevâmi, II.

ALİ AĞA — Ahmed Rasimin rivayetine göre üçüncü Selim zamanında timarhanede oynayan orta oyunu kolunun kolbaşısı; Abdülâzizin karagözcüsü meşhur Rıza Efendi bu Ali Ağanın oğlu imiş. Hayatı hakkında bundan gayri bir kayda rastlanamadı.

Bibl: : Ahmed Rasim, Muharrir bu ya.

ALİ AĞA — Yeniçeri ocağının kaldırıldığı sıralarda baş bölükbaşı idi, yani Yeniçeri çorbacılarının en kıdemlisi olup Yeniçeri kâhyalığına namzet idi. Vakai Hayriyede ocak gayreti gütmiyerek sarayda toplanan kuvvete iltihak eden Yeniçeriler arasında bulunmuş idi, vakadan sonra hassa silâhşörlüğü rütbesiyle tulumbacı başılığa tayin edilerek taltif olundu.

Bibl. : Cevdet Tarihi, XII.

ALİ AĞA (Bostancıbaşı) — Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre, on altıncı asır Bostancıbaşılarından ve Kadırga limanında Bostan mescidinin bânisi.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ AĞA (Deveoğlu) — Süleymaniye altında bir çeşme sahibidir ki, Hadikatül-Cevâmiin rivayetine göre sonradan civarnda bulunan ve Hoca Hamzanın hayır eseri olan bir mescide de bu çeşmeye nisbetle Devoğlu mescidi denilmiştir. Bu lâkap, halk ağzında «Deveoğlu» şeklinde bozulmuş olup bu civarda bulunan bir yokuş da «Deveoğlu yokuşu» adını taşımaktadır. Ali Ağanın hayatı hakkında bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, 1.

ALİ AĞA (Etmekçi) — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre, İstanbula Fatih Sultan Mehmed ile gelenlerden, Beşiktaş civarında Etmekçi Mescidinin bânisi, kabrinin nerede olduğu bilinmiyor.

Bibl.: Hadikatül cevâmi, II.

ALİ AĞA (Gümrükemini) — On yedinci asır ortalarında İstanbul eşrafından, büyük şehrin namlı zenginlerinden ve armatörlerinden; gemileri İstanbul ile Karadeniz limanları arasında sefer yapardı. «Kuru zevrak» adında iki anbarlı bir gemisi de pek meşhurdu. Yalısı Tarabyada idi, zamanının en güzel ve büyük yapılarından biri idi; karşısında bir dalyan kurulurdu ki, ikinci Selim ile Sokollu Mehmed Paşanın bir Boğaz gezintisinde, o zamanlar kır olan bu yalının yerinde oturup balık kızarttıkları söylenir.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALİ AĞA (Hacı) — Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre Kabataş civarında Bazirgân mescidinin yanına gömülmüş.

Bibl.: Hadikatül cevâmi, II.

ALİ AĞA (Hadım) — On yedinci asır sonlarında Enderunu hümâyun erkânından, akağalardan, kilercibaşı; devrinin namlı çiçek meraklılarından, tohumdan yetiştirilmiş iki zerrini var idi ki, (H. 1106) 1694 yılında açan birincisini «Ağazade», (H. 1109) 1697 de açan diğerini de «Nevatâi Ali» isimleriyle tescil ettirmişti. Evliya Çelebinin kaydına göre o devirde İstinyenin en güzel yalılarından biri olan Hadım Ali yalısının bu zata ait olduğu kuvvetle tahmin edilebilir.

Bibl.: Ubeydullah, Tezkirci şükûfeciyan; Evliya Çelebi, I.

ALİ AĞA (Harputlu) — Dördüncü Mehmed devri yeniçerilerden, Turnacıbaşılıktan azledilerek Geliboluda sürgün bulunurken (H. 1098) 1686 daki büyük askerî ihtilâlde ihtilâlci zorba ağalar tarafından sekbanbaşı tayin edilmiş, birkaç ay sonra da Yeniçeri Ağası olmuştu. fakat yeniçeriler kendisini hiçbir vakit sevmemiş, «Harput Ermenisi» lâkabını vermişlerdi. Sadrâzam Siyavuş Paşa ile anlaşarak, zorba ağaları ortadan kaldırmağa karar veren Ali Ağa, işe, Başçavuş Fetvacı Hüseyin Ağadan başlamıştı (B.: Hüseyin Ağa, Fetvacı); fakat Fetvacının katli üzerine ihtilâl yeniden alevlenmiş, Ağakapısından Yeniodalara gelen Ali Ağa:

— Yoldaşlar, padişahımızın fermaniyle Fetvacı katlolundu ve ne kadar zorba var ise nefiri âm ile kırılmasına tenbihi hümâyunları sâdır oldu, buyurun!..

demeğe kalmadı:

— Bre anasını filân ettiğim Harput gâvuru, Fetvacıyı öldürmekle sen sağ mı kalırsın?! Bre urun!

diye bağırışan yeniçeriler, ağalarını attan yıktılar ve kılıç üşürüp öldürdüler ve cesedinin her parçasını lokma lokma duğradılar, bir yeniçeri de parça parça olmuş kanlı gömleğini alıp müjdeci olarak Atmeydanındaki sipahi zorbalarına gitti; tepeden tırnağa kadar kana bulamış olan bu adama, sipahi zorbabaşılarından Deli Piri Ağa, sırtından samur kürkünü çıkarıp giydirdi ve bir avuç altın verdi (B.: Piri Ağa, Deli).

ALİ AĞA (Hasodalı Kemankeş) — On sekizinci asrın birinci yarısında yaşamış namlı kemankeş pehlivanlarından; Enderundan yetişmedir; Üçüncü Ahmedden fevkalâde iltifat ve himaye görmüş, Hasodaya alınmıştı; ekseriya geceleri, devrin namlı pehlivanlarından Ömer Efendinin bahçesinde kalır, gece ve gündüz meşkedip gayet çok yay çeker, birbiri arkasından altmış, yetmiş ok atardı; sonra biraz durup nefes alırdı. Okmeydanında kendi adına nisbetle anılan menzile bir rekor kurduğu zaman Küçük Hüseyin işi bir yay ile Kuruçeşmeli işi ok atmıştı. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

ALİ AĞA (Kazancıbaşı Hacı) — Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre Tophane civarı mescitlerinden Kazancı mescidinin bânisi; kendisi de mescidi yanına gömülmüştür.

Bibl.: Hadikatül cevâmi, II.

ALİ AĞA (Kemanî) — Geçen asır başında klâsik türk musikisinin büyük şöhretlerinden, Enderunu hümayundan yetişmişti; ne zaman doğduğu bilinmiyor, çocukluğunun birinci Abdülhamid devrine rastladığı tahmin edilebilir, alaturka musikide sağlam bilgi sahibi olan üçüncü Selim, amcasının ölümü üzerine Türkiye imparatorluğu tahtına oturduğunda, Kemanî Ali Ağa, artık Endurunu hümâyunun şöhretlerinden biri olmuştu.

Topal, şişman denilecek kadar tıknaz, kalender meşrep, dalgın, türlü ihtirasın, entrikanın kaynağı olan bir saray hayatında herkesle hoş geçinecek kadar mûnis bir adamdı. Devri, klâsik Türk musikisinin bir altın çağıydı; Hafız İlyas efendi, «Vekayii letaifi enderuniye» adındaki eserinde Hicrî 1227 den 1242 ye kadar (1812-1826) saray hayatını naklederken Kemanî Ali ağanın hal tercümesine ait birkaç fıkra nakleder ki, şöhretinin en parlak devrine İkinci Mahmud zamanında erişen büyük musikişinasın hayatı hakkında rastladığımız hemen yegâne kıymetli kayıtlardır.

Hicrî 1227 Cemaziyelâhırının üçüncü perşembe günü (14 Haziran 1812 İkinci Mahmut Beşiktaş sarayından kayıkla Tarabya'ya gitmişti; kendisi saltanat kayığına binmişti. Endurun ağalarından mürekkep kalabalık bir mâiyet halkı da kanca baş sandallar ve üçer, beşer çifte yağlı piyadelerle Padişahı tâkip etmişti.

O gün öyle ve akşam yemeğini Tarabya çayırında yiyen Padişah, akşam yemeğinde bir ince saz faslı istemişti; «Serlevhai sâzendegân ve pişrevi dairei devran olan Hazineli Kemanî Ali Ağa hüzzamdan bir taksimle başlamış, taksim bitince, yine Hazine koğuşu ağalarından meşhur hânende Şakir ağa, davudî sesiyle Ali ağaya refakat ederek ayni makamdan:

Gözüm ki kaane boyandı, şarabı neyliyeyim

şarkısını okumuş; sonra, yirmi kadar «sadası tiz ve edası temiz hânendeler» fiske dairelerle yine hüzzam'dan:

Âşika taan etmek olmaz mübtelâdır neylesin.

şarkısını geçmişlerdi.

1228 Cemaziyelâharında (Hizaran 1813), kendi halinde mûnis bir adam olan Kemanî Ali Ağa kaba bir tecavüze uğradı:

Şöyle ki; Enderunu hümayunda Yeniçeri Şakir diye anılan bir genç vardı, Saray binicilerinin en namlısıydı, atlı cirid oyunlarındaki maharetiyle Padişahın fevkalâde muhabbetini kazanmış, fakat gördüğü muhabbet ve himayeden de o kadar şımarmıştı ki, sarayda gücü yettiği ağaları kırıp geçirmeğe başlamıştı; kendisine Yeniçeri lâkabı da bu hoyratlığından ötürü hakaret kastı ile verilmişti. Bir gün de, o sırada Hazine Koğuşu ikinci çavuşu olan Kemanî Ali Ağaya kızarak kemanîninin başına bir iskemle vurup geçirmişti. Hâdise sarayda derin bir teessür uyandırdı; Padişahın kulağına kadar gitti, Sultan Mahmud, Yeniçeriyi kemanîye feda etti, Şakir ağa saraydan koğuldu.

Ayni yılın zilhiccesinde (Aralık 1813) has odalı musahib Çingene Hasan Ağa öldü, Hazine koğuşu başçavuşu Rakkas İbrahim ağa Hasodaya alındı, Kemanî Ali Ağa da koğuşuna başçavuş oldu.

1232 Ramazanının 15 inde (29 Temmuz 1817) Hırkai Şerifi ziyaretten dönüşünde Kemanî Ali Ağa Enderunlular kafilesinden ayrılarak Tophane tarafında şöyle bir dolaşmak istemiş, oruç haliyle serseri gezerken tebdili kıyafet ile Tophaneye çıkmış olan Padişaha rastlamış ve Mahmudu tanıyamamıştı. Kemanînin Enderun ağası kıyafetiyle böyle serbest dolaşması ve kendisini gördüğü halde sakınmaması Padişahı gazaba getirmiş ve hemen oracıkta zirü zeber edecek olmuş, fakat her nedense vazgeçmişti. Saraya döner dönmez de Ali Ağanın saraydan kovulmasını silâhtar Ali Beye emretmişti. Padişahın emri geldiğinde Enderunlular iftar sofrasına oturmuş bulunuyordu. Ali Bey, bu kötü haberi iftardan sonra tebliğ etmişti.

Saraydan koğulmak seçkin sanatkâra çok ağır gelmişti; sekiz ay kadar evinden dışarı çıkmadı, nihayet Mahmudun yeni silâhtarı İbrahim ağa, Ali Ağayı affettirmeğe muvaffak oldu. Saraya çağırılan Ali Ağa da Padişahın yanına kemanı ile beraber çıkarak:

Benimdir növbeti feryad, bülbüller hep hâmuş olsun!..

Bestesini çalmağa başladı, ağlıyarak hazin hazin yay çekmesi, başta İkinci Mahmud olmak üzere hazır bulunanların «sinesini sûzan» etti; kendisine birkaç gündenberi boş bulunan saray soğancıbaşılığı hizmeti verildi; ve Mahmud:

— Fakat keman çaldığın gibi soğan çalma ha!.. diye bir lâtifede bulundu.

1239 Rebiülevvelinin beşinci cumartesi günü (9 Ekim 1823), İkinci Mahmud, berberbaşılıktan silâhdarlığa çıkardığı gözdesi Giridli Ali Ağanın Ayasağadaki çiftliğine gitti. Bu çiftliğin gayet büyük ve güzel bir havuzu vardı, hükümdar havuz başında bir incesaz faslı emretti; başta Kemanî Ali Ağa gelmek üzere, o gün Padişahın maiyetinde Türk musikisinin şu seçkin simaları bulunuyordu:

Hazineli Kemanî Mustafa Ağa, kilerli Tanburî Keçi Arif Ağa, Tanburî Genç Necip Ağa, Tanburî Numan Ağa, Hanende Rifat Bey, Musahib Abdi Bey, Kömürcüzade Hafız Efendi, Durmuş İsmail Efendi, Suyolcuzade Salih Efendi, Mukallid Aziz Bey, Neyzen Mustafa Efendi. Musiki faslına:

«Çini keysûsuna zenciri teselsül dedilerö

bestesi ile başlanmıştı. Bir ara, hükûmdarın gözüne, havuzda bulunan yeşil boyalı iki küçük sandal ilişti: Sazende ve hanendelerle diğer müsahib ağaların ve Ederunluların bu sandallara dolup bir de havuz sefası yapmalarını emretti. Kürek çekmesini ve dümen kullanmasını bilmeyen Enderunlular, kenardan açıldıktan az sonra sandalları çarpıştırdılar; musahibler sandalında dümen tutulan yerde oturan Kemanî Ali Ağa, şişmanca olduğundan, sarsıntıda muvazenesini kaybederek havuza düştü ve boyunu aşan suya gömüldü, havuzdan güçlükle kurtarıldı; Silâhdar Ali Ağa, içinde âlâ çamaşır ve esvap bulunan mükemmel bir bohça göndererek sanatkârın gönlünü aldı.

Vekaayii Letaifi Enderuniyede, bu büyük sanatkâr hakkında son kayıt şudur:

«Usûlü âhengi dümteki hercümerc olan meşhur Kemanî Topal Ali Ağa, 1245 (1830) Kurban bayramının dördüncü günü vefat etti.»

Türk musikisi târihinin genç bilginlerinden T. Yılmaz Öztuna, bu büyük sanatkâr hakkında İstanbul Ansiklopedisine şu değerli notu tevdi etmiştir:

«Sâz eserleri ve şarkılar bestelemiştir. Üslûbu üstâdane olup Şehnâz Peşrevi bir şâheserdir. Zamânımıza sâdece şu on yedi eseri kalmıştır: Hisâr (Hafîf), Hüseynî Aşîrân (Berefşân), Sabâ Zemzeme (Fâhte), Şehnâz ve Şehnâz-Bûselik (Ağır Düyek) Peşrevleri; Ferahnâk (değişmeli) ve Hisâr Sâz Semâileri şarkılar: Hüseynî Aşîrân Düyek «Dünyâya vermezdim seni», Hüseyinî Aşîrân Düyek «Eylerim bu intizârın», Hüseynî Aşîrân Düyek «Vechin bu câye verdi nûr», Acem Aşîrân Devri Hindî «Gönül hicrinle harâbdır», Bayatî Düyek (Dâim seni ben arardım», Evcârâ Düyek «Sen döküp ruhsâre kâkül», Râst Ağır Düyek «Düşdü gönlüm sana ey nâzik perî», Sûzinâk Ağır Aksak «Bezme buyur ey mâhci münevver hele bir şeb», Şeddi Arabân Devri Revân «Kaşları yay mâhi tâbân» ve Tarzı Nevîn Ağır Aksak «Ey şâhi vefâ güster-ü lûtfi himemârâ».

Bibl. : Hafız İlyas, Vekayii Lelâifi Enderuniye; T.Y. Öztuna, Türk musikisi lûgatı (basılmamış).

ALİ AĞA (Kurukahveci) — İstanbulun tarihe geçmiş hilekâr esnafındandır; on dokuzuncu asır başlarında Mısırçarşısının namlı kuru kahvecilerinden idi, 1829 da ihbar üzerine yapılan bir çarşı teftişinde dibeklenmiş Yemen kahvesine âdi kahve karıştırarak sattığı görülmüş ve derhal tevkif edilerek Çanakkaleye sürülmüştür.

ALİ AĞA (Rahîki) — On sekizinci asır başında namlı kemankeşlerden ve Okmeydanı Tekkesi şeyhlerinden; Mahmudpaşa Çarşısında asrın şöhretlerinden büyük mâcuncu dükkânının da sahibi idi.

ALİ AĞA (Rus) — Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre Beşiktaşta Uzuncaova mescidinin bânisidir.

Bibl. : Hadikatül cevâmi, II.

ALİ AĞA (Topcubaşı Hacı) — Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre Tophane ile Cihangir arasında topçu odaları mescidinin bânisidir.

Bibl. : Hadikatül Cevami, II.

ALİ AĞA (Uzun Hacı) — On dokuzuncu asır başında seçkin şöhretlerden; Alemdar Mustafa Paşanın en sadık dostlarından; Pınarhisar âyânı; Alemdarın İstanbul yürüyüşünde sağ eli yerinde idi; Paşanın emriyle yanına birkaç yüz seçme sekban neferi alarak sabık Rumeli Feneri dizdarı Ketencioğlunun kılavuzluğu ile Rumeli Feneri Kalesine ılgar ile gitmiş ve ihtilâl sergerdesi Kabakçı Mustafayı idam ederek kaleyi zaptetmişti; Vak'a heyecanlı ve garip bir mâceradır:

Uzun Ali Ağa ve adamları 1223 Cema-

ziyelevvelinin on dokuzuncu (13 Temmuz 1808) gecesi yarısında Fener Kalesi önüne varırlar, atlardan inerler, hayvanları oradaki bir değirmenin duvarları arkasına siperleyip ve sekbanlardan birkaçını da hayvanlarla bırakıp kale varoşuna yaklaşırlar. Kalenin dış mahallesinde bir kahvehane vardır ki, kale yamaklarından bazıları geceleri orada yatarlar.. Gözü açık bir adam gönderilir, bu, kahvenin tenha, iki üç kişiden başka kimse olmadığı haberini getirir.. Bunun üzerine Ketencioğlu Pınarhisarlı askerlerden on kişi alıp kahvehaneyi sessizce basar, yatanları bağlayıp Uzun Ali Ağaya getirir; bunlar kale yamaklarından iki hayta ile bir oduncudur. Ali Ağa bunları ölüm tehdidiyle sorguya çekip söyletir.. Kabakçı Mustafa kale dışındaki mahallede bulunan evinde imiş.. — Müverrih Asım Efendinin rivayetine göre — o gece evlenmiş ve gerdeğe girmiş (B.: Mustafa, Kabakcı).

Bunlar olurken vakit de hayli ilerlemiş.. seher yaklaşmış... Haberi veren yamağın kılavuzluğu ile Kabakcının evine gitmişler.. Yamağın bir bacağına uzunca bir yular bağlamışlar, yuların öbür ucunu da Ali Ağanın karakulağı beline sarmış, iki sekban neferi de ciritlerinin demirini yamağın sırtına dayamışlar, kaçmağa teşebbüs ederse hemen saplayacaklar.. Evi sarmışlar, Kabakcının adamlarından olup o gece orada yatanlardan birkaçını karanlıkta neye uğradıklarını anlamadan yakalamışlar.. Ali Ağa da: — Padişahtan emirle geldim, görülecek kârımız vardır! diye harem kapısına dayanmış.. Gürültüden uyanan ev halkı kendilerini toparlayıncaya kadar kapıyı kırıp hareme girmişler, bu evi çok iyi bilen Ketencioğlunun târii ile Kabakçının yattığı odaya kadar çıkmışlar.. Tâbir Müverrih Cevdet Paşanındır, «Kabakcı câme hâbında taş yatur» bir halde imiş, sekbanlardan biri hemen başını kesip işini bitirivermiş..

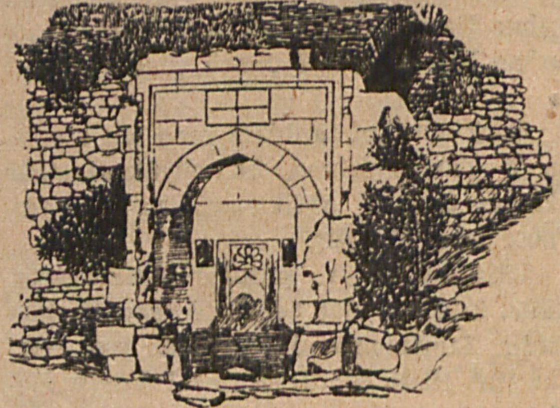
Ali Ağa kesik başı Ketencioğluna verip ılgar ile orduyu hümayunda Alemdar Paşaya gönderir. Kendisi de oradan hemen kaleye koşar, Yamakları dışarı kovarak kapıları kapar ve sekbanlariyle kaleye kapanır ki o sırada güneş henüz doğuyormuş.. Vak'anın dehşeti ile sersemleşen yamaklarla kale halkı etrafa dağılarak diğer tabyalardaki yeniçeri zorbalarına ve yamaklarına haber verirler.. Evvelâ kimse inanmaz, sonra Kabakcının kale dışındaki evine gelirler ve yataktaki başsız cesedi görünce, kaleye girenlerin kimler olduğunu öğrenmek isterler.. Müracaatlerinde kendilerine kaleden hiçbir cevap verilmez.. Bunun üzerine İstanbula adam gönderilir, ağalarının katli fermanı hümayun ile mi olduğu sorulur.. İstanbuldaki devlet erkânı da hayret içinde kalırlar.. Ne Babıâliden, ne de saraydan böyle bir emir verilmediği söylenir.. Bu sefer, Babıâli, vak'anın tahkikine birini memur eder.. Kaledeki asker bu zata, orduyu hümayundan geldiklerini, kumandanlarının da Pınarhisar âyanı Uzun Hacı Ali Ağa olduğunu bildirirler.. Babıâli şaşırır, vak'anın ordudan tahkikini kararlaştırır.. Fakat kale yamakları, haytalıkları icabı ağalarının intikamını almak hırsiyle Rumeli Feneri kalesini muhasara ederler. Civar tabyalardan da birçok asker toplanır.. Fakat bu sırada Alemdar Paşanın gönderdiği kuvvetli bir müfreze yeniçerileri yarıp kaleye girmeğe muvaffak olur..

İstanbuldaki hükûmet darbesinden sonra, Uzun Hacı Ali Ağa, Alemdar Mustafa Paşa tarafından Boğaz muhafızı tayin edildi.

ALİAĞA BAHÇESİ — Evliya Çelebinin kaydına göre, on yedinci asır ortalarında Haliçte Sütlüce sahilinin en namlı bahçelerinden biri

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALİAĞA ÇEŞMESİ — Hasekide bir yangın yeri olan Nevbahar mahallesinde, Nevbahar mescidinin arsası önünde, kesme taştan, klâsik üslûpta, çok harab olmuş büyük güzel bir on yedinci asır çeşmesidir. Tonos

Hasekide Aliağa Çeşmesi, 1946
(Resim: A. Bülend Koçu)

kemerli harab hazinesine bakılacak olursa, aslında, serapa kesme taş ile kaplanmış geniş bir cephesi varmış ve muhakkak ki üstü de bir saçak ile örtülü imiş; 1946 da taşlarının çoğu çatlamış ve dökülmüş, teknesinin ön kısmı tamamen kırılıp yok olmuş bulunuyordu.

Kemerinin üstünde bulunan kitâbe taşındaki tarih kıtası şudur:

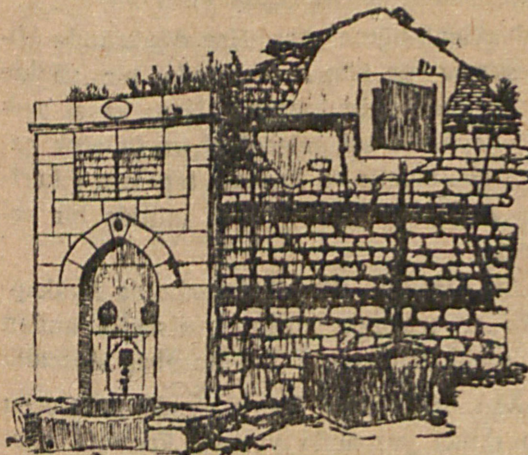
Kethüdayi hazreti Pâşâ Ali Ağa
Yapdırup âlâ sebil (?) çeşmei âbi firat
Hâtifi gaybi görüb hayratı tarihin didi
Âbi carii çeşmei mâyi hayat
H. 1045 (M. 1635)

Akar çeşmedir; suyu Halkalı suyudur.

Bibl.: İ. H. Tanışık, İstanbul çeşmeleri, I; REK, Gezi Notu.

ALİAĞA ÇEŞMESİ — Kocamustafapaşa Arabacıbayezid ile Canbâziye mahalleri sınırını teşkil eden Meselimescid sokağında, bu sokağın Kocamustafapaşa çeşme sokağile olan kavşağı köşesindedir; klâsik üslûpta bir on sekizinci asır çeşmesidir, kesme taştan, altı beyitlik kitabe taşı kemerin üstünde, ayna taşı sade nakışlı mermerdendir; ayna taşının üstünde tas koymak için iki küçük göz vardır; kemerin kilit taşı üzerinde kabartma küçük bir gül motifi bu çeşmenin hemen yegâne süsüdür.

1946 da, lülesi kırık, suyu kesilmiş olduğu halde, heyeti umumiyesile sağlam, az bir himmet ile ihya edilebilir durumda idi. Çeşmenin en üst pervazının ortasında Birinci Mahmudun tuğrası bulunuyormuş, kazınmış, izi kalmıştır. Hazinesi oldukça karap, üzerini otlar bürümüştü.

Kocamustafapaşada Aliağa Çeşmesi, 1946
(Resim: A. Bülend Koçu)

Çeşmeyi yaptıran Birinci Mahmudun anası Saliha Sultanın başağası Ali Ağadır; semt halkı ağzında «Başağa Çeşmesi» diye meşhurdur; tâlik hat ile yazılmış olup Yümni tarafından söylenmiş tarih kitâbesi şudur:

Mehdi ulyâ gevheri yektâyi bürci (?) saltanat
Mâderi Sultan Mahmudi mekârim intimâ
Sâyesinde pâdişahi âlemin olmaktadır
Masdari hayrü hesan, menbai cûdü atâ
Ol yegâne dürri bahri ismetin hüddamı da
Olmada hayrâte sai cehdidüb subhü mesâ
Başağa yâni o hem nâmi Aliyülmürtezâ
Fî sebilillâh bu valâ çeşmeyi kıldı binâ
Hayrini makbül sâ'yü himmetin meşkûr idüb

Nice hayrâte muvaffak eylesün bâri Hüdâ
Tâkine tarh eyle Yümni böyle bir tarihi pâk
«Âbi kevser iç gelüb ayni Aliden daimâ»
H. 1150 (M. 1737)

Bibl.: İ. H. Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, I; REK, Gezi Notu.

ALİAGA MEYDAN ÇEŞMESİ — Hekimoğlualipaşa camii civarında, Altımermer caddesinin gerisinde meydanımsı bir açıklıktadır; kesme taştan, klâsik üslûptadır; teknesinin ön kısmı kırıktır. Ayna taşının üstünde bir tas yuvası vardır. Kitâbe taşı kemerinin üstünde olup üç beyitlik tarih kıtası şudur:

Sahibülhayrât ağayı kâmiyab
Nâmdâşı sâkii kevser Ali
Mahzi tevfiki Hüdâdır eyledi
Mevkiinde böyle bir hayri celî
Vasfidüb Yümni didi tarihini
«Menbai kevser zehi ayni Ali»

Kitâbe taşının üstünde bir oyuk görülmektedir. Burada da, her hangi bir tamir münasebeti ile konulmuş diğer bir kitâbenin veya bir tuğranın bulunduğu tahmin edilebilir.

Bir akar çeşmedir; suyu Halkalı suyudur; bu satırların yazıldığı sırada hazinesinde bir sakatlık olması gerekir ki, cephesinin sol kenarındaki köşesinden su sızmakta ve sokakta bir derecik vücuda getirmekte idi (Nisan 1946). **Burhan Olker**

ALİ AĞANIN BAĞI — Birinci Cihan Harbine kadar, Boğaziçinde Büyükderenin namlı mesirelerinden biri idi; adını ikinci Mahmudun gözde silâhdarı berberbaşı Ali Ağadan almıştı; Ali Ağa bu bağı, Büyükdereyi pek seven efendisini ağırlamak için devrinin en mahir bahçvanları eliyle imâr et-

mişti; Padişahın ve Ali Ağanın bulunmadığı zamanlar, bir cemîle olarak halka açılır ve mevsiminde üzüm ikram edilirdi. Sahibinin ölümünden sonra da şöhretini kaybetmemiş, Meşrutiyetin ilânından sonra ise umumî bir mesire yeri olmuştur.

ALİ ALÂEDDİN ÇELEBİ — On altıncı asır ulemasından, seçkin bir muharrir ve hattat, «Kelile ve Dimne» mütercimi; aslı İstanbulludur, gençliğinde Abdülvâsî Efendi adında bir kadının hizmetinde bulunduğundan akranı arasında «Vâsî Alisi» lâkabı ile tanınmıştı. Yazıyı asrının üstatlarından Şükrullah Halifeden öğrenmişti. Peçevili İbrahim Efendi şöyle bir fıkra nakleder: «Ali Çelebi Beydebânın Kelile ve Dimne'sini «Hümayunname» adı ile terceme ettiğinde Kanunî Sultan Süleyman ile devrin Sadrâzamı Lûtfi Paşaya takdim edilmek üzere iki nüsha olarak yazdırmış ve ikindi divanında paşanın huzuruna çıkıp «Serâpâ padişahlara lâzım ibret ve nasihatler» olan bu kıymetli eserin tercemesine yirmi yıl emek sarfettiğini söyliyerek nüshaları vermiş; Lûtfi Paşa kendisi müellif ve musannif geçinir ve ilim ve fazilet dâvası güder vüzeradan olduğu halde Ali Çelebiye iltifat etmemiş, nüshaları eline bile almamış: —Yazık.. yazık.. bu kadar zaman harcamışsın.. Bu iki cildin yerine bir meselei şer'iye kaleme alsaydın daha iyi ederdin! diye çıkışmış... Biçare Ali Çelebi divanda mağmum ve hatırı perişan ne yapacağını şaşırmış... Paşa âlimin gönlünü tamir için içoğlanlarından birine: —Şu kitabı al, Kapıağasına götür, Cenabı Saltanata iblâğ etsin! demiş, diğer nüshayı da kabul makamında yanında alıkoymuş, Ali Çelebi gittikten sonra da nedimelerinden Sekban Ali Çavuşa hediye etmiş, ondan da huzurdan çıkar çıkmaz, Defteremini olup o gün divanda bulunan Ramazanzade Mehmed Bey elli altına satın almış. Kanunî Süleymana gelince, sunulan tercemeyi o gece dikkatle gözden geçirmiş, fevkalâde beğenmiş ve ertesi sabah beyaz üzerine bir hattı hümâyun ile Ali Çelebiyi Bursa kadılığına tayin etmiş; vezir: — Padişahım, kûşei inzivâda bu kadar fukarayı müderrisin var, Bursayı onlardan birine inayet buyurun, merkume bir başka mansıb bulalım! diyecek olmuş ise de Sultan Süleyman ihsanından dönmemiş: — O mollanın faziletini sen bilmezsin, ben bilirim! cevabını vermiş.

Ali Çelebi Bursa kadılığında öldü.

ALİ ALÂEDDİN EFENDİ; KARABAŞ VELİ (Şeyh) — On yedinci asır ortalarında kerametine inanılmış büyük şöhret sahibi Halvetiye şeyhlerinden, Aslı Arabkirlidir, ilk tahsilini memleketinde görmüş, İstanbula gelerek Fatih medresesinde tahsilini tamamladıktan sonra sofilik mesleğine intisap etmiş, Kastamonuya giderek Şâbaniye şeyhlerinden İsmail Efendinin dergâhına girmiş, İsmail Efendinin ve oğlu Şeyh Muslahiddin Efendinin halifeleri oamuş, 1669 (H. 1080) da İstanbula gelerek Üsküdarda Rummehmedpaşa Camiinde beş yıl inzivaya çekilerek ibadet etmiş, arzusuna rağmen Üsküdarda Mihrimahsultan Zaviyesi şeyhliğine tayin edilmiş, beş yıl da orada irşad ile meşgul olarak beş yüze yakın mürid yetiştirmiş, vaızlarında, Dördüncü Mehmedin kendisini çılgın bir av merakına kaptırıp devlet işleriyle uğraşmadığını acı bir lisanla tenkid ettiğinden ötürü 1679 (H. 1090) da Limni adasına sürülmüş, ancak dört yıl sonra affedilerek İstanbula dönmüş, 1688 (H. 1095) de yerine halifelerinden Şayh Mustafayı bırakarak hacca gitmiş ve hac dönüşünde hastalanarak Mısıra giderken Kahire şehrine yakın ölmüş, Şeyh Gazalinin kabri yanına defnedilmiştir (M. 1685= H. 1097).

Gayet uzun boylu olduğundan şeyhler arasında Uzun Ali Efendi diye anılırdı; başına siyah dülbendli tac giydiğinden ve nakledilen bazı kerametlerinden ötürü halk ağzındaki lâkabı da «Karabaş Veli» idi.

Nakledildiğine göre: Hac dönüşünde Mısır sınırına üç konak mesafede bir vâdide kırk bin hacı çadır kurmuş.. Hava gayet açık imiş.. Şeyh Ali sel geleceğini keşfederek çadırları söktürmüş ve hacıları tepelere çıkartmış.. Az sonra da o vâdiyi müthiş bir sel basmış..

Ali Alâaddin Efendi, İstanbulda Ayakap ile Fener arasında lâkabına nisbetle anılan bir mescid yaptırmıştı (B. : Karabaş Mescidi).

ALİ AŞKİ BEY (Beylikcizade) — Geçen asrın ikinci yarısında yetişen kıymetli bestekârlardan, İstanbulda doğdu; babası beylikçi Hacı Salih Ağadır; çok zengin bir adam-

dı, ölümünde Ali Aşkıye mühim bir servet bıraktı, o da memuriyet ve ticaret sahalarına girmiyerek iradile geçinme yolunu tutmuş ve bütün zamanını edebiyat ve musiki üzerinde çalışmalara vermişti; ana dili gibi arapça ve farsça öğrenmiş, türkçe ve arapça şiirler yazmış, musikide Zekâî Dedenin kıymetli talebesi olmuştu; dinî ve lâ dinî pek çok parçalar elde etti; kendisi de çok güzel besteler vücuda getirdi; bu arada muasırları tarafından öğülen nefis bir hüseynî aşiran âyin besteledi ki, lâik olduğu surette şayi olmamış ve bugün pek yazık ki kaybolmuş bulunmaktadır.

Nikriz makamında bestelemeğe başladığı ikinci bir âyini ise bitirmeğe muvaffak olamadan 1878 ile 1882 arasında henüz kırk yaşlarında iken Lüleburgazda öldü.

Bib.: S. N. Ergun, Türk dini musikisi, II.

ALİ BABA — Rumelihisarında Kayalar mezarlığındaki kabri bir zamanlar ziyaret edilen meczub dervişlerdendir; Birinci Ahmed devrinde yaşamıştır, aslı Akkirmanlıydı (B.: Durmuş Dede).

ALİ BABA — Cerrahpaşada Ahmetkethüda Camii (Şem'i molla Camii) avlusunda yatan Fatih devri ricalinden bir zattır, sonradan yapıldığı aydın olarak görülen üstüvanî kabir taşında yürek şeklini andıran bir madalyon içinde: «Hüvel baki. Fâtih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin gulâmı Ali Baba» kitabesi okunmaktadır. Bu kabir, eskiden meşhur Yusufpaşa Kahvesinin içinde imiş ve halkı tarafından adak mumları getirilmiş; kahvehane büyütülmek istenilince, kabir kaldırılıp bu camiin avlusuna getirilmiş, yeri de kahvehaneye katılmış (B.: Yusufpaşa kahvehanesi).

Burhan Olker

ALİ BABA (Bedevi Şeyh) — On dokuzuncu asır ortalarında Türk dinî musikisinin seçkin şöhretlerinden; mersiye okumada, nât okumada harikulâde hazin bir sese sahipti.

Bib.: S. N. Ergun, Türk dini musikisi, II.

ALİ BABA (Efe) — Geçen asır sonlarında İstanbulun en yaşlı adamı olarak bilinir; aslı Aydınlıydı, genç yaşında İstanbula gelerek Eyyubda yerleşmişti; (Rumî 1307) 1891 de 105 yaşında olduğu halde Kızılmescid mahallesinde bekçilik yapmakta idi, beş vakit namazını da camide kılardı; karısı da 95 yaşında idi. Bu asırlık dinç adamın ağzından kıymetine baha biçilmiyeceği aydın olarak görülen bir takım hâtıraları derleyip kaydedecek birisi çıkmamış olmasına pek acınır.

Bibl.: Sabah Gazetesi.

ALİ BABA (Yemenici) — Geçen asrın sonlarında Galatada, tulumbacı yemenisi yapan namlı bir sanatkârdır; dükkânı Kürkçükapısı yanında idi, kara sakallı, güzel yüzlü, dinç bir ihtiyardı, İstanbul tulumbacıları arasında kendisini tanımıyan yoktu, fakat her tulumbacı Ali Babada yemeni yaptıramazdı, gümüş para zamanında bir çift yemeniyi 20-25 kuruşa dikerdi ki o zamanlar için büyük para idi. Birinci Cihan Harbi başlarında öldü.

ALİBABA SOKAĞI — Fatih kazasının Şehremini nahiyesinin Arpaemini mahallesi sokaklarındandır. Kürkçübostanı sokağiyle Pazartekkesi sokağı arasında uzanan üç araba rahat geçebilecek kadar geniş kaba taş döşeli sessiz ve temiz bir yoldur. İkişer üçer katlı beton ve ahşeb evleri hali vakti yerlerinde aile meskenleridir (1946).

ÂLİ BAHADIR BAĞLARI — İstanbul civarının eski namlı mesire yerlerinden biridir, halk ağzında Albadır denilir; Büyükşehrin zevk ve safa ehli, buralarını gezip tozmuş olan Evliya Çelebinin tâbiri ile «Âşıkanı sâdıkan» toplanıp beş on çadır halkı halinde giderler ve burada en az bir hafta kalıp «can sohbetleri» ederlerdi. Âli Bahadır bağları Anadolukavağı ile Anadolufenerinin gerilerine, Mustafapa mer'ası arkasına düşer, Beykozdan Kaymakdoduran - Almalı Çiftliği - Sırmakeş bayırı - Serdaroğlu Çiftliği - Arnavutköy yoliyle gidilir; yahut, Akbabadan Anadolufenerine giderken, sağda Kanlıkavak tepesi eteğinden ayrılan bir yol da Âli Bahadıra çıkar ki oradan da İrvaya iner. Âli Bahadır yanında birleşen Suvat Dere ile Yağcıderesi Âlibahadır Deresi adını alır ve İrva Deresine dökülür.

Bibl.: Evliya Çelebi, I; Haritalar.

ALİ BÂLİ — On altıncı asırda güzelliği dillere destan olmuş esnaf civanlarından; Ulvi Çelebi «Şehrengiz» inde bu genci şu beyitlerle tasvir ediyor:

Ali Bâli biri bir şahi hûban
Ali siyretlüdür ol şiri yezdan
Hasen sûrat melek sima güzeldir
Rehi aşkında can virsem maheldir

Süvari düldüli naz oldu ol şah
Yolunda kurban olam nola her gâh
Gören didi dükkânının o şâhı
Görün gelmiş esed burcine mâhı.

ALİ BÂLİ (Kaptan) — Kılıç Ali Paşa devrinin tersane kaptanlarından ve asrının namlı kemankeş pehlivanlarından; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

ALİ BÂLİ (Muhzirzâde) — On altıncı asır ortalarında güzelliği dillere destan olmuş nevcivanlardan; Cemâli Ahmed'in şehrengizinde şöyle medhedilmiştir:

Ali Bâlidir anın biri hem
Ki Muhzirzâdedir meşhûri âlem
Perîler oluben hüsninden âgâh
Dediler cümle bizden yekdir ol mâh

Bu nevcivanın Ulvî Çelebi Şehrengizinde adı geçen Ali Bâli ile ayni delikanlı olması muhtemeldir.

ALİ BÂLİ AĞA — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Fatih Sultan Mehmedle beraber İstanbul cenginden bulunmuş gazilerden; Üsküdarda Torbalı (Dürbâli) Mescidinin bânisi, Hadika: «Merkadi Kavukçular içinde bir mahalli mahsusta ziyaretgâh iken mururu eyyam ile dükkânlar arasında kalmıştır» diyor.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, II.

ALİ BEY — On sekizinci asrın seçkin hattatlarından; Kasımpaşa eşrafından ve Tersânede çekdiri kaptanlarından Mahmud Paşanın oğlu; sülüs ve nesih yazıyı Hamâmî Mehmed Ağadan öğrendi; yazıya ilk gençlik çağında başlanır iken bu zât damadı Mehmed Ârif Ağa ile beraber, ömrünün ikinci yarısında heves ederek başlamış, fitrî istidâdı sür'atle gelişerek seçkin bir hattat olmuştu. Ali Ağa diye de anılır.

Bib. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ BEY — Abdülâziz devrinde ve İkinci Abdülhamidin ilk yıllarında Üsküdarın namlı tulumbacı - kabadayılarından, Üsküdarlı Vâsıf Hoca hâtıralarında bu zatı şöyle nakleder:

«Mevlevî dergâhı karşısındaki köşede kâin konakta ismini unuttuğum bir paşanın mahdumudur, çocukluğumuzda otuz beslık bir adamlı, oldukça tahsil görmüşse de meyil ve istidadından olacak ki, Mirahor tulumbası reisi idi; Şemsipaşadaki Voli yerine de gidip gelirdi. Koğuşlarının Eskihamama nakli sıralarında bir Ramazanışefir gecesi Şemsipaşadan gelirken karmanyola maksadiyle önüne üç kişi çıkmış, davranma! demişler. Ali Bey bu! Birini bir koltuk altına, diğerini bir koltuk altına almış, tabiî üçüncü kaçmış, adamları bohça gibi kahvenin ortasında sandalyeye oturtmuş herkes hayret içinde kalmışlar; sormuş:

— Meramınız ne idi?

Meğer asker imişler:

— Memleketten paramız gelmiyor!

Cevabını alınca birer mecidiye vermiş, birer kahve ikram etmiş ve:

— Her cuma izinli çıkınca geliniz, bu çekmeceden onar kuruş alınız, tezkere alınca da bana geliniz, yarın da kaçan arkadaşınızı gönderiniz!

O da gelmiş, ona da ayni hareket ve ayni tavsiyede bulunmuş.

Görmedim fakat görmüş gibi inandım, zira hilâfı irtikâp etmiyeceklerden işittim. Hallaç kirişini çeke çeke koparırmış! Dimdik, puntal gibi bir adamdı. Benim gibileri gözlerine baksa korkardı; uzun, kara bıyıklı, omuzları genişti. Sonraları Paşakapısına tulumbacı ağası oldu, badehu Hicaza gitti, avdetinde Merdivanköy Bektaşi dergâhına gitti, öyle zannediyorum baba da oldu. Encamı kâr herkes gibi asla rücu etti, kara toprak! Allah rahmet eylesin».

ALİ BEY (Çolak) — 1890 - 1900 yılları arasında, kışın Beyoğlunda, ramazanlarda Şehzadebaşında, yazın mesirelerde dolaşır bir dilenciydi; bir kolu çolak, dişleri çürük çarık, gayet yılışkan, paşaların, beylerin, hanımların arabalarına sokulur. Kandilli temennahları basa basa tepeye damlar; gayet terbiyeliliğe, nazikliğe yeltenir. Erkek, kadın herkesi adiyle saniyle bilir: «Vay filânca beyimiz! Vay falanca hanımefendimiz, key-

Çolak Ali Bey
(Resim: S. M. Alus)

fi âlileri iyidir inşallah. Çâkirinizin âfiyetim Elhamdülillâh berkemaldir» diye lûgatler paralar.

Başında limon kabuğu kadar yağlı fes, boynunda kir içinde yakalık ve kravat, sırtında lime lime bir redingot.

Arapkirli idi. Herkes de kendisini severdi. Hemen kuruşu dayar. O da yine yerlere kadar temennaları savururdu. Beylerle hanımlar arasında meyanecilik te eder, usulcacık haber, mektup götürür, getirir, çeyreği hattâ bazan mecidiyeyi cebe atardı. Yani muhabbet tellâllığı da ederdi.

Sermed Muhtar Alus

ALİ BEY (Denizoğlu) — Asrımız başlarında iştihar etmiş musikişinas. Şu altı şarkı onundur:

Hüseynî - aşîran, yürük aksak «Gel ey şûhi serefrâzım», «Lâyik mıdır ey bî vefâ», «Rehâ yok bu derdü gamdan»; Ferahnâk düyek «Beni görme cevre lâyik»; Hisar-bûselik yürük aksak «Yandım deminden»; Şehnâz-bûselik semâî «Gönlüm alamam». T.Y. Öztuna

ALİ BEY (Diyojen) — Kırk, kırk beş yıl kadar evvel Moda ve Kalamış taraflarının büyük şöhret sahibi ayyaş ve kalender bir sandalcısıydı. O zamanlar kırk beş elli yaşlarında, yüzü mihnetle buruşmuş, kısa boylu, kır saçlı bir adamdı. Gençliğinde yıllarca askerlik etmiş, çavuş olmuş, İmparatorluğun hemen her tarafını gezmiş dolaşmış, tezkere alınca İstanbulda yerleşip sandalcılığa başlamış.. Kalamışta Belvü otelinin Fenar tarafındaki duvarı dibinde bir fıçı içinde yaşardı. Eşyası bir küçük sandık, birkaç tabak ve bir rakı binliğiydi. Ayık olduğunu gören olmamıştı, fakat bu kalender ayyaş, tertemiz bir kalbe, daima güler bir yüze ve tatlı bir dile ahipti. Moda, Kalamış ve Fener halkının, kadın, erkek, çocuk herkesin sevgisini kazanmıştı. Herkesle senli benli konuşur, etrafına toplanan semt çocuklarına askerlik hatıralarını, gördüğü memleketleri anlatır, kendisinin çok mahir olduğu balıkçılığın inceliklerini öğretirdi.

Kışın palto ve fanilâ giymez, kar ve don müstesna, hemen daima yalın ayak dolaşırdı. İçinde barındığı fıçısında, zengin ahbaplarının hediyesi bir yatağı vardı. Fıçının iki penceresinden biri sokağa, biri de gökyüzüne açılmıştı.

Bir gece birdenbire patlıyan bir lodos fırtınası, Diyojen Ali Beyin fıçısını, kalender sahibi ile beraber yerinden sökerek almıştı, bütün Kalamış ayaklanmış, dört, beş genç ve cesur kayıkçı, kendi hayatlarını tehlikeye atarak kalender ayyaşın fıçısını kudurmuş dalgaların pençesinden kurtarmışlardı; Ali Bey ise derin uykusundan, fıçısının etrafına toplanan alkın gürültüsü ile uyanmış, tepeden tırnağa kadar sular süzülerek dışarı fırlamış:

— Ne oluyor çocuklar!? Bir kaza mı oldu.. koşalım.. kurtaralım!.. diye bağırmıştı.

Bundan sonra, her lodos fırtınasında ilk hatırlanan Diyojen Ali Bey olmuştu. Koca ayyaşın ölüm tarihi tesbit edilememiştir.

ALİ BEY (Eniştezade) — On sekizinci asır hattatlarından; babası da Ali Bey namında bir zat olup Sadrâzam Amcazade Hüseyin Paşanın eniştesi olduğundan Eniştezade lâkabını almıştır; Sülüs ve nesih yazıya Zühtü İsmail Ağadan çalışmış, kâtipzade Mustafa Efendiden de icazetname almıştı. (H. 1179) 1762 de öldü, Topkapı dışına defnedildi.

Bibl.: Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ BEY (Evkaflı) — Geçen asır sonlarında Üsküdar kabadayılarından; tam külhanbeyi değil de mektep görmüş çapkınca beylerden; gayet cessur, fakat uslu, mecbur olmadan kimseye bir ağır sözde bulunmazdı; uzunca, buğday benizli, pençeli, yürekli bir adamdı. Cafer Efendi isminde bir dayısı vardı; o da ayni tipti; Evkaflı Ali dayısının yetiştirmesidir.

Bibl.: Vâsıf Hoca, Not.

ALİ BEY (Garson) — Gençliği İkinci Abdülhamid devrinin sonlarına rastlamış bir kahvehane garsonu: Birinci Cihan Hari ile bilhassa mütareke yıllarından bu yana Beyazıd kahvehanelerinin şöhretlerinden; uzun boylu, zayıf, son zamanlarında matruş, ak saçlı bir adamdı, yaşı altmışı aşkın olarak İkinci Cihan Harbinin ilk yıllarında öldü. Hayatı hakkında da malûmat edinilemedi.

İstanbul kahvehanelerinde eski tâbiriyle kahvehane uşakları, bugünkü ıstılahla garsonlar, ocağa kahve, çay, nargile ve lokum için seslenirken dikkatle kaydedilmeğe değer kelimeler, tâbirler kullanırlar. Meselâ, çayın rengini tarif için «Tavşan kanı» ve

«Nar çiçeği» gibi tâbirler artık kullanılmamamaktadır. Köpüklü bir sade kahve için «sade bir kaymaklı!..» diye seslenen garsonlara da rastlanmıyor. Bu garson Ali Beyin de kafiyeli nargile bağırması meşhurdu:

Doldur!... Bir......
Marpucun ucu gümüş baş
Lülesi altın baş
Tümbekisi Isfahan işi
İstiyen iki kardeş...
Doldur!... Adamakıllı!...

Bunu, bilhassa notasiyle dinlemek lâzımdır... Çocukluğunda Ali Beyin yanında hizmet etmiş olup 1945 - 1950 arasında Beyazıttaki Küllük kahvehanesinde çalışan ve bu kahvahanenin yüz akı garsonu olan Nimet, Ali Beyin kafiyeli nargile bağırmasını bilen tek adamdı.

ALİ BEY (Hânende) — Sadrâzam Âli Paşanın hânendesi, devrinin eşsiz güzel seslerinden biri; paşaya pek genç yaşında intisap etmiş, simasının fevkalâde güzelliği, sesi ve zarafeti ile paşanın sonsuz sevgi ve itimadını kazanmış ve pek çok ihsanlarına nail olmuştu. Vakanüvis Cevdet Paşa «Maarûzat» adındaki hâtıralarında hânende Ali Bey hakkında şu satırları yazıyor: «Âli Paşanın dairesi masarifi şehriye üç dört bin altına varırdı ve Ali nam çârebrû delikanlısının masarifi, efendiden bir adamın hanesini kibârâne surette idare edebilirdi».

Ali Bey, Tanzimat devrinin İstanbul hayatını en zengin çeşnisi ile yaşamış ve o devir ricalinin hususî hayatlarına pek yakından vakıf olmuştu. Ne kadar yazıktır ki hâtıralarını kalem diline vermemiştir, kendisinden kalan, naklettiği birkaç fıkradan ibarettir.

ALİ BEY (Hânende Kadıköylü) — Geçen asrın en güzel sesine sâhib sanatkâr ve bestekâr; «Kel Ali Bey» ve «Enderunlu Ali Bey» diye de anılır; bir taşra kadısının oğludur, 1830 da doğdu, doğum yeri bilinmiyor, Kadıköylülüğü, son zamanlarında orada oturmasındandır. Başı kel olduğu için on, onbir yaşlarında iken tedâvisi için babası tarafından İstanbula, kardeşinin yanına gönderildi, o sırada Babıâli civarında kel çocukların bakıldığı bir müesseseye konuldu. Sesinin güzelliği memleketinde iken nazarı dikkati celbetmişti, musiki hakkında en küçük bir irşad görmüş değildi, yalnız ezan ve mâni okumasını öğrenmişti; yerleştiği müessesede vakıt ezanlarını okumağa başlayınca, bu son derecede tatlı çocuk sesi civardan geçen Babıâli ricalinden bazılarının nazarı dikkatini çekti, devrin sadrâzamına duyurdular, Alinin ezanını dinleyen vezir de sese öylesine hayran oldu ki bir vesile bulup padişaha arzetti ve Ali Enderunu Hümâyuna alındı, ondört yaşına girmişti, orada terbiyesi için Dellâlzâde İsmail Ağanın eline teslim edildi.

Bir müddet geçtikten sonra üstad yeni çırağını devrin padişahı Abdülmecide dinletti, hünkâr:

— Kim bu çocuk?.. diye sorunca

— Ezanları ile efendimize medhedilen Ali kulunuz... dedi.

Padişah, çocuğu hareme götürdü; çocuk da olsa haremde yabancı bir erkek gören sultanlar ve saraylılar kaçışırlarken Sultan Mecid:

— Kaçmayın, kaçmayın!.. Size insan suretinde bülbül getirdim!.. dedi.

Henüz şarkı ve beste öğrenecek kadar vakit geçmemişti; Ali haremde birkaç mâni okudu. Pâdişahın bu teveccühü Aliye büyük teşvik oldu, Dellalzâdenin elinde bütün gayreti ile çalıştı; öylesine yetişti ki, büyük bestekâr Hacı Ârif Bey bir gün Lem'i Atlının hocası Hâfız Yusuf Efendiye Ali Beyi takdir yollu:

— Bestelediğimiz eserleri evvelâ Ali Beye geçelim, sesindeki halâvet ve tarzı tegannisindeki letâfet ile o bir yoluna koysun, sonra biz geçelim, neşredelim!.. demişti.

Ali Bey, bir müddet sonra bilinmeyen bir sebeple Enderundan ayrılıp Yusuf Kâmil Paşa dairesine kapulandı; paşanın zevcesi Prenses Zeyneb Hanımın hânende cariyelerini yetiştirmeğe memur edildi. Mısır hidivi İsmail Paşa, kızlarından birini evlendirirken halası Zeyneb Hanımdan düğünde teganni etmek üzere şöhreti herkesin malûmu hânende ve sâzende cariyelerinden birkaçını yollamasını rica etmişti; Zeyneb Hanım istenilen kızlarla beraber hocaları Hanende Ali Beyi de Mısıra gönderdi; fakat hidiv, cariyelerden ziyade Ali Beyin sesine hayran oldu ve onu kendi sarayında alakoydu; meşhur olan atiyye ve ihsanlarına garketti. Fakat İstanbulun hasretine dayanamadı; cömerd velinimetini bırakıp İstanbula döndü. Hayat ve maişetini tanzim edebilecek parası vardı, ya-

pamadı; elindekini kalenderâne harcadıktan sonra maişet kaygusuna düştü; Kadıköyünde yerleşerek bir kahvehane tuttu, arzu edenlere beste, şarkı ve mâni meşkederek beş, on kuruş gelir ile darlık içinde yaşadı; (H. 1315) 1897 de altmış yedi yaşında öldü; kabrinin nerede olduğu bilinmiyor; pek muhtemeldir ki kabrine taş dahi dikilmemiştir. Temyiz mahkemesi reisliğinden emekli Baha Bey şu tarih manzumesini yazmıştır:

Neş'e sâzı meclisi rindânei şevkü tareb
Pîri hoş meşreb Ali Bey, mûsîkîkâr benâm

Kalbi agâhi karar gâhi nevâi sûznâk
Nağmei âhi dili, yârâne zevk efzâi câm

Evce âğâz etdiği dem perdei Uşşakdan
Zühre eylerdi defi gerdun ile raksa kıyâm

Görmedim devri tarebde zâtine bir pîşrev
Gelmemiş böyle usûle âşînâ üstâdı tâm

Savtine dem beste olsun bülbüli Bâğı İrem
Virdi âhirkâr faslı ömri fâniye hitâm

Âh kim âhengi sâz âsâ bozuldu bezmimiz
Bir tarebgâhi muhabbet var mı kalmış berdevâm

Nakşolunsun kabrine târihi menkuutun Bahâ
Tutdu hânende Ali Bey evci firdevsi mâkaam.

1315

Hakkındaki güzel hâtıralar, fıkralardandır:

Tırnavalı Hâfız Mehmed Efendinin Divayolundaki kahvehanesinin üstündeki odada bestekâr Şevki Bey heveskâr gençlere şarkı tâlim ediyormuş; bir gün Ali Bey gelmiş:

— Sizin «Bâis oldu çeşmi mestin âşıkın berbâdına» şarkınızı dinlemek isterim... demiş; şarkı okunmuş, Ali Bey:

— Bir kere de ben yalnız .okuyayım!. demiş.

Ali Bey okuduktan sonra bestekâr fevkalâde heyecan ile:

— Şarkı şimdi sizin ağzınızda şarkı oldu!.. demiş.

Üstad Ahmed Râsim naklediyor:

«Güvercin tersi için insan sesini kısar derler. Hattâ merhum Kel Ali Beye böyle bir suikasidde bulunmuşlar imiş. Filvâki kendisini dinlediğim zamanlar sesi kısık idi, ama bu hal, tabiati cihanpesendine ayrı bir letâfet verirdi. Hançeresindeki istidâdı fevkalâde, yapacağı nağmeleri istediği perde üzerinde tekarrur ettirirdi. Müteveffâ Kemençeci Vasil, Ali Bey taksime başlayınca dikkat kesilirdi, bir gün sebebini sordum:

— Onun gırtlağında bir makina var ki bizim yaylarımızla parmaklarımızda olsa güç çeviririz!.. demişti. Şâyanı teessüftür ki bu iki nâdirei mûsikîden ikisinin de gramofonlarda aksi elhânı yoktur».

Keçecizâde Reşad Fuad Bey büyük biyograf İbnülemin Muhammed Kemal İnal merhuma nakletmiş:

Gençliğinde Yusuf Kâmil Paşaya hazine kâtipliği yapmış olan Şirketi Hayriye müdürü Hâfız Vehbi Efendinin Bebekdeki yalısında bir gece bir mûsikî meclisi olmuş. Son yıllarını yaşayan Ali Bey de boğazı yaralı ve sarılı olarak bulunmuş, okurken kendisine saz ile lavtacı Mihriban Hanım refakat ediyormuş; bu hanım da Zeyneb Hanımın sâzende cariyelerinden ve Ali Beyin eski talebelerinden imiş. Ali Bey o eski mes'ud demleri hatırlayarak ağlamaya başlamış, ağlaya ağlaya okumuş; Mihriban Hanım da kendisini tutamamış, o da lavtasını ağlaya ağlaya çalmış, meclisde bulunanlar da sanatkârları ağlaya ağlaya dinlemişler.

Gençlik zamanında çekilmiş tek resmi vardır, bu resimde, sakalı matruş ve gür, uzunca bıyıklıdır. Sonraları sakal salmış, önce kır, son yıllarında ak sakallı imiş; uzunca boylu, dolgun vücutlu olduğu söylenir.

Yirmiden fazla şarkı bestelemiştir ki şunlardır:

Uşşakdan

Affeyle günahım nolur ey şûhi pesendim (Sengin semâî)
Aşkın ile bülbül gibi artmaktadır âhım (Sengin semâî)
Sen melâhat mülkünün sultanısın (Sengin semâî)
Bir zülfi siyahkâr ile bu gönlümü aldı (Curcuna)
Sen ey servi revan, ruhleri gülgûn (Curcuna)
Usandı ağlayub âh eylemekten (Devri hindî)

Hicazkârdan

Ol kaaşı keman cevrü cefâ yâyını kurdu (Sengin semâî)
Menendin yok gülüm, bir mehlikaasın (Aksak)
Âşıkın sermâyesi feryâd imiş (Düyek)

Hüzzamdan

Ümidim kalmadı nevcivandan (Devri hindî)
Çeşmi mestin hasretiyle cismü cânım dağlarım
Sâki yetişir imdâde gel

Karciğardan

Ol hilâl ebrû gamiyle sîneler meşhun olur (Sengin semâî)
Bir hüsnü melek etti beni hüsnine hayran (Aksak)
Aldın dili nâşâdımı (Yürük aksak)

Hicazdan

Eyledin şeydâ beni ey gülbeden (Ağır düyek)
Âşık oldum yavrucuğum gözüne (Devri hindî)

Hümayundan

N'olsun bu kadar âhü figan âh gönül âh (Sengin semâî)
Sen kâni kerem, menbai ihsan olunca (Sengin semâî)

Hüseynîden

Mutrib kerem et meclisi mestâne düzelsün (Ağır düyek)
Yine yol göründü nazlı cânâna (Ağır devri hindî)

Sûzinâkden

Aşkınla yanmaktadırcânâ tenim (Düyek)

Şehnâzdan

Şimdi ey şûhi edâkâr (Aksak)

Zengûleden

Derdimi arzetmeğe ol şühe bir dem bulmadım (Sengin Semâî).

Bibl. : M.K. İnal; Hoş sedâ; T. Yılmaz Özturna, Not.

ALİ BEY (Hayâli) — Son Karagözcülerden ve hayal oyununda en son ve en namlı tasvir yapıcılardan; Selim Nüzhet Gerçek merhum, bu sanatkârı «Türk temaşası» adındaki muhtasar eserinde, «Büyük bir aşk ile çalışan ve sanatın her türlü inceliklerini bilen» diye kıymetlendiriyor; çok yazıktır ki hayatı hakkında şanına lâyık bir bilgi edinilemedi.

ALİ BEY (Kânunî Âmâ) — Şöhret sahibi kanun icrâkârı, 1941 de öldü; hayatı hakkında başka kayda rastlanamadı.

Bibl. : T. Y. Öztuna, Türk musikisi lûgatı.

ALİ BEY (Kavuklu) — Son orta oyuncularının en büyklerinden biri, tulûat sahnesinin de seçkin şöhretlerinden; Münir Süleyman Çapanoğlu, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda şunları yazıyor:

«Aslı İstanbulludur, doğum tarihi belli değildir; bir devrin büyük şöhreti olduğu halde pek yazıktır ki mufassal bir hal tercemesi zaptedilememiştir; Menşeülküttab'da okumuştur, oradan, Serasker kapısına kâtip olarak girmiştir; burada, büyük muharrir Osman Cemal Kaygılı ile arkadaşlık etmiştir ve emekliye ayrılıncaya kadar bu kalemde çalışmıştır. Tiyatroya karşı hevesi, cocukluğunda başlamıştır; tulûat sahnesinden evvel de, şöhretini yapan orta oyununa çıkmıştır. Taklitte, mimikte eşsizdi; seyircileri kahkahadan katıltırdı; ortaoyunundan evvel de meddahlık yapmıştı; ortaoyununda «Kavuklu» lâkabını almadan önce, arkadaşları arasında «Meddah Ali Bey» diye tanındığı söylenir. Meddahlık zamanında söylediği en güzel hikâyelerinden biri: «Kadının fendi, erkeği yendi» hikâyesidir. Mimiklerini kolaylıkla yapabilmek için genç yaşında otuz iki dişini söktürtmüştü ki, sanat aşkı ile yapılmış pek muhteşem bir fedakârlıktır. O devrin, bu gibi sanatkârları hor gören zihniyeti karşısında türlü zaruretlere göğüs gererek çalışan Kavuklu Ali Bey, kitapsız, suflörsüz harikalar yaratarak, orijinal fıkralar, tekerlemeler anlatarak, nükteler saçarak yipranmış ve 12 şubat 1920 de Cerrahpaşadaki mütevazı evinde ölmüştür. Ben kendisini ilk defa, 1910 - 1916 arasında eniştem Alyanak Mustafa Pazade Şevket Bey oğlunu sünnet ettirirken, Üsküdarla Kuzguncuk arasında bir evde görmüştüm. Amatör arkadaşları ile beraber ortaoyunu oynamıştı; ki o zamanlar düğünlere, ancak dost ve arkadaş delâlet ve dâveti ile gelirdi. Şevket Bey, Harbiye Nezareti evrak kalemi müdürü idi, oğlunun sünnet düğününü şenlendirmesi için bilhassa rica etmişti».

İhsan Hamamioğlu da, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda şu şayanı dikkat satırları yazıyor:

«Kavuklu Ali Beyin Şiir mecmuası namına, Cemaleddin Server tarafından bana verilen on altı parça manzumeden iki destan seçtim. Kavuklu, bunlarda «Şişman» tahallüs ediyor; bir iki parçasını da gûya aruz veznile yazmak istemiştir. Fakat vezinler ve kafiyeler pek bozuktur; bunlarda mahlâsı Galibdir. Bilmem ki merhum Ali Galib mi idi? Mecmuada hal tercemesine dair bir kayıd görülmüyor. Destanlar şunlardır:

Der hakkı galâyi es'ar

1. Galâyi es'arın sebebin sordum
   Bu sene mahsulât pek az dediler
   Hariçten celbini münasip buldum
   Gelemez kapalı Boğaz dediler
2. Her gün satılırken milyonla ekmek
   Agrep değil midir mahsul az demek
   İşin hakikatin dedim öğrensek
   Aklın o hesaba yatmaz dediler
3. Boğazlar kapalı onu anladık
   Kanaat veremez bu söz babalık
   Bahrıahmerden mi geliyor balık
   Sordum da yetmişe olmaz dediler
4. Yüz kuruşa aldım bir takım ciğer
   Farkına varmadım kokmuşmuş meğer

Şehremanetine verdim de haber
O kasap fena mal satmaz dediler

5. Aşhaneye gittim almağa yemek
Toplanmış bir alay kadınla erkek
Sokuldum bana da verin diyerek
Etmeli tavsiye ibraz dediler

6. Mahlût yağı kabul etmiyor mide
Muzır mevad olmak gerek içinde
Anlaşılırdı ya hini tahlilde
Tahlilden netice çıkmaz dediler

7. Tüccarın kurduğu desais, hile
Gelemez aklına Şeytyanın bile
Yaparlar okkayı, lâhzede kile
Hiç kimse farkına varmaz dediler

8. Kazanmaktalarken milyonla para
Para yetişmiyor yine tüccara
Götürüp verirler toptan kumara
Kazançları cepte kalmaz dediler

9. Teşhir için sizi ederim destan
Deyince toplandı hep muhtekiran
Hakkı sükût için sana da Şişman
Bir hisse ederiz ifraz dediler

(13 Mart 1334, Cerrahpaşa)

Der hakkı tramvay

1. İstanbul halkının başına bugün
Olmuştur püsküllü belâ tramvay
Dünyada nazirin bulmak ne mümkün
Bir şirkete olmaz hemtâ tramvay

2. Nizam ve intizam nedir hiç bilmez
Çünkü böyle biliş işine gelmez
O eski kafadan asla vazgeçmez
Fikri istibdadda yekta tramvay

3. İhdası gününden son saatedek
Vukuatsız geçmez bir günü bişek
Kâh adam ezerek kâh devirerek
Yapmıştır nice bin kaza tramvay

4. Ufaktan büyükten kazaya müncer
Olmadan edemez icrayı sefer
İz'aç için halkı bir âleti şer
Denmeğe her halde sezâ tramvay

5. Yanına sokulsan gafletle eğer
Huylu eşek gibi insanı teper
Hasılı kırar hem koparır, ezer
Bırakmaz sağlam kol kafa tramvay

6. Tehlikeye mâruz kalmadan insan
Binmeğe muvaffak olursa bir ân
Sadaka vermeli indiği zaman
Menbaı belâdır zira tramvay

7. Binmede inmede itina gerek
Gitmesin der isen saatle köstek
Yankesicilere melce'dir dersek
Var mıdır teşbihte hata - tramvay

8. Kadınlar yerini fasleden perde
Kâfidir pisliği temsil etmede
Bîpervâ gezinen kanapelerde
Bitlere olmuştur me'va tramvay

9. Müstahdemin çalar kumpanya oynar
Arada hukukî ahali kaynar
Ey Şişman edersin belki şeremsar
Arddan çağırsan yuha tramvay

(13 Mart 1334, Cerrahpaşa)

ALİ BEY (Kayyum) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Üsküdarın mektep görmüş, okur yazar takımı namlı kabadayılarından.

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ALİ BEY (Kıblelizade) — Devamlı surette Edirne sarayında oturmuş olan ikinci Mustafanın saray erkânından ve birinci Mirahurlarındandır; bir rivayete göre haremden bir sultan veya cariyeye, diğer bir rivayete göre de Enderunu hümayun gilmanlarından bir gence âşık olmuş, bu genç ile dostane münasebetleri dile düşmüş, vaka Kızlarağası Nezir Ağa tarafından padişaha ihbar edilerek padişah gazabına uğramış, 1702 (1114) de derhal azledilerek evinden dışarı çıkmamak yasağiyle İstanbula sürülmüş, arkasından da Haseki ağa eliyle idamı fermanı gönderilmiştir. İstanbula ayak basar basmaz tevkıf edilen Kıblelizade o yıl muharreminin on sekizinci gecesi idam edildi. Mâsum bir aşk uğruna kurban olan başı Babı hümayun önüne atılarak emsaline ibret olmak üzere teşhir edildi.

ÂLÎ BEY (Mehmed) — Türk edebiyatında ilk sahne eseri müellifi, edebî mizâhın öncüsü muharrir, edib; 1844 de İstanbulda doğdu; kapu kethüdalarından Yusuf Cemil Efendi adında bir zâtin oğludur; tahsilini nerede yaptığı, ana dili gibi konuştuğu fransızcayı nasıl öğrendiği ve ilk gençlik çağındaki meşgalesi tesbit edilemedi; Rumelide Varna ve Anadoluda Mâmûretülâziz ve Trabzon mutasarrıflık ve vâliliklerinde bulunmuş, bir süre de Düyunu Umumiye İdaresinde müdürlük yapmıştır; muasırlarından Ceridei Havâdis muharriri Ali Âlî Efendiden ayırd edilmesi için İstanbulun münevverleri arasında «Direktör Âlî» diye anılması bu son işinden ötürüdür.

Mehmed Âlî Bey
(Resim : H. Çizer)

Bir ara Hindistana kadar bir şark seyahati yapmış, bu gezinin notlarını 1897 de «Seyahat Jurnalı» adı ile neşretmişti. İstanbulun ilk mizah gazetelerinden «Diyojen» e zarif fıkralar yazmış (B. : Diyojen), yine mizah edebiyatı üzerine «Lehçetül Hakaaik» adlı küçük fakat özlü bir risâlesi vardır; devrinin mümtaz bir simâsı olduğu muhakkaktır.

Yunan filozofu Diyojenin Büyük İskendere söylediği nakledilen meşhur sözü, ki dilimizde bir darbı mesel olarak yerleşip kalmıştır, «Gölge etme başka ihsan istemem» mısraı ile ifâde eden bu Mehmed Âlî Beydir. 1898 de Anadoluhisarında vefat etmiş, Göksu Mezarlığına defnedilmiştir.

«Ayyar Hamza», «Misafiri İstiskal», «Kokona Yatıyor» ve «Evlenmek ister bir adam» adındaki komedileri, telif veya adaptasyon yolu ile, devrinin en muvaffakıyetli sahne eserleridir.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa, Türk meşhurları.

ÂLÎ BEY (Musatafa) — «Künhül Ahbâr» adındaki azametli eseri ile Onaltıncı asrın büyük müverrihi, geniş ansiklopedik bilgi sâhibi şair; (H. 948) 1541 de Geliboluda doğdu, babası, bu kasabada yerleşmiş ticâretle meşgul olan Hoca Ahmed bin Abdullah adında azadlı bir köledir; en büyükleri Mustafa Âlî olan üç oğluna mühim bir servet bırakmış olan bu zât 1565 - 1566 da ölmüş, ve Âlî Bey babasına şu ölüm tarihini yazmıştır:

Peder merhum, yâni Hâce Ahmed
İdüb sermâyei ömrün hasâret
Bırakdı cümleten varlık metâın
Ziyandır gördü bu yüzden ticâret
Hüdâ târihin ilhâm etti Âlî
Dedim ol dem «Babam rûhine rahmet»
H. 973

Altı yaşında mektebe verildi, onbir yaşında Habib Hamîdî'den «Kâfiye», onaltı yaşında Gelibolulu Sürûrî'den tefsir ve fıkıh okudu; vechen son derecede güzeldi, zekâsı da bu güzelliğe ayrıca revnak verdiği için evvelâ «Çeşmî» mahlâsını aldı; Ahdî, bunu pek zârif bir lisan ile anlatarak «.. manzûri erbâbı nazar ve nûri didei eshâbı hüner ve uşşâkı dilrişin merhemi olduğu için..» diyor; yirmi, yirmi beş yaşlarında iken yazılarında «Çeşmî» yerine, «Âlî» yi kullanmaya başladı, ki Üçüncü Sultan Mehmede takdim ettiği bir kasîdesinde:

Âlî tahallüs ettim idüb himmetim bülend

bir beytinde de:

Ezel nûri Nebî, sırrı Aliden behre almışsın
Anınçün mahlâsın Âlî ve nâmın Mustafâ ancak

diyor.

Evvelâ şair olarak tanındı, hattâ bu yoldaki şöhreti öylesine yayıldı ki (H. 968) 1560 da on dokuz yaşında iken Şehzâde Selim (İkinci Sultan Selim) tarafından Kütahyaya dâvet olundu, bu prense divan kâtibi oldu.

Bir kış günü ava çıkılmışdı, şehzâde at üstünde idi, kolunda da şâhini vardı, genç şaire:

— Birp matlâ ile beni şöylece tasvir et!.. deyince Âli o anda şu beyti söyledi:

Şâhbâzı himmetin destinde olsun her karâr
Olur elbetde hümâyi saltanat bir gün şikâr!..

Sultan Selimin fevkalâde hoşuna giderek yüz altın ihsan etti. Fakat bu ve buna benzer iltifatlar şehzâdenin kapusunda bir takım rakiblerin hasedini tahrik etti, rahat edemedi, bilhassa Sultan Selimin lalası Tütünsüz Hüseyin Bey Âlînin baş düşmanı olmuştu, izin alub İstanbula geldi, Kanunî Sultan Süleymana kaleminin kudretini gösteren manzum ve mensur bir ariza takdim etdi, münasib bir kadılık istedi, fakat ihtiyar pâdişah:

— Şehzâde maiyetinde divan kâtibidir, istediğini efendisi versin, şehzâdenin adamları âsitânemizde durmasın, gitsin!..

diye talebeni red etti. Çok müteessir olan Âli:

İnsâf mıdır rağbeti fazl ehlini Sultan
Başdan sava, şehzâdesine eyliye ferman
Red okuna sâhibi hüner olsun mu nişâne
Hiç dürri giranmâye atılır mı yabânc...

diyerek Kütahyaya döndü, fakat çok kalmadı, şehzâdenin Tütünsüz Hüseyin Beyden evvelki lalası Kara Mustafa Paşa Şam valisi olmuştu, Âlîye karşı muhabbeti vardı, kapu yoldaşı olarak onu hatırladı ve tekrar izin alarak 1562 de Şama gitti. Lala Mustafa Paşa, şâire umduğu dostluğu gösterdi, onu kendisine divan kâtibi tayin etti; şehzâde tarafından «kande gitmiştir?..» diye aranacağını zannediyordu, aranmadı, Şamda altı yıl kaldı, bu arada Kanunî öldü, Sultan Selim pâdişah oldu, yine hatırlamadı, 1568 de Yemen serdarı olan paşası ile beraber Mısıra gitti; ayni yıl içinde Mustafa Paşa azil edilip Yemen serdarlığı

Mısır valisi Sinan Paşaya verildi; Âli 1569 da İstanbula geldi, yalnız mı, Mustafa Paşa ile birlikte mi, bilinmiyor, fakat İstanbulda paşanın hizmetinden ayrıldığı muhakkaktır. Sultan Selimin kapusundan tanıdığı ve hepsi ikbâle kavuşmuş olan zevâtın hiç birinden iltifat görmedi; Padişaha kendisini hatırlatmak fırsatını bulamadı, Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşaya da sokulamadı, sefâlet denilebilecek derin bir geçim darlığına düştü; geçirdiği bir kış mevsimini şöyle anlatıyor:

Bir yana şiddeti şitâ sitemi
Bir yanadan gariblik elemi
Odunu od bahâsına aldım
Varlığım harmanına od saldım..

O geçim sıkıntı içinde Sokollu Mehmed Paşa şânında «Heft Meclis» i yazdı, devrin namlı vâizlerilerinden Şeyh Muslahiddin Efendinin delâleti ile sadrâzama takdim etti; istediği otuz kırk bin akçelik bir zeamet idi:

Eyledim zinde nâmı pâşâyı
Saati hasredek, kıyâmete dek
Çok mudur himmet itse dirliğime
Tâ otuz kırkbin zeâmete dek...

İstediği zeamet Bosnadan verildi ve şair, çâresiz o serhad yoluna düştü.

Bir gün mahremlerinden biri Sokollu Mehmed Paşaya:

— Âliye gadrettiniz, bu kadar fadlü kemâl ile mâmur ve bilhassa böyle bir eseri nâmınıza telif etmiş bir adamı, hatırını hoş etme yolunda İstanbuldan Bosnaya attınız!.

deyince Paşa tecâhüli ârifânede bulundu:

— Ben onu hattat, eserin müellifi değil, müstensihi sanmıştım.. dedi.

Âli de bu münasebetle Sokolluyu zarifâne hicvediyor: «Paşa vükelâ arasında parmakla gösterilecek b i l g i l i adam ki o kitabı yırtup yakmadı, nâmusumun yüz suyunu kara toprağa dökmedi, kitabımı göz yaşımda boğmadı, Allaha hamdederim» diyor.

Mustafa Ali Beyin imzası (Elyazısı divânından)

Bosnadan eski efendisi Lâla Mustafa Paşaya yazdığı bir mektup da şâyânı dikkattir:

Ey gönül var ol âsitana ko baş
Çıka şâyet sana hârâcı Kobaş

diye Kobaş kasabası haracının kendisine tahsisi için ricada bulunduktan sonra Lâla Paşaya rüşvet teklif ediyor: «Zevkinizi, tabınızı bilirim, uzun boylu, güzellikte bî hemtâ, giranbahâ üç baş müstesnâ oğlan göndereyim» diyor.

Unutmamalıdır ki o devrin büyükleri de bu çeşid rüşvetleri seve seve kabul edecek kimselerdi; üstelik Bosna nevcivanları da hârikulâde güzellikleri ile meşhurdu; üç dânesi bir Kobaş haracına değerdi.

Bosnada sekiz sene kaldı. İstanbulun hasreti ile yanıyordu. Kadir ve kıymetinin bilinmediğinden dâima şikâyet ediyordu, gözü devlet kapısının yüksek makamlarında idi. 1574 de Sultan Selim öldü, Üçüncü Murad cülûs etti, hemen bir «Cülûsiyei Bahâriye» gönderdi, câizeden, mansıbdan haber çıkmadı; 1576 da İstanbula geldi, «Zübdetüttevârih» adındaki eserini pâdişaha takdim etti, yine iltifat görmedi, her vesileden istifâdeye çalıştı, meselâ padişaha yeni bir kayık yapıldı, hemen yirmi dokuz beyitlik bir kasîde yazdı, kendi iddiasınca zamanının şâirleri bir beytine nazire yazamazlardı, matlâ beyti:

Çekdiler Şâha bugün bir yeni şâhâne kayık
Döndü altında onun Tahtı Süleymâna kayık

olan bu kaside de «gönül sefînesini murad sâhiline yanaştıramadı».

Padişahın gözde müsahibi Kızılahmedli Şemsi Paşa Üsküdarda kendi adına nisbetle anılan sâhildeki yalısında oturuyordu, her gün kayık parası vererek oraya taşındı, paşaya kasîdeler sundu, fakat devletlinin taş yüreğini yumuşatamadı, himayesini temin edemedi. Nihayet 1577 de Lâla Mustafa Paşa Gürcistan, Azerbeycan ve Şirvan üzerine şark seferi serdârı olunca, İstanbuldan ümidini kesmiş olan Âliye yine eski efendisi el uzattı, Padişahtan müverrih Hoca Sadeddin Efendi Vasıtası ile Âlinin ordu münşîliğine tayinini istedi; Paşanın talebi derhal yerine getirildi, Âli, ordu ile Şarka gitti. Bu hizmette iki sene kaldı. Bir ara Pdişâha bir kasîde göndererek:

İki yıldır kalemle, tiğ ile Âli çalışmakda
Bugünden sonra ammâ dergehi şâhı cihan ister

Geh imzâ etmeğe geh çekmeğe tuğrâyı garrâyı
Cenâbı pâdişahiden mükerrem bir nişan ister...

diyerek nişancılığa talib oldu, lâkin yine hârisi mehrûm olarak kaldı; Şirvanın fethinde, İstanbula gönderilen fetihnâmeyi onun kalemi yazmıştı, nihayet bu hizmeti karşılığı, istediği mücevher eğerli küheylâna nisbetle bir kedi, Haleb timar defterdarlığı ihsan olundu; fakat yeni vazifesine gidemedi, Serdar Mustafa Paşa azledilip İstanbula dönerken Âlîyi Erzurum kalesi muhafızlığında bıraktı, şair müverrih, 1579 da, Trabzona gemilerle gönderilmiş olan beşyüzbin kile erzakı, bizzat Trabzona giderek Erzuruma naklettirdi; o yılın kışını Karadeniz sahilinde geçirdi. Yeni serdar Sinan Paşa ile etrâfı tarafından Lâla Mustafa Paşanın adamı olarak görüldü, işini bitirdiğinde küçük bir teşekkür bile görmeden Halebe gitti, 1581 de, defterdarlığı üzerinde kalmak şartı ile Van sınırı muhafızlığına memur edildi, türlü sefer meşakkati çekerek oraya gitti. Lâla Mustafa Paşanın ölümü üzerine tamamen hâmisiz kaldı; 1582 de Şehzâde Mehmedin sünnet düğünü üzerine «Câmiül buhûr der mecâlisi sûr»'u, Şark seferi üzerine de «Nusretnâme» yi yazdı, bu eserlerini, Üveys Paşa ile Şark ulemâsından birkaç zâtin tavsiye nâmelerini alarak 1583 de İstanbula geldi. Nusretnâme Üçüncü Sultan Murad tarafından çok beğenildi, eserin fevkalâde bir şekilde tezhibi emredildi, şaire de mühimce bir ihsan çıktı; hakkı olan mühim bir mansıb beklerken bir gün Padişâhın ölümü haberi şâyi oldu, o kadar üzüldü ki, İskender adındaki kölesi:

— Efendim, yalanmış, padişahımız sağ imiş...

haberini getirince sevincinden sırtındaki kürkünü vererek oğlanı azadetti. 1585 de Erzurum Defterdarlığına tayin edildi, altı ay sonra Bağdad Defterdarı oldu; fakat Bağdada, ardından gönderilen azli haberi ile beraber girdi, ne yapacağı şaşırdı. İstanbula döndü; 1590 da «Riyâz-üs sâlikîn» i yazarak pdişaha takdim etti, bu manzum eserinde hâlinden uzun uzadıya şikâyette bulundu; «her gittiğim yere azlim haberi benden evvel varıyor, zengin zan ediyorlar, servetim borçlarım, hâlimi ağyar gözünden nâmus perdesi ile saklıyorum» diyordu.

1592 de Yeniçeri Ocağı kâtipliğine tayin edildi; bir defterdarın kâtipliğe tayini garibti, fakat kabule mecbur oldu.

Mansıbından râzıdır, şükranı var
Akçesi az ise de çok unvânı var
Kâmurandır şimdi hayli şânı var
Kemterin, ednâ kulun, Âlî kulun...

Fakat bu da uzun sürmedi. O sırada Fâtih civarında bir ev yaptırmak istedi. Bir gün padişah o semtten geçerken bir yapıda üçyüz kadar acemi oğlan ile yeniçerinin çalıştığını gördü:

— Bina kimindir? diye sordu.

— Yeniçeri kâtibi Âlî kulunuzundur...

dediler, Sultan Murad şâiri derhal azletti; O da 1593 de memleketi olan Geliboluya gitti. Ayni yıl içinde Üçüncü Murad öldü, Üçüncü Mehmed padişah oldu, Âlî güzel bir cülûsiye yazdı; başta Bâki gelmek üzere, cülûsiyeler yazan şairler arasında taltif edildi; isterse tekrar Yeniçeri kâtipliğine tayin edileceği bildirildi; «Künhülahbâr adındaki büyük tarihimi yazıyorum» diyerek özür diledi. 1595 de Amasya sancak beyliğine tayin edildi; ardından Kayseri Mîri livası oldu; 1597 de yine sancak beyliği ile Ciddeye gitti ve (H. 1008) 1599 da orada öldü. Son yazısı tekaütlüğünü isteyen bir kasîde olmuştu.

Mustafa Âlî Bey, ki muasırları kâtiplik ve defterdarlık hizmetlerinden ötürü «Efendi» unvanını verirler, millî kütüphanemize, manzum ve mensur kırka yakın eser bırakmıştır, asrının en temiz lisanına sâhib bir şair, «Künhülahbâr» ı ile büyük müverrih, «Menâkibi Hünerverân» adındaki eseri ile de büyük biyografdır; bilgisi ve kaleminin kudreti daimâ istirkab edilmesine sebep olmuş, devlet kapısında şânına lâyık mevkilere yükselmesine daimâ sed çekilmiş, bahtsız bir büyük adamdır.

«Künhül Ahbâr» dört fasıl üzerine yazılmıştır:

1 — Hilkati Âdemden, Hazreti Muhammede kadar cihan tarihi; 2— Hazreti Muhammedle İslâm târihi; 3— Türk ve tatar akvamının tarihi; 4— Başlangıcından H. 1006 (M. 1597) ya kadar Osmanlı Devletinin tarihi. En kıymetli kısmı da bu son kısımdır. Hammer Âlîden bahsederken: «Daimâ irfan perverâne ve yüksek fikri tenkid ile yazdı, Osmanlı müverrihlerinin en doğru sözlüsü» diyor.

1860 da İstanbulda beş cild üzerine kısmen basılmıştır; basılmayan sonları eserin en kıymetli kısmıdır.

«Menakibi Hünerverân», adından da anlaşılacağı gibi, hattat, müzehhib, mücellid gibi sanatkârlar şânında, muhtasar bir eserdir; sâdece isimleri tesbit etmesi dahi sanat tarihimize büyük hizmettir, 1926 da Türk Tarih Encümeni tarafından, merhum İbnülemin Mahmud Kemal İnalın nezaretinde bastırılmış, üstad, esere uzun bir mukaddime ile Âlînin mufassal bir hal tercümesini ilâve etmiştir.

Âlînin kendisi de asrının seçkin bir hattatı idi.

İmzâsını «Enelfâkir Âlî, hâdimül ehâli» diye atardı.

Bibl.: M. K. İnal, Menâkibi Hünerverân mukaddimesi.

ALİ BEY (Pertev) — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre tersane kaptanlarından, Rumelihisarında hamam mescidinin hânesidir.

ALİ BEY (Ramizpaşazade) — Yarım asır kadar evvelki İstanbulun muharrir ve şair hâmisi, ilim ve irfan sahibi zenginlerinden; Kuruçeşmedeki yalısı, bir edebî mahfil halinde idi; büyük muharrir Ahmed Rasim, bu yalının başlıca müdavimlerinden idi, ki bir hâtırasında şu samimî satırları yazıyor; «Eski bildiklerimden Ramiz Paşazade Ali Bey merhumun yalısına gittim, o sevindi, ben sevindim, yedik, içtik...» (Muharrir bu ya). Çok yazıktır ki bu seçkin simanın hal tercemesi hakkında bir bilgi edinilemedi.

ALİ BEY (Sarac) — Muallim Nacinin babası, geçen asır sonlarının saraçhane esnafı arasında seçkin bir sima; aşağıdadaki satırlar, şair oğlunun kaleminden çıkmış portresidir:

«Pederin kırk altı yaşında olduğu halde irtihalinde ben tahminen sekiz yaşında idim. Kıyafeti hâlâ gözümün önündedir: Orta boylu, geniş omuzlu, kaviyülbünye, büyücek başlı, değirmi çehreli, kalınca kara kaşlı, elâ gözlü, irice kara bıyıklı, beyaz tenli, mehibüssîmâ.

«Başına giydiği büyük Tunus fesinin üzerine büyücek bir yemeni sarar. Geniş göğsünü güççe kaplıyabilen kaytan ve sırma işlemeli çuha yelekteki düğmelerin kısmı küllisi hemen yaz kış çözük bulunur. Yeleğin üzerindeki sâde çuha saltanın kolları biraz kısadır, iri, dolgun bilekler daima göze çarpar. Belinde âlâsından zemini beyaz çiçekli bir acem şalı görülür; bunun sarı zeminli bir eşi de omuzunda yahut kolunda bulunur, bunu ekseriya mendil makamında kullanır. Belindeki şalın içinde mestur olan mahfazalı, iri corci piryol saatin sırma örme işlemeli, ortası düğmeli kösteriğini yeleğin kısmı âlisindeki düğmelerin birine iliştiriverr. Dizlerinden bir parça aşağı inmekte olan çuha şalvarın alt taraflarını beyaz Ahısha tozlukları setretmiştir. Ayakları Galatakâri, az üstlü, zarif kırmızı yemenilere alışıktır.

«Üzerinde eski değil, rengi tegayyür etmiş bir şey bulunmaz. Pek yakışıklı, dolgun vücutlu bir Osmanlıdır. Bununla beraber şişman denilecek bir halde değildir. İstanbulda doğmuş büyümüş, fakat kendisini bilmiyenler İstanbullu zannetmezler. Saraçhâne halkından Ali Beyi tanıyanlar henüz az değildir.

«Ahlâkına dair de birkaç söz söyliyeyim:

«Terbiyeli bir islâm ehli beyti içinde yetişmiş bir adamın kalbi, hissiyatı nasıl olur? Pederin kalbi, hissiyatı da işte öyledir. Kimseye fenalık etmemiştir, fakat pek çok kimselere iyilik etmiştir. Doğruluk, merdlik kendisine pederi Ahmed Ağadan mevrustur. Biraz hadid görünür, lâkin nâbemahal hiddet etmez. Gazebini tahrik eden hususat mutlaka terbiyei islâmiyeye, insaniyete yakışmıyacak şeylerdir. Yüreği aile muhabbbetiyle meşhun olmakla beraber hiçbir vakit şımartıcı muamelede bulunmadığından hâne halkı tesiri heybeti tahtında bulunur. Bu tesir döğüp sövmek gibi bazı esbab ile hasıl olmamıştır, kendisinin hâlinden tabiî bir surette vücuda gelmiştir. Dünyada kimseye muhtaç olmamak kadar bahtiyarlık olamıyacağına kani olduğundan işleriyle meşgul olmayı pek sever.

«O evden başka bir de Saraçhanebaşında ufak bir dükkâna maliktir. Kendi dükkânında saraçlık eder. Sabahleyin erkenden dükkânına gider. Akşam üstü doğruca evine gelir. Ömründe işret etmemiştir. Günde bir iki lüle tütün içer. Ona da iptilâsı yoktur. Hattâ bazı kere tütün kesesini dükkânda unutur. Evde zaten tütün bulunmadığından o gece içmeyiverir.

«Kazancı öyle bir iki ev daha idare ede-

bilecek raddelerde olduğu halde büyücek bir hâne edinmek, hizmetçi tutmak, halayık almak gibi fikirlerde bulunmaz. «Bu evi kendim yaptırdım, severim. Kalabalığımız yok. Bize kifayet edip gidiyor. Dükkân da kendi malımız. Çalışıp kazanıyoruz. Güzel güzel geçiniyoruz. Cenabı Hakka şükredelim. Bize verdiği nimetlerin kadrini bilelim... İçimizde yabancı bulunmasın. Hizmetçi, halayık derdi çekilmez. Kendi işinizi kendiniz görün. Allah yardım eder. Merak etmeyin. Hizmetçili, halayıklı evlerde saadet bulunmaz» der...

«Evine o kadar güzel bakar ki vâkıf olan aileler gıpta ederler, «Keşki bizim de öyle bir babamız olsa!» derler. Her şeyin iyisiden satın almak merakı olduğundan evde her türlü havayicin âlâsı bulunduktan başka biz çocukların arzu edebileceğimiz yemiş ve sairenin envaı da dolaplarda durur.

«Pirinç, yağ gibi şeyleri daimâ toptan iştira eder. Hattâ komşulardan bazılarının nazarı dikkatini eclbetmemek için bunları eve akşamdan sonra getirtir... O küçük ev bir büyük saadethâne halindedir. Orada insan hakikaten mesut olur. Fakat sahibinin rızasına muhalif harekette bulunmamak şartiyle. Meselâ kendisinin izni olmaksızın komşuya gitmek mümkün değildir.

«Bu zat emsali addolunacak adamlara kıyas olunamıyacak bir derecede vakıfı ahvali âlemdir. Ne beyhude şeylerle iştigal eder; ne de iştigal edenleri sever. Zamanını ciddiyatı müfideye sarfetmek ister; geceleri lüzum olmadıkça bir yere gitmek âdeti değildir. Bununla beraber bir yerde yangın olsa o tarafta bildiği var ise mesafe ne kadar uzak olursa olsun derhal giyinir çıkar, imdada koşar. Bu hareket yiğitler beyninde ötedenberi âdet imiş.

«Hatır nişânımdır ki, bir kış gecesi yatmış uyumuş idik. Bir aralık sokaktan bekçi geçti. Bilmem hangi tarafta yangın olduğunu haber veriyordu. Yatağın içinden gözlerimi açtım. Pederin acele ile giyinmekte olduğunu gördüm. Birader de uyanmış idi. Valde diyordu ki:

— Çıkmasanız iyi olmaz mı? Baksanıza pencerelere kafeslere!

«Peder cevap vermedi. Meğer o tarafta ehibbasından birinin hânesi varmış. Pencereler, kafesler serâser kar ile mestur idi. Ben korkmağa başladım. Birader benden on yaş kadar büyük olduğundan anın yüzünde pek de korku alâmeti görülmüyordu. Peder valdenin yaktığı muşamma feneri alarak aşağı indi. Biz evvelce ayağa kalkmıştık. Peder sokak kapısını kapadığı sırada biz valde ile beraber köşe penceresine koştuk. Valde camı açtı. Kafes yekpâre kar halinde idi. Kafesi tahrik etti. Karın kabası döküldü. Pederin fener ile gitmekte olduğunu gördük. Peder avdet etmedikçe tekrar yatmak olur mu?

«Aradan ne kadar vakit geçtiğini bilemiyorum. Avdet etti. Karşıladık. Üstü başı kar içinde olduğu gibi bıyıkları da buz tutmuş idi. Kendisi o zaman gözüme pek heybetli göründü.

«Ekseriya geceleri dahi dükkâna müteallik işlerle meşgul olurdu. Ehibbâsı burasını bildiklerinden pek nadir olarak ziyareti şebânede bulunurlardı.

«Mahalledeki ehibbâsından Behçet Beyefendi — ki henüz berhayat ve bizim için bir medarı mübahattır — bazı leyâlide pederle musahabet etmek üzere gelirdi.

«Behçet Bey edip, zarif, hoşgû bir zattır. Peder kendisini pek severdi. Böyle zatlara «Baba dostu» derler. Pederleri vefat etmiş oğullar bunları garip ve hazin bir his ile severler. Mânevî amca tanırlar.

«Bizim bir de maddî amcamız var idi ki, Bursada tavattun etmişti. Ara sıra İstanbula gelir, bizde misafir olurdu. Pederin büyüğüdür.

«Bir defa yine gelmişti. Bir gece — pederle birlikte mi yoksa yalnız mı pek iyi bilemiyorum — bir yere gitmesi lâzım geldi. Amcam beni daima taltif etmekle beraber akşamları geldikçe yemiş de getirdiğinden muhabbeti gönlümde yer tutmuştu. Binaenaleyh elimden geldiği kadar hizmetinde bulunmak isterdim. O gece muşamba feneri yakarak kendisinin kunduralarını çevirmek üzere merdivenin alt başına indim. Ben bu iş ile uğraşmakta iken o da odanın kapısından çıkmış imiş. Feneri çarpık tutmuş olmalıyım ki, birdenbire tutuştu. Hiç hatırıma gelmemiş olan bu iştial beni şaşırttı. Amcam: «At elinden oğlum at!» diyerek yanıma koştu. Beni kucağına aldı. O yetişinceye kadar ben feneri fırlatmış idim. «Korkma arslanım korkma!» diyordu. Yukarıdan bir şamdan tuttular. Ben-

zim uçmuş imiş. Amcam yüzüme bakarak kahkaha derecesinde gülmiye başladı. Helecanımı tâdil için daha birçok sözler söyledi. Bir yandan da gülüyordu. Ben ise hizmet edeyim derken kabahat etmiş olduğumdan kendisinin yüzüne bakmağa cesaret edemiyordum. Beni kucağından indirmiş olaydı kemali süratle valdenin yanına kaçacağımdan şüphe yoktu.

«Amcamız Mehmed Tahir hilkaten pedere müşabih idi. Hulkan ise beyinlerinde hayli tefavüt var imiş. O biraz lâübali olduğundan İstanbulda birçok işe girip çıktıktan sonra Bursaya giderek orada kalmış. Burada bulunduğu sıralarda öteye beriye ettiği borçların çoğu peder tarafından tesviye olunmuş. Pederin ise irtihalinde birkaç bin kuruş alacağı bulunmakla beraber yalnız altmış kuruş kadar vereceği çıktı.

«Vefat edeli bir hafta kadar olmuştu. Bir sabah dülger kıyafetinde bir hıristiyan evin kapısını çalıyordu. «Nedir?» denildi. Müteessirâne bir tavır ile o kadar alacağı olduğunu söyledi. Derhal parasını vererek «Hakkını helâl et!» dediler. Adamcağızın gözleri dolu. Birkaç ay mukaddem evin bahçe cihetine bir oda ilâve edildiği sırada merhumun pek çok insaniyetini gördüğünü itiraf etti. «Helâl olsun!» diyerek gitti.

«Birdenbire valdenin gözlerinden yaş boşandı. Birader ile bende ise o vakitler her şeyden ziyade ağlamağa kabiliyet var idi. Binaenaleyh biz de o anda valde ile hemhâl olduk. Mâtem teceddüd etti. Bir de valde «Ah benim yetim evlâdım!» diye beni tutup bağrına basmasın mı? Bütün bütün bittim! İşte o zaman üçümüz birden bir surette ağlaştık ki, Cenabı Hak ile bizden gayri herkesin nazarından nihan olan bu manzarai heyecan deryayı merhameti ilâhiyeyi elbette huruşan etmiştir. Evet, hiç şüphe etmem!

«Niçin ketmedeyim? Şu satırları yazarken yine ağlıyorum. Belki de o zaman bu kadar ağlamamışımdır!»

ALİ BEY (Tahirpaşazâde) — On dokuzuncu asır başında, Akdenizde korsanlar tarafından öldürülmüş İstanbullu bir delikanlıdır ki, bu korkunç cinayet, Büyükşehirde çok derin teessür ile karşılanmıştı. Şöyle ki:

Ali Bey, Girid adasında Retimo valisi bulunan babası Tahir Paşayı görmek üzere Boğazhisarından bir çekdiri kiralıyarak Giride doğru yola çıktı ve bir daha kendisinden hiçbir haber alınamadı. Aradan bir müddet geçti, İstanbula, adalardan bir miktar bal ve zeytinyağı yükü ile bir gemi gelerek Hasköy sahiline bağladı; gemiciler, birkaç yerinden yaralı bir arkadaşlarını, bir cerraha tımar ettirilmek üzere Hasköyde bir kumbaracının kahvesi üstündeki bekâr odalarından birine bıraktılar. Bal ve zeytinyağlarını da piyasa kıymetinden çok aşağı bir fiatla elden çıkarıp Galatada, kahvehane ve meyhanelerde gezip dolaşmağa başladılar. Kıyafetleri, baldırı çıplak kalyoncu kıyafeti idi. Halbuki o sırada, İstanbulda kalyoncu tezkeresi olmadan böyle pırpırı hezele kıyafeti ile dolaşılmaması hakkında bir yasak çıkmıştı; bir gün Tersaneeminliği köşkü önünden geçerlerken Tersaneemini Vâhid Efendinin gözüne çarptı ve hemen Tersane çavuşlarını göndererek çevirtti. Çavuşlar, sokaklarda kalyoncu kıyafeti ile dolaşabilmeleri için tezkerelerini sordular; gemiciler yasaktan haberleri olmadığını, tezkere alınacağını ve kimden alınacağını bilmediklerini, uzun zamandır Akdenizde bulunduklarını söylediler. İçlerinden birinin eli sarılıydı, nerede yaralandığı sorulunca şaşırdı, birbirini tutmıyan cevaplar verdi. Ağır yaralı arkadaşlarını kahvesine bıraktıkları kumbaracı da bu adamların hâlinden şüphelenmiş, her gün kahveden çıktıklarında peşlerine düşüp takip ediyordu; o gün de peşlerinde idi, Tersaneemini tarafından çevrildiklerini görünce o da hemen Tersaneemininin huzuruna çıktı, Vâhid Efendiye:

— Efendim, bu adamlar benim kahveme bir yaralı bıraktılar, ben nerede yaralandın diye sorduğumda sarhoşlukla vuruldum dedi ve kâh yanlışlıkla beni benzetip vurdular dedi, hulâsa bu adamlar iyi adama benzemezler!

Deyince, Vâhid Efendi, hemen bir tezkere yazıp şüpheli gemicileri, Tersane çavuşlarının muhafazasında Kaptan Paşaya gönderdi. Kaptan Paşa, gemicileri sıkı bir sorguya çekti, yine birbirlerini tutmaz cevaplar verince, üzerlerindeki şüpheler arttı ve Babıâliye gönderildiler; Babıâlide tecrid edilen bu adamlar, üçüncü defa olarak ayrı ayrı istintak edildiler, Hasköye bağlı gemide de bir araştırma yapıldı, gemide bir heybe bulundu

ve derhal tanındı, bu heybede, Kapıkethüdası Selim Sabit Efendinin Tahirpaşazade Ali Bey eli ile Giriddeki yakın dostlarına gönderdiği hediyeler vardı. Bu kuvvetli delil karşısında gemiciler, suçlarını itiraf ettiler:

«Ali Bey, gemiye iki sâdık uşağı ile beraber binmişti. Beyin eşyası ve mücevheratı, gemicilerin tamahını uyandırdığından, adamlariyle beraber katline karar vermişlerdi. Gemi Boğazdan çıkıp yelken üzere süratle giderken, uşaklardan birini tayfanın biri gafil avlayıp arkasından denize itivermişti; bugören beyin diğer uşağı: — Bre nedir!? diye bağırınca, bu sefer bıçaklarını çekerek bu adamcağızın üzerine saldırmışlardı. Korsanların eline düştüklerini anlayan zengin delikanlı, ikinci uşağının da öldürüleceğini görünce hançerini sıyırmış ve ölüm eri olarak gemicilerin üzerine yürümüştü, fakat birkaçını yaraladıktan sonra kıskıvrak bağlanmış uşağı ile beraber, çırılçıplak soyulduktan sonra denize atılmıştı; bu sûretle üç cana kıyan korsanlar beyin parasiyle adalardan bal ve zeytinyağı toplıyarak İstanbula gelmişlerdi. Cinayetlerini itiraf eden korsanlar, Hasköydeki gemilerinin direğine asılarak idam olundular, gemi de devlet adına musadere edildi (H. 1227 = M. 1812).

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi

ALİ BEY (Tilki) — On yedinci asır ortalarında yaşamış namlı sazendelerdendir, hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ALİBEY DERESİ — İstanbul civarının en uzun akar suyudur, Kâğıthane deresinin ikizidir; İstranca dağlarının batı - cenup eteklerinden doğarlar, dalgalı sırtlarla ayrılmış olarak hemen daima cenup - doğu istıkametinde müvazi akarlar ve Halicin nihayetinde bir çatal teşkil ederek denize dökülürler.

Alibey deresi boyunca Pirinçci köyü, Mango mandırası, Paşa çayırı, Sulu mandıra, Çavuşköyü, Taşköprü çeşmesi, Çobançeşme, Alibey köyü, ve Silâhtarağa sıralanmıştır. Birçok tuğla ve kiremit harman ve fabrikaları, bostanlar, sebze bahçeleri vardır. Yine bu dere boyunda Silâhtarağa ile Alibey köyü arasında geçen asrın en güzel yapılarından Adile Sultan köşkü vardı ki, 1946 da harabesinin bir kısmı, bir enkaz yığını halinde durmakta idi.

ALİ BEY KAPTAN (Tekirdağlı) — Değerli denizcilerimizden, 1889 da Japon denizinde batan Ertuğrul firkateyninin süvarisi ve geminin 540 şehid bahriyelisinden biri (B. : Ertuğrul Firkateyni).

1847 de Tekirdağında doğdu; babası bu kasabanın Dedecik köyünden «Desterecí» lâkabı ile mâruf Hâfız Emîr Mehmed Efendidir; anası da geçen asrın bahriye ümerasından Tekirdağlı Mehmed Paşanın kızkardeşi Ayçe Hanımdır.

Uzun boylu, mâvi gözlü, sarı saçlı, vücud yapısı düzgünlüğü ve yüz melâhati ile erkek güzeli; nâzik, mütedeyyin, Cerrahpaşalı Ali Efendinin müridlerinden; âteşin bir zekâya sahib, arapça, farsça, ingilizce, italyanca ve rumcayı anadili gibi konuşur, mesleğinin âşıkı, Türk bahriyesinin gözbebeği idi.

Tekirdağlı Ali Bey (Resim : Nezih)

İlk ve rüşdiye tahsilini memlekettinde yapmış, 1860 da 13-14 yaşlarında iken İstanbula gelerek Heybeli Ada Bahriye Mektebine girmişti. Mesleğini dayısının teşvik ve tesiri altında seçmiş olup İstanbula gelişi aile hâtıraları arasında şirin bir menkibe olarak kalmıştır:

Mehmed Paşa Tekirdağına bir sıla ziyâreti yapar:

— Ali, koca delikanlı olmuş, alıp İstanbula götüreyim, Ada Mektebine yazdırayım, bir gün nasıl olsa asker olacak, bâri zabit olsun, güzel, alımlı çocuk, bahriye forması da pek yaraşacak..

der; ablası Ayşe Hanım:

— Mehmed, beni görmeğe mi, evlâdımı kaçırmağa mı geldi!?..

diye bu teklifi red eder; fakat paşa İstanbula döndükten az sonra Ali, «Kuş alacağım..» diye anasından yirmi kuruş alır, on kuruşluk bir güverte bileti ile kalkmak üzere olan bir vapura atlar ve İstanbula, dayısına kaçar. Mehmed Paşa yeğenini mektebe yerleştirdikten sonra «Merak etmeyin, Ali bende, Ada Mektebine girdi» diye mektup yazar.

Ali, anasını babasını görmek için ancak altı ay sonra izin alabilir. Ayşe Hanım güzel oğlunun hasretine dayanamıyacağı için babası Mehmed Efendi Tekirdağında ve Dedecik köyündeki bütün emlâkini satarak aile İstanbula hicret eder; Unkapanında bir ev satın alarak yerleşilir.

Bahriye Mektebinde son derecede mazbut ve çalışkan talebe olarak tanındı. Donanma hizmetinde yüzbaşılığa terfiinde Fethibülend gemisinin ikinci kaptanı oldu. İngiltereye gönderilerek bir sene ingiliz donanmasında staj gördü. Yarbay olunca Ertuğrul Firketeyni süvâriliğine tâyin edildi, bu vazifeyi aldığının tezine de bu çok eski fakat çok güzel ve gösterişli geminin Japonyaya resmî bir ziyaret seferi kararlaştırıldı. Mutahassıs denizcilerin şiddetli muhalefetine rağmen Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Paşanın ısrarı ile sefer kesinleşti.

Ali Bey Kaptan, dayısı Mehmed Paşanın tavassutu ile Amiral Kör Zihni Paşanın kızı ile evlenmişti; bu zât bir zamanlar bahriye fabrikaları nazırlığında bulunmuştu, «O geminin kazanı yirmi sene evvel benim yamattığım kazandır.. Ertuğrul Japonyaya gidemez, damad derhal istifâ etsin..» dedi; Mehmed Paşa da bu yolda çok ısrar etti, fakat Ali Bey Kaptan: «Ben askerim.. aldığım emre itaati bilirim.. icabederse ölüme de bile bile giderim..» dedi.

O tarihe kadar sakal bırakmamıştı; Bahriye Nâzırı Hasan Paşa, böyle büyük gemilerin süvarilerinin, denizciler arasında bir an'ane olarak hep sakallı oaduğunu söyliyerek:

— Sakal salıverin Ali Bey..

dedi; kaptan bu emre de itaat etti, sefere uzun boyuna ve melîh simasına heybet veren bir sakal ile çıktı.

Bu Türk harb gemisi ve Türk bahriyelileri, çok uzun yolu çok ağır alarak Japonyaya vardıklarında son derece dostâne bir alâka ile karşılandılar; gemi süvârisi Âli Bey ise bir sevgi mihrakı oldu. Bir gün deniz kurdu kaptanlar arasında ve gâyet sert bir denizde yapılan bir tahammül yüzmesi musabakasını kazanması kendisine ayrıca şöhret kazandırdı. Facia Ertuğrulun dönüş seferinde olmuştu; haber Japonyada yayıldığı zaman bu musabakayı hatırlayanlar: «O kurtulmuştur!..» demişlerdi.

Ali Bey Kaptanı son gören emirberi olan Hsan adındaki bahriye neferidir (B. : Hasan, Bahriyeli); fâciadan kurtulan 69 bahriyeliden biri olan bu delikanlı:

«Baba: — Havayı beğenmiyorum, kalkmıyalım!.. dedi. Osman Paşa dinlemedi (B. : Osman Paşa), kalktık. Gemi batarken yanında idim, bana: — Atla Hasan.. ben de atlıyorum!.. diye bağırdı, denize atladım, Ali Bey Kaptanı denizde göremedim...» diye anlatmıştır. Bu seçkin denizcinin kadim an'aneye uyarak, emirber neferini denize atlattıktan sonra köhne fakat güzel gemisini terk etmiyerek Ertuğrul ile beraber sulara gömüldüğün gün gibi aydındır, nitekim bu sefer heyetinin reisliğini yapmış olan Amiral Osman da (B. : Osman Paşa) faciada ayni asâletle, üzerinde büyük üniforması ile şehid olmuştu.

Ali Bey Kaptan arkasında dört evlât bırakmıştı; bunların en büyüğü, eski maarif vekili edîb ve şâir Hasan Âli Yücel'in vâlidesi Neyyir Hanımefendidir, 1889 da on iki yaşında idi.

Bibl. : H. Â. Yücel, Not.

ALİBEY KÖYÜ — İstanbul civarının en namlı köylerinden; Halicin gerisinde Alibey deresi vâdisinde bu dereye dökülen Keçe suyu üstündedir; Eyyuba 4,5 kilometre kadar mesafede olup, Eyyubda Alibey köyüne gitmek için araba bulmak her zaman mümükündür.

Evliya Çelebi on yedinci asır ortasında kırk evli bir köy olarak kaydediyor ve «yetmiş seksen kadar çınar ağaçlariyle müzeyyen gün görmez bir teferrücgâhtır» diyor. Bugün bu çınar ormancığından perakende üç beş ağaç kalmıştır; ki, bir tanesinin içinin kovuğunda vaktiyle bir kır kahvesi varmış.

Alibey köyünün lâtif bir mesire olarak imarından çok evvel, burada dördüncü Mehmed, küçük fakat gayet güzel bir av kasrı yaptırmıştı; fakat bu hükümdarın kanlı bir askerî ihtilâl ile tahttan indirilmesinden sonra bu kasır uzun zaman metrûk kalarak harap olmuş; dördüncü Mehmedin oğlu üçüncü Ahmed devrinde Alibey köyü tekrar, fakat bu sefer bir zevk ve safâ yeri olarak şenlenmiş-

ti. Hicrî 1133 de (M. 1721) köyün arkasındaki çınarların altı tanzim edilmiş, üç büyük havuz yapılmış, mermer kanallar, oluklardan sular aktılıp kasır, fevkalâde bir surette yeniden yaptırılmış ve bu mesireye «Husrevâbâd» adı verilmişti (B.: Husrevâbâd) ki, Kâğıthanedeki Saadâbâd mesiresi buradan bir yıl sonra kurulmuştur. 1730 ihtilâlinde Husrevâbâd tahrip edilen mamurelerden biri oldu ve bir daha ihya edilmedi; bugün, havuzların taş yığınından ibaret enkazı müstesna Husrevâbâddan hiçbir şey kalmamıştır.

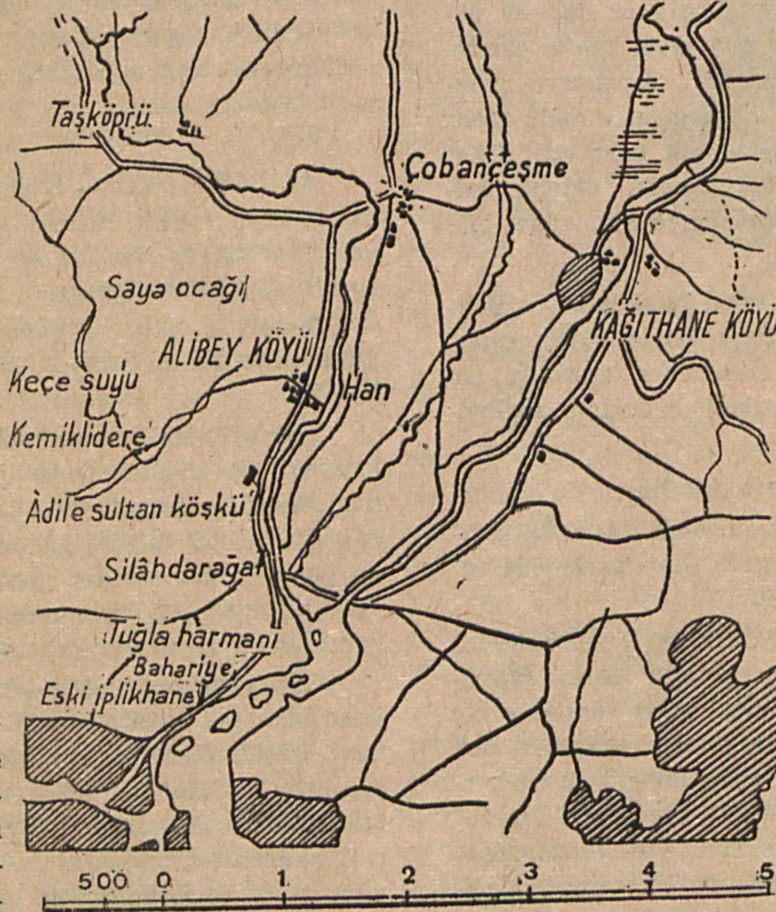
Aşağıdaki notlar 1946 yılında tesbit edildi:

Alibey köyü, hududu içinde bulunan Çobançeşme ve Kemiklidere taraflarındaki yapılarla beraber 180 evdir. Son sayıma göre nüfusu 901 kişidir. Bir mescidi, beş sınıflı gayet güzel bir ilkokulu, bir fırını, bir mezbahası, iki kasabı, ikisi büyük ikisi küçük dört bakkalı, üç kahvehanesi bir tane de gayet güzel spor sahası vardır. Köy Nafia Vekillerinden Ali Çetinkayanın himmetiyle elektrikle aydınlatılmıştır. Köyün asıl yerlisi sekiz, on hâne kadardır; geri kalan halkının büyük bir kısmı 93 bozgunu Rumeli muhacirleriyle Rumeliden bu tarihten sonra hicret etmiş ailelerdir.

Köylünün bir kısmı Silâhdarağa elektrik fabrikasında amele, bir kısmı da esnaftır. Sebze bahçeleri, bostanları zengindir; kışın günde 350-400 kilo inek ve manda sütü satar; yazın sağmal koyun ve keçilerin mahsulü de binerek İstanbula günlük süt sevkiyatı 700-800 kiloyu bulur; süt sevkiyatının bir kısmı araba ile, bir kısmı da her akşam, Alibey deresine giren süt kayıklariyle yapılır.

Köyün şöhretlerinden biri de mısırdır; yazın, bilhassa Kâğıthane dönüşü, köyün arkasındaki Keçe suyu boyunda Çırçırçeşmesi mesiresine ve Çoban çeşmesine pek çok gelen olur (B.: Alibey köyü Çırçır çeşmesi; Çoban Çeşmesi).

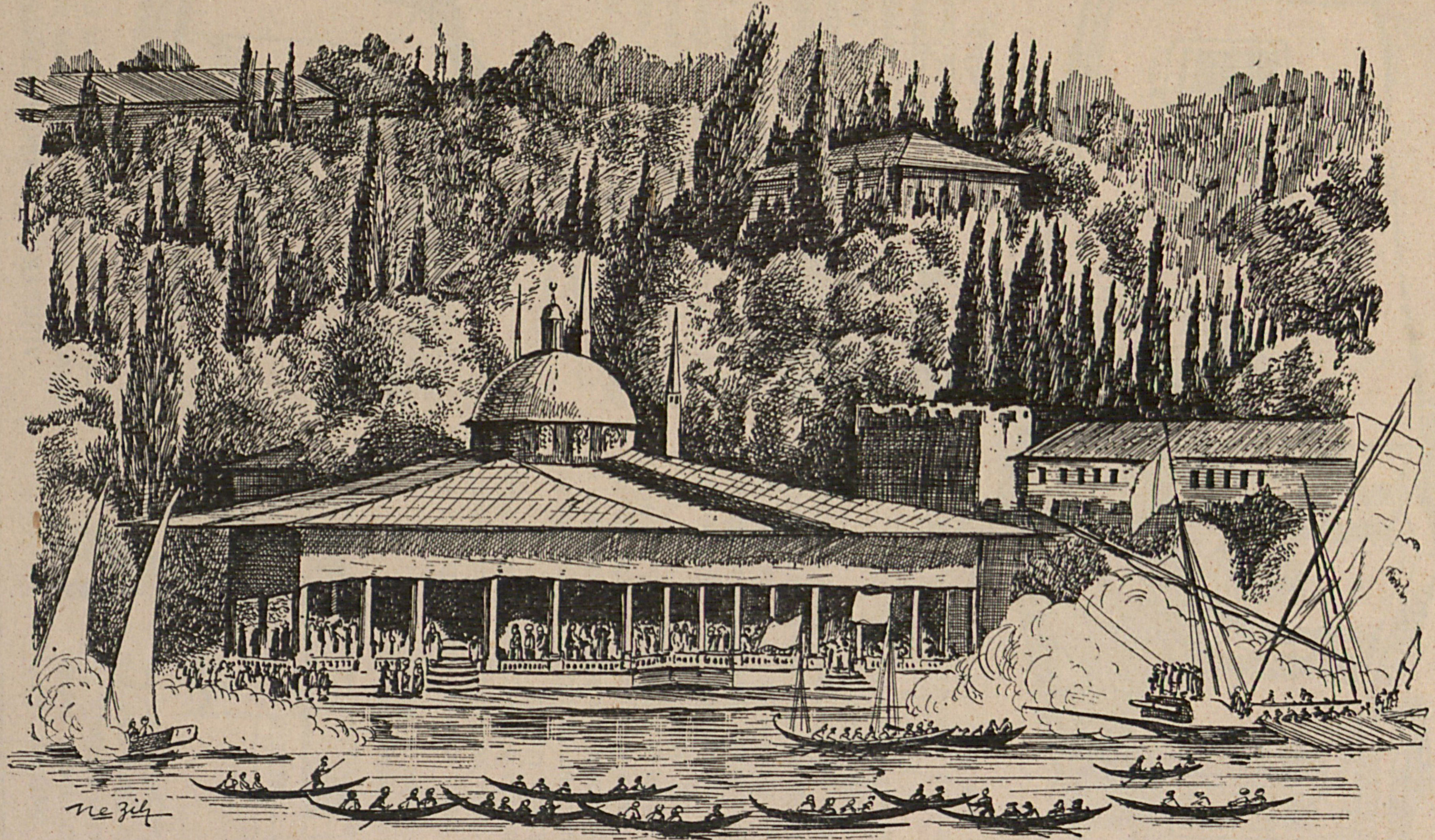
Alibey köyü ilkokulunda yakın zamanlara kadar şehir ilkokulları programı takip edilirdi; köy çocukları Eyyub ortaokuluna devam imkânını bulurlar, içlerinde okuma istidat ve hevesi olanlar yüksek tahsil görürlerdi. Türk ordusunun kıymetlerinden kurmay kartoğraf general Ömer Kadri Alibey köylüdür ve köyünün ilkolundan yetişmiştir; yine ayni okuldan yetişmiş çocuklardan üç yüzbaşı vardır. Son yıllarda Alibey köyü okuluna köy enstitüsü mezunu eğitmenler tayin edilmiş ve okulda köy ilkokulu programı takip edilmiye başlanmıştır, bu suretle İstanbul gibi bir büyük şehrin yanı başında bulunan bu köyün çocukları ortaokulu takip edebilecek seviyeyi kaybetmişlerdir. Bu satırların yazıldığı sırada köylü, can ve gönülden, mekteplerinde şehir ilkokulu programının tatbikini dilemekte idi (Ocak 1946).

Alibeyköyü ve civarı
(Harita: M. Eşref Bey paftasından)

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

ALİBEYKÖYÜ ÇEŞMESİ — Alibeyköyü mescidinin ön duvarı üzerinde ve köşe başında kesme taştan klâsik üs-

Yalı Köşkü önünde bir deniz şenliği
(Resim : Bir Onsekizinci asır gravüründen Nezih'in eli ile)

lûpta bir çeşmedir. Kiremit örtülü ahşap saçağı çökmüş, suyu kesilmiş, lülesinin üst kısmı çalınmış tez elden su getirilmez, ba-

Alibeyköyü Çeşmesi, 1946
(Resim: A. Bülend Koçu)

kılmazsa harap olmağa mahkûmdur ki, köyün belli başlı zinetlerindendir. İlk yaptıranın kim olduğu bilinmiyor; kemerinin altına konulan kitabe taşında:

«Adana? mutasarrıfı esbak merhum Süleyman Paşanın küçük kerimesi merhume ve mağfuru lehâ Hatice Hanımın ruhu için ve kâffei ehli îman ervahı için fâtiha. Tamiri 15 sefer 1279» (M. 1862).

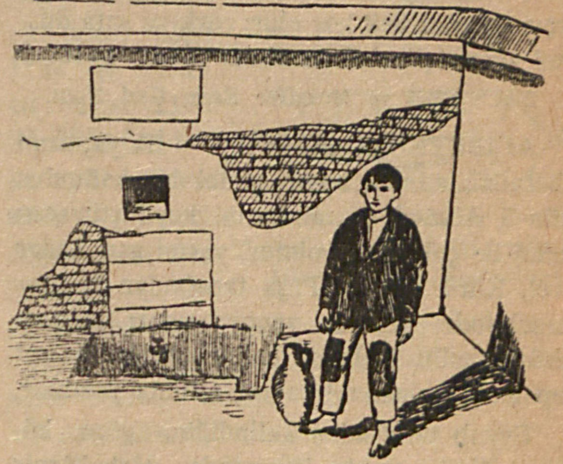
Ayni hayır sahibi kadının az ilerde bir çeşmesi daha vardır; yanyana iki büyük tekne-yalak ile lüle yerine bir demir boru geçirilmiş büyük bir mermer taştan ibarettir; üst kısmında çiçek kabartmalı bir friz, altında da şu kitâbe vardır:

Hatice Hanım ruhu için fâtiha
1243 (M. 1827)

suyu durmadan akmaktadır (Ocak, 1946).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

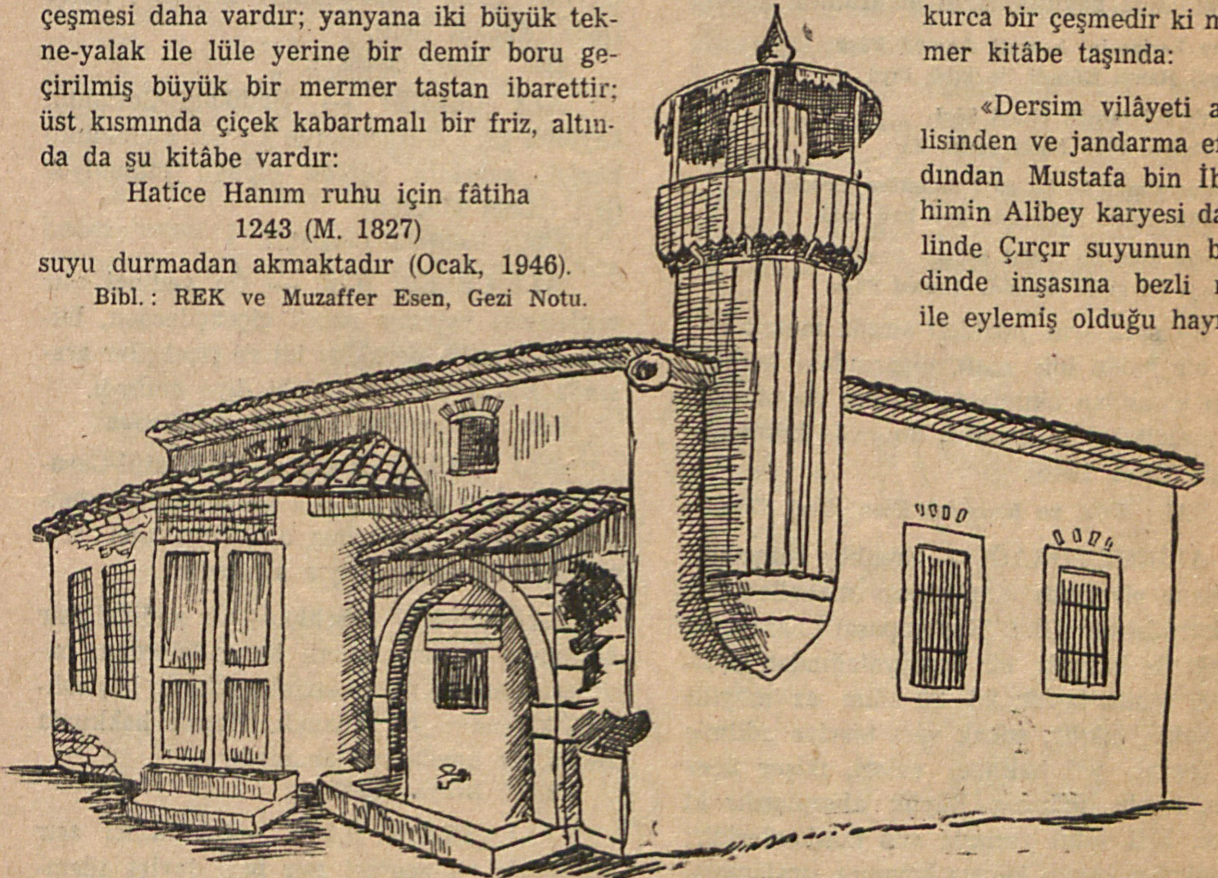
ALİBEYKÖYÜ ÇIRÇIR ÇEŞMESİ — Alibeyköyü kenarında, Keçe deresi boyunda tarihî çınarların bulunduğu mesire yerinde-

Alibeyköyü Çırçır Çeşmesi, 1946
(Resim: A. Bülend Koçu)

dir. Bütün köy halkı içme suyunu buradan alır; bir jandarma neferinin hayır eseriridir; etrafı taş duvar örülmüş birkaç basamak merdivenle çıkılır bir çimen sofanın altında, çukurca bir çeşmedir ki mermer kitâbe taşında:

«Dersim vilâyeti ahalisinden ve jandarma efradından Mustafa bin İbrahimin Alibey karyesi dahilinde Çırçır suyunun bendinde inşasına bezli mal ile eylemiş olduğu hayratı

Alibeyköyü Mescidi ve Haticehanım Çeşmesi
(Resim: A. Bülend Koçu)

müberrâtıdır 1316» yazılıdır (M. 1898).

Çeşmenin üstündeki çimen sofada bir dişbudak, iki kavak, üç söğüt ağacı vardır. Yazın mısır mevsiminde bu dere boyu ve bu Çırçır çeşmesi pek hoş olur; zevk ve safâ düşkünü ziyaretçiler eksik olmaz (Ocak, 1946).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

ALİBEYKÖYÜ MESCİDİ — İlk yaptıran Hibetullah adında hayır sahibi bir kadındır; Üçüncü Ahmed de minberini koydurtmuştu; zaman ile çok harap olmuş, yarım asır kadar evvel, Kürd Ahmed Paşa tarafından bugünkü şeklinde yeniden yaptırılmıştır; mimarı Eskiistanbullu Mehmed Sadık adında bir zat olup ismi mabedin kitabesi altında yazılıdır.

Eyyub tarafından gelindiğine göre, köyün eteğinde cadde kenarında, dört kârgir duvar üstünde kiremitli bir çatıdan ibaret ahşap minareli bir mescittir. Methal kısmı ahşap bir bölme içine alınmıştır ki, bunun da üstü, mescidin ön duvarından indirme kiremitli bir çatı ile örtülmüştür; mescidin kitâbe taşı bu kısmın kapısı üzerine konulmuştur ki, dört beyitlik tarih manzumesi şudur:

Alibey kariyesini hazreti Ahmed Pâşâ
Zevcesi Hanım Efendi ile kıldı ihyâ

Eylemiş idi tahsili rizayi bâri
Can başiyle idüb haccı şerifi ifâ

Yapdılar şimdi de bu câyi mumtâze mescid
İde Hak anleri dareynde ber izzü safâ

Bî bedel oldu bu tarihi selisim Saadi
İtti inşa bu güzel mescidi Ahmed Pâşâ

Bu satırların yazıldığı sırada mescit harap bir halde idi; ezan, civarındaki muhtar odası yanından okumakta, namaz da muvakkat mescit haline konmuş bir evde kılınmakta idi (Ocak 1946).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

ALİBEY SOKAĞI — Kadıköy kazasının, Gazhane civarında Kaptanpaşa mahallesi sokaklarındandır (B.: Kaptanpaşa). Sarayardı sokağı ile kavşağı, bir dere yatağından farksızdır; zemin taşlık, 25 - 30 adım az meyilli bir yokuş çıkılır, sokak yarı tesviye edilmiş bir toprak yol halinde, evleri, ikişer üçer katlı, temiz, mâmur, büyük ahşaplardır ki hepsi, hali vakti yerinde aile meskenleridir; ve sokağın cenup kenarı boyunca sıralanmışlardır; karşı şimal kenarı, geniş bir arsa halinde uzanır; bu sokağın doğu başı da, ileride ne olacağı bilinmez, bu satırların yazıldığı sırada geniş bir meydan-çayıra kavuşur (Nisan 1946).

Bibl.: B. Olker, Gezi Notu.

ALİ CAN EFENDİ — On sekizinci asır hattatlarından; Enderunu hümayundan yetişti, sülüs ve nesih yazıyı Enderunda iken ressam Ömer Efendiden öğrendi, saraydan Şehremini kâtipliği ile çırağ edildi, (H. 1162) 1749 da öldü.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ ÇAVUŞ — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Sultanselim civarında kendi adına nisbetle anılan mescidin bânisi.

Bibl.: Hadikatül cevâmi, I.

ALİÇAVUŞ MESCİDİ — Durumu tesbit edilemedi, Hadikatül Cevâmi «Mescidi mezbur fevkaanîdir, bânisinin merkadi nâmâlûmdur, mahallesi vardır» diyor. Hâlen şehrin yeni idârî taksimâtında bu isimde bir mahalle yoktur.

ALİ ÇELEBİ — On yedinci asır ortasında İstanbulun en meşhur ekmekçilerinden biriydi; fırını Unkapanında idi (B.: Safer Dede, Kapani Deli).

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALİ ÇELEBİ — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Veznecilerde Camcı mescidinin bânisi, kabrinin nerede olduğu bilinmiyor (B.: Camcı Mecsidi)

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ ÇELEBİ (Cin) — On yedinci asır sonlarında yaşamış namlı çiçekçilerden, bilhassa karanfil meraklısı idi ve çiçekçiler arasında Karanfilci Ali Çelebi diye anılırdı.

Bibl.: Ubeydullah, Tezkirei şükûfeciyan

ALİ ÇELEBİ (Hoca) — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Balatta kendi adına nisbetle bir mescit yaptırmış olan onaltıncı asır tüccarlarından bir hayır sahibidir.

ALİ ÇELEBİ (Küçük) — On yedinci asır ortasında yaşamış namlı hanendelerden; camilerin birinde de müezzinlik ederdi, hoş sohbet, kalender bir adamdı. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALİ ÇELEBİ (Lâm) — On altıncı asır sonlariyle on yedinci asır başı devlet adamlarından ve seçkin hattatlardan; iki defa reisülküttablıkta, nişancılıkta bulunmuş, ülema

arasında «Mollacık» lâkabiyle de anılırdı; Üçüncü Mehmedin Macaristan seferine nişancılık ile iştirâk etmiş, Eğri muhasarası ve fethinde bulunmuştu. (H. 1020) 1611 de öldü. ölümüne tarih olarak söylenmiş aşağıdaki zarif beyit, o devir şairlerinden Haşimi Çelebinindir:

Kaddini lâm itti Ali aldı selâmanı
«Eyledi Hak Darüsselâm içre anın makamını»

Bibl.: MS, Tuh.

ALİ ÇELEBİ (Nekkaarezen) — On yedinci asır ortasında yaşamış namlı bir kudümzendir; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALİ ÇELEBİ (Üsküdarlı Ruganî) — On sekizinci asrın birinci yarısında üstad bir mücellid, müzehhib ve çiçek ressamıdır; doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor, hayatı hakkında tek kayıd, Mustakimzâdenin Tuhfei Hattâtininde, asrın büyük hattatı Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendinin hal tercemesi içinde, yazdığı mushafları bu sanatkâra tezhib ettirdiğini bildiren iki üç satırdan ibârettir: «mesâhifi şerifleri ekseriyâ hizmeti tezhib ile şerefyâb olan üstadlardan biri merhum Ruganii Üsküdârî Ali Çelebidir ki Elhac Yusuf Mısrî şâkirdlerindendir; vaktimizde saz yazmak vâdisinde Şah Kului vakitdir».

Ord. Prof. Süheyl Ünver 1954 de Tege Laboratuvarı yayınları arasında neşrettiği «Müzehhip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali» adındaki eseri ile bu büyük sanatkârı nisyan karanlığından kurtaran ilk müdekkik oldu. Aşağıdaki satırları bu risâleden alıyoruz:

«Tarih taşıyan eserlerinin en eskisi hicri 1133 (M. 1721), en yenisi 1178 (M. 1764-65) dir; bu yıllar arasında Üçüncü Ahmed, Birinci Mahmud, Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafanın saltanat yılları sıralanır; yaptıkları hep şâhâne, mülûkâne eserler olduğu için saray hizmetinde bir sanatkâr olduğu anlaşılıyor.

Ruganî Ali Çelebinin H. 1133 ve 1177 tarihli iki imzâsı (Ord. Prof. S. Ünverden)

Şimdiye kadar 20 parça eserini görebildik, bunların 18 i imzalı ve tarihlidir. Son eserinden sonra çok yaşamadığı, 1180 (M. 1766 - 1767) e doğru öldüğü söylenebilir. Kabrinin yeri de bilinmiyor.

«Kendisi ustası Yusuf Mısrîyi kat kat geçtiği halde kendisini geçecek, hatta bu sanatı ayni kemâl seviyesinde devam ettirecek kimse yetişmemiştir.

«Adı dokuz şekilde söyleniyor, hocamız üstad Necmeddin Okyay. «Üsküdârî Çelebi», «Ruganî Çelebi», «Ruganii Üskkdarî» der; rahmetli üstad İsmail Hakkı Altınbezerden «Ruganî Ali» diye duyduk; Müstakimzâde Hat ve Hattâtinde «Üsküdârî Ruganî Çelebi» ve

Üsküdarlı Ruganî Ali Çelebinin çiçek resimleri
(Resim: Ord. Prof. S. Ünverden)

«Ruganîi Üsküdârî Ali Çelebi» diye kaydediyor; imzaları «Aliyyül Üsküdârî» dir; biz de «Ali Üsküdârî», «Üsküdârî Ali Efendi» diyoruz. Ruganî Çelebi müzehhib, ressam, tâlik hattatı, mücellid ve şair, hezarfen kişidir.

«Yaptığı eserler Divit tezyinâtı, Kubur tâbir edilen hokkalı kalemden tezyinâtı, lâke kablar, cönk tarzında şiir defterleri tezyinâtı, çekmece tezyinâtı, altlıklar, kitab tezhiblelri, çiçek resimleri, Karagöz takımları, ok ve yay tezyinâtıdır. Eserleri Topkapı Sarayı Müzesi ile Yüksek Mühendis Ekrem Hakkı Ayresdinin, Avukat Halil Edhem Ardanın, Hasan Fehmi Enatanın ve Necmeddin Okyayın zengin sanat eserleri koleksiyonları arasındadır» (A. Süheyl Ünver, Üsküdarlı Ali).

ALİ ÇELEBİ (Yetim) — On altıncı asır şairlerinden; silâhtarlar zümresinden idi. Barbaros Hayreddin Paşa ile büyük kardeşi Oruç Reisin deniz gazaları üzerine uzun bir manzume kaleme almıştır.

Bibl.: Lâtifî, Tezkirei Şuerâ

ALİ ÇOCUK — Sesinin güzelliği yüzünden İkinci Mahmudun iltifat ve ihsanda bulunduğu Bebekli fakir bir çocuktur; (H. 1228) 1813 yazında, bir gün, bu hükümdar, Beykoz civarında Sultaniye çayırı mesiresine gitmişti; fakat tufanı andıran bir yağmur başlayınca, hemen saltanat kayığına atlayıp Bebekte Hümüyunâbâda geçmişti. Ali Çocuk da, o gün, Bebek camiinde öğle ezanı okumuştu. Çocuğu saray penceresinden dinliyen Sultan Mahmud, sesini fevkalâde beğenmiş, derhal huzuruna getirtmiş, Küçük Alinin perişan halinden çok müteessir olmuş, okşayıp sevdikten başka kendi eliyle altmış altın vermişti ki, o devir için, bir fakir aileyi ihya eden bir para idi.

Bibl.: Câbi Said Vekaayinâmesi

ALİ ÇORBACILAR — Son Yeniçerilerden, biri otuz üçüncü diğeri kırk sekizinci bölüğün çorbacısı iki zâttir; Vak'ai Hayriyede ikinci Mahmuda sadakat göstererek sancağışerif altına gelmişler, ocağın lâğvı üzerine hassa silâhşorluğu ile taltif edilmişler, fakat bir müddet sonra, Yeniçeri adına hiçbir nişan bırakmamağa ahdetmiş olan bu hükümdar tarafından sürgüne gönderilip gittikleri yerde idam olunmuşlardır.

Bibl.: Cevdet Tarihi, XII.

ALİ DEDE — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Rumelihisarında Torlakdede mescidinin bânisi; kabrinin nerede olduğu bilinmiyor (B.: Torlakdede Mescidi).

Bibl.: Hadikatül Cevami, II.

ALİ DEDE (Gül) — Türk dinî musikisinin en son şöhretlerinde, kıymetli bir zakir idi; devranları gayet iyi idare etmesiyle tanınmıştı. 1914 de Kocamustafapaşa dergâhı meydancısı bulunurken öldü, Silivrikapı mezarlığına defnedildi.

Bib.: S. N. Ergun, Türk dini musikisi, II.

ALİ DEDE (Hüdhüd) — On sekizinci asrın mevlevî dervişlerinden ve namlı taalik hattatlarından; Kulekapısı mevlevihanesinde Şeyh Osman Dedenin hizmetine çocuk denilecek yaşlarda girdi; bu irfan ocağında tahsil ve terbiye gördü; Osman Efendi zade Şeyh Abdülbaki Dede zamanında Mevlevihanenin kıraatcilik hizmetine kadar yükseldi, (H. 1164) 1751 de öldü. Aşağıdaki mısra ölümüne söylenen tarihlerden biridir:

Karii kürsii lâhut ola Hüdhüt Dedemiz

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ DEDE EFENDİ (Arabzâde, Serneyzen) — Mevlevî dedesi, değerli bestekâr, 1705 de doğdu, 1767 de öldü. Saz eserleri bestelemiş ve zamanmıza yalnız şu altı eseri intikal etmiştir: Bestenigâr (Ağır sakil), dilkeş hâveran (çifte düyek), ve Şehnâz (ağır hafif) peşrevleri ve ayni makamlarda üç saz semâisi. Hayatı hakkında başka kayda rastlanamadı.

Bibl.: T.Y. Öztuna, Türk musikisi Lûgatı.

ALİ DEDE EFENDİ (Nâlîzâde) — On sekizinci asır ortalarında yaşamış mevlevî dervişlerinden değerli bir bestekâr; zamanımıza şu iki eseri kalmıştır: Şehnâz bûselik remel beste «Bir devlet için çerha temennâdan usandık» ve nühüft sofiyan şarkı «Ey servi kaddi nevreste...». T.Y. Öztuna

ALİ DOSTİ BABA — (H. 1230 - 1240) 1814 - 1824 arasında Beşiktaşta iki gözü de kör cezbeli bektaşi fukarasından bir can idi; kibar ve rical kapılarından verilen sadaka ile geçinirdi. O vakitler Yahyaefendi dergâhından Ortaköye kadar sıra yalılar vardı ve yalılarının önü de, deniz kenarı yol idi; bu yalıların arasında birisi de bir hünkâr imamı yalısı idi. Bir gün Ali Dostî Baba, bu yalının önünden geçerken: «İmam evinden aş, ölü

gözünden yaş!» diye bağırır, efendi de pencerede imiş, işitir, Ali babayı uşaklarına tuttur ve bir iyi dayak attırır; zavallı kör, kendine gelip de güçlükle ayağa kalktıktan sonra yalının önünde: «Ya kahhar!..» diye öyle bir müthiş nâra atar ki, sesi karşıdaki Üsküdar sahilinden duyulur. Ertesi gün de imam efendi azledilir.

Ali Dostî baba bu vakadan bir zaman sonra, bir hayvan tedarik edip bir kervana katılır, Bağdada gitmek üzere İstanbuldan ayrılır.

Bibl. : Kethüdazâde Mecmuası

ÂLİ EFENDİ — Geçen asır sonlarında yaşamış seçkin bir şair ve namlı bir gazeteci; asıl adı Alidir, (H. 1231 - 1232) 1815 - 1816 arasında İstanbulda doğdu; babası, Mahmudpaşa başında kahvecilik yapan Mehmed Ağadır; on yedi yaşına kadar babasının kahhanesinde çıraklık etti, bir taraftan da aşk ile okumağa çalıştı; Sultanahmet camiinin mahfil dairesinde İkinci Mahmud tarafından açılmış «Mektebi İrfan» ı bitirdiği de rivayet olunur. On yedi on sekiz yaşlarında iken divan kaleminde, bir müddet sonra da bu kaleme bağlı mühimme odasında kâtip oldu; Mahmudpaşa Camiinde devrin âlimlerinden İranlı Mirza Safâdan farsça öğrendi. (H. 1261) 1845 de kâtiplik hizmetiyle Şama gitti ve bu şehirde asrın büyük şeyhlerinden Kuşadalı İbrahim Efendiye intisap etti; ki, kendisini terbiye eden şeyhine hürmet duygusunu şu manzumede ifade etmiştir:

Ey gönül tahtına sultanı cihan Kuşadalı
Âşıkın hânei kalbinde nihan Kuşadalı
Görünür ârife vechi ahadiyet sende
Cânı can, cânı cihan, cânı cenan Kuşadalı
Secde kıldım göricek iki kaşın mihrabın
Bülbüli sırden irüb gûşe ezan Kuşadalı
Ziybi destanım idüb bağı beka güllerini
Olmuşum ben dahi bir gülşeni can Kuşadalı
Kendini kendine verdim arada Âli hiç
Cismü can, çeşmü lisan, kevnü mekân Kuşadalı

Bir müddet (galiba iki ay) sonra İstanbula döndü; komşusu olup konağı üdebâ ve şueranın toplandığı bir mahfil gibi olan Meclisi Maliye reisi Lebib Efendinin delâletiyle Meclisi Muhasebei Maliyeye kâtip oldu. Çok geçmedi, memuriyeti bıraktı, «Ceridei Havadis» e muharrir oldu. Orada Hafız Müşfik ile tanıştı ve bu kalender meşreb, harabat ehli şairin en yakın dostlarından biri oldu. İşrete düştü; bir rivâyete göre, bir Ramazanda rakıdan vazgeçmesini, raki yerine esrar içmesini tavsiye eden bir ahbabının sözüyle de esrara başladı. Anasının ölümünden sonra olacak, (H. 1267) 1851 de Mahmudpaşadaki evini satmıştı; son günlerini derin bir sefalet içinde geçirdi; bekâr idi, Samurkaş Ali adında bir mahbubu ile yaşıyordu (B. : Ali, Samurkaş), teverrüm etti ve (H. 1273) 1857 de henüz kırk kırk bir yaşlarında iken öldü; Silivrikapı dışına gömüldü; taş dikilmediğinden kabri kayboldu. Ziya Paşa, ölümüne şu tarih kıtasını söylemiştir:

Bir yegâne şaire kıydı yine
Çarhi gerdûni sitemker hayf ü hayf
Ağlayub tarihi fevtin söyledim
Göçdi Âlii suhanver hayf ü hayf.

Orta boylu, zaif ve nahif, iri gözlü, kumral sakallı, güzel bir alamdı. Fevkalâde hassas, zarif ve mağrur idi. Makaleleri ve şiirleri, gazete ve mecmua sayfalariyle ahbap ve dostların not defterlerinde, hayatı gibi perakende ve perişan oldu, çoğu kayboldu, unutuldu. (H. 1268) 1852 de Ceridei Havadis matbaasında basılmış «Hançerli Hanım hikâyei garibesi» tek matbu eseridir. Bugün dillerde dolaşan:

Neşve tahsil ettiğin sâger de senden gamlıdır
Bir dokun bin ah dinle kâsei fağfurdan

beyti, bu Âli Efendinindir.

Hayatı hakkında muasırları ağzından bazı fıkralar naklonur:

Âli Efendi, babasının ölümünden sonra bir kavas ile evlenen anasiyle beraber oturmuş, Hürmüz adında bir hizmetçi kıza gönül vermiş; bunu hoş görmiyen anası karlı bir gecede kızcağızı sokağa atmış.. Hürmüz zatülcenbe tutularak ölmüş.. Şair, biçare mâşukasının öldüğü gün ağlayarak Hersekli Arif Hikmet Beyin evine gitmiş ve feci vakayı şu kıtasiyle anlatmış:

Bir garibüddiyar idi Hürmüz
Çalışırdı Hüda muhabbetine
Bir yezidin elinde oldu şehid
Gitti Hakkın civarı rahmetine

Bir akşam arkadaşlariyle meyhaneye gitmişler; içeri bir dilenci girmiş, Âliye: — Az sadaka çok belâ defeder! diye avuç açmış. Âli yanındakilerden birine on para vermesini söylemiş, meteliği alan dilenci uzaklaşırken beriki: — Böyle şeylere inanır

mısın? diye sormuş, Âli: — İşte, sadakayı verdik, belâ defoldu! demiş.

Bibl.: Mecmuai Ebüzziya; Taarih Encümeni Mecmuasında İbnülemin Mahmud Kemal İnalin Âli Efendi Makalesi.

ALİ EFENDİ — On altıncı asır hattatlarından, şeyh Hamdullahın yetiştirmelerindendir. (H. 963) 1555 de yazmış olduğu bir mus'hafışerifin Süleymaniye camii rahlelerindenden birinde durduğunu Müstakimzade Süleyman Saadeddin Efendi «Tuhfei Hattatin» de kaydeder.

ALİ EFENDİ — On sekizinci asır tâlik hattatlarından; Silâhtar kalemi kâtiplerinden idi; yazıyı Fındıkzade İbrahim Efendinin yetiştirmelerinden Seyit Osman Efendiden öğrenmişti, (H: 1184) 1770 e doğru öldü.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ — On sekizinci asır hattatlarından, sülüs ve nesih yazıyı ressam Ömer Efendiden öğrenmişti; ilk mushafını (H. 1112) 1700 de bitirmiş idi, bu mushafışerifi ziyaret etmiş olan Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi «Ol Ömere lâyık Ali denmeğe şayeste idi» diyor; (H. 1120) 1703 de pek genç denilecek bir yaşta öldü.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Gedikpaşa camiinin bânisi, divanı hümayun kâtiplerinden idi; camii, Gedikpaşanın semte adını veren meşhur hamamı yanında olduğundan halk ağzında Gedikpaşa camii diye anıldı (B.: Gedikpaşa Camii)

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ EFENDİ — Haliç Feneri arkasında Merdivenli Mescit adiyle de anılan Karabaş mescidinin bânisi, kabrinin nerede olduğu bilinmiyor (B.: Karabaş Mescidi).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ EFENDİ (Acem) — Son ortaoyuncularından, namlı mukallidlerden; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

ALİ EFENDİ (Akbabalı) — On sekizinci asrın sülüs ve nesih hattatlarından, yazıyı asrının yüksek üstatlarından Hoca Mehmed Rasim Efendiden öğrenmişti; babası, halvetiye şeyhlerinden Abdülfettah Efendinin halifesiydi; seçkin bir hattat olarak bir hayli eser vücude getirdikten sonra Akbaba köyüne çekilip yazıyı bırakmış, ömrünün son yıllarını köyünde bağ ve bahçe işleriyle uğraşarak geçirmiş ve (H. 1171) 1757 de Akbabada ölmüş ve bu köy mezarlığa gömülmüştür.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Arzuhalci) — Tanzimat devri İstanbulunun büyük şöhretlerinden; «köse» lâkabı ile tanınmış meşhur Mehmed Raif Paşanın üvey babası ki, Paşa: «Yetim kaldıktan sonra tahsil ve terbiyeme gösterdiği dikkat ile beni adam eden üvey pederim Ali Efendidir» dermiş. Ali Efendi, devlet kanun ve nizamları üzerinde derin bir bilgi sahibi imiş, bunlara aykırı istekleri olanlara arzuhal yazmaz imiş; arzuhallerini, üzerinde kendi adını taşıyan hususî kâğıtlara yazar imiş, bundan örtürü yazdığı arzuhaller devlet dairelerinde dikkat ile okunur, arzuhal sahibinin dileği de hemen daima yerine getirilir imiş; kalem âmirleri ekseriya Ali Efendinin dükkânına giderler, sohbet ve muhabbet ederlermiş; ki «sabihülvecih» bir delikanlı olan Raif Efendiyi de onun yanında tanıdıklarından kalemden kaleme nakline ve yükselmesine yardım etmişler.

Arzuhalci Ali Efendinin kâğıt damgası

Bibl.: Nevsali Osmanî.

ALİ EFENDİ (Ayni) — On yedinci asır hattatlarından; aslı Tebrizli bir Azeridir; Taçzade Mehmed Efendiden meşk etmiş, divanî yazıda devrinin şöhretlerinden biri olmuştu. (H. 1100) 1688 den evvel ölmüştür.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Basiretci) — Tanzimat Devri denilen münevver mutlakiyet devrinin gazetecilerinden; 1838 de doğdu, tahsilini küçük yaşta alındığı Enderunu Hümâyunda yaptı, mizacı saray hayatına intibak edemediğinden yirmi iki yaşında, 1860 da ehemmiyetsiz bir memuriyetle saraydan çıkarıldı, 1863 de Maliye Nezâreti Tahsilât Kalemine girdi. Bil-

Basîretli Ali Efendi (Resim: H. Çizer)

gisi mahdut fakat son derece zekî ve iş adamı kaabiliyetine sahipti, Türkiyede yeni başlamış olan gazeteciliğin verimli istikbalini, kuvvetli kalemlerle meslek ciddiyetini temsil eden siyasî bir gaztenin hem kuvvet, hem de servet temin edeceğini gördü, devrin bir kaç seçkin münevverinin müzaharetini temin ederek 1869 da «Basiret» gazetesini çıkardı ve kısa bir zamanda İstanbulun en çok satan gazetesi hâline getirdi (B. : Basiret Gazetesi).

1870 - 1871 Fransa - Prusya Harbi başladığı zaman Avrupa basınında Prusyanın gaalib geleceği yolunda ilk tahmin İstanbuldaki Basiret Gazetesinde çıkmıştı, gazetenin sahibi Prens Bismark'ın nazarı dikkatini çekti ve Basiretçi Ali Efendi zaferden sonra Almanya Başvekili olmuş bulunan bu büyük devlet adamı tarafından hususî misafiri olarak Almanyaya dâvet edildi. Ali Efendi bu seyahat ve ziyaretten dönerken gazetesi için Bismark'ın hediyesi olarak o devrin en modern bir makinasını getirdi.

1878 de Basiret, muharrirleri arasında bulunan Ali Suavî'nin müthiş hodbinlik eseri korkunç bir suikastine uğradı ve kapatıldı; Ali Efendi tevkif edildi, uzun istintaklardan sonra, Çırağan Sarayı baskını maznunlarından bir kaafilenin içinde Kudüs'e sürüldüğü (B. : Ali Suavî; Basiret Gazetesi).

Birkaç sene sonra gazete çıkarmamak şartı ile af edilen Ali Efendi İstanbula döndü ise de çok kalmadı, maişet kaygusu ile taşra memuriyetine razı oldu, kaymakamlıkla Anadoluda dolaştı, son memuriyeti de Erdek kaymakamlığı oldu, 1908 de meşrutiyet ilân edilince hemen istifa ederek İstanbula geldi ve Basireti çıkardı. İstanbul gazete sağnağı altında idi, muvaffak olmak için sonsuz bir enerji lâzımdı, Ali Efendi ise mesleğine otuz yıllık bir fasıladan sonra yorgun dönmüştü, Erdek'den ayrıldığına pişmanlık duyarak beş altı nusha çıkardığı ikinci Basireti kendi eliyle kapayarak inzivâya çekildi, 1912 de Kalamıştaki evinde öldü.

Cemalnâdir Sokağında Akşam Gazetesinin binası Basiretci Ali Efendinin konağıdır. «İstanbulda yarım asırlık vekaayii mühimme» adındaki eseri, hacmen küçük olmasına rağmen devrinin tarihi bakımından kıymetli bir vesikadır.

ALİ EFENDİ (Bürüngözlü) — On sekizinci asır hattatlarından; aslı Kayseri köylerinden, Bürüngözdendir; sülüs ve nesih yazıyı Mirahur Camii İmamı Abdullah Efendi ile Hoca Mehmed Rasim Efendiden öğrenmiş ve her ikisinden de icazetname almıştır. Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşaya intisap etmiş, Kethüda kalemi kâtibi, sonra Kethüda kâtibi, Şehremini, Sipahi kâtibi olmuş, bu son memuriyetinden mâzul bulunurken (H. 1176) 1762 de ölmüştür. Hekimoğlualipaşa Camii mezarlığına defnedilmiştir.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Cerrahbaşı) — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre, Fatih Sultan Mehmedin cerrahbaşısı ve Fatih Camii civarında Demirciler Mescidinin bânisi; kabrinin nerede olduğu bilinmiyor; hayatı hakkında da bundan başka bir kayda rastlanamadı (B. : Demirciler Mescidi).

ALİ EFENDİ (Çatalcalı) — On yedinci asır ulemasından, Şeyhülislâmların kırk üçüncüsü; Şeyh Mehmed adında bir zatın oğludur; Çatalcada doğdu, (H. 1041) 1631 de İstanbula geldi. Sağlam bir medrese tahsili gördü ve Minkarîzadeden mülâzim oldu. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşanın Girid seferinde ordu kadısı olarak bulundu; bilgisi ve doğruğu ile bu büyük vezirin itimadını kazandı; (H. 1084) 1673 de Şeyhülislâm oldu ve bu makamda on üç yıl kaldı. Fazıl Ahmed Paşa ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın ölümünden sonra Çatalcalı Ali Efendinin doğruluğu devlet erkânından birçoğunun işine gelmedi, düşmanlarının entrikalariyle nihayet 1685 (H. 1097) de azledildi ve Bursaya sürüldü. 1691 (H. 1109) de İkinci Ahmed tarafından ikinci defa olarak Şeyhâlıslâm tayin edildi. Fakat bu yeni ikbali de uzun sürmedi, üçüncü ayı doldurmadan öldü.

Bibl. : İlmiye Salnâmesi

ALİ EFENDİ (Çavuşzâde Seyyid) — On sekizinci asrın birinci yarısında yaşamış hattatlardan; Nakibüleşraf başçavuşluğunda bulunmuş bir zatın oğlu olmak münasebetiyle Çavuşzade lâkabını almıştı; Sultanselim civarındaki meşhur Mehmedağa Camiinin başmüezzini idi. Sülüs ve nesih yazıyı devrin üstadlarından Derviş Aliden öğrenmiş idi. Gayet dindar, hayatı çok temizgeçmiş bir zat idı; yaşı yüze yakın olarak ölmüştü. Nâdide sa

nat eserlerinden mürekkep zengin bir koleksiyon sahibiydi; ömrünün son yıllarında bunları Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşaya hediye etmiş; o da karşılığında kendisini son demine kadar geçindirecek pek çok şey vermişti. Çavuşzade Ali Efendi (H. 1140) 1727 de öldü, Edirnekapı dışına gömüldü.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Çelebi imam Seyyid) — On sekizinci asır hattatlarından; sülüs ve nesih yazıda Hüseyin Hablinin yetiştirmelerinden; Kaliçecihasan Camiinin imamlığında, Şeyhülislâm - İsmailefendi Camiinin hatipliğinde bulundu. Kur'anı Kerim kıraatini Buharî şarihi Yusufzâde Abdullah Efendiden tahsil etmişti. Yazıda da bilhassa bir Mushafışerif hattatı olarak tanınmıştı. 1757 (H. 1171) de öldü; Galatada, Asmamescid civarında ecdadından birinin bayrı eseri olan Çizmeci çeşmesi yanına defnedildi.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Derviş) — On yedinci asır sonlarında yaşamış, zarafeti ile meşhur mevlevi dervişlerinden ve namlı çiçekçilerden; tohumdan beş zerrin yetiştirmişti ki bunlardan Gülşenefrûz (H. 1106) 1694 de, Edhemî müşâbihi (H. 1107) 1695 de; Ruşeni Süleymanî (H. 1108) 1696 da, Mülûkî müşabihi (H. 1109) 1697 de açmışlardı. Ali Efendi çiçekçiler arasında Dede Şeyh lâkabiyle tanılırdı.

Bibl. : Ubeydullah, Tezkirci şükûfeciyan

ALİ EFENDİ (Hafız) — Abdülâziz devri ile Abdülhamidin ilk yıllarında, İstanbulun en meşhur muabbirlerinden biri idi; her gün Tophanede Kılıçalipaşa Camii avlusunda yazıcılar sırasında oturur ve müşterilerinin rüyalarını dinliyerek tâbir ederdi. Sabah gazetesinin (H. 1293) 1876 da çıkmış 55 numaralı nüshasında, şöyle bir ilânı vardır: «Muabbiri meşhur Hafız Ali Efendi kendisine beyan olunan rüyaları hüsnü suretle tâbir ederek ahkâmı tamamiyle ve tâbiri veçhile zuhur etmekte olduğundan râilerin rüyalarını tâbir ettirmek üzere efendii mumaileyhe müracaat etmeleri ihtarına müsaraat kılındı».

ÂLİ EFENDİ (Hasan) — Türk posta ve telgrafçılığının pek seçkin sîmalarından; 1873 de Trabzonun Görele kazâsının Daylı köyünde doğdu; babası İmam Ömer Efendi adında Sivaslı bir zât olup Daylı köyüne göç etmiş, yerleşmişti. İlk tahsilini Görelede yapan Hasan Âli Efendi 1846 da Kastamonuda kâtiplik ile memuriyet hayatına girdi, 1851 de İzmir vilâyeti baş kâtipliğine tayin edildi; 1858 den 1872 ye kadar benzeri memuriyetlerle Rumelinde dolaştı, 1872 de İstanbula gelerek Posta ve Telgraf Meclisi Reisi, 1880 de nâzır vekili, 1888 de de Posta ve Telgraf nâzırı oldu ve vefatına kadar bu vazifede kalarak iffeti, namusu, çalışkanlığı ile unutulmaz hatıra bıraktı; İstanbulda Yeni Cami Postahanesi ile Telgrafhane Fabrikası onun eserleridir; Postahanenin yeri, 1958 de İş Bankası binasının bulunduğu yerdir.

Hasan Âlî Efendi (Resim: Nezih

Tahakkuk ettirdiği Maarif Vekâleti yayınları ile millî kütüphanemize emsalsiz hizmette bulunmuş olan eski Maarif Vekillerinden şair ve mütefekkir Hasan Âli Yücel, bu zâtin torunudur (B. : Yücel, Hasan Âli).

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

ALİ EFENDİ (Hünkâr imamı Tanbûri) — Geçen asır sonları ile asrımızın ilk yıllarının büyük ve velûd bestekârı, büyük ve sihirkâr tanbûr virtüozu; Mustafa Rona'nın «50 yıllık Türk musikisi» adındaki eserindeki kayda göre 1845 - 1850 arasında Midilli Adasında doğdu; Türk musiki tarihi üzerindeki bilgisine itimad edilir T.Y. Öztuna ise İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği notta sanatkârın doğum tarihini 1836 olarak kaydediyor ve: «Hâfız Enîs Efendi ahfâdından Hâfız Bekir Efendinin oğlu olup yedi sekiz batın ötesine kadar bütün ecdadı hâfızı Kur'andır; Ali Efendi de

Hünkâr imamı Ali Efendi (Resim: H. Çizer)

an'aneye uyarak yedi yaşında Kur'anı Kerimi hıfzeyledi» diyor. Yine Öztuna, Midilliden İstanbula pek genç yaşında geldiğini, Medrese tahsili yaptığını, büyük istidâdı bulunan musîkiye çalıştığını ve Sultan Abdülâzizin cülûsunda, (yâni 1861-1865 arasında) Enderunu Hümayuna alınarak müezzini şehriyârî olduğunu, birkaç sene sonra da Kudüs kadılığı pâyesi ile bu pâdişaha ikinci imam tayin edildiğini söylüyor. M. Rona ise Medrese

Hünkâr imamı Ali Efendinin bir bestesi

tahsilini Midilli Adasında yaptığını kaydederek İstanbula gelişini mâsum bir aşk hikâyesi ile süslüyor:

Bir kıza âşık olur, mâşukasının ailesi izdivaca riza göstermez, o sırada 19-20 yaşlarında bulunan Ali Efendi de Midilliyi terk eder, İstanbulda gönül yarasının merhamini mûsikide bularak kısa zaman içinde Büyükşehrin kibar mahfillerinde aranılan sîmâlardan biri olur, saraya intisab ederek hünkâr imamlığına kadar yükselir. Bu muharririn verdiği doğum tarihine ve yaş kaydine göre İstanbula gelişi 1865-1870 arasındadır.

T.Y. Öztuna mûsiki tahsilini sarayda ayptığını, hocalarının Lâtif Ağa ile Kanunî Riza Efendi olduğunu, eşsiz kudretle hâkim olduğu tanburu da Tanbûrî Küçük Osman Beyden öğrendiğini, 1885 de sarayı terk ile İzmire gidip yerleştiğini, arada Mağnisada da oturduğunu, 1890 da İzmirde vefat ederek Karşıyaka kabristanına defnedildiğini söylüyor. M. Rona ise: «Hakiki sebebi bilinmemekle beraber, tezvir eseri de denilebilir» İkinci Abdülhamidin gazabına uğrayarak İzmire sürülmüş, ömrünün son yıllarını orada geçirmiş, 1902 de vefat ederek Karşıyaka kabristanına gömülmüştür» diyor.

Tanbûrî Fahri Dimgelen İstanbul Ansiklopedisinde şöylece konuşmuştur:

«Muasırımız sayılan bu çapdaki bir üstadın doğum ve ölüm tarihleri ile hayatının safhaları üzerinde biyografların ihtilâfa düşmesi her halde hazindir. Fakat bir hakikat vardır ki herkes orada birleşir, Hünkâr imamı Tanbûrî Ali Efendi yaşadığı devrin rakibsiz tanbur üstadıdır, bestekâr olarak yüzden fazla şarkı bırakmıştır. ki hâlâ çalar ve söyleriz. Saz eseri olarak da Karcığar ve Sûzidil peşrevleri ile bir Sûzidil Sazsemâisi yapmıştır, bilhassa bu son iki nefîs eserle Sûzidil makamının babasıdır denilse yeridir».

Kendisinden feyz almak isteyen gençlerle çok ciddî alâka ile meşgul olmuş, pek çok talebe yetiştirmiş, bunların arasında Tanburî Cemil Bey ve Tanbûrî Dürri Bey ve bestekâr Râkım Elkutlu Türk musikisinin büyük şöhretleri olmuşlardır.

Aşağıdaki satırlar T.Y. Öztunanın notlarındandır:

«Sesi pek lâtif olup üstâdane okurdu. Sarışın, mâvi gözlü, son derecede nâzik ve kibardı. Eserlerini oğlu Tanbûrî Aziz Mahmud Bey külliyât halinde toplamış ise de Aksaray yangınında yanmıştır. Velûd bestekâr karîhası, sûzidilden sekiz eseri, ki Türk musikisinin en büyük âbidelerindendir, bir ay içinde bestelemesiyle sâbittir.

«Tambur virtüozu olarak, bu sazın icrasında tamamen lirik ve romantik bir üslûb tesis etmiştir ki talebesi Cemil Bey ile bu üslûb itilâ noktasına erişmiştir.

«Fevkalâde san'atlı, yüksek ve her türlü sun'îlikten sıyrılmış olan eserlerinde içli samimiyet, ince bir hüzün gâzesine bürünmüştür; Sûzidildne bestelediği sekiz eser lâyemûttur; Ali Efendi yalnız asrının değil, mûsikî târihimizin en büyük bestekârlarından biridir.

«Bir kısım eserleri kaybolmuştur, elimizde 85 parça eseri vardır; bunları şöylece tasnif mümkündür:

«1 dinî eser (Şugl-arabca ilâhî), 6 saz eseri (4 peşrev, 2 saz semâisi), 14 beste, 13 semâî, 51 şarkı».

«Bu 85 eserde bestekâr, şu makaamları kullanmıştır: 8 Evc, 8 Sipihr, 8 Sûz-i Dil, 6 Uşşâk, 5 Hüseynî, 4 Hüzzâm, 4 Karcığar, 4 Nihâvend, 4 Nîşabûr, 4 Râst, 5 Muhayyar-Zengûle, 3 Hicâzkâr, 3 Sûznâk, 2 Isfahân, 2 Muhayyer-Sünbüle, 2 Sabâ, 2 Segâh, birer Acem-Kürdî, Bestenigâr, Evcârâ, Ferahfezâ, Muhayyer, Şehnâz, Şevk-Efzâ ve Yegâh, cem'an 26 makaam».

Avâmî bir fıkradır; Tanbûrî Cemil Beyi on iki, on üç yaşında iken üstâda getirip tambur çaldırmışlar, Ali Efendi:

— Bu çocuğu dinledikten sonra ben artık bu sazı elime alamam!..

demiş.

Fıkrayı bayağılıktan kurtarmak lâzımdır; o kibar adamın cevabı şöyle olmak gerekir:

— İşte, demiş, sazımı emânet edecek elleri buldum...

ALİ EFENDİ (İbnürrauf Molla) — On yedinci asır ulemasından; aslı Zengibarlıydı, saray çavuşlarından Aydın Ağanın kölelerinden idi. Kendisinde gördüğü istidat üzerine Kızlarağası Mehmed Ağaya verdi; o da ulema meclislerine soktu. (H. 996) 1588 de Hoca Sadeddin Efendiden mülâzim oldu; medresede talim hayatına atıldı. (H. 1016) 1607 de

sahın müderrisi, (H. 1021) 1612 de Galata kadısı; bir müddet sonra Bursa; (H. 1027) 1617 de Edirne kadısı, (H. 1029) 1619 da İstanbul kadısı oldu, (H. 1030) 1620 de Anadolu kadıaskeri olarak Hotin seferine iştirâk etti; dönüşte Rumeli kadıaskeri oldu; İkinci Osmanın felâketine sebep olan vakada azledildi. (H. 1033) 1623 sonlarında öldü; kabri Bayezid Camii haremindedir.

Asrında, Büyükşehrin kiber ulemasından, fıkra babası, gayet cömerd, sofrası herkese açık necib bir sima olarak tanınmıştı.

Bibl. : Kâtip Çelebi, Fezlike, II.

ALİ EFENDİ (İmam) — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Nallı Mescid bânisi; Akşemseddin Mehmed Efendinin arkabasından bir hayır sahibidir. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanmadı (B. : Nallı Mescid).

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ EFENDİ (İmam Seyyid) — On sekizinci asır ulemasından ve namlı sülüs hattatlarından; Ağakapılı İsmail Efendiden icâzetnâme almıştır, Mısır vâlisi Hamza Paşanın imamı bulunurken Hünkâr imamı ve müderrisi olmuştu. (H. 1138) 1726 da öldü ve Meyyit iskelesi civarına gömüldü.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Kahveci Mollazade) — On sekizinci asır ulemasından ve hattatlarından; müderrislik ederken 1768 (H. 1182) de öldü; hattat olarak bilhassa «Hilyei Şerif» yazmak ile tanınmıştı.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Kasımpaşalı) — On sekizinci asır hattatlarından; yazıyı Suyolcuzade Mustafa Efendiden öğrenmiştir. Kasımpaşadaki evini bir sibyan mektebi haline sokmuş, hocalık ile geçinirdi. 1725 (H. 1138) de yetmiş yaşlarında öldü. Ömrünün her yılı için bir Mushafışerif yazmış, bunların birinin hediyesi ile techiz ve tekfinini vasiyet etmişti.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Ketencizade) — On sekizinci asır hattatlarından; devrinin Ketenciler kethüdası Mehmed Efendinin oğludur; İstanbulun Âşıkpaşa semti ahalisinden olup evi Kaariye Camii yanında idi; sülüs ve nesih yazıyı Elçi Hüseyin Efendiden öğrenmişti; gayet ağır yazar olmakla hayatının son günlerinde ancak üçüncü Mushafışerifi bitirmeğe çalışıyordu. Kemankeşliğe, musikiye heves etmiş, ahbeb canlısı, sohbeti zengin ve tatlı, devrinde Büyükşehrin en meşhur tütün tiryakilerinden biri olarak tanınmıştı. 1778 (H. 1192) de öldü.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Kitabcı) — Onsekizinci asır vezirlerinden Köprülüzâde Numan Paşanın babalığı; mevki ve servete haris bir zat olarak tanınmıştı; Divanı hümayun kâtiplerinden bulunurken evlâdı mânevisi Numan Paşa Çorlulu Ali Paşa yerine Sadrâzam olmuştu. (H. 1122 = M. 1710); bu Ali Efendi, Vakanüvis Râşidin tâbiriyle «Kethüdalıktan âlâ mal toplamağa vesile olur bir mansıb hayal etmeyüp» bizzat ve harem takımı yoliyle Numan Paşayı bîzar edip kendisini Sdrâzam kethüdası tayin ettirdi; Paşanın Boğazhisarlı İbrahim Ağa ve Moralı Ahmed Ağa gibi adamlariyle birlik olup, yine vakanüvisin tâbiridir «fırsat elimizde iken biraz mal toplıyalım diye yolsuz işlere giriştiler, devlet malına zarar verdiler, veziri hile ve yalan ile aldattılar ve paşalarının pek çabuk azline sebep oldular» (B. : Numan Paşa, Köprülüzade). Kitabcı Ali Efendi de Eğriboz muhafızlığına tayin edilen Numan Paşa ile beraber çekdiriye bindirilip İstanbuldan uzaklaştırıldı.

Bibl. : Râşıd Tarihi, III.

ALİ EFENDİ (Kolancızade) — On sekizinci asrın ikinci yarısında yaşamış nesih ve sülüs hattatlarından, Taşmektepli Mustafa Efendiden icazetname almıştı, Mevkufat kalemi kâtiplerinden idi.

Bibl. : Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Köçek) — Son ortaoyuncularından; namlı zennelerden; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

ALİ FENDİ (Kütahyalı Seyyid) — On sekizinci asır başında namlı Celveti şeyhlerinden ve Üsküdarda Fenâyi tekkesi ve mescidinin bânisi; genç yaşında İstanbula gelmiş, Üsküdarlı Selâmi Ali Efendiye intasp etmiş, el aldıktan sonra Manisaya giderek yerleşmiş, orada bir cami ve tekke yaptırmış ve Şeyhkuyusu adiyle mâruf bir kuyu kazdırmış, Şeyhi Selâmi Efendi (H. 1004) 1692 de ölünce İstanbula gelerek Selâmi dergâhına postnişin olmuştu; fakat (H. 1126) 1714 de Fenâyi dergâhı ve mescidini yaptırarak kendisi bu tekkeye çekilmiş, Selâmi tekkesi post

nişinliğini tarikatinden diğer bir zata bırakmıştı; ve burada otuz iki sene irşad ile meşgul olmuştu. (H. 1158) 1745 de öldü ve tekkesinin avlusuna gömüldü, Müridlerinden Kilisli Hüseyin Efendi şeyhine şu ölüm tarihini yazarak türbesine bir levha halinde asmıştı:

Mürşidi Kâmil Fenâyi Seyh Ali Celvetî
Sâliki râhi hakikat pişvâyi hâsü âm

Bu cihanı fâninin nakşine mail olmayub
Zikri Hak ile güzer eylerdi vakti subhü şâm

Mâsivaden uzlet ile terki ülfet eyleyüb
Virmiş idi zâtine zîbü salâhile nizâm.

Bezmi kesretten çeküb el olmuş idi münzevi
Sırrı «mûtû» ile âmil idi vahdetde müdâm

Sarf idüb envai mebrurate ömrin rûzü şeb
Nakdi vaktin itmedi tazyi' bulunca ihtitâm

Gûşine geldikde emri ircii cânın virüb
Âlemi kudsi hâzire oldu makziyül merâm

Cümle taatı olub dergâhı izzetde kabûl
Hâbgâhın eyliye Hak ravzai dârüsselâm

Gaybden Hatif idüb tebşiri tarihin didi
«Kıldı Esseyd Fenâyî dâri firdevsi makam»

Kütahyalı Ali Efendinin «Fenâyi» mahlâsiyle çok güzel şiir ve ilâhileri vardır. (H. 1123) 1711 de Baltacı Mehmed Paşanın Prut muharebesinde bulunmuş, muharebede aldığı bir Rus bayrağı, türbesinde baş tarafına rastlıyan duvara asılmış, bu harpte kendi bayrağı da sandukasının üstüne serilmişti.

ALİ EFENDİ (Mehtarzade) — On sekizinci asır hattatlarından; Teberdarlar ocağından yetişti, Haremeyn muhasebecisi, Deftereminì oldu ve bu son vazifesinde bulunurken 1751 (H. 1165) de öldü; Atikalipaşa Camii mezarlığına gömüldü; kadim binalardan birinden her nasılsa eline düşmüş Şeyh Hamdullah hattı ile mermer üzerine oyulmuş orta boyda bir Kelimei Şahadet levhasının kabri önünde pencere üzerine konulmasını vasiyet etmişti.

Bibl.: Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Mekteb hocası) — On sekizinci asır hattatlarından; sülüs ve nesih yazıda Kara Çavuşzade Ahmed Ağadan icazet almıştır; devrinin seçkin sibyn mektebi hocalarındandır; 1767 (H. 1181) de öldü.

Bibl.: Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Mehmed) — Geçen asır sonlarının seçkin hattatlarından; «Çırçırlı», yahut «Haydarlı» lâkabları ile anılırdı. Büyük biyograf İbnülemin Mahmud Kemal İnal merhum «Son Hattatlar» adındaki eserinde bu sanatkârı nisyandan kurtarır iken şu satırları yazıyor: «Maliye nezâretinde muhasebâtı atika varidat kaleminde devâiri merkeziye kâtibinin muavini idi, 600 kuruş maaşı vardı. Abadan cübbe giyer, kaleme geldikçe cübbeyi pabuccuya bırakıp cübbenin altındaki alaturka setre ile içeriye girerdi. Sarı iken ağarmış beyaz ve büyük bıyıklı, mavi gözlü idi. Bekârdı. Pek temiz, titiz, derviş meşreb ve hüsni ahlâk sahibiydi. Hattat Şefik Beyin pek kıymetli şâkirdlerindendir. Sülüs, celî ve nesih yazıda üstâdı kâmil idi».

1906 (H. 1324) de, Aksarayda Şâbâniye şeyhlerinden Necib Efendinin dergâhında öldü, Üsküdarda Tunus bağında Karacaahmede giden caddenin sol tarafında defnedildi. Üstad İnal Necib Efendinin vefatından sonra o dergâha şeyh olan küçük oğlu Fahreddin Efendiden, dergâhlarında ölen hattat Çırçırlı Mehmed Ali Efendi hakkında mamulât istemiş; Fahreddin Efendinin İnal'a yolladığı mektubu da o devrin İstanbul hayatı bakımından son derecece kıymetli bir vesikadır: «... Ali Efendi merhumun memur olduğu kaleme devam ettiğimden etvarı edibanesine baktıkça meftun olurdum. Vakit buldukça yanına sokularak ahlâken ve san'aten müstefid olmak isterdim.

Ziyaret etmek maksadı ile bir gün ikametgâhını sordum, Üsküdarda Yeni Cami civarında bir dükkânın üstünde küçük bir odada kira ile ikamet ettiğini öğrendim. Böyle yaşlı bir zâtın her türlü muinden mahrum olarak yalnız başına kalmasına teessüf ettim. Pederimin tesis ettiği Aksarayda Bostancıbaşı Abdullah ağa mahallesinin İmam Sokağındaki dergâhımıza nakletmesini, ellerini öperek rica ettim. Kemâli nezâketle: — Buradaki muhabbeti samimiyye ile iktifâ edelim, insan yâr olmalıdır, bâr olmamalıdır cevabını verdi.

«Musirrâne istirhâmım üzerine dergâha gelmeyi kabul etti. Pederimin selâmlıkdaki hücresini ona tahsis ettim. Hizmetinde kusur etmemeğe çalıştım. Beni ve pederimin muhiblerini hüsni hal ve irfânı ile mesrur ve müstefid etti. Bu eyyâmı mes'ûde dokuz, on aya münhasir kaldı, bir kaç gün rahatsızlık emâresi göstererek vefat etti. Va-

siyeti mûcibince Karacahmed karşısına defnolundu.

«Bir gece sonra ruhunu şâd etmek için dergâhda tilâveti Kur'an ve ezkârı Yezdan ile meşgul olduğumuz sırada hünkâr yâverlerine mahsus formayı lâbis bir zât ile bir zâbit gelüb halkai zikrin kenarına dâhil oldular. Mukabele bittikten sonra hücrei ihvanda oturulur iken o zât, merhumun küçük kardeşi İsmail Hakkı Paşa olduğunu söyledi, kardeşinin hizmetinde bulunduğumuzdan dolayı beni taltif etti. Biz de mevcut ihvanla vazifei tâziyeti ifâ ettik.

Çırçırlı Ali Efendinin bir yazısı (M.K. İnal, Son hattatlardan)

«Ali Efendi merhum kalemde işden boş kaldıkça yazı resmetmek, istif yapmak ve kendi yazılarını tashih etmekle meşgul olurdu. Kimseyi incitmez bir merdi melek sîret idi» (M.K. İnal, Son Hattatlar).

ALİ EFENDİ (Mısırlı) — On sekizinci asır sonları ile on dokuzuncu asırda yaşamış seçkin hattat ve dersiâm; Fâtih Camiinde Hadisişerif okuturdu. Pek çok hattat yetiştirmiş, zamanının reisülhattâtini olmuştur. 1828 (H. 1243) de vefât etmiş, Fâtihte, Atpazarı caddesi ile Çırçır Caddesi kavşağındaki kabristana defnedilmiştir.

Mısırlı Ali Efendinin bir besmele isifi (Hüsnü kalemi ile kopya)

Bibl.: M. K. İnal, son hattatlar.

ALİ EFENDİ (Moralı Esseyid) — On sekizinci asırda Osmanlı devlet adamı. 1757 (?) de Morada doğmuştu; doğduğu kasaba tesbit edilemedi; 13-14 yaşlarında İstanbula geldi; rumcayı anadili gibi bilirdi, kulaktan dolma fransızca da konuşuyordu, bu bakımdan Moranın sahil kasabalarının birinden olduğu söylenebilir Maliye kaleminden yetişti; gayet zeki, yumuşak huylu, son derecede cevval olduğu için çabuk terakki etti; Üçüncü Selim zamanında Fransaya bir daimî elçi gönderilmesine karar verildiği zaman ilk hâtıra gelen Moralı Ali Efendi oldu. Vazifesi Rusyaya karşı Türk-Fransız dostluğunu kuvvetlendirmek, bir Türkiye-Fransa ittifakı için Fransa efkârı umumiyesinin de sempatisini kazanmıştı; bir ittifak akd edemedi ama şahsı

ve Türkler hakkında alaka ve sevgi toplamaya muvaffak oldu.

Aşağıdaki satırları merhum Ahmed Refik'in Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuasında intişar etmiş bir makaalesinden alıyoruz:

«Hükûmeti Osmaniyenin Londra, Berlin, Petersburg ve Viyanaya sefirler îzâmı Fransanın gururuna dokunmuş, Fransadaki Direktuvar hükûmetinin İstanbul murahhası Mösyö Verninac tarafından vuku bulan müracaaat üzerine Moralı Esseyid Ali Efendinin elçilikle Parise gönderilmesine karar varilmişti.

«Değerli, muktedir bir devlet adamı idi. O sırada Fransanın İstanbul sefiri bulunan Aubert du Baillet Ali Efendiden bahsederken: «Kendisine şu noktayı hissettirdim ki âdâbı islâmiyeye riâyet etmek her ne kadar lâzım ise de âdâtı umumiye de mevcuttur ki onlara riâyet edilmediği takdirde de hatâ edilmiş olur. Kendisine celbedeceği ihtirâmatı azaltacak, b i z d eki nezâket âdâbına uymayacak bâzı itiyatlarından vazgeçireceğimi anlattım. Ali Efendi de bu nasihatlarımın cümlesini tuttu, (Télémaque) Telemak'ı terceme etmeğe başlıyarak fransızca öğrenmişti. Kendisine Fransız kadınlarından ne derece memnun, müsahabelerinden ne rütbe zevkiyâb olacağını söylediğim zaman Ali Efendi: — İhtiyarlara vâlide, hem sinnim olanlara hemşire, gençlerine de evlâd muamelesi etmek isterim!.. demişti» diyor.

Moralı Ali Efendi ve fransızca imzası (Resim: Hüsnü)

«Süvari yüzbaşısı Colincour mihmandar tâyin olunmuştu. Ali Efendi maiyetinde onsekiz kişi ile İstanbuldan Marsilyaya mütevecciyen 24 mart 1797 de Kaptan İspiro'nun kumandasındaki Fiore del Levante gemisi ile hareket etti.

«Mesinada dokuz gün kaldı. Osmanlı sefiri hakkında her türlü ihtirâmat ibzal olundu. Marsilyada onaltı gün karantine beklendi; kendisine mükellef bir dâire tahsis olunduğu, sofrası çiçeklerle tezyin edildiği halde son derece sıkıldı, on altı gün içinde belki bin defa şikâyette bulundu.

«Bu sırada Direktuvar hükûmeti Osmanlı sefirinin resmi kabulü hazırlığına başlamıştı, on altı maddelik bir program hazırlanmıştı; devlet arşivindeki evrak tetkik edildi, 1717; 1721, 1742 tarihlerinde Pârise Türk elçileri gelmişti, fakat üçü de muvakkat elçi idi, ilk defa, Pârisde oturacak bir dâimî elçi geliyordu.

«Karantina müddeti bittikten sonra Ali Efendi Marsilyada gördüğü hüsnü kabulden son derecede memnun oldu, her gece tiyatrolarda eğlendi, Otele dönerken bütün sokakların tenvir edildiğini görüyordu; hariciye nazırı Charles Delacroix'ya bir teşekkürnâme gönderdi. Marsilyada ikameti müddetince Fransa hükûmeti hayli masraf etmişti, hariciyeye Marsilyadan gönderilen raporda: «Osmanlı sefiri gayet nâzik ve sevimli, kendisine dâimâ ihtirâmâtı askeriyede bulunan karakolları nâzikâne selâmlamıştır. Ahâlinin kendisini görmek isteğinden de son derecede mahzuz olmuştur» deniliyordu.

«Tulondan geçerken tersâneyi ve mühim fabrikaları ziyâret etti. Eks'den geçerken halk Efendinin nezâketine meftun oldu. Parise gelinceye kadar her şehirde büyük hürmet gördü. Bu seyahat boyunca Fransa hükûmetinin şenlik ve ziyafet masrafı 25.000 altın frangı buldu.

«Parisde ikametgâh olmak üzere Sen-Dominik sokağında Monako prensinin konağı tahsis edilmişti; gayet mükellef bir bina idi, park denilecek kadar büyük bahçesinde havuzlar, heykeller, korular vardı; müzik ve yemek salonları ile yatak odası ve kütüphanesi pek zarifti.

«O sırada Talleyrand hariciye nâzırı olmuştu; Ali Efendi çok nâzik bir tebriknâme gönderdi ve resmî temasını onunla yaptı.

«Türk elçisi Parise yerleştikten sonra şehirde, bilhassa sevdiği Monso (Monceau) parkında gezip dolaşmağa başladı. (Parkda çubuğunu içti, namazını kıldı), Fransızlar Esseyid Ali Efendiyi her seferinde dikkatle seyrettiler; Efendi de kendisini seyir için top-

laşan işvekâr kadınlara karşı nezâket ibrâzından geri durmadı, onlara dondurmalar, şerbetler ikram etti. Halkın en ziyâde merak ettiği şey, Osmanlı sefirini Direktuvarın ne suretle kabul edeceği idi. Programın bir nüshası Ali Efendiye gönderilmiş, Efendi istediği tâdilâtı yapmış, resmi kabul şöylece tesbit edilmişti:

Elçi doğruca Lüksemburg Sarayına gidecekti, altı beygirli arabada yalnız oturacaktı; elinde nâmei hümayun bulunduğu için sarayda uzun uzadıya beklemeden merâsim başlıyacaktı. Saraya bir öğleden sonra müdebdeb bir alayla gitti, sağında maiyeti erkânından biri sırmalı kumaşa sarılı bir çekmece içinde nâmei hümâyunu götürüyordu; sefâret heyetinin sâir erkânı elçinin arabasını yaya olarak tâkip ediyordu.

«O gün bütün Paris ayaklanmıştı. O devirde Parisde intişar eden «Miroir» gazetesinin beyanı veçhile Ali Efendinin etrafında yürüyen hizmetkârların tezellülkârane vaziyetleri gibi fikri cumhuriyete o derece muvafık olmıyan bu manzarayı temâşaya gelen halk, asker tarafından pek güç zabtedilebilmişti.

«Lüksemburg Sarayı bayraklar ve çiçeklerle donanmştı. Esseyyid Ali Efendi Talleyrand tarafından Direktuvar erkânına takdim edildi; Efendi Üçüncü Sulta Selimin nâmesini Direktuvar reisi Lazare Carnot'ya takdim etti ve bir nutuk irâdederek Sultanül berreyn ve Hâkaanül bahreyn, Hâdimül Haremeyn üşşerifeyn Essultan İbsüsssultan Sultan Selim Hân'ın Fransa ile Babıâli arasında kadimden câri olan dostluğun inâyeti Bârî ile teyidi zımnında kendisini sefir nasbetmiş olduğunu beyan etti. Carnot buna kısa bir nutuk ile cevap verdi, merâsim bitti.

«O gün, Fransanın hürriyet şenlikleri yapılacaktı. Ali Efendi seyirci olarak şenliklerde hazır bulundu; (bu bulunuş Parislileri teshir etti), konağına parislilerin büyük ihtiram tezâhürâtı ile döndü; fakat ertesi günü Paris gazeteleri sefirin kabul merâsimi anlatırken bir çok noktaları tenkid ettiler, bir gazete de «bir nevi maskaralık» diye yazdı; bilhassa muhalefet, Osmanlı devletinin Direktuvara karşı gösterdiği itimâdı çekememişti.

«Moralı Esseyid Ali Efendi tam bir ay sarığı, çubuğu, yürüyüşü, söyleyişi ile umumun merakını celbeylemişti; o derecede ki, dışarı çıkmasa bile, kendisini perde arkasında görmek için halk ikametgâhı etrafında toplanıyordu; bu hususta da ileri gidenler Paris kadınları idi. Her tarafta, moda esnafı sarık şapkalar, alaturka esvaplar imâl ediyorlardı. Osmanlı sefirinin Parise kelmesi eğlencede dâima tenevvu ve teceddüd arayan Paris kadınları için yeni bir hâdise olmuştu.

Bu devir Paris kadınlarının en serbest gezdikleri bir devirdi; bâzılarının Şanzelize (Champs - Elysées) ye yalnız ince bir tül fistan giyerek çıktıkları, sokaklarda işvekârlık ettikleri görülürdü. Ali Efendi bu âleme katılmış eğlence yerlerinde, tiyatrolarda, balolarda vakit geçirmeğe başlamıştı. Bir gün Talleyrand tarafından kendisine mükellef bir ziyafet çekilmiş, akşam da Odéon'da şerefine bir balo verilmişti. O gece Parisin bütün güzelleri Odeon'da idi; Madam Tallien ile Madam Lange, Osmanlı sefirinin nazarı dikkatini çekmek için olanca sanatları ile süslenmişlerdi; o derecede ki Madam Lange'ın melâhatı Esseyid Ali Efendiyi teshir etmiş: «Pek hoş şey!..» demişti. O geceden itibâren bütün kadınlar Efendinin hoşuna gitmek için birbiriyle rekabet etmeğe başlamışlardı. Madam Tallien ertesi gün Elysées Bourbon'da verilen bir baloda tekrar Esseyid Ali Efendinin yanına gitmiş, çubuğundan çıkan dumanları yutmaya katlanarak kendisini beğendirmeğe çalışıyordu; Ali Efendi garbın bu hüsnü müstesnâsını temâşa eylediği zaman «Beauté republique» diyecek iken:

— Beauté publique!..

deyivermişti. Ertesi gün bütün gazeteler sefirin bu sözleriyle meşgul olmuşlardı. Artık Ali Efendi Parisin Kıralı mesâbesinde idi; bütün balolarda isbatı vücud etmesi temenni olunuyordu, bir şenlik tertib olunduğu zaman heyeti tertibiye derhal Monako konağına giderek Ali Efendinin teşrifini istirham ediyordu. Efendi bazan sayfiyelere çıkıyor, Paristen bir kaç gün için gaybûbet ediyor, o zaman bütün gazeteler köylülerin hissiyatından bahsediyor, Paris halkı Efendinin avdetini dört gözle bekliyordu. Bir çok kocalar zevcelerinin Ali Efendiye karşı olan havaîliklerine göz yumuyordu. Hattâ «Journal des

Hommes Libres» 2 ağustos 1797 tarihli nüshasında Ali Efendinin muvaffakiyatından, kuvvei bedeniyesinden bahseden uzun bir fıkra dercetmiş idi. O zamana kadar giyilen Yunânî kıyafetler terkedilmiş, yerine odalık ve sultan kıyâfetleri kaaim olmuştu. Madam Tallien Odeonda verilen bir baloda sırf alaturka giyinmişti. Her tarafta şark usulü şapkalar moda olmuştu. Bir çok kadınlar Ali Efendiye takdim olunuyor, ertesi gün isimlerini gazetelerle neşrettiriyorlardı.

Fakat bu hal az devam etti, Ali Efendi bir hâdisei cevviye gibi bir müddet parladıktan sonra General Bonaparte'in ikbal yıldızı karşısında elîm bir surette üfûl etmişti. Paris kadınları şark kıyafetlerini atmışlar, Ali Efendiyi ziyâret etmez olmuşlardı» (Ahmed Refik, Moralı Ali Efendinin Paris sefâreti).

Moralı Ali Efendi Parisde üç sene kaldı; İstanbula döndükten sonra, Şıkkı Sâlis Deftardarı, Tersâne Defterdarı, Defteremini, Tophâne Nazırı, Bahriye Nazırı oldu, Üçüncü Selimin ıslâhatına tarafdar devlet adamlarından biri olduğu halde Kabakcı Musatafa ihtilâlinde kendisini ihtilâlcilerden korumaya muvaffak oldu. Alemdar Paşanın hükûmet darbesinde Paşanın yârânı arasına katıldı; «Çağlayan İttifak Senedi» ni imzalayanlardan biri oldu (B.: Çağlayan İttifak Senedi); Alemdar Vak'asında (B.: Alemdar Mustafa Paşa Vak'ası) sarayda pâdişahın yanında bulundu. Dördüncü Sultan Mustafayı öldürtenlerden biri olduğu söylenir; Yeniçeriler hükûmete hâkim olunca Saraydan kaçmaya ve gizlenmeye muvaffak oldu; bir müddet sonra Yeniçeri Ocağı erkânına yedirdiği büyük bir rüşvet karşılığı verilen teminat üzerine meydana çıktı, Alemdar zamanında yeniçeri düşmanlarından iken bu sefer yeniçerilere dayanarak devlet işlerine karıştı, Padişaha bir Türkiye - Fransa ittifakının zarureti üzerine bir lâyiha verdi. İkinci Mahmud İttifak Senedini imzalayanlara karşı aslında bir kin besliyordu. Moralı Ali Efendinin son fikir televvünü ise ondan büsbütün nefretini mucib oldu; Ali Efendi evvelâ Akdeniz boğazı muhafızlığı ile boğaz kalemine gönderildi, ardından yollanan idam fermanı ile orada boğuldu; kesik başı İstanbula getirilip padişaha gösterildikten sonra Makmudpaşa Camii haziresine defnedildi (1809).

Moralı Esseyid Ali Efendinin Paris sefarethanesi Osmanlı tarih Enecümeni tarafından basılmıştır.

ÂLİ EFENDİ (Mustafa) — (B.: Âlî Bey, Mustafa).

ALİ EFENDİ (Paşmakcızade) — On sekizinci asır ulemasından ve Üçüncü Ahmedin Şeyhülislâmlarından, Şeyhülislâmların ellincisi; Paşmakcızade Mehmed Efendinin oğludur, 1638 (H. 1048) de doğdu; 1710 (H. 1122) de öldü. Birincisi, Edirne vakasında öldürülen Feyzullah Efendinin yerine olmak üzere üç defa Şeyhülislâm oldu; devrinin uleması arasında doğru ve temiz bir adam olarak tanınmıştı. İkinci defa Müftülüğünde Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa ile geçinemediğinden azledilmiş, dört yıl kadar Sinopta sürgün kalmıştı. Son Şeyhülislâmlığı ise ancak bir ay sürmüş idi, Sinoptan hasta olarak gelmiş, üçüncü defa Müftü olduğunun tezine ölüm döşeğine yatmıştı.

Hayır eseri olarak Kafeshanında bir mescid yaptırılmıştır.

Bibl.: İlmiye alnâmesi; Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ EFENDİ (Seyyid) — On sekizinci asır hattatlarından; Halimi Mustafa Paşanın mirahuru Ahmed Ağa adında bir zatın oğludur; sülüs ve nesih yazıda icazetnamesi Hocazade Seyyid Ahmed Efendidendir; «sair yazılara da heveskâr bir kâtibi mârifet medar» imiş.

Bibl.: Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Üsküdarlı Kaymakzâde) — On sekizinci asır hattatlarından, babası Üsküdarda kaymakçı esnafından olduğundan akranı arasında Kaymakzadelikle tanınmıştı; yazıyı Karakız Mehmed Efendiden öğrenmişti; devrin vüzerâsından Vâlide kethüdası Mehmed Paşanın hizmetinde bulunmuş, 1712 (H. 1124) de ölmüştür.

Bibl.: Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Vaniköylü Seyyid) — On sekizinci asır ta'lik hattatlarından; Boğaziçinde Vaniköy halkından olup bu köye adını veren meşhur Şeyh Mehmed Vânî Efendinin neslindendir (B.: Mehmed Efendi, Vâni). Yazıyı Abdullahzâde Bâki Efendiden öğrenmişti.

Bibl.: Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Vücûdîzâde) — On yedinci asır hattatlarından; 1659 (H. 1070) e doğru ölmüştür.

Bibl. : Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ EFENDİ (Yakovalı) — Geçen asır sonunda Büyüksehrin seçkin ulemasından, dersiâmlarından, hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

Bibl. : İlmiye Salnamesi

ALİ EFENDİ (Yamalı) — Geçen asır sonlarında İstanbulun meşhur mahalle mektebi hocalarından, Mengene ardındaki Sultan mektebinin hocasıydı.

ALİ EFENDİ (Zeki) — On yedinci asır şuara ve zürefasından; aslı Bosnalıdır. Çocukluğu ve gençliği memleketinde geçmiş; sonra İstanbula gelerek Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi kapısına intisap etmişti; efendinin nedimi, kethüdası olmuş, Haremeyn mukataacısı tayin edilmiş, fakat Çatalcalı Ali Efendinin azliyle kendisi de devlet kapısından uzaklaştırılmış, Koska fırını civarındaki evine çekilerek ölünceye kadar «kendi yağiyle kavrulmuş.» idi. Pek genç yaşından beri kimya ilmine heves etmiş, yaşı ilerledikçe bu hevesi bir cinnet halini almış, gecelerini gündüzüne katarak bakırdan altın yapmağa çalışmıştır. Eline geçeni bu uğurda harcamış, adı has mânada deliye çıkmış, sonra hakikaten tecennün etmiş, derin bir sefalet içinde ölmüştür.

Gençliğinde :

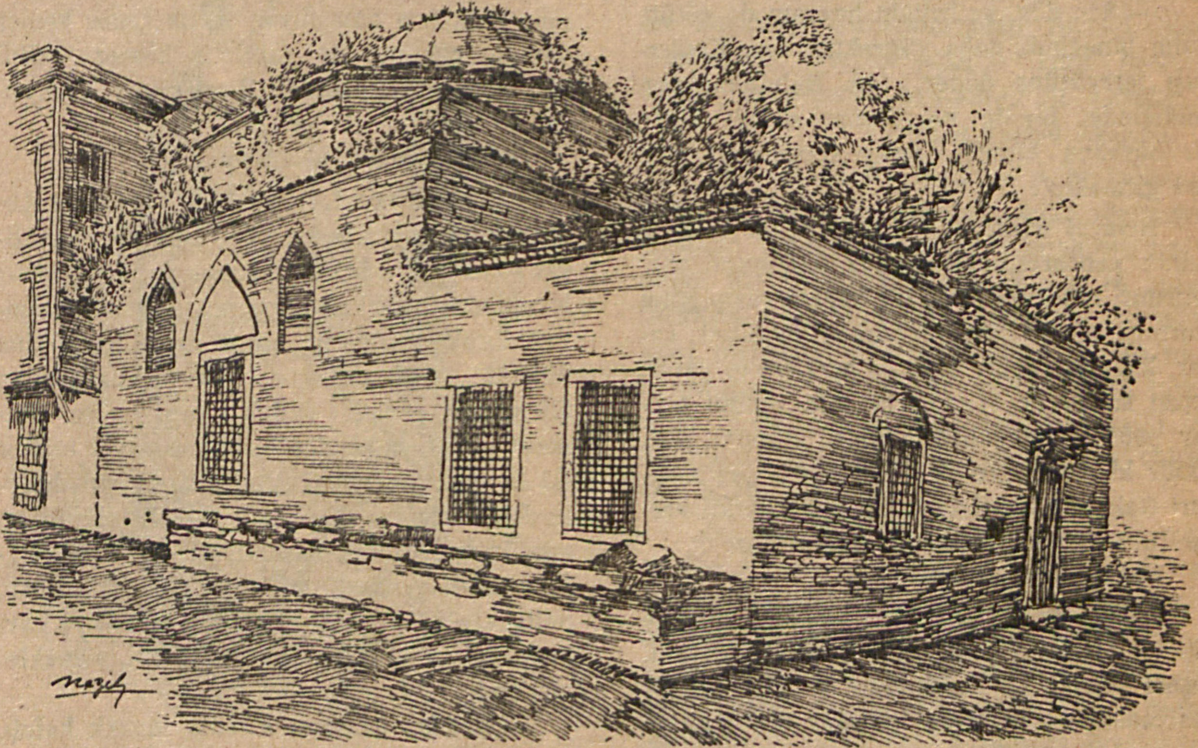
Nihâlî nâzeninim dilfirib ü dilsitan oldu
Hiraman olduğu dem fitnei âhir zeman oldu

gibi şiirler yazan Zeki Ali Efendi, Sâlim tezkeresinin kaydına göre «müptelâyı illeti bîşuurî» olduğu zamanlar «hezeyan makulesi» şeyler söylemeğe başlamıştı. Şiirde maamma çözmede fevkalâde hüner sahibiydi.

Cinnetinden evvel çiçekle de meşgul olmuş, devrinin namlı çiçekcilerinden biri şöhretini kazanmıştı; zerrin ve lâlede tohum sahibiydi; tohumdan elde ettiği altı zerrini «Semennâ», «Semensîma», «Muhterem», Kadeh», «İydiye» ve «Zeki bostanı» isimleriyle tescil edilmişti.

Bibl. : Sâlim, Tezkirei şuerâ; Ubeydullah, Tezkirei şükûfeciyan

ALİ EFENDİ (Zenbilli) — On altıncı asrın seçkin ulemasından; Şeyhülislâmların sekizincisi, Türkiye tarihinin popüler şöhretlerinden; asıl adı ile Alâeddin Ali Cemali Efendi, aslı Karamanlıdır; ilk medrese tahsilini memleketinde Mevlâna Hamzadan görmüş-

Zeyrekde Zenbillialiefendi Mektebi, 1946.
(Resim: Nezih)

tür, genç yaşında İstanbula gelmiş ve Molla Hüsrevin derslerine devam etmiştir; Molla Muslihiddine intisap etmiş ve bu zatın kızile evlenmiştir; uzun müddet Edirnede Alibey medresesinde tedris ile meşgul oldu; izzetinefsine düşkünlüğü gurur sanıldığından, yıllarca müderrislik ile Bursa, Amasya, İznik medreselerinde dolaştı; bilgi ve fazileti ise dillere destan oldu; (H. 908) 1522 de, Erdalzade Hamidüddin Efendi yerine Şeyhülislâm tayin edildi; Yavuz Selim tarafından ilim ve kemaline gösterilen hürmet, Ali Efendiye büyük bir nüfuz kazandırdı; doğruluk ve hak uğrunda sonsuz metanet ve cesareti, bu faziletini süsliyen güler yüzü ve tatlı dili, zarafeti ile, muasırları tarafından gazaplı bir aslana benzetilen Yavuz Selimi avucunun içine aldı. Yirmi üç yıl Müftilik eden Ali Efendi (H. 932) 1525 de öldü. Kabri, Zeyrekte, evinin civarında yaptırdığı sibyan mektebinin avlusundadır.

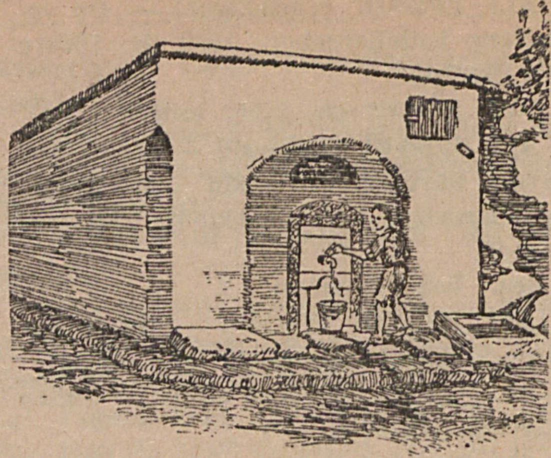
Âhid Öztokat İstanbul Ansiklopedisine gönderdiği bir notta şunları yazıyor: «Halk ağzında, Zenbilli Ali Efendinin kerameti söylenir. Meselâ bir bün padişah efendiyi acele görmek ister ve saraya gelmesi için yüğrek bir at gönderir; Ali Efendi huzuruna çıkan Kapıcıbaşıya:

— Sen dön, getirdiğin hayvanı da götür, bizim bineğimiz daha yüğrektir! der. Kapıcıbaşı tersyüzüne döner, tam Babıhümayuna geldiğinde, bir de ne görsün, efendi lâğar bir hayvana binmiş, saray kapısından önü sıra girmekte!»

Rivayet edilir ki, sabahleyin, Zeyrekteki evinin penceresinden sokağa bir zenbil sarkıtırmış; müşkülü olan, bir kâğıda yazıp içine atarmış, efendi, akşam olunca zenbilini çeker, kâğıtları okur, herkese ayrı cevap yazar, ertesi sabah bu cevaplarla dolu zenbili tekrar pencereden salıverir imiş.. Bundan ötürüdür ki, kendisine Zenbilli Müftü denilmiş.. Biri Galatada biri İstanbulda iki mescidi vardır (B. : Müftüali Mescidi; Alaca Mescid).

Bibl. : İlmiye Salnamesi

ALİEFENDİ ÇEŞMESİ — Süleymaniye altında Mehmed paşa Camii sokağı, Tavanlı çeşme sokağı ve Sarıbayezid sokağı kavşağı üzerindedir; son defa çimento ile yapılan tamirinde asıl şekli tamamen bozulmuş, yalnız mermer bir ayna taşı, kitâbe taşı muhafaza edilmiştir. Teknesi yerle bir olmuştur. Kitâbesi şudur:

Süleymaniye altında Aliefendi Çeşmesi, 1946. (Resim: Nezih)

Hüvel hayyül bâki
Sahibül hayrat vel hasenat Büyük Ruznâmeci Kaleminin baş halifesi merhum ve mağfur Ali Efendi vakfının hayratıdır.
Sene 1228 (1813)

İ. Tanışık «İstanbul Çeşmeleri» adındaki eserinde «Tonos kemerli hazinesinin cephe sıvaları dökük, suyundan bütün o civar halkı müstefit olmaktadır» diyor ki, kendilerinin, bu çeşmeyi son tamirinden evvel görmüş oldukları anlaşılıyor. Artık tonos kemer yerine, çimento ile yapılmış kemer taklidi biri yıv görülmektedir. Bir Terkos çeşmesidir.

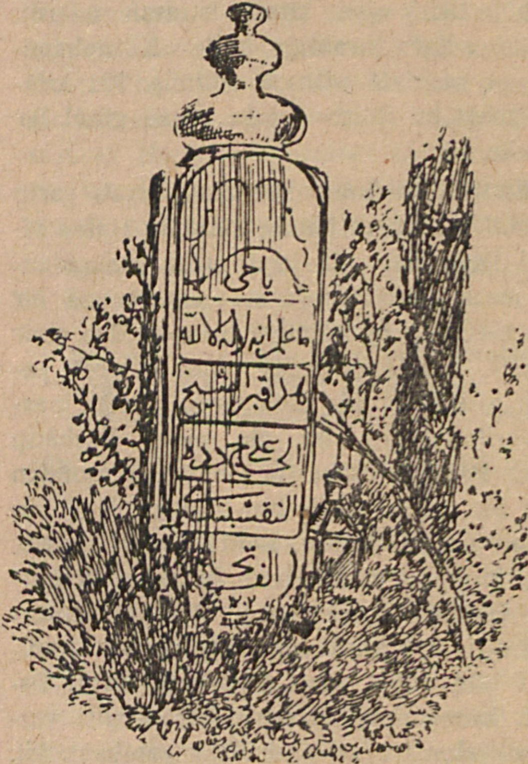
Bibl. : B. Olker, Gezi Notu.

ALİEFENDİ LOKANTASI — İkinci Abdülhamid devrinin son yıllarında ve Meşrutiyet senelerinde İstanbul yakasının en meşhur lokantasıydı. Sirkecide, bundan evvelki tramvay durak yerinde idi, şimdi orası hem tatlıcı dükkânı, hem lokantamsı bir yerdir. Ondan âlâ yemek yapanı, ondan temizi yoktu. Rumelili, sima ve şekilce birbirine gayet benzer iki kardeş tarafından işletilirdi. Resmî dairelerdeki boğazına düşkün kelli felli müdürler, müdür muavinleri, başkâtipler hep orada öğle yemeği yerlerdi. Güveçte piliçli türlüsü, halis tereyağlı beyaz pilâvı, bol cevizli ve kaymaklı elma kompostosu en namlı yemeklerindendi.

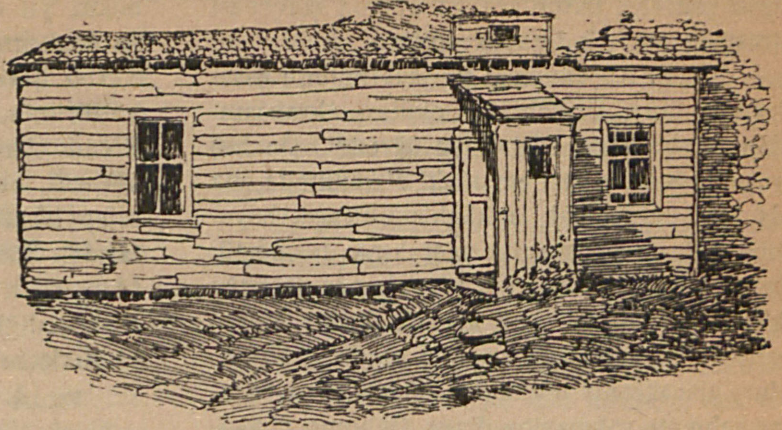
Emekdar garsonu kıranta, dızlak kafalı, Şişko Nikoli müşterilerce çok sevilen babacan bir rumdu. **Sermed Muhtar Alus**

ALİEFENDİ TEKKESİ — Eyyubda Oluklu bayırda bir nakşibendî tekkesiydi, ayin günleri perşembe idi. Bu satırların yazıldığı sırada, bu tekkenin kapısı, Kara Süleyman tekkesi sokağında bulunmakta idi, sokağın adı ile tekke arasındaki münasebet tesbit edilemedi. Kara Süleyman tekkesi sokağı Oluklubayıra tırmanan oldukça dik yokuş ve tanzim edilmemiş, dere yatağı halindedir; tekke, Eyyuptan gelindiğine göre sol kola düşer. Kapısının hemen sağında, sokak üzerinde eşsiz güzellikte bir çeşme vardır. Akar çeşme olmasına rağmen pek harap bir haldedir (B. : Mehmed Paşa çeşmesi).

Bahçe kapısından girilince, hemen karşıya gelen bir yer katından ibaret ahşap binanın vaktiyle namlı bir tekke olabileceği ilk bakışta tahmin edilemez. Kapısının üstünde «dokumacı Rükiye Küçükağızlı» ya ait bir levha bulunmakta idi ki, altında, tekkeye ait tahta üzerine kabartma şu arapça ibare bulunmaktadır:

Aliefendi Tekkesinde Şeyh Ali Efendinin kabri, 1946.
(Resim: Nezih)

Eyyubda Aliefendi Tekkesi, 1946.
(Resim: Nezih)

Yâ müfettihal ebvab
İftahlena hayrelbab

«Ey kapıları açan Allah, bizim için hayır kapısını aç»

Tekke geniş ve bakımsız bir bahçe içindedir. Bahçenin hemen ortalarına düşen bir yerde, asırlar görmüş bir ulu çınar altında bir mezarlık vardır ki, tekkeye adını veren Şeyh Ali Efendinin kabri de buradadır, kabir taşının arapça kitâbesindeki ölüm tarihi (H. 1202) 1787 dir.

ALİ EKBER BEY — Bakırköy Gürbüzler Yurdunun kurucularından; Birinci Cihan Harbinden evvelki yıllarda Türk sporuna büyük hizmetlerde bulunmuş bir simadır.

Saim Turgud Aktansel

ALİ EMÎRÎ EFENDİ — Âlim kelimesinin şark âleminde takarrür eden mânasiyle Osmanlı tarihi ve Osmanlı edebiyat tarihi âlimi. Bir ömrün bütün kazancını ve bütün ihtirasını kitap almağa ve okumağa hasreden kitap meraklısı. İçlerinden pek çoğu tek nüsha yazma olduğu için büyük bir servet teşkil eden 14,000 cildden fazla kitabını millî bir kütüphâne olarak memleket irfanına vakfeden büyük hayır sahibi.

Ali Emîrî Efendi (H. 1274) 1858 de yaşı altmışı geçmiş bir baba ile çok genç bir anneden Diyarbakırda doğdu. Zengin bir ailenin son çocuğudur. Babası Bağdad ile Diyarbakır arasında kervanlar işleterek geniş ölçüde ticaret yapan bir adamdı. Aile, memleketinin irfan hayatında mühim bir mevki işgal etmişti. Bütün Diyarbakır gençliğini okutan hocalara, şöhreti vilâyet hudutlarını

aşan şairlere, hattatlara bu ailenin çerçevesi arasında sık sık tesadüf edilir.

Küçük Ali okumağı ve şark ilminin esaslarını bütün Diyarbakırı okutan akrabasından Şaban Kâmi Efendiden öğrendi.. On beş yaşında iken babası çarşıdaki dükkânında ona da bir yer vererek istikbaldeki ticaret hayatına oğlunu hazırlamak merakına düşmüştü; fakat küçük Ali ticarete yâr olmadı. Dükkân köşesinde elinde kitap akşama kadar oturuyor, gelen müşterilere: «Mal orada.. fiatı şudur, alacaksanız indireyim. Yoksa beni boşuna zahmete sokmayın» diyor. Oğlunun dükkânına faydadan çok zararı dokunduğunu anlıyan babası onu dükkândan uzaklaştırdı.

O devrin kültüründe şiir yazabilmek umumî bir kaidedir, aruz ve kafiye ile alâkası olmıyanlar güzideler sınıfından olduklarını iddia edemezler. Onun için Ali de çocuk denecek bir yaşta şiir yazmağa başladı. Mahlâs olarak da büyük ceddi «Emîrî» nin adını aldı.

1293 (M. 1876) da Beşinci Sultan Muradın tahta çıkması üzerine küçük Emîrî bir cülûsiye yazdı ve Diyarbakır vilâyet gazetesinde neşrettirdi, o günün şiir zevkine göre çok yüksek bir kıymeti olan muhitinde takdir duyguları kadar rekabet hisleri de uyandırdı. Bu güzel cülûsiyeyi küçük Emîrînin ceddi büyük Emîrîden çalmış olması ihtimalinin dedikodusu ile bütün şehir, hattâ bütün vilâyet çalkandı, durdu.

Bu küçük hâdise Ali Emîrî Efendinin şuurunun altında derin izler bırakarak yaşadı; bütün hayatında insanlara küsmüş olarak yaşamasının, kendisine yapılan her târize şiddetli mukabele etmeğe çalışmasının sebebi oldu. Bu ufacık hâdise onun hayli yüksek olan gururunun meydana çıkması için bir vesile vermiştir. Bu dedikodulara cevap olmak üzere yazdığı ve takrar Divarbakır gazetesinde neşrettirdiği ikinci bir cülûsiyenin şu iki mısrâında bu gücenmenin ve bu gururun ilk ifadesi gizlidir:

Cülûsiyem eğer sirkat ise büyük ceddim Emîrîden
Bu nazmı bî naziri işte çektim silki imlâya.

On dokuz yaşında Ali Emîrî Efendi Diyarbekire gelen Şark Vilâyetleri Islahat Heyeti Reisi Abidin Paşa ile tanıştı ve heyete kâtip olarak tayin edildi, artık memleketinden ayrılmış, Anadolu ve Rumelide tam yirmi dokuz yıl devam edecek memuriyet hayatına başlamıştı.

O devrin hemen bütün memurları şark kültürünün mümtaz simaları sayılır. Emîrî Efendi bunlarla beraber bulundu, konuştu, öğrendi, okudu, yazdı, şiir merakına bir de kitap biriktirme merakı katıldı. Beraberinde taşıdığı kitap sandıklarının sayısı gün geçtikçe arttı. 1313 (M. 1895) de Leskovik muhasebeciliğinden İstanbula döndüğü vakit bu sandıkların sayısı on dokuzu bulmuştu.

Emîrî Efendinin bu kitap merakı gittikçe artan sevimli bir ihtiras halini alıyordu. Yanyada bulduğu arabca bir kitabın ikinci cildinin «San'â» da bir zâtin elinde bulunduğunu öğrenince bu cildi de elde etmek için muhâbereye girişti, buna muvaffak olamayınca kitabı istinsah etmek üzere Yemene gitmeğe kalktı, Yemende bir memuriyet istedi, tayin edildi. Fakat bu sırada kitap sahibi kitabı satmağa razı olmuştu, onun için yeni tayin edildiği vazifesinden istifa etti.

Emîrî Efendide kitap merakı o kadar ileriye varmıştı ki, parasiyle elde edemediği kitapları binbir rica ve niyaz mukabilinde ödünç alır, çok kısa bir müddet içerisinde istinsah ettirir veya bizzat istinsah ederdi. Millete yadigâr bıraktığı Millet Kütüphanesinde el yazısiyle istinsah edilmiş 721 kitabın varlığı bu ihtirası açığa vuran güzel bir örnektir.

Emîrî Efendinin memurluk hayatı garip bir şekilde nihayet buldu; 1904 de Halep vilâyeti Defterdarı idi, hayli uzun zamandanberi maaş almıyan vilâyet memurlarına bir maaş verilmesi için Maliye nezaretinden emir gelmişti. Verilecek maaşa kâfi gelecek para da malsandığında duruyordu. Fakat maaşın verilmesinden bir gün evvel Başkâtip Tahsin Paşanın imzasiyle Yıldız sarayından gelen bir telgraf padişahın hazinesi için mühim bir para istiyordu. Emîrî Efendi şaşırdı, iyi bir insandı, aylardır maaş bekliyen memurların ümidiyle oynıyamazdı, iyi bir memurdu, âmirinin emrini yapmakla kendini mükellef biliyordu. Maaşı verecekti, fakat Osmanlı hanedanına da derin bir sevgisi vardı, padişahın iradesi muhakkak yapılmalı idi. Bu zıd hisler içerisinde o gece sabaha kadar uyumadı. Ertesi gün memurların maaşını verdi, Mabeyin başkâtipliğine yazdığı bir tel-

grafla padişahın emrini yerine getirememek zorunda kaldığı için artık vazifesinde devam etmeğe yüzü kalmadığını bildirdi ve yerine muhasebe mümeyyizini vekil bırakarak sevgili kitaplariyle İstanbula döndü. O tarihten sonra — Yemen ıslahat heyeti azâlığiyle Yemende bulunduğu bir buçuk yıllık zaman müstesna olarak — bir daha memuriyet almadı.

Emîrî Efendinin hayatı dışından tetkik edildiği vakit tezatlarla dolu olarak görülür: Evlenmiyen, ömründe bir defa bile fotoğraf çıkartmıyan, yüzüne bir defa bile ustura değdirmiyen, bütün hayatı boyunca siyah papyon kıravat takan, gözlük yerine bir pertavsız kullanmakta ısrar eden; ince sesli, gevrek gülüşlü, bir an içinde itidalden öfkeye, öfkeden neşeye geçebilen bir insanı bugünün telâkkisi orijinal bir adam gibi karşılıyabilir.

Herkese benzememek gösterişinden çok uzak olduğu muhakkak olan bu garip meyilleri, onun ruhunu saran ihtiraslı sevgilerinde aramak doğru olur. Emîrî Efendinin ruhu bir takım büyük sevgilere sahne olmuştur. Bunların en başında İslâm Peygamberi Hazreti Muhammede duyduğu sevgi gelir. «Nâtı hümâyunu Resaletpenahilerinde bir nokta kondurmak haddim olmadığından min gayri haddin kemali şerm ve hicab ile» mâzeretini öne sürerek Hazreti Peygamber medhinde noktasız bir divan dolduracak kadar ruhuna derin bir coşkunluk veren bu aşkın izleri yalnız:

Ey ruhi ümem, aslı kerem, dürri mükerrem
Ey medresei âleme allâmei a'lem
Âvarelere ey kerem ü rahmi müsellem
Dildadenim âvarenim ur gönlüme merhem
Serdarı resulsun güheri ekmeli âlem.
«Levlâke» nle memdûhsın ey serveri âlem.

gibi mısralarda değil bütün hareketlerinde kök salmıştı.

Emîrî Efendinin kalbinde «Osmanlı hanedanı» sevgisi de büyük yer almıştı. Millet Kütünphanesinde eşsiz bir koleksiyon halinde duran padişah yazıları, tuğraları, divanları, okudukları kitaplar kadar bütün Osmanlı padişahlarının bütün şiirlerini toplamak ve tahmis etmek suretiyle hazırlattığı yalnız ilk fasikülü basılmış «Cevâhirül Mülûk» isimli büyük kitabı da bu sevginin eseridir.

Hattâ Harbı Umumî sıralarında Beşinci Mehmede bir ariza göndermiş «Ecdadı izamınızın bütün manzum eserlerinin toplandığı bu hazinede yeriniz açık bulunuyor» diyerek onu bu yeri kapamağa davet etmiş ve Beşinci Mehmed de Çanakkale zaferini terennüm eden gazelini bunun üzerine yazmıştır.

Emîrî Efendinin annesine karşı da derin bir sevgisi vardı. Annesinin bir defa bile kalbini kırmadığını daima iftiharla tekrar eder ve Hazreti Âdemden kendisine kadar Tanrı emnâneti olarak gelen hayat zincirini sırf annesini kırmamak için kırmağa razı olduğundan doğacak günahının affedileceğini umardı.

Bunların dışında sevdiği yalnız kitaplarıydı. Bu kitaplar yalnız koleksiyon yapmak ve sayısını çoğaltmak maksadiyle toplanmış kitaplar değildir. Bir ihtiyaç yüzünden, bir şey öğrenmek, eksik veya yanlış bilinen bir noktayı aydınlatmak için kıymeti bilinerek toplanmış kitaplardı. O, bu kitapları yalnız memleketi için ve memlekete faydalı olmak maksadiyle toplamıştı. Tek nüsha olarak kütüphanesinde mevcut olan Divan-ı Lûgat-ü-t Türk için Macar İlim Akademisi, Osmanlı Tarih Encümeni âzasından İskender Bey vasıtasiyle on bin altın lira teklif ettiği halbu kitabı satmamış, rahmetli Talât paşanın arzusu üzerine tabi hakkını bir para istemeden hükûmete devretmiştir.

Emîrî Efendi, muhakkak ki Osmanlı tarih ve edebiyat tarihine dair çok şey okumuştu, çok şey bilirdi, bu bilgilerini ilmî bir tasnife tâbi tutmadı. Hattâ doküman mahiyetinde de geniş ölçüde neşeredemedi. Fakat kendisine bu bilgiyi temin eden bütün mehazları, kendisinden sonra bu uğurda çalışacak insanlara yadigâr olarak bırakmak suretiyle kitap sevgisinde kıskanç olmadığını gösterdi. Elindeki nadir eserlerden «Câmı Cem Âyin» «Acaibül Letaif», «Mardin Mülûkü Ertakiye Tarihi» isimli eserleri neşretti. Bunu diğer kitaplarla bir seri olarak tamamlamak istiyordu. Muvaffak olamadı. «Osmanlı Tarih Encümeni», «Âsarı İslâmiye ve Milliye Tetkik Encümeni» âzalıklarında bulunduğu sıralarda, beraber çalıştığı insanların mu kaddes olarak tanıdığı şeylere ayni hürmeti beslemediklerinden doğan şiddetli infial yüzünden hiçbir eser veremedi. Çok sevdiği memleketi Diyarbekir için yazdığı «Mir'at-ü-l Fevaid» ve bir cildi el ya-

zısiyle bende olan, öteki cildlerinin de ondan çalınır korkusiyle, Millet kütüphanesindeki şahsî sandıkları içinde saklı olduğunu bildiğim on altı cildlik bir Osmanlı şairleri tezkiresi yazılmış, fakat basılmamış kitapları arasındadır.

Umumî Harb içerisinde devlete vakfettiği ve idare ettiği Millet Kütüphanesine yerleştirdiği kitapları İstanbulun işgali sıralarında Anadoluya taşıtmak istedi. Geniş bir mücadeleye girerek vakfiyeyi değiştirdi. Atatürkle muhabereye girişti. Birbirinin belki yüzünü görmemiş bu iki insan arasında samimî bir anlayış var gibiydi. Atatürk, Babıâli hükûmetine, sulh muahedesini hazırlamak üzere Avrupaya gönderilecek heyet arasına tarih mütehassısı olarak Ali Emîrî Efendinin de alınmasını tavsiye etmişti. Mütarekenin karanlık günlerinde bastırdığı ve bugün tek nüshası bile kalmamış olan «Osmanlı Vilâyâtı Şarkiyesi» isimli kitabını millî istiklâl dâvasının mühim delillerinden biri olarak görmüştü. Onun için bu teklifi iyi karşıladı. Kütüphanenin naklinden evvel İstanbulda büyük bir zaruret içerisinde (zira Emîrî Efendinin ayda 29 lira tekaüd maaşından başka beş parası yoktu) yaşadığını bildiği Emîrî Efendi emrine 4000 Türk lirası gönderdi.

Son günlerinde yanında bulunmadım, onun için hastalığı ve ölümü hakkında bir şey bilmiyorum. Yalnız cenazesinin Atatürk'ün hediyesi olan dört bin lira ile kaldırıldığını söylediler.

Son arzusu çok sevdiği Peygamberin medih ve takdirine mazhar olan İstanbul Fâtihi İkinci Mehmedin yanına gömülmek dileği olmuş, bu arzusu yerine getirilmiştir.

On iki cild tutan büyük şiir divanına rağmen Emîrî Efendiye büyük şair ismi verilemez, fakat iğbirarlarla geçen hayatında ince ve hassas bir tarafı olduğu da muhakkaktır. O:

Maksatları uğrunda ne canlar telef oldu.
Ben mesleki İskender ü Dârâya gücendim.

diyecek kadar geniş insanlık fikirlerine bağlı,

Cennet gibidir şimdi bana kûşei nisyan
Ben silsilei Âdem ü Havvaya gücendim

diyecek kadar cemiyetten bezmiş,

Mahrem olalı meclisi erbabı yakine
Dünyada gözüm var diyen âmaya gücendim

diyecek kadar rind,

Merdâne kelâm etmelidir merdi suhandan
Ebrûyi dilâradaki imâya gücendim

diye haykıracak kadar cesur bir insandı.

Sevdiği bir insanı vasfederken:

Gül yaprağıdır nüshai Kur'an arasında

gibi hiç söylenmemiş güzel bir benzetiş bulacak kuvvetli şiir görüşleri ve duyuşu ile ruhu titredi. Uzun mücadele yıllarının kamburlaştırarak ufak tefek bir insan haline soktuğu bu uzun boylu heykel gibi adam ufacık gözlerinde parlayan zekâ ateşiyle ve bu vücuttan beklenmiyecek kadar ince sesiyle bir tezad âbidesi halinde:

Aşkın gami gerçi çekilir derd değildir.
Geldik bu cihan sahasına çekmeli nâçâr.

diyerek ömrünü dolduran sevgi ıstırabını ve yaşamaktan memnunluğunu anlatarak 1924 yılında bir kânun sabahı Beyağlu Fransız hastahanesinde, Peygamberin şefaatinden ümidi olduğunu anlatan bir mısraın son kelimelerini tamamlıyamadan son nefesini verdi.

Muzaffer Esen

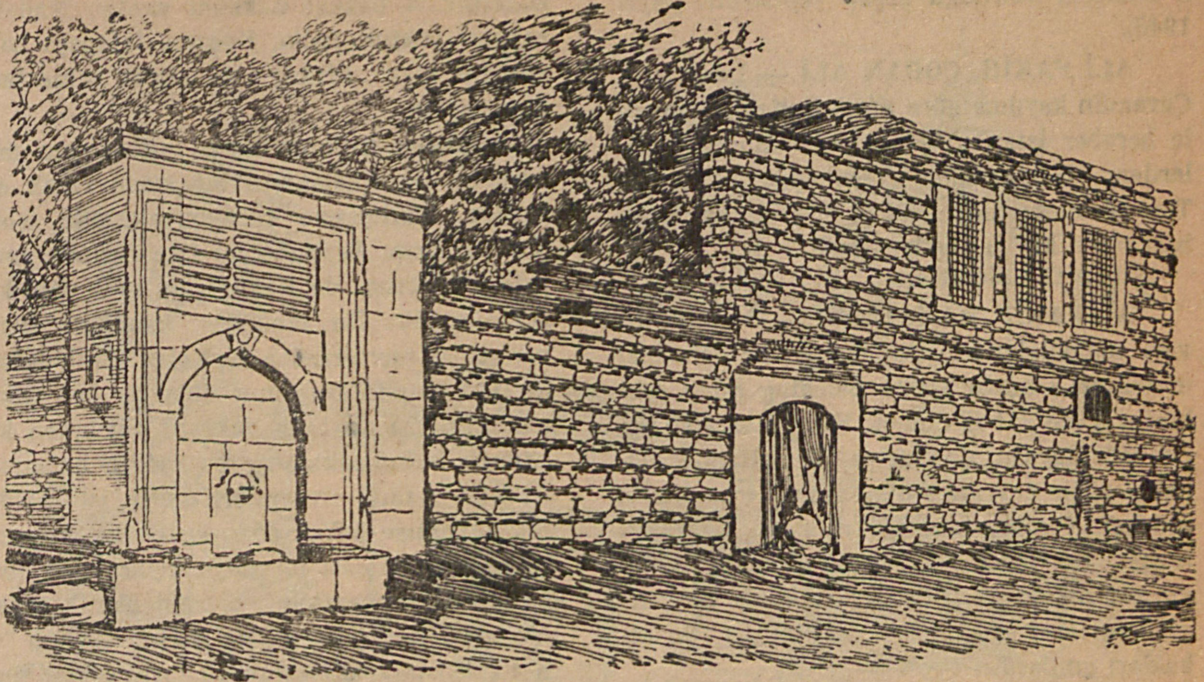
ALİEMÎRÎEFENDİ KÜTÜPHANESİ — (B. : Fâtih Millet Kütüphanesi).

ALİ EŞREF BEY — Topçu zabitlerinden ve Vefa İdman Yurdunun seçkin âzalarından dan, bu klübün fudbol takmının eski şöhretlerinden; Birinci Cihan Harbine ve İstiklâl Harbine iştirâk etmiş gazilerden; son yıllarda Ankarada İnhisarlar Vekâletinde bulunuyordu. **Saim Turgud Aktansel**

ALİ FAİZ AĞA — On sekizinci asrın seçkin hattatlarından, aslı Şamlıdır; beş yaşında iken hafızı Kur'an olmuştu; Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa tarafından tavsiye edilerek bir ferman ile vilâyetinden İstanbula getirtilmiş ve Enderunu hümâyuna alınmıştı; orada Ressam Ömer Efendiden hüsnühat öğrenerek icazetname almış, Sırkâtbi olmuş ve Kapıcıbaşılık ile çırağ edilmişti. 1734 (H. 1147) de ölmüştür. Devrinin seçkin şair ve musikişinasları arasında da anılır.

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin; Sâlim, Tezkirei şuerân

ALİFAKİH CADDESİ — 1934 Belediye Şehir Rehberi ile 1946 da tesbit edilen notlara göre: Bir parçası Alifakih mahallesiyle Hacı Hamza mahallesi sınırında, bir kısmı da Alifakih mahallesi içinden geçmek üzere, Hacı Evhadüddin mahallesi sınırındaki Merhabâ caddesinden Koca Mustafapaşa caddesine kadar uzanır; kaba taş döşeli, bo-

Alifakih Caddesinde Alifakih Mektebi ve Sultan Mahmud Çeşmesi, 1946. (Resim: Nezih)

zuk, yer yer iki veya bir araba genişliğinde bir yoldur. Evleri, mütevazı gelirli aile meskenleri olan bir, iki veya üç katlı ahşap yapılardır; ki aralarında kaydedilmiye değer hususiyete sahip bina görülememiştir. Merhabâ caddesi kavşağından yüründüğüne göre, soldaki Çırakçı Bostan sokağı kavşağının karşısında sağ kolda, kitabesiz küçük bir susuz çeşmeye rastlanır; bu çeşmeyi Erzincan zelzelesinde şehit olmuş mühendis Mahmud Bey adında bir hayır sahibi 1935-1936 arasında yaptırtmış, suyu Halkalı suyu imiş, bânisinin ölümünden az sonra da suyu kesilerek körleşmiş, teknesinin bir kenarı kırılmış, ayna taşı beyzî bir madalyon şeklindedir; lülesi de koparılıp çalınmıştır. Bu çeşmenin hemen yanı başında belediyenin bir elektrik sokak feneri vardır. Sol kolda, sağdaki Dânâ sokağı kavşağının karşısında küçük bir mahalle bakkalı, sağda, Alifakih çıkmazı kavşağı köşesinde de bir Kadirî tekkesi vardır; sol kolda, bu tekkenin hemen karşısında ikinci Mahmudun güzel bir çeşmesi, yanında da eski Alifakih mahalle mektebinin harabesi vardır, kesme taştan yapılmış gayet güzel bir sanat eseri olan çeşmenin müstesna hususiyeti, çıkmaz sokağa bakan yan yüzünde sâdece su içmek için yapılmış asma tekneli bir kuzu çeşmenin bulunmasıdır; susuz ve harap olmağa yüz tutmuştur, tez elden ihyası gerekir, halk ağzında Alifakih çeşmesi diye tanınmıştır. Ali Fakih mektebi ise, kesme taş ve tuğla ile inşa edilmiştir; çatısı tamamen çökmüş, dört duvardan ibaret bir harabe halindedir; o da tamir ve ihya edilmiye değer bir eserdir; vaktiyle bu mektep de İkinci Mahmud tarafından ihya edilmişti; çeşmenin su hazinesi de mektebin altındadır. Solda, çeşme ve mektebin karşısında Alifakih Mescidi vardır (B.: Alifakih Mescidi).

Alifakih sokağının Koca Mustafapaşa medrese sokağı ile olan kavşağı köşesinde, sağ kolda bir arsa ve bir su terazisi vardır; arsa, mahallenin ihtiyarları tarafından yapıgüzelliği pek ziyade öğülerek anlatılan Nuh Efendi nakşî dergâhının yeridir (Mayıs 1946).

Bibl.: REK ve Saim Turgud, Gezi Notu.

ALİFAKİH CAMİİ SOKAĞI — Alifakih ve Hacı Hamza mahalleleri sınırındadır; kaba taş döşeli bozuk bir yoldur. Kaydedilmiye değer bir hususiyeti yoktur. Evleri, mütevâzi gelirli aile meskenleri ahşap yapılardır (Mayıs 1946).

ALİFAKİH ÇEŞMESİ SOKAĞI — Hacı Hamza mahallesi sokaklarırındandır; kaba taş döşeli, bozuk bir yoldur. Kaydedilmiye değer bir hususiyeti yoktur. Evleri, mütevazi gelir-

lı ailelerin oturduğu ahşap yapılardır. (Myıs 1946).

ALİ FAKİH, ÇOBAN ALİ — Hadikatü-l Cevamiin kaydına göre Fâtih Sultan Mehmedle beraber İstanbul cenginde bulunmuş gazilerden; Mevlevihane Yenikapısı civarında Tarsusî mescidinin bânisi; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Hadikatülcevâmi

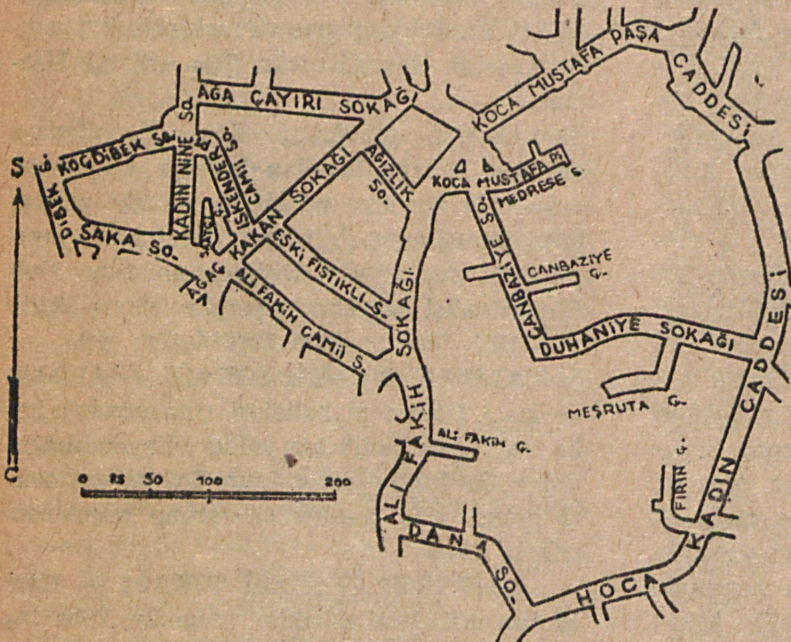
ALİFAKİH MAHALLESİ — Samatya civarı mahallelerindendir; adını bu isimdeki mescitten almıştır. 1934 belediye şehir rehberine göre, Abdi Çelebi, Koca Mustafapaşa, Arabacı Bayazıt, Canbaziye, Hacı Hamza mahalleleri ile çevrilmiş olup sınırı Hoca Kadın caddesi Kocamustafapaşa caddesi, Ağaçayırı sokağı, Koçdibek sokağı, Saka sokağı, Alifakih camii sokağı, Alifakih caddesinin bir parçası ve Dânâ sokağı ile çevrilmiştir. İç sokakları şunlardır:

Alifakih çıkmazı, Fırın çıkmazı, Mastura çıkmazı, Duhaniye sokağı, Canbaziye çıkmazı, Canbaziye sokağı, Koca Mustafapaşa medrese sokağı, Alifakih sokağı, Ağızlık sokağı, eski Fıstıklı sokağı, Ağaçkakan sokağının bir parçası, İskenderpaşa camii sokağı, Saatçi çıkmazı, Kadınnine sokağı.

Mahalle, hemen düz sayılacak pek az dalgalı bir arazi üzerinde kurulmuştur. 1946 da tesbit edilen notlara göre 300 - 350 hane kadardır. 4 bakkal dükkânı vardır. Mahalle kahvesi yoktur; halkı, Kocamustafapaşa kahvelerine çıkar. Birkaç tane küçük sebze bostanı vardır.

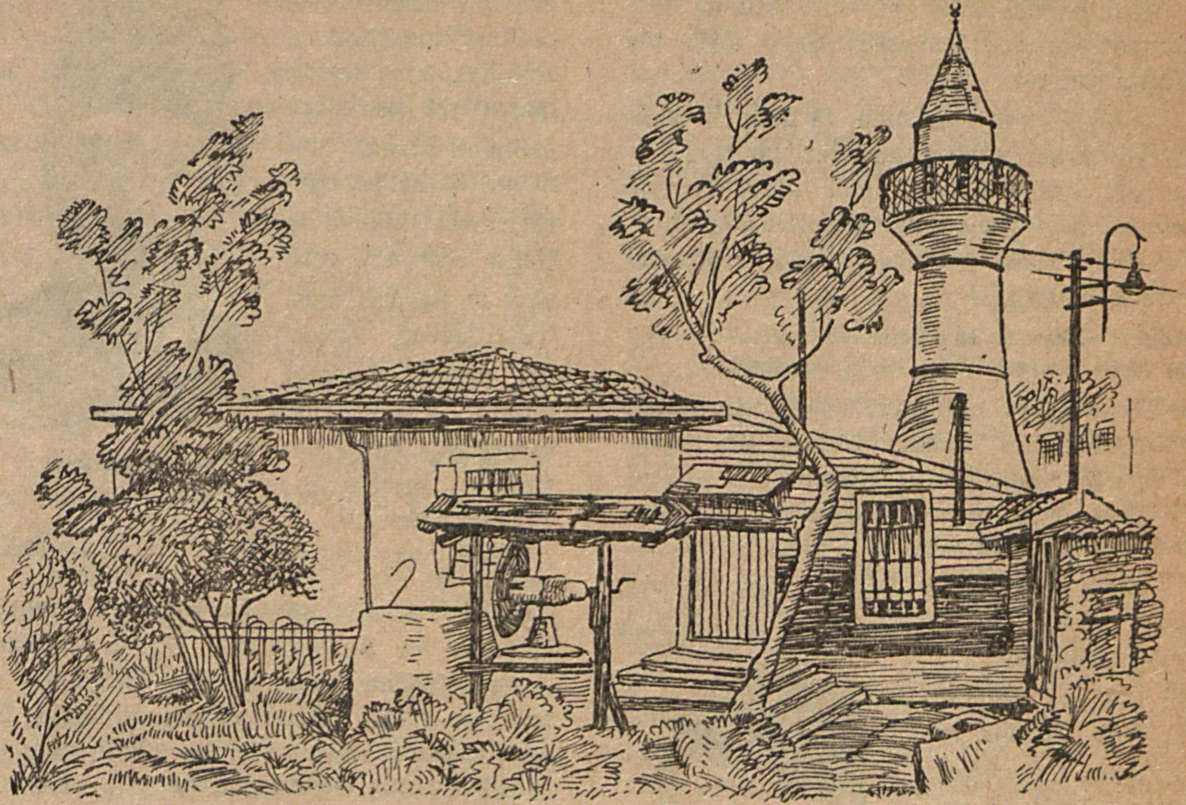
Mahalle halkının ancak yüzde onu memurdur. Geri kalanının bir kısmı tabak esnafıdır, Kazlıçeşme tabakhanelerinde işlerler; bir kısmı Zeytinburnu fabrikasında ameledir, bir kısmı da Kazlıçeşme iplik fabrikasında işçidir. Bir zamanlar, İstanbulu süsliyen sanat eserlerinden biri olan Sünbülefendi Hamamında kurulmuş olan bir bez dokuma fabrikası da iplik buhranı yüzünden kapanmış bulunmaktadır; bu tarihî hamamın içi bozulmadığı rivayetleri doğru ise, âbidenin kurtuluşu bakımından bu ticaret müessesesinin kapanması bir lûtfu mahsustur, Sünbülefendi Hamamının, hamam olarak ihyası bir millî vecibedir. Sünbülefendi türbesi ve Koca Mustafapaşa camii ve tarhî Koca Mustafapaşa askerî rüştiyesi (1946 da ilkokul) de bu mahallenin hudutları içindedir. Alifakih mahallesi halkının, Millî Mücadele yıllarında, kelimenin has mânasiyle kahramanlık denilecek büyük hizmetleri olmuştur. Anadoluya silâh kaçırma teşkilâtının en faal merkezlerinden biri de, büyük şehrin bu kenar mahallesinde kurulmuştur. Emniyet âmirlerinden merhum Mazlûm Bey, motörcü Ali Bey, mezbaha müdürü merhum İlhami Bey, Millî Müdafaa Vekâleti kalemi mahsus müdürü Selâmi Tolunay Alifakih mahallesinin vatanperver halkına önayak olmuş simalardır.

1293 de İstanbulda ilk mebus seçimi münasebetiyle tanzim edilmiş bir defterde bu mahalle, daha küçük 199 hane olarak gösterilmiştir.

Alifakih Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

ALİFAKİH MESCİDİ — Koca Mustafapaşa civarında, kendi adına nisbetle anılan mahallede, Alifakih sokağı üzerindedir. Hadikatül Cevami, bânisi Alifakihin, Fâtih Sultan Mehmedin Çobanbaşısı olduğunu kaydeder. Cami, vaktiyle kesme taştan imiş, 1310 daki büyük zelzelede yıkılmış, sonra, yine kârgir olarak, fakat gayet

Kocamustafapaşada Alifakih Mescidi, 1946.
(Resim: Nezih)

alçak, âdeta büyükçe bir yer odası halinde biraz daha geriye yeniden yapılmış, eski camiin yeri bahçe olmuştur ki, duvarının alt kısmı ve alt pencereleri, bahçe duvar ve pencereleri halinde kalmıştır. Taş minareli, minaresi ile basık cami pitoresk bir tezad teşkil eden şirin bir yapıdır. Kaydedilmiye değer başka bir hususiyeti yoktur.

Bibl.: Hadikatülcevâmi, I; REK ve Saim Turgud, Gezi Notu

ALİ FERRUH BEY — Şair, muharrir, diplomat; (H. 1282) 1865 de İstanbulda doğdu; babası mutasarrıflıklarda bulunmuş Kayazâde Reşad Paşadır; yüksek tahsilini Mektebi Mülkiyede yaptı, (H. 1300) 1883 de Parise giderek Siyasî Bilgiler mektebini bitirdi; Türkiyenin Paris elçiliği üçüncü kâtipliğine tayin edildi; bir müddet sonra ikinci kâtip oldu; mesleğinde yükselmeğe başlıyarak Londra elçiliği birinci kâtibi, Petersburg elçiliği müsteşarı, (H. 1313) 1895 de Vaşington elçisi, (H. 1317) 1899 da Bulgaristan komiseri oldu; ve 6 birinciteşrin 1320 (M. 1902) de Sofyada öldü; Nâşı İstanbula getirilerek Kadıköyünde Mahmudbaba türbesinde babasının yanına gömüldü.

Ali Ferruh Bey
(Resim: H. Çizer)

Vakitsiz ölümü, İstanbul basınında derin teessürlerle karşılandı; hemen bütün gazeteler, gayet zeki, hoş sohbet, kalem sahibi, malûmatlı ve çok kıymetli bir diplomat olduğunu belirttiler. Bir doğuş kabiliyeti ile mizaha maildi, en yüksek makamlara yazdığı resmî mektuplarında bile kendisini bundan alamazdı; Sofyadan İkinci Abdülhamide gönderdiği bir arîzada, Türkiyeye husumeti ile tanınmış Bulgar Başvekili ile yaptığı bir mülâkattan bahsederken:

«İnşallah ömrü resmisi kısadır. Zaten mmaileyh üzerine birkaç defa (İzâ vekaat) sûrei celilesini okuyup üfledim. Artık o adam için muvaffakıyet mutasavver midir?» diye yazmıştı.

Ali Ferruh Beyi yakından tanımış olan Ahmed Rasim, «Muharrir, Şair, Edib» de şunları yazıyor:

«Ali Ferruh merhumu, tâ Mektebi Mülkiyeye devam ettiği gündenberi tanırım. Koca baş, açık alın, yüzü çilli, ablak çehreli, sarı elâ veya hafif mavi gözleri zekâyı fıtrisini fıldır fıldır anlatır, lâtifegû, meşyi vakurane sahibi idi.

Başımda dönmede âtes nisâr bir tokmak
Bu böyle olmıyacak, bu böyle olmıyacak!

beyti nevheves hafiyeleri hayli uğraştırmış idi. Abdülhalim Memduh, Ferruh Beyin peyki idi» (B. : Abdülhalim Memduh).

Bibl. : Ahmed Rasim, Muharrir, şâir, edib; M.K. İnal, son asır Türk şairleri.

ALİ FUAD BEY — Sadırazam Âlî Paşanın büyük oğlu; İstanbulda doğdu, doğum târihi tesbit edilemedi; 1885 de İstanbulda öldü; Babıâli kaleminden yetişmiş, türkçe kitâbeti sonderecede kuvvetli, fransızca b i l i r d i; 1868 de baş mütercim, 1869 da sadâret müsteşârı oldu; 1878 de Mâbeyini hümâ-y u n başkâtipliğine tâyin edildi, 1881 de altı ay kadar Maarif Nazırlığı yaptı; bu kısa hizmetinde de biri iyi biri kötü iki hâtıra bıraktı: Galatasarayı Sultânisinde bir rasadhâne tesis etti ki İstanbul Rasathânesinin temelidir; kitapları yayından evvel tetkik ile sansür edilmesi için «Encümeni Teftiş ve Muayene» onun zamanında icâd edilip kuruldu (B. : Encümeni Teftiş ve Muayene).

Âlipaşazâde Ali Fuad Bey (Resim: Nezih)

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa Türk meşhurları.

ALİ FUAD BEY — İmparatorluğun son devri ricâlinden; 1867 de doğdu, Babıâli tercüme müdürü Cemal Beyin oğludur; hususi tahsil gördü, arabca, farsca, fransızca öğrendi, 1881 de Babıâli kâtipliği ile memuriyet hayatına atıldı, bir yandan da Hukuk Mektebine devam ederek 1893 de birincilikle diploma aldı. Yolu ve liyakati ile yükselerek Dâh i l i y e mektubcusu, Sedâret mektubcusu, Dâhiliye müsteşarı, meşrutiyet de Sultan Mehmed Reşada Mâbeyin başkâtibi, Şûrâyi devlet Maliye ve Nâfia daireleri reisi oldu ve Sadâret müsteşarlığından emekliye ayrıldı; yaşadığı devrin tarih kaynağı kıymetinde siyasî hâtıralar bırakmıştır. 1935 de vefat etti.

Ali Fuad Bey (Resim: Nezih)

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa Türk meşhurları.

ALİ FUAD BEY — İtalya ve Balkan harbleri ile Birinci Cihan Harbi yıllarının hemen yegâne mizah gazetesi «Karagöz» ün müessis, sâhibi imtiyaz ve baş muharriri; hayatı hakkında maalesef bilgi edinilemedi.

Şunu kaydetmek lâzımdır ki, Karagöz ile Hacıyvâdı bir mizah gazetesinin sayfalarında konuşan iki şirin tip olarak kullanma bu Ali Fuad Beyin karîhası eseri değildir; daha evvel sâhibi imtiyazı Kirkor Efendi olup A. Sami Beyin basmuharrirliği yaptığı Geveze, Yeni Geveze ve Perde mizah gazetesinde kullanılmıştır (B. : Geveze Gazetesi; Yeni Geveze Gazetesi; Perde Gazetesi; Karagöz Gazetesi).

ALİ GALİB BEY — (B.: Türkkan, Ali Galib).

ALİ GALİB PAŞA (Damad) — Sadırazam Mustafa Reşid Paşanın üçüncü oğlu, 1829 da doğdu, hususî tahsil gördü, fransızca öğrendi, sadâret mektubî kaleminde iken Sultan Abdülmecidin büyük vezir devlet adamı Reşid P a ş a y a teveccühü eseri damadlığa kabul edildi, pâdişahın kızı Fatma Sultanla evlendi ve emsalsiz himâye ile vezir oldu, türlü yüksek memu-

Ali Galib Paşa (Resim: Nezih)

riyetlerde bulundu, 1856 da henüz yirmi yedi yaşında iken Hâriciye ve Nafia Nâzırı oldu; 1858 de denizde boğularak öldü:

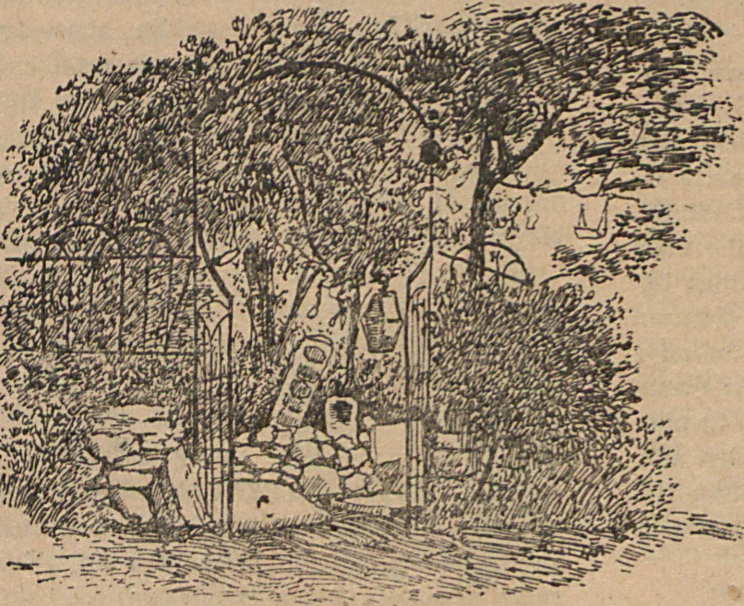
Gece kayıkla yalısına giderken bir romorkörün kayığına çarpacağından korkarak denize atlamış ve sulara kaynayıp gidivermişti; bulunan cesedi babasının Bayazıddaki türbesine defnedildi. Devrinin en zarif ve şık genci olarak tanınmıştı; resmi kitâbette çok kuvvetli bir kaleme sâhibdi; musîkîye âşîna, gördüğü himayeye lâyık bir simâ idi.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa Türk meşhurları.

ALİ GAZİ BABA (Erenköy Fatihi) — İçerenköyünde Kozyatağında bir yatırdır; kabir taşında kitabesi şudur:

«Yâhu! Fâtihi Erenköy Ali Gazi Sultan aleyhürrahmetü velgufran tarihi beldetü tayyibe» (?).

Evvelce, etrafı demir parmaklıklı, zemini malta taşı döşeli mâmur bir açık türbe imiş; civarda rencberlik eden köylülerin rivayetine göre 1942 kışında buraya bir takım cüretkâr hırsızlar dadanmış, demir parmaklıklardan büyük bir kısmı ile malta taşlarını söküp götürmüşlerdir. Türbenin içinde bir büyük çitlenbik ağacı vardır. Asırlardanberi devam edegelen bir inan ile, çocuk ve ev istiyenler Ali Gazi Babayı ziyarete giderler, oradaki küçük taş parçalarından türbenin içine evceğizler yaparlar; kâğıt ve bez parçalarından da salıncaklar yapıp çitlenbik ağacının dallarına asarlar; öyle ki bu ağacın dalları rengârenk bezlerden yapılmış küçücük, içine taş yahut dal parçalarından kundaklı bebekler yatırılmış salıncaklarla donanmıştır (1946).

İçerenköyünde Ali Gazi Baba Türbesi (Resim: Nezih)

ALİ HÂK (Derviş) — On altıncı asır sonlarında İstanbulun büyük şöhretlerinden bır Hind şehzadesidir; Kişmir padişahı İslâm Hanın oğlu idi, babası, Şah Abbas elinde şehid olunca, yanına yükte hafif pahada ağır bir hazine alarak kaçmış, bir müddet kıyafetini tebdil ederek İranda dolaşmış, oradan Arabistana geçmiş, Hacca gitmiş, Üçüncü Mehmed zamanında da İstanbula gelerek yerleşmişti. Atikalipaşa medresesinin bir odasında oturur, günün birçok saatlerini odasında, Büyükşehrin cami kütüphanelerinde ve ekseriya da Alipaşa kütüphanesinde mütalâa ile geçirirdi. Kibar ve rical kapılarına gitmez, kimseden ihsan ve hediye kabul etmez, ne ile geçindiğini de kimse bilmezdi. Odasına gelen misafirlerine karşı fevkalâde riayet ve hizmet eder, onlara zengin sofralar çıkarır, kendi eliyle pişirdiği palûzeler, Hind pilâvları, anberli kahveler miskli tütünler ikram ederdi, odasında bir buhurdan içinde geceli gündüzlü ve anber yakardı. Tertemiz giyinirdi; hırkası üzerine kıymetli bir şal sarardı, fakat sokağa da baş açık yalın ayak çıkardı; «padişah meşreb, âli himmet» bir zat idi; Birinci Ahmed saltanatının son yıllarında öldü. Oturduğu medrese civarına defnedildi.

Bibl. : Kâtib Çelebi, Fezlike, I.

ALİ HALİFE (Seyyid) — Hadikatül Cevâmiin kaydına göre, Fâtih Sultan Mehmedle beraber İstanbul cenginde bulunmuş gazilerden; Kızahmedefendi tekkesi mescidinin bânisi, ölümünde bu mescidin mezarlığına gömülmüş.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ HAYDAR BEY — Babıâli ricâlinden, edib ve tiyatro yazarı, 1836 da Mihaliçde doğdu, sadırazam Mahmud Nedim Paşanın kardeşi posta ve telgraf nâzırlarından Sağır Ahmed Beyin oğludur; küçük yaşda İstanbula gel-

شمة المعرفة خير من كثير العمل

Melekpaşazâde Ali Haydar Beyin bir yazısı
(M.K. İnal'ın Son Hattatlar'ından)

di, hususî ibtidâî tahsilinden sonra kalemden yetişdi, bir ara tahsilini tamamlamak için Parise gönderildi. Şûrayı devlet de, muhtelif mahkeme azâlıklarında, rüsûmat nâzırlığında bulundu ve 1914 de Babıâli evrak müdürü iken Yeniköydeki yalısında öldü; kabri Eyubsultandadır. «Beyânı Hakikat» adındaki eseri zamanında çok şöhret kazanmış, okunmuştu. Piyesleri basit sahne eserleri olup şunlardır: Sergüzeşti Perviz, Rüyâ oyunu, Goncei Çin yahud bir ağlamanın bir gülmesi, Hekimlerin hazâkati yahut Tiyatro içinde tiyatro.

Ali Haydar Bey
(Resim: Nezih)

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa Türk meşhurları.

Burhan Olker

ALİ HAYDAR BEY (Melekpaşazâde torunu) — Geçen asrın seçkin hattatlarından, tâlik yazı üstâdı, bu yazıda ibdâkâr dehâ olan Yesârîzâdenin en mümtaz çırağı; bilhassa tâlik celisi denilen yazıda rakibsiz ele sahibti. Geçen asır sonlarının büyük hattatlarından Sami Bey yazının inceliklerini bu zâtden öğrendiğini söylemiş. Üsküdarda Aziz Mahmud Efendi Camiinin mihrab yazısı ile Selimiye kışlasının büyük kapısı üstündeki kitâbenin yazısı Ali Haydar Beyindir; Bayazıd Camiinde de bir levhası vardır; Yesârîzâdeden aldığı hattatlık icâzetnâmesi de Necmeddin Okyay'ın baha biçilmez yazı koleksiyonundadır. 1870 de öldü.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

ALİ HAYDAR BEY (Muzikalı) — Türk musikîsine batı tekniği getirmeğe çalışmış musiki bilgini ve bestekârı; 1846 da İstanbulda doğdu, Enderunu hümâyun ve Muzikai hümâyunda yetişti; sarayda iken üstad bir kemânî ve flütcü olarak tanınmıştı, bir ara Enderunun muzika çocuklarına baş muallim tayin edilmiş, mâbeyinci, ikinci mâbeyinci olmuştu.

Mızıkalı Ali Haydar Bey
(Resim: Nezih)

Devrin Ahmed Vefik Paşa, Mehmed Âlî Bey, Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi gibi şöhretleri ile dostluğu İkinci Abdülhamid tarafından bir saray mensubu için hoş görülmemiş, Ali Haydar Bey binbaşılıktan emekliye ayrılmıştır.

Ali Haydar Beyin mûsikî târihimizde rakibsiz mevkii ilk Türk operet bestekârı olmasıdır; ermeni asıllı Çuhacıyanın yanında mûsikîmizi sahneye getirenlerden biridir; Ahmed Midhat Efendinin «Çengi» piyesini bestelemiş, «Pembe Kız», «Allâk Kız», «Binbirdirek» operetlerini yapmış, bir «Muhacir Marşı» ile bir de «Türk - Macar Marşı» bestelemiştir. Çengi ile Pembe Kız İstanbul tiyatrolarında yüzlerce defa oynanmıştır. 1904 de Üsküdarda öldü, Selimiye Tekkesi karşısındaki mezarlığa defnedildi.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa, Türk meşhurları.

B. Olker

ALİ HAYDAR EFENDİ (Fethiyeli Yorgancı — İstanbul esnafının ananevî hususiyetleri ile son efendi simalarından biri, «Yorgancı, döşemeci ve mobilyacı esnafı cemiyeti» nin son reisi; 1867 - 1868 senelerinde İstanbulda doğmuştur; babası Trabzonlu Halil İb-

rahim Ağa yelkenin son devrinde gemici idi.

Çocukluğu, türlü mahrumiyet, ıstırap, ve mücadele içinde geçmiştir. Üç yaşına henüz basmamış olduğu sıralarda, birbirine çok yakın bir zaman fasılasiyle evvelâ babasını ve sonra anasını kaybetmiş küçük, kızkardeşi ile beraber Otakçılarda mütevâzı bir evde oturan dayısına sığınmıştır.

Çocuk, tab'an çok haşin ve o nisbette de cahil olan bu dayının elinde horlanıp hırpalanmış; mektep çağı gelince, yengesi tarafından civardaki mahalle mekteplerinden birine gönderilmiştir. Bu mektepte, o günün tarzı gereğince tahsilini ikmal eden Ali Haydar, arkadaşları arasında zekâ ve çalışkanlığı ile muhitin nazarı dikkatini üzerine çekmiş, yengesinin himayesi ve hayırsever komşuların delâletile Bahriye Rüştiyesine kaydedilmiştir. Bu mektepde de sınıfının birincisi iken, bir hâdise tahsiline sed çekmiştir; sınıf arkadaşlarından çok güzel bir çoğun bir muallim tarafından muhitçe yadırganacak aşırı bir iltifata muhatab olması sınıfta asebî bir hava uyandırmış, çocuklar bu zâti, hep birden üzerine yürüyerek, ölüm derecesinde döğmüşler, mektep idaresi de vak'aya katılan talebeler arasında Ali Haydara tard cezası vermiştir.

Tahsil hayatı bu hâdise ile kapanan ve o sırada onbeş yaşlarında bulunan Ali Haydar Kapalıçarşıda bir yorgancı yanına çırak verilmiştir. Devrin en tanınmış ustaları yanında senelerce çalışmış, bu işte de seçkin bir kalfa olmuştur. İşine güvenen ustaları tarafından, Abdülâziz devrinde inşaları birbirini takip eden büyük sarayların, sultan ve şehzadeler yalı ve köşklerinin tefrişi işlerine götürülmüştür. Bu arada bilhassa Çırağan sarayı ile Hatice ve Âdile Sultan yalılarının

Fethiyeli Ali Haydar Efendi
(Resim: Behçet)

ve Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa yalısının tefrişleri işinde çalışmıştır.

Çok tatlı konuşur bir meclis adamı idi; hâfızası da son derece kuvvetli olduğu için, yaşadığı devri pek canlı anlatırdı; yakın geçmişin fıkra kaynağı halinde idi. Meselâ bir gün çalışmakta oldukları sultan yalılarından birisine gitmek için Şirket vapurlarından biriyle Çırağan sarayının önünden geçmekteler iken, sarayın birdenbire yanmağa başladığını görmüşler; arkadaşlariyle birlikte, geminin süvarisine çıkarak kendilerinin döşemiş oldukları bu sarayı yanmaktan kurtarmak istediklerini, bu münasebetle, vapuru saray rıhtımına yanaştırmasını rica etmişler, vapurun bütün yolcuları da bu arzuya iştirâk edince kaptan, dümeni saray istikametine kırdığı zaman, rıhtım üzerinde, yanmakta olan sarayı âdeta söndürmek isteyenlere karşı korumakla vazifelendirilmiş olan silâhlı nöbetçilerin mümanaatile karşılaşmışlar... Ve koskoca saray, vaktiyle kendisini ihtimam ile döşemiş olan işçilerin gözleri önünde alev dalgalarına gömülüvermiş..

Sultan Hamid devrinde, bir cuma günü çarşı arkadaşlarından Yorgancı Zihni ile birlikte, Kuzguncukta oturmakta olan bir ahpabın ziyaretine gidilmiş. Ev sahibi dürbün yapmakta maharet sahibi amatör bir sanatkâr imiş.. Sehpa üzerinde yeni yapılmış bir gemici dürbününü görmek için evin taraçasına çıkılmış.. Yorgancılar bir müddet Boğazı, karşı tepeleri ve sahilleri seyretmişler. Aradan iki saat kadar bir zaman geçmiş ev birdenbire atlı zaptiyelerle sarılmış, ev sahibi ile misafirlerini mahut sehpalı dürbinle beraber alarak bir kayığa bindirmişler ve doğruca karşıya geçirmişler ve Yıldız sarayına götürmüşler. Meğer saraydan da padişah etrafı dürbinle seyrediyormuş.. Karşı sahilden bir takım adamların Yıldızı tarassud ettiklerini görmüş imiş. Ev sahibi, kendisinin bir sanatkâr olduğunu, dürbinlerini de zatı şahaneye takdim etmek üzere imâl ettiğini söyliyerek sarayın tarassud edilmediğine inandırıncaya kadar bir hayli uğraşmış... Dürbünü bizzat tetkık eden İkinci Abdülhamid fevkalâde takdir ederek sanatkârı ile iki yorgancı ahbabını, birer kese altın ihsaniyle, yerlerine göndertmiş...

İstanbulun tarihî âfetlerinden biri olan 1310 zelzelesinde Kapalıçarşının da mühim

bir kısmı yıkılmış, bütün esnaf dehşet içinde kalmış, uzunca bir zaman birçok kimse korkudan çarşıya girememişti. Bunlardan biri olarak yorgancı ve döşemeci kalfası Ali Haydar Efendi de bu çarşıdan ayrılmış, mobilyacı ve yorgancı esnafı tarafından henüz rağbet görmeğe başlamış olan Mısırçarşısına nakletmiştir.

İşte, bu tarihlerden sonradır ki, Mısırçarşısında yorgancı ve mobilyeci ustası olarak, oturduğu semte nisbetle: «Fethiyeli Ali Haydar Efendi» namiyle tanınmış; namuskâr bir iş adamı olarak da birçok hayır cemiyetlerinin âzalıklarına ve reisliklerine seçilmiştir. Birinci Cihan Harbi içinde Müdafaai Milliye Cemiyeti Fâtih mıntakası reisi, Sultanselim civarında Cebecibaşı mahallesi muhtarı evveli olmuş, harbin buhranlı günlerinde, muhitinin bir fıkara babası olarak tanınmış, birçok günlerinde, bizzat omuzuna varduğu zenbil ile yoksul ailelere ekmek dağıttığı görülmüştür.

İstiklâl Harbi sırasında «Yorgancılar ve Mobilyeciler Cemiyeti» reisliğine seçildi. Eski «Yorgancı Esnafı Loncası» teşkilâtı üzerinde uzun müddet tetkiklerde bulunmuş, eskilerin meslek tesanüd ve ahlâkına karşı gösterdikleri dikkati muhafaza ederek bütün yorgancı ve mobilyeci esnafını bir araya toplıyan «İstanbul ve bilâdı selâse Yorgancılar ve Mobilyecileri Cemiyeti» namı altında yeni bir cemiyet kurmuştur. Senelerce reisliğini yaptığı bu cemiyette, esnafın hudutsuz sevgisini kazanmış ve o cemiyetin icabettirdiği bütün ananevî merasim ve âdetlerine riayet ve bağlılık göstermişti. Nihayet, senelerce çalışmanın vücudunda yarattığı ârızalar yüzünden ve doktorların kat'î tavsiyeleri üzerine 1930 senesinden sonra bu cemiyetin reisliğinde ve ticaret hayatından çekilmiştir.

Ömrünün son on senesini, memuriyette bulunan oğlu Sabahaddin Volkanla beraber Anadoluda dolaşmakla geçiren Ali Haydar Efendi tab'an çok şakacı, halim, selim bir insandı, şayanı hayret denilebilecek bir nâtıka kudretine malikti.

Henüz bir yorgancı kalfası olduğu senelerde, ekseri akşam yemeklerinden sonra zevcesi, çocukları ve evin diğer işleri ile meşgul bulunurken Haydar Efendi yarım kalmış tahsil hayatından, içinde hiçbir zaman sönmemiş ilim aşkı ile kitap okur, gazeteleri gözden geçirir ve bazı akşamlar da, Fethiyedeki, Âşık Razinin kahvesinde yapılmakta olan ârifler ve şairler toplantısına giderdi. Bestekâr Şevki ve Rahmi Beylerle o devrin en güzel sesli okuyucusu Nezihi Bey de o civarda oturmaları dolayısile bu kahveye gelirler, geç vakitlere ve hattâ birçok geceler sabahlara kadar saz ve edebiyat âlemleri yaparlardı..

O günlerin, en ince teferrüatına kadar musiki hareketlerine sahne olan bu kahvenin sahibi Âşık Razi de hakikaten âşık ve mutasavvıf bir saz şairi idi. Bu kahveye birçok defalar bestekâr Hacı Ârif Bey de gelirdi. Âdeta bir musiki cemiyeti manzarası arzeden kahvehânenin muhit üzerindeki musiki terbiye ve feyzi çok büyük olmuştur. Nitekim, güzel bir sese malik olmamakla beraber, toplantıların hiçbirisini kaçırmamış olan Yorgancı Ali Haydar Efendi, bütün o geçilen eserleri senelerce sonra dahi, kusursuz okuyabilmekte idi. Oğlu Sabahaddin Volkan da, bu atmosfer içinde musiki ile uğraşmış, zamanımızın amatör kıymetlerinden biri olmuştur (B. : Volkan, Sabahaddin).

Yorgancı Ali Haydar Efendi 1941 de Göztepedeki evinde öldü; kabri Merdivenköy mezarlığındadır.

ALİ HAYDAR EFENDİ (Nasûhizâde) — Geçen asır sonlarının ilmiye ve hukuk mensubları arasında «Büyük Haydar Efendi» diye anılır; islâm hukukunda derin âlimlerden idi; 1837 de İstanbulda doğdu, Rumeli eşrâfından ve Seraskerlik dâiresi kâtiblerinden Numan Efendi adında bir zâtin oğludur. Pek küçük yaşda Fâtih Camiinde Şeyh Mustafa Efendiden fıkıh ve tefsir okumuş, bir taraftan da rüşdiye tahsili görmüş, Mustafa Efendi ölünce, Tikveşli Yusuf Efendinin cami derslerine devam etmiş ve devrinin bu namlı hocasından icâzetnâme almıştı; rüşdiyeden sonra girdiği Mektebi Nüvvab'dan

Büyük Ali Haydar Efendi

(Resim: H. Çizer)

birincilikle mezun olmuştu. İlmiye, mesleğinde kademe kademe yükseldi, Tuna ve İzmir vilâyetleri kadılıklarında ve yine bu iki vilâyetin Divânı Temyiz reisliklerinde bulundu; Meclisi Tedkikatı Şeriye âzâlığı ile İstanbula geldi ve 1884 de Hukuk Mektebinin Mecelle muallimi, 1885 Meclisi kebiri Maarif Reisi, 1900 de, Hukuk Mektebindeki mecelle dersini adaşı Akşehirlizâde Ali Haydar Efendiye bırakarak bu mektebin usulü fıkıh muallimi, ayni yıllar içinde Şarkî Rumeli İslâm Cemaati nâzırı oldu; ve bu vazifelerde ölünceye kadar kaldı.

Her aldığı işde liyâkat ve iktidârını tevâzu ve nezâketi ile tezyin etmiş idi, fakat asıl şöhretini Hukuk Mektebindeki muallimliğinde kazanmıştı; devrinin gençliği belâgatinin hayrânı idi; yukarda adı geçen adaşından ayırd edilmek için kendisine «Büyük» lâkabı verilmişti. 8 ramazan 28 Kasım 1903 (3 ramazan 1321) de Koskadaki konağında vefat etti; ölümü haberi Büyükşehirde çok derin bir teessür uyandırdı, cenâze merâsiminde öyle bir cemaati kübrâ toplandı ki İstanbulun o günkü hayatı felce uğradı.

Baş eseri olan «Usûlü fıkıh dersleri» seçkin talebelerinden Hacı Âdil Bey tarafından kitab halinde bastırıldı; ömür mahsulü azametli eserdir.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

ALİ HAYDAR PAŞA (Şerif) — Âli Resulden; Mekke emîrlerinden Şerif Abdülmuttalib Efendinin torunu ve Şerif Câbir Beyin oğludur. 1865 de İstanbulda doğdu, tahsilini İkinci Abdülhamidin kurduğu Şehzâdeler Şehzâdeler mektebinde yaptı. Şûrayı Devlet âzası, 1908 inkilâbında da Âyân Meclisi azâsı oldu; 1909 da evkaf nazırlığı ile kabineye girdi; Birinci Cihan Harbinde Mekke Emîri Şerif Hüseyin Paşa devlete ihânetle isyan ve İngilizlerle ittifak edince vezir rütbesi ile Mekke Emîri tayin edildi, fakat yerine gidemeyüb emîrliği sembolik oldu. Ölüm tarihi tesbit edilemedi. Büyük solist Safiye Aylâ'nın zevci büyük mûsiki bilgini ve ud virtüozu Prens Şerif Muhiddin Targan bu zâtin oğludur.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi. B. Olker

ALİ HİLMİ EFENDİ — Şirketi Hayriyenin ilk müdürü; aslı rumdur ve Sakız adalıdır; pek küçük yaşta iken köyleri korsanlar tarafından basılmış, babasını evlerinin kapısı önünde kesmişler, dağa kaçmak istiyen ve vechen pek dilber olan çocuğu da, diğer bazı güzel çocuklarla beraber yakalayıp götürmüşler, korsan elinden esirci eline geçmiş ve İstanbul Esirpazarından, Ağa Hüseyin Paşaya satılmış; on dokuzuncu asır başlarının en büyük şöhretlerinden biri olan Ağa Hüseyin Paşa tarafından da bir mânevî evlâd sevgisiyle büyütülmüş, hususî hocalar tutularak ciddî bir tahsil görmüş, kölelikten azâd edilerek efendisinin çiftliklerine kâhya tayin olunmuştur; sonra serbest ticaret hayatına atılmış, bu alandaki parlak zekâsı, iffet ve namusiyle hem servet, hem şöhret kazanmış, devletin mânevî kefâretini taşıyan Hayriye Tüccarları arasına girmiş; Kırım harbinin arifesine rastlıyan yıllarda Şirketi Hayriyeyi iltizam usuliyle işletmekte olan Resimci Mıgırdıç, işi başaramayıp «Ben batıyorum, geleri benim elimden alın!» diye Şirket hissedarlarına müracaatinde, o zaman otuz kişiden mürekkeb olan hissedarlar, içlerinden Ali Hilmi Efendiyi «büyük tüccardır, böyle işlere aklı erer» diye şirket müdürlüğüne getirmişler, o da dört kişilik bir meclisi idare kurarak hissedarlar adına faaliyete geçmiş ve lâğvı tarihine kadar devam edecek olan idarenin temelini atmıştır (B. : Şirketi Hayriye). Şirketi Hayriyeden (H. 1280) 1864 de ayrılan Ali Hilmi Efendinin bu tarihten sonraki hayatı hakkında bir kayda rastlanamadı.

ALİ HOCA — On yedinci asır ortalarında namlı türedilerden; bir saray kayıkçısıdır, sol hamlacılıktan Bostancı odabaşılığına kadar yükselmiş, bir taraftan da ticaretle meşgul olarak çok para kazanmış, Ocakağalarının tegallüp devrinde Kara Murad Paşaya intisap etmiş, Sadırazamın himayesiyle haseki olmuştu; hasekilerin sakal bırakması kanunla mukayyet iken rüşvet kuvvetiyle matruş gezmesine göz yumulmuş; (H. 1059) 1649 da Bostancılar kethüdalığına talip olmuştu; fakat Bostancılar, içlerinden sivrilen bu türedinin kethüdalığına tahammül edemiyerek ayaklanmışlar «bu bî insafı paralarız» diye padişaha şikâyette bulunmuşlar, Hoca Ali de yüz elli akça ile hasekilikten tekaüt edilmişti; Kara Murad Paşa da mirahurluk vâdiyle gönlü-

nü almıştı. Bundan sonraki hayatı hakkında hiçbir kayda rastlanmamıştır.

Bibl.: Naimâ Tarihi, IV.

ALİ HÜSEYİN BEY — Şirketi Hayriye müdürlerinden; bu şirketin müdürlüğünde bulunub büyük hizmetler gören Hüseyin Hâki Efendinin oğludur; 1872 de Üsküdarda Doğancılarda doğdu; ilk tahsilini h u s u s î muallimler elinde gördü; M e k t e b i Mülkiyeden mezun oldu; babasının nüfuz ve himayesiyle henüz 22 yaşında iken, 1894 de, bin beş yüz kuruş maaş ve senede altı bin kuruş ikramiye ile Şirketi Hayriye meclisi idare başkâtipliğine; Meşrutiyet inkılâbından sonra şirketin müdür muavinliğine, 1909 da müdiri umumî vekilliğine, bir yıl sonra asâleten umum müdür tayin edildi. Zamanı, Şirketi Hayriyenin bir inkişaf devri oldu (B.: Şirketi Hayriye); son güzel vapurlar onun müdürlüğünde sipariş edildi; 1924 de, kendisinden daha pek çok hizmetler beklendiği bir yaşta öldü.

Ali Hüseyin Bey (Resim: Nezih)

ALİ İBNÜSSOFÎ — On beşinci asrın en büyük hattatlarından; yazıyı babası Yahyaüssofîden öğrenmişti; Fatih camiinin orta kapısındaki tarih kitâbesi ile yan kapıları üzerindeki kitâbeleri yazmıştır; Bâbı hümâyun üzerine yazdığı kitâbe ki «Haledellahü izze sahibehu» duasıdır ve ayni zamanda ebced hesabiyle Hicrî 883 (M. 1478) yılını tutar ki kapının inşası tarihidir, bu büyük sanatkârın bir şaheseridir. Ölümünde Üsküdarda Karacaahmede gömüldüğü, asrın diğer bir büyük yazı üstadı Amasyalı Şeyh Hamdullahın da kendisinin Karacaahmedde İbnüssoffînin yanına defnedilmesini vasiyet ettiği tahmin edilmektedir.

Bibl.: Müstakimzade, Tuhfei hattâtin

ALİ İSPİR EFENDİ — Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre, Kabataşta Bazirgân Mescidinin imamlarından; mesleğindeki ehliyeti ve semt halkı üzerindeki büyük nüfusu ile adı mahallesine alem olarak kalmıştı. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanmadı.

Bibl.: Hadikatül Cevami, II.

ALİ KABULİ BEY KAPTAN — Otuz bir mart şehitlerinden, Âsarıtevfik süvarisi; gemisinin zabitan ve efradı arasında son derece hürriyetperverliği ile tanınmıştı; o yıl Bahriye mektebinden çıkan ve talim görmek üzere Âsarıtevfike verilen genç zabitlere meşrutiyet ve hamiyete dair pek cesurane nutuklar söylediği halk arasına varınca yayılmıştı; vaka günü, gemisi mürettebatının dışarıdaki askerî ayaklanmaya kulak kabarttığını görünce, hepsini toplamış ve: «Padişah milletle kaimdir, milletin temini şevket ve ikbali için icabederse en büyük harekâta bile teşebbüs etmek farizai zimmetimizdir. Milleti mahvetmek istiyen bulundukta, her kim olursa olsun, bu toplarla kahrına kıyam eylemek boynumuza borçtur» yollu bir nutuk söyliyerek gözleri yaşarmış, bahriyeliler de bu kalbi ve sözü doğru kumandana itaatle yerlerine çekilmişti. Fakat, bir müddet sonra, gemiye gizlice girmiye muvaffak olan bazı müşevvikler, Âsarıtevfik efradının da zihnini çelmiş, «Bizi Padişahı topa tutmağa teşvik etti» diye ayaklanmışlar, Ali Kabuli Kaptanı süngüler arasında evvelâ tersaneye, oradan, bir arabaya bindirip Yıldıza götürmüşler ve ikinci Abdülhamidin gözü önünde ve feci bir surette öldürmüşlerdi. Bir rivayete göre Abdülhamid, askerden meseleyi bizzat tahkik etmiş ve: «İcabının icrasını!» emretmiş; bu olmamış ise b i l e Abdülhamidin Ali Kabulî Beyi âsî efrad elinden kurtarabileceği muhakkaktır; Âsarıtevfik süvarisinin kan lekesi, İkinci Abdülhamidin ismi üzeriden silinemez. Vaka sonunda, nâşı âbidei hürriyete defnedilmiştir. Katilleri de Kasımpaşada, Divanhane önünde

Ali Kabûli Bey (Resim: Nezih)

asılmışlardır; ki, bunlardan, efrat arasında «Hasan Baba» lâkabı ile tanınmış bir çarkçı mülâzımının ayaklarında Ali Kabulî Beyin ayakkabıları bulunuyordu (B. : Hasan, Kıskaç.)

ALİ KADIOĞLU (Kayıkcı) — İkinci Mahsinin en namlı kayıkçılarından; Bostancıbaşı sinin en namlı kayıkçılarından; Bostancıbaşı Ağanın piyade hamlacılarından; (H. 1225) 1810 da, ayakdaşlarından ve Üsküdarın en namlı zorbalarından Kayıkçı Çetinoğlu, yedi kuruş bir alacak yüzünden bu Ali Kadıoğlunu iskele başında yakalayarak civarda bulunan odasına götürüp hapsetti ve borcunu ödemeyince veya ölümü göze almayınca dışarı çıkamıyacağını söyledi. Vakayı duyan Bostancıbaşı Ağa: «Bu ne demek?» Bir kayıkçı Piyâde hamlacısını odasında nasıl hapseder» deyip kol ile Çentikoğlunun odasını bastı, Ali Kadıoğlunu çıkardı, zorba Çentikoğlunu da yakalayarak iskele başında boynunu vurdurttu.

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi

ALİ KAPTAN (Hoca) — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Galatada Hendek mescidinin bânisi; tüccar kalyonu kaptanlarından bir hayır sahibi, ölümünde mescidi yanına gömülmüş; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Hadikatül Cevami, II.

ALİ KAPTAN (Karamanlı) — On yedinci asır ortalarında İstanbul ile Akdeniz limanları arasında sefer yapan büyük tüccar kalyonlarından ve büyük armatörlerden; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ALİ KEMAL BEY — İkinci Abdülhamid devrinin sonları ile Meşrutiyet devrinin en namlı ve muhakkak ki büyük gazetecilerinden; en geniş ölçüsü ile hür fikir adamı; siyasî münakaşa ve mücâdele yolunda fikir hürriyetini, memleketin en karanlık ve tehlikeli günlerinde ifrat ile kullanarak kalemi ile vatana ve millete hizmet yerine ihânet girdâbına düşmüş bir bedbaht; 1867 de İstanbulda doğu, balmumcu esnafı kâhyası Çankırılı Hacı Ahmed Efendinin oğludur; asıl adı Ali Rizadır; zekî ve çalışkan, tarih bilgisi ile edebiyata düşkün, daha bir idâdi talebesi iken o vâdilerde gazetelere gönderdiği ilk yazılarında Ali Kemal adını kullanmıştır. 1886 da on dokuz yaşında ve Mülkiye Mektebinin dördüncü sınıfında iken Parise, oradan Cenevreye giderek bu iki avrupa şehrinin pek meşhur olan üniversitelerinde üç sene tarih ve edebiyat derslerini tâkib etmiş, 1889 da Mülkiyedeki imtihanlarını vermek ve babasından kalan servete aid işleri tasfiye etmek üzere İstanbula dönmüş, fakat bu arada siyasetle de uğraşması, «Jön Türklüğü» mahzurlu gördüğünden Avrupadan avdetinin tezine Halebe sürülmüştür; Haleb idadisinde beş sene fransızca ve edebiyat muallimliği yapmıştır, bu beş yılı da, sandıklar dolusu götürdüğü kitablarının arasında hümmalı mütalâa ile geçirmiştir ve 1894 de Halebden Avrupaya, Parise kaçmıştır; Abdülhamid tarafından Brüksel elçiliği ikinci kâtibliğine tayin edilmiş, bir müddet siyasetten uzaklaşmış 1908 de Meşrûtiyetinin ilânına kadar Avrupadan İstanbulda İkdam Gazetesine yolladığı akademik mektuplar adını devrinin en ön safdaki muharrirleri arasına koymuştur.

Ali Kemal Bey
(Resim: H. Çizer)

1908 de İstanbula gelmiş, o büyük siyasî buhran devrinde siyasî terbiyesi ve vâsî mâlûmatı İttihat ve Terakki Fırkasının komitacı zihniyeti ile bağdaşamamış, Hürriyet ve İtilâf Fırkasına girmiş, Ahmed Cevdet'in İkdam gazetesinin başmuharriri olarak ittihadçıların en amansız muhaliflerinden biri olmuştu. Fakat kalemin icabederse tabanca kurşunu ile susturulduğu o devirde hayatını tehlikede görerek tekrar Parise gitmiş, Birinci Cihan Harbi yıllarını İsviçrede geçirmiş, İttihad ve Terakki iktidarı Türkiyeyi izmihlâl uçurumunun önünde bırakarak çekilirken vatanına dönmüş, «Peyam» gazetesini çıkardı; bu millî felâketin mes'ullerinden pek haklı olarak hesap sorarken öylesine ifrata düşmüş, öylesine dalâlete kapılmıştır ki, İ. A. Gövsanın belirttiği gibi, «yazıları memlekete

bir düşman muharririnden daha zararlı olmuştur».

1919 da Damad Ferid Paşa kabinelerinde Maarif Nâzırı, Dahiliye Nâzırı olmuş; sonra Peyamı Mihran Efendinin «Sabah» gazetesi ile birleştirerek «Peyâmı Sabah» ın başında Anadoludaki millî kurtuluş hareketleri aleyhinde inadcı şiddetle yazılar yazmış, Millî Mücadeleyi baltalayan bu yazıları ile de kendisini vatan ihâneti ile lekelemiştir. 1922 de Zafer hakikat olub Yeni Türkiyenin istiklâl güneşi doğunca Ali Kemal Beyden yazılarının hesabı sorulmak istenmiş, henüz işgal altındaki İstanbulda gizli millî emniyet mensupları tarafından bir akşam tıraş olduğu berber salonundan kaldırılarak gece bir motorla İzmite kaçırılmış, ertesi gün İzmitde, o havâlinin kumandanı bulunan Muhiddin Paşa tarafından sorguya çekildikten sonra Ankaraya sevk edilmek üzere kumandanlık dâiresinden çıktığında İzmit halkı tarafından taşa tutulmak suretiyle linç edilmiştir.

Vücud yapısı gayet iri ve sağlamdı, pensli altın gözlük kullanırdı; bu hakaaret tufânı karşısında ilk taşlar yağmaya başlayınca feci âkibetini derhal sezmiş, gözlüğünü ancak çıkarabilmiş ve yığılmıştı.

Bu linç fâciasının Muhiddin Paşanın şahsî tertib eseri olduğu daha o zaman şuyû bulmuş hakikattir; onun içindir ki kanunu, mahkeme âdaletini her duygunun üstünde gören eşsiz büyük devlet adamı Gazi Mustafa Kemal Paşa vak'anın mürettibini takbih etmiştir.

1919 ile 1922 arasındaki yazıları hayatının bir facia ile sona ermesine sebep olmuştu. Millî Mücadeleyi baltalama bakımından enaz Ali Kemal kadar müttehem olan târihimizde yüz ellilikler diye anılan vatandaşlarımız af kanunundan sonra yurda dönmüşlerdir, bugün berhayat olanlarının kalbinde vatan sevgisinden başka bir şey bulamayız. Ali Kemalin hâtırası, şahsî düşmanlarının ona izâfe etdikleri düşmana satılmış adam şâibesinden münezzehtir.

İ. A. Gövsa «Türk Meşhurları» adındaki eserinde: «Edebiyat, bilhassa Tarih sahasında kalsaydı yazıları ile memlekete faydalı olabilirdi» diyor; kitab hâlinde neşredilmiş eserleri şunlardır: Bir safhi târih, Ricâli ihtilâl, Çölde bir sergüşet, müsahabeleri (2 cild), Fetret, Tarihi siyasî, Râşid müverrih mi, şair mi?, Sorbon Darülfünununda edebiyâtı hakikiyye dersleri.

«Peyâmı Sabah» ın haftalık edebî nüshasında da «Ömrüm» adı ile otobiyografisinin bir kısmını neşretmişti.

B. Olker

ALİ KEMALÎ EFENDİ (Şeyh) — On yedinci asır halvetiye şeyhlerinden; Molla Gûranî camii karşısında Koruklu tekkesi postnişinlerinden; aslı Tırhalalıdır; uzun zaman Ayasofyada Cuma vâizliği yapmıştır; şiire meyil ve muhabbeti olup birçok ilâhiler yazmıştır. (H. 1012) 1603 de ölmüştür.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

ALİ KETHÜDA — Hadikatül-Cevamiin kaydına göre Sarıyerde Alikethüda camiinin bânisi.

Bibl: : Hadikatül Cevâmi, II.

ALİKETHÜDA CAMİİ — Boğaziçinde Sarıyerde, çarşı içindedir; ilk yapı tarihi ile camie adını veren Alikethüdanın hayatı hakkında bir kayda rastlanamadı. Evliya Çelebi, on yedinci asır ortasında Sarıyerden bahsederken «Bir camii vardır» diye ise de, adını yazmıyor, fakat bu mabet olduğu muhakkaktır. Hadikatül-evami, (H. 1133) 1720 de Nevşehirli İbrahim Paşanın damadı Kethüda Mehmed Paşa tarafından bu camie bir tuğla minare yaptırıldığını yazıyor ki, bu kayıttan, bu tarihte camiin bir ahşap yapı olduğu, minaresinin de ahşap olduğu çıkarılabilir.

Üçüncü Selim ve ikinci Mahmud devirlerinde tanzim edilmiş Bostancıbaşı defterlerinde, Sarıyerin eski iskelesi (vapur devrinden evvel), bu camiin hemen yanı başında ve Yenimahalle tarafında görülüyor; meselâ, Yeniçeri Ocağının lâğvından az evvel tanzim edilmiş bir defterde, bu sahil boyu, Sarıyerden Yenimahalleye doğru şöylece tesbit edilmiştir: Şeyh Ahmed Efendinin yalısı, yanında Hacı Mustafanın yalısı; yanında pazar kayığı limanı (vapur iskelesinin yeri olacak, ki, doldurulmuş bir sahadır); Hacı Mehmedin kayıkhanesi, Tosyalı Mehmed Ağanın kayıkhanesi, Ali Kethüda camiişerifi; yanında Sarıyer iskelesi.

Aşağıdaki notlar 1946 yılında tesbit edilmiştir. Alikethüda camiinin, geçen asır ortalarında, denize doğru müstatil bir plân üzerine kârgir yapı olarak temelinden yenilenerek tamir edildiği görülür; bu arada, minaresi de kesme taştan yapılmıştır. Altı bodrum, de-

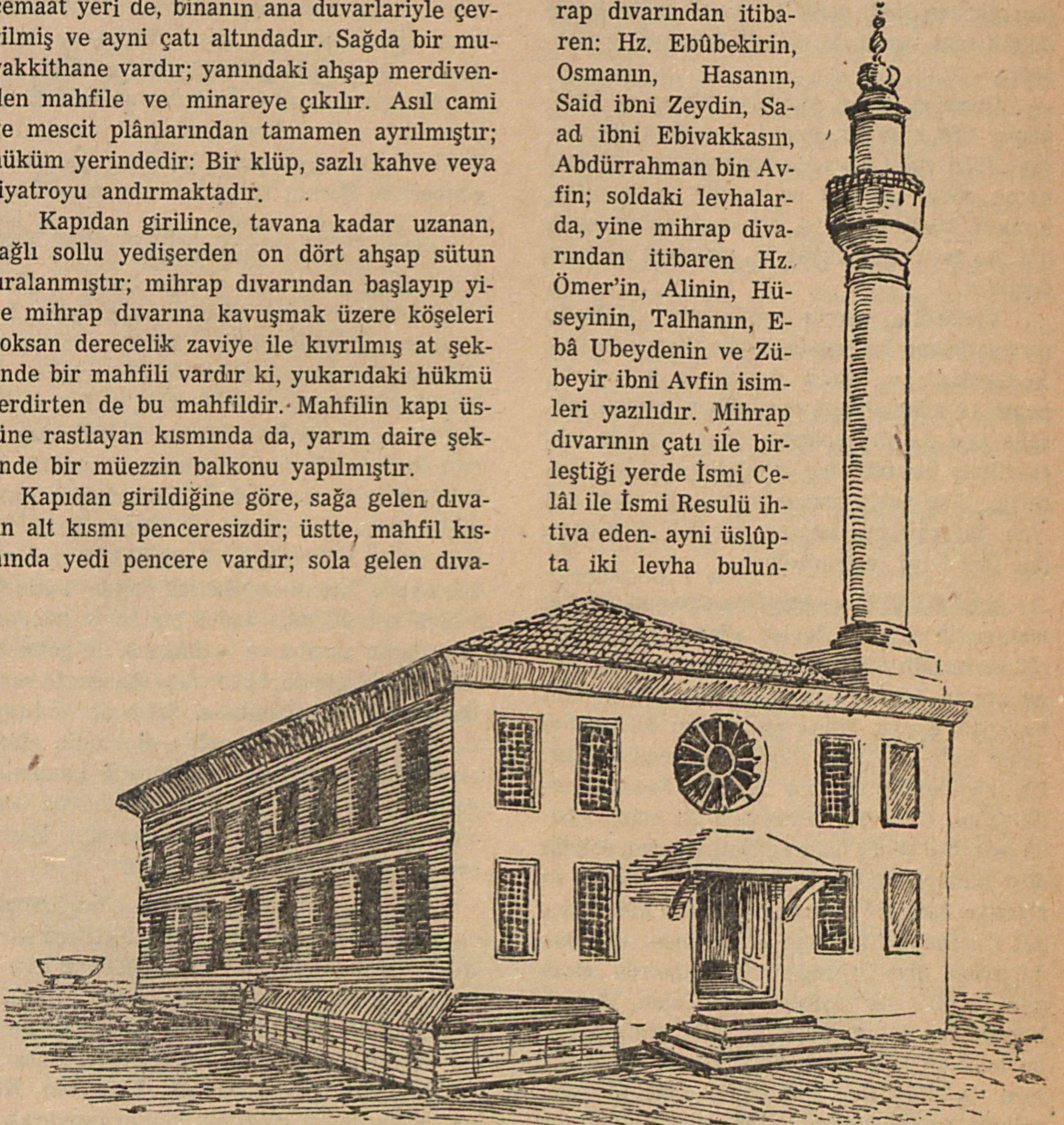
niz tarafı da iki göz kayıkhanedir; bu kayıkhaneler önü, bugün her ne kadar darca bir yol ise de, kırk elli yıl evvellerini hatırlıyanların da görmemiş olmalarına rağmen, denizin, camiin son yapısı sıralarında kayıkhanelere kadar geldiği, Alikethüda camiinin lebideryada olduğu muhakkaktır.

Camiin yapısı sanat kıymetinden mahrumdur. Fakat içi, kendisine mahsus bir garabete sahiptir; şöyle ki: sokak kapısına dört basamak çimento merdivenle çıkılır; kapının üstünde genişçe ve kalın bir saçak vardır. Son cemaat yeri de, binanın ana duvarlariyle çevrilmiş ve ayni çatı altındadır. Sağda bir muvakkithane vardır; yanındaki ahşap merdivenden mahfile ve minareye çıkılır. Asıl cami ve mescit plânlarından tamamen ayrılmıştır; hüküm yerindedir: Bir klüp, sazlı kahve veya tiyatroyu andırmaktadır.

Kapıdan girilince, tavana kadar uzanan, sağlı sollu yedişerden on dört ahşap sütun sıralanmıştır; mihrap dıvarından başlayıp yine mihrap dıvarına kavuşmak üzere köşeleri doksan derecelik zaviye ile kıvrılmış at şeklinde bir mahfili vardır ki, yukarıdaki hükmü verdirten de bu mahfildir. Mahfilin kapı üstüne rastlayan kısmında da, yarım daire şeklinde bir müezzin balkonu yapılmıştır.

Kapıdan girildiğine göre, sağa gelen dıvarın alt kısmı penceresizdir; üstte, mahfil kısmında yedi pencere vardır; sola gelen dıvarın alt kısmında altı pencere üstte mahfil kısmında sekiz pencere vardır; ki, bu pencerelerden son ikisinin mütenazırı iki pencere, aşağıda, son cemaat mahallinde kalmıştır Denize bakan mihrap dıvarında da altlı üstlü dörderden sekiz pencere bulunmaktadır.

Sütunların üst kısmına ve çatının müezzin balkonu üstüne rastlayan kısmına, dairevî çerçeveler içinde on üç levha konulmuştur; müezzin balkonunun üstündeki levhada Bilâl Habeşînin, sağdaki sütunların üzerindeki levhalarda, mihrap dıvarından itibaren: Hz. Ebûbekirin, Osmanın, Hasanın, Said ibni Zeydin, Saad ibni Ebivakkasın, Abdürrahman bin Avfin; soldaki levhalarda, yine mihrap dıvarından itibaren Hz. Ömer'in, Alinin, Hüseyinin, Talhanın, Ebâ Ubeydenin ve Zübeyir ibni Avfin isimleri yazılıdır. Mihrap dıvarının çatı ile birleştiği yerde İsmi Celâl ile İsmi Resulü ihtiva eden ayni üslûpta iki levha bulun-

Sarıyerde Alikethüda Camii
(Resim: Nezih)

maktadır; mihrap duvarı ayrıca müteaddit levhalar ve dört adet Kâbe resmi ile tezyin edilmiştir.

Yine mihrap dıvarında, at nalı şeklindeki mahfilin sol yanı nihayetinde farsça tâlik hat ile bir levha vardır ki, camilerde bu dil ile yazılmış levha ve kitâbelere pek az rastlanır.

Camiin sair tezyinatından ortada büyük bir demir top kandil, dört küçük demir top kandil, mihrap önünde bir küçük âvîze, mihrap dıvarı önünde dört pirinç şamdan, kapıdan girince sağlı sollu toplu ve rakkaslı iki büyük saat vardır ki soldaki kıymetli bir saattir.

Dıvarlar, tavan, sütunlar, ahşap minberi, ahşap vâiz kürsüsü, mahfil parmaklıkları serapa filizî yağlı boya ile boyanmıştır. Bu monoton renk, bol ışık ve camiin garip plânı, insanın üzerinde garip bir tesir bırakmaktadır. Bu tesir, muhakkak ki, rûhâiyet ve huşu değildir.

Elektrikle tenvir edilmiştir. Mâbedin çarşıya bakan köşesinde, cephe dıvarında beş, Yenimahalleye bakan dıvarında 9 tane ki, hepsi 14 adet abdest muslukları vardır; musalla taşı da yan sokağın deniz ucunda ters çevrilmiş bizantin bir lâhid kapağından ibarettir. Beş vakit namazda cemaati pek çok olan bir camidir; hemen lebaleb dolmaktadır. Her taraf tertemizdir.

ALİ KUŞCU — Büyük astronom, büyük matematik bilgini, devlet adamı, aslı Mâverâünnehirlidir; bu memleketin neresinde ve ne zaman doğduğu bilinmiyor; babası Muhammed Kuşcu Timur'un torunu Mâverâünnehir Sultanı Uluğ Beyin doğancıbaşısıdır. İlk tahsilini bu ülkenin başşehri Semerkandde yapdı, Uluğ Beyden evvelâ bir mânevî baba şefkatini sonra mahremiyetini açmış olduğu dost himâyesi gördü ki asrın seçkin heyet ve riyâziye âlimleri arasında bulunan hükümdar Ali Kuşcudan «ferzendi ercümend», «mahremi mâst» diye bahseder. O tarihlerde asrın yine büyük bir riyâziye âlimi olan Bursalı Kaadîzâdei Rûmî Semerkandde yarleşmişti; bu beldede hem medresede kürsü sahibi idi, hem de Uluğ Bey tarafından 1421 de tesis edilmiş rasadhânenin Giyâseddin Cemşîd ile beraber müdürlüğünü yapıyordu. Uluğ Bey doğancı başısının oğlunu müsbet ilimler yoluna sevketti, hem kendisinden feyzalma fırsatını verdi, hem de Kaadîzâdenin terbiye eline teslim etti; bu âlim ile arkadaşı Hoca Giyaseddinin az bir ara ile ölümleri üzerine Ali Kuşcu Semerkand Rasadhânesine müdür oldu ve Semerkand Medresesinde salâhiyet ve liyâkatle kürsiye geçti. Fakat hicrî 853 (Milâdî 1449-1450) yılında hocası ve velînîmeti Uluğ Beyin saltanat hırsına kapılmış oğlu Abdüllâtifin ihânetiyle katli üzerine muhitinden nefret etti, hac farîzasını edâ bahanesi ile Semerkandi ve Maverâünnehri terkederek İrana geçti; Tebrizde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beyden büyük iltifat ve ikram gördü, onun yanında kaldı; bir müddet sonra, Akkoyunlularla Osmanlılar arasındaki anlaşmazlığı sulh yoluyla halletmek vazifesi ile Fâtih Sultan Mehmedin nezdine elçi olarak gönderildi. Şarkın ve garbın ulemâsını İstanbulda toplamayı kendine şiar edinmiş olan asrının en şevketli hükümdarı Büyük Fâtih Ali Kuşcuya da lâyık olduğu hürmeti göstererėk pâyitahtı olan cihânın bu en güzel beldesinde yerleşmesini ve tedrisâtına, artık hiç şüphesiz ki merkezi islâm olan İstanbulda devâmını teklif etti; kıymeti âlim, elçilik vazifesini tamamlamak için Tebrize avdetine izin istedi. Sultanı Rûmun arzusunu emir telâkki eylediği, kısa bir zamanda İstanbulda yerleşmek üzere geleceğini vaad etti. Târihi kesin olarak tâyin edilemiyor, 1469 - 1474 arasında Türkiyeye hicret seyahatini yapdı; Fâtih istikbâli için hududa kadar bir heyet göndererek, bütün akrabâ ve teallûkaatı ile gelmekte olan âlime günde 1000 akça harcırah verdi; Üsküdara muvasaletinde Saltanat kadırgası ile asrın allâmesi Hocazâde muhiddin efendi tarafından karşılandı. Bu suretle İstanbulda yerleşen Ali Kuşcu o zaman için büyük ücret olan yevmiye 200 akçe ile Ayasofya Medresesi Müderrisliğine tâyin edildi.

Bir müddet sonra bu iki âlim arasında çifte akrabalık kuruldu, Ali Kuşcunun kızını Hocazâdenin oğlu aldı, Hocazâdenin kızı da Ali Kuşcunun torunu (diğer kızının oğlu) Kutbeddin Mehmed ile evlendi, ki bu genç de büyük âlim Kaadîzâdei Rûminin oğlunun oğlu idi; bu ikinci izdivacdan, Hocazâde, Kuşcu ve Kaadîzâde ailesinin kanını taşıyarak on altıncı asrın büyük âlimi Mîrim Çelebi doğdu.

Ali Kuşcu İstanbulda (7 şaban 879) 16

aralık 1474 de öldü, Ebâ Eyyubül Ensâri türbesi civarına defnolundu; mersiye yollu söylenmiş kıt'adır:

Rahmet olsun ki fâzıl Kuşcu
Şehbâzi belâgat imiş ol
Mürgi rûhi ki cyledi pervâz
Mürgizâri Cinâna Hak vire yol..

Ders takriri son derece fasih ve beliğ, ilmî sohbetleri son derece tatlı idi; müsbet ilimlerin ciddî mesâisi arasında edebiyat ile de meşgul olmuştu; bir nevcivan bakkalın medhi şânında söylenmiş şu zarif farsca beyit ona izâfe edilir:

ترازو در کف تقال و من در صورتش حیران

بیا ای مشتری بنگر قمر در خانهٔ میزان

Elinde terâzi, bakkalın sûretine hayran oldum
Gel ey müşteri Kameri Mîzan Burcunda gör!..

Dr. Adnan Adıvar İslâm Ansiklopedisine yazdığı Ali Kuşcu makalesinde:

«Ali Kuşcunun İstanbul ulemasının hasedini, târizlerini celbettiği, kendilerinden şikâyeti muhtevi eski memleketine yazdığı bir mektuptan anlaşılıyor. Diğer taraftan Sami tarihinde memâlik-i rumda medrese keyfiyetini mukaddima Ali Kuşcu tertip idüp, iptida-i hâric, ikinci hâric diyerek, tanzim etmişler» denilmesine bakılırsa, Ali Kuşcu'nun ilmî teşkilâtta da müessir olmuş bulunması muhtemeldir.

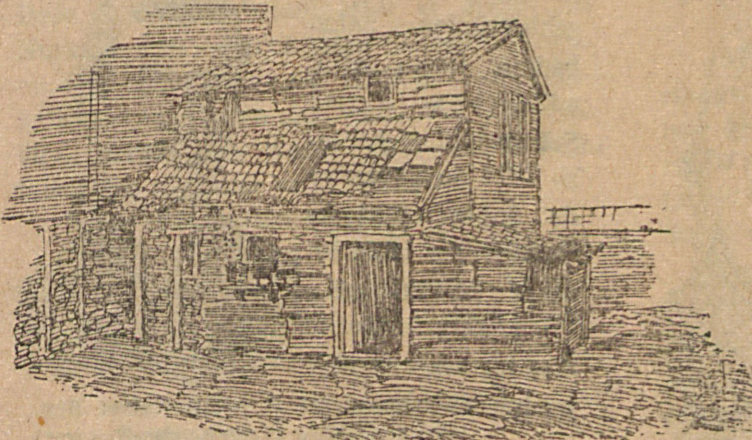
«Ali Kuşcu, Salih Zeki'nin ifadesine nazaran, Türkiyenin ilk hakikî astronomi hocasıdır. Filhakika bu zatın İstanbula vürudu ile astronimi tahsili canlanmış, hattâ Hoca Sinan Paşa bile, Molla Lûtfiyi onun derslerine göndererek, bilvasıta istifade etmiş ve Paşanın kürsi-i tedrisinde de XVI. asrın meşhur Türk astronomu Mîrim Çelebi yetişmiştir» diyor.

Bibl. : A. Adıvar, Ali Kuşcu (İsl. Ansiklopedisi); A.S. Ünver, Ali Kuşcu.

ALİKUŞÇU SOKAĞI — Edirnekapısının içinden ve Hendek köprüsünün üstünden geçen sokaktır; kapının şehir içine bakan ağzı, bir otobüs veya kamyon ancak geçebilecek kadar dardır; kapı içi biraz genişler; kapıdan çıkılınca, köprü üstü, Edirnekapı caddesi kavşağına kadar üç araba rahat geçebilecek kadar geniştir; kapıdan çıkınca, eskiden kapı ile hendek köprüsü arasında sağlı sollu ahşap baraka - dükkânlar vardı; bu satırların yazıldığı sırada, belediyenin yerinde bir emri ile bunlar yıkılmış, kapının yüzü açılmış, meydana çıkmış bulunuyordu; köprüyü geçtikten sonra sıralanmış olan ahşapların da yakınlarda kaldırılacağı söylenmekte idi; ki, bu arada, vaktiyle pek şenlikli bir yer olan, tatil günlerinde meşhur mısır tarlasına gidenlerin konakladıkları Hasan Kuşanın bahçeli kahvesi ile karşısındaki aile bahçesi de bulunmaktadır (Ocak 1946).

Bu semtin pitoresk eskiliğini korumak bakımından, bu meşhur kahvehanelerin kaldırılmasından ziyade, büyük şehre lâyık bir güzellikte tamirine gidilmesi daha uygun olsa gerektir (1946).

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

Kasımpaşada Alikuzu Tekkesi
(Resim: Nezih)

ALİKUZU TEKKESİ — Kasımpaşada Çürüklükte Bedreddin Mahallesinde rifaî dergâhiydi, âyin günleri perşembe idi. Arifhikmet (eski tekke arkası) Sokağiyle Salâhiuşşakî Sokağı arasındadır; büyük bir kısmı yıkılmış, kulübeden farksız bir parçası ve keza bir kulübe haline konulmuş kahve ocağı dört yoksul aileye mesken olmuştur. Tekkenin mezarlığı da kaldırılmış, bir bahçecik yapılmıştır (1946).

Bibl. : B. Olker, Gezi Notu.

ALİ MİSLİ EFENDİ (İshakzâde) — On sekizinci asrın

en seçkin ta'lik hattatalarından; yazıyı Durmuşzâdeden öğrenmişti; Mustakimzâde bu sanatkâr hakkında «serîülkalem, nerkisîyüşşiyem bir kâtibi nefîs» diyor; ilmiye mesleğinde Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmiş, 1775 (H. 1189) de yaşı 70 - 80 arasında iken ölmüştür. Şairliği de vardır.

Bibl.: Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ MUZAFFER EFENDİ — On altıncı asrın seçkin ta'lik hattatlarından; Mâverâünnehir Türklerinden olup, Türk ve İslâm âleminin fikir merkezi olan İstanbula geldiğinde, ta'lik yazıyı yazar san'atkârlar o asırda nâdir olduğundan Büyükşehrin kibar ve rical mahfillerinde fevkalâde iltifat görmüş, Yavuz Sultan Selim, divanının oğlu Şehzade Süleymana göndereceği bir nüshasını bu Ali Muzaffer Efendiye yazdırtmıştı; ki, sanatkâr, bu şair cengâverin eserini 1505 (H. 911) de tamamlamıştı; bu tarihte Yavuz Selim de henüz imparatorluk tahtına cülûs etmemişti.

Bibl.: Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ NACİ KARACAN — (B.: Karacan, Ali Naci).

ALİ NAZİMÂ BEY — Muallim; fransızcadan türkçeye ve türkçeden fransızcaya kendi adına nisbetle anılan meşhur lûgatlerin sahibi; uzun meslek hayatında en çok kitap yazmış simalardan biridir. Eski iptidaî ve rüşdiyeler için iki yüzden fazla, hemen her sınıfın ve her dersin kitabını yazmıştır.

1861 de İstanbulda doğdu, babası doktor kaymakam Ahmed Server Beydir. 1882 de Galatasaray Sultanisinden mezun olmuş, meslek hayatına da o sultanide, türkçe ve arapça muallimliği ile atılmıştır; bir müddet sonra da Mektebi Mülkiyenin fransızca muallimliğine tayin edilmiştir. 1888 de hususî Mektebi Edeb' in kurucuları arasında bulunmuş ve bir iptidaî-rüşdiye olan bu mektebin ders nazırlığını yapmış; 1891 de Maarif Nezareti tetkiki müellifat komisyonu âzası, 1894 de Mektebi Mülkiye müdür muavini olmuş, 1908 Meşrutiyet inkılâbında bu memuriyetden çekilmiş, bütün bu yıllar boyunca muallimliğe, bilhassa fransızca muallimliğine devam etmiştir; 1921 de Nişantaşı Sultanisi müdürlüğüne tayin edilmiş, 1924 de emekliye ayrılmıştır; fakat hususî mekteplerde ve bilhassa Amerikan Kolleji muallimliğine ölünceye kadar devam etti ve 1935 de 74 yaşında öldü.

Ali Nazîmâ Bey
(Resim: Nezih)

Büyük Maarif Tarihi müellifi ve sâbık İstabul Belediyesi mektupçusu Osman Nuri Ergin, Ali Nazimâ Bey hakkında şu mütalâayı yürütüyor:

«Devrinde pek moda olan jurnalcılığa sapmamış, yalnız okumuş, okutmuş ve mektep kitapları yazmıştır. Ölünceye kadar Babıâli caddesinden, hele Tefeyyüz kütüphanesinden ayrılmamıştır; son eserlerini hep bu kitaphane basardı. Şu var ki, biraz da maişet derdiyle yazılmış olan kitapları arasında büyük ve ilmî bir eser bırakamamış, çocuklar için yazdığı yüzlerce kitap, harf inkılâbı ve tedris usullerinin değişmesi yüzünden bugün artık okunmaz ve ele alımaz olmuştur».

1925 de Maarif Vekâletinin fazilet mükâfatı için İstanbul Muallimleri çoğunlukla Ali Nazimâ Beyi namzet göstermişti.

ALİ NUR EFENDİ — On yedinci asır ta'lik hattatlarından; ebcet hesabile kendi adı olan «Nur» isminin tutarı hicrî 1024 (M. 1615) yılında öldü; Fındıklıda Arap Ahmed Paşa mezarlığına gömüldü.

Bibl.: Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ NUSRET BEY — Edebiyat muallimlerinden; Plevne şehitlerinden Şahabeddin Beyin oğlu, edib ve şair Cenab Şehabeddinin kardeşi; 1874 'de Yenişehır de doğdu, 1891 de Harbiyeden istihkâm zâbiti olarak çıktı; «Ben gerçi askerim ama hiç askerlik yapmadım, mektepten çıkalı hocayım» der imiş.. Mercan ve Vefa idadilerinde, Muallim mektebinde, kürsüsünü dolduran seçkin bir

Ali Nusret Bey
(Resim: H. Çizer)

sima olmuştu. 1912 de genç denilecek bir yaşta öldü ve vasiyeti üzerine, Fâtih Camii hadiresinde Plevne müdafii Gazi Osmapaşa türbesinin önüne defnedildi.

Bu kabir, mermer bir sanduka üzerinde üstüvane şeklinde iki sütundan ibarettir. Baş taşının üzerinde mermer kabartma bir kâğıt, hokka ve kalem ve açık bir kur'anıkerim vardır. Kâğıdın üzerine şairin imzası hakkedilmiştir. Altında şu kitabe okunmaktadır:

Hayatı sa'yine verdin nihayet ey Nusret
Değil lisanü edeb, ağlasun bütün millet

Bütün hayatı fesahat, bütün hayatı kalem
Senin mezarının üstünde garkei mâtem

Sen o giryei fanii faniyattan uzak
Meşâkı ömrünü andıkca şâdkâm olarak

O nağmei pâşü mutantan, nezihü pür lemean
Lisanının ve hayalâtının nazirî olan

Riyazî âlemi ukbâda ruhi hassanın
Mehasini ebediyye ile haşrolub yaşasın

Ayak taşındaki kitâbe de şudur:

Plevne şühedasından binbaşı Osman Şahabeddin Efendinin mahdumu askerî kaymakamlığından mütekait Darülmuallimin ve Vefa İdadisi lisan ve edebiyat muallimi Ali Nusret Beyin ruhuna elfâtiha. Sene 1328 fî 31 kânunusani.

ALİ NUTKİ DEDE (Seyyid) — On sekizinci asır sonlarında yaşamış Türk musiki bilgini ve Türk dinî musikisinde büyük şöhret sahibi bestekârlardan; 5 Muharrem 1176 (1762) de Yenikapı Mevlevihanesi civarında bir evde doğdu; babası bu namlı dergâhın şeyhi Kütahyalı Ebubekir Efendidir, annesi de miraciyesile meşhur Nâyi Osman Efendinin kızı Saide hanımdır. Çok ciddî bir tahsil ve terbiye görmüş, hocaları arasında bilhassa devrin seçkin bir siması olan Ahmed Sabıh Dede Efendi de bulunmuştur ki, küçük Ali Nutkinin üzerinde çok tesiri olmuştur. Henüz on dört yaşında iken (H. 1189) 1775 de Yenikapı dergâhına şeyh oldu ve (H. 1219) 1804 de öldü, dergâhta babasının yanına defnedildi. Sururinin söylediği vefâtı tarihidir:

Kevser safası eyledi Seyyid Ali Dede

Fâzilet ve kemal sahibi, hoşsohbet ve zarif, şair, âşık adamdı. Muasırlarının hürmet ve sevgisini kazanmıştı, asrın büyük şairi Şeyh Galib onun hakkında:

Dedem kim Hazreti Seyyid Alidir
Kerâmet veçhi pâkinde celîdir
Odur seccadei mânada el'an
Sezâdır rütbei irşada el'ân

diyecek kadar hayranlarından idi; Ali Nutki Dede, şeyhliği icabı, pek genç, yanakları ilk tüylendiği zaman sakal salmıştı; şeyh Galib bu münasebetle kaleme aldığı bir tarih manzumesinde, onun portresini şu beyit ile çizmişti:

Nevcivan merdi pîr meşrebdir
Pîrdendir ana bu lûtfi nigâh

Türk klâsik musikisinin en büyük şöhreti olan Hamamîzade İsmail Dedenin de mürşidi ve musikide üstadı olmuştu. Ölümünden az evvel şevki tarab makamında bir âyini şerif bestelemiş, dinî musikinin şaheserleri arasında sayılan bu nefîs eser, ilk defa olarak Yenikapı Mevlevihanesinde (19 Rebiülâhır 1219) 1804 de okunmuştu. Şeyh Efendi bu bestesini Hamamîzadeye ithaf etmiş ve dergâhın mecmuasının kaydına «Derviş İsmail» ibaresini yazmıştı. Ali Nutki Dede bu âyin gününden pek az sonra ölmüş, İsmail Dede ayni mecmuaya şu satırları ilâve ederek eserin asıl sahibinin kim olduğunu bildirmek necâbetini göstermişti:

«Şeyhim azizim Yenikapı şeyhi Esseyid Şeyh Ali Efendi Hazretlerinin reyü tedbîri ve her bir nağmede ta'rifi munzam olduğundan hâlâ okunan bestede medhalim yoktur. Hâli hayatlarında tenbihleri mucibince kendi isimlerini ihfâ ve bâlâsına bu fikrin ismini tahrir buyurub fakire alâ tarikilhediye ihsan buyurdular. Elfakir: Derviş İsmail».

Ali Nutki Dede, kendi tâbiri ile «Zamanı meşihatinde dergâha gelen hücrenişîn canların» hal tercümelerinden mürekkeb «defteri dervîşân» adında bir eser bırakmıştır ki, devrin kıymetli tarih kaynaklarından biri olmuştur.

Bib.: S. N. Ergun, Türk dini musikisi, II.

ALİON (Antoine) — Abdülmecid devrinde İstanbulun namlı zenginlerinden; babası Fransa büyük ihtilâlinin Terreur devrinde Fransadan Türkiyeye hicret ederek İstanbulda yerleşmiş ve Antoine, Büyükderede doğmuştur.

Alion ailesi yazın Büyükderede bir aralık Avusturya sefarethanesi olan yalıda, kışın da Beyoğlunda eski bonmarşenin (Karliman Pasajının) bulunduğu yerdeki konaklarında otururlar. Yazın bir kısmını da Karadeniz sahilinde Demirci köyünde geçirirlerdi; burada köylüye fevkalâde yardımları görül-

müş, köye bir de çeşme yaptırmışlardır.

Antione Alion, Jacques ve Jean adındaki kardeşleriyle beraber İstanbulda bir de banka kurmuştur ki, halk ağzındaki «Alyon kadar zengin» tâbiri buradan kalmıştır.

İstanbulda ilk belediye teşkilâtı yapılırken kurulan komisyonun en nüfuzlu âzalarından biri olarak seçilen Antoine Alion Fransada ölmüş nâşı İstanbula getirilerek Pangaltı kabristanına gömülmüştür.

ALİ ONBAŞI (Osmanoğlu) — Dördüncü avcı taburu efradından ve 31 Mart ihtilâli müşevviklerinden; Köprü üzerinde genç mektepli zâbitlerden Mülâzım İlyas Efendinin katili; Hareket ordusunun İstanbula hâkim olmasından sonra divânı harbçe idama mahkûm edildi ve köprü başında asıldı.

Bibl. : Gazeteler.

ALİ PALAZ — Son Yeniçeri zorbalarından Burunsuz Mustafa Ağanın Galatadaki kahvehanesinin ocakçısı, ayak takımı arasında güzelliği ile şöhret bulmuş, ağasının kanadı altında şimarmış, bir kayıkçıyı yaralaması üzerine henüz on beş yaşında iken Alemdar Paşanın emriyle vak'a mahalli iskelede boynu vurulmuştur (B. : Mustafa Ağa, Burunsuz).

ALİ PAŞA ((Bezzaz) — Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre, Uzunçarşı boyunda Bezzaziye mescidinin bânisi; kabri de mescidinin yanında imiş, yangınlarda harab ve izi silinnip kaybolmuş.

Bibl. : HC, I.

ALİ PAŞA (Çorlulu) — Devlet adamı, üçüncü Ahmedin Sadırazamlarından; aşağıdaki satırlar Reşad Ekrem Koçu'nun İslâm Ansiklopedisine yazdığı makaleden alınmıştır:

«Çorlulu bir çiftçinin yahut bir berberin oğludur. 1670 yılına doğru bu kasabada doğdu. İkinci Sultan Ahmed devri ricalinden Kara Bayram Ağa, Ali'yi, zekâ ve güzelliğini takdirden evlâdlık almış ve Galatasarayına çırağ etmiştir. Oradan Enderun-i hümâyun Seferli koğuşuna ve bilâhare Hasodaya alınmış, İkinci Sultan Mustafa zamanında da (1701) silâhdar olmuştur.

Çorlulu Ali Ağa, silâhdarlığında bütün saray memuriyetlerinin rütbe ve derecelerini tayin eden yeni bir nizamname vücuda getirmiş, bu arada kendi makamını, Enderun-i hümayunun en büyük zâbitliği derecesine çıkarmış ve o zamana kadar, tavaşî denilen ak hadımların elinde bulunan Babüssaade ağalığına tâbi Ederun-i hümayun koğuşlarındaki zülüflü gılmanları da silâhdar ağanın idaresine bağlamıştır. Bir de, sarayda padişah ile sadırâzam arasındaki muhabereye Babüssaade ağaları vasıta olurken, bu teşkilâtı müteakip, bu hizmet de silâhdar ağaya intikal etmiştir (B. : Ak Ağalar). Ali Paşa, Edirne Vak'asında ihtilâlci askerlerin İstanbuldan Edirne üzerine yürüdükleri sıralarda, saraydaki nüfuzunu çekemiyen şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile sadırâzam Râmi Mehmed Paşa tarafından, »Böyle bir zamanda iş bilir vezire ihtiyaç var» bahanesi ve vezirlik rütbesi ile, saraydan çıkarıldı. Üçüncü Sultan Ahmedin cülûsunda Halep vâlisi tâyin edildi ve pâdişah ile devlet erkânının İstanbul'a hareketlerinde, Feyzullah Efendi ile evlât ve etbaının gizli mallarını meydana çıkartmağa memur olarak, Edirne.de kaldı. Bu işi bitirip, mansıbına gitmek üzere, İstanbula geldiğinde, Halep valiliği Çerkes Mehmed Paşaya verilerek, Ali Paşa kubbe veziri oldu (3 Cemaziül-âhır 1115 = 5 ekim 1703). 1704 yılı başlarında, Enderun-i hümayundaki nüfuzunu çekemeyen Kalaylıkoz Ahmed Paşa tarafından, Trablusşam eyaleti ile İstanbuldan uzaklaştırıldı ise de, bir buçuk ay kadar sonra (şâban 1116) tekrar kubbe veziri, 19 muharrem 1118 (30 mayıs 1706) da, Baltacı Mehmed Paşa yerine, sadırazam ve sadaretinin ikinci senesinde ise (1708), İkinci Sultan Mustafanın kızı Emine Sultan ile evlenerek, damad oldu. Padişah Üçüncü Sultan Ahmed düğün alayını sadırazam sarayından seyretti ve Ali Paşaya iltifat olmak üzere, iki gün orada misafir kaldı.

Sadaretinde devlet hazinesinin israf edilmemesine dikkat, icraatının esasını teşkil etmişti. Saray mutbakları masrafının kontrolü usûlünü koydu, tersane faaliyetine ehemmiyet verdi, birçok gemi topları ve lengerler döktürerek, tersane levazım ve silâh anbarlarının doldurulmasına çalıştı, her sahada ve bilhassa timar tevziatında ve asker ocaklarındaki suiistimaller ile mücadele etti. Haricî siyasette, Rusyaya karşı İsveç ile ittifaka şiddetle taraftardı. Babadağı muhafızı Yusuf Paşayı, İsveç murahhasları ile anlaşmak üzere, yarı resmî murahhas tayin etti. Yusuf

Paşa, Demirbaş Şarl ile şahsî muhâberata girişti ve ona Rusya ile vukua gelecek muharebede Kırım askeri ile yardım vaadinde bulundu; fakat bu teşebbüsünden haber alan Üçüncü Sultan Ahmed, bunun Rusya ile aradaki musalâhanameye mugayir olduğunu hatırlatarak, sadırazamı tevbih etti. İsveç kralına, Poltava hezimetini müteakip, Türkiyeye ilticasında, padişahın hediyeleri ile beraber, mükemmel takımlı bir at ve mücevherli hançer yollayarak, emniyet ve selâmetle memleketine gönderileceğini bildirdi. Kral, sözünde durmamış görünen Çorlulunun hediyelerini, yakınlarının ve mutavassıtların ısrar ve ricalarına rağmen, kabul etmedi. Ali Paşanın, bu vaziyete sebebiyet vermekle itham ettiği Yusuf Paşa ile Demirbaş Şarl'a iğbirarı, esasen nâzik olan vaziyeti vahim bir safhaya soktu ki, bu da Pâdişahın, Ali Paşaya itimadını sarstı.

Çorlulu, Macaristan ahvaline karşı da kayıtsız değildi; daha sadâretinin başlangıcında Macar vatanperveri Rakoczy Ferenc'den, yardım taleb eden pek dostâne ve hazin bir mektup almıştı. 'Sarayda Silâhdar Ali Ağa (bilâhare sadırazam Şehit Ali Paşa), Çorlulu Ali Paşanın sukutuna çalışalnarın başında bulunuyordu; fakat, kızlar ağası yazıcısı ve sadırazamın dostu İbrahim Ağanın (Nevşehirli İbrahim Paşa) nüfuzu ve himayesi yüzünden, muvaffak olamıyordu. İbrahim Ağanın, Haremeyn muhasebeciliği ile saraydan çıkarılması Çorlulu Ali Paşayı kıymetli bir müdafiden mahrum bıraktı. Azlettirip Sinop'a sürdüğü sabık Şeyhülislâm Paşmakçızâde Ali Efendi, sadırâzama malûmat verilmeden, affedilip İstanbula getirildi ve bu suretle Çorlulunun haysiyetine darbe indirilmiş oldu. Birkaç gün sonra da, kapıcılar kethüdası Ali Ağa eli ile, mühr-i hümayun geri alınarak, Ali Paşa azil ve yerine Köprülüzâde Numan Paşa sadırâzam oldu (18 Rebiülâhır 1122 = 16 Haziran 1710). Ali Paşaya Kefe eyâleti tevcih olunarak, kalabalık bir kapı halkı ile, o havaliye derhal hareketi lüzumu bildirildi ise de, yoldan çevrilerek, Midilliye sürüldü. Orada, bir buçuk sene kadar sonra (Zilkâde 1123 = Aralık 1711), idam olundu; kesik başı İstanbula getirilerek, Bâb-ı hümâyun önünde teşhir edilip, Çarşıkapıdaki camiinin mezarlığına defnedildi. (B. : Çorlulualipaşa Camii ve Medresesi). Ölümünde yaşı kırkı geçiyordu. Mezar taşında Dürrî'nin bir kitâbesi vardır. Ali Paşanın Arnavutköyündeki yalısı, devrin boğazı tezyin eden en güzel binalarından idi. İstanbulda kendi adını taşıyan iki cami, Tersanede bir hamam ve üç çeşme, Eski Alipaşada Hırka-ışerif muhafazası için kâgir hücre ve imaret, Çorlu'da bir çeşme ve mektep yaptırttı».

ALİ PAŞA (Damad Şehid) — On sekizinci asrın büyük vezirlerinden, üçüncü Ahmedin Sadırazamlarından; aşağıdaki satırlar, Türkiye tarihi üzerinde salâhiyetle söz sahibi Prof. M. Cavid Baysun'un İslâm Ansiklopedisine yazdığı makaleden alınmıştır:

«Bazı paşaların kethüdalığından mütekait Hacı Hüseyin Ağanın oğlu olup, İznik gölü civarındaki Sölöz'de, takriben 1667 (H. (H. 1079) de doğdu; 5 ağustos 1716 (16 şâban 1128) de Peterwaredin muharebesinde şehid oldu.

«İkinci Sultan Ahmedin son zamanlarında enderuna girip, kiler hizmetinde bulunurken, ayni zamanda iyi tahsil de gördüğünden, İkinci Mustafa devrinde sır kâtibi, Üçüncü Sultan Ahmedin cülûsundan sonra rikâpdar, çuhadar ve nihayet 1704 (1116) te silâhtar tayin edildi. Padişah üzerinde nüfuz ve tesiri mütemadiyen artarak, devletin en kudretli bir şahsiyeti oldu ve ölümüne kadar böyle kaldı; hoş görmediği Sadırâzamlar bile mevkilerini muhafaza edemezlerdi. Sultan Ahmed, silâhdarına vezaret rütbesini tevcih ederek, 14 mayıs 1709 (4 rebiülevvel 1121) da ona beş yaşındaki kızı Fatma Sultanı verdi. Sadırâzam Çorlulu Ali Paşa bu izdivaca muhalefet etmek istediğinden, evvelâ azil ve bilâhare de idam edilmiştir. Vezir-i sâni nasbolunan Damad Ali Paşa artık mânen sadâret vazifesini ifa etmekte idi. Rikâb-ı hümâyun kaymakamlığında dahi bulunarak, müteaddit sadırâzamların tayin ve azlinde âmil oluyordu; bunların arasında Köprülüzâde Numan Paşa ve Prut'ta Rus Çarı Petro ile karşılaşan Baltacı Mehmed Paşa da vardır.

«O sırada Sadırâzam olan Hoca İbrahim Paşa, Damad Ali Paşadan kurtulmak için, onu bir ziyafet esnasında öldürülmek maksadını güttüğü anlaşıldığından, idam edilerek mühri hümâyun Ali Paşaya verildi 27 nisan 1713 = 1 rebiülâhır 1125).

«Karlofça muahedesi ile arazisinin bir kısmını kaybeden Osmanlı devleti, bir istirdat siyaseti takip etmekte ve Damad Ali Paşa da bu siyasetin mürevviçlerinden bulunmakta idi. Bunun icabatından olmak üzere, giriştiği Mora seferi en mühim muvaffakıyetini teşkil eder. İsyan eden Karadağlılar Venediklilerden yardım görmüş, Venedik korsan gemileri de, Akdenizde Türk gemilerine tecavüz etmişti. Bu hâdiseler iki devlet arasındaki muahedeyi ihlâl eder mahiyette görüldü. 8 birincikânun 1714 de, Sadırâzam konağındaki bir içtimaı müteakip, Venediğe sefer ilân olundu. Ali Paşa kara ve deniz kuvvetlerini teçhizi ile meşgul olduktan sonra, kendisi ordunun, kapudân-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa da donanmanın başında olarak, Selânik'e gittiler. Sadırâzam Yenişehir üzerinden Korent'e inip bu kaleyi zaptederken, kaptan paşa ise İstendil (Tenos) adası ile Egine'yi fethediyorlardı. Katolik Venediklilerden müteneffir olan rumlar, türklerin avdetini memnuniyetle karşılamışlardı.

«Damad Ali Paşa Korent'ten sonra Anapoli (Napoli de Romania) ve Argos'u alıp, Modon, Koron ve Navarin'e dört saatlik bir mesafeye geldi. Venedikliler diğerlerini bırakarak, Modon'u müdafaa ettilerse de, Venedik donanması çekildiği gibi, kale de kara kuvvetlerine uzun bir mukavemet gösteremedi. Girit'te de Venediklilere ait Suda ve Spina-Longa, adadaki Türk kumandanları tarafndan alınmış, Ayamavra adasını düşman tahliye etmişti. Sadırâzam istirdad ettiği yerlerin muhafaza ve idaresi için tedabir ittihaz edip süratle Edirneye avdet etti.

«Ali Paşa Venedik devletinin elinde donanma üssü olarak kullanılan Korfu adasının zaptı için 1716 senesinde yeni bir sefer hazırlamakta iken, Venedik ile tedafüî ve tecavüzî bir ittifak akdeden Avusturya, müdahalede bulunarak, prens Eugen tarafından kendisine, Karlofça muahedesi ahkâmına riayet ihtarını mutazammın, bir mektup gönderildi. Sadırâzam Eyyub'da valde sarayındaki içtimada, nakz-ı ahd edenin Avusturya olduğunu, mezkûr devlete harp ilân etmek tasavvurunda olduğunu bildirdi. Ertesi gün Davud Paşa ordugâhındaki içtimada, kendisi Avusturya üzerine gitmeğe, Korfu'ya da ayrıca kuvvet göndermeğe karar verdi.

«Yüz elli bin kişilik bir ordu ile Belgrad'a gelen Sadırâzam, yeniçeri ağası Hüseyin Ağanın Tamşuvar (Temesvar) tarafına gidilmesi reyine mukabil, Rumeli beylerbeyi Sarı Ahmed Paşanın Peterwardein üzerine yürümek tavsiyesini kabul etti. Bu esnada prens Eugen Avusturya ordusu ile Futak'ta bulunuyor, Kont Palffy de macarlara kumanda ediyordu. Sava nehrinden geçen osmanlı ordusunun, Kurt Mehmed Pasa idaresindeki, ileri kıt'aları Kont Palffy'yi mağlûp etmiş prens Eugen ise, Peterwardein'de vaktiyle Sürmeli Ali Paşanın yaptırdığı mevzilerin gerisine askerini yerleştirmişti. Damad Ali Paşa düşman kuvvetleri ile 3 ağustos 1716 günü karşılaştı. Ne o gün, ne de ertesi gün, düşman hücuma geçmedi. Metris seraskeri, Sarı Ahmed Paşa, düşman taarruz etmeyince, askeri çadırlarına iade etmişti. Nihayet 5 Ağustosta sabahleyin ansızın prens Eugén taaarruza başladı. Muharebe bütün cepheye yayıldığı halde, her zaman çok ihtiyatkârlık gösteren Ali Paşa, basireti bağlanmış gibi, âtıl halde kalmıştı. Ancak Osmanlı ordusunda ric'at kendini gösterdikten sonra, maiyetindekileri ileriye sevkedip, kendi de düşman üzerine atılırken, alnına isabet eden bir kurşun ile, mühlik surette yaraladı; bir caphane arabası içinde, geriye nakli esnasında vefat etti. Belgrad'da Kanunî Sultan Süleyman camii hazinesine, kanlı elbisesi ile, defnedildi. Şehadetinden yedi sene sonra Belgard'ı zapteden Avusturya kumandanı Laudon mezarını Viyana'da Hadersdorf ormanına nakletti.

«Avusturya seferine girişmek ile imparatorluğu felâketli bir mecraya sürükleyen Damad Ali Paşa büyük bir kumandan olmamakla beraber, cesur bir insan ve iyi bir devlet adamı idi. Son derece rüşvet aleyhdarı idi. Zamanında mutad hediyelerin bile teatisini menetmiş, silâhdarlığında sarayın masraflarını intizamı altına almıştı. Devlet memurlarının nasıl hareket etmeleri lâzım geldiğini bildiren talimatını her tarafa tâmim etmişti. Emir ve fikirlerine muhalefet gösterenleri şiddet ile tecziyeden çekinmezdi. Kan dökmeye fazlaca mütemayil olduğundan, bazı haksızlıklara sebebiyet vermemiş değildir. Kendi sadâretine kadar o makamı işgal edenleri pek rahat bırakmamış, sadırâzamlığında ket-

hüdası Köse İbrahim Ağanın meş'um tesiri altında kalmıştır. Maamafih mârifet erbabını himaye eder, şiir ve ilim ile bilhassa astronomi ile meşgul olarak kitaplara büyük bir rağbet gösterirdi; memleketten harice kitap satılmasını menetmiş ve Şehzâde Camii civarında zengin bir umumî kütübhâne tesis etmiş, bu kütüphanenin fihristi dört cilt tutmuştu.

«Silâhdar ve Şehit ünvanları ile de yadolunan Damad Ali Paşa, bir müddettenberi medrese hâline gelmiş olan Galatasarayını eski şeklinde Enderun mektebi yaptığı gibi, doğduğu yerde bir cami inşa ve Ayvansaray tarafında Çınarlı mescidini tâmir ettirmiştir» (B. : Şehidalipaşa kütüphanesi).

ALİ PAŞA (Dr. Mehmed) — Hem mesleğindeki hazâkati, hem kalemi, hem de uzun yıllar Hilâliahmer (Kızılay) hayır Cemiyetinin reisi olarak memlekete büyük hizmetlerde bulunmuş tıb tarihimizin necîb bir sîmâsıdır. 1856 da Sakız da doğmuştur, babası bu adanın yerlisi Çalımoğlu Besim Efendi adında bir zâtdir; İstanbula rüşdiye mezunu delikanlı olarak geldi, 1880 Askerî Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesi ile mezun olarak ordu hizmetine girdi, uzunca bir zaman Tıbbiye Mektebinde muallimlik yaptı, 1920-1921 de ordu başhekimliğinden emekliye ayrıldı ve kendisini Hilâliahmere vakfetti, bu büyük kurumun on beş sene reisliğini yaptı; ayrıca Veremle Mücadele Cemiyetinin kurucuları arasında bulunub ayni fedâkârlıkla onun da reisliğini kabul etti. Bütün memleketin ve bilhassa İstanbulluların sonsuz sevgi ve hürmetini kazanmış bir vatandaş olarak 1936 da vefat etti, kabri Paşabahçesi mezarlığındadır.

Dr. Ali Paşa
(Resim: Nezih)

ALİ PAŞA (Güzelce, yahud Çelebi) — On yedinci asır devlet adamlarından, ikinci Osmanın Sadırâzamlarından; aşağıdaki satırlar Reşad Ekrem Koçu'nun İslâm Ansiklopedi'sine yazdığı makaleden alınmıştır:

«Aslı İstanköylüdür. 1587 (H. 996) de, Cezayir beylerbeyi iken, Trablusgarb'da mehdîlik dâvası ile huruç eden Yahyâ bin Yahyâ tarafından öldürülen İstanköylü Ahmed Paşanın oğlu ve, anasının ceddi Kaya Paşa tarafından, seyidlerden idi. Doğum tarihi malûm değildir. Babası öldüğü zaman, henüz büluga ermemiş bulunuyordu. Adalı ve kaptan oğlu olmak münasebeti ile, çocukluğu ve gençliği denizlerde geçti. Beş yıl kadar Dimyat beyi (1597? — 1602?), 1602 de Yemen beylerbeyi olduktan ve on dört yıl içinde de, Tunus, Mora ve Kıbrıs sancaklarında dolaştıktan sonra, kubbe vezirleri sırasına geçti. 17 İkinciteşrin 1617 de, Öküz Mehmed Paşanın vezir-i âzamlıktan infisali üzerine, vezir-i âzam olan Kaptanı deryâ Halil Paşanın yerine kaptan paşa tayin edilip, o yılın deniz seferi mevsiminde, donanma ile Akdenize çıktı. Navarin'den Dalmaçya sahilleri boyunca yukarı çıkmak istediği zaman, eski gemilerini bu limanda bırakmasını tavsiye edenlere: — Ben kadirga içinde doğmuş, büyümüşüm! cevabını vererek, donanmanın bütün gemileri ile, 23 ağustosta engine açıldı. O günün akşamı büyük bir fırtınaya tutularak, donanmasından, dördü cebeci gemisi, ikisi yeniçeri kadırgası ve beşi bey gemisi olmak üzere, on bir gemi battı ve içlerinden bir can bile kurtulmadı. Ali Paşa dağılan donanmayı, ancak yirmi beş gün sonra, Koronda, toplayabildi. Ali Paşa Birinci Mustafa'nın cülûsunda azledilip, yerine Kara Davud Paşa tayin olundu ise de, kırk gün sonra Davud Paşa azledilerek, Ali Paşa ikinci defa kaptanı deryâ oldu. 1618 yılı mevsiminde, donanma ile ikinci defa sefere çıkarak, Kefalonya sularında dolaştı. Ertesi yıl da üçüncü seferinde altı tüccar gemisi zaptedilip, o sıralarda tahta yeni çıkmış bulunan İkinci Osman'a bu gemilerden aldığı ganaimden, sırtlarında birer kese kuruşla, iki yüz esir takdim etti. Halil Paşa yerine, ikinci defa sadırâzam olan Öküz Mehmed Paşa, Ali Paşanın genç hükümdar üzerinde bu suretle yaptığı iyi tesirden kuşkulandığı için, onu düşürmek maksadı ile, Fransa ve Venedik elçilerini teşvik etti. Elçiler gemilerin muahedelere aykırı olarak zaptedildiğini iddia ve bu müsadereyi protesto ettiler. Ali Paşa, sadırâzama beş kese akçe ve bir kaç esir hediye ederek, emniyetini kazandıktan sonra, padişaha da, kızlar ağası Mustafa vasıtası ile, bir çok kıymetli hediye-

ler takdim edip, mühr-i hümâyun kendisine verildiği takdirde, hazineye yeni gelir kaynakları bulacağını taahhüt etti. Bunun üzerine Öküz Mehmed Paşa azledilerek, Güzelce Ali Paşa sadırâzam oldu (16 Muharrem 1029 = 23 Birincikânun 1619). Ertesfi gün, sadâretinin ilk icraatından olmak üzere, selefini, bütün mal, mülk ve paralarını müsadere ettikten sonra, Halep beylerbeyliği ile payitahttan çıkardı. Ali Paşanın vâdettiği yeni gelir kaynakları, böyle amansız müsaderelerdi. Mal tahsilinde büyük mahâret göstererek, her hafta başında İkinci Osmana fevkalâde hediyeler takdim etti. Padişah nezdindeki nüfuzu ve sadarette istiklâli o derecede arttı ki, servet sahiplerinden hiç kimse, müsadereler için büyük bir ustalık ile türlü türlü sebepler ibda eden Ali Paşanın pençesinden kurtulmadı. Uzun zamandanberi sarayda fevkalâde nüfuza sahip olan ve bizzat kendisinin de velinimeti bulunan kızlar ağası Mustafa Ağa azledilip, emvali zaptolunarak, Mısır'a sürüldü. Emektar ve nüfuz sahibi bir vezir olan meşhur defterdar Bâki Paşa da Yedikuleye hapsedilerek, emval, eşya ve paraları müsadere edildikten sonra, Cezayir'e nefyolundu. Zaptedilen bir kadırganın iadesini isteyen Venedik elçiliği tercümanı Borissi, Ali Paşanın istediği 100.000 taleri vermediği için, damadı olan Moldavya prensi Gratiani'nin azlinde fesat ile itham edilerek, idam olundu (Şubat 1620). Uzun zamandanberi yeniçeri ocağının et müteahhidi bulunan rum Skarlati'den bir gün, o zamana kadar kestiği bütün koyunların derilerinin hesabını sordurdu ve kendisini muazzam bir meblâğ ödemiye mahkûn ettirdi. On yıl içinde üç yüz metropolit tayin etmiş bulunan rum patriki de, 100.000 duka talebi ile karşılaştı ise de, 30.000 duka vererek, kurtuldu. Hersek-oğlu Ahmed Paşa ahfadından bir zat da hapse atılarak, hâyatını ancak 30.000 duka vermek suretiyle kurtarabildi. Padişahın hocası Ömer Efendi, silsile-i ulemaya müdahale suçu ile, Hicaz'a sürülmek üzere, Üsküdara geçirildi.

İkinci Osmanı Lehistan seferine teşvik eden kendisidir; bu sırada, mesâne taşından muztarip olan Ali Paşa öldü (15 Rebiülâhır 1030 = 8 mart 1620). Beşiktaş'ta, Yahyâ Efendi türbesi yanındaki türbesine defnedildi.

«Güler yüzlü ve herkese karşı muhabbet izhar eden bir zattı. Vezâretinde ne yaptı ise, kurbanlarının yüzlerine karşı huşûnet göstermeden yaptı, bundan dolayı Çelebi lâkabını Hayratından Boğaziçinde, Yeniköyde bir cami vardır ki, paşanın ölümünden bir müddet sonra yanmış ve vakfı da münderis olduğu için, bir hayır sahibi tarafından, yeniden inşa ettirilmiştir. Bir cami de Sakız'da yaptırtmıştı.»

ALİ PAŞA (Hadım) — Devlet adamı, ikinci Beyazıdın Sadırâzamlarından; Babüssaade ak hadınlarından yetişmedir, doğum tarihi bilinmiyor. Aşağıdaki satırlar, Reşad Ekrem Koçu'nun İslâm Ansiklopedi'sine yazdığı makaleden alınmıştır:

«İkinci Sultan Bayazıdın cülûsunda, Karaman Beylerbeyliği ile, çırağ edildi. Rumeli beylerbeyi iken, 1485 (890) de Boğdan voyvodasının Akkerman'ı geri almak istemesi üzerine, Eflâk seferine memur edildi ki, bu seferi zamanın müverrihleri, parlak bir askerî cevelân olarak tasvir ederler. Ali Paşa 1486 da vezir oldu ve mısırlılar ile Toroslarin ktesinde vukua gelen muhaebelerde, Osmanlı kuvvetlerinin mağlûbiyeti üzerine, 1487 baharında muzaffer Rumeli askerleri ile sadırâzam Davud Paşaya iltihak etti. Adana ve Tarsus kalemlerini tâmir ve tahkim, Payas ve Sis kalelerini zaptetti. Asker arasında hastalık çıkması üzerine, ümerânın geri dönmek kararına karşı, Hadım Ali Paşa, Mısır ordusu ile çarpışmakta ısrar etti. Fakat erzakının, çete muharebeleri yapan Mısırlılar tarafından yağma edilmesine, Bilhassa Rumeli askeri arasında da, iklimin değişikliği yüzünden hastalık çıkmasına ve buna yorgunluğun da inzimam etmesine rağmen, Mısır ordusunun büyük kısmı ile Ağaçayırında muharebe başladı. Çok kanlı olan bu muharebe, Mısırlıların firarı ile neticelendi ise de, Ali Paşada da takibe kudret kalmadığından, ordu Karamana çekildi (8 Ramazan 894 = 16 ağustos 1492). Ali Paşa 1500 de Mora'da Modon, Koron kaleleri ile Kefalonya ve Ayamavri adalarını zaptetti; müteakiben (1501), Mesih Paşanın yerine, sadırâzam oldu.

«Transilvanya harekâtında Thelegd'li Stephan'a Kızılkule'de yenildi. İki yıl süren bu birinci sadâretinden azlinde, kendisini Hersekoğlu Ahmed Paşa istihlâf etti. 1506 da,

ikinci defa olarak, tayin edildiği sadâreti, ölünceye kadar muhafaza etti. Tahtın meşru vârisi şehzade Korkud'a karşı, saltanatı Bayazıdın ikinci oğlu şehzade Ahmede temin için, çalıştı. Korkudun sancağına yakın sadâret hasları yüzünden çıkan ihtilâfta Ali Paşanın bu hasları muhafazadaki inadı, 1508 yazında (914 başları) şehzadenin bir kaç adamı ile Mısıra firarına sebep oldu ise de, Korkud'un haslarını iki misline çıkartan sadırâzam, firarînin avdetini temin etti. Ali Paşa, babasından hükümdarlığı zorla almak için, isyan eden şehzade Selime, Çorluda galebe çaldı (1511). Bilâhara Anadoluda Şeytan-kulu veya Şah-kulu adı verilen âsî Karabıyıklı-oğlunun tenkiline memur edildiği zaman, şehzade Ahmed de Ali Paşanın maiyetine verilmiş ve bu şehzade Amasyadan gelerek, Kızılkayada sadırâzama iltihak etmişti. Ali Paşa, orduyu şehzadenin kumandasına tevdi ederek, ılgar ile ve ancak 2.000 kişi ile Şah-kulu üzerine yürüdü; Sivas ile Kayseri arasında, Gökçay mevkiinde vukua gelen çarpışmada, sadırâzam bizzat âsiler üzerine yürüdü ise de, bunlar kendisini kılıç üşürüp öldürdüler; fakat Şahkulu da, aldığı yaralardan, öldü ve adamları dağıldı (1511). Hadım Ali Paşa harp meydanında ölen ilk sadırâzamdır; ölümü, şehzâde Ahmed için, bir felâket olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunun kuruluş devrinde muvaffakıyetleri ile halkın itimadını kazanmış olan Ali Paşa, cesur bir asker, âlim ve fadıl bir devlet adamı idi. İlim ve sanat müntesiplerini himaye ederdi. Şair Mesihî'yi derbederliğine rağmen, kâtipliğinde kullandı ki, bu şairin Ali Paşa hakkındaki mersiyesi XVI ıncı asır divan edebiyatının en güzel parçalarındandır. Vak'anüvis tayin ettiği İdris Bitlisî de meşhur tarihini ona ithaf etmişti.

İstanbulda, Divanyolunda Atikalipaşa camiini (1496), ve civarında medrese, mektep imaret, Karagümrükte Zincirlikuyu Camii ile karşısında bir çifte hamam yaptırttı. Hora manastırı kilisesini camiye (Ka'riye Camii) tahvil etti. Yassıören'de de bir cami inşa ettirmiştir.

(B. : Atikalipaşa Camii, Atikalipaşa Hamamı, Kaariye Camii).

ALİ PAŞA (Halayıkoğlu Kalaylıkoz) — On altıncı asır vezirlerinden ve Budin vâlilerinden; Budinde meşhur Gül Baba Türbesinde yatan zâttır. Pek genç yaşında vezir olmuş, harblerde cesareti, merdliği ile ün almış, hârikulâde güzelliği ise dillere destan olmuş ve genç yaşında ölmüştür.

Tuna kıyısına yakın bir tepe üzerinde bulunan Gül Baba türbesi Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmıştı. Büyük muharrir ve seyyah Evliya Çelebi, Gül Babanın Bektaşi fukarasından olup Fatih Sultan Mehmed, İkinci Sultan Bayazıd, Yavuş Sultan Selim ve Koca Sultan Süleyman zamanlarını gördüğünü, cenaze namazını Şeyhülislâm Ebussuud efendinin kıldırdığını ve Kanunî Süleymanın da cenaze namazında bulunduğunu söylüyor.

Osmanlı imparatorluğunun Budapeşte konsolosluğunda bulunmuş Rumbeyoğlu Fahrettin beyin Macar tarihinden naklettiğine göre Gül Baba türbesinde bir bektaşi babası değil bu Halayıkoğlu Kalaylıkoz Ali Paşa yatmaktadır:

«Halayık oğlu Kalaylıkoz Ali Paşa erkek güzeli genç bir vezir imiş.. Kendisine çılgın bir aşkla bağlı bir karısı ve bu kadından birkaç çocuğu varmış.. Kanunî Sultan Süleymanın torunu ve İkinci Sultan Selimin kızı Gevherhan veya Gevhermülûk Sultan, kocası kaptanı deryâ Piyale Paşa ölünce, güzelliği dillere destan olan Kalaylıkoz ile evlenmek istemiş.. Evlidir, çoluk çocuk sahibidir demişler.. Perde-i hicabı atıp isterim diye ayak diremiş.. Ali Paşaya derhal karısını boşayıp İstanbula gelmesi için bir ferman gönderilmiş... Paşanın karısı saçını başını yola dursun, Kalaylıkoz İstanbula gelmiş.. Fakat arkasından: «Sultana doyamadan ölsün!..» diye çırpınan karısının bedduasına uğramış.. Pek az sonra bir muharebede şehit olmuş.. Budinde defnedilmiş.. Bir iki sadık dostu güzelliği ile meşhur vezirin türbesi etrafını gül fidanlarıyla donatmışlar.. Halk da bu mezara Gül Baba adını vermiş.. Budin halkının ağzında dolaşan bir rivayete göre Türkler, Ali Paşanın erenlerden olduğunu söylerlermiş... Muharebede düşmanın attığı gülleleri eliyle tutar, geldiği yere fırlatır ve fırlattığı gülleler sanki bir top namlusundan çıkmış gibi düşermiş.. Asker bu sebepten Ali Paşaya «Gülle Baba» adını vermiş.. Şahadetinden sonra da Gülle Baba, Gül Baba olmuş..

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi de Paşadan şöylece bahsediyor:

«Namlı bir silâhşor, pek gösterişli, alımlı bir vezirdi.. Ata o kadar güzel binerdi ki görülmeğe seza idi.. Vekar sahibi adamdı.. Sokollu Mehmed Paşa ölünce, zevcesi İsmihan Sultan Kalaylıkoz Paşa ile evlenmek istedi. Paşa o zaman Budin valisi bulunuyordu, karısını boşayıp İstanbula gelmesi için bir fermanı hümâyun gönderildi.. Karısını boşayıp Budinden ayrılırken kocasını pek seven kadının feryat ve figanı Budinin yalnız halkını değil, dağlarını ve taşlarını ağlattı.. Budinli yıllarca sevgili karı kocanın ayrılışını bir vak'ai azime olarak unutmamıştır. O kadının bedduasına uğrayan İsmihan Sultan Ali Paşa ile evlendiğinin tezine öldü.. Ali Paşa tekrar Budin valiliğini istedi ve isteği yerine getirildi ve çok geçmeden o da öldü. Mezarı Budinin surları dışında bir tepe üzerindedir.»

Kalaylıkoz Ali Paşanın, Padişah fermanıyla boşanmağa mecbur olduğu karısının büyük aşkımı Macar tarihlerinden nakleden ve ana dili gibi macarca bilen Peçevili, sultanın adında Macar kaynaklarından ayrılıyor.

İkinci Selimin Piyale Paşa zevcesi Gevherhan veya Gevhermülûk Sultan adında bir kızı daha olduğu da bir tarih hakikatidir. Büyük müverrihin Sultan isimlerini Karıştırdığı gün gibi meydandadır. Zira Sokollu Mehmed Paşa ölünce İsmihan Sultan kocasının yakın akrabası Nişancı Feridun Paşa ile evlenmişti ve onun nikâhı altında ölmüştü (B. : İsmihan Sultan; Feridun Paşa, Nişancı; Gevhermülûk Sultan).

Halayıkoğlu Kalaylıkoz Ali Paşanın Sultan ile olan macerasının o devirde İstanbulda geniş dedikodu akisleri yaptığı aydın olarak görülüyor.

ALİ PAŞA (Hekimoğlu) — Devlet adamı, birinci Mahmud ve üçüncü Osmanın Sadrâzamlarından; aşağıdaki satırlar, Reşad Ekrem Koçu'nun İslâm Ansiklopedisine yazdığı makaleden alınmıştır:

«Babası Venedikli mühtedi hekimbaşı Nuh Efendidir. 4 haziran 1689 (15 şaban 1100) da doğdu; tahsil ve terbiyesine son derecede itinâ edildi. Üçüncü Ahmed zamanında, hassa silâhşorluğu ile saraya alınıp, bir müddet sonra da dergâh-ı âli kapıcı başıları arasına katıldı. Akrânı arasında zekâ, zerâfet ve terbiyesi ile temayüz ederek, pâdişahın dikkat ve alâkasını celbettiğinden, Silâhdar Ali Ağa (Şehit Ali Paşa) tarafından, kendi nüfuzu için müstakbel bir tehlike gibi görülerek, 1713 te Zile voyvodalığı ile İstanbuldan çıkarıldı. 1719 da Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sadâretinde ve onun himâyesi sayesinde, beylerbeyi pâyesi ile türkmen ağası, 1722 de Rumeli pâyesi ile Adana vâlisi oldu; ilk şöhretini, Adana ve Kilis havalisindeki mütegallibeyi tedip ile kazanmıştır. Okçaözenli, Amîkî, Musabeyli, Cirigânlı, Kulaksız, Gücekli, Avşar, Kılıçlı, Bektaşlı v.s. âşiretlerini de sıkı bir nezâret altına aldı; uzun zamandanberi devlet otoritesine karşı kayıtsız yaşayan bu âşiretlerin ihtiyar ve büyükleri, boğazlarına destimallerini takarak, Ali Paşaya gelip aman dilediler.

1724 de Halep valisi oldu. Ayni yıl, serasker Köprülüzâde Abdullah Paşa maiyetinde, şark seferine memur edilmiş ve Tebriz'in muhasara ve zaptında, merdâne hareketleri ile, temayüz eylemiştir. 1725, vezâret rütbesi ile taltif, bir kaç gün sonra da, Anadolu beylerbeyi ve bilâhare hastalığından ötürü, vazifesinden affını rica eden Abdullah Paşa yerine, şark serdârı ve Tebriz muhafızı tayin edildi (temmuz 1726).

Kapısı halkı, 700-1000 kişi arasında bir kalabalık teşkil ederdi. Bâzı bendelerine «kemâl-i meyl ve müsaadesi» ile meşhurdu. Adamlarının iltizam ettikleri mukataatta reayaya zulmettikleri hakkında vâki şikâyetler üzerine, 1728 de kendisi Şehr-i Zor eyaletine nakil, kethüdası, divan efendisi ve bir kaç adamı da, teftiş olunmak üzere, İstanbul'a celbolundu, Ayni yıl içinde Sivas vâlisi Abdurrahman Paşa ile becâyiş edildi; 1729 da Diyarbekir vâlisi oldu. Nadir Şah'ın zuhuru ile şark harekâtı askeriyesinin kötü bir safhaya girmesi üzerine, ikinci defa serdâr tayin edildi (1730). Bu sırada cülûs eden Birinci Mahmud, Ali Paşaya elmaslı bir kılıç ve bir samur kürk göndererek, iltifatta bulundu ocak 1731). Ali Paşa Üçüncü Tahmasb'a karşı Kuzıcan zaferini kazanarak (15 eylûl 1731), Hemedan'ı, Urmiye'yi, Tebriz'i istirdat etti. Şah Tahmasb'ın sulh talep etmesi üzerine, «Ahmed Paşa musalâhası, akdolundu.

12 Mart 1732 (15 Ramazan 1144) de Sa-

dırâzam Topal Osman Paşanın azli üzerine, sadâret hattı kızlarağası Beşir Ağanın tavsiyesi ile, Hekimoğlu Ali Paşaya gönderildi.

Üç buçuk yıl süren bu birinci sadâreti Avrupada Lehistan verâseti buhranına rastlar. Avusturyaya karşı Lehistan verâseti harbini açmış olan Frsanın İstanbuldaki elçisi Marquis de Villeneuve, Rusyanın Lehistan işlerine müdahalesi ile Prut muahedenâmesinin naks ve osmanlı imparatorluğu menfaatlerinin ihlâl edildiğini tebarüz ettirerek, Avusturyanın desteği olan Rusyaya karşı, Rus düşmanlığı ile meşhur Hakimoğlu'nu, harbe teşvik ediyordu. Ali Paşa, iki tuğlu vezir yaptığı fransız mühtedisi kumbaracıbaşı Ahmed Bonneval Paşanın telkini ile, iki taraftan birinin münferit bir sulh yaparak, harpten çekilmesini gayri mümkün kılan bir ittifak muahedesi akdetmek şartı ile harbe gidebileceğini bildirdi ise de, Fransa başvekili Kardinal Fleury'nin taassubu, islâmlar ile böyle bir anlaşmaya mâni oldu.

Diğer taraftan şark harekâtı, Osmanlı imparatorluğu aleyhine süratle inkişaf ediyordu: «Ahmed Paşa musalâhası» nı tanımayan Nâdir Şah, Tahmasb'ı hal' ve Üçüncü Abbas'ı İran tahtına iclâs ederek, Bağdad'a hücum etti. Bağdadı kurtarmağa muvaffak olan Topal Osman Paşa, Kerkük civarında bir baskına uğrayarak şehit ve ordusu perişan oldu (1733). Sarayda toplanan bir harp meclisinde, pâdişah tarafından rehavet ile itham olunan Hekimoğlu Ali Paşa azil ve Midilliye nefyedildi. Bir sene sonra, Bosna valisi oldu. Burada, üç sene, büyük Avusturya kuvvetlerinin şiddetli hücumlarına karşı kahramanca mukavemet etti. «Travnik nefir-i âmi» adı verilen bir davet ile, eli silâh tutan bütün bosnalıları gönüllü olarak topadı. Bennaluka suları önünde, mareşal Hildburghausen'e karşı, 4 ağustos 1737 de, parlak bir zafer kazandı. 1740 ta, âsâyişi ihlâl eden mütegallibe kölemen beylerine karşı, müdebbir ve şedit bir vâli şöhreti ile, Mısır'a gönderildi. Bir sene sonra Mısır, damadı Tevkiî Yahya Paşaya verilerek, Hekimoğlu, Anadolu beylerbeyi oldu. 21 nisan 1742 (15 safer 1155) de de Hacı Ahmed Paşayı istihlâf ederek ikinci defa, sadârete geldi. Bu sırada, Nâdir Şah, sulhü bozarak, İrak'a tecavüz etmişti. Bağdad vâlisi Ahmed Paşanın, Nâdir Şaha dehşet vermek için, Sadırâzamın ordu ile gelmesi lüzumundan bahseden bir mektubunun Sadırâzam tarafından pâdişaha gösterilmesi, kendisinin serdarlık unvanı ve istiklâli tam ile şarka gitmek maksat ve arzusuna hamlolunarak, azline ve Midilliye sürülmesine sebep oldu. 1744 de tekrar Bosna valisi, 1745 de Halep valisi, ayni yıl içinde. Nâdir Şahın Kars üzerine gelmekte olduğu öğrenilince, Anadolu eyaleti ile, şark serdarlığına nasbedildi.

Şahsî düşmanı olan Tiryaki Mehmed Paşanın Sadaretinde, üç dört defa idamına teşebbüs edildi ise de Birinci Mahmud tarafından himaye olundu. Hattâ Tiryaki Mehmed Paşanın, Ali Paşaya olan kini, kendi sukutuna sebep oldu; Sultan Mahmud, Mehmed Paşayı azlederken, Hekimoğlu hakkındaki hissiyatını da «Kırk senedenberi bu kadar hizmeti cemîle ve gazevâtı celîlede bezli vücud eden dilâver ve nâm âver bir vezirim vardır, bu mel'un onun ile iddiai akraniyete düşüp telefine sâyeder. Bu kadar îma ettim, kat'a haber anlamaz» sözleri ile ifâde etmiştir. İran ile musalâhanın akdinden sonra (1746), Anadoluda eşkiya tenkiline memur edildi; karışıklık çıkması üzerine, üçüncü defa, Bosna vâlisi oldu. Mütegallibeyi tedip etmek üzere, tayin edildiği Trabzon valiliğinde, Karadeniz derebeylerini tenkil etti. 1754 de de, Anadolu beylerbeyliğine naklolundu; fakat henüz Trabzondan hareket etmemişken, 16 şubat 1755 (4 cemaziyülevvel 1168) de, Üçücü Sultan Osman tarafından, Sadrıâzam tayin edildi. Hekimoğlu Ali Paşanın üçüncü sadâreti, ancak elli üç gün sürdü; Silâhdar Ali Ağanın (Bıyıklı Ali Paşa) entrikaları ile, yeni hükümdarın gözünden düşürüldü ve Ayvansaraydaki bir yangından pâdişahtan evvel avdeti temin edilmek suretiyle, bir hataya düşürülmesi üzerine, azil ve Kızkulesinde bir gün bir gece, bir rivayete göre de, ancak iki saat muvasalatında, umum ahali tarafından, istikbal olundu. Adada bulunan konsoloslar, ziyaretine gelerek, hediyeler takdim ettiler ve «İstanbulda olan balyozlarımızdan size hürmet ve hizmete emir aldık» dediler. Bu menkûbiyetinde, himaye ederek yetiştirdiği vüzera ve ümeradan, o kadar çok hediyeler ve para yardımları geldi ki, üç ayda, Kıbrıs fukarasına 100.000 kuruştan fazla tasaddukta

bulundu. Bu menkûbiyet, ayni sene içinde, oğlunun pâdişaha yazdığı arîze üzerine, hitama erdi. Az sonra da, yine ayni senede (1755), Mısır vâliliğine tayin edilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa, 1756 da, Anadolu beylerbeyi oldu ve ayni yıl içinde, hizmetkârları tarafından zehirlenerek (oğlunun kaydına göre ise, müptelâ olduğu mesane illetinden), eyalet merkezi olan Kütahyada vefat etti (14 ağustos 1758 = 9 zilhicce 1171). Ölürken, İstanbuldaki camii yanında bulunan türbesine defnedilmesini vasiyet etmişti. Kütahyada vâli sarayı yanında, Saray Camii civarında, bir arsada muvakkat bir kabre gömüldü ve sonra, bir ferman ile müsaade verilerek, nâşı İstanbula getirildi ve türbesine defnedildi. Muasırları arasında bilgili, cömert zarif, sanat muhibbi, adamlarına karşı sonsuz itimadı olan, fakat küçük bir suç üzerine de, kan dökmekten çekinmiyen, kanlı ve gazaplı bir vezir şöhreti bırakmıştı. Bosnadaki fevkalâde hizmeti, devletin ve kendisinin yüzünü ağartmıştı. Âli mahlâsı ile şiirleri olup, Fatin tezkeresinde bir gazeli vardır. Otuz seneyi mütecaviz vezareti zamanında, başta pâdişah olarak, bütün devlet adamlarının hürmetini celbetmiş, vekar ve şerefini, her şeyin fevkinde muhafaza eylemiştir. Koca Ragıb Paşayı yetiştiren kendisidir; Ragıb Paşa, efendisine karşı minnettarlığını her vesile ile izhardan geri durmamıştır. Kendisinin valilikte kullandığı mühürünün yazısı:

Behabib-i hüda-yi lem yezelî
Ola âli ilâhi kadr-i Ali

şeklinde hak edilmiştir.

Hayratından, İstanbulda, Davudpaşa civarında, Atlamataşı denilen yerde, bugün kendi adını taşıyan ve zamanında Nûr Camii tesmiye edilen, büyük bir camii vardır. (B.: Hekimoğlu Alipaşa Camii ve külliyesi).

ALİ PAŞA (Horoz) — İkinci Abdülhamid devri ordu erkânından; merkezi İstanbulda olan Hassa yani Birinci Orduya mensup Mızıraklı süvari alayı kumandanı ve ferik rütbeliydi. Yıldızdaki cuma selâmlıklarına iştirâk eden atlı ve yaya askerî kıtalara kumanda ederdi.

Horoz Ali Paşa alayının başında yine böyle bir selâmlıktan dönerken, tam Karaköyden geçip köprüye vardıkları sırada alayın mızıkası, Namık Kemalin meşhur «Âmâlimiz, efkârımız ikbali vatandır * Serhaddimize kal'a bizim hâki bedendir» şarkısını gürletmeğe başlamış, derhal hünkâra jurnal, paşa palas pandıras saraya getirilmiş. Müthış bir tekdirden sonra hânesinde ikamete memur edilmişti. Evi ve bahçesi, Caddebostanında, şimdiki plâjın ve gazinonun bulunduğu yerdi. Yıllarca kapıdan dışarı adımını atamamış, ahbap ve tanıdıklarından kimse de gidip onu yoklayamaz olmuştu.

Sermed Muhtar Alus

ALİ PAŞA (Kılınç) — On altıncı asrın en namlı amirallerinden ve imparatorluk Kaptanı deryalarından; «Kılınç» unvanını (Lepanto) İnebathı deniz muharebesinde gösterdiği yararlıktan sonra alan ve o tarihe kadar Uluc lâkabı ile anılan Ali Paşanın nereli olduğu ve doğum tarihi, gençlik hayatı hakkında Türk kaynaklarında hiçbir kayıt yoktur; yalnız denizciler arasında «Uluc» lâkabının mühtedilere verildiği söylenir. Deniz lisesi tarih muallimi merhumu Fevzi Kurtoğlu «Türk Deniz Tarihi» adındaki büyük eserinin bu amirala tahsis ettiği dördüncü cildinde, ilk yılları için yabancı kaynaklardan istifade ederek şu mâlûmatı veriyor: Kalabriya sahillerinde Kolon burnu civarında, ölümündeki yaşına göre 1497 de, Likasto adındaki bir balıkçı kasabasında doğmuştur.

Çocukluğu (belki yorucu, yıpratıcı bir şekilde) balıkçı kayıklarında, gemilerde geçmiştir; ve günün birindi, Ali Ahmed adında mühtedi bir korsanın eline düşmüş, uzun yıllar da, Ali Ahmedin gemisinde forsa hayatının elem ve ıstırabını çekmiştir; kellik illetine tutulmuş, kendisine arabça Elfarta (Kel) lâkabı verilmiştir. İslâmiyeti kabulden sonra forsalık zincirinden kurtulmuş, kısa bir müddet sonra da, Akdenizin en namlı korsanlarından biri olarak tanınmış; meşhur Turgudun yanında, büyük Korsan - Amiralin sağ eli olmuştur. 1550 den sonra İstanbula gelerek İmparatorluk hizmetine girmiş, kendisine yevmiye 80 akça bağlanarak bir fenerli kaptanlık verilmiştir. Sinan Paşa kumandasında 1552 ve 1553, Piyâle Paşa kumandasında 1556, 1557 ve 1558 deniz seferlerine iştirâk etmiş, Turgudun Malta cenginde şehid düşmesi üzerine mirimiran rütbesile Trablusgarb beylerbeyi tayin olunarak «paşa» unvanını almış,

1895 de İstanbul Limanı

(Macar ressamı D. Ciragy'nin suluboya tablosundan. Hacı Vesim Paşa torunu Neş'ecan Hanımefendi koleksiyonu)

Türkiye Klişehanesi

Nurgök Matbaası

1568 de Hayreddin Paşazâde Hasan Paşanın yerine Cezayir beylerbeyi olmuştur. 1570 temmuzunun 19 uncu günü, Malta kanalında Şövalye Saint-Clément kumandasında kuvvetli bir Malta filosunu imha etmesi, Akdenizin hıristiyan sahillerinde büyük akisler uyandırdı. Bir yıl sonra da İnebahtı deniz muharebesine iştirak etti. Türk deniz tarihinin ilk büyük felâketi olan bu muharebeden evvel, donanma İnebahtı limanıda iken Serdar Pertev Paşanın riyasetinde toplanan harb meclisinde, ilk olarak söz alan Uluc Ali Paşa, çok kuvvetli bulunan müttefik donanma ile körfezde bir harb kabul edilemiyeceği fikrini ileri sürdü: «Mühimmatımız noksandır, altı aydır deniz yüzünde geziyoruz, gemilerimiz bozgundur, İnebahtıya gelirken, sefer dönüşüdür diye, cenkci efrattan sipahiler ve yeniçeriler, izinli izinsiz karaya çıkıp dağıldılar. İnebahtı limanı boğazındaki hisarlar varken, düşman donanması içeri girip bize hücum edemez. Kış mevsimini bu limanda geçirelim. Müttefik düşman donanması kışı geçirmek üzere üslerine dönmek, dağılmak zorundadır; bahara, toplanmalarına meydan vermeden düşman filolarını ayrı ayrı yakalayıp tepeliyebiliriz» yollu mütalâada bulundu. Çekirdekten denizci olanlar, Uluc Paşanın mütalâasını tasdik ederek sükût ettiler; Serdar Pertev Paşa da ona iştirâk etti; fakat denizcilikten anlamıyan, sadece gayet cesur bir zat olan Kaptanı deryâ Müezzinzade Ali Paşa, buna şiddetle itiraz etti: — Her gemiden beşer onar adam eksik olmakla ne olur? Sizde islâm gayreti ve pâdişah âr ve nâmusunu muhafaza himmeti yok mudur? dedi. Barbaros Hayreddinin oğlu Hasan Paşa da Müezzinzâdeye hak veren müessir bir hitabede bulununca, limandan çıkıp körfez ağzını tutmuş olan kuvvetli düşman donanması ile harbin kabulüne karar verildi. Bunun üzerine Uluc Ali Paşa tekrar söz aldı: — Mademki dövüşeceğiz, sahilden açılalım, düşmanı sahil ile aramızda bırakalım.. Hayreddin Paşa ve Turgud Paşa ile beraber deniz cenklerinde bulunmuş olanlarımız pekâlâ bilir.. Bir gemiye top dokunduğu gibi, denize yabancı olan içindeki cenkci efrad, batmak korkusyile gemiyi baştankara ettirirler. Bu da diğer gemiler üzerinde kötü tesirler yapar.. Deniz bozgunları bundan olur.. Gemilerden kumandanlık alâmetlerimiz olan fenerleri çıkarıp bayraklarımızı indirelim.. Düşman bütün şiddetiyle hangi noktaya saldıracağını kestiremesin! dedi. Müezzinzâde buna da itiraz etti, Uluc Paşayı korkaklıkla itham etti ve: — Biz korsan cengi etmiyoruz! dedi. Son söz kendisinin olan Serdar Pertev Paşa «pâdişah ırz ve nâmusunu muhafaza himmetinden mahrum» olmakla ithamdan çekinerek, sükût etti.

İnebahtı deniz muharebesinin tafsilâtı, bu sütunların mevzuu dışında kalır; Uuluc Ali Paşanın korktuğu felâket bütün dehşeti ile, ve tahmin ettiği gibi tahakkuk etti (7 birinciteşrin 1571 pazar). 224 parça gemiden mürekkep Türk donanmasından 117 tanesi 5000 e yakın mürettebatiyle düşman eline geçti; 65 gemi de battı veya baştan kara etti; yalnız, birkaç gemi İnebahtı limanına kaçabildi; 35-37 parça gemiyi de, ki Uluc Ali Paşanın sol cenah filosunu teşkil ediyordu, kumandanın mahareti sayesinde, düşmanın kendi karşısına çıkan sağ cenahını iyice hırpaladıktan sonra kurtulmağa ve İstanbula dönmeğe muvaffak oldu. Müezzinzade, muharebenin şehidleri arasında idi.

Uluc Ali Paşa, İstanbulda büyük takdir ile karşılandı; Kaptanı deryâlığa tayin edilerek Uluc lâkabı Kılınç unvanına tahvil edildi ve yalnız bir kış mevsiminde, İstanbul tersanesinin insan gücünün üstünde, akla durgunluk veren gayreti ve devrin Sadırâzamı Sokollu Mehmed Paşanın yardımı ile mahvolmuş donanmayı ihya eden Kılınç Ali Paşa, 1527 baharında Akdenize açıldığı zaman, cihan hayret içinde kaldı (B.: Mehmed Paşa, Sokollu; Mustafa Ağa, Kadırga mimarı).

Kılınç Ali Paşa, ölümüne kadar, on altı yıl Kaptanpaşalık yaptı; 1574 Tunus seferi müstesna, bu yıllar, Akdenizde mutlak bir Türk hâkimiyetine, bu hâkimiyetin neticesi bir Türk sulhuna rastlar. 27 haziran 1587 de doksan yaşında öldü; Tophânede Mimar Sinana yaptırttığı büyük camiin avlusunda yine ayni mimarın eseri olan türbesine defnedildi; bekâr yaşamıştı, 500.000 duka altını tahmin edilen muazzam servetini devrin hükümdarı Üçüncü Murada bırakmıştı.

Eski bir korsan karakterini ölünceye kadar muhafaza etmişti; fevkalâde cömertti, mahbubperest idi ve ölünceye kadar bâkire cariyeler istifraşından da vazgeçmemişti. Mu-

asırı bir müverrih, Selânikli Mustafa Efendi bu büyük amiralin ölümünü söylece anlatır:

990 recebinin evâsıtında Kaptan Kılınç Ali Paşa Tophâne camiinde cuma namazını eda edip sadaka vermeğe pek düşkün olduğundan ne miktar akça getirdi ise cümlesini fukaraya dağıtıp sarayına gitmişti. Yirmi günden fazladır tehlikeli bir hastalığa (?) tutulmuştu, tabibi hâzık, marazını teşhis edip faydalı ilâçlarla kemali sıhhat ve afiyet bulmuştu. Lâkin yaşı doksana yaklaşmış olduğu halde hasnâ ve müstesnâ cariyelere mukaarenetden kaçmazdı. Tabip ise: Zinhâr sohbeti zenandan perhiz etmek vaciptir, ömrü nâzenin ele girmez diye tenbih etmişti. Mesmû olmayıp o gece bir bâkire cariyeye mübaşeretinde ruhu bedeninden âlemi ukbaya tayeran olduğu haberi divâna geldi. 60.000 altun nakdi çıktı; ilk ağızda satılan eşyası 500.000 altun tuttu; sair eşyasının satışı da nice zaman sürüp hasıl olan akçaları hazineye irad kaydolundu».

Yine Selânikli Mustafa Efendi, Hicrî 994 (M. 1586) yılı vakaları arasında Kılınç Ali Paşaya ait şöyle bir fıkra nakleder:

Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa, koca Kapudan Kılınç Ali Paşa hakkında bir adamına padişaha arzuhal sundurmuş, Ali Paşa için: «Emred oğlanlar istihdamında mütehâlik korsan ve kurnazdır, hattâ Cezayer beylerbeyisi Hasan Paşanın hadım ettirdiği Ali adındaki sevgili hazinedar oğlanını ayardub yanına almış, yüz akça ulûfe ile Fenerli gemiye (Amiral gemisine) vermiş, hiçbir şeyden sakınmayıp her günahı işler zalim dinsiz» diye ihbarda bulundurmuş.. Üçüncü Murad bundan fevkalâde müteessir olmuş.. hattâ ihbar tahakkuk ederse, Kılınç Ali Paşanın gazaba gelmesi bile muhtemel imiş.. Kapdan Paşa hükümdarın mala karşı hırsını bildiğinden, hazinedar Aliye Hasan Paşanın servetini nerelerde sakladığını söyletmiş, sonra padişaha: «Hasan Paşanın hamam külhanı altında yüz otuz bin nakid altunu ve on kantar gümüşü vardır ki benim malımdır, hizmetkârım iken çalmış, define etmiştir; hazinedar oğlanı yanıma almaktan müradım defineyi bilmek idi, pâdişahıma mübarek olsun» diye haber yollamıştı. Bunun üzerine Defterdar İbrahim Efendi Cezayire gönderilip hamam külhanı altından bu hazineyi çıkarmış, biçare Hasan Paşa hem Alisinden, hem definesinden olmuştu.

İstanbulda, Tophanede bir büyük camii, bir büyük hamamı ve bir medresesi vardır (B. : Kılınçalipaşa Camii, Hamamı, Medresesi).

ÂLÎ PAŞA (Mehmed Emin) — Tanzimat denilen münevver mutlakiyet devrinin Mustafa Reşid Paşadan sonra ikinci büyük sîmâsı; Abdülmecid ve Abdülâzizin sadırâzamlarından; 23 rebiülevvel 1230 (şubat 1815) da İstanbulda Mercanda, Mercanağa Camii karşısında bir evde doğdu, babası Mısırçarşısı attar esnafından, çarşısının ufak bir ücretle kapıcılığını da yapan Ali Riza Efendidir; sonraları, paşanın ikbal devirlerinde muhalifleri kendisine «Kapucuzâde» derlerdi.

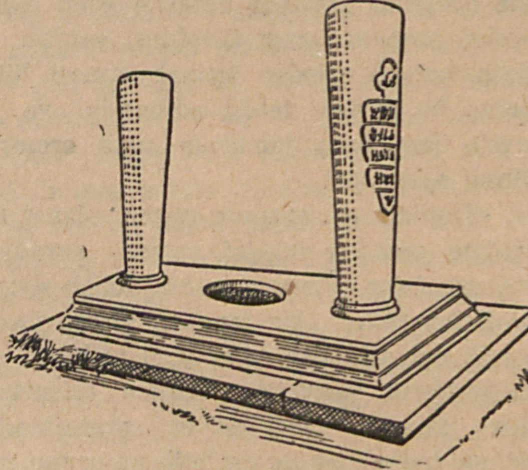

Mehmed Emin Âlî Paşa
(Resim: H. Çizer)

Çocukluğu mahrumiyetler içinde geçdi, sağlam tahsil göremedi, mahalle mektebini bitirince kısa bir müddet arabca öğrenmek kasdi ile cami derslerine devam etti, sonra fakri hâl içindeki ailesine bâr olmamak zarureti ile 1830 da henüz onbeş yaşında iken Divânı Hümâyun kalemine girdi ve kalemden, sonsuz gayret ve lûtfi ilâhî olan müstesnâ zekâsı ile yetişdi; biraz da tâlii yâr oldu.

Vücud yapısı ufak tefek, çelimsiz, fakat sîmâsında emniyet telkin eden bir temizlik vardı, gaayet nâzikdi, son derecede terbiyeli idi; kadimden devam ede gelen kalem an'anesi ile «Âlî» mahlâsı verildi. 1833 de Divânı Hümâyun kâtiblerine fransızca dersleri verilmeğe başlanmıştı, bu derslerden en çok faydalanan Âlî Efendi oldu. 1830 da Avusturya imparatoru Birinci Ferdinand'ın cülûsunu tebrik için Fethi Ahmed Paşanın riyâsetinde Viyanaya gönderilen heyet arasında ilk Avrupa seyahatını yapdı; bir vezir maiyetinde kâtiblik de olsa bu seyahat diplomatlık yolunda ilk adımı oldu. 1837 de yine Fethi Ahmed Paşanın maiyetinde Petersburg'a gidip geldi, Rusyadan dönüşünün tezine de

Divânı Hümâyun fransızca tercümanı tayin edildi. 1838 de yeni ve büyük bir hâmi buldu, hâriciye nazırlığı üzerinde kalmak üzere Londra büyük elçiliğine tâyin edilen Mustafa Reşid Paşa nazarı dikkatini çekmiş olan Âlî Efendiyi sefâret müsteşarlığı ile yanına aldı; paşanın bir ara Parise gitmesi üzerine Londrada Osmanlı Devletini şahsen temsil etdi, henüz yirmi üç yaşında bir genç için göz kamaştıracak mazhariyet idi.

Âlî Paşanın Kabri
(Resim: Behçet)

1839 da Abdülmecidin cülûsu üzerine İstanbula döndüler; Âlî Efendiye teveccüh ve itimâdı sonderece artmış olan Reşid Paşa onu diplomasi mesleğinin en yüksek kademelerine sür'atle çıkardı ve bu yolda en yakın yardımcısı, hattâ peyki edindi; hariciye müsteşarı Sâdık Rifat Paşanın vazife ile Mısıra gitmesi üzerine Âlî Efendi 1840 da hariciye müsteşar vekili, bu paşanın sadâret müsteşarlığına nakli ile de asâleten hariciye müsteşarı oldu, birkaç ay sonra, 1841 de de Şekib Efendinin yerine Londra büyük elçiliğine tayin edildi. Londrada üç sene kaldı, 1844 de «İngilterede fazla oturdu» sebebi ile elçilikden çekilib Meclisi Vâlâ azâlığına getirildi; 1845 de, Paris büyük elçiliğinden hariciye nâzırlığına tâyin edilen Reşid Paşa İstanbula gelinceye kadar nâzır vekilliği yapdı, üstadı ve velinimeti vazifeye başlayınca Divânı Hümayun beylikçisi, 1846 da Reşid Paşa sadırâzam, Âlî Efendi de bâlâ rütbesi ile hariciye nâzırı oldu; 1848 de de henüz otuzüç yaşında iken liyâkatinden ötürü vezirlik ve müşirlik ile taltif olundu.

Bu tarihden sadırâzamlık makamında ölümüne kadar yedi defa hariciye nâzırı, beş defa sadırâzam oldu, bu makamlardan ayrıldığı zamanlar yüksek meclisler âzalığı yapdı, fasılalar çok az sürdüğü için iktidarı yirmi yıl sürdü denilebilir. İlk sadırâzamlığı 1852 dedir ki henüz otuzyedi yaşında idi. Diplomasi hayatında yakın arkadaşı Keçecizâde Fuad Paşanın 1869 da ölümünden sonra devlet yükü tamamen omuzlarında kalarak öylesine yıprandı ki nihayet teverrüm etti ve 7 eylûl 1871 de Bebekdeki yalısında öldü, Süleymaniye Camii haziresine defnedildi.

Zamanının iç ve dış vekayiinin çok güzel tonlanmış panoraması ile beraber Âlî Paşanın en vecîz hal tercemesi Ord. Prof. Ahmed Ongunsu tarafından İslâm Ansiklopedisine yazılmıştır.

Derli toplu tahsili olmadığı halde Reşid Paşanın irşadı ve fıtratındaki kabiliyet sâyesinde otodidakt olarak yetişmiş bu büyük Türk diplomatının siyasî hayatının muvaffakiyetleri olarak kaydedilecek hâdiseleri Ongunsu'nun güzel makaalesinden kısaltarak alıyoruz:

«1848 ihtilâlinin serpintisi olmak üzere, Memleketeyn'de baş gösteren harekete karşı, Rusya sevkiyat yaparken, Babıâlice de asker sevki sureti ile, ciddî tedbirler alınabilmiş bulunduğu gibi, Macar ihtilâlcilerinin Avusturya ve Rusya kuvvetleri tarafından mağlûbiyeti üzerine, hududumuza iltcâ eden siyasî suçlulardın iadesi bu iki devlet tarafından ısrar ile istendiği ve devlet ricalinin çoğu da bu ısrara karşı mukavemeti tecviz etmediği halde, devletin haricî siyasetinin mes'uliyetini deruhde etmiş olan Reşid Paşa ile Âlî Paşa tarafından, mültecilerin iadesinin reddi hususunda, metânet ve sebat gösterilmiş ve Avrupa muhitlerinde devletin şeref ve itibarının yükselmesi neticesi elde edilmiştir.

«Kırım harbinden sonra Pariste toplanan kongreye sadırâzam ve Osmanlı devletinin birinci murahhası sıfatiyle giderek, 30 mart 1856 Paris muahedesinin imzasına iştirâk eylemiştir. Âli Paşa Viyana sulh mukaddematında kararlaştırılan esaslardan biri olan hıristiyan ahalinin imtiyaz ve muafiyetleri meselesini de halletmiş olmak için 18 şubat 1856 da Islahat Hattı Hümâyununu neşir ve ilân eylemişti.

«Bir taraftan Girid isyanının, diğer taraftan Sırbistanda Türklerin işgalinde bulunan kalelerin Sırplara terki talebinden doğan meselenin ehemmiyet peyda etmesinden ürken mütercim Rüşdü Paşa istifa edince, Âlî Paşa, 1867 de beşinci defa olarak sadârete getirilmiştir. Ayni zamanda inkişaf eden iki meselenin hallinde Sırplar ve Yunanlıların müşterek hareket etmesi ve zâhiren sâkit bulunmasına rağmen, Rusyanın da tahrikât yaparak, bunlara müzaharet eylemesi ihtimallerini ileri süren Fransanın ve ona ittiba eden İgilterenin nasihatlerini nazara alan ve diğer devletlerin de farklı bir hareket tarzını ihtimal dahilinde göremiyen Âlî Paşa, daha ehemmiyetli gördüğü Girid isyanını daha müsait bir hal tarzına bağlıyabilmek için, kaleler meselesinde müsamahakâr davranmayı tercih etmiş ve meseleyi Meclisi Vükelâda müzâkere ettirerek, kaleler yine kılaı hâkaaniyeden olarak kalıp ve burçlarına saltanatı seniye ve Sırp bayrağı çekilip, hıfz ve idarelerinin Sırp beyinin zâtına ihâlesi ile mustahfız askerinin kaldırılması» keyfiyetini takarrür ettirmek suretiyle, intaç eylemiştir.

«Girid isyanına gelince, asker sevki suretiyle, âsilerin tenkiline ve Yunanlıların yardımlarına sed çekebilmek üzere, Adanın ablokasına çalışılmakla beraber, Yunanlıların milliyet prensibi namına ileri sürdükleri ilhak talebine Rusya ve Fransa müzaharet ettiğinden, iş ehemmiyet kazanmıştı. Adanın dağlık olması ve denizden kaçakçıların devam etmesi yüzünden, bir türlü kat'î neticeye varılamıyan askerî hareketlerden başka, siyasî tedbirler de alınmasına lüzum görülmüş ve bunun için mahallinde tetkikat yapılarak, icap eden tedbirler alınmakla Devletlerce teklif edilen müşterek teftiş ve tahkikin de önüne geçilebilmesi için, Âlî Paşanın kendisi Giride gitmiş ve oradan yazdığı lâyihalarda müşterek teftişin fena neticeler vermesi ihtimalinden dolayı, meselenin halli için «hıristiyan tebaanın ıslaha muhtaç denilen ahvali her ne ise, anları devlet kendiliğinden olarak yapıp Rusyalunun elinden şu silâh-ı tezvir-ü iğfâli olsun almak» lüzumunu ileri sürmüş ve bu sebeple bir takım müsaade ve imtiyazları ihtiva eden bir nizamnâme hazırlıyarak» Adaya bir nevi muhtariyet verilmesini temin eylemiştir.

«Paşanın Girid seyahatinden sonra, Girideki askerî hareketler ile idarî ve siyasî tedbirlerin temin eylediği sükûn ve âsayişi bir kat daha teyid için, bu icraatın Avrupada uyandırdığı müsait tesirden istifade ederek, Yunanistanın o zamana kadar yaptığı propagandalar ile öne sürdüğü ilhak taleplerini berteraf etmek üzere, bir taraftan Yunanistana karşı tehditkâr bir vaziyet almış, diğer taraftan Yunanistanın iştirâki olmaksızın, Pariste devletler arasında cereyan eden müzakereler sonunda artık Girideki yardım ve tahrik hareketlerinden içtinab etmesi lüzumunun bu devlete tebliğ edilmesini ve bu suretle meselenin tamamen sona ermesini istihsal eylemiştir.

«Tanzimat cereyanına uygun ıslahat hareketine yeniden inkişaf vermek suretiyle, yeni meseleler çıkmasına mâni olmak siyasetini ihtiyar etmiş, bir taraftan idare, maarif ve adliyeyi alâkadar eden yeni teşkilâta ve ekalliyetlerin vaziyetini tanzime çalışırken, diğer taraftan merkeziyet prensibinden mülhem hareketler ile devletin nüfuzunu tahkime gayret eylemiştir.

«Sadâretinin son zamanlarında, Mısır valisi İsmail Paşanın, nüfuz, hukuk ve salâhiyetini genişletmek için, yapmağa çalıştığı emrivakileri metanetle önlemeğe muvaffak olduğunu kaydetmek zarurîdir. Filhakika Hidiv unvanını istihsale muvaffak olan İsmail Paşa, bazı emri vakiler yaparak, bazan da entrika ve para siyasetinde, Avrupa devletleri ile siyasî münasebetlere girmeğe, kara ve deniz kuvvetini, fermanlarla evvelce verilmiş müsaadelerdeki hudutları aşarak, arttırmağa, mezuniyet almaksızı istikrazlar yapmağa kalkışmış ve fakat Âlî Paşa, ciddiyetle hareket etmek suretiyle, pâdişahın hukukunu muhafazaya, hattâ ısmarlanmış olan zırhlıları devlete terkettirmeğe muvaffak olmuştur.

«Âlî Paşa, Bulgarların, Rum patrikliğinden ayrılarak, ayrı bir ekserhane teşkili teşebbüslerine karşı da hayli mukavemet göstermiş ve Bulgarları muhtariyete götürebilecek olan bu eksarhlığın tesisini, esas itibariyle, kabul edinceye kadar, hayli zaman kazanmağa muvaffak olduğu gibi, Ermeni katoliklerinin Papalığa bağlanması teşebbüsünü de akim bırakmıştı».

Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi

merhum, «Tarih müsahabeleri» adındaki eserinde Âlî Paşanın tercümei halini yazarken çok güzel fıkralar nakleder:

Daima setresi ilikli oturur, yanına bir kalem efendisi dahi girse kıyam eder gibi tavırlar gösterirmiş... Yanında lâübaliyane sözsöylemek veya tavırda bulunmak tehlikeli imiş; derhal edibâne ve nazikâne fakat acı bir lisan ile çarpar imiş..

Tophâne müşiri Halil Paşa Meclisi Vükelâda çantasını yanına alıp dairesine ait evrakın mütalâasiyle meşgul olur ve mecliste müzakere olunan maddeleri dinlemez imiş.. Bir gün mecliste bir mühim mesele müzakere olunmuş. Âlî Paşa: — Efendim, müzakere dağıldı, müşir paşa hazretlerinden rica etsek de müzakereyi toplayıp telhis buyursalar! diye kendine hitab edince zavallı Halil Paşa şaşalamış ve hicabından kıpkırmızı olmuş ve bir daha evrak çantasını beraber almamış..

«Raftan sünger düşse bir tarafı incinecek derecede nahif ve nazik olan bu ufak tefek adam» resmî makamında bir arslan heybeti takınırmış. Teşrifata fevkalâde düşkün imiş.. Abdülâziz, âdi günlerde giyinmez, kürk ile otururmuş.. Âlî Paşayı bir gün o kıyafet ile kabul etmek istemiş, fakat Paşanın odaya girmesi ile çıkması bir olmuş, delâlet eden mabeyinciye: — Efendimiz istirahat buyuruyorlarmış, ne için rahatsız ettik?! diye serzenişte bulunmuş ve doğru vükelâ odasına dönmüş. Abdülâziz Sadırâzamın nereye gittiğini sorunca keyfiyeti anlatmışlar, gülmüş ve hemen elbisesini isteyip giyinmiş, sonra Sadırâzamı kabul etmiş..

Hastalığında hatır sormağa giden bir tabip, kahvaltı tepsisinde paşanın fasulye piyazına ziyade rağbetini görerek, mesleği icabı ihtarda bulunmuş, Paşa: — Şimdi artık ömrü lezizi ömrü azize tercih eder oldum! Cevabını vermiş!

Fevkalâde cömert imiş.. Hattâ cömertliği ısraf derecesinde imiş. Ölümünde terekesi, borçlarına kifayet etmemiş.. Yazı takımını, asrın bir büyük diplomatının hâtırası olarak, terekesinden Almanya İmparatoru birinci Vilhelm aldırtmış.. Müşir Fazlı Paşa anlatır imiş, kendisi hünkâr yaveri iken, ferman götürmek memuriyeti ile Bağdada gidip oradan has ahır için beş on tane cins kısrak ve tay getirmiş, bir tanesini de Âlî Paşaya takdim etmiş. Birkaç gün sonra kethüda efendiden bir dâvet tezkeresi alarak Sadırâzamın konağına gitmiş, Âlî Paşanın huzuruna çıktığında, kendisine teşekkür eden Sadırâzam: — Beni unutmadığınıza ne kadar memnun oldum.. Vefakârlık böyle olur! gibi iltifatlarda bulunmuş.. Fazlı Paşa, bu kadar iltifata bir tay değer düşüncesinde iken kapının arkasında kethüda efendi: — Size lâyık değil ama!.. diyerek eline içinde üç yüz elli altın bulunan bir kese sıkıştırmış..

İkinci Abdülhamid devri ricalinden Hasan Paşa da Abdurrahman Şeref Efendiye anlatmış: Hünkâr yaveri ve mülâzim iken bir donanma akşamı Sadırâzama hemen götürülme üzere eline mabeyin başkâtibi bir tezkere vermiş.. Akşam yakın ve hava yağmurlu imiş.. Âlî Paşa da tebdili hava maksadiyle Bostancının üstündeki köşkünde oturuyormuş.. Hasan Bey kayıkla Üsküdara geçip süvari karakolundan bir hayvan ile yanına iki süvari neferi alıp köşke gitmiş.. Tezkereyi takdim ettikten sonra istirahat etmesi için kendisine bir oda gösterilmiş, önüne mükellef bir kahvaltı tepsisi ile bir bohça çamaşır getirilmiş, çamaşırını değiştirip kahvaltı edinceye kadar elbisesi ve çamaşırı kurutulmuş.. ütülenmiş, tekrar giyinerek tezkerenin cevabı olup olmadığını sormak üzere Âlî Paşanın yanına girdiğinde: — Beyefendi, ıslandınız ve yoruldunuz, vakit de gecikti, fakat hizmeti velinîmetî ayni nîmettir! gibi sözlerle iltifatta bulunmuş..

Âlî Paşa öldüğü zaman Berlinde bulunan Basiret gazetesi sahibi Ali Efendi şu fıkrayı nakleder:

«Bir hafta mururunda Prens Bismark tarafından dâvet olundum, araba ile bulvardan geçtiğim zaman sokaklarda kemali telâş ile ilâveler satılıyordu. Prensin huzuruna çıktığımda: — Sizi bugün dâvet edişimin sebebi, bu sabah Âlî Paşanın vefat ettiğini kemali teessüfle söylemektir; Türkler bir Sadırâzam kaybetti, Avrupa büyük bir adam kaybetti; Fransa ile ettiğimiz muharebenin nihayetlerine yakın iki tarafı ilk sulhe davet eden Âlî Paşa idi, müşarünileyhin yazdığı uzlaştırıcı mektubu hazinei evrakta hususî bir mahfaza içinde hıfzettirdim!» dedi. Sokaklardaki ilâve gürültüsü, Âlî Paşanın vefatı üzerine borsada konsolid ve sair aksiyonlar düş-

müş olduğundan çarşının kalabalığı bu imiş» (İstanbulda yarım asırlık vakayii mühimme).

Rik'a yazıda devrinin en kıymetli hattat kalemine sâhibdi.

Bibl. : A. Şeref, Tarih musahabeleri; A.H. Ongunsu, Âlî, Paşa (İslâm Ansiklopedisi); İnönü Ansiklopedisi; Ali, İstanbulda yarım asırlık vekayii mühimme..

ALİ PAŞA (Mimar) — Geçen asrın seçkin sanatkârlarından; Mühendishâneden yetişmiştir; İstanbulun güzel ve büyük yapılarından biri olan Bayazıddaki Üniversite (eski Harbiye Nezâreti) nin mimarıdır. Ne kadar yazık ki hayatı hakkında malûmat edinilemedi.

Bibl. : Osman Ergin, Mecellei Umumî Belediye.

ALİ PAŞA (Semiz) — On altıncı asır vezirlerinden, Kanunî Sultan Süleymanın Sadırâzamlarından; «Kalın» ve «Semin» lâkablariyle de anılır; aslı Herseklidir, Praça kasabasındandır; Sultan Süleymanın ilk saltanat yıllarında bir devşirme oğlanı olarak getirilmiş, akrabasından İbrahim Paşa kethüdası Ceşte Bâlinin delâlet ve himâyesiyle sarayı hümâyuna alınmış, (H. 952) 1545 de mîrialemlikle çırağ edilmiş, (H. 953) 1546 da yeniçeri ağası, bir müddet sonra Rumeli beylerbeyi, (H. 956) 1549 da vezir rütbesiyle Mısır beylerbeyi olmuştur. (H. 961) 1554 e kadar bu zengin eyâleti muvaffakıyetle ve âdilâne idare etmiş, bu tarihte ayrılarak orduyu hümâyun ile İran seferine memur olmuş, (H. 968) 1561 de Rüstem Paşanın ölümü üzerine Sadırâzam olmuş ve ölümüne kadar dört yıl bu makamda kalmıştır (H. 973 = M. 1565).

Sadâretinin başlıca faaliyet mihverini, Türkiyenin Avrupadaki büyük komşusu Avusturya ile hüsnüniyete dayanan devamlı bir dostluk münasebeti kurmak teşkil etmiş, imparatorun İstanbuldaki elçisi Busbecq'in de yardımı ile sekiz sene için 1562 muahedesi imzalanmış, fakat, İmparator Ferdinandın ölümiyle Almanya tacını giyen oğlu İkinci Maksimiliyen'in Türk düşmanı politikası, Semiz Ali Paşanın sulhperver politikasını akaamete uğratmış, iki büyük devlet arasındaki gerginlik, Semiz Ali Paşanın ölümü ile mühürü hümâyuna nail olan Sokollu Mehmed Paşanın ilk sadâret yılında bir Avusturya seferinin açılmasına kadar varmıştı (B. : Süleyman, Kanunî Sultan; Mehmed Paşa, Sokollu).

Semiz Ali Paşa gayet iri yapılı idi; bihassa uzun yolculuklarda kendisini çekebilecek ancak üç at bulunabilmişti. Zeki, zarif, hoşsohbet bir zât idi. Sadâretinin en büyük vakası, Malta seferleridir. (B. : Alipaşa Mesçidi).

ALİ PAŞA (Seyyid) — Alemdar Mustafa Paşanın felâketine varan Yeniçeri İhtilâlinin maceraperest sîmâlarından; aslı Çerkestir; kölelik yolu ile Cezayir dayılarının yanına düşmüş, onların elinde dayıca terbiye görmüş (H. 1205) 1790 da Giridli Hüseyin Paşanın Kaptanı deryâlığı zamanında İstanbula gelerek Tersane kaptanı olmuş idi; Şânîzâdenin tarifine göre «galiz ve haşin bir adam» olduğu halde, sofu meşrep göründüğünden, Tersaneli arasında «dini ve îmânı bütün, özü sözü doğru» olarak tanınmıştı. Küçük Hüseyin Paşanın Kaptanı deryâlığı zamanında serkeşçe hareketleri çekilmez olup birkaç defa idam edilmek üzere Üçanbarlı gemide hapsedilmiş iken Kızlarağası Bilâl Ağanın himâyesiyle kurtulmuştu. Üçüncü Selim zamanında İngiliz donanması İstanbul önüne geldiği zaman, Büyükşehir halkı dehşet ve merakla sahillere dökülmüştü, Ali Kaptan, ötedenberi hasretini çektiği kaptanpaşalığı elde edebilmek için bunu bir fırsat bilmiş, halkarasına karışarak: Birkaç gemi verseler de varub şu donanmayı urub yaksam, ya batırsam» yollu söylenmiş, bu sözler İstanbullular arasında süratle yayılarak «Tüfenkhâne semtinden geçmemiş ve Tophâne çeşmesinden su içmemiş kimseler» de birbirlerine: «Seyyid Ali Bey şu gemilerin üzerine beş gemi ile gönderilse cümlesini esir eder ama iş başkadır!» yollu Üçüncü Selim ile hükûmeti erkânı aleyhine dedikodulara sebep olmuştu. Hattâ bir gün Tersaneye gelen pâdişah ile konuşurken bahâdırâne sözleri hükümdarın da hoşuna gitmiş, bir müddet sonra vezirlik rütbesiyle Kaptanı deryâ tâyin edilmişti. Ancak, korsanlıktan yetişme bir türedi olduğundan, irtica ihtilâlinde Nizâmı Cedide muhalif tarafı tutmuş, Tersane işlerini başıbozuk tarzında idareye meyletmiş, Dördüncü Mustafa zamanında, Akdeniz Boğazı dışında Rus donanması ile yaptığı bir muharebede, korsan cengi yapmağa kalktığından bozguna uğramış, kendi suçunu örtmek için bazı kaptanları hiçbir suçları yok

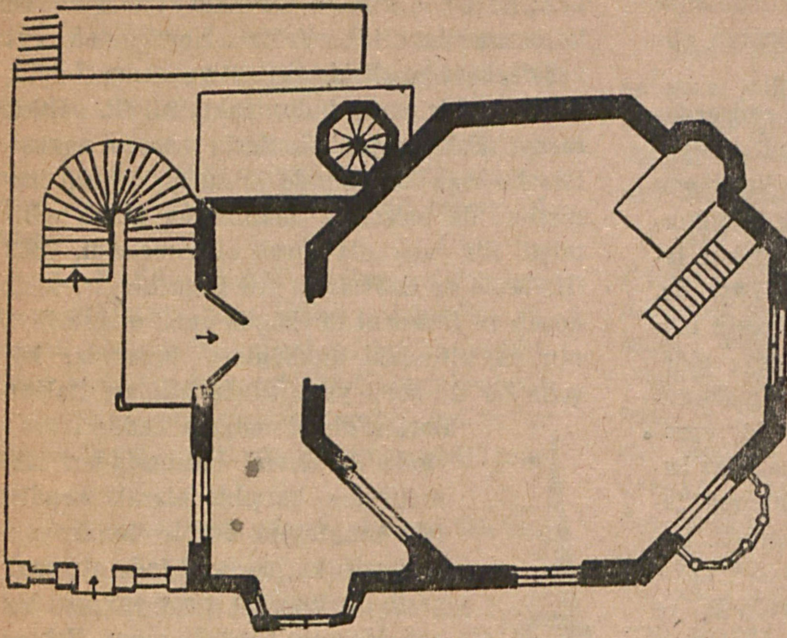
iken idam ettirmişti; Alemdar Paşa İstanbula gelince, Kaptanlıktan azledilip Bursaya sürülmüştü.

Alemdar vak'asında ise, ihtilâl sergerdesi Kandıralı Mehmed, vaktiyle kendi maiyetinde bulunmuş ve tabiat ve tıyneti kendisine benzediği cihetle iltifatını görmüş olduğundan bir Tersane çavuşu ile menfasından İstonbula dâvet edilmiş, Seyyid Ali Paşa da, derhal yola çıkıp, hükûmet ve pâdişahın hiçbir emri olmadan, doğruca Tersaneye giderek kendi kendisine Kaptan paşalık makamına geçip oturmak gibi mecnunane bir cesaret göstermişti; zamanın nezaketi icabı bu hareketine göz yumularak İkinci Mahmud tarafından da Kaptan paşa tâyin edilmişti. Fakat bir müddet sonra, 1810 da (4 sefer 1225) azledilerek Afiyonkarahisarına sürülmüş ve orada menkûb olarak ölmüştü.

ÂLÎPAŞA CAMİİ — Bayazıtta Üniversite avlusunun gündoğusundaki kapısının karşısında, Mercan Caddesi ile Fuatpaşa Caddesi kavşağının köşesindedir; Ağa Mecidi adı ile de anılır. İlk yaptıran Eskisaray ağası Yakub Ağadır ki 1547 (H. 954) de ölmüştür. Bugün Üniversitenin Bayaziddeki merkez binasiyle etrafındaki geniş avlu, Birinci Cihan Harbinde Harbiye Nezareti, daha evvel de Serasker Kapısı, Avlu da askerin merasim ve talim meydanı idi. Vak'ai Hayriyeden evvel de burada «Eskisaray» diye anılan büyük ve tarihî bir saray bulunmakta idi (B. : Eskisaray). Eskisarayda ölenlerin cenaze namazları bu Ağa Mescidinde kılınırdı, cenaze hizmetleri de mescidin imamlarına tahsis edilmişti. Bir yangında harab olan mescidi, 1863 (H. 1280) de Sadrıâzam Âlî Paşa kârgir, sekiz köşeli ve fevkaanî bir küçük cami olarak ihya etmişti, altındaki dükkânların arasında, köşede bir de sebil yaptırmıştı. Mimarı İtalyan Bariori'dir. Fuadpaşa caddesi üzerinde de devlet hazinesinden hizmetlerine karşılık olarak kendisi için muhteşem bir de konak yaptırılmıştı ki, paşaya içinde oturmak nasib olmıyan bu saray yavrusu bir ara Mercan İdadisi, sonra Erkânı Harbiyei Umumiye dairesi olmuş, yanmış (B. : Aksaray yangını), enkazı 1946 da kaldırılan harabesi halk ağzında «Yanık saray» diye anılagelmişti. Âlî Paşa Camii de büyük Mercan yangınında yandı. 1952 ye kadar, kırk yıl harab halde kalmış, 1952 de tâ-

Mercanda Âlîpaşa Camii
(Resim: Nezih)

Mercanda Âlîpaşa Cemii

(Plan-kroki : Nezih)

mir edilerek ibâdete açılmıştır. Karaktersiz melez bir mimarînin mahsulü olan binâda sanat kıymeti olarak tek parça Yesarizâde Mustafa İzzet Efendinin kaleminden çıkmış olan kitabesidir.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I; REK, Gezi notu.

ALİPAŞA CAMİİ — (B. : Atikalipaşa Camii, Çenberlitaşda; Atikalipaşa Camii, Atikalide).

ALİPAŞA CAMİİ — (B. : Kılınçalipaşa Camii).

ALİPAŞA CAMİİ — (B. : Kılınçalipaşa Camii).

ALİPAŞA HAMAMI — (B. : Atikalipaşa Hamamı).

ALİPAŞA HAMAMI — (B. : Kılıncalipaşa Hamamı).

ALİPAŞAHAMAMI SOKAĞI — Fatih kazasının Karagümrük nahiyesinin Beyceğiz mahallesi sokaklarındadır. Hasanfehmipaşa Caddesiyle Karakol Sokağı arasında bir dirdirsekli toprak bir sokak olup Hasanfehmipaşa Caddesi kavşağından girildiğine göre, evvelâ, bir araba ancak geçebilecek kadar dardır, sağda Zincirkuyu Hamamı (Atikalipaşa Hamamı) vardır, sokak adını da bu âbideden almıştır, ne kadar yazıktır ki, bu hamamın sahibi olan zat, hamamının yüksek sanat ve tarih kıymetinden gaafil, yarısını bir kazanç hırsına kurban ederek bozmuş, bir sinema haline koymuştur (B. : Atikalipaşa Hamamı; Aysu Sineması). Hamamı geçtikten sonra, sokak, üç araba geçebilecek kadar genişler; ortasına yakın bir yerde Belediyenin bir elektrik feneriyle aydınlatılmıştır. İkişer katlı ahşab evleri, dargelirli aile meskenleridir. Karakol sokağı kavşağı üzerinde ikişer katlı üç beton yapı vardır (1946).

Bibl. : REK, Gezi notu.

ÂLÎPAŞA KONAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberine göre, Bayazıdda Mercanağa Mahalleisinde Fuadpaşa Caddesi üzerinde, eski Harbiye Nezâreti, zamanımızda Üniversite merkez binasının doğu tarafında avlu duvarının karşısında, yukarıda adı geçen cadde ile Nargileci Sokağı ve Semâver Sokağı arasındaki geniş arsayı doldurmuş. On dokuzuncu asrın güzel yapılarından, adı konak, aslında saray yavrusu muazzam, muhteşem bir binâ idi.

Daha evvel ayni yerde eski ve büyük bir ahşab konak vardı, kuvvetle tahmin edilebilir ki mîrîye aiddi; Âlî Paşanın evvelâ bu ahşab konağa ne zaman yerleşdiği tesbit edilemedi, Paşa Giridde iken konak bütün eşyası ve bu arada Âlî Paşanın kütübhânesiyle beraber yandı; 1765 de Abdülâzizin emri ile yerinde, bedeli Hazinei hassadan ödenerek yukarda bahsettiğimiz yarı kâgir kâşâne yaptırıldı ve yine aynı hazineden devrin en güzel lüks eşyası ile döşenerek Âlî Paşaya hediye edildi.

Yakın geçmişin İstanbulunu iyi bilenlerden Topkapu Sarayı Müzesinin muhterem müdürü Halûk Y. Şehsüvaroğlu Cumhuriyet gazetesinde neşretdiği «İstanbul Konakları» adındaki bir makalede silsilesi içinde bu târihî binadan şöyle bahsediyor:

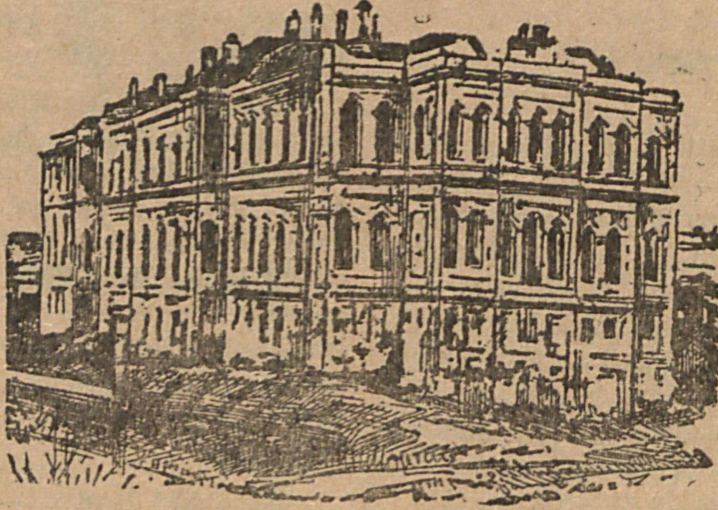
«H. 1282 (M. 1865) tarihli Hazinei Hassa defterinin inşaat kısmında Sadrâzam Âlî Paşa konağı için ba sened maktuan verilen meblâğa dair kayıd vardır.

«Mercandaki konak İstanbulda yayılan

Tanzimat devri mîmarisinin en güzel örneklerinden birisini teşkil ediyordu. İç taksimatında eski mimarimizin geleneklerine geniş ölçüde uyulmuş, dışarıdan ise binaya muhteşem bir saray manzarası verilmişti.

«19 uncu asır tarihimizin mühim bir siması olan Âlî Paşa bu konakta bir çok mühim ziyaretler kabul etmiş, siyasî müzakerelerde bulunmuş ve resmi kabuller tertiblemişti.

«1871 de Âlî Paşanın vefatı üzerine konak vârislerinden geriye alınmıştı. Vakanüvis Lûtfi Efendi, Pâdişahın vereseye on beş bin lira verdiğine dair bazı kayıdlara rastladığını yazmaktadır.

Mercanda Âlipaşa Konağı harâbesi
(Resim: Behçet)

«Yine Lûtfi Efendi bu münasebetle. o vakitler bu konak alış verişinin moda hükmüne girdiğini, konak ihsan olunmuş, bazı dûrendişlerin taşındıkları konakta lüzumundan fazla eşyayı toplu bir halde tutarak misafir gibi yaşadıklarını ve her an çıkmaları haberi geleceği telâşını duyduklarını kaydetmektedir.

«İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadırâzamlar isimli eserinde Yıldız Sarayı vesikaları arasında Âlî Paşanın kızı Rukiye Suad Hnamın bir arîzasını gördüğünü yazmaktadır (Bu arîzâ konağın hediye olduğu kaydi karşısında son derece şâyânı dikkatdir).

«Rukiye Hanımın İkinci Sultan Abdülhamide, babasının yirmi beş senede eline geçeni sarf ile vücude getirdiği konağın kıymeti hakikiyesinin nısfından dun bir akçe mukabilinde, rıza ve takrirlerine bakılmaksızın, ellerinden alındığını arzetmektedir.

«Âlî Paşa veresesinden alınan Mercandaki konak Meşihat dairesi yapılmıştı.

«Fakat bir müddet Abdülmecidin büyük kızı Fatma Sultanın ikametine tahsis olunmuş; İkinci Abdülhamid zamanında bina Abdülâzizin kızları Saliha ve Nâzime Sultanlara verilmişti.

«Sultanların biri binanın bir tarafını, diğeri öbür tarafını işgal ederlerdi. Bu ikamet 1898 yılına kadar devam etti. O yıl içinde Âdile Sultan ölmüş ve Fındıklıdaki sarayı boş kalmıştı. (Bir ara Edebiyat Fakültesi olan sahil saray).

«Nâzıme Sultan İkinci Abdülhamidden Fındıklı sarayının kendisine verilmesini istemiş, Saliha Sultan da Mercan sarayının tamamının kendisine terki ricasında bulunmuştu. İkinci Abdülhamid bu iki sultanın saraylar mıntıkasından uzakta ve şehrin tam ortasında ikametlerini esasen istemiyordu. Bu sebeple Nâzıme Sultana Fındıklı sarayını, ablası bulunan Saliha Sultana da Hayreddin Paşa yalısını tahsis etmişti.

«Bunun üzerine Saliha Sultan kendisinin büyük olduğunu, Mercan sarayını vermediklerine göre Fındıklı sarayının kendisine devrinin uygun olacağını ileri sürmüştü. Pâdişah da bu müracaati kabul ederek Fındıklı sahilsarayını Saliha Sultana vermişti.

«Sultanlar çıktıktan sonra Mercandaki Âli Paşa konağı Mercan idadisi olmuştu. Daha sonra bina Harbiye Nezaretine devredilmiş ve buraya Erkânı Harbiye Dairesi yerleştirilmişti.

«Bu tarihî ve güzel bina büyük 10 temmuz yangınında yanmış ve iskeleti uzun seneler yıkılmıyarak muhafaza edilmişti (B.: Aksaray Yangınları).

«Yangından sonra binanın az bir masrafla yeniden ihyası düşünülmüşse de bu işe bir türlü muvaffakiyet elvermemişti. Halk arasında bina «yanık saray» diye anılırdı».

Yüksek yan duvarları arasında bir lâbirentden farksız zemin katı geceleri İstanbul halkının en süflî tabakasının türlü fuhuş ve

şenaat yeri olmuştu.

Nihayet 1950 - 1955 arasında belediye eliyle yıktırıldı. 1958 de geniş arsası üzerinde barakamsı yapılarla bir çarşı kurulmuş bunuyordu.

Bibl. : H.Y. Şehsuvaroğlu, Âlî Paşa konağı.

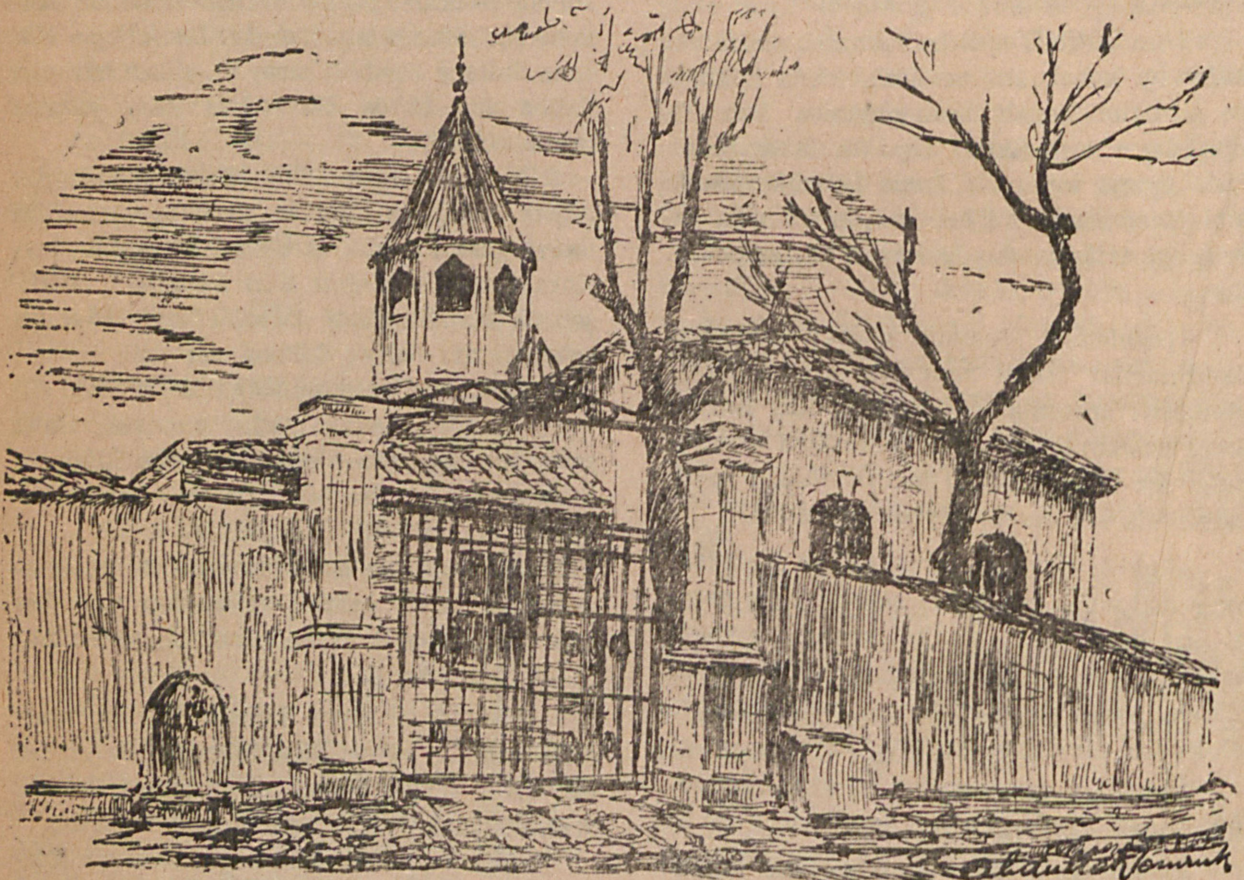
ALİPAŞA KÜTÜPHANESİ — (B. : Şehidalipaşa Kütüphanesi).

ALİPAŞA MEDRESESİ — (B. : Çorlulualipaşa Medresesi).

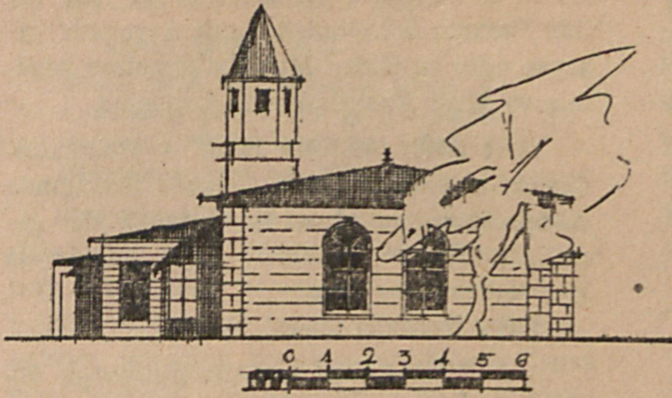
ALİPAŞA MESCİDİ — Eyyubda Kurukavakda, Kurukavak Caddesindedir; dört kârgir duvar üzerinde kiremit örtülü bir çatıdan ibaret basit bir yapıdır; bodur taş minaresi müstesna, on altıncı asra ait bir Mimar Sinan yapısı olan ilk yapıdan hiçbir iz kalmamıştır; minare hususiyeti, sekiz köşeli şerifesinin bir kapalı şerife olması, külâhın da şerife üzerine oturtulmuş bulunmasıdır. Mihrab, duvar dışına bir yarım üstüvane şeklinde çıkmış ve üstü bir yarım kubbecikle örtülmüştür; ikisi mihrab duvarında, dördü iki yanduvarlarında, ikisi de son cemaat yerine açılan sekiz penceresi bulunan mescidin iç duvar nakışları, mihrab nakışları, alelâde işçi elinden çıkmış zevksiz, çirkin şeylerdir. Tavanın ortasında bir âvîze, etrafında da dört tane demirden top kandil, mihrab duvarı önünde büyüklü küçüklü on dört tane sarı pirinç şamdan; ahşab bir vâiz kürsüsü vardır; minberi yoktur. Son cemaat yeri, çatısı kiremid örtülü ahşab bir bölme içine alınmıştır.

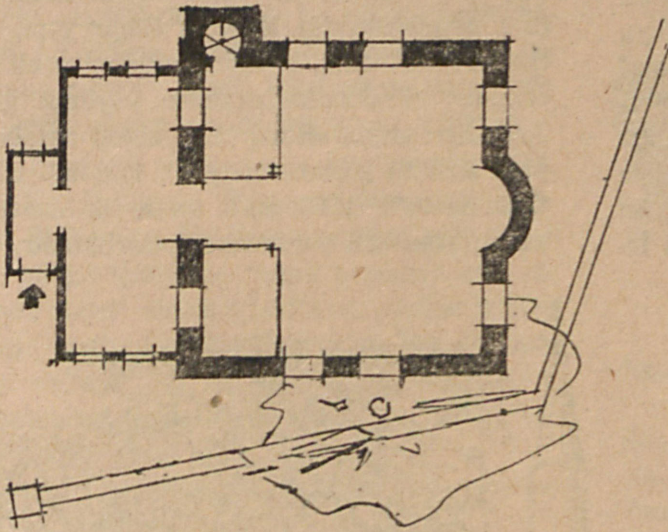
Mescid bir bahçe içindedir; bahçe kapısının yanında, sokakta, beton bir çıkmadan ibaret bir terkos çeşmesi vardır; bahçe kapısından girince hemen sol tarafta, ahşab direkler üzerine atılmış kiremit örtülü bir çatı altında abdest muslukları vardır. Mescidin en çok elli yıl kadar evvel yeniden yapılırcasına tamir edildiği aydın olarak görülmektedir; ilk bânisi, Kanunî Sultan Süleymanın Sadırâzamlarından Semiz Ali Paşadır (B. : Ali Paşa, Semiz).

ALİ PAŞA NARHI — Tamamen unutulmuş eski bir halk ağzı tâbiridir. Yıldırım Bayazıdın sadırâzamı Çandırah Ali Paşanın hâtı-

Eyyubda Kurukavakda Semizalipaşa Mescidi, 1946
(Resim: Abdullah Tomruk)

(Kesid resim ve plân: R. Sevinçsoy)
Eyyubda Semizalipaşa Mescidi

rasına nisbetle söylenmiştir. Mahbub dostluğu ile meşhur olan Çandarlı Ali Paşa, Osmanlı saraylarında ilk defa olarak içoğlanları teşkilâtını kuran zâttir. İstanbulun külhânî kalenderleri bu namlı vezîrin meşrebinden kinâye, nevcivanların âşıklarına karşı lütufkârlıklarına «Alipaşa narhı» demişlerdir. Bir İstanbul külhânisi olan on sekizinci asır şâirlerinden Haşmet (B.: Haşmet Efendi; Akıntı yedekçileri), Üçüncü Sultan Mustafanın kızı Hibetullah Sultanın doğumu şânında yazdığı «Vilâdetnâmei Hümâyun» adındaki eserinde, İstanbulda yapılan şenlikleri tasvir ederken, işi şaklabanlık olan bir İstanbul kopuğunu çarşılarda dolaştırıyor, kendisine «muhtesib, belde işleri müfettişi» süsü veren bu zıpır, esnâfın «yüzü pür nûr, gözü mahmûr, gerdanı kâfur, kolları billûr, gül yanaklı, kiraz dudaklı, inci dişli, türlü türlü söyleyişli» dilber çıraklarına şöyle hitab ediyor: «Bakın ey gürûhi nâzenîn ve ey çerâgaanı şebistânı şehrâyın olan çelebilerim, kuzularım!.. Size benden tenbih ve nasihat.. evvelâ âşıkı bîçarelerinize kendinizi dirhem dirhem satmayın ve üftâdelerinizi aldatmayın, pîrânı havâya hürmet edin, meyvei vaslı râyegân verin, Alipaşa, Narhına riâyet edin» (B.: Vilâdetnâmei Hümâyun; Hibetullah Sultan).

ALİPAŞA SARAYI — On altıncı asırda bir mimar Sinan yapısı olarak Eyyubun en büyük bir kâşanesi idi; Kanunînin Sadırâzamlarından Semiz Ali Paşanın sarayı idi; on yedinci asır ortalarında, Evliya Çelebi bu sarayı görmüş ve seyahatnamesine «Eyyub saraylarının en meşhuru» kaydi ile yazmıştır. Bundan başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ÂLİ PAŞA SEBİLİ — Mercanyokuşunun başında, Üniversitenin yan kapısı karşısındadır, İtlyan mimarı Bariorinin eseridir, 1869 da Sadırâzam Âlî Paşa tarafından yaptırılmıştır. Orijinal bir mimarî kıymeti yoktur.

ALİPAŞA TÜRBE SOKAĞI — Fâtih kazasının Karagümrük nahiyesinin Keçecikarabaş ve Muhtesibiskender mahallelerinin sınır sokaklarındandır; Fevzipaşa tramvay caddesiyle Karagümrük meydanı arasında iki adam geçebilecek kadar dar, kısa, kaba taş döşeli ve bozuk bir sokaktır. Meydan kavşağından yüründüğüne göre, sağ köşede altı kömürcü üç katlı bir ahşab, sol köşede de bir bakkal dükkânı vardır; sağ kolda cadde kavşağı üzerinde de iki küçük ahşab ev vardır (1946).

Bibl.: REK, Gezi notu.

ALİPAŞA VERGİSİ — Tamâmen unutulmuş eski bir halk ağzı tâbiridir; buradaki «vergi», devlet hazinesine ödenen para manâsına olmayub «atiyye, ihsan, bağış» mânâsınadır. Kanunî Sultan Süleymanın sadrâzamlarından Semiz Ali Paşanın adına nisbetle söylenmiştir (B.: Ali Paşa, Semiz). Meclislerinde dilbazlığı ve lâtifeleri ile meşhur olan bu vezir, kendisine herhangi bir istekle mü-

racaat edenleri aslâ geri çevirmez, istediklerinden fazlasını bol bol vaad eder, fakat vaidlerinin hiç birini yerine getirmezdi; kendi karihasından olan ihsanları da ekseriyâ lâfda kalırdı. Bundan ötürü, birisi bol vaidlerde bulunub «Hay hap... yaparım, ederim, veririm» deyince, karşısındaki şübhe ve tereddüdünü:

— Sakın Alipaşa vergisi olmasın!..

diye açıklardı. Tâbirin unutulması günlük sohbet dilimiz için kayıbdır.

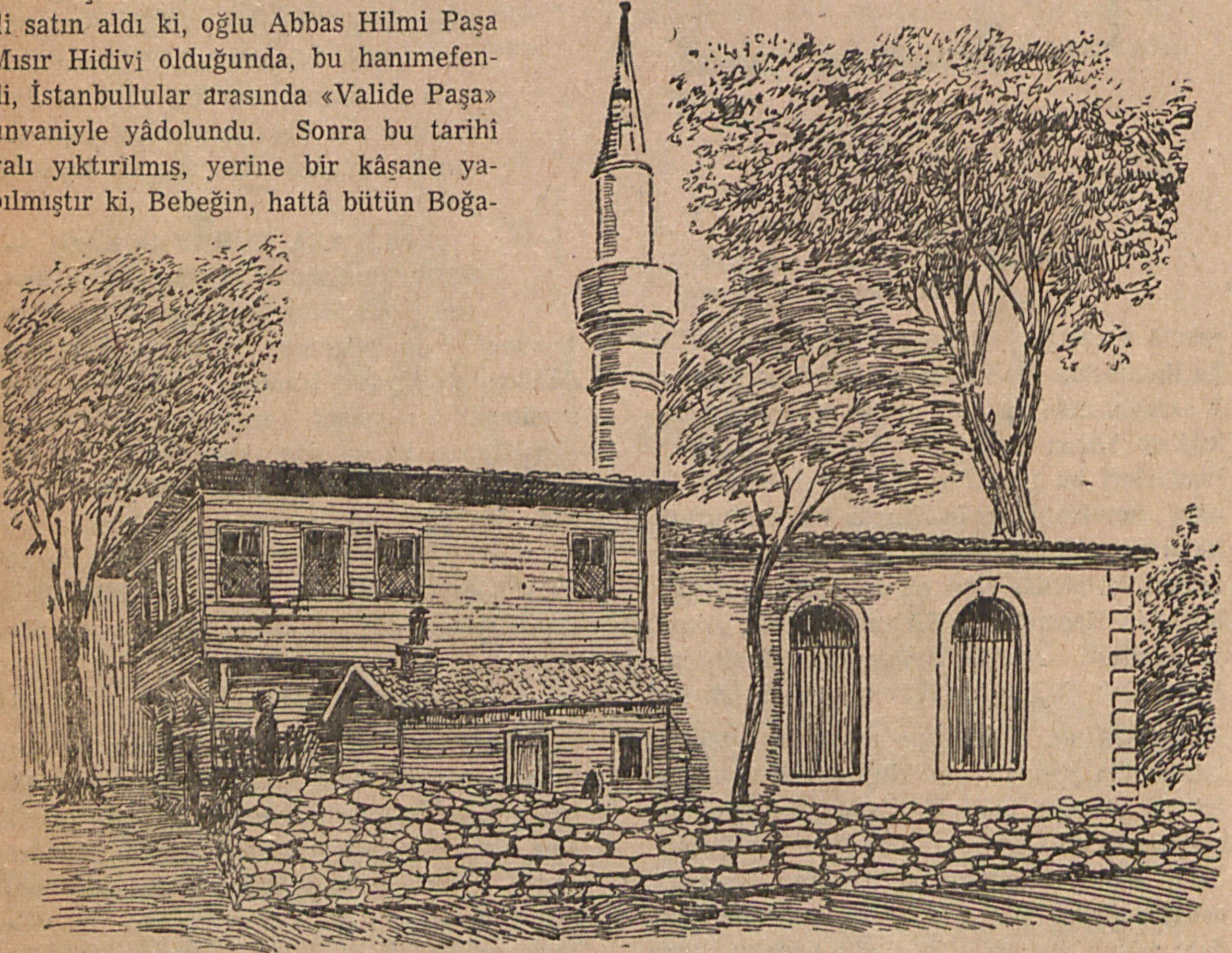
Bibl. : M.Z. Pakalın, Tarih deyimleri.

ÂLÎ PAŞA YALISI — Geçen asır sonlarında, Bebekte, Boğaziçinin en namlı ve en güzel yapılarından biri idi; Âlî Paşa, yalıyı, İkinci Mahmudun Sadırâzamlarından Rauf Paşadan almıştı; çok daha evvelleri, ayni yerde, Üçüncü Ahmedin Kadıaskerlerinden Dürrîzâde Arif Efendinin yalısı var idi ki, o da Lâle devrinin namlı yapılarından biri idi. Bu yalıyı, Âlî Paşa veresesinden Mısır Hidivi İsmail Paşanın haremi Emine Hanımefendi satın aldı ki, oğlu Abbas Hilmi Paşa Mısır Hidivi olduğunda, bu hanımefendi, İstanbullular arasında «Valide Paşa» unvaniyle yâdolundu. Sonra bu tarihî yalı yıktırılmış, yerine bir kâşane yapılmıştır ki, Bebeğin, hattâ bütün Boğazın sayılı zinetlerinden biri olan bu yalı, Valide Paşanın ölümünden sonra Avrupada yaşayan oğlu tarafıdan Mısır hükûmetine verilmiş ve Mısır konsoloshanesi olmuştur.

ALİ REİS (Midillili Hacı) — Hakikatül-Cevâmiin kaydına göre, Anadolukavağında Alireis Camiinin bânisi hayır sahibi bir gemicidir. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, II.

ALİREİS CAMİİ — Anadolukavağı köyündedir; köyün en büyük, bu satırlar yazıldığı sırada da (Mayıs 1946) biricik camiidir. (B. : Anadolukavağı Mescidi) Kâgir yapı, çatısı kiremit örtülü, bodurca tuğla minareli bir camidir. Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre Arab harfleriyle «Rıza» lâfzı, ebced hesabiyle yapı tarihini gösterir imiş, ki, karşılığı Hicrî tarih ile 1001 (1593) yılını tutar. İlk bânisinin kabri, mescidin yanındaki mezarlıktadır, ka-

Anadolukavağında Ali Reis Camii
(Resim: Nezih)

bir taşı üzerindeki kitabesi şudur:

Hüvel hallâkül bâki
Evvelâ camii şerif bânisidir bilesiz
Halkı âlem bilmek için anı yâd edesiz
Memleketi Midilli, ismi Elhac Alidir
Okuyalım ruhuna bir fâtiha

Rivâyete - göre 1915 - 1916 arasında Anadolukavağı köyü müthiş bir sel âfetine uğramış; o zamanlar bu camiin yanında bir kahvehâne varmış, sel, köyde büyük tahribat yaparken, mezarlığı da oyup sürüklemiş, hattâ cami yanındaki ahşab kahveyi yıkmiş, içinde yatıp barınan Sakızlı lâkabiyle maruf bir rum balıkçı da boğulmuş; işte bu selde, camiin bânisi Ali Reisin kabri de oyulmuş, içinde bir iskelet çıkmış.. Köylü tarafından tekrar kabre konulmuş ve taşı da baş ucuna dikilmiş..

Bugünkü yapı, geçen asır sonlarına aittir. Kaydedilmeğe değer bir hususiyeti yoktur. Malta taşı döşeli son cemaat yeri ahşab bir bölme içindedir. Sokak kapısının sağ yanında abdest almak için dört musluklu bir taş tekne vardır ki, musluklarından biri alınmış, yeri de körleştirilmiştir, teknenin suyu, yanıbaşındaki kuyudan emme basma bir el tulumbasiyle doldurulur.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, II; REK ve Muzaffer Esen, gezi notu.

ALİREİS MEKTEBİ — Anadolukavağında, eski bir mahalle sibyan mektebi idi; camiin son cemaat yerine bitişik bir ahşap yapıdır. 1946 yılında ikametgâh olarak kullanılmakta idi (Mayıs 1946).

ALİ REMZİ EFENDİ — On sekizinci asrın sülüs ve nesih hattatlarından; icâzetnâmesini Şekerzâde Seyid Mehmed Efendiden almıştır; ayni zamanda devrinin namlı kemankeşlerindendir; 1755 (H. 1169) de ölmüştür. Eski büyük hattatların yazılarından gayet kıymetli bir koleksiyona sahipti; ölümünde bu koleksiyon mezada düşmüş ve büyük şehirde, o zaman için fevkalâde bir sanat heyecanı uyandırmış olan bu satış bir hafta sürmüştü.

ALİ REŞAD BEY — Muharrir, müverrih Türk maarifinin seçkin simâlarından, İstabul Darülfünunu Müderrislerinden; 1877 de Rumelide Lofçada doğdu, bu kasabanın eşrâfından İsmail Âdil Beyin oğludur. Mektebi Mülkiyeden mezun olmuş, meslek olarak muallimliği idâreciliğe tercih etmiş, idâdi müdürlüklerinde, Dârülmuallimin müdürlüğünde bulunmuş, kısa bir müddet maarif nezâreti müsteşarlığı yapmış, Darülfünunun Edebiyat Fakültesinin Tarih zümresinde Orta Çağ tarihi müderrisi iken 1929 da vefat etmiştir. Çoğu idâdiler ve sultanîler için yazılmış ders kitapları olamak üzere pek çok eser bırakmıştır; ders kitabları dışında veya tercüme eserleri şunlardır: Fransa ihtilâli kebiri (2 cild), Tarihi siyasî (3 cild), Bismark, Türkiye ve Tanzimat, Kapitülâsyonlar, Akvâmı kadimei şarkiye, Dreyfüs meselesi, Asrı hâzır tarihi, Faşizm, Dâimâ hilekâr, Kurunu vustâ tarihi (muazzam bir telif - terceme olup yalnız birinci cildi çıkmış, mış, ölümü ile yarım kalmıştır).

Ali Reşad Bey
(Resim. Nezih)

Muharrir olarak İkdam, Saadet, Sabah ve Tasvir gazetelerinde târihî ve içtimaî pek çok makalesi intişar etmiştir. Ciddî, çalışkan, son derece dürüst, merd bir ilim adamı idi; şişman, heybetli bir vücud yapısı vardı; kulakları çok ağır işidirdi, bu özründen talebelerinin süallerine muhatab olmak istemez, sorulanı işidemediği için çok sıkılır, üzülür, kendisine hürmet eden darülfünun gençliği onun görüşünü öğrenmek istedikleri meseleleri mektupla sorarlar, Âlî Reşad Bey de, ders saatinin sonunda gençleri gereği gibi tenvir ederdi. Bilgisi çok geniş ve sağlam, ifadesi de pek düzgün ve beliğ idi; bunun içindir ki en geniş mevzuları son derece aydın bir şekilde toplar, hulâsa eder idi. Her kelem sahibinin başaramıyacağı çetin iştir.

ALİ RİFAT ÇAGATAY — (B. : Çagatay, Ali Rifat).

ALİ RIZA (Sepetçi) — Son orta oyuncularından ve tulûat komikterinden; Abdürrezzak kumpanyasının başlıca simâlarından: Abdürrezzakın 1880 - 1882 arasında oynadığı «Bursalı Leylâ» isimli gülünçlü komedinin (!!?) on artistinden altısının Türk olduğu o zamandan kalma bir el ilânında görülür. Bu altı Türk: Abdürrezzak, Hamdi, Mukbil, Sa-

lih, Mehmed ve bu Ali Riza Efendiler.

Komik Ali Riza, o yıllardan sonra, 1908 de Meşrutiyetin ilânına kadar Abdi, Kel Hasan, Şevkinin kumpanyalarında, o zamanlar en önce oynanması âdet olan bir perdelik komedyalarda ve kantolardan sonraki beş altı perdelik asıl oyunda komiklik ederdi. Kavuklu Hamdinin, Kel Hasanın Mama ve Libâdede oynadıkları orta oyunlarında da «Aptal Adam» taklidine çıkardı. Bu tip, yaradılıştan mankafa ve budala olan şahıstır. Başında limon kabuğu kadar fesi, gözleri alık alık dört yana kayar, salyaları akar, donu koltuklarının altına kadar çekik, ayakları çıplak bir tipti. Kavuklunun peşi sıra yürürdü. Ali Riza bu aptal rolünde bir harika idi; eşi emsali yoktu.

Bu rolü mükemmel başaranlardan biri de Göztepeli Rafet olmuştur.

Sahne hayatının başlangıcındanberi «Sepetçi» lâkabını taşıyan Ali Rizaya, bu lâkabın, ilk gençlik çağlarında sepetçilik yaptğtndan ötürü mü, yoksa başka bir sebepten dolayı mı verildiği malûm değildir. 1930 - 1935 arasında İstanbulda çevrilmiş bir iki yerli filmde de rol almış olan komik Ali Riza İkinci Cihan Harbi başlarında ölmüştür.

Sermed Muhtar Alus

ALİ RİZA BEY — Tahsilini Avrupada yapmış ilk kimyâgerlerimizden; doğum yeri ve târihi tesbit edilemedi, Askerî Tıbbiyeden doktor çıktıktan sonra 1886 da Parise gönderilerek kimyâ tahsil etmiş, 1893 de çok ciddî mesâisinin kazandığı parlak bir diploma ile dönmüş, Askerî ve Millî Tıbbiye Mekteplerine uzvî ve tahlilî kimya muallimi tayin edilmiş, ayrıca İstanbul Darülfününunda da kimya muallimliği yapmıştır. Zamanında en muteber ders kitaplarından sayılan «Kimyayi uzvî» adınada bir eseri vardır. 1904 de daha yıllarca hizmet edebilecek çağda iken vefat etmiştir. Kabri Eyyubdadır.

Kimyâger Ali Riza Bey (Resim: Nezih)

Bibl. : İ. A. Gövsa, Türk meşhurları.

ALİ RİZA BEY (Alacamescidli Binbaşı) — Asker ressamlarımızdan, 1850 de doğmuştur, 1869 da henüz ondokuz yaşında iken Harbiye Mekteinden mezun olmuş, askerî rüşdiyelerde resim muallimliği yapmış, Hicaz fırkasına gönderilmiş ve 1890 - 1895 arasında orada ölmüştür.

Bibl. : Pertev Boyar Türk ressamları.

ALİ BEY (Eyyubî) — (B. : Şengel, Ali Riza).

ALİ RİZA BEY (Kaptanzâde) — Bestekâr, sâzende ve aktör; 1881 de İstanbulda doğdu, Mecidiye Kruvazörü süvârisi miralay Mehmed Beyin oğludur. Musiki ile iştigali on dört yaşında iken kanun çalarak başladı, bu sazda büyük başarı göstererek ayrıca piyano da öğrendi. Taklide fıtrî kabiliyetle sonsuz hüner sahibi idi, aşırı merakı da olduğundan bir ara amatör olarak pek muvaffakiyetli karagöz oynatdı. Bilhassa 1908 meşrutiyetinin heyecanlı yıllarında aktör olarak sahneye çıkdı; «Çapkın Süleyman», «Fettan kız», «Mâcun hokkası», Kayseri gülleri» ve «İstanbul efendisi» adında beş operet besteledi; bestekâr olarak yüzden fazla eseri vardır ki bunlar arasında 45 şarkı, 45 fantezi şarkı, bir «Hürriyet Marşı», bir de «Tayyareci Marşı» (Güftesi (Florinalı Nâzımın: Telli turna gibi uçtun..) vardır. 16 şubat 1934 de konser vermek için gitdiği Edremitde kalb sektesinden öldü, orada Küçük Mezarlığa defnedildi.

Kaptanzâde Ali Riza Bey (Resim: H. Çizer)

Bibl. : T.Y. Öztuna; M. Rona, 50 yıllık Türk musikisi.

ALİ RİZA BEY (Miralay) — Asker kartograf ve ressamlarımızdan, bilhassa kabartma haritalar yapmakda üstad idi; doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor, bir ara Diyârıbekir askerî rüşdiyesinde resim muallimliği yapmış, 1892 de Kuleli Askerî İdâdisine nakledilmiştir ve ölümüne kadar yıllarca bu vazifede kalmıştır; bir ara da İstanbul İtfâiye kumandanlığında bulunmuştur. Kulelide tale-

beliğini yapmış olanlar pek güzel karakalem ve sulu boyalari olduğunu söylerler. Hayatı hakkında başka kayda rastlanamadı.

Bibl. : Pertev Boyar Türk ressamları.

ALİ RİZA BEY (Üsküdarlı) — Yirminci asır baışında Türk resminde mektep sahibi büyük sanatkâr; pek çok talebe yetiştirmiş bir resim muallimi; Türk ve İslâm İstanbulun ressamı; eserleri, Boğaziçinin, Üsküdarın ve İstabulun kaybolmuş eski halini tesbit eden eşsiz kıymette bir vesika hazinesidir ki, bir gün, bir araya toplandığında, kendi adına nisbetle orijinal kıymet taşıyan bir müze olabilir.

1858 (H. 1275) de Üsküdarda Ahmediyye mahallesinde doğdu, babası Üsküdarlı Mehmed Rüştü Efendi isminde bir süvari binbaşısıdır ki, (H. 1282?) 1865 yılına doğru Sofyada ölmüş, Ali Rıza Bey yedi yaşında yetim kalmıştır.

Babası hattat denilecek kadar güzel yazı yazardı, bu kabiliyeti oğlunda resim yolunda inkişaf etti. İlk ve orta mektep tahsilini Üsküdarda bitirdi. (H. 1295) 1879 da Kuleli Askerî idâdisine girdi, orada resme hevesli Zekâi (paşa) gibi beş altı arkadaşiyle ve onları teşvik ederek, mektebde bir resimhâne açılması için askerî mektepler nâzırı Ethem Paşaya arzuhal vererek müracaat ettiler: Arzuları yerine getirildi. Açılan resim dershanesine ressam Nuri Paşa tayin edildi ve bir yıl içinde yaptıkları tablolar hükümdara gösterilerek çocuklar mükâfat ile taltif edildiler.

Bu takdir, heveslerini büsbütün arttırdı: Yaz tatili günlerini resmin ilerlemesine hasrettiler. O zaman resimle çok alâkadar bulunan hendesei resmiye, menazır ve gölge gibi derslerinde de bilgilerini arttırmağa çalıştılar. Nuri Paşadan sonra, asrın Fransız resim üstadlarından Kalanel'in (Alexandre Cobonel 1823-1889). şakirdi Seyyid Beyin talebesi oldular; işte bu sanatkârdır ki, genç Ali Rizada büyük kıymetleri keşfederek kendi şahsiyetini yapacak mesaiye sevk ve teşvik etmiştir.

Harbiye mektebinde iken, bir şöhret olmuştu; öyle ki, 1883 (H. 1299) de yirmi yaşında iken ikinci mülâzım rütbesiyle diploma aldığı zaman Meclisi Maarifi Askerî tarafından, ayni mektebe Nuri Paşanın resim dersine muavin tayin edildi.

Ali Rıza Bey, bu tarihte başlayan muallimlik hayatında, rubu asırdan fazla, daima tâze bir şevk ve heyecan ile çalıştı ve Türk ordusunda, olgun sanat zevkine sahip kıymetli unsurların yetişmesine hizmet etti.

Bir yandan da Darüşşafakada parasız olarak resim dersleri verdi. Muallimliğine ilâve olarak Harbiye Matbaasının baş ressamlığına tayin edildi; Matbaa ressamı olarak, asker mekteplerinde resim derslerinin inkişaf ve intizamını temin hususunda aldığı emir üzerine, mekteplerde üç sınıfa mahsus otuz örnekli üç model albümü hazırladı. Litoğrafya usuliyle basılan bu modeller itiraf etmelidir ki, bütün Türkiyede resim zevkinin ilerlemesine pek çok hizmet etmiştir.

Meşrutiyetin ilk senelerinde kurulan «Osmanlı ressamlar Cemiyeti» nin reisliğini yaptı; ressam Osman Âsaf ile arkadaşlarının, bu cemiyetin adı ile çıkardıkları bir sanat mecması, o devir için kültür hayatımızda pek mühim hareket olmuştu ki; bu «Osmanlı Ressemlar Cemiyeti Mecmuası» nın 1 temmuz 1330 tarihli ve 18 numaralı son sayısı bir fevkalâde nüsha olarak Ressam Ali Rizanın hayat ve eserlerine hasredilmişti.

Artık her yerde Üsküdarlı Hoca Ali Riza Bey diye anılan bu değerli ressam 1911 senesinde sıhhî ahvali dolayısiyle kaymakamlığa kadar yükseldiği askerlikten tekaütlüğünü istedi ve tekaüt oldu. O tarihe kadar, en kıymetli zamanlarını muallim olarak talebelerine, matbaa işlerine harcayordu; tekaüt olduktan soradır ki, duygularını tesbit eden en feyizli devrine girdi; ve ölene kadar dikkate şayan bir gayretle hayatının en mükemmel eserlerini yaptı. Şurasını da ehemmiyetle kaydetmek lâzımdır ki, ömrünün bu ikinci devrinde de resim muallimliğinden tamamen ayrılmış değildir.

Dört yıl kadar Üsküdar İnas Sanayi Mektebinde, Birinci Cihan harbi içinde yeni teşkil edilen Sanayii Nefise Encümeni âzalığında, Çamlıca Kız Lisesinde bulundu ve 1930 da Üsküdarda öldü.

Uzun muallimlik hayatında talebesi tarafından iştiyak ile beklenen mükâfatları, imzasını taşıyan resimleri idi; bugün bu resimler, Türkiyenin birçok evlerinde, en mûtena yerlere asılmış olarak saklanır; derslerinde ve kendi günlük hayatında o kadar çok resim yapmıştır ki, bilhassa dostları ve mahdumu

Nasır Çizer de mevcut resimlerinin hesabı yapılsa, bir insanın, hayatında bu kadar çok resim yapamıyacağına hükmolunur.

Münih üniversitesi İslâm devletleri ve İslâm dilleri kürsüsü profesörü Dr. K. Susshein'in talebi üzerine gönderdiği bir hal tercemesi mektubunda, mesleğini şöyle anlatt:

«Mesleğim peyizaj ressamlığı olup resim sanatının icabettirdiği diğer kısımlarında da behreyap olmak pek tabiî bulunmakla beraber yeğâne zevk ve emelim memleketimin tatlı semâları altında zümrüdün menazırına serpilmiş yerli ve millî bir lisanı hayat söyliyen Osmanlı âşiyanlarını, mahallelerini, manzaralarını, meşcerelerini, âsarı âliye ve tarihiyelerini öldürmemek ve onlara bir hayatı durâdûr vermek olduğu için bu bapta pek çok poşadlar, krokiler, gerek karakalem ve gerek sulu ve yağlı boya tabiî resimler kâmilen mahfuzum ve günden güne adetleri artmakta olan yadigârlarımdır».

Talebesinden ressam binbaşı Sami Yetik merhum da, yakından tanıdığı Hoca Ali Riza Beyi, Güzel Sanatlar Birliği resim şubesi tarafından neşredilen «Ressamlaımız» adındaki eserlerinde şöylece mütlâa eder.

«...mesleğinin ulviyetine âşık olarak yetişmiş, onu candan sevmiş, gurur ve benlik dâvasından uzak yaşamış ve daima irfan sermayesinin noksanlığını idrâk eder bir mecburiyet içinde çalışmış, tabiat güzelliğine âşık, sanatına esir Hoca Ali Riza sanatının ne maddî bir mükâfatını gördü, ne şımardı, ne de kendisini beğenmiyenlere küstü. Ressam Ali Riza tahlili güç bir sanatkârdır. O başlı başına bir okuldur. Ağaçlar, kayalar, çayırlar, dereler bütün eşya onun realist ruhunun ibda süzgeçlerinden geçerek kurşun kaleminin ucundan kâğıda dökülü dökülü vermiştir.

«Üstadın sulu boyalarına gelince, eğer akvarelist peyzajlarımızdan millî bir şive, tabiî bir şive arasak, bir Türk ressamı olarak Ali Riza fırçasının teferrüd ettiğini derhal görebiliriz.

«Ali Rizanın yağlı boya tabloları ayrı bir âlemdir. İyi dikkat edilirse Hocanın fırçası tabiattan uzaklaştıkça hayal sahaveti fazlalaşmış, tafsilâta girişmiş ve daha açık bir tâbir ile içinde taşan ve kaynıyan kudreti âdeta israf etmiştir. Fakat tabiatın karşısında geçirdiği saatler fırçasını tamamiyle ona vererek ve yağlı boya etütlerini hayalî tablolarından daha kuvvetli ve bir tablo için dokumanter evsafını toplamış eserler olarak tanırım... 1897 de Değirmenderesinde çalıştığı parçalar köy hayatımızın pitoresk köşelerini canlandıran kıymetli eserlerdendir...

Ressam Ali Riza Bey
(Resim: S. B.)

Türk ressamları içinde ekolünün muakkibleri pek çoktur. Lâkin onun eriştiği mer-

haleyi bulabilmek için Hocanın keşfettiği sanat sırrını keşfedebilen henüz yoktur. Ali Riza Bey Türk istidadının en yüksek artistidir... Daima şaheserler yaratan fırçası bize sevdiğimiz vatanın göremediğimiz güzelliklerini göstermiştir. Onun eserleri başlı başına bir millî müze vücude getirebilir.»

Günlük hayatının kendine mahsus şirinlikleri vardı: Çok ihtiyalı idi. Bir çantası vardı ki, talebesi ve dostları «kırk anbar» adını vermişlerdi. İçinde iğne ipliğe kadar her şey bulunurdu. Peynir ekmek kesmeğe mahsus çakısı, bir meyva bahçesinde, mevsimine göre kavun, karpuz tarlasında işe yarıyacak bıçağı eksik olmazdı; boyaların, kalemlerin ve kâğıtların çeşitleriyle dolduğu bu çanta, ağır bir heybeden farksızdı; fakat üstad, koltuğunun altına bir kopça dikmiş ve onun diğer tarafını çantasına iliştirerek koltuğuna aldığı çantanın ağırlığını bir hayli azaltmıştı. Bu keşif, onun hiçten saadetlerinden biriydi.

Beğendiği bir yere konduğunda, civardan hiçbir şeye ihtiyacı olmazdı: Portetif sandalyesi, suyu, bardağı her şeyi yanında daima yanında bulunurdu.

Resim yaparken seyrine gelenlere mâni olmaz, bir taraftan çalışır, bir taraftan onlarla sohbet eder, çoluk çocuksa âdeta serbest bir resim dersi verir: «El işte gönül oynaşta gerek» der idi.

Çamlıcada otururken bağlar arasında çalışırdı. Üsküdarda iken Üsküdar sokakları ve Karacaahmed civarı, dostlarının evlerinden görünen yerlerin hâkimi olurdu. Boğazda bilhassa Paşabahçede otururken bağlar, bahçeler, boğaza hâkim noktaların sahibi idi. Resimleri yapar, bazısını birkaç defada, çoğu nu da bir defada bitirir, pek az bir kısım da yarım kalırdı; evine dönünce beğendiklerini renkli kalın kâğıtlara yapıştırır, günlerce onlara bakar, sonra meraklılarından biri isteyip de almazsa veya görmiye fırsat bulamazlarsa yerlerine yerleştirirdi.

Odasında bir dolabı vardır, bütün resim malzemesi orada durur; iki köşede iki sehpa görülür, biri hocası ressam Seyyid Beyden yadigâr kalan, diğeri daima kullandığı Sehpadır. Karyolası bir köşede, temiz ve toplanmış bir masanın üst ve alt gözlerinde cilbentler içinde resimleri, modelleri yığılmıştır, gelelerin oturmalarına mahsus koltuklar, kendi oturduğu sandalye ve duvardaki resimlerle bu mesai odası, ömrünün en tatlı demlerini geçirdiği yerdir. Bu odada boş durduğu görülmemiştir, hiç olmazsa ertesi gün gideceği yerde lâzım olan şeyleri hazırlar. Dostlarını ve talebesini kabul eder. Onlarla görüşürdü.

Sevdiği insanlar, semtler ve yerler mahdut idi. Herkese gitmez, birkaç kişi müstesna, geceleri kimsenin evinde kalmazdı. Adaları, kozmopolit bulur, sevmezdi. Pek sevdiği âlicenab bir zat, bir sene Adadaki kâşanesini birkaç ay için ressamın emrine terkeder. Hoca bu teklifi reddemez, gider, lâkin iki üç gün ancak tahammül edip Üsküdara kaçar, soranlara: «evlerimizi, yaşayışımızı, mahallelerimizi, çarşı ve pazarlarımızı, doğru insanları, dostlarımı, camilerimizi eski mefahirimizi, hele ezan sesini aradım, bulamadım, bunaldım» cevabını verir. En çok sevdiği yerler Haydarpaşa, Üsküdar, Çamlıca ve Paşabahçe idi. Bu arada döner dolaşırdı.

Az konuşur, fakat sevdikleriyle ve pek tatlı konuşurdu.

Mektuplarında da tatlı ve şefkatli bir edası vardı; İltifatlı yazardı. Dostlarına karşı vefakârlığı meşhurdu. Mektuplarında çeşitli imza kullanmıştır. Resimlerinde A. Riza imzasiyle bir tarih atardı; mektuplarında ise kahtı muallimînde resim muallimi», «elmalûm resim muallimi», «gûyâ resim muallimi bunaklardan», gibi bir cümlenin altında A. Riza, Ali Riza veya sadece Riza imzasını kullanırdı.

Ali Riza Bey, günlük hayatında, yanında bir müsvedde cep defteri taşırdı; dolduktan sora dikkatle saklanmış olan bu defterler elliden fazladır ve bugün zengin bir vesika ve malzeme kaynağıdır, içlerinde: Boya tecrübeleri, hazırlanma usulleri, menazır kaideleri, sevdiği edebî, ahlâkî ve tasavvufî birçok faideli notlar, resme ait mütalâalar, bir takım eboşlar, tezyinî parçalar, tabiattan ufak çalışmalar, eski dükkânlar, hayat felsefesini izaheden fikirleri, eski boya etiketleri, hayat felsefesini izaheden fikirleri, eski boya etiketleri, mükâfat suretleri, talebesinin isimleri ve aldıkları notlar ve ilâç terkipleri.. gibi bin bir şey bulunmaktadır.

Ali Riza Beyin eserlerinden mürekkep en zengin koleksiyon, oğlu Nasır Çizerdedir. Di-

ğer çocukları da bir hayli esere sahiptir. Birçok resimlerini dost ve ahbaplarına dağıtmıştır ki, bunların mahiyet ve miktarını tayin etmek güçtür. Hoca çok resim yapmış bunların çoğunu hediye etmiş, pek azını satabilmiştir; eseri en çok dağılan bir ressamdır.

Dr. A. Süheyl Ünver

ALİ RİZA EFENDİ — Geçen asır sonlarında Beyazıt Dersıamlarından: (H. 1295) 1878 de Koskada Hasanpaşa hanı içinde kendi adına nisbetle anılan bir matbaa açmıştı ki, yalnız türkçe hurufat ve litoğrafya üzerine iş yaparıdı, resim basmazdı; hayatı ve matbaası hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Salnâme.

ALİ RİZA EFENDİ — Şirketi Hayriyenin iş başarır memurlarından olub 1914-1915 arasında şirketin müfettişliğine kadar yükselmiş bulunuyordu. Birinci Cihan Harbinin buhranlı bir devrinde, umumî karargâh tarafından görülen fevkalâde lüzum üzerine 5. Kolordudan iki fırkanın nakli emir edildi; Şirket ağırlıkların nakli için 27 numaralı araba vapurunu, efradın nakli için de 65, 66, 67 ve 68 numaralı yolcu vapurlarını tahsis etti, nakliyatın sür'atle yapılmasına da müfettiş Ali Riza Efendiyi memur etti; bu zâtin fevkalâde gayreti ile araba vapuru günde sekiz sefer yaptı, öbürleri de çizilen muvakkat târife de hiç aksamadı ve iki fırka bütün ağırlıkları ile 24 haziran 1331 (7 temmuz 1915) çarşanba günü sabahın erken saatinden 3 temmuz 1331 (16 temmuz 1915) cuma gecesine kadar on gün içinde Üsküdardan Sirkeciye geçirildi. Umumî Karargâh bu nakil işini büyük başarı kabul ederek Ali Riza Beye üçüncü rütbeden mecdî nişanı ile taltif edildi. Bu zâtin hal tercemesi hakkında maalesef bilgi edinilemedi.

Bibl.: Harbi Umumî ve Şirketi Hayriye

ALİ RİZA EFENDİ (Hafız Tokadlı - yahud - Tekirdağlı) — Kur'an tilâveti âleminin en büyük üstadlarından; hicrî 1268 (milâdî (1851-1852) de İstanbulda Fâtihin Sarıgüzel mahallesinde doğdu; babası Tokadlı Mehmed Efendi adında bir zât olup «Tokadlı» lâkabını bu münasebetle aldı; «Tekirdağlı» denmesinin sebebi ise bu kasabaya gidip yerleşmesi ve şahsiyetini yapan feyzi oradan alması dolayısiyledir. Pek küçük yaşda Sultan Selim başimamı ve reisülkurrâ meşhur Yemişçizâde Hâfız İsmail Efendiden hâfız oldu; o devrin tilâvet kutbu olarak bilinen Menlikli Fındık hâfız Mustafa Efendiden de tashihi hurûfü edâ yaptı ki, tilâvette ihtisası ile iştiharı bu ikinci Hocasına dayanır.

Ancak ilk okul tahsili görmüştü, sahip olduğu faziletin asaleti ile bunu her zaman itiraf eder, talebelerine:

— Oğlum, benim tecvidim, tilâvette edâm vardır ama ilmim yoktur.. derdi. edâdan kasdi Kur'an tilâvetinde harfeleri kendilerine mahsus mahreclerden mehâretle ve en temiz, yumuşak, şeklinden çıkarmak, kelimeleri mâna ve medlûllerine göre fasih telâffuz etmekdir. aslında ise «ilim yoktur» diyen Hâfiz Ali Riza Efendi medreseye gitmemiş, bir medrese icazetnamesi almamış, fakat otodidakt bir âlimdi. Nice tahsilli simalar yıllar boyunca elini öperek rahlei tedrisine oturdular; ki «Buhârî» yi hulâsa ederek türkçeye çeviren muhaddis ve o devrin seçkin ûlemasından Ziyaeddin Efendi de bunların arasındadır, Ali Riza Efendiden Kur'an tilâvetini öğrendiği sıra Tekirdağı kadısı bulunuyordu.

Tekirdağlı Ali Riza Efendi (Resim: Nezih)

Ali Riza Efendinin sesi de son derecede güzeldi, denilebilir ki hançeresi, Cenabı Hakkın Kar'an okumak için yarattığı bir hârika, onu dinlemek saadetine nail olacak müslümanlara bir lûtfu ilâhî idi. Yüzünde bir ülker vardı, ciddî, heybet ve vekar sahibi idi ve son derecede temiz giyinirdi. Belki Ziyaeddin Efendinin daveti üzerine, tahminen 20 yaşlarında iken bir Tekirdağı seyahati yaptı; gelişi kasabada bir hâdise oldu, halk tarafından baş tâcı misafir olarak karşılandı, hemen bütün kasaba halkı «artık burada kalınız, camiler ve evlerimiz sizindir, gençlerimizi talim

ve irşad ile buraları ihya edin» diye yalvardı. Ali Riza Efendi bu samîmi yakınlığı İstanbulun azametine tercih etti, Tekirdağında yerleşti ve orada Eski Cami'e Başimam oldu. Bir müddet sonra da Yalı Hamamı'nın sahibi eşraftan zengin bir zâtin kızı ile evlendi; kasabadaki nüfuzu için «çarşı pazar boylarından geçerken bu Kur'an Hocasına yalnız müslümanlar değil, hıristiyanlar bile ayağa kalkardı» derler. 1876 da Ayastefanas'a (Yeşilköye) kadar dayanacak olan Rus istilâsı karşısında Tekirdağından kaçanlar arasında İstanbula geldi ve derhal «şimdilik» kaydi ile Şehzâdebaşında Kalenderhâne Camiine imam tâyin olundu. Hâfızlar arasında nakledilir bir fıkradır: bir gün, sesinin ve tilâvetinin güzelliği ile tanınmış Hacı Hüsnü Efendi Kalenderhane Câmiine gelir, Ali Riza Efendi de o gün imamlığı ona bırakarak kendisi müezzinlik yapar ve bir ihlâs okur ki cemaat vecid içinde kalır. Hacı Hüsnü Efendi anlatırdı: «Öyle bir okudu ki, Tophaneliyi dinliyorum sandım» derdi.

Tekirdağına yedi sene sonra döndü; Eski Camiin imamı onun geldiğini işidince hemen koşup elini öptü ve ve makamını Ali Riza Efendiye terk etti. Büyük Kur'an Hocası bu tarihten ölümüne kadar, otuz sekiz sene Tekirdağından hiç ayrılmadı. «Kur'an Hicazda nâzil oldu, Mısırda okundu, İstanbulda yazıldı» diye meşhur bir söz vardır; Mısırın pek meşhur olan Hâfızlarını da Hemen hep Tanta şehri yetiştirmiştir. Hattâ Ali Riza Efendinin Hocası Fındık Hâfız Mustafa efendi de İstanbulda yetiştikten sonra Tantaya gitmişti. Hâfız Ali Riza Efendi, Tekirdağını Türkiyenin Tanta'sı yapmıştı; İstanbul da dâhil, Kur'an okuyucular bu kasabaya giderek Eski Cami Başimamının önünde diz çöktükten sonradır ki, Kur'an tilâvetinde kemale ulaştılar; meselâ Giresun müftüsü Hâfız Ali Bayazıdoğlu bütün Kıraet nüshalarını İstanbulda tamamlandıktan sonra Tekirdağına gitmiş, üstad Ali Riza Efendiden «Bakare» sûresini okumuştu. Reisülkurrâ Hâfız Hamdi Varnalı, Hâfız Ömer Aköz, Tekirdağı müftüsü Hâfız Hüseyin, Hâfız İdris, Hâfız Sadık gibi mümtaz simalar hep onun talebeleridir.

Şurası da bilhassa kaydedilmeğe değer, Hâfız Ali Riza Efendi Kur'an muallimliğini Allah rızası için yapardı, her hangi bir ücret değil,hediye dahi kabul etmezdi.

1921 de, vatanın kara işgal günlerinde yetmiş iki yaşında öldü; ölümü Tekirdağında o kadar geniş bir teessür uyandırdı ki cenazesine hemen bütün kasaba halkı iştirâk etti, İstanbul kapısındaki kabristana defnedildi.

Ali Riza Sağman

ALİ RİZA EFENDİ (Mısırçarşılı Bevvab) — Geçen asır başında Mısırçarşısı esnafından; Sadırâzam Alî Paşanın babası; dükkânı, çarşının Yenicami kapısından girince, ya sağ yahut soldaki birinci dükkândı; Ali Riza Efendi, çarşının ayni zamanda kapıcıbaşılığı hizmetini görürdü. Âlî Paşa, çocukluğunun bir kısmını babasının dükkânında çıraklık ile geçirmişti. (B. : Âlî Paşa) Girid meselesi münasebetiyle paşa hakkında şu hicviye söylenmiştir:

Kapucuzâde ile Köprülünün farkı budur
Birisi aldı Giridi birisi verdi bugün.

Bibl. : A. Şeref, Tarih musâhabeleri.

ALİ RİZA EFENDİ (Sahhaf) — 1800 - 1870 arasında büyükşehrin en namlı kitapçılarından; son dükkânı Bayazidda Hakkâklar çarşısında idi. Ölümünde kitaplar mezada düşmüş, bunların arasında bihassa pek çok olan nadide yazmaların satışı günlerce sürmüştü.

ALİ RİZA PAŞA — Türk mareşali, Âli Osman Hânedanının son sadırâzamlarından, 1859 da İstanbulda doğdu; binbaşı Tâhir Bey adında bir zâtin oğludur; 1885 de Erkânı Harbiye Mektebini parlak muvaffakiyetle bitirmiş, görüşünü ilerletmek üzere o zamanlar en kuvvetli ve disiplinli orduya sahib olan Almanyaya gönderilmişti; orada üç yıl kalarak binbaşı rütbesi ile Türkiyeye dönmüş Harbiye Mektebine Muallim tâyin edilmiş, Erkânı Harbiyei Umumîyede çalışmış, 1897 de paşalığa terfi etmiş, bir müddet Manastır Vâli ve kumandanlığında bulunmuş, Yemen Kumandanı iken 1905 de müşir (Mareşal); 1908 meşrûtiyetinde Âyân Meclisi âzâsı olmuştur; yine o devrin kabinelerinde iki defa harbiye nâzır-

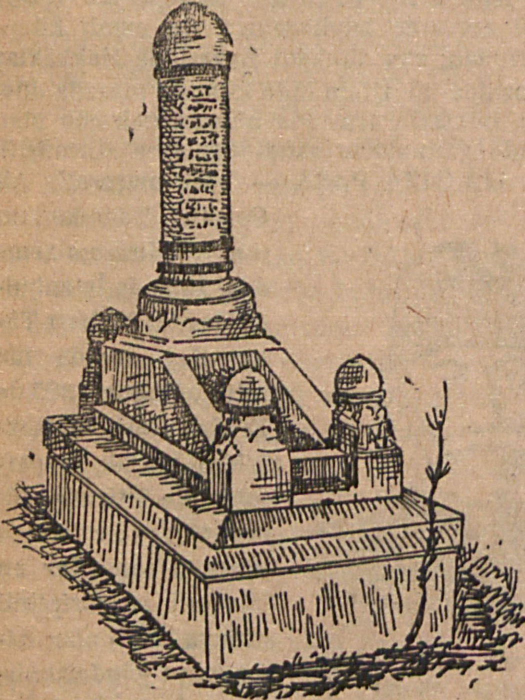

Sadırâzam Ali Riza Paşa (Resim: Nezih)

lığı yapmıştır; 1912 Balkan harbinde Garb Ordusu kumandanı idi.

Millî Mücadele yıllarında Sivas Kongresinin aldığı kararlar karşısında işgal altındaki İstanbulda iktidardan çakilmek mecburiyetinde kalan Damad Ferid Paşanın yerine (B.: Ferid Paşa, Damad) temiz vatanperver hüviyet ve şahsiyetinin Anadoludaki mücâhidlerce iyi karşılanacağı düşünülerek Altıncı Sultan Mehmed Vâhideddin tarafından 2 ekim 1919 da sadırâzamlığa fakat işgalin tazyiki altında celâdeti siyâsiye gösterememiş, 3 mart 1920 de istifa etmek zorunda kalmış, 1921 de Tevfik Paşa kabinesinde (B.: Ahmed Tevfik Paşa) nafia nâzırı, dâhiliye nâzırı olmuş, zaferi müteakib, bu son Osmanlı kabinesi çekilince tekaüd edilmiş, 1933 de ölmüştür.

Bibl.: İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa, Türk meşhurları.

ALİ RİZA PAŞA (Topçu) — Birinci Cihan harbi sonunda «Mütâreke ve işgal yıları denilen yurdumuzun en karanlık günlerinde vatanperverliğin öyle ulvî bir misâlini göster-

Topçu Ali Riza Paşanın kabri
(Resim: Behçet)

miştir ki adı tâfihimize altın harflerle yazılsa hakkıdır. 1920 de korkunç bir ceberutu temsil eden o zamanki düşmanlarımız çökmüş Osmanlı imparatorluğunda istiklâl mefhumunu kaldıran meş'um Sevr Muahedenâmesini İstabuldaki millî mücadeleyi felce uğratmak için bu muahedenin derhal kabulü için diplomatik yolla tazyika başlamıştı. Pâdişah Altıncı Mehmed Vâhideddin de çok daha elîm vekaayinin olabileceği vehmine düşmüş, ağır şartlardan kurtulma imkânını bilâhare düşünmek gibi mutlak dalâlete kapılmış, muâhedenin kabulünü istiyordu. Sarayda, devletin askerî, millî ve ilmiyeden bütün erkân ve ricâlinin iştirâki ile bir Şûrayı Saltanat toplamış, muâhede metni okunduktan sonra:

— Kabul edenler ayağa kalksın!..

denilmişti. Bu hitab bir ölü sükûtu ile karşılaşmış, kimse yerinden kalkmağa cesâret edememişti, bunun üzerine pâdişah ayağa kalkmış, o kalkınca bütün şura azası da kalkmış, yerinde oturan bir tek sîmâ, Âyân Meclisi âzâsından topçu feriki Ali Riza Paşa kalmıştı. Onu da kaldırmak için hitab tekrar edilmiş, bu sefer ihtiyar asker:

— Kabul etmiyorum!..

diye bağırarak hıçkıra hıçkıra önündeki kanapeye kapanmıştı.

Bu nâmus, asâlet ve necâbet timsâli adam, bu heykeli dikilecek büyük vatandaş Hicri 19 Ramazan 1339 (Milâdî mayıs 1921) de vefat etti, Fâtih Camii haziresine defnedildi. Kabir taşının kitâbesi şudur:

«Âyândan Topçu Feriki Ali Riza Paşa Gürcistanın Atabek hânedânından Mehmed Meded Beyin muhdumudur. Sevr muâhedei meş'ûmesini Şûrayı Saltanat da red ile yegâne müstenkif kalmıştır. İşte her zâir bu târihî vak'ayı yad ile rühi merhumu da bir duai hayr ile şâd etmelidir. 19 Ramazan 1339. 27 mayıs 1337».

ALİ RİZA SAĞMAN (Hâfız) — (B.: Sağmân, Hâfız Ali Riza).

ALİ RUHİ BEY — Divan edebiyatının son büyük şairlerinden; İkinci Abdülhamid devri İstanbulunun edib kalenderlerinden; (H. 1270) 1853 de Bağdadda doğdu; babası Kayseri mutasarrıfı iken bir kaza neticesinde ölen Darbazzâde Veys Paşadır. Muntazam bir tahsil görmedi; çocukluğunda Bağdda hususî muallimler tarafından okutuldu, ilk delikanlılık çağlarında İstanbula geldi; büyük kardeşi Reşid Beyin «Son asır Türk şairleri» müellifi Mahmud Kemal İnal'a gönderdiği (H. 1318) 1900 tarihli bir mektupta belirttiği üzere «Civariyet münasebetiyle Fâtih camiişerifin-

de halkai tedrisine devam etmediği hoca ve turûki aliyyeden intisab etmediği tarikat» kalmadı. Ateşîn bir ruha ve kararsız bir mizaca sahipti. Hoca Şakir Efendinin gönüllü bölüğünde Sırp muharebesine gitti, Aleksinaç fethinde bulundu, nişan aldı; dönüşünde şehremaneti mektubî kalemine, az sonra da Bayazıd belediye dairesi başkâtipliğine tayin edildi; (H. 1297) 1879. da Mekkei Mükerremede mücavir kalmak niyetiyle istikbali parlak görünen memuriyetini bırakarak Hicaza hareket etti, fakat, Hac zamanına kadar bile duramayıp İstanbula döndü; Recaizâde Ekrem Beyin tasviridir, «Bir rindi sâgarkeşi lâübali» idi; «Lemeât» adı altında bir divançe neşrretti, büyük akisler uyandırdı; devrin büyük şöhreti muallim Naci, kendisini alkışlayanların başında geldi, esere bir manzum takriz gönderdikten başka, Tercümanı Hakikate yazdığı bir makalede, «Lemeâtı teşkil eden âsar, serâsar kıymettardır; sahibi ise üdebâyi hâzırai Osmaniye için hakikaten medârı iftihardır» diye yazdı. Ali Ruhi, yine bu yıllarda, hakikaten gücünün yeteceği, fakat mizacının hiçbir zaman başaramıyacağı büyük bir işe başvurmuştu, bir şüerâ tezkeresi yazmak istedi. Bu eser bir tasavvurdan, muhteşem bir hayalden ileri geçmedi, kendisine gönderilen birçok kıymetli notlar da, perişan evrakı arasında kaybolup gitti. Bunu ilk keşfedenlerden biri de Recaizâde oldu; Ekrem Bey, Abdülhak Hâmide gönderdiği bir mektupta; Ruhî Bey o tezkireyi meydana getiremiyecek gibi görünüyor. Öyle bir encümeni edeb teşkil etmek kolay değil, güzelce bir şey olsun denirse güçtür. Çalışmak, düşünmek, uğraşmak, yazmak, bozmak, yine yazmak, aramak, usanmamak, ister ki, o da, bir sâgerkeşi lâübalinin kârı değildir» diye yazıyordu (Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri).

Bu muazzam işi bir ömür dolduran yılmaz bir gayret ile Mahmud Kemal İnalın kalemi başardı ki, Ali Ruhiden bahseden bu satırların hemen yegâne kaynağı da, o himmetin âlî mahsulüdür (B.: İnal, İbnül-Emin Mahmud Kemal).

Japonya imparatoruna Osmanlı imtiyaz nişanını götürmek ve Bahriye Mektebinden çıkan deniz mühendislerine Uzakşarkı göstermek için Ertuğrul firkateyni Japonyaya doğru yola çıkarken, Ali Ruhi, âvare ruhunu aylarca oyalıyabilecek bir mâcerâ fırsatını kaçırmadı, geminin seyahatnâmasini yazmak vazifesi ile bahriyeliler kafilesine katıldı. Japonyaya varıp vazifesini gördükten sora, dönüşte, Japon denizinde bir tayfun fırtınasına tutulan Ertuğrul, 1890 yılı eylûlünün 19 uncu cuma gecesi, Osima adası kayalıklarına çarparak parçalandı, heyet reisi Osman Paşa, gemi süvarisi Ali Bey kaptan, zabit ve nefer beş yüz bahriyeli ile beraber şair Ali Ruhi de Japon denzinde boğularak şehid oldu (B.: Ertuğrul Firkateyni; Osman Paşa; Ali Bey Kaptan).

Ali Rûhi Bey (Resim: H. Çizer)

Ne kadar hazin bir tesadüftür ki, şair Eşref, Japonyaya giderken Ali Ruhiyi şu kıta ile hicvetmişti:

Mücavir kalmak üzre hacce gitmişken Ali Ruhi
Kudüsden kaçtı geldi geçmeden emma beş on gün de
Uzandı bu sefer biçârenin canı sıkılmıştır
Çıkar ruhi ..tüden, korkarım deryânın üstünde

Süleyman Nazif, Ali Ruhinin, tayfun fâciasında değil de, Singapurda öldüğünü yazar: Yolda ağırca hastalanmış, gemiden burada karaya çıkarıp bir hastahaneye bırakmışlar.. Orada «vatanından binlerce mil dûr ve mehcûr, garip ve bîkes, sükûnzarı ebediye tevdii ruh edip» kalmış... Süleyman Nazif bunu Eşreften işittiğini, Ertuğrul şehitlerinin isimleri arasında Ali Ruhinin adı bulunmadığını da söylermiş.. Eşrefin hicviyesi de, Süleyman Nazifi tasdik eden bir vesikadır. Ali Ruhinin en canlı ve güzel portresini «muharrir, şair, edib» de Ahmed Rasim çizmiştir:

«Asabî, hoşgû idi. Yüzündeki Bağdad çibanının enli nedbesi (yara nişanı), sakalının bir kısmını kazımış, ayağının da bir kısmını yiyip çökertmiş olmakla beraber, veçhen sevimli idi.

«Bir akşam üstü Divanyolundan ağır ağır gidiyordum. Arkamdan birinin koşarcasına gelmekte olduğunu sezinledim. Dönerken burun buruna geldik: Ali Ruhi!

«Siması o derece tagayyur etmişti ki, zekâyi harikulâdesiyle beraber o zekâya ya-

kışan biraz kaçıklığı olduğunu bildiğim için birdenbire çıldırdığına hükmettim. Gözleri hakikaten dönmüş, çıban nişanesinin büzülmiye mukavemeti anûdânesine rağmen yüzünün derileri toplanıp sakalını kaldırmış, bıyıklarına ulaştırmıştı.

— Vay efendim!

bile demiye meydan vermeksizin:

— Dinle!

diyerek koluma vurdu, gözleri devrildi, kolları açıldı, gür bir ses işitilmiye başladı:

Cihanı yakdı o tal'atle yâri can olalı
Cihan bir öyle belâ görmedi cihan olalı!

Bu üç cihan, kumbara gibi patlıyor, gelen geçen bize bakıyor, biraz mütevehhim olanları uzaklaştırıyordu. Ben de uzaklaşacağım ama kim bırakır? O, ayni mahâbetle devam ediyordu:

Anılmaz oldu esâtîri evvelîni cünûn
Cünûni aşkile ben halka dâsitan olalı

Burada, aşk kelimesini meksur okuyarak, hattâ aşk ile ayını da çatlattığı için dönüp dönüp bakanlar, dudak bükenler eksik olmuyordu. Meğer daha müthişi de varmış:

Belâ!.. belâ!.. diye aşkınla sûbesû gezerim
Bu nâr, nâire efrûzi hânüman olalı

Belâ kelimesini işitenler kulaklarnı tıkıyorlar, benim belâya tutulduğuma acıyorlar gibi geliyorlardı. Bitirdikten sonra:

— İşte bunu Naci de söyliyemez! Allahaısmarladık!..

Ayrıldı. Yine koşar gibi gidiyordu. Arkasından bin şükür ve hamd ile bakıyordum. Ayni tavır, ayni savletle birini daha yakaladı. Bu defa kollarının harekâtı muhtelifesi görülüyordu».

ALİ RÛMİ EFENDİ — On sekizinci asır tâlik hattatlarından; Rumeli kazaskeri Abdülbaki Arif Efendinin kölesiydi, aslı rum iken müslüman olmuştu; bir iki parça yazısı efendi tarafından Üçüncü Ahmede takdim edilmiş, fevkalâde beğenilmiş ve Ali Rumi sahibi Arif Efendiden satın alınarak azad edildikten sonra Enderunu Hümâyuna alınmış, yolile Güğümbaşı olmuş ve bir müddet sonra yevmiye seksen akçe meşk hocalığı ile çırağ edilmişti. (H. 1137) 1724 den sonra ölmüştür.

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİS (Madam) — 1900 - 1910 arasında namlı bir kadın terzisidir; aslı Alman, levend yapılı, harikulâde dilber, fevkalâde nâzik, gayet namuskâr bir kadındı; atölyesi yoktu; konaklardan siparişleri aldıktan sonra Beyoğlundaki evinde çalışır, provalar için hepsi kibar hanımefendiler olan müşterilerinin ayağına giderdi. Kendisine verilen kıymetli kumaş ve harçlardan kalan parçaları, en ufak kırpıntılarına kadar geri getirirdi. Henüz kırk beş yaşlarında iken lohusa döşeğinde öldü, kocası, aşkile derbeder, perişan oldu.

Fatma Ekrem Koçu

ALİ SABİH EFENDİ — On sekizinci asrın seçkin sülüs ve nesih hattatlarından; tüccardan bir zâtin kölesi imiş, gençliğinde yüzünün güzelliğinden ötürü Sabih mahlesi verilmiş, azat edildikten sonra kalem kâtipliği mesleğini tutmuştur. Yazıyı asrının büyük üstatlarından Emir Efendiden öğrenmişti; bilhassa divanî yazıda zamanının en büyük şöhreti olmuştu. Pek çok talebe yetiştirmiştir. Birçok mescide, bu arada Eğrikapı dışındaki Hirami Ahmed Paşa mescidine minber koymuştur. 1769 (H. 1183) de orduyu hümâyun ile beraber gittiği İsakcı da ölmüştür.

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALİ SAMİ YEN — (B. Yen, Ali Sami).

ALİ SAMİ YEN STADYOMU — Mecidiye Köyündedir, İstanbulun dört stadyomundan biridir (B. : Fenerbahçe Stadyomu; Karagümrük - Vefâ Stadyomu; Midhatpaşa - Dolbahçe Stadyomu). Sahibi en eski ve en büyük spor klublerinden Galatasarayı Spor Klubüdür; adı, bu klubün kurucularından ve 1 numaralı âzâsı merhum Ali Sami Yen'in hâtırasına hürmeten verilmiştir, fakat halk arasında yerine, nisbetle Mecidiye Köyü Stadı, klube nisbetle de Galatasarayı Stadı diye de anılır.

Tesis târihi kesin olarak tesbit edilemedi, tahminen 1940 - 1945 arasında olacaktır. Millî emlâkden olan arsası evvelâ Tekel İdâresi tarafından barut fabrikası inşa edilmek üzere satın alınmış, fakat Mecidiye Köyünün sür'atli inkişafı karşısında hükûmet barut fabrikası inşasına izin vermemiş, Tekel İdâresi de yeri Millî Emlâk'e iade etmiştir. Bunun üzerine, bilhassa futbol antrenmanları için bir sahaya muhtaç olan Galatasarayı Kulübü bu yere tâlib olmuş, fakat hükûmet, Mecidiye Köyünde bir spor sahası tesisine muvafakat etmekle beraber, gençliğin istifâde imkânını genişletmek için mezkûr arsayı kulübe satmıya tercihan Beden Terbiyesi Umum

Müdürlüğüne vermiş, bu umum müdürlük de bir müddet sonra, sâha üzerinde ısrarla duran Galatasarayı kulübüne kira ile devretmiştir. Sâhanın bir stadyom hâline ifrağı için tapu mülkiyetini ileriye süren kulübün bu haklı isteği de uygun görülmüş, nihâyet B.T.U. Müdürlüğünce yer Galatasarayı Kulübüne satılmıştır; etrafına bir kaç tribün inşâ edilerek 1949 - 1950 arasında bir futbol sâhasına benzetilmeğe çalışılmış, fakat elli bin kişi alabilecek bir stadyom tesisi gayesini güden kulüb, büdce darlığı yüzünden bu gayenin tahakkuku imkânını bulamayınca yeri tekrar B.T.M. Müdürlüğüne devretmiştir; çok geçmemiş, kulübün idârecileri arasında uzak istikbali görenlerin fikirleri galebe çalınca sâha geri alınmıştır.

1958 - 1959 da Ali Sami Yen Stadyomunda yalnız amatör kümeye mensub klüblerin maçları yapılmakta idi. On bin kişi kadar alabilen bu stadyomun yalnız bir açık tribünü, giriş ve çıkış altışardan on iki kapısı ve dört bilet gişesi vardır; top sâhası topraktır, etrafı telörgü ile çevrilmiştir.

Halûk Akbay

ALİ SÂTI EFENDİ — Muharrir; millî kütüphanemizin muhalled eserlerinden «Hadikatül-Cevami» i bir zeyil yazarak tamamlıyan kıymetli adam; büyük eserin ilk müellfi Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, İstanbulda fetihten hicrî 1182 (1768) yılına kadar yapılmış olan cami ve mescidleri kaydetmişti; Ali Sâtı Efendi de tarihten hicrî 1253 (1837) yılına kadar yapılmış cami ve mescitleri ilâve ederek Hadikatül-Cevâmii hemen bir misli büyütmüş idi (B. : Hadikatül-Cevâmi).

ALİ SULTAN (Molla) — On altıncı asır tâlik hattatlarından; aslı Harzemlidir; yazıyı, vatanında Abdürrahim Enisîden öğrenmişti; Kanunî Sultan Süleymanın maarif erbabına iltifatı bütün İslâm âlemine yayıldığından İstanbul niyetile yola çıkmış, büyük şehre vardığında, asrının bu muhteşem hükümdarı tarafından lâik olduğu alâka ile karşılanmış, kendisini refah içinde yaşatacak tahsisat ile Eyyuba yerleşmiş, İstanbulda, tâlik yazının yayılmasına yol açan büyük isimlerden biri olmuştu. Nakşibendî tarikatine mensuptu; ikinci Selim devrinde öldü.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin; Âli, Menâkibi hünerveran.

ALİ SÜAVİ EFENDİ — Muallim, muharrir; büyük mâcerâperest ve ihtilâlci; İstanbulda Aksarayda (H. 1255-1256) 1839-1840 arasında doğdu; aslı Çankırının Çay köyünden olup İstanbulda yerleşmiş ve kâğıd mühreciliği yapmış Hüseyin Efendi adında birinin oğludur. medreseden yetişmiş, gayet zeki, cevval, cerbezeli idi, gençliğinde bazı taşra rüştiyelerinde muallimlik yaptı, sonra İstanbulda Mısırlı Yekçeşim Mustafa Fazıl Paşaya intisap etti; Paşa Avrupaya gidip genç Osmanlıların hâmisi tavrını takındığında, eski bendesi olan Suavi de yanına geldi ve Mustafa Fazıl Paşanın himayesinde Londraya giderek İstanbuldaki Abdülâziz idaresi aleyhine neşriyata başladı; Londrada genç ve güzel bir İngiliz kızı ile evlendi.

Ali Süavî Efendi
(Resim: H. Çizer)

Abdülâzizin tahttan indirilmesini müteakip İstanbula geldi; İkinci Abdülhamidin mabeyin ferîki olup İngilizceye ve İngilizlerin âdetlerine vukufundan ötürü İngiliz lâkabı ile anılan Said Paşaya intisap etti, Bâsiret gazetesinde Midhat Paşa aleyhindeki yazılarının tesiri ve bu zatin delâleti ile saraya çattı, Galatasarayı Mektebi Sultanisine Müdür tâyin edildi; fakat çok geçmeden aczi anlaşılarak azledildi; bunun üzerine Sultan Abdülhamide karşı bir kin beslemeğe başladı; eski softalığını takınarak başına sarık sarıp Ayasofya camiinde vâizlik yaptı, bazı gazetelere ve, bu arada Basiret gazetesine bazı makaleler, bentler yazdı; yazılarında, bazı safdilleri kolayca kandırabilecek hak ve hakikat müdafii, hürriyet mücahidi gibi göründü. Doksan üç Rus seferinin felâketleri karşısında şaşırmış olan halk arasında büyük bir şöhret kazandı. Rumeli mühacirlerinden etrafına topladığı bazı zavallıları Üsküdar yakasından mavnalara bindirerek, Beşinci Muradı tekrar tahta çıkarmak üzere, bu mecnun hükümdarın ikametine tahsis edilmiş olan Çırağan sarayına çıktı, rıhtımdaki nöbetçileri kaçırtarak cebren saraya girdi, ve o sırada ne ol-

duğunu bilmiyen Sultan Muradı bularak eline bir tüfenk verdi ve yanındaki mühacirlerle: «Padişahım çok yaşa!» diye bağırmağa başladılar. Suavi Efendi, Sultan Muradı Anadolu yakasına geçirmek üzere mavnaya almağa çalışırken Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa bir müfrezenin başında bizzat Çırağan sarayına koştu; Suavililerle asker arasında bir müsademe oldu; mühacirlerden beş on kişi öldü ve bu arada Ali Süavi Efendi, bizzat muhafız Hasan Paşa tarafından başına indirilen ağır bir cop-baston darbesiyle telef oldu 1878 (B. : Çırağan sarayı Baskın Vak'ası).

Gerek vak'a esnasında, gerek vak'adan sonra yapılan takip ve tevkifler dolayısiyle, pek çok kimsenin felâketine sebep olan Ali Süavi Efendi hakkında, Namık Kemal, Abdülhak Hâmide gönderdiği bir mektupta şu ağır hükümleri veriyor:

«... Ali Süavi, hiç de senin tahminin gibi adam değildi. Bir çehre nümayişine aldanmışsın. İki sene arkadaşlık ettim, o adam öyle biraz garazkâr, biraz da mağlûbi emel değil, dünyada misli görülmedik bir şarlatan idi. Ben kolaylıkla her şeye aldanmam, öyle iken bana kendini — doğru arabçadan başka bir lisanda bir sayfa okuyamazken — yedi sekiz lisan bilir suretinde gösterdi. O kadar cahil, cehaletiyle beraber o kadar da mağrur idi ki, türkçe üç satır bir şey yazsa maskarai âlem olurdu. Daha Avrupadan gelmeden evvel, kendini dâvet ettirmek için usulü meşveret aleyhine yazdığı bendler, Vakit gazetesinde kulaklarını sallyıp duruyor... Bırakalım o kabilden olanların kavlinden, fiilinden, vasfından, tavrından, zikrinden, fikrinden, hiçbir vakit, hiçbir türlü hayır mutasavver değildir» (Osmanlı tarih encümeni mecmuası).

Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi de, Ali Süavi hakkında Namık Kemali tasdik yollu kalem kullanmıştır.

«Midhat Paşaya azli ve Avrupaya tebaüdü iradesi, mabeyin feriği İngiliz Said Paşa tarafından sarayda tebliğ olunup hanesine avdet ve çoluğu ve çocuğu ile vedâ etmeden hemen İzzeddin vapuruna sevkolunduğu sırada Midhat Paşanın izharı teesürat eylediği ve Said Paşaya öyle bir zamanda bilâ sebep iş başından ayrılması devletce mucibi vehâmet olacaktır gibi sözler söylediği o vakit şuyu bulmuştu. Saraya iyice çatmağa vesile arayan Ali Suavi, ertesi günü Basiret Gazetesine yazdığı bir makalede Mahmud Paşayı Velî (Fâtihin veziri âzamı) ile Midhat Paşa arasında ruhsatsız bir mükayese yapıp ve Mahmud Paşayı Köprülü Mehmed Paşa ile karıştırıp (ki kapkara cehlinin korkunç höccetidir). Mahmud Paşanın katline fermanı kaza cereyan sadir olduğu kendisine haber verildikte Paşanın: «Ben Efendi kapısına yüz akçelik bır köle olarak geldim, yine kıymetim odur, devlet beni ifnâ etmekle büyük zarara uğramıyor!» Kavli meşhûri mutâvaatkârisini mezkûr makalede yanlış ve kırık dökük hikâye eyledikten sonra Mithat Paşanın hengâmı teb'idinde: «.. ben gidersem devletin hali nice olur» dediğini yâd ile: İşte büyük adam! İşte küçük adam! hükmünü vermişti».

«Midhat Paşanın İstanbuldan Avrupaya teb'idinde Basiret gazetesine bir takım bendler yazmış ve bu sayede sarayı hümâyuna hulûl etmişti. Bir aralık Mektebi Sultanî müdüriyetine tâyin kılındı. Gayetle idaresiz ve culpaz bir adam idi. Kapamacılardan aldığı hazır bir kostüm ile zibidi kıyafeti, bilenlerin gözü önündedir. Mektebin idare ve tedrisatını hercümerç etti.

«Hem güftarı, hem etvarı perişan idi; hazırcılardan adığı yakası düşük caket ve paçaları yerde sürünür pantalonu ile mektep içinde dolaşması eski softalık halini hatıra getirir, ve badii hande olurdu. Gûya muallimesi sıfatiyle Avrupadan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepe beytutet etmek saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahi ayrıca lisana gelmişti. Mektep müdürlüğünde bekaası caiz olmadığından azlolundu. Ve mazûl kalınca sürünmiye başladı. Sürünmekten kurtulmak için bir tafrei azime ile yekten bâlâya fırlamak yoluna saptı. Sakin olduğu Üsküdar semtinde bir takım sâdedil mühacirini başına toplayıp ve anları türlü türlü vait ve duruğ ile iğfal eyleyip Sultan Muradı tekrar iclâs etmek sevdasına düştü. Müsellâh mühacir yâranın bir mavnaya doldurarak Kuzguncuktan Sultan Muradın uzletgâhı olan Çırağan sahilsarayına alelgafle yanaştı...

«Çırağan bahçesinden tüfenk sesleri uzak yerlerde dahi işitildiğinden herkes ne olduğunu bilmeyip Rusyalılar İstanbula hücum etmişler, muharebeye başlanmış diye halk arasında bir velvele koptu ve İstanbul

ve Galata semtlerinde dükkânları kapandı ve ahalinin telâşından ve koşuşmasından çarşıda bayılan kadınlar oldu. Tüfenk sesleri o günü Eyyub tepelerinde sem'i âcizâneme kadar vâsıl olmuştur» (A. Şeref, Tarih müsahabeleri).

Cesedi Yıldız Sarayı civarında bir yere gömülmüştü, yeri koybolmuştur (B. : Basiret Gazetesi).

ALİ SÜNNETİ (Bağdadlı Derviş) — On yedinci asır ortalarında bir ara İstanbula gelmiş bir meczup âşıktır; hayatı hakkında yegâne kayıd Evliya Çelebide olup asrın sadırâzamlarından Melek Ahmed Paşaya ait bir bahsin içinde geçer; büyük seyyah - muharrir şöyle bir fıkra nakleder:

«Telhisçi Hüseyin Ağa ile Paşanın yanında idim. Esnayi kelâmda: — İbşir Paşa deryâ misal eşkıyâ ve zorbalarla geliyor! denildi. Paşa: — Bizim can düşmanımızdır! diye vehm içinde şaşırmış müşavere ederlerken anı gördük ki, kapıdan bir bektaşi fukarası:

— Allah!.. Hak dost illâllah!..

diyip korkusuz pervasız içeri girip:

— Aşk ola ey âşıkanı sadikan ve zarifan!

diye nefirine el vurup o iki imam aşkına bir zemzeme vurarak hayran kaldık. Garabet bundaki kapuda bu kadar kapıcılar var, bu saray kaymakam sarayı olduğundan benî adem kalabalığı olmakla kapılardan kuş değil zerreyi bile uçurmazlar, bu derviş ne takrip ile vasıl oldu diye taaccüp ettik. Yalın ayak, baş açık bir mülevve şekil ama yüzünde gözünde nur lemean eder, sözünde letâfet ve zarâfet olup inci gibi tekellüm eder. Gaayetülgaaye fesâhat ve belâgat sahibi canı canan bir sahibi iz'andır. Başında muhabbeti hânedan alâmetlerinden on iki adet lâal renkli dağları gül gibi müzeyyen durur. Aşk ile sermest olmuş. Yine nefirini eline alıp dem vurarak Esmaülhüsnâ ağazesiyle nefire savt vererek:

— Er Hak! Allah dost dost!..

diyip sustu. Şöylece vücudüne dikkatle baktım: Gömleksiz, sineçâk olup sînesine İmâmeyn aşkına şerhalar çekmiş.. Başında tâ beyninin üstünde bir teslim dağı var.. Sol bâzusunda Deşti Kerbelâ dağları öyle müzeyyen, pâk, toparlak ve parlak. Elhâsıl belinde tennûresi, elinde deste cûb, dilinde Ya mahbubül kulûb, kemerinde Sapanı Davûdî... Elhasıl bir ârifi billâhtır.. Hemen hakir cür'et edip:

— Azizim nere selâmını getirirsiniz? diyip savtı âlâ ile bu müseddesi terennüm ettim:

Ne gülzârın nesîmidir havâyi unsiri pâkin
Ne şem'in şu'lesidir nâri ruhsâri araknâkin
Ne nehrin sûyudur âbım, ne yer toprağıdır hâkin
Ne hilkatsin, kırarsın halkı yokdur kimseden bâkin
Efendim sânâ kim derler, ne yerdensin, nedir âdın
Cefâyi kimden öğrendin a cânım kimdir üstadın?!

Derviş dedi ki:

— Üstadına rahmet!.. Sen cana aşk ola!

Hakir dahi:

— Aşkına meşki ilâhi ola.. Ve yardımcın Allah ola! dedim.

Derviş bu gûna âşıkaane cevaplar işitince sururundan ayağı yere basmaz olup:

— Bizden ârifane ve şairâne hali pürmelâlimizi isim ve resmimizi sual buyurdunuz idi, cevabım oldur ki, tariki Hoca Ahmed Yesevî,den ve fukarâyi Bektâşiyandan üstadımız Derviş Ali Nâdimidir ki, Hazreti İmam Riza da kırk sene güdüz sâim olup ve gece kaaim olup ömründe bıçak ile zebholunmuş zîruh kısmı taam yememiştir.. Bu hakir ol serveri hünerverin mânen oğluyum.. Bağdâdî bihişt âbad marizlerindeniz... İsmim Derviş Ali Sünnetidir, yedi kudret ile sünnetli olarak dünyaya geldiğimizden bu mahlâsı aldık.. Fukarâyiz, pâk ve terdâmen mâsumuz.. Nehrimiz Diclei mübarekedir ki, Diyarbekir kurbandaki Tercil dağlarından çıkar... Şulemiz nûrı iman olup derûnumuz anınla memlûdur. Ruhsâri araknâkimiz tevhit neş'esinden lâalgûn olmuştur; heves ve arzûmuz müşahedeci cemali pâki Rabbülizzedir..

«Hakir bu cana deruni dilden âşık olup desti şerifini bûs ederek:

— Biy'at azizim... dedim.

Onlar da ismimi sordular:

— Evliya kulunuz! İbni Derviş Mehmed Zılli demişler! dedim.

«Etti ki:

— Hakka ki, velisin!.. Bizi kardeşliğe, sırdaşlığa ve haldaşlığa, dârü dünyâda yoldaşlığa kabul edin!

«Bizi dahi kabul ettik, bu beyti terennüm eyledik:

Verdim beni benden sana
Aldım seni senden bana
Oldu tamam bey'ü şirâ
Yok arada sîmü zeri!..

«Ol yârı veâdır ile el ele tutuşup «İnnellezîne yebâyeûneke...» âyeti kerimesini tilâvet

eyledik. Ol cana biat edip tâze can buldum. Paşa bu halimizi görüp fırsat ganimettir deyû o dahi: Biat ettim! diye temenna ettikte Derviş etti:

— Ey âşık! Siz Melek Ahmed Paşa değil misiniz? Biatı ezeliyyeye iktida etmişsiz ki, mülâkat müyesser oldu! İmdî ey Melek Dede! İspanya erenlerinden Mihail Hoca Câfer ve Derviş Angel Haydar milleti mesihiye şeklinde geçiniyorlar.. Amma ikisi de mümin ve muahhid olup nihânice sâhibi seccadedirler. Onlar hakîre biat verip:

— Var ey Derviş Sünneti! İstanbulda Melek Ahmed Paşa ile buluş.. Teselli bulsun.. İbşirden korkmasun, Allah ona yâverdir! dediler deyince Paşa ayağa kalkıp:

— Yâ Allah!.. Şükür Elhamdülillâh ve Aleykümüsselâm ve rahmetullahü ve berekâtühu, gönderen getiren sağ olsun! Hamden billâhdır ki, derunumda olan İbşir havfı gitti, kasavetten halâs oldum, rahati ruh buldum! dedi.

— Hal sahibi kimler vardır?

Diye sorunca Derviş:

— Kurtaba şehrinde Mübtecel Baba size selâm etti; Tanca şehrinde Şeyh Mansur selâm etti; Fes Merakeş şehrinden İzzeddin Burnâvî selâm etti! dedi. Paşa ayağa kalkıp selâm alıp:

— Biz anlara Cezayirli Ali Seçenoğlu ile mektuplar göndermiştik, vâsıl olduğu haberleri geldi!

diyerek Derviş Sünneti ile öpüşüp kocuştular ve sohbeti has ile meşgul oldular. Amma Paşa ile bu ikisi bir gûne tekellüme başladılar, Hüdâ a'lem sözlerinden bir kelime bile anlıyamayıp hayrette kaldım. Bir de anların birer gûne mesrur ve şâdiman olup (Hâzâ min fadli (Rabbî dediklerini anlardım. Paşa eder: Bu başka bir âlemdir, bunu ehli zahir anlıyamaz. Zira Melek Ahmed Paşa hal sahibi dervişi dilriş bir âdem idi. Derviş ile beş saat kadar sohbet ettikten sonra müsafaha edip Derviş kapıdan pertab ederek çıktı gitti. Paşa hakire:

— Bre yetiş, Evliyam, dursun, gitmesin! dedikte hakir ardı sıra seğirdip, gördüm ki, ne namı var, ne nişanı! Paşaya gelip bu hali söylediğimde iki yüz altın ve iki kişmiri şal verip:

— Tîz Evliyam, ol canı kande bulur isen bul, bizden selâm eyle, bunları ver, lûtfeylesin, her bâr bize gelsun! diye rica edince hakir derakap çıkıp ata binerek saray kapısından taşra çıktım:

— Bre ümeeti Muhammed, şu şekilde, bu şekilde bir aptal derviş gördünüz mü?

Ona buna sual ederek Bayrampaşa sarayı önüne vardım. Bir adam:

— İşte, Ahırkapıya doğru birâşık boru çalarak gidiyor!

Dedikte hakir at bırakıp Ahırkapıdan taşra çıkarak gördüm ki, filhal bir kayık ile tâ deryânın vasatında yelken açıp uçarak gitmede.. Beş çifte bir kayığa süvar olup yalpa kürek ve yelken ederek ortasına vardıkta dedenin kayıkçılarına makreme salladım. Anlar dahi âheste âheste kürek çektiklerinden varıp kayığına girip azizin desti şeriflerini bus ederek:

— Paşa oğlunuz selâm ederek şu iki yüz altını harcirah eylesin ve bu iki kişmir şalı ridâ eylesun ve gâhice bize teşrif eylesun! dediler, dedim. Hemen:

— Elhedâyâ teşterek, velevkâne beş börek! Hak berekâti Halil İbrahim versin, şallar bizim, altınlar kayıkçılarla sizin! dedikte:

— Lûtf eyle Sultanım, cümle sizindir! diye ikram eyledim.

— İşte bu teklif mâlâ yetaktır!

diye hemen tennûresinin boynundan cilbendini çıkarıp:

— Desturdur, sok elini şu anbarı kerâmeye!

diye izin verince hakir elimi soktum; içi malâmal mümessek ve sıcak fırın altını, bundekânî lâal ve elmas ve zümrüt ile memlû.. Hemen aklım gidip ettim:

— Sultanım siz a'lemsiz ve bu hakir size teslimiz! Hemen cilbendine el edip bu hakire bir avuç altın verdi. Cümle seksen yedi sikkei hasene ve yedi taş yakut ve zümrüt, elmas, lâal, seylân, firuze ve zeberced vererek etti:

— Ey azizim Evliya! Bu altınların her birini bir sene harceylesen berekâtı Halil İbrahim ile sana kifayet edip artar bile! Ömrün oldukça harceyle!..

«Hay benim ömrüm seksen yedi sene olacak diye hakir gûnagün evham garibeye ve acibeye düştüm. Bâdehu Paşanın iki yüz altınından yüz altın dahi ihsan edip baki yüz altını on nefer kayıkçımıza onar onar bezletti

ve şalın birini külâh üzerine sarıp birisini de gerdanına, bendetti:

— Paşaya bizden selâm eyle, gayri diyarı ruma basmayız! Arzı mukaddese geçip Mekke ve Medine caniplerine gitmeye memuruz, bizi hayır duadan feramuş buyurman! diye vedâ mahallinde iken gayıkçılara dedi ki:

— Dilerim ki, Evliya Çelebi kardeşimizle beraber paşaya varıp altınları kabul etmiyip sizlere tevzi eylediğime şahadet eyliyesiniz!

Bana da:

— Evliyam! Hayır duam seninle bile! Var kumda oyna, arkana çöp batmasın! Allah muin ve zahirin olsun! Gezdiğin yerlerde vüzera ve pâdişahânın meclislerinde muazzez ve muhterem olup düşman şerrinden emin olasın!

deyip duadan sonra el öptüğümüzde onlar Üsküdar tarafına yelken açıp gittiler.»

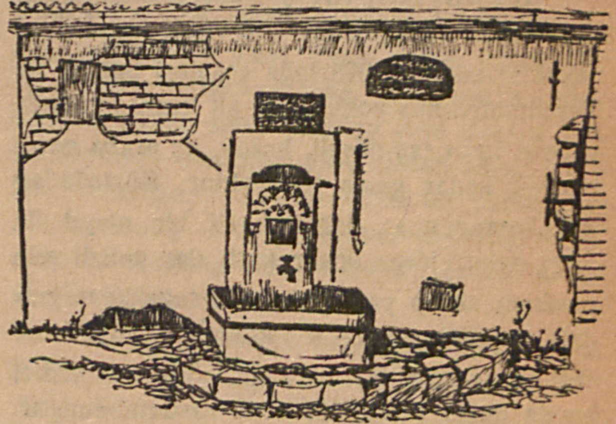
Bibl.: Eveliya Çelebi, II.

ALİ ŞAHBAZ EFENDİ — Geçen asrın ikinci yarısında yaşamış seçkin hukuk âlimi, muallim; aslı Kayseri Ermenilerindendir; 1838 de kasabada doğmuş, pek, genç yaşında Parise giderek hukuk tahsil etmiş, memlekete döndüğünde Fransanın Haleb konsoloshanesi tercümanlığına tâyin edilmiştir; o sırada Haleb vâlisi bulunan müverrih Cevdet Paşanın takdirini kazanmış, paşanın tavsiye ve delâleti ile devlet hizmetine geçerek muhtelif memuriyetlerde kırk sene iffet ve istikamet ile hizmet etmiş, on yıldan fazla İstanbul birinci ticaret mahkemesi reisliği yapmış, temyiz mahkemesi âzalığına kadar yükselmiş, mektebi hukukta, usulü muhakematı cezaiye ve hukukiye, Mektebi Mülkiyede ticareti berriye ve hukuku düvel muallimliği yapmış, elli yaşlarında iken de, kendi tâbiri ile «tetebbüatının neticesi olarak» islâmiyeti kabul etmiştir. Devrinin adliye muhitinde «Ayaklı Kütüphane» lâkabı ile anılırdı. Derslerinde, gayet tatlı ve cazip bir dil ile konuşurdu. 1898 de öldü.

Ali Şahbaz Efendi
(Resim: Nezih)

ALİŞAHEFENDİ ÇEŞMESİ — Kendi adını taşıyan sokak üstündedir; bir on sekizinci asır çeşmesidir. Rumeli kazaskerlerinden Ali Şah Efendinin ölümünden sonra, vasiyeti mucibince sülüs malından yaptırılmış ve ilk şeklini, gördüğü tamirlerle tamamen kaybetmiştir. Üzerinde üç kitabe mevcuttur. Birisi ilk yapısına ait olup şudur:

Karagümrükde Alişahefendi Çeşmesi
(Resim: A. Bülend Koçu)

«Rumeli kuzâtının serlâvhai yemini iken dâri bekaaye intikal eden Ali Şah Efendi merhumun sülüs malından câri mâi leziz hayratıdır. Rûhine elfâtiha 1115 (1703)».

Ayna taşının üstünde bulunan ikinci kitâbe tamirine aittir:

«Mahdumu merhum Hacı Raif Beyin rûhine vesilei fâtiha olmak üzre bâniyei Hacı Atiye Hanım tarfından tâmir edilmiştir. 1318 (1900).»

Üçüncü kitâbede de sadece:

Maşaallah
Alişah Çeşmesi
1318 (1900).

yazılır.

Bir akarçeşmedir. Suyu, Halkalı suyudur. Civarında başka çeşme bulunmadığından kalabalık bir muhiti sulamaktadır. Buaşında kova, teneke veya testisini doldurmak üzere nöbet bekliyenlere hemen daima rastlanır; 1946 da halk su yolculardan müşteki idi: Hazineden suyu kısıyorlarmış, bir teneke doldurmak içinbir saat bekleniyormuş...Kadın ve çoluk çocuk gece yarılarına kadar sokaklarda kalıyormuş.

Bibl.: İ. H. Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, I; REK, Gezi notu.

ALİ ŞAH KEVSERİ — On altıncı asır ortalarında yaşamış ve güzelliği dillere destan olmuş İstanbullu bir nevcivan. Asrın şairlerinden Cemâlî Ahmed Efendi tarafından mesleği ve san'atı zikredilmeden şu mısrâlarla medhediliyor:

Biri mahbûblar serdefteridir
Lebi âbı hayatım Kevseridir
Zülâl leblerinden oldu cârî
Akarsûdur o nazmı âbdârî

Bibl.: Cemâlî Ahmed, Şehrengiz.

Fahri Düngelen

ALİŞAH SOKAĞI — Fâtih kazasının Karagümrük nahiyesinin Dervişali mahallesi sokaklarındandır; Kurtağa çeşmesi Sokağı ile Tercümanyunus yokuşunun alt kısmı arasında uzanır; kaba taş döşeli, bozuk, üç araba geçebilecek kadar geniş bir yoldur; Kurtağadan Tercümanyunusa doğru hafif bir meyil ile iner; evleri birer ikişer katlı dar gelirli aile meskeni ahşap yapılardır; Kurtağa kavşağından girildiğine göre sol kolda Alişah Efendi çeşmesi vardır ki, sokağa adını vermiştir; kayda değer başka bir şeye rastlanmamıştır. (Nnsan 1946).

Bibl.: REK, Gn.

ALİ ŞAMİL PAŞA — İkinci Abdülhamid devri ricalinden, Üsküdar kumandanı; aslen kürd, meşhur Bedirhan Paşanın oğullarındandır; 1855 e doğru Cizrede doğmuştur; 1876 Rus muharebesinde, henüz pek genç olduğu halde topladığı kürd gönüllüleri ile yararlıklar göstermiş, bacağından vurularak aksak kalmış, Abdülhamidin takdirini kazanmış, paşalık rütbesini almış, bir müddet sonra da Üsküdar ve civarı muhafızlığına tâyin edilerek, büyük şehrin Anadolu yakasında, âdetâ bir ortaçağ derebeyi gibi yaşamıştı. Bedirhan zade Abdürrezzak Bey tarafından Şehremini Rıdvan Paşanın vurdurulması üzerine, bütün Bedirhânîler bu cinayetten suçlu tutulmuş, cinayetin Göztepe istasyonunda işlenmesi, Ali Şâmil Paşanın Üsküdar kumandanı bulunması, bilhassa Şâmil Paşa hakkında gazebi şâhaneye sebep olmuş, bu meşhur ailenin erkânı her biri bir tarafa sürülürken Ali Şâmil Paşa da Trablusgarp zindanına gönderilmişti. 1908 de meşrûtiyetin ilânı üzerine İstanbula geldi ve ayni yıl içinde Büyükşehirde öldü. Cahil, fakat gayet zeki, cesur, cüretkâr merd bir adamdı; fukarâ hâmisi, cömerdliği meşhurdu. O devri görmüş olanlar hakkında pek çok fıkra naklederler.

Ali Şâmil Paşa
(Resim: Nezih)

Üsküdar kumandanı iken bir beyaz atın üstünde, göğsünde nişanlar, elinde gümüş saplı kamçı; peşinde sekiz on süvari zaptiye, etrafı dolaşıp durur, cuma ve pazar günleri, gruptan, bir saat, yarım saat evvel, yine maiyetiyle Fenerbahçe mesiresine damlar, damlar damlamaz, gaayet sert ve yüksek sesle emri basar:

— Paydoos!.. Evli evine, köylü köyüne!..

Bu kumandayı duyar duymaz yaylı arabalarda, paraşollardakiler, trenle gelip de ağaç altlarına oturmuşlar, yani orta ve aşağı tabaka halk, ödleri koparak derhal caddeyi tutup dağılırlar.

Saraya tutkunlar, bu kabillerin mahdumları, damatları, hanımları, kerimeleri hiç aldırış etmeyip yine piyasalarına, arabalarında Fenerbahçeyi fırıl fırıl çarh çevirmiye devam ederler. Paşa bu gibilere göz yumardı.

Bir gün sular karardığı sıralar, Üsküdardağ takım taklavatiyle bermutad devriye geziyormuş. Yüksek rütbeli ve en hatırlı vükelâdan birinin damadı bir paşa da Kadıköyünün son vapurunu kaçırdığından Tophaneden kayıkla Üsküdara geçmiye mecbur olmuş. Üsküdar iskelesine çıkıp bir kira faytonuna binmiş. Kadıköy havalisindeki köşküne gidecek. Geç kaldığı için arabayı hızlı sürdürüyormuş. Şâmil Paşa bunu karşıdan görünce yine kumandayı basmış: — Dur!..

Faytondaki, arabacıya: «Aldırma, yürü!» demiş. Fena halde köpüren Üsküdar kumandanı hemen zaptiyelerden birkaçını dört nala koşturup arbayı önletmiş. Kendi de yetişmiş.

Mevkili, hatırlı damat paşa öfkelenip sert sert bağırmağı tutturunca Ali Şâmil sille,

yumruk, kırbaç bir âlâ pastırmasını çıkarmaz mı? Sultan Hamidden başka kimseden pervası yok. Damat paşanın yakasına yapışmış, bırakmıypor da bırakmıyor. Hem dayağı atmış, hem de: «özür dile, eteğimi öp de öyle salıvereyim» diye terter tepiniyor.

Yanında, kafile ile beraber, 10 yaşında Selâh adında bir oğlu da Midillide; çocuk: «Padişah başı için babamın eteğini öpeceksin!» demez mi? Artık bu söze akar sular durur. Dayağı yiyen paşa, üstelik bir de etek öpmüş ve yakasını kurtarmış.

Bu vak'a uydurma değildir; o vakitler ortlığa şayi olmuş, ağızdan ağıza nakledilerek herkes duymuştu.

Ali Şâmil paşanın evi Kadıköyünde, Hünkâr imamı cihetinde, tren yoluna karşı idi. Bahsettiğimiz oğlu Selâh aradan çok geçmeden evin bahçesindeki kuyuya düşerek boğulmuştu. Diğer oğlu Ubeyid Şâmil diş doktorudur, muayenehanesi Kadıköyünde pazar yolundadır (1946).

Sermet Muhtar Alus

ALİ ŞEFKATİ EFENDİ — Geçen asrın oldukça mühim vazifelerde bulunmuş adliye memurlarından; musikişinaslarından, devrin hemen bütün okur yazarları gibi, divan edebiyatı an'anelerine uyarak şiirler yazmış simalarından; (H. 1238) 1822 de İstanbulda doğdu; on dört yaşında Divanı Hümayun kalemine girdi; üç yıl sonra Maarifi Adliye Mektebine girdi, 1842 de yirmi yaşlarında sadâret mektubî kalemine alındı; 1845 den 1852 ye kadar Balıkesir vâlisi Satır Mustafa Paşanın, Silistre vâlisi Salih Paşanın İzmir vâlisi Hekim İsmail Paşanın divan kâtipliklerinde, Meclisi Tanzimat kaleminde ve Şam vak'asında Fuad Paşanın maiyetinde bulundu. 1861 de Hariciye Nezareti mektupçuluğuna tayin edildi. Arkadaşı olan Şirvânizâde Rüştü Paşanın Maliye Nazırlığında 1867 de Maliye mektupçusu, bir sene sonra da nazır muavini; sadâret mektupçusu, 1869 da sadâret müsteşarı oldu. Bu tarihten 1890 yılına kadar Divanı Ahkâmı Adliye âzalığı, ikinci defa sadâret mektupçuluğu, Bosna kapı kethüdalığı, temyiz mahkemesi âzalığı, adliye mektupçuluğu, Divanı Hümâyun âmedciliği, ikinciliği, ikinci defa sadâret müsteşarlığı gibi vazifelerde bulundu; 1890 da öldü, Ümmisinan dergâhı mezarlığına gömüldü.

Ali Şefkatî Efendi (Resim: Nezih)

Gayet doğru, emin ve çalışkan bir memurdu, sohbetlerinin zarâfet ve letâfeti de tanınmıştı; pek güzel fıkraları naklolunur:

Keçecizade Fuat Paşa gayet kıymettar bir yüzük almış; yanında bulunanlara göstererek içinde sinek denilen leke olmasa daha kıymetli olacağını söyledikten sonra Şefkati Efendiye: — Sen de böyle bir yüzük alır mısın; demiş. O da: — Aman efendim, nasıl alayım? Kulunuz alsam alsam içindeki sineği alabilirim: demiş.

Musiki tahsil ve terbiyesini, Eyyublu Mehmed Bey, Hoca Refik Efendi ve Zekâi Dede Efendi ile beraber Hamamîzâde İsmail Dededen görmüştü.

Eski bir mısraı terbiye ederek yazdığı şu manzumeyi, geçen asrın musiki üstadlarından Hâşim Bey bestenigâr makamından şarkı olarak pek nefîs surette bestelemiştir ve hâlâ dillerde dolaşmaktadır:

Kaçma mecburundan, ey âhuyi vahşi, ülfet et
Gayri bu bigânelikten geç, vefâyi âdet et
Bezme gel, sermesti hicrin nesveyâbi vuslat et
Şarkı söyle, raksa çık, sâkilik eyle, sohbet et.

Sevdiğim, bağı melâhat içre bir gül destesin
Can fedâ etse hezar âşık sana şayestesin
Hûb sedâ, nâzik miyan, şirin zeban, nevrestesin
Şarkı söyle, raksa çık, sâkilik eyle sohbet et.

Lem'a sâzı merhamet ol, ey mehi burci vefâ
Pek harabı aşkınım, etme bana cevrü cefâ
Eyleyim dört üstüne sâyende bir zevkü sefâ
Şarkı söyle, raksa çık, sâkilik eyle sohbet et.

Gönlüm, ey leylii gülruh, hüsnünün mecnunudur
Şefkatii zâr ise her tavrunun meftunudur
Hâsılı senden rica şu mısraım mazmunudur
Şarkı söyle, raksa çık, sâkilik eyle sohbet et.

Mizah yollu yazılmış şiirleri de pek çoktur; şu gazel de onlardan güzel bir örnektir:

Zevraki bahtım tutub bahri emelde furtuna
Hayf kim bu rûzigâr attı beni tundan tuna
Çağlayan veş giryei çeşmim akardı bir zaman

Şimdi yer gök doldu cûş ettikçe manendi Tuna
Piçü tâbı zülfi dilberde dolaşma ey gönül
Gamzesi agâh olur ise gidersin tantuna
Feyz alurmış yâre teslimi giriban eyliyen
İşte bu yüzden tefavvuk etmiş entâri dona
Sevdiğim rum dilberin ağyâre bildirmiş rakib
Râzi aşkın eylemiş ifşa Hiristo Andona
Kande görsem yâri ardınca gider tin tin rakib
Şefkati canın sıkılmaz mı şu kâfir tintona.

Türk sahnesinin seçkin kıymetlerinden aktör Nureddin Şefkatî Bey bu Şefkatî Efendinin küçük oğludur.

Bibl. : M.K. İnal, Son asır Türk şairleri.

ALİ ŞEMSİ AĞA (Mehter) — On sekizinci asır sonlarında yaşamış necâbet timali bir adamdır; iyiliğini gördüğü bir insanın uğruna, hayatını kahramanca feda eden eşine pek az rastlanır simalardandır; Üçüncü Selim devri devlet erkânından sadâret kethüdası İbrahim Efendinin mehterbaşısı idi; bu hükümdarı deviren ihtilâlde efendisi ihtilâlcilerin eline düştüğü zaman, hayatını kahramanca feda etti; müverrih Cevdet Paşa, tarihinin sekizinci cildinde bu merdâne sahneyi şöylece naklederler: «Andaki eşkiya (ihtilâlciler, ihtilâlci yeniçeriler) İbrahim Kethüdayı alıp envai hakaretle Etmeydanına götürürken mehterbaşısı Ali Ağa nam merdi sadakatkâr dahi yanından ayrılmayıp ve Etmeydanı kapısına geldiklerinde: — Aman yoldaşlar! Efendime kıymayın! deyu üzerine kapanıp, eğerçi eşkiya matlûb zevattan başka bir ferde taarruz etmemek üzere beyinlerinde ahd ve misak etmiş olduklarından merkumu efendisinden ayırmağa çalıştılar ise de bir veçhile ayırmak kabil olmadığından eşkiya kılınç ve hançer üşürüp ikisini de pâre pâre ettiler». Ali Şemsi Ağa, devrimizin seçkin münevverlerinden Fuad Şemsi Beyin dedesinin babasıdır. Çok yazıktır, hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

ALİ ŞİRÜGANİ (Derviş) — Klâsik Türk musikisinin en büyük bestekârılrından; 1630-1635 arasında İstanbulda doğdu; 1714 de İstanbulda öldü. Aşağıdaki satırlar, Türk edebiyatı ve musikisi, tarihi üzerinde tam salâhiyetle söz sahibi, İstanbul Ansiklopedisinin has dostu merhum Sadeddin Nüzhet Ergunun «Türk musiki antolojisi» nden alınmıştır:

«Ali Şirügani genç yaşında musikiye heves ederek bu sahada yüksek bir kabiliyet gösterdi. Gülşenî tarikatine intisap ile tasavvuf vâdisine de ihtisas sahibi oldu. Şehreminide Gülşeniyeden Hulvî tekkesi şeyhi Sinan Efendinin ölümü üzerine (M. 1695 = H. 1107) bu dergâha şeyh tayin edildi ve bu tekkenin postnişini iken öldü. Hayatı hakkında etraflı malûmata sahip değiliz. Esat Efendi meşhur eserinde İtrabülâsar). «Sadâyi letâfetnümâ ve halâvet intimâsı lâtif ve hoş âyende olup filhakika fenni merkumun dekayikü hakayikin dânâ üstadı idi. Yüze karip murabbaât ve altı yüzden mütecaviz savt tesbîh ve ilâhiyatı vardır ki, her biri bermucibi kavait elhânı musanna' ve bî noksandır» diyor. Pek çok talebe yetiştirdiği muhakkaktır. Meşhur musikişinas Nâyi Osman Dede, Hafız Post ile Ali Şirüganinin musikide yeni bazı tâbirler bulduklarını söylüyor ve Derviş Ali hakkında «merdi velî» tâbirini kullanıyor. Derviş Alinin, bestereine mecmualarda ekseriyetle «Dede» serlevhası ile tesadüf edilmektedir; bir kısım mecmualarda da «Derviş Ali» veya «Derviş Ali Şirugani» başlığı ile tesbit edilmiştir; on dokuzuncu asırda «Dede» ünvanı ile iştihar eden üstad sanatkâr Hamamî İsmail Efendiden tefrik için onun eserleri muahhar zamanlarda «Atik» veya «eski dede» başlıkları ile yazılmıştır. Şeyh Rüşen Efendinin mecmuasında «Atik dede», piyanist Esat Efendinin mecmuasında «Şehremininde medfun eski dede» kayıtları görülür. Fakat bütün bunlara rağmen bazı besteleri yanlış olarak İsmail Dedeye mâl edilmiştir. Son zamanalarda ise bu değerli şahsiyetin büsbütün unutulduğuna şahit oluyoruz. Konservatuvar neşriyatının «Tevşihler» kısmında, Rehâvi makamındaki tevşihinin notası münasebeti ile şu kayıtlar bunu açıkça gösteriyor: «Eski mecmualar, bu ilâhinin bestekârı olarak bestei Dede Atik nâmını yazmışlardır. Anlaşılıyorki, bu atik tâbiri, ilâhinin yine dede nâmı ile meşhur Hamamîzade İsmail Dededen evvel gelmiş başka bir dede tarafından bestelendiğini ihtar için ilâve edilmiştir. Acaba bu eski dedenin ismi nedir? Hangi tarihte yaşamıştır?» deniliyor.

«Altı yüzden fazla eserinden benim tesbit edebildiğim 202 parçadır. Elimize geçmiyen mecmualarda, onun daha birçok ilâhilerine tesadüf edilebileceği muhakkaktır. Bugün elimizde mevcut güftelerden mühim bir kısmının bestesi kaybolmuştur; fakat 25-30

kadarının hâlâ unutulmadığını görüyoruz. Dügâh Tevşih ile Acem İlâhi bu aradadır. Mutasavvıf Sivaslı Sesmşinin:

Vâsıl olmaz kimse Hakka cümleden dûr olmadan
Kenz açılmaz şol gönülde tâ ki pür nûr olmadan

manzumesinin Hüseyni makamında ve düyek ikaaındaki meşhur bestesi Derviş Ali Şiruganinindir. Segâh makamında ve düyek ikaaında «ey gafil uyan» ilâhisi de çok taammüm eden eserlerinden biridir. Durakları ise dinî musikimizin en parlak mahsullerindendir. Derviş Ali, sadece dinî eserleri ile değil, lâdini mahiyetteki yüzlerce bestesi ile de iştihar eden büyük bir sanatkârdır».

Sadeddin Nüzhet merhum, kendisi tarafından tesbit edilen 202 parçanın güftesini de bu meşhur eserinde neşretmiştir.

ALİ TALÂT BEY — Mühendis, muallim, muhendis mektebinde birkaç neslin hocası olmuş kıymetli bir fen adamı; 1869 da Tokatta doğdu; babası, Şehremaneti kordon kalemi başkâtibi Abdullah Şefik Efendidir. Aslı, ana ve baba tarafından da Tokatlıdır. Küçük yaşta İstanbula gelerek Eyyubda Sultan iptidaî mektebinde ve Kocamustafapaşa askerî rüştiyesinde okudu; rüştiyeden on dört yaşında şahadetname alarak (1883), bir sene kadar lisan mektebine, iki sene kadar Sanayii Nefise resim kısmına devam etti ve 1888 de imtihan vererek birincilikle Hendesei Mülkiye Mektebine girdi; bütün tahsil yıllarınca, bu yüksek mektebin en afif, çalışkan ve zeki talebesi hâtırasını bırakarak 1895 de birincilikle mühendislik diploması aldı; ve derhal, yirmi altı yaşında iken sekiz yüz kuruş maaşla mühendis mektebinin köprücüklük, kârgir ve ahşap inşaat muallimliğine tâyin edildi; ölünceye kadar da bu vazifede kaldı.

Ali Talât Bey
(Resim: Nezih)

Yirmi yedi yıl süren meslek hayatında, muallimliğine ilâve olarak Meclisi Maliye istinaf muhamminliğinde, Şehremaneti Heyeti Fenniye mimarlığında, Evkaf Nezareti heyeti fenniye müdür muavinliğinde bulundu. 1919 da Evkaf Nezareti Heyeti Fenniye riyasetine tayin edildi.

19 Teşrinievvel 1922 de öldü; Koca Mimar Sinanın türbesi içinde hazırlanan kabre gömüldü. Ölümü münasebetiyle mühendis mektebi mecmuası şu bendi yazmıştı:

Bu hafta mekteo ve meslek hazin bir felâketin elemi ile sarsıldı. Büyük hocamız Talât Bey hayatına veda eyledi. Talât Bey hayatında yalnız güzide bir muallim, yüksek bir sanatkâr olarak tanınmadı, onda meleklerin gıpta edeceği bir kalb, faziletin iftihar edeceği bir ruh yaşadı. Onun gaybubetindeki elem ve merâreti hiç kimse, mektebi ve talebesi kadar hissedemez. Genç yaşında ufulü bilhassa millî mimarimizde teselli kabul etmez bir ziyadır.

Eserleri: Fennî mimarî (mimar Kemaleddin Beyle müşterek); İnşaat ve imalâtta işçilik, 4 cilt; Sanayii inşaiye ve mimariyeden doğramacılık, marangozluk, silicilik, (ölümünden sonra basılmıştır).

Şakir Tokmen

ALİ UFKÎ BEY — Dördüncü Sultan Mehmed devrinde yaşamış musikî bilgini, kendi adına nisbetle anılan çok kıymetli bir musikî mecmuası sahibi; T.Y. Öztunanın İstanbul Ansiklipedisine bu mecmua hakkında verdiği notda «yüzlerce muasır musikî eserinin garb musikîsi notasının o zamanki hâliyle tesbiti» kaydinden Ali Ufkî Beyin bir mühtedî olduğu kuvvetle tahmin olunabilir. İstanbulda yaşadığı da kesin olarak söylenemez, fakat başka bir yer de bilinmediğine göre adı Büyükşehrin kütüğüne evleviyetle alınmıştır.

Bibl.: T.Y. Öztuna, Notu.

Aliufkîbey Musiki Mecmuası — Aslı British Museum'dadır, Türkiyede, iki foto-kopsi bulunub biri Hüseyin Sadeddin Arel'in, diğeri de Haydar Sanal'ın hususi kütüphânelerindedir. Yüzlerce muasır musikî eserinin garb musikîsi notasının o zamanki hâliyle tesbiti, Türk musikisi tarihi tedkikleri için son derece mühimdir. Peşrevler, saz semâileri, besteler, semâîler, şarkılardan başka koşma, türkü, semâî, raksiye gibi halk musikisine aid eserler de mevcuddur. Bu pek mühim mecmuanın neşri Maarif Vekâleti tarafından H.S. Arel'in nezâretinde bir heyete verilmiş ise de Arel'in vefatı ve sair sebepler dolayısı ile baskı işi akim kalmıştır. Eser

من وثق بالله أغناه ومن توكل عليه كفاه

Ali Ulvî Efendinin bir yazısı
(M. K. İnal'in Son Hattatlarından)

üzerinde H. Sanal da senelerdenberi çalışmaktadır, ekseri parçaları bugünkü notaya çevirmiştir, mesâisinin bir kısmı Maarif Vekâleti tarafından neşredilecektir. Bu satırların muharriri Ali Ulfkî Bey Mecmuasını H. Sanal'daki foto-kopiden bir kaç gün içinde ancak pek sathî olarak tedkik edebilmiştir, H. Sanal, her nedense biraz daha zaman bahşı yolunda cömerd olmamıştır. Londradan gelen asıl foto-kopi ise, H.S. Arel'in eşsiz kütübhânesi ile berber 1953 de Türkiyat Enstitüsüne hediye edilmiş olub o tarihdenberi hâli umumî istifadeye açılmamıştır.

T.Y. Öztuna

ALİ ULVİ EFENDİ (Arnavud) — On dokuzuncu asır başında yaşamış hattatlardan; yazıyı Ali Vasfi ve Çömez Mustafa Vasfi Efendiden öğrenmiş, Çenberlitaşda Bezmiâlem Vâlide Sultan Mektebinde yazı muallimliği yapmıştır; bilhassa sülüs ve nesih yazılarda hüner sahibi idi. 1853 (H. 1270) de vefat etti; kabri Üsküdardadır.

Bibl.: M. K. İnal, son hattatlar.

ALİ USTA — On sekizinci asır yeniçerilerinden, elli ikinci bölüklü ortasının aşçısıydı; levent yapılı, bahadır, akranı nâdir delişmen bir adamdı; yazıya heves etmiş, sülüs ve nesih yazıda Şehzâdeli İbrahim Ağadan icazetnâme almıştır. Fakat hattatlığı maişet vasıtası yapmamış, kolluktaki hizmetine devam etmiş, 1761 (H. 1175) de ölmüştür.

ALİ USTA (Afiyon şaşkını İplik) — Geçen asır sonlarının en namlı damacılarından; hayatı hakkında hiçbir kayda rastlanamadı; lâkabından, afyon tiryakisi ve kuru bir adam; ve bulduğu oyuna da «Tophâneli açmazı» denildiğine göre semtinin de Tophane olduğu anlaşılıyor.

Bibl.: Dama risalesi

ALİ USTA (Cebecibaşı) — On beşinci asırda Fâtih Sultan Mehmed devrinde en namlı yaycı ustalarından; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

ALİ USTA (İskenderiyeli) — Hassa teberdarlarından; on yedinci asırda yaşamış namlı bir çini ressamıdır; hicrî 1077 (Milâdî 1667) tarihini ve imzasını taşıyan çini üzerine bir Kâbe resmi, Topkapı sarayında kızlarağası dairesinin duvar çinileri arasında; Kâbe, Medine ve arafatı gösteren üç resmi de yine Topkapısarayında harem ağaları camiinin duvar çinileri arasında bulunmaktadır.

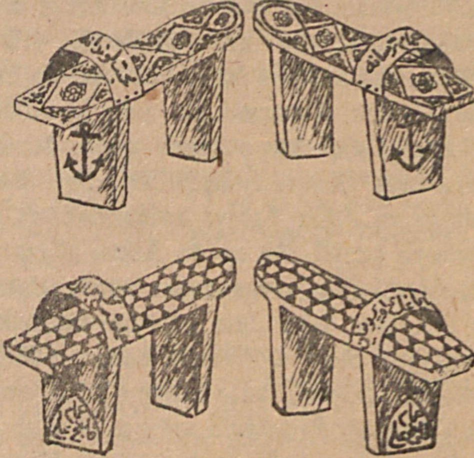
ALİ USTA (Kumbaracı) — On sekizinci asırda Kasımpaşada tersane imalâthanelerinde büyük ıslahat yapmış fen adamıdır; vakanüvis, bu zattan, (H. 1120) 1708 vakaları arasında şöyle bahsediyor:

«Mirî kalyonların yetmiş seksen kantarlık çapalarını bu ana gelince İstanbulda yaptırılmak mümkün olmuyordu, İngiltereden satın alınırdı. Bu esnada kumbaracı ocağından Usta Ali adında bir hezarfen üstad zuhur etti, onun tâlimi ile tersane gözleri ardında yeniden bir imalâthâne ve azîm körükler ve örsler icat olunduktan sonra az zamanda yetmiş seksen kantar büyük demirler işlenip bu hususta dahi devlet, yabancılara muhtaç olmaktan kurtuldu».

Bibl.: Râşid Tarihi, III.

ALİ USTA (Nalıncı) — Onyedinci asır sonlarında hamam nalını yapmakla meşhur bir sanatkâr olub dükkânı Unkapanında idi; bilhassa namlı ve büyük çarşı hamamlarının kibardan, semtin mûteberanından, ulemâ ve şuerâdan olan müşterilerine mahsus şimşir ve abanos nalınlar yapar, üzerlerini türlü nakışlar, sadef ve gümüş kakmalarla tezyin edermiş; âdi ve âlâ, hamamcıların sipâriş üzerine yaptırdıkları bütün nalınların üzerine de aid olduğu hamamın adını hak edermiş. Bir ara yazı ayak altına geliyor diye dedi kodu olmuş, «bid'atdir» diye men etmeğe kalkmışlar, o

sırada Hasköyde kalafat yerinde boğularak öldürülen bir gencin bir dellâk olan kaatili kaçar iken vak'a yerinde unutduğu Ali Usta işi nalınlarının üzerindeki hamam adından derhal yakalanmış (B. : Ali, Seyis), Ali Ustaya başka nalıncılar tarafından taklid edilmemek kaydi ile nalınlarına hamam adı hak etmesine izin verilmiş.

Ali Usta işi iki çift hamam nalını (Resim. Hüsnü; metin tarifinden)

1686 da hamamcılar kâhyası olan Derviş İsmail'in «Dellâknâme» adındaki mecmuasında verdiği malûmata göre bu Ali Usta kıymetli ağaçlardan yapdığı nalınların tasmalarını da sureti mahsusada sırma ile işletir, yine sırma ile:

Hamâmı Tersâne
Muhabbet levendâne

Buyur beyim işte Hamâmı Şengül
Yıkanub safâ sür açılsın gönül

Hoş geldin civanım, efendim, ağam
Hasretin çekerdi bu Yeni Hamam

Ayağın öper nu nâlin
Hamamda sen gül cemâlin

Nâlin kölenizim ayak öpeyim
Çardaklı Hamamdır burası beyim

gibi şeyler yazdırırdı.

Bibl. : Derviş İsmail, Dellâkname.

ALİ USTA (Terlikçi) — 1850 - 1860 arasında İstanbulun namlı terlikçi ustalarından idi, dükkânı Atik Alipaşa çarşısında idi. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ALİ VASFİ EFENDİ — On sekizinci asır sonları ile on dokuzuncu asır başında yaşamış hattatlardan. Galatasarayı Mektebinin yazı muallimi idi, evinde de isteklilere yazı dersleri verirdi. Kendi yazı hocası da Lâz Ömer Vasfi Efendidir. 1837 (H. 1253) de öldü, büyük yazı üstâdı Şeyh Hamdullahın kabri civarına defnedildi.

Bibl. : M. K. İnal, son hattatlar.

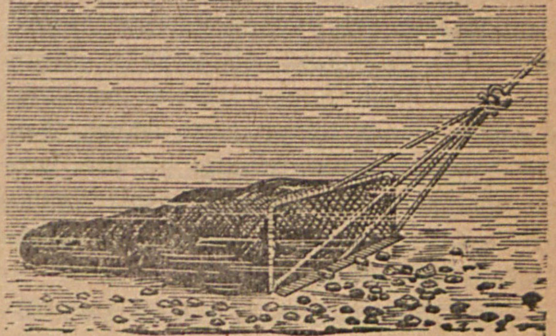
ALİYAZICI SOKAĞI — Galatanın Yenicami mahallesi sokaklarındandır; Fermeneciler sokağı ile Kardeşim Sokağı arasında doksan derecelik bir dirsek yaparak uzanır; üç araba geçebilecek kadar geniş, çarşı boyu, mağaza ve antrepolar sıralanmış ve tesviye edilmiş bir toprak sokaktır; Kardeşim sokağı ile kavşağı başında bir fıçıcı atölyesi bir esnaf-amele kahvehanesi vardır. (Haziran 1946).

Bibl. : REK, Gezi Notu.

ALİ ZEKİ (Mürekkebcizâde) — On sekizinci asır hattatlarından, macuncu çarşısının tanınmış esnafından idi; icazetnâmesini Taşmektepli Mustafa Râkımdan almıştı.

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ALKARNA — Denizin dibinden istiridye, midye, tarak ve emsali deniz hayvanları avlayıp çıkarmağa mahsus bir deniz avı âletidir, demir çubuktan bir ağız kısmı ile buna eklenmiş kalın sicimden bir ağ torbadan ibarettir.

Alkarna (Resim: K. Deveciyandan)

Ağız demirinin alt kısmı keskin olup denizin dibi bununla taranır; alkarna denize 40-50 kulaçlık bir halat ile salınır; ağ torbanın gözleri gayet küçüktür, 3 santimden fazla olmaz. Alkarna ile istiridye vesaire avında üç çifte bir sandal ile üç tayfa kullanılır. Sandalın içinde ağaçtan «çıkırık» denilen bir dolap varıdır, içine avlanan hayvanlarla beraber bir çok da taş vesaire dolacağından alkarna çok ağırlaşır ve ancak böyle bir çıkırk ile yukarı çekilebilir. Alkarna, denize sandalın

kıçından salınır; sonra kürek çekilir, sandal ilerledikçe alkarna da denizin dibinde sürüklenerek taramağa başlar; torbanın dolduğu ağırlaşmasından anlaşılır. Alkarna ile, tesadüf eseri istakoz, böcek ve kaya balığının da tutulduğu olur. Altın para zamanında bir alkarna bir, bir buçuk liraya yaptırılırdı.

ALKAS MİRZA — On altıncı asırda taht kavgası yüzünden Türkiyeye sığınmış ve İstanbula gelmiş İranlı bir şehzâdedir.

Alkas Mirza ve yahut Alkasıb Mirza, Safevî sülâlesinin müessisi olan Şah İsmail'in oğludur; sonradan Şah Tahmasb adı ile Şah İsmail Safevî'nin yerine geçen Tahmasb Mirzanın küçüğü ve onunla anne ayrı kardeştir. Tebrizde doğmuştur. Şah İsmailin H. 930 da vefatı üzerine tahta çıkan Şah Tahmasb, Alkas Mirzayi diğer kardeşlerinden çok sevdiğinden; Şirvan vilâyetini ve dağıstanı, eski Şirvanşahların bakiyesinden temziledikten sonra, Mirzayı Şirvana gönderip, o vilâyetin hükümdarlığını ve Şirvanşah unvanını verdi.

Fakat, Alkas Mirza Şirvanda nüfuzunu genişleterek, Şah Tahmasbın meşguliyetinden bilistifade, Alkas Şah unvanı ile Şirvanda ve Dağıstanda kendi namına para bastırıp ve hutbe okutup, istiklâl ilân etti.

Lâkin Şah Tahmasbın gönderdiği kuvvetlere mağlûb oldu; annesi ile oğlu Ahmed Mirzayı, Şah Tahmasba yollayarak af diledi; affedildi ve yine Şirvan tahtında bırakıldı. Bir müddet sonra tekrar isyan edince, Şah Tahmab bizzat Alkasın üzerine yürüdü; bozguna uğrayan Şirvan Hanı da evvelâ Kırımda Kefe valisine iltica etti, oradan da İstanbula geldi((H. 955 = M. 1548).

Alkas Mirza İstanbulda çok iyi karşılandı. İstanbulda sarayda ayrı bir daire verildi. Tahmasbı ortadan kaldırmak hususunda Osmanlı Padişahı ile mutabık kaldı. Emrine verilmiş olan kuvvetlerle ki o zamanın en mükemmel silâhlanmış kuvvetleri idi, İran üzerine taarruza geçti. Vanda ve başka yerlerde Tahmasbın ordularına büyük zayiat verdirdi. Safevi şehirlerinden ve kalelerinden bir çoğu Alkas Mirzaya teslim oldular. Fakat bir kısmı da inadla mukavemet ettiklerinden Alkas Mirza, batı ve orta İranı dolaşıp, birçok yerleri Sultan Süleyman nâmına feth etti; fakat, Tahmasbın gönderdiği kuvvetli bir ordu sürat ile yetiştiğinden, aldığı yerleri elinde tutamadı. Dizful üzerinden Osmanlı ülkesine geçti. Bağdada gidip, orada Sultan Süleymandan emir bekledi. Sultan Süleyman onun İstanbula gelmesini emretti. Alkas Mirza Sultan Süleymanın fermanına da karşı gelerek, İstanbula gidemiyeceğini bildirdi. İstanbulda Osmanlı devlet erkânı, Sultan Süleymanı, onun define ikna ettiler. Sultan Süleyman, Bağdad valisine Alkas Mirzayı yakalamak için emir gönderdi. Alkas Mirza bunu daha evvel haber alarak, Valinin adamları, onun karargâhına geldiklerinden önce, karargâhtan kaçıp İrana geçti. Hemedan civarında Safevi Şehzadelerinden Behram Mirza ve diğer Safevî kumandanları ile muharebeye girişti. Bu arada Alkas Mirzanın başında yirmi bin kadar adam vardı. Fakat, Safevî orduları daha ağır bastılar ve Alkas Mirza mağlûb oldu. O civarda bulunan Merivan kalesine giderek, kale hâkimi kürd emirlerinden Surhab Erdelan'a sığındı. Fakat bu zat Tahmasb'dan çekinerek, Alkas Mirzayı teslim etti. Şehzade Alkas Mirza, Tahmasbın huzuruna getirildiği zaman Tahmasb ona şu sözleri söylemişti: «Ey kardeşlik muhabbetinden anlamayan kardeş, sana ne kötülük yaptım ki, baba ocağını bırakıp, yabancılara sığındın, bu kadar boşuna kan dökülmesine sebebiyet verdin...» Alkas Mirza, kızarıp, hiçbir cevap vermemiştir. Tahmasb'ın adamlarının ısrarına rağmen, Şah Tahmasb kardeşini öldürmedi ve ortalığı karıştırmaması için, diğer mahpus Safevî Şehzadelerinin bulundukları Kahkaha kalesine gönderdi. Alkas Mirza dört sene sonra bu kalede vefat etmiştir.

Alkas Mirza, ilim ve edebiyattan çok iyi anlayan Safevî şehzadelerinden biri idi. Kendisinin Türkçe ve Farsça şiirler söylediği rivayeti varsa da bu şiirlerden elimize geçmedi.

A. Genceli

ALKAZAR AMERİKA GAZİNO - TİYATROSU — Geçen asrın ikinci yarısında İstanbulun yarı batakhâne rezalethânelerinden, sahnesi, dans salonu, içki tezgâhı bulunan bir gazino - tiyatrodur; Galatada Tophâne Caddesinde idi; halk ağzında kısaca «Amerika Tiyatrosu» denilirdi. Birinci perdeler ekseriya soğuk, pandomima usulünde bir komediden ibaretti. Rum, Ermeni ve Yahudi aktörleri, paskal - komikleri umumiyetle ayak takımının en süflî tabakasından çıkmış, bo-

zuk bir türkçe ile tuhaflıklar yapmağa yeltenirler, piyes diye oynadıkları da, Ahmed Rasim merhumun tarifidir: «Ne olduğu belirsiz, orta oyununun sahneye çıkarılmış kaba bir taslağından ibaret yâve döküntüleri» idi.

Amerika tiyatrosuna ait en eski vesikalardan biri olarak 1876 yılına ait Sabah gazetesi koleksiyonunda rastlanan ilânlar gösterilebilir; bunlardan biri aşağıya aynen nakledilmiştir:

Galata Doğruyolda 216 numaralı Alkazar Amerika tiyatrosu Teşrinisani 3 çarşamba günü akşamı perşeme gecesi saat 2,5 da 15 perdelik oyun.
1 perde Büyücü pandomiması (Dimistokli Paskal.)
3 perde balet (Kikina, Pipina, Madam Pervis).
1 Cambaz.
2 perde Şansonet (Matmazel Amalya).
1 perde Zor ile hekim komedyası (Andon).
1 perde Zevzekler (Hacı Boğos).
6 perde Server Bey hikâyesi (Millî dram).
Gonce Kemal idaresinde incesaz perde aralarında terennümsaz olacak fiyatlar: Adeta...

Amerika tiyatrosunun yıldızı Küçük Amelya (Hanım) idi. Ahmed Rasim «Fuhşi Ati» in birinci cildinde bu nâzenin kantocunun portresini pek canlı çizmiştir:

«Tatarımsı simsasiyle beraber fıkırdaklığından, gençliğinden dolayı fevkalâde mazharı rağbet oluyordu. Sesi falso, dili rum çetrefili idi. O zamanlarda da kısa fistanlar moda idi, velev uzaktan olsun bir kadın baldırını görmek göz için bir muvaffakıyet sayılırdı. Küçük Amalya sahnede arzı endam edip de senelerdenber düzelmek bilmiyen dili, kekremsi sadası ile, güfteye mutabık gemici miçosu kılık kıyafeti ile:

Haydi tayfalar
Gemi yalpalar
İçelim şarap
Olalım harap
Lariç cum taralelli ha ha hay!..

Diye köhne sarhoş taklidi yıkılmalar ile okudu mu azim bir fori kopardı. Fori, alabildiğine el çırpmak, alabildiğine tepinmek idi. Fesini çıkaran, baston, şemsiye vuran, şapkasını sahneye atan, ıslık çalan,

— Biz!.. Biz!.. Nidalariyle mendil, peşkir sallıyan, iskemle üzerine fırlayarak horos gibi çırpınıp öten, hattâ kişneyen, anıran, şahadet parmağını ağzına takıp haralop yapar; yüzlerce efradın şu türlü muhacemei istirhamatı bende de bir meyil ve teveccüh uyandırmaktan hali kalmazdı.»

Şansonet yıldızı Küçük Amalyanın Amerika tiyatrosunu forilerle inim inim inleten diğer bazı meşhur kantoları da şunlardır:

HİCAZDAN FERYAD KANTOSU
Ah feryad!.. Ben sana yandım
Gece gündüz ah ile geçti zamanım
Gaddar felek bak halime,
Düştü gönlüm bir zalime
Merhamet etmez halime
Oldum divane!..

HÜSEYNİDEN YANDIM KANTOSU
Kız sana yandım ben salı gecesi;
Salı gecesi, salı gecesi!
Altın yüzük parmağında
Ah tepesi yâr yâr ah tepesi...

Localar, ön sıralar, hususî yan koltuklar, kantocu kızların tutkunları ile dolardı; tiyatroyu dolduran seyirci kütlesinin büyük bir ekseriyeti için de piyesler birer bahane idi. Kantocu kızları görmek, onlara sırnaşmak ilânı aşk etmek, belâlı takımından olup da yüz bulmazlarsa rezalet çıkarmak için gelirlerdi. Foriler yerine, bazan da sahneye çürük limon, portakal, kokmuş çiy yumurta, muşmula atılır; rakipler arasında tokat, yumruk, usturpa kavgası olur, hattâ bıçak çekilir, tabanca atılırdı. 30 Teşrinievvel 1305 (9 teşrinisani 1890) tarihli Sabah gazetesinde şöyle bir bend okunur:

«Galatada Amerika gazinosu denmekle maruf olan kafeşantanda dün gece Şekspirin âsarından Otello nam oyun icra olunduğu sıra oyunculardan bazılarının mugayiri hüsnü âdab pek çok harekâtı gayri lâikada bulundukları matbaamıza gönderilen bir varakada beyân ile bu gibi ahvâli gayri lâikanın ademi tekerrürü için merciinin nazarı dikkati celbolunmuştur.»

Bir Otello tenkidi yukarıdaki satırlarla ifade edilen Alkazar Amerika Tiyatrosunun seyircilerinde de kama ve tabanca, yadırganacak, şaşılacak oyuncaklardan değildir.

Bir ara büyük tulûat komiği Abdi, tulûatçıların en eskilerinden Deveci Agâh, Paşabahçeli Raşit, Küçük Şamramın babası hacı Manuk da Amerika Tiyatrosu sahnesine çıkmışlardı. Bu sahnenin erkek yıldızlarından biri de düettocu Rafael idi; sahneye de hemen daima Küçük Amalya ile beraber çıkarlardı.

Sermed Muhtar Alus, «On ikiler» adındaki romanında «Amerikan Tiyatrosunun di-

rektörü Sotiraki, çekirdkten yetişme bir oyuncu; Abdülâziz devrinde Bağlarbaşında İcadiyede pandomima oynatırmış.» diyor.

17 Ağustos 1306 (30 Ağustos 1890) tarihli Sabah gazetesinde Amerika Tiyatrosunun Üsküdarda Bağlarbaşında; ayni gazetenin 1 Eylûl (14 Eylûl) tarihli nüshasında da Üsküdarda Selâmsızda oyun verdiğini öğreniyoruz; bu devirde bu Sotirakinin müdür ve pandomimacı olarak iştirâk ettiği tahmin olunabilir, şurası muhakkaktır ki, Amerika Tiyatrosu, yazın, İstanbul sayfiyelerinde turnelere çıkmaktadır. Yine Sabah gazetesinin 1896 tarihli bir nüshasındaki bir ilânda bu tiyatronun müdürleri olarak Rafael ve Corci diye iki adamın ismi okunuyor.

Ahmed Midhat Efendi «Lâtaifi Rivayat» koleksiyonundan «Bekârlık Sultanlık mı dedik?» hikâyesinde Alkazar Amerika Tiyatrosundan bir iki satırla bahsederken: «Akşamları Alkazara gitmeli. Orada da muzika var. Şarkılar dinle! Pandomimalar, danslar seyret! Yalnız bir kahve iki kuruş!» diyor. Bundan da anlaşılır ki, bu kafeşantan, o devirde İstanbulun sefahat yerlerinden biri denilmiye lâiktir.

Bibl.: Ahmed Rasim, Fuhşi atik; Ahmed Mithat, Bekârlk; Devrin Gazeteleri.

ALKAZAR SİNEMASI — Büyük şehrin eski sinemalarından biridir; Bayoğlunda İstiklâl Caddesinde Doğubank'ın malı olan 179 kapu numaralı binâdadır. Sinema, Cemal İzzet Bey ile ortağının kurduğu bir komandit şirket tarafından işletilmektedir. 1918 de inşa edilmiş olan sinema binâsı Doğubanka 1955 - 1956 arasında intikal etmiştir; 514 seyirci alır, yerler 180 birinci ve ikinci, 129 balkon ve 205 de koltuk olmak üzere taksim edilmiştir; balkonu iki tanedir. Orijinal yabancı ve dublaj filmler gösterilir. Beş müstahdemi olub 1958 deki fiatları lüks balkon ve koltuk 125, Birinci 60, ve ikinci 40 kuruş idi.

Halûk Akbay

ALKIŞ (Selâmlıkda) — Padişahlar Cuma günleri hangi camie gideceklerse, attan yahut arabadan inerlerken, saray hademesi tarafından tiz perdeden şu cümle ile alkışlanırlardı:

«Uğurun hayrola, yaşın uzun ola, yolun açık ola! Saltanatına mağrur olma Padişahım senden büyük Allah var!..»

İkinici Abdülhamid, alkışın son cümlesini değiştirmiş:

«Padişahım şevketinle devletinle bin yaşa!..» şekline sokmuş, Meşrutiyetin ilânı üzerine yine eski şekli ile söylenmiye başlamıştı.

ALLAHKERİM YERİ — Kıymetli bilgin M. Zeki Pakalın'ın «Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü» nde rastlanmıştır; müellif bu tâbirin eski İstanbul argosunda kahvehânelerde meteliksiz takımının kahveciye para vermeden oturdukları, geceleri de üstünde sıra sıra uzanıp bülzülüp yattıkları, barındıkları yer, sayvan, peyke olduğunu söylüyor.

ALLAHVERDİ (Dr. Dikran) — Tanınmış bir Ermeni tabibidir. 1860 da Yenikapı'da doğmuş ve 1930 da yine İstanbul'da vefat etmiştir.

Mektep sıralarında parlak zekâsiyle muallimlerinin nazarı dikkatini celbeden Dr. Allahverdi, bir müddet Bağçekapı'da eczacılık yapmıştır. Bilâhare Mektebi Tıbbiyeye girerek büyük muvaffakiyetle 1895 de mezun olmuştur. Bu münasebetle tifo hastalığı hakkında hazırladığı tez müfettişler tarafından takdir edilmiştir. Müteakiben Berlin ve Viyana'da ihtisas kesbettikten sonra, İstanbul'a dönerek, büyük bir hazakat ve fedakârlıkla memlekete hizmet etmiştir.

Tıbbiyeyi Şahane Cemiyetine âza olan Dr. Dikran Allhverdi, Bandırma ve Edincik taraflarında vaki kolera salgını esnasında sıhhiye müfettişi olarak mezkûr şehirlere gitmiş ve aldığı tedbirler sayesinde, birkaç ay zarfında hastalığın önünü kesmiştir.

Kıymetli hizmetlerinden dolyı ûlâ rütbesine kadar yükselmiş, Mecidî, Osmanî ve Liyakat nişanları ile mükâfatlandırılmıştı. Keza, Yunan ve Sırp Hükûmetleri tarafından da Sen Jorj ve Sava nişanları ile taltif edilmiştir.

Dr. Dikran Allahverdi
(Resim: Nezih)

Umumî Harpte de yararlıklar gösteren Dr. Allahverdi, Ermeni cemaatine de hizmetlerde bulunmuştur. Ezcümle Patrikhâne Umu-

mî Meclisine âza seçilmiştir. Keza, tıbbî konferanslar vermiş ve fransızca «Stamboul» gazetesinde tıbba dair makaleleri neşredilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ALLAHVERDİ AMİRA (Abraham) — Geçen asrın meşhur Ermeni saarraflarındandır. 1791 de doğmuş ve 1861 de İstanbulda vefat etmiştir. 26 Mart 1842 de kurulan ve gaysi Rumeli halkının vergilerini toplamak olan Rumeli Kumpanyasının ve 1853 de tesis olunan Osmanlı Bankasının müessislerindendir. 1850 sıralarında İstanbul Ermeni Katolik cemaatının idare meclisi âzaları arasında da ismi zikredilmektedir.

Kevork Pamukcuyan

ALLAVERDİ EFENDİ (Apraham) — Muhtemelen Ohannes Allahverdi'nin oğludur. 1886 da kendi masrafiyle Fransa'da bulunan Grignon Yüksek Ziraat Mektebine girip, 1889 da mezun olmuş İstanbula döndükten sonra uzun müddet Halkalı Ziraat Mektebinin müderrisleri arasında bulunmuştur. Ziraatçı müteveffa Keork Torkomyan'a (1859-1950) göre derin ihtisasa sahibdi.

Kevork Pamukcuyan

ALLAHVERDİ EFENDİ (Ohannes) — Meşhur bir Ermeni iktisatçısı ve maliyecisidir. 1823 de İstanbulda doğmuş ve 1915 de İstanbulda vefat etmiştir. Muhtemelen Apraham Amiranın oğludur. 1877 de İlk Osmanlı Mebusan Meclisine girmiş ve ikinci celsede ikinci reis seçilmiştir. Keza maliye işelerini düzenlemek gayesiyle teşkil olunan bir komisyona da âza olmuştur.

Kevork Pamukcuyan

ALLAHVERDİYAN (Agop) — Bir Ermeni muharrirdir. 1848 de doğmuş ve 25 Eylûl 1918 de vefat etmiştir. 1885 de kaleme aldığı «Ulniya yahut Zeytun» adlı eseri 1887 de İzmiryantz mükâfatını kazanmıştır.

Kevork Pamukcuyan

ALLİANCE İSRAELİTE, ALİYANS İSRAELİT — Türkiyede ve bu arada İstanbuldaki yahudi ekalliyetinin kültür alanında büyük rol oynamış bir cemiyettir. Eski belediye mektubcusu müverrih Osman Nuri Ergin, uzun yıllar sürmüş bir tetebbü mahsulü olan «Türkiye Maarif Tarihi» nde, bu teşkilât hakkında şu malûmatı veriyor:

«Türkiyedeki Yahudilerin çoğu İspanyadan gelmiş olduğu için yakın zamana kadar ve hâlâ aralarında o dili konuşmakta ve mekteplerinde de bu dil ile tedrisatta bulunmakta idiler. Fakat (H. 1276) 1860 da Fransada kurulan Alyans İsraelit Cemiyeti, Fransız dilini bunlara aşılamağa başladığı ve daha sonra Fransızları kıskanan Alman ve İtalyan teşekkülleri de kendi dillerini bunlara öğretmeğe kalkıştığı için, beş asır önce İspanyadan getirmiş oldukları dil ve kültür sönmiye başlamış ve yahudiler garbin belli başlı büyük dillerine ve o diller sayesinde garp kültürüne intibaka muvaffak olmuşlardır.

«Alyans İsraelit, tedris dili (Bir nevi resmî dil) olarak fransızcayı kabul ve şarkta tamim etkmeleri suretiyle Fransız harsına ettiği hizmet büyüktür. Bu büyük cemiyet, her şeyden evvel terbiye ve tedris işi ile uğraşır. Açtırdığı mekteplerde türkçeyi ihmal ettirmiştir, yahudice (İspanyolca) yı söndürmüş, Türkiye yahudilerini lisan ve kültür sahasında Fransaya mal etmiştir. Cemiyeti, bütün dünya yahudilerinin taahhüt ettikleri teberrüler besler. Meşhur Roçild ve Baron Hirş Alyans İsraelitin sayılı büyük hâmilerinden idi. Alyans, Türkiyede ve İstanbulda çok faal olmuştur. Açtığı mekteplerde, tahsile amelî bir mahiyet vermiştir. Çocuk, hem tahsil görmüş, lisan öğrenmiş, hem de piyasada ekmeğini çıkarmıştır. Kız çocukları için sanayi atölyeleri açmıştır. Alyans İsraelitin yetiştirdiği simalardan Türk kültürüne hizmet edenler de çıkmıştır; fakat bunlar, Türk mekteplerinde de ayrıca okumak fırsatını bulanlardır ki, Gad Franko, profesör Avram Galanti, profesör Mişon Ventura, mebus Nesim Mazliyah, şair İsak Ferara, hahambaşı Hayim Naom ve Becerano efendiler başlıca şöhretlerdir.

«Alyans İsraelit, İstanbuldaki ilk mektebini 1875 de açtı. Musevi cemaatinin şiddetli bir mukavemeti ile karşılaştı. Alyans aleyhine bir aforoznâme kaleme alındı. Bunun üzerine, Alyans, Museviliğe karşı herhangi bir kasdı olmadığını isbat için, mekteplerinde birer de ibadethane açtı; çocuklar burada, sabahleyin derslerden evvel, akşam üzeri derslerden sonra muallimlerinin riyaset ve nezaretinde ibadet ederlerdi» (Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif tarihi, II).

ALLOM (Thomas) — Türkiye ve bilhassa İstanbula ait birçok resimler yapmış bir İngiliz mimarı; 1804 de Londrada doğdu, 1872

de Barnes'de öldü. Tahsilini kraliyet akademisinde yaptı, 1824 ve 1827 de iştirâk ettiği sergilerde birçok büyük kilise projeleri teşhir ederek nazarı dikkati çekti; sanat bilgi ve görgüsünü arttırmak için de birbiri arkasından uzun seyahatlere çıktı. İşte bu seyahahatlerdedir ki, gezip dolaştığı memleketlere ait pitoresk resimler yapmağa başladı ki, resimlerinin fevkalâde rağbet ve alâka görmesi kendisine meslek değiştirterek bundan böyle bir illustratör olarak çalışmağa başladı. Resimli kitaplar ve pitoresk albümler basan tabilerden zengin siparişler aldı. 1846 da, bir konservatuvar inşası için Oxford'da açılan bir müsabakayı kazandı. 1850 de Highburg kilisesini, 1856 da Notting Hill'de Sen-Piyer kilisesini inşa etti. Thomas Allom İngiliz mimarları kraliyet enstitüsünün de müessislerindendir.

İstanbul üzerine yapılmış resimlerinden bir kısmı şunlardır:

1 — Yeniköyde bir rum papazının yalısı: Eski Boğaziçinin çok güzel resimlerinden biridir. Pencereleri tahta kepenkli küçük ahşap yalılardan biridir ki, zamanımızda tek örneği bile kalmamıştır

2 — Eyyubda Esma Sultan yalısı. Haliç yalılarının en büyüklerinden bir olan bu yalının muhteşem bir salonu.

3 — Anadolu yakası sırtlarından Boğaziçi ve Rumelihisarı

4 — Ahırkapı dalyanı

5 — Babı hümayun, üçüncü Ahmed çeşmesi ve Ayasofya

6 — Balıklı ayazması

7 — Nuruosmaniye camiinin ruvaklı avlusu

8 — Heybeliada

9 — Heybeliada Manastırı

10 — Eyyub sırtlarından Halicin ve İstanbulun görünüşü

11 — Liman: Geride Süleymaniye etrafında açılan bir İstanbul panoraması, ön plânda bir pazar kayığı ve bir sal, ikinci plânda birkaç kayık, üçüncü plânda yelkenli gemiler, İstanbulda o zamanlar için pek yeni bir şey olan bir buharlı gemi ve bir saltanat kayığı

12 — Tophâne meydanı ve çeşmesi ve Tophâne pazarı; geride Nusratiye Camii, bir asır evvelki İstanbulu canlandıran çok kıymetli bir resimdir.

13 — Sultanahmed Camii (camiin içi)

14 — Beyoğlundan Kasımpaşaya doğru uzanan âşıklar mezarlığı

15 — Hünkâr iskelesi. Birinci plânda bir saltanat gayığında padişah

16 — Üsküdarda Selimiye Camii

17 — Bir kahvehâne: Ortasında etrafı saksılarla bezenmiş bir mermer selsebil bulunan ve tavanı duvarları fevkalâde ziynetli, fırdolayı ahşab peykeli, bir tarafında hatırlı müşteriler için bir sofası bulunan, sokağa ve arkadaki bahçeye bakan cepheleri zarif ahşap sütunlarla süslenmiş pek büyük ve mükellef bir kahvehanedir ki, eşi emsali kalmamıştır (B.: Kahvehâneler)

18 — Balıklı kilisesi: Bu namlı kilisenin içerden yapılmış bir resmidir

19 — Kuleli süvari kışlası: Çengelköyündeki meşhur askerî lisenin ilk yapıldığı zamanlardaki manzarasını göstermektedir ki, iki başındaki dört köşeli iki kulesi ve bu kulelerin kurşun kaplı sivri külâhları ile pek zariftir. Bu resim, Boğaziçinin eski manzarası bakımından da kıymetli bir vesikadır

20 — Büyük Kapalıçarşı:: Kalpakçıların eski halini göstermektedir

21 — Esirci Hanı (Esir pazarı): Nuruosmaniye arkasında Tavukpazarında bulunan bu ahşap handan bugün en küçük bir iz bile kalmamıştır. Türkiyede esir ticâretinin yasak edilmek üzere bulunduğu bir sırada yapılmış olan bu resim de kıymetli bir vesikadır

22 — Üsküdar İskelesi ve Mihrimah Camii: Bir tarafta iskele, kayıklar, bir kayıkçı kahvehanesi, bir tarafta üçüncü Ahmed Çeşmesi görülmektedir

23 — Yuşa tepesinden Anadolukavağındaki Ceneviz kalesinin ve Karadeniz Boğazı ağzının görünüşü

24 — Haremde cariyesinden saz dinliyen efendi: Daha ziyade garplının şark esrârı peşinde koşan meraklarını tatmin için yapılmış hayal mahsulü bir resim. Zengin efendi, bir yer minderine oturmuş, bir elinde yelpaze, bir elinde nargile, yalınayak, fakat muhakkak ki, ev kıyafeti değil, çünkü iri püsküllü fesi, ağabâni sarığı ile beraber başındadır. Esvapları fevkalâde müzeyyen iki cariye sedirin üstünde, birinin kucağında bir ut vardır. Beride de bir zenci haremağası elpençe divan duruyor

25 — Kahvehânede meddah: Deniz kenarında müzeyyen bir kahvehâne, mevkii mahsusunda oturan meddah, hikâyesini ya bitirmiş, yahutta ertesi gün devam etmek üzere heyecanlı bir yerinde kesmiştir. Kahveci parsa toplamaktadır.

26 — Arzuhalci: Tophânede Kılıçalipaşa avlusunda, mektup, veya arzuhal yazdıranlar, yanlarında bir küçük kızcağızla iki feraceli hanımdır. Bir hasır üzerinde oturan arzuhalci, kuşağında diviti ve önünde yazı rahlesi ile pek tipik bir simadır; geride Nusretiye Camii görülmektedir

27 — Koçularla mesireye giden kadınlar

28 — Ayasofya, içerden

29 — Padişahın Eyyubsultan ziyaretinden dönüşü; Camii Kebirin yan kapısından çıkan hükümdar, at ile Bostan iskelesine gelmektedir

30 — Atmeydanı, Dikilitaş ve Sultanahmed camii

31 — Üsküdar sahilinden Kızkulesi ve İstanbul: mevsim yazdır, Üsküdar sahilinde on on beş kişi denize girmiş, az ilerden bir pazar kayığı geçmektedir. Kızkulesi yanan ahşap kuledir; liman yelkenlilerle doludur.

32 — Tophâne Sahili: Nusretiye Camiinin de-

nizden görünüşü; denize kazıklar çakılarak yapılmış ahşap iskeleye iki yelkenli yanaşmıştır

33 — Anadoluhisarı ve Göksu ağzı: Kale bedeni üzerinde ahşap evler vardır; solda, geride iskele camiinin minaresi görülmektedir ki, mâbet, hâlen Kuzguncuk yoluna nakledilmiştir. Dereye doğru dokuz çifte bir saltanat kayığı ilerlemektedir. Eski Boğaziçine ait çok güzel resimlerden biridir

34 — Surlar; Sur dışında, Topkapıdan Edirnekapıya doğru yapılmış bir resimdir

35 — Yerebatan sarayı (Sarnıcı).

36 — Yedikule: Kalenin şehre bakan burclarından birinin üzerinden yapılmış bir resimdir; kale içindeki ahşaplar ile cami görünmektedir ki, hâlen bu evlerden eser kalmamış, camiin de minare enkazı durmaktadır

37 — Binbir direk.

38 — Karacaahmed mezarlığı

39 — Samatya Hamamı, Bir Mimar Sinan yapısı olan bu muazzam çifte hamamın erkekler kısmının camekânını göstermektedir ki, hamam, uzun yıllardanberi atölye haline konulmuş ve ihyası imkânsız bir surette tahrip edilmiştir. Camekânı örten kubbe (Bir yangından sonra ahşap çatı) sekiz sütuna istinat eder ki, bu resimde on sütun görülmektedir; esasen resmin soluna rastlayan iki sütunun fazlalığı da göze çarpmaktadır. Hamamda çok duramamış olan ressam bir görüş hatasına düştüğü muhakkaktır

40 — Atmeydanı ve Sultanhmed Camii

41 — Küçüksu: Birinci plânda çeşme, geride eski ahşap Küçüksu kasrının bir köşesi ile mescidin minaresi görünmektedir.

42 — İhsaniye: Denizden yapılmış bir resimdir. Setler üstünde ahşaplar ve geride Ayazma Camii görünüyor ki, cami pek uydurma olarak yapılmıştır. Orijinalinden şimşire hakkeden sanatkâr tarafından bozulduğu da tahmin olunabilir.

43 — Beşiktaş Sarayı.

44 — Hamam (Kapuiçi Hamamı olacaktır).

45 — Saidpaşa yalısı.

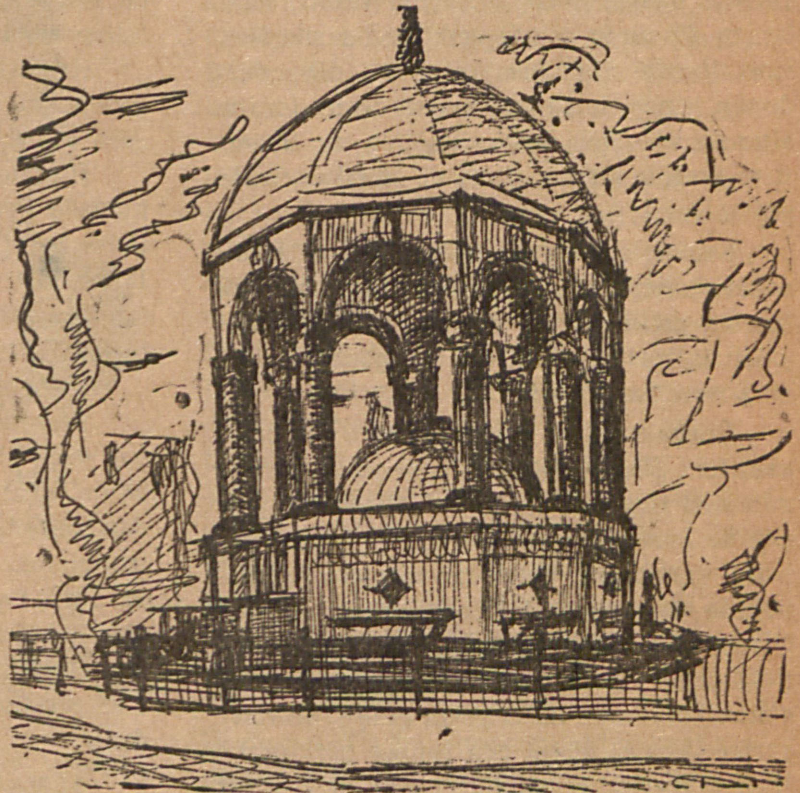
Thomas Allom'un İstanbul resimlerinin hepsi, aid oldukları maddelerde bu Ansiklopediyi tezyin etmiş olacaktır.

ALMAN ÇEŞMESİ — Sultanahmed meydanında, Park içinde bir meydan çeşmesidir; Almanya İmparatoru İkinci Vilhelmin İstanbulu ikinci ziyaretinde, İkinci Abdülhamid ile mülâkatının hâtırası olarak Almanya hükûmeti tarafından yaptırılmıştır. Açılış merasimi Rumî 14 Ocak 1316 — Milâdî 1 Ocak 1901 de yapılmıştır.

Herşeyi Almanyada yapılarak İstanbulda, temelinin üzerine kurulmuştur. Sekiz köşeli, yedi musluklu, sekiz tane mücellâ koyu yeşil somaki sütun üzerine atılmış sekiz kemer üstünde bir kubbeden ibaret mermer bir çeşmedir ki, sütun kaideleri, başlıkları, taşlar arasındaki kuşaklar, kubbe çenberleri, lüleler ve lülelerin oturtulduğu plâkalar, Cermen üslûbunda kabartma nakışlı tunçtan yapılmıştır. Serapa yabancı bir zevkin mahsulü fevkalâde müzeyyen ve tamamen yabancı bir sanat eseri olarak da İstanbulda bir eşi bulunmayan bir çeşmedir.

Çeşmenin içinde, sütunların ortasında ve kubbenin altında bulunan mermer su hazinesi de, ikinci bir mermer kubbe ile örtülmüş, bunun üzerine de tunçtan oymalı ve dairevî taç biçiminde bir pervaz oturtulmuştur. Zemini mozaik döşelidir ve kemerlerin hizasında, sütunların arasında, yedi tane sabit mermer kanape vardır. Çeşmenin bu kısmına, cenuba bakan kemerin altından sekiz basamak mermer merdivenle girilir.

Asıl büyük kubbenin içi, altın mozaik

Alman Çeşmesi
(Resim: R. Sevinçsoy)

kaplıdır; kemerlerin iç kısmına da, her beyti bir kemerin kavsini doldurmak üzere İzzet Efendinin sülüs hattı ile o devrin ediplerinden seraskerlik müsteşarı Ahmed Muhtar Beyin sekiz beyitlik şu tarih kıtası yazılmıştır:

Hazreti Abdülhamid Hanın muhibbi hâlisi
Zîveri eklili haşmet, Kayseri âlitebâr

Ya'ni alman imparatoru, hükümdarı güzin
Hazreti Vilhelmi Sâni, kâmuranı rûzigâr

Padişahı âli Osmanî ziyaret kasdidüb
Makdemiyle eyledi İstanbulu pirâyedâr

Bu mülâkatı muhabbet perveri tezkâr için
Eyledi bû çeşmesârı saha pirâyi karâr

Sûbesû câri olan âbi safa teşkil eder
Âbi sâfii mûsafata misâli âbdâr

Vakfagiri hayret eyler çeşmi ehli dikkati
Tarzi inşasındaki hissi bedii zernigâr

Rükni ak'vai hayat oldukça âbi canfezâ'
Pâyidar olsun bu te'sisi muhabbet üstüvâr

Bi bedel târihi câridir lisanı lûleden
«Oldu bu çeşme mülâkate ne dilcu yâdigâr»
(R. 1316).

Tarih kıtası, merdivenin karşısına gelen kemerden başlar. Kemerler arasındaki zaviyelerde dairevî sekiz madalyon vardır, bunlardan dördünün içinde açık yeşil zemin üzerine altın ile Abdülhamidin turası, diğer dördünün içinde de Prusya mavisi zemin üzerne altın ile Vilhelmin markası olarak bir W harfi ve üzerine bir taç altına da II rakamı nakşedilmiştir.

Kemerlerin dış tarafı da gayet nefîs minakâri tezyinat ile çevrilmiş, kilit taşlarının üzerine gelen yerlere de, yine minekârî tezyinatı ihtiva eden dairevî ve göbekli birer madalyon konulmuştur.

Kubbenin dışı, bronz çenberli ve bakır kaplıdır. Şimale bakan kemerlerden birinin minekârî tezyinatı iki yerinden bozulmuş ve alçı ile sıvanmıştır. Lülelerden de birinin kelebeği çalınmıştır. Çeşmenin içindeki su hazinesinin de mermer kubbesi, birkaç yerinsen bozulmuş, taşlar düşmek üzeredir; esasen burada çeşmenin zengin tunç tezyinatına denk olarak bulunması lâzım gelen tunç çenbereler yerine iki sıra ahşap çita çenber görülür ki, tunç çenberler çalındıktan sonra şöylece bir tamirde bu çitaların konduğu âşikârdır; bu su hazinesi tamir edilirken, çitaların sökülerek tunç çenberler konulması gerekir. Hazinenin methale bakan yüzünde tunç bir levha üzerine almanca bir kitabe nakşedilmiştir ki, metni ve tercümesi şudur:

Wilhelm II deutscher Kaiser stiftete diesen Brunen in dank barer Erinnerung an seinen Besuch bei seinet majestât dem Kaiser der Osmanen Abdul-Hamid II im Herbest des Jahres 1898.

Tercümesi: Alman Kayzeri Wilhelm II 1898 yılı sonbaharında Osmanlıların hükûmdarı Haşmetlû Abdülhamid II nezdine ziyaretinin şükran hâtırası olarak bu çeşmeyi yaptırdı.

Çeşmenin içindeki sabit mermer kanapeler, yazın, İstanbul serserileri arasında «Lüks Otel» ve «Almanpalas» adları ile meşhurdur. Bu yüzden, zeminin mozayikleri de yer yer bozulmuştur.

Alman çeşmesi çok dikkatle muhafazası gereken sanat eserlerindendir (1946).

Bibl.: REK, Gezi Notu.

ALMAN HASAHÂNESİ — İstanbul'un en itibarlı hastahanelerinden biri olan Alman Hastahânesi, 1846 senesinde D.W.V. (Alman Hayır Cemiyeti) tarafından tesis edilmiş olup müessesenin binaları Halilpaşa arsası denilen 8287 metre karelik bir sahada inşa edilmiştir.

Hali hazırda 90 yatak bulunan Hastahânede, dahiliye, hariciye ve nisaye olmak üzere 3 ihtisas bölümü vardır.

Hastahâne paralı olup ayakta da tedavi yapılmakta ve T.C. Hıfzıssıhha Kanunu'na göre çalışılmaktadır.

Hastahânenin belli başlı doktorları; dahiliyede Prof. Dr. Hermann Quivincker, hariciyede Dr. Ahmet Kemal Atay, nisaiyede ise Doçent Dr. Ziya Üstün şeftirler. Buna ilâveten, Hastahânede gönüllü olarak Alman Şvesterler, hasta bakıcılık yapmaktadırlar.

Hastahânenin mimarı bilinmemektedir.

Personel bakımından şimdiye kadar birçok değişiklikler gören Hastahâne, 1918 harbinde, işgal kuvvetlerinden İngilizler tarafından zaptedilmiş ve asker barındırmada kullanılmıştır. Bundan sonra burayı Amerikalılar almış ve 1925 den 1928 e kadar hastahâne olarak kullanmışlardır.

Hastahânenin Alman personelle işletilmek suretiyle yeniden açılması ise 1931 yılındadır. **Halûk Akbay**

ALMAN MİMARÎSİ SERGİSİ (Yeni) — Eminönü Halkevinde, 1943 mayısının 2 sinden 16 sına kadar açık bulunmuş bir sanat

sergisidir. Sergi, Alman merkez şehri inşaat idaresi genel inspektörü ve Richs Nazırı mimar Albert Speer tarafından tertip edilmiştir.

ALMANPALAS — Şehrin hâne berduş serserileri arasında, Sultanatmehddeki Alman çeşmesinin adı (B. : Alman Çeşmesi); bu çeşmenin içindeki sabit mermer kanapeler, yazın, bu baldırı çıplak kopuklara mükellef bir otel hizmetini görür. Her kanapenin, bir kabadayı gediklisi vardır. Kanapeler ve su hazinesinin etrafını çeviren dairevî zemin, ayak atılamıyacak şekilde dolar; «Alman Palas» ın bileği bükülmez sakinleri, yanlarında birer tane de dost bulundururlar (1946).

Bibl. : Âdembaba Bursalı, Not.

ALMANYA İMPARATORU İSTANBULDA — (B. : Wilhelm II.).

ALNAR (Ali Galib) — Fen adamı, aile geleneği ile musikişinas, bestekâr; 1890 da İstanbulda doğdu, Kocamustafapaşa Askerî Rüşdiyesinde ve Yüksek Mühendis Mektepbinde okudu, 1913 de diploma aldı, meslek hayatında memurluğu tercih eti; İstanbul Belediyesinin Yollar ve Köprüler Başmühendisliğinde bulunarken 1951 de vefat etti.

A. Galib Alnar
(Resim: H. Çizer)

Musiki ile meşgul ana ve babanın tesiri ve teşviki altında saz ve söz ile daha pek küçük yaşta iken meşgul olmağa başlamış üstad elinde tahsili olmadığı halde, devrinin en seçkin sanatkârlarını dinleye dinleye nakış almış, sanatkâr şahsiyetini otodikakt olarak yapmıştı. İlk eseri 1918 de bestelediği vals usûlünde tâhirbûselik bir şarkıdır:

Bahar gelir güller açar..

Saz eseri olarak iki peşrev (Acemaşiran, Hüseyni), dört saz semâisi (Acemaşiran, Ferahnâz, Şehnâz, Hüzzam) vardır.

Bibl. : Mustafa Rona, 50 yıllık Türk Musikisi.

ALNAR (Hasan Ferid) — Bestkâr, 1959 da Riyâseti Cumhur Filârmoni Orkestrası şefi; 1906 da İstanbulda doğdu, Garb musikisini H. S. Arel'den öğrendi.

Evvelâ bir kanun virtüozu olarak iştihar etmişti; viyolonsel, kemançe ve piyano da çalmaktadır. Garb musikisi tarzında müteaddit eserler yazmış, Türk musikisi ile polifonik orkestra eserleri, bu arada bir kanun konçertosu bestelemiştir. Eserlerinde kuvvetli bir teknik vardır. Türk musikisi tarzında bestelediği şu yirmi eser hep ilk senelerinin mahsulüdür:

Kanûn için Acemaşiran, Segâh, Sûzidil, Sûzinâk ve Şeddi araban taksimler; «Sözsüz Romans» ve «İzmirden selâm» isimli iki saz eseri; 1926 da yazdığı şu on saz semâisi (Yegâh, segâh, nihavend, nişâburek, bûselik, mâhur, dilkeş hâveran, karciğar, şerefnümâ, nikrîz); 1927 de yazdığı Bayati araban peşrevi ve Sazsemâisi, Segâh Peşrevi. Bütün bu saz eserlerinde hocası H. S. Arel'in teknik ve üslûbunun tesiri görülür. T. Y. Öztuna

ALPAGOT (Ali Haydar Emir) — Kalem sahibi bahriyelilerden, bilhassa Türk deniz tarihi üzerinde millî kütüphânemize, onyedinci asrın büyük yazarı Kâtip Çelebiden sonra ilk ciddî eserleri veren bir müdekkik, muallimdir; Geliboluludur, 1886 da Mustafa Efendi adında bir zâtin oğlu olarak bu kasabada doğmuştur; 1907 de Deniz Harb Okulundan mezun olmuş, bir müddet donanmada hizmet etiikten sonra sıhhati elvermediği için 1916 da tekaüd edilmiş, fakat mesleğine olan bağlılığı ve Türk denizcilği tarihi üzerindeki bilgisi dolayısı ile Bahriye Nezâreti erkânharbiyesinde deniz harbleri tarihi muharrirliğine tayin edilmiştir; ayrıca Deniz Harb Okulunun da Deniz Harb Tarihi Muallimi olmuştur. Bu yüksek okulda, denizci Türk gençliğinin son derece hürmet ettiği sîmâ olarak yıllarca çalışmış, gözleri görmemeğe başladığı ve hattâ tamamen kör olduğu halde vazifesinden ayrılmamış, mektebe, bir bahriye nferinin elinden tutarak gidip gelmiş, kaynaklarını boş zamanlarında talebelerine okutarak notlarını almış, eski Türk harfleri ile pek düzgün olan yazısı ile gözleri görmediği halde makaalelerini yazmıştır. Aşk ile irâdenin şaheseri olan bu faaliyetine 1937 de ölümüne kadar devam etmiştir. Eski bir talebesi olub son yıllarında muavin olarak yanına verilen Fevzi Kurdoğluna neşredilmemiş tomar tomar müsvedde-

ler bırakmış, bunlar da Kurdoğlu'nun sayısı hayli kabarık olan eserlerine zengin kaynak, hazır malzeme teşkil etmiştir (B. : Kurdoğlu, Feyzi).

Makalelerinin çoğu «Deniz» ve «Donanma» mecmualarında çıkmıştır. Bu makalelerin bir kısmını «Tarih Bahrî Sahifeleri» adı ile kitap halinde toplamıştır. Kitap halinde intişar etmiş diğer eserleri şunlardır: Hind yolu-Osmanlı İmparatorluğu, Yunan istiklâl harbi, Navarin Muharebesi, Çengeloğlu Tâhir Paşa (iki cild).

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

AL RENK MODASI (Delikanlılar arasında) — Türklerin pek sevdiği al renk, tarih boyunca İstanbul gençleri, esnaf civanları ve bilhassa kabadayılık âlemlerinde yeni yeni nam almağa başlayanlar arasında pek makbul olmuştur. Al çiçekli ve yahut kırmızı biber oyalı baş yemenileri, al kadife cepkenler, al barata ve kaftanlar, al mintanlar, al kuşaklar daima seve seve giyilmiştir. Enderunlu Fazıl, aşağıdaki şarkıyı böyle bir allı nevcivanın şanında yazmıştır:

Ah o pâkize edâ, âşıkı zârın cânı
İki renk ile esir itti dili nâlânı
Gâhice sarı, gehi al giyer kaftânı
Bir altun sârısıdır bir tavşan kaanı

Sarı giyme meded benzi solar âfâkın
Sarılık illetine uğradı hep uşşaakın
Döndü neylûfere hasret iden müştâkın
Bize renk eyleme ey cânımızın çânânı

Al giyse açılır virdi ruhi nemnâki
Bütün al üstüne al ol vücûdi pâki
Barata al, yüzü al, gaaret ider idrâki
Kan ider gemzeleri, şivesi, hüsnü ânı.

ALTAY CADDESİ — Fâtih kazasının Karagümrük nahiyesinin Muhtesibiskender mahallesindedir; adı caddedir ama, aslında iki araba geçecek kadar geniş bir sokaktır; Fevzipaşa tramvay caddesi ile eski Alipaşa caddesi arasında uzanır; adını, bugün mevcut olmayan, Fevzipaşa caddesi kavşağında arsası ile mezarlığı görülen Altay camiine nisbetle almıştır (B. Altay Camii). Ayni kavşakta, yığma taştan bir duvar enkazı üzerinde pirinç bir lüleden ibaret bir terkos çeşmesi vardır. Kaba taş döşeli ve bozuk bir yoldur. İkişer üçer katlı ahşap evleri orta halli aile meskenleridir; sağda, Somuncular sokağı ile olan kavşağından sonra, hem sola doğru bir kavis halinde döner, hem de iki araba zor geçebilecek kadar daralır; bu kısmın sağ tarafı oldukça geniş bir arsa halindedir. Eski Alipaşa caddesi ile olan kavşağı karşısında, en az bir buçuk asırlık bir maziye sahip İstanbulun antika ahşap yapılarından bir ev vardır ki, eski Türk yapı sanatı örnekleri arasında muhafaza edilmesi gereken eserlerdendir (1946).

Bibl. : REK, Gezi Notu.

ALTAY CAMİİ — Yıkılmış, mezarlığındaki bir iki kabir taşından başka en küçük bir izi bile kalmamıştır; arsası ve mezarlık, 1934 şehir rehberine göre, Altay caddesi adını taşıyan yolun Fevzipaşa tramvay caddesi (Fâtih - Edirnekapı tramvay caddesi) ile olan kavşağına rastlar. Bir onyedinci asır yapısıydı; yaptıran Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi (B. : Mehmed Efendi Dabbağzâde). Yapı tarihi (H. 1080) 1669 dir.

Altay adı için, semtte şu fıkra nakledilir:

Muhakkak ki, Hadikatül-Cevamiin telifinden evvel, bu mahallede gayet zengin bir kadının, yetim olarak büyüttüğü on bes yaşlarında dünya güzeli bir oğlu ve bu gencin de pek sevgili bir al tayı varmış.. Bir gün, bu güzel çocuk, sevgili tayından düşerek ölmüş.. Bu camiin mezarlığına gömülmüş; anası da, bahtsız oğlunun uğursuz tayını sattırıp bedeli ile mezarının baş ucuna bir çeşme yaptırmış, çeşmeye Altay çeşmesi, camie de bundan böyle Altay camii denilmiş.

1946 da mezarlığın kenarında, Altay caddesi ile Fevzipaşa caddesi kavşağında, yığma taştan bir duvar enkazı üzerinde bir sarı pirinç lüleden ibaret kitabesiz bir terkos çeşmesi bulunmakta idi.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I; Fethi Akı, Not.

ALTAY CİNAYETİ — 1894 yılı temmuzunda işlenmiş ve büyük şehirde heyecan ve nefretle karşılanmış cinayetlerdendir; jandarma kâtiplerinden Bosnalı Asım Beyin anası, zengin bir kadın olarak tanınmış Seyyide Şerife Hanım, Altay mahallesinde oturan akrabasından Bosnalı Nureddin Beyi ziyarete gider, Nureddin Bey, Şerife Hanımın üzerindeki parasına ve mücevherlerine tama ederek uşağı Âdem ve Tayyibe isminde bir kadının iştirâki ile Şerife Hanımı öldürürler. Cesedi bir yorgan ve kilime sararak yok etmek üzere geceleyin Tayyibe kadının evine götürürlerken mahalle bekçisi görür, korku-

larından bırakıp kaçarlar; bir cinayetle karşılaşan bekçi zabıtaya haber verir ve bekçinin teşhisi üzerine derhal yakalanırlar. Yapılan araştırmada, zengin kadının hususî olarak yaptırttığı bir el feneri, Nureddinin evinde lâğımdan çıkarılır, çarşafı da Tayyibenin evinde bulunur; kaatiller inkâra imkân bulamayınca cinayeti ikrar ederler, idama mahkûm olurlar, cezaları İkinci Abdülhamid tarafından müebbet ağır hapse çevrilir.

Bibl. : Devrin gazeteleri.

ALTAY KIZ RÜŞDİYESİ — Tanzimat devrinin sonlarına doğru, 1870-1875 de açılmış kız rüştiyelerinden biridir ki, Darülmuallimâtın ilk mezunları bu mekteplere muallim tayin edilmişlerdi. Bu yıllara ait bir istatistik cetvelinde, dört sınıfı olan bu mektepte talebe mevcudünün 29, muallim ve hademesinin 4 kişi olduğu görülmektedir. Başka bir kayda rastlanamadı ve mektep binası tesbit edilemedi.

Bibl. : O.N. Ergin, Maarif tarihi.

ALTIBOĞAÇA CAMİİ — Fâtihin altında Kadıçeşmesinde idi; Hadikatül-Cevâmiin kaydına göre fevkaanî bir cami olup bânisi Altıboğaça Ahmed Paşanın kabri de camiinin hareminde idi. 1934 belediye şehir rehberi haritasına göre yeri Müftü hamamı sokağında, Fâtihten gelirken sol kola rastlar ki, 1946 da hârabesi yerle bir olmuş durumda idi. Tehlikeli görülen minaresi de, 1940-1942 yılları arasında kaidesine kadar indirilmiştir. Camiin mezarlığı, harap bir halde durmaktadır. Arsanın bir köşesinde kulübe inşa ederek yerleşmiş, bir amele ailesi, bu arsayı elinden geldiği kadar imara çalışmakta idi. En az elli yıldanberi o mahallede oturmakta bulunan ihtiyar bir amelenin rivayetine göre, Ahmed Paşanın kabri, yola gelmiş ve şimdiki yerine, yani cami mezarlığının ortasına nakledilmiştir; baş ve ayak taşları bir kitâbe bulunması muhtemel yerlerinden kırılmış, sandukası harap halde idi. Bir çeşme üzerinden sökülmüş gibi görünen bir mermer üzerinde «Sahibülhayrat velhasanat Altıboğaça...» yazılı idi Mezarlıkta; Altıboğaça Ahmedpaşa evlâdından ve evkafî mütevellilerinden birkaç kişi ile bu camide imamlık etmiş ve (H. 1245) 1829 de vefat etmiş hattat Osman Efendi yatmaktadır.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi I; Saim Turgud, Gezi Notu.

ALTIBOĞAÇA SOKAĞI — 1934 belediye şehir rehberine göre, Fâtih kazasının Müftüali mahallesi sokaklarındandır; Karadeniz caddesi ile Haliç caddesi arasında uzanır. Henüz tanzim edilmemiş gayet geniş bir yangın yerinde Müftüali hamamı sokağı ile Karadeniz caddesi arasındaki parçası henüz açılmamış bir toprak yoldur.

Bibl. : REK ve Saim Turgud, Gezi Notu.

ALTI CEMAAT — İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed, Anadoludan bazı Ermeni ailelerini İstanbul'a getirterek altı muhtelif semte yerleştirmiştir. Bu topluluklara «Altı Cemaat» adı verilmiştir. Tarihçi İnciciyan'a göre onsekizinci asrın sonlarına kadar Ermeni Patriklerine verilen fermanlarda İstanbul Ermenileri hâlâ bu adı taşımaktaydı.

Kevork Pamukcuyan

ALTIKAPIYA ALMAK — Tavla oyunundaki tâbirden alınmıştır, İstanbulun külhânî, hâneberduşlar argosunda «sağlama bağlamak, kıpırdayamıyacak hâle koymak» mânasına kullanılır:

— İfâdeyi altıkapıya aldım.

— Dün gece senin şıkırdımı kayıkta altıkapıya aldım, ekşidi ama, ifadesi tamam..

— Bursalıyı altıkapıya alırken gelinalıcılar geldi.. (B. : İfade; Şıkırdım; Ekşimek; Gelinalıcı).

ALTIMERMER — İstanbulun eski semtlerinden biridir; yaşlılar hariç, zamanımız İstanbulluları arasında unutulmuş gibidir; Fâtih kazasının Samatya nahiyesinin Seyidömer mahallesi sınırları içindedir; 1934 beldiye şehir rehberinde, henüz tanzim edilmemiş bir yol olan ve bu ismi taşıyan bir cadde, Hekimoğlualipaşa caddesi ile Ahmedvefikpaşa caddesi arasında uzanmaktadır.

«Altımermer» isminin civarındaki Çukur Bostandan mülhem olarak verildiği, yani zemini kazıldığı zaman altında eski mamurelerin harabelerine rastlanacağını iymâ ettiği muhakkaktır.

ALTIMERMER BOSTANI — Şehreminide Seyidömer mahallesi sınırı içindeki Çukurbostanın adı, ki bizanslılardan kalmış bir açık sarnıçdır (B. Çukurbostan). Civârındaki diğer bostanlar da «Altımermer bostanları» diye anılırdı.

ALTIMERMER MEYHANELERİ — Geçen asrın ikinci yarısında, İstanbulun en namlı gedikli meyhanelerinden birkaçı da bu semtte bulunmakta idi. Fakat muharrir Çaylak Tevfik, «Meyhane yahut İstanbul akşamcıları» adındaki küçük fakat çok kıymetli eserinde, İstanbulun gedikli meyhanelerinin bir listesini verirken, Altımermerde Sünbüllü adı ile bir meyhane kaydediyor (B. : Meyhane).

ALTIMERMER YANGINLARI — Bu semtte tarihçe mazbut iki büyük yangın çıkmıştır:

1898 (Rumî 1314) de Yenimahallede 50 ev yanmıştır. 1899 (Rumî 7 birincikânun 1315) de yine Yenimahallede 61 ev yanmıştır.

ALTINAY (Ahmed Refik) — Büyük bir Türk edibi ve müverrih, velûd bir muharrir, şarkıları dillerde dolaşmış bir şâir, İstabul Drülfünununun Türkiye tarihi müderrisi, 1880 de Beşiktaşta Valdeçeşmesinde doğdu; Babası, Abdülâzizin vekilharcı Ürgüblü Ahmed ağa idi. Memleketinde Gürlükçüoğulları diye anılırlardı. İlk tahsilini Beşiktaşta Vişnezâde Mektebinde yaptı. Sonra Beşiktaş Askerî Rüşdiyesini bitirdi. Oradan Kuleli Askerî İdâdisine girdi ve nihayet Harbiye Mektebini, 1898 de, henüz on sekiz yaşında iken birincilikle bitirerek piyade mülâzimi sânisi rütbesiyle Türk ordusuna iltihak etti. Fakat, yaşının küçüklüğünden dolayı, kıta hizmetine verilmiyerek Toptaşı Askerî Rüşdiyesi ile Soğukçeşme Askerî Rüşdiysine coğrafya muallimi tâyin edildi. Dört yıl kadar bu vazifeleri ifa eden genç zâbit, 1902 de Harbiye Mektebi fransızca muallimliğine nakledildi. 1903 de birinci mülâzim, 1907 de Yüzbaşı oldu.

Ahmed Refik Altınay
(Resim: S. B.)

Harbiyede muallimlik ettiği bu yıllar içinde idi ki, günlük ve haftalık gazete ve risâlelerde ilk yazılarını yazmağa başlamıştı; «İrtikaa» da, «Malûmat» da, «Hazinei Fünun» ve «Mecmuai Ebüzziya» da makaleler neşretti; hattâ bir aralık Tercümânı Hakikat Gazetesinin baş muharrirliğini yaptı.

1908 de, meşrutiyetin ilânı ile beraber, o zamana kadar yaptığı neşriyatın ilk mahsulünü topladı. Kendisine, Harbiye Mektebi talim heyeti arasında en mühim bir kürsü tevdi edildi, Harbiyenin tarih muallimi oldu. Ayni yıl içinde «Millet» gazetesi başmuharrirliğini aldı. Bir müddet sonra da, İkdamda, imzasının etrafına binlerce okuyucu toplıyan «Lâle Devri», «Tarihî Sîmâlar», «Köprülüler» ve «Felâket Seneleri» adındaki eserlerini birbiri arkasından tefrika halinde neşre başladı ki, bu yazılar, kendisne geniş bir şöhret temin ederken «Kütüphanei Askerî» nin «Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı» adındaki külliyatının esasını teşkil ediyordu. (B. : Kütüphânei Askerî; İbrahim Hilmi Kitabevi).

1909 da Erkânıharbiyei Umumiye ceride şubesine memur edildi, «Mecmuai Askeriye» nin neşrine nezaret etti. Burada askerliğe aid yazılar yazdı. Ayni yıl içinde, yeni kurulan «Tarihi Osmanî Encümeni» ne daimî âza tayin olundu; bir heyet ile beraber, tetkikat için Fransaya gitti; bu sâyede ilk defa olarak bazı Fransız âlim ve müverrihleri ile tanıştı.

1912 Balkan Harbinde askerî sansür müfettişi tayin edildi. Harb sonunda da, arzusu ile, tekaüd edildi. Bu tarihten itibaren de, edîb bir tarih bilgini olarak, Ahmed Refikin en velûd devri başladı. Bir taraftan hazinei evrakta çalışıyor. Diğer taraftan, kütüphaneleri dolaşıyor, bu yorucu mesâinin mahsulü olarak, bir takım vesikalar, metinler neşrediyor, makaleler, kitablar yazıyordu.

1913 de, Harbi Umumî arifesinde, Yüzbaşılık ile tekrar silâh altına çağırıldı. Tekrar sansür umumî müfettişi oldu. Erkânıharbiyei Umumiyenin emri ile Türkiye - Rusya münasebetlerine dair makaleler yazmağa memur edildi. Bu makaleler arasında, Mısır meselesine de temas etmek mecburiyetinde kalan Ahmed Refik, Kavalalı Mehmed Ali'nin Türkiyeye ihanetini yazdı. Bu yazı, Sadırâzam Mısırlı Said Halim Paşanın gazabını intaç etti. Müverrih zâbit, bu Osmanlı Paşasının arzusu ile, bir alaylı yüzbaşısının maiyetinde, arpa ve saman memurluğu ile Ulukışla'ya sürüldü. Menşe itibariyle bir Anadolu çocuğu

olan Ahmed Refike, memuriyet şeklinde görünen bu sürgün hayatı, asırlardanberi ihmal edilmiş olan perişan yurdumuzu yakından görmek, tetkik etmek fırsatını verdi.

Cihan Harbinin ikinci yılında, 1915, Eskişehir sevk komisyonu reisi oldu. Bu çok yorucu vazifeyi görürken ağır surette hastalandı. Tedavi için İstanbula getirildi. Enver Paşanın tavassutu ile Said Halim Paşanın gazabı teskin edildi. Ahmed Refik İstanbulda kaldı.

Harb Mecmuasına, Türk harb tarihinin parlak hatıratını yazdı. Başkumandanlığın emri ile de eski Türk muharebelerine dair vesaiki toplamak için hazinei evrakta çalıştı. Bir taraftan da Erkânıharbiyei Umumiyenin emri ile, yurdunun sınırlarında kanını döken Mehmedciklere dağıtılmak üzere «Tarihte Osmanlı Neferi», «Yirmi beş sene siper kavgası» gibi, tarihimizin Mehmedcik destanlarını kaleme aldı.

1916 da, «Yeni Mecmua» da, Ahmed Refik'e güzide bir mevki verilmişti. Yeni Mecmuanın ortasındaki parlak kâğıttan iki yaprak tercihan onun tarihî makalelerine tahsis edilmişti.

Cihan Harbinin son yıllarında, Şarkî Anadolu Rus istilâsından kurtulduğu zaman, Ermeni mezalimini göstermek üzere ecnebi gazetecilerden mürekkeb bir heyetin riyasetinde Şarki Anadoluya gitti. Batum, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan, Artvin ve havalisini dolaştı. Bu uzun syahat esnasında topladığı notlarla «Kafkas Yollarında» adındaki eseri vücude geldi. Bu notlara Eskişehirdeki hatıratını da ilâve ederek «İki komite, İki kital» i yazdı.

Harb sonunda terhis edilen Ahmed Refik, 1917 de, Mehmed Arif Beyden inhilâl etmiş olan İstanbul Darülfünunu Osmanlı Tarihi muallimliğine tayin edildi. Az sonra, ayni Darülfünunun Türkiye Tarihi müderrisi oldu. Vak'anüvis Abdurrahman Şeref'in vefâtı üzerine, 1924 de, Türk Tarih Encümeni (Eski Osmanlı Tarih Encümeni) riyasetine seçildi. Bir müddet sonra, bu riyasette kendisini profesör Fuad Köprülü istihdâf etti. Encümende yine daimî âza olarak çalışan Ahmed Refik, Darülfunundaki kürsüsünü de yirmi yıl, Darülfünunun ilgasına kadar muhafaza etti. Üniversite teşkilâtında açıkta kaldı. Mütekaid bir asker olduğundan, Darülfünunda ücretle çalışıyordu, açıkta kalınca, bütün geliri, pek az olan eski yüzbaşı mütekaidi maaşına inhisar etti. Evvelâ parça parça kütüphanesini sattı; son hastalığında, eli kalemini tutamadığı gün, ilâçlarını aldırabilmek için, çalışma odasında bulunan tarihî kıymeti haiz bir tabloyu sattıdı:

Son Osmanlı halifesi Abdülmecidin eseri olup kendisine ithaf ve hediye edilmiş olan bu eser, Lâle Devrine aid büyük bir kompozisyon idi; ressam, Ahmed Refikin bu isimdeki kitabının bir bendini tersim etmiş ve o satırları da bir plâk üzerine hakkettirerek tablosunun çerçevesine koydurtmuştu.

1937 Birinciteşrininin 10 uncu pazar günü, ki ışıklı ve sıcak bir gündü, öğle üzeri Haydarpaşa hastahanesinin dört çıplak duvarı arasında gönlü tâze, vücudü yıpranmış olarak öldü. Yıllardanberi oturduğu ve çok sevdiği Büyükadaya gömülmesini vasiyet etmişti. Ertesi gün İstanbul âfakını saran fırtına bulutları ve boşanan bir sağnak arasında bu büyük edîb tarihçimiz Adanın Tepeköyü mezerlığına bırakıldı.

Tabiatin ne garip bir mucizesidir, Ahmed Refiki ebedî istirahatgâhına bırakanlar Ada iskelsine indiklerinde, gökyüzündeki fırtına bulutları uçup gitmiş, sonbahar güneşi yer yüzünü bütün şa'şası ile parlatıyordu.

Aşağıdaki satırlar Reşad Ekrem Koçunun, üstadın ölümü üzerine yazdığı bir makaledendir:

Ahmed Refikin pek sevdiği Nedimin bir beytini bugün onun için hatırlıyorum:

Gel ey gönül yine bir âhı hasret eyliyelim
Sipihri tahtai meşki felâket eyliyelim.

«Kendi tasviri ile, İstanbulun, sâf ve mavi bir semâ altında, nilgûn ufuklar üzerinde yükselen kubbe ve minareleri, Marmaranın tarâvetdâr suları üzerinde rengârenk akisler bırakan çinili köşkleri, denizin ağuşunda Kızkulesinin dilâviz akisleri ile bir mecmuai bedayi halini» aldığı bol ışıklı bir sonbahar gününde, Haydarpaşa hastahanesinin bir koğuşunda, dört çıplak duvar arasında ölen müverrih Ahmed Refik, büyük, bir Türk edîbidir.

«Boğaziçinde, yalımızın önündeki rıhtımdan denize bir olta kurşunu gibi fırlayıp sulardan pullu pullu bir balık gibi çıktığım âvâ-

re çocukluk çağlarında tanıyıp sevdiğim Refik Amucanın müverrih Ahmed Refik olduğunu, yıllarca sonra Konyada öğrendim. Yeni Mecmuanın ortasındaki iki yapraklık parlak kâğıtta çıkan tarihî makalelerini, eski Türkiye seyahatnamelerindeki nefis gravürlerin ve estampların kopyeleri ile süsleyen Ahmed Refiki, 1916 da on on bir yaşlarında olan bizler iyice anlıyamazdık ama, o yazıların yeni, tâze, canlı ve güzel şeyler olduğunu hissetmiştik.

«Çok genç iken yazmağa başlıyan Ahmed Refik, bize bir kütüphane, kendisine bir şöhret yapan ve ne kadar acıdır ki, hayatının son yıllarında yegâne vasıtai maişeti kalmış olan kalemini, ölümünün arifesine kadar elinden bırakamadı, daima arandı, okundu. Üç nesilden fazla Türk münevverinin, ona bir bilgi borcu vardır.

«Ahmed Refik payıtahtta yerleşmiş Orta Anadolulu bir aileni oğlu idi. Asker ocağından yetişmişti. Yurduna temiz hislerle bağlıydı.

«Çocukluğunu ve gençliğini dolduran İkinci Abdülhamid'in istibdad devri, 93 bozgununun yarasını kapatamamıştı. Ahmed Refikin temiz hislerle bağlı olduğu Türk yurdu, felâketzede, perişan, bakımsız, sınırlarında felâket bulutları uçuşan bir ülke idi.

«Bir piyâde yüzbaşısı iken, meşrutiyetin ilânını müteakip, 14 Teşrinisani 1325 tarihli bir irâde ile teşekkül eden «Tarihi Osmanî Encümeni» daimî âzalığına tâyin edilmiş olan Ahmed Refik, birçok tarihî makalelerinden, kitaplarından ve Büyük Tarihi Umumîden den sonra şöhretini birdenbire genişleterek «Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı» başlıklı, halk kitaplarına başlarken, bu külliyatın kabına müellifin kalemi ile şu satırlar yazılmıştı: «Ahmed Refik Bey tarafından geçmiş asırlarda Osmanlı hayatı namiyle musavver bir tarih külliyatı tesis edilmiştir. Külliyatın tesisinden maksat, Osmanlılarda tarihî bir terbiyei fikriye, esaslı bir milliyet muhabbeti uyandırmak, büyük adamlarımızın hayat ve ef'aline dair malûmat vermek, Osmanlı heyeti içtimaiyesinin ahvali ruhiyesini göstermek, mâzisinin acı veya parlak derslerini yeni neslin gözleri önüne koyarak ileride tâkip edeceğimiz hattı harekete dair tarihî esaslar hazırlamaktır».

«1331 de Muhtar Halid kütüphanesinin «Tetebbüatı tarihiye sayfaları» neşriyatı arasında «Prusya nasıl yükseldi?» adındaki eserinin ikinci tab'ını yapan Ahmed Refik, tarihten ürken cahil bir istibdadın yıllarca uyuşturmağa uğraştığı mazisi muhteşem büyük bir milleti şahlandırmak için, Prusyada olduğu gibi, tarihî terbiyenin çok mühim bir silâh olduğuna inanmış bir gençti.

«İmparatorluğun hazinei evrakı bir gayyâ idi. Bir Türkiye bibliyoğrafyası mevcut değildi. Ahmed Refik, hazırlanmış malzeme üzerinde geniş ve derin bir görüş ve terkib yapan bir müverrih olamadı. Fakat, Allahın ona bir vergisi olan güzel bir dil, hassas bir yürek ve cevval bir zekâ ile, vak'anüvislikten ileri gidememiş olan devrinin tarihçiliğine yeni, heyecanlı, tâze bir hava getirdi.

«M. Tuhan Tan'ın, onun ölümü münasebetiyle yazdığıdır: Memleketimizde Ahmed Refik adlı biri çıkıp da tarihî eserler yazmasaydı, bugün umumîleşmiş ve garp âlemine bile müessir olmağa başlamış olan tarih sevgimiz vücut bulmıyacaktı.

«Kaynaklarını, kütüphane kütüphane dolaşarak keşfeden Ahmed Refik; vesikalarını, hazinei evrakta, toz ve toprak arasında hafriyat yaparak meydana çıkaran Ahmed Refik, içli bir adamdı, şâir adamdı, dinamik adamdı ve cömert adamdı. Onun için, serî çalıştı, bazan kaynaklarını tenkit etmedi, bu yüzden hatâlara düştü; bazan vesikalarını kâfi buldu, bu yüzden sathî kaldı. Fakat daima, orijinal bir artist müverrih, bir büyük edîb oldu. Türkiye tarihi üzerinde yer yer kuvvetli işaretler yaptı. Ölüm döşeğine kadar çalışarak Ahmed Refik adını taşıyan zengin ve kıymetli bir kütüphane bıraktı. Nihayet, ölümü ile büyük bir boşluk hissettirdi.

«Amucam yerinde hocam Ahmed Refik ile son defa Üniversite Kütüphanesinde konuşmuştum. Titriyen elini öptüğüm zaman, ölümünün ona bu kadar yaklaşmış olduğunu bilir miydim? Evliya Çelebi üzerinde son çalışmalarını yapıyordu. Benim, Evliya'nın hayranlarından olduğumu bilir, uzu uzun anlattı. Evliya Çelebi syahatnamesinin onuncu cildinden sonra, neşredilecek olan Silâhdar tarihinin üçüncü cildinin de kendisine tevdi edileceğinden bir çocuk sevinciyle bahsetti.

Şimdi, Ahmed Refik'in gözlerindeki o sâf parıltıyı görür gibi oluyorum.

«Hey Ahmed Refik Beyefendi, yapayalnız ölen aziz hocam...»

Ahmed Refik'in ölümü, İstanbul gazetelerinde derin ve samimî bir teessürle karşılandı; en seçkin kalemler, onun için yazı yazmağı kendilerine bir borç bildiler. Aşağıdaki satırlar, bu makalelerden alınmıştır:

Tanınmış tarihçi Ahmed Refik'in vefatını dünkü nüshamızda elemle haber vermiştik. Ahmed Refik, senelerdenberi — hattâ Akşam'ın ilk kuruluşundanber — gazetemizin muharrirleri arasında bulunduğu için, bizler yalnız kıymetli ve yüksek bir münevverimizi kaybetmekle değil, bir mesâi arkadaşımızı da aramızdan silinmiş görmekle mâtemzedeyiz.

Onu kim bilmez? Eserlerini kim okumamıştır? Ahmed Refik'ten kim yeni bir şey öğrenmemiştir?..

Merhumun doğrudan doğruya tarih kitabı şeklinde muhtelif ve cilt cilt muhalledâtı vardır ki, kendi sahalarında Türkçemizde henüz daha iyileri yazılmamıştır. Tarih telâkkisinin son değişmesine kadar bunlar kendinden evvelkilerdeki bütün malûmatı toplayıp üzerlerine yenilerini de ilâve etmiş sayılıyorlardı.

Ahmed Refik, eski el yazısı eserleri, hazinei evrakı senelerce büyük bir sabırla araştırmış, elde ettiği vesikaları mecmualarda neşretmiştir. Bunlar, muhtelif devirlere, muhtelif şahıslara dair beşerin bilgi istinatgâhları olarak kalacaktır. Daha şimdiden beynelmilel takdirlere de mazhar olmuşlardır. Nitekim İsveçliler, Demirbaş Şarl'a dair yazdığı bir eser için kedisine madalya vermişlerdi.

Çalışmalarından pratik faydalar da hâsıl olmuştu: Sürp Agop mezarlığına dair vesaiki ortaya çıkarmak suretiyle. İstanbul şehrine birkaç milyon lira kazandırmıştı. Gördüğü ender mükâfatlar arasında, ona, bu hizmetinden dolayı küçücük bir ev parası verilmişti.

Ahmed Refik, kuru,, can sıkıcı bir âlim olarak kalmasını istememiştir. Halka, geniş tabakalara okutmak hevesiyle kalemini kullanmıştır. Tarihi kolay okunur, herkesce anlaşılır bir tarzda yazmak tecrübesine memleketimizde ilk girişen ve bunda muvaffak olan Ahmed Refik'tir. Meselâ «Lâle Devri» gibi eserleri, en çok okunan romanlar derecesinde âmmenin rağbetini kazanmıştı; lezzetle, zevkle, her yaştaki, her seviyedeki vatandaşlar tarafından okunmuştur.

Ahmed Refik'i taklid ederek, birçok muharrirler tarihi romanlaştırmağa kalkmışlar; bazan da işi çığırından çıkarmışlardır; hakikatleri tahrif etmişlerdir. Fakat o, kendi bildiği, hakikatine inandığı yoldan ayrılmamış, halk için yazdığı esrelerde de daimâ doğruyu vesikalara istinaden tahkiye etmiştir.

Üstadın halk muharriri olmağı sevmesine ve halka kendini sevdirebilmesine iki esaslı sebep vardı. Bunlardan birisi gazeteciliği idi. Ahmed Refik, İkdam'ın doğrudan doğruya profesyonel muharrirliğini yapmıştı. Yazısındaki tatlı üslûbu da tab'ındaki şairliğinden almıştı. Ahmed Refik'in manzum eserleri de vardır. Şarkıları hâlâ dillerde dolaşmaktadır:

«Rabbin bana bir nimeti varsa o da sensin!»

Kendisini bütün tanıyanlar sevmişlerdir. Zira o, gayet rind, neş'eli bir insandı. Gençliğinde de yakışıklı bir zâbit olarak tanınmıştı. Maziyi sevdiği gibi hali de severdi; Tarihin güzel kadınları var diye devrimizin dilberlerine yüz çevirmezdi. Cem âyinini yirminci asırda ihyaya çalışırdı: İçkiden çok hoşlanırdı. Fakat derler ki kırkına kadar hiç işret kullanmamış da ondan sonra başlamış.

Bunu da hayatını istediği kadar kolaylıkla kazanamamasına hamletmek mümkündür. Filhakika Ahmed Refik, çok sıkıntılı günler yaşamıştır.

Ne garip bir tecellidir ki, tarihî birtakım hakikatleri meydana çıkaran Ahmed Refik'in öldüğü gün, doğum tarihi muhtelif gazetelerce münaziünfih oldu: Kimi 1881 diye, kimi 1882 diye yazdı. Biz de 1876 dedik. Sanırım ki bu en doğrusudur. Zira aksi takdirde 18 yaşında zâbit çıkıp muallimlik etmiş olması lâzım geliyor.

Ahmed Refik bizim hesabımıza göre 61 yaşında vefat etmiştir. Onu pek erken, pek vakitsiz kaybettiğimizden dolayı müteessifiz. Kendisinden pek çok faydalar daha beklerdik.

Allah rahmet eylsin.

(Akşamcı; Akşam)

* * *

Son defa kendisini gördüğümde, dudaklarının daimî tebessümü daha ziyade bir elem ve ıstırap kıvrımı olmuştu.

— Hasta mısın? diye sordum.

— Hayır!.. Maatteessüf turp gibiyim! cevabını verdi.

Sağlamlığına ve sağlığına esef eden bu zihniyeti anlamak benim için güç değildi. Ne vakittir, Ahmed Refik'in maddî ve manev' üzüntüden artık bunalacak raddeye gelmiş olduğunu biliyordum. Kibarlığının son bir aksülâmeli ile bu vaziyetini belli etmemeğe çalışıyordu. Fakat bütün o ıztırabın, simasında, gittikçe derinleşen izlerinden biz, yakınları, her şeyi anlıyorduk.

Bir iki snedenberidir, muntazaman çalışabilmek kabiliyetini de kaybetmişti. O velûd muharrir, dimağını istilâ eden başka düşünceler ve başka endişeler yüzünden kısır olmuştu.

Ahmed Refik, her günkü meşgalesini teşkil eden tarihin yorgunluğunu şiirle gidermeyi seven çok ince duygulu bir insandı. Adanın kış yaz, ihtiyarlamasını bilmiyen bazı gönüller gibi, tazeliğini ve yeşilliğini muhafaza eden çamlarının altında, âşık kalbleri senelerce coşturan şarkı güfteleri söylemiş ve onları besteleterek piyasada yaymıştı.

Ahmed Refik bir yığın eser yazmıştı. Bunların pek çoğunu bugün piyasada arasanız bulamazsınız. O derece rağbet görmüş, o kadar çok satılmıştı. O eserlerin yüzünden bol para kazanan Babıâlinin dimağ ve kültür kabzımalları, mariz vücudünü o nankör kaldırımlarda sürüyen Ahmed Refik'ten yüz çevirdiler.

Eğer, geçen günkü bir makalede teşekkülünü temenni ettiğim muharrirler birliği mevcut olsaydı, bu kıymetli fikir adamı bu dünyadan ötekine, gönlünde daha az meraretle ve insanların nankörlüğü hakkında daha az kanaatle göçerdi.

Ahmed Refik üzerinde, hayatının ayni zamanda hem en mes'ut ve hem de en elemli günlerini yaşadığı Büyükada toprağının, şimdiden sonra da altında ebedî istirahate kavuşmuş bulunuyor.

O, Adayı müşfik ve fedakâr bir maşuka gibi severdi. Haklı imiş: Ona ömrünün sonunda kucak açan yalnız o oldu...

Zavallı Refik!..

(E. Ekrem Talû; Son Posta)

* * *

Onu her görüşte Reşidüttin'i, Hâkani'yi, Asım'ı hatırlar ve için için yanardım. Bu hatırlayış ve bu yanış bende tabiîleşmiş, yahut Ahmed Refik'in sevimli ve zeki yüzü benim için o üç ölçüyü gösteren bir aynaya dönmüştü. Kendisiyle karşılaşır karşılaşmaz mutlaka biri on dördüncü, biri on yedinci, biri de on dokuzuncu asırda ölen o muhterem şahsiyetleri görür gibi olurdum. Garip bir üzüntüye kapılırdım.

Reşidüttin, küre üzerinde ilk ilmî cihan tarihini yazan adamdı, felâket içinde can verdi. Hâkani, abdest alınarak okunmağa lâyık görülmüş bir eserin muharriri idi. Seksen yaşına varmış bulunmasına rağmen ata binmek müsaadesi alamadı, tabuta konuluncaya kadar yaya kaldı. Asım. Kamus ve Bürhan gibi iki büyük eserin mütercimi, iki koca cilt tutan nefîs bir tarihin de muharriri olduğu halde aç öldü. Ahmed Refik de bana onların bahtını taşıyan adam gibi geliyordu ve yüreğime, her tesadüfümüzde tazelenen, bir elem aşılıyordu.

Ne yazık ki, yıllardanberi sezinsediğim bu âkıbet kuru bir kuruntudan ibaret kalmadı. On binlerce tarihseverin, adını yıllardanberi saygı ve sevgi ile anageldiği Ahmed Refik; her eseri üçer beşer kere basılıp kapışa kapışa alınmış ve okunmuş olan Ahmed Refik; bütün Türk okuyucularına yıllarca tarih sevgisi sunan Ahmed Refik; Üniversitede uzun yıllar müderrislik yapan Ahmed Refik nihayet bir güz soğuğuna karşı zayıf vücudünü koruyacak örtü bulamıyarak zatürrieye yakalandı. Bir yudum ilâç parası tedarik edebilmek için hasta hasta sokağa çıktığı için üstelik satlıcana da tutuldu ve adı duyulmamış, kendisi tanınmamış bir adam sessizliği içinde ölüp gitti. Reşidüttin de en geniş bir şöhrete rağmen onun gibi sürünmüş, Hâkanî de, eseri muskalaşmış bir muharrir iken yurdunda böyle öksüzleşmiş, Asım da eserleri elde ve adı dillerde gezerken bu şekilde dünyadan göçüp gitmişti.

Anlaşılıyor ki yalnız bilmek, yalnız eser neşretmek şu fanî âlemde bahtiyar olmağa kâfi gelmiyor. Biraz da bahtın iyi olması lâzım. Fakat baht ile ilmin uyuşması da kolay değil.

Ahmed Refik, şüphe yok ki müverrihti. Lâkin onda tarih bilgisi kadar tarihi sevdir-

mek ve okutmak bilgisi de vardı. Hiç bir kimse tarafından tekzip edilemiyeceğine emin olarak söylüyorum: Memleketimizde Ahmed Refik adlı biri çıkıp da tarihî eserler yazmasaydı, bugün umumileşmiş ve garb âleminde bile müessir olmağa başlamış olan tarih sevgimiz vücut bulamıyacaktı. Onu bu bakımdan sade tarihçi değil, tarih mimarı da sayabiliriz.

(M. Turhan Tan; Cumhuriyet)

* * *

Ahmed Refik benim dostumdu ve sanırım ki çok sevişirdik de...

Onu son defa tarih kongresinde görmüştüm. Tarih kongresinin encümenlerine seçilmiş olmanın gururu, galiba dostuma tarih profesörlüğü kürsüsünden mahrum kalmanın acısını bir parça unutturmuştu.

İçleri gülen yeşil gözlerini bana dikerek:

— Ecnebi tarihçiler, arkeologları dinledin ya.. — demişti — hep bizi konuşuyorlar. tarih demek biz demeğiz. Türk ile tarih bir mânaya gelir. Ne yazık ki Çallı bu hakikatin hâlâ gafilidir.

— Bunu nereden kestiriyorsunuz hoca?.. diyecek olmuştum.

Yeşil gözlerinde tatlı bir hırçınlık ışıldarken şu cevabı vermişti:

— Nereden olacak? Ortada yok; görünürde yok; Adada yok, Ahmed Refik'in ziyaretine gelen dostları arasında yok. Her yerde, memleketin her tarafında münevver insan, zekâlı insan, san'atkâr insan teneffüs ediyorum. Yalnız onu göremiyorum. Ortada bir Çallı yok.

Çallı...

Ahmed Refik, ömrünün son on yılını hem onunla yanyana, hem onun nostalijisini duyarak yaşadı. Bu garip tezad Çallı'nın bazan bulunduğu yerde, ayni zamanda var ve ayni zamanda yok oluşunu ifade eder.

Çallı..

Bilmem bu san'atkâr dostum, onu, o çok iyi insanı, onu çok sevmiş olan Ahmed Refik'i çabuk unutabilecek mi?

Kırk yılı geçen uzun ve yorucu çalışma devresinde sarı ve yumuşak saçları teker teker kırlaşan ve seyrekleşen bu başı, bu memleketin fikir, san'at ve kültür âlemine hiç ihmale gelmez bir kıymet katan Ahmet Refik'in başı, Adanın kiremit renkli toprağına gömüldüğü gün, bana onun ne yaptığını bilmez bir hale girdiğini, o geceyi Çal ovalarında başı boş dolaşıp koşarken birden kalbi durmuş bir aygır gibi dostmuzun mezarı üstüne yıkılarak geçirdiğini söylediler. Eğer böyle ise Ahmed Refik'in tek alacağı kalmaz. Gani şekilde, en cömert şekilde tediye edilmiş olur. Ve bir dostun yok oluşundan duyulan azabın bu tecellisi ile şu san'atkâr, «İmparator Timur ve ve İmparator Yıldırım» adlı müstakbel eserinden umduğumuz derĉede kuvvetli ve yeni bir ölümsüzlük daha kazaiacağına inanabilir.

Ahmed Refik'in Köprü üstünde bir yaz şöyle bağırdığını işitmiştim:

— Gelin be! Bağımın üzümleri hep sizin için yetişiyor. Evimin altında dostlar için bir meyhane açtım.

Bir yaz da bana kollarını açarak böyle söylemişti:

— Bahçem karanfillerle dolu. Gelin, koklayın.. erikler, şeftaliler öyle doludur ki ağaçların dalları kırılacak. Gelin Allahınızı severseniz, gelin şu erikleri, şu şeftalileri yeyin!.. Kütür kütür şeftaliler... Ağaçlarımın dallrını masum kız göğüslerinin azabından kurtarın...

Ahmed Refik'in rindâne edâsında kâh bir ilâh Bakûs, kâh bir Hayyam, kâh bir Hafız, kâh bir Mevlâna konuşur gibi olurdu.

O bir müverrih miydi? Sanmam. Devrini vermedi. Geçmiş devirlerin hiçbir karanlığına onun eli ile bir sistemin meşale uzattığı da iddia edilemez. Bununla beraber gerek Türk tarihçiliğinde ve gerek umumî Türk kültüründe Ahmed Refik'in arzettiği endam pek enine boyunadır.

Türk edebiyatında Ahmed Refik'in rolü asla unutulmıyacaktır. Kaybettiğimiz Ahmed Refik, büyük bir Ahmed Refik'tir.

Bence Ahmed Refik'in ölümü ile aramızdan ayrılan vatandaş, bizi sayısız hatıraları ve unutulmaz matemi ile başbaşa bırakan vatandaş, bir âlimden ziyade bir san'atkârdır:

Kültürü, heyecanı, insanî mânası ve verimi yüksek bir edîbin matemini tutmaktayız.

Altı yedi yıl kadar oluyor galiba.. bir gün Sirkecide, tramvay caddesine bakan bir gazinonun tarasasında oturuyordum. Omuzuma bir el dokundu. Baktım:

O:

— Nasılsın?..

— İyiyim hoca...

Biraz dalgınca bir hali vardı, yanıma oturunca sordum:

— Neyin var? Bir şeye mi sinirlendin?..

— Evet...

Biraz neş'elensin diye bir komedyen tavrı takınarak bağırdım:

— Hangi mel'un senin canını sıktı hocam? Aaah bir elime geçirsem kafasını patlatırım.

Gülümsedi:

— Tamam... Ben de bunun için geldim zaten... Sen onu tanıyormuşsun?..

— Kim bu o?..

— Senin sınıf arkadaşlarından biriymiş.

— Tuhaf şey.. ne yaptı sana?..

— Ne yapacak? Bana damat olmak istediğini söyledi.

— Ey sen ne yaptın?..

— Olmaz, dedim...

— Mükemmel! Kesip atmışsın işte.

— Benim kesip atmamla iş bitse iyi, senin mel'un ısrar ediyor.

— Ya kız?..

— O da senin mel'unla ayni fikirde.

— Mesle kalmamış öyle ise...

— Sanırım sen arkadaşına bir rica edersen bu sevdadan vazgeçirebilirsin.

— Adını söyle bakayım..

Eğildi. Çocukluk arkadaşımın adını kulağıma fısıdadı. Bu, tanıdıklarımın en halûk, en zekisi idi ve şerefli, parlak bir istikbale de namzetti:

— Hoca.. -dedim- sana birinci ikramiye isabet etmiş, bundan iyisini nereden bulursun?..

Kızdı, hiddetlendi, bir hayli kavgadan, gürültüden, münakaşadan sonra homurdanarak yanımdan ayrıldı.

İki yıl benimle konuşmadı.. sonra bir gün onu Adada, beş yaşında çok sevimli bir yavruya yemiş alırken manavın önünde yakaladım:

— İhtiyar, bu kim?

Hemen kulağıma eğildi:

— Sus! Sakın o kavgamızdan bahsetme! Duymasın.. onun doğmasını istememiş olduğumu sanmasından korkarım. -Torunumu ne kadar seviyorum bilsen? Geceleri göğsüme çıkıp uyuyor yaramaz..

Onun o gün, yemiş yiyen sarı saçlı bir mini miniyi yederek önümden gidişi ne güzeldi. Büyük babalık Ahmed Refik'e çok yakışmıştı. Ve galiba hayatının son deminde en büyük zevki torunu ile şakalaşmak ve en beğendiği sıfat büyük babalık oldu.

Ahmed Refik'den boşalan yer büyüktür. O, bunamadan ve modası geçmeden öldü. O, büyük eserlerini gölgede bırakacak en büyük verimler vadederek öldü. Büyük dostumun azabı içindeyim. 1937 çok kötü başladı, çok kötü yürüyor.

(Nizamettin Nazif; Haber)

* * *

Ağlamak kabiliyetini kaybetmenin acısını, Ahmed Refik'in cenazesinde anladım. O adamı, yıllardanberi sevmiye, elini öpmiye, hattâ mütemadiyen kendinden bahsetmesine, kendini övmesine alışmıştık.

Bir tarihci Ahmed Refik vardı, bir de bizim dostumuz olan Ahmet Refik. Birincisinin cilt cilt kitbları vardır, onlar daha uzun zaman okunacaktır. Zaten bizim nesle — tarih zevkini değil — okumak zevkini aşılamakta o kitapların büyük hizmeti oldu. **Tarihi Umumî**'si forma forma çıkarken bizler daha mektep sıralarında idik. Onları haftada bir alır, biraz okur, resimlerine bakar, saklardık. Her cilt bitip de Hilmi kütüphanesinden onun yeşil cildini aldık mı, koltuklarımız kabarırdı. Ahmed Refik bizim ilk kıymetli kitabımızın muharriridir. Sonradan kütüphanemize daha güzel, daha kıymetli kitaplar girdi. Parlak kâğıdın, resmin büyük bir şey olmadığını anladık, **Tarihi Umumî**'yi açıp okumaz olduk, hattâ çoğumuz onu başkalarına verdik, kaybettik. Fakat onu unutmadık. Ona çocukluğumuz, ilk okuma zevkimiz bağlıdır. Şimdi Hilmi'nin Atlas'ını ve o **Tarihi Umumî**'yi hatırladıkça gözlerimin önüne yeni okumıya başladığım günlerin bahar sabahları geliyor. Bu yalnız benim için böyle değildir, bizim neslin birçok kimseleri için böyledir. Hattâ bugün ben yaşta olanlar, Ahmed Refik'in kitaplarını benden fazla okudular; çünkü ben Atâ Beyin oğluyum. Atâ Bey de — her nedense — Ahmed Refik'den pek hoşlanmazdı.

Bizim dostumuz Ahmed Refik, tarihçiden ziyade şâirdi. Rakı içmeğe oturdu mu, ikinci kadehte coşar, şarkılarını okumağa başlardı. Bazan da bize: «Bir şiir okuyun» derdi, fakat ne söylesek beğenmez, başkasını isterdi. O, istediği başka şiir, kendi manzumeleri, şarkı-

ları, **Çallıname'si** idi. Onları ezbere bilenimiz az olduğundan hoca ile şiirden bahsetmek hayli zor iş olurdu. Fakat o kusura bakmaz, bizim yerimize kendisi okuyuverirdi. Ahmed Refik'i çok severdim: İlmine karşı içimde, belki babamdan kalma bir şüpfe vardı ama, bir çocuk gibi, nahvetini gizlemiyen, herkesle, hiç tanımadığı kimselerle senli benli konuşan o gönülsüz insandan hoşlanırdım. Buna rağmen şiirlerinin harikulâde olduğunu söyliyemiyeceğim. Hiç san'atkâr değildi, gelişi güzel söylerdi. Şarkıları, meselâ, «Rabbin bana bir nimeti varsa...», «Şen gözlerine neş'e veren» hâlâ dillerde dolaşıyor, bir müddet daha söynecektir. Fakat **Gönül - Şiir** mecmuası - pek rağbet görmedi; bundan sonra göreceğini de pek zannetmiyorum. Belki birkaç beyti hafızalarda yer etmeğe lâyıktır. Meselâ «Lebimden aldığı ezvakı sen bir dinle sinenden * Ne sinen kurtulur benden, ne gönlüm vazgeçer senden..» Bu da kâfi değil mi?

Zavallı Ahmed Refik, zavallı hocam... Öleceğini biliyorduk, ama yine yüreğim parçalandı. Bir ağlıyabilseydim, belki ondan sonra seni sükûnla, güzel hâtıraların verdiği tebessümle anabilirdim.

(Nurullah Ataç; Haber)

* * *

Pazar ile pazartesi arasındaki gece gürültü ile yağmağa başlamıştı ama sabahleyin durdu ve biz — barometreye bakmağa bir türlü alışamıyanlar, daha doğrusu akıl erdiremiyenler — hava açılacak diye ümide düştük. O gün Büyükada mezarlığına Ahmed Refik'i bırakmağa gittik. Ahmed Refik, karanlık bir gök altında, şimşekler çakarken gömüleceğini bilseydi bunu, romantik ruhuna uygun bulup memnun olurdu. Son kürek toprak da atılıp Kur'an okuyanlar sustuktan sonra ilk olgun taneler düşmeğe başladı. Cenazeye gelen kadın, erkek, çoluk çocuk Tepeköyünden iskeleye koşar gibi acele acele iniyordu: sanki bir panik, kelimenin hakikî mânası ile bir panik, yani, Pan Tanrının gözüküvermesi ile yürekleri sarıveren ürperme... Ahmed Refik-in cenazesi öyle parlak olmadı; büyük bir kalabalık yoktu; fakat pek sevdiği İstanbul'un seması o gün elinden geldiği kadar heybetli olmayı esirgemedi.

(Nurullah Ataç; Haber)

* * *

Ahmed Refik'in acele bir krokisini çizmek istiyenlerin gözleri önüne gelen adam şudur: İmparatorluğun son ve halkın ilk tarihçisi; yaptığı işin sarayın dalkavukluğu halinden çıkararak milletin müdafaası haline sokan ilk tarih muharriri; yazdığı kitapları halka okutabilmek için tarih vülgarizasyonu yapan ilk kalem sahibi; İmparatorluğun sırlarını deşmek için evrak hazinesine gözlerini daldıran edebiyat atmosferi içinde mütalâa eden ilk tarih edebiyatçısı; İmparatorluğun yıkılmasına sebep olmuş klerikal tesirlere, ulema ve softa otoritesine hücum etmiş ilk tarihçi.

Fakat, ilmî denebilecek bir metoddan mahrum; fakat, ilmî denebilecek herhangi bir tarih felsefesinden habersiz; fakat maziye zekâsından ziyade mizacı ile ve hassasiyeti ile bakmış, esrelerine bilgisinden ziyade gönlünü karıştırmış; fakat, bilhassa Balkan Harbinden sonra ümitleri yıkıldığı için, neslinin hemen bütün san'atkârları gibi kendisini umumî mânası ile tam bir epikürizme vererek, hakikatte bir nâle devrinden başka bir şey olmıyan Lâle Devrinin tasasız, çapkın ve müstehzi şiirini sevmişti; fikir adamı ve ehli kalem olmaktan ziyade ehli dil; kahkaha ile göz yaşı arasında kararını bulamamış ve bütün ömrü birinden ötekine atlamakla geçmiş; şiire tarihten fazla istidatlı, fakat tarihe şiirden fazla emek vermiş; ikisinin de sathında kaldığı halde aşkını duymuş, fakat ikisinin de içine dalamamış olmanın şuursuz dramını yaşamış bir kalender: Büyük be zavallı Ahmed Refik, zavallı hoca.

(Peyami Safa; Cumhuriyet)

* * *

Harbiye mektebinin eski meç hocası zâbit, müellif, bestekâr, şâir, müverrih, profesör, mütekait yüzbaşı... Tek başına Ahmed Refik'i ifade etmekten yüzde yüz uzaktır.

Ahmet Refik'i en ziyade aksettirdiği iddia edilen hattâ kendisine büyük şöhret veren tarihçiliğini de ben onu anlatmıyan vasıflardan biri olarak alıyorum.

Vakıâ o bizde modern tarih muharrirliğinin babasıdır. Bugün irili ufaklı bir sürü tarih hikâyesi, tarih romanı yazan insanlar vardır ki; onun kitaplarını okumuş, gazete sayfalarına naklettiği tarihî hâdiseleri anlamış, üslûpla tarihin izdivacına bizde ilk misali

veren Ahmed Refik'ten feyiz almıştır. O, tarihi populerleştirmekte başlıbaşına bir mektep vazifesini görmüştür. Fakat bir muharrir için kâfi bir mazhariyet diyebileceğimiz bu vasfı yanında onu modern mânası ile bir müverrih diye tanımamıza imkân yoktur. Bu imkânsızlığı bir taraftan Ahmed Refik'in ruhunun nescinde, bir taraftan da devrinin pisikolojisinde aramlıdır.

Ahmed Refik, hendesî, berrak, vâzıh bir mizaca sahip değildi. Kuru, ve hendesî müstehaselei, ölü şehirler, ölü vâkıalar üzerinde mukayseler yapmağa, ölü medeniyetlerin başucunda vesikalar toplamağa, meturûkât kaydetmeğe ruhu aslâ müsait değildi. Gerçi Babıâli hazinesinden birçok şeyler çıkardı. Fakat bunlar sadece tarihin ham maddeleridir. Ve bazı zaruretlerin ifadesidir. Ruhun verdiği bu imkânsızlığa, devrin ilim ve tarih zihniyetini de ilâve etmek gerektir.

Bu devirde Osmanlı vak'anüvisliği gömülmüş olmakla beraber ciddî ve modern ilim zihniyetinin istediği usullere göre tarih yazmak aslâ tahayyül edilmiş bir hakikat değildi. Ahmed Refik, vak'anüvisin öldüğü ve tarihin yasak sayıldığı devrin ortasında hayata gözünü açmıştı. Abdülhamid devri, tarihi bomaba, dinamit, isyan beyannamesi ve ihtilâl nev'inden bir şey sayıyor ve onu bacakları zincirli muharrirler arasında zindanlara atıyordu.

Ahmed Refik, bu devrin ortasında tarihi sevdi, başkalarına sevdirdi. Ve san'atkâr ruhunun bütün kudreti ile insanları tarihin galerilerine sevketti.

O, izahını bulamamış bir insandı. Şair olarak, müellif olarak, musikişinas olarak onu ayrı ayrı adlarla anmaktan ise coşkun hayat diye müphem bırakmak daha doğru olur.

Bu içli, daima delikanlı olan artist Ahmed Refik'in ölümünü biz daima genç bir ölünün hüzniyle hatırlıyacağız...

(Sadri Ertem; Kurun'un haftalık ilâvesi)

Ahmed Refik'in bazı şarkıları:

Kederden mi

Kederden mi, neden böyle sararmış rengi ruhsarın?
Seninçin bak, nasıl ağlar, yanar bu âşıkı zârın.
Ağarsa saçların kâfi bana çeşmi füsunkârın.
Seninçin bak, nasıl ağlar, yanar bu âşıkı zarın.

Firakın zehreder billâh bana her âlemi âbı.
Nolur bir neş'elendirsen, şu gamlı ruhu bîtâbı.
Ağarmış saçlar olsun ömrümün son nurlu mehtâbı.
Seninçin bak, nasıl ağlar, yanar bu âşıkı zarın.

Şen Gözlerine

Şen gözlerine neş'e veren bir çiçek olsam.
Busenle sararsam, o güzel sinede solsam!
Her koklyışın ruhumu âteşlere yaksa,
Busenle sararsam, o güzel sinede solsam!

Öldürse de cevrin, yaşatır gönlümü handen,
Yansam da, yıkılsam da, usanmam gene senden.
Bir şey dilemem uçsa da ruhum şu bedenden,
Busenle sararsam, o güzel sinede solsam!

Endamının Hayalini

Endamının hayâlini gözlerimden silemem;
Kollarında can vereyim, başka bir şey dilemem.
Bana sen de acımazsan, kimler acır bilemem;
Kollarında can vereyim, başka bir şey dilemem.

Senelerce sevdim seni, mâbudum sensin benim;
Kimseye yâr olmam artık ben senin bir bendenim.
Budur senden son temennim, en samimî şivenim;
Kollarında can vereyim, başka bir şey dilemem.

Sun da içsin

Sun da içsin, yâr elinden âşıkın peymeneyi,
Bir kadeh ver, mestü bîtâp et dili vîrâneyi,
Sînei gülrengini aç ta utandır lâleyi,
Bir kadeh ver, mestü bîtâp et dili vîrâneyi,

Hep senin hüsnün, senin aşkın beni ihya eder,
Bir dakika, grmesem, kalbimde sızlar yâreler.
Sen de olmazsan, neşatı ömrümü kim tâzeler?
Bir kadeh ver, mestü bîtâp et dili vîrâneyi,

Nerde ahu bakışın

Nerde âhu bakişın, nerde o gözlerdeki nur?
Ada'dan sen gideli kalmadı gönlümde surûr.
Mâhitaplar, geceler, etmede hasretle mürur.
Ada'dan sen gideli kalmadı gönlümde sürûr.

Saçların, tatlı yeşil gözlerin hep oldu hayâl;
Öyle bir çöktü ki, bilsen içime hüznü melâl.
Demek artık seni görmek, seni öpmek te muhâl.
Ada'dan sen gidèli kalmadı gönlümde sürûr.

Şen Adalar

Yüreğim sızlıyarak gözlerim âfaka dalar,
Yâda geldikçe çiçeklerle dolu şen Adalar.
Leblerim sineni, çeşmim gene mehtâbı arar,
Yâda geldikçe çiçeklerle dolu şen Adalar.

Güllerin rengini görsem lebini yâdederim.
Düşünür çamları, leylâkları artar kederim
Şimdi gül sineli yârim acaba nerede derim;
Yâda geldikçe çiçeklerle dolu şen Adalar.

Ruhum seni sevdi

Ruhum seni sevdi, sana yandı, sana yârdır.
Senden benim ayrılmamın imkânı mı vardır?
Feryadıma kanmazsan eğer sinemi yardır.
Senden benim ayrılmamın imkânı mı vardır?

Kaç yıl yüreğim sızladı âteşlere yandım.
Sünbüllere, leylâklara baktım, seni andım.

Sermest ederek ruhumu gûya oyalandım.
Senden benim ayrılmamın imkânı mı vardır?

Sensiz içerken

Yalnız bırakıp gitme bu akşam gene erken.
Öksüz sanırım kendimi ben sensiz içerken.
En neş'eli demler bu gece sazla geçerken.
Öksüz sanırım kendimi ben sensiz içerken.

Pervâne gibi hüsnüne yanmaktan usanmam.
Karşmda sen ol, subha kadar bâdeye kanmam.
Bin yâre açar sîneme gül sîneni anmam.
Öksüz sanırım kendimi ben sensiz içerken.

Nasıl Bıktın?

Âşıkından sen nasıl bıktın, neden ettin telâş?
Sızlıyor kalbim, gözümde dinmiyor bir lâhza yaş.
Durmuyor hiç iztırabım bağrıma bassam da taş.
Sızlıyor kalbim, gözümde dinmiyor bir lâhza yaş.

Bir zaman bendim senin cânın, senin en sevgilin.
Cânına insan kıyar mı, yok mu insâfın senin.
Kurtuluş yok, âteşi sinemde hâlâ sinenin.
Sızlıyor kalbim, gözümde dinmiyor bir lâhza yaş.

Hem seversin

Hem seversin, hem yanarsın, hem gene âvâresin.
Ah! Benim âşüfte gönlüm, sen neden biçâresin?
Ruhumu sermest eden, öldürmiyen bir yâresin.
Ah! Benim âşüfte gönlüm, sen neden biçâresin?

Yanmadan bıkmaz, usanmaz, nedir bu çektiğim,
Cânımı her dem yakar candan perestiş ettiğim.
Vaz da geçmezsin şu sevdâdan, nedir bu ettiğin?
Ah! Benim âşüfte gönlüm, sen neden biçâresin?

Solsan da

Solsan da sararsan, gene gülpembe dihensin.
Rabbin bana bir nîmeti varsa o da sesin.
Sinem ebediyyen bu güzel tenle bezensin.
Rabbin bana bir nîmeti varsa o da sesin.

Kâküllerin altında yeşil gözlerin ey yâr!
Her bâdede bir nuru semavi gibi parlar.
Sinem tutuşur hüsnüne meftunluğum artar.
Rabbin bana bir nîmeti varsa o da sesin.

Ahmed Refik'in eserleri:

Mektep kitapları

Ahemed Refik, ilk orta lise sınıfları için birçok mektep tarih kitapları yazdı. Bunlar, devirlerinde mevcudun iyilerinden oldu.

Çocuklara tarih kitapları

Mualim A. Halid kitabevi.
1 — Sokullu Mehmed Paşa; 1931
2 — Kanije gazileri; 1931
3 — Viyana önünde Türkler; 1932
4 — Eski Türk zaferleri; 1932
5 — Türkler ve Büyük Petro; 1932
6 — Vaşington ve Amerika istiklâli; 1932
7 — Yirmi beş sene siper kavgası; 1932
8 — Napoleon; 1932
9 — Türklerin İstanbul muhasaraları; 1932
10 — Türk akıncıları; 1932
11 — Ege havzası tarihi; 1934

Ansiklopedik neşriyat

Kanaat kitabevi.
1 — Mimar Sinan; 1931
2 — Büyük Frederik; 1931
3 — Büyük İskender; 1931
4 — Eski İstanbul; 1931

Millî kütüphane tarih serisi

Kanaat kitabevi.
1 — Naima; 1932
2 — Kâtip Çelebi; 1932
3 — Osmanlı devrinde zorbalar; 1932
4 — Tarih ve müverrihler; 1932
5 — Alman müverrihleri; 1932
6 — Fransız müverrihleri; 1932
7 — Peçevî; 1933
8 — Selânikli; 1933
9 — Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa; 1933
10 — Hoca Sadettin; 1933
11 — Âşıkpaşazâde; 1932

Makaleler

Ahmed Refik'in muhtelif umumî başlıklar altında ve münferit olarak muhtelif gazete ve mecmualarda çıkan makalelerinin tam bir bibliyografyasını yapmak, zor bir iş olacaktır. Pek çoğunun orijinal bir değeri olan bu makalelerden büyük bir kısmı İkdam ve Akşam gazeteleri ile mülga Tarih Encümeni Mecmuasında; Yeni Mecmuada, Hayatta devamlı olarak çıkmıştır. Cumhuriyet gazetesiyle Yedigün Mecmuasında da birçok yazıları bulunmaktadır. Buraya mecmulardaki makalelerini alıyoruz:

Tarih Encümeni Mecmuası:

1 — Tevarihi Âli Osman; 2 — Mahmudu Saninin validesi; 3 — Osmanlı İmparatorluğunda meskûkât; 4 — Türkiyede ıslahat fermanı; 5 — Damad İbrahim Paşa zamanında Ürgüp ve Nevşehir; 6 — Emiri Efendi; 7 — Akınlar ve Akıncılar; 8 — Moralı Ali Efendinin Paris sefareti; 9 — Tevfik Paşa (Esatiri Yunaniyan müellifi).

Harb Mecmuası (İsimlerin yanındaki rakamlar mecmua numaralarıdır):

1 — Kahire yollarında. «Yuvuzun Mısır seferi» (4-5); 2 — Galiçyadaki şanlı Osmanlı askerlerine (13); 3 — Osmanlı miğferleri ve harbi hazır (18); 4 — Harp edebiyatı ve eski şiirlerimiz (21); 5 — Tarihî menkıbeler: Şehit Kara Mehmed (24).

Yeni Mecmua 1917-1918; (Makale isimlerinin yanındaki rakamlar, mecmua numaralarıdr).

1 — Lehistanda Osmanlı nüfuzu (1, 2, 4); 2 — Turhan Sultan ve Çanakkale (3); 3 — Muradı Salis ve Kraliçe Elizabet (5); 4 — Müverrih Selâniki Mustafa Efendi (6, 7); 5 — Alman müverrihleri (8, 9); 6 — Bizde şehnâmecilik (11); 7 — Valde camileri (12); 8 — Saadâbâd (13); 9 — Michelet (14); 10 — Mimar Sinan (15, 16); 11 — Bağdat Köşkü (17); 12 — Ka'riye camii (18, 19); 13 — Range (20, 21); 14 — Bizans devrinde Büyükada (22); 15 — Selimi Saliste halk muhabbeti (23, 24);

16 — Budinde Osmanlılar (25); 17 — Sultan Ahmed çeşmeleri (27); 18 — Hurrem Sultanın son seneleri (32); 19 — Sultan Ahmedi Salis ve damadı (34); 20 — Pasarofça muahedesi akdedilirken (36); 21 — Pasaprofça muahedesinden sonra İstanbul (37); 22 — Sultan Ahmedi Salisin hayatına dair (38); 23 — Gazi Zeynel Bey (39); 24 — İstanbulda ecnebi ressamlar: Van Moor, Hiler (40); 25 — Sultan Mahmudu Sani devrinde İstanbul (48); 26 — Çar Birinci Pol ve zamanı (49); 27 — Koca Ragıp Paşa devrinde İstanbul (50); 28 — Kraliçe Elizabet ve Mari Stuart (52); 29 — Râşid (53); 30 — Pariste Türkkârî san'at (54); 31 — Naimâ (55); 32 — Fransız elçisi Vergen'in muhaberatına nazaran Koca Ragıp Paşa sadâretinde Babıâli (56, 57, 58); 33 — Hoca Sadettin (62, 63); 34 Islâhat fermanı - Hıristiyanların hukuku (66).

Yeni Mecmua «Yeniseri» 1923; (Makale isimlerinin yarındaki rakamlar mecmua numaralarıdır).

1 — İkinci Sultan Murad zamanında Edirne (67); 2 — Kurtulan beldelerimiz: Alaşehir (69); 3 — Dördüncü Murad zamanında Musul (70); 4 — İzmir ve İzmir oğlu (72); 5 — Tulonda Barbaros Hayreddin (73); 6 — Yeşil Bursa payıtaht iken (75); 7 — Mâzide bahar seyranları (77).

Hayat; (İsimlerin yanındaki rakamlar mecmua numaralarıdır).

1 — Sapanca - İzmit kanalı (7); 2 — XII inci asırda kadın hayatı (9); 3 — Türklerde avcılık (17); 4 — Ankarada Osmanlı Türkleri (21); 5 — Devşirme ve acemi oğlanları (30); 6 — Tarih ve müverrihler (60-69); 7 — Lâtin müverrihleri (71-78).

Büyük Tarihi Umumî

İbrahim Hilmi Kitabevi: 6 cild.
Birinci cilt: Asya ve Mısır.
İkinci cilt: Eski Yunan.
Üçüncü cilt: Romalılar.
Dördüncü cilt: Muhacereti Akvam, Bizans, Türkler, Ortaçağda Avrupa.
Beşinci cilt: İslâm Tarihi.
Altıncı cilt: Haçlı Seferleri, Selçukiler, Ortaçağda Avrupa.

Altıncı cildi çıkardıktan sonra yarım kalan bu büyük eser, bugün, birçok yeni vesikaların meydana çakması ve harpten sonra yapılan yeni arkeolojik hafriyatın ortaya koyduğu eserler karşısında eskimiştir. Fakat, tarihî anektotlar bakımından değerini muhafaza etmektedir. Nihayet umumî kütüphanemizde bir yenisi de bulunmıyan bir eserdir.

Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı

İbrahim Hilmi Kitabevi.
1 — Tarihî Simâlar, 1331.
2 — Kabakçı Mustafa; 1331. 3 baskı.
3 — Lâle Devri, 1331. 4 baskı.
4 — Köprülü Mehmed Paşa; 1331. 3 baskı.
5 — Köprülüzâde Ahmed Paşa; 1331. 3 baskı.
6 — Tesâviri Rical; 1331. 2 baskı.
7 — Felâket seneleri; 1332. 2 baskı.
8 — Kadınlar Saltanatı I. 1332.
9 — Kadınlar Saltanatı II. 1332.
10 — Sultan Cem 1924.
11 — Kadınlar Saltanatı III. 1924.
12 — Kadınlar Saltanatı IV. 1924.
13 — Sokollu 1924.
14 — Âlimler ve Sanatkârlar 1924.
15 — Bizans Karşısında Türkler 1924.
16 — Samur devri 1927.

Gençlik kütüphanesi

1 — Lâle Devri 1932.
2 — Lady Montague'in Şark mektupları 1933.
3 — Hoca nüfuzu 1933.
4 — Türk mimarları 1936.

Münferit Eserler

1 — Baltacı Mehmed Paşa; İbrahim Hilmi Kitabevi.
2 — Birinci Viyana Muhasarası; İ. H. K.
3 — Sahaifi Muzafferiyatı Osmaniye; İ. H. K.
4 — Gazavatı Celilei Peygamberî; İ. H. K.
6 — Fâtih Sultan Mehmed ve Ressam Bilini.
7 — Tarih Sahifeleri.
8 — Fatma Sultan.
9 — İki Komita, İki Kital; İ. H. K. 1919.
10 — Kafkas Yollarında; İ. H. K. 1919.
11 — Turhan Valide.
12 — Sultan Abdülhamidi Saniye dair.
13 — Hoca nüfuzu.
14 — Tarihte Osmanlı Neferi; İ. H. K.
15 — Bizans İmparatoriçeleri.
16 — Alemdar Mustafa Paşa.
17 — Prusya Nasıl Yükseldi; Muhtar Halid, 1331 (2. tabı).
18 — Ocak Ağaları; Ahmed Halid, 1931.
19 — Tarihte Kadın Simaları; A. Halid 1931.
20 — Kızlarağası; Akbaba - Papağan K. 1926.

Vesikalar

Ahmed Refik, Encümen Mecmuasında, Edebiyat Fakültesi Mecmuasında, Türkiyat Enstitüsü neşriyatı arasında Hazinei Evraktaki vesaikten bir kısmını neşretmiştir. Ahmed Refik'in yalnız bu husustaki mesaisi, hatırasına minnettar kalmak için kâfidir. Buraya yüksek salâhiyet sahibi bir âlimimizin bir tenkid parçasını ilâve etmek yerinde olur:

«İşte bu Hazinei Evrak vesikaları, vekayinâmelerin bıraktığı derin bir boşluğu doldurmak itibariyle fevkalâde kıymettedir. Onlar sâyesinde hayatın muhtelif tecellilerini ve bilhassa iktisâdî ve mâlî hayata dair birçok meseleleri aydınlatmak kabil olabilir. Ancak, teessüf ile itirafa mecburuz ki, Ahmed Refik Beyin Hicrî onuncu asra ait neşrettiği mühim vesikalar, memleketimizde hiç bir tetkik mevzuu teşkil etmedi. Onların ehemmiyeti, daha ziyade müsteşrikler tarafından takdir olundu. Ahmed Refik Beyin içtimaî tarihimizi aydınlatacak bu gibi vesikaları toplayıp neşretmesi çok büyük bir hizmettir» (Köprülüzâde Mehmed Fuad, tahlil ve tenkid, Türk Hukuk Tarihi Mecmuası).

1 — Sultan Muradı Rabiin hattı hümâyunları, Tarih Encümeni Mecmuası.

2 — Sultan Süleymanı Kanunînin son zamanında İstanbulun usulü iaşe ve ahvali ticariyesi. T.E.M.

3 — Konya muharebesinden sonra Şehzade Bayazidin İrana firarı. T. E. M.

4 — Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabatı. T. E. M.

5 — Bahri Hazer - Karadeniz Kanalı ve Ejderhan seferi. T. E. M.

6 — Fâtih devrine ait vesikalar. T. .E. M.

7 — Fâtih zamanında Kocaili. T. E. M.

8 — Fâtih zamanında Teke ili. T. E. M.

9 — Fâtih zamanında Sultan hüyüğü. T. E. M.

10 — Lehistanda Türk hâkimiyeti. T. E. M.

11 — Türkiyede Katolik propagandası. T. E. M.

12 — Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Klisesi. T. E. M.

13 — 1284 Bulgar ihtilâli. T. E. M.

14 — Şinasinin berayi tahsil Paris'e gitmesi. T. E. M.

15 — Mülteciler meselesine dair. T. E. M.

16 — Onuncu asırda açık deniz meseleleri ve Azak muhasarası. T. E. M.

17 — Mimar Sinan. T. E. M. yeni seri. Ve ayrıca kitap halinde. Ahmed Halid 1931.

18 — Mimar Davud. Edebiyat Fakültesi Mecmuası.

19 — Osmanlı devrinde râfizîlik, bektaşîlik E. E. F. M. ve ayrıca kitap halinde. Matbaacılık ve

20 — Türk hizmetinde Kral Tököli İmre; E. F. M. ve ayrıca kitap halinde. Ahmed Halid 1932.

21 — İznik çinileri; E. F. M.

22 — Türkiye Madenleri; Türkiyat Enstitüsü. 1931.

23 — Türkiyede Türk aşiretleri; Türkiyat Enstitüsü. 1930

24 — Türkler ve Kraliçe Elizabet; Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş. 1932.

25 — Türk idaresinde Bulgaristan. Ahmed Halid 1933.

26 — Hicrî X. cu asırda İstanbul hayatı. T. E. Külliyatından 1933.

27 — Hicrî XI inci asırda İstanbul hayatı.

28 — Hicrî XII inci asırda İstanbul hayatı T. E. Külliyatı 1930.

29 — Hicrî XIII. üncü asırda İstanbul hayatı. E. F. M. ve ayrıca kitap halinde, Matbaacılık ve Neşriyat T. A. Ş. 1932.

30 — Lamartine. T. E. Külliyatı. 1925.

31 — Memaliki Osmaniyede Kral Rakoci ve tevabii. T. E. Külliyatı. 1332.

32 — Kral Demirbaş Şarl.

Neşrettiği Metinler

1 — Mehmed Halife, Tarihi Gilmânî.

2 — Fındıklılı Mehmed Ağa, Silâhdar Tarihi.

3 — Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 9 uncu ve 10 uncu cilt. Millî Eğitim Bakanlığı.

4 — Pasarofça muahedesinden sonra Viyanaya izam edilen İbrahim Paşanın hatıratı. T. E. M.

Tercümeler

1 — Tarihi Medeniyet. 3 cilt.

2 — Ahmedi Salis devrine ait Madam Montague'in mektupları. T. E. M. ve ayrıca kitap halinde. İ. Hilmi.

3 — Sultan Abdülmecid Hanın sarayında Doktor Şpitserin hayatı. T. E. M.

4 — Fransuva dö Noay'in Türkiyeye tehlikeli bir sefareti. (Abbé A. Degren'in Revue Historique' deki bir makalesinin Hazinei Evrak vesikaları ile karşılaştırılarak tercümesi). T. E. M. Yeni seri.

Askerî Meslek Kitapları

1 — Ateş muharebesinde takım zâbiti -Almancadan-

2 — Piyade sınıfına mahsus tahmini mesafe.

3 — Manga başı -tercüme-

Şiirler

Gönül, İbrahim Hilmi 1932.

ALTINBAŞ BEYOĞLU — Onyedinci asır sonlarında müstesna güzelliği ve garib alın yazısı ile İstanbulun ayak takımı şöhretlerinden Mahmutpaşa Hamamında işler bir tellâktır. Hicrî 1098 (Milâdî 1687) de hamamcılar kethüdâsı olan Derviş İsmailin «Dellâknâme» sinde tesbit edilmiş olan hâl tercemesine göre İkinci Sultan Murad ile Fâtih Sultan Mahmede karşı yıllarca âsi olmuş İskender Bey Kastrioti'nin bir cariyesinden doğmuş gayri meşrû oğlunun torunu imiş ve asıl adı da İskender imiş. Âsi arnavud kavmi arasında İskender adında bir büyük padişah geleceği ve arnavutların onun zamanında cihana hükmedeceği efsanesi yaşadığı için bu oğlanı on bir yaşlarında iken Debre dağlarındaki bir şaki baba ocağından dağa kaldırmış, küçük İskenderin padişahlığını ilân etmiş, Debre âyânı Hacı Nezir Ağa şakiyi tenkil ederek çocuğu diri olarak yakalamış, fakat güzelliğinden ötürü katle kıyamamış, Sancak Beyi nezdinde de affı için şefaatte bulunmuş, Bey de: «Bu tarafta olması daima bir fesad maddesidir» diyerek İstanbulda Mahmutpaşa hamamcısı olan kardeşi Uzun Süleyman Ağaya göndermiş, Süleyman Ağanın evlâdı olmamakla evlâdı mânevî edinip terbiye etmesini yazmış; fakat İskender terbiye kabul etmemiş, hamamda işleyen hem cinsi uşakların da teşviki ile soyunup hamam çıplağı olmak arzusunu gösterince Süleyman Ağa da hanesinden çıkarıp tellâk kütüğüne yazdırmış ve on beş yaşında bir genç irisi olan İskenderi soymuşlar, beline siyah tellâk peştamalını sarmışlar; halk ağzında da derhal «Altınbaş Beyoğlu» diye

علو الهمة من الايمان

İsmail Hakkı Altınbezerin bir yazısı
(M. K. İnal, Son Hattatlardan)

şöhret bulmuş. Derviş İsmail, bu yolda mutad olan cümlelerle bu namlı dellâğı «Sînesi âyînei mücellâ, kâkülleri kemendi belâ, kaddı şemşâd çeşmi cellâd, hizmette eli ayağı çüstü çâlâk, ammâ kendi pâk olsa da nesebi nâpâk, ülfet ve muhabbetde nezâket bilmez serkeş, bir ḥamam çıplağı mehveş» diye tasvir ediyor.

Bibl. : Derviş İsmail, Dellâknâme.

ALTINBAŞ KEFAL — Kefal balğının has kefaldan ayrı bir cinsidir; koyu çilek rengindedir; başı da top değildir; yanakları altın gibi parlar, eti has kefal kadar lezzetli, nefistir (B. : Kefal Balığı).

ALTINBEZER (İsmail Hakkı) — Ressam, büyük hattat ve müzehhib, doğum tarihi, hayatından bahseden eserlerde hicrî veya rumî olduğu da açıklanmadan 1286, 1287 ve 1290 olarak gösteriliyor; milâdî takvim ile 1869, 1870, 1873 veya 1874 yıllarına tekabül eder. Babası maliye mümeyyizlerinden hattat Mehmed İlmî Efendidir; biyograf Mahmud Kemal İnal'ın rivâyetine göre beş batın dedeleri hattat ola gelmiştir. Aksaryda Pertevniyal Vâlide Sultanın vakfı Mahmudiye Mektebinde ve Fâtih Rüşdiyesinde okumuş, onyedi yaşında evlendirilmiş ve 1890 da, doğum tarihleri arasındaki ihtilâfa göre ya on altı yahut da yirmibir yaşında mülâzimeten Divanı Hümâyun kalemine devama başlamış, birkaç ay sonra da otuz kuruş maaş bağlanmıştır.

Pek küçük yaşda iken babasından sülüs ve nesih yazıları öğrenmiş idi. Kaleme devamı sırasında da hattat ve tuğrakeş Sami Efendiden tuğra ile sülüs celî ve divânî yazılarını öğrendi; Divanı Hümûyun kaleminde baş tuğrakeşliğe kadar yükseldi; yine bu arada Sanayii Nefîse Mektebinin resim şubesine devam edeederek diploma aldı. Tezhib sanatını da evvelâ babasından öğrenmişti, sonra devrin üstad müzehhib ve mücellidi Bahaüddin Efendinin talebesi oldu ve bu sahadaki hünerini tam kemâle ulaştırdı. 1900 den 1914 yılına kadar Üsküdar İdadisinde, Galatasarayı Sultanisinde ve Darülmualliminde yazı muallimliği yapdı. Medresetül Hattâtin kurulduğunda tuğra ve celî yazı muallimliğine tayin edildi, bu vazifesine medreseler kapanıncaya kadar devem ett; saltanatın ilgası üzerine de Divanı Hümâyundaki memuriyetinden açıkdta kaldı; hükûmetten bir memuriyet istedi, «Vazifenizin mukabili yoktur; tekaüdlüğünüzü isteyiniz» cevabını alınca isteği ile emekliye ayrıldı. Fakat bir müddet sonra cehil hoyratlığının hırpaladığı san'atkârın kıymeti Cumhuriyet maarifinin kadir ve kıymet bilir erkânı tarafından takdir edilerek yeni açılan Şark Tezyini Sanatları Mektebine tezhib muallimi ve müdir muavini tayin edildi, bu mektebin lâğvı üzerine de Güzel Sanatlar Akademisinin Tezyini Sanatlar şubesine tezhib muallimi oldu, bu vazifesine vefatına kadar devam etti. 19 temmuz 1946 da kanserden öldü, Karacaahmede defnedildi.

İ. Hakkı Atınbezer
(Resim: H. Çizer)

Üsküdarda Selimiye Camiinde, Edirnekapısında Mihrimah Cemiinde ve Beyoğlu Ağa Camiinde pek güzel yazıları vardır; yazı koleksiyoncularının ellerinde de gaayet nefîs levhaları bulunmaktadır.

Uzun beyaz sakalı ile mûnis ve sevimli yüzünde büyük sanatkârlara has bir mehâbet vardı.

Bibl. : Güzel Sanatlar Dergisi; İslâm Türk Ansiklopedisi; M. K. İnal, Son hattatlar, İnönü Ansiklopedisi; İ. A. Gövsa, Türk meşhurları.

ALTINCI DÂİRE; ALTINCI BELEDİYE DÂİRESİ — İstanbul Belediyesi tarihinde parlak ve çok ehemmiyetli yeri olan; Büyükşehrin Galata ve Beyoğlu semtlerini ihtiva eden Belediye dairsidir. Aşağıdaki satırlar, Belediye Mektupçusu Osman Nuri Ergin'in «Mecellei Umuri Belediye» sinden alınmıştır:

«Tanzimatın ilânı ile hükûmet teşkilâtında Garp memleketleri örnek tutulurken belediye işlerinin de yeni bir şekle konulması düşünülmüş ve evvelâ bir nümune belediye dairesi açılması kararlaştırılmıştı. Nefsi İstanbul, Eyyub, Galata ve Üsküdar, Boğaziçinin iki tarafı ve Adalar ondört belediye dairesine taksim olunmuş, Beyoğlu ile Galata da bir dairenin hududu içinde toplanarak Altıncı Daire itibar olunmuştu ve nümune dairesi seçilmişti.

«İlk defa olarak açılan bir nümune dairesine birinci daire demek lâzımgelirken altıncı daire denilmesinin, Belediye teşkilâtında örnek olarak alınan Paris şehrinin en mamur yerinin altıncı belediye dairesi olmasıdır.

«Bu daire kurulurken Tanzimat Meclisi tarafından (21 Receb 1274) 1858 tarihli mazbatanın şu satırlarıt dikkatle okunmağa değr.

«Beyoğlu ve Galata birlikte olarak bir dairei belediye ittihaz olunmuş ve Altıncı Daire sırasında bulunmuş olup yapılacak şey ne ise, bütün İstanbulda birden yapılmak tekellüflü olacağından, Altıncı Daire ittihaz olunan Beyoğlu ve Galatada akarâtı kesire ve ebniyei mu'tenea bulunduğu gibi, sâhip ve mukim olanların ekserisi dahi böyle hususatı sair memâlikte görmüş ve anlamış ve o cihetle olunacak masârifâta mukabil kendisinden alınacak akçenin verilmesi bir vazifei sahiha olduğunu bilmiş adamlardan olduklarından bu işe oradan başlanıp oraca hüsnü nümunesi her tarafa anlatıldıktan sonra tamim edilmesi münasip gibi mütalâa olunduğundan nizamnâme, yalnız Beyoğlu ve Galata dairesi için yapılmıştır. Mesâlihi belediye için teşkil olunan dâire, mahalleler ahalisinin intihabiyle tâyin olunmak kaidei umumiye iktizasından olup en doğru yolu dahi bu ise de, bizce usulen birdenbire buralara gidilmek münasip olamıyacağından bundan sarfınazarla, yalnız bir dairenin işinde bulunacak Meclis âzasının ve müdürünün, o daire ahalisinden olmak üzere devletçe intihap ve tâyin olunması sûreti daha muvafık görünmüştür. Bir de, her bir memlekette böyle işlerde bulunmak sâhibi memleket olan devletin tebaasına mahsus ise de, bazı ticaretgâh olan yerlerde umûri belediyede, şehir seknesinden olan ecnebilerin de müşareketleri kabul kılındığı muhakkaktır. Memâliki Şâhanede dahi hukuku belediyeden olan bu şeyleri tebaayi Saltanatı Seniyeye hasreylemek iktiza eylerse de, işbu Beyoğlu ve Galata dâiresinde mukim olanların ekserisi dahi tebaayi ecnebiyeden bulunduklarından, bütün bütün maslahata vukufsuz bırakılmak nâmünasip olmasiyle yalnız cemiyetin yapıp ve arzedip de devletin kabul ve tasdiki âlisine muallâk olacak nizamatı esasiyesi müzakeresinde bulunmak üzere onlardan dahi bir kaç kişi tâyin edilmesi münasip olup ancak bunların farkı olmak üzere müşavir namı verilmesi, yine tarafı seniyeden intihap ve tâyin olunması ve yalnız beş kişi bulundurulması münasip görülmüştür. Bir de, işbu dairede derhal yapılması lâzımgelen şeyler için üçbin kese kadar peşin akçesi iktiza edip, bunun birdenbire dâire ahalisinden tahsil olunması zor olacağı gibi, hazineye yük olmak dahi münasip olamıyacağından, cemiyet âzası, o dairede bulunan bazı zenginlerden bu miktar akçeyi bir vâdei müasibe ve faiz ile bulup dairenin sandığına vaz ile sonra ahaliden tahsil olunacak vergiden tesviye etmek kabildir; fakat bunda bir emniyet kabilinden olmak üzere hazinenin muayyen vâdede ödemeğe kefil olması da düşünülmüştür».

«Bu suretle (H. 1274) 1858 de teşkil olunan Altıncı Belediye Dairesi Müdürlüğüne, evi Beyoğlunda bulunan Hariciye teşrifatçısı Mehmed Kâmil Bey tâyin edildi; daire meslisi âzalıklarına da, Türkiye tebaasından ve daire hududu dahilinde emlâk sahiplerinden şu zatlar tâyin edildiler:

Tüccardan Sava, Tiyatrocu Naum, Mısır sarrafının biraderi tüccardan İlya, Milityadi Bey, Balmumcuzade Salih Efendi, Sarraf Ohanes.

Daire mimarı: Bilezikçi Artin.

Daire tabibi: Serviçen.

«Daire hududu dahilinde emlâk sahibi ecnebilerden müşavir âzalar:

Antuvan Alyon, Hanson, Septim Frankini, Kamantooğlu Avram.

«Tanzim olunan Belediye Nizamnamesince, Daire Meclisi âzalığının müddeti üç sene idi. Bu müddetin hitamında yeniden seçilip tâyin olunabilceklerdi. (H. 1284) 1868 de Meclis âza ve müşavirliklerine şu zatlar tâyin olundu:

Keçecizâde Fuad Paşa, Mehmed Kâmil Bey, Subhi Bey, Server Efendi, Mehmed Efendi, Sadık Bey, Necmi Efendi, Balmumcuzâde Eşref Efendi, Hamamcı Hacı Halil Efendi, Taib Efendi, Esma Bey, Hamamcı Edhem Efendi, Aristidi Bey, Boğos Bey, Ohannes Efendi, Diran Bey, Hüdaverdi Ohannes Efendi, Damad Ohannes Ağa, Maksud Simon Ağa, Düzoğlu Onnik Bey, Holas Viçen, Kasbar Kabet, Pavlâki Sava, Bağçıvanoğlu Yorgi Efendi, Keğork Bey, Zarifi, Alyon, Fransuva Zito, Gaspar Glavani, Berni Korpi, İspada, Mersiniye, Frederiçi, İstifanoviç, Avram Kamanto.

«Bunların arasından da Mehmed Efendi, Taib Efendi, Necmi Efendi, Esma Bey, Aristidi Bey, Diran Bey, Maksud Simon, Viçen Holas, Zarifi, İstifanoviç, Berni Korpi ve Frederiçi İdare Meclisi âzalığına seçildiler.

«Büyük bir imar faaliyeti gösteren Altıncı Dairei Belediye Meclisi, dairenin (H. 1284) 1868 bütçesini şöyle tanzim etmiştir:

Gelir bütçesi

Kuruş:	
1 500 000	Emlâk vergisi.
400 000	Esnaf tezkereleri, dükkân resimleri, beygirci, sedyeci resimleri.
130 000	Bina tezkereleri ve keşif harçları.
170 000	Konturato hasılatı.
30 000	İntikal ve ferağ harçları.
15 000	Evrakı maruza kaydiyesi.
15 000	Cezayi nakdî.
90 000	Sergilerin hasılatı.
25 000	Damga resmi.
235 000	Çalgı ve düğün hasılatı, balo ruhsatiyeleri, eyyamı resmiye hasılatı.
6 000	Göç tezkereleri.
12 000	İlâm harçları.
10 000	Çeki resimleri.
12 000	Kile resimleri.
25 000	Kantar resimleri.
10 000	Fevkalâde varidat.
2 685 000	
315 000	Mecellei Umuri Belediyenin 1445 inci sayfasında bulunan yukarıdaki cedvelin, rakamlarındaki tertip hatası farkı.
3 000 000	

Masraf bütçesi:

Kuruş	
960 000	Memurların maaşı.
540 000	504 000 masarifi tenviriye. 36 000 yeniden konulacak fenerlerin masrafı.
280 000	Lâğam ve kaldırım tamiri ve yapısı.
40 000	30 000 kırtasiye masrafı. 10 000 muhtelif fevkalâde masraflar.
30 000	Çavuşların elbise bedeli.
100 000	9 000 Belediye hastahaneleri kirası. 91 000 ilâç vesaire masrafı.
50 000	37 200 Daire konağının kirası. 12 800 fevkalâde icar vesair masraflar.
20 000	Yeniden yapılacak Daire konağına tahsis olunan.
800 000	Gelir fazlası olup bu yıl nafia işlerine tahsis olunan.
2 820 000	
180 000	Mecellenin ayni sayfasında bulunan bu cetvelin rakamlarındaki tertip hatası farkı.
3 000 000	

«Bu iki vesikaya göre, Altıncı Dairei Belediye, teşkili tarihinden itibaren on sene zarfında 30,000 lira varidat getirecek bir dereceye gelmiş ve 8000 lira varidat fazlası ile müvazaneli bir bütçeye malik olmuştur. (H. 1285) 1869 Belediye Kanununun neşrinden sonra da az çok istisnaiyetle idâmei mevcudiyet etmiş, 1286 teşkilâtını müteakip de mümtaziyetini bir dereceye kadar muhafaza etmiş, (H. 1296) 1884 senesinden itibaren Belediye Dairelerinin adedi ona indirildiği sırada Al-

tıncı Daire Belediye de sair daireler menzilesine indirilmiştir. 16 Kânunusani 1295 (M. 1883) tarihli 313 numaralı bir tezkerede «Devairi Belediyenin başka bir tarz ve heyette teşkil olunmasından dolayı Altıncı Daire heyetinin dahi devairi merkume teşkilâtına takarrüp eylemesi cihetiyle Birinci Daire memurlarının adedi ile miktarı maaşlarını mübeyyin ihraç olunan defterin berayı tatbık gönderildiği» tebliğ kılınmasiyle Altıncı Dairenin hususiyet ve ehemmiyeti kalmamıştır...

«Altıncı Dairenin en faal ve semereli devri olan ilk on sene (H. 1274-1283 = M. 1858-1667) zarfında: ilk iş olarak Beyoğlu ve Galatanın kadastro haritası tanzim edilmiş, buralardaki İslâm mezarlarından maada makabiri şehir haricinde ve Şişlide tahsis olunan yere nakle muvaffak olmuş, Tepebaşında ve taksimde birer umumî bahce vücuda getirmiş, zührevî hastalıklara tutulanlar için Daire dahilinde bir hastahane açmış, bir mecruhin hastahanesi açmış, Galata ve Beyoğlunun yollarını mümkün mertebe genişletmiş, büyük Beyoğlu yangınından sonra kâgir inşaatı tamime çalışmış, inşaatı (H. 1286-1287 = M. 1870-1871) senelerinde biten bir de büyük Belediye konağı yaptırmağa muvaffak olmuştur.

«Altıncı Beldiye Dairesi müdürlüklerinde bulunan zatlar şunlardır:

Mehmed Kâmil Bey (H. 1274) 1857-1860.
Emin Muhlis Bey (Paşa) 1860.
Salih Efendi 1860-1861.
Hayrullah Efendi 1861 - 1862.
Server Efendi (Paşa) 1862-?
Mehmed Efendi (Server Efendiye vekâleten).
Kadri Bey (Paşa) 1870-1871 ?
Ohannes Efendi 1871.
Muhtar Bey 1871 - 1873.
Kadri Bey ikinci defa 1873-1879?.
Edvard Blak Bey 1879-1890.
Hüseyin Hasib Bey 1890.
Macid Bey 1890-1893.
Blak Bey 1893-1895.
Mehme Ali Bey 1895-1908.
Ferid Bey (vekil) 1908.
Hacı İhsan Bey 1909-1911.
Fevzi Efendi 1911-1912.
Mahmud Şükrü Efendi 1912.
Ahmed İhsan Bey 1912-1914.
Lûtfi Bey 1914-1915.
Savni Bey 1915-1919.
Mehmed Ali Bey 1919-1920.
Mehmed Ali Bey 1920.
Ercümend Ekrem Bey (Ercümend Ekrem Talû) 1920.

ALTINKUM PLÂJI — Büyükşehir halkının, ekseriyetle derin sularda kurulan ve an'aneler gereğince kadınlar kısmı ayrı ve kapalı olarak yapılan deniz hamamları yerine, kadınlı erkekli gidilp her cünbüşe ve günlük gönül eğelencelerine pek uygun olan plâjlara rağbet etmeğe başladığı devirde, Şirketi Hahriye tarafından, yukarı Boğazın Rumeli yakasında, bir iki gazino yaptırılarak imarına çalışılmış bir plâjdır. Hattâ Şirket, 1929 da hizmete soktuğu en yeni vapuruna da, bu maksatla Altınkum adını koymuştu. Fakat plâj pek geçici bir rağbet görmüş, vapurlara yolcuları oyalamak için hoparlörlü gramofonlar konmasına rağmen, gidip gelme dört saat kadar süren yolun uzunluğu halkın gözünü yıldırmış; bunun üzerine, Şirket, Küçüksu plâjını ihya etmiş, Altınkum, unutulmuş, İkinci

74 numaralı Altınkum Vapuru
(Resim: Behçet)

Cihan Harbi başlarından itibaren de askerî memnu mıntaka içine girmiştir.

ALTINKUM VAPURU (74 numaralı) — Mülga Şirketi Hayriyenin büyük vapurlarının en yenisidir; ve zarif, güzel bir vapurdur. 550 ton hacminde olup 950-1000 yolcu taşıyabilir, çift uskurludur ve sür'ati 12 mildir. Bir kaptan, iki çarkçı, bir lostromo, dört tayfa (gemici), iki yağcı, iki ateşçi iki kömürcü, bir memur ve üç kamarot ki ceman mürettebatı on sekiz kişidir. Bütün vapurlarda olduğu gibi bir de kahve ocağı ve kahvecisi vardır. 1929 da hizmete girmiş olan geminin ilk süvarisi merhum Beykozlu Şeref kaptandır. Sonra Hayri kaptanın (Hayri Günür) idaresine verilmiştir; 1946 da süvarisi Eyyublu Mehmed kaptan olup ihtiyat kaptan Seyfeddin Günür tarafından sevk ve idare edilmekte idi.

Bütün emsalinde olduğu gibi baş tarafı ikinci mevki, arka tarı birinci mevki, dip ve orta kat salonlariyle bir güvertesi vardır; birinci mevki güvertenin baca altı ile beraber yarısına yakın bir kısmı da icabında sökülebilir kapalı güvertedir. Baş güverteye çıkmak için baş tarafında ayrı bir merdiven yoktur; birinci mevki güvertesinin kapalı kısmından iki yan kapısı ile geçilir. Orta kat salonlarının dışında da boydan boya iki sıralı ahşap yan kanapeleri vardır.

ALTINLI KADIN — İkinci Mahmud devrinde İstanbulun sayılı zenginlerinden; bu hükümdarın ablası Esma Sultanın hazinedarı idi. Lâvtada devrinin eşsiz bir sazendesi olup İkinci Mahmud Altınlı Kadının sazını dinlemek için Sultanın Eyyubdaki yalısına sık sık gelirmiş; bi iradei seniye ile İstanbula dâvet edilen Kesriye âyanından Ahmed (?) Beyle evlendirilmiş, bu izdivaçdan da, geçen asır sonlarının namlı hovarda ve mirasyedilerinden olup (H. 1283) 1867 de menzulen vefat eden Eyyublu Şükrü Bey doğmuştur. Şükrü Bey, Cumhuriyet ordusunun kıymetli fen adamlarından binbaşı Talât Pamir'in dedesidir.

ALTINORDU SPOR KULÜBÜ — Büyükşehrin büyük spor kulüplerinden biri idi; kapanmış dağılmıştır.

Galatasaray Spor Kulübünün futbol takımının Macaristan turnesinden dönüşünde (B.: Galatasaray Spor Kulübü), bu sayahata iştirâk eden âzanın bir kısmı, Progre adı ile merkezi Kadıköyünde olan ayrı bir kulüp kurmuşlardı; bunların başında 1946 da ölen Muallim Aydınoğlu Raşid bulunuyordu. Mektep ve semt arkadaşlarının yardımı ile, o sırada yeni kurulmuş olan Ünyon kulübünden Alâeddin, Mehmed Ali, Hayreddin, Behçet, Saffet, Pertev, Selâmi, Refet, Cemal ve Necmeddin de Progrenin ilk âzaları oldular. 1910-1911 yıllarında kurularak bir iki mevsim Cuma likine iştirâk eden Darülfünun Terbiyei Bedeniye kulübünden ayrılan Avukat Abdullah, Sarı Cemil, Subhi, Hamdi, Sabri, Celâl, Mahmud Vehbi,; ve daha sonra da Üsküdarlı Sedad Aziz, Kardeşi Nihad Aziz, Fitil Nuri, Sadık Riza, Tıbbiyeden Doktor Salâhaddin, Cevdet ve bunlardan başka isimleri hatırlanamıyan daha birçok gençlerle takviye edilen Progre 1912-1913 snelerinde Pazar Likinde daha sonraları Cuma Likinde çok kuvvetli bir takım halinde faaliyetine devam ederken âzasının ekseriyeti tarafından verilen bir kararla «Altınordu» adını aldı; formasını da gümüşî ve kırmızı (çelik ve kan rengi) olarak seçti. O sıralarda kulübün fahrî reisi olan Aka Gündüz, bir Altınordu marşı yazmıştı ki güftesi şudur:

Bu orduyu gençlik kurdu
Hak yoluna çkıp durdu;
Bu halis Türk Altınordu
Kurtaraçak öksüz yurdu.

Ey ak tuğlu Türkün oğlu!
Kalbin îman ile dolu:
Ey Şark eri, Altınordu
Kurtar çorak, öksüz yurdu.

O zamanın spor kulüplerinde hâkim olan feragat, fedakârlık havası sayesinde 1913 ten itibaren İstanbulun namlı kulüplerinden biri oldu.

Hiç sarsılmadan ve daima ileri yürümek suretiyle onbeş yıl içinde Altınordu futbol takımında Hüseyin, Hasan, Necmeddin, Nuri ve Nihad Türk futbolunun birer As şöhreti oldular.

Atletizmde pehlivan Celâl, Mesud, Subhi, Harun, Fuad, Sarı Cemil'den müteşekkil kuvvetli bir ekip ile en çetin müsabakalara iştirâk ederek atma, atlama, sür'at ve mukavemet koşuları ile bayrak yarışlarında o zamanın en iyi atletlerini yetiştiren Galatasarayın karşısında kuvvetli bir rakip oldu.

1914 te tesisi ettiği İzcilik teşkilâtı ile

Galatasaray ile beraber tatbikat seyahatlarına iştirâk etti.

Ve yine bu snelerde Fenerden iltihak eden Bekir, Nuri, Haydar'ın iştirâki ile takviye edilen Altınordu birinci futbol takımı, futbol ve hokeyde kahir bir zeferle üst üste üç sene İstanbul şampiyonluğunu kazandı; Müdafaayi Milliye Cemiyetinin tesis ettiği futbol ve hokey şildlerini aldı.

İdare merkezini bir hayli zaman eski Ünyon kulüpte tesis eden Altınordu bir zaman sonra yine Kadıköyde Raşid Paşa yalısın denilen binada geniş bir programla çalışmağa başladı.

1920-1921 sneleri İdman Cemiyetleri İttifakının tesisi etrafındaki faaliyetlerde Altınordu bu teşekküle, kuvvetli zahir oldu.

1923 de tesis edilen bu teşkilâtın içinde Altınordu idarecileri hemen her şubede yer aldılar ve bütün kuvvetleriyle ve en dürüst bir tarzda teşkilâta hizmet ettiler.

Boğaziçinde emektar Altınordu'lu Sabrinin himmeti ile tesis edilen denizcilik şubesi, ideal bir spor teşekkülü idi. Boğazda, Mododa, Yenikapıda deniz yarışlarında yağlı kürekte bilhassa tek çiftede, üç çiftede parlak galibiyetler kazandı.

1925 de Maarif Vekâletinin teberru ettiği 2000 lira ile binbir müşküle göğüs gererek şimdi metrûk bir kayıkhane olan binayı yaptılar. Fakat bir müddet sonra da idarecileri arasına, bir geçimsizlik girdi ve bu büyük kulüp, bu yüzden dağılıverdi. Ömrü, yirmi beş yıl sürmüştür. **Eşref Mutlu**

ALTIN VARAK, ALTINVARAKÇILAR — Altın varak, külçe hâlinde alınıp kâğıddan daha ince, tül gibi yaprak hâline getirilmiş altın, eskiden İstanbulun şöhreti dünyaya yayılmış el sanayiinden iken, ondokuzuncu asır sonlarında Avrupadan gelen fabrika işi altın varaklar ile rekabet edememiş, İstanbulda yapılan altın varaklar, bu kıymetli mâdenin sâfiyyet ayarı bakımından da çok üstün olduğu halde altın varakcılık sür'atle sönmüş, işçisini besleyememiş, kısa bir zaman sonra Büyükşehirde tek altınvarakcı kalmamıştır.

Altınvarakcı atölye-dükkânları Bayazid ile Süleymaniyede idi, birkaç dükkânda Sultanhamamında vardı.

Bir altınvarakcının avadanlığı şu âletlerden teşekkül etmişti:

Çift veya tek merdaneli hadde

4 kiloluk ağır çekiç

1 kiloluk hafif çekiç

25-30 santimetre karelik perdahlı mermer taş

Güderi.

Deri (alt tarafına Tirşe, tüy tarafına Bar denilirdi)

Tavşan ayağı

Dagar denilen ensiz toprak tava

Görünüşde basit, fakat hem bâzu kuvveti, hem de el hafifliği, dikkat ve sabır isteyen bir sanat idi.

Evvelâ haddeden geçirilip kalınca bir kâğıd kadar inceltilen altın safihaları muayyen eb'adda kesilerek derinin tirşe tarafı arasına konularak mermer üzerind ağır çekiçle ve hafif darbeler ile derinin bar tarafından döğülür; incelip açılan altın, derinin dört kenarından taşmaya başlayınca taşan kısımlar kesilirdi; bu ilk amelyeye «rık» denilirdi.

Sonra bu incelmiş altın safihalar yine muayyen eb'adda kesilmiş ikinci parti başka deriler arasına konulur, bu sefer de daha dikkatli ve hafif çekiçle döğülür, bu ameliyye de «zar» denilirdi. Altın biraz daha yayılır, incelir, derinin kenarlarından taşınca da, taşan kısımlar kesilirdi, altın varaklar da artık elde edilmiş olurdu; son ve üçüncü perdaht ameliyesi kalırdı. İncecik altın yaprakcıklar kemâli itinâ ile ve teker teker 6,5×12,5 santim eb'adında güderiler arasına konulur, son derece dikkatle ve tabii yine hafif çekiçle tekrar döğülür, güderinin kenarlarından taşınca perdaht ameliyesi de sona erer, taşan kısımları kesilen altın varaklar, aralarına tükürük kâğıdı denilen ince kâğıdlar konularak onar varaklık desteler yapılır ve 20 destesine «Tefe» adı verilirdi, satışa arzolunurdu; bir tefede 200 altın varak bulunurdu.

Dövme ameliyelerinde altının kolay ezilip yayılması için muayyen bir hararet gerektiği için mermer tezgâh içine ateş konulmuş dagar, toprak tava ile ısıtılırdı. Her ameliye sounda taşıp kesilen altınlar da tezgâhtan tavşan ayağı ile süpürülüp toplanır, tekrar haddeden geçirilmek üzere eritilir, külçeleştirilirdi; altınvarakcılar işledikleri kıymetli mâdenin zerresini zâyi etmemeğe bakarlardı. Süpürme işinde tavşan ayağının fazileti de, üzerine incecik altınların yapışmaması idi.

Altınvarak, bilhassa müzehhibler, mücellidler, minyatürcüler, lâke ressamları ve levha yazan hattatlar tarafından kullanılırdı. Kullanılış şekilleri değişikdi, mücellidler kalıbla basma sureti ile, müzehhiblerle ressamlar ve hattatlar ise arab zamkı veya bal ile karıştırarak fırça ile sürme suretiyle kullanırdı. Bazı kaba işlerde, meselâ altınla yaldızlanacak kubbe ve minâre alemlerinde, saray, konak ve yalıların tavan, dıvar, kapu nakış ve tezyinatında, gemilerin burun ve mahmuz tezinatında, saltanat kayıklarının altın yaldızlı süslerinde kullanılan altın yaldız ise, sahk edilmek sûretiyle elde edilen altın tozu ile yapılırdı. Altın varakcılar son perdaht amelyesi kırpıntılarını ayrı kutularda toplarlar, onları da piyasaya bu gibi işler için arz ederlerdi; minyatür, yazı ve tezhib gibi küçük ince sanat işlerinde varakın toza tercihi, mâdenin kıymetinden, altın varakın hem kolay muhafazasından hem de toza nazaran daha az fire vermesinden idi.

On altıncı asra ait aşağıdaki fermanlar bu san'at ve esnaf hakkında okunmağa değer (bugünkü dile çevrilmiştir):

«İstanbul Kadısına hüküm ki,

«Divanı hümayun kâtipleri, hassa nakkaşları ve mücellitler şöyle bir şikâyette bulunmuşlardır: İstanbulda Altunvarakcılar eskiden varakları büyük kalıba göre işlerlerdi, altun varakın destesi on beş ve gümüş varakın destesi beş altuna istenildiği kadar bulunurdu. Şimdi ise varakcılar altunu hem küçük kalıba işliyorlar hem on beş akçeden ziyadeye satıyorlar, bize ve İstanbulda altunvarakkullananlara kifayet miktarı vermiyorlar, hariçten gelenlere ziyade paha ile satıyorlar, altuna sıkıntı çekiliyor, içlerinde Ferhad adındaki kimse Bursa ve Edirneden altunvarak alıp küçük varaklar haline koyup İstabulda ziyadeye satıyor; bazıları altunu arzu edilen şekilde işlemeyip ayarı noksan altundan ham iken kalıp edip ekser varakları delikli ve üç dört parça edip ziyadeye vermekle bize ve mirî mala gadrederler...» (H. 981 = M. 1573).

Bu fermanın alt kısmında, Altınvarakcı esnafı nizamının düzenlenmesi için Silâhdar Hüsnü'nün Altınvarakcılar kethüdası ve Altınvarakcı esnafından Sinema'nın da bu esnafa Yiğitbaşı tâyin edildikleri bildirilmekle, yukarıdaki şikâyet edilen maddelerin de gereği gibi önüne geçilmesi, uygunsuz, hilekâr esnafın da şiddetle cezalandırılması emredilmektedir.

(H. 999) 1590 tarihli bir fermanda ise: Altınvğarak işliyen altıncıların bir sikke altından dört deste varak işliyecekleri, bir altından dört desteden ziyâde altınvarah işlenmesinin menedilmesi, altınvarakları için mühürlü kalıplar kullanılması ve Altınvarakcı esnafının sık sık teftiş edilmesi emredilmektedir.

Gariptir ki elleri altın işlediği halde İstanbulun altınvarakcı esnafı kadimeden son nesline kadar Büyükşehirde zıpırlıkları, külhânîlikleri ile mâruf ola gelmişlerdi. Sanatlarının Avrupa rekabeti karşısında sarsıldığı bir devirde iki altın varakcının işlediği bir cinâyet İstanbulda öyle derin akisler yaptı ki âdetâ altınvarakcılığın sönmesini tâcil etti; 1891 de yirmi üç yaşında Horhorlu Nazmi ve yine ayni yaşlarda Cellâdçeşmeli Hakkı adında iki altınvarakcı ketebeden Osman adında uygunsuz bir genç yüzünden Vasfi Bey adında muhitinin hürmet ettiği bir adamı bir gece Muradpaşa Camii arkasındaki yangın yerinde öldürdüler, cinâyet kaatillerin üzerine âmme nefretini öylesine çekti ki sanatlarının altın adı dahi bakır oldu. Vasfi Bey için 36 kıt'alık bir destan yazmış olan Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hoca:

Böyle bir şenâat, böyle kahbelik
Ne görmüştük ve ne dahi işitdik
Altınvarakcıya sürüldü leke
Denildi cümlesi etmez metelik

Selâm vermediler esnâfı diğer
Tıraş etmem dedi gitdiği berber
Tulumbacılıksa merdlik, yiğitlik
Kol altına girmediler beraber

Altınvarakcılar oldular bednâm
Halkı İstanbuldur alan intikam
Bir ferd uğramadı dükknlarına
Sinek avladılar bir sene tamam

Çıkamaz oldular hiç bir kahveye
Başladılar terki sanat etmeye
Hamama girseler dellâklar bile
Kese sabun vurmam dedi kahbeye

Altınvarakcının çıkınca haçı
Avrupanın malı buldu devâcı
Gedikleri birer birer satıldı
Satın alan bakırcıyla kalaycı.

diyor ki ne kadar mübalâgalı olsa ağır bir âmme boykotunu göstermektedir.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi; Vâsıf Hoca, Not.

ALTIPARMAK — Palamut balığı ailesinin Sivriden ayrı bir cinsi, bir çifti (10 okka) 12 kilo 800-900 gram gelir; İstanbul balıkhanesinde pek nadir olarak görülür (B. : Palamut Balığı).

ALTLIK — Kalemin rahat işlemesi için hattatların koydukları mukavva, bu iş için sûreti mahsusada yapılmış, kâğıd safihaları üzerine meşin kaplı âlet, ki zamanımızda eski altlıklar tamamen terk edilmiş, antikacılık mevzuuna girmiş, onların yerine de, yazı masaları üzerine «sous-main = sumen» denilen frenkkârî altlıklar yerleşmiştir.

Mücellidler tarafından yapılan eski altlıkların arasında hakiki sanat eserlerine rastlanır; eski hattatların şahsî servetlerinin gözle görüleni, yazı çekmeceleri ve hokka takımlarının yanında kullandıkları altlıkların nefâset ve kıymeti idi. Türlü nakışlarla bezenen ve tezhib edilen altlıklar ekseriya yapan mücellid ve müzehhibler tarafından bir sanat eseri olarak imzalanırlardı; değerli tarih bilgini M. Zeki Pakalın, mücellidbaşı Salih Efendinin Sultan Abdülâziz için yaptığı bir altlığın kırk liraya satıldığını söylüyor (1946 dan evvel). 1959 da müzehheb ve hurda çiçek nakışalı pek nefis bir altlık 1000 Türk lirasına satılmıştır, kudreti olan için seve seve verilecek paradır.

ALTMIŞDÖRTLÜLER — Yeniçeri ocağının Altmış dördüncü ortası Galatanın muhafazasına memur idi; Yeniçeri ocağının bir haşarat yatağı olduğu devirde ise, Altmışdörtlüler türlü fisk ve şenaate, türlü fesad ve rezalete sahne olan bir semtte, asayiş ve inzibatı temin edecek yerde, her biri bin bir uygunsuzluk yapar vurucu kırıcı kabadayılar kesilmişti; gün geçmezdi ki elleriyle bir kan dökülmesin; her gün, avrat veya oğlan yüzünden handa, kahvehanede, meyhanede saldırmalı, tabancalı bir vaka çıkarmak onlar için idi. Bazan bu kavgalar, birer küçük sokak muharebesi halini de alıverirdi (B. : Civelek, Altmışdördün; Galata; Yeniçeriler).

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi

ALTMIŞİKİ — Mora ihtilâli sırasında Rum ihtilâlcileıin Eterya Gizli Cemiyetinin şifresinde «İstanbul» karşılığı olarak kabul edilmiştir (B. : Eterya Gizli Cemiyeti).

Bibl. : Cevdet Tarihi, XI.

ALTMIŞLIK TÜTÜN — İkinci Abdülhamid'in son devrinde, yirmi sigara sarılabilecek bir paketi altmış para olan; ucuzluğundan ötürü, İstanbul halkının orta halli büyük ekseriyeti tarafından kullanılan bir tütündür. Fukara halk, arabacı ve kayıkçı gibi ayak takımı umumiyetle kaçak tütün içerdi.

ALTUNCUOĞLU — On yedinci asır ortasında İstanbulun ayak takımından bir uygunsuz ve rezil adamdır; İkinci Sultan Osmana karşı büyük ve kanlı ihtilâlde, bu genç hükümdar, ihtilâlciler tarafından sarılıp türlü hakaret ile Ağakapısından alınıp Aksarayda Et meydanında Yeniodalar denilen Yeniçeri kışlasındaki Orta Camiye götürülürken, at üzerinde bulunan onsekiz yaşındaki genç pâdişahın baldırlarını sıkarak tecavüzünü şenaat derecesine vardırmış ve lisanen de edebten hariç iğrenç küfürler savurmuş, Sultan Osman:

— Behey edebsiz mel'un! Pâdişahınız değil miyim? Nedir bu ettiğiniz cefa!? diye bağırarak ağlamağa başlamıştı.

Vakadan sonra Sultan Osman'ın kaatilleri idam olunurken bu Altuncuoğlu da yakalanmış ve işkence ile idam olunmuşur (B. : Osman II., Sultan).

Bibl. : Naimâ tarihi, II.; Kâtip Çelebi, Fezlike, II; Peçevîli tarihi, II.

ALTUNDÜRRİ (Arakel Altunyan) — Bir Ermeni tiyatro müessisidir. 1840 da İskenderiye'de doğmuş ve 7 Haziran 1886 da İstanbulda vefat etmiştir. Aristakes Altundürri'nin oğludur.

İlk tahsilini Mısırda yapan A. Altundürri, orada türkçe, arapça, fransızca ve itlyanca lisanlarını öğrenmiştir. 1851 de pederi ile birlikte İstanbul'a gelerek Hasköye yerleşmiştir. Bir müddet de mezkûr semtte bulunan Nersesyan mektebinde okumuştur. 1858-1859 mevsiminde Hasköyde faaliyete geçen İstanbulun ilk Ermeni tiyatrosunun kuruluşunda büyük rolü olmuştur. İlkönce bu tiyatroda «Ervant I.» adlı bir piyes temsil edilmiştir. Fakat tiyatro yerine kazino için müsaade alındığından, bina aynı hafta içinde yıktırılmıştır.

Şark Tiyatrosunun da kurucularından

olan A. Altundürri, Patrikhane Umumî Meclisine âza da seçilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ALTUNDÜRRİ (Aristakes) — Bir Ermeni devlet adamı ve muharrirdir. 18 Mart 1804 de İstanbulda doğmuş ve 2 Ocak 1868 de İstanbulda vefat etmiştir. Eğinli Arakel Altunyan adlı bir şahsın oğludur.

Küçük yaşta İzmir'e gidip, önce orada, bilâhare Mısırda tahsilde bulunmuştur. Fransızcadan maada italyanca ve arapçayı da öğrenerek devlet hizmetine girip, az sonra Mehmed Ali Paşa'nın kâtibi tayin olunmuştur. Bir müddet «El Mısr» gazetesinin başmuharriri olmuştur. Boğos Yusuf Bey hariciye nazı nasbolunduktan sonra müsteşarlığına getirilmiştir.

Siyasî bir mesele dolayısiyle Fransa kıralı Louis Philippe'e yazılan bir muhtırayı o kadar büyük bir muvaffakiyetle kaleme alır ki, Mehmed Ali Paşa alnını öperek: «Oğlum Altun, senin ismin altun değil dürridir» der. Bundan sonra Altunyan yerine Altundürri soyadını kullanmağa başlar.

Mehmed Ali Paşanın ölümünden (1849) sonra, vazifesinden ayrılarak İzmir'e yerleşip, bir müddet orada ticaretle meşgul olmuştur. 1851 de İstanbula gelerek, Cezayirliyan Mıgırdiç Amira ile birlikte Şam gümrüklerini iltizam etmiştir.

Cemaat işlerinde de faaliyeti ehemmiyetlidir. 1857 de Patrikhâne cismanî meclisine âza seçilmiştir. 1860 da Ermeni cemaatinin nizamnamesinin (Nizamnamei Milleti Ermeniyan) hazırlanmasında büyük rolü olmuş ve tahrirat heyetinde bulunmuştur. Keza 1860 dan ölümüne kadar Patrikhâne umumî meclisine âza olmuştur. «Kenovape» adlı bir romanı da fransızcadan ermeniceye çevirmiştir.

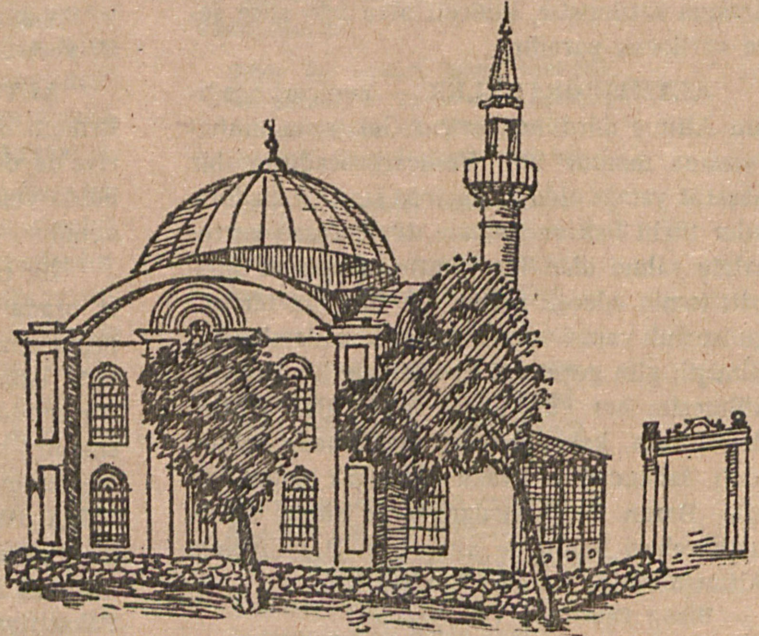
Kevork Pamukcuyan

ALTÛNÎZÂDE CAMİİ — Kısıklı ile Küçükçamlıca arasında kendi adına nisbetle anılan semttedir; kâgir yapı, dört duvar üzerine oturtulmuş bir kubbeden ibaret, taş minareli, geçen asır sonlarının san'at ve güzellik kıymetinden mahrum bir camidir. Büyükşehrin tarihine geçmiş zenginlerden Altûnîzâde İsmail Efendinin hayır eseri olup duvarı yıkılmış bahçe kapısının üzerindeki manzum tarih kitâbesi şudur:

Bismillâhirrahmanürrahim

Râhi Hakka hayridüb Altûnizâde eyledi
Ma'deni cûd-ü sehâsından nisâr sîm-ü zer
Yaptı bir cami ki oldu camii nûri mübin
Kıt'ai elmasdan resmi lâtifü hubter
Sengi tarihi mücevher olsa şayandır Senih
Oldu İsmail efendi ma'bedi hayrüleser
1282 (1866)

Son cemaat yeri kâgir bir bölme içinde ve mermer döşelidir; son cemaat yerinin bahçeye açılan medhal kapısı da bir camekân içine alınmıştır. Son cemaat yerinden asıl mâbede birisi büyük ve ortada, ikisi de küçük ve iki yanda üç kapıdan girilir. Son Cemaat mahallinin iki yanında iki merdiven vardır ki soldaki kadınlar mahfeline, sağdaki müezzin mahfeline çıkar. Minber ve vâiz kürsüsü cilâlı mermerden yapılmış olup kabartma nakışlarla tezyin edilmiştir. Ortada bir küçük avize, et rafında da sekiz top kandil vardır. Biri mihrabın üzerinde, biri orta büyük kapının üzerinde, diğer ikisi de karşılıklı iki yan duvarlarda hattat Sami'nin siyah zemin üzerine altın yaldız ile yazılmış gayet güzel dört tane büyük

Altûnîzâde Camii
(Resim: Behçet)

tâlik levhası vardır; mihrab üzerindeki, 1309 da yazılmış:

Elâ bizikrillâhi tatmainnel kulûb

Kapının üzerindeki 1306 da yazılmış:

Hâzâ min fazli Rabbi

Sağ duvardaki 1305 de yazılmış:

Dahilek yâ Resulullah

Sol duvardaki de 1303 de yazılmış:

Hüvessemiül alim

levhalarıdır. Camii tezyin eden levhalar arasında bir nefise de Abdülfettah Efendinin, yine siyah zemin üzerine altın yaldız ve sülüs hat ile yazılmış büyük bir:

Lâ ilâhe illâllah elmeliktil hakkül mübin
Muhammed Resulullah sadikül va'dül emin

levhasıdır.

Mihrabın sağındaki saat de, İstanbul saâtçiliği bakımından kıymetli bir eserdir; kadranının üzerindeki bir plâkta tâlik hat ile ve Arapça şu ibare yazılıdır:

«Kad ihteraa hazel üslûb Zenberekçioğlu min Dârüssaltanatül aliyye».

Minberde bir sancak vardır ki, camiin en kıymetli süsüdür denilse yeridir: İsmail Efendi, Meşrutiyetin ilânında İstanbul meb'usu olmuştu; Rusya ile muharebe başlayınca (93 seferi), vatanperverliğin en yüksek örneklerinden birini göstermiş, bir gönüllü taburu teşkil ederek efradının her masrafını (iaşesini, techizatını, silâhını, esvabını ve geride bıraktığı ailesinin iaşesini) üzerine almıştı. Minberdeki sancak işte bu gönüllü Altûnizâde taburunun sancağıdır.

Camiin sair duvar, mihrab ve kubbe tezyinatı alelâde nakkaş elinden çıkmış zevksiz şeylerdir.

İsmail Efendi, Camiinin yanında bir rüşdiye mektebi, bir hamam ve camie vakıf bir sıra dükkânlar yaptırtmıştı ki, 1946 temmuzunda bu notlar yazılır iken dükkânların büyük bir kısmı ile mektep yıkılıp yer ile bir olmuş, hamam bir harabe halinde bulunuyordu. Vaktiyle pek şenlikli ve mamûr olan semt ise pek ıssız ve tenha idi.

İsmail Efendi merhumun kabri de camiin mihrab duvarı önündedir.

Bibl.: B. Olker, Gezi Notu.

ALTÛNİZÂDE MESCİDİ — Şehzadebaşı civarında Onsekizsekbanlar sokağında idi; 10 Temmuz Aksaray yangınında yanmış, yerle bir olmuş, yalnız duvar enkazı kalmıştır. Bu Mescidin ilk bânisi, Kanunî Süleyman devri ülemasından Akhüsameddin Efendidir ki, Sultanselimde hamam yanında «Hamamiye Medresesi» diye anılan bir de medrese yaptırtmıştı. Vakfı kalmadığı için uzun zaman bakımsızlıktan pek harap olan Mescid, İkinci Mahmud'un son devrinde Çamaşırcı Hacı Mustafa adında bir hayır sahibi tarafından fevkanî olarak ihya edilmiş ve o tarihtenberiye de Çamaşırcı Mescidi diye anıla gelmişti; Altûnizâde İsmail Efendi de bu mahallede konak sahibi olunca Çamaşırcı Mescidini daha güzel bir şekilde yeniden yaptırmış, mâbed üçüncü defa adını değiştirip Altûnizâde Mescidi olmuştu.

ALTUN MADENİ (Sarıyer) — Boğaziçinin Rumeli yakasında Sarıyer köyünde mevcut olduğu asırlardanberi söylenegelen bir madendir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin birinci cildinde bu köyden bahsederken şu satırları yazıyor:

«Evsafı meâdini zeheb - Âli Osman devletinde tâ Sultan (?.. isim zikredilmiyor) asrına dek bu maden işlenüb halis altun olurdu. Badehu Defterdar ayar tutub iradı masrafına kifayet etmediğinden muattal ettiler».

Sözlerine itimad edilir kimseler: «Maden işlerinden anlıyanlar, Sarıyerde, bir altun damarının mevcudiyetini ve kükürtle karışık olduğunu söyler» derler; ve «belki biraz fazla hayal dolu bir tahmindir, çok derin, fakat gayet zengin bir madenin mevcudiyeti muhakkaktır» diye ilâve ederler.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ALTUNOLUK — Kâbei Muazzamanın oluğu; tamiri lâzım geldikte İstanbulda altun kaplama ile işlenmesi, Kanunî zamanından kalmış imparatorluğun şan ve şevket an'analarından idi; eski oluk, Hac dönüşü Emirülhac olan zat tarafından getirilir, yenisi de yine Emirülhac tarafından götürülüp yerine konulurdu. İstanbulda Altunoluğun yapılması için büyük camilerden birinin iç harem avlusu tahsis edilirdi; Kanunî Süleyman, ilk Altunoluğu Süleymaniyede, Birinci Ahmed de ikinci Altunoluğu Şehzâde camiinde yaptırtmış; ondan sonra yapılan Altunoluklar da Sul-

tanahmed Camiinde işlenmişti. Eski oluk parça parça kesilir, vezirlere ileri gelen ulemaya, ricale hediye olarak dağıtılır, bu zevat ve ailesi tarafından da mübarek bir yadigâr olarak saklanırdı. Altunoluk yapılacağı zaman, bunu yapacak marangozlar ve kuyumcular, bu esnafın içinde dindarlığı, iffet ve namusu örnek olanlardan seçilirdi; esnaf için bu işe memur olmak büyük bir mazhariyet bilinir, ücretsiz, fahrî olarak çalışılırdı.

ALTUNOLUK — Geçen asır sonlarında Samatyanın en namlı gedikli meyhanelerinden; akşamcılarının çokluğu ile meşhurdu; yeri tesbit edilemedi.

Bibl. : M. Tefvik, Meyhâne.

ALTUNUÇOK'UN KONAĞI — On sekizinci asır ortalarında İstanbulun en namlı konaklarından biri idi; Saraçhanebaşında idi; sahibi olan Mehmed Ağanın devrin esnaf veya tüccarından servetiyle meşhur bir sima olduğu anlaşılıyor, vak'ananüvis Raşid Efendi, tarihinin beşinci cildinde, bu konaktan Hicrî 1130 Cibali yangını münasebetiyle bahsederken, büyük ateş afetinde mahvolduğunu da bildiriyor: «Zeyrekte Sultansarayı (?) yanarken Atpazarı; Vefa semti yanarken Eskiodalar; ve Saraçhanebaşında Altunuçok Mehmed Ağanın hanesi yanarken Küçüklanga... tutuştu..» diyor (B. : Cibali Yangınları).

ALTUNTOP — On dokuzuncu asır başında İstanbulun namlı köçeklerinden; bir Ermeni genciydi, Ermeni milleti arasında nadir rastlanan güzellerdendi. Enderunlu Fazıl, çenginamesinde, bu köçek hakkında:

Hele indimde benim rânadır
Ermeni olmasa müstesnadır!

diyor.

ALTUN VARAK — (B. : Altın varak).

ALTUN VE GÜMÜŞ EŞYA YASAĞI — Hicri 1204 (M. 1789) Rus harbinde çıkmış bir yasaktır; aşağıdaki satırlar, bu yasağı bildiren fermanın bugünkü dile çevrilmiş suretidir:

«Yüzük, kılıç ziynetleri, kuşak paftası ve kadın asım takımından maada altun ve gümüş kullanılması şer'an haram iken gitgide altun ve gümüşten çeşitli kaplar kacaklar yapılmağa başlanıp para kesmek lâzım geldikte altun ve gümüş bulunmaz olmuştur. Bilhassa böyle harb zamanlarında ise paranın çoğaltılması son derece lâzım olduğundan bu hususun şer'i ciheti Şeyhülislâm Efendiden sual ve yüzük, kılıç ziynetleri, kuşak paftası ve kadın asım takımından maada altun ve gümüşten yapılmış şeylerin kadınlar ve erkekler tarafından kullanılması haram olur mu diye istifta olundukta elcevap olur; altun ve gümüş cihad için lüzum olmakla altun ve gümüşten yapılmış eşyanın sahipleri tarafından Darphaneye satmaları için emir çıksa bu emre itaat vâcib olur mu diye istifta olundukta elcevap olur diye fetva verdiğinden devletin şânı için Enderunu Hümayunda birkaç raht alıkonulup gerek Enderunu Hümayunda gerek has ahır hazinesinden ne kadar (altun ve gümüşlü at eğerleri ve takımları ve sırmalı örtüler varsa), Vâlide Sultan ile sair sultanların bütün altun ve gümüş kap kacakları Darphâneye teslim olunduğundan vüzerâ, ulemâ, rical vesair kimselerin harem ve selâmlıkta olan altun ve gümüşten (her türlü eşyanın) akçesi ile Darphâneye teslim etmeleri emir olunur; bu emre itaat etmeyip eşyalarını gizleyenler çıkarsa Allahın ve Peygamberimizin lânetine uğrasınlar. Bu fermandan otuz gün sonra ellerinde kullanılması memnu altun ve gümüş eşya çıkanlar cezaya çarptırılacaklardır.»

Ellerinde altun ve gümüş türlü eşya bulunan kimselerin, Darphâneye birkaç parça şey verdikten sonra bu fermana itaat etmediklerini ve pek çok şeyin bir müddet için gizlendiğini belirtmek gerekir.

Bibl. : Ahmed Refik, Onüçüncü hicri asırda İstanbul hayatı.

ALTUN VOLİSİ — Beşiktaş ile Dolmabahçe arasında bir Voli yeridir, eski balıkçılar an'anesinde: Yüzde altı aidat ile Beşiktaş, Fındıklı, Sarıyer, Büyükdere ve Rumelikavağı kancabaş ıgrıb ve manyat kayıkları avlanırdı; bu kayıklar olmadığı zaman sair yerlerin ıgrıb ve manyatları balık tutabilirlerdi.

Bibl. : K. Deveciyan, Balık ve Balıkçılık.

ALTUN YOL — Topkapı Sarayının hareminde bir koridorun adıdır; iki tarafı nefis çinilerle süslü olan koridora bu ismin ne münasebetle verildiği bilinmiyor. Alemdar Mustafa Paşanın Üçüncü Sultan Selimi tahtına çıkarmak için sarayı bastığı gün, sarayda padişah Dördüncü Mustafanın taraftarları Sultan Selimi şehid ettikten sonra tahtın tek vârisi olarak kalmış şehzâde Mahmudu öldür-

mek istemişler, fakat şehzâde, sadık dostları tarafından bu Altın Yol üzerindeki bir merdivenden Cevri Kalfa dairesine kaçırılarak Sultan Mustafalı kaatillerden kurtarılmıştı. (B. : Topkapı Sarayı; Mahmud II; Cevri Kalfa)

ALUS (Sermed Muhtar) — Büyük muharrir; eserlerinde, İmparatorluğun son asrındaki İstanbul hayatından zengin sahneler nakleden velud bir kalem ve ancak kendisine yakışan şirin, rindâna ve kalenderâne, taklit edilemez bir üslûp sahibi; İstanbul Ansiklopedisinin, kıymetli notlar vermiş en yakın kalem arkadaşlarından; nesli gittikçe azalan serâpâ zerâfet, mücessem sâfiyet, irfan ve malûmatiyle denk feragat ve mahviyet sahibi bir İstanbul çocuğu, gençliği refah ve saadet içinde geçmiş, son yıllarda dünya alâyişine tekme vurmuş bir feylesof; 28 Mayıs 1887 de İstanbulda, Firuzağa mahallesinde doğdu. Göbek adı Osmandır; «Sermed» Ebced hesabiyle, Kameri takvimden doğum yılı olan 304 rakamını gösterir. Pangaltı Harbiye mektebinin Erkânıharp sınıflarına 25 seneye yakın topçuluk ve Askerî Tarih okutan, altmışa yakın eser yazan «Askerî Müze» yi kuran, Topçu Feriki Ahmed Muhtar Paşanın oğludur (B. : Ahmed Muhtar Paşa).

Sermed Muhtar Alus (Resim: Nezih)

O zamana göre, okuma yazma öğrenmesine fazla itina edilen, kâfi derece fransızca da öğretilen, bir vaktin «Hanımlara Mahsus Gazete» sinde «F. K.» imzasiyle makaleleri çıkan annesi Fatma Kevser Hanıme fendi Erkânıharb feriki Âbid Paşanın kızı ve 1270 seferinde Silistreyi kahramanca müdafaa ederek ün almış, sonra müşürlükle Umum Rumeli orduları kumandanı olmuş Mehmed Rifat Paşanın kızının kızıdır.

İstanbulun büyük evlâdı Sermed Muhtar Alus'un millî kıyafetle bir çocukluk resmi

Sermed Muhtar Alus ilk ve orta tahsilini hususî muallimlerden yapmış, fransızca ve almanca öğrenmiş, ressam Üsküdarlı Ali Riza Beyden resim dersleri almıştır.

1905 yılının Eylûlünde; o zaman Mektebi Sultanî denilen Galatasaray Lisesinin son sınıfına imtihala girdi; 1906 da diploma aldı. 1901 da, Hukuk mektebini bitirdiği yıl arkadaşları arasında hepsinden üstün numaralar alarak çıktı.

«Çocukluğundanberi defterine hatıra kaydeder, resimler çizerdi. Mektebi Hukuk'ta iken haftalık mecmualarda «Necdet» müstear ismiyle küçük hikâyeler neşretmişti.

1908 de Meşrutiyetin ilânı üzerine yeni yeni çıkan gazetelerin, mecmuaların yarıştığı, halk tarafından kapışıldığı sıralar Galatasaraydan arkadaşı Osman Kemal ve Hukukta sınıf arkadaşı merhum Said Hikmet ile «El üfürük» isimli mizah gazetesini çıkardı. Sonra, «Davul» mizah mecmuasında bazı yazıları, karikatürleri çıktı.

Sermed Muhtar, ilk gençlik çağlarında felsefe ve içtimaiyata merak etmiş, F. Alcan'ın «Bibliothéque de philosophie contemrporaine» e dahil bütün kitapları hatmederken, birdenbire tiyatro piyeslerine merak sarmıştı. Pariste çıkan Illustration mecmuasının okuyuculara sunduğu fasiküllerin hemen hepsi kendisinde mevcuttur. Bunlardan çok çok istifade ettiğini söylemektedir. Neticede, bu yolda telif ve adapte eserler meydana getirmiştir.

«Helâl mal» adıyle dilimize çevirdiği «Dozulé», Muhsin Ertuğrul'un Temaşa gazetesinde tefrika edilmiş, kitap şeklinde de basılmıştır.

Yusuf Ziya Ortaç'la «Messieurs le ronds -de-cuir» den

naklettikleri «Kalem efendileri» Mütareke senelerinin sansürü müsaade etmediğinden Darülbedayi tarafından temsil edilememiştir. Fakat biraz sonra Faruk Nafiz Çamlıbel'le beraber, H. Kistemaekers'den adapte ettiği «L'intinct» Sevkitabiî diye oynanmış; telif bir piyes olan «Gemi Arslanı» nı da Muhsin Ertoğrul, 1925 Ramazanında Ferah Tiyatrosunda sahneye koymuştur.

Gerek telif, gerek adapte piyeslerinin bir kaçı Akbaba gazetesinde tefrika edilmiş, hayli fıkraları, küçük hikâyeleri dahi muhtelif mizah mecmualarında intişar etmiştir.

Sermed Muhtar Alus, 1931 den itibaren günlük gazetelerde devamlı yazılarına girişti. Akşam'da «30 Sene Evvel İstanbul» dan başlıyarak bu yolda mevzulu muhtelif seriler ve romanlar neşretti; bunların Son Posta, Cumhuriyet, Vakit, Yeni Sabah, Tasviri Efkâr, gazetelerinde, 7 Gün, Yeni Mecmua, Hafta ve diğer mecmualarda çıkmıştır. Yazı ve romanlarındaki resimlerin ekserisini de kendisi yapmıştır.

Sermed Muhtar imzası, büyük bir okuyucu kitlesinin sevgisini ve rağbetini kazandı.

İstanbulun bu asîl evlâdı kısa bir hastalığı müteakip 18 mayıs 1952 de vefât etti.

Sermed Muhtar Alus'un eserleri:

Türkçeden Fransızcaya yeni lûgat (Kanaat Kümiz; Gemi Arslanı; İnci Sultan.

Adapteler: Helâl mal; Kalem Efendileri; Sevkitabiî Ev ilâcı, At martini.

Diğer esrleri: Askerî Müze Rehberi: Üç kısım; Aya İrini'nin tarihçesi ve Askerî Müzenin kuruluşu. Eski Osmanlıordusu ve silâhları. Yeniçeri kıyafetleri Müzesi. 1920 de Necmiistikbal Matbaasında basılmıştır, ayrıca fransızca tercümesi de ayni matbaada basılmıştır.

Yeniçeriler ve Osmanlı silâhları (Muallim Ahmed Halid'in Çocuklara tarih serisinden).

Türkçeden Franszcaya yeni lûgat (Kanaat Kütüphanesi neşretmiştir).

İstanbulu Tanıyalım (Küçük İstanbul rehberi. Ahmed Halid Kütüphanesi satın almış, basılmamıştır.)

İstanbulu dolaşırken (1942 de Tasviri Efkâr'da çıktı).

30 sene evvel İstanbul (Akşam gazetesinde 1931).

Masal olanlar (Akşam'da 1931 ve 1932 de).

75 sene evvel İstanbul (Akşam'da 1932 de).

İstanbul kazan, ben kepçe (Akşam'da 1939 da).

40 yıl evvelkiler (Akşamda 1939 da).

Eski günlerde (Akşam'da 1939 ve 1940 da).

Bir varmış, bir yokmuş (7 Günde 1932 de).

Evvel zaman içinde (Yeni Mecmuada 1939 da).

Eski İstanbula dair (Belediye Mecmuasında).

Pazar Sohbeti (Yeni Sabah'ta 1943 te).

Eski konaklar neler anlatıyor? (Tan'da 1936 da).

Gördüklerim, duyduklarım (Akşam'da 1942-1944 de).

Gördüklerim, duyduklarım (Akşam'da 1943 de).

Küçük hikâyeler (Mecmualarda).

Romanlar: Kıvırcık Paşa (Akşam'da 1931 de; kitap hâlinde çıktı);

Pembe Maşlahlı Hanım (Akşam'da 1932 de; kitap hâlinde çıktı);

Harb Zenginin Gelini (Akşam'da 1932 de; kitap hâlinde çıktı);

Sülün Beyin hatıraları (Akşam'da);

Rüküş Hanımlar (Akşam'da);

İmamın havalanması (Akşam'da);

Hanım Efendinin havalanması (Akşam'da);

Kuyumcunun havalanması (Akşam'da);

Hacı babanın havalanması (Akşam'da);

Tombul Mirasyedi (Son Posta'da);

İki gönül bir olunca (Son Pasta'da);

Onikiler (Cumhuriyet gazetesinde);

Eski çapkın anlatıyor (Cumhuriyette. Kitap hâlinde çıktı);

Kırkından sonra (Vakit'te);

Anasını gör, kızını al (Vakit'te);

Harman sonu (Vakit'te);

Bebek Emine (Vatan gazetesinde);

Şahinde Hala (Amca Bey gazetesinde);

Banker Arif (Amca Bey gazetesinde).

ALYANAKYAN (Yetvart) — Bir Ermeni antikacı ve muharrirdir. İstanbul'un âbidâtı ve bu meyanda bilhassa camileri ve kiliseleri hakkında yerli Ermeni basınında neşrettiği kıymetli tetkik yazıları ile tanınmıştır. 1946 sıralarında ölmüştür. Oğlu, pul koleksyioncusu Vahan Alyanakyan'dan hayatı hakkında bilgi istenilmişse de, vaadine rağmen bu satırların yazıldığı 11 Ocak 1959 tarihine kadar kendisinden hiçbir ses çıkmamıştır.

Kevork Pamukcuyan

ALYON (Antuvan) — B.: Alion, Antoine).

ALYON KADAR ZENGİN — İmparatorluğun son devrinde İstanbulda, halk ağzında her hangi bir zatın çok zengin olduğunu belirtmek için kullnılan bir tâbirdi, bazan da: «Alyon kalyon bir adamdır» denilirdi; ki bu Alyon adı, Abdülmecid ve Abdülâziz devirlerinin İstanbulda tavattun etmiş bir ecnebi banker ailesinin adından gelir (B.: Alion, Antoine).

ALYON SOKAĞI — Beyoğlunda Ağacamii karşısındaki Ahududu sokağının eski adı

ki, Abdülmecid devrinin namlı bankerlerinden Antoine Alion'un adına niseble konulmuştu (B. : Alion, Antoine).

AMAÇ (Ekrem) — Avukat, mâliyeci, Büyük Millet Meclisinin sekizinci devresinde İstanbul millet vekili; 10 mart 1914 de Mağnisada doğdu, tahsilini İstanbul Erkek Lisesi ile İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde yaptı; maliyeye intisab ile malmüdürü, tahakkuk şefi, kontrolör, İstanbul Belediyesi Muvazene Müdürü, İstanbul gaz depoları müdürü, Yüksek Denizcilik ve Polis okulları hukuk öğretmeni, İstanbul Umumî Meclisi ve daimî komisyonu âzası oldu. B.M.M. inde Bütçe komisyonunda çalıştı; Türkiye Belediyecilik kongresinde İstanbul ve Şile belediyelerini temsil etti. C.H.P. nin iktidarı kaybetmesinden sonra siyasî görüşlerini değiştirmedi, partide kayıtlı olduğu Yıldız Ocağının başkanlığını deruhte etti; 1959 da serbest avukatlık ve mâlî müşavirlik yapmakta; C.H.P. Genel merkezinin de Muğla temsilcisi idi. Spor hareketleri ile ilgili, Beşiktaş Jimnastik klubünde başkanlık, haysiyet divânı başkanlığı yapmıştır; İstanbul basınına girmiş, Yeni Sabah, La Turquie Moderne ve Vergi Resimler Dergisind kanun ve nizam bahisleri üzerine makaleler yazmıştır. «Yürürlükteki tüzüklerimiz» adında 3 cildlik bir eserin müellifidir; Polis okulu talebeleri için de «Hukuk bilgileri» adında bir ders kitabı vardır.

Ekrem Amaç
(Resim: Nezihi)

ÂMA ÇIKMAZI — Galatanın Emekyemez mahallesinde; bu mahalleyi Arabcamii mahallesinden ayıran Tersane caddesi üzerinde ve caddenin Çeşmemeydanı başındadır; iki araba geçebilecek kadar geniş ve paket taşı döşelidir. Caddeden girildiğine göre sol köşede beş katlı büyük bir kâgir bina, sağ köşede de Yeni Dünya çayevi adında, müşterisi bahriyeli, sandalcı ve gemici takımı büyükçe bir kahvehane vardır; sokağın bu kahvehane boyuna rastlayan kısmı, bir salkım çardağı ile gölgelenmiştir ki, burası ve arkada çıkmaz üzerindeki bir arsa, kahveci tarafından masa ve iskemleler atılarak bahçe halinde kullnılmaktadır, ayrıca taflan fidancıklariyle de yeşillendirilmiştir. Çıkmazın gerisinde kulübe azmanı ahşaplarla bir harap kâgir bina vardır ki, refah içinde yaşamadıkları görülen ailelere mesken olmuşlardır. Merdivenli ve isimsiz bir aralık sokak ile Galatayenikapısı caddesine bağlanmıştır. (Haziran 1946).

Bibl. : REK ve Saim Turgud, Gezi notu.

AMALYA (Büyük) — İkinci Abdülhamid devrinin bu ismi taşıyan iki namlı aktrisi kantocusundan biri ve yaşlısı; ilk defa Pirinççi gazinosunda bir hânende olarak görünmüştü. Sonra bir yangında harap olan Kuşlu Tiyatrosunun sahnesinde bir kanto yıldızı oldu.

Ahmed Rasim'in târifine göre, uzun boylu, duru beyaz, balıketinde, sesi gür, yalnız biraz durgun tavırlı bir kadındı. Zamanın ıstılahınca «geçkin» denilecek çağlarına kadar sahnede yıprandı; fakat Abdi'nin, Kel Hasan'ın ilânlarında adı daima bir kıymet olarak kullanıldı. Son günleri, yalnız gündüzün açık olan ve tiyatrodan ziyade bir rezalethâne olan Sahnei Âlemde geçti; ve Amerikan Tiyatrosunun direktörü Sotiraki ile evlendikten sonra sahneden büsbütün çekildi ve pek çabuk unutuldu. Tâzeliğinde:

Kuzumu kaybettim dağda
Aradım bulamadım bağda
Kaldı gözlerim yollarda
Ağla gözlerim ağla.

Kantosunu Strauss'lardan birinin bir valsine uydurarak okuduğu zamanlar, tiyatronun alkış tûfânına tutulduğunu söylerler. Ahmed Rasim, diğer bir yazısında da şunları yazıyor: «Büyük Amalya, beyazca, karakaş, karagöz, Ermenice hoşur tâbirine mâsadak otuz beşlik kantocu bir kızoğlan kızın her sınıftan, her milletten, elhâsıl her çeşit insandan muhtelif sevdâzedeleri vardı. Bu kız sahneye çıkıp da rumca şivesi, falso sesiyle:

Üstü açık faytonda
Gezerim piyasada
Harf atarım kızlara
Bırakırım merakta

dedi mi, el vurmalariyle hengâmeler kopar,

perde iner inmez ıslıklar, ayaklarla tepinmeler, baston patırtıları, nerede öğrenildiği anlaşılamayıp bir daha mânasına olan Bis!.. Bis!.. sadaları yükselirdi».

Devrin şarkı risalelerine geçmiş bir de meşhur nihavend kedi kantosu vardır:

Tâliim ah tâliim ah, tâliim
Dolabımı açtı döktü yemeğim
Boşuna mı gitti benim emeğim
Dolabımı açtı, ekmeğimi kaptı,
Beni görünce tavana kaçtı.
Kediyi ben yakaladım,
Bir iyice patakladım.
Mırnav mırnav mırnav mırnav,
Miyav, miyav, miyav, miyav!..

Bu kanto, Türk Tiyatrosunun hakikî şahsiyetine henüz kavuşamadığı bir devirde, sahnede bayağı kepâzeliğin örneklerinden biridir; Amalya ve emsali kadınlar ayak takımı alkışı toplamış şöhretlerdir.

Bibl.: Ahmed Rasim, Muharrir buya; Ahmed Rasim, Fuhşi atik; Kanto Mecmuası

AMALYA (Küçük) — İkinci Abdülhamid devrinin bu ismi taşıyan iki namlı aktrisi - kantocusundan biri ve genci; Galatada Tophâne Caddesinde Amerikan Tiyatrosunun yıldızı idi; Galata tiyatrolarının aktörlerinden Todori'nin de karısıydı. Yüzü tatarımsı, fıkırdak, gençliğinden ötürü de fevkalâde rağbette idi. Sesi falso, dili rum çetrefiliydi; fakat sahnede arzı endam edince çılgın bir alkışla karşılanırdı. Bilhassa bir «gemici kantosu» vardı, bu kantoya, göğsü bağrı açık, kolları sıvalı, yalınayak bir «tayfa güzeli» kılık ve kıyafetinde, o devrin İngiliz bahriye neferlerinin giydiği kep-serpuşunun kurdelâsını uçura uçura çıkar, tiyatroda yer yerinden oynardı. Birçok seyircileri çileden çıkartan bu meşhur kantonun güftesi şudur:

Haydi tayfalar
Gemi yalpalar
İçelim şarap
Olalım harap
Laric cumtaralelli hahahay!..

Küçük Amalya, bu kantoyu sarhoş taklidi yıkılmalarla okurdu; seyircilerde fesler, şapkalar havaya fırlar, yerlere baston ve şemsiyeler vurulur, en ön sıradaki hayranları, sahneye ipek mendiller atar, tiyatronun tavanı, o devrin aşağı tabaka halkınca takdir yerinde kullanılan ıslık sesleri ile çınlardı. Ki bu çeşit takdir ve hayranlığa da külhani ağzı ile «fori» denilirdi.

Küçük Amalya'nın kocası ile beraber çıktığı buselik makamında bestelenmiş bir de meşhur «çoban» düettosu vardı:

Çoban — Kuzuları otlatırım
Ben şu karşıki çayırda
Kız — Ben de seni ah görünce
Meyil verdim haylıca
Çoban — Gel güzelim konuşalım
Ateş bıraktın benim canıma
Kız — Yana yana ağlıyarak işte geldim yanına
Çoban — Ben de senin ateşine yanayım
Kız — Hem anamdan hem babamdan
Kaçıp geldim ben sana
(Bu arada sahneye kızın babası girer).
Baba — Hele bakın kızım ile şu çobana
Kuzuları bırakmışlar yüz üstüne ovada
Çoban — Ağlama sızlama sor kızına
Kız — Yandım babacığım ben bu çobana.

Kocasiyle beraber hemen her akşam bir sefer de düettoya çıktığından bu aktrisin halk ağzında diğer bir şöhreti de «düettocu Amalya», idi.

Bibl.: Ahmed Rasim, Muharrir buya; Ahmed Rasim, Fuhşi atik; Kanto Mecmuası

AMANULLAH HAN — Afganistan Kıralı; 1892 de doğmuştur; hükümdarlığı 1919 ile 1928 arasında dokuz yıl sürmüştür; 1921 de Hindistandaki İngiliz hükmetine Afganistanın kesin bağımstzlığını silâh kuvveti ile kabul ettirmiş, fakat milletinin garblılaşması için giriştiği inkılâplarında, aşırı geriliğin kabul edemiyeceği aşırı ileri hareketleri kendisine karşı büyük bir isyanın çıkmasına sebep olmuş, tahtından feragat ederek ailesi halkı ile Hindistana sığınmış ve oradan da İtalyaya giderek Romada yerleşmiştir.

Amanullah Han 1927 de bir Avrupa seyahatinden dönüşünde Kıraliçesi Süreyyâ ile beraber Türkiyeye uğramış, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşanın şahsî misafiri olarak İstanbul ve Ankarada o kadar samimî karşılanmıştı ki memleketimizden Gazinin hayranı ve İstanbulun âşıkı olarak ayrılmıştı. Atatürk'ün ölümünde, cenaze merasiminde bulunmak üzere iki oğlu ile Romadan koşup gelmiş, cihan ölçüsünde büyük bir adamın tabutu arkasında, Dolmabahçe Sarayından Sarayburnuna kadar hüngür hüngür ağlıyarak yürümüştü; Sarayburnunda da bir genç gazeteciye şunları söylemişti:

— Tahtımı kaybettim, vatanımdan ayrıldım, ama bu ölüm bana hepsinden acı geldi...

AMARANOTZ PÜZANTYAN = Bizans'ın sayfiye yeri — Venedik Mıhitarist rahiplerinden meşhur Ermeni tarihçi ve coğrafyacısı, Lukas İnciciyan'ın (1758-1833), 1794 de Venedik'de tabedilen Boğaziçi hakkında mühim bir eseridir. Müellif, Ermeni harf ve rakkamların taşıyan 3-9 cu sihifeleri işgal eden önsözünde, Bizanslı Dionesius, Albialı Gyllius Petrus, Vestfalyalı Johannes Leinklav (ölümü 1593 de Viyana'da), Eremya Çelebi Kömürcüyan (1635-1695), Marcili Luigi, Signor Momars, Floranslı Cestini Domenico, Kozmas Kömürcüyan (rahip Komitas Kömürcüyan'ın (1656-1707) torunu) gibi Boğaziçi hakkında eser bırakan başlıca tarihçi ve coğrafyacılardan bahsetmektedir. Müteakiben, yine önsözde, Boğaziçinin eski haritaları zikredilmektedir. Bu meyanda önce Kâtib Çelebi'nin Hicrî 1145 ve Milâdî 1732 de tab'edilen Cihannûmasında mevcud olan ve sonra da Bon adlı Felemenkli bir şahsın 1735 tarihini haiz haritası kaydedilmektedir. Birinci Sultan Hamidin gününde ise, Devlet emriyle Fransız mütehassıs san'atkârlar tarafından Boğazın yeni bir haritası hazırlandığı ve bunun üzerinde bazı tashihler ve isim ilâveleri yapılarak 1791 de ermenice bir tab'ı da çıkdığı yazılıdır. 1788 de ise, Viyanada Tott adlı bir şahsın ve Fransız sefiri Choiseul-Gouffier'nin verdiği izahata müsteniden yeni bir haritanın basıldığı iş'ar olunmaktadır. Eskilerden ise, Gyllius'un yazdıklarına istinaden, Fransız kıralının coğrafyacısı Nicholas Sanson'un oğlu, Culielmos Sanson tarafından hazırlanan harita zikredilmektedir.

Eski ve yeni bütün kaynaklardan istifade ettiğini söyliyen İnciciyanın eseri başlıca üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda Boğaziçinin adının menşei ve eski şekilleeri; Boğazın uzunluğu; genişliği; nasıl meydana geldiği hakkında rivayetler, akıntılar; havası, rüzgârları ve meşhur kışları; topografisi, sekenesi ve bostancıları; toprağı, mahsulü içme suları; Eskilerin ve Osmanlıların sayfiye yerleri; Bizans imparatorlarının ve Osmanlı padişahlarının sayfiyeye gidişleri; Eskileri ikametgâhları, puthâneleri, manastırları, kiliseleri ve ayazmaları mütalea edilmektedir.

İkinci kısımda, ilâve olarak Sadrâzamlarının tam bir listesi mevcuttur.

Eserin adını taşıyan üçüncü kısım ise manzumdur ve başlıca iki kısma bölünmüştür. Birinci bölüm Rumeli cihetine hasredilmiştir. Sırasiyle, Tophâne, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş Dolmabahçe, Hayrettin ve Beşiktaş, Ortaköy, Defterdarburnu, Kuruçeşme, Arnavudköy, Akıntıburnu, Bebek, Kayalarburnu ve Rumelihisarı, Baltaoğlu yahut Baltalimanı, Emirgân, Tokmakburnu ve İstinye, Köybaşı veya Yeniköy, Kalender, Tarabya, Kireçburnu, Kefeliköy, Büyükdere ve Sarıyarla - Yenimahalle tetkik edilmiştir. İkinci bölümde ise, Anadolu sahilinde bulunan, Üsküdar, Öküzlimanı, Kuzguncuk, İstavroz ve Beylerbeyi, Çengelköy, Kule bağçesi (Kuleli) veya Narlıbahçe, Zeytinburnu, Vaniköy, Kandilli, Göksu, Anadoluhisarı (Güzelcehisar veya Akcahisar) Körfez bahçesi, Kanlıca, incirliköyü ve Sultaniye, Beykoz ve Yalıköyü, Serviburnu, Hünkâr İskelesi, Macarburnu, Yoroz kalesi ve Kavak köylerine tahsis edilmiş ve buraların kimlerle meskûn olduğu başta zikredilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

AMASYAN (Agop Efendi) — Meşhur bir Ermeni ziraatçı ve Devlet adamıdır. 25 Mayıs 1825 de Amasya'da doğmuş ve 1895 yılı Ekim ayında Marsilya'da vefat etmiştir. Serkis Ağa isimli yüksek aileden bir şahsın oğludur.

İlk tahsilini Üsküdardaki eski Cemaran mektebinde yaptı, sonra Paris'teki «Sainte Barbe» kolejinde tamamlamıştır. 1849 da Grignon'daki Ziraat Mektebine girerek 1852 de mezun olmuştur. Aynı yıl Versaille'de bulunan «İnstitut Agronomique» de yüksek tahsile başlamıştır.

1854 de Amasya'ya dönerek 1865 yılına kadar orada pederinin çiftliğini idare etmiştir. Mezkûr şehirde, kozalardan ipek tellerini çekmek için ilk defa olarak bir tezgâh (filture de soie) tesis etmiştir.

Vaktında Paris'de tanıştığı Sadırâ-

Amasyan Efendi
(Resim: Nezih)

zam Âlî Paşanın teklifi ve ısrarı üzerine 1865 tarihinden itibaren Devlet hizmetine girmiştir. Bu meyanda, 1865-1868 yıllarında Erzurum Vilâyetinde Nafia umum müdürü, 1868-1869 yıllarında Bursa'da Sarayı Hümâyun İpek tezgâhları müdürü, 1869-1871 yıllarında Selânik Ticaret Mahkemesi Reîsi, 1872-1873 yıllarında Rusçuk Ticaret Mahkemesi Reisi, 1873-1878 yıllarında İstanbul'da Mülkî Mahkeme âzası olmuştur. Deruhde ettiği bütün bu vazifelerde mühim ve ıslâhatı ile tanınmıştır.

İhtisası ile ilgisi olmayan bu vazifeler esnasında, daima Türkiyenin geri kalmış ziraî durumu ile alâkadar olmuş ve günün sadırâzamlarına tevdi ettiği raporlarda ıslahat çarelerini iş'ar etmiştir. Bilhassa ilmî metodlarla ziraatin inkişafı için müstakil bir nezaretin teessüsü hususunda büyük gayretler sarfetmiştir. Bu gayretler boşa gitmemiş ve 1878 de bir Ziraat Müdürlüğü ihdas olunarak, Amasyan Efendi de bu teşkilâtın başına getirilmiştir. Ağaton Efendinin ziraî plânlarını kendine rehber edinip, ilk iş olarak Yeşilköy civarında bulunan Aya Mama çiftliğini Hazinei Hassa Nezaretinden tslim alarak, onu bir mektep şekline sokmağa teşebbüs etmiştir. Bu maksatla da Fransa'dan muhtelif ziraat makineleri getirtmiştir. Fakat gayesinde muvaffak olamamıştır, zira mezkûr Nezaret az sonra bir bahane ile çiftliği istirdat etmiştir.

Amasyan Efendi bundan müteessir olmıyarak bu sefer Ziraat Mektebi yerine onu idare edebilecek kabiliyette müthassıslar yetiştirmeğe karar vermiş ve bu gaye ile Sadırâzam ve aynı zamanda Ziraat ve Ticaret Nazırı Kadri Paşa ve vekili Kuyumcuyan Bedros Efendi nezdinde müessir teşebbüsler yaparak, 1880 de Hükûmet masrafı ile yüksek Ziraaat tahsili için Fransa'ya imtihanla sekiz talebe göndermeğe muvaffak olmuştur. Bu talebelerden biri de müteveffa Kevork Efendi Torkomyan olmuştur ki işbu biografinin hazırlanmasında onun bir makalesinden istifade edilmiştir.

Ayni maksatla 1883 yılında da altı talebeyi Almanyaya gönderebilmiştir. Vatanlarına avdet ettikten sonra bunları ziraat müfettişi olarak Anadolu ve Trakyanın muhtelif şehirlerine göndermiştir.

Amasyan Efendi, yeni icad edilen ziraî makinaları memlekette kullanabilecek elemanlar yetiştirmek gayesiyle, önce Edirnede sözü geçen Kadri Paşa vasıtasiyle ve Eram Efendi adlı bir Ermeni ziraatçının himmetiyle 1882 de bir Ziraat Mektebi tesis edebilmiştir; 1889 da ise Selânik Valisi Galib Paşa ve yine Eram Efendi vasıtasiyle bu şehirde de ikinci bir Ziraat Mektebi açmağa muvaffak olmuştur.

1888 de kendini çekemiyen bazı düşmanlarının entrikaları yüzünden umumî ziraat müdürü vazifesinden alınarak ihtisası olmayan diğer bir vazifeye tayin olunmuştur. 1890 da kendi arzusu ile tekaüde sevkedilmiştir Bu suretle himmeti ile 1892 de açılan Halkalı Ziraat Mektebinin küşad merasimine iştirâk edememiştir. Amasyan Efendi, bu mevkiin toprağının ziraate elverişli olmaması hasebiyle, bu mektebin başka bir mahalde açılmasını tavsiye etmişse de dinleyen bulamamıştır.

Bunlardan başka, Amasyan Efendinin, Haydarpaşa Baytar Mektebinin, Ziraat Odalarının ve bilhassa Ziraat Bankasının kuruluşlarında da büyük emeği vardır. Parmentier adlı patatesin, Amerikan mısırının ve pamuğun Türkiyedeki ekiminin inkişafında büyük rolü olmuştur.

Agop Amasyan, Ermeni cemaatı işlerinde de vazifeler deruhte etmiştir. Ezcümle, 22 Ekim 1853 de Patrikhane Tedrisat Heyetine âza seçilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

AMATÖR — İstanbulda çıkan, zevk ve merak sahiplerine hitabeder bir mecmuadır. İlk sayısı 1 Ekim 1944 tarihinde çıktı. Sahibi ve neşriyat müdürü muharrir Rakım Çalapala'dır. Bu mecmuanın neşre başladığı tarihe kadar daha çok çocuk gazeteciliği, mizah tiyatro ve sinema yazıları ile tanınmış olan Rakım Çalapala Amatör'ün nasıl kurulduğunu İstanbul Ansiklopedisine şöyle anlatmıştır:

«İkinci defa yedek subaylığımı yaptığım sırada bulunduğum taburda, yine yedek subay arkadaşlardan, bir makine mühendisi ile dost olmuştuk. Boş saatlerimizde şundan, bundan konuşuyorduk. Gazeteci olduğum için en fazla meşgul olduğumuz mevzu da yayın işleri oluyordu.

«Birkaç dil bilen, geniş hayat bilgisi ve teknik kültürü olan arkadaşım, bizim memle-

ketimizde, ileri batı memleketlerinde olduğu gibi güzel teknik mecmualarının çıkmamasından şikâyet eder, dururdu. Bu türlü mecmuaların bilhassa gençlere hitap edenleri oralarda teşebbüs sahibi, becerikli, işgüzar insanların yetişmesine sebep oluyordu. Hele Amerikada herkesin merak sardığı, boş zamanlarında meşgul olduğu bir iş, bu işler üzerinde bilgi ve örnek veren yüzlerce mecmua vardı. Biz ise «Bunu ben yaptım!» diye ortaya bir eser çıkarmanın zevkini unutmuştuk.

«Bizde amatörlük, daha çok spor, tiyatro, müzik ve resim alanında yaşıyordu. Kendi kendine bir radyo bir kayık, küçük bir lokomotif, yahut bir motör yapan yoktu. Çünkü böyle işlere önayak olan yayınlar yoktu.

«İşte o arkadaşımın telkinleriyle böyle bir mecmua kurmanın faydalı olacağına inandım. Fakat yurdumuzda «Fennî» vasfı verilen kitapların ne kadar az sürüldüğünü bildiğim için güzel bir magazin şekli içinde, zevk ve merak sahiplerine hitap eden bir Teknik Bilgiler Mecmuası kurmayı düşündüm. Mecmuanın kuruluşunda maddî yardımı da ayni arkadaş yapmıştır.

Mecmuaya isim bulmak için hayli düşündüm. «Meraklı» ve «Heveskâr» kelimeleri eski mânalarını kaybetmiş, soysuzlararası bir kelime vardı ki bizim kendisine hitap etmek istediğimiz insanı tam mânasiyle anlatıyordu: Amatör.

«İşte mecmuanın adı böylece doğdu. Zevkini alamıyanlara birdenbire kuru geleceğini umduğum teknik bahislerin yanına güzel sanatlara ve zenaatlara ait yazılar da ekliyerek plânımı hazırladım. Mecmuanın sevimli ve cazib bir çehre alması için elden gelen özeni verdik. Böylece memleketimizin derin teknik kültürü olmıyan halk tabakalarına hitap eden ilk fennî mecmuası çıktı.

«Kısa zamanda, şimdiye kadar Babıâlinin bilmediği bir okuyucu kitlesi bulduğumu gördüm. Yazık ki biz okuyucularımızın Amatör'e göstermiş oldukları sonsuz teveccühe lâyık olan karşılığı gösteremedik. On beş günde bir çıkarmak üzere hazırladığımız mecmuayı — kendi basımevimiz olmaması yüzünden — daimî gecikmelerle çıkarabiliyoruz. Bununla beraber okuyucularımız bizden ilgi ve sevgilerini hiç esirgemediler. Gazetemiz yaşıyor ve yaşayacaktır.»

Amatör, dört renkli bir kapak içinde yirmi sayfa olarak çıktı. Bütün sayfaları iki renkli idi ve güzel bir mizanpajı vardı. 20×28 boyunda, beher sayısı 30 kuruşa satıldığı halde ancak birinci cildini tamamlıyabildi. Kapanması, Türk basını için muhakkak ki büyük kayıptır.

AMCABEY — Karikatürist Cemal Nadir Güler'in yarattığı muhayyel İstanbullu bir mizah tipidir. İlk defa 17 Ağustos 1929 günü Akşam gazetesinin üçüncü sahifesinde görülmüştür. Beş renkten meydana gelen ve «Amcabete göre...» başlığı altında, beş ayrı sahneyi canlandıran bu karikatür serisinde Cemal Nadir, her gün bir başka siyasî veya içtimaî olayı ele alır ve üçüncü bir şahısla Amcabey'i konuştururken en sonunda bir nükte ile meseleyi neşterler veya tatlıya bağlrdı.

Amcabey'i uzun yıllar boyunca yaşıyan bir tip olarak sananlar, hattâ, işin garibi, kendi göbeklerine bakıp onun şöhretini kendilerine mal edenler olmuştur. Oysaki Amcabey, tamamen Cemal Nadir'in kaleminden doğmuş, benzeri bulumıyan, uydurma bir tipti. Esasen böyle olmasaydı, yani hayattan

Amcabey

(1): — Bugün karşına kimi getirip konuşturayım bilmiyorum Amcabey... (2): Bir şoför getirip «Benzin bollaştı» dedirtsem «Taksi fiatlarından ne haber?»... (3): Bir belediyeci getirip: «müjde, İstanbulun su işi halledildi» dedirtsem, «Evet, yağmurlar başladı» (4): Mr. Byrne'ü getirdik «Birleşmiş milletler hiç bir milleti tahdit etmiyorlar» dedirtsem, «Şu İran meselesine ne buyrulur?» derim... (5): İyisi mi... A.— İyisi mi bugün de beni kimseyle konuşturma Üstad!..

alınmış bir tip olsaydı, her fânî gibi sanatkârının ömrü boyunca hoşa gitmezdi. Nitekim onun doğuşundan sonra başkaları tarafından ortaya çıkarılan tipler, sırf herkesce bilinen insanlar arasından seçildikleri içindir ki sevilmemiş, asılları gibi, «ecel-i mev'ut» lariyle ölüp gitmişlerdir. Amcabey ise üstad Cemal Nadir ile beraber öldü.

Cemal Nadir, şöhreti kendi şöhretiyle yarış eden bu sevimli oğlu hakkında 1946 da İstanbul Ansiklopedisine şunları yazmıştı:

«Onu sellemüsselâm ortaya çıkarmış değilim. Akşam sahifelerinde bir yenilik yapmak gerektiği günler ben de öteki muharrir arkadaşlar gibi kendi işimde yenilik düşünürken bir mizahî tip bulup onu her türlü hâdiseler üstünde koşturmak aklıma geldi. Nasreddin Hoca, Karagöz, İncili Çavuş v.s. kabilinden, her biri Türk mizahında birer kutup olmuş tipleri, temcit pilâvı gibi, bir de ben ısıtıp tekrar yayın sofrasına koyamazdım! Bana mutlaka ayrı bir tip lâzımdı.

«Bu tip, Amerika ve Avrupa basınında görüldüğü gibi kedi, köpek, kuş, fare nevinden bir hayvan olamazdı. Çünkü biz, büyük devrimler yapmış, hâdis ve tezatlar içinde yüzüyorduk. Bunlara dair halk efkârına yayınlanacak birçok görüş ve düşüncelerimiz olabilirdi. Bu sebeple, aradığım tipin bir insan olması gerekiyordu. Bu insan da çocuk veya ihtiyar olamıyacağı gibi delikanlı da olamazdı. Eski devri yaşamış, yeni devre ulaşmış bir çağda bulunmalıydı.

«Yaş bahsini de böylece tasarladıktan sonra tipin şeklini düşündüm. Bu tip zayıf yapılı olmamalıydı. Çünkü — kendim böyle olduğum için pek iyi bilirim! — zayıflarda şişmanların bol tebessümü ve hoş görüşü yoktur. Aslında zaten hareketli ve sinirli olan hâdiseleri hoş ve müsbet görüşlü bir sağ-duyunun kantarına vurmak elbet daha faydalı olurdu. Ve bir önemli nokta da şişman tipin yuvarlak çizgileri, benim çizgi üslûbuma en uygun çizgilerdi.

«Biçimi de böylece tesbit ettikten sonra sıra giyinişe geldi. Ve bütün komik tiplerde görülen mantıksız giyinme tarzı, tabiî bizim tipte de tatbik edildi.

Çocuğun adı işin en mühim tarafıydı. Bütün bolluğuna rağmen Ahmed, Mehmed gibi isimler, muayyen zümrelere münhasır kalabilirdi. Bizim tipe öyle bir ad lâzımdı ki herkesin yakını olabilsin!.. Arkadaşlarla da istişareden sonra «Amcabey» adını bu tipe en uygun bir ad olacağını kabul ettik. Zaten Hüseyin Rahmi'nin, Ömer Seyfeddin'in hikâye ve romanlarında da böyle «Amcabey» tipleri sık sık görülüyordu. Onlarla boy ölçüşmek gibi olmasın, ben de üstadların kelimeler arasında aradıkları Amcabey'i belki çizgilerde canlandırmış olacaktım.

«Gerçekten böyle oldu mu, olmadı mı bilmiyorum, fakat az zamanda halkın gösterdiği ilgi, bulduğum tipin Türk mizah tipleri arasına katılabilecek çeşnide olduğunu isbat etti. Nitekim, doğuşundan 14 yıl sonra onu «Cumhuriyet» sahifelerine nakledişim bile Amcabey'i sevgili yeğenlerinden ayırmadı!..»

Rahmetli üstadın bu satırları yazdığı tarihte 17 inci sanat yaşına basmış olan Amcabey bize şu iki olayı hatırlatıyor:

1938 yılında Çocuk Esirgeme Kurulu tarafından verilen bir müsamerde Amcabey, Şehir Tiyatrosu artistleri tarafından sahneye konmuştu. Cemal Nadir'in yazdığı bu bir perdelik komedide sanatkâr Behzad Butak, büyük bir makiyaj ustaliğıyla «Amcabey» kılığına girmiş. Vasfi Riza Zobu, Halide Pişkin ve rahmetli Hâzım gibi büyük komediyenler de diğer rolleri almışlardı.

1940 yılında da ressam Muhsin Rifat tarafından yapılan bir kalıp üzrne Amcabey'in alçıdan bibloları dökülerek satışa çıkarılmıştır.

Amcabey'in hayatında görülen en önemli hâdise, 1943 te Cemal Nadir tarafından onun adına çıkarılan haftalık, siyasî mizah mecmuasıdır. Bu mecmua Amcabey'in şöhretine biraz daha hız verdiği halde babasına yorgunluktan başka bir şey kazandırmamıştır.

AMCABEY MECMUASI — İstanbul fikir ve sanat âleminin şanına lâyık serâpâ nezâhet ve zarâfet mahsulü edebî ve siyasî bir mizah mecmuasıdır; ki büyük hürmorist Cemal Nadir Güler tarafından çıkarılmış, fakat ne kadar yazıktır ki ömrü pek kısa olmuş, eserin kıymetini ve sahibinin ulviyet ve necâbetini idrâkten âciz ellerin rekabet tahriklerine âlet olması yüzünden başta Büyükşehir gelmek üzere hemen bütün Türkiyede icabeden dikkat ile yayılmamış, buna, İkinci Cihan Harbinin matbuata yüklediği ağır masraflar

Muhterem Reşat beyefendiye
Cemal Nadir

Amcabey

Cilt: 1 — Sayı: 1
5 Birincikânun 1942 Cumartesi

CUMARTESİ GÜNLERİ ÇIKAR SİYASÎ MİZAH GAZETESİ

İDARE YERİ: Cağaloğlu yokuşu, Acımusluk sokağı No. 15
Telgraf: AMCABEY - İstanbul. Posta kutusu: 555 İst.

Müessisi: CEMAL NADIR GÜLER

Fiatı her yerde 7,5 kuruştur.
Abone { Yurt içi : Bir seneliği 300, Altı aylığı 175 Kş. / Yurt dışı : Bir seneliği 600, Altı aylığı 350 Kş.

Yola çıkarken..

Tanınmış, sevilmiş bir şöhreti takdim etmek güç iştir. Meziyetleri hakkında ne söylense, herkes bir ağızdan: «Zaten biliyorduk!» der, boşuna araya giren gevezenin bir an önce susup çekilmesini ve hemen ötekinin söze başlamasını özler.

Kısa söylemeli, «Amcabey» i tanımıyan var mı?..

Son yılların bu derin halk filozofuna, hemen her gün raslarız. O hep bizimle beraberdir. Bizi olup bitenlere dair tek cümlelik cevaplarile bazan güldüren, ekseriya tebessümle düşündüren, fakat hiç bir defasında soğukluğa ve bayağılığa düşmiyen bu rind, babacan şahsiyet, sanmayınız ki resimdir. O, bütün bir devrin nüktelî, yani en anlayışlı ve iyi anlatışlı psikolojik tarihidir.

Sahifelerini millete daha geniş açmak istedi.

Kıyafetine bakmayınız. O, herdem tazedir. Doğuşunda hazır bulundum. Onu herkesten önce tanımış olmak, bana, bir defacık olsun burada konuşmak hakkını veriyor.

Amcabey!.. Uğurlu yolun şen olsun!..

Necmeddin Sadak

Dev Aynası

Bacak!..

Geçenlerde, güzide edip, romancı ve başmuharrir, Kars mebusu Ethem İzzet Benice gibi kalemini daima ağır başlı mevzular üstünde oynatan bir tanıdıkla konuşuyorduk.

Yazdığı ilmi makalelerin herkes tarafından okunmasını temin etmek için ne yapmak lâzım geldiğini sordu:

— Acaba, dedi, yazılarımın başına renkli satırlar mı dizdirsem; yoksa başlığın iki yanına el veya ok işaretleri mi koydursam?..

Dostumuza kısaca şu cevabı verdik:

— Yazılarınızın iki başına birer çift kadın bacağı resmi koydurunuz!

●

Bilgin dostumuz bu teklifimizi onayladı mı, onaylamadı mı, henüz öğrenemedik ama, eğer akıl edip de şöyle bir etrafına baktıysa her halde bize hak vermiş ve mevzuu ister ilmî, ister felsefi olsun ilk yazacağı makalenin iki başına butları görünen birer çift kadın bacağı koydurmağa karar vermiştir!..

Zira çarşı, pazar, her yer ve her şey, sayın dostumuzu böyle bir karara ulaştıracak misallerle doludur:

Çorapçı, sattığı matahların tülden ince olduklarını anlatmak için dükkânının camekânına, etekleri oyluklarına kadar sıvanmış iki tombul kadın bacağı resmi asmıştır!

Çanakçı camekânına sıraladığı fincanlara, tabaklara gözü çekmek için, kanapeye oturttuğu bu kadın resminin bacaklarını uzatmıştır!

Radyocu mallarının bayıltıcı sesine inandırmak için vitrinine, yarı baygın bir kadının ihmal ile açtığı bacaklarını uzatmıştır!

Kundura‑cı, sevda kuşları gibi sıraladığı iskarpinleri cazibelendirmek için vitrinine iki şişkin kadın bacağı resmi yerleştirmiştir!

Sinema kapıları kenetlenen dudaklara lâveten kabartılmış kadın bacakları ile donanmıştır!..

Neredeyse lokanta vitrinleri, yasak edilen kadın budu köfteleri yerine kadın budu resimlerile süslenecek: şekerciler akide şekeri kavanozları yerine akide bozucu kadın resimlerini sıralıyacaklar; kitapçılar üçüncü, beşinci, belki de onuncu tabılarını bu göz alıcı iki uzuv sayesinde yapacaklar!

●

Yıkılan Fransız zevkının yeryüzüne miras bıraktığı bu «La vie Parisienne» zarafetine, ilmî makale muharriri dostumuzun da uymaması için hiç bir sebep yoktur!

Kemancı — Ne emrediyorsunuz bayım, çalalım
Vurguncu — «Bana noldu da ben bilemem...»

Olağan İşler

Paydos borusu!

Gazeteler Mersin kadınlarının el birliğile pahalılık savaşına giriştiklerini müjdelediler. Artık ipek çoraba, lüks roba, pahalı giyim kuşama paydos, demişler! Masrafı kısacaklar, çorabın incesi, iskarpinin ökçesi diye yok yere para harcamıyacaklarmış.

Allah muvaffak etsin.

Ancak bunun memleket ölçüsünde bir savaş olamıyacağını unutmamak lâzımdır. Vaktile Zonguldak kadınları da böyle bir karar vermişler, lükse, israfa kafa tutmuşlardı. Zonguldaklı bayanlar hâlâ bu kararda dayanıyorlar mı, bilmiyoruz, ama bütün yazılıp çizilenlere rağmen bunun Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerin kadınlarına bir örnek olmadığını sanıyoruz.

Mersinli kadınların kararı da belki kendi aralarında sürüp gidecek fakat yalnız kendi sınırları içinde!.. Büyük şehirlerde yine eski hamam, eski tas!..

Oysa ki kadınların lüks aleyhinde öttürecekleri boruya en muhtaç kulaklar büyük şehirlerdedir.

Sayın Mersin bayanları!.. Şu paydos borusunu biraz daha hızlıca, yurdun her yanından duyulacak gibi öttürün!..

Frenlere dikkat!..

Sık sık görülen gazete havadisleri arasında freni bozuk kamyonlar mühim bir yekûn tutar. Arası çok geçmez ki, bozuk frenli bir kamyonun yokuş aşağı kayıp bir insanı ezmediğini işitmiyelim.

Bozuk fren hangi şeyde, hangi işte tehlikeli değildir?..

Şişhane yokuşundan yuvarlanan tramvay; Ankara caddesinde bir kaç kişiyi yere serip bir adamı duvara yapıştıran otomobil; Akıntıburnundan denize uçan taksi, fren bozukluğunun yürekler acısı birer örneğidir.

Bu bozukluğun şahıs ve ruhlar üzerindeki yıkıntısı da ayrı bahistir.

Aylıklı adamı ay ortasında kuru ekmeğe yatıran, freni bozuk bütçedir!..

İhtiyara «moruk», gence «ulan» dedirten; kalabalıkta sırayı, tenhada yasağı bozduran freni bozuk terbiyedir!..

Donsuzun başına fesleğen taktıran freni bozuk akıldır!

Şiire saçma, ilime palavra söyleten; sanatkârı fütürist, romancıyı sürrealist yapan freni bozuk kültürdür!..

Vatandaş, frenlere dikkat!..

Amcabey Mecmuasının 1 numaralı sayısının ilk sayfası ve Cemal Nâdirin el yazısı ile bir hâtıra satırı.

ve sanatkârın geçirdiği bir hastalık da inzimam edince kapanmıştır.

Cemal Nadir, son zamanlarda belden aşağı düşen nükteciliği lâyık olduğu kafa seviyesine çıkarmak istedi. Amcabey'in ilk nüshasına yazdığı baş yazıda bunu pek açık anlattı. Amcabey'in son nüshasının çıktığı 25 mart 1944 cumartesi gününü fikir ve sanat hayatının bir matem günü olarak kabul etmek lâzımdır. Amcabey'in ilk nüshası 4 Birincikânun 1944 Cumartesi günü 31×46 boyunda dört sahife ve iki renk üzerine basılan bir gazete olarak çıkmıştı; Cemal Nadir o zamanlar Akşam gazetesinin bir fikir ve sanat süsü idi (B. : Güler, Cemal Nadir). Amcabey'in imtiyaz sahibi Şevket Rado, neşriyat müdürü Rıza Yücel idi; Amcabey otuz iki nüsha gazete şeklinde çıktıktan sonra, Cemal Nadir Akşam'dan ayrılmış, o târihde İstanbulun en büyük müessesesi olan Cumhuriyet gazetesine girmiş, Amcabey'i de 34 üncü sayısında üç renkli bir kapak içinde ve 23×31 boyunda sekiz sahifelik bir mecmuaya kalbetmiştir; imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü de değişerek üstad Sermed Muhtar Alus imtiyaz sahibi. Osman N. da neşriyat müdürü olmuştur.

Şair Hüseyin Rifat, Amcabey'in ikinci sayısına şu kıtayı göndermişti:

Doldu mecmua, risale sürüsüyle her yer;
Bu kadar çok işe şair mi, muharrir mi yeter?
Ankara caddesini sardı çocuklar artık;
O kadar toylara bir Amcabey elbet ister!

Amcabey şairin pek haklı olduğunu göstermiş; millî kütüphanemizde altmış nüshalık Amcabey koleksiyonu, İkinci Cihan Harbi dünyasını mizah adesesi altınasermiştir.

Amcabey'de Cemal Nadir'in yazı arkadaşları arasında bulunan Reşad Ekrem Koçu ve üstad Sermed Muhtar Alus, bir sohbette, o günleri, ömürlerinin iftihar hânesine kaydettiklerini söylemişlerdir.

O tarihde henüz bir çocuk olan karikatürist Selma Emiroğlu'nu sanat âlemine ilk takdim eden de Amcabey olmuştur.

AMCAZÂDEHÜSEYİNPAŞA KÜLLİYESİ — (B. : Amucazâde).

ÂMEDCİ, ÂMEDCİBEY — İmparatorluk devrinde, Babıâlide, Sadâret makamı emrinde Âmedi kaleminin şefi; bu zata Âmedii divanı hümâyun da denilirdi (B. : Âmedi Kalemi).

ÂMEDİ KALEMİ — Babıâlide, Sadırazamlık makamı emrinde bir kalem idi; Sadırâzamlar tarafından Padişaha gönderilen telhisler, arzlar bu kalemde yazılıp sicile geçirilir, Padişahlardan Sadırâzama gelen hattıhümâyunlar da bu kalemde saklanırdı. Kalemin şefine Âmedci, Âmedcibey yahut Âmedii divanı hümâyun denilirdi; Babıâlinin büyük memurlarından biriydi.

ÂMİD VAPURU (31 Numaralı) — Şirketi Hayriyenin eski vapurlarından, İngilterede yaptırılıp (Rumî 1287) 1873 de hizmete girmiş, yandan çarklı (padil) bir vapur olup makinesi 32 beygir kuvvetinde idi, 28, 29, ve 30 numaralı Meymenet, Nüzhet ve Refet vapurlariyle ayni tipte idi. Bu dört vapur 1319-1320 (M. 1899-1900) arasında kadro dışı bırakılmış Halice çekilip bozulmuşlardır.

Vapurun adı, Diyârıbekirin eski adı olan Âmid'e nisbetle verilmişti.

AMELE, İSTANBULDA ÇEŞİDLİ İSİM ALTINDA BEKÂRUŞAĞI AMELE VE İŞÇİ, AMELE VE İŞÇİ NİZAMI — Eli ile ve bedenen, vücudu ile iş gören adam, adamlar, bütün büyük şehirlerde olduğu gibi fetihden bu yana Türk İstanbulun günlük hayatında çok mühim bir yer ala gelmiştir. Amele nüfusunun çokluğu, amele hayatının zabtu rabt altına alınarak tanzimi Büyükşehrin asâyişi ve inzibatı bakımından büyük bir derdi olmuştur; amelesiz İstanbul da mefluctur.

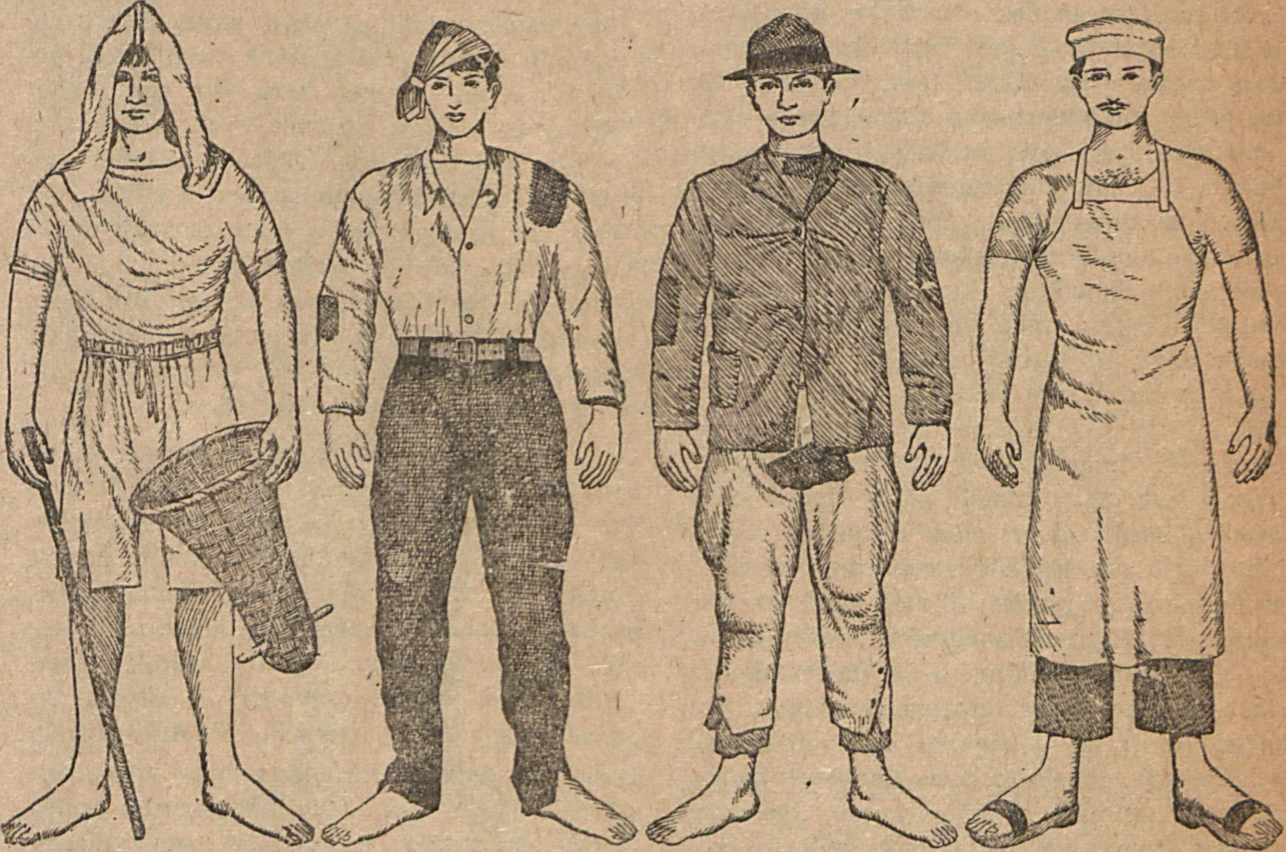
Büyük ekseriyeti belli bir işde ihtisas sahibi olmuştur; üzerinden geniş mânâlı «amele» adı kalkmış, işlerine göre yeni isimler almışlardır: Hamal, bağçıvan, rençber, kuyucu, fırın uşağı (hamurkâr, pişirici, pasacı), gemi adamı, deniz işcisi (tayfa, ateşçi, çımacı, kayıkcı, mavunacı, salapuryacı), hamam uşağı (natır, dellâk, külhancı), resmî dâirelerde, mekteplerde ve hastahânelerde hademe, belediye hizmetinde çöpçü, inşaatta taşçı olmuşlardır. Yine bir ekseriyeti amele adı altında dâima muayyen işde çalışa gelmişlerdir: Yol amelesi, odun ve kömür amelesi, yapı amelesi, kum amelsi, taş ocağı amelesi, tuğla harmanı amelesi, elektrik, telgraf, telefon, demiryolu, tramvay, tersâne amelesi olmuşlardır. (Bütün bu isimlere bakınız). Bir kısmı da ya kabiliyet ve ruhî intibakı ile kendisini belli bir işe bağlayıncaya kadar gençlik ve acemilik çağında, veyahut

hiç bir zaman belli bir işe bağlanamıyarak ömrü boyunca her fırsatta başka bir iş tutup çalışan amele kalmışlardır.

Hangi isim altında olursa olsun, İstanbuldaki amele nüfusunun yarısından çok fazlasını bekâr uşağı teşkil eder; memleketlerinde, köylerinde çocuk denilecek yaşlarda evlenmiş olanları çoktur; çoğu evli ve hattâ evlâd, torun sahibidir, İstanbulda bekâr hayatı sürerler. Çalıştıkları yerlerde, kahvehânelerde, hanlarda, bekâr odalarında, fırınlarda, hamamlarda, şantiyelerde, çadırlarda yatarlar. Şantiyelerde, Çadırlarda barınanlar, sekizi onu bir araya gelip bir bekâr odası tutanlar ikişer üçer hattâ koyun koyuna yatarlar. Yatak, çarşafsız bir şilte ile mitil bir yorgandan ibarettir, ve çoğunda, yatarken üstlerinden çıkardıkları başlarının altında yasdık olur. Yatak, eriyip dökülünceye kadar anonimleşir, memleketine gidenin yatağı veya müşterek yataktaki yeri bir yeni gelene devrolunur. İçlerinde titiz olanlar kendine mahsus bir yatak sahibi olmuştur, sılaya her gidiş dönüşünde yorganı şiltenin içine koyup büker, ortasından bir iple bağlayıp koltuğunda veya omuzunda onu da götürüp getirir. İstanbulda koyun koyuna yatanlar ise ve bunların arasında bilhassa askerlik çağını idrâk etmemiş gençler, sılaya giderken bir yeni yatak alır ve memleketine onunla döner.

İş yeri çarış boyunda ise muayyen bir aşçı dükkânında kefâfı nefsedilir. Eskiden müşterileri amele olan seyyar aşçılar, başçılar, çorbacılar, pilâvcılar, kuskus pilâvcıları vardı, zamanımızda sâdece köfteciler ve ciğer kebapcıları kaldı. Akşam yemekleri için, yahut iş yeri çarşı boyuna uzaksa, sekiz on amele bir tencereye sahiptir ve her birinin bir kaşığı vardır; aş, müşterek masrafla ve âzamî tasarruf ile pişirilir; mevsimine göre tencerede kaynayan kuru fasulya, nohut, patates, lâhana, kabaktır; et lokması, hattâ kıyma olarak pek ender karışır. Peynir, zeytin, domates, kavun, karpuz, üzüm asırlardanberi ananeleşmiş gıdaları arasındadır.

Nefislerini Büyükşehrin pek çok nîmet-

Amele tipleri
Soldan sağa: Kum amelesi (Kadıköy 1949), Tuğla harmanı amelesi (Dudullu, 1950), yapı amelesi çocuk (Aksaray 1951); fırın uşağı (Göztepe 1945). (Resim: Hüsnü)

lerinden mahrum kılarak yaşarlar. Tek keyf vâsıtası tütündür, çoğu tiryakidir, tütüne çocuk yaşında başlamıştır. Eskiden köylü sıgarası içerlerdi, o kalkınca yerine ikinci nevi geçmiştir. İçlerinde rûhen âvâre olanlar, İstanbulun ezvâkını tatma isteğini duyanlar, bilhassa buluğ çağının kamçıladığı ve yakınından bir büyüğün baskısı altında bulunmayan gençler ilk hırsını, yalın ayağında yarım pabuç olduğu halde şatafatlıca cıgaralar alıp içmekle tatmin eder; ve giderek, öylesine bir girdaba sürüklenir ki, hattâ elleri bir gün kana bulanır.

Çoğu, yüzde doksanbeşi memleketinden, köyünden pelâspâreler içinde gelir:

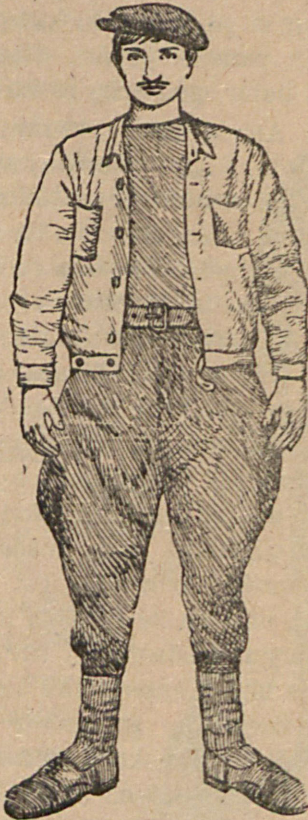
Başda bir bez kasket, yağlı, yırtık yamalı, bazılarında masallardaki keloğlanın başına geçirdiği işkembeye dönmüştür. İçinde çamaşır olarak amerikan bezinden don, gömlek vardır. İş başında soyunup don gömlekle hattâ yarı çıplak çalışanlar, meselâ kum ameleleri, paçaları diz kapaklarını bulan veya o noktayı azıcık aşan kısa donu tercih ederler, fakat asırların ananesi olarak don umumiyetle uzun paçalıdır, düğme kopub kaybolacağından, paçaları bağcıklıdır. Gömleklerin yakası da, asker gömlekleri gibi, düğme yerine bağcıkla kapalıdır. Donun üstünde, bir asker pantalonu, her nevi adî kumaşlardan, çulakiden, yelken bezinden külot pantalonlar vardır; bu külot pantalonların paçalarındaki düğmeler de ekserisinde kopuktur; kıç, dizler yamalıdır, yırtıklar, bazan yama ile kapanmayıp kaba bekâr dikişi ile tutturulmuş, her yırtık yeri, bıçak yarası izi gibi büzüktür. Yaradılışı hırpânî olanlar ise yırtığı ne diker, ne yamar, altından eti, donu görünür. Gömleğin üstünde basma veya pâzen mintan, yahut işporta malı frenk gömleği vardır; onlar da yırtık, yamalıdır; bir kısmı, mintanı veya frenk gömleğini ten üstüne giyerler. Mintan-gömleğin üstünde yelek, pamuk ipliğinden kazak, bazan her ikisi birden bulunur; onlar da dökükdür. Bir zamanlar göğüs tarafına rengârenk bir kartal ve arı resmi işlenmiş kazaklar ameleler arasında «amele modası» denilecek kadar taammüm etmişti. Ceketler de son derecede perişan, lime lime, bazan muhayyilenin hududu dışında pelâspâredir; ceb astarı torba gibi dışarda sallanır, koltuk altları tamamen sökülmüş, caketin kolunu omuzbaşı tutar, İstanbul Ansiklopedisi için bu notlar toplanırken bir yapı amelesinin ceketinde 82 yama sayılmıştır, bu mozayik ceketin aslının, sağ veya sol kol mu, sırtın veya göğsün hangi parçası olduğunda tereddüde düşülmüş ve sahibinden hatırı rencide edilmeden sorulduğunda, asıl ceketten sâdece yakanın ense kısmındaki meşinleşmiş parça kaldığı öğrenilmişti. İkinci Cihan Harbinin hatırası olarak İstanbul amelsinin sırtında montgomeri kesimi ceketler de son derecede yayılmıştır. Yine son yıllarda Amerikan modası mâvi bezden kovboy pantalonları da çok yayılmıştır. Bunlara mukabil garb amelesinin iş kıyafeti olan tulum, İstanbuldaki taşralı bekâr uşağı ameleler tarafından hiç rağbet görmemiştir. Kış mevsiminde, hattâ bu mevsimin en katı zamanında palto, amele arasında ben gibi, nâdir görülür. Kışın boyuna bir atkı sarılır, eller pantalon cebine sokulurak ve omuzlar kaldırılarak dolaşırlar. Nâdiren elden düşürülmüş lime lime tronçkotlara da rastlanır. Ayaklarda bir yarım pabuç ve ekseriya bir lâstik vardır; lâstik, yırtılarak ayakda duramıyacak hâline kadar taşınır. Ayaklar yazın ekseriyetle yalındır, yarım pabuç, lâstik yalın ayağa geçirilir. Kışın tercihen kaba yün çorap giyilir; ayağa bir kere geçirilir, ayak yıkanırsa da çorap yıkanmaz, taban kirden keçe hâline gelir, üst tiftikleşir, topuklar, burun yırtılır, evvelâ baş parmak, sonra diğer parmak uçları meydana çıkar, bir zaman gelir, çorap bir konçdan ibaret kalır, yine taşınır. Bir kısmı pamuk ipliğinden, tire çorap giyer, onların da âkibeti yün çoraplar gibidir, yalnız ömürleri yün çoraplara nazaran kısa sürer.

Bu hayat mihneti ve meşakkati içinde tek gaye para biriktirmekdir. Cebinde bir meşin çantacık içinde muska gibi katlanmış kâğıt paralarla bozukluklar, amelenin harçlığıdır; onu dahi elinden geldiği kadar harcamamağa bakar. Biriken para, kolanlı bir meşin cüzdan içindedir, kolanı boyundan geçirilir, meşin cüzdan, iç gömleğinin altında, tenine yapışık durur, içindekini bir Allah, bir de amelenin kendisi bilir. Başta ev ve apartıman dâiresi, bankaların küçük cârî hesaplar sahiplerine dağıttıkları ikramiyeler, son yıllarda bu cüzdanların içinde nakid yerine bir banka defterciğinin konulmasına yol açmıştır. Büyükşehrin zabıta vukuatı arasında parasına ta-

maen öldürülen ameleler, işte bu cüzdanların içindeki mikdarı meçhul paranın kurbanı olmuş talihsizlerdir.

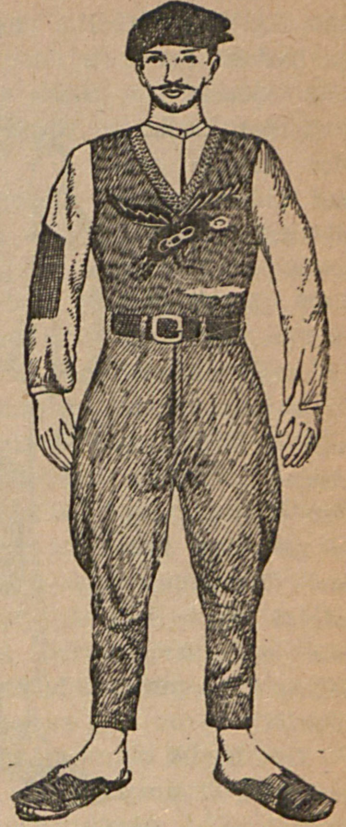
Bu meşin cüzdanın ağzı İstanbulda, ancak, içine para koyup yerleştirmek için açılır, içinden para almak için bir kere, sılaya gidileceği sıra açılır. O zaman evvelâ başından ayağına kıyafetini düzer; yeni bez kasket, don gömlek yeni çamaşır, bir şayak ceket, bir şayak külot pantalon, yeni kundura veya lâstik, çorap alır, ve memleketindeki en yakınlarına hediyelik alır; şeker, sabun, mevcut olduğu devirde kahve de götürecektir, elinde tahta bir valiz ve büyükçe bir torba ile ve yatak dengi ile ya Haydarpaşa Garında tirenin tahtalı üçüncü mevkiine biner, yahut Sirkecide vilâyetine gidecek otobüsün içinde yerleşir. Ve sılada pek az kalıp yine İstanbula, İstanbuldaki meşakı hayata koşarlar.

İstanbuldaki bekâr uşağı hayatına öylesine alışılmıştır ki çoğu İstanbulda yerlerşmeği düşünmez. Elâzığ, Kastamonu, Sivas, Erzincan, Erzurum, Bayburd, Kargı gibi, yurdumuzun bazı kasabaları ve etrafındaki köyler halkı için İstanbulda amelelik, memleketindeki geçim çarkını döndüren taşıma su gibidir. Onda biri dahi yüzme bilmeyen ve sabahtan akşama kadar denize kürek çalan Haydarpaşa ile Kadıköy arası sandalcılarının damla damla biriken paraları, Akşehir kazasının Tuzlukcu nahiyesinin Apsarı Köyüne gider.

Pazarlık kılığı ile amele tipi, Eminönü 1955 (Resim: Hüsnü)

Amele işi icabı pazar tatili yapıyorsa, o tatil gününü hemşehrilerinin çıktığı kahvehânede geçirir; memleketten gelen bulunur, haber sorar; yârenlik edilir; en hurda kâğıtlarla kaptıkaçtı ve pişpirik gibi iskambil oyunları oynar.

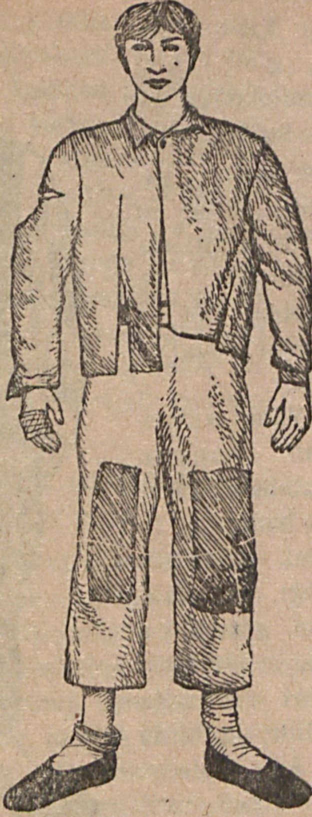
Amele tipi, Üsküdar, 1955 (Resim: Hüsnü)

Yahut apartıman kapıcısı, hastahâne, mektep hademesi, fırıncı, hamam uşağı, han, fabrika, şantiye bekçisi bir hemşehri görmeğe gidilir; şehirde âvâre dolaşır, Yei Cami civarında asker hemşehrilerle buluşulur; muhakkak ki büyük fedâkârlıktır, şıpşakcılara kaptırdıkları para ile resim çektirirler. Bilhassa gençlerden yazın açıkta, denize girenler olur, yüzme bilmedikleri için denizi derede çimme zannederler, her yıl bir kaç garip can boğulur. Sinema, İstanbulda eskidkçe ihtiyac olur; bilhassa yaz geceleri, çalıştıkları yerler civarındaki açık yazlık sinemalara ve daima en az üç beş kişilik bir grup halinde giderler, en ön sıralarda otururlar; dublaj filmleri orijinale, yerli filmleri de dublajlara tercih ederler. Cin gibi zekî olanlardan dahi, cehlin ve tamamen yabancısı olduğu bir cemiyet hayatını kavrayamamanın eseridir, gördüğü yabancı filmin mevzuunu kavrayabilenleri enderdir.

Çamaşırlarını kendileri yıkarlar; yıkadıkları da bir don, bir gömlek, bir mintandır, temizini sırtına geçirir, sırtından çıkardığını suya vurur (B.: Bekâr çamaşırcıları). Büyük ekseriyeti vücudunu şer'an temiz bulundurmağa dikkat eder, bu ihtiyacı duyunca, geceleri, hasseten sabahın alaca aydınlığında su

dökünür. Hamama, sinema gibi, en az üçü beşi bir araya gelip giderler.

Berbere saçları iyice uzadığı zaman giderler, sakal tıraşını kendileri yapar. Tüysüz gençler ise saç için berbere iki ayda bir uğrar, şakaklarında ördek kuyruğu zülüfler ve enselerini tamamen kaplamış saç ile girdikleri berber dükkânından makina geçmiş bir kafa ve tamamen değişmiş bir yüzle çıkarlar.

Yanaşma oğlan, Göztepe, 1949 (Resim: Hüsnü)

Yine büyük bir ekseriyeti cuma namazlarını muhakkak kılarlar ve ramazanlarda oruç tutarlar, bayram namazlarına da muhakkak giderler.

Devamlı iş bulamayanlar her sabah, kaldıkları semtin muayyen yerlerinde toplanırlar, muhit, amelenin bu sabah karargâhını bildiği için ihtiyacı olan ameleyi oradan tedarik eder. Meselâ Aksarayda, son imar faaliyeti arasında yıkılan postahânenin önü, Taksimde Belediye sular idaresine aid tesisin köşesindeki çeşme başı, Harbiyede Pangaltı Hamamının önü, Kadıköyünde çarşı başı, Göztepede Bekçi Mehmedin kahvesi ile tiren istasyonunun önü gibi İstabulda amelenin bu sabah karargâhları yüzleri aşar.

İstanbula ilk geliş ekseriya çocukluk çağındadır; 16, hatta 15 ve 14 yaşında ameleler görülmüştür, 1957 de Göztepede çöpçü Kargılı Hüseyin henüz ondört yaşında melek sîmâ bir çocuktu, vücud nehâfeti yüzünden yapılarda ve yollarda çalışamadığı için çöpçü olmuştu.

İstanbula yeni gelen amele çocuk veya genç evvelâ bir akrabasını veya hemşehrisini bulur, onun yanında kalır, hattâ yatağında, koynunda yatar, sonra kendisine bir iş bulunur. Serbest iş bulunamaz ise, yeri sağlamca bir yakını tarafından himaye edilir, iş buluncaya kadar, meselâ bir hastahâne hademesi olan hemşehrisi delâleti ile hastahânede boğazı tokluğuna hademelik yapar, yatacak yer temini ile barınır; yahut ameleye daimî ihtiyacı olan müesseselere, belediyeye, demiryolları idaresine baş vurur, çöpçü, muvakkat hat amelesi olur.

Başlarında o işde eskimiş bir tecrübelisi bulunmak üzere ekip hâlinde çalışan ameleler vardır, meselâ kum ameleleri. Bir geminin tahliyesi ile kumun araba veya kamyon, kara nakil vasıtalarına tahmilini anbar hesabı ile alırlar ve on on beş, kaç kişi çalışır ise ücreti aralarında taksim ederler. Büyük yapılarda beton dökümleri de böyledir, otuz kırk amele işi götürü olarak alır ve matlub olan süratle bitirir.

Semt semt, üzerinde hiç bir resmî sıfatı bulunmayan, fakat eskimiş ve tecrübeli, aklı başında, ırz ehli, umumiyetle hem hemşehrılerine hem de iş sahiplerine faydalı amelebaşılar vardır; bazan onlara müracaat edilir, «Bugün şu iş için şu kadar adam lâzım» denilir, pazarlık yapılır, istenilen ameleyi derhal bulur, gönderir, götürür.

Amele ücret, yevmiyeleri işin mâhiyetine göre değişe gelmiştir; anbar hesabı, metro kare üzerinden veya götürü gündelik olarak ödenir. İstanbulun günlük hayatında, bilhassa 1950 yılından bu yana geçim endeksinin dâimî yükselişi ile denk amele yevmiyeleri de mütemâdiyen yükselmiştir; götürü yevmiyeler 1950 de 100-150 kuruş iken 1958 de onbeş liraya çıkmıştır. Bir hakikattir ki amelenin yaşayış tarzı da yükselmiştir, kılık ve kıyafetleri pek değişmemiş, barınma, yatma şartları da eskisi gibidir, fakat ellerine geçen para çoğalmış, gıda maddelerinin dışındaki masrafları artmadığı için tasarrufları kabarmış, dolayısı ile İstabula bir amele akını başlamıştır. İstanbulun sür'atle artan nüfusunun büyük ekseriyetini amele teşkil etmiştir. İş hacmi de genişlemiş olduğundan gelen amele iş bulmakta güçlük çekmemektedir. Bu arada İstanbulun, târihi boyunca görmediği geniş bir hedim ve imâr faaliyetine sahne oluşu, ağır makinaların faaliyetine rağmen yüzbinlerce amele eline ihtiyaç duyurmuştur.

Meşrutiyetin ilânından ve gediklerin, bu arada amele gediklerinin de ilgasından sonra (B. : Gedik), İstanbulda mütemâdiyen kesâfet peydâ eden ve içinde yaşadığımız yıllarıda, (bu satırlar 1958 de yazılmıştır), had derecesini bulmuş olan amele kitlesi, içlerinde İstanbullu olanlarla memleketinden ailelerini de getirerek Büyükşehirde yerleşen azınlık müstesnâ, hiç bir nizama tâbi değildir, bir teşkilâta bağlanmıştır. Ahvâl ve hareket bakımından herhangi bir kefâlet ve nezâret altında değildir. Çoğunluğu 16 - 35 yaş arasındaki bekâr uşağı olduğundan Büyükşehrin asâyiş ve inzibatını ihlâl yolunda müessir olacağı tabiîdir. Unutmamalıdır ki buradaki bekâr tâbiri İstanbuldaki hayat tarzları bakımından kullanılmıştır; son yılların cinayet vak'aları arasında para tamahı ile kan dökmüş olanları görülür; bunların arasında da genç veya şâbı emred olanları kurbanlarını daimâ homoseksüel mütecâviz göstererek ağır suçlarına iffet müdafaasını esbâbı muhaffife göstermeğe çalışmışlardır ki kriminologların üzerinde dikkat ile durması gereken bir cemiyet meselesidir.

Zamanımızdan yakın ve uzak geçmişe doğru İstanbul zabıtası tarihçesi bizim amele adı altında topladığımız bu bekâr uşaklarının türlü vekayii ile doludur. Bundan ötürüdür ki fetihten itibaren Anadoludan ve Rumeliden herhangi isim altında Büyükşehre amele olarak gelenler imkân ölçüsünde nezâret altında bulundurulurdu. İstanbul ve civarında çalışabilmek için zincirleme kefalet mecburiyetinden başka, bir ortaçağ müessesesi olan gedikler, bu bekâr uşağı tâifesi arasından kötülük yoluna sapacakların ayaklarında kuvvetli bir bağ idi. Buna rağmen bu inzibatî yasakların tatbikindeki gevşeklikler, tıyneti kötülüğe meyyâl, cehli de fisik ve fesâda inhimâkini kolaylaştıran bekâr uşağı ameleler arasından bir takım eşirrânın zuhuruna yol açmıştır. Yeniçeri ve sipâhilerin çıkardıkları askerî ihtilâllerde söz ayağa düşer düşmez çeşidli isim altındaki İstanbul şehri amelesi çarşıları, pazarları ve mahalleleri yağma hususunda ve «kasık mancası» dedikleri ırz ve nâmusa tecavüz yolunda fırsatı ganimet bilmişlerdir.

Yeniçeri, Tersâne, Tophâne ve sair eski asker ocaklarının disiplini bozulduktan sonra da İstanbula gelen ameleler bilâ istisna, Büyükşehir esnafının yaptığı gibi, bu asker ocaklarından birine kayid olunmuşlar, bir taraftan inşaatta, taş ocaklarında, tuğla harmanlarında çalışmışlar, limanda kayıkçılık, mavunacılık, fırınlarda hamurkârlık, pişiricilik, hamamlarda dellâklik, natırlık, çarşı ve iskelelerde hammallık, konak ve yalılarda uşaklık, hamlacılık, arabacılık, seyislik, bağ ve bastanlarda, değirmenlerde yanaşmalık, ırgatlık, rencberlik yapar iken diğer taraftan ya semtleri yahut işlerinin yakınlığı dolayısı ile nefer olarak yazıldıkları asker ocaklarının yeniçeri, topçu, cebeci gibi unvanlarını taşımışlar, kollarına, bâzularına, baldırlarına neferi bulundukları ocağın nişanlarını dövme ile vurdurmuşlardır. Lâle Devrinin birinci faslını kapayan, Üçüncü Sultan Ahmedi tahttan indiren ve büyük vezir Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın felâketine varan 1730 ihtilâlinin ayak takımından lideri Patrona Halil, ihtilâl sabahına kadar Bayazıd Hamamında çalışmış arnavud asıllı bir dellâk, bekâr uşağı amele bir hamam çıplağı idi. İhtilâlden az sonra, bu adam ile ayakdaşlarının idamlarını müteakip Birinci Sultan Mahmudun fermanı üzerine bütün İstanbul hamamlarındaki müstahdemlerin isimlerini ve eşkâli vechiyelerinin târifi ile tanzim edilen bir hamamlar defteri çok kıymetli ve şayanı dikkat bir vesikadır; hamam müstahdemleri arasında arnavud olanlara kırmızı mürekkeple «arnavuddur» diye şerh

Çöpçü tipi, Kadıköy, 1946
(Resim: Hüsnü)

verilmiş, o tarihden sonra arnavudların İstanbul hamamlarına ne hizmetle olursa olsun alınmaları şiddetle yasak edilmiştir; natır, dellâk ve külhancı, hamamlarda Anadolu uşakları ile şehir uşaklarının istihdamı Birinci Mahmudun bu yasağından sonra başlamıştır. Mezkûr defterde külhancı, natır ve dellâk, hamam uşaklarının isimleri yazılmış, altlarına lihyedar (sakallı), matruş (sakalsız), çârebrû (dört kaşlı, ter bıyıklı nevccivan) ve sabî (çocuk) diye şekil ve çağları tesbit edilmiş ve sonra «topcu, cebeci, yeniçeri, kalyoncu, riyâle (bu sınıfdan gemi tayfası), patrona (bu sınıftan gemi tayfası)» diye nefer olarak kayıdlı bulundukları asker ocakları da gösterilmiştir. Bu defter dellâk Halilin «Patrona» lâkabının mâhiyetini pek aydın göstermektedir (B. : Halil, Patrona; Hamam; Dellâk; 1730 ihtilâli).

İstanbul zabıtası tarihçesinde bekâr uşağı ameleye karşı geçilen ilk şiddetli takip, hicrî 3 cemaziyelâhir 934 ve milâdî 24 şubat 1528 de işlenmiş faili meçhul bir cinayet üzerine olmuştur:

Bir gece hırsızlar, şehir eşkiyası Sultanselim Camii civarında bir ev basarak içinde bulunanları katlettiler ve evi soyub kaçtılar. Vak'anın failleri bütün araştırmalara rağmen meçhul kaldı, nihâyet karakuşî bir hükümle kaatillerin, şehri ırgadlık ve amelelik ile dolaşan bekâr uşağı arnavudlardan olması lâzımdır denilerek ekmekçi, mumcu, dellâk, aşcı ve odun yarıcı takımından sekizyüz kişi tevkif edildi ve hepsi muhâkemesiz şehrin kalabalık çarşı ve sokaklarında idam olundular. Bu vak'ayı kaydeden müverrih Peçevili İbrahim Efendi «... eşkiyaya bâisi havfi haşyet olup ondan sonra bu makule fesad zuhur etmedi» diyor.

İstanbulda her işde gedik usûlünün dikkatle takip edildiği devirde, evvelâ fetihten yeniçeriliğin kaldırıldığı 1826 târihine kadar, imparatorluğun her tarafından İstanbula gelen amelenin ilk kontrolü, Büyükşehrin en büyük zabıta âmirlerinden Bostancıbaşı Ağanın vazifesi idi (B. : Bastancıbaşı; Bostancı Ocağı). Bu yolda devlet arşivinde Bostancıbaşılara gönderilmiş pek çok emir, ferman vardır, meselâ (H. 1146) M. 1733 tarihli bir ferman şöylece yazılmıştır:

«Bistancıbaşı Ağaya hüküm ki;

«Anadolu ve Rumeli ve Arnavutluk canibinden bazı aslı ve vatanı meçhul kimseler gelip Sarıyer, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy, İstinye, Belgradköyü, Bahçeköyü ve Uskumruköyü denilen yerlerdeki bostancı ve bağcıların yanlarında ücretle yanaşma olup o yol ile buralarda yerleşmişlerdir. Bu adamlar kendi hallerinde durmayıp gece ve gündüz, gizli veya alenen bu köyler ahalisi ve fukarasının ırzına ve malına tecavüz eder oldukları haber alınmıştır. Şeriat ve Yeniçeri ustaları vasıtasiyle bu gibi adamların meydana çıkarılıp bundan böyle kefilsiz bir ferdin bağ ve bostanlarda oturtulmaması emrolunur. Bütün amele ve ırgatların kefili alınacak ve kefil göstermiyenler İstanbul ve etrafından çıkarılacaklardır.»

Burada gedik usûlünü kısaca ve basit anlatmak lâzımdır; bir iş ve işçi tahdididir. Amele bakımından alır isek, meselâ İstanbulun ihtiyacını karşılayan bağ, bostan, değirmen adedi, yerleri ve içlerinde çalışan amele, ırgad, yanaşma sayısı ile tesbit edilmiştir, bunun dışında hiç kimse arazisini bağ ve bostan hâline koyamaz, yeni bir değirmen yaptıramaz; ve buralarda, tesbit edilen mikdardan fazla tek adam çalıştramaz. Fevkalâde ihtiyaç olursa devlet yeni bir gedik ihdas eder. Yapı amelesi, limandaki iskele, kayık ve kayıkçı sayısı; iskele, çarşı, han hammalları, fırınlar ve fırın uşakları, hamam ve hamam uşakları, her iş sahası ve işçi, amele durumu böyledir. Her gedik mensubları tavır, hareket, ırz bakımından zincirleme kefâlete bağlanmıştır. İnsana ihtiyaç olursa kâhyalar vasıtası ile devlete arzedilir, taşradan gelen yeni amele, işçi ancak gedikde boşalan yerlere girebilir. Anadoludan gelenler Bostancıbaşı Köprüsünde, Rumeliden gelenler Küçükçekmece Köprüsünde bulunan Bastancı Ocağı kolluklarından (karakollarından) geçmeğe, ne iş için geldiklerini, kefillerinin kimler olduklarını, iş buluncaya kadar nerede kalacaklarını, kefilleri malûm değilse belli kısa zaman içinde kefil bulacaklarını bildirip kaydettirmeğe; Büyükşehrin bu iki hudut karakolunu geçtikten sonra da muayyen müddet içinde kefilini gösterip işe yerleştiğini bildirmeğe mecbur idiler. Aksi halde kaçak sayılır ve aranıp bulunarak İstanbuldan memleketi tarafına tard olunurdu.

Bostancı Ocağı karakollarına görünmeden ve kaydini yaptırmadan şehre girmek ağır suç idi, gedik nizamına uygun ve kefalet ile işe dahi girmiş olsa ilk yoklamada karakol defterinde adıbulunmayınca nizama karşı gelmiş kaçak, eşkiyadan addolunur, işinden çıkarılıp tardedilmek üzere Bostancıbaşı Ağaya teslim olunur, ağa eğer arzu ederse, uygunsuz güruhundan fâsid ve şerir damgası ile idam ettirir ve bu müthiş cezasından sorumlu tutulmazdı.

İstanbulda amele sayası tahdid edilmiş olduğu için bilhassa yapılarda adam bulmak sık sık güçleşirdi. Amele ücretleri, yevmiyeleri İstanbul Kadılığı tarafından hurda teferruatı ile tesbit edilmişti, amele bundan fazlasını isteyemezdi, fakat yapı sahipleri adam bulmak için el altından, tesbit edilen yevmiyenin çok fazlasını verirlerdi. Nizamı koyan devlet bunu yapamadığı için mirî inşaatta amele bulunamazdı. Amele hakkında Hicrî 993 ve milâdî 1585 tarihli şu ferman bu bakımdan şayanı dikkattir:

«İstanbul Kadısına hüküm ki;

«Halen rencber ve neccar (dülger) taifesi binalara mubaşeret eylediklerinde, âdeti kadîme üzere ücretleri verilirken, bazı binaları olan kimseler ziyade akçe vermekle mirî binaları bırakıp varıp ol makule yerlerde işlemekle mirî binalar muattal olduğu bildirildi. Buyurdum ki: Bu babta ziyade gereği gibi mukkayyet olup muhkem tenbih ve te'kid eyliyesin ki mirî binaları terk edip akçeye (paraya) tamah edip varıp hariçte işliyenler te'dip olunacaktır. Bina sahiplerine dahi tenbih eyliyesin ki Rûzihızırdan Kasıma varıncaya kadar (ameleye, işçiye, ırgada) onar akçe yevmiye vereceklerdir. Fazla yevmiye veren bina sahipleri ve bu paraya tamah eden amele ve dülgerler, işçiler tedip olunacaklardır». Yukarıdaki bu vesika, on altıncı asırda İstanbulun halk eli ile geniş ölçüde bir imara sahne olduğunu, öylesineki, bu arada, yine İstanbulu imar bakımından girişilmiş büyük devlet inşaatının sekteye uğradığını öğreniyoruz.

Amele ve işçi gündelikleri nizamının tatbikine de İstanbul Kadılariyle beraber Hassa Mimarlarıbaşı olan zat bakardı. (H. 1154) 1741 tarihli bir fermanda şunlar yazılıdır:

«İstanbul Kadısına ve Hassa Mimarbaşıya hüküm ki:

«İstanbul ve civarında yapılan binalarda istihdam olunan dülger, taşçı, sıvacı, hamamcı, duvarcı, lağamcı, sırık hamalı ve rencber taifesinin gündelik ücretleri eskiden kalma nizamı üzere verilegelirken, az bir müddettenberi, sık sık olan yangınlar yüzünden halkın (geniş ölçüde) inşaata başlaması üzerine amele eskidenberi verilegelen gündeliklere kanaat etmemeğe başlamıştır; yevmiye yetmişer, seksener akçe istiyenler olmuştur. Halka bu suretle eziyet ettikten maada sanattan haberi olmıyan bazı ham elli adamlar da binaları kalp yapıp masrafının heba olmasına sebep olmaktadırlar. Bu kerre amele kalfacelbolunarak, onlarla beraber amele ücretleri Rûzihızırdan Rûzikasıma kadar en uzun günler için şöylece tesbit edilmiştir:

Kalfa altmış, usta kırk beş, duvarcı kırk, lâğamcı kırk, sırık hamalı otuz ve ırgat (rencber) yirmi dört akçe yevmiye alacaklardır. Rûzikasımdan Rûzihızıra kadar da: Kalfa elli beş, usta kırk, duvarcı otuz beş, lâğamcı otuz beş, sırık hamalı yirmi dört ve ırgat yirmi akçe yevmiye alacaktır. Bu tâyin edilen gündelikten fazla para isteyenler tecziye edilecektir.»

(H. 1226) 1811 tarihli bir nizamnamede ise sanatkâr, amele ve işçi yevmiyeleri daha teferruatlı bir surette gösterilmiştir:

Dülger kalfası (mimar)	110	Para
Âlâ dülger	90	»
Orta dülger	80	»
Bayağı dülger	70	»
Usta marangoz	80	»
Dülger çırağı	45	»
Sıvacı işçibaşısı	100	»
Üstad kalemkâr sıvacı	95	»
Bayağı kalemkâr sıvacı	85	»
Âlâ sadekâr sıvacı	80	»
Bayağı sadekâr sıvacı	70	»
Sıvacı çırağı	45	»
Nakkaşbaşı	100	»
Üstad kalemkâr nakkaş	95	»
Bayağı kalemkâr nakkaş	85	»
Sadekâr nakkaş	70	»
Nakkaş çırağı	45	»
Üstad camı	80	»
Camcı çırağı	45	»
Üstad suyolcu	80	»

Löküncü	55	para
Suyolcu çırağı	45	»
Bıçkıcı	60	»
Taş kârhanecisi	90	»
Üstad taşçi	80	»
Vasat taşçı	70	»
Taşçı çırağı	40	»
Üstad hamamcı	75	»
Hamamcı çırağı	45	»
Kurşuncu ustası	80	»
Âlâ oymacı	90	»
Vasat oymacı	80	»
Doğramacı, kafesçi, sandıkçı, kovacı	80	»
Duvarcı kalfası	80	»
Üstad duvarcı	70	»
Vasat duvarcı	60	»
Tekne taşıyıcı	32	»
Lâğımcı işçibaşı	75	»
Lâğımcı ustası	60	»
Kaldırımcı	60	»
Hammalbaşı	50	»
Bina hammalı	45	»
Irgat başı	50	»
Harçcı ırgat	40	»
Küfeci ırgat	35	»
Tekneci ırgat	32	»

Yeniçeriliğin kaldırılmasından Gedik usulünün ilgasına kadar geçen devir içinde de İstanbulda bekâr uşağı amele nüfusunun çoğalmasına kadimden beri yürürlükte olan nizam ile dikkat edildi. Bir taraftan Asâkiri Mansûrei Muhammediye adı ile yeni ordu teşkilâtı kurulur, Büyükşehrin muhafazası için tesis edilmiş yeniçeri kollukları karakolhânelere tahvil olunurken, işlerine göre türlü isim altında ayrılan ve cümlesi ayni zamanda «bekâruşağı» adı ile toplanan amele, ırgad, rencber, işçi ve uşak takımının nezâret ve teftişi İhtisab Ağalığına verili (B. : Yeniçeri; İhtisab Ağası; İhtisab Ağalığı).

Hicrî 1263 ve milâdî 1847 de İhtisab Ağalığı ve teşkilâtı ilga olunarak vazife ve salâhiyetleri Şehiremâneti teşkilâtına devir olunurken, yani zamanımızın anladığı mânada belediye teşkilâtı kurulur iken bekâr uşakları, amele nizamı ve işleri de şehiremânetinin nezâretine intikal etti.

Hicrî 1242 ve milâdî 1826 tarihli İhtisab Ağalığı nizamnâmesinin bekâruşağı - ameleler hakkındaki hükümleri son derce şâyânı dikkattir, bu nizamnâme bilhassa cemiyet ilmi bakımından çok kıymetli bir vesikadır; bu makaalenin mevzuu ile ilgili hükümlerini bugünkü konuşma dilimize çevirerek alıyoruz (madde rakamları da daha aydın takibi için tarafımızdan konulmuştur):

1 — İstanbulda nüfus çokluğunun pek çok mahzuru olduğundan bundan böyle başıboş ve serseri makulelerinin gelüb yığılmamasına dikkat edilecektir. İstanbula Anadolu ve Rumeliden gelecek eşhas: Ya bir işinin görülmesi için gelir ve memleketine döner; yahud İstanbulda bir işe, sanata girip geçim kaygusu ile gelir, işte o makulelerin lüzumundan fazla çoğalmamalarına dikkat edilecektir.

2 — Evvel emirde İstanbul ve Üsküdar ve Boğaziçi İskelelerinde ne mikdar hammal ve kaykcı ve hamamlarda ne kadar dellâk ve natır ve dükkânlarda ne kadar esnaf ve çırak varsa, kadılıklar ve ihtisabdan itimad edilir adamlar tayin edilerek bir defteri yapılacaktır. Kâhyaları ve yiğitbaşıları vasıtası ile herbirinin kefilleri alınıp bu defterlere isimleri, yüz şekilleri, vilâyetleri ve İstanbulda kefilleri kimler olduğu sarih olarak kaydedilecektir ve defterlerin birer sûreti İhtisab Ağalarına verilecektir. Ve sonra İstanbul sınırlarını geçme yasağına kemâlile dikkat edilecektir.

3 — Bir kimsenin iş takibi için, yahud ticaret ve İstanbulda bir iş tutmak için, veyahud da asker yazılmak için İstanbula gelmesi iktiza ettiğinde memleketinden alacağı mürur tezkeresine bunu açık olarak kaydettirecektir. Bu husus lâzım gelenlere şiddetle tenbih olunmuştur.

4 — mürur tezkirelerini yoklamak üzere Rumeliden gelenler için Küçükçekmecede, Anadoludan gelenler için Bostancıbaşı köprüsünde birkaç nefer ile ihtisab ağasının müstakim ve mutemed birer adamı bulunacaktır. İhtsab ağası tarafından ayni maksatla bir adam da Rumelide Yarımburgazdaki derbendcilerin yanına konulacaktır. Bu yoklama noktalarındaki adamlar da birer defter tutacaklardır.

5 — Yalnız ana caddelerden ve yukarıda zikredilen yoklama noktalarından geçeceklerin değil, tavukçu yollarından gelib giden ahvâli meçhul kimselerin mürur tezkireleri de dikkatle takib edilecektir.

6 — Yoklanan mürur tezkirelerine «İhtisaba» diye işaret edilecek ve bu yoklama, İstanbula gelenin isim ve şöhretini, ne maksatla geldiği, ne taraftan geldiği, ne zaman geldiği, ayrıca kendi defterlerine de kaydedilecektir. Bu defterler birer haftalık olub her hafta muntazaman İhtsab Ağalığına yollanacaktır.

7 — İstanbulda Eminönünde eski Çardak Kolluğundaki İhtisab Ağalığında da Anadolu Defteri ve Rumeli Defteri diye iki büyük defter tutulacaktır.

8 — İstanbula gelenler ellerindeki mürur tezkirelerine, üç yoklama noktasından birinde «ihtisaba» diye işaret ettirdikten sonra İstanbula gelib doğruca İhtisab Ağalığına varup mürur tezkiresini ibraz ile kendisini geldiği tarafın ana defterine kaydettirecektir. Buraya da ismi, şöhreti, ne maksatla geldiği, ne taraftan geldiği ve hangi tarihte geldiği kesin olarak yazılacaktır.

9 — Her hafta Küçükçekmece, Yarımburgaz ve Bostancıbaşıköprüsünden gönderilen defterler İhtisab Ağalığındaki iki ana defterle tatbik edilecektir. Eğer İhtisab Ağalığındaki defterde fazla adam çıkarsa İstanbula hangi yoldan gelmiş, hangi kapıdan girmiştir muhakkak öğrenilecektir.

10 — Her gün her bir iskelede bulunan kayıkçı ve hammal ve sâirenin ahvaline vukuf kesbetmek için buralarda İhtisab Ağasının birer adamı bulunacaktır.

11 — Bundan böyle İstanbula gelecek ve elyevm İstanbulda mevcut bütün bekâr eşhasın ikameti için, semtlerin münasib yerlerinde, İstanbulda üç veya dört, Üsküdar, Galata ve Eyyubda da bir veya iki han tahsis edilecektir. Bekâr eşhas bu hanlarda müslüman ve gayri müslim karışık olarak ikamet edeceklerdir.

12 — İstanbula gelib elindeki mürur tezkiresi ile İhtisab Ağalığına müracaat eden şahıs, kendisini deftere kaydettirdikten sonra, bir işe veya sanata girinceye kadar evvelâ o hanlardan birine gönderilecektir. Yapacağı iş ne ise, o handa mukim ve kefilli bir hemşehrisi kendisine kefil olacaktır. Bu kefil de İhtisab Ağalığına gelerek kefaletini defterde tesbit ettirecektir.

13 — İstanbula gelenin yanında ateşli silâhı varsa silâh kendisinde kalacak, fakat fişekleri, giderken iade edilmek üzere İhtisab Ağalığınca alıkonulub hıfzedilecektir.

14 — Kefilini bulub İhtisab Ağalığına kefili ile beraber gelen şahıs hangi dükkâna girecek, yahut hangi iskeleye hammal olacak, hangi iskelede kayıkcılık edecek, veya hangi hamamda işleyecek ise, o yerlerin evvelce tesbit edilmiş adamlarının altına adını yazdıracaktır. Eğer o yerlerin adamları yeter mikdarda ise adı yazılmıyacak ve kendisine başka bir yer bulması söylenecektir. Bunu da kısa bir zaman içinde bulması tenbih edilecektir.

15 — İstanbuldan vilâyetine dönecek olanlar İstanbul Kadılığından bir mürur tezkiresi alarak İhtisab Ağalığına müracaat edecek ve defterde olan ismini sildirecektir, mürur tezkiresine «Kaydi bozulmuştur» diye yazılarak «İhtisabı İstanbul» ibâresini taşıyan mühürle mühürletecektir. Elinde bu şekilde bir mürur tezkiresi bulunmayan, ahvali meçhul adam, belki firârî bir suçlu kabul edilerek İstanbuldan çıkmasına izin ve imkân verilmiyecektir.

16 — Bu bekâr tâifesinden biri İstanbulda eceli mevûdu ile ölürse, defterdeki kaydini kefili ve çalıştığı yerin bir adamı sildirecektir.

17 — Hammal ve kayıkçı vesair bekârlar şurada burada bekâr odası tedarik ve ihdas edemezler. Akşam olub işini bitirince tahsis olunan hanlarına giderler ve sabahleyin hanlarından çıkarlar. Bekâr hanları asla kârgir olmayıp âhşap hanlar olacaktır. Bunlar, hanlardaki odalarında asla cebhâne saklayamazlar, saklarlarsa hanın odabaşısı ve hancısı tarafından ihtisab ağasına haber verilecek, o şahıs yakalanıb tedib edilecektir. Hancıların ve han odabaşılarının tecrübeli, namusuna itimad edilir kimseler olmasına dikkat edilecektir.

18 — İstanbula gelen eşhasın giriş yoklama noktalarında kılığına, kıyafetine, hâline, etvarına sonderece dikkat olunacaktır. Askere yazılmak için yahut bir efendi kapusuna uşak olmak için gelmiş ise, veya şöyle serserîce gelmiş müfsid ve şerîr olmasından şüphelenir ise elindeki mürur tezkiresine öbür bekâr tâifesinden farklı olarak «âdetâ ihtisaba» diye yazılacaktır ve ayrıca tezkirelerine, İhtisab Ağalığı ile evvelce tesbit edil-

miş işaret konulacaktır. Asker, yazılacak veya uşak olacak, yahut şerir olduğundan şüphelenilen o kimse İhtisab Ağalığına geldiğinde bu kayde ve işârete dikkat edilecek, istintaka çekilib hal ve şânı gereği gibi öğrenilecektir, uyugunsuzluğu meydana çıkarsa Bâbıâliye ihbar edilecek ve o gibi uygunsuz kimseler İstanbuldan vilâyetlerine tard edilecektir. Bu suretle İstanbuldan tard edilenlerin bir müddet sonra tekrar gelmemelerini sağlamak için memleketinin vâlisine veya mutasarrıfına yahut muhâfazına sadırâzam tarafından, kadı ve nâiblere de şeyhülislâm tarafından mürur tezkiresi verilmemesi tenbih olunacaktır.

19 — İstanbula gelen Adalar ahalisinin Anadolu ve Rumeli halkı ile asla imtizac edemedikleri görülmüştür. İstanbula gelecek Adalı bekâr tâifesi için ayrı bir han tahsis edilecektir.

20 — İhtisab Ağalığında bir «hamamlar yazıcısı», bir de «hammallar yazıcısı» bulunacaktır. Bunlar iskelelerle hamamların defterlerini tutacaklar ve hamamlarda defterdekinden ziyade adam bulunursa yakalanıp İhtisab Ağalığına getirilecek, kim olduğu ve işe ne suretle girdiği tahkik olunacak, kefilsiz ve ihtisabın malûmatı dışında işe girmiş ise iskelenin hammallar kâhyası ve o hamamın hamamcısı derhal İstanbuldan tard edilecek ve hamam kapatılacak, hamamcılar kâhyası ile yiğitbaşısı da cezalandırılacaktır.

21 — İskelelerdeki kayıkçı ve mavunacı takımı da Bostacıbaşı Ağa tarafından defter olunacaktır. Her biri sağlam kefile bağlandıktan sonra bu defterlerin birer sureti İhtisab Ağalığına verilecektir. Taşralardan gelenlerden biri kayıkçı, mavunacı, salapuryacı olacak ise ve hangi iskelede işleyecek ise, o iskelenin kâhyası ve kendisine kefil olacak kimse ile berâber İhtisab Ağasının huzuruna getirilecektir. Kayıkçı, mavunacı ve salapuryacı tâifesi de ayda bir defa bostancı ocağı yazıcısı tarafından yoklanacak, defteri ihtisab ile tatbik edilerek ziyade bulunanlar hammal ve hamamlarda olduğu gibi cezalandırılacaktır. Bunlarda da silâh bulunmamasına dikkat edilecektir.

22 — Dıvarcı, sıvacı, nakkaş ve rencber tâifesi Mimar Ağa tarafından bir yoklamacı tâyin edilerek defter olunacak, kayıkçı tâifesinde olduğu gibi ihtisabca verilen defteri tatbik edilerek ara ara yoklanacak, silâh taşımamalarına dikkat edilecek, içlerinde kayıddan fazla adam bulunursa, yahud yasak olan silâh haber alınırsa ihtisaba haber verilerek haklarından gelinecek.

23 — Dıvarcı, sıvacı, nakkaş ve rencber tâifesi ve ırgad başı ve müslim rencberlerin bekârları, aded, isim eşkâl ve kefilleri mâlûm olarak tüccarların mütemekkin oldukları hanlarda sâkin olacaklar. Bunların ef'al ve harekâtının mazbut olmasına dikkat edilecektir.

24 — İstanbulda ve Boğaziçinde ve şehrin sâir yerlerinde yapılacak binalarda dülger vesâir yapı amelesi Mimar Ağa tarafından konulan ücretden ziyade ücret taleb edmiyecektir.

25 — Kayık yapıcılar, kürekciler, oymacılar, makaracılar ve tutumbacılar da bu usule uyularak, ihtisabca verilen defterlerine göre Tersânei Âmirece yoklanacak, nezaret edilecek, teftiş edilecektir.

26 — Bir efendi kapusundaki uşaklara gelince üç kısımdır:

Birinci kısmı, şehir halkındandır, onlara sair bekâr tâifesi gibi yoklama, tezkire yoktur.

İkinci kısmı, taşradan gelmiş, İstanbulda evlenmiş, şehirli gibi olmuştur. Onlar da şehirli muamelesi görürler. İhtisabdaki kaydi silinir. Bunlar işlerinden ayrıldıkları zaman kendi evlerine giderler.

Üçüncü kısmı İstabulda yersiz yurdsuz bekâr tâifesinden olub bir efendi kapusunda yatan uşaklardır, bunların ihtisabdaki kayıdları durur, herhangi bir sebeple kapusundan çıkar veya çıkarılırsa hizmetinde olduğu zâtden bir izin tezkiresi alır, evi olmadığı için böyle bir tezkire almazsa başı bozuk sayılır, bundan ötürü, hizmetden ayrılma sebebini kaydederek, bu sınıfdan uşak kullananlar onların ellerine bu izin tezkirelrini vermeğe mecburdurlar. Uşak bu tezkire ile İhtisab Ağalığına müracaat eder, defterdeki kaydında hizmetinde olduğu zâtin adını sildirir ve kendisine gösterilen bekâr hanında sakin olub yeni bir kapu arar.

Yeni efendiye kapulanınca eskisinden aldığı tezkireyi İhtisaba götürüp yırttırır ve defterdeki kaydine yeni efendisinin adını yazdırır. Eğer ayrıldıkları kapudan tezkire almazlarsa ne yeni bir kapuya girebilir ve ne de

bekâr hanına kabul edilir. Hizmetini terk ettiği efendisinden aylık ve yıllık alacağı varsa kendisini bundan vazgeçirmek için eline tezkire vermeyenler çıkar, bu takdirde uşak, efendisini İhtisab Ağasına şikâyet ile ahvalini arzeder, işden ayrılma tezkiresini İhtisab Ağası aldırtır.

27 — Esâfilü erâzili çok olan bekâr arnavud tâifesi ile kürd milletinin İstanbulda çoğalması hiç bir vakitte câiz değildir. Hâlen mevcut arnavudlar tamamen tard olunmayub Yedikule dışında salhânelerde, arnavud kasabbaşı ağa tarafından defter olunacaklardır.

28 — Ekmekçi ve simitçi fırınlarında ve işkembeci, paçacı dükkânlarında işleyen ve yatıp kalkan arnavudların, mikdarından ziyade olmamasına dikkat edilecektir, bunlarda silâha müteallik bir şey bulunmamasına İhtisab Ağası son derece dikkat edecektir.

29 — Cihanbeyli ve Alişanlı kürdleri vakit ve mevsiminde İstanbula koyun getirip giderler. Bostancıbaşiköprüsündeki yoklama geçidinde bunlardan gayri her hangi sebeple İstanbula kürd tâifesinin girmemesine dikkat edilecektir.

30 — İstanbula erzak, odun ve kömür getiren arabalarla bir takım bekâr tâifesi girer, bunların ahvaline dikkat edilecektir, bu vesile ile İstanbula girip amele ve ırgad ve uşak olup kalamazlar.

31 — Keza erzak, odun ve kömür gemileri ile de bekâr tâifesi İstanbula gelir. Bunların ahvali de dikkatle takip olunacaktır, gemilerinden gayri yerde yatamazlar, gemilerini terk ile şehirde kalamazlar. İçlerinde şüphe uyandıranlar gözcüler tarafından İhtisab Ağalığına ihbar edilecektir ve haklarından gelinecektir.

32 — Mahalle aralarındaki arka ve beygir sakaları bekâr ve hammal güruhundan ise geceleri tayin edilen bekâr hanlarında kalırlar. Fakat yangın olduğunda mahalle ahalisine su vermeleri için handan çıkıp gelmelerinde zorluk olacağından skalar ihtisabdaki deftere yazıldıktan sonra mahalle imamının ve halkının kefâleti ile bulundukları yerde bir bekâr odasında ikamet edebilirler. Sakaların ihtiyaçtan fazla çoğalmamasına dikkat edilir, silâh nâmına bir şey bulundurmamalarına da dikkat olunacaktır.

33 — Kira beygirleri sürücüleri ve mirilliciler cümle bekâr tâifesi ve ecnâsı muhtelifeden adamlardır. Sayıları belli ise de şehir içinde mütemadiyen dolaştıklarından iş üstünde yoklaması zordur. Bir hayvanın yanında yalnız bir sürücü bulunacaktır. Cümlesi Vefâ Hanında yatacaklardır. Bunların ahvalinden, zabtu rabtından kiracıbaşı mes'uldür; kiracıbaşı olacak şahsın gayet mutemed kimse olması şarttır. Eğer içlerine sürücüden başka adam girerse, yahut bir sürücü münasebetsiz bir hal üzerinde yakalanırsa kiracıbaşının hakkından gelinir.

34 — Saraçhâne denilen yer hem bir iş yeri, hem de saraç bekârlarının yatıp barındıkları bir handır. Yeniçerilik devrinde buraya zâbıta giremez idi, içinde ne miktar ve makule bekâr uşağı vardır malûm değildi. Cümle saraç bekârları da İstanbuldaki diğer bekâr uşağı amele gibi İhtisab Ağalığı defterine geçecektir ve İhtisab Ağası Saraçhâneyi dilediği zaman teftiş edecektir. Serasker Paşa ve İstanbul Kadısı da kola çıktıkları zaman sair yerler gibi Saraçhâneye gireceklerdir. Geceleri Saraçhane kapısında bir bekci bulunacaktır, gündüzleri de kolluk bekliyecektir, saraçlardan kabahati olanı girip tutacaktır. Saraçhâne de bu suretle nizam altına girecektir.

35 — Esir Pazarındaki esirciler bekâr tâifesinden uşaklarını odalarında yatırmakdırlar. Kaç kişidir İhtibas defterine geçirilecek ve kefile bağlanacaklardır.

36 — İstanbulda başı boş adam bulunmıyacaktır. İhtisab Ağası bu hususa gereği gibi dikkat edecektir. Uzunçarşı esnâfı, desterecı, eğeci, bıçkıcı, sırıkçı, kantarcı, koğacı cümle taşradan gelmiş bekâr tâifesidir. At canbazları da öyle olup dükkânlarında, odalarında, lüzumundan ziyade adam bulunmamasına dikkat edilecek ve hepsi İhtisab defterine kaydedilecektir.

37 — Nefsi İstanbulda, Galatada, Eyyubda ve Üsküdarda yeniden bekâr hanı ve bekâr odası inşa ve ihdası yasaktır. Bu yasak bir müddettenberi ihmâl edilmiş ve her tarafta bekâr odaları, bekâr hanları, üstü odalı kahvehâneler ve dükkânlar yapılmıştır. Bundan böyle bu yasağın yürürlüğüne şiddetle dikkat olunacaktır. Mevcut bekâr hanlarının tâmiri lâzımsa Babıâliye arzuhal ile mürcaat edilecek, bu dilekçe İstanbul Kadısına, İhti-

sab Ağasına ve Mimar Ağaya havâle olunacak, onlar tarafından muayene ve tâmire ruhsat verilecektir. Tâmirde bu hanlar büyütülemez ve gayet sağlam olarak tâmir edilemez.

38 — Dükkân ve kahvehâneler üzerindeki bekâr odalarında sahibinden ve çırak veya çıraklarından gayri kimse yatamaz. Onların da İhtisabda defterli olması şarttır. Vilâyetinden gelmiş bekâr uşağını hemşehrimdir veya akrabamdır diye odasında yatırır ise İhtisab Ağası haber aldığı anda çıkarır ve dükkân sahibini tedib eder.

39 — Gelir kaynağı olarak bekârlara mahsus inşa edilmiş müstakil bekâr odalarının sahiplerine de bundan böyle o odalarını başka dükkânlara tebdil eylemeleri kadılıklar tarafından tenbih edilecektir.

40 — Arabacılar da arabalarının bulunduğu yerlerde şâkird, yamak, seyis nâmı altında bekâr tâifesinden lüzumundan fazla adam bulunduramaz. Kendileri ve o şâkirdleri cümlesi ırz ehlinden olmak üzere İhtisab defterine kaydedilecekler ve kefile bağlanacaklardır. Şimdiliki giyindikleri bol binniş ve cübbe ve şalvarı ve bellerine kuşandıkları lâhur şallarla sefihâne kıyafeti tamamen ve umumen terk edecekler, ırz ehli heyetinde yenleri dar çuha binniş ve cübbe giyecekler, başlarına dört parmak kenarlı ve şâkirdleri iki parmak kenarlı yeşil kalpak giyeceklerdir. Sakalsız ve zülüflü arabacı olmıyacaktır. Arabalarına kadın tâifesi bindiğinde kendileri arabanın dâima ya önünde yahut ardında yürüyeceklerdir, arabanın penceresi yanında durmayacaklardır. Tavır ve hareketlerinde ve kıyafetlerinde uygunsuzluk görülürse İhtisab Ağası tarafından yakalanıp tedip olunacaklardır.

Bekâruşağı-amele takımı Tanzimat inkilâbında İstanbula girme yolunda azıcık hürriyete kavuştu. Meşrutiyetin ilânında İstanbul yolları tamamen açıldı, fakat Büyükşehirde gedikler, mühim bir sed idi, şehir içinden ziyade taş ocakları ve tuğla harmanları, mandralar kotralar, çiftlikler ve değirmenler gibi şehir dışıda iş arandı. Nihâyet 1913 de bütün gediklilerin kaldırılması, ameleye, işçiye İstanbul içinde mutlak bir iş hürriyeti sağladı.

1911 yılından 1918 yılına kadar İtalyan; Balkan ve Birinci Cihan harbleri, yurdun muhtelif köşelerinden İstanbula amele olarak gelecek çağdaki vatandaşları asker olarak silâh altında tuttu. 1918 den 1922 ye kadar Türk milleti istiklâl mücadelesini yaptı. Türkiyede ferdî saltanatın ilgası, İstanbuldaki yabancı askerî işgalin kalkması ve Cumhuriyetin ilânından sonradır ki yeni sulh devri başladı; kadim tâbiri ile bekâruşağı-amele vatandaş mutlak hürriyeti içinde İstanbul yollarına düştü. Bu vatandaşların bu son durumu, bu makalenin baş tarafında nakil ve tesbit edilmiştir.

Bibl. : Devlet arşivinde Divanıhümâyun defterleri; İhtisab Ağalığı nizamnâmesi; Ali Pazvand, Yalın ayaklı yarım pabuçlu bekâr uşakları arasında sekiz yıl, yazma hatıralar; İstanbul Ansiklopedisi ve Foto Sel fotoğraf arşivleri.

AMELE TİRENİ, AMELE VAPURU — Yolcularının ekseriyeti günün en erken saatlerinde işlerinin başlarına koşan ameleler ile ayak takımı snaf olduğu için İstanbul halkı tarafından Anadolu ve Rumeli hatlarında şehir trenlerinin ve Boğaziçine işleyen vapurların alaca aydınlıktaki ilk seferlerine takılan isimlerdir. Meselâ evi kartalda, vazifesi de Pendikte olan bir memur Fatihte bir vazifeye nakledildiği zaman: «Amele treni ile gidiyorum!..» diye derd yanar.

AMERİKA — İstanbulun hâneberduşlar argosunda «zengin»; misâl:

— Ulan Benliye bak tüyünü düzmüş!..

— Düzer elbet, oğlanın yeni aftosu (dostu, metresi) amerika..

AMERİKAN — İstanbulda isimleri bu kelime ile başlayan pek çok hususî müessese vardır; bu ansiklopedide tesbiti gerekenlerden bir kısmının sahibi müvesvis ve vehhâm, bir kısmının da lâkayd olduğu için maalesef mâlûmat alınamadı; târihî vazifemizi telefon rehberinden isimler nakli ile yapıyoruz:

Amerikan Çocukları Dershânesi; Rumelihisarı, Mektep sokağı, No. 35.

Amerikan Garajı: Pangaltı Cumhuriyet Caddesi, No. 167.

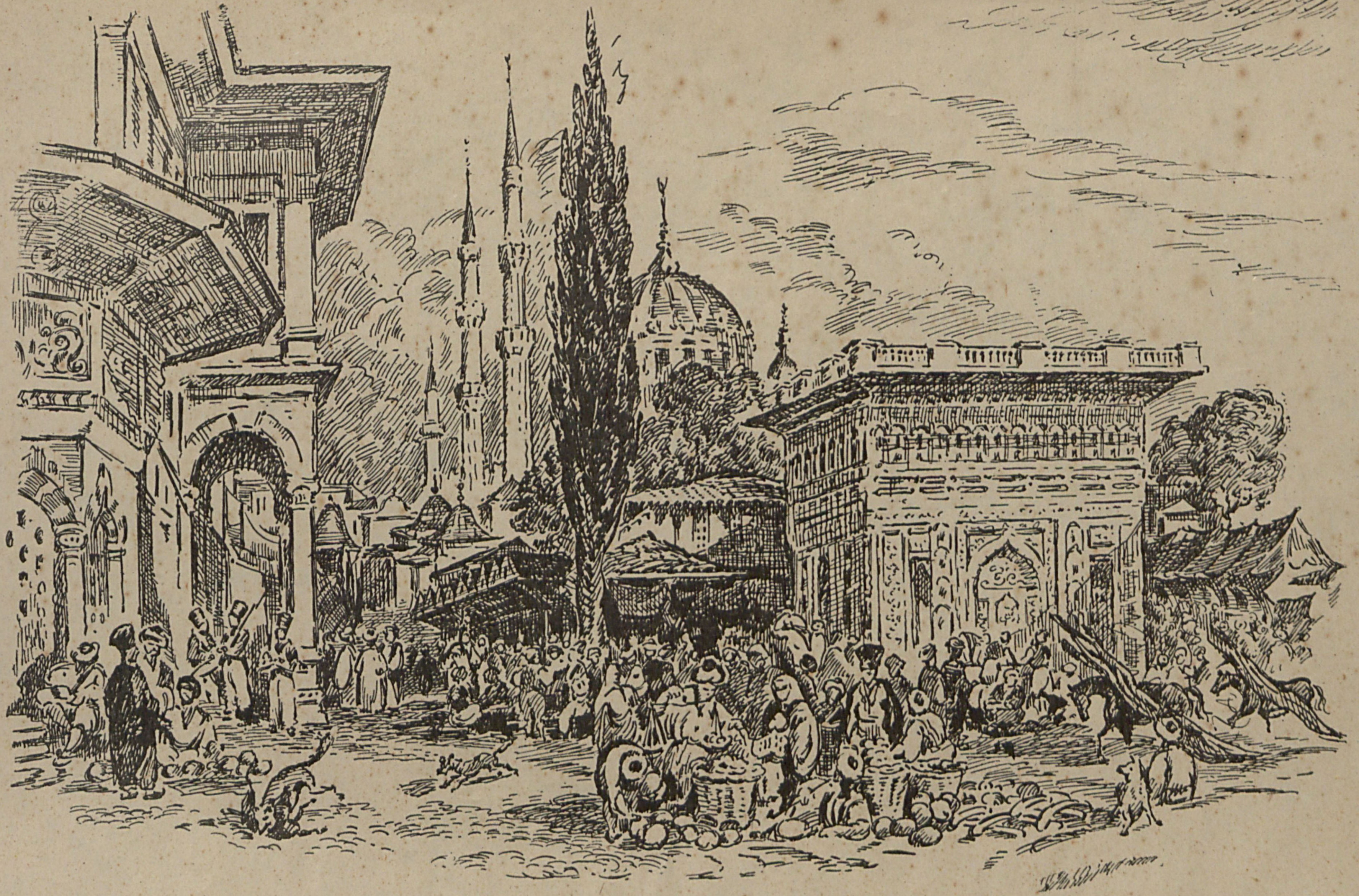
Amerikan Hastahânesi; Nişantaşı, Güzelbağçe Sokağı.

Amerikan Kız Lisesi; Üsküdar, Selâmsız.

Amerikan Kürk Evi, İstiklâl Caddesi, No. 390/4.

Amerikan Bord Heyeti ve Neşriyat Şubesi; Fincancılar, No. 50.

Kendilerine müracaat ile mâlûmat talebinde bulunamadığımız, bu yolda kusurun bize râci olduğu müesseseler de şunlardır:

Tophâne Çeşmesi ve Tophâne Meydanında pazar
(Thomas Allom'un gravüründen S. Bozcalı eli ile)

Türkiye Klişehânesi

Nurgök Matbaası

Amerikan Büro of Siping İstanbul Şubesi; Galata Yolcu Salonu karşısı, Mocan Han.

Amerikan (American Automobile Association Muhabiri), Van Der Zee Seyahat Servisi; İstiklâl Caddesi, No. 28/1.

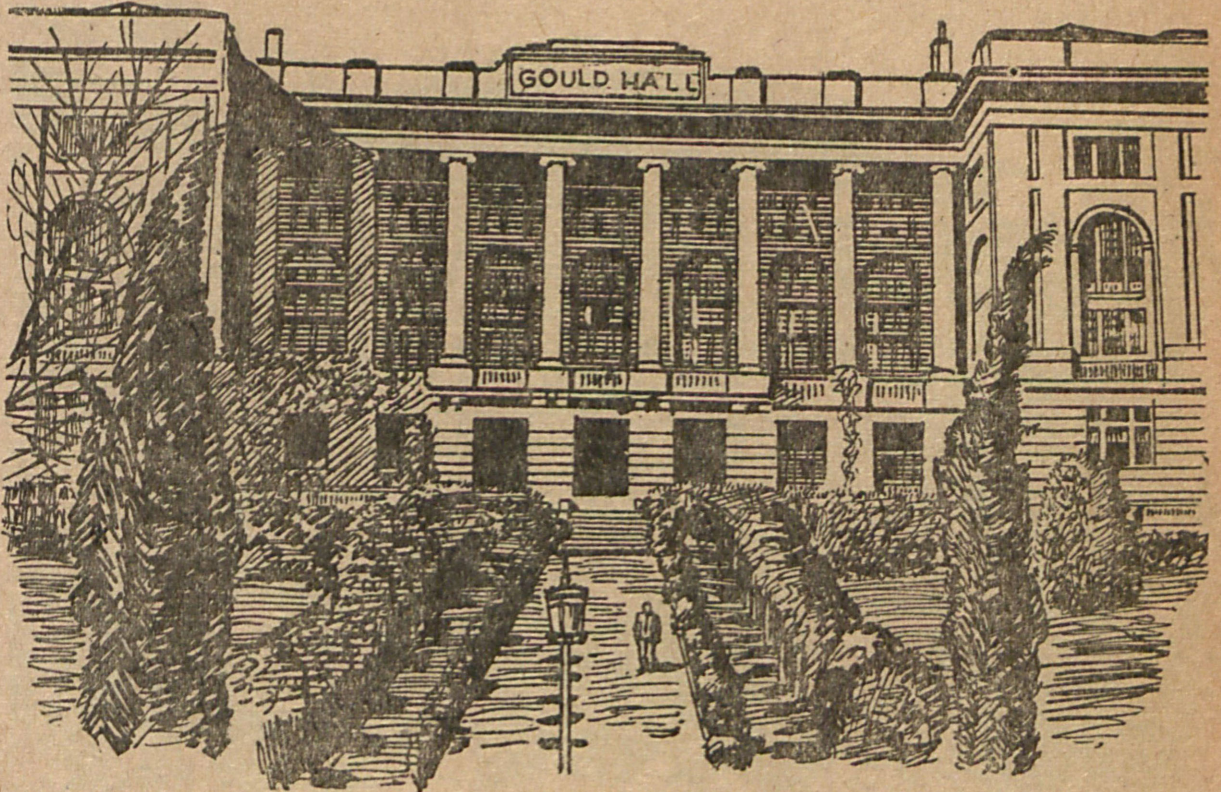
Amerikan Mecmua ve Kitabevi; Kumbaracı Yokuşu, No. 132.

AMERİKAN KOLLEJLERİ (Erkek ve Kız) — Erkek kolleji Rumelhisarında, kız kolleji Arnavudköyünde, Büyükşehrin iki büyük mektebi, ayrı ayrı isimlerle anılan müteaddit binalardan mürekkep bir irfan müessesesidir. Erkek kolleji, halk ağzında Robert Kollej adı ile meşhurdur. Erkek kolleji 1863 te, kız kolleji 1871 de kurulmuştur.

İstanbul Belediyesi Mektupçusu ve tarih âlimi Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihinde, bu iki mektep hakkında şu malûmatı veriyr:

«Robert Kollej Eylûl 1863 (1279) tarihinde, ilkönce Bebekte ufak bir evde açılmıştır. Bu evde Kırım muharebesi esnasında Türklere yardım etmek maksadiyle gelen Amerikalı Misyonerler bulunmakta idi; işte bunlardan Hamlin adında bir Misyoner ilk defa bu işte önayak oluyor; ona da ilk defa yardım vâdeden Fransalı Rothschild ailesine mensup Nevyork tacirlerinden Christipher Rinlender Robert'tir. Mister Robert öldüğü tarih olan 1878 senesine kadar kollejin bütün masraflarını üzerine almış ve servetinin beşte birinin kolleje verilmesini vasiyet eylemiş olduğundan, ölümünde veresesi kolleje 400.000 dolar, Türk parası ile 100.000 altın lira vermiştir. İşte bu para ile Bebekte, Rumelihisarı üzerinde görülen muhteşem ve muazzam âbideler vücuda getirilmiş ve o zamana kadar Amerikan Kolleji denilirken 1878 den sonra Robert Kollej adını almıştır. Mektep için başlangıçta Kuruçeşme sırtlarında bir yer satın alınmış ise de binanın orada yapılması istenilmemiş ve sonra bugünkü yeri tedarik ve temin edilmiştir.

«Robert Kollej, fransızca tedrisatta bulunmak üzere hükûmet tarafından Beyoğlunda açılan Galatasaray Lisesinden beş ve türkçe tedrisatta bulunmak üzere hükûmet ve halkın yardımı ile açılan Darüşşefaka Lisesinden on sene evvel açılmıştır. Bu yabancı mekteplerden gerek hükûmetin gerek halkın gözü çok yılmış olduğu, her müessese hükûmet için birer çıban, birer siyasî mesele menbaı olacağı anlaşıldığı için, ilk zamanlarda bunların

Amerikan Kollejinde Gould Hall

(Resim: Fotoğrafdan Behçet eli ile)

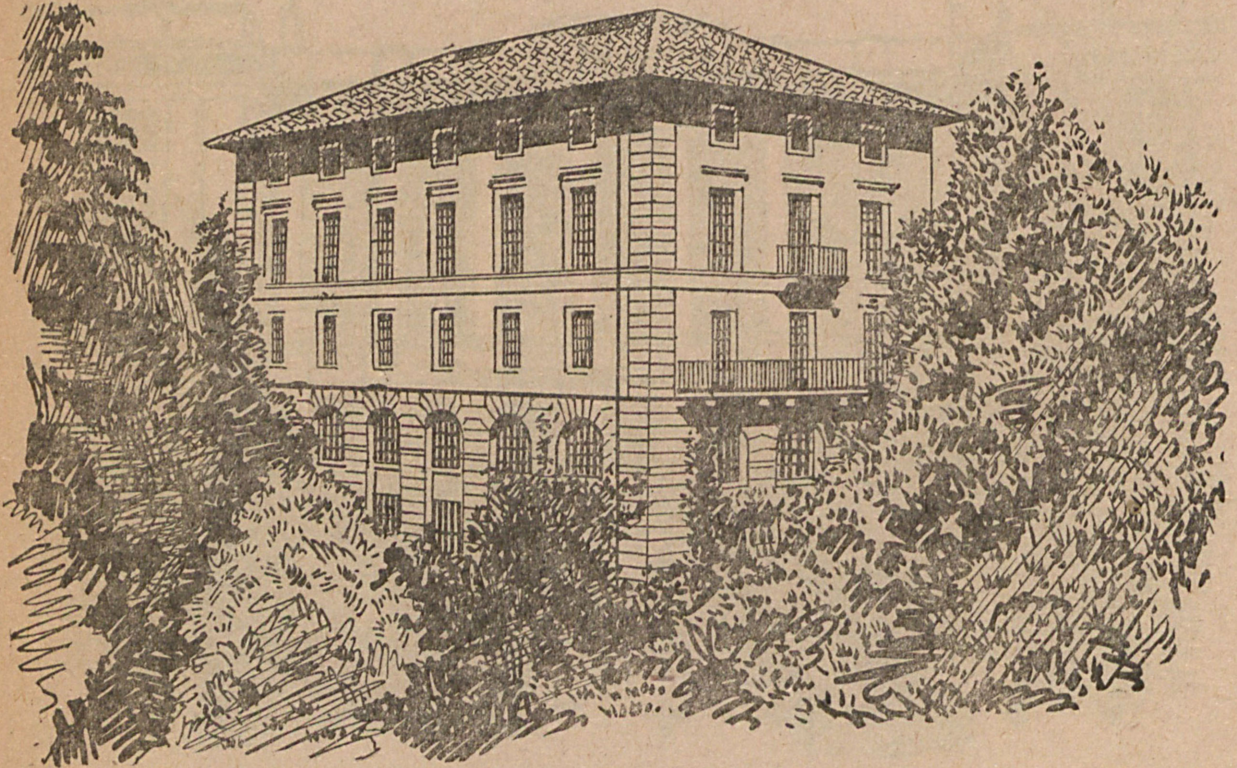
açılmaması için elden gelen gayret esirgenmezdi ve kolaylık gösterenler, yahut mektebe yer verenler ve satanlar halk ve hükûmet nezdinde iyi bir gözle görülmezdi. Robert Kollejin birinci kısmının yerini Ahmed Vefik Paşa evvelâ 16.000 liraya, sonra kinci kısmını da 20.000 lira mukabilinde Amerikalılara satmıştır (B. : Ahmed Vefik Paşa).

«Fakat binanın burada yapılmasına da Ruslarla Fransızlar güçlük göstermişler ve hükûmet nezdinde teşebbüslerde bulunmuşlardır.

«1864 te bu mektep için Nevyorkta bir mütevelliler heyeti teşekkül ederek bu husta Amerika hükûmetinin de yardımını temine muvaffak olmuş ve siyasî müracaatlar ve teşebbüsler sonunda 1869 da binanın yapılmasına irade çıkartabilmişlerdir.

«Kollejin mühendis kısmı 1912 de yapılmıştı. Kütüphane ve idare binasının da o mektepte okumuş ve Amerikada zengin olmuş bir Rumun verdiği para ile yapılmıştır. Lâik olan Amerikalıların bile bu mektebi tesisteki gayeleri Protestanlığın neşri olduğu şüphesizdir. Mektep lâik bir şekilde idare olunmuş ve olunuyorsa da varidatının mühim bir kısmını Protestanlığı neşreden Amerikan cemiyet ve heyetleri tarafından temin edilmekte olması bu kanaati kuvvetlendirir.

«Amerikan Kız Kolleji — İstanbul Amerikan kolleji kız kısmı adı altında tedrisat yapan bu mektep Boston Amerikan Kadınlar cemiyeti tarafından 1871 senesinde önce Üsküdarda Selâmsızda High School adı altında orta dereceli bir mektep olarak açılmıştır. 1890 senesinde dört sınıf ilâve edilerek lise derecesine yükseltilmiş ve Konstantinopl Kızlar Kolleji adını almıştır. 1908 senesinde mütevelli heyeti değişerek kollej, Massachtusetts eyaletinde o eyaletçe müseccel bir heyetin idaresine geçmiştir. 1920 senesinde de, mektebe bir tıp fakültesi ilâve edilmiş is de (Lozan muahedesinin birinci maddesi hükmünce) 1924 de bu şube kaldırılmıştır. 1905 de Üsküdardaki binalardan birinin yanması üzerine mektebin Arnavudköyüne nakli düşünülmüş ve 250 dekar arazi (Abdülhamidin iradesiyle) satın alınarak 1910 da yeni binaların inşasına başlanmıştır. 1914 snesinde bitmiş ve mektep Arnavudköyüne taşınmıştır. İlk Müdire Dr. Mary Mills'tir; 1924 senesine kadar çalışmış, o sene, 74 yaşında iken vazife-

Amerikan Kollejinde Millingen Hall

(Resim: Fotoğrafdan Behçet eli ile)

den çekilmiştir. Yerine kollejin edebiyat muallimlerinden Kathryn Nevell Adams tâyin olunmuş ve 1931 senesinde istifa etmiştir. 1932 de Dr. Paul Monroe Kız ve Erkek kısımları birleştirilerek her ikisine umum müdür olarak tâyin olunmuştur». (Türkiye Maarif Tarihi, İkinci cilt),

Amerikan kollejleri binaları ayrı isimtaşımakta olup yapı tarihleri ile şunlardır:

Robert Kollej

Theodoros Hall - Orta Kısım - 1920.

Anderson Hall - Orta Kısım - 1913.

Hamlin Hall - lise kısmı - Mühendis kısmı - Leylî - 1871.

Washburn Hall - Laboratory - 1906.

H. Washburn Hall - Gymnasium, Tiyatro salonu - 1914.

Von Millingen Hall - İdare, Kütüphane, Telefon - 1932.

Gates Hall - Mühendis kısmı - 1913.

Kennedy Lodge - Direktörün evi.

John Sloane - Hastahane - 1914.

Albert Long Hall - 1863.

Kız Kolleji

Gould Hall - İdare, Kütüphane ve Lise dershaneleri, Cimnastikhane - 1914.

Bingham Hall - Orta kısım edrshaneleri - 1923.

Mitchell Hall - Yemekhaneler ve Orta kısım yatakhaesi - 1914.

Woods Hall Laboratuvar binası - 1914.

Sage Hall - Yatakhane ve hastahane - 1914.

Kuruluşundanberi Robert Kollej direktörlüğünde bulunmuş zevat tâyin tarihleriyle şunlardır:

Hamlin 1863.

Washburn 1869.

Gates 1903.

Monroe 1932.

Wright 1935.

Black 1944.

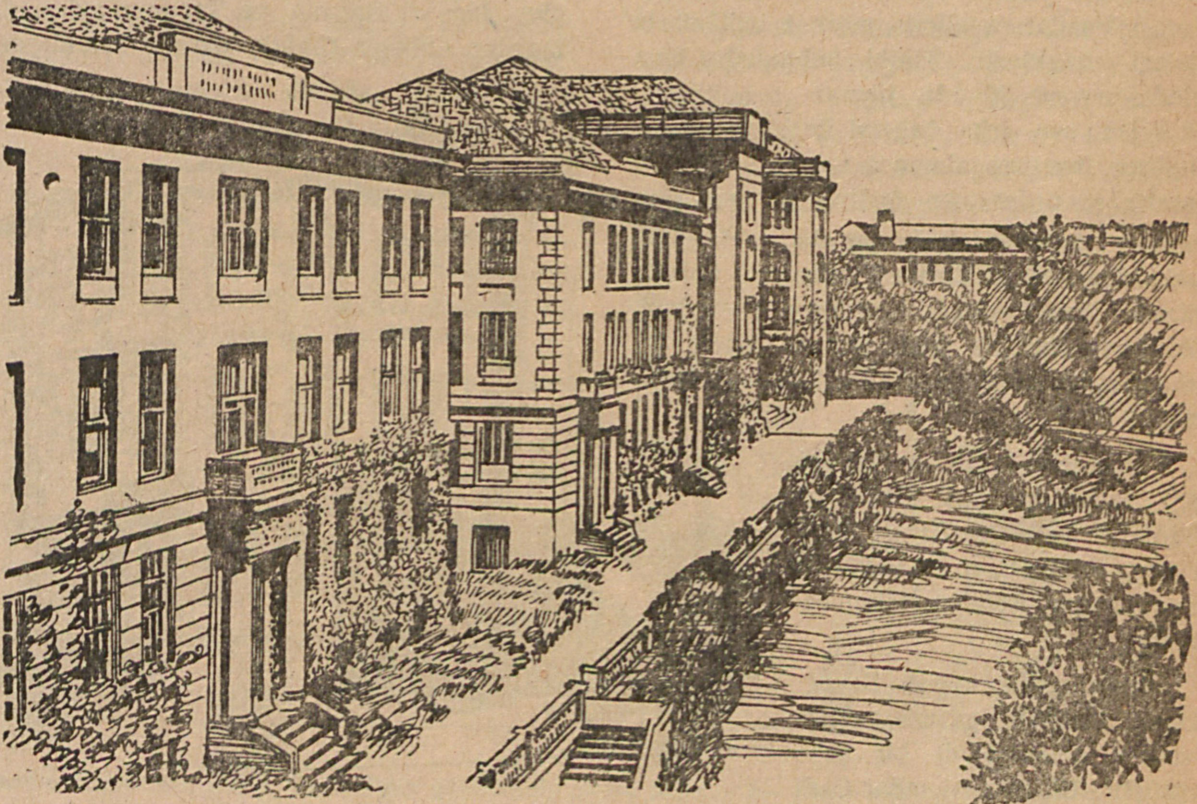
Bunların içinde en uzun çalışanlar, 34 yıl Washburn ve 29 yıl Gates'tir.

Kız Kolleji Müdireleri de şunlardır:

Patrick 1914.

Adams 1924.

Talbot 1931.

Amerikan Kollejinde bir binalar grupu

(Resim: Fotoğrafdan Behçet eli ile)

Monroe 1932.
Wright 1935.
Black 1944.

Her iki müessesede çalışmış Türk ve Amerikan fikir ve sanat adamları da şu zatlar olmuştur:

Monroe, Von Millingen, Tevfik Fikret, Filozof Riza Tevfik, Ressam Ali Sami Boyar, Şâir Faruk Nafiz Çamlıbel, Ali Nazima, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hâmid Ongunsu.

AMERİKAN KOLLEJLERİ KÜTÜPHANELERİ — İstanbulun en zengin kütüphanelerinden biridir; hemen bütün dünya dillerinde 70.000 kitap mevcut olup bunun elli bini Robert Kollejin, geri kalanı da Kız Kollejinin kütüphanelerindedir. Müdürlükten müsaade aldıktan sonra bu kütüphanede çalışmak mümkündür.

AMERİKAN LİSAN VE TİCARET DERSHÂNESİ — Büyükşehrin en büyük ve ciddî halk dershânelerindendir. 1911 de Amerika Y.M.C.A. teşkilâtının bir şubesi olarak faaliyete başlamıştır. Sonra Amerikan Lisan ve Ticaret Dershânesi adını almıştır, çalışmasına müstakil bir hüviyet ile devam etmiştir. Gayesi, her yaşdaki öğrencilerin fikrî ve bedenî inkişaflarına elinde mevcut imkânlarla hizmet etmektedir. Sahibi bulunduğu bina içinde mevcut 20 oda, jimnastik salonu ve arka bağçesi ile ingilizce, fransızca, almanca, muhasebe, spor ders ve faaliyetlerine verimli olarak devam etmektedir. Bir de Turist Yurdu vardır. Tatil ayları için Yaz Okulu ve Tuzlada deniz kenarında kamp faaliyeti yapılmaktadır.

Müessesenin ilk müdürleri E.O. Jacob ve J.A. Davis'dir. Bunları sırası ile Baker, Ezra Young, Franc, Coan ve 1956 dan beri Lawson Kateley takip etmiştir.

Müessese ilk olarak Beyoğlunda faaliyete geçmiş, sonra İstanbul cihetinde de bir şube açmıştır. 1929 da Alemdar Caddesindeki Abudefendi Konağına, bugünkü binasına taşınmıştır.

Kütüphanesi hem zengin sayılmaz, hem de ilmî bir hüviyet taşımaz, ders kitapları ile öğrencilerini ve turistleri ilgilendiren kitap ve mecmualar bulunmaktadır.

Müessesenin son dört sene içinde en başarılı yılı 1958 olmuştur. 1958-1959 yılında dershânelerine 1990 öğrenci devam etmekte idi ve şöylece dağılmışlardı:

873	ingilizce
54	fransızca
54	almanca
227	spor
350	klübler
179	muhasebe
253	ingilizce, bina harici.

Müessesenin şubesi yoktur. Lisan tedrisatı üçer aylık olmak üzer senede dört devreye ayrılmıştır, dört kur halindedir: hiç bilmeyenler, az bilenler, orta bilenler, konuşmaya hazırlık. Tedris ücreti her kur için 65 şer liradır. Muhasebe dersleri dört ay sürer, ücreti 140 liradır. Diğer faaliyet kolları içinde münasip bir ücret alınır. Tuzla kampı, bu köyün 3 kilometre batısında, deniz kenarında kurulur, yer müessesenin mülküdür; kamp 15 - 16 yaşındaki erkek çocuklara mahsus olup her yıl Haziran ve Temmuz aylarında kurulur, onbeşer günlük devreler halinde de-

Alemdar Caddesinde Amerikan Lisan Dershanesi
(Resim: Nezih)

vam eder. 1959 yılı için onbeşer günlük bir devre ücreti 190 Türk lirası olarak tesbit edilmiştir. Kampı bir Amerikalı pedagog idâre eder.

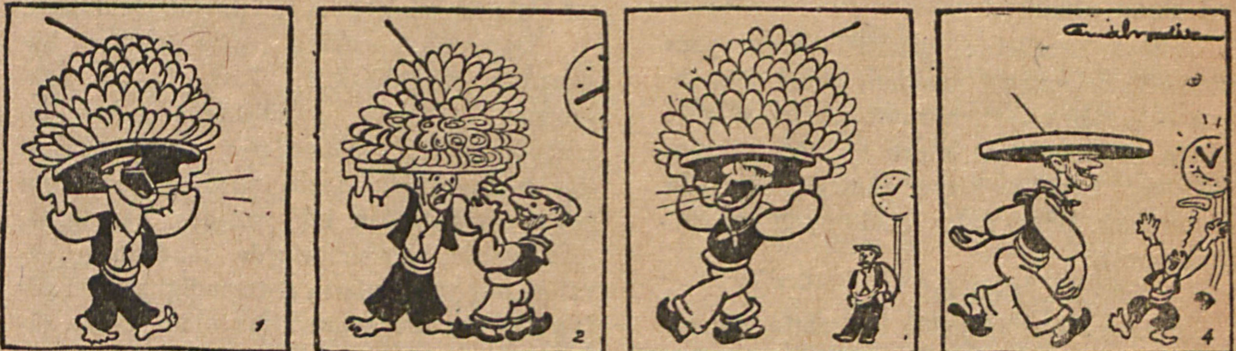
AMERİKAN MODASI — İkinci Cihan Harbi içinde, İstanbullular, karaborsacı, vurguncu ve istifçi gibi isimlerle anılan bir takım alçak türedilerin elinde en çok mahrumiyet ve ıztırap çekmiş insanlar olmuştur. Büyükşehrin ihtiyaçlarını yıllarca karşılayacak depolar boşalıp, mal, esrarengiz labirentlerde kaybolmuş, zaman zaman, iğneden ipliğe, günlük gıda maddelerine, ilâçlara varıncaya kadar ancak denaet, mel'anet ve şeytanet gibi sıfatlarla belirtilebilcek bir hırs ile tecavüz edilmiştir. Bir muallimin veya talebenin çalışma odasına bir elektrik ampulu bulması, bir hasta gencin bir rontgen filmi tedarik etmesi, bir gözlük camı, bir dikiş iğnesi, bir iki tane çivi almak büyük mesele olmuştur (B. : Karaborsacı, İstifçi, Vurguncu).

Almanyanın ve onu takip ederek Japonyanın teslimi ile harp ateşi kesilince, bir sulh arifesi devrinin küçük ölçüde refah alâmetleri belirmiş, esrarengiz depolardan bazı mallar ucun ucun piyasaya çıkarılmış, İngiltere ve Amerikadan yeni mallar gelmiş ve bunlar, dükkân ve mağaza vitrinlerinde ve sokaklardaki seyyar satıcılar ağzında, İstanbullulara «Amerikan malı» adı altında sunulmuştur. Ve gariptir ki, İstanbullular, ekserisi pek âdi cinsten olan bu sözde Amerikan mallarına fevkalâde rağbet göstermiştir; öylesine ki, İstanbula belki 1906 da ithal edilmiş olup otuz beş kırk yıldanberi modası geçerek bir depo köşesinde çürümeğe mahkûm perde saçaklarının, sokaklarda, «N» harfini çatlatarak: «Amerikan!.. bunlar..» diye bağıran kopillerin elinden kapışılarak alındığı görülmüştür. Tereddütsüz kabul edebiliriz ki İkinci Cihan Harbinde harikalar yaratmtş olan Amerikan sanayiine karşı duyulan hayranlık ve Amerikalıların dünya hürriyetine olan kahramanca hizmeti bu rağbetin başlıca sebebidir. Amerikan malı karşısında ne salâbet ve ne de zarafet aranmıştır, sadece Amerikan malı olduğu için alınmış, menşei meşkük birçok tapon şeyler bu isim altında kolaylıkla satılmıştır. Devrimizin büyük humorist'i Cemal Nadir Güler, Amerikan modasını ilk belirten bir sanatkâr olmuş, Cumhuriyet gazetesi için çizdiği bir karikatürde, Yedikule marulunu bile: «Amerikadan tayyare ile geldi!..» diye sattırmıştır (1947).

B. Olker

AMERİKAN OTELİ — Rumî 1290-1295 (M. 1876 - 1881) yıllarında, Beyoğlunun namlı otellerinden biri, Ahmed Midhat Efendi, Letaifi Rivayat koleksiyonundan «Bekârlık» adındaki kitabında, kahramanı olan Sürurî Efendiyi İstanbula getirip bu otelde yerleştirir:

«İstanbul değil Beyoğlu!.. Herif alafranga âleminde yaşayacak, Beyoğluna kuzum Beyoğluna!.. Doğruca Amerikan höteline iner... İkisi birbirinin içinde olarak iki odaistcar eyler. Bunlardan biri yatak odası ve diğerinin salon ittihazına salih olması için döşemece dayamaca icap eden bazı tadilâtını derhal garsonlara icra ettirir. Şu işin bir saat zarfında icra olunup bitmesi Süruri Efendiyi ol kadar mesrur eder ki tarife sığmaz:

Amerikan Modası

Soldan sağa: 1— Haydi, Yedikulenin göbekliler!.. Yağlı, yağlı!.. 2— Ölüsü kandilli, sabahdanberi bir dâne satamadım be!.. — Elbette satamazsın, ver şu tablayı bana.. 3— Haydi göbekliler.. Amerikadan tayyare ile geldi.. yağlı yağlı.. 4— ???...... — !!!......

(Karikatür: Cemal Nâdir Güler)

— Efendim! Haydi bakalım bekâr olarak İstanbul tarafına git de böyle bir saat zarfında kendine yer bul yerleş... Hem de nasıl yerleşiş.. İstanbul tarafında ise bir kere bekâr olana mahalle imamı hane icar etmez. Haydi bin belâ bir hane tut! Takım lâzım, takravat lâzım!.. Uşak lâzım artık lâzım lâzım! Yine rahat yok yine! Yaşasın alafranga» diye frengâne bir sûreti mağrûriyetle yerinden kalkarak endam aynasının önüne gider...

«Amerikan hoteline vürudunun tamam haftası olmak üzere bir cumartesi günü hotelci bir haftalık masarifi mübeyyin defteri takdim eder. Kuşlukta, akşamlıkta tenavül buyurulmuş olan on iki adet bifteğin beheri altışar kuruştan yetmiş iki kuruş Efendi Hazretlerinin nazarı dikkatini açar ise de şu kadar makaronya ikişerden bu kadar ve şu kadar ispanak dörderden bu kadar, elma tatlısı, ayva soğuğu, but sıcağı gibi kalemler yekdiğerini teakup ettikçe ilk kalemin tesiratı unutulmağa başlar. Biçare admacağız akşam rakıcağızını kadeh hesabiyle içtiğinden ve gazinolarda meşrubat kadehlerinin adetlerine katılacak fesat müstağnii tarif bulunduğundan altı gün zarfında yüz kırk beş kadeh rakı kırkar paradan ve on beş konyak altmışardan yirmi sekiz bira ikişerden mukayyed olduğunu ve yalnız bunların esmanı iki yüz yirmi üç buçuk kuruşa vardığını görünce nefesi darlaşır. Ya o hotelde Osmanlı lirasının tamam yüz kuruş ve beş mecidiyenin doksan kuruş ettiğini görünce?..

«Hesabın yekûnu yedi lira üç mecidiye ve üç çeyreğe baliğ olunca biçare Sürurî bunu tediyeden maada bir de hariçte olan masarifini hesap ederek...

«Böyle hötellerde, gidildiği zaman yeni müşteriyi behemahal memnun etmek için insana ol kadar riayet, hürmet ederler ki gerçekten prensler dahi ancak bu kadar ikram görürler... Lâkin bu riayet nümayişi bir hafta devam eder. İkinci hafta içinde uşağı çağırdığınız zaman:

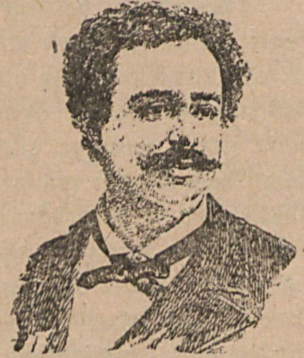
— Mösyö!.. Geliyor!..

diye ses verdiği halde bir saatte gelmez. Zira memnun etmeğe mecbur olduğu yeni bir müşteri daha vardır. Su şişesi, kadehleri temizlenmez, yatak düzelir amma gayet ehemmiyetsiz bir yolda düzelir... Kahve güzel kaynamdan gelir... Hafta üç oldukta yani siz hötele hötel halkı size alıştıktan sonra sofrada dahi etin en fenasından size biftek sürülür, üç günden kalma makarna size takdim olunur, uşak emrnizi bir saatte icra etmez, herkesten evvel sofraya oturduğunuz halde herkesten sonra kalkarsınız.. Artık rahatsızlık her taraftan baş gösterdiği cihetle de tahammül kalmaz.. Şu ahval dahi bizim Süruri Efendiye tecelli eylemiş olduğundan Amerikan hotelinde gerek hötelci ve gerek uşaklariyle birkaç defa kavga eyledikten sonra: — Hoteli değiştirmeli! dedi ve sözünün de hükmünü icra eyledi».

Bibl. : Ahmed Midhat, Bekârlık.

AMERİKAN TİYATROSU — (B. : Alkazar Amerikan Tiyatrosu).

AMİCİS (Edmondo de) — Constantinopoli adı altında, geçen asır sonlarındaki İstanbulu tasvir eden bir seyahatname kaleme almış İtalyan edibi; 1846 da Oneglia'da doğdu, 1908 de Bordighera'da öldü. İstanbula 1874 de gelmişti; yirmi sekiz yaşlarında idi; kendisini daha İtalyanlar bile lâyık olduğu ehemmiyetle tanımıyordu; ilk eseri olan «Asker Hayatı»nın üzerinden henüz altı yıl geçmiş ve ancak üçüncü eserini vermiş bulunuyordu. Beyoğlu otellerinden birinin misafiri oldu; İstanbulu tek başına, bazan yunk adındaki bir ressam dostu ile, bazan da Rum ve Yahudi tercümanlarla dolaştı.

Edmondo de Amicis (Resim: C. Biseo)

Türklerle yakından temas fırsatını bulamadığı muhakkaktır; Türk hayatı hakkındaki malûmatı, kendisinden evvel İstanbula gelmiş yabancıların yazdıklarından ileriye geçemedi; fakat etrafına bakmasını bilen seyyahlardan idi; yollarda, çarşılarda, mesirelerde, kahvehanelerde, kendisinden evvel gelmiş yabancıların göremediği şeyleri görüp tesbit etmeğe muvaffak oldu; kalem dili de çok tatlı idi, ilk defa olarak 1877 de basılan bu İstanbul Seyahatnamesi, kısa bir zaman içinde, müellifini memleketinin birinci sınıf şöhretleri arasına çakardı ve eser tezine fransızcaya tercüme edildi. Aslı ile fran-

sızcası, yine o yıllar içinde İstanbula gelmiş Cesare Biseo'nun resimleriyle süslenerek de basılmıştır ki, resimler, İstanbul Ansiklopedisinin resim malzemesi arasına alınmış bulunmaktadır. Müellif, bu eserini Beyoğlunda yerleşmiş İtalyanlardan olup dostluk tesis ettiği Giovanni Rossasco, Enrico Santoro ve Fausto Alberi'ye ithaf etmiştir. Bu şirin eser Türkçeye henüz tam olarak çevrilmemiştir. Reşad Ekrem Koçu, fransızcasından pek küçük bir kısmını, «Köprü Üstü», «İstanbul», «Galata», «Tatavlada bir meyhane», «Kasımpaşada bir kahvehane», «Kıyafet», «Çarşı», «Kayık», «Kâğıthane ve Göksu», «Yangın» ve «Sokak köpekleri» serlevhâları ile on makale hâlinde tercüme ederek 1936 da Cumhuriyet Gazetesinde neşretmiş ve 1938 de bu makaleleri «1874 de İstabul» adı ile kitab hâlinde toplamış, Çığır Kitabevi adına tesis ettiği «Türkiye Seyahatnameleri Serisi» nin birinci kitabı olarak, C. Biseo'dan seçdiği resimlerle yayınlamıştır (B. : Constantinopoli). Bir Türk dostu olan bu değerli edîbin «Cuore» adlı çok güzel bir eseri de dilimize İbrahim Alâeddin Gövsanın kalemi ile «Çocuk kalbi» adı altında çevrilmiştir.

ÂMİN İLE MEKTEBE BAŞLANIŞ, ÂMİN ALAYI — Eski mahalle mektepleri devrinde, çocuğun mektebe başlaması, ailenin hal ve vaktine, şânına göre bir alayla kutlanır aile mürüvveti idi; «Âmin Alayı» denilen bu merasim, Büyükşehir İstanbulun eski an'anelerinin en şirin ve mâsumlarından biridir. Geçmişi anlatan muharrirler arasında Âmin Alaylarının en güzel tasvirlerinden birini, «Falaka» adındaki otobiyografisinde Ahmed Rasim yapmıştır:

«Mektebe başlıyacağıma söz verdim a... Evde bir derece terfi eder gibi oldum. Annem, sütninem, evin kiler, mutbak, ortalık mutemedi Dilfeza kalfada muamele değişti. Şu bir iki güne kadar birinden biri eliyle bana yemek yedirirken elimle yemeğe başladım. Yemekten sonra bermutad elimi silecekler, artık:

— Gel buraya!

Emri kalktı. Kim silecekse elinde sabunlu elbezi, bir tarafı ile, gûya biri:

— Teslim!

Demiş de olmuş olduğumu göstermek için yukarıya kaldırmışım gibi havalandırdığım ellerimi birer birer bileklerinden tutup siler, diğer tarafiyle de ağzımı, burnumu, çenelerini perdaht ederdi. Şimdi gençler bu teveccühün mânasını anlıyamazlar!

«Bundan maada aradan birkaç gün geçer geçmez, sandıkta bulunan iki üç kat yabanlık, bayramlık rubalarımdan ortaya yenisi çıktı. Annem giydirdi. Kıymettar bir lahur şalı üzerinden hamâilvâri geçirip belimin üstünden usulü veçhile bağladı. Alındı alınalı bir bayram giydiğim fesime armudiye altınlı bir nazarlık takılmış, kenarı sol tarafa biraz mâil olmak üzere başıma koydu. O vaktin modası kaloş kunduramı da bembeyaz çoraplarla ayaklarıma geçirdi. Bütün ev halkı, siyahî sütnineye varıncaya kadar cümlesi yaşmaklandı. Sokağa çıktık. Ben önde tin tin... Gidiyoruz, nereye?.. Annemin Efendilerinin konaklarına... Cicibabama, cicianneme el, etek öpmeğe!

«Konağa vardık. Vâlide önde, ben yanında, sütninem arkada cicianneminin, yani büyük hanım efendinin odasına girdik. Beni evlâdı gibi sever, «horuzum!» diye okşar, öper, konakta kaldıkça geceleri koynunda yatırır, giyecek, kuşanacak her şeyimi yapar, çil paralar verir, hakkımda pek büyük hayırhahlık gösterirdi. Görür görmez:

— Gel bakalım horuzum!

Dedi, kollarını açtı. Koştum, eteğini öpmeği unutmamakla beraber kendimi, o kolların arasına tevdi ettim. Ay!.. Büyük hanım ağlıyor..

— Çok şükür yetiştirene!

Diyor, göz yaşlarının içinde beni sımsıkı göğsüne bastırıyordu. Bir aralık huzurda ayakta duran vâlideme sordu:

— Ne vakit?

— Emir buyurulursa bu perşembe günü, Recebi şerifin de ilk kandili hürmetine!

— Pekâlâ, pekâlâ..

Dedi, kalktı. Beni elimden tutarak büyük Beyefendinin, yâni cicibabamın odasına götürdü. Bir iltifat, bir Maşallah forisi de orada.

«Cicibabam, cicianneme sordu:

— Her şeyi tamam mı?

— Tamamlandı efendim!

«O gece konakta kaldık. Haremde kalfalar, selâmlıkta ağalar, seven sevene!.. Hattâ Başağa — ki siyahî, gâyet nazik, terbiyeli bir tavâşî idi — bana:

— Ben gelip seni Midilliye bindireceğim!

Dedi, hakikat söylüyorum, bu müjde değdi.

«Ertesi gün konağın tek atlı arabasına Hanımefendi, ben, vâlide bindik. Çarşıya gidildi. Bir şeyler alındı, bir şeyler ısmarlandı. Zihnim gecedenberi midilli ile meşgul olduğu için pek farkında olmuyordum. Araba Hanım efendiyi konağa bıraktı, sütninemi, Dilfezâ'yı aldı. Bohçamı, daha birkaç paket de beraberimizde olduğu halde bizi evimize götürdü. Annem galiba rengi rengine uyduğu için sütnineme diyordu ki:

— Yarın baş ağa gelecek, sen beraber gider, mektepde hoca efendiyi gösterirsin...

«Baş ağa gelecek ama acaba midilli de beraber mi?..

«Midilli'nin bana musallat oluşu, pek binmek hevesinden ileri gelmemişti: her bayram, «Felek» derler, bir kanbur sürücü vardı, öğleye doğru midillisiyle beraber gelir, beni gezdirirdi. O günlerden pek çok evvel validemle bir Âmin alayı görmüştük. Mektebe başlayan bir çocuğu midilliye bindirmişlerdi. Ben de pek beğenmiştim. Çocukluğuma has, saf bir hissi istirkab beni muttasıl bu hayvanla meşgul ediyor, yegâne bir arzû gibi henüz yürümesini bilmiyen ruhumu dörtnalla koşturuyordu.

«Filvâki ertesi gün Baş Ağa geldi, sütninemle beraber mektebe gitti. Biz de Sofular Hamamına gittik. Akşam üstü çıktık. Ben yemeği yer yemez aygın baygın yatağa düştüm... Gözümü açtım ki evde herkes ayakta.

— Bugün ne?

— Perşembe!..

Biraz kahvaltı, silinti... Haydi küçük odaya, tuvalet odasına. Vâlide bohça, paketleri açtı. Hiç unutmam. Birinde koyu kahve rengi rubalarımı çıkardı. Yeni bir hilâli gömlek, üstüne ipekli bir mintan, yine beyaz sakız gibi çoraplar... Yepyeni kaloş potin... Fakat fes, hiç görmediğim bir fes... Tablası fırdolayı dolu... Ne? Büyücek, maatakım bir nazarlık... Sağlı sollu, başları taşlı iğneler... Asabesinin önünde mücevher bir ay.

«Boynuma o kıymettar lâhur geçti. Bu ihtişamla sofaya çıktım. Herkes bana baka kaldı. Şehzâde misin mübârek!.. Beni doğruca arabaya götürdüler. Araba da doğruca konağa gitti. Biz vardık, varmadık mektep de sökün etti. Meğer bizim mektep, Tezgâhcılar mektebinin İlâhici takımını tutmuş. Cicibabam, öyle istemiş.

«Seven, öpen, ağlayan, dua eden, maşallah diyenler arasından beni süzdüler. Konağın selâmlık avlusuna inen iki taraflı merdivenlerden indiridiler ki mâhaşerallah!... Belki yüz kişi var... Ne dersiniz, ben bu yüz kişiden hiç birini görmeyeyim de dizgini büyük Ağanın elinde midilli'yi göreyim!

«Beni birdenbire bindirdiler, ilâhiciler bir fasıl geçtiler, âminciler bir hengâme kopardılar. Binnişinin bol yenleri kalkık, bir hoca dua okudu, bir âmin daha koptu. Akabinde kendimi midillinin üzerinde, kırmızı bir kolan geçmiş yeşil ince altlıklı eğeri üzerinde buldum. Hakikaten Baş Ağa midilliyi yedeğine almış, iki Ağalardan ikisi de birer tarafıma geçmişti. Arş efendim arş!

«Mevkibin tâ önünde uzunca birinin başı üzerinde havaleli bir şey gidiyordu... Mavi atlaslı pufla bir minder takımı, maa rahle. Meğer sırmalı cüz kesemle elif-bâ'm daha önde imiş...

Ne de çabuk geldik!.. Zâhir âmin dalgınlığı Aynştayn'ın yeni nazariysindeki mesâfe meselesini daha o zamanda halletmiş imiş!.. Bir baktım, bir daha baktım bizim evin önündeyiz. İlâhiciler:

«Kad fetehullah...»

Okudular her durakta âminler fırladı. Zavallı aneeciğim, pencere önünü kaplarcasına başörtüsüyle oturmuş olan şişman kara annemin — o zamanlarda çocuklarda anne mi istersiniz!.. — kocaman omuzları arkasından bakıyordu.

«Kad fetehullah...» bittikten sonra alay daha gürültülü, daha âmini bol bir reftar ile mektebin kapısına vardı. Baş Ağa beni indirdi. Bir elimden kendisi, bir elimden mektebin kalfası tuttuğu halde yukarıya çıkardılar. Arkamız sıra dershâne doluyordu. Doğruca hocanın, hani bizim komşu hoca Efendinin makamına götürdüler.

«Minderim konmuştu. Hocam Babı Meşihata gittiği kıyafet ile, eyyâmı sâireye nisbetle en mükellef, en resmî bir surette giyinmişti. Mübarek elini öptüm, karşısında diz çöküp oturdum. Baş Ağa, elifbâ cüzümü açtı. Hoca bir Besmelei Şerife çektikten sonra tır-

nakları gül gibi temiz iki parmağı ile kemik hilâli üzerine nasbederek:

— Elif

Dedi. Ben de dedim.

— Bugünlük dersin bu kadar!..

Demekle beraber o pür tebessüm gözleri ile bana bakarak elini kulağımı çeker gibi temas ettirdi.

— Sakın unutma ha... Söyle bakayım, dersin ne?

— Elif

— Âferin!..

«Şimdi bile şair Nâbi'ye hak verdim, o gün bugün hâlâ âferin! Hocamın hayır duası gayet bereketli imiş!.. Mevlâ rahmet eylesin!

Bu esnâda Baş Ağanın, hocanın yanı başına kırmızı bir çıkın bıraktığını gördüm. Diğer iki Ağa da derin bir sükûta dalmış olan mektebin rahleleri arasında geziniyorlar, kâğıtlara sarılı bir şeyler dağıtıyorlardı. Bunlardan biri Baş Ağaya son derecede pes perdeden sordu:

— İlâhicilere kaç?

O da fıslamak nevinden olarak:

— İlâhicibaşıya üç, ötekilere iki... Kalfanın çıkını bende... Buraya verin».

Büyük muharrir aşağıdaki satırları da Tezgâhcılar mektebindeki günlerini anlatırken yazıyor:

«Pehlivan Hoca bir gün hafızları, musafcıları dinleyip derslerini verdikten sonra ince değneğini, rahlenin üstüne «Susunuz bir bir şey söyliyeceğim, dinleyiniz» mâasına çat çat, çabuk çabuk vurdu. Bu bir parola idi. Derhal cüzleri kapadık, başımızı kaldırdık. Gözlerimizi yüzüne diktik. Kalfa ayakta bulunuyordu. Dedi ki:

— Yarın âminimiz var... Yeni rubaları olanlar giyinsinler. Ders yok. Cüzleri, cüz keslerini getirmeyin, âminden sonra azad.

Oh!.. Üç devlet bir arada!.. Umumî bir meserret, seslerimizi yükseltti. O sevinçle minderlerimiz üzerinde âdeta zıpladık.

Hoca tenbihi bitirir bitirmez gitti. Kalfa derhal, davudî sesiyle bağırdı:

— İlâhiciler, gelin...

Kalktılar. Toplandılar. Meğer âmin provası yapılacakmış. Bize de kalkın dedi. Kalktık. İlâhicibaşımız bizi duvarın bir tarafına ikişer ikişer dizdi. Kalfa emir veriyordu.

— Yarın sabah, mektepten çıkarken ilâhiciler üçer üçer öne geçecek. İlâhicibaşı en önde bulunacak; (bize hitaben) siz de ikişer ikişer birbirinizin elinden tutarak bunların arkasından yürüyeceksiniz!

Dedikten sonra ilâhicileri üçer üçer ayırdı. Dokuz on kişilik bir takım. Kendisi bunlara yüzünü döndü. Güzel sesiyle başlar başlamaz onlar da peyrev oldular. Fakat kalfa ağır ağır geri geri gidiyor, ötekiler de adım adım ilerliyorlardı. Biz ayakta seyrediyorduk. Hepsinin elinde al, mor, yeşil kaplı ilâhi mecmuaları vardı. Mektebin içerisi çınlıyordu. Bir an oldu ki bu çınlama durdu. Durur durmaz kalfa bize teveccüh ederek başka bir perde üzerinden: Âmin! diye bağırınca biz de vaveylâyı kopardık!

Bir, iki, üç... Behremiz, istidadımız anlaşıldı. Bermûtad, bevabın yanısıra çıkarak evelere dağıldık. Sütnineme dedim ki:

— Yarın mektepte âmin var!

Arabın yüzü güldü. Hızlı söylemiş olacağım ki ötekiler de duymuşlar. Onların da yüzleri güldü.

Şimdi anlıyorum ki semtte bir âmin, o zamanlar bir temaşa hâdisesi ihsasatında idi. İhtiyar, orta yaşlı kadınlar, hattâ genç kızlar için sokağa çıkabilmeğe bir vesile idi. Vâlide bile sokağa çıkacağını iki üç gün evvel söylemek mutadı iken bu âmin haberi üzerine:

— Biz de gider, mektebin önünde seyrederiz!

Dedi. Tesadüf, her şeyi bilen kara annem de bizde idi. O da:

— Dizlerim ağrıyor amma ben de giderim, sevaptır. Hayırlı olacak çocukların âminlerinde melekler de bulunurmuş, deyip kestirdi.

İkinci defadır ki âmin benim uykumu ihlâl ediyordu. Daha yatmadan evvel bayram gecesi imiş gibi rubalarım sandıktan çıkarılarak, yatağımın başının müntehi olduğu erkân minderi üzerine; beze sarılı olduğu halde, hücrenin yanındaki büyük dolabın alt gözünde duran kaloşlarım çıkarılarak hep bir arada yatağımın ayak tarafına konuldu. Giymeden bu ikisinin arasında nasıl uyunur? Gûya kuvvetli iki mıknatıs ceryanı beni yattığım yerde kıpırdatmağa mecbur ederek gözlerim bir kere arkaya dönüp rubaların bohçası kenarına, bir kere de başım yastıktan hafif hafif kalktığı halde fotinlerimin lâstikli konç-

ları üzerinde tavşan kulağı gibi karşılıklı dik duran çekeceklerine in'itâf ediyordu.

Canım çocukluk!... En usluluğu bile sessiz, rahat rahat otururken — her nedense — fingirdemeğe muadildir. O bile serâzadeliğe vurgundur. İster ki kimseler oyununa karışmasın. kimseler düşüncelerine hail olmasın. Ötüşsün, bağırsın, çağırsın, kimseler yapma, etme demesin, herkes nazını çeksin. Uyuyacaksa ona ninni söylesin. Yesin, içsin, gezsin, vursun, kırsın, binsin, sallansın! İstibdadın ne biçim olduğunu anlamak isterseniz haşarı bir çocuğu nazarı im'an ile seyredin!

Bizim evde, sabah ezanı ile beraber birer birer uyananların evvel ayak sesleri, fısıltıları, aşağı kattaki yüz yıkanan abdest alınan musluğun şırıltıları işitilir, ondan sonra fısıltılar, âdi konuşmalara tahavvül ederdi ki herkesin uyanmış olduğuna dair tekmil haberi böylece anlaşılırdı. Ben kalkar kalkmaz, sütninem bileğimden yapıştı. Yüzüme güle güle geceliğimi çıkarıyor, beni soyuyordu. Anladım, yıkanacağım. Hiç âmin'e bir haftalık kir ile gidilir mi?.. Sonra insanın yanına melekler sokulmaz?.. İşte dünya böyle bir dünya!.. Bilmem kimin çocuğu mektebe başlıyacak, tasası bize düşüyor! Elhasıl yıkandık, kurulandık, miskler gibi koktuk. Hasretini çektiğim rubaları, kaloşları giydik. Nazarlıklı fesi imanına kadar yıktık. Elde küçük beyaz bir keten mendil, vâlidenin nazarı teftişinden geçtik, beğenildik. Kara annemin:

— Tü, tü, kırk bir kere maşallah!... Benim oğlum beyler gibidir!

Tütsüsünü aldık. Sütninemin vedaatiyle mektebe gittik ki daha yüz adım öteden cıvıldısı geliyordu. Biz varmadan evvel mektebin sokağını kadınlar doldurmuşlar, karşıdaki ağaçlıklı küçük mezarlığın yoldan ayrıldığı kaldırım basamaklar üzerine öteberi sererek oturmuşlar. mektep kapısının önünü simitçiler, börekçiler, kâğıthelvacılar, kuşlokumcular, yürüdükçe kırmızı horozları sallanan şekerciler almışlar, kuş uçurmuyorlardı. Elimi sütninemin asabî parmaklarından kurtarınca bir aralık bulup kapıdan girdim ki hoca bir iki sarıklı ihtiyar, aksakal bir Şeyh Efendi, üç beş tane yabancı hafız ayakta toplu duruyorlardı. El öpme sıralanması ba'del ifa iç kapıda dura kalfanın yanından geçerek daldım. Meğer burada da kalıp, kıyafete riayet varmış! Bizim ilâhicibaşı beni getirdi, tâ baş tarafa dikti. Kısa boyluluğumun, büçürlüğümün ilk defa olarak mükâfatını görüyordum. Evde rafa dolabın üst gözüne.. ağaca çıkmak şiddetle memnu, meselâ bizim dut, incir, ayva dallarına, Dilfezâ'nın kanaryasının kafesine erişemem; musandıraya çıkıp camlı dolabı karıştıramam, o zamanlarda mum iskemlesinden maada evlerde sandalya iskemle gibi yükselecek vasıtalar yok ki.. Kedi ciğere bakar gibi dururdum. Bu defa ise tam ilâhiciler arkasında ahzi mevki ediyordum. Elbette beni de onlardan zannedecek kadar bir galatı nazar sahibi bulunur!.. Şimdi bile siyaset, prensip hengâmelerinde görmüyor muyuz? Kaafilei inkılâp serverânının ardınca yürür gördüğümüz kimleri, kim zannediyorduk da onlara ne pâyeler veriyorduk!! Çocukluk deyip geçmeyin... Büyüklük onun fotoğraf ağrandismanlarını andıran bir timsaldir.

Âteşi intizar, kalfanın birdenbire içeriye girerek:

— Haydi!.. Yürüyün...

Kumandası ile söndü. Hurya!.. Mektepten boşandık. Sokak kapısı önünde bir daha vaziyet alıp tabur usulü düzeldik, bir de ne göreyim?.. Benim sürücü kambur Felek'in midillisi önümüzde değil mi? Duru rengi, düşük sağrısı, çırpınıp duran kılkuyruğu; üzerine kırmızı fesinin etrafı iki parmak kalınlığında sırmalı sarıklara donanmış, arkası bize dönük bir çocuk binmiş yürüyor... Ne dersiniz deyin.. Ben midilliyi kıskandım!

Kimbilir, bizim burada teşkil ettiğimiz tabur, ne alaca bir taburdu. Şu anda hayal meyal gözümün önüne geldiğine göre boy bos ihtilâfından maada serpuşlarda, giyimlerde, ayakkabılarda da tenevvü pek ziyade idi. Kumaş parçalarından, basma, şal örneği, kadife, atlas, Şam alacasından, ekserisinin tepelerine veyahut yan, ön taraflarına mavi boncuk esas olmak üzere yapılmış nazarlıklar dikili yekpare dilimli, parçalı, bağı çeneden geçme takke, âdi fes, sarık, müsellesi bükülüp kulakları örtmek şartiyle başa sarılmış beyaz veya rengâmiz mendil, yağlık, sırtlarda hırka, askısı kendinden bez pantalon biçimi dış donu, üstünde türlü türlü mintanlar, âdi, baştan geçme yırtmaçlı, bellerden her nevi kuşaktan biriyle bağlı entari, şalvar bozması, dizlik tarzında, sıkma biçimi düz çuha, şayak, ke-

tenbezi, koyu renk basma pantalonlar, ayaklarda takunya, lapçin, mest kundura, yarım fotin, kavaf işi yemeniler, hattâ pabuç, çıplak ayak üzerine giyilmiş kenarlı, kenarsız terlik hemen hemen o zamanın etfâli mahalle kıyafetnâmesini teşkil ederdi. Ellerde tutulan, omuza atılan, belden sarkıtılan klabdanlı ipek işlemeli çevreler, rengârenk yağlıklar, yemeniler de süslerimizden mâdud idi.

Kalfa, bidayeten yüzünü ilâhicilere dönmüş olduğu halde ellerini sallaya sallaya bir ilâhiye girdi. Etrafımız iki keçeli, mâhaşerallah... Biz yürüyoruz, hoca ile Şeyh Efendi yanyana, o yabancı hafızlar da bunlardan sonra yürüyorlardı. Aminin bini bir paraya. Çinilihamam, Zeyrekyokuşbaşı, Haydar, Atpazarına çıkan yokuş, eski Mutaflar çarşısı, bizim sütçünün dükkânı, Tezgâhcılar arastesi, Saraçhaneye çıkan Sukemeri caddesi... Bir evin önünde durduk. Tıpkı benim âminim gibi bir seyran.. Yine ilâhicibaşı bir «Kad fetehullahülmevahib» diye bağırdı Hoca ellerini kaldırdı. Şeyh Efendi duasını okudu. Birbiri üstüne üç defa âmin bağırdık... Döndük.

Bana bir şeyler oluyordu. Gözlerim, muttasıl bir tarafa dönmek ihtiyacı hissediyordu. Filvaki döndürdüm, kimi göreyim? Sütninem ardım sıra gelmiyor muymuş! Gözleri gözümde... Ben sırıttım. Fakat o sırıtmadı. Gerçi sıkı örtünmüş, sırıtsa da kimse farkına varamıyacak ama yağma mı var? İster siyahı, isterse beyazı olsun kadın değil mi? Kadın kısmı sokakta gülümseyebilir mi?.. Ya biri görecek olursa... Sonra ne derler?

Amin alayı, mektep kapısında da ayrıca bir dua ile üç âminden sonra bozuldu. İçeriye kapağı atan atana!.. Kalfa bağırıyordu:

— Herkes, yerli yerine oturacak... Oturmıyanlara para verilmiyecek!..

Pehlivan Hoca, o cılız çocuğu karşısına aldı. Evvelce size tasvir ettiğim gibi ilk dersi verdi. Biz sakit ve muntazır... Bizimle beraber dolaşan Şeyh Ahmed Efendi yanında bir iki kişi daha dolaşmağa başladı. Bana, herkese ikişer tane veriyor gibi gelyiordu. Bana gelince, bir tane verdi amma biraz irice idi. Bir eski bakır yirmilik...

Eyvah!.. Nesi var?.. O zamanın bakır bir yirmiliği şimdiki kâğıt çeyreğin yanında rütbeibâlâ sahibi gibi kalır!..

....

Mektepten çıkarken kapının önünde kime tesadüf ettiğimi sormayın. Ap âşikâr... Besbelli bir şey... Sütninem. Gözleri yaşlı.. yaşlı.. Her şeyime karışır, beni üzerdi amma yine pek severdim. Onu o halde görünce:

— Nen var sütnineciğim!

— Bir şeyim yok...

— Ya, ağlıyorsun...

— Senin âmini hatırladım da meraklandım!.. Hanım da meraklandı, kara annen de... Onlar çok evvel eve döndüler...

Sen bilirsin, Yârabbi!.. O ne geçmez, zeval bulmaz bir şefkatti...

Galiba, o muhterem kadıncağızı, o halinde kendimden daha ziyads hoşnud etmek gibi bir emeli sâf saikası ile olacak ki terli elimin içinde sımsıkı tuttuğum yirmiliği uzatarak:

— Sütnineciğim, paramı saklar mısın?

Dedim. Zaten aramızda teklif tekellüf yok. Aldı.. Fakat birdenbire durdu. Acaba ne var, diye yüzüne baktım... Birkaç adım daha yürüdkten sonra baklayı ağzından çıkardı.

— A... Oğlum... Bu Mısır parası...

Hiç bir şey anlıyamıyordum... Bereket versin ki o devam etti...

— Bu geçmez!.. Yanlışlık olmuş... Eve gidelim de ben sana başkasını veririm.

....

Anladınız a... O yaştaki anafor kazançlarda bile talihsizlik yakamı bırakmıyordu!»

Osman Nuri Ergin'in Maarif Tarihind de âmin ile mektebe başlanış hakkında çok kıymetli malûmat vardır; aşağıdaki satırlar bu eserden alınmıştır:

«Sibyan mektepleri bahsinde ehemmiyetle hatırlatılacak bir keyfiyet de çocukları mektebe başlatma usulüdür. Buna havas **«bed'i besmele cemiyeti»**, halk **«Âmin alayı»** der. Bilhassa hali vakti yerinde olan ailelerce çok ehemmiyet verilir ve bu da sünnet gibi o ailenin belli başlı gösterişlerinden, düğünlerinden birisi olurdu. Şimdiki gibi mektebe çocuk kaydı zamanı muayyen olmadığından herkes senenin hangi gününde olursa olsun çocuğunu mektebe başlatabilirdi. İşte bu başlatma yani kayıt bir usule, bir törene tâbi idi.

Evvelâ: Fakir bir ailenin çocuğu babası yahut anası veya velisi tarafından en yakın mektebe götürülür, hocanın eli öptürülüp okutulmasına itina olunması rica edilir.

Saniyen: Orta halli bir ailenin çocuğu

giydirilip kuşatılır, erkek ise fesine, kız ise saçlarına elmas, inci gibi müzeyyenat, boynuna da kılabdanlı bir cüz kesesi takılır, yakın akrabasiyle birlikte mektebe gidilir, çocuk derse başlattırılıp hocaya dua ettirildikten sonra mektepteki çocuklara, birer, ikişer kuruş ve hoca ile kalfaya da uçlarına birkaç mecidiye (yirmi kuruşluk gümüş para) bağlanmış birer yağlık (mendil) verilirdi.

Okunan ilâhî ve edilen dualar esnasında çocuklar âmin diye bağırıştıklar için bu törene âmin alayı denilirdi. Âmine gidecek çocukların miktarı az, yahut mektebe yeni başlıyacak çocuk babasının edeceği masraf ve fedakârlık çok ise başka mekteplerden de hocaları ve kalfaları ile birlikte çocuklar dâvet edilirdi.

Çok kere perşembe ve bazan da pazartesi günleri yapılan bu alaylara sabahleyin çocuklar bayramlık elbiselerini giyinmiş oldukları halde mektebe toplanırlar. Önde **ilâhiciler** arkada **âminciler** olmak üzere ikişer ikişer dizilirler ve böylece çocukça sevinçlerle mektebe başlıyacak çocuğun evine giderlerdi.

Mektebe başlıyacak çocuk yeni elbiselerini giyinmiş, üstü başı mücevherat ile süslenmiş, boynuna kıymettar bir şal ve sırmalı bir cüz kesesi takılmış olduğu halde evin kapısı önünde bekler, alay köşeden görünür görünmez hemen dışarı çıkarılır, kapının dışarısında bekliyen ve fenerlerinden birisine birkaç basmadan aski bağlanmış olan faytona oturur, mektebe başlıyacak çocuk bir tane ise yanıbaşına akrabasından yahut konu komşudan birisinin o yaşta bulunan çocuğu, karşısına da ailesinin yakınlarından birisi oturduktan sonra araba gayet ağır bir yürüyüşle yürümeğe başlar ve çocuğun mektepte üzerinde oturacağı minder de arabanın önünde taşınırdı. Bu minder kadife, yahut kıymetlice bir kumaştan dört köşe yahut yuvarlak bir şekilde yaptırılır ve mektebin açılır kapanır rahlelerinden birine bağlanıp boynuna aski asılmış bir adamın başı üstünde taşıtılırdı.

İstanbul sokakları dar ve dik olduğu devirlerde araba yerine çok kere çocuk bir midilliye bindirilir ve bu daha ziyade hoşa giderdi.

Arabanın harketiyle ilâhicibaşı da alayın önüne düşer ve çocuklara mahsus bir sesle ilâhiye başlardı. İlâhici başı çocukların en çok musiki bileni olduğu için alayın ve ilâhinin idaresi ona aitti. Bundan dolayı bazan birinci sıranın sağ tarafında bulunur, bazan önüne geçip yüzü talebeye ve alaya karşı olduğu halde arka arka yürürdü.

İlâhinin her iki mısraı okundukta ilâhiciler durur ve talebe âmin diye bağırışırlardı.

O zamanlarda şimdiki gibi açık türkçe mektep şarkıları olmadığından okunan ilâhiler daha ziyade dinî ve mistik mahiyette idiler. En ziyade Yunusun, Niyazinin ve daha bunlar gibi sade ve açık türkçe yazmış olanların manzumeleri okunurdu.

Ne yâre yaradı cismim ne bana bilmem hiç!
Gözüm ki kana boyandı şarabı neyliyeyim?
Ciğer ki odlara yandı kebabı neyliyeyim?
İlâhi ben bu bir avuç türabı neyliyeyim!

* * *

Gel vücudün âteşi aşkı Habibullaha yak
Çeşmi kalbi ol ziyade fethedüp mevlâya bak
Sinen içre nuru zikr ile uyandır bir çerağ
Ol çerağın şulesile görüne didârı Hak

Şu ilâhilerin mistik mânasını masum çocukların kavrıyamıyacağında şüphe mi var? Fakat ne çare! O devirlerde hep böyle şeyler ezberletilir ve okutulurdu.

Şark musikisinde zurnada peşrev olmaz ne çıkarsa bahtına derler. Bunun gibi yine o musikiyi trennüm eden çocukların alayında da programa, an'aneye o kadar riayet olunmazdı. Bazı kere bu ilâhiler yerine — Hususiyle Tanzimattan sonra — belli başlı iki harp veya halk şarkısı mahiyetini almış olan:

Ey gaziler yol görüindü yine garip serime

Yahut:

Sıvastopol önünde yatan gemiler
Atar nizam topunu yer, gök inler.

Gibi parçaları da okudukları olurdu. Fakat sonraları İkinci Abdülhamid zamanında bunlar da yasak edilerek yeni yapılan bir takım neşideler okunmağa başlandı. Bunların bir tanesinin sonu «Padişahım çok yaşa» ile nihayet bulduğu için manzume okunup bitince hep bir ağızdan Padişahım çok yaşa diye bağırılırdı.

Mekteplerde çocuk başlatılması dolayısı ile ilâhiler okunması; ilkmekteplere musikinin girmesine sebep olmuştur. Talebeden se-

si iyi olanlar ayırd edilerek ilâhiler öğretilir, kalan talebeye de hep bir ağızdan euzü besmele çekmek ve âmin demek gibi şeyler talim ettirilirdi.

Alayın geçtiği cadde ve sokaklarda ona rastgelenler durur, kahvelerde oturanlar yerlerinden kalkar, dükkânlarında çalışanlar kapıya koşarlar gözleri sevinç yaşı ile dolu olduğu halde onu seyrederlerdi.

Bu alayı görenlerden hiç kimse bulunmazdı ki henüz okumak çağına gelmemiş olan çocuğunun böyle bir alayla mektebe başlamasını temenni etmiş olmasın. Ve hiçbir yavrucuk görülmezdi ki kendisinin de böyle atlarla arabalarla ve alaylarla dolaşarak mektebe başlamağı istemiş olmasın.

Bu bakımlardan âmin alayları çocuk babalarını, evlâdlarını okutmak hususunda büyük faydalar temin ederdi.

Âmin alayı verilen karar dairesinde bazı mahalleleri dolaşıp gezdiği yerlerde maarif hevesini yaydıktan ve arttırdıktan sonra döner cemiyet evinin kapısı önünde durur, orada da ilâhiler okunup gülbenk denilen dua yapıldıktan sonra alay sona erer ve alaya iştirâk edenler hep birden eve girerlerdi.

Mektepliler gülbengi üç parçadan müteşekkildir ve uzundur:

Allah Aallah innallah, celilülcebbar, muinüssettar, halikülleylü vennehar, lâyezal, zülcelâl birdir Tanrı; erin erliğine, hakkın birliğine; dini mübîn uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah Allah, daim hayy (üç defa)

Evveli kur'an, âhiri kur'an, tebarekellezi nezzelelfürkan; eli kan, kılıcı kan, sinesi üryan, ciğeri püryan; dini mübîn uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah Allah, daim hayy (üç defa)

Evveli gaza, âhiri gaza, inayeti hüda, kasdi âdâ; dini mübîn uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah Allah, daim hayy (üç defa)

Hacılar, gaziler, râviler; üçler, yediler, kırklar; gülbengi Muhammedî, nûri Nebî keremi Ali, pirimiz, üstadımız hazreti Osmanı Zinnüreyni veli; gerçekler demine, devranına hu diyelim huuuuuuuuu......

(Hep bir ağızdan uzun bir hu çekilir).

Mektepliler gülbengi bizde okuyup yazmayı teşvikten ziyade askerliğin, askerde ölenlerin hatıra getirilmesi için yapılmışa benzer. Bu da asker ve cenkci bir millet olduğumuzu gösterir. Yine bu gülbenkte Hazreti Osmanın muallimlere Pîr gösterilmiş olması bu zatın İslâmlarca en büyük kitap olan kur'anın birçok nüshalarını yazdırarak İslâm diyarının her tarafına göndermiş ve bu yüzden İslâmî ilimlerin öğretilmesine hizmet etmiş olmasından ileri gelir. Şu halde İslâm âleminde ilk muallim üçüncü halife Hazreti Osman sayılıyor demek olur.

Bu gülbenki lise riyaziye muallimlerinden aziz arkadaşım Hafız Kemal'in kuvvetli hafızasına borçluyuz. Konservatuvar, yahut üniversite pedagoji enstitüsü himmet eder de bunu notaya ve plâğa alırsa okunuşu da tesbit ve bu suretle maarif tarihine yapıldığı sanılan hizmet tamamlanmış olur.

Evin sofası, yahut en büyük odası minderler ve seccadelerle döşenmiş, öd ağacı ve buhurlar yakılıp havalandırılmış olduğundan gelenler bu odaya toplanır, mektep hocası ortadaki mindere kurulur, mektebe başlıyacak çocuk da karşısındaki seccade yahut minder üstüne otururdu.

Gelenler arasında ülemadan yahut şeyhlerden birisi bulunursa hocanın yeri o zata teklif edilir ve onun tarafından çocuğa besmele çektirilirdi.

Çocuk boynundaki cüz kesesinden elifbasını çıkarıp hoca ile kendi arasındaki rahlenin üstüne kor, ilk sayfasını açar, hilâlini eline alıp hocanın vereceği işarete söyliyeceği söze dikkat ederdi. Çocukların okuyup yazma hevesini arttırmak için o vakitki elifbalar şimdikilerden daha süslü basılır, baş tarafı boyalı ve yaldızlı olurdu; bazı zengin ve eski aileler ise yazma ve tezhibli hattâ ailenin eskilerinden kalma elifbalardan teberrüken ders okuturlardı. Hilâller pirinç, vakfon, gümüş hattâ altından yapılarak herkes haline göre bir türlüsünü alır ve harfleri işaret etmek üzere çocuklar tarafından kullnılırdı.

Hoca efendi euzü besmele çeker ve «Ya Rabbi kolaylaştır, güçleştirme, ya Rabbi okumamı hayır ile bitir» demek olan **Rabbiysir velâtüassir rabbi temim bilhayır** duası ile okutmağa başlar. Ve çok kere yalnız ilk harf olan «elif» i öğrettikten ve tekrarlattıktan sonra ilk ders bitmiş olurdu. Dersin sonunda da: «Ya Rabbi ilmimi, aklımı ve anlayışımı

arttır» demek olan **Rabbi zidni aklen ve ilmen ve fehmen** cümlesi okunur ve bu cümle çocuğa tekrar ettrilirdi.

Bundan sonra çocuk hocasının ve odada bulunan babası ve akrabası ile davetlilerin ellerini öper ve bu sırada talebe arasındaki hafızlar tarafından birer parça kur'an okunur sonunda hoca efendi yahut başka birisi tarafından dua edilerek tören sona erdirilirdi.

Bundan sonra evin daha geniş bir yerinde kurulmuş olan sofraların başına geçilerek yemek, yahut yalnız lokma yenilirdi.

Bu iş de bittikten sonra çocuklara ikişer, üçer kuruş dağıtılır ve bunlar arasında ilâhicilere biraz fazlaca para verilirdi. Hoca Efendi ile kalfaya da hallerine göre paradan başka cübbelik çuha yahut mintanlık kumaş verilirdi.

Törenin son bir şekli daha vardı ki o da evin darlığına yahut başka bir mahzura göre mektepte yapılmasıdır. Bunda da at yahut araba ile talebe mahalleleri dönüp dolaştıktan sonra mektebin önüe gelinir, çocuk mektepte Hoca Efendinin önünde besmele çeker, çocuğun ailesi ile davetlileri gelirler ve daha önce gönderilmiş olan lokmayı da çocuklar mektepte yerlerdi.

Bir de mektebe başlıyacak çocuk tekke şeyhlerinden, yahut tarikat mensuplarından birsinin çocuğu ise âmin alayına şeyhin tarikatine mahsus sancaklarla tekkenin dervişleri iştirâk ederek tarikat âyini de yapılırdı».

ÂMİR (Destan oğlu) — Otuzbir Mart vakası asilerinden, dördüncü avcı taburu üçüncü bölük onbaşısıydı, isyanın başlıca müşevviklerinden biri olarak Divanı Harb tarafından idama mahkûm edildi ve Beyazıd meydanında asıldı.

Bibl.: Devrim gazeteleri.

ÂMİR (Kanlıcalı) — Geçen asır sonlarında Boğaziçinin namlı balık avcılarından; bilhassa Çakalburnunda levrek avı meraklılarından idi, hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Câbir Vada, Kanlıca.

AMİRA — Onsekizinci asrın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da Devlet hizmetinde bulunan zengin Ermenilere ve bu meyanda bilhassa sarraflara verilen bir unvandır. Aslı «emîr» yahut «âmir» olup tarihçi H. Mırmıryan'a göre 11 - 13 üncü asırlardaki bazı ermeni tarihî eserlerde bu kelmiye tesadüf edilmektedir.

Püzant Keçyan ise Yedikule Ermeni Hastahanesinin tarihinde (İstanbul, 1886) bu kelime hakkında şunları yazmaktadır:

«Amira tesmiye olunan kimseler nazırlar ve âlimlerin sarrafları, barutçubaşılar, Saray mimarları ve Darphâne müdürleriydi. Bu unvan yalnız Ermenilere münhasırdı ve onu taşiyan muhakkak ki Devlet nezdinde mevkii olan bir şehsiyetti.

«Devlet ekâbirinin hizmetinde bulunan, kılıccıbaşı, süngücübaşı, terzibaşı, kürkçübaşı, kuyumcubaşı gibi meşhur Ermeniler de vardı amma bunlar yalnız «Ağa» tesmiye olunmaktaydı. Bunlar meyanında Tophâne ve Serasker Kapısı ekmekcibaşısı Artin Noradunkyan müstesna olarak Amira unvanını taşımaktaydı. Diğer taraftan mezkûr ad bazı meşhur Ermenilere de asalet ünvanı olarak da verilmekteydi.»

Tarafımızdan yapılan tetkikler neticesin- İstanbul'da bu unvanı taşıyan en eski şahsın Eğinli Kololentz Hanımoğlu Kirkor Amiranın olduğu tebeyyün etmiştir. Bu husus mezkûr şahsın 1758 de vefat eden Ohannes adlı oğlunun Balıklı Ermeni Mezarlığında mevcut mezartaşı kitabesinden anlaşılmıştır.

Kevork Pamukcuyan

AMİRALİ (Maria) — Amiraliler, İstanbula Rodos adasından gelip yerleşmiş İtalyan asıllı, rumlaşmış, kozmopolit zengin bir ailedir. XVI. asırda (1565) Sarayda büyük nüfuza sahipti; «frenk» olarak tanındığından ecnebi sefaretler nezdinde de itibarı büyüktü.

Kızlarından Maria, küçük yaştanberi (1511 - 21) İstanbulda ikamet eden Topal Petre (Şchiopul) adlı Romen beyzâdesi ile evlendirildikten sonra Amiraliler Eflâkın prenslik kavgalarına da karışırlar. Eflakın meşhur Kazıklı Voyvodasının yeğeni olarak İstanbulda babası ile ikamete memur edilen Petre Büyükşehrin terbiyesini almıştı. Amiralilere damat olduğu zaman 45 yaşlarında idi, 1575 de de Eflak beyi oldu. 1579 da azledilince karısı ve kızı ile İstanbula gelip Amiralilerin konağına yerleştiler.

Maria Amirali Eflakta olduğu gibi İstanbulda ailsinin yanında da silik bir hayat geçirdi, Halep'e gitmiş olan kocasının dönüşünü bekledi. Üç yıl sonra Şchiopul tekrar tah-

tı ele geçirince Eflaka döndüler, Maria burada günlerini kendi adını taşıyan kızını yetiştirmekle geçirdi. 1587 de Yanyalı Zotu Tzigara adlı bir Rumla evlendirdiği kızına drahoma olarak muazzam bir servet bağışladı: İstanbul civarında büyük bir orman, 10.000 düka altın değerinde bir konak, v.s.

Amirali adında İstanbulda hâlen bir aile mevcut ise de mevzuubahis Amiraliler ile ilgisi tesbit oluamamıştır.

Bibl.: C. Gane-Trecute Vieti de Doamne şi Domnite.

Enver Esenkova

AMİRAYAN (Garabet) — İkinci Abdülhamid devrinin tanınmış fotoğrafçılarından; fotoğrafhânesi Beyazıdda Okçular başında idi; devrin zevkine ve malzemesine göre oldukça güzel eserler vermiş bir sanatkârdır, hayatı hakkında malûmat edinilemedi.

AMİRDOLVAT yahut AMİRDOVLAT (Amasyalı) — Ortaçağ sonu Ermeni Tıp Tarihinin en meşhur simasıdır; Fatih Sultan Mehmed'in cerrahbaşısı; 1416 - 1420 sıralarında Amasya'da doğmuş ve 8 Aralık 1496 da muhtemelen Bursa'da vefat etmiştir. Pederinin ismi Eğya'dır.

Hayatının ilk safhaları hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye malik değiliz. Tababet ilminde, Arap, Acem, Türk ve Ermeni hekimlerinin eserlerinden istifade ettiği bilinmektedir. 1459 - 60 senelerinde, izine Filibe'de rastlanmaktadır. «Okud Pıjışgutyan» (Tıbba faide) adlı ilk eserini de bu şehirde 1466-69 yılları zarfında kaleme almıştır.

Muhtemelen Fatih Sultan Mehmed'in dâveti üzerne 1470 - 1472 yılları arasında İstanbul'a gelmiştir. Kısa bir zamanda şöhreti bütün şehre yayılmış ve Sultanın hizmetine girmiştir; delillerden biri «cerrahbaşı» ünvanını taşımasıdır. 1473 de Fâtih Sultan Mehmedle beraber Otlukbeli Cenginde bulundu, Fâtih Uzun Hasan'ı mağlûp ettikten sonra dönüşünde, Amirdovlat bir müddet Bayburt şehrinde kalmış ve oradan beraberinde ermenice bir Mezamir kitabı getirmiştir; 1480 tarihli bu elyazma kitabın muhtıra kısmında bu hâdiseyi kaydeden Mardiros Abeğa adlı bir ruhanî «Hekim Amirdovlat bunu (kitabi) görerek onu esaretten kurtardı» diyor; bundan anlaşılıyor ki Amirdovlat'ın Sarayla irtibatı vardı. 1478 - 82 yılları esnasında İstanbul'da telif ettiği «Ankıdatz Anbed» (Cahillere lüzumsuz) adlı eserinde ise, Lemnos adasında meydana çıkarılan «tîni mahtum» adlı kilden bahsederken, Sultan Mehmed için «bizim padişah» diyerek samimî bir lisan kullanıyor.

Yukarıda sözü geçen Mardiros Abeğa Amirdovlat'ın astroloji ilmine de vâkıf olduğunu kaydedip ondan sitayişle bahsetmektedir.

Mezkûr «Cahillere lüzumsuz» adlı eseri, zamanının bütün ilâçlarının, ermenice, arapça, farsça, yunanca ve lâtince adlarını ihtiva eden bir lûgattır. Aynı zamanda herbir ilâç hakkında da etraflı izahat verilmiştir. Bu eser, 1927 de, tarihçi Karabet Basmaciyan tarafından Viyanada neşredilmiştir.

Amirdovlat'ın üçüncü eseri de «Ağrabadin» (Pharmacopée) adını taşımaktadır. 1481 de yine İstanbulda kaleme alınan bu eserde ilâçların hazırlanması öğretilmektedir. Müellif burada kendini «cerrahbaşı» ve «bostancıbaşı» diye vasıflandırmaktadır.

Hekim Amirdovlat'ın 1484 de yine İstabulda yazılan dördüncü eseri ise «Kirk Ramgagan» (Avamın kitabı) tesmiye olunmuştur.

İşbu maddenin tahriratında bir risalesinden istifade ettiğimiz rahmetli Dr. V. Torkomyan, Amirdovlat'ın «Hastanın alâmetleri, hali ve ölümü hakkında» adılı epeyece mufassal bir eserinin de Paris'de Bibliothèque National'da bulunduğunu iş'ar etmektedir.

Cerrahbaşı Amirdovlat 1490 yılına doğru muhtemelen tedavi için Bursa'ya gitmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ÂMİRE — Lûgat mânâsı mâmur, onarılmıştır; Cumhuriyetten evvel devlet müesseselerinin çoğunun adı bu sıfat eklenerek yazılır, söylenirdi:

Tersânei Âmire, Tophânei Âmire, Darbhânei Âmire, Matbaai Âmire gibi.

AMİŞ EFENDİ (Şeyh Hacı Ahmed) — Son asrın halvetiye şeyhlerinden ve Fatih türbedarlarından; tarikat mensubini arasında bir müteceddit olarak görülür. Müritlerini halvet ve riyazet gibi cismanî mücadelelerle yormaz, onları ruhen terbiye ederek yükseltmeğe çalışırdı: «Mücahedatın bir kısmını Kuşadalı kaldırmıştı, geri kalanını da ben kaldırdım» dediği meşhurdur. Kendisini yakından tanımayanlar Amiş Efendiyi lâubali bir melâmilik ile itham ederlerdi.

AMORF OLMAK — İstanbul hâneberduşlar argosunda mahcub olmak, mat olmak, yine argo tâbir ile bozulmak, bozum olmak; «Ulan, antin beni bir lüküs apartımana aldı, amorf oldum», «Moruk bir laf etti, ağzımı açamadım, amorf oldum..», «Sen o çocuğun peşini bırak, amorf olursun». F. Develioğlu, çok kıymetli bir kaynak olan «Türk Argosu» lûgatında bu tâbirin dayak yeme mânâsına da kullnıldığını kaydediyr ve şu misâli veriyor: «Örümcek İboyu görünce alarga et, amorf olursun sonra»; fakat bu misalde dayak yeme mânâsı vâzıh değildir, mat olma, bozulma mânâsı da çıkar; o güruhun ağzından dayak yeme yerine kullanıldığı işitmemekle beraber misâl şöyle bir şey olabilirdi; «Kalıbının adamı değil, dün bacak kadar oğlan amorf etti, yüzü gözü kan içinde kaldı».

Bibl. : Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

AMORTİ; AMORTİ ÇIKMAK. ÇARPMAK — İstabul argosunda yaşlı kadın, sinemada, şehrin nakil vâsıtalarında yanına yaşlı bir kadın oturmak: «Bu ne baht be.. herkese piliç düşer, bana amorti çarpar».

AMPAKUM (Köse) — On yedinci asırda yaşamış meşhur bir Ermeni ekmekçibaşıdır. 1598 de Egin'in Navrer yahut Narver köyünde doğmuş ve 3 Kasım 1658 de İstanbul'da vefat etmiştir.

Üçüncü Sultan Mehmed'in gününde (1594 - 1603), Celâlî isyanları esnasında, zadegân bir aileden olan pederi Mardiros ile beraber İstanbul'a sığınmışlardır. Büyüdükten sonra ekmekciliğe intisap etmiş ve ilerde ekmekcibaşılığa kadar yükselmiştir. 1634 ve 1648 yıllarında Kudüs'e gidip hacı olmuştur.

Hacı Ampakum, meşhur tarihçi ve edip Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın annesinin dayısı ve hâmisidir. Mezkûr edip Ruznamesinde (Kudus, 1915) sık sık ondan bahseder ve birçok hayır işlerini sitayişle anlatır.

Kevork Pamukcuyan

AMPES — Argo; Ferid Develioğluna göre «esrar», şu misal veriliyor: «Ampesin rengini bilirsem ampes gibi sapsarı olayım».

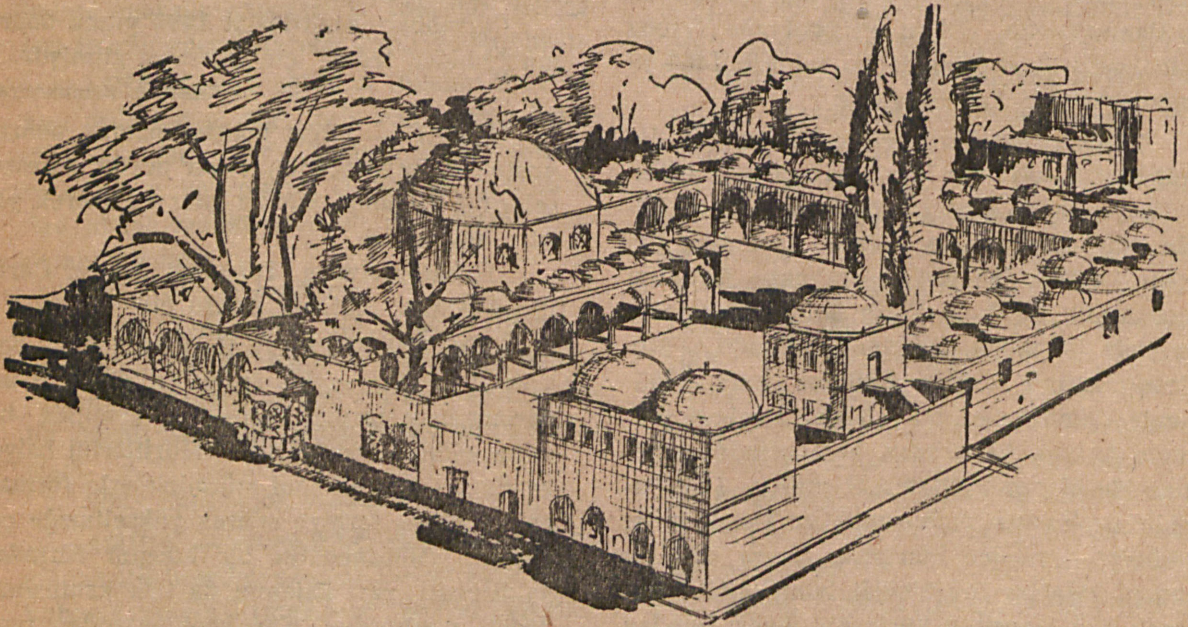
Bibl. : Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

AMPUL — İstanbul külhânî argosunda kadın veya kız memesi.

Bibl. : Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

AMUCAZÂDEHÜSEYİNPAŞA KÜLLİYESİ; MEDRESE, MEKTEB, MESCİD, KÜTÜBHÂNE VE SEBİLİ — Saraçhanebaşına ne tarafdan gelinirse gelinsin ana cadde üzerine yerleştirilmiş bu binalar manzûmesi bütün nazarları üstünde toplar.

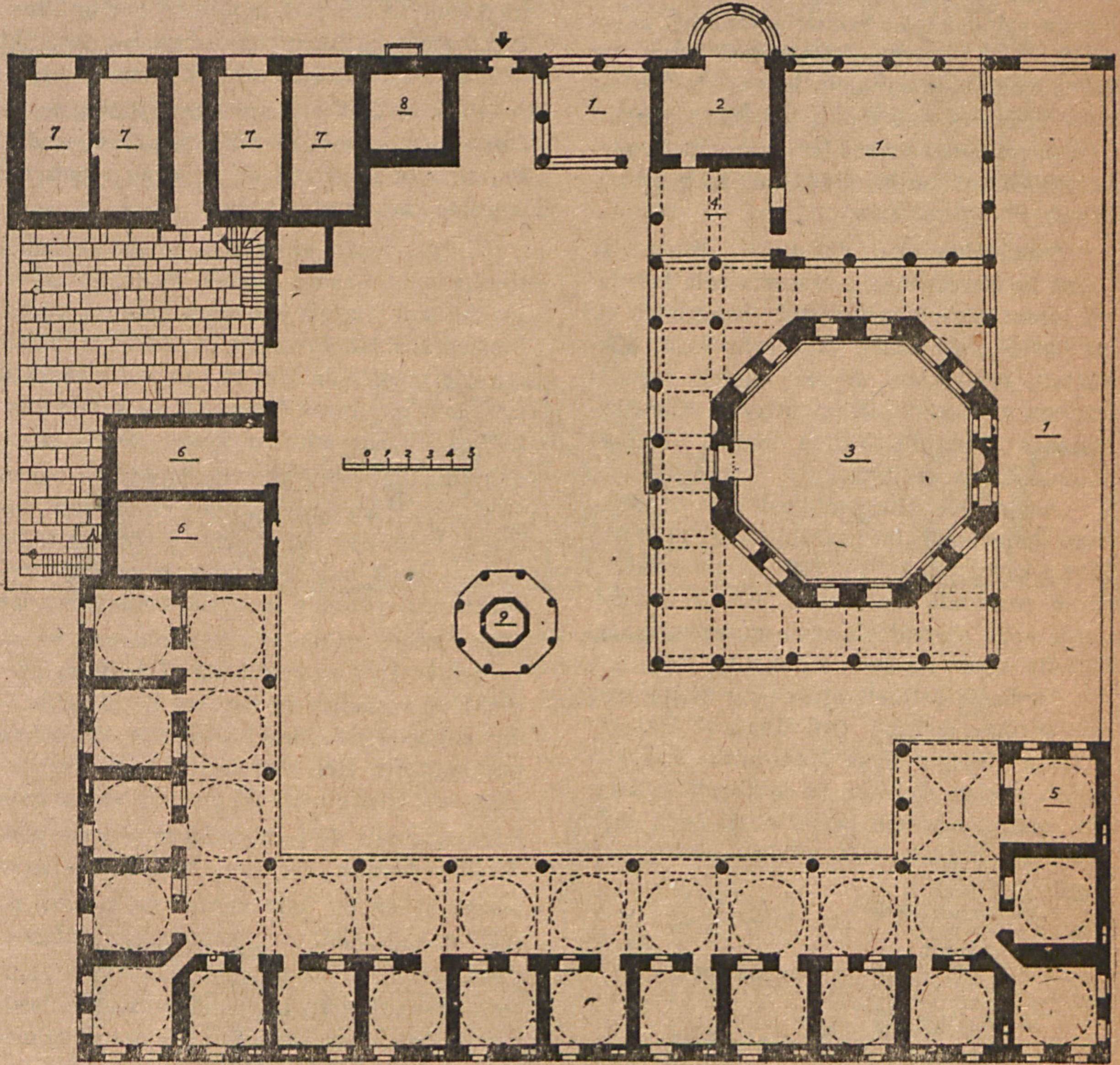
Eskiden bu civar, Fâtih Sultan Mehmedin yaptırdığı 110 dükkânlı, orta yerinde loncası bulunan meşhur Saraçhâne, yine o devirden Mimarayaz Camii ve hazîresi ve Dülgerzâde Camii ve Medresesi, Canfedâhâtun Sebili ve

Saraçhânebaşında Amucazâde Hüseyin Paşa Külliyesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Üçnücü Sultan Osmanın su terâzisi ile müzeyyen hayat dolu bir semt idi. Saraçhâne semte adını bıraktı, kendi, geçen asrın sonlarında, ademe göçtü; Mimarayas Camiini, 1957 haziranında, istimlâk kaldırdı; Canfedâhâtun sahibi çoktan kaybolmuştu, Suterâzisi de çoktan yıktırılmıştı; Dülgerzâde Camii ise cami olduğuna bin şahit ister bir hâle sokulmuştur. Bu eserler kafilesine onsekizinci asır başında katılmış olan Amcazâde manzûmesi ise, bomboş ve metrûk kalmasına rağmen, o eski İstanbuldan arta kalub, büyük caddelerimiz üstünde artık benzerine hiç tesâdüf edilmeyen bir timsal gibi durmaktadır.

Bu nevi yapı manzûmeleri, Türki İstanbulun mimârî ziynetleri arasında husûsî bir mevki işgal ederdi. Fikir seviyesi yüksek bir cemiyetin ihtiyaçlarını bir araya toplamış, mescidi, medresesi, mektebi, kütüphânesi, çeşmesi ve sebili ile mahallenin ve semtin günlük hayatına girmişti; ve nihâyet önünden geçen her fâniye bânisini hayır ile yâd etmeğe vesile ve imkân bahşeden ağaçlıklı bir haziresi bulunuyordu.

Saraçhânebaşında Amucazâde Hüseyin Paşa Külliyesi

1— Hazîreler; 2— Sebil; 3— Dershâne Mescid; 4—Sundurma; 5— Medrese odaları; 6— Kütüphanenin alt kısmı; 7— Sibyan mektebinin altında dört-göz dük-kân; 8— Çeşmenin su hazinesi ve çeşme; 9— Şadırvan

(Plân: Reşad Sevinçsoy)

Bu mimârî tarzın ilk numûneleri XVI. asır sonlarında Çarşıkapıdaki Sinanpaşa ve Kırkçeşmede Gazanferağa manzumeleridir (B. : Sinanpaşa yapıları; Gazanferağa yapıları). Onları tâkiben XVII. asırda Veznecilerde Kuyucumuradpaşa, Vefâda Etmekcizâdeahmedpaşa, Hasekide Bayrampaşa, Çarşıkapıda Merzifonlukaramustafapaşa manzûmeleri yapılmıştır. (B. : Kuyucumuradpaşa Yapıları; Etmekcizâdeahmedpaşa Yapıları; Bayrampaşa yapıları; Merzifonlukaramustafapaşa Yapıları). İlk beşinde türbe, esaslı hâkim unsurdur. Bunların hepsi nisbeten dar sâhâlarda ve hemen yalnız kapalı avlularla yapıldığı halde Amucazâdehüseyinpaşa Medresesi geniş bir bağçe içinde inşa edilkmiş, bu yüzden tabiatla daha uyuşmuş, çok mûnis bir çehre almştır. Sahası, yukarıda zikredilen yapı manzumelerinin sahasından hemen hemen iki misli büyüktür.

Şehzâdebaşından gelen yol Mimarayas Camii ile Saraçhânenin arasında sola kıvrılarak Amucazâde Manzûmesinin kapısından biraz ileride sağa döner, sağlı sollu saraç dükkânları ortasından devam ederek şimdiki tramvay caddesini mâilen atlayub Küçükkaramanda Nakşidil Vâlide Sultan Türbesi önündeki yola kavuşurdu.

Amucazâde Hüseyin Paşa (B. : Hüseyin Paşa, Amucazâde) bu hayrâtını hicrî 1109 dan 1114 e kadar (M. 1697 - 1702) devam eden sadâreti esnâsında yaptırmıştır. Kapısı, zamanımızda artık mevcut olmayan muazzam Saraçhânenin kapısı ile karşı karşıya idi.

Medhalin üstünde arabca bir kitâbe vardır. (Kitâbe metnini Ord. Prof. S. Ünverin «Amuca Hüseyin Paşa Medresesi» makaalesinden naklen alıyoruz; bu kitâbenin külliyenin tamamlanışı için beyan ettiği tarih hicrî 1110, milâdî 1698 - 1699 yılıdır):

لله دار بناها   للعلم مصدر مجدد
نظام عقد المعالى   فى اثر خير معدد
حيث استفاد يقيناً   ان الغنايم صيد
فازت سهام منيب   حسن المساعى تزود
تاريخ تكميلها قد   اضحى تماماً بغداد
شاد الحسين وزيرا   للعلم دار وجدد

Kapıdan girince gelen dikçe meyilli bir geçidi geçerek bağçeye girilir. Geçidin sağında su hazinesi, solunda şebekeli küçük hazîre yer alır. Bağçenin nihâyetini ve sağ ve sol kanadlarının bir kısmını Medrese — Dârülhadîs höcreleri ve revakları işgal eder. Sol tarafta 11 m. kutrunda kubbeli sekiz köşe dershâne — mescid ve geniş revakları, sağ tarafta kütüphâne ve hususî avlusunun duvarı bulunmaktadır.

Kütübhane ve mektebin müstakil avlusuna medresenin musakkafâtından olan dört dükkânın ortasındaki dehlizden geçilir. Fevkaanî mekteb iki kubbeli olup her biri iki dükkânın üstünü işgal eder. Mektebin bu höcrelerinin eb'dı 6×6 metredir. Kütübhâne de fevkaanîdir; iç sâhası 6,50×6,50 metredir. Bunun altında, iç büyük bağçeye açılan bir mahzenle bir sarnıç vardır.

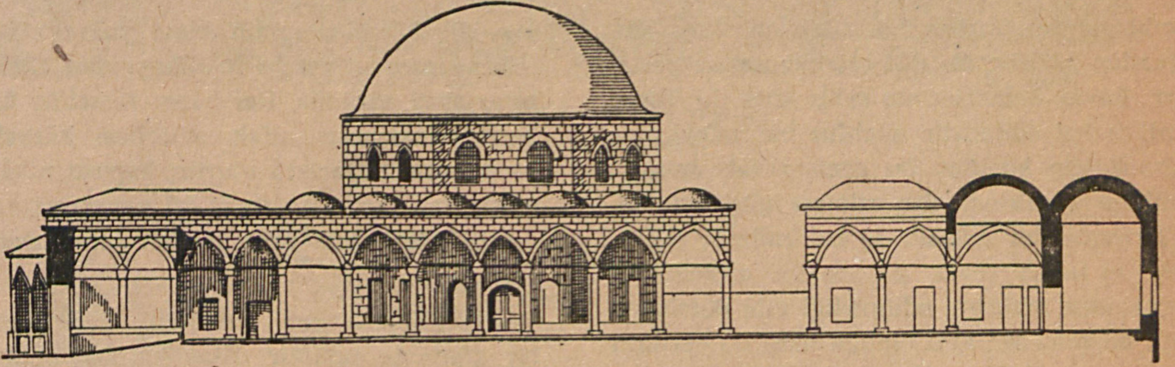
Büyük hazîre ve sebil dershânenin cadde tarafındadır. Arabca kitâbeli medhalin sağında şeyhülislâm Mustafa Efendinin çeşmesi vardır. Cephedeki ihâta duvarları, dershânenin tekmil duvarları mektebin arka ve yan, kütüphânenin cebhe duvarı, revak kemerleri ve kemer başları ve silmeler kâmilen kesme köfeki taşından yapıldığı halde mektebin caddeye bakan tarafında ve kütüphânenin üç cihetindeki duvarlar ve arsaya bakan arka duvar iki tuğla bir sıra taşla inşa edilmiştir. Höcrelerde revakların iç yüzünde ve aralarındaki duvarlar tuğla karışık moloz taşla îmal olunmuş ve sıvanmıştır. 4×4 m. eb'adında 17 medrese höcresi olup revakları ile beraber hepsi kubbelidir; kubbeler müsellesi kürevîlerle kemerlere oturmaktadır. Her höcrede bir kapu, biri revâka, biri hârice nâzır iki pencere ve bir ocak bulunmaktadır. Köşe höcrelerde pencere adedi daha fazladır; bir köşe höcresinden arka arsaya açılan bir kapı vardır; bu arsanın ne şekilde kullnıldığı son vaziyetinden anlaşılamamaktadır. Bacaların oyma köfekiden olduduğu devrilmiş birkaç numûnesinden anlaşılmakta olup yaşmaklarından tek örnek kalmamıştır.

Kesme köfekiden revak kemerleri yekpâre mermer sütunlara müsteniddir. Medrese revâkının başlıkları baklavalı, dershâne etrâfındakiler istalaktitlidir. Hazîrelerin kemer-

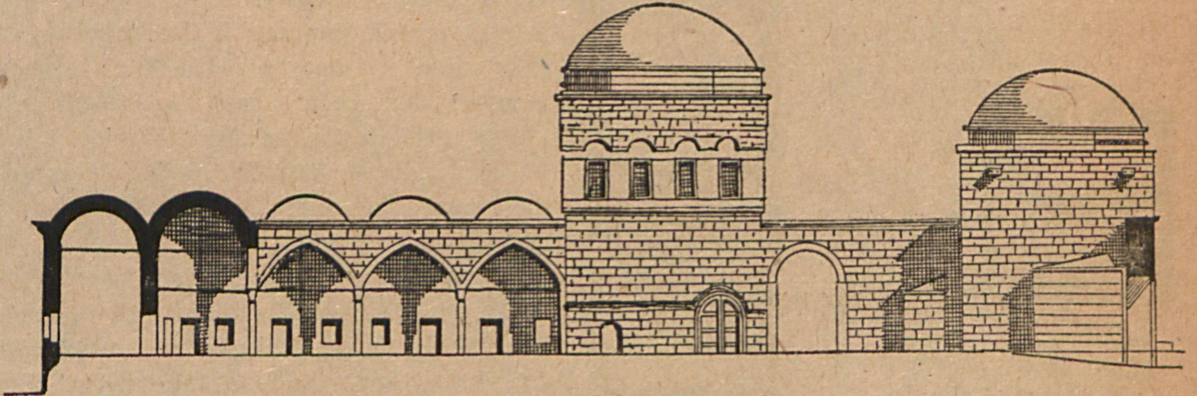
leri, kemer aynaları ve kemerbaşları levha mermerlerden yapılmıştır. Küçük hazîrenin iki penceresinin kemer aynaları altına dokuzar dilimli bir etek sarkıtlmıştır. Dershâne - Mescidin arka yüzü ile yan ihâta duvarı arasına bir hazîre daha ilâve edilmiş ve cebhesine kesme köfeki taşından kemeri geniş bir pencere yapılmıştır; bu pencerenin parmaklığı topuzlu demirden olduğu halde diğerlerininki dökme pirinçtendir. Küçük hazîrenin parmaklığı ortası kabartma çivibaşı bir göbekle müzeyyen petek şekilli, büyük hazîrenin dört penceresi ise onlu mudallalardan mürekkeb hendesî taksimatlı pirinç dökümdür. Bu altı pencere şebekesi İstanbuldaki emsâlinin en güzellerinden sayılabilir. Unsurlarını ayrı ayrı izah ettiğimiz bu hazîre ve küçük hazîrede bir kademe yapılarak daha alçak olan kapı ve çeşmeye geçişdeki maharet bakımından da tam bir âhenge vasıl olmuş ve cebhedeki büyüleyici tesiri meydana getirmiştir.

Sebil cebhe duvarından, yarım dâireden noksan yuvarlak çıkıntı teşkil eder; dört penceresi istalâktitli başlıklarla müzeyyen mermer sütunlarla ayrılmıştır. Kemer başlıkları ve etekleri rûmî tezyinatlı yekpâre mermer levhalardan yapılmıştır; saçağı da mermer olup çatısı, cebhe duvarının köfeki kaplamasına saplanır. Sebilin parmaklıkları harâb olmuş, yerlerine âdî demir çubuklar konmuştur. Sebilin su soğutulan teknesi servilerle müzeyyen pek zarif bir parçadır.

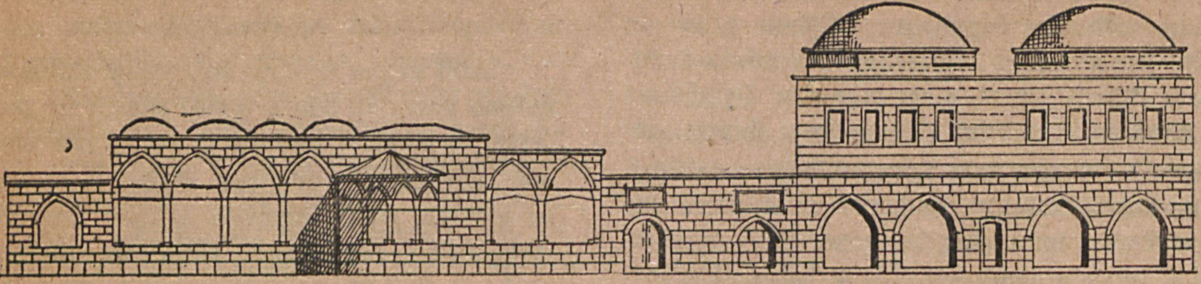
Manzumenin en fazla hususiyet arzeden tarafı dershâne ve kütüphânesidir. Medrese höcrelerinden ayrık olarak yapılması esâsen bir başkalık teşkil eden dershâne, üç cihetinden istalâktit başlıklı 22 mermer direğe müstenid bir revakla çevrilmiştir. Revak basık

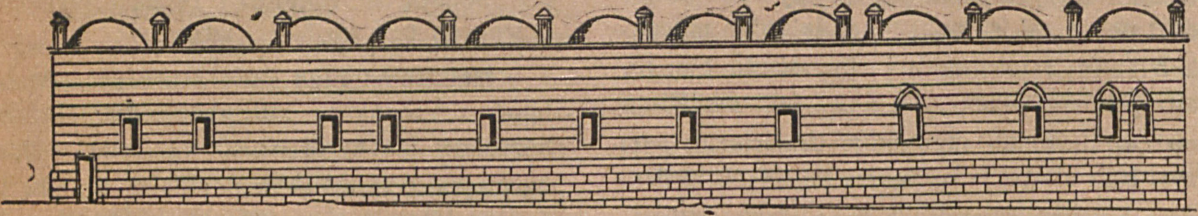
Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Avludan Dershâne-Mescid cephesi
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Avludan Kütüphâne ve Mekteb cebhesi
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

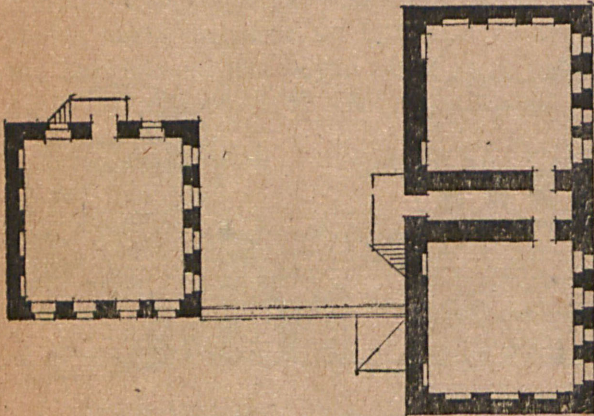

Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Sokakdan giriş cebhesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Sokakdan medrese cebhesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

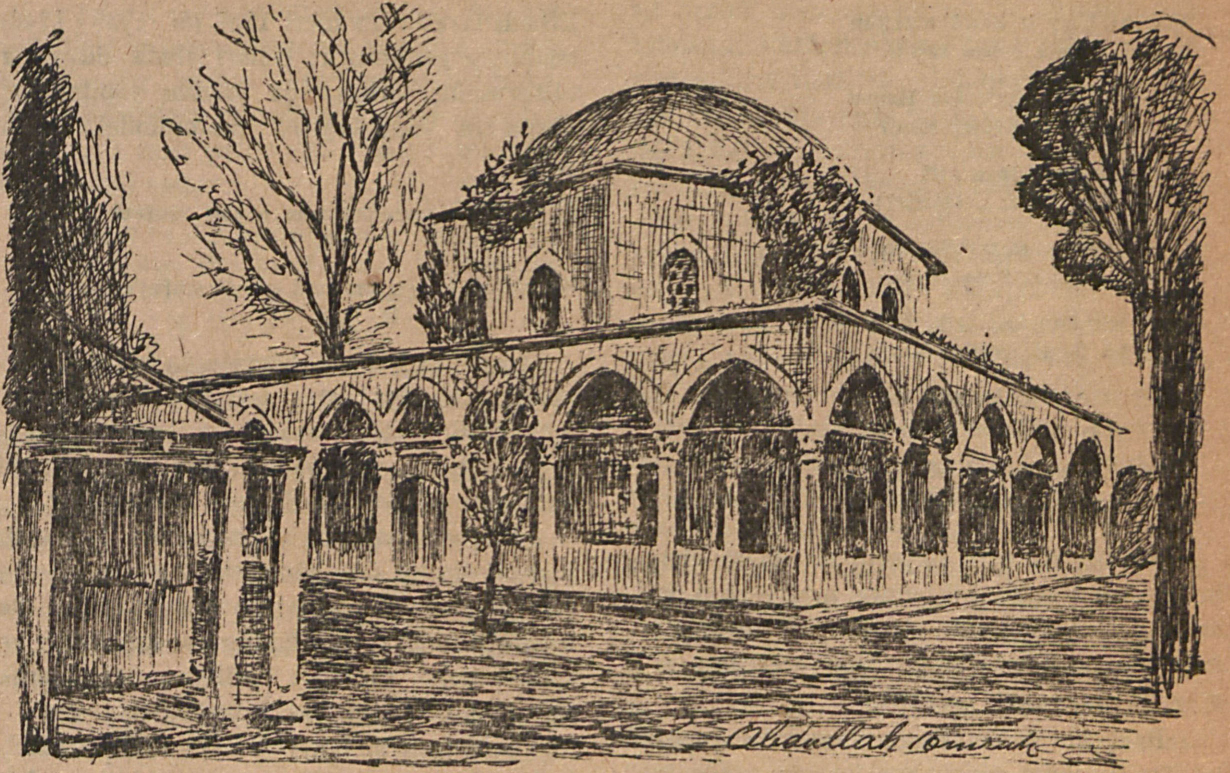
kubbeler ve çapraz tonozlarla mestur olduğundan hâricen bir düz çatı manzarası gösterir. Revak kemerlerinin sekiz köşe ile ittisâli ustaca hal edilmiştir; mahfuz bir mahal elde etmek için konulan bu geniş revakı mimârî bütüne sindirmek başarılması güç bir işti. Fikrimizce bir müşkül de hal edilmiş, bağçenin üç tarafı revak unsurunun dinlendirici tesirinden mahrum edilmediği gibi dershânenin höcrelerden ayrı olduğu hissi de bertaraf edilmiş, iç âhenge sindirilmiştir. Buna mukabil dershâne, kıble tarafındaki yol istikametinden bakılınca manzûmenin mihrakı gibi ihtişamla görülür. Bu çifte vazifesinden dolayı dershâne - mescidin biraz yüksek tutulmasına mecburiyet hasıl olduğundan dahilen biraz sivri görünür. Dershâne - mescidin kubbesi kasnaksızdır, ufak müsellesi küreviler vasıtası ile duvarlara oturur; kapusu revâkın merkezindedir. Altlı üstlü 28 penceresi ve 2 dolabı, hâricen de basit kemerli birer höcresi vardır.

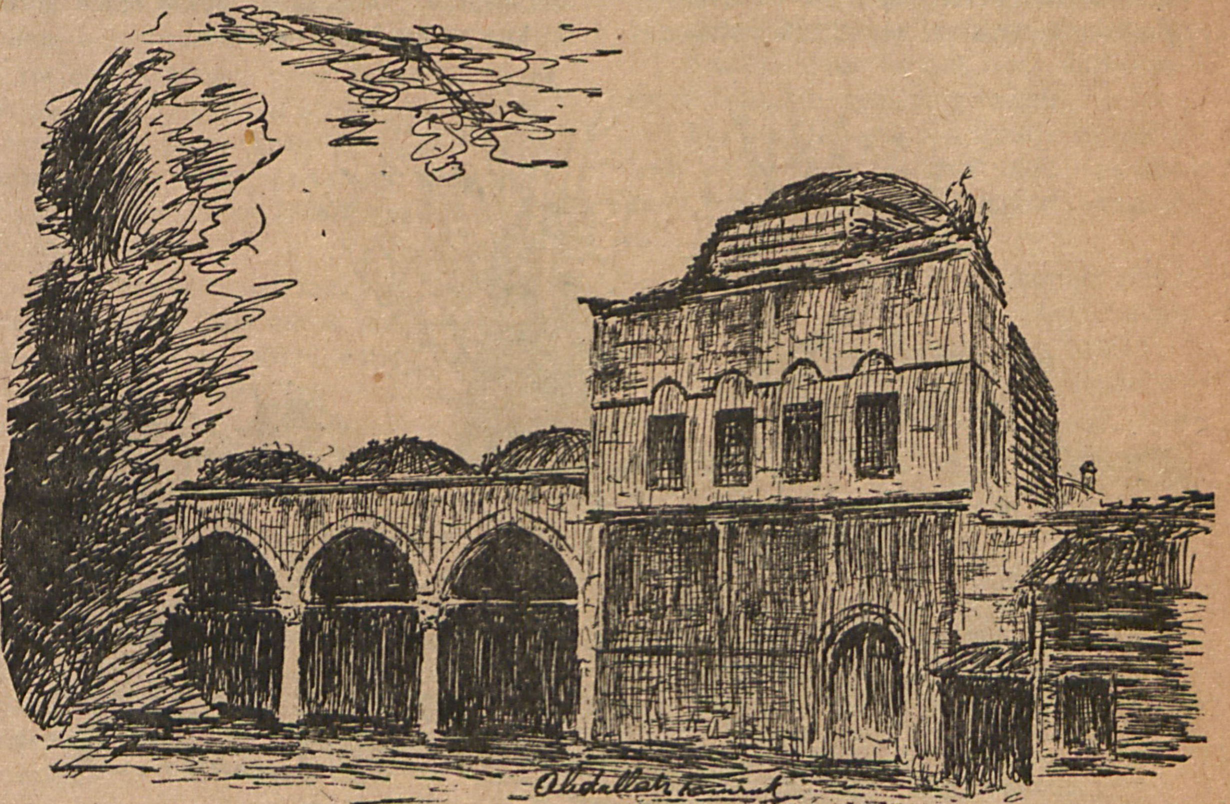
Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Mekteb ve Kütübhâne
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

Kütüphane, sehli mümteni denilebilecek bir güzelliğe sahibtir. Esas kütübhâne katının bağçeye bakan dört müstatil penceresinin üstlerine köfeki kaplamaya oyularak işlenmiş kör kemerleri ve bu katın güzel ve kuvvetli bir silme ile hafifçe taşırılması, tuğla saçağının köşe ve ortalarına kılavuz olarak konulan köfeki takozlar seyrine doyum olmayan lâtif bir hususiyet arzeder; bu kadar basit unsurlarla elde edilen nisbetleri karşısında hayran kalınır. kütüphânenin alt katındaki mahzenin kapı kemeri yarım yuvarlağa yakın olup silme ile müzeyyendir. Binanın heyeti umumiyesinden ayrı ve rokokoya kaçan bu tarz inşaatın sonradan yapıldığı hem üslûbundan hem de üstündeki bir tâmir kitâbesinden anlaşılmaktadır (Bu kitâbenin aşağıdaki metni Ord. Prof. Süheyl Ünverden alınmıştır):

Amucai valâ Hüseyin Pâşâ kim
Sabıkaa mühr ile olmuştu vezîr

Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Avludan Dershâne-Mescid
(Resim: Abdullah Tomruk)

Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Avludan Kütübhâne
(Resim: Abdullah Tomruk)

Sâhibül hayr ü hisan olduğun
Ettiler sahnei dehre teşhîr

Kurretül ayni Rahmiye Hanım
Râbia ismet o pâkîze zamîr

Pederi vakfını ihyâ etti
Eyledi her tarafı... (tâmir?)

Hedm olan yerleri kıldı âbâd
Eyledi mecmai ilme tevkîr

Oldu berceste bu târihi lâtif
Eyle bu beyti Necibâ tahrîr

«Vâkıfın rûhini berkâm etti»
H. 1168 (M. 1755)

«Oldu bu medrese hasbî tâmir»
H. 1168 (M. 1755)

Kitâbe, Hüseyin Paşanın kızı tarafından, inşâsından yarım asır sonra medresenin yıkılan yerlerinin tâmir ettirildiğini beyan etmektedir; ki her halde bu kapı ve saçak o zaman yapılmış olsa gerektir.

Bağçenin ortasında basit mermer levhalardan yapılmış bir havuz ile yine sâde ve başlıksız sekiz mermer sütuna müstenid bir çatıdan mürekkeb bir şadırvan vardır.

Cadde üzerindeki çeşme ve onun arkaarkasındaki su hazinesi Şeyhülislâm Mustafa Efendi tarafından hicrî 1152 (M. 1739 - 1740) tarihinde yapılmıştır; taşları ihâta duvarına tutturulmuş, arkaya da hazîne yapılmıştır; Çeşmenin yedi beyitlik hitâbesindeki tarih şudur:

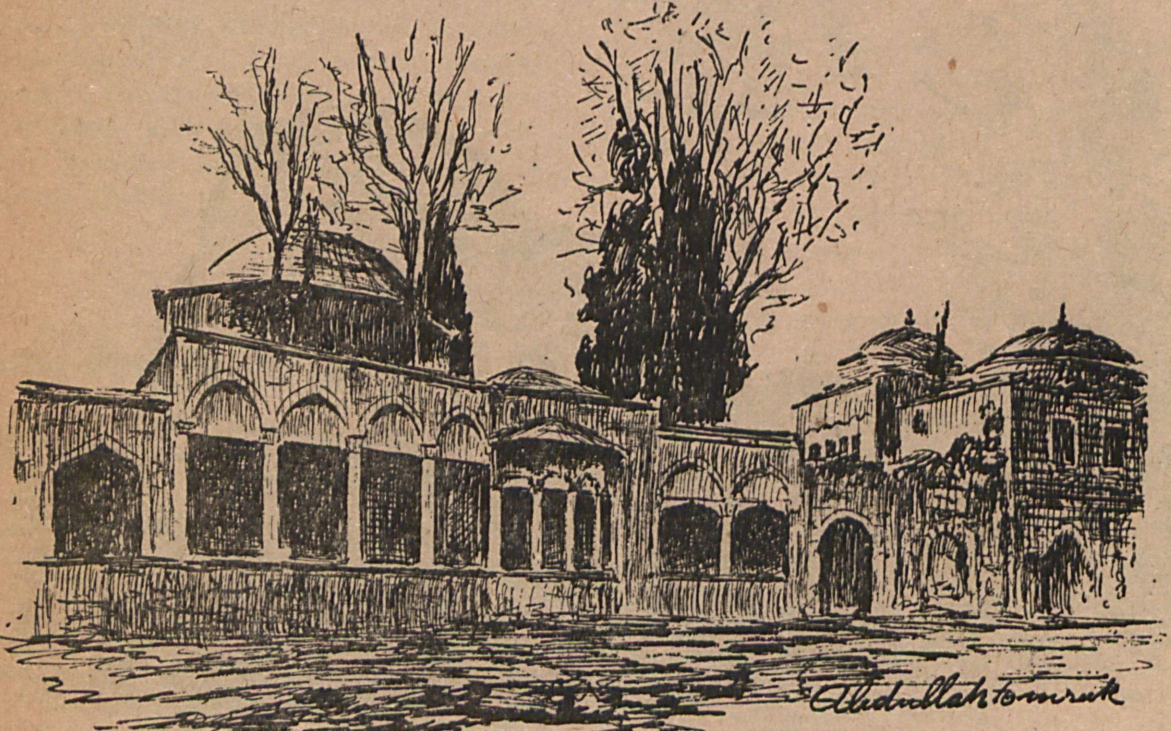
İç bu vâlâ çeşmeden aynı hayâtı canfezâ
H. 1152

Gel gel al iç zemzem icrâ eyledi müftil'enâm
H. 1152

Tezyinata gelince, höcrelerde hiç sıva kalmadığından bir satıh tezyinatı olup olmadığı kestirilemez; esasen bu kısmın inşaatı da oldukça mühmeldir. Eski kapıları ile ocak yaşmaklarından da eser kalmamıştır.

Höcre revaklarının başlıkları baklavalı mermerdendir. Dershâne revâkı ve hazîrelerin cadde tarafındaki başlıkları mermerden ve istalâktitlidir; iç taraftakiler ise köfekiden ve sütuna gelen tarafları hafifce yuvarlatılarak şişirilmiş birer dört köşe taşdan ibarettir.

Sebilde kemer aynaları ve etekleri rûmîlerle müzeyyendir. Pirinç parmaklıkların hârikulâde güzelliğini ve kütübhânede kabartma körkemerler tezyinâtını yukarıda arzetmiştik. Mektebin bir cebhesinde taşdan oyma güzel iki kuş yuvası bulunmaktadır.

Saraçhânebaşında Amucazâde yapıları:
Sokakdan giriş cebhesi
(Resim: Abdullah Tomruk)

Dershâne - mescidin kapısı üstünde tek satır hâlinde sülüs celîsi ile yazılmış arabca kitâbe vardır; zemini boyanmış ve basık kemer başlarındaki müsellesî kısımların rûmîleri ile pek zarif şekilde yaldızlanmıştır; kitâbenin metni şudur:

«Kad benâ hâzihil buk'at-ül mübâret-ül hasenete fî devlet-is Sultan Mustafa Han Vezîr-ül Âzam Hüseyin Pâşâ fî enete isnâaşere ve miete ve elf».
H. 1112 (M. 1700)

Dershâne - mescidde minber yoktur; mermer mihrab pek zarif istalâktitlerle müzeyyendir.

Dershânenin ve revâkının ve sebilin bugünkü kalem işeri pek kötü olmakla beraber altlarından yer yer kırmızı zemin üstüne beyaz rûmilerden mürekkeb sonderece zârif malakârî tezyinat görülmektedir. Dershânenin ahşab işleri basit tablalı kapak ve kanadlardan ibarettir.

Binanın geçirdiği safahata gelince 1310 (M. 1896) zelzelesinde pek ziyade harab olmuş, revakdan üç kemer ve altı kubbe ile höcrelerden dördü ve mekteb yıkılmış, bacalardan eser kalmamıştı. Dershânede hâsıl olan büyük çatlaklar demir kenedlerle gûyâ tahkim edilmiş bulunuyordu. Ayrıca revâkın bir direği yerinden oynamış, sebil de bir yangında yanmış, taşları kireçleşmişti. Çeşme kupkuru, teknesi parça parça, kemerleri düşüktür. Binanın üstünde biten ağaçlar bir koru teşkil ediyordu. Mekteb ve kütübhâne el'an ayni haldedir (1959).

1940 senesinde bu satırların muharriri tarafından daha fazla harab olmaması endişesi ile kısmı âzamı tahkim edildi. Bu imkân ortadan kalkınca hücrelerin cenubdaki kolu duvarı ile beraber çöküverdi; şadırvan yıkıldı.

1957 - 1958 snelerinde bu yapı manzumesi ele alındı, şimdilik hârici cebhede sebil, saçağı ve çatısı ve hazîreler gayet iyi bir şekilde tamir edildi; yalnız bu arada cenub ihâta duvarı eskisine nazaran lüks bir şekilde ihyâ edildi ki aslına tefavvuk etmenin lüzumsuzluğu âşikârdır. Dershâne - Mescidin çatlak taşları değiştirildi. Bakiyesi, nasıl çöküb kaldı ise öylece durmakta, yeni bir himmet beklemektedir.

Ekrem Hakkı Ayverdi

Kütüphane — Amucazade Hüseyin Paşa bu kütüphâneye 457, daha sonra Seyyid Nazif Efendi namında bir zât de 86 kitab vakfetmiştir. Kütüphanenin fihrist defterinin sonunda hicrî 1302 (M. 1884-1885) tarihini taşıyan bir kayıtta tesis tarihi olarak hicrî 1168 (M. 1754) yılı gösteriliyor ise de bunun mezkûr tarihte bu külliyenin tâmirinden galat olduğu âşikârdır. Bu kütübhânedeki kitablar evvelâ Bayazıd Umumî Kütübhanesine, 1929 da oradan Fâtih Millet Kütüphanesine, 1936 da da oradan Süleymaniye Umumî Kütübhanesine nakledilmiştir; hâlen bu son yerindedir, vâkıfının adını taşıyan ayrı bir bölüm teşkil eder. Çeşidli bakımdan kıymetli kitabları ihtiva etmektedir; meselâ 1, 2, 3 numaralarda kayıtlt üç mushafı şerif cild ve tezhib bakımından fevkalâde eserlerdir. 373 numaradaki «Divanı Câmi» nin ilk iki sahifesi de tezhib san'atının şah eserlerindendir.

Şükrü Nail Bayrakdar

ANA — Tanzimatdan Cumhuriyete kadar süren bir devir içinde İstanbul ağzında, Büyükşehrin ayak takımı da dahil, «anne» şeklinde kullanılmış, hattâ «ana» diye hitap kabalık bilinerek ayıplanmış, «muhâcir!.. Anadolu uşağı!..» diye tezyif edilmiştir. Cumhuriyetten sonradır ki asîl «ana» kelimesi İstanbul ağzına tekrar yerleşmiş bulunmaktadır.

Ana kelimesi üzerine bazı darbımeseller de İstanbul argosuna girmiştir:

Ana kuzusu — Son derecede kurnaz, hilekâr olduğu halde saf ve mâsum görüneni kasid yolunda «Ağzı süt kokuyor!.. Anakuzusu!» denilir.

Ana baba evlâdı — Hâneberduş güruhu haksızlık, aşırı horlanma karşısında şikâyet yollu kullnılır, «biz de ana baba evlâdıyız..» der; çoğunun nesebi meçhul olduğundan aralarında piç olmayanlar için kullanılır, meselâ: «Sarı, ana baba evlâdıdır..» denilir.

Anasından doğduğu gibi — İffet müdafaası yolunda kullanılır: «Çocuğa iftira etme.. anasından doğduğu gibidir!..» denilir.

Anasını ağlatmak — Bilhassa zâbıta elinde aşırı tazyik görme, bu arada hatırı sayılır dayak yeme için kullanılır: «Aynasızlar anamı ağlattı» denilir ve ekseriya bu darbı mesel muharref olarak kullnılır, «anamı bellediler» denilir.

Zamanımızın günlük sohbet dilinde sık sık kullanılan diğer darbı meseller şunlardır:

«Anasına bak, kızını al, kenarına bak,

bezini al», «Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar», «Anamın yorduğu dağ ardına, karımın yorduğu başıma», «Anasının ipliğini pazarda satmış», «Anasının karnında dokuz ay on gün nasıl durmuş», «Anasının nikâhını ister», «Ana gibi yâr olmaz, Bağdad gibi diyâr olmaz» «Ananın babanın yüz akı - yüz karası».

ANA AVRAT ASFALT KOŞUYOR — Ferid Develioğlu tarafından şoför ağzından tesbit edilmiş argo deyimlerden, «Topdan sövüp sayma mânâsına» kullnıldığı zikredilerek şu misal veriliyor: «Herif bir ağzını açdı görme, ana avrat asfalta koşuyor».

Bibl.: Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

ANA AVRAT DÜMDÜZ GİTMEK — Ferid Develioğlu tarafından şoför ağzından tesbit edilmiş argo deyim, «zincirleme ağır küfür» mânâsına, şu misal veriliyor: «Herifcioğlu ana avrat dümdüz gidiyor, hiç şakası yok».

Bibl.: Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

ANADOLU AJANSI — Ankara'da, Büyük Millet Meclisi tarafından 6 Nisan 1336 (1920) tarihinde kabul olunan bir kanunla kurulmuş bulunan Anadolu Ajansı, Zonguldak ve İstanbulda, buraları düşmandan istirdad edildikten sonra, birer şube açarak faaliyete geçmiştir. Bilâhare, İzmit'te de bir şube açılmıştır. Anadolu Ajansı, işgal altındaki İstanbulda, istihbarat işleri ile vazifelndirilen iki mûtemed memuru ile faaliyete geçmiştir. (İstanbuldaki faaliyet, Babıâli karşısında 49 numaralı Çiftçi kütüphanesinde kitapçı adı altında ve gizli olarak yapılıyordu.)

Anadoluda millî mücadelenin parlak zaferle sonuçlanması üzerine Ekim 1922 de İstanbul'a gelen Refet Paşa ile birlikte Ankaradan avdet eden Muttalip Bey, Ajansın İstanbul şubesini Babıâlide Sadâret müsteşarının odasında faaliyete geçirmkiş ve bu tarihten itibaren de Anadolu Ajansı İstanbulda serbest çalışmağa başlamıştır. O zamanki kadrosu şu idi:

Müdür Abdülmüttalip Bey, Muharrir ve muhasib Necip Bey, İdare Müdürü ve muhabir Hayri Bey (Hayri Budak) (Bu kadrodan sadece Hayri Budak 38 yıllık devamlı mesaiden sonra 1958 yılında tekaüt olmuştur.)

Büyük Millet Meclisi 1925 yılında kabul ettiği bir kanunla Anadolu Ajansını daha şümüllü bir hale getirmiştir. O zaman kabul edilen statünün birinci maddesine göre «Dünyanın her tarafından telli, telsiz, telgraf ve telefonla ve sair muhtelif suret ve vasıtalarla istihsal edeceği siyasî, askerî, malî, ticarî, iktisadî, sınaî ve alelıtlak beynelmilel mütevekkin bilûmum hâdisata müteallik haberleri Türkiye ve saire memleketler dahilinde ve kezalik muhtelif vasıta ve suretlerle neşrü tamim etmek ve bu maksatla mahalli ihtiyaçlara göre günde bir veya müteaddit bülten ve servisler neşretmek, ilâncılık yapmak, tâbi ve naşir olmak gibi hususatı icra etmek üzere, tertip ve ihracı berveçhi âti kararlaştırılan hisseler eshabı beyninde bir Türk Anonim Şirketi teşkil olunmuştur».

Havas, Reuther, DNB, AP, UP, Agence Athene, Rador, Ceteka, LPS, PA, gibi beynelmilel ajanslarla işbirliği yapan Anadolu Ajansı, halen dünyanın en büyük ajanslarından AFP, UP, Reuther gibi ajanslarla en sıkı işbirliği yapmaktadır.

Anadolu Ajansının yurdun her köşesinde birer muhabiri vardır.

Açılışından 1959 yılına kadar Anadolu Ajansının İstanbul şubesi mürüleri sırası ile şu zâtlerdir:

Abdülmüttalip Bey (1922 - 1923), Cevdet Dülge (1923 - 1924). Ethem Hidayet Akımsar (1924 - 1928), Kemalettin Kâmi (vekil) 1928 - 1929), Necib Selâm (vekil) 1929 - 1935, Muvaffak Suna (1935 - 1946), Ziya Gevher Etili (1946 - 1948), Hayri Budak (vekil 1948 - 1949), Cevat İstek (1949 - 1952), Dr. Sıtkı Şükrü Pamirtan (1952 - 1956), Süreyya Kalabay (1956 - 1957) Cavit Yamaç (Şimdiki Müdür).

Ajansın 1959 başındaki İstanbul kadrosu da şöyle teşkil edilmiştir:

Cavit Yamaç (Müdür), Osman Tuğrul, İbrahim Hoyi, Mahmut Erhan, İsmet Karadoğan, Olcay (Sekreterler), Selçuk Emre (istihbarat şefi) İsmet Güleç, Barbaros Baykara, M. Niyazi İspartalı, Kâmuran Tekil, Devrim Ülküsel, Erdoğan Sevgin (Muhabir) Kemal Gezer (Muhasip ve İdare Müdürü), İclâl Işık, Ahmet Targu, Melih Arel, Ferhunde Ülkel, Aziz Süyunç. Necati Ural, Falih Targu, (Teknik, telsiz ve tikers memurları) Halil Özbek, Necip Özcü, Kamber Çiçek, (teksir memurları) Sait Uylaş (Tahsildar).

Bu büyük basın müessesesinin İstanbul-

da faaliyette bulunduğu binalar da sırası ile şunlardır:

1) İlk olarak Babıâlide müsteşar odası,

2) Eski nafia nezareti binası, şimdi millî eğitim müdürlüğü binası,

3) Eski hariciye nezareti binası, şimdi İstanbul defterdarlığı binası,

4) Ankara caddesinde Orhan bey hanı,

5) Ankara caddesinde İkdam yurdu,

6) Ankara caddesinde Eski elektirk şirketi binası İbrahim Hilmi Kütüphanesinin üstü,

7) Nuruosmaniye caddesinde Türbedar sokağının başında 39 numaralı bina.

Anadolu ajansı bu iş hanının zemin ve birinci katlarını 1955 snesinde satın alarak burya yerleşmiş ve halen burada çalışmaktadır.

Bibl.: Ajans Müdürlüğünden alınan notlar.

ANADOLU BİRAHANESİ — Şimdi hâlâ mevcud ve ayni adı taşımaktadır; İkinci Abdülhamidin Mabeyincilerinden Eğribozlu Ragıb Paşanın mülkü bulunan Anadolu Hanının altındaki pasajdadır (1946).

Eskiden bu birahaneyi Valvani isminde bir Rum tutardı ki İstanbul yakalılar buna Balabani derlerdi.

Valavani işinin erbablarındandı; orası Beyoğlunun en seçme, temiz, garsonları terbiyeli ve ayağına çabuk birahanelerinden biriydi. İçersinde yeşilliklerle bezenmiş küçük havuzlar, dondurma çağlayanlar vardı. Akan sular şırıldardı. Duvarında guguklu bir saat, saat başı oldu mu «guk, guk!» öter.

Müşterilerde ses sada, patırdı gürültü yok. Herkes karafaki karafaki rakısını, duble duble birasını; tek tük yabancılar şarabını, viskisini, votkasını burnuna değil, ağzına içiyor.

Mezenin âlâsı; han kapısı önündeki işportacıda karidesin, lakârdanın gûnası.

İstanbulda ilk futbol oynıyanlardan, Kadıköy takımının meşhur beki «Tahta perde» adındaki Rum da, kolunda Venedik sepeti, içinde kavrulmuş fındık, tuzlu badem, müşterilerle tek mi çift mi oynar, gündelik avaidını çıkarırdı.

Sermed Muhtar Alus

ANADOLU FENERİ — Karadeniz Boğazının Anadolu yakası ağzındaki deniz feneri, askerî yasak bölge içinde bulunduğundan gidilip görülmedi; aşağıdaki mâlûmat mülâzim Mehmed Enîsî Beyin 1311 (M. 1893) de basılmış «Karadeniz ve Akdeniz Boğazları Rehberi» adındaki eserinden alınmıştır:

Boğazın şimal ucunda kadim «Hrom» burnu üzerindedir, Rumeli feneri kulesinden iki mil mesâfede ve keşişleme kerte gündoğusu cihetinde beyaz taşdan 65 kadem irtifaında bina edilmiştir. Deniz sathından 249 kadem irtifaında sâbit ve çakıcı bir fener gösterir, münavebe ile iki beyaz ile bir kırmızı ziya izhar eder, daha doğrusu bu ziyaların her biri iki dakika fasıla ile çakar, ziyası derece derece fazlalaşıp azalır ise de asla kâmilen küsûfa uğramaz. Berrak havada, nâdiren, 20 mil mesâfeden görülebilir. Karadenizden gelen gemiler tarafından bu fener kulesi ile karşı sahiledeki ve karayel cihetinde vâki yüksek bir tepe üzerindeki bunun gibi bir büyük beyaz binadan ibaret olan fener kulesi daima ruyet ve tefrik olunabilir. Boğazın Anadolu istihkâmları bu kulenin eteğindedir.

Bibl.: M. Enîsî, Çanakkale ve Bahrisiyah Boğazları ile Marmara Denizi Rehberi.

ANADOLUFENERİ KÖYÜ — Karadeniz Boğazının Anadolu yakası ağzında askerî yasak bölge içinde olan bu köy İstanbul Ansiklopedisi adına ziyaret edilmemiştir.

Mehmed Râif Bey marhumun «Mir' âtı İstanbul» adındaki eserinde altı satırlık malûmat son derecede karışık ve mübhemdir, köy hakkında adından başka bir şey yoktur.

ANADOLU GENÇLİK KULÜBÜ — Üsküdarın zengin hatıralar ve parlak bir isim bırakmış spor kulüplerindendir. Rsmî kuruluş tarihi 1908 ise de, yıllarca evvelinden faaliyete geçmiş bulunuyordu.

Kurucuları Burhan Felek, Sadullah, Lâtif, Şemsi (ilk kalecileri), Kemal, Macid, Nasuhi, Doktor Hadi Müştak, Doktor Hüdai ve Riza Süeri'dir; ilk kulüp binası da, Burhan Felek'in babası Ziya Beyin evi idi. Üsküdar Mutasarrıfalrından Şair Faik Âli Beyin adını, kuruluşunun ilk devrinde kulübün ilerlemesine hizmet edenlerin başında zikretmek lâzımdır; Burhan Felek de, kulübün temel taşlarından biri olmuştur. Anadolu Kulübü, kısa bir zaman zarfında, o zamanlar İstanbulun Fenerbahçe ve Galatasaray gibi iki büyük kulübünün karşısında rakip olabilecek bir varlık göstermişti; birinci futbol takımı,

içlerinde as oyuncular bulunmak üzere şu isimlerden mürekkepti:

Şemsi (kaleci), Cemal, Atıf, Ali, Burhan Felek, Macid, Hasan, Hüsnü (Askerî diş doktoru), Nasuhi, Kemal, Hattat Şucai, Halid, Rasim (General Rasim), Dalaklı Hüseyin (devrin en namlı futbolcusu), Muhtar, Yusuf, Keçi Kemal, Doktor Hüdai Ziya (şehit olmuştur), Birinci Cihan Harbi şehitlerinden Mazhar, Mukbil, Riza Süeri, Sadeddin...

Anadolu Kulübünün forması, beyaz üzerine bir yeşil yıldızdı; bu takım Cuma likinde iki yıl peşipeşine birinciliği kimseye bırakmadı. Büyükşehrin spor tarihinde Anadolu Kulübünün en parlak galibiyetlerinden biri:

Şemsi,
Âtıf, Yusuf,
Hüsnü, Hasan, Mâcid,
Hüdâi, Kemal, Yusuf, Hâlid, Rasim.

Kdrosu ile Armstrong İngiliz takımını yenmesidir. Anadolulu genç futbolculardan bir kısmı Harbiye talebesi, bir kısmı Darülfünun ve âlî mektepler talebesiydi. Birinci Cihan Harbinde hepsi askere gitti. Mütarekeden sonra kulüpte bir ara tekrar canlılık göründü; Galatasaray, Süleymaniye, Altınordu, Fenerbahçe ve Anadoluhisarı İdmanyurdu ile muvaffakiyetli çarpışmalar yaptı; fakat birinci gümedeki mevkiini muhafaza edemedi, ikinci ci kümeye düştü. 1929 da tekrar birinci kümeye girdi ve yerini 1932 ye kadar muhafaza etti; bu tarihte tekrar ikinci kümeye düştü. 1934 de 12 kulüp arasında yedinci oldu; birinci kümeye girmişken, birinci kümenin 8 kulüpten 6 kulübe indirilmesi üzerine ikinciye düştü; Üsküdar gençliği bu muameleyi bir haksızlık sayarak kulüplerinin futbol faaliyetine son verdiler ve bu kararlarında sebat ettiler.

Kuruluşu tarihinden itibaren deniz sporlarına fevkalâde ehemmiyet veren Anadolu Gençlik Kulübü bilhassa futbol takımını dağıttıktan sonra denizciliğe bütün gücü ile atıldı; bir ara Üsküdarlıların üç çifte futaları İstanbulun deniz yarışlarında pek parlak muvaffakiyetler elde etti; kürekçilerinden Şeref, dünya ölçüsünde bir kıymet oldu.

Yine kuruluşu tarihinden itibaren, güreş de Anadolu Kulübünde Türk tarihindeki parlak hâtıralarına lâyık bir yer aldı; Burhan, Mazhar, Nuri Hoca gibi pehlivanları Olimpiyad müsbakalarına iştirâk ettiler. Devrinin en güzel, ağır müsabıklarından Danyal Bey gibi bir güreşciyi yetiştirmek şerefi de bu kulübündür. Eski güreşçilerden olup, 1946 da kıymetli güreş hakemleri arasında bulunan Doktor Saib ve Kadri de Anadolu Kulübünden yetişmişlerdir.

İkinci Cihan Harbinde, Anadolu Kulübü bir büyük sarsıntı daha geçirdi; kulüp binası, vatana ait daha önemli bir hizmete tahsis edildi, Üsküdarın biricik spor alanı olan Şemsipaşa meydanının bir kısmı odun deposu haline getirildi, deniz kenarına da fıskıyesinden renkli sular savuran projektörlü havuz yapıldı; fakat Üsküdarlılar, Anadolu Kulübünü yaşatmak azmini kaybetmediler; hattâ 1944 de futbola tekrar başlamak kararı verildi; ikinci küme şempiyonu olarak birinci kümenin B grubuna geçtiler. Üsküdarın bir stadyuma, hattâ yeni bir sahaya kavuşması, Üsküdar gençlerinin spor inkişafı ve Anadolu Kulübünün istikbali için hayatî bir meseledir.

1946 da Anadolu Kulübünün İdare Heyltini şu zâtler teşkil etmekte idi:

Reis: Vahdet Pekel.
Genel sekreter: Fethi Koduman.
Muhasip: Necati Orsa.
Kulüp müdürü: Liva Özgörel.
Yurd âmiri: Salih Yezkan.
Umumî kaptan: Hüsnü Akbaş.
Doktor: Şahabeddin Sayılı.

Spor personeli olarak 33 erkek atlet, 22 kız atlet, 6 boksör, 43 denizci, 27 güreşçi, 19 voleybolcu, 64 futbolcu ve bunlardan gayri 136 âzası vardı.

Saim Turgud Aktansel

Kulübün 1946 - 1959 arasındaki durumunu tesbit için yazdığımız mektuba maalesef ceveb alınamamıştır.

ANADOLUHİSARI — Boğaziçinin Anadolu yakasında Göksu deresinin Boğaza karıştığı yerde büyük bir müslüman köyü olup halkının ekseriyeti balıkçı ve bahçıvandır; halk ağzında sadece «Hisar» da denilir; «Asıl Anadoluhisarı» ve «Yenimahalle» adı ile iki mahalleye ayrılmıştır ki aralarında Göksu deresiyle çayırı uzanır. Adını, Yıldırım Beyazıd'ın yaptırttığı meşhur kaleden almıştır (B. : Anadolu Hisarı). Göksu'nun ikizi Küçüksu deresi de Anadoluhisarı sınırı içindedir (B. : Küçüksu).

On yedinci asır ortalarında, Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin birinci cildinde bu köyü şöylece tarif eder:

«Anadoluhisarı kasabası lebi deryada Göksunun denize karıştığı mahalde bin seksen hânedir. Kale önünde Fatih Sultan Mehmed Hanın bir camii, azîm sarayları ve yalıları vardır. Defterdar Halıcızâde Sarayı, Mustafa Paşa Sarayı, Hoca Çelebi Sarayı, Kaftancı Ali Çelebi Sarayı, Emir Paşa Sarayı başlıca saraylarındandır. Yalılarının en güzeli, Behâi Efendinin (B.: Behâi Efendi, Şeyhülislâm) çinilerle müzeyyen kasrı âlisidir. Kasabada asla kefere yok, ehalisi hep müslümandır. Kale Camiinden maada birkaç mescidi, yedi adet sibyan mektebi, bir küçük hamamı, yirmi adet dükkânları vardır. Halkı hep ehli zevk, garib dost adamlarıdır; dağlarında bağları hesapsızdır. Üsküdar Kadılığına bağlıdır, ayrıca Sübaşısı vardır, Bostacıbaşı da sahil olmakla muhafazasına dikkat eder. Göksu mesiresi âbı hayat misâl bir nehirdir ki Alemdağlarından cereyan edip gelir» (B.: Göksu Deresi).

Şirketi Hayriyenin 1330 (1914) da «Boğaziçi» adı ile neşrettiği eserde şu malûmat vardır:

«Kanlıca tarafına tesadüf eden nefsi kariye ile ahîren teşekkül eyliyen (93 bozgunundan sonra) ve Kandilliye muttasıl olan Yenimahalleden ibaret olup Boğazın tam ortasındadır. Köprüden 4,2 mil ve Şirketi Hayriye vapurlariyle 40 dakikalık mesafededir. Bedâyii tabiiyye cihetiyle pek zengin bir köy olup Göztepe suyu kaynağı köye yarım saat uzaktadır. Yerli ahalisi balıkcılık ve sandalcılık ile geçinir. Toplarönü denilen mevkideki telgrafhâne bir kablo ile Rumelihisarına ve bu vasıta ile İstanbula bağlıdır. Şirketi Hayriye istatistiklerine göre bu kariyenin verdiği yevmî yolcu miktarı 650 - 700, yazın cuma ve pazar günlerinde 550-600 dür».

Türkiyede Birinci Meşrutiyetin ilânında meb'us seçimi için tanzim edilmiş ve basılmış resmî defterde Anadoluhisarı 167 hâne olarak gösterilmiştir, on yedinci asır ortası için Evliya Çelebide görülen 1080 hâne kaydına göre ya bu rakamın fazla mübalâgalı olduğunu, yahut da, Anadoluhisarının son asırlarda küçüldüğünü kabul etmek gerektir.

Eski Boğaziçinin kendine hâs şeylerinden biri olan pazar kayıklarından Anadoluhisarı Pazar Kayığı, Hadikatülcevamiin kaydına göre, bir kadının vakfı imiş, mütevellisi yerli ahalinin intihabiyle seçilirmiş; kayığın hasılatı da gariplerin cenâze masraflariyle yetimlerin cihazına sarfolunurmuş.»

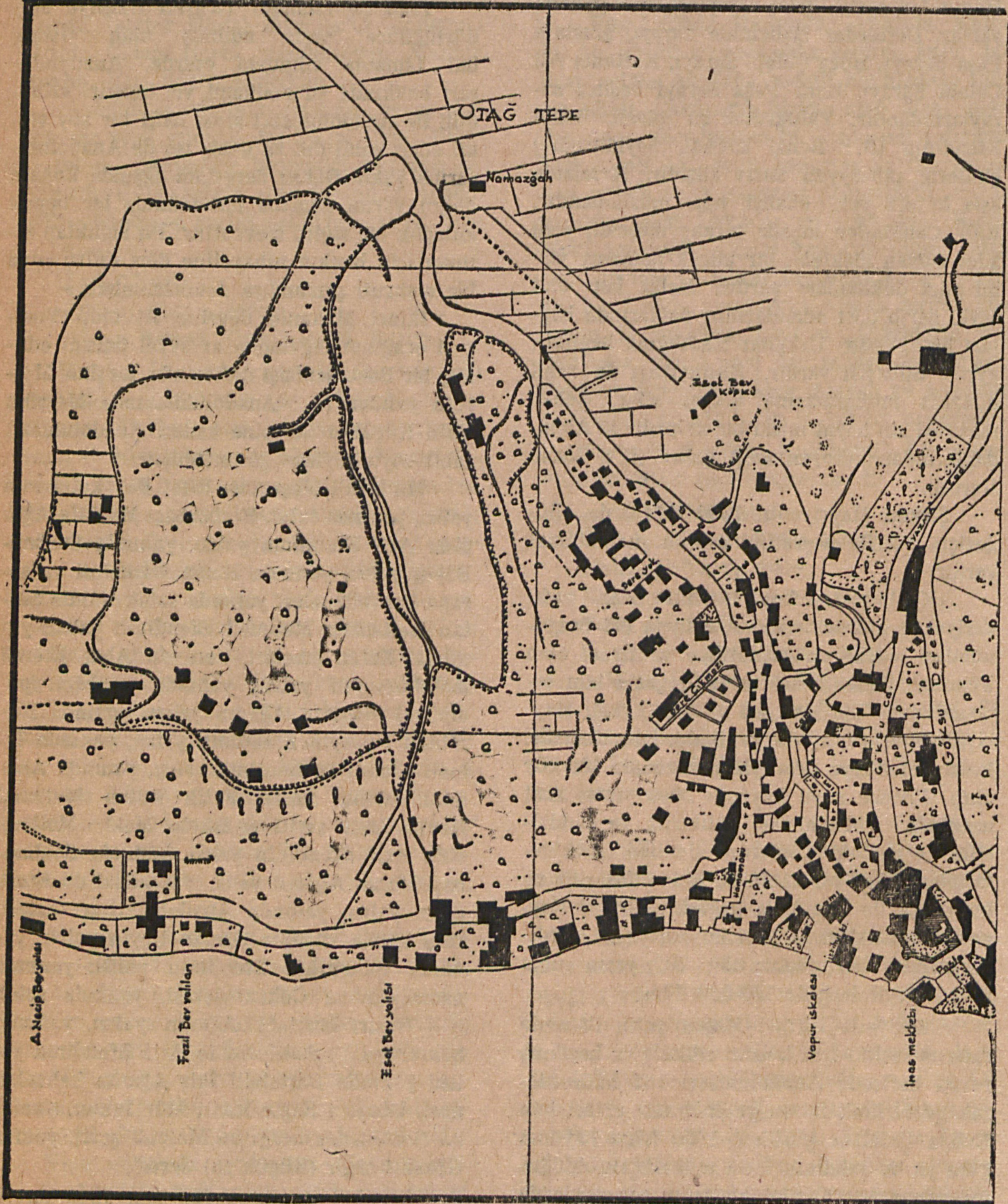
1928 de İstanbul Ticareti Bahriye Müdürlüğünce neşir edilmiş olan «İstanbul Limanı» adındaki eserde, Anadoluhisarı hakkında şu malûamt verilmiştir: «Kandilli ile Anadoluhisarı arası hafif bir koy teşkil eder; sahil dik ve geniş ise de Anadoluhisarına yakın Göksu deresinin ağzında Boğaza doğru yarım gomana imtidadında bir buçuk kulaçlık bir sığlık mevcuttur. Bu sığlıktan ictinap için bankın nihayetine dört kulaç suya bir mahrutî şamandıra demirlenmiştir.»

İkinci Mahmud devrine ait olup Yeniçeri ocağının lâğvinden az evvel tanzim edilmiş bir Bostancıbaşı defterinde, meşhur Meşruta yalıdan (B.: Anadoluhisarında Meşrûta Yalı) Küçüksu deresine kadar, Anadoluhisarı sahil boyu şöylece gösterilmiştir:

Mütevelli Meşrutası Rifat Bey kullarının yalısı, yanında sabık Berberbaşı Mustafa Ağazâde Arif Efendinin yalısı, yanında Sekban-Beyin yalısı, yanında Hamam İskelesi ve serapa kahvehâneler, yanında sabık Vâlide Sultan Kethüdası Mehmed Efendinin yalısı, yanında Kefeli İskelesi, Yanında Abdi Efendi mahdumunun yalısı, yanında penbeci (pamukcu) Mustafa Ağanın yalısı, yanında Kuzatdan Hüseyin Efendinin yalısı, yanında İsmail Efendi kerimesinin yalısı, yanında Anadoluhisarının sınırı, Fatih Sultan Mehmed Hanın Camii şerifi ve iskele, Mekke Mollasızâde Arif Efendinin yalısı, yanında Sekbanbaşı Hasan Ağanın yalısı, yanında Said Efendinin yalısı, yanında Anadolu Hisarı kalesi, kale içinde silâhşor Osman Beyin yalısı, yanında Şükrüzâde Efendinin yalısı, yanında namazgâh ve Göksu deresi, yanında sabık Kili Nazırı Mustafa Ağanın yalısı, yanında Şehremini Başhalifesizâde Arif Efendinin yalısı, yanında Baştebdil İbiş Ağanın kahvehânesi, Göksu-i Sagir Kasrı Hümâyunu, yanında Bostancılar ocağı ve Mescidi şerif, yaında Göksu-i sagir (Küçük su) deresi.

İstanbul Ansiklopedisi için 1946 da şu notlar derlenib tesbit edilmiş id: Anadoluhisarı, hiç de mamûr sayılamıyacak bir halde

idi; en şenlikli yeri olan İskelebaşı bile, yerlilerin anlattıklarına göre, Yarım asır evvelki haline nisbetle pek sönüktü. Nefsi Hisar 270 hânede 1650 nüfustur. Hamam yıkılmış, hamam iskelesi yanında sahildeki kahvehânelerden eser bile kalmamıştır. Köyün eski fırını da muattal idi, bir ekmekçi dükkânı haline kalbedilmiş bulunup köyün ekmeğini Yenimahalledeki fırın temin etmekte idi. Köyün ticaret hayatı vapur iskelesi meydanında toplanmıştır. Kale kapıları ve kalenin dış duvarlarının bir kısmı yıkılarak yeni asfalt cad-

1918 de
(Mühendis Necib Beyin

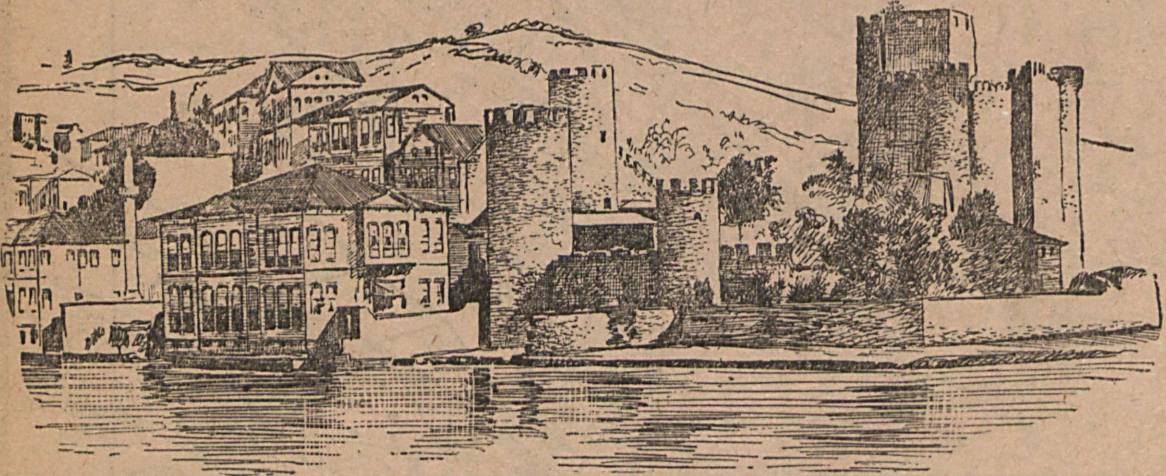
de açılmadan, köy çarşısı, iki sıralı kale içinde de uzanırdı. Anadolu Hisarı kalesinin bir yol uğruna kısmen tahrbini pek hazin bir garabet olarak kaydetmek lâzımdır (B. Anadolu Hisarı), Boğazın Anadolu sahili boyunca ilerliyen bu caddenin, büyüklü küçüklü birçok kavisler çizdiğine göre, Anadoluhisarında da, iskele meydanından Göksu köprüsüne doğru kale duvarının kenarından bir kavis çizerek dolaştırılması mümkündü gibi görülür. İskele meydanında, deniz kenarında Mehmed Tetik'in bir gazino - kahvehanesi karsışında da

Anadoluhisarı
İstanbul Rehberinden)

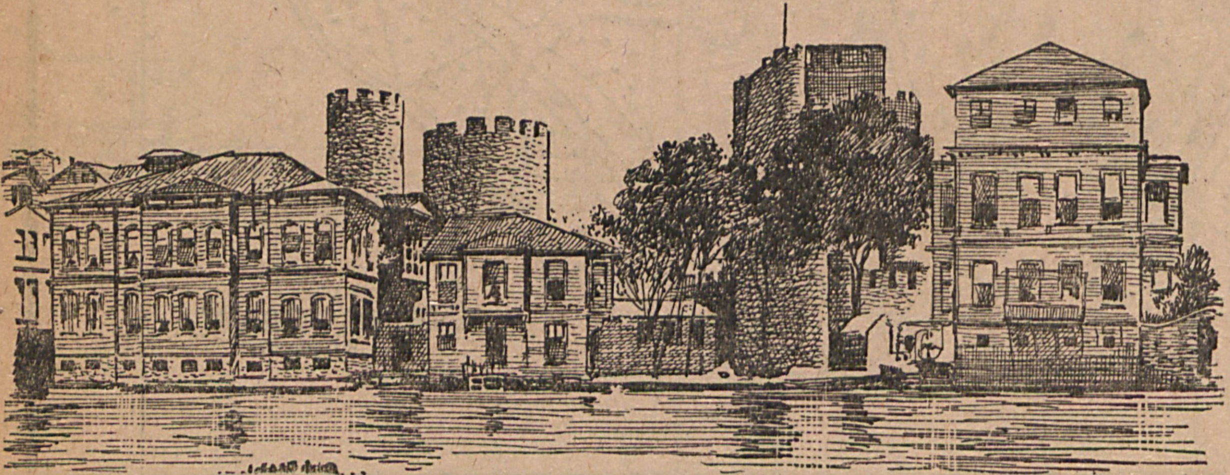
Nureddin Kıral'ın bir balıkçı kahvesi vardır ki köyün eş dost ve ahbab ile yegâne oturulacak yerlerdir. Göksu deresinin kenarında, beton köprünün başında, çukurda İbrahim Aslı'nın balıkçı kahvesi de hoş bir yerdir; ağ tamircilerini, dereden kum çıkaran ameleleri, balıkçı motör ve kayıklarını seyretmek; balıkçılar ve sandalcılarla dereden tepeden sohbet, zevkine varabileni saatlarca oyalayabilir. Hisar mahallesi halkının büyük ekseriyeti balıkçıdır, bir kısmı da memur ve mütekaitlerdir. Yenimahalle ahalisinin ekseriyetini ise halat fabrikası amelesi teşkil eder.

Köyün biri Kanlıca yolunda (Anadoluhisarı Camii), biri nefsi Hisar mahallesinde tepede (Tepe Camii), biri Göksu kenarında (Defterdar Mehmed Bey Mescidi), biri de Küçüksuda (Küçüksu Mescidi) dört mâbedi vardır; bunlardan Defterdar Mehmed Bey Mescidi haraptır; Küçüksu Mescidinin minaresi yıktırılmış, içine Cumhuriyet Halk Partisi Semt Ocağı ile Anadoluhisarı İdmanyurdu yerleşmiştir. Altı tane namazgâhı vardır: Toplarönü namazgâhı, Otaktepe namazgâhı (B. : Otaktepe). Baruthane çayırı namazgâhı, Göksu namazgâhı, Dörtkardeşler namazgâhı (B. Göksu Deresi; Dörtkardeşler), Nişantaşı namazgâhı.

1946 da Anadoluhisarı yalıları şöylece sıralanmıştır: Vapur iskelesinden Kanlıcaya doğru Nihad Beyin ahşap yalısı, Sedad Beyin büyük ahşap yalısı, Yılmaz Reşad Beyin beton yalısı, Vasfi Aziz Beyin beton yalısı, Mizancı Murad Beyin ahşap yalısı (maalesef yıkılmıştır), Teşrifatci Ferruh Beyin ahşab yalısı, hısmen harab, Balıkcı Ahmed Beyin ahşab

Geçen asır sonlarında Anadoluhisarı yalıları ve eski yerinde Anadoluhisarı Camii (Resim: Fotoğrafdan Nezihin eli ile)

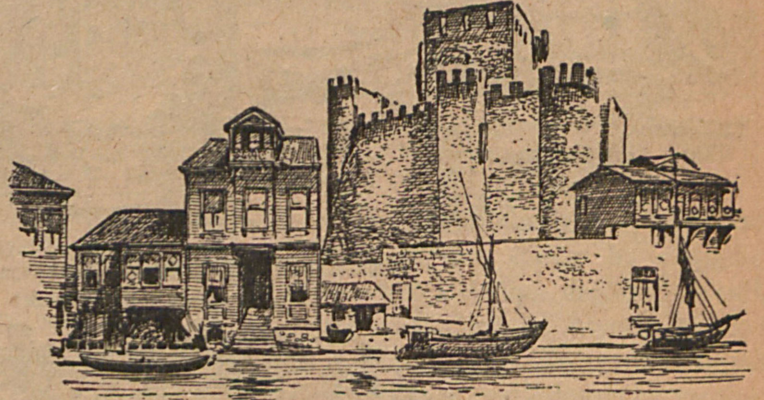
Geçen asır sonlarında Anadaluhisarı yalıları (Resim: Fotoğrafdan Nezihin eli ile)

yalısı, Şûrâyi Devlet âzasından Esad Beyin ahşap yalısı (Şehir Meclisi âzalarından Mehmed Ali Beyin yalısı), Amcazâde Hüseyin Paşanın Meşruta yalısı (B. : Anadoluhisarında Meşruta Yalı) Ziraat Vekili Muhlis Beyin yalısı, Marki Necibin yalısı (Fransızın yalısı), Hekimbaşı Salih Efendi yalısı, Dr. Kemal Baran'ın beton yalısı; vapur iskelesinden Göksuya doğru köselecinin yalısı, Manastırlı Hakkı Efendi yalısı, Topçu Fuad Paşa yalısı, Şeyh Talât Efendi yalısı, Mümtaz Beyin yalısı; Göksu üzerinde, köprüyü geçtikten sonra Arab Paşa yalısı.

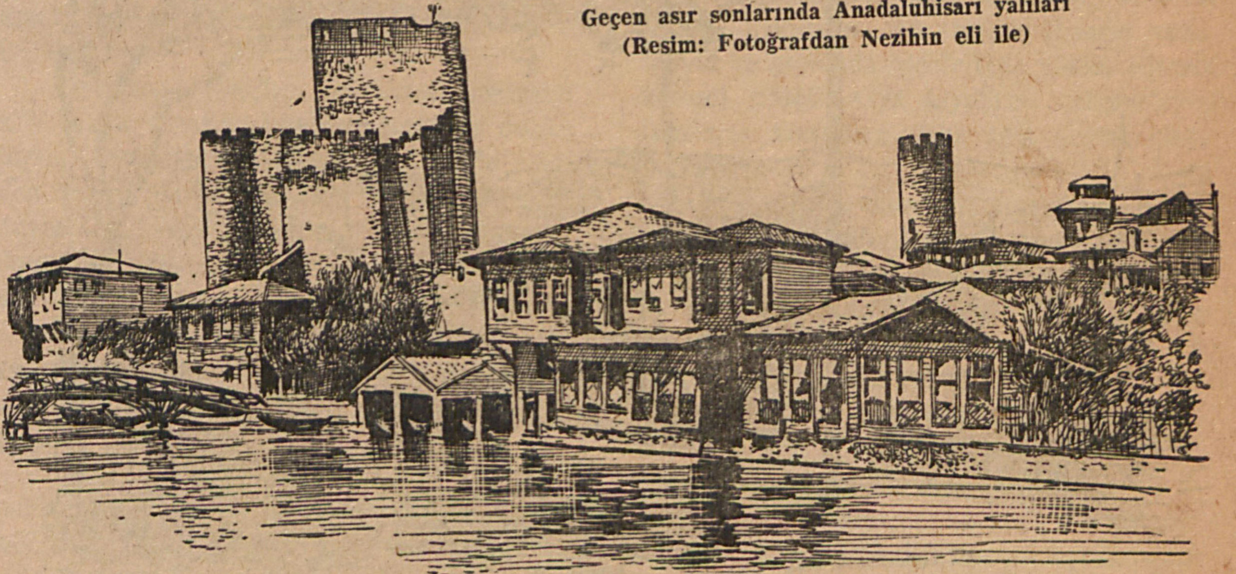
Anadoluhisarı, Boğaziçi köylerinin tatlı su kaynakları bakımından en zenginlerinden biridir; Göztepe, Elmalı ve Kestane suyu bu köy etrafındadır; bunlarıdan başka birçok pınarları, maslakları, şifalı ayazmaları vardır.

Son yıllarda çoğu bakımsızlıktan harap olmuş ve eskiden şöhretleri bütün İstanbulu tutmuş incir, fındık ve çilek bahçeleri ve üzüm bağları vardı. Üvezi, ayvası namlıydı; bilhassa Otaktepe yamaçları bu bağ ve bahçelerle bezenmişti; bu bağlar ve meyva bahçeleri içinde de en meşhurları şunlardı: Kel Mahmudun bağı (1946 da Anadoluhisarının meşhur marangozlarından S. Rifatın Ağababası), Çavuş üzümü ve cins cins armutarı meşhurdu; Akile Hanım bağı, Yusuf Cemil Efendi bağı Vakıf tarla, tuğla fabrikası civarında idi; Arnavud Ali Ağanın üzüm bağı; İbrahim Ağanın üzüm bağı; Eşekçi Hasan Ağanın üzüm bağı; Mahmut Beyin bağı (Ramazanoğlu Fuat Beyin babası). Bu bağ ve bahçe sahipleri, dut zamanı, üzüm zamanı, incir zamanı, köyün ilkmekteplerine sepet sepet, tabla tabla meyva gönderirler, bunu, bağ ve bahçelerinin uğur ve bereketi sayarlardı. Bağlar ve bahçeler, köyün ayni zamanda birer mesire yeri idi. Anadoluhisarı, Boğaziçi köyleri arasında mesire yerlerinin çokluğu ile de bir şöhret olmuştur: Küçüksu, Göksu, Baruthane, Dörtkardeşler, Ayazmalar, Çınarlıtepe, Elmalıbendi bunların en namlılarıdır.

Boğaziçinin meşhur bir balıkçı köyü olarak son yarım asır içinde Anadoluhisarının en meşhur balıkçıları Ahmed Bey, Asâf Bey, Murad Reis, Kemal Reis, Râzi Reis, Said Efendi, Tahir Kaptan, İsmail Reis, Dayı Ya-

Geçen asır sonlarında Anadaluhisarı yalıları
(Resim: Fotoğrafdan Nezihin eli ile)

Geçen asır sonlarında Anadaluhisarı yalıları
(Resim: Fotoğrafdan Nezihin eli ile)

şar, Arab Ahmed, Basri Reis ve Rahmi Reistir. Sandalcı Ahmed Baba da, 1946 da akran ve emsali hemen hiç kalmamış bir ihtiyar idi ki, Göksunun son kayık safalarını ve mehtap âlemlerinini bir masal gibi anlatırdı.

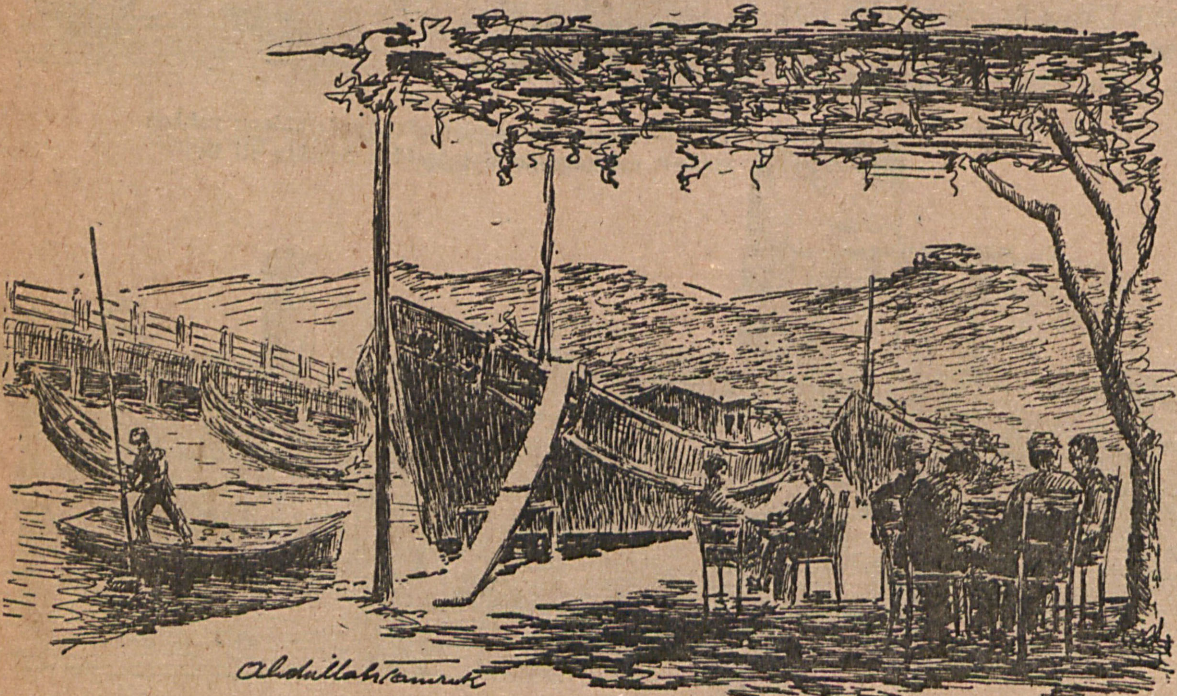
1946 da, Hafız İbrahim, Anadoluhisarının en namlı bir armatörü, motörcüsüydü.

Bibl.: Evliya Çelebi, I; Liman; Hadikatül Cevâmi, II; Şirketi Hayriye; Saim Turgud, Not; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

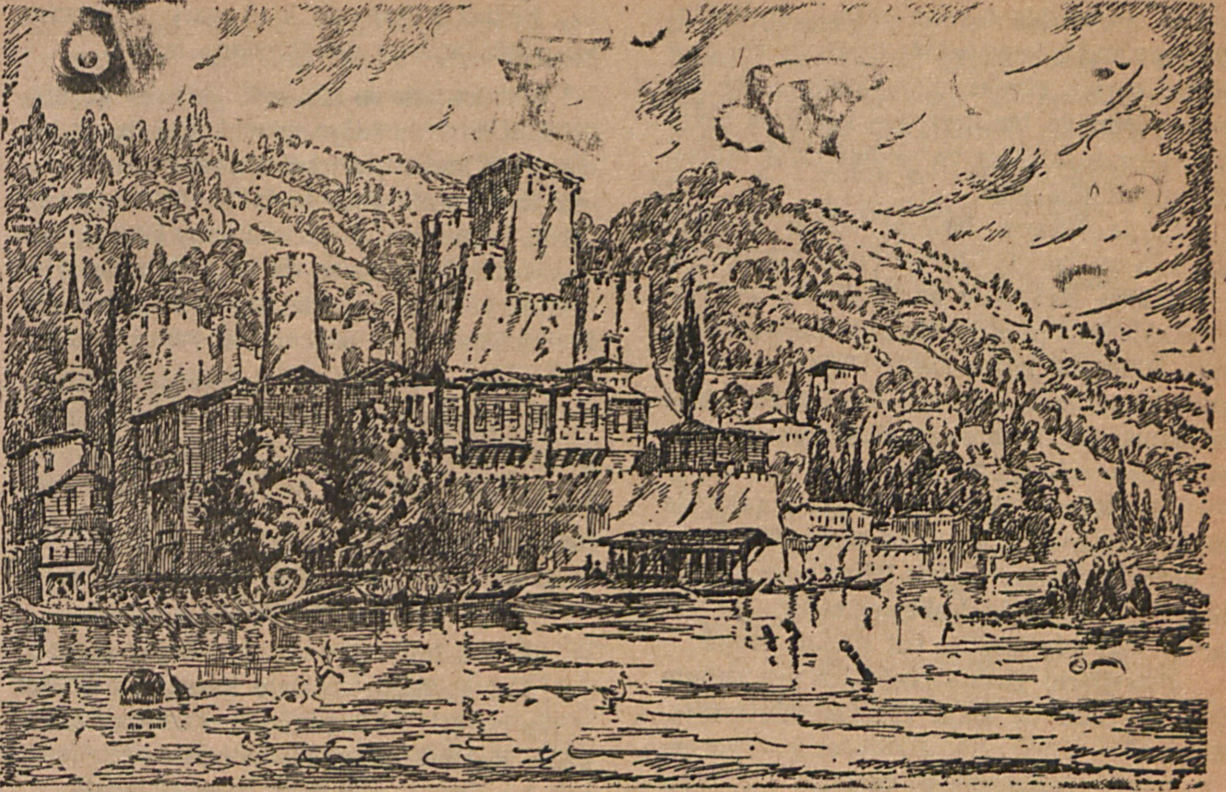
ANADOLU HİSARI — İstabul Boğazı ile Göksu munsabı arasında uzanan üçgen şeklindeki toprak parçasının üzerinde bulunur. Burada toprak nehrin yatağına paralel kireç

Anadoluhisarında Göksuda Arabpaşa Yalısı
(Resim: Abdullah Tomruk)

Anadoluhisarında köprü altında İbrahim Aslının balıkcı kahvesi ve Hafız İbrahimin Selâmetullah motoru
(Resim: Abdullah Tomruk)

Anadolu Hisarı
(Th. Allom'dan S. Bozcalı eli ile)

ve şist tabakalarını ihtiva ede, Hisarı teşkil eden muhtelif parçalar bu toprak üzerine bina edilmiştir.

Hisarın civarı yüzyıllar boyunca manzarasını değiştirmiştir. Boğaz kıyıları da şarktan garba yer değiştirmişe benziyor. Kalenin çok kenarlı dış duvarlarının vaktiyle kısmen kıyıda bulunuduğunu gösteren birçok alâmetler vardır.

Cenuptaki meydan Göksunun getirdiği killi çamur tabakası üzerinde toplanan dolma topraktan teşekkül etmiştir. Her halde eskiden cenup - garp duvarının etekleri de garp duvarının etekleri gibi kuzeyi takip ediyordu. Sonradan yükselen ve tesviye edilen meydanda bugün de mevcut olan namazgâh yapısı, daha sonraları garpta ve cenupta evler de yükseldi. Muhtelif plânların mukayesesi duvarların yapılışındanberi denizden kazanılan sahanın genişliğini gösteriri.

1928 tarihinde henüz İstanbul Belediyesi tamir işlerine girişmişti. Bu yıl bazı duvarları sağlamlaştırıldı, bazıları da yıkıldı, surun içerisinde yapılmış olan evler de umumî bir bahçe yapılmak üzere istimlâk edildi; ayni zamanda iskeleye giden yol da genişletildi, ırmak üzerideki ahşap köprünün yerine beton bir köprü kondu. Bütün bu değişmelerin tek mes'ulü Belediye değildir; Belediye bu işlere girişirken iyi niyetle hareket etmiş olsa bile tarihî bir eserin tamir ve ihyası betonu fena kullanan, eski duvarları yenileştiren mühendislerin eline bırakmakla kötü bir ilhama uymuştur. Bu tarihte Hisarın cenubunda ve garbında hiçbir bina yoktu, Hisarın umumî silüeti Asya kıyılarını çerçeveleyen tepelerin arasından daha açık olarak çiziliyordu.

Bununla beraber yapılan bütün bu tadillere rağmen Hisar esaslı unsurlarını muhafaza etmiştir. Harap olan, yahut tamir ediler. bütün parçaları eski haline getirmek mümkündür.

Hisarın umumî heyeti:

1° B çevre duvarı ile A kalesi.

2° D, E, F kuleleri ile yanlarından korunmuş C dış duvarlarını ihata eder.

Kale ve iç duvarlar — Kale ve iç duvarlar kayalık bir tepecik üzerine kurulmuştur. Bu tepecik 5 metre yüksekliği ile etrafındaki araziye hâkimdir. Bu tepeciği teşkil eden kayalar şurada burada bugün bile görülebilir,

iptidaî bir şekilde tesviye edilmiş ve doldurulmuş olduğu için maktaı üzerinde burasını takribî olarak çizmek mümkündür. Asıl kalenin yerini ve bir dereceye kadar iç çevre duvarlarının sahasını ve şeklini tâyin ettiren bir tepecik olmuştur.

İlerde Hisarın tarihini tetkik ederken asıl kalenin ve iç duvarlarının iptidaî bir müstahkem mevkiinin esaslı kısımlarını teşkil ettiklerini dış çevre duvarlarının sonradan ilâve edildiğini göstereceğiz. Plâna şöyle bir bakış bu ihtimali hatırlatır, taksimatın tahlili ve teknik mütalâlar da bu düşünceyi kuvvetlendirir.

Asıl kale — Asıl kale müstatil şeklinde yüksek bir kuledir; tmelden sonra dört köşeye benzeyen bir yer katını ihtiva eder, bu kat küçük bir kemerle kubbelenmiştir. Bu yan kemer üzerinde kulenin üst açıklığı vardır.

Potrellerin girdiği boşluklar yer katının üzerinde daha üç katın varlığını göstermektedir.

Bugün kulye cenup - garptaki bir kapıdan girilir; fakat bu kapı sonradan açılmıştır. Eski zamanlarda, eski kalelerde 15 inci sra kadar devam eden usule uygun olarak alt katın doğrudan doğruya daşarı ile alâkası yoktur.

Kuleye birinci kat hizasında, kuleyi iç kale duvarı birleştiren, bir asma köprüden girilirdi.

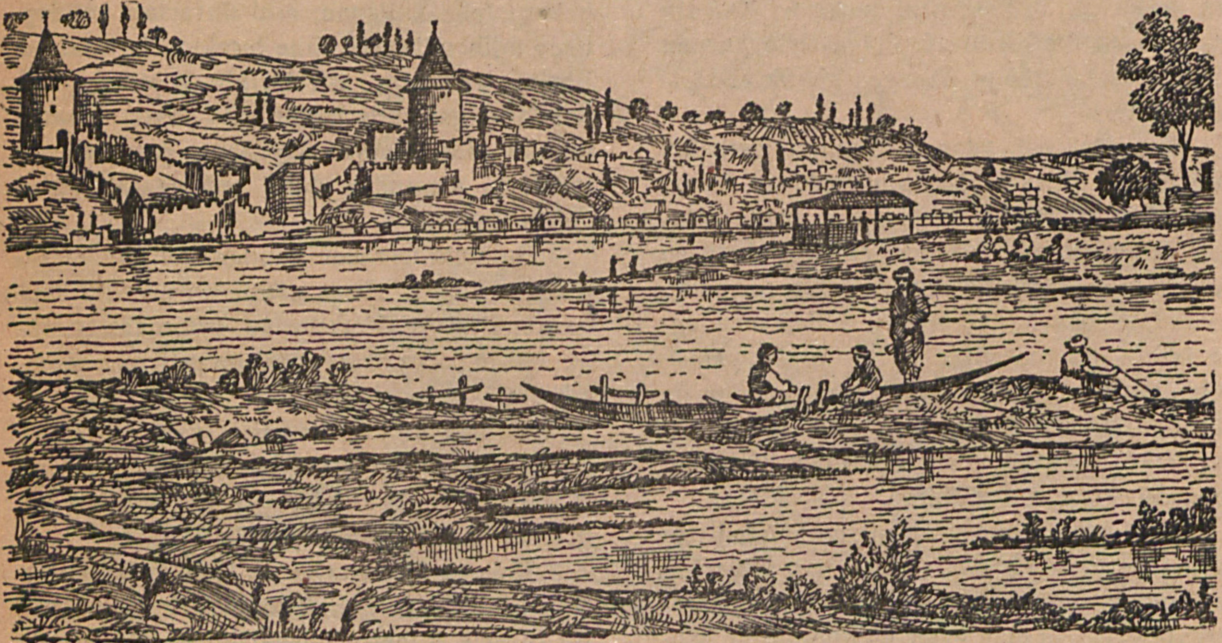
Birinci kattan alt kata garp duvarının içerisinde açılmış merdivenden inilirdi.

Üst katlara ve son a;ıklığa nasıl geçilirdi? Son tamirde burya çıkmak için demir bir merdiven konmuştur; belki o zamanda bu demir merdivenin yerinde tahta bir merdiven vardı; fakat şimal duvarının içine konmuş bir merdivenin bulunması da mümükündür. Hakikaten yer katının şimal - garp köşesinde ilk kat hizasında taşla örülmüş bir kapı izi vardır.

Bu kapı pekâlâ bir merdivene açılablirdi; maktada üçüncü kata ve üst açıklığa çıkan bir merdivenin varlığını kabul ettim. Bu merdivenin ağzı dört kenarından bir buçuk metre kalınlığında bir duvarla çevrilmiş daire şeklinde bir yola geçiliyordu, bu yolu da mazgallı duvarlar koruyordu.

Asıl kalenin ilk durumu böyle görünüyor. Üst açıklığın üzerinin kurşun ile örtülü ahşap bir çatı ile kapandığını da ileride göreceğiz. Kubbeli Z açıklığı katiyetle kestrilemiyen bir devirde sonradan ilâve edilmiştir.

İçkale duvarı — İçkale duvarı 2-3 metre kalınlığında asıl kalenin şimal - garp, şimal - şark köşelerini birleştiren bir duvardır. Iç çevre duvarını asıl kaleden ayıran şaranpolun genişliği değişiktir. Burası bu çeşit kalelerde sık sık görüldüğü gibi içkale duvarını yalnız

Ondokuzuncu asır başında Anadolu (Resim: Anonim bir

üst taraftan sarar. Bu vaziyet her vakit anî bir düşman hücumuna mâruz olan kalenin Şimal duvarının fazla kalın olmamasının sebeplerini anlatır ve bu sebeplerin neticesidir.

Duvarlar gayri muntazam bir beşli şeklindedir. Köşelerinden dördünün yanında yuvarlak kuleler vardır; şark ve cenup kenarlarında ve her birinin orta yerinde bir tarafı ötekinden daha uzun bir yan çıkıntı bulunur.

Duvar üzerindeki yuvarlak yol bir hizada olmıyarak devam eder, mazgallar kenar korkulukları bu yolu korur, muhtelif yükseklikte olan bu yolların araları merdivenlerle bağlıdır. Köşe kulelerinin üzerinde kurşun kaplı bir çatı ile kaplanmış olmaları mümkündür.

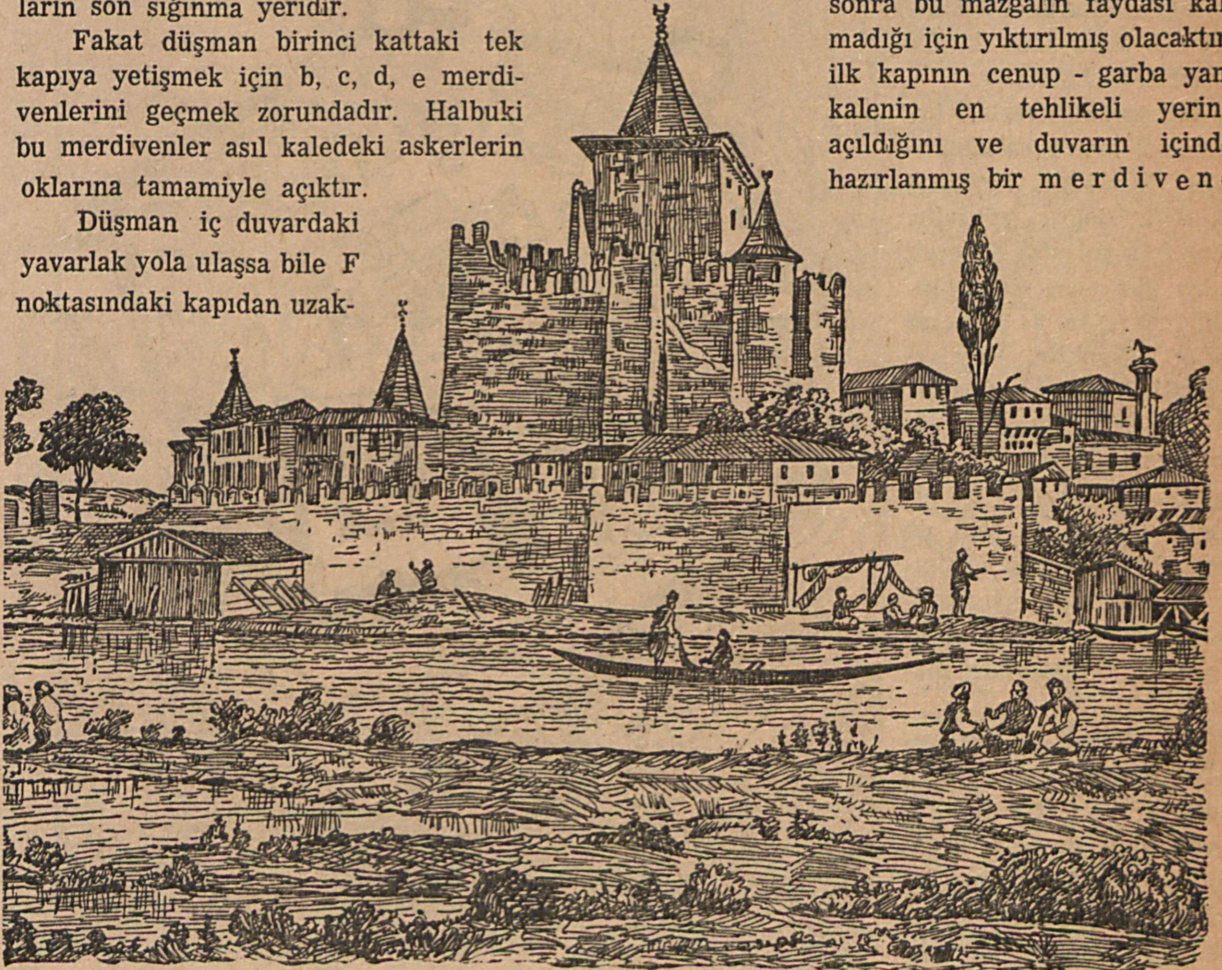
Yollar kaleye saldıran bir düşmanın kuvvetini kıracak, yürürken zorluklar ve tehlikeler yaratacak bir şekilde hazırlanmıştır. Düşmanın A kapısını zorlıyarak veya başka bir tarzda şarampole girdiğini farzedelim. O vakit düşmanın yapacağı iş asıl kaleyi zorlamak ve zaptetmektir; çünkü orası kaleyi koruyanların son sığınma yeridir.

Fakat düşman birinci kattaki tek kapıya yetişmek için b, c, d, e merdivenlerini geçmek zorundadır. Halbuki bu merdivenler asıl kaledeki askerlerin oklarına tamamiyle açıktır.

Düşman iç duvardaki yavarlak yola ulaşsa bile F noktasındaki kapıdan uzakta bulunacaktır; çünkü Şarampol genişliğinde olan asma köprü kaldırılmış olacaktır. Diğer taraftan K ve İ noktaları hakikî çıkmaz sokaklardır, yuvarlak yolun J ve K hizaları asıl kaleye gelir ve asıl kale buralara tamamen hâkimdir Top kullanışından evvelki devirlere ait kalelerde umumiyetle kullanılan usul de budur; bu usul 15 inci asırda da kısmen devam etmiş ve ancak çok kuvvetli topların kullanılmasından sonra bırakılmıştır.

Hiç şüphe etmemelidir ki bu iptidaî kalenin vazifesi İstanbul Boğazının Asya kıyılarına düşmanın çıkmasına ve yerleşmesine mâni olmaktır. İç kaledeki P kapısının yeri garpten gelen düşmanın gözünden saklı olduğu için çok güzel seçilmiştir.

Kapı içinde oyulmuş bir merdiven bu kapıya gider, burası belki bir kapı mazgalı ile de korunuyordu, dış duvar yapıldıktan sonra bu mazgalın faydası kalmadığı için yıktırılmış olacaktır; ilk kapının cenup - garba yani kalenin en tehlikeli yerine açıldığını ve duvarın içinde hazırlanmış bir merdivene

Hisarı ve Göksu Deresi ağzı gravürden Behçetin eli ile)

geçit verdiğini kabul etmek güçtür. Çünkü bu ihtimali düşündüren sebepler esaslı sayılamaz, kalenin «m» noktasında bir köşe mazgalı bakiyesinin ve «a» noktasında «k» ile bağlanmış tuğla kavislerin ve tamir izlerinin göründüğü doğrudur; fakat «m» mazgalının varlığını izah etmek için böyle bir kapının varlığını kabul etmek zarurî değildir. Çünkü buna benzer başka bir mazgal da «o» noktasında vardır. Bunların ikisi de öbür zaviyeleri koruyan mazgallardır. Diğer kemerlere gelince bunlar şarampolun zemini hizasında açılmış ve kalenin tadili sırasında duvarla örülmüş eski mazgallara ait olacaktır.

Dış kale duvarları — Bunlar çok kemerli bir sur teşkil eder, yanlarını kuleler korur, şimal - şark ve cenup - şark taraflarında asıl kaleye bağlıdır. Şimalden cenuba 80 metre, şarktan garba 65 metredir. Cenupta duvarın bir kısmı yıkılmıştır. Bu duvarın yeri benim tesbit ettiğim gibidir, şarktan Göksu kıyısı üzerinde bir indirmeyi koruyacak küçük bir iskeleye hâkimdir.

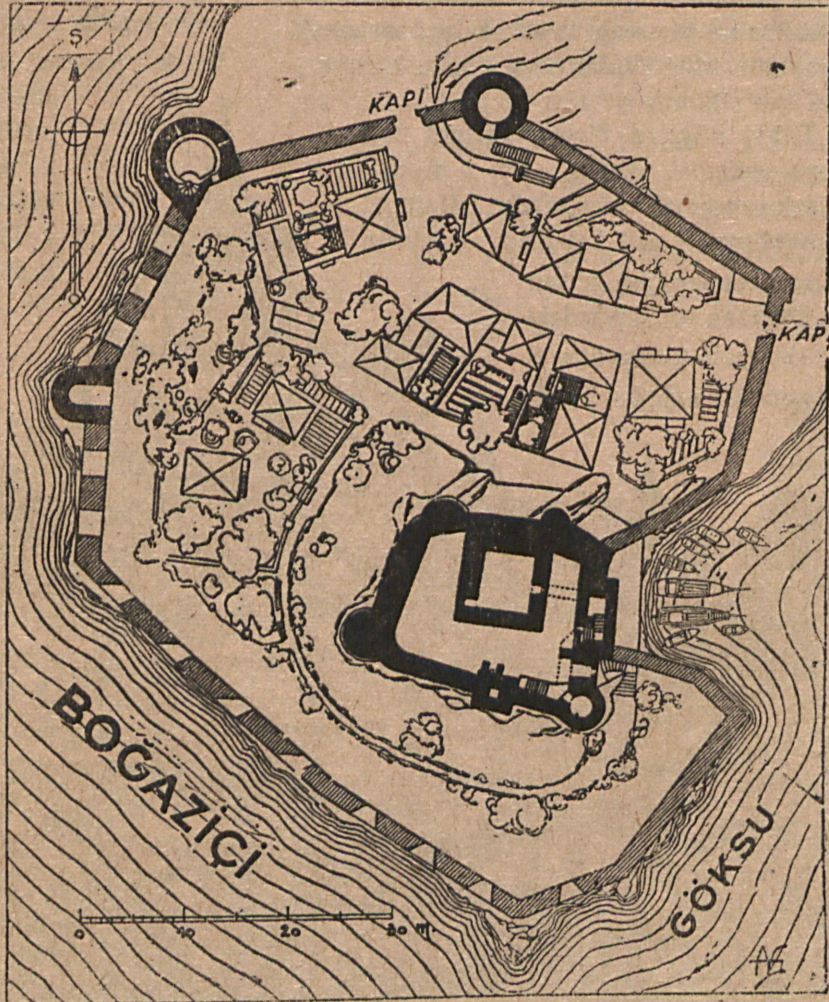
Dış çevre duvarları ortalama 2 metre kalınlığındadır. Şimaldeki kayalıklı çıkıntıya doğru yükselir. Onun için yol ufkî denecek kadar düz olan civar topraklarına göre 3 - 7 metre kadar yüksektir. Üzerleri mazgallı bir korkulukla biten duvarlar şimalde, şimal garpta, şarkta üstüvane şeklinde üç kule ile himaye edilmiştir; üçü de geçidi keser ve yola hâkimdir. Fakat her biri aşağıdaki hususiyetleri gösterilen ayni karakterlere maliktir.

D Kulesi — Üstüvane kısmının kutru 4,75 metredir. 2 metre kalınlığında olan duvarın iç tarafında üstüste konmuş iki delik görünür, son yuvarlak yol 4 metre yüksekliğinden sur üzerindeki yollara hâkimdir.

E kulesi — D kulesinin plânına benziyen bir plânla yapılmıştır, çapı 7,5 metredir. Hâkim olduğu saha şarktan 9,50 ve garptan garptan 12 metredir. Direkler bu kuleyi 4 kata taksim ediyordu. Katlara cenup köşesinde bulunan tahta bir merdivenden inilip çıkılırdı, her katta dışarıya doğru mazgallar ve içeriye doğru açık mustatil şeklinde delikler vardır. İlk katın bir de ocağı vardır.

F kulesi — Şimal köşede kayalık bir çıkıntı üzerinde altı metre çapında tam bir silindir, üstünde mazgallı bir korkuluğu koruyan bir açıklık vardır. Gövdesi üç kata ayrılmıştır. Aşağı kat yer katına kayalardan oyulmuş bir merdivenle bağlıdır. Garp duvar yolu tamamiyle yıkılmıştır.

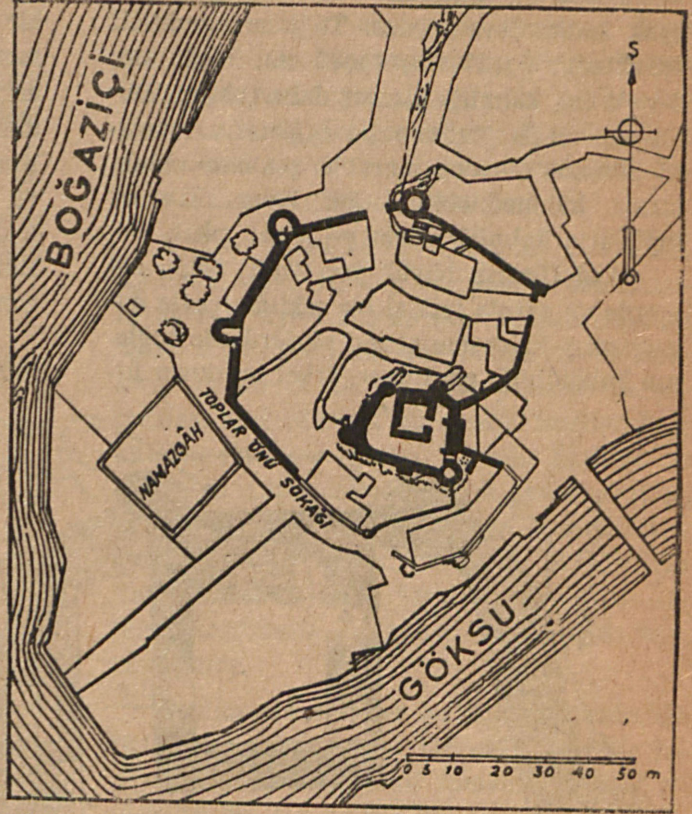
Surun şimal - garp köşesinde burç menşur şeklinde basit tahkimata omuz vermiştir; şarkta ve cenupta yan korunması yoktur.

Anadolu Hisarı
En eski halini gösterir tasviri plân
(Plân : A. Gabriel)

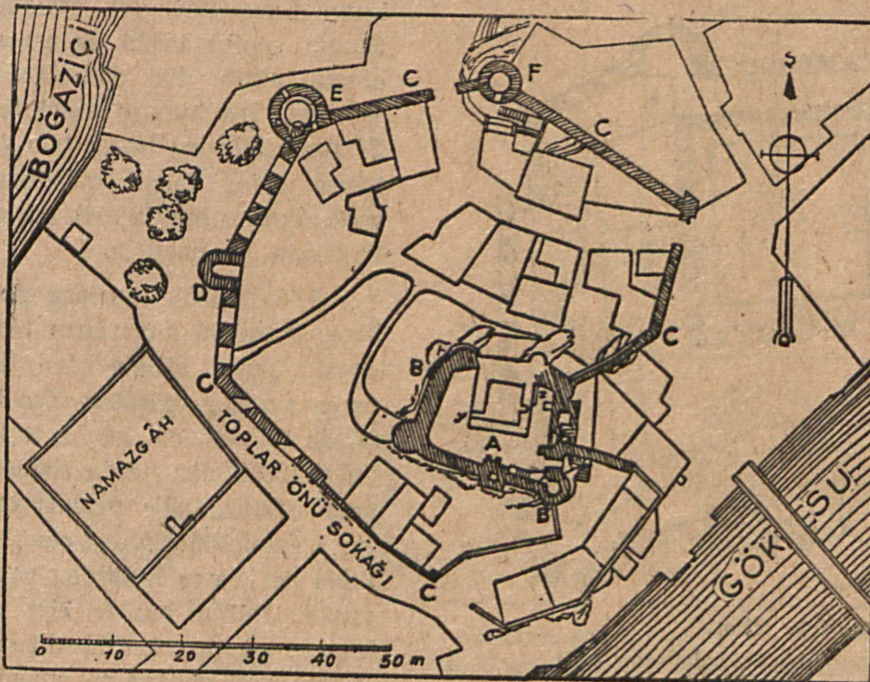
Surun içerisine giren kapıların izleri çoktan kaybolmuştur, Evliya Çelebi yalnız bir kapıdan bahsediyor, fakat mahallî an'ane iki kapıya dair hatıralar muhafaza etmiştir, biri şimal - garpta Boğaziçine doğru, öteki şarktan Göksuya doğru. Ben g ve h noktalarında küçük birer kapı işaret ettim. Hiç şüphe yok bunlar Rumeli Hisarının şimal ve cenup kapıları gibi mazgallsız kapılardır. Yuvarlak yola çıkan merdivenlerden de iz kalmamıştır.

Dış arazi duvarlarında duvarlar arasında birçok delikler görülmüş. Bazıları düz, bazıları verev olan bu delikler top delikleridir. Cenup - garp ve cenuptaki deliklerin top delikleri olduğundan şüphe edenler olmuştur. Fakat cenup - garptaki delikler için bu şüphe haksızdır. Burada duvarı çevreleyen modern sokak Toplarönü sokağı adını taşir. Bundan başka Evliya Çelebi Anadolu Hisarında, deniz kenarına yerleştirilmiş olan topların yalnız Rumelihisarı istikametinde değil Akıntıburnuna doğru da yani cenup - garp istikametinde ateş ettiğini kaydeder.

Anadolu Hisarı Yarımadası
(Plân: A. Gabriel)

Bugünkü hal birçok değişmelerin neticesidir, bu değişmelerden bazıları çok yenidir; fakat Hisar levhasının umumî görünüşü üzerinde ve plânda tesbit ettiğim gibi duvar kaidesinde birçok top deliklerinin olduğu muhakkaktır. Asıl kalenin mahrut ve ehram şeklinde çatıları olduğunu haklı çıkaracak delilleri ileride kaydedeceğim.

1928 de Anadolu Hisarı (Plân: A. Gabriel)

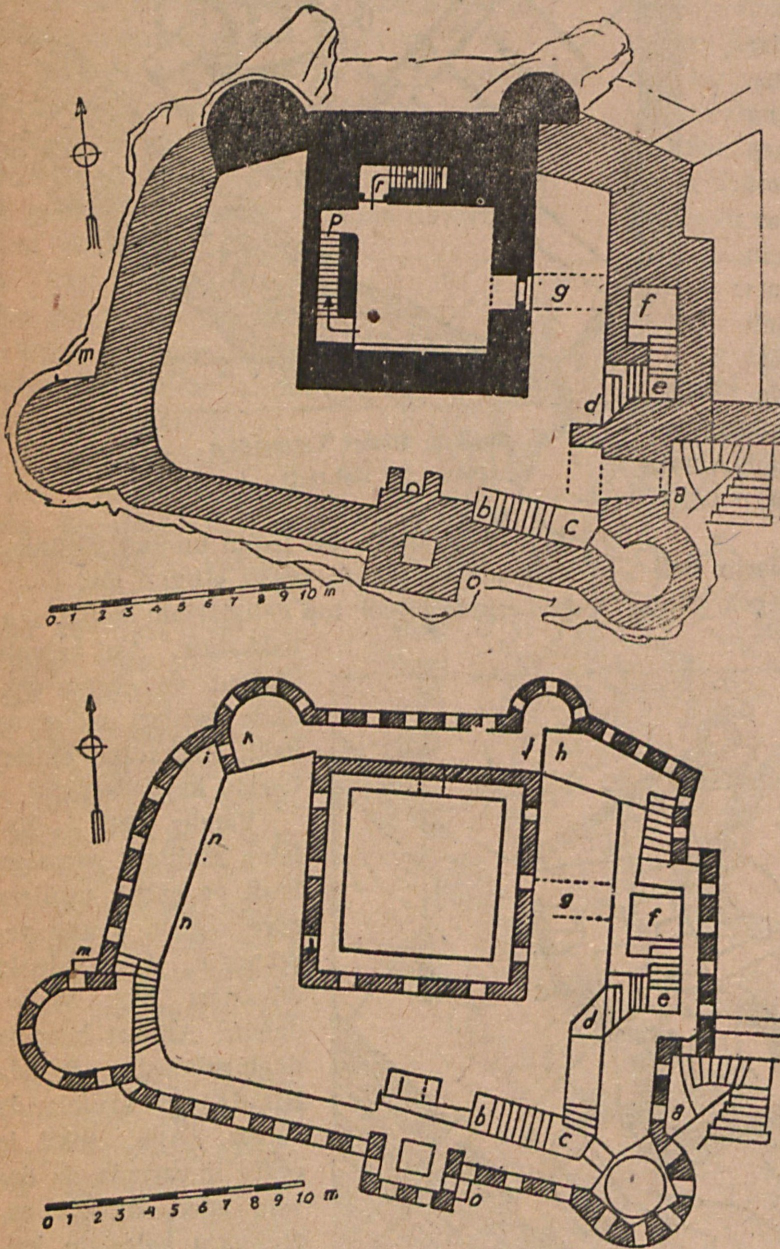
Yapılış şekli. — Kalenin muhtelif parçaları basit ve çabuk usullere göre sağlam olarak yapılmıştır. Asıl kalenin duvarları blok taşlardandır. Araları harç ile doldurulmuştur. Şurada burada tuğla kısımlar da vardır. Ayni, şekil iç çevre duvarında da devam eder. Burada cenup-garp kalesinin kaidesinde tuğlalar balık kılçığı şeklinde bir bina takip eden iki sıra halindedir.

Fakat bu mütevazi dekor ancak birkaç ayak kadar devam eder. Tuğlaları muhtelif örnektedir. 6×25 cm; 4×33 cm; 3×38 cm; 3 ve 4 cm. kalınlığı olanlar daha çoktur. Yalnız bir tarafı görünen bu tuğlaların mustatil şeklinde olmayıp murabba şeklinde olduklarına hükmedilebilir. Çok kalın olan ek tuğlaların kalınlığı 5 cm ye kadar çıkar.

Asıl Hisarın büyük yer katını örten kemerde ve garpta iptidaî bir şekilde içkale duvarlarının kaidesine açılan yaylarda da tuğlanın kullanıldığı görülüyor, fakat bu duvar örtüş tarzı binanın yapılış zamanına dair kat'î bir fikir vermez ve herhalde kalenin Bizans menşeli olduğuna bir delil teşkil etmez. En eski Osmanlı âbidlerinde buna dair birçok misaller vardır ve ayni teknik muasır devrelere kadar devam etmiştir. Tazyiki azaltmak ve çatlaklar dan sakınmak için araya gömülmüş ufkî tahta parçalarının kullanılması bu zümredendir. Şark yapıcıları bunları en eski zamanlardan bugüne kadar kullanmışlardır.

1928 tamirinden evvel asıl Hisarın şimal yüzü üzerinde bir duvar tümseğinin bakiyesi görünmektedir. Aşağı yukarı 45° meyilli olan bu çıkıntı âdi taştan yapılmış 30-40 santimetre kalınlığında bir ikinci duvardan başka bir şey değildir, kalenin kaidesindeki kayalık kıyılar üzerine istinat ettirilmiştir. Duvarların bazı yerlerinde üst üste yapılmış iki tahkim duvarı vardır. Bunlardan ikincisi birinciyi tamamiyle kaplar. Bu tümsek duvarların kaidesini himaye ediyordu, bütün çıkarma teşebbüslerini güçleştirmek için yapılmışlardı. Bu yokuşu toprak ve çakıl taşları taş kırıntıları doldurmuşlardı, aşağı yukarı düz kalan kısmını da taş kaplamışlardı; son tamirat bu kısmı tamamiyle yok etmiştir. Bunun yapılış tarihi ne zaman olursa olsun dik duvarlardan sonradır. Onu himaye etmek için Bizans ustalarına tamamiyle yabancı olan, fakat müslüman şark askerî mimarlığında sık sık kullnılan bir usuldür.

Asıl hisardan surlara geçilirse, buradaki duvarların biraz evvel işaret ettiğimizden bir parça ayrıldığı görülür. Taş hizalarının arasında küçük taşlar daha aralıklıdır; tahta zincirler daha çoktur, tuğla sıraları yoktur. Topdeliklerinin kemerleri tuğla ile kesme taşlardan yapılmıştır. Bütün bunlar bizi asıl hisarın tek ve çok dılılı dış surlarının ayni zamana ait olmadığı

Anadolu Hisarı
Asıl kale, İçkale duvarı ve kaleduvarı yolu
(Plân : A. Gabriel)

neticesine götürür: Biraz sonra kaydedeceğimiz tarihî vâkıalar da bu tefsiri takviye etmektedir.

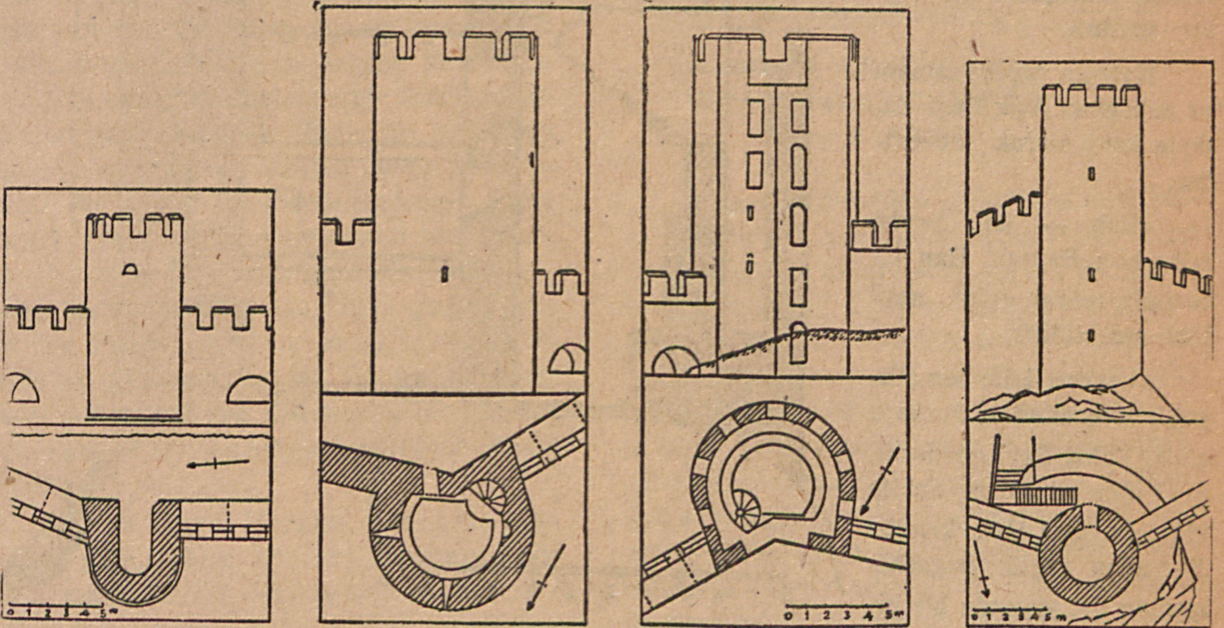
Yukarıda asıl hisarın, iç kale duvarının kulelerinden bir çoğunun ve şurun üç kalesinin aşağıda tesbit edeceğimiz bir tarihte ahşap ve üzeri kurşun tabakaları ile örtülü bir çatıya sahip olduklarını kaydetmiştik; bütün bu çatılardan bize inşaları hakkında bir fikir verecek hiçbir şey kalmamıştır.

Tarih — Anadolu Hisarının hiç bir yerinde bir Bizans kalesinin varlığı neticesini çıkartabilecek en ufak bir alâmet yoktur. Yalnız hisardan çok uzak olmıyan bir yerde, kıyı üzerinde Chalcedoine sekenesinin kazandığı deniz zaferiyle meşhur Nausekleia sitesinin bulunduğu biliniyor. Pierre Gylli'nin, Tursun Beyin Anadoluhisarına verdiği Yenice sıfatını Neo-castrum diye tercüme edişi, kaleyi bir Bizans kalesi olarak kabul eden bir şahadet sayılmaz. On altıncı asırda Hoca Sadeddin Efendi, Akçahisar diyor ki, herhalde kalenin yeni olduğu bir zamanda duvarlarının vâdiye akçıl bir benek halinde aksetmesinden ileri gelmiştir. Kalenin manzarası, üçüncü bir ismi, Güzel Hisar, yahut Güzelce Hisar adını kazandıracak kadar hoştur. Teknik tetkikler üzerine bu dikkatler de ilâve edilince, Anadolu Hisarının Türk menşeini Bizans tarihine götürecek hiçbir delil kalmaz.

Bugün birçok muharrirler de İstanbul fethinden evvelki devirlerde yapılmış Türk şehirlerini ne bahasına olursa olsun Bizans malı göstermek için sistemli bir şekilde bir karar verilmiş gibi görünüyor. Birçok Selçuk ve Osmanlı camilerine, haksız olarak, eski Bizans kiliseleri gözü ile bakılıyor.

S. Toy, Anadolu Hisarının bir Bizans kalesinden başka bir şey olmıyacağı mütalâasını ileri sürüyor. İlimde macera yaratmaktan başka bir kıymeti olmıyan bütün bu faraziyelerin hiç bir delile, bir kitap yazısına dayanmaması esef edilecek bir şeydir. Bundan başka Ducas'nın bir cümlesi kalenin Türk kalesi olduğuna şüphe bırakmıyacak kadar kuvvetlidir. İkinci Mehmed tarafından Rumeli Hisarının yapıldığı sıralarda Bizanslı müverrih'in Fatih'in büyük ceddi tarafından yapılan kalenin karşısında bu kaleyi yaptırdığını açık açık yazar.

Bütün müverrihler bu noktada müttefiktirler; fakat içlerinden bir çoğu kalenin yapılışını Yıldırım Bayazıt zamanına götrürler, ötekiler de, bir hatâ eseri olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında yapıldığını kaydederler. Hammer de kaleye dair kat'î hiçbir şey söylemeden kalenin İkinci Mehmed tarafından Rumeli Hisarından evvel yapıldığını ve Güzel Hisar adını aldığını söyler. Muharrir daha son-

Anadolu Hisarı Burcları
Soldan birinci D kulesi, ikinci ve üçüncü E kulesi, dördüncü F kulesi
(Resim ve plân: A. Gabriel)

raları Avrupalı harb esirlerinin buraya kapatıldığını ve bu yüzden Kara Kale adını aldığını da ilâve eder. Bu iki kaleyi birbirine karıştırmaktan ileri gelmiş bir hatâdir. Hammer Anadolu Hisarının inşasını Birinci Mehmed'e atfetmişti. Ducas'ın meşhur cümlesinde kullandığı kelimeye tam büyükbaba mânası verilecek olursa ayni hatâya düşmek mümkün olur. Birinci Mehmed, İkinci Mehmed'in büyükbabasıdır. Yıldırım Bayazıt ise büyükbabasının babasıdır. Halbuki bu kelimenin burada büyükbabanın babası mânasına geldiği muhakkaktır. Evliya Çelebi bu noktayı işaret etmiştir:

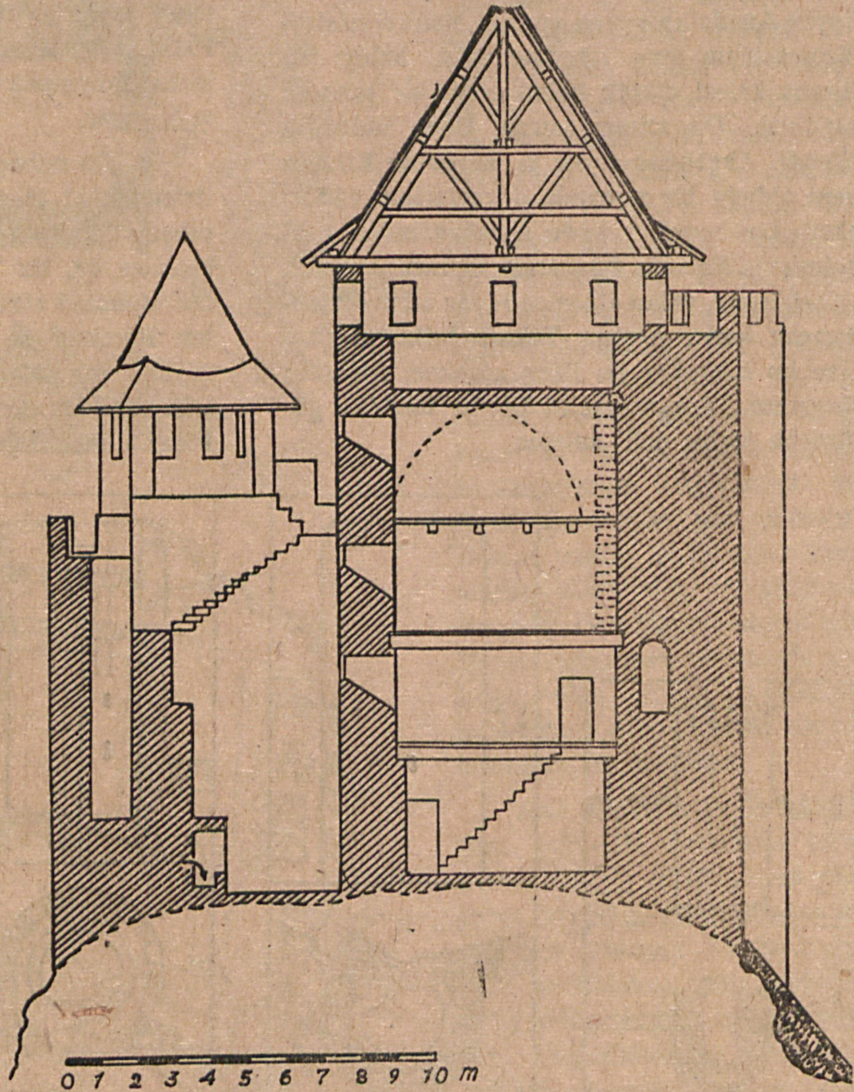
«Lebi deryada Göksunun denize karıştığı mahalde bir kaya üzerinde olup Yıldırım Bayazıt binasıdır ki, sonra Ebülfeth Han tamir ve termin ettirdiğinden ekseriler binasını ana nisbet ederler. Şeddadî bina olunmuş âli ve metîn bir kaledir. Amma küçüktür. Cirmi bin adımdır. Garba nâzır bir kapısı vardır, içinde dizdar hânesi, neferat evleri, iki yüz kadar timar ehli neferi vardır. Lebi deryada karşu Rumeli Hisarına ve Akıntı burnuna nâzır topları vardır».

Kalenin yapılış zamanı ve sebepleri Âşık Paşa Zadede kat'î olarak mevcuttur:

«Bab — Anı beyan eder kim Bayazid Han İstanbula tekrar geldi, neyledi, anı bildirir.

«Leşkeri âzîm cemetti, geldi Kocaelinden Bursaya çıktı. Yahşi Beyi gönderdi, Şeki (Şile?) hisarını ahidle aldı. Bayazid Han kendisi Bursadan göçtü, Boğazkeseninin üst yanında bir hisar yaptı; Güzelce Hisar derlerdi. Hisar kim tamam oldu, er kodu gitti; bu fethin tarihi Hicretin yedi yüz doksan üçünde vaki oldu (M. 1390 - 1391)».

Nişancı Mehmed Paşa da bundan biraz farklı bir tarih verir; H. 797 (1395). Ayni zamanda Osmanlı Sultanı ile Bizans İmparatoru arasında münasebetleri gösteren tafsilâtı anlatır: «Niğbolu harbinden sonra Yıldırım Bayazid Güzel Hisarı 797 de yaptı. Kale bitince Sultan İmparatora bir elçi göndererek İstanbulun anahtarlarını istedi. Aşağıdaki esaslar üzerine uyuşuldu. İmparator 5 sene cizye vermeği ve Galatadaki müslümanların orada bir mescid yapma hakkını ve Galataya bir kadı gönderilmesini kabul etti. Kavaklı yenicesinde oturanlar bu semte gelip yerleştiler. Kale Mogol istilâsından evvel bitiril-

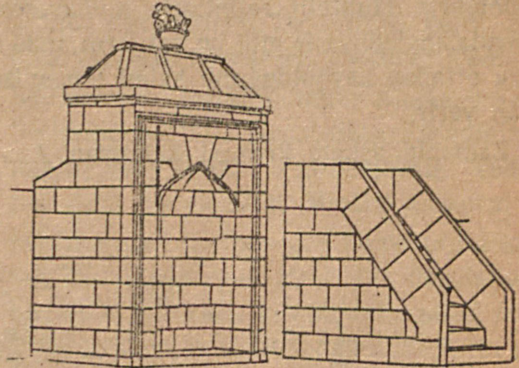
Anadolu Hisarı
Şimalden cenuba maktâ
(Resim: A. Gabriel)

miştir. Çünkü Bayazıd'ın mağlûbiyeti ve Timur elinde esaretinden sonra malğlûp Sultanın büyük oğlu Süleyman bir müddet Anadolu Hisarında oturmuştur.

Ne Birinci Mehmed, ne de İkinci Murad kalelerin vaziyetini değiştirdi, on beşinci asrın ilk yarısında kaleler Bayazıd'ın yaptırdığı gibi kaldı. 1452 de İkinci Mehmed Avrupa yakasına Rumeli Hisarını yaparken Bayazıd'ın hisarına Avrupadaki kalede yaptırdtğt gibi bir Hisarbeçççe ilâve ettiğini Tursun Bey kaydeder. Rumeli Hisarının bu hisar beççesinin şark kulesinin eteğinden İstanbul Boğazı kıyısına kadar uzanan bir mazgaldan ibarettir (B. : Rumeli Hisarı). Anadolu Hisarının bulvarı da ayni prensibe uyarak yapılmıştır ve ayni ihtiyacı karşılar; Ayni alçak çevre, ayni top delikleri. Aralarında şu fark vardır; yan kuleler Asyadaki kaleden daha çoktur ve hâkim olduğu saha daha geniştir. Teknik Rumeli Hisarının tıpkısıdır. Onun için Anadolu Hisar bulvarının temelleri İkinci Sultan Mehmede emniyetle atfedilebilir. Bu bulvar asıl kale ve iç kale duvar gruplarının belli vasıflarına biraz aykırı olarak yapılmıştır. Kalenin iki kısmı arasındaki elli yıllık fasıla kullanılan madde bakımından iki kulede göze çarpan ufak tefek değişiklikleri göstermek için kâfidir.

Yıldırım Bayazıd tarafından kurulan kalenin ilk plânı nasıldı. Asıl kale ve iç kale duvarının tam bir kül teşkil ettikleri apaçık meydandadır. Üzerine bu kalenin kurulduğu kayaların Göksu munsabında bir adacık teşkil ettikleri farz olunabilir. Belki de çamurdan teşekkül eden toprak parçası henüz su altında idi. Bu takdirde bir hendeğin inşaatı ihtiva eden kayaları tecrit etmiş olması muhtemeldir. Herhalde, ilk haliyle Anadolu Hisarı buradan karaya çıkarak Anadoluya girmek istiyen bir düşman ihracına karşı koyacak bir müdafaa rolü oynıyamazdı. Bu şartlar içerisinde sulh zamanında kalede, asıl kaleye yerleşmiş, zayıf bir garnizonun varlığına inanılabilir.

1452 de İkinci Mehmed tarafından emredilen değişiklikler Anadolu Hisarının kudretini inanılmaz bir şekilde arttırmıştır. Rumeli Hisarı ile beraber bu kalenin hedefi Boğazdan transit nakliyatını menetmekdir. Yani kale bir müdafaa vasıtası olmaktan çıkmış, taarruz vasıtası halini almıştır. Diğer taraftan vaziyetin on yedinci asra kadar böyle kaldığı ve Evliya Çelebi tarafından verilen izahatın İkinci Mehmed tarafından kaleye verilmiş nizama uygun olduğu kabul olunabilir. Kalenin içerisinde dizdarın ve askerlerin oturduğu yerler varıdr. Kalede hepsi Kocaeli sancağından olmak üzere iki yüz timar neferi vardır. Barut depoları su kenarında topları Rumeli Hisarı ve Akıntı burnuna çevrilmiştir. Kalenin önünde Fâtih Mehmed Han tarafından yapılmış bir cami vardır. Başka bir âbideye rast gelinmez. Rumeli Hisarından bahsederken asker evlerinin surun içerisinde kale ile beraber yapıldığını göreceğiz. Bundan Anadolu Hisarına da bu tadilâtı yapan ve bu garnizonu yerleştiren İkinci Mehmed olduğu neticesi çıkar. Hiç şüphe yok ki birçok defalar tamir edilen küçük ahşap evler 1928 tamirine kadar varlığını muhafaza etmişti.

namazgâhında mihrab ve minber
Anadolu Hisarında Toplarönü
(Resim: A. Gabriel)

Bu mülâhazalardan İkinci Mehmed bulvarı yaptırdığı, ona toplar yerleştirdiği ve bu suretle değişen kaleye ehemmiyetli bir garnizon koyduğu ve duvarlar dışında bu yüzden bir cami inşasına mecbur olduğu neticesini çıkarmak mümkündür. Hadikatül-Cevami'in ikinci cildinin 162 incgi sahifesinde bu caminin tasviri mevcuttur. Bu camide Sultanın mahfili vardı, imamları ile hademesinin maaşları Ayasofya vakıflarından ödenirdi. Daha sonraları cenub tarafındaki toprak seviyesi yükseltilerek tesviye edildiği vakit bir namazgâh da ilâve edildi. Bugün bu nmazgâhın mihrabı ve minberi ile duvarlarından bir kısmı mevcuttur.

Şimdi teferruata dair bir noktayı izah etmek kalıyor. Bugün asıl kale bir taraça ile kapalıdır ve iç ve dış kale duvarlarının muhtelif kuleleri mazgallı bir korkulukla tetviç edilmiştir. Halbuki on yedinci asra ait muhtelif resimlerde İçkalenin ve birçok kulelerin üzeri ehram veya mahrut şeklinde çatılarla örtülüdür. Başka yerler de Rumeli Hisarının hâkim kulelerini böyle gösterir. Bunların üzeri kurşun kaplı ahşap çatılardır, İkinci Mehmed tarafından bu şekilde yapılmıştır. Halbuki 1830 a doğru İstanbula gelen İngiliz ressamı Allom, Anadolu Hisarının güzel bir manzarasını vermiştir. Buradaki kulelerde çatı yoktur. Bu resim çok üstad işidir ve ötekiler kadar hakikate uygun değildir. Fakat ressamın orta çağa ait bu kadar esaslı ve pitoresk bir unsuru resminden çıkardığını kabul etmek yerinde olmaz. Şu halde Anadolu Hisarının büyültülmesini ve on dokuzuncu asra kadar kalan çatıların yapılmasını İkinci Mehmede atfedebiliriz. Muhtelif resimlerin mukayesesi yukarıda söylediğimiz gibi bu çatıların 1830 a doğru ortadan kaybolduğunu kabul etmemize imkân verir.

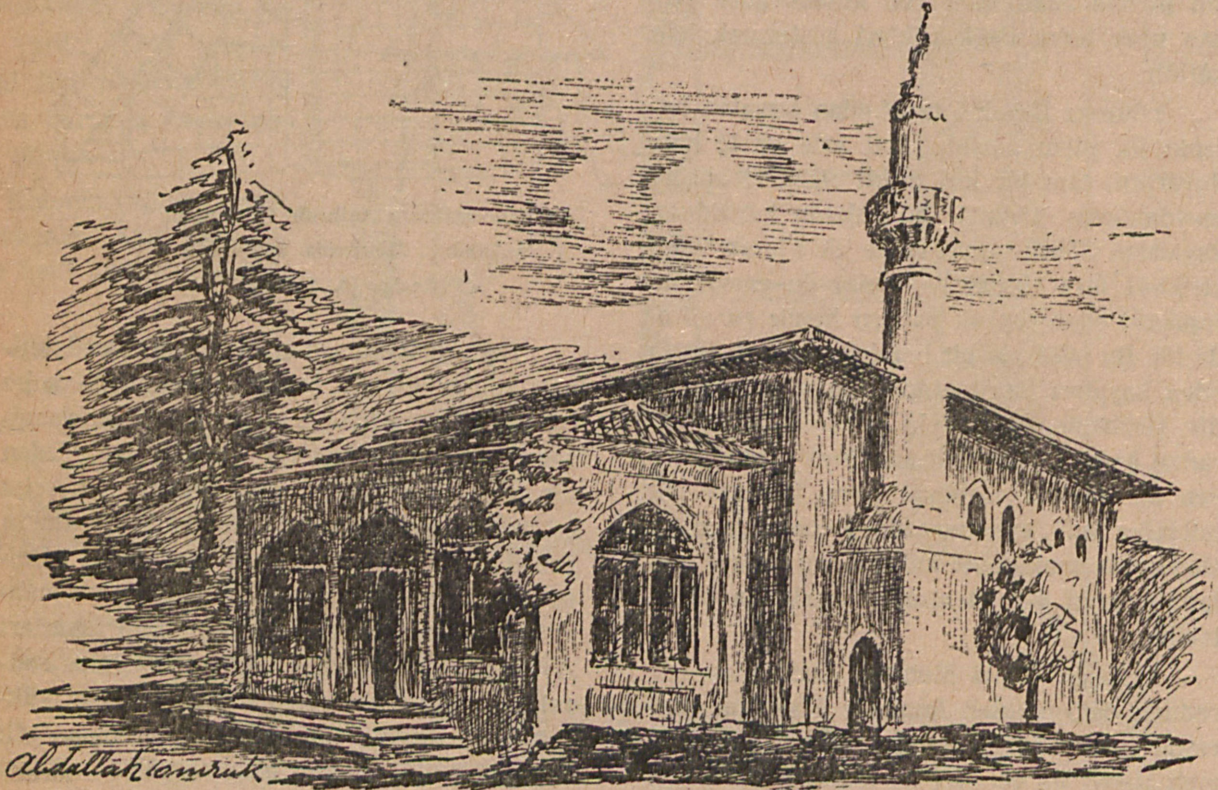
Zamanla askerî kıymeti kalmıyan Anadolu Hisarı bazı resimlerin bize aslına yakın olarak gösterdikleri romantik bir manzara aldı. Ahşap evler dış sura dayandı ve onu çevreledi, tırmanan otlar ve vahşi nebatlar duvarları İçkaleyi ve taraçayı sardı. Bu suretle yirminci asır başlangıçlarında başkentin kibar halkı her cuma Güzel Hisarı görmeğe gelirlerdi.

İçkalenin ehram şeklindeki çatısına hiç şüphe yoktur; iç ve dış duvarların çatılarının şekli ise şüphelidir. Yalnız bulvarın şimal kulesi tam bir silindirdir. Diğerlerinin birçok müstevî vecihleri vardır. Bunlarda mahrut çatılar mı vardı? Bu mümkündür. Fakat bu çatıların müstevî vecihlere uygun olması icabeder... Ben çatıları kalenin plânına uygun yapılmış mahrutlar olarak kabul ettim. Resimler üzerinde gösterilen çatılar ancak takribî ve şematiktir.

Prof. Albert Gabriel

(Chateux Turcs du Bosphore'dan İstanbul Ansiklopedisi için Muzaffer Esen tarafndan tercüme edilmiştir, 1946)

ANADOLUHİSARI CAMİİ — Bânisine nisbetle Fatih Sultan Mehmed Camii de denilir; eskiden, iskele meydanında, vapur is-

Anadoluhisarı Camii
(Resim: Abdullah Tomruk)

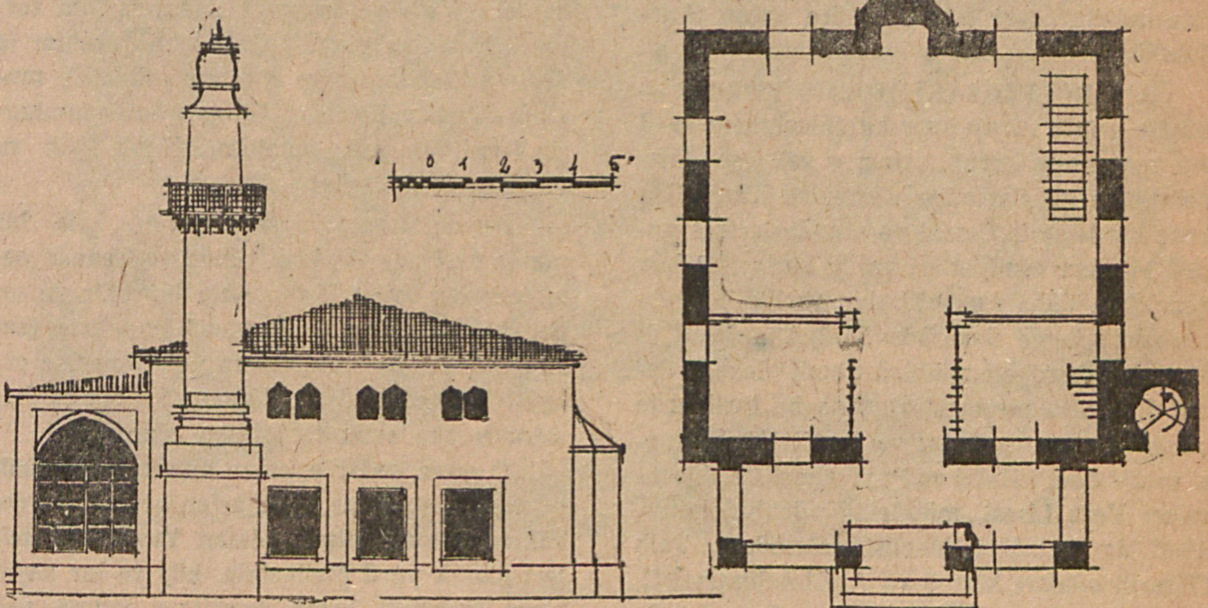
kelesinin hemen karşısında fevkanî bir mâbet idi; kale kapıları ve kale duvarlarının bir kısmı yıkılarak asfalt cadde açılırken, cami de Hisar - Kanlıca yolu üzerine nakledilmiştir. Köyün yerlileri eski camiin yenisinden iki misli kadar büyük olduğunu söylüyorlar. Hadikatül-Cevami bir hünkâr mahfili bulunduğunu, imam ve müezzinlerinin aylıkları ile sair masraflarının Ayasofya vakfından verildiğini, camiin karşısında Yâsemin Hatun adında hayır sahibi bir kadının bir sibyan mektebi bulunduğunu, Yâsemin Hatunun mektebi yanında yattığını, Anadoluhisarı hamamının Kanlıca hamamı ile beraber bu mektebin vakıf gelirinden olduğunu kaydediyor; ki camiin yeri değiştirilirken bu mektep de yıkılmıştır.

Ahmed Rasim merhum, «Külliyatı sa'yü tahrir» de «Boğazın Anadolu kıyısında» başlıklı makalesinde: «Bu camii şerif muhterik olmuş is de şehriyari diyanet âsar Efendimizin (İkinci Abdülhamidin) himmeti celilei peygamber pesendâneleriyle tecdiden ihya buyurulmuştur. Tarihnüvisi asr Muhtar Efendi Hazretleri inşad eyledikleri kıt'ai tarihiyeyi:

Çünkü yanıp oldu harab, ihyasına kıldı şitab
Sultanı fâruki cenâb, Abdülhamid Hanı zeman,
Kıldıkça m'üminler namaz, itdikçe âşıklar niyaz
Ömrü hümâyunu diraz, kılsun Hüdai müstean
Muhtar tes'id eyledi, târihi muaccen söyledi,
Lütfetti tecdid eyledi, bu camii şâhı cihan.
1301 (M. 1885)

beyitleri ile pezirâyi hitam eylemiştir» diyor.

Bir fevkanî yapı olan eski camiin altında büyük ve mükellef bir mahallebici dükkânı, sol tarafında bir muvakkithâne de bulunmakta idi. Son cemaat yeri ahşaptı. Millî Mücadelede, bu camiişerif, Anadoludaki din ve kan kardeşlerine can ve baş ile yardım eden Anadoluhisarlıların bir gizli karargâhı olmuştu. Vatan müdafaasına koşan gönüllüler, vatan müdafaası için gönderilen cephane ve silâh, Anadoluya dâvet edilen zâbitan burada misafir edilir, toplanır ve buradan yola çıkarılırdı. Kanlıca yolundaki yeni camie gelince, dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibaret bir katlı bir kârgir yapıdır; eski mâbetten kalan, sadece bir taş minaresidir. Son cemaat yeri de, dört büyük, kemerli pencere ile aydınlatılmış kârgir bir bölme içine alınmış ve levhalarla tezyin edilmiştir. Mâbedin içinde, müdevver tahtalar üzerine kabartma olarak hâkkedilmiş İsmi Celâl ve Resul ile çiharyâri güzîn levhaları, Üsküdar Yeni Camii başimamı ve Güzel Sanatlar Akademisi muallimlerinden Hafız Necmeddin Efendinin tahminine göre Râkımın yazıları imiş.. Temiz ve bol ışıklı bir camidir. Minber ahşaptır. Mihrab nakışları ve pencere kenarlarındaki çini taklidi nakışlar pek çirkindir, düz beyaz bir badana, muhakkak ki çok daha güzel olurdu. Biri büyükçe, ikisi küçük üç âvizesi, iki pirinç

Anadoluhisarı Camii
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

şamdanı ve üç pandülü vardır. Bahçesi duvarsız, bakımsızdır; abdest muslukları bahçenin arka tarafında teneke örtülü bir saçak altındadır.

Eski camiin, yanında bir de küçük mezarlığı vardı; cami kaldırılırken o da kaldırılmıştır.

ANADOLUHİSARI HAMAMI — Anadoluhisarında Hamamönü denilen yerde idi; yıkılmıştır; ne zaman kapandığı ve ne zaman yıkıldığı tesbit edilemedi; bir sokak, Hisarhamamı adını taşımaktadır. Hadikatül-Cevamiin kaydından bir çifte hamam olduğunu öğreniyoruz; yine bu eserin verdiği malûmata göre Anadoluhisarı hamamı, Kanlıca hamamı ile beraber (ki bir tek hamam olup o da yıkılmış bulunmaktadır) Hisar Camiinin karşısındaki Yâsemin Hâtun sibyan mektebinin evkafından imiş.

Hisarda bir hamam da Yenimahallede vardı, «Mütevelli Arif Bey Hamamı» diye maruf bir tek hamamdı, ev haline konulmuş, Anadoluhisarılı Saim Ağabey merhumun söylediğine göre az bir tamir ile hamam olarak açılması kabil imiş.. Anadoluhisarı halkı evlerinin mutfak veya gusulhanelerinde yıkanmakta, yahut küçük bir yolculuğu göze alıp Beylerbeyi, Üsküdar veya İstanbul hamamlarına gitmektedir.

ANADOLUHİSARI HAMAMİSKELESİ VOLİSİ — Boğaziçinin voli yerlerinden, kale hizasındadır, eski teamüle göre yalnız Anadoluhisarı balıkçıları avlanabilirlerdi.

ANADOLUHİSARI İDMAN YURDU — Büyük şehrin namlı spor kulüplerinden; 1913 yılı mayısında kurulmuştur; o vakitler, Anadoluhisarı gençlerinden Kâzım ve Kâmil Güvenç kardeşlerle Cemal ve arkadaşlarının hususî bir spor cemiyetleri vardı: bu tarihte köy gençliğini daha kuvvetli bir varlık halinde toplamak üzere Sokozâde Sûdi Ahmed, Millî Müdafaa Çemiyeti müdürü Cemil (Sakalli Cemil Bey diye meşhurdur), yine bu tarihlerde çıkan İdman mecmuası ve Cem'i Kütüphanesi sahibi Cem'i Halid ve Paşabahçeli Sadi (sonraları Vefa Lisesi müdürlüğünde bulunmuş, 1946 da Belediye Meclisi âzâsından), Taib (Ticaret odaları kâtibi) ve Anadoluhisarı İttihad mektepleri müdürü Lûtfi beylerin teşebbüsü ile Anadoluhisarı İdman Yurdu tesis edildi. Göksu deresinin sol kıyısında, derenin Boğaza karıştığı ağza yakın, 1946 da postahane binası yapılması tasavvur edilen bina, yurdun ilk binası olarak seçildi; binanın karşısında Sûdi Ahmed Beye ait tarla spor sahası haline getirildi ve «Er meydanı» adı verildi; Kulübün formasına yeşil ve sarı renkler seçilerek kalenin resmini taşıyan bir de rozet yaptırıldı.

Bu suretle kurulan Anadoluhisarı İdman Yurdu, yalnız Hisar gençlerine münhasır kalmadı, Yenimahalle, Kandilli, Vaniköy ile Hisardan Beykoza kadar yukarı Boğazın Anadolu yakası gençliğini de içine aldı. Yurd, faaliyetine yalnız futbol ile başlamadı; bir taraftan bir Hokey takımı vücuda getirildi, Atletizme, deniz sporlarına (kürekçilik ve yüzücülük) fevkalâde ehemmiyet verildi, bir taraftan da o zamanın tâbiri ile bir keşşaf (izçi) taburu vücude getirildi; Anadoluhisarı merkez olmak üzere, Anadolu sahilinde Karadeniz Boğazı dışına ve İzmite kadar iç köylerde ve Alemdağında geceli gündüzlü izcilik tatbikatı yapıldı. Anadoluhisarı keşşaf teşkilâtı o kadar büyük bir rağbet gördü ki, kulüp Emirgânda ve Bakır köyünde iki şube açtı.

O zamanlar, büyük şehrin tanınmış sporcuları, Anadoluhisarı İdman Yurdunun bu faaliyetine can ve baş ile yardıma koştular ve gençliğin spor muallim ve mürebbisi oldular ki; bunların başında Ahmed Robenson (Galatasarayın meşhur futbol kalecisi, Tenis kaptanı, Vefa ve İstanbul Sultanilerinin terbiyei bedeniye muallimi), Adnan İbrahim (o devirde Galatasarayın meşhur müdafii), muallim Mazhar Kazancı, Kalgay Sami (muharrir Sami Karayel), muallim Küçük Faik ve muallim Said Beyler gelir.

Anadoluhisarı İdman Yurdu, kısa bir zaman zarfında Beykoz İttihad ve Teavün cemiyetinden sonra Boğaziçinin bir fikir ve sanat mahfili haline geldi; gençliğin fikren tealisine, ahlâk ve terbiyesinin yükselmesine çalışıldı. Anadoluhisarı İdman Yurdunda has mânada akademik toplantılar olmuştur.

O güne kadar evinden ancak işine gücüne veya mektebine gidip gelen gençler ve çocuklar, Anadoluhisarı İdman Yurdunun izcileri olarak yurd gezilerinin, köy ve kır hayatının, disiplinli kamp hayatının tadına pek çabuk varmışlar; Birinci Cihan Harbi arifesinde, bu faaliyet, askerliğe hazırlık vazifesi-

ni görmüş, yetiştirdikleri pek az da olsa, yurd müdafaası için hayırlı işlere bir örnek teşkil etmiştir. Anadoluhisarı İdman Yurdunun samimî havası, o günleri görenler ve o havayı teneffüs edenler tarafından asla unutulamaz denilirse, yerinde bir hüküm verilmiş olur; müsabakalar için Hisara gelen misafir sporcuları idman yurdluların karşılaması, ağırlaması ve uğurlaması, dillere destan olmuş Türk misafirperverliğinin bütün necabetini belirtirdi.

Anadoluhisarı İdman Yurdu 1914 - 1916 arasında hokey ve futbolda birinci kümelerde çalıştı; çok yüksek dereceler alamadı; fakat denizcilikte, devrinin en kuvvetli kulüplerinden biri oldu. Yurd, kıymetli himayeler de görmüştür; bu arada Millî Müdafaa ve Millî Muavenet cemiyetlerinin yardımlariyle Talât Paşa merhumun şahsî alâkasını kaydetmek lâzımdır; Talât Paşa birkaç defa yurda gelmiş, gençler ve çocuklarla yemek yemiş, kır gezintilerine çıkmıştır.

Birinci Cihan Harbi, bütün emsalinde olduğu gibi, Anadoluhisarı İdman Yurdunun tarihçesinde de bir buhran devri oldu; en faal ve yetişken uzuvları askere gittiler. Harp sonu kalkınması da güç oldu. İkinci küme kulüpleri arasına ayrıldı. Son zamanlarda, Anadoluhisarı Halat fabrikası muhasebecisi Bay İbrahim ile çiftçilerden Ali Kara'yı, kulübe büyük yardımlarda bulunmuş simaların başında göstermek lâzımdır. Kulübün idaresi başında da Kanlıcalı Fuat Ramazanoğlu ile arkadaşlarını muvaffak olmuş idareciler arasında saymalıdır; mimar Cemil ve komisyoncu Ali Riza da en çok çalışan gençlerindendir (1946).

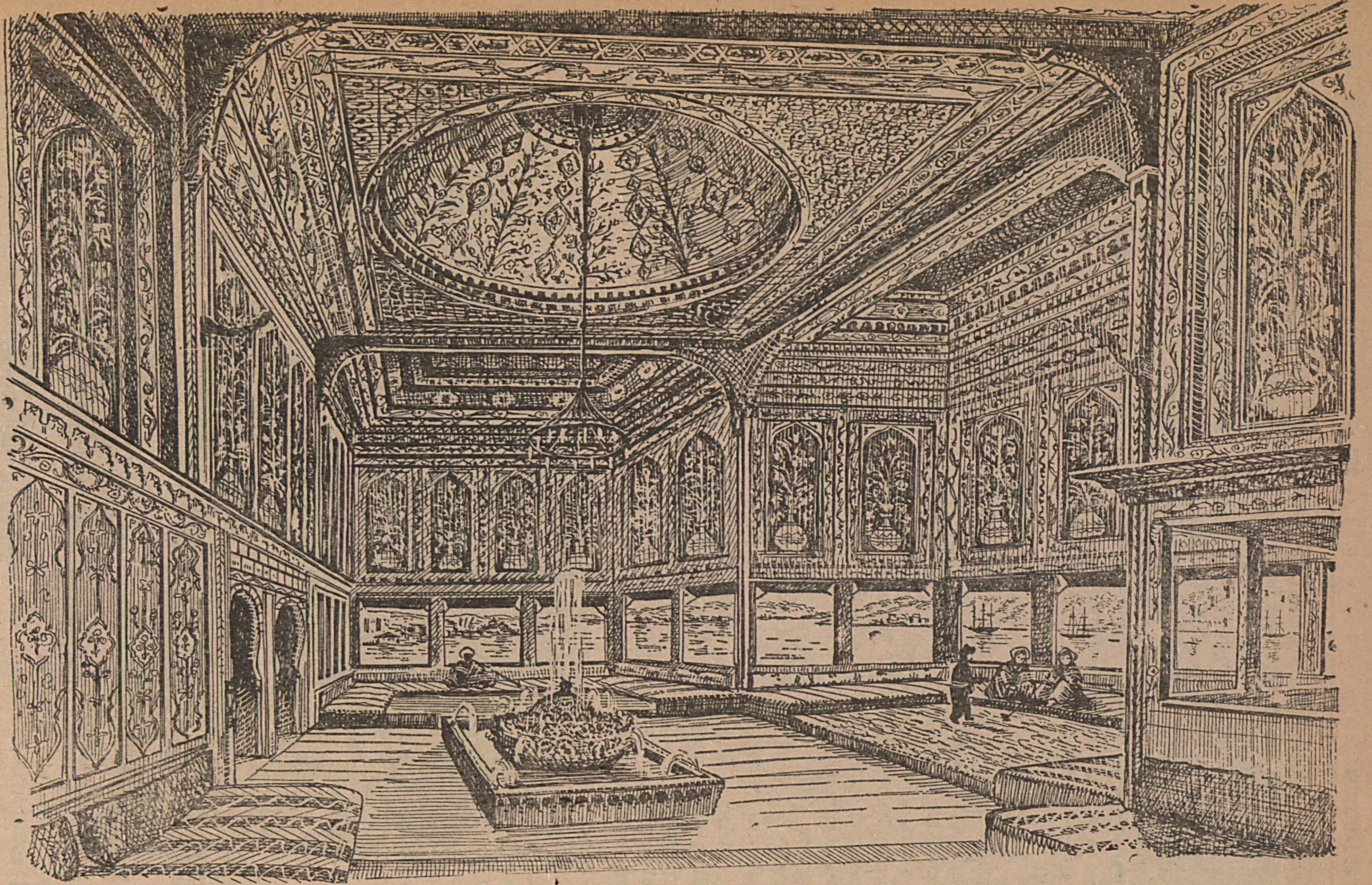
Saim Turgud Aktansel

ANADOLUHİSARI MEZARLIĞI — Anadoluhisarı köyünün nefsi Hisar mahallesinin eteğinde, Göksu deresi kenarındadır; 1934 Belediye şehir rehberine göre Halat fabrikasına, Çömlekçilere ve Göztepe suyu kaynağına giden Kızılserçe sokağı, ki eski adı Ayazma caddesidir, mezarlık ile dere arasından geçer. Dere boyunca uzuanan Anadoluhisarı mezarlığının İslâm hassasiyet ve ulviyetine pek uygun bir uhreviyeti vardır. Nâbizade Nâzım bu mezarlğı şu manzume ile tasvir ediyor:

Bu sükûti belig ü hüzni fasih,
Hutbei bi mekaali rûhâni,
San'ati kudreti ider tavzih,
Bu ulvî cihani nûrani,
Ne neşat ü safai vicdani!

Anadoluhisarı Mezarlığı
(Resim: Abdullah Tomruk)

Anadoluhisarında Meşruta Yalının divanhânesi
(Resim: Catanacci'nin gravüründen Nezihin eli ile)

Bu ne vahşet içinde ünsiyet;
Bu ne zulmet içinde nûri beka;
Bu fezayi semâda sad hayret;
Nice bin âfitabı fikrârâ
Yağdırır nûr hey'etinde sefâ!..

Taş değil gördüğün o sengi harab,
Şâiri mûcizi tabiattir.
Ne beligaane eylemekte hitab,
Sanki bir nüshai fesâhattir;
Mütehaccir misâli ibrettir!..

Her kiyahi zemini başka zeban;
Her avuç hâki bir diğer âlem;
Her verak bin kitab ile yeksan;
Bu füyuzatı fikredüp her dem;
Mütehayyir mi kalmasun âdem?

Burada münzevi sükûn ü edeb;
Burada cânişin dimek azamet;
Zahir olmuş kemâli kudreti Reb;
Sanki bir kâinat pür hayret;
Berk urur her tarafta hürriyet!

Uğradıkça sabâ bu firdevse,
Geçemez der akeb safâsından.
Başlayub her şükûfeyi lemse,
Bir taravet alır temasından,
Hisse almak diler hevasından.

Ne kadar nazlı nazlı gitmektedir.
Hele bir atfi dikkat et dereye!
O da ilânı hayret itmededir.
Sanki meftun gibi bu makbereye,
Göksu hasret çeker bu meşçereye!..

Serviler ihtizaz ittikce
Nağmei dilfirib olur peydâ;
Ebediyyet içinde gittikce,
Gayb olur mevcezen olub o sedâ,
O ne kudsi hevâ, ne tatlı nevâ!

ANADOLUHİSARINDA MEŞRÛTA YALI, AMUCAZÂDE HÜSEYİN PAŞA YALISI — Sivil mimârimizin zamanımıza kadar intikal edebilmiş nâdir örneklerinden olan bu binâ, onyedinci asrın sonlarında, 1697 de sadârete getirilmiş bulunan Köprülü ailesinden Amucazâde Hüseyin Paşaya aiddir. Binânın vakfiyesi H. 1112 (M. 1700) tarihlidir. Bu vakfiyeye nazaran yalının bu tarihten bir iki sene evvel inşâ edildiği tahmin edilebilir.

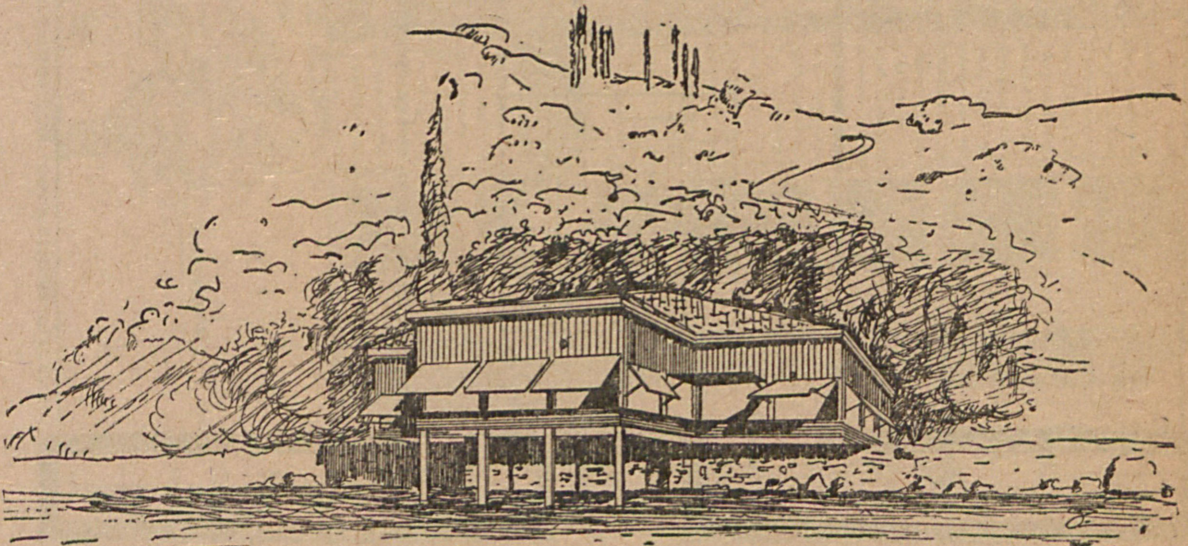
İnşa tarihi için H. 1111 (M. 1699) yılını kabul etmek lâzım gelir. Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un belirttiğine göre Fâzıl Divanında bu binâ için yazılmış bir manzumede tarih mısraı şudur:

Bahr üzre zîbâ câyi Hüseyin Paşâ

(Tâmiyesi olmayan mısra ebced hesabı ile hicri 1113 yılını gösterir. İst. Ansiklopedisi).

Asrın vak'anüvislerinden biri 1699 da imzalanan Karlofça Muahedesi münasebeti ile Nemçe sefirine bu yalıda verilmiş olan ziyâfeti şöylece anlatmaktadır:

«Dâvetliler bayraklarla süslenmiş üç büyük gemiye râkiben geldiler, bunlardan en büyüğü, süferâyı hâmil bulunan, üçyüz kürekçi tarafından çekiliyordu. Bir taraftan bunların zincir gürültüleri, diğer taraftan coşkun bir âhenkle çalıp söyliyen yüzlerce sâzende ve hânendenin sesi birbirine karışıyor, mehib bir gulgule hâlini alıyordu. Evvelâ kemankeşler, müteakiben pehlivanlar, mâhir kılıç,

Anadoluhisarında Meşruta Yalının eski hâlini gösteren tasvirî resim
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

kalkan oyuncuları hünerlerini gösterdiler; hokkabazlar, İranlı bir çengi zevk ve neş'eyi arttırdılar, nihâyet nefîs ve mükellef bir sofra çıkarıldı».

Ziyâfetten uzun uzadıya bahseden müverrih binanın göz alıcı güzelliğini, zerâfetini de anlta anlata bitiremiyor.

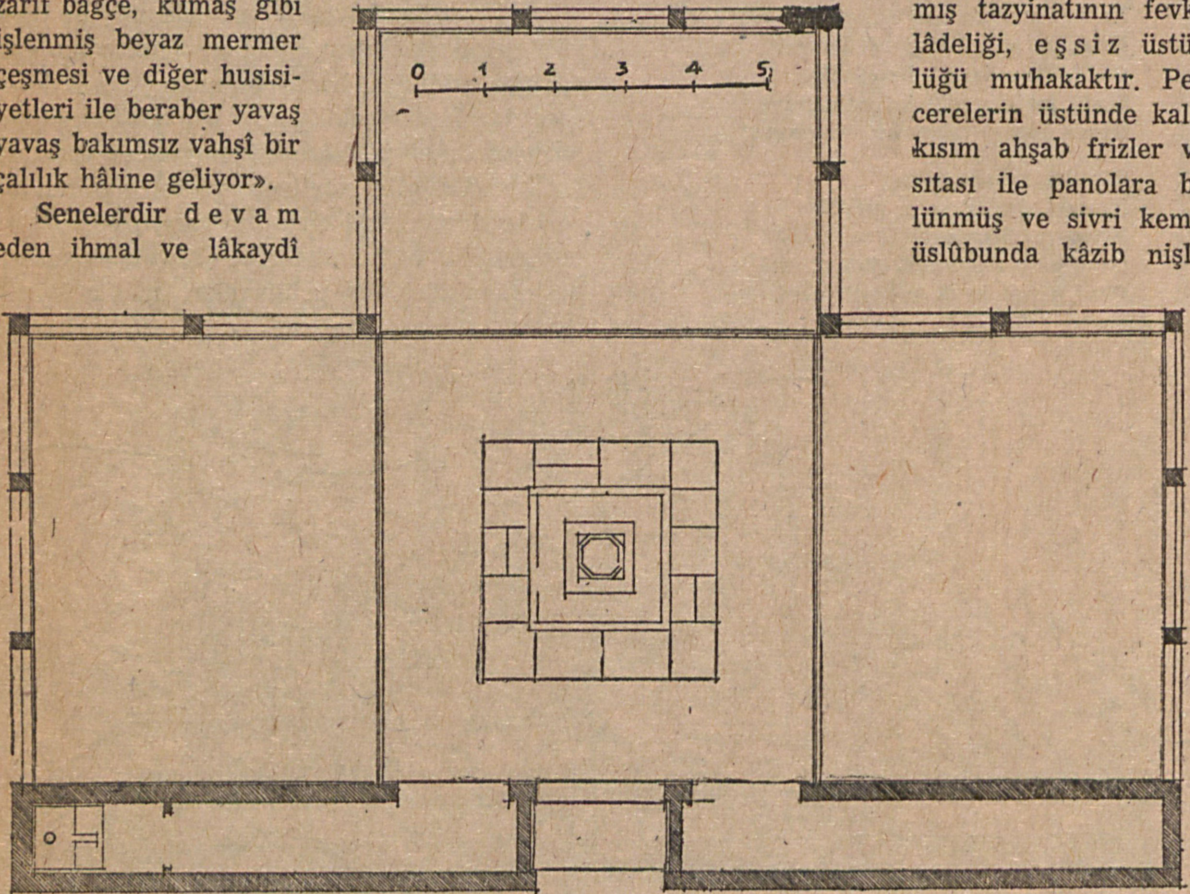
Pierre Loti de 1910 da şöyle yazmaktadır:

«Boğazın çöken, göçüb kaybolan târihî eserleri içerisinde bilhassa bir dânesi, eski hükümdarların süferâya tahisis ettikleri Köprülü Yalısı, ne bahasına olursa olsun kurtarılmalıdır. Metrûk ve köhne rıhtımından denize sarkan bu bîtâb yalının her önünden geçen, her geçişinde kayığı yavaşltır; bugün artık eşsiz san'atı, nefîs arkaik resimleri, muhayyel çiçeklerin teşkil ettiği rozasları görmeye çalışır. Orada şimdi kimse oturmuyor, büyük mâzinin bu eşsiz hâtıralarına artık kimse ilgi göstermiyor, bu yüzden de kim bilir kaç yaşmaklı dilberin dâüssılalarına melce olan bu zarif bağçe, kumaş gibi işlenmiş beyaz mermer çeşmesi ve diğer husisiyetleri ile beraber yavaş yavaş bakımsız vahşî bir çalılık hâline geliyor».

Senelerdir devam eden ihmal ve lâkaydî bu emsalsiz eseri kemirmiş, tahrib etmiştir. Asıl yalı ve harem kısmına 1293 (1874) Rumeli bozgununda muhacir yerleştirilmesi yüzünden pek kısa bir zamanda harabolmuş ve sonraları yıktırılarak ortadan tamamen kaldırılmıştır. Geri kalan divanhâne ise, senelerce damı bile aktarılmadığından, elîm bir harâbîye düçar olmuş, tezyinâtının mühim kısmı yer yer dökülmüş, kaybolmuştur.

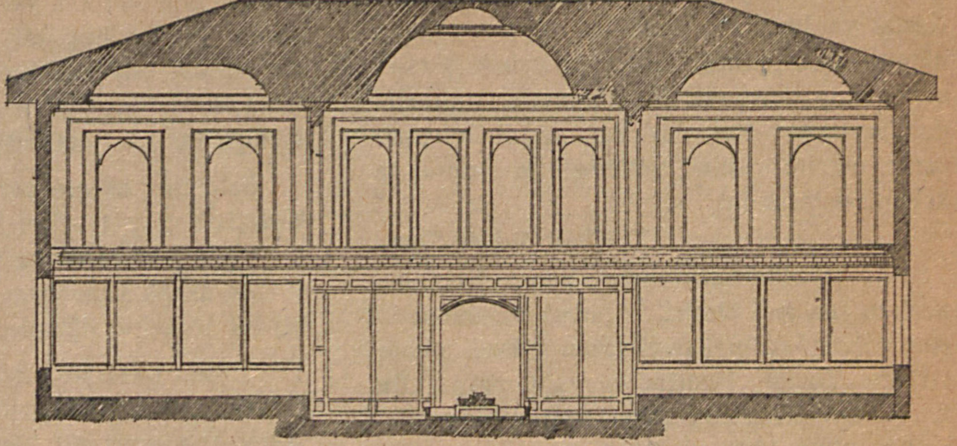
Plânı « T » şeklindedir; oldukça büyük satıhları kalın kirişlere ihtiyaç hissettirmeden kapamak imkânını veren bu tarz, çok eski devirlerdenberi kesretle kullanılmıştır. Burada, bu sâyede bir nevi cihannümâ teşekkül eder ki, üç cepheye bakan fasılasız pencerelerinden Boğazın mebdeini, müntehâsını ve karşıya rastlayan Rumeli Hüsarını muhteşem bir panorama hâlinde görmek mümkündür.

İstalâktidli kornişlere, köşebendlere tutturulmuş kornişlere, duvar boyunca imtidad eden silme desteklerine o devrin bu ayardaki diğer evlerinde de rastlamak belki mümkün olabilirdi. Fakat bilhassa boya ile yapılmış tazyinatının fevkalâdeliği, eşsiz üstünlüğü muhakaktır. Pencerelerin üstünde kalan kısım ahşab frizler vâsıtası ile panolara bölünmüş ve sivri kemer üslûbunda kâzib nişler

Anadoluhisarında Meşruta Yalının divanhânesi
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

tersim edilmiştir. Müşabih ve muttarid, fakat iç sıkmayan çiçek, dal, yaprak tezyinatı mükemmel bir zevkle her tarafı süslemiştir. Bu temsilî nişlerin fonunda; içerisinde kırmızımsı, kurşunî hattâ beyaz (belki bunlar aslında yeşilimsi, tirşe idi) yapraklar arasında güller, lâleler, karanfiller, sarı ve beyaz papatyalardan mürekkeb bir büyük buket bulunan mâvi desenli beyaz çini bir vazo resmedilmiştir. Bütün bunlar da tabiî ağaç rengi bir zemin üzerinde tecessüm etmiştir.

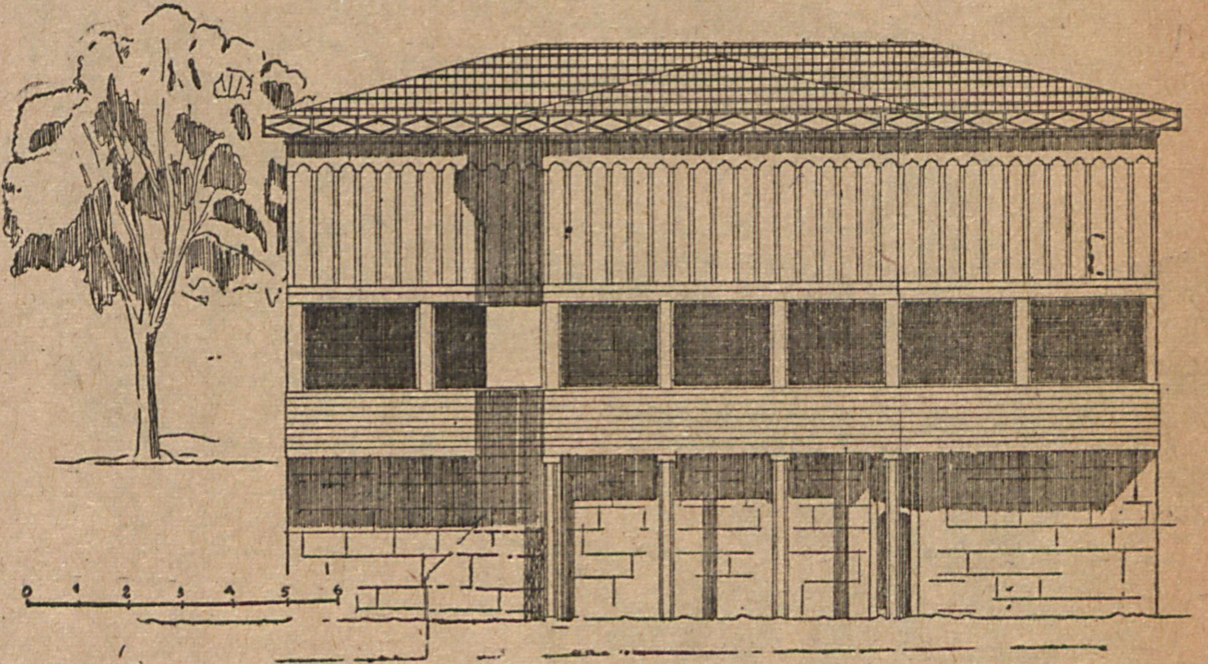

Anadoluhisarında Meşruta Yalı divanhânesinin maktaaı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Bu tezyinat, altın varak işçiliğinin de iltihakı ile bilhassa merkez kubbenin kasnak kornişlerinde ve diğer tavanlarda en yüksek mertebesine erişmiştir.

Divanhânenin ortasında murabbâ şeklinde, işlenmiş küçük bir bedene oturmuş bir nevî kubbeden müteşekkil bir fıskiye vardır.

Meşrûta olması dolayısı ile devlet eliyle onarılmasında mevzuat bakımından güçlükler arzeden bu binâ, 1947 de «Türkiye anıdlarının korunmasına ve onarılmasına yardım derneği» tarafından temin edilen beşbin lira gibi pek cüz'î bir ödenek ile bir müddet için hiç olmazsa yıkılmadan kurtarılmıştır. Bu meyanda âdetâ mesnedsiz kalmış olan binâ; molozlaşmış duvarın temelden yani deniz içinden itibaren takviye edilmesi, artık işe yaramaz hale gelmiş direklerin yerine, aslında olduğu gibi, eliböğründe'lere müşâbih eğri ağaçlar konulması sureti ile mümkün olduğu kadar sağlamlaştırılmış, bir müddet sonra binânın çatısı da ele alınmıştır.

Anadoluhisarında Meşruta Yalı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Fakat bu yapılanlar asla kâfi değildir. Resmî ve hususî teşekküller ve memleketin nâmını ibkaa etmeğe iş arayan erbâbı serveti elele verip müşterek bir himmetle Amucazâdehüseyinpaşa Yalısı Divanhânesini, bu eşsiz sanat eserini restore ettirmesi ve sonra da koruması lâzımdır.

Y. Mimar Cahide Tamer

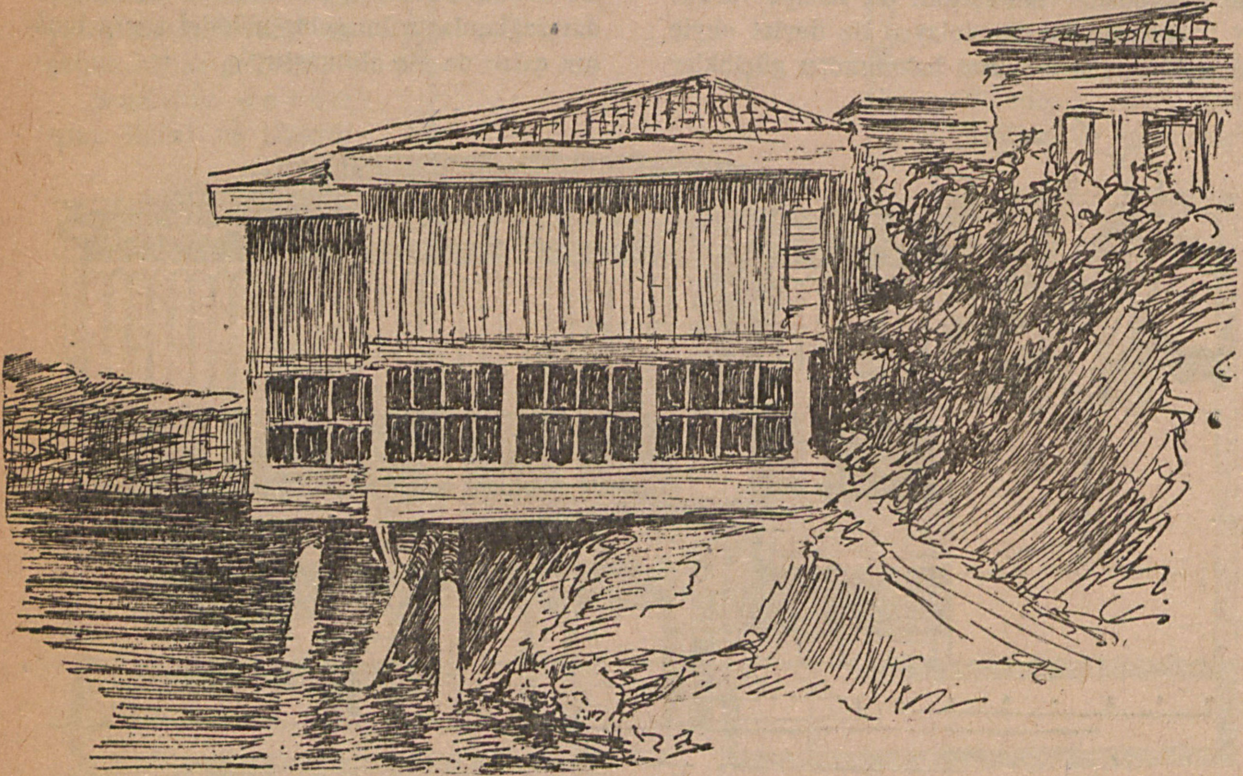
Amucazâdehüseyinpaşa Yalısı Divanhânesinin son âcil tâmiri, İstanbul Ansiklopedisine yukarıdaki makaleyi yazan yüksek mimar Câhide Tamer tarafından yapılmıştır. Bu muhteşem divanhâne-salon İstanbul Ansiklopedisi adına 1946 yılında gezilmiş ve aşağıdaki notlar tesbit edilmişti:

Ortasında mermer fıskıyeli bir mermer havuz bulunan ve bir parçası kazıklar üstünde denize doğru çıkmış, fıskıye üstüne rastlıyan kısmı küçük bir ahşap kubbe ile örtülü, ve heyeti umumiyesi kiremit örtülü bir çatı altındadır; dışarıdan kırmızı aşı boyalı basit ve harap bir yalı manzarası arzeder; içerisi serâpâ münakkaş ve müzehheptir. Salonun, ziyaret edildiği 1946 yılında bahçeye açılan kapısı, vaktiyle muhakkak ki ayni üslûbun bir eseri olup ayni ihtişam ve servet ile tezyin edilmiş bulunan asıl yalının bir sofasına açılıyordu. Yıkılan haşmetli yalının yerine, geçen asır içinde büyükçe bir ahşab yalı yapılmıştır; 1946 da bu yalıdan eski muhteşem divanhâneye bir kapı açılmıştır.

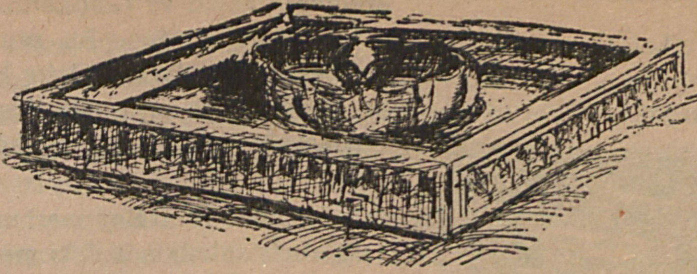
Salonun pencere pervazları, kapı ve dolap kanatları ve pervazları fildişi ve sedef nakışlı olup son zamanlarda içinde oturanlar tarafından ancak vandalizm ile izah edilmesi kabil bir tecavüze uğramış ve sökülmüştür.

Bütün duvarlar, nakışlar ve altın yaldızlı panolarla kaplıdır, bu panolarda bir çiçek şişesine konulmuş gül, karanfil, lâle buketlerinden mürekkep bir motif kullanılmıştır ki, çiçek şişelerinden bazılarının üzerinde karşı sahildeki Rumelihisarının resmi aydın olarak seçilmektedir.

Küçük kubbenin ve tavanın sair aksamının üslûblaşmış ve gayet tatlı renkler kullanılmış ve altın yaldıza gömülmüş nakışları harikulâde nefis bir sanat eseridir ki bu tavan ve duvarlardaki panolar bir müzeye yeni bir kıymet ilâve edebilir. Fakat ne kadar yazıktır ki, basit bir dam aktarması ihmali yüzünden yer yer çürümüş, büyük bir kısmı ha-

Anadoluhisarında Meşruta Yalı, 1946
(Resim: Abdullah Tomruk)

Meşruta Yalının bağçesindeki havuz (Resim: Abdullah Tomruk)

rap olmuştur; hele kubbe mahvolmuştur denilse yeridir.

1944 denberi Meşruta Yalıda oturmakta bulunan Köprülü ailesinin damadı Mecdi Akasya 1926 yılına kadar bu sanat hazinesi yalı salonunun bütün taravetini muhafaza ettiğini derin bir teessürle anlatmış, eşsiz kıymetteki eserin kendisinden evvel Amucazâde Hüseyin Paşa evkafı mütevellileri ile yalıya kiracı olarak girenlerin ihmal ve tecavüzlerine kurban olduğunu ilâve etmiştir.

Mütareke yıllarında bir ara yine bu yalıda oturmuş olan Mecdi Akasya'ya bir Amerikan koloneli tavan ile duvar panolarına seksen bin dolar teklif etmiş, fakat satın almıya muvaffak olamamıştır.

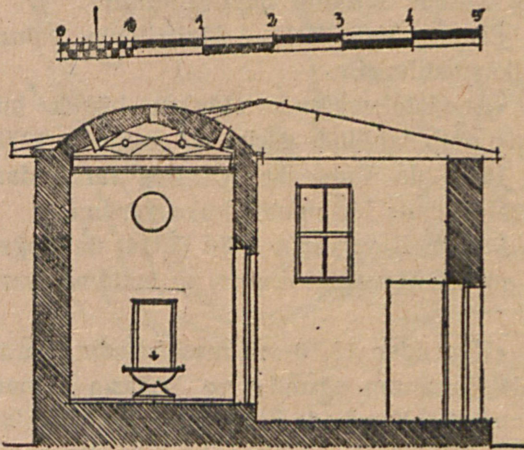
Salonun restore edilmesi ve büsbütün çökmekten kurtarılması için pek az zaman kalmıştır ve hattâ 1946 ve 1947 kışı bu nefîs sanat eseri için son kahhâr darbeyi vuracaktır denilse mübalâğa edilmiş olmaz. Şöylece yapılan bir tahmine göre, elli bin lira ile bugünkü durum muhafaza edilebilir.

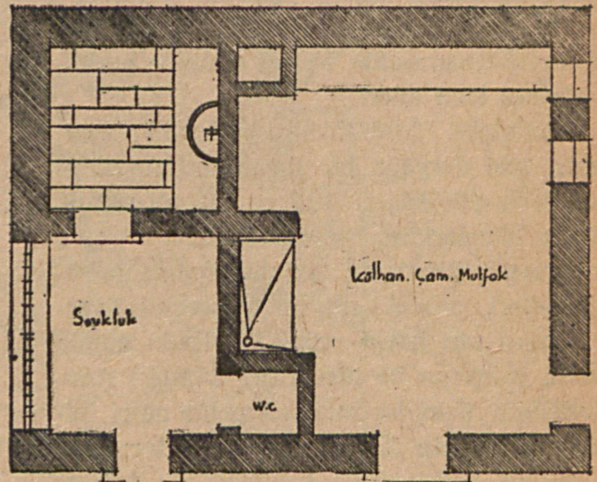
Asıl Amucazâde yalısının harâbesi Birinci Cihan Harbi içinde yıktırılmıştır. Yeri denizden bakıldığına göre salonun sağına düşen arsadır.

1946 da Mecdi Bey ailesinin oturduğu gerideki ahşap yalı 95 - 100 yıllık bir eser olup onun da arkasında bir küçük hamam harabesi, hamamın önünde tonoslu yapı tarzı kendisine mahsus bir kuyu ve yalının yukarı Boğaza bakan medhali karşısında ve bahçede fıskıyeli bir havuz vardır. Anadoluhisarındaki Amucazâde Hüseyin Paşa Meşrutası yalı salonunun eski halini gösteren Adalbert de Beanmont'un tabolsundan yapılmış Catanacci'nin güzel bir resmi vardır.

ANADOLUHİSARININ MISIRI — Mevsiminde Anadoluhisarının mısırı bu Boğazıçı köyünün asırlardanberi devam edegelen başlıca şöhretlerindendir. Mısır kazanları Göksu çayırına kurulduğundan ötürü «Göksu mısırı» da denilir; son yarım asır içinde Anadoluhisarının en namlı mısırcısı Acemoğlu damadı Kâmil efendi idi ki, Göksu köprüsünü geçip kaleye girerken sağ kolda azıcık çukurda kalmış bulunan şekerci ve helvacı dükkânının da sahibidir. 1946 yılında ise köyün en namlı mısırcısı Kâmil Efendinin çırağı ve evlâdı mânevisi Cemal Aşkın idi.

Mısır kazanları 300-1000 koçan alır. Günde altı kazan kaynatmak zengin iştir; Cemal Aşkın 3 - 4 kazan kaynatmaktadır. Mısır, bahçelerden kırılıp çayıra gelir, soyulur, kazan-

Meşruta Yalıda Hamam (Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

Anadoluhisarında seyyar mısırcı Fındık Alinin sandalı, 1946
(Resim: Abdullah Tomruk)

lara atılır; baş kazanın (ilk kazanın) sabaha karşı saat beşte ateşe konmuş bulunması lâzımdır.

Yine 1946 yılında, köyün bir de sandallı seyyar mısırcısı Fındık Ali vardı; sandalının içinde ocak kurup üzerine küçük bir kazan yerleştiren Fındık Alinin, portatif ocağının soba borusundan bacasının dumanını tüttüre tüttüre Göksuda dolaşması, Hisardan Çubukluya kadar uzanması, görülmeğe değer şeylerdendir. Fındık Alinin asıl mesleği sandalcılık ve balıkçılık olup, İkinci Cihan Harbinin ilk yıllarında kunduracılara boykot ilân etmiş, yazları yalın ayak gezer, kışın da takunya ile dolaşır kalender meşreb bir adamdır.

Saim Turgud Aktansel

ANADOLUKAVAĞI — Boğaziçinin Anadolu yakasında son köydür; bir müslüman balıkçı köyüdür; eskiden Şirketi Hayriye, bu satırların yazıldığı 1958 yılında da Denizcilik Bankası vapurlarının Anadolu yakasında son uğrağı, iskeledir.

On yedinci asır ortalarında, Evliya Çelebi, seyahatnamesinin birinci cildinde bu köyü şöylece tarif eder:

«Anadolu Kilidülbahir kalesinin cenubunda, lebi deryâda bir limanı azimin sahilinde sekiz yüz hâneli, bağ ve bahçeli serâpâ müslim hâneleridir. Bir camii, yedi mescidi, bir hamamı, iki yüz miktarı dükkânları ve bekârhaneleri, mektebi sibyanı, bir çeşmesi vardır. Suları âbı hayat misalidir. Halkı cümle gemici, bahçıvan ve tüccardır. Cümlesi Anadoludandır. Üsküdar mollasının bir nâibi bulunur ve kalenin dizdarı da idare eder; gece ve gündüz bostancıbaşı kayıkları ile dolaşıp idaresinde istiklâle sahiptir. Yaz ve kış limanında üçyüz gemi eksik olmaz. Dağlarının kestanesi, ahlatı ve bahçelerinin armudu meşhurdur». Bu satırlar pek aydın olarak anlatır ki, on yedinci asır ortasında Anadolukavağı, pek mamur bir köy imiş.

Mehmed Râif Bey merhum «Mir'âtı İstanbul» adındaki meşhur eserinde İkinci Abdülhamid devri sonlarındaki Anadolukavağı hakkında şu malûmatı veriyor:

«Sayfiye ittihaz olunmuş yalıları ve köylü hâneleri ile beş mahalledir.

«Mirşah Mehmedefendi Mahallesi — Bu mahallede ahâlinin iânesi ile 1245 (M. 1829-1830) da binâ olunmuş bir mescid ile bitiştiğinde bir kız mektebi ve bir de hamam vardır. Midillili Hacı Ali Reisin hayır eseri Camiişerif de bu mahallededir.

«Ayazma Mahallesi — Bir ayazma bulunduğundan bu nam ile yâd olunur, yalnız tarihsiz bir çeşme vardır.

«Taşlık Mahallesi — Bu mahallede 1292 (M. 1895) de inşâ olunmuş biri büyük diğeri küçük iki çeşme vardır, büyüğünün manzum kitâbesi şudur:

Ahmedi âlî himem, kıldı bu hayri kerem
Ola heman muhterem, feyzi Ahad aşkına
Vâlidi hayr ittisam, Yâni Muhammed müdâm
Cenneti ida makaam, sırrı Ahmed aşkına
Yek kalem oldu revan, oldu bu tarih ayan
Çeşmeden âbı revan, iç Muhammed aşkına.

«Çeşme Mahallesi — Bu mahallede 1270 (M. 1853-1854) de bina edilmiş bir büyük çeşme vardır. Bu mahalledeki fevkaanî camiişerif Kösem Sultanın hayır eseridir.

«Tolay Mahallesi — Mahallenin yalnız adı kaydedilmiştir.

«Anadolukavağının oldukça büyük bir çarşısı olub dahilinde cesîm bir çeşme ile 1278 (M. 1861) de Veznedar Ali Bey tarafından hayrat edilmiş bir zincirli kuyu vardır».

Şirketi Hayriyenin 1330 (1914) de Boğaziçi adı ile neşrettiği eserde, şu malûmat vardır:

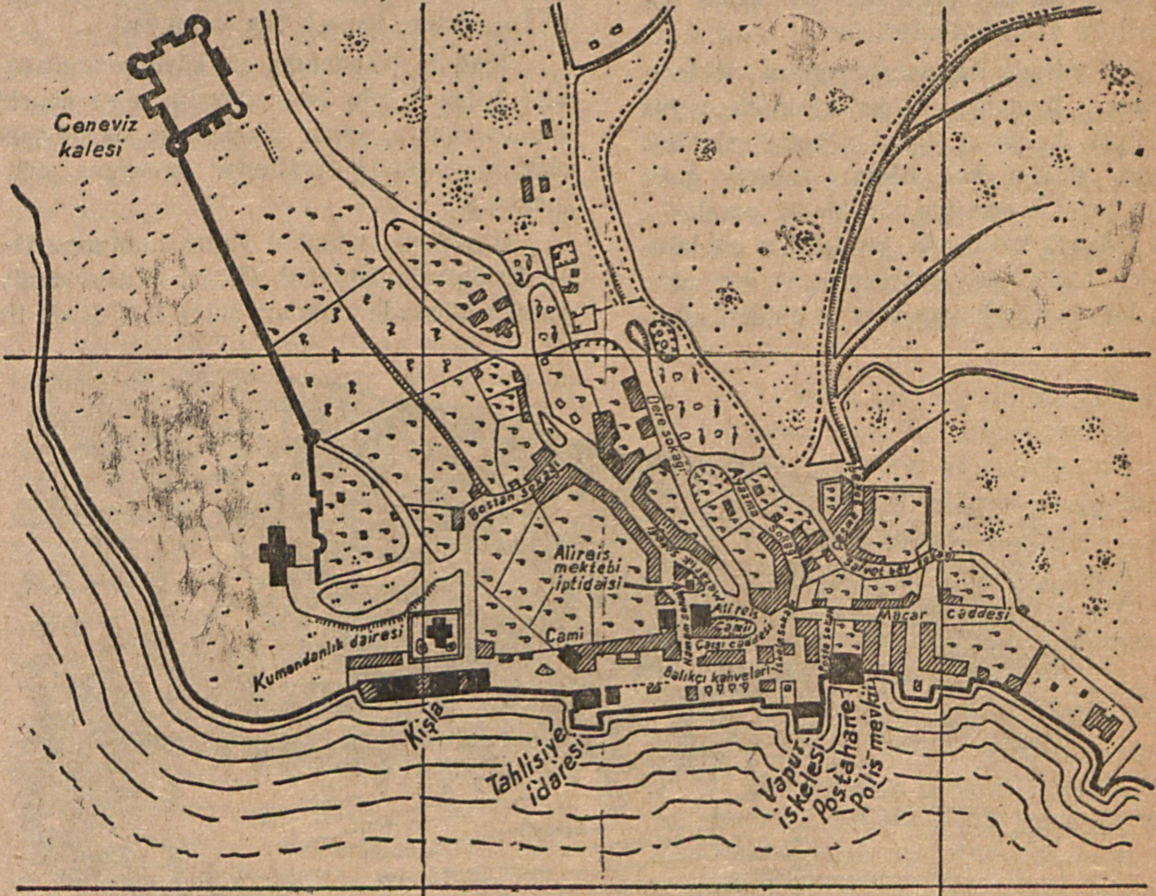
«Köprüden 13,70 mil mesafededir. Karadeniz Boğazının ağzında ve boğazın hemen sonundadır. Etrafında bazı mühim istihkâmlar vardır. İki ciheti yüksekçe iki dağa dayanmış olup, köy, bu dağlar arasındaki vâdide kurulmuştur. Poyraza karşı olduğundan tebdilha-

va yerlerindendir. Kuyuları pek derin olmamakla beraber suları gayet tatlıdır. Yerli ahalisi balıkçılık ve kayıkçılıkla geçinir. 180 evdir, nüfusu 1000 kişi kadardır. Bir karantine merkezidir».

Anadolukavağı köyü, Türkiyede, birinci Meşrutiyetin ilânında mebus seçimi için tanzim edilmiş ve basılmış resmî defterde, Beykoza bağlı bir mahalle ve 157 hâne olarak gösterilmiştir. 1946 yılında ise yerli halkının rivayetine göre 270 - 280 hâne olduğu öğrenilmiştir; ki, on yedinci asır ortasında pek mamur bir halde iken geçen asır sonunda sönükleştiği, son zamanlarda yeni bir inkişaf devresine girdiği anlaşılır. Halkının dörtte üçü balıkçı olan bu köyün geri kalan dörtte biri, bahçıvan ve civar fabrikalarda ameledir. 1946 mayısında, Anadolukavağı balıkçıları ile İstanbul Ansiklopedisi adına görüşülürken şu dertleri dinlenilmiş ve tesbit edilmiştir:

Başta Anadolukavağı gelmek üzere, Anadolu ve Rumeli Hisarlarından Boğaz ağzına kadar, yani yukarı Boğaziçinde nüfus tutarı elli bini bulan balıkçı ailesi vardır. Bu yukarı Boğaz balıkçılarının da, bütün bir yıl içinde yüzlerini güldüren, geçim kaynaklarının temeli kılıç balığı avıdır. Son yıllarda, kılıç balıklarının yumurtalı zamanında (Mayıs ayı), bu balıkların Marmarada deniz yüzüne çıktığı sırada, bir takım türedi adamlar zıpkın ile avlamaya başlamışlardır. Halbuki deniz yüzünde yatıp dinlenen yumurtalı kılıçlar hasta sayılır; gözleri pek az görür; zıpkınlanan balıkların yüzde yetmişi denize gömülüp mahvolmakta yüzde otuzu balıkhanede, yumurtasını dökmüş makbul Boğaz balığının kıymetini düşürmektedir ve ayrıca, zıpkıncılık ile bu balığın neslinde de ağır tahribat yapılmaktadır. En az on kuşaktan balıkçı birçok kimseler, kılıç mevsiminde kazanamayınca, kayığı çekip ağını asarak, başka sahada iş aramağa mecbur kalmakta, balıkçılıktan ameleliğe geçmekte, Boğaz balıkçılığı ölmektedir.

Anadolukavağının bir şöhreti de incirdir.

1918 de Anadolukavağı
(Mühendis Necib Beyin İstanbul Rehberinden)

İstanbulda «Kavak incirleri» diye meşhurdur. 1946 da incir ağaçlarının büyük bir kısmı da kesilmiş, Kavak incirleri de kaybolmak tehlikesine maruz bulunuyordu.

Gayet tatlı, «Abı hayat misal» suları ile tanınmış olan bu köyde altı çeşme vardır: Çeşmelerde akan sular Dolay Suyu ve Çınardibi Suyudur; köyün kaynakları gayet yakın diğer meşhur suları, Abdihoca, Abıhayat ve Kumdöken sularıdır; bu sonuncusu, adından da anlaşılacağı üzere mide, bağırsak ve böbrek hastalıkları için şifalı bir sudur. Geride bir de ayazması vardır.

Köyün beş sınıflı bir ilkoklu, dört tane büyük balıkçı kahvesi vardır. Hemen hepsi ulu çınarlar altında deniz kenarında olan bu kahvehaneler, çınar dallarına asılmış balık ağları ve etrafına çekilmiş kayık ve taka tekneleri ile, pitoresk yerlerdir. Müşterilerinin kıyafeti de dekora uygundur; sohbetleri hemen daima deniz ve balık üzerine olan ihtiyarlar, delikanlılar, çocuklar, uluya daima hürmetkâr kalmak şartı ile, levendâne bir serbesti ile ülfet halindedirler.

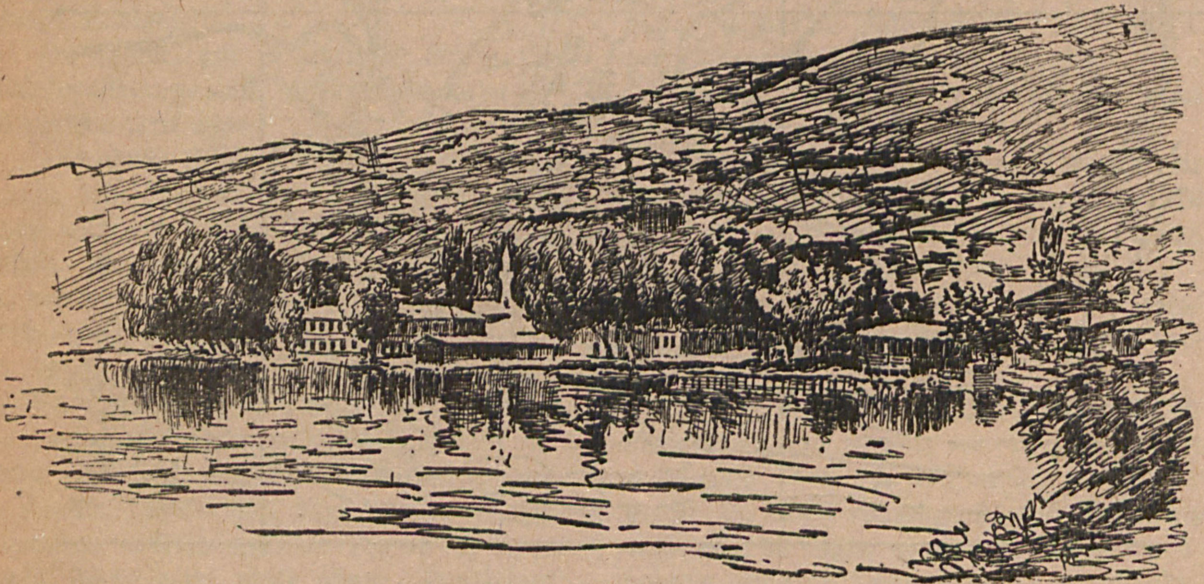
1946 yılında Anadolukavağının, doktoru, eczahanesi, hamamı ve diplomalı ebesi yok idi; köylü, hastasını, kayıkla karşı sahildeki Sarıyere götürmekte, ilâcını, kayıkla gidip oradan tedarik etmekte idi; köylü, geceleyin, hattâ fırtınalı havalarda, bir tabibin müdahalesinden başka çâre bulunamıyan ağır hastalarını bile kayığa koyup karşıya götürdüklerini söylemekte idiler. Köye, elektrik de 1941 de gelmiştir.

İkinci Mahmud devrine ait olup yeniçeri ocağının lâğvından az evvel tanzim edilmiş bir Bostancıbaşı defterinde Anadolukavağı kalesi ile (B.: Anadolukavağı Kalesi) Macar tabyası arasında uzanan bu köyün sahil boyu şöylece gösterilmektedir:

Anadolukavağı kalesi; tabye, tebye içinde ağa, zâbit ve nefer odaları; bostancılar kışlası; yanında beylik bahçe; kavak kalesi ağalarının beylik yalısı, camiişerif, imaret ve mektep; Hacı Mustafa Ağanın kahvesi ve kayıkhanesi; Murad Mollazâdenin ekmekçi fırını; üç adet kahve dükkânları; çarşı iskelesi, serapa kahve dükkânları; Osman Beşemin yalısı ve kahvehanesi; imam efendi yalısı; Enişteoğlu Mustafanın yalısı; Ahmed Alemdarın yalısı; Hacı Ahmedoğlunun köhne yalısı; Ali Reisin kayıkhanesi; İbrahim Ağanın yalısı; Keleş Ahmedin yalısı; Tabakoğlu Mehmedin hanesi; Yoros imamının hanesi; Şileli Mehmed Ağa yalısı; Derviş Alinin yalısı; Halil Haseekinin hanesi, Macar tabyası.

1946 da, Anadolukavağı köyü, memnu askerî bölge içinde bulunuyordu; köye ecnebi sokulmamakta, vapur iskelesinde de hüviyet cüzdanları zabıta tarafından muayene edilmekte idi.

O zamanın İstanbul Vâlisi muhterem Dr. L. Kırdar ile İstanbul Merkez Kumandanlığından müsaade aldıkları halde R.E. Koçu ile

Geçen asır sonlarında Anadolukavağı
(Resim: Foto Sebah'ın resminden A. Tomruk eli ile)

arkadaşları merhum Muzaffer Esen ile ressam Nezih bu köyü gereği gibi gezmekten çekinmişler, vapur iskelesi civarında dolaşmakla iktifa etmişlerdir.

Bu balıkçı köyünün yetiştirdiği büyük şöhret, Türkiye Cumhuriyeti Mareşali Fevzi Çakmak'tır; Fevzi Çakmak, askerî idadide ve Harbiye mektebinde okurken, o devrin asker ocağı ananesine göre «Fevzi Kavak» diye anılırdı (B. : Çakmak, Mareşal Fevzi).

ANADOLUKAVAĞI CAMİİ — Boğaziçinde Anadolukavağı köyünde, deniz kenarında idi; (H. 1106) 1694 de Kavak Kalesi yeniçeri ustalarından Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştı; ki bu zat, hayır eserinin ikmalinden iki yıl sonra hacce gitmiş ve hac yolunda ölmüş. Yanında bir de sibyan mektebi vardı. Hadikatül-Cevaminin kaydına göre köydeki tek hamam da bu camiin vakfından yaptırılmıştı (B. : Anadolukavağı Hamamı).

Ayni vakıftan, bir de imaret - han yapılmıştı ki, zaman ile harap olmuş, (H. 1133) 1720 de, Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından tecdiden tamir edilmişti. Köy halkınca, Ali Reis camiine (B. : Alireis Camii) nisbetle «Yeni Câmi» diye anılagelen bu mâbet, depo olarak kullanılırken 1944 de içinden çıkan bir yangında tamamen yanmış, sonra dört duvarına çatı çekilerek bir atölye haline konulmuş bulunuyordu.

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I; REK ve Muzaffer Esen Gezi notu.

ANADOLUKAVAĞI DALYANI — Boğaziçinin eski dalyanlarından biriydi. Anadolukavaği köyünün önünde kurulurdu, hududu Anadolukavağı Kalesi burnundan Sütlüceye kadar uzanırdı; İstanbul balıkhane müdürü Karakin Efendi Deveciyan 1915 de «Balık ve Balıkçılık» adındaki meşhur eserinde bu dalyanın kırk yıldanberi metrûk olduğunu yazar. Dalyanın hududu içindeki iki tane voli yeri vardı.

ANADOLUKAVAĞI EFENDİ DALYANI — Boğaziçinin eski namlı dalyanlarından biriydi; Anadolpkavağı Feneri önünde idi; hududu fener burnundan Palakaya denilen yere kadar uzanırdı; Balıkhane müdürü Karakin Efendi 1915 de «Balık ve Balıkçılık» adındaki meşhur eserinde geliri masrafına kifayet etmediğinden otuz yıldanberi metrûk olduğunu yazar; hududu içinde voli olmadığından balıkçılar hiçbir aidat vermeden istedikleri gibi avlanabilirler.

ANADOLUKAVAĞI HAMAMI — Anadolukavağı köyünün yegâne hamamı idi; 1946 da bir harabe halinde bulunuyordu (mayıs); harabesi içine ve bir ikametgâh haline sokulmuş camekân kısmına girilemedi. Belediye şehir rehberinde, kapısının bulunduğu sokak «Mirşah Hamamı Sokağı» adını taşıdığına göre, vakti ile bu isim ile anıldığına hükmedilebilir. Hadikatül-Cevamiin kaydine göre, köyün adına nisbetle anılan camii yaptırmış olan Hacı Mehmed Ağanın vakfından, ve muhakkak ki 1694 den sonra yaptırılmıştır (B.: Anadolukavağı Camii). Halbuki Evliya Çelebi, bu tarihten çok evvel yazılmış olan Seyahatnamesinde bu hamamdan bahsetmektedir. Hamamın Hacı Ali Reis tarafından yaptırılıp Hacı Mehmed Ağa vakfı tarafından tecdiden tamir edildiğine de hükmolunabilir; Hamamın Ali Reis Camii karşısında bulunması da bu hükmü takviye eder.

Bibl. : Evliya Çelebi, I; REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

ANADOLUKAVAĞI KALESİ — Dördüncü Murad tarafından yaptırılmış olan Anadolukavağı kalesinin, bu satırların yazıldığı sırada izi kalmamıştır. Bu kalemin, On dokuzuncu asırda Yukarı Boğazda yeni istihkâmlar kurulurken yıkılmış olmasını kabul etmek icabeder. Dördüncü Murad devrini görmüş olan Evliya Çelebi, bu kaleyi şöylece tasvir eder:

«Dört köşe, çok sağlam bir kaledir. Deniz kıyısında düz bir saha üzerinde kurulmuştur. Duvarlarının yüksekliği 20 zirâdır. Cenuba doğru demir bir kapısı vardır. Çevresi sekiz yüz kademdir. askerler için seksen hücreyi ihtiva eder. Buradaki garnizon bir komutan ve üç yüz erdir. Sultan Murad tarafından yapılmış bir camii, iki buğday ambarı ve yüz topu varıdr».

Muzaffer Esen

ANADOLU LİSESİ — Son yarım asrın seçkin muallimlerinden ve büyük mürebbilerden Harun Reşid Kocacanın kurduğu bir hususî mektepdir; Harun Reşid Kocacan, İstanbul Erkek Öğretmen Okulundaki Tabiiye öğretmenliğinden emekliye ayrıldıktan sonra, dinç vücudu, cevval zekâsı, irfan ve malûmat

ve tecrübe hamulesiyle evinde oturmağa tahammül edememiş, has mânada mürebbinin mücessem aşk olan kalbine lâik bir iş olarak kurduğu bu lisenin muhakkak ki pek yorucu olan müdürlük vazifesini de üzerine almıştır (B. : Kocacan, Harun Reşid).

Anadolu Lisesi 18 Birinciteşrin 1945 de kurulmuş ve tedrisata Kadıköyünde İbrahim Ağa çayırı arkasındaki Sokolluzâdeler köşkünde 27 Teşrinisani 1945 salı günü başlamıştıtır. İlk ve orta kısımları da vardır; mektebin 1 numaralı talebesi Mehmed Erdoğan Gözel isminde bir çocuk olmuştur. 1946 da talim heyetini şu zatlar teşkil etmekte idi:

Edebiyat: Niyazi Akkan, Ali Riza Özkut, Tarih: Faik Işın. Atike Elkorek, Coğrafya: Münir kaytaz, Cenab Orhon, Ruhbilim: Zeki Orçam, Matematik: Saib Alpay, Kimya: Abdülkadir İdil, Rasim Tuluz, Tabiiye: Harun Reşid Kocacan, İngilizce: Meliha Atakan, Fransızca: Destine Beytur, Almanca: Ernest Engelberg, Askerliğe hazırlık: Şükrü Öntan, Jimnastik: Selim Duru.

Anadolu lisesi, yatılı ve yatısız, kız ve erkek lisesidir: 1945 yılı tanzim edilmiş prospektüse göre yatılı talebeden ilk kısım için 850 lira, orta ve lise için 900 lira, yatısız talebeden ilk kısım için 175 lira, orta ve lise için 200 lira ücret alınır. Öğle yemeğini mektepten yemek istiyen talebe ayrıca ayda otuz lira tablidot ücreti öder.

Muhterem Harun Reşid Kocacan 1946 dan sonra mektebin kurucu sermâyesini temsil edenlerle derin prensip ihtilâfına düşmüş ve lisenin evvelâ müdürlüğünden ayrılmış, sonra müesseseyi tamamen terketmiş ve hüzün içinde vefat etmiştir.

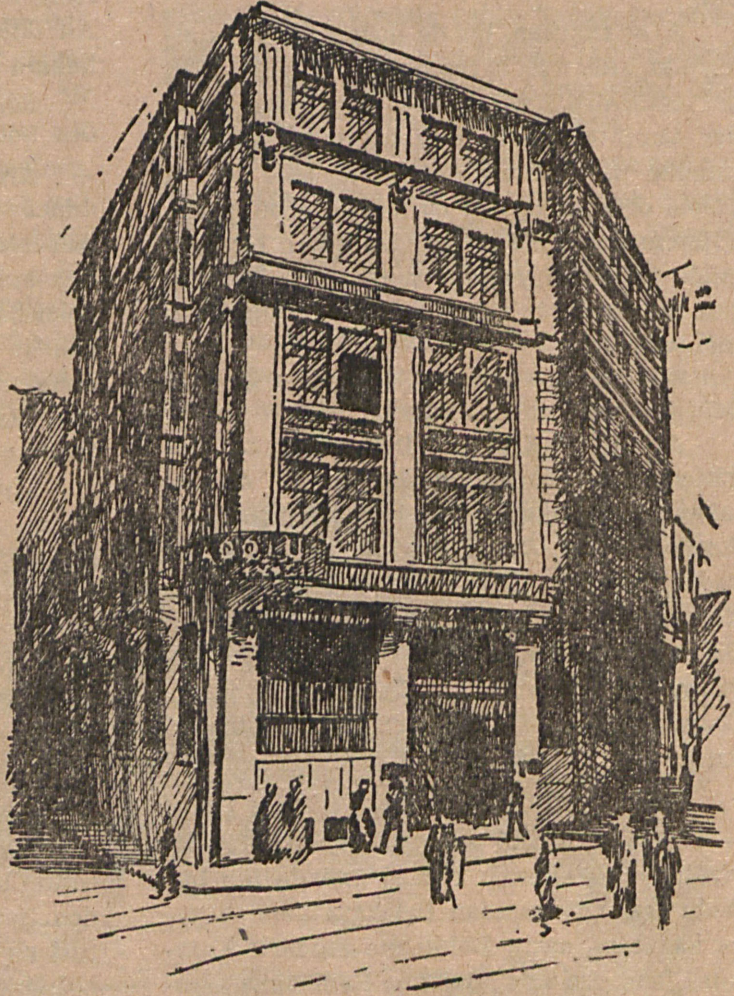
Anadolu Lisesinin 1946 dan bu yana durumunu, vâki ise, çatısı altındaki inkişâfı, tedris techizâtını ve kütüphanesini, talebe hayatını ve akademik atmosferini, müteaddit yazılı müracaatımıza mektep idâresince cevap verilmediği için tesbit edemedik. Yine tesbit edemediğimiz bir târihde Pertevniyal Lisesinin târih muallimi Bay Rahminin mülkiyetine geçmiş, bu zât mektebin müdürlüğünü de uhdesine almıştır.

ANADOLU SİGORTA T.A.Ş. — Memleketimizin en değerli ve ileri malî Devlet Müessesesi olan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ile iktisadî bünyemizde çok feyizli eserler yaratmış bulunan Türkiye İş Bankasının müştereken kurdukları bir müessesedir.

Esas nizamnamesi, İcra Vekilleri Heyetinin 8 mart 1925 tarihli toplantısında kabul edilerek Türkiye Cumhuriyeti Riyasetinin yüksek tasdikine iktiran etmiş ve 18 mart 1925 tarihinden itibaren sigorta muamelâtına başlamıştır.

İlk teşekkül sermayesi olarak 500.000 lira ile işe başlayan bu Şirketin hali hazır sermayesi 1.500.000 liradan ibaret olup, beheri 50 Türk lirası kıymetinde 30.000 hisseye ayrılmıştır.

İşbu sermayenin yanında ihtiyatlarının

Bağçekapusunda Anadolu Hanı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

ÇAKMAKÇILAR YOKUŞUNDA BÜYÜK YENİ HAN

(W. H. Bartlett'den Sabiha Bozcalı eli ile)

Türkiye klişehânesi

Nurgök Matbaası

bugünkü mikdarı 31.439.812 liraya baliğ olmuştur.

Şirketin muamelât merkezi halen İstanbul'da Galata Rıhtım caddesinde Denizcilik Bankası Anonim Ortaklığının hastahanesi karşısında kendi malı olan Anadolu Sigorta hanındadır.

Anadolu Sigorta Şirketi; İlk önce, 4 üncü Vakıf Hanında faaliyete başlamış, 1936 yılında Büyük Postahane karşısında Kınacıyan hanına geçmiş, iş ve personel adedinin artması dolayısiyle 1947 yılında satın aldığı Hüdavendigâr hanında gerekli tadilâtı yaptırarak mezkûr hanın ismini «Anadolu Sigorta Hanı» şeklinde değiştirmiş ve bu handa muamelâtını devam ettirmeye başlamıştır.

Anadolu Sigorta Şirketi bidayette; Yangın, Nakliyat ve Kaza sigortaları ile işe başlamış, 1927 senesinde «Hayat» kısmını tesis ederek bu branşda da faaliyete geçmiştir.

Kıymetli İdarecilerinin dirayetli sevk ve idareleri ile kısa zamanda muamelâtı genişleyip büyüyen ve sermayesi, ihtiyatları, teşkilât ve tekniği kuvvetlenen bu millî müessese, teşekkül ettiği tarihe kadar memleketimizde sigorta edilmeyen ve ticarî malî, iktisadî ve içtimaî bünyemize ehemmiyetli zararlar veren bir çok rizikoları sigorta etmek imkânlarını temine ve bu suretle millî servetimizi korumağa muvaffak olmuştur.

Anadolu Sigorta Şirketinin 1925 sensinden itibaren tatbike başladığı mezkûr sigortalar meyanında; menkul ve gayrı menkullere yangın ve yangın yüzünden ileri gelen zarar ve ziyan, malların vapur, motör, Tiren, Kamyon ve Uçak ile naklinden doğan hasar ve zayiata, gemilerin çatışması, karaya oturması, büyük avarya hâdisesine maruz kalması ve batması hallerinden doğan zararlar ve paylarına, Otomobil, Kamyon ve Motosiklet gibi nakil vasıtalarının çarpışma, devrilme, yanma ve çalınma gibi rizikolardan ileri gelen gövde (Kasko) hasarları ile trafik kazalarından mütevellit bedenî ve maddî zarar tutarlarına ve malî mes'uliyetin netayicine, hisse senetleri ile tahvilât ve paraların bir yerden diğer bir mahalle nakilleri dolayısiyle vakî zayiata ev eşyasının ve kofruforlarda bulunan ziynet eşyası ile hisse snedatı ve tahvilâtın sirkatine, vitrin ve masa camlarının kırılmasına, inşaat müteahhitlerinin bilûmum (All Risk) malî mesuliyetlerine, şahısların ölümüne, muvakkat veya damî tam ve kat'î veyahut kısmen kat'î malûliyetine karşı sigortaların ve bunlardan maada; Yıldırım, infilâk, zelzele, hava gazı iştiali, Tayyare Pilot ve Yolcuları sigortalarını; Atölye, Fabrika, Maden ocakları gibi iş yerlerine ve ticarethane, Bankalarda ve malûliyet hallerinde tazminat itasını; muayyen bir yaşa vardıktan sonra Emeklilik maaşı tediyesini; Hastalık zamanında hastahane parası ile tedavi ücreti ve yevmi tazminat verilmesini temin eden Grup sigortalarını, Öksüz ve Yetim kalan çocuklara tahsil parası, evlenecek kızlara cihaz parası; İhtiyarlıkda veya malûliyet halinde irat verilmesini temin eyleyen bir çok Hayat sigorta şekillerini; her müessesede toplu olarak çalışanların uğrayacakları kazalardan dolayı iş sahibine malî mesuliyeti temin eden Kollektif iş kazaları sigortasını sayabiliriz.

Bu yeniliklerle, Anadolu Sigorta Şirketi kuruluşuna kadar mahdut ve muayyen bir daire içinde ve klâsik tarzda yürüyen Türkiye sigortacılğında şüphesiz, yeni sahalar, yeni ufuklar açmış ve bugün her müesseseyi, her aileyi ve her ferdi her zaman uğrayabilecekleri her türlü âfetlerden maddî, manevî zazarar ve acılarından koruyabilecek bir kudret iktisap ederek millî servetin muhafazasına

Muamelâtın mahiyeti	1930	1940	1950	1955	1958
Yangın Prodüksiyonu	578.536.—	1.002.890.—	4.631.178.—	9.488.009.—	15.229.591.— T.L
Nakliyet »	146.881.—	905.775.—	1.335.135.—	3.089.804.—	6.124.973.— »
Kaza »	17.851.—	72.628.—	317.817.—	1.803.014.—	3.390.078.— »
Hayat Primi	97.860.—	293.813.—	1.042.665.—	2.552.200.—	3.693.459.— »
Hayat müemmen kapitali	909.777.—	876.985.—	19.730.433.—	53.421.609.—	100.664.618.— »
Umum ihtiyatları	728.775.—	2.818.486.—	9.785.793.—	18.967.955.—	31.439.812.— »
Acente adedi	109	271	418	703	748

Anadolu Sigorta Şirketinin Muamelât İstatistiği

hâdim ve âmil en büyük sigorta müessesesi olmuştur.

Anadolu Sigorta Şirketinin ilk idare meclisi reisi; Şirketin kurulmasına âmil olan Muhterem Reisi Cumhurumuz Celâl Bayardır. Mumaileyhin değerli ve isabetli irşat ve direktifleri ile bu Sigorta Şirketi kısa bir zamanda Türkiye Sigortacılık ailesinin en ileri ve en kudretli bir uzvu olmuştur.

Muhterem Celâl Bayar'ın 1932 senesinde İktisat Vekâletine tayini ile açılan riyaset mevkiine; 1957 senesine kadar, sırası ile şu şahıslar seçilmiştir:

Fuad Bulca (Rize Meb'usu)
Şefik Türsan (Emekli general) 1939
Kadri Musluoğlu 1942
Adnan Halet Taşpınar 1947
Mahmud Nedim Ersun 1950
Ahmet Aksoy 1952
Ali Fuad Dülger 1958

Şirketin İlk Müdürlüğüne 16 Mart 1925 de Bay Ahmet Vefik Sertel tayin olunmuştur.

Anadolu Sigorta Şirketinin dahilî ve haricî muamelâtında idarî ve teknik teşkilâtının tamamlanmasında ve tekâmülünde birinci Müdüriyet Heyetinin değerli hizmet ve gayretleri geçmiştir. Bay Ahmet Vefik Sertel 14 Nisan 1928 tarihinde Şirket Fen Müşavirliğine tayin olunmuştur. Bundan sonra 1955 senesine kadar Anadolu Sigorta Şirketi müdürlüğüne sırasiyle şu şahıslar gelmiştir:

Rabbani Tunaman (Milli Reasürans Müdürü)

Ahmet Vefik Sertel (ikinci defa) 1935

Halil Mir'at Yenel 1935

Suphi Tanel (Ziraat Bankası Um. Md. Muavini) 1947

Reşit Eğeli (İller Bankası Um. Md.) 1951

Osman Nuri Göver (Merkez Bankası Um. Md.) 1953

Veysi Emre (İnan Sigorta Şirketi Müdürü) 1955

Hissedar bulunan T.C. Ziraat Bankası ile Türkiye İş Bankasının bütün Şube ve Ajansları Anadolu Sigorta Şirketine Acentelik yapmakta ve ayrıca bu Şirketin Şube ve hususî Acentelikleri de bulunduğundan, idarî ve teknik teşkilâtının kudret ve vüs'atı, sermaye ve ihtiyatlarının verdiği tam emniyet ve iş hacminin ehemmiyeti itibariyle Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketinin Türkiye Sigortacılığında işgal eylediği yüksek mevkii aşağıdaki rakamlar açıkça ifade etmektedir.

Bu rakamlar, adı geçen Şirketin tam mânası ile olgunlaşarak sigortacılığın bütün branşlarında her türlü talep ve ihtiyaçları karşılayabilecek durumda bulunduğunu göstermektedir.

Anadolu Sigorta Şirketi; bugün Memleketimizde mevcut sigorta Şirketlerinin bazılarında halen Müdürlük yapan ve kendi bünyesinde çalışan mütehassıs elemanların yetişmesine ve sigorta bilgisinin yayılması için kitap ve broşürler neşredilmesine âmil olmakla, bu sahada hakikî bir okul vazifesini görmektedir.

Bibl. : Şirketten alınan not.

ANADOLU VAPURU (11 Numaralı) — Şirketi Hayriyenin en eski vapurlarından, makinesi 80 beygir kuvveinde bir gemi idi; hizmete Rumî 1273 (M. 1857) de girmiş, Boğaziçi sularında 29 temmuz 1306 (1890) tarihine kadar otuz üç yıl çalışmış, ilgasına karar verildiği gün, son şamandıra seferinde bir mavunaya çarparak batırmış, ilk ve son kazasını yapmıştı.

ANAFOR — Dilimize rumcadan girmiş bir kelimedir, akıntının aksine akan, su, cereyan demektir. İstanbul Boğazında akıntının sert olduğu bâzı noktalarda anafor, bu ters akış suyun burgu gibi dönmesine, dönen suyun merkezinde her şeyi içine çeken bir çukur açılmasına, o noktanın bir girdâb hâlini almasına sebep olur. İstanbul halkı bu kelimeyi, «akıntının aksi istikametinde cereyan» yerine değil de, işte bu girdâb karşılığı kullanır.

İstanbul Boğazında en geniş, şiddetli anafor Arnavudköyünde Akıntı burnundadır.

Bu kelime türk divan edebiyatına Sürûrinin «Hezliyat» ında şu beyit ile girmiştir:

Akla yelken idüb urdukca kıyıda küreği
Anafor suların akıntı gibi çağlattık

Şâirin bu beytinden de vâzıh olarak anlaşılıyor ki sâkin, durgun sularda sandal, kayık küreklerinin açdığı girdabcıklara da anafor denilmiştir.

ANAFOR — İstanbulun külhâni ayak takımı ve hâneberduşları argosunda:

1 — Emek ve zahmet çekmeksizin elde edilen şey, hak edilmeden kazanılan menfaat,

para. Misal: «Anaforu kim sevmez ulan!..», «Herif anafordan yaşıyor..»

2 — Vazife ve salâhiyet sui istimali ile temin edilen menfaat. Misal: «O işin anaforu çoktur..», «Bir papel yevmiye, beş kâğıd da anafordan çıkarıyorum.»

3 — Çalmak, aşırmak. Misal: «Piçi dikiz et, anaforcudur..», «...... manavdan da bir portakal anaforladım».

Kelime İstanbul argosuna Birinci Cihan Harbi içinde girmiştir. 1918 bozgunu yılında çıkan meşhur «Recebim» türküsü ile de edebiyatımıza geçmiştir:

Gemilerde tâlim var
Bahriyeli yârim var

Hani benim Recebim..
Recebim, sarı lira vereceğim
Gelmezsen anafora vereceğim...

Ahmed Rasim çocukluk hâtıralarını topladığı «Falaka» adındaki eserinde, bir âmin alayında bahşiş aldığını anlatırken kendisine geçmez Mısır parası verildiğini yazıyor, ve: «Anladınız ya... O yaşdaki anafor kazançlarda bile talihsizlik yakamı bırakmıyordu» diyor.

ANA GECESİ — Zamanımızda tamamen unutulmuş, terkedilmiştir, İstanbulun eski hayatında, çocuk doğumu aile mürüvvetinin akrabalar, ahbablar ve komşularla tes'id edildiği bir gece, loğusanın yataktan kalktığı, doğumun yedinci gününün gecesidir ki, toplantıya çağırılacaklara, dâvetnâme yerinde, şişeleri gazboyamalarına sarılı, gelin telleri ve kordelâlarla süslü kırmızı loğusa şerbeti gönderilirdi. Sâdece kadınlar tarafından tes'id edilen bir gece idi. Yakın akrabalar, dostlar, bebeğin yüzünü görmek için yüz görümlüğü hediyeler getirib kundağına kendi ellerine iliştirir, takarlardı.

ANAHTAR AĞASI — İstânbul sarayında Edurunu Hümâyunda kırk nefer Hasodalı Zülüflü Ağadan birinin unvânıdır (B.: Topkapusu Sarayı; Enderun Hümâyun; Hasoda; Zülüflü Ağalar). Hasodanın kıdemlilerinden, bu en yüksek Enderun koğuşunun mevki itibârı ile yukarıdan aşağı beşinci simâsı idi; kendi altında, Anahtar Ağalığı yolundaki olan P e ş k i r Ağası idi. Anahtar Ağası terfi ettiği zaman sırası ile Dülbend Ağası, Rikâbdar Ağa, Çuhadar Ağa ve nihayet Silâhdar Ağa, Enderunun en büyük zâbiti, âmiri olurdu (Bütün bu isimlere bakınız).

Anahtar Ağası ve Anahtarağası Kâtibi
(Resim: Behçet)

Anahtar Ağasının vazifeleri şunlardı: Kendi altındaki hasodalı ağaların vazifelerini kontrol etmek ve aralarında iyi geçinmelerini sağlamak; Hasoda ve diğer bütün Enderun koğuşlarındaki oğlanlardan hastalananları

hastahâneye göndermek, hasta olanların İstanbulda evleri varsa veya çok yakın bir akraba yanına evci izni varsa, nezâret altında evine gitmesi için izin vermek; Saraydan çıkmak, saraydaki mevkiine lâyik bir devlet hizmeti, memuriyet ile, çırağ edilmek isteyen enderunluların bu dileğini Silâhdar Ağaya arz etmek; sabahları Enderun koğuşlarındaki bütün ağaların sabah namazına kaldırılmasına nezâret etmek, onların Ağalar Camiine girmesindeki intizamı temin etmek; aşağı koğuşlardaki acemi ağaların okuyup yazmalarına nezâret etmek; geceleri Enderunda kilidlenmesi mûtad kapuların anahtarlarını alup muhafaza etmek ki unvanı bu vazifesine nisbetle verilmişti. Padişâh yemek yer iken de sofrasında hizmet edenler arasında bulunurdu.

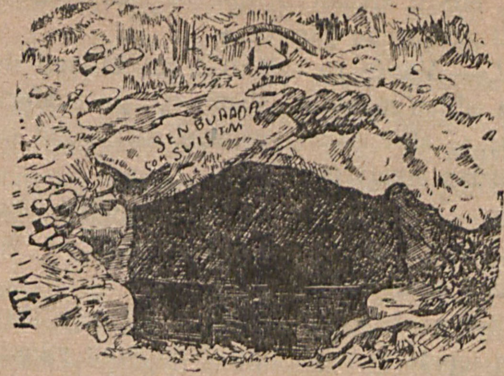
Padişahlar bahar, yaz ve güz mevsimlerinde İstanbulun muhtelif yerlerindeki Sahilsaray veya Kasırlara göç ettiğinde, muhtelif hizmetleri için bütün hasodalılarla aşağı koğuşlardan münasip miktarda zülüflü oğlan da maiyeti şâhânede götürülürdü; Hasodadan yalnız Anahtar Ağası, bırakılan oğlanlara nezâret etmek için Topkapusu Sarayında kalırdı.

Emin Cenkmen «Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri» adındaki büyük emek mahsulü kıymetli eserinde Anahtar Ağasının kıyâfetini de târif etmiştir ki aşağıdaki satırları azıcık tâdil ile oradan alıyoruz:

Başlarına som sırma işlemeli serpûş giyer, vazifesi başında serpûşunun iki yanına zülüflerini takardı (B. : Zülüf); geniş ağlı ve paçaları ayak bileklerine kadar inen kırmızı şalvar giyer, şalvarın üstüne uzun entâri giyüp beline şal kuşak sarardı, onun üstüne de kolları dirseğe kadar yırtmaçlı kaftan, ayaklarına da sarı sahtiyandan yemeni giyerdi. Kuşağında da müzeyyen kabzalı bir bıçak taşırdı.

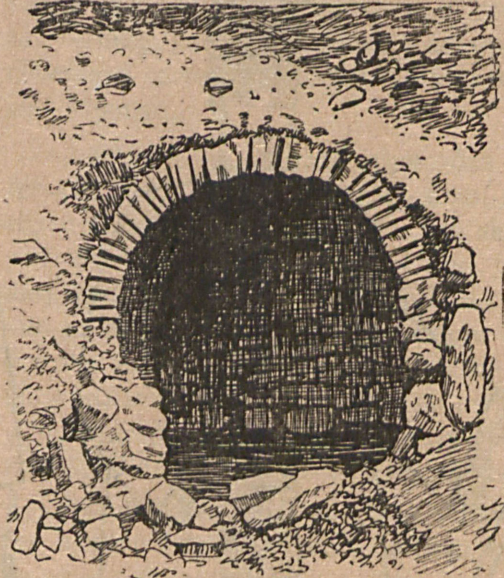
ANALİPSİS AYAZMASI — Kuruçeşmede Kireçhâne Sokağında Bay Sezainin sahibi bulunduğu, B. Süleymanın da işlediği bağçededir; kayaların altında eni 1,70 m. ve boyu 3 m. olup zemini kaba taş döşelidir. Ön kısmı ahşab bölme içine alınmıştı; kapudan girince karşıda 1 m. çapında, ahşab korkuluklu bir kuyu vardır. Panayırı paskalyadan kırk gün sonra gelen perşenbe günü yapılır (1959).

Hakkı Göktürk

Çengelköyünde Analipsis Ayazması
(Resim: Behçet)

ANALİPSİS AYAZMASI — Çengelköyünde Çınarlıderedir; halk ağzında Çoban Ayazması denilir; köyden bir saat mesâfede iki tepecik arasında çınar ağaçlarının yanındadır; Bekârderesi Sokağından gidilebilir. 1,5×1 m. genişliğinde, içinde tertemiz bir su bulunan bir tonostur (1959). **Hakkı Göktürk**

Maltepede Analipsis Ayazması
(Resim: Behçet)

ANALİPSİS AYAZMASI — Maltepede Gülsuyu Sokağından gidilir, köyden yarım saatlik yerdedir, bir tepe eteğinde ve bir çınar ağacı yanındadır. 1×1 m. genişliğinde, içinde berrak bir su bulunan bir tonostur (1959).

Hakkı Göktürk

ANALİPSİS AYAZMASI — Samatyada Akıncı Sokağında ayni adı taşıyan kilisenin

avlusundadır. Mâbedin ikonostasion tarafına yapılmış olup üzeri câmekân örtülü ise de sonrada Çimento kaplanmıştır. 8,80 m. uzunluğunda olan ayazmanın ön kısmı 1 m., arka kısmt 3 m. genişliğindedir, zemini çini döşenmiştir; içinde yüksek mermer bilezik bir kuyu ve üç musluklu bir mermer tekne vardır, suyu kuyudan tulumba ile çekilir. Duvarında taş üzerine yapılmış bir «Urûcu İsa» resmi vardır; onun altında da Meryem ile Havvariyûnu tasvir eden bir duvar resmi vardır. Ön kapısı camekânlı ve demir kanatlı olup arkada açılan bir kapısı daha vardır.

Hakkı Göktürk

ANALİPSİS KİLİSESİ — Samatyada Akıncı Sokağındadır; mâbed kapusu üzerindeki kitâbeye göre 1832 de Patrik Konstantinos zamanında Konstantin adında bir kalfa tarafından yapılmıştır. Dört duvar üzerine kiremit döşeli bir çatıdan ibarettir. Ahşap narteksi camekânlı olup geniş tavan duvarlarla ahşap sütunlar üzerine oturmuştur; zemini mermer döşelidir. Ahşap ikonostasionu büyüklü küçüklü üç sıra gümüş kaplı, gümüş çerçiveli ikonlarla son derecede süslüdür. Müteaddid avizeler, kandiller, şamdanlarla tezyin edilmiş olan mabed gayet kasvetlidir. Çanı avluda mütevelli odasının duvarı üzerindedir

Hakkı Göktürk

ANALİPSİS KİLİSESİ — Bakırköyünde Teyyarecihayreddin Sokağındadır; rum mezarlığında bir mezarlık kilisesidir. Dört kârgir duvar üzerine kiremit örtülü çatıdan ibaret bir yapıdır; yapan Ahileps Aleksiu adında bir kalfadır, adı, ön cebhenin sol köşesinde yazılıdır. Mezarlık kapusunun üstünde 1899 tarihi kilisenin yapı tarihi olacaktır. Çatı duvarlarla altı ahşab sütuna dayanmaktadır; tavanın ortasında bir pantokrator kompozisyonu vardır.

Hakkı Göktürk

ANAM AVRATIM OLSUN — İstanbulun hâneberduşlar arasında büyük yemin; şâyanı dikkattir ki dilleriden düşmez ve hemen her söz başında kullanılır.

ANAM BABAM — İstanbul argosunda serseri muaşeretinde «kardeşim, canım, yavrum» gibi sevgi hitâbı; serzeniş ve ihtar yolunda da kullanılır:

Anam babam, çuvalı sırtıma vuruver!
Anam babam, sen de mi kazıklıyacaksın?
Çok konuştun be anam babam!..

Bibl.: Ferid Devecioğlu, Türk Argosu.

ANANAS SOKAĞI — Fatih kazasının Karagümrük nahiyesinin Dervişali Mahallesi sokaklarındandır; Dolaplıbostan Sokağı ile Sarayağası Caddesi arasındadır; Ancak üç adım genişliğinde ve kısa; kaba taş döşeli, düzgün, temiz sessiz bir sokaktır; evleri birer ikişer katlı, birbirine bitişik ahşap yapılar olup dar gelirli aile meskenleri olduğu pek aydın görülüyor (Nisan 1946). Eski şehir rehberinde adı Araplar Sokağıdır, 1934 rehberinde bu adın «Ananas» gibi, İstanbul halkından ancak beş on kişinin yılda bir defa bile yemediği bir meyva adına tahvili pek garip bir fantezidir; 1946 daki duruma göre sokak sekenesinin fakri hali ve üzerinde oynaşan çocukların yalnız ayakları karşısında ise bu isim, hazin bir tezat teşkil ediyordu.

Bibl.: REK, Gezi notu.

ANANİADİ (Şişman Yanko) — Aşağıdaki notlar 1946 da Sermed Muhtar Alus tarafından verilmişti: «İstanbulun ticaret âlemi şöhretlerinden; İkinci Abdülhamid devri sonlarından son yıllara gelinciye kadar büyük şehrin namlı bir manifaturacı - tuhafiyecisi; kurduğu müessese bu satırların yazıldığı sırada oğullarının idaresinde namlı bir mağaza olarak devam edegelmektedir. Postahâne önünden Meydancığa giden Yeni Postahâne Caddesindedir. İstanbul halkı, bilhassa hanımları «Şişman Yanko» derlerdi. Bu lâkabı, gayet şişmanlığından ötürü verilmişti, boynunun altı gabgablı, göbekli bir adamdı.

«Umumî kanaate göre ketenin, pikenin, patiskanın, mermer şahinin en âlâsını o satar; orada bulunan, İstanbulun bir yerinde, ne Kapalıçarşıda, ne Bahçekapısında, ne de Beyoğlu mağazalarında bulunur. Sonraları manifaturacılık ve tuhafiyecilik de yapmağa başladı. Abdülhamid devrinde bütün kibar takım, vükelâ ve vüzera familyaları hep onun mağazasından alış veriş ederlerdi. Hele bir düğün, doğum olacaksa, çeyizlik, lohusalık ketenler, mermer şahiler, patiskalar; geline, damada, doğuracak tazeye iç çamaşırları oradan tedarik edilirdi, mağazanın kapısı konak arabalariyle dolardı.

«Oğulları, damadları dükkânda tezgâhtarlık ederlerdi. Şişman Yankonun Kadıköy tarafında Selâmi Çeşmesinde Bağdad Caddesin-

de bir köşkü vardı. Yazı orada geçirirdi; çorbacı, balık sevenlerdendi, Çifte havuzların deniz kıyısında mükemmel bir balık kayığı, içinde de kendine mahsus aylıklı iki balıkçısı vardı; her gece denize açılırlar; güneş çıktıktan sonra dönerek sepet sepet mercan, barbunya, tekir gibi nefîs balıklar; istakozlar, gelincikler avlayıp köşke taşırlardı».

ANANYAN (Dr. Miralayı Civani Bey) — Değerli bir Ermeni tabibidir. 1848 de Beyoğlunda doğmuştur. Tahsilini Mıhitaryan Mektebinde yaptıktan sonra leylî talebe olarak Askerî Tıbbiyeye girmiş ve 1872 de yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur; bir müddet sonra Paris'e gönderilmiş ve orada kulak, burun ve boğaz hastalıkları ihtisas tahsilinde bulunarak İstanbula avdetinde Askerî Tıbbiye Mektebine yardımcı müderris tayin olunmuş ve Hastahanelerde de vazifeler deruhde etmiştir. Çalışkanlığı ve hazakati ile temâyüz etmiş, 1899 yılıda da miralaylığa terfi etmiştir; az sonra da Askerî Tıbbiyenin boğaz, kulak ve burun hastalıkları kürsüsüne müderris tayin olunmuştur. Rıza Tahsin Beye göre otuzbeş yıl hizmette bulunduktan sonra tekaüde sevk edilmiştir.

Merhum Sermed Muhtar Alus 1946 da İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği notta bu meşhur hekim hakkında şunları yazıyor:

«Pek çok talebe yetiştirmiş, zarafeti ve tatlı dili ile kendisini herkese sevdirmişti. Dili ağdalı bir Ermeniceye fazla çalar, hastalarına karşı gayet samimî ve müşfik davranır, tuhaf fıkralar anlatır, ilk çağrıldığı bir evden dahi kırk yıllık bir dost tesiri bırakıp ayrılırdı».

Prof. Ananyan Bey Osmanlı Hükûmeti tarafından muhtelif nişanlarla taltif edilmiş, ezcümle 1904 de ikinci sınıf Mecidiye Nişanı ile mükâfatlandırılmıştır. Birinci Cihan Harbinden sonra Paris'de yerleşmiştir, hicretinden sonraki hayatı tesbit edilemedi.

Kevork Pamukcuyan

ANASININ GÖZÜ — İstanbul argosunda son derecede zekî, son derecede kurnaz, son derecede cessur ve cüretkâr; bahsi geçen bir çocuk ise ayrıca, yaşından umulmayan kabiliyetlere sahib, tecrübeli, yaşından umulmayan şeyleri bilen, yapan mânâsına.

Misal:

— Ulan o bacak kadar çocuk be..

— Bacak kadar çocuk ama anasının gözü.!.

ANASTAS — Geçen asır ortalarında Cibalinin namlı meyhanelerinden; eski gedikli meyhanelerin bu semtte sonuncularından idi.

ANASTAS (Ferace terzisi) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında 1892 senesine kadar yaşmak, ferace modası devam etmiş, sonra yasak edilmişti.

İstanbulda kibar hanımefendilerin en baş ferace terzisi bu Anastaş Usta idi; dükkânı kapalıçarşıda, Kürkçü Hanının kapısının karşı tarafında idi. Kıranta bir rum; bodur bir oğlu, dalyan gibi de bir gelini vardı. Feraceyi o keser, hanımlara provasını da gelini yapar, pek çok para kazanırlardı. Anastasın makas ve dikişi üstüne ferace yaptırılamaz denilirdi.

Kumaşı kendinden olmak üzere ağır bir feraceyi on, on iki liraya mal eder, yalnız el emeği üç dört liradan aşağı almazdı.

Sermed Muhtar Alus

ANASTAS (Kemançeci) — Asrımız başlarında şöhret yapmış rum asıllı bir sâzende; T.Y. Öztuna İstanbul Ansiklopedisine verdiği notda bir nihâvend taksimi olduğunu söylüyor; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Bible. : T.Y. Öztuna, Not.

ANASTAS (Kız) — Bir İstanbul kopuğudur; tulûatın son devrinde sahneye çıkmış oyuncu komiklerden; Mütareke senelerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Şehzadebaşı, Kuşdillerindeki komik Naşid'in Fahrinin, Dümbüllü İsmailin tulûat tiyatrolarında oynamıştır. Gözleri şaşı bir rum genciydi. Bir rum kokana ile beraber varyete numaralarına çıkıp tangolar, apaş dansları oynar; sonra kadın kıyafetine girip fistan giyip, pudralar, allıklar içinde tek başına yine numaralar, dans lar yapardı.Rollerinde gayet muvaffak olur, çok alkışlanır, onu sahnede ilk görenler erkek olduğuna ihtimal vermeyip kadın sanarlardı.

Ahlâksızlık ve küstahlığının neticesi olarak hudut dışına çıkarıldı ve memleketimize dönmesi yasak edildi.

Sermed Muhtar Alus

ANASTAS AMİRA — Aslen Egin'in Vank köyünden, ortodoks mezhebine mensup bir Ermenidir. İstanbul'a geldikten sonra devlet ricalinin hizmetlerinde bulunmuştur. 1832 de Yedikule Ermeni Hastahanesi tesis olunurken

maddî mühim yardımda bulunmuştur. Keza «Maşdotz» (İbâdet ve mezhebî merâsim) adlı dinî bir kitab da neşrettirmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ANASTASİADİS (YOANNİS) — Rum maarif ve din adamı; 1834 de Kayserinin İncesu kasabasında doğmuş, üç yaşında babadan yetim kalmış, anasının gayreti ile memleketinin rum ilk okulunda okumuş, on yaşında iken, Kayseri metropolidi Paisios tarafından anağnostis kilisede mukaddes kitaplardan parçalar okuycu) seçilmek sureti ile kiliseye intisap etmiştir. 1851 de onyedi yaşında iken İstanbula gelerek Heybeliada Ruhban Mektebine girmiş, buradan 1859 ilâhiyat diploması almıştır ve ayni mektebe muallim olmuştur. 1863 de Atinaya giderek Yunan Millî Üniversitesinde iki yıl felsefe tahsil etmiştir; tahsilini Strazburg ve Haydelberg üniversitelerinin ilâhiyat fakültelerinde tamamlamış, fransızca ve almanca öğrenmiş, 1867 de İstanbula dönerek Heybeliada Ruhban Mektebindeki muallimliğine çok geniş selâhiyetle tekrar başlamıştır; 1872 de papas, az sonra da arhimandrit (mümtaz papas) olmuştur. 1875 de Bon'da toplanmış olan Eski Katolikler Konseyinde Fener Rum Ortodoks Patrikhânesini temsil etmiş, ayni yıl içinde de Fener Rum Mektebi Kebirine müdür tayin edilmiştir; bu vazifede üç sene kalarak 1878 de Patrik İkinci Yoakim tarafından Kayseri metropolidi seçilmiştir.

Memleketine gitmeden İstanbulda «Kayserliler Yardımlaşma Cemiyeti» ni kurmuş, 1882 de, Fransada tavattun etmiş Rodokanakis'in yolladığı 5000 frank ile Tasova İlâhiyat Mektebini, 1885 de de Kayseri Rum Merkez Kız Lisesini kurmuştur, 1891 de de yine Kayseride büyük bir Rum Yetimhânesi açmıştır. 1886 da Patrikhânenin Ayios Synodos (Sen Sinod) meclisine âza seçilmiştir. Bilgin, hayırsever, ahlâklı bir maarif ve din adamı olan Anastasiadis samimî bir türk dostluğu ile de tanınmıştı. 1902 de öldü.

Neoklis Sarris

ANAYAN (Dr. Kirkor) — Meşhur bir Ermeni hekimidir. 1770 de İstanbul'da doğmuş ve 3 Ağustos 1865 de Trieste'de vefat etmiştir.

İlk tahsilini İstanbul'da yaptıktan sonra, Venedikteki Mıhitaristler Mektebinde okumuş ve 1794 de Paduadaki Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Bilâhare İstanbul'a dönerek, Padişah fermaniyle Saraya alınmıştır. 1814-1815 yıllarında Sultanın gözdelerinden birinin hayatını kurtarmağa muvaffak olamadığı için korkusundan Trieste'ye kaçmıştır.

Kevork Pamukcuyan

ANAYAN (Pol) — Abdülmecid devrinde Galatanın tanınmış perakendeci tüccarlarından ve Şirketi Hayriye hissedarlarından; Kırım harbi sıralarında Şirketi Hayriye müdürlüğüne tayin edilen Ali Hilmi efendi zamanında bu şirketin meclisi idare âzalığında bulundu. O devirde büyük şehrin sayılı zenginlerinden biri olan bu zatın hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

ANBARCIZÂDE — On sekizinci asır çiçeklerinden; «Anbarcı sünbülü» adı ile tescil edilen çivit mavisi ğayet güzel bir sünbül elde etmiştir.

Bibl.: Ubeydullah, Tezkirei şükûfeciyan.

ANBARDAN ÇIKAN CESED VAK'ASI — Yeniçeri ocağının bir haşarat yatağı halini aldığı Üçüncü Selim devrinde hemen her gün bir cinayet, bir tecavüz, bir baskın, yahut bir kundak ve yangın haberi Büyükşehrin bir köşesinden dört bucağına süratle yayılır, çarşı ve pazarlarda, kahvehâne, han ve hamamlarda heyecanlı dedikodulara mevzu olurdu. (H. 1220) 1805 deki anbardan çıkan ceset vakası bunlardan biridir.

Bir gece sabaha karşı Ahırkapı dışındaki iskeleye bir kayık gelir, kayıktan bir tahta anbar çıkarılıp iskele hamallarından birine yükletilir, hamalın ücretini peşin ödiyerek: «Var götür sahibi Büyükgümrükte bekliyor.» derler. Hamal anbarı Gümrüğe götürür, fakat sahibi meydana çıkmaz.. civarda saatlerce gezip dolaştırır, yine bulamaz.. nihayet usanır, anbarı Gümrük önüne bırakıp gider.. birkaç gün sonra etrafa ağır bir koku yayılır.. ahali toplanıp sahipsiz anbarı açarlar ve müthiş bir cinayetle karşılaşırlar. Anbarın içinden parçalanmış bir erkek cesedi çıkar.. maktül teşhis edilemez.. katillerin de zabıtaya karşı meydan okuduklarına hükmedilir. Çünkü kast cinayetin kaybettirmek olsaydı, anbarı hamala yükletecek yerde kayıktan denize atarlardı, denilir. Bostancıbaşı Zernişanzâde İsmail Ağanın bütün gayretleri boşa çıkar, katiller bulunamaz.. kim olduğu öğrenilemiyen ölü defnedilir; fakat cinayetin dedikodusu İstan-

bulda aylarca çalkanır.. ıslahat teşebbüsleriyle mutaassıp ve muhafazakârların gayiz ve kinine hedef olan Üçüncü Selimin uğursuzluğu hakkında sözler söylenir.

Bibl. : Cabi Said Vekaayinâmesi.

ANBARLI ÇİFTLİĞİ — Küçükçekmece gölünün ağzından altı, yedi kilometre kadar ileride, deniz kıyısındadır. İstanbul civarlarına, bıldırcının pek çok düştüğü ağustosun on beşinden Kasım'ın kırkıncı gününe kadar geçen müddette Anbarlı, avcılar, ava meraklı beyler ve efendilerle dolardı (B.: Avcılar Köyü.

Sermed Muhtar Alus

ANBARLI KÖYÜ — Yazlık dinlenme yeri olarak İstanbul banliyösüne katılmak üzere bulunan bir balıkçı - rencber köyüdür. Küçükçekmeceden 7 - kilometre ilerde olup yolu Edirne asfaltından ayrılır; Küçükçekmeceye gelen her ara tireni bekleyen otobüsü vardır.

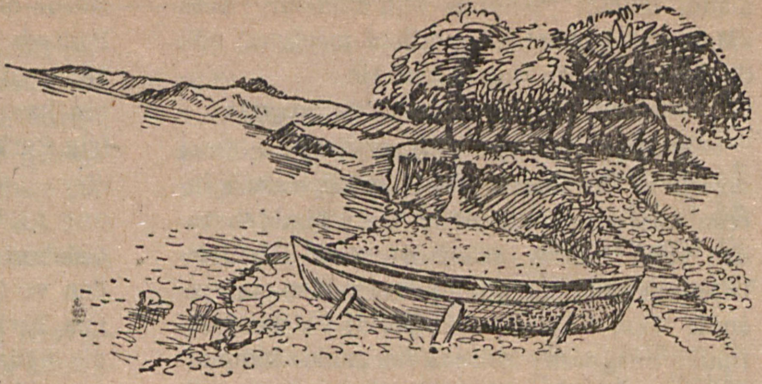
85 - 90 hânedir; Halkının bir kısmı büyük çiftçilerin topraklarında gündelikçi olarak çalışır; balıkçı reisler de, balık avı mevsiminde tayfalarını köy delikanlıları arasından alırlar. Beş on köylü de İstanbul fabrikalarında amelelik, işçilik yapar.

Köy, denize tatlı bir meyil ile inen arazide kurulmuştur. Tam deniz kenarı, bir adam boyu yüksekliğinde dik kesilmiştir. Sahil elvan çakılları ile meşhurdur. Bu güzel çakıllar villâ bahçelerini döşemek için sureti mahsusada aranırmış.

Balıkçıları bilhassa barbunya, tekir ve

Anbarlı köyü ve etrafı
(Kroki - harita: Hüsnü)

Anbarlı köyünün sahil kısmı
(Resim: Hüsnü)

kılıç avlamaktadır; pek iptidâi bir usûl ile, ağızlarına çuval, bez gerilerek atılan âdî küfelerde bir miktar da istakoz saydedilmektedir.

Balıkçı reislerin başında, köyün tek ufak gırgırı ile Hüseyin Çevik reis gelmektedir. Mevsiminde bu zatın yanında 18 - 20 tayfa çalışır. Yıllardanberi Küçükçekmece Kapanık dalyanını da kura gelmekte olan bu zât, İstanbul balıkhanesini en makbul balıklarla besleyen bu dalyanı, iki senedenberi malzeme ve adamsızlıktan maalesef kuramamaktadır. Gırgır sahibi olmamakla beraber yine 18 - 20 tayfa ile çalışan Kâni Reis köyün balıkçıları arasında mühim bir sîmâdır.

1952 yılına kadar köyde ancak iki sandal bulunurken, altı yıl içinde on tanesi motorlu olmak üzere sandal sayısı onbeşe çıkmıştır ki, balıkçılık yolunda mühim bir inkişafa işarettir. Köyün 4 bakkalı ve 4 kahvehanesi vardır. Bakkaliye dışındaki ihtiyaç maddeleri Çekmece çarşısından, yahut İstanbuldan temin edilir. 1957 yılına kadar her ev ekmeğini kendi yuğurur, pişirirken, hemen yanıbaşındaki Avcılar köyünde açılan bir fırın, köy kadınlarının elinden bu külfeti kaldırmıştır.

Üç çeşmesi vardır, üçünün de suyu ayrı kaynaklardan gelir.

1954 den beri sekiz köylü, evlerini İstanbuldan yazı geçirmek üzere gelenlere kiralamak suretiyle köye yeni bir inkişaf imkânı sağlamıştır; köy sandığının parasiyle de iki yazlık ev ya-

pılmış ve bir gazinoya başlanmıştır. Anbarlıdan Süleyman Coşkun ve Şevket Şeker, Küçükçekmeceden de Muammer ve Süleyman birer otobüsleri ile köyü Küçükçekmeceye bağlamışlardır. Çekmeceye gelen her tireni bir otobüs beklemektedir; otobüs ücreti elli kuruştur.

Anbarlı, Bizans devrinden kalma bir balıkçı köyüdür. 1912 de buraya Usturumca muhacirlerinden onbeş hane kadar Türk yerleştirilmiştir, 1918 mütarekesinde Rumlar türlü edepsizlikleriyle bu Türkleri köyden çekilmeğe mecbur kılmış, büyük zaferden sonra da Anbarlı Rumları mübadeleye tâbi tutularak yerlerine Selâniğin Kayalar muhaciri Türkler iskân edilmiş, o sırada kilisesi de mescide tahvil olunmuştur.

Denizden bakıldığı zaman, ağaçlar arasına gömülmüş olan Anbarlı köyünün manzarası son dercede şirindir. Mehtapta, grublarda köyün denizin temaşasına da doyum olmaz.

Köyün 1958 de büyük sıkıntısı geceleri ışık meselesi idi; elektrik yoktur, evler gaz lâmbaları ile, gaz darlığı yüzünden de mumlarla aydınlatılmakta idi.

Yukarıdaki maddede zikredilen Anbarlı Çiftliğinin Yerinde zamanımızda yeni bir köy, Avcılar Köyü kuruldu (B. :- Avcılar Köyü).

ANBER — Mâlûm madde, İstanbulun yaşlı kibar ve ricâli tarafından ve Osmanlı Sarayında kuvvei bahiyeyi takviye ve tezyid yolunda kullanılırdı, mâcunlara katılır, bâzan da hem bâhî hassası hem de güzel kokusu için kahve ile alınırdı. Anberli kahve için hususî fincanlar vardı, fincanın dibinde küçücük yarım kubbe şeklinde ve oymalı bir gümüş kapak bulunurdu, bu kapak bir anber topakcığının üstüne kapanır ve fincana kahve konulur, sıcak kahve ile eriyen anber hassası ile kokusunu kahveye verirdi. Tanınmış antikacılardan Nureddin Rüşdi Büngül 1939 da neşrettiği «Eski Eserler Ansiklopedisinde şu malûmatı kaydediyor: «Anber mâcunu saf bal ile karıştırılarak yapılırdı. Arıların ifrâzatından Lâden denilen madde ile karıştırılarak da anber tesbihler, fıncanlar, tabaklar, kâseler yaparlardı, anberi armut şeklinde dondururlar, mahfaza içine koyup koklarlar; eski paralardan mecidiye büyüklüğünde hurslar yapıp hususî yazı kalıpları ile üzerine gömme olarak «Şifâün li mâfüssudur» ibâresini yazarlar, nefes darlığına ilâç olarak yutturqurlar veya suyunu içirtirlerdi. İşe yaramayan tozlarını kalem şeklinde dondurup mübârek gecelerde «micmer» denilen şamdanda yakarlardı. Anberden iyi bir tesbih elli liraya, otuzüçlüsü onbeş liraya, anberden yapılmış fincan ve tabaklar beşer liraya kadar satılırdı. Ham anberin dirhemi üç altındı. Birinci Cihan Harbinden sonra tababette istimal edilmez olunca dirhemi yarım liraya kadar düştü. Anber tesbihler antikacılarda nâdir olarak görülmektedir. Yahudi antikacılar anber yağı ile yağlanmış âdi tesbihleri anber tesbih diye bazı safdil turistlere yuttururlar».

ANBER AĞA (Mustafa) — On yedinci asrın seçkin bestekârlarından ve hâfızlarından; İstanbulda doğmuş, sarayda yetişmiş, çırağ edildikten sonra da Enderunu Hümâyunda yazı hocalığı yapmıştır. (H. 1095) 1683 de öldü. Himmet zade Abdullah Efendi, bu kıymetli sanatkârın ölümüne şu güzel tarihi söylemiştir:

Mârifetde müştehir hem hüsni hatda mûteber
Yâni vâdisinde bir misli yok idi ol erin
Micmeri merk içre mahv oldukda târihîn didim
Bu dükkân içinde kalmadı nişanı Anberin

güfteleri Şeyh Mısrî Niyazi'nin bir evic diğeri uşak iki güzel ilâhisi vardır.

Nişancılığa kaydı hayat şartiyle tayin olunmuştu.

Bibl. : Mustakimzâde, Tuhfei hattatin; S. N. Ergun, Türk Dini Musikisi; I.

ANBERAĞA CAMİİ — (B. : Hazînedarağa Camii).

ANBER DUDU — 1908 den evvel ve Meşrutiyet, Umumî Harp ve Mütareke senelerinde, Bayram sokağında, Yeşil sokağa sapılan köşedeki 11 numaralı evde umumhanecilik etmiş bir Ermeni kadınıdır.

Evi Bayram Sokağı ve Yeşil Sokaktaki birkaç umumhanenin en müşterisi çok olanı, en rağbet göreni idi.

Dudu oldukça yaşlılığına rağmen gayet şen, alaycı, hazır cevap ve misafirlerinin kıratına göre davranmağı, nabzına göre şerbet vermeği bilenlerdendi.

Beyoğlunda gezip tozan takım birbirlerine takılırlar:

— Anber kokuyorsun! Maşallah maşallah!.. derlerdi.

Gözü tutmadığı kimselere, gayet nazikâne:

— Evim kompledir, yarın akşam teşrif et ciğerim! diye ağız yapar; gözü tuttuklarına yavaşçacık:

— Arka sokağa dolan! der, mutfağın daracık ve alçacık kapısından içeri alırdı.

Sermed Muhtar Alus

ANBER REİS (Arab) — İkinci Abdülhamid devrinin sonlarına doğru Üsküdarın namlı tulumbacılarından. İhtiyarlığında Karaca Ahmed tulumbacı ocağına reis olmuştu.

Üsküdarlı Vasıf Hocanın naklettiğine göre:

«Mahalle delikanlılarının gayreti ile düşe kalka her yangına giderler, o pirin himmeti ile kedersizce gelirlerdi.

Bibl.: Vâsıf Hoca, Not.

ANDELİB — Geçen asır sonlarının kalender şairlerinden; asıl adı Mehmed Esad'dır. 1873 de İstanbulda doğdu, babası Paşmakçızadelerden Zühdü Molladır; şiir yazmağa çocuk denilecek yaşlarda başlamış ve evvelâ «Faik» mahlasını kullanmıştı; sonra «Andelib» i aldı ve devrinin edebî mahfillerinde ve matbuatta bu mahlası ile seçkin bir şöhret oldu. İkinci Abdülhamidin meclissiz keyfî idaresine karşı hürriyet taraftarlarının en ileri gelen simalarından biri olmuş; bu hükümdar ile hükûmetine karşı tenkid ve tezyif yollu konuşmaktan çekinmemiş ve nihayet İstanbul için tehlikeli bir sîma görülerek Mektupculuk ile Malatyaya sürülmüş ve henüz yirmi dokuz yaşında iken 1902 de orada ölmüştür; ölümüne ayyaşlığı sebep olmuştur derler. Bu kıymetli şairi yakından tanımış olan Ahmed Rasim, «Muharrir, şair, edip» adındaki eserinde onun portresini çizer, hem de kalenderâne hayatını tasvir eder:

«Andelib, Zühdü Molla namında kibâri ilmiyeden bir zâtin oğlu idi. Adı Esad idi; Sürurî'nin Şeyh Galib merhumu hicvettiği sırada,

Bilmem ey menhus, adın Esad mıdır, Galib midir?

demesinden ürkerek Andelib mahlâsını aldığını söylerdi.

«Bu zavallı arkadaş da cidden biçâre idi. Tab'ında kendinden büyük bir istiğna var idi. Anın içün idi ki pederinin bir çini cebininden münfail olarak hânesini terk ile Babıâli caddesinde Meserret apartımanı karşısındaki sucu müteveffa Yorgi'nin dükkânı üzerinde Müstecâbizâde ile müştereken bir oda tutmuş idi.

«İşte bu oda, envaı mudhikât ve hicviyat, hezliyât ve siyasiyâta, hakikaten o zaman için pek müthiş tehlikeleri câlib tefevvühât ve teşniâta haclegâh olmuş idi.

«Evet, Andelib başlı başına bir tip idi. Ekseriya uzunca kıvırcık, daha doğrusu girift siyah saçları kocaman kafasını papak giymisine döndürür, küçük, büyük gelişi güzel, bittabiî kalıpsız, hattâ günlerce süpürülmemiş tozlu, lekeli, yağlı, bazan ötesinden berisinden çamurlu bir fes bu saçlar üzerinde kâh kalın çizgili alnını örterek gözlerine yakın, enli kaşlarına kadar inmiş, kâh tepesinde her neden ise, belki yağmurların veyahut herhangi bir vastai miyâhiyenin tesiriyle bozulmuş dururdu. Siması ablak, dediğim gibi kaşları gür, gözleri büyücek, siyaha karib elâlıkta, burnu etli, mesamatı görünür derecede aşikâr, delikleri kabarık olmakla beraber ucu toplu kırmızımtrak, bıyıkları koyu kumral, âdeta pos denecek kemiyette, tel itibariyle uzun, sık olmak hasebiyle kalın, birengi âfiyet,, râşedar dudakları üstüne yukarıdan sarktığı gibi Molla zâde olmak hasebiyle küçük yaşındanberi salıverdiği sakalını bilâhare bütün bütün başı boş bıraktığı için anın elyâfı perişânı bâhusus bam telleri ve havalisi aşağıdan yukarı fırlak bulunuyordu. Bu teşkilâta etlice, büyükçe, permo iki kulak da ilâve derek herhangi bir sebeple kahkahalara müncer olan bir istidadı dahhâki verecek olursanız bütün sîmânın açılıp kapandığını, nesci şiirinin daha ziyade kabarıp açıldığını veyahut herhangi bir sebeple şütum ve ağlazın boşanmasına sebebiyet verecek bir hâdise zuhur eyliyecek olursa zâten muhtekan bulunmağa alışmış olan çehresinin morarıp âdeta kararır dereceye kadar vardığını görmüş olursunuz.

«Andelib için hiddet ile neş'eye intikal arasında pek cüz'î bir mesafe vardı. Anın içün idi ki çocuk tabiatli addolunurdu. Kesreti küul, bu mizacı hem hırpalıyor, hem de değiştiriyordu. Fakat aslâ garaz, suiniyet, iftirâ, temini menfaat içün yalan, dolan, fitnecûluk gibi ahlâkı redieye delâlet eden ahvalden hiçbirine sevk edemiyordu. Şair, bu hususta cid-

den bir kahraman addedilecek mertebede metîn idi.

«Hafiyelerle alenen eğlenir, canı isterse alenen söğer, koğar, hattâ döğüşürdü. Pederi bu muhalif harekâtına dayanamadığı içün kendisinden yüz çevirdiği, o da ânın bu infialini çekemiyerek araları pek ziyade açıldığı halde bile:

— Ben babamı sevmem, fakat hafiye olmadığı için her ferdi namuskâra gösterdiğim taabbudü ihtiramkâriyi anın hakkında da göstermekte kusur eylemem, derdi.

Andelib, hem müflis, hem de müsrif idi. Gınâyi tab'ına top attıracak derecede sâhi idi. Müstecabi de yeni yetişecek ve sonradan erbabı kalem sırasına geçecek olanların evvel ve âhırları gibi müflis idiyse de israf ve ibzalde ana çıkışamazdı. Bir göz yaşı, bir sûzi güdâz, bir boyun bükme, kulağa bir fıslayış, Andelib'i çileden çıkarır, çırçıplak, tehi dest bırakırdı.

Bir gün bana:

— Ben gideyim, Hacı'da bir kebab yiyeyim, bana bir çeyrek ver, dedi, gitmesiyle dönmesi bir oldu.

— Ne döndün?

— *** e rastgeldim. Bir çeyrek istedi. Verdim!

....

Sucu Yorgi'nin üstündeki oda dediğim ikinci katta, Babıâli caddesine nâzır, müstatilden ziyade murabbaa karib, çerçeveleri meşkûkül-hal iki pencereli bir yer idi. Medhali dükkânın yanındaki dar, karanlıkca bir koridor, dolambaç bir merdiven, bakla sofadan ibaret idi. Oda kapısından girilince ya serili veyahut ayak tarafından baş tarafına doğru bir hamlede — yorgan, yastık, çarşaf, var ise gecelik entarisi de dahil olduğu halde — bükülüp bırakılmış iki yatak görünürdü. Mefruşat ve tezyinat: ne gece indirilmiş, ne de gündüz kaldırılmış soluk eski perdelerden, iki köhne sandalyeden, köşelere atılmış kirli çorap, mendil, hırka, gömlek ve emsalinden, sahifeleri birbirine geçmiş kitaplar, mecmualar, gazetelerden, tabaktan bozma sigara tablalarından, tabanları yenik terliklerden, kirli havlulardan müteşekkil idi. Yalnız büfe gayet hususî idi.

Fakat bizim bildiğimiz gibi kütüphanelere benzer, doğramacı işi dolaplar değil, oda döşemesi üzeri, kapı arkası, dışarısı, yerli dolap içerisi, oyması kaba duvar hücreleri, sandalye üstleri pencere kenarları idi.

Vaktine göre kebabcı, bakkal tabakları, çatalları, bıçakları, sandalye, helva, üzüm, karpuz, kavun, ciğer, piyaz, işkambe çorbası, baş, peynir, zeytin, patlıcan tavası, pilâki, kadeh, sürahi, bardak, yeşil çanak, çini, yarım veya bir okkalık, bazan binlik, yüz dirhemliklerle gazozlu şişeler, iç ekmek, simit parçaları, sarı havyar ezmesi, muhallebici tavuğu kemikleri, açık saçık, dağınık, dökük, kırık, hurda, mahlût ve münferid dururdu. Kış ise bittabi keskince, yaz ise az keskin bir koku, sigara dumanlarına süvar olmuş, tavanlarda gezinir, pencereler açılır açılmaz ağır ağır dağılırdı.

İşte bu odanın içinde idi ki, günün ne kadar mesaili edebiye ve siyasiyesi var ise mevkii tetkike konulurdu!.. O zamanlar böyle telefon tertibatı mevcut olmadığı için ya sükkânı âşiyandan biri ihtiyarı zahmetle o karanlık koridora çıkarak:

— Yorgi!

Diye bağırır. Yahut içlerinden biri ayağiyle döşemeye kuvvetli vurarak Yorgi'yi halden haberdar ederdi.

Yorgi meşgul ise küçük çocuğu yollar, değil ise mutlaka kendi gelirdi. Orta boylu, saz benizli, zayıfça, gözleri çukur, akı ziyade, elâ gözlü, kızmadan ziyade gülmeğe meyyal, ya Karamanlı yahut civar köyleri ahalisinden, otuz otuz beşlik biri idi.

Fakat burada en ziyade câlibi dikkat olan bir hal daha vardı: Andelib, Yorgi'den de şüphelenirdi. Der idi ki:

— Bu herif ya hafiye, yahut biz burada ne yapıyorsak görebildiklerini korkudan söylüyor!..

«Oda alelüsul bir müvazenei maliyeye tâbi idi. Bu müvâzenede açık veya fazla Yorgi'nin vürudu üzerine:

— Şunu doldurt!

Diye uzatılan şişenin hacmi istiabisinden anlaşılırdı. Eğer bütçe açık ise yüz dirhemlik yahut yarım okkalık gösterilir, irad ve masraf mütekabil ise bir okkalık, fazla zuhurunda, yâni Yorgi'ye olan düyunu gayri muntazama bir itilâf neticesinde — ki ekseriya kitab, vesaire terhini veyahut kitapçılardan birinin kefil olarak iraesi demek idi — tesviye

edilmiş ise binlik işaret edilir, pek nâdir olarak karşıki bakkal İstavri'den balık tavası, peynir, mevsimine göre Sirkeciden üzüm, elma, portakal, vesaire aldırılırdı.

«Müstecâbi alelekser içmezdi. Hattâ haftalarca perhiz ettiği vâki idi. Şişenin vüruduna, intizar âdeta bir âyini mahsus icrasiyle hitam bulurdu.

«Üç lisandan müntehab, fakat her defa için tekrarı mutlak olan mısralar, beyitler, kaside parçaları, kıtalar, şarkılar tertibi, terennümü usulden idi.

Meselâ bir ses:

Geh mu'tekifi deyrem, geh sâkini mescid
Yâni ki türâ mî talabem hâne be hâne

Diğer ses:

Elâ lâ tahzenen ahelbeliyye
Felirrahmâni eltafün hafiyye

Öteki ses:

Bir câm ver Allah için, bir bâde de ol mâh için
Tâ medh-i şahinşah için, alam ele levh-ü kalem

kelimatı ile akseder idi.

«Maahaza müdâvimînin ekserisi «Akşamcı» yani geceyi odada geçirmiş olanlar değil idi. «Sabahçı» yani bir yere uğrayıp da def'i humar etmeğe takati olmayan ve elbette Andelibde birkaç kadeh bulunur kuvveti ile uğrayanlar idi. Bunlar arada sırada tekkeye aş da getirirlerdi. Bir nevi Ahiler cemiyeti demek olan bu arkadaşlıkta şirketi mutlaka câri olurdu. Para gizlemek ayıp idi. Meratib, derecei malûmatın verdiği ehemmiyetle kendi kendine taayyün ederdi.

«Bu âleme şürekâ arasında «Sabuh» namı verilmişti. Bazan öğleye kadar devam eder, herkes birer uzanacak yer bulur, odada istif halinde Kaylûle'ye, yani öğle uykusuna varılırdı. Lâkin Sabuh ile kaylûle arasında tenkidatı edebiye, mebahisi mütenevvia cereyan ederdi.

«Bazan birer ikişer çıkılır, muhtelif istikametlerden bir merkeze meselâ Kürkçüler kapısındaki Saraç Hanına, Çarşıkapıdaki Taşhana, Kumkapı üstündeki Büyük ve Küçük Müsellime, Çenberlitaş'daki Vezirhanına, maldar bir refik zuhurunda Sirkeci'deki Paris oteli altındaki Kafkas birahanesine veyahut Balıkpazarında, Limon İskelesindeki herhangi bir meyhaneye gidilirdi.

«Buradan huruc mutlaka gece ile müteradiftir. Müşterek gazeller ile kıt'alar, rubâiyat, sâkiname girizgâhları, şarâbiyeler, âlemi harâbât manzumeleri, esrarı aşk:

Meyhaneye serdik postu
Bir kadeh ver aman Kosti

veya:

Bir zaman içtik idi bir nevcivanın aşkına
Şimdi nûş etmekteyiz piri muganın aşkına
Nerdesin ver sâkiyâ kaşı kemanın aşkına
Her kadeh, dürdanei tesbih ü tâzimdir sana
Her kadehte başka bir âlem görür çeşm ü safa

ve emsali şarkiyat, hattâ:

Gerçi mestim, leyk aşki Zülcelâlin dildedir,
Meydeki zevkı tecelli, neş'e, renk ü incilâ

gibi ilâhiyat bile buraların mahsulü ilhâmâtıdır. (Muharrir Şair, Edib).

Ahmed Rasim, ayni eserinin başka yerlerinde de Andelib hakkında şu hâtıraları kaydediyor; şairin okuyuşunu tarif ederken: «Andelib, pür kahkaha veya kaşlar çatık, gözler sönük, pürüzlü, çatlağa karib bir ses ile başlar, canı isterse aralıkta ağlar idi» diyor. İçki iptilâsından bahsederken de: «Kaç defa Celâli (B.: Mehmed Celâl Bey, Hakkı paşazâde), Andelib'i ellerinde yarı yazılmış bir gazel veya bir manzume olduğu halde sızmış görmüşümdür» diye ilâve ediyor.

Tahsilini baba evinde hususi olarak görmüştü. Yaşadığı devir, edebiyatımızda yeni Türk şiirinin divan ile en şiddetli mücadele zamanına rastlar; Andelib divan edebiyatının son müdafilerinden biri olmuştu. Hazinei Fünun, irtikaa, Mekteb mecmualarının yazı işleri müdürlüklerini yaptı.

Eserleri şunlardır: «Sabâhı hayatım», «Gül Demetleri», «Arabların hikâyatı şâirânesi», «Bir demet çiçek».

Bibl.: Ahmed Rasim, Muharrir, şair, edib; İnönü Ansiklopedisi.

ANDELİB — İkinci Abdülhamid devri ricalinden süvari kumandanı Mehmed Paşanın cariyelerinden on iki yaşında bir kızcağız idi. 16 Cemaziyelâhır 1305 (M. 1887) gecesi Lâleli civarında çıkan yangında ateş Mehmed Paşanın konağını da sarmış ve bu zavallı kızcağız kurtulamıyarak konak ile beraber yanmıştı. Bu hazin vaka Büyükşehirde fevkalâde derin bir teessür uyandırmış, bu arada Muallim Nâci, o zamanlar neşretmekte bulunduğu Mecmuai Muallimin 25 inci sayısında şu tarih kıt'asını yazmıştı:

Sûz efken oldu kalbime bir vak'ayi nâgehzuhur
Bir duhteri bîçareyi mahvetti bî pervâ lehîb
Yazdrdı vicdanın bana tarihi cevherdarını
«Gülgoncei nevres iken yandı kül oldu Andelib».

Şâir: «Esnai tefekkürde:

Bir gice pervâneveş nâçar yandı Andelib

mısraı da bir ziyadesiyle tam tarih oldu, buna ta'miyesini göstermek için şöyle bir söz ilâve etmek lâzımgeliyor:

Çok mu tarihin yazarken arşe çıksa meddi âh

İtikadıma göre ta'miyeli tarih ne derece güzel olsa yine o kadar sevilmez!» diyor.

AND FİLM — İstanbulun tanınmış münevver iş adamlarından Turgud Demirağ tarafından 1946 da kurulmuş bir müessesedir; müessesenin adı T. Demirağın babası, Türkiyenin pek seçkin iş adamı, düşkünlere geniş ölçüde yardımları ile tanınmış ender cenîb sîmâlardan merhum mühedis Abdürrahman Naci Demirağ'ın isminin ilk harlerinden terkib edilmiştir. Sinema filmi imâl eder ve ecnebi sinema filmi idhal eder, Yaptığı filmler senede vasatî 4, ithal ettiği de vasatî 10 filmdir. İstanbulda, Ankarada, İzmirde, Adanada ve Samsunda film işletme şubeleri vardır. And Film Stüdyosu Nişantaşında Kodaman Caddesinde 110 numaradadır. Amerikan projektörleri ile mücehhez 22×14 ebadında bir platosu ve montaj senkrom makinaları vardır; Türkiyede yegâne (Cran) Kamera Vinci, 7 metre yükselen bu stüdyodadır. Daima en pahalı filmleri yapmıştır, meselâ 1947 de 35,000 Türk lirasına film çevrilebilir iken «Bir Dağ Masalı» na 87.000 lira sarfetmiştir; 1958 de çevrilen «Karasu» filmine 389.000 Türk lirası harcanmıştır. 1959 yılına kadar And Filmlerine üç milyon liradan fazla sermâye yatırılmıştır.

T. Demirağ «Bir Dağ Masalı» filmi ile o yılın en iyi rejisör mükâfatını kazandığı gibi ayni filmin senaryosu ve baş rollerdeki artistleri de en iyi mükâfatları kazanmışlardır (B. : Demirağ, Abdurrahman Naci; Demirağ, Turgud).

And filmin amblemi

And Filmin yaptığı filmlerden bazıları: Bir Dağ Masalı (1947); Hulya (1948); Kanlı Taşlar (1949); Namı Diğer Parmaksız Salih, Fato. Ya İstiklâl Ya Ölüm, Çakırcalı Mehmed Efe, İstanbul Geceleri (1950); Tanrı Şahidimdir, Deli Drakula İstanbulda (1951); Bu Kız Böyle Düştü (1957); Karasu (1958); Evvel Zaman İçinde (Türkiyede ilk renkli film, 1959).

And Sineması - sonra - Şan Sinemasını yaptırıp işleten de T. Demirağ olmuştu (B. : Şan Sineması).

ANDON — İkinci Abdülhamid devrinde Galata tiyatrolarında pandomimaya çıkan paskal - komiklerden; Ahmed Rasim bu Paskalları şöyle tarif ediyor: «Sivri bonetalı, yüz pudralı, boyun istenildiği zaman açılıp bozulan firtolayı kırmalardan müteşekkil, enli tasmalı, bacaklar daha bol, ayni renkten pantalonlu sessiz, mimik bir soytarı idi!»

Bibl. : AR, Mu.

ANDON (Demirci) — İkinci Abdülhamid devri sonları ile Meşrutiyet devrinde büyük şehrin namlı kasa hırsızlarından; kasa hırsızı ve şaki Mike'nin çetesine girip zabıtaca tanındığı zaman henüz on sekiz on dokuz yaşlarında bulunuyordu; Yunan tebaasından, iri yarı, kabadayı tavırlı, beyaz, kumral saç ve bıyıklı, yüzünün melâhati içinin mel'anetini gizlemiş gayet cesur bir delikanlıydı. İlk vakası, Mike çetesinde Evkaf Nezareti kasaları soygunculuğunda bulunmasıdır. Asıl sanatı sobacılık idi; bir sobacı çırağı olarak Nezaretin sobalarını tamir edip kurarlarken kasalar hırsını tahrik etmiş, Mikeye parlak bir soygunculuk projesi teklif etmiş, Nezaret hademesinden kandırdıkları ikisinin yardımı ile Mike, Andon, Fransız Jan ve İngiliz tebaasından Çolak Odisea'dan mürekkep olan çete, sobacı olarak girdikleri Nezaret binasında, akşam paydosundan sonra kolaylıkla gizlenmiş, soygunculuk işi gayet kolay olmuş ise de, ertesi gün, iki hademe ile sobacıların ortalıktan kaybolması bütün şüpheleri onların üzerinde toplıyarak, zabıtanın amansız takibi ile birer birer ele geçmişlerdir. İkinci Abdülhamidin son yıllarında olan bu vaka,, genç Andonu Galata eclâf ve esfili arasında sivriltilmiştir.

Bir müddet sonra, Mike'nin ölümü ile, Andon çetenin başına geçmiş, 1913 - 1914 arasında da, yine pek cüretkârane ve güpe gün-

düz Anadolu - Bağdad Demiryolları şirketinin Haydarpaşa Garındaki kasalarını soymuştur; bu sefer de istasyon hekçisi olan bir Karadağlıyı elde ederek, bir pazar günü istasyona girmişler, bekçiyi, zabıtayı şaşırtmak üzere bağlamışlar, kasalardan birini de kırıp savuşmuşlardır. Vakadan derhal haberdar edilen zabıta, bu soygunculuğun Demirci Andon'un işi olduğunu ilk bakışta anlamış, Tophane ve Galatada sıkı bir araştırma yapılmış. Andon ve ayakdaşları Galatada Kafesci sokağında bir kahvehanede yakalanmışlardır. Çete efradı evvelâ inkâr yoluna sapmışlarsa da, Galatanın eski alüftelerinden olup Andonu yanında barındıran Teodora'nın evinde yapılan bir araştırmada, balkonda büyükçe bir fıçının içinde bulunan bir zakkum ağacının yeni eşelenmiş toprağı nazarı dikkati celbetmiş ve çalınan paralar, cins cins istif edilmiş bir halde bulunmuştur. Demirci Andon, Mütareke yıllarının hercü merci içinde kaybolmuştur.

İstanbul hayatı üzerine çok kıymetli hâtıralar neşretmiş olan Çankırılı Ahmed Kemal Üçok, bu namlı hırsız hakkında İstabul Ansiklopedisine şu satırları göndermiştir:

«Demirci Andon Kefalonyalı kasa hırsızları ile beraber çalışırdı. Beyoğlunda, sultan Aziz zamanında Pirinççinin meyhanesi ve Abdülhamid devrinde Epiros Birahanesi denilen şimdiki P.T.T. şubesinin bulunduğu binada toplanır ve karar verirlerdi. Ben bilmiyerek bu adamla bir müddet konuştum.

Meşrutiyetten sonra Cihangir'e Firuzağa camisinin yanında «Polis Gece Mektebi» açmıştım. Beyoğlu mutasarrıfı Mazhar bey tedrisatımı beğendi, otuz polisi talebe olarak gönderdi, bunların arasında Başçavuş Yorgi Efendi vardı ki sonra merkez memuru ve nihayet tekaüt oldu, kasa hırsızlarını takib hususunda çok yararlığı görülmüştür. Ahbabım Andonun kim olduğunu bana o anlattı, hattâ bir vak'anın önünü aldı. Andon kasayı açmaz yandan delerdi. Mike ile birlikte Sinopta Rus vapurları Acentesinin ve Sirkecide bir ticarethanein kasalarını böyle kırmıştı.

Bibl.: S. Tezsezen, not; A.K. Üçok, not.

ANDON (İşkembeci) — 1896 senesinden 1902 senesine (Rumî 1321 den 1316 ya) kadar Kanlıcada, pişirdiği işkembe çorbasının nefasetini ve lezzetini bir gün dahi bozmamış bir aşçıdır. Paşabahçelidir; Kanlıcaya, Sadrazam Saffet Paşanın hamlacısı Pandeliye damad olarak gelmiştir. Paşabahçesinde attar imiş, bu işi kardeşi Vasil'e bırakarak Kanlıcanın avarız evkafına ait dükkânlardan cami harimini kuşatmakta iken yıktırılan duvarın dışında ve büyük çınar ağacının yanındaki küçük bir barakayı kiralamış ve işkembe çorbacılığına başlamıştır. Kanlıcanın kekik otlu ve bol yoncalı mer'alarında haftalarca beslendikten sonra sahildeki salhanede kesilen koyunların çok yağlı ve gevrek işkembelerini alan Andon, evvelâ bunları herkesin gözü önünde ve leğenler içinde deniz suyu ile âdeta çamaşır yıkar gibi temizledikten sora çeşmenin tatlı suyundan da geçirerek, maltıza oturtulmuş mai renkli emaye kazanında hususî bir surette pişirir ve ertesi sabahtan öğle vaktine yakın bir zamana kadar ufak fayans kâse dolusunu on paraya satardı.

Andon'un çorbası, lezzet bakımından şehrimizin birçok semtinde bulunan yerli ve battal kazanlı işkembecilerde ve Serasker Dairesinin Mercan kapısı (Üniversitenin Yangın Kulesine yakın kapısı) ilerisinde ve bugün başka ticarette kullnılan dükkândaki büyük tencerede pişirilenlerden lezzetli olduğu gibi, usta aşçıların lokantalarında ve meraklı hanımların evlerinde hazırladıklarının da fevkinde idi.

Şûrayi Devlet âzasından Vecihi Paşazâde Aziz Bey, geçirdiği gecenin mahmurluğunu gidermek için her sabah birkaç kâse içtiği gibi, etraf köylerde ikamet edenlerden hayli kimse bir vapur evvel gelerek çorbasını içer ve sonraki vapurla İstanbula inerdi.

Andon ayni zamanda su ve gazoz gibi meşrubat ile mevsim yemişleri satar ve gayet nefîs şerbet yapardı.

1902 de hayatta yalnız kalan Kanlıcanın bu namlı işkembe çorbacısı hastalanmış ve sevgilerini kazandığı Kanlıca kayıkçıları tarafından hasta yatağı ile Paşabahçesine götürülerek orada vefat etmiştir.

Abdürrahim Câbir Vada

ANDON (Kemânî) — XIX. asır sonlarında tanınmış Rûm asıllı musikişinas. Şu Kürdî'li Hicazkâr Aksak şarkı onundur: Hayâtım, şîve-kârım, dil-pesendim (güfte Râsim Paşanındır).

T. Y. Öztuna

ANDON (KÜÇÜK) — On dokuzuncu asır başında İstanbulun namlı meyhane köçekle-

rinden bir ermeni gencidir. Henüz on dört on beş yaşlarında iken büyük şehrin eşsiz şöhretlerinden biri olmuş, harikulâde dilber bir Ermeni çocuğudur. Devrinin kalender meşreb ve külhânî şairleri tarafından hakkında şarkılar ve gazeller yazılıp bestelenmiş olan bu köçek Andon hakkında Enderunlu Fazıl şu beyti yazmıştır:

Küçük Andon didikleri mırdar
Budur ol ermeninin alıbarı

ANDON (Lavtacı) — Geçen asır sonları ile asrımız başında yaşamış rum asıllı namlı piyasa sâzendelerinden, «udî» olarak da anılır. Bu sanatkâr hakkında T.Y. Öztuna şu notu tevdi etmiştir:

«Köçekce icrâsında da mâhir idi; şarkı bestekârı Hristonun kardeşidir. Hüseynî Peşrevi ile Sazsemâisi üstâdâne eserlerdir. Saz eserlerinin ermeni bestekâr Andon Düzyan' ınkilerle karışmış olması muhtemeldir. Şu yedi eser kesin olarak kendisinindir: 1. Hüseynî hafif peşrev, ki hüseynî peşrevlerin en tanınmışıdır; 2. Hüseynî Sazsemâisi; 3. Ağır Hâvî Nühüft Peşrevi; 4. Ağır Düyek Bayatî Bûselik Peşrevi; 5. Bayatî Bûselik Sazsemâisi; 6. Köçekceler için Yürük Devri Tûran Hümâyun Mandra; 7. Uşşak Aksak Şarkı «Mehcûr olalı haylı zamandır o civandan».

Bible. : T.Y. Öztuna, Not.

ANDON (Sulukuleli Kör) — Geçen asrın namlı Piyasa sazendelerinden bir kemânidir. Merhum Osman Cemal Kaygılı, «Çingeneler» adındaki şaheserinde, saz ve söz âlemlerinden bahsederken bu sanatkârın adını da kaydeder; ve hayatı hakkında şu kısa malûmatı verir:

«Babası Sulukulede bakkal imiş, kendisi orada doğmuş, çingenler arasında büyümüş ve kemanı onlardan öğrenmiş, babası öldükten sonra da Sulukuleden ve çingenlerden ayrılamamış, tam bir kerizci olmuş...»

İstanbul hayatı üzerine çok kıymetli hâtıralar neşretmiş olan Çankırılı Ahmet Kemal Üçok, İstanbul Ansiklopedisine gönderdiği bir notda bu sâzende için:

«Andon Sulukuleli değil Topkapılı diye meşhur idi, sağ gözü kör olup yayı Tatyos'unki gibi tok ve nağmeleri mevzundur. Boyu bosu da Tatyosa benzerdi, ortaya yakın tıknaz ca bir adamdı. Benim tanıdığım zaman 45-50 yaşında idi» diyor.

Bibl. : O. C. Kaykılı, Çingenler; A.K. Üçok, Not.

ANDON (Yemenici) — Abdülmecid devri sonları ile Abdülâziz zamanında namlı karagözcülerden, Kadıköylüydü, bilhassa Kadıköy ve civarı kahvehanelerinde hüner gösteren bir sanatkâr idi; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

ANDON CİRO (Çuhacı) — On dokuzuncu asır başında İstanbulun en namlı tüccarlarından, bilhassa sarayı hümâyunun, rical ve kibar konakları ve mensuplariyle alışveriş ederdi. Beşiktaşta otururdu. Arnavudköyünde oturan kardeşi ve Balatta oturan çuha tüccarlarından Çalıkoğlu ve diğer altı nefer Rum ile beraber, Etniki Eterya gizli ihtilâl cemiyetinden olmakla suçlanarak 16 nisan 1821 de tevkif edildi. İhanetleri vesikalarla isbat edilerek idama mahkûn oldular ve ibret olmak üzere kalabalık yerlerde asıldılar. Andon Ciro, Babıâliden siyaset yerine götürülürken: «Siz bizi idam etmekle milletimizin elinden kurtulamıyacaksınız!» diye bağırmıştı.

ANDON ÇELEBİ — Onyedinci asırda yaşamış zenginliği ile meşhur bir Ermeni tüccardır. Aslen Bursalıdır. Pederi 1652 de vefat etmiştir. Gümrük emini muhtedi Hasan Ağanın kardeşidir (B. : Hasan Ağa, Gümrükçü) ve onun nüfuzu sayesinde büyük servete malik olmuştur. Eremya Çelebi Kömürcüyan hayırsız bir kimse olduğunu söyleyip, ondan «Gâvur Andon» diye bahsetmektedir. Ruznamesinde ise, Çınar vak'ası esnasında asîlerin idamlarını talep ettikleri şahısların arasında onun ismini de zikretmektedir. Keza Felemenk elçisinin oturduğu binanın da ona ait olduğunu söylemektedir. Tarihçi Çamiçyan ise, Andon Çelebinin Bursa'da ve İzmir'de de birer konağa sahip olduğunu ve şöhretinin tâ Avrupa'ya ve İran'a kadar yayılmış olduğunu kaydetmektedir. İzmir'de komşusu olan Le Chevalier d'Arvieux adlı bir Fransız da, 1735 de Paris'de neşredilen Hatırat'ında ondan uzun uzadıya bahsetmektedir. Ezcümle onun esmerce, yakışıklı ve zeki bir adam olduğunu, türkçe, rumca, ispanyolca, italyanca, ingilizce, acemce ve ermenice lisanlarına mükemmel surette âşina olduğunu, kardeşi Hasan Ağanın Gümrük emini mevkiine geçtikten sonra, onun da İzmir Gümrüğünde bir

vazifeye tayin edildiğini, mutantan bir hayat sürdüğünü, Hasan Ağanın idamının (6 Mart 1656 da) akabinde kedisini de İzmir'de tevkif etmek isterlerken evinin gizli bir kapısından çıkarak bir Fransız gemisine binip, Livorno'ya kaçmağa muvaffak olduğunu, orada da muhteşem bir saray inşa ettirdiğini, bilâhare karısını ve kızlarını da yanına aldırdığını kaydetmektedir.

Kevork Pamukcuyan

ANDONİADİS (Dimitrios) — On dokuzuncu asırda yaşamış Rum ortodoks kilisesinin tanınmış muganniîlerinden ve kilise bestekârlarından; İzmir baş muganniîsi Nikola'nın talebelerindendir. Patrikhânede Konstantin Bizantios'un yanında ikinci domestikos (hususî muganni) olarak ilâhiler okumuştur; Beyoğlu Panaiya kilisesinde de fasılasız kırk üç sene hizmet etmiştir; 1868 senesinde kurulmuş olan musiki mektebinde de hocalık yapmıştır. Baş muganni Stavraki Grigoriadis ve Yoasaf Rossos ile birlikte her nevi kilise makamlarını ihtiva edecek bir müzik yayını serisi kurmak istediyse de ancak iki risâle neşredebilmiştir. Kilise muhitinde ün salmış pek çok besteleri vardır. Hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi.

Neoklis Sarris

ANDONİADİS (Lambros) — On dokuzuncu asrın ilk yarısında yaşamış Fenerli mütefekkirlerden; ticâret ve muallimlikle meşgul olmuştur; 1808 de Patrikhâne Matbaasında basılmış «Umumî Târihin Kısa Bir Kronolojisi» adında fransızcadan tercüme edilmiş eseri ile büyük şöhret kazanmıştır.

Neoklis Sarris

ANDONİADİS (Vasilos) — Pek tanınmış Rum filosof ve ilâhiyatçılarından; 1851 de Kayserinin İncesu kasabasında doğmuştur, ilk tahsilini memleketinde yapmış, 1863 de on yaşında iken ailesinden, bilhassa pek sevdiği anasından ayrılarak okumak için İstanbula gelmiş; anasının bir yıl sonra ölümü de, Vasiliosun içinde, hayatı boyunca derin izleri görülen bir hasret duygusu yaratmıştır.

1866 da Fener Rum Mektebi Kebirinde talebe olarak görülmektedir; ince ve hassas mizaclıdır, arkadaşlarından tamamen ayrılmış, «fânî eğlenceler, zevkler» yerine «bâki, ebedî hakikatı» aramaya çalışmaktadır; kendisi şöyle yazıyor: «Tabiatın sırrını rüyâlarda aradım; gördüğüm rüyâların çoğu hakikat oluyordu!..»

Bu yola düşünce Heybeliada Rum Rühban Mektebine girdi. O zamanlar bugünkü modern binanın yerinde eski, ahşap ve köhne bir manastır vardı; talebeler geceleri yağ kandillerinin ışığında çalışıyordu, temiz fakat kasvetli koğuşlarda yatıyordu; perhizler ve bedenî riyâzetlerle sıkı disiplin altında keşiş hayatı yaşıyorlardı; 1870 de hastalandı, izin alarak Kayseriye sılaya gitti; 1872 de yine çok sevdiği babasını kaybetti, 1874 de Ruhban Mektebini birincilikle bitirdi, müderrisler heyetince kabul edilen bir tezi üzerine din dersleri muallimliği izinnâmesi aldı ve Zapyon Kız Mektebine din dersleri muallimi tâyin edildi; 1879 da tahsilini tamamlaması için Heybeli Ruhban Mektebinden burslu olarak Avrupaya gönderildi, Haidelberg ve Leipsig Üniversitelerine devam etti, felsefe ve ilâhiyat doktoru oldu. 1884 de Kudüs İlâhiyat Mektebine felsefe ve edebiyat muallimi tayin edildi. 1888 de Paris, Londra ve Moskova Üniversitelerini dolaştı, 1889 da Moskova Üniversitesi Vasiliosa ilâhiyat doktorluğu unvanını verdi; kadim yunanca, lâtince, ibrânice, türkçe, fransızca, almanca ve rumca eski ve yeni yedi dil bilmekteydi. 1890 da Patrikhânenin dâveti üzerine İstanbula dönerek Heybeli Ruhban Mektebine müderris tâyin edildi; ilâhiyat derslerinde: Mukaddes Tefsir, Mukaddes kitablar başlangıcı, Okuma ve şerh, İbrânice, Hıristiyan Ahlâkı; felsefe derslerinde de: Felsefe Târihi, Felsefe Ahlâk, Tefekkür, Mantık, Felsefe Başlangıcı okuttu.

Bu büyük âlim aile hayatında ağır acılar gördü, üç oğlunu genç yaşlarında üst üste kaybetti; tesellisini, eserlerini onların ruhlarına ithafta aradı. Velûd kalemi büyük bir kütüphane bırakmıştır; biz burada İstanbulda basılmış eserleri ile iktifa edeceğiz: «Kadim ve Yeni Mukaddes Tarih» (1897); «İncil» (Patrikhânenin emri ile neşredilen bu metinde bir mukaddime), «Mukaddes Tefsir Dersleri» (1921); «Hıristiyan Ahlâkı», «Felsefe Tarihi, 3 cild» (1929 - 1930).

İstanbulda çıkan Tahidromos (1871-1874) ve Neologos gazetelerile «Savatica Epitheorisis» (1877 - 1878), Ekklisiastiki Alithia» (1875), Neis Pimin (1919 - 1923) ve Orthodokia (1925) mecmualarında da kabarık bir sayı tutan ma-

kaaleler neşretmiştir; son üç mecmuanın da başmuharrirliğini yapmıştır.

Derin bilgisini tezyin eden sağlam ahlâkından ötürü Patrik Üçüncü Yoakim ile Beşinci Konstantin tarafından hususî müşâvir seçilmişti.

1923 de Heybeliada Ruhban Mektebinin müdürlüğünü «geçici bir devir için muvakkat» şartı ile kabul etmiş; ayni yıl içinde İstanbulda toplanan (20 Mayıs - 8 Haziran) Milletlerarası Ortodoks Konseyinde de Patrikhâne mümessili olarak bulunmuştu. 1926 da 75 yaşında Ruhban Mektebindeki muallimliğinden ayrıldı; 1927 de Yunanistana giderek Atinada yerleşti ve 1932 de 81 yaşında orada öldü.

Neoklis Sarris

ANDONİOS (Lambadarios) — On sekizinci asır sonları ile On dokuzuncu asır başında yaşamış namlı kilise bestekârı, musiki bilgini, sesinin güzelliği dillere destan olmuş muganni; aslı Edirnelidir, Patrik Krillos'un yeğeni idi. Fener Patrikhanesine lambadarios (sol koroyu idâre eden baş muganni) olarak intisab etmişti. Garb musikisi üzerinde de derin bilgi sahibi idi. 1828 de Rusyada öldü. Eserlerini ihtiva eden bir sandık Yorgi adında Rusçuklu bir papazın eline geçmişti. Bestelerinin çoğu bugün kiliselerde yortu günlerinde okunmaktadır.

Neoklis Sarris

Bu namlı Kilise mugannisi ve bestekârının, ölümüne takaddüm eden yıllardaki karanlık siyasî faaliyete karıştığı, Etniki Eteryaya intisab ettiği, Rusya'da firârî bir siyasî mücrim olarak gittiği ilâve edilebilir (İstanbul Ansiklopedisi).

ANDONİOS (Megas Ritor) — On altıncı asırda yaşamış Fenerli rum asılzâdelerinden; hizmetlerine karşılık Patrikhâne tarafından (Megas Ritor = Büyük Hatib» unvânı ile taltif edilmişti. Patrikhâne mektebinde uzun yıllar muallimlik yapmış, musiki alanında da bazı eserler vermiştir.

Neoklis Sarris

ANDONYAN (Aram) — Bir Ermeni muharrir ve gazetecidir. 1875 de İstanbulda doğmuş ve 23 Aralık 1951 de Paris'de vefat etmiştir.

İstanbulda çıkan «Surhantak» (Postacı) adlı gazetenin neşriyatını idare etmiş ve 1907-1908 yıllarında da «Luys» (ziya) isminde haftalık bir mecmua çıkarmıştır. 1920 de ise «Kantzaran» (Hazine) adlı mektepler için bir kıraat kitabı telif etmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ANDONYAN (Karabet) — İstanbul hamamcılarından; 1888 de Burasının Söğüd kazasında doğmuştur; babası Andon isminde bir, arabacı idi. Hürriyetin ilânında gayri müslimlerden de asker alınmağa başlandığında ilk kur'a efradı arasında bulunmuş, Selânik, Üsküb, İştib ve Manastırda jandarmalık yapmış, Balkan muharebesi sonunda Söğüde dönmüş, Birinci Cihan Harbinde tekrar askere alınarak İstanbulda saraç taburuna verilmiş, çavuş olmuş, Seferberliğin birinci yılında mezunen Söğüde gitmiş, kıt'asına iltihakından on beş gün sonra Ermeni tehciri başlamış ve ailesini kaybetmiş, Mütarekenin akdi üzerine de İstanbulda yerleşmiştir. Bir müddet manavlık yapmış, Kadıköyünde Aziziye hamamını işleten Gasper Gasparyanın kızı ile evlendikten sonra da hamamcılığa başlamıştır; işini ilerleterek Aziziye hamamından başka Kadıköy Çarşı hamamı ile Üsküdarda iskelebaşında Kolluk hamamı da denilen Küçük Hamamı tutmuştur. Andonyan, işlettiği hamamların temizliği ile öğünür ki, haklıdır (1946).

ANDREASYAN (Hırant) — (Bk. Der-Andreasyan Hırant).

ANDRE CHENİER — (B. : Chènier, Andrè; ve Senpiyer Hanı).

ANDREOSSY (Antoine François Comte) — Fransız general ve diplomatlarından; XIX. asır başında İstanbula gelen ve bu şehir hakkında eser yazan bir elçidir.

Mühendis Andréossy (Andreossi) nin (1633 - 1688) torunu olan bu zat 6 mart 1761 de doğmuş ve tahsilini Metz askerî mektebinde yapmıştır (hayatı hak. bk. Andréossy, Grande Encyclopedie Cild: II, Sayfa: 1043) Topçu sınıfına ayrılan Andréossy bilhassa İtlya'da mühim vazifeler başında bulunmuş ve 1798 de General rütbesiyle Mısır seferine iştirâk etmiştir. Birinci Napoléon' un Andréossy'ye gayet büyük bir itimadı olduğu, onu son derece mühim vazifelere tayin etmiş olmasından anlaşılır. 1802 de Londra sefiri olan Andréossy burada pek muvaffak olamamışsa da, bu, onun sonra Viyanaya ve

nihayet 28 Mayıs 1812 de İstanbula elçi tayin edilmesine bir mâni teşkil etmemiştir.

Andréossy otuz dördüncü Fransız sefiri olarak 25 Temmuz 1812 de İstanbula geldi. Napoléon'un, Rus seferine çıkarken onu gayet mühim bir mevki olan İstanbula göndermesi «onun siyasî meharetine inandığını» gösterir. Fransız müelliflerine göre Andréossy İstanbulda bu itimada lâyik olduğunu isbat etmiş. yani Osmanlı Devletinin Fransızlarla birlikte Rus seferine iştirâk etmesini temin için çok çalışmıştır. «Fakat Napoléon' un ağır nutuklarını ve Tilsit'deki hattı hareketini unutmayan» İkinci Mahmud (1808-1839) Andréossy'nin bütün didinmelerini akamete uğrattı ve böylece Napoléon'un arzusu, elçisi tarafından yerine getirilemedi. (Jouannin ve Van Gaver: La Turquie, Paris 1840 sayfa 389; A. de la Jonquiére: Histoire de l'empire ottoman. Paris 1881 sayfa: 412).

Napoléon'un düşmesi üzerine 14 Kasım 1814 de Fransaya avdet eden Andréossy Constantinople et le Bosphore, Paris 1841 sayfa: 209) 10 Eylûl 1828 de ölmüştür.

Comte Andréossy'nin askerlik ve bilhassa topçuluğa dair bir hayli eseri vardır. Fakat bizi alâkadar eden en mühim kitabı İstanbul hakkında olanıdır. Elçiliği, memleketinin durumunun en buhranlı bir zamanına isabet eden Andréossy'nin, iki sene gibi kısa bir zamanda, bir yığın siyasî işler arasında bu eseri yazmağa vakit bulabilmiş olması şayanı hayrettir. Siyasî değer ve icraatı bizi burada ilgilendirmeyen bu zât, Ebersolt'un tabiriyle; «D'Aramon, marquis de Nointel ve Comte de Choiseul Gouffier (B.: Aramon, Nointel, Choiseul) gibi, kendi elçiliğinin de aynı zamanda bir ilim misyonu olmamasını istemişti.» (J. Ebersolt: Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant; Paris 1918 sayfa: 214). Netekim Andréossy'den ayrı olarak, elçilik erkânından Charles Pertusier (Şarl Pertüziye) de İstanbul hakkında üç ciltlik bir eser hazırlamış (B.: Pertusier) ve Michel-François Préaulx (Mişel Fransua Preo) ise sefaretin resmî ressamı tâyin edilerek (B.: Préaulx) gerek Andréossy ve gerek Pertusier'nin eserlerini resimleriyle süslemiştir. (A. Boppe Les peintres du Bosphore au XVIII. siècle. Paris, 1911 sayfa: 204).

Andréossy'nin İstanbul hakkındaki eseri şehrin suları ve bu suların tevzii sistemi hakkındadır.

Andréossy'nin kitabının muhtelif tabıları şunlardır:

1. — «Voyage à l'embouchure de la Mer Noire ou Essai sur le Bosphore et la partie du delta de Thrace comprenant le système des eax qui abreuvent Constantinople.»

avec 1 Atlas. Par M. le Comte Andrèossy, á Paris chez Plancher. 1818.

2. — «Constantinople et le Bosphore de Thrace pendant les années 1812, 1813, 1814 et pendant l'anné 1826.»

Par le general Andréossy

Paris, chez Barrois et Duprat, 1828.

3. — «Constantinopel und der Bosporus von Thrazien in den Jahren 1812, 1813, 1814 und 1826», terc. Dr. Berk, Leipzig J. Fr. Glück 1828.

Andréossy'nin yukarıdaki eserinin Almanca tercümesi olan bu tabında levhaları ihtiva eden atlas mevcut değildir.

4. — «Constantinople et Bosphore de Thrace» avec 1 atlas; par le General Andréossy.

Paris, Duprat et Merlin 1841

Tabiatiyle, eserin en mükemmel ve en tamam tabı bu 1814 tarihli olanıdır. Atlasın ihtiva ettiği 10 levha kısmen ilk tabın levhalarına tekabül etmektedir. 1841 tabının atlasındaki levhalar şunlardır:

1. Bazı volkanik maddeler.
2. Su yolları ve su terazileri.
3. Eğrikapı savağı, Beyoğlu taksimi ve bir sarnıcın plânı ve maktaı.
4. Bahçeköy ve Pirgos su kemerleri.
5. Çukurbostan ve Binbirdireğin plânı ve maktaları.
6. İstanbul Boğazı haritası.
7. At meydanı.
8. Göksu çeşmesi.
9. Kabakos körfezinde bir mağara.
10. Kilya (Kilyos?) kalesi ve su terazileri.

Bunlardan 1 ve 7-10 numaralılar ressam Préaulx tarafından yapılan eserlerdir. Fakat şunu da itiraf edebiliriz ki, şahsen biz bunlarda hiçbir vesika ve sanat kıymeti bulamadık.

Birinci tab'ın dokuz levhasından 3-8 numaralılar son tab'ın 1-6 numaralı levhalarına tekabül etmelerine mukabil, burada da, di-

ğerinde olmayan 1, 2, 9 numaralı üç levha vardır.

1. Kamenes adaları.
2. Fransada su tertibatı.
3. Boğaz haritası (teferrüatı).

Kitabın metin kısmına gelince; ilk tabının, Boğazın coğrafî vaziyeti ve İstanbulun sularından bahseden iki kısımlık teknik bir eser olmasına mukabil, son tab'ı birçok notları ve başına ilâve edilen bir üçüncü kısım ile İstanbul hakkında kıymetli malûmatla dolu, âdeta bir ansiklopedi mahiyetini almıştır.

Andreossy'nin eserinin bu 1841 tabının ihtiva ettiği bahisler şunlardır:

Methal — Bizans, İstanbul ve Osmanlı Devleti.

Birinci Kitap: — Muhtelif bakımlardan İstanbul.

1. — Padişahlar, Mahmud II nin cülûsü.
2. — Saray.
3. — Saray memurları.
4. — Babıâli.
5. — Osmanlı devletinin teşkilâtı.
6. — Yeniçeriliğin kaldırılması.
7. — Halifelik ve Vehabîler.
8. — Dervişler.
9. — Camiler.
10. — Türkler ve Romalılarda köleler.
11. — İstanbulun asayişi.
12. — Yangınlar.
13. — 1812 veba salgını.

Birinci kitabın notları:

Tarihçi Agatias; - Bükreş muahedesinden sonra Ahmed Paşaya yollanan Hattı Hümâyun; - Halet Efendinin kesik başının üzerine konan yafta; - Fransız elçilerinin listesi; - Tepedelenli Ali Paşanın kesik başının üzerine konan yafta; - Yeniçeriliğin ilgası hakkında beyanname; - Macaristanda kölelik; - Haraç.

İkinci kitap: — İstanbul Boğazı hakkında.

1. — Boğazın menşei hakkında eskilerin fikirleri.
2. — Boğazın menşei hakkında yenilerin fikirleri.
3. — Boğazın menşei, arazinin tetkiki neticesi.
4. — İstanbul limanı.
5. — Limanın ucuna kadar arazi.
6. — Boğaz civarının yüksekliklerinin barometre ile ölçülmesi.
7. — Boğazın litojisi.
8. — Boğazın akıntıları.
9. — Liman.
10. — Cyanées.
11. — Yuşa tepesi.
12. — Pompe sütunu.
13. — Bizans nebatatı. Boğazda hayvan ve balıklar.
14. — Marmara ve Boğaz.

İkinci kitabın notları:

Kamenes adaları; - Karadenizle Hazar denizi arasında «nivellement»; - Karadenizle Hazar denizi arasında kanal; - Kızkulesi; - Keşiş dağı; - Yunanlılarda mezar.

Üçüncü kitap: Su sistemi.

1. — Su yollarında kullanılan eski usuller.
2. — İstanbula gelen su yolları.
3. — Beyoğlu tarafı su yolları.
4. — İstanbula elzem su miktarı ve nüfus.
5. — Boğozdan kemeri.
6. — Su terazisi.
7. — Su yolcuları.
8. — Eski sarnıçlar.

Üçüncü kitabın notları:

Halepte su yolları; - Akkâ'da su terazisi; - İspanyada su terazileri; Roma ve İstanbul su kemerleri hakkında eski kanunlar; - Harç ve sıva, horasanın terkibi; - Bir ferman.

Alfabetik fihrist.

İçindeki teknik bilgilerin artık eskisi ve kıymetini kaybetmiş olmasına rağmen bu eser İstanbul tarihi ve arkeolojisiyle meşgul olanlara daha hâlâ kıymetli yardımlarda bulunabilecek kadar ehemmiyetlidir.

Semavi Eyice

ANDRİKONUN GAZİNOSU — 1880 - 1890 arasında Anadolu demiryolu boyunda Maltepe istasyonunda, (eski istasyon) devrin zevk ve safa ehli arasında meşhur bir gazino idi. Gayet temiz, mezeleri özenilerek hazırlanmış, bir umumî yer olmaktan ziyade kulübe benziyen bir gazino idi. Av mevsimlerinde, Maltepe ve civarında dolaşan avcılar, Andrikonun gazinosuna uğrar, tavşan, süğlün, çulluk, keklik, bıldırcın... vurduklarından birer ikişer tane bırakırlar, bunlar, ertesi akşam için hazırlanır ve hiçbir fark

gözetilmeden bütün müşterilere o akşamın mezesi olarak sunulurdu. Andrikonun müşterileri olan avcılar arasında: «Dün akşam bıraktığımız bıldırcın ne oldu? Getir bakalım şu süğlünü!... Bu bizim tavşanın yahnisidir!» gibi sözler sarfetmek büyük ayıp sayılırdı. Bu gafleti gösteren bir avcıya, Andriko derhal adı geçen av hayvanının bir yenisini getirir:

— Buyurun beyim! Dün akşam bıraktığınız gibi taze taze duruyor!.. derdi.

Nuri Kavaf

ANDRİOMENOS (Nikola) VE ANDRIOMENOS FOTOĞRAFHANESİ — İstanbulun en namlı fotoğrafcılarından; 1865 de İstanbulda doğdu, meslek hayatına Abdullah Biraderler atölyesinde çıraklıkla atıldı; 1875 te atölyeyi devren üzerine alarak kendi adına nisbetle Büyükşehirde bir şöhret olan Andriomenos Fotoğrafhanesini kurdu. İmparatorluğun son asrında, payitahtın yüksek muhitinin fotoğrafcısı oldu; ayrıca konaklara küçük beylere ve hanımlara, saraylarda Şehzade ve Sultanlara fotoğraf dersleri için de davet olunurdu; bu arada, Şehzade Vahideddin Efendiye de (son Osmanlı Padişahı Altıncı Mehmed Vahideddin) senelerce muallimlik yapmıştı. 1929 da yetmiş sekiz yaşında öldü.

Beyazıd fırınının hizasında, meydana karşı binalardan birinin en üst katlarını işgal eden ve 1923 denberi de Saray Fotoğrafhanesi adını almış olan Andriomenos Fotğrafhanesi, yetmiş senelik bir müesse olmasına rağmen, ne kadar yazık ki, 1946 da birkaç peyzaj müstesna, muhafaza edebildiği negatif klişelerin en eskisi ancak on yıllık bir maziye ait idi. Müessesenin tasnif ve tanzim edilmiş bir arşivi bulunsaydı, devlet tarafından satın alınmağa değer bir vesika hazinesi olurdu.

Nikolâki Andriomenos (Resim: H. Çizer)

Fotoğrafhâne Beyazıd Meydanının son imâr tanziminde yine Saray adı ile Beyoğluna nakledilmiştir.

1946 da müessesenin başında Nikola Andriomenos'un oğlu Tanaş Andriomenos bulunmakta idi; tatlı dilli, güler yüzlü, kendisine İstanbul Ansiklopedisi adına müracaat edildiğinde, «bu esere hizmet etmek İstanbul hemşehriliği, vatandaşlık borcumdur» diyen kültür sahibi bir zat idi. (B. Saray Fotoğrafhânesi).

Andriomenos Fotoğrafhânesinin resim kartonları arkasındaki tezyinat

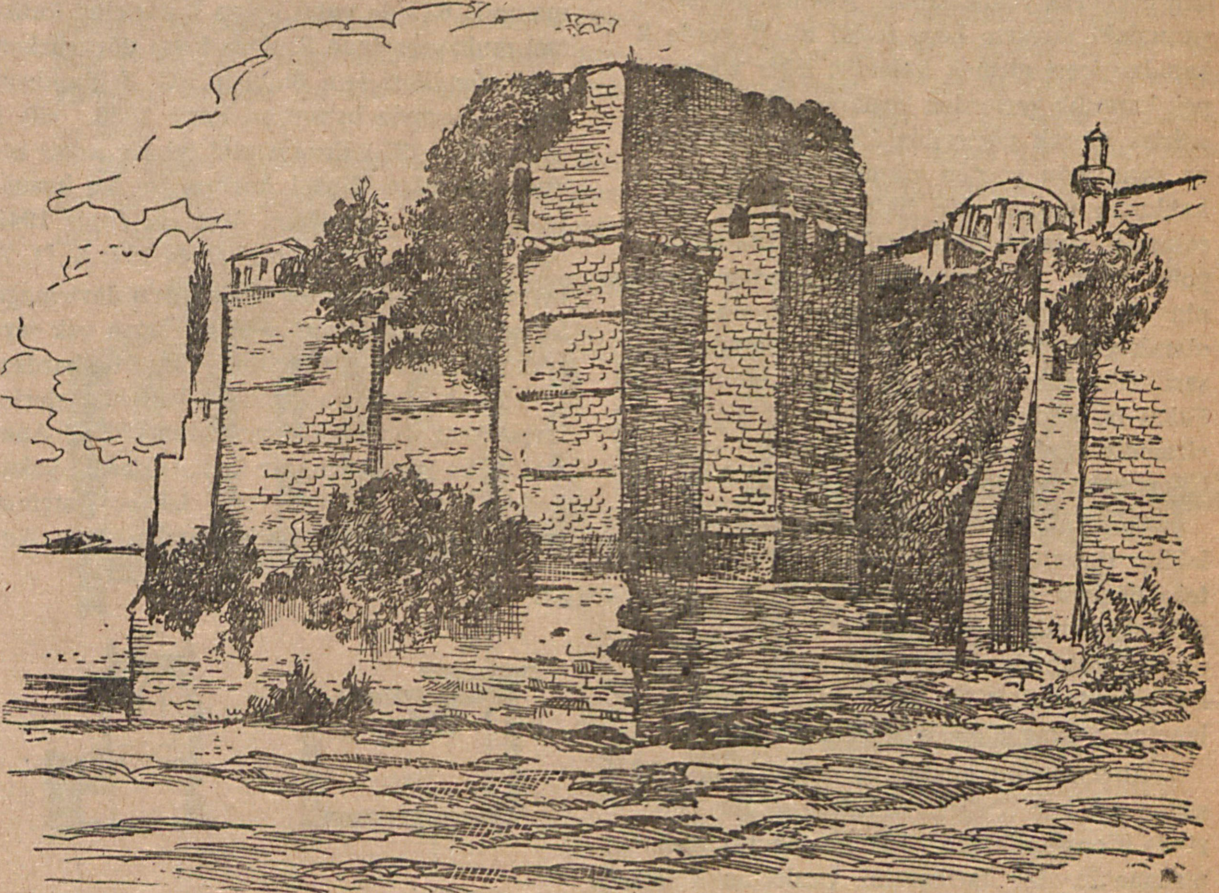
Atatürk Harbiye Mektebinden mezun olduğu gün meşhur tarihî resmini bu fotoğrafhânede çektirmişti.

AND SİNEMASI — Göztepede bir yazlık sine-

madır; Turgud Demirağ tarafından (B. : Demirağ, Turgud). Göztepedeki köşkünün bağçesinden ayırdığı sahâda 1953 yılında kurulmuştur; en mükemmel projeksiyon makinası olan amerikan «Symplex» marka makina ile mücehhezdir; 1100 kişilik bir sinemadır. Çok geniş bir muhitin tek eğlence yeri olarak her yıl artan bir rağbet gömüştür; bu rağbetin, Göztepe gibi kesif nüfusu olan bir köyde And Sinemasına bir de kışlık bina yaptırılmasını ilham etmesi gerekir; Göztepede bir kışlık sinema, yalnız bu köyün değil, Erenköy, Merdivenköy ve Feneryolu ve etraflarının en mâsuf medenî ihtiyacıdır; 1959 da bu havali artık sayfiye olmaktan çıkmış bulunmatadır; kışın buralar halkının Kadıköy sinemalarına gitmesi, bilhassa geceleri, hakikî ve ekseriyâ bâdireli bir macerâdır.

ANEMAS ZİNDANI VE KULESİ — İstanbulun Bizans zamanından kalan eski eserleri arasında en enteresan ve en az tetkik edilenlerden biri olan ve Anemas zındanı adıyla tanınan bina bakiyelerini, burada tam bir surette tetkik etmek imkânsızdır. Biz bu bina, daha doğrusu binalar hakkında burada umumî bir fikir vermeğe çalışacağız.

Anemas zindanını ziyaret etmek oldukça zor ve zahmetlidir ve hemen hemen buradan bahseden bütün müellifler bu halden şikâyet etmişlerdir. Hattâ o kadar ki, içlerinden bazıları bu husustaki düşüncelerini oldukça zarif bir surette bildirmekten kendilerini alamamışlardır. (G. Young - Constantinople, Paris 1934 sayfa: 116) Meşhur Dr. A. Mordtmann ise 1878 tarihlerine doğru Fuat Paşa türbesi civarında izleri keşfedilen eski bir Bizans hapishanesinin yanında bu Amenas zindanının âdetâ bir «sayfiye evi» (!) olabileceğini kaydetmişse de, bu düşüncenin biraz mübalâğalı olduğu muhakkatır. (Mordtmann: Justinian und d. Nika Aufstand. - Mit. d. deut. Ausf, ver. 1898 Folge II Heft 4 sayfa 15) İstanbulu gezerken ekseriyetle kullanılan Mamboury'nin seyyah rehberinde Anemas zındanını ziyaret edeceklere, Eğrikapı civarında ve surların yanında bulunan İvaz efendi camii

Anemas Kulesi
(Warwick Goble'nin sulu boyasından Nezihin eli ile)

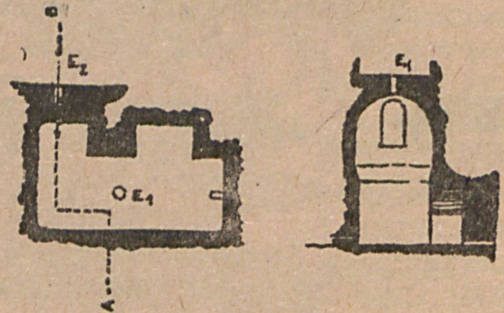
(bk: İvaz efendi camii) avlusundaki yıkık kemerlerin altından geçmeleri icabettiği bildidirilmektedir. Ziyaretçiler ancak çok kuvvetli bir lâmbanın yardımıyla burada ilerliyebilirler. Anemas zındanını en kolay şekilde görmek için Eğrikapıdan surların dışına çıkıp, surlara muvazi olarak Halice doğru inmek lâzımdır.

Sağ tarafta, üzerleri kısmen yeşilliklerle kapalı biri alçak, diğeri daha yüksek ve birbirine bitişik bir çift kule görülür. Bu masif bir blok teşkil eden çift kulelerden Eğrikapı tarafındaki (yâni Eğrikapıdan itibaren sekizinci) Angelos, buna bitişik olan ve Haliç cihetindeki ise Anemas kulesidir. Bu sonuncunun yanında, Haliçe doğru uzanan cephesi mazgallı ve payandalı duvar ise Anemas zindanları denen, koridorlu binanın cephe duvarını teşkil etmektedir. Angelos kulesinin bâriz bir hususiyeti de, dışarı doğru konsol şeklinde çıkan ufkî mermer sütunlarını mevcudiyetidir. Anemas zındanına, bu kısımda sur duvarlarının eteklerini kaplıyan bir bostandan geçilerek yaklaşılabilir. Anemas kulesi ile yanındaki duvarın köşe teşkil ettiği yerde 2 kapıdan içeri girmek kabildir. Eğer ziyaretçi pek karanlık yerlerden hoşlanmıyorsa, plânda «giriş» olarak gösterilen kapıdan içeri girip ve gene aynı yerden çıkmak şartiyle burası hakkında umumî bir fikir edinebilir. Daha cesaretli ziyaretçilerin plânda gösterdiğimiz yolu takip etmeleri, bir rampadan kulenin orta katına kadar çıktıktan sonra, çıkış olarak gösterilen dar koridor ve kapıdan dışarı çıkmaları nisbeten tavsiye olunabilir. Fakat bu gezinti için çok kuvvetli bir lâmba elzemdir. (Ceb ve vasat büyüklükteki el lâmbaları kifayetsizdir).

Son yıllarda burasını kolay ziyaret edilebilir turistik bir yer hâline getirmek için teşebbüslere geçilmiş, hattâ elektrik tesisatı dahi döşenmiş ise de bunlar harabede barınanlar tarafından tahrib edilmiştir. Son aylarda bu tesisatın tamiri ve harâbenin temizlenmesi tekrar ihâle edilmiştir.

Anemas zindanından ilk defa olarak bahseden meşhur Patrik Konstantios'dur. Eserinde (Constantiniade - 1846; sayfa 13) bu hapishanenin bir tarihçesini yazdıktan sonra Anemas kulesinin el'an mevcut olduğunu ilâve etmiştir. Fakat Konstantios'un Anemas kulesi olarak gösterdiği kule (Constatiniade - sayfa: 62) başka bir kuledir. Eski Bizans metinlerinde ilk defa Anemas zindanının adı XI. asırda geçer. Bizans imparatoru meşhur Aleksios I Komnenos (imp. 1081 - 1118) un kızı Anna Komnena (doğ. 1083) Aleksias adlı, eserinin XII. bahsinde burası hakkında malûmat verir.

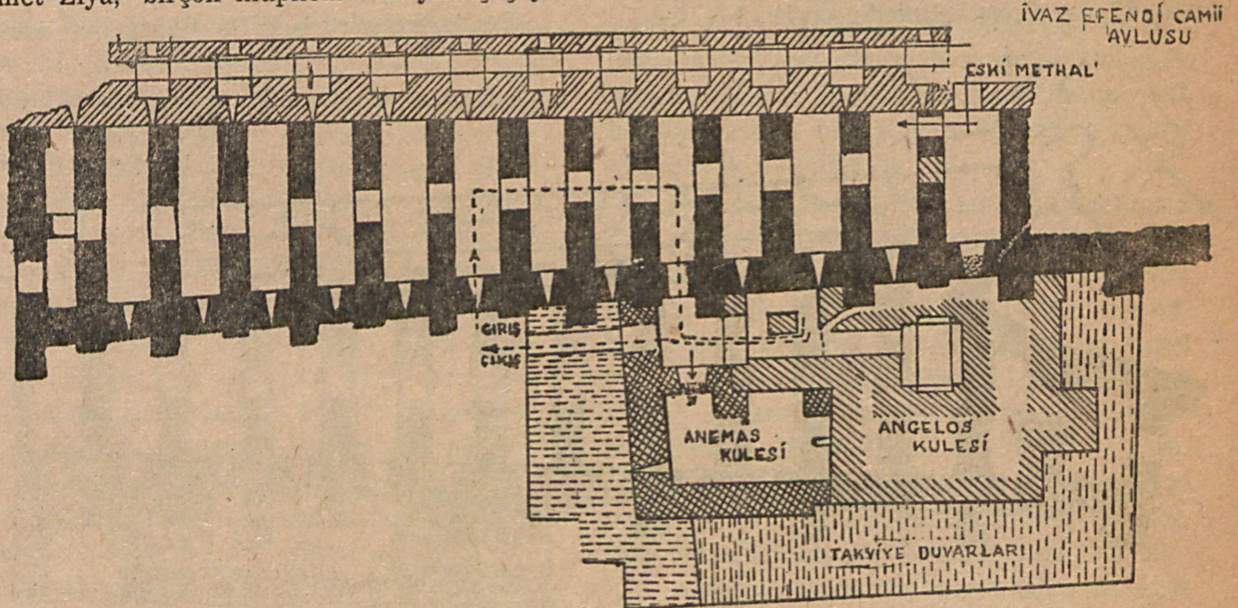
Kardeşleriyle birlikte İmparator Aleksios'a karşı isyan eden Anemas menşe itibariyle Arab ve müslümandı. Bizansta meşhur bir kumandan âilesi kuran zat, Girit adasının son müdafii ve Kandiya'yı uzun zaman müdafaa eden Arab kumandanı Abdül - Aziz (Kuturbî) (Bu hususta bk: Ch. Diehl ve Marçais: Le monde oriental Paris 1944 sayfa 462) Kandiya'nın 961 de düşmesi üzerine esir olarak İstanbula getirilmiş ve burada Hıristiyanlığı kabul ederek yerleşmişti. Güzel bir mâlikânesi olan bu eski Arab kumandanının oğulları da Bizans ordusunun en kıymetli kumandanlarından olmuşlardır. Abdül - Aziz'in bir oğlu Anemas, Ioannes Timitzes (969 - 976) zamanında 972 de vuku bulan Doristolon (Silistre) muharebesinde Ruslara karşı dövüşürken yeni efendileri için ölmüştü. (G. Schlumberger. L'epopée byzantine Paris 1925, cilt I sayfa 120 - 127.) Ecdadı gibi iyi bir asker olduğu anlaşılan Mihael Anemas ise (bu hususta bk: Anne Comnène: Alexiade Paris 1943 col. Belles Lettres tome II sayfa 194; X, II, 7) her nedense İmparator Aleksiyos'u devirmeğe karar vermişti. Devletin iç ve dıştan çok sarsıldığı bir anda, 1107 yılında diğer üç kardeşi ve yüksek mevki sahibi daha bazı kimselerle, bir suikast yapmağa karar veren Mihael Anemas'ın bu teşebbüsü, bir ihanet üzerine yakalanan İonnes Salomon adlı bir suikastçinin her şeyi itirafı neticesinde akim kalmıştı. An-

Anemas kulesi bodrumu
(Plân ve resim: J. Strzygowski)

na Komnena'nın uzun uzadıya anlattığı bu hâdise, (Alexiade col. Belles - Lettres. Paris 1945 cilt III. sayfa 69 - 75) suikastçilerin alenen ağır hakaretlerle bir meydanda dolaştırılması ve sonra gözlerinin kör edilmesiyle neticelenmişti. Her nedense Anna'nın Anemas'a karşı duyduğu hususî bir alâka yüzünden Mihael, en son dakikada gözlerine mil çekilmesi gibi feci bir cezadan mucize kabilinden kurtularak, bir kuleye hapsedilmeğe mahkûm olunmuştu. Anna, bu kitabının aynı bahsinde (Alexiade, cilt III sayfa 75) gene bu zındana kapatılan Trabzon Dükası Gregorios Taronites'den bahsederken, bu hapishânenin surlara ait bir kuleden ibaret olduğunu ve Blaherne sarayı yanında bulunduğuna işaret etmektedir. O zamana kadar bu kulenin mahbes olarak kullanılmadığı, ancak Anemas'ın buraya hapsi üzerine burasının tesadüfen bir hapishane olduğu gene Anna'nın eserinden anlaşılmaktadır. Aleksios'a karşı cephe alan ve danişmentlileri yardımına çağırmak üzere iken yakalanan Taronites herkes tarafından alenen tezyif ve tahkir edildikten sonra Mihael Anemas'ın hapis bulunduğu kuleye kapatılmışsa da, burada istisnaî bir muamele görmüş ve kısa bir zaman sonra da serbest bırakılmıştır, Anemas ise daha uzun yıllar burada kaldı.

Bu husuta, Konstantios'un eserinden naklen malûmat vermeğe çalışan merhum Mehmet Ziya, birçok müphem ve yanlış şeyler yazmıştır. (M. Ziya: İstanbul ve Boğaziçi İst. 1336 cilt 1 sayfa: 277 - 283) Komnenos'lar sülâlesinin son imparatoru olan ve maceralı hayatı Bizans tarihinin en meraklı sahifelerinden birini teşkil eden meşhur Andronikos I Komnenos (imp. 1183 - 1185) İstanbul ahalisinin bir isyanı neticesinde tahtından indirilerek yerine Angelos kulesini yaptıran İsak II Angelos (imp. 1185 - 1195) imparator ilân edilince, kaçmağa teşebbüs etmiş, fakat yakalanarak, tarihçi Nikitas Honiatis'in tafsilâtla anlattığı gibi feci işkencelerle öldürülmeden evvel kısa bir müddet burada mahbus tutulmuştur. İmparator İsak ise 1186 - 1187 yıllarında bugünkü Angelos kulesini inşa ettirmiş ve bu Blaherna Sarayının bir kısmını teşkil etmiştir. Talihin garip bir cilvesi olarak İsak da 1195 de kardeşi Aleksiyos III Angelos (imp. 1195 - 1203) tarafından tahtından indirilmiş ve gözlerine mil çekildikten sonra oğlu Aleksios'la birlikte Anemas zındaınına hapsedilmişti. (Dr. A. Mordtmann - Die Hafenquartiere von Byzanz - Mitt. d. deut. Aus. - vor. 1891 Folge I. Heft 3 sayfa 17 ve 21) Küçük Aleksios'un kaçarak Avrupaya gitmesi ve oradan yardım istemesi üzerine Dördüncü Haçlı seferi İstanbula gelmiş ve, Haçlı ordusu askerlerinden Robert de Clari'nin kaydettiği gibi (R. de Clari, La conquéte de Constantinople Paris 1939 bahis. LII) İsak «Blaherne sarayındaki» mahbesinden kurtarılarak tekrar tahta çıkarılmıştır. (1203)

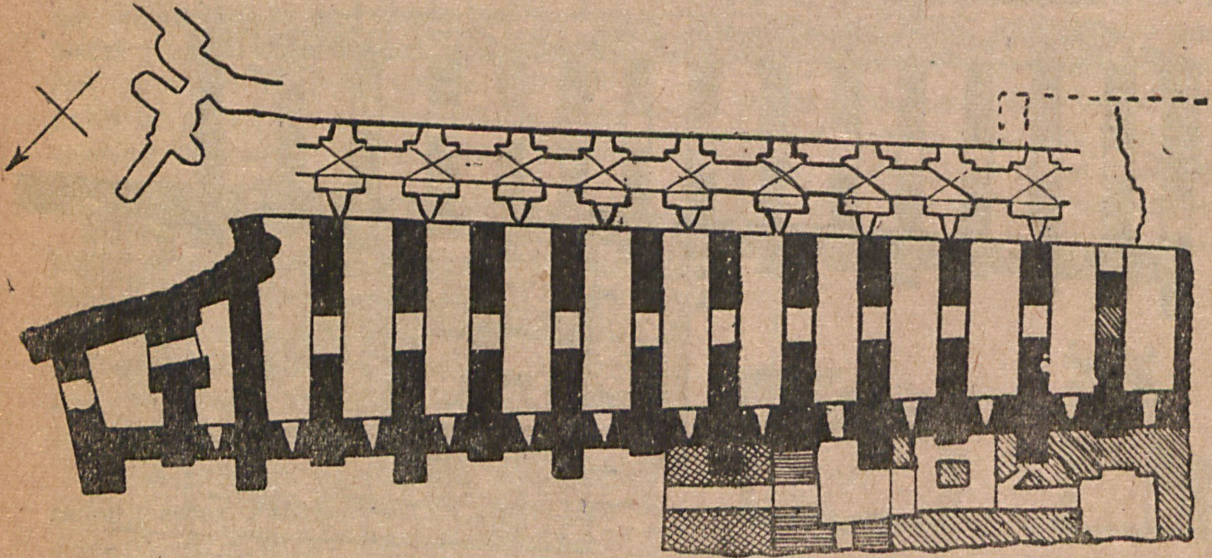
Anmas Zındanı
(Plân: A.M. Schneider - Meyer - Plath. 1933)

Patrik Konstantios'un tarihçi Kantakuzinos ve Gregoras'tan naklen bildirdiğine göre İmparator Andronikos II (imp. 1282 - 1328) ile torunu genç Andronikos arasındaki saltanat kavgalarında mühim rol oynıyan macereperest Sirgiannes, genç Andronikos (imp. 1328 - 1341) zamanında da karışık işlere girişmişti. (G. Ostrogrosky - Gesch. d. Byzantinischen Staates, München 1941 sayfa: 359, 363) Aslen Kuman olan bu adam ailesiyle birlikte 1331 yılında buraya hapsedilmiş, ve tahliye edildikten sonra Bizanstan kaçarak Sırp kıralı Duşan'ın yanına sığınmışsa da 1333 de orada öldürülmüştür.

Görülüyor ki, yüksek mevki sahibi kimselere mahsus bir nevi devlet hapishanesi olan, bu zındana bir çok mühim vakaların kahramanları hapsedilmişti. Nitekim Ioannes V. Paleologos (imp. 1341 - 1391) un karışık saltanatı zamanında, büyük oğlu Anronikos Paleologos, fena zamanlarında babasının aleyhinde çalıştığından, tahttaki hakkından uzaklaştırılınca, buna kızmış ve Murat I (1360 - 1389) ın oğlu Savcı bey'le birleşerek ikisi birlikte babalarının aleyhine bir isyana yeltenmişlerdir. (1374). Fakat her ikisi de yakalanarak gözlerine mil çekilmiştir. Cellâdın merhameti sayesinde tamamen kör olmıyan Andronikos, Anemas hapishanesine kapatıldı (Demetrius Cydones - Correspondonces, col. Belles - Lettres. Paris 1930 sayfa 212; Memduh Turgud: İznik ve Bursa tarihi, Bursa 1935 sayfa: 83; ve Constantiniade sayfa: 14). Cenevizlerin yardımiyle 1376 da hapisten kurtulan Andronikos, babası Ioannes V i, ve kardeşi Manoel'i aynı zındana kapatmış ve kendisi de Andronikos IV adıyle imparator olmuştur (imp. 1376 - 1379). Hapisten, yabancıların yardımiyle kaçan Ioannes, Murad I'e sığınmış ve tekrar tahtını elde ederek, oğlu Andronikos'a biraz arazi vererek onunla barışmıştır (Başlıca kaynaklar için bk. Unger Quellen, Wien 1878, sayfa 220).

Patrik Konstantinos, İstanbulun fethi sıralarında Lukas Notaras'ın, emniyette olmaları için karısı ve çocuklarını bu Anemas veya Angelos kulesine yerleştirdğini yazıyorsa da, bu husus henüz tetkike muhtaçtı. 1453 de muhasara esnasında bu kulelerle, Ayvansaray kapısını, Rumeli Beylerbeyi Karacabey'e karşı Manoel Paleologos ve Leonardo Langaso adında bir Venedikli müdafaa ediyorlardı. (Schlumberger: La prise de Constantinople, Paris 1914 sayfa 101 ve Dr. Mordtmann: Die letzten Tage von Byzans - Mitt. d. deut. Ausf. Ver, - 1895 Folge II; Heft 2; sayfa 10) Schlumberger'in İstanbul muhasarasını yazan bir İtalyanın, Borzo Dolfin'in verdiği malûmattan naklen bildirdiğine göre, (yukarıda adı geçen eser, sayfa 82) Ayvansaray kapısı civarında Anemandra kulesi adında bir kule, pek muhtemel olarak Papanın verdiği para ile, Kardinal İzidor tarafından tamir ettirilmişti. (Katolik kilisesi ile Ortodoksları birleştirmeye gelen zât).

Bu Anemandra ismi ile Anemas ve Ane-

Anemas Zındanı
(Plân: A. M. Schneider - Meyer - Plath. 1933)

maslar mânasına gelen Anemandes kelimeleri arasındaki benzerlik şayanı dikkattir. Zaten Dr. A. Mordtmann bir yazısında bu kulenin «turres Aveniades» veya «Anemandes» adlarını da taşıdığına işaret etmiştir (Die letzten Tage; Mit. d. deut. Aus. - ver. 1893. Folge II; Heft 1, sayfa 42).

Fetihten sonra buraların mühim bir işe kullanılmış olduklarına dair elimizde bilgi yoktur. Yalnız C. Gurlitt, XVI. asır sonlarında İstanbulun resimlerini yapan W. Dilich'in gravürlerinden bir tanesinin burasını tasvir ettiğini teşhis etmiştir (C. Gurlitt, Zur Topographie Konstantinopels, «Orient Archiv», II, 1911 - 1912, sayfa 52, No. 43 levha X, resim 10). Gerek umumî panoramadan gerek yalnız burasını gösteren gravür ile izahatından anlaşıldığına göre, Anemas zindanları denilen yerin üstü o devirde selviler ile kaplı bir asma bahçe halindedir. XIX. asır başında İstanbulun eski eserleri hakkında bir eser yazan Konstantios Anemas kulesi olarak, daha aşağıda Ayvansaray kapısı yanında bir kule göstermiştir. Angelos kulesini ise yanındakiyle birlikte bir bütün olarak ele almıştır. Burasını siddî surette tetkik edenler evvelâ Paspatıs(Byzantinai Meletai (rumca) 1877) sonra da A. van Milingen (Byzantine Constantinople London 1899) olmuştur. Merhum Mehmet Ziya da bu zındanlardan hayli etraflı bir surette bahsetmiştir. Anesmas zındanları en son olarak, fakat maatteessüf gayet eksik bir surette Dr. A. M. Schneider ve Meyer - Plath tarafından tetkik edilerek bu zındanın 1933 de yapılan plânı, İstanbul surları hakkındaki büyük ve güzel eserde neşredilmiştir. (Schneider - Meyer - Plath, Landmauer von Konstantinopel Berlin 1943.) Bu binalardan pek muhtemel olarak bahseden Papadopulos'un eserinde ise, bu kuleler ve mahzenler hakkında umumî bilgiler verilmektedir. (Papadopulos - Le Palais des Blaques, Thessalonique 1928) Anmas zındanları ve kuleler hakkındaki tarihçe bundan ibarettir. Bugün mevcut kulelerden Angelos kulesinin, hakikaten Angelos tarafından yaptırılan kule olduğu hemen hemen muhakkak ise de, diğer kısımların vaziyetleri şüphelidir. Maamafih Vlaherne sarayına ait mahzen ve bodrum olan bu binanın zından olarak kullanılabilmiş olması pekâlâ muhtemeldir. Bugün Eğrikapıdan itibaren yedinci kulenin üzerinde bir mermer kitâbe mevcuttur ki, bunun evvelce; Angelos kulesi olan sekizinci kuleye ait olduğu tesbit edilmiştir. (Schneider; Landmauer... Sayfa: 102, 114 - 117 ve 140 da kitabenin kopyası.) Yedinci kule sonraları tamir edilirken, lâlettayin onun üzerine yerleştirilen bu kitabeden 6695 (yâni 1186 - 1187) yılında İmparator İsak Angelos'un bir kuleyi yaptırdığı anlaşılmaktadır. (bk. İstanbul surları). Fakat sekizinci kule üstündeki bir kitâbenin yedinci kule üzerine nasıl olupta gittiği anlaşılmamıştır.

Bütün bu kayıtlardan anlaşıldığına göre bu kule ve mahzenler Blaherna sarayları topluluğuna ait kalıntılardır. Bu sarayların bodrum ve mahzenlerine zaman zaman bir takım hatırlı kimseler kapatılmış olmakla beraber, Anemas zindanı denilen muayyen bir mahbes yoktur. Diğer taraftan aşağıda da izah edileceği gibi, halen Anemas kulesi olarak gösterilen kule, Isak Angelos'a aidiyetine muhakkak nazarı ile bakılan kuleye bitişik olarak yapılmış ve devir itibariyle ondan sonraya aittir. Isak Angelos XII. asır sonunda yaşadığına göre, 1107 de Anemas'ın kapatıldığı kulenin bu bitişik kule olabilmesine imkân yoktur. Fakat ne olursa olsun, bu esrarengiz mahzenler Istanbulun en dikkat çekici turistik köşelerinden biri olmağa namzettir.

Kule ve zındanlar hakkında etraflı bir tetkik ancak civardaki sur duvarları ve Blaherne sarayı (bk. Bizans sarayları) izlerinin de nazarı itibare alınmasiyle mümkündür. Biz burada umumî bir surette bu binaları tarif etmekle iktifa edeceğiz.

Tarihçi Khoniates'in verdiği malûmata göre İsak Blaherne sarayı yanında «hem içinde oturtulmak ve hem de kule olmak üzere» bir bina inşa ettirmişti. (Lamndmauer. metinler kısmı.) Bugünkü Angelos kulesi bu tarife uyan yegâne mevcut kuledir. Burası yüksek rütbeli kimselere mahbes olarak da kullanılmış olabilir. Angelos kulesini Blaherne sarayına bağlıyan yolun mevcudiyeti burasının surlara ait âdi bir kule olmadığını isbat eder. İnşa tekniği itibariyle Angelos kulesinin XI - XII. asırlara ait olmasına mukabil Anemas kulesi olarak gösterilen bina ise daha sonraki devirlere, Schneider'e göre Paleologos'lar devirlere, Schneider'e göre Paleologos'lar dev-

rine aittir. (Landmauer sayfa 117). Eski binalardan çıkarılan büyük mermer sütunlar Angelos kulesi inşaatında katların zeminini döşemek üzere kullanılmıştır. Bunların konsol şeklinde bir metreden fazla dışarı çıkan uçları, sütunlar yanyana ufkî surette istif edildiklerinden bir nevi Balkon teşkil etmiştir. Bu inşaat şekline Bizans kale mimarîsinde sık sık rastlanır. (Saladin. Manuel d'Art musulman. Paris 1907 cilt I, sayfa 37) Fakat böyle dışarı çıkıntı teşkil eden kuvvetli sütunların muharebede bir tehlike teşkil edeceği aşikârdır. Angelos kulesinin cephesinde şimdi örülü olan mermer çerçeveli bir pencerenin üstünde bu balkon ve üç ince pencere görülmektedir. Bu pencerelerin aydınlattığı salondan doğru görülen etrafa hâkim manzara nazarı itibara alınırsa, bu kulenin saraya aidiyeti bâriz bir surette anlaşılır. Kulenin Halice ve Eğrikapıya bakan yan cephesinde mevcut birer kapı bu en üst kattaki salonu, yandaki, daha alçak Anmas kulesinin üstüne ve Blaherne sarayına bağlamaktadır. İstanbulu Bizans rüyası içinde gezen meşhur tarihçi G. Schlumberger 1879 ilkbaharında bu Angelos kulesini de ziyaret ettiği zaman; en olmıyacak fantazileri, tarihî hakikatler olarak sunmakta eşsiz olan muhayyilesi, burada da bütün kuvvetiyle işliyerek, onu, okuyucuyu gayri ihtiyarî gülümseten, satırlar yazmağa sevketmiştir. (Schlumberger: L'église et le Palais des Blachernes, «Les îles de Princes», Paris 1925 sayfa 342 - 345.) Herhalde bu kule, sarayın istikşaf kulesi olarak da kullanılmıştır. Kule muntazam kesme taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Sonraları, Schneider'e göre Türkler zamanında bu iki kulenin temelleri 6 - 7 metre kalınlığında ve şimdi kısmen üst tabakaları sökülmüş bir takviye duvarı ile çevrilmiştir. Anmas ve Angelos kuleleri en alt katta birbirleriyle irtibattadırlar, dönen bir rampa vastasiyle Angelos kulesinin içinde yukarı çıkmak kabildir. Bu rampa, gayet iyi muhafaza olmuş ve ince mazgalla aydınlanan büyük bir salona çıkmaktadır. 10×12 m. ebadında ve 7m. yüksekliğinde olan bu salonun (Celâl Esat. Constantinople. Paris 1909 sayfa 125) zemininde yuvarlak bir delik mevcuttur. 1946 yazında burayı ziyaretimiz esnasında hazırlıklı gelmediğimizden burasını kâfi derecede tetkik etmek kabil olamamıştır. Yukarı çıkmakta devam eden rampanın ucu, bu salonun az yukarısında toprakla tıkalı bulunmaktadır.

Anemas kulesi olarak gösterilen kuleye gelince, bunun içine girmek tamamen kabil değildir denemezse de oldukça zordur. Zira plânda görülen methali toprakla dolmuştur. Bu kulenin daha muahhar bir devirde (Paleologos'lar devri) yaptırıldığını Schneider ileri sürmektedir. Zâten plânın tetkikinden de bu vaziyet sarih olarak anlaşılır. Kendisi de bu kulenin içine girebilmek imkânını bulamamıştır. Anemas kulesinin bu zemin katı kısmının doğrudan doğruya bir mahbes olduğunu söyleyenler olduğu gibi, burasının bir su sarnıcı olduğunu da iddia edenler vardır. Schneider, burasının ancak son zamanlarda sarnıca tahvil edildiğini kaydetmektedir. Strzygowski, İstanbulun sarnıçlarını tetkik ederken bu mahzeni de esaslı surette ölçmüş ve plânını çıkartmıştır. (Strzygowski ve Forcheimer: Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel. Wien 1893 sayfa 109 No. 38). Bu eserdeki plâna göre burası 9,5×3,75 m. ebadında muntazam bir oda olu, köşeler hafifçe yuvarlatılmıştır; yerden 3,20 m. ye kadar 8,5 santim kalınlığında bir harçla sıvanmıştır. Üzeri bir beşik tonazla örtülü olan bu sarnıç (?) ın E 2 işaretli methali Millingen'in plânında X işaretiyle gösterilmiştir. Strzygowski bu odanın bir penceresinin kapalı bir odaya açıldığını kaydederse de bunu tahkike imkân bulamadık. A işaretli çıkıntıda, yerden 37 santim yüksekte 20 santim kutrunda küçük boruların mevcudiyeti Strzygowski'yi bunların su yolları olabileceğini tahmine sevketmiştir. Ayni müellif bu odanın tavanında E_1 olarak gösterilen 50 santim kutrunda ve 32 santim kalınlığındaki deliğin buradan su çekmek maksadiyle açılmış olduğunu iddia etmektedir. Bu delik yukarıdaki salonla bu mahzen arasında irtibat temin etmektedir. Yukarı çıkan rampanın başlangıç kısmında, ileri doğru giden dar koridor başka hiç menfezi olmıyan bir odaya çıkmaktadır. Biz bu kısma giremedik. Celâl Esat, eserinde Anemas kulesinin zemininde bütün odayı boydan boya kaplıyan bir kuyunun mevcudiyetini yazmaktadır. (Constantinople, sayfa 125). Bu hususların anlaşılması ancak etraflı tetkiklerle kabildir. Bu

kulenin altında, toprak seviyesinden aşağıda hakikî mahzenlerin mevcud olması kuvvetle mümkündür.

Bu bina grubunun üçüncü kısmını teşkil eden ortası koridorlu gayri muntazam yapı ise, umumiyet itibariyle Anemas zındanları olarak tanınır. Burası herhalde Blaherna sarayının bir kısmının bodrumu ve zemin katı olup kuvvetli bir ihtimalle zından olarak dahi kullnılmıştır. Bu hücreli galeri daha eski bir sur duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Bina iki kat halinde olup, Schneider'in de işaret ettiği gibi herhalde İstanbulun muhasarası sırasında, yukarı mazgallardan ok atabilmek için buraya bir ahşap kat inşa edilmiş, alt mazgallara ise bir insan boyunun erişebilmesi için toprak seviyesi yükseltilmiştir. Ahşap hatılların muntazam delikleri hâlâ görülmektedir. Üzerleri beşik tonozla örtülü olan bu hücrelerin ortasındaki galeri 4 kat halinde ise de, bu hususu ancak bazı yerlerde görmek kabildir. Galeri katlarının üzerleri muntazam tuğla kemerlidir. Son yıllarda zındanların üstü ile Angelos kulesinin üst katı bir derceye kadar temizlenmiştir. İvaz Efendi Camii avlusundan kolaylıkla buraya geçilebilir.

Burada yapılacak ciddî tetkik ve araştırmalar ancak geniş imkânlarla kabildir. Bir hayli hatâlı olan Millingen'in plânının yerine daha doğrusunun yapılması veya Schneider' inkinin tamamlanması herhalde elzemdir. Belki bunların yardımiyle İstanbulun fethiyle birlikte kaybolan Blaherne sarayının izlerini bulmak kabil olacaktır.

Merhum Mehmet Ziyanın, burada mevcudiyetinden bahsettiği birçok yeraltı yollarına gelince, bunlar Anemas zındanı mevzuunun haricinde kalmaktadır. Bu hususlara ileride, Bizans sarayları bahsinde avdet etmeği tasarlıyoruz.

Semavi Eyice

ANET (Madam) — İkinci Abdülhamid devri sonlarının en namlı kadın terzilerinden, atölyesi Beyoğlunda Hacopulo Hanında idi; bütün sultanlar, saraylılar, kibar hanımefendilerin terzisiydi. müşterilerinin bedenlerine göre mankenleri vardı, birçok siparişlerini mektupla alır, beğenilen, modellere göre provasız diktiği tuvaletlerde en ufak bir pot, pürüz bulunmazdı, hemen bütün diktikleri de gelinlikler ve düğün tuvaletlerinden ibaretti;

Madam Anet
(Resim: Nezih)

esvaplarını diktiği kızların düğünlerine de istisnasız dâvet olunur ve kız ve oğlan tarafından bir elmas yüzük, küpe ve iğne gibi hediyeler verilerek ağırlanırdı. Bir tuvaletten 20 - 50 altın alırdı, bir müşterisine diktiği modeli başkasına dikmezdi. Güzel olduğu halde evlenmemişti. Altmış yaşlarına kadar çalışmış, sonra gözleri kör olmuş, fakat kendisini ana gibi bilen işçi kızları çalışmışlar, Madam Anet ölünceye kadar terzihanesini kapatmamışlardı. Ölümü Birinci Cihan Harbi içinde olacaktır.

Bibl.: F*** Hanımefendi, Not.

ANGELİ (Rum) — On yedinci asır ortalarında yaşamış namlı ûsulbend sazendelerden; ayni zamanda üstad bir tanburî idi; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ANGELİ (Tanbûrî) — XVIII. asırda İstanbulda yaşamış Rus asıllı bir bestekâr ve sâzendedir. Enver Esenkova İstanbul Ansik-

lopedisine verdiği bir notda şunları yazıyor:

«Türk musikisinde notanın gelişmesinde çok mühim bir yeri olan Bogden Beyi Kantemiroğlu Dimitrie'nin İstanbulda bulunduğu gençlik senelerinde musiki dersi aldığı iki hocadan biridir; hayatı hakkında başka bilgi edinilemedi. Kantemiroğlu bu zâtden usûl, batı ve kilise musikisi öğrenmişti; Türk musikisi tahsil ettiği mühtedî Kemanî Ahmed de hayatı karanlıkta bir sanatkârdır.

Bibl.: Gane, Vieti de Doamne şi Domite.

T.Y. Öztuna da bu zât hakkında şu notu vermiştir:

«Kantemiroğlu, şu 4 sâz eserinin notalarını vermektedir: Acem-Aşîrân, Düyek, Kürdî Berefşân, Rehâvî Çenber ve nâ-tamâm Tâhir Çenber Peşrevler».

ANGELİ KAPTAN — Şirketi Hayriyenin emektar kaptanlarından, 1851 de Marmarada Ekinlik adasında bir balıkçının oğlu olarak doğdu; çocukluğu yelkenli gemilerde balıkçılar ve gemiciler arasında tayfalıkla geçerek 1808 de on yedi yaşlarında iken Şirketi Hayriyeye lostromoluk ile yerleşti; yirmi bir yıl namus ve ehliyetle hizmet ederek 1889 da kaptan namzadi, 1890 da kaptan oldu. Gençliğinde âfeti devran denilecek kadar güzeldi, Boğaziçinin Rum kızlarından Adalı Angeli için yanıp tutuşanlar olduğu söylenir. Gayet ciddî, hoş sohbet bir gemiciydi; Şirkette son hizmetini 63 numaralı Südlüce Vapuru kaptanlığında görmüştür. Birinci Cihan Harbi sonlarında öldüğü tahmin edilebilir.

Angeli Kaptan
(Resim: S. B.)

Bibl.: Şirketi Hayriye tarihçesi; Paşabağçeli Madam Anastasiya, Not.

ANGELOS KULESİ — (B.: Anemas Zındanı.)

ANGİLİDİ (Françesko) — Matbaacı; (H. 1287) 1871 de açmış olduğu matbaası Köprü başındaki Valde hanında idi. Hurufat ve litoğrafya üzerine iş yapar, türkçe, fransızca, rumca eserleri dizer ve basardı, resim basmazdı. Hayatı ve matbaası hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Resmî Maarif Salnamesi.

ANGİLİDİS (Deligâvur) — 1945 - 1950 arasında büyük Kapalıçarşı esnafının içinde en meşhur simalardan bir manifaturacı idi; «Deligâvur» lâkabı ile şöhreti, İstanbuldan mal almıya gelen tüccarlar vasıtasiyle Anadolunun hemen her köşesine yayılmıştır.

1858 e doğru, İstanbulda, Edirnekapıda doğdu, babası Yangıncı Angeli adında bir dülger kalfasıdır, Yeniçeri ocağının lâğvından sonra mahalle tulumbacı ocakları kurulurken, Edirnekapıda ilk tulumbacı teşkilâtını, vergi muafiyeti karşılığı olarak bu Yangıncı Angeli vücuda getirmişti derler.

Çocukluğu haşarı ve gençliği uçarı geçen Deligâvur, on beş yaşlarında iken, baba mesleğine yardımcı olarak bir marangozun yanına çırak verilmiş ise de ancak bir hafta kadar çalışabilmiş, işini bırakmağa karar vermiş, anası tarafından azarlanınca da Ayvansarayda oturan dayısı Koço Kalfanın yanına kaçmıştı. Evinden kaçan bir cocuğu Büyükşehrin hay ve huyuna alıştıracak ilk macera ile de hemen o gece karşılaşmıştı; ki bu macera, kendisine uzun yıllar için «İncir hırsızı» lâkabına mal olmuştur; yetmiş üç yıl sonra, seksen sekiz yaşında sağlam bir hâfızaya sahip olan Delgâvur şöylece anlatır:

«Ayvansarayda oturan dayım Koço Kalfa arabacıydı, büyük bir ahırı vardı, bekârdı, ahırda yatardı; Ayvansarayın da sayılı tulumbacılarından idi. Anamla çekişip dayımın ahırına gittim; o gece ahırda yattım.. Gece yarısına yakın idi ki, yangın var!.. sesiyle dayım fırladı... Yangın Ortaköyde imiş.. benim de en ateşli zamanım.. tulumba taşımış falan değilim amma tulumbacılığa hevesim var.. dayım ile beraber soyunup Ayvansaraylılara takıldım.. biz Tophâneye gelmiştik ki yangın bastırılmış... döndük.. dönmemizle beraber, sonra öğrendim ki Balatlılar imiş, basıldık.. hemen sille, yumruk, usturpa.. galiba bıçaklarla da birbirine girdiler.. benim gibi çocuk aralarında kaldı mı ezildi gitti.. hemen yan karanlık sokaklardan birine daldım.. ve tabanları yağladım.. arkama baktığım yok.. Ba-

lata geldim.. bacaklarım durdu.. bir kapının eşiğine oturdum.. ne kadar geçti bilemem.. dayandığım kapı aralandı, tatlı bir kadın sesi: «Çocuk.. gel! gel!» dedi. Girdim.. bir şamdanın ışığında tâze, güzel, gecelik kıyafetiyle bir yahudi dilberi.. kadın nedir daha bilmiyorum.. hemen beni musluğa götürdü.. elimi, yüzümü, ayaklarımı yıkadım.. kendime geldim.. kadın beni bir odaya aldı.. toyum, acemiyim amma yüzüm gözüm açılmağa istidadım varmış.. Çok geçmedi.. kapı vuruldu.. aman kocam geldi diye, beni zampara masallarında olduğu gibi musandıranın üstüne çıkardı amma, bizimkilerle dövüşen Balat tulumbacılarından biri olan evin erkeği, ki iri yarı bir adamdı, kapıdan girer girmez etrafına şüpheyle şöyle bir bakındı, bir iskemleye binince de beni musandıra üstünde yakaladı.. Kuşağında bıçağının sapını görüyorum.. beni kıtır kıtır kesecek.. kurt önünde kuzu gibi melûl melûl bakakaldım... Sert bir sesle:

— İn aşağı!.. dedi; indim.

— Ne işin var burada? diye sordu; anlattım.

Filozof adam imiş:

— Kabahat senin değil, benim kaltağın! Ben sana ilişmiyeceğim, bu karıyı boşıyacağım amma, sen de benim namusumu kurtaracaksın.. Bahçeden incir çalmağa geldin değil mi?! dedi.

— Evet.. incir çalmağa gelmiştim!.. dedim.

Beni kolumdan tuttu.. mahalle tulumbacılarla ayaklanmış... Beni zaptiyeye incir hırsızı diye teslim etti ve şahsen dâvacı olmadığını söyledi.. O geceyi zaptiyede geçirdim. Sabahleyin dayımın ahırına gidip esvabımı giydim ve incir hırsızlığından da beş gün hapse mahkûm oldum... Çorap söküğü böyle başladı... Düşünün başımdan daha neler geçmiştir ki, adım unutulup altmış üç yıldır içinde bulunduğum çarşının Deligâvuru oldum.»

Hoş sohbet, rind meşreb ve 1946 da dinç bir ihtiyar olan Deligâvur, eski İstanbulu, türlü köşe bucağına varınca en iyi tanıyanlardan biriydi. Ayrıca akşamcılığı ile meşhur olan bu adamın hatıraları muhakkak ki bir folklor hazinesi idi. Maalesef binlerce emsâli gibi onları kalem diline veremeden göçmüş olacaktır.

ANGURYA ÇİFTLİĞİ — Anbarlı civarında idi. Sadırazam büyük Reşid Paşa ve meşhur avcılardan Necmeddin ve Veliyüddin beyler bu çiftliğin sahipleriydi. 1885 den 1895 e ve daha sonralara kadar Angurya Çiftliği, İstanbula bıldırcın akınında ava meraklı beyler, hattâ paşalarla dolardı. Rütbeli ve mevkili zevattan, Babıâli ricalinden pek çok kimseler, başta o tarihte Istablı âmire müdürü ve ferik pâyeli Keçecizade İzzet Fuad Paşa olmak üzere orada birleşirler, gecelerce kalır, sabahleyin alaca karanlıkta ava çıkarlar, akşam dönüp geceyi, o günkü avcılıklarına dair sohbetler, geçmiş günlere ait avcılık hikâyeleriyle, neşeli, keyifli günler geçirirlermiş. Sultan Hamidin, her ne sebeple olursa olsun beş on kişi bir araya toplanmasından korkusu, hayatı ve tac ve tahtı aleyhine kalkınmalardan vehmi ve korkusu, bütün toplantılar ahbaplıklar gibi bu âlemlere de sed çekmiş, sonraları gerek Angurya çiftliğine, gerekse Anbarlı köyüne rütbeli kimselerden ayak atan kalmamıştı.

Sermed Muhtar Alus

ANGUT — İstanbulun hâneberduşlar argosunda kalın kafalı, aptal, ahmak:

«Anam babam, ölmüşüm haberim yok.. angut beni mandepsiye bastırdı».

Bibl.: Ferid Develioğlu Türk Argosu.

ÂNÎ HÂTUN (Fatma) — On sekizinci asrın seçkin kadın şairlerindendir; Hasan Can ailesinden, müverrih ve Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi torunlarındandır; zamanının kibar ve rical muhitine mensup akranı hanımlar arasında «Hâcei Zenan» diye meşhur idi. Akrabasından hattat İsa zade Mehmed Aziz Efendiden icazetname almış, ayni zamanda kıymetli bir hattat idi. Oğlu Emir ağazâde Seyyid Mehmed Efendi Mora Yenişehir kadısı olduğunda beraber gitmiş ve 1710 (H. 1122) de orada ölmüştür. Şu kıt'a şiirlerinden güzel bir örnektir:

Hayâli ârızınla dîde sahni gülistânımdır
Açılmış şerhalarla sîne nahli erguvânımdır
Ümidi Vuslatın ey kaşları yâ sîneden çıkmaz
Hayâli tîri gamzen Âniyâ hatır nişânımdır.

Mirzazade Salim Efendi tezkiresinde Âni Hâtun hakkında şu lâtifeyi nakleder: Asrın külhanî şairlerinden Üsküdarlı Sırrı ekser vakitlerini ahpabına lâtife yollu oynadığı oyunlarla geçirirmiş.. Emirağazâde ile de tek-

lifsiz görüşür ve birçok geceler evlerinde kalırmış.. Bir sefer yine gece yarısına kadar sohbet ve ülfetten sonra yatmışlar. Meğer Sırrı'nın misafir edildiği odada bir dolap üzerinde Âni Fatma Hâtunun divanı duruyormuş.. Koca külhanî muziplik fırsatını kaçırmamış, hemen divanı almış, baştan aşağı, gazel ve kasidelerinde ne kadar «Âni» mahlâsı varsa hepsinin «nun» larını «mim» e tahvil etmiş ve ertesi sabah da erkenden savuşup gitmiş. Aradan uzunca bir zaman geçtikten sonra oynanan acı oyunun farkına varan Emirağazâde, o gündenberi görünmiyen Üsküdarlı Sırrı'ya hak ettiği küfürleri savurarak düzeltilmesine imkân bulunmıyan sahifeleri divandan kesmek zorunda kalmış.

ANİKA — İkinci Abdülhamid devrinin ortalarına rastlıyan yıllarda alüfteliği, maceraları, türlü türlü vakalariyle tanınmış yosmalardan; aslı Karadenizli rumlardandı. Dilberliğinin üstüne uyar yokmuş. Gayet de sesi gür ve güzel, utdaki mızrabı eşsizmiş.

Karadeniz kıyısındaki şehirlerde, Trabzonda, Samsunda, Sinopta, hattâ Ereğli kasabasında, onun üzerine çıkarılmış şu türkü, 1900 - 1901 yılları arasında halkın ağzından düşmezdi:

Anikam al udunu çal bakalım
Bir taraftan da keyfe çakalım
Çalgı bitsin Anikam yan yatalım.

Şakrak, curcunalı bir türkü, daha doğrusu bir raks havasıydı. Anikanın çeşitli maceralarının anlatırlardı: Karadeniz delikanlılarından gönül kaptıran kaptırana. Dağa kaçırmışlar. 1908 Meşrutiyetinin ilânı akabinde Tanin gazetesini çıkaranlardan «Büyük Türk Lûğatı» nın müellifi Hüseyin Kâzım merhumun babası Kadri Bey Trabzon valisi iken etrafa zabtiyeler salmış, rum dilberini haşarıların elinden kurtarmış. Nihayet Anika İstanbula kapağı atmış. Buranın sefâhet âlemlerinde de şöhretlenmiş. Kibarzadeler, mirasyedi beyler meftunu.

Dost tutanlar, elmaslarla donatanlar, yoluna avuç dolusu para harcıyanlar sayısız. Lüks kira faytonlarına sandallara yan gelip Kâğıthane, Göksu, Sarıyerde sular gezintilerinde, piyasalarında eğlenip zevk sürmede. Bu gel keyfim gel ömür sürüşün, debdebe tantanaların hepsini tapiyor. Gönül bu ya, gayet yakışıklı bir gence sevdalanıyor. Delikanlı cebi delik, külhanbey küruhundan, fakat onunla beraber yaşasın da karı her şeye razı.

Delikanlı, Kasımpaşada, Kulaksızdaki evine götürüp kapatıyor. Ardından, usulü dairesinde, Şeyhülislâm kapısına baş vurup müslüman ediyor; adını Hâdiye koyuyorlar. Nikâhları yapılıp meşru karı koca oluyorlar.

Geçinecek paraları kıt, çok darlıktadırlar. Hâdiye hanım mükemmel iskambil ve kahve falına bakarmış; bakıcılığa kalkışıyor. Civarlılardan derken, İstanbulun her tarafından koşan koşana; falına baktıran baktırana. Kuruşlar, ikilikler, çeyrekler yağmada. Yosmanın eski körpeliği biraz geçmiş ama -gelişmiş, bir kat daha dilberleşmiş. İstanbuldaki ilk göz ağrılarından bir mirasyedi bey, Kasımpaşada bakıcılık ettiğini duyunca seğirtiyor, kancayı takıyor:

— Şu ipsizden kaç, boşan, seni nikâhla alacağım; konaklarda, köşklerde, yalılarda yaşatacağım!

Kadını, külhanbeyi kocasının boşuna yere kıskançlıklarından, fena muamelelerinden, dayaklarından bizar; çektikleri canına tak demiş. Tam evden kaçacağı esnâda, bir müddettir karısının hâlinden şüphelenen, tetikte, kollamada olan bıçkın, ansızın bastırıyor.

Kavga, gürültü; Anika:

— Artık senin gibi beş parasız, sarhoş belâlı herifle yaşıyamıyacağım, deyince, beriki, hemen bıçağına yapışıp yedi, sekiz yerinden vurarak kadını öldürüyor.

Sermed Muhtar Alus

ANKARA CADDESİ — Büyükşehrin, dolayısı ile Türkiyenin fikir ve sanat merkez ve meşheri; İstanbul basınının beşiği, bir politika kanalı; âlimler, mütefekkirler, müellifler, muharrirler, artistler güzergâhıdır. İstanbulun büyük tâbi kitabcıları, en büyük kırtasiye mağazaları, mücellitleri, klişe atölyeleri, ilânat büro ve şirketleri, gazete ve mecmua bâyileri ve bir kaç büyük matbaa, gazete ve mecmua idârehâneleri bu caddenin iki kenarı boyunca sıralanmıştır.

1934 Belediye Şehir Rehberine göre Vilâyet Konağının köyünden başlıyarak Sirkeci sahilinde Arabavapuru İskelesine kadar uzanır (aşağıdaki târifleri rahat mütalâa etmek için krokiye bakınız); Hamdiye ve Muradhüdavendigâr Caddeleri (Sirkeci tramvay yolu)

ile dörtyol ağzı yaparak kesişir ki, adı geçen rehberde bu noktadan sahile kadar olan yol da her ne kadar Ankara Caddesi adını taşır ise de bu kısım artık bir meydancığa inkilâb etmiştir, halk ağzında kullanıldığı gibi «Sirkeci Meydanı» dır; bu ansiklopedide Sirkeci maddesinde tesbit edilmiştir (B. : Sirkeci Meydanı) ve aslında da eski adı Sirkeci Caddesi idi (B. : Sirkeci Caddesi); işte bu kısmı Sirkeci Meydanı olarak ayırdıktan sonradır ki Ankara Caddesi için, İstanbulun şöhreti dillere destan olmuş Bâbıâli Caddesinin yeni adıdır diyebiliriz.

Fakat 1934 Belediye Şehir Rehberi tanzim edilir ve İstanbul cadde ve sokaklarına Cumhuriyet devrinin yeni isimleri verilirken Babıâli Caddesinde mânâsız, dolambaçlı, çetrefil bir isim kaydırması yapılmıştır ki bir lâübâlilik şaheseridir; istikbâlin târih müdekkiklerini hayli yoracaktır; şöyle ki (krokiye bakınız):

Sirkeciden İkinci Sultan Mahmud Türbesinin hazîresi köşesine kadar İstanbulun ana yollarından biri uzanır; bu yol Nuruosmaniye Caddesi ile haçvâri kesişir. İşte bu yolun Sirkeciden Nuruosmaniye kavuşağına kadar olan kısmı meşhur târihî Babıâli Caddesidir. Nuruosmaniye kavuşağından Türbe hazîresi köşesine kadar olan kısmının eski adı da Mahmudiye Caddesidir.

1934 Rehberinde Babıâli Caddesinin Vilâyet Konağı köşesine kadar olan kısmına Ankara Caddesi adı verilmiş; Vilâyet konağından Türbe hazîresi köşesine kadar uzanan caddeye de, bir parçasının üstündeki Mahmudiye adı kaldırılarak Babıâli Caddesi adı konmuştur. Mâdemki tarihî Babıâli Caddesi adı muhafaza edilecek idi, yerinde muhafaza edilmeliydi, tarihî ismi Mahmudiye Çaddesi üzerine kaydırmaya ne lüzum vardı.

Tarifimizi başka türlü de yapabiliriz: Eski tarihî Babıâli Caddesinin büyük bir kısmı zamanımızın Ankara Caddesidir; küçük bir parçası da eski Mahmudiye Caddesi ile birleşerek İstanbul şehri haritasında Babıâli Caddesini eski tarihî cadde ile karıştırmamaya dikkat etmelidir.

Ankara Caddesi (Tarihî Babıâlinin büyük kısmı) nın en eski sîmasını pek mübhem biliyoruz. Hayatının mühim kısmını bu caddede geçirmiş olan Ahmed Midhat Efendi H. 1296 (M. 1879) da neşretmiş olduğu «Yer yüzünde bir melek» adındaki romanının başlarında şu şâyanı dikkat mâlûmatı veriyor:

«Bundan tahminen otuz beş sene kadar evvel bir kış gecesinde idi (H. 1261? = M. 1845?). Sirkeci iskelesi tarafında garib bir yangından sonra (Hicrî 1282 = Milâdî 1866 Hocapaşa Yangını) meydana gelip bugün bir baştan diğer başına doğru baktığımız zaman kalblerimize ferahlık veren geniş caddeyi hatırınıza getirip de kendinizi Sirkecide bulursanız haber vereceğimiz vak'anın asla zevkine varamazsınız. Eğer yirmi beş yaşını aşkın bir adam olup da biraz da hafıza kuvvetiniz yerinde ise o eski Sirkeci iskelesini hâlâ gözünüz önünde bulursunuz. Binaenaleyh târif için pek tafsilâta lüzum yoktur. Cağaloğlundan doğru gelen yani şimdiki Babıâli Caddesinin selefi bulunan bellibaşlı caddesinde bile sağ tarafındaki hanenin damından bir kiremit düşecek olsa, sol taraftaki hanenin cumbasını zedeleyeceğini size ihtar edersek mübalâğa etmemiş olduğumuz halde Sirkeci iskelesi sokağının nasıl bir sokak olduğunu da târif etmiş oluruz..».

Ankara (Babıâli) Caddesinin genişetilmesi, son Hocapaşa yangınından sonra kurulan «Islahatı Turuk Komisyonu» ile bu komisyonu kuran ve himaye eden Keçecizade Fuad Paşanın eseridir.

Şöhretli cadde İstanbulun son îmar faaliyetinde de mühimce tahavvüle uğramıştır.

Cadde, Vilâyet Konağından Sirkeciye doğru evvelâ sola sonra sağa iki büyük kavis yapar ve oldukça dik meyil ile yokuş aşağı iner.

Sağda Ebussud Caddesi, İbnikemal Caddesi ve Hocapaşa Hamamı Sokağı; solda Cemâlnâdir Sokağı bir parçası, Cağaloğlu Yokuşu, Âşirefendi Caddesi, Yenipostahâne Caddesi ve Muhzirbaşı Sokağı ile kavuşakları vardır.

Ankara Caddesinin sîması 1946 da imkân ölçüsünde dikkatle tesbit edilmişti. O tarihten 1959 a kadar geçen on üç yıl içinde mühim değişiklikler olmuştur.

Burada târih malzemesi olarak evvelâ 1946 da toplanmış olan notları kaydedeceğiz ve sonra, yine mümkün olan dikkatle onüç yılın değişikliğini tesbite çalışacağız.

I: Vilâyet Konağından Sirkeciye doğru sağtaraf:

a) Vilâyet Konağı ile Ebussud Caddesi kavuşağı arası.

Vilâyet Konağı ve onun altında Nallı Mescid (B.: Vilâyet Konağı; Babıâli; Nallı Mescid). Nallı Mescidin altında bir yüzü caddeye, bir yüzü de Vilâyet Konağı bahçesine bakan iki yüzlü büyük bir çeşme vardı ki, vilâyetin bahçe duvarındaki yüksek parmaklıkların kaldırıldığı sırada bu güzel çeşme de yıktırılmıştır. Bu satırların yazıldığı sırada Nallı Mescidten sonra vilâyet konağı bahçesinin Ankara Caddesine açılan yan kapusu gelir ki, İkinci Abdülhamid devrinde Sadırazamlar bu kapıdan girip çıkarlardı; Meşrutiyetin ilânında kapatıldı; fakat kapalı olduğu halde önünde daima süngülü bir jandarma nöbet beklerdi. Cumhuriyet devrinde bu nöbetçi kaldırılarak kapu halka açıldı, Soğukçeşmede Alay Köşkü karşısındaki büyük kapı da açılarak vilâyet konağı bahçesinin arka kısmında Ankara Caddesinden Soğukçeşmeye bir geçid vücuda geldi; fakat yalnız yayalara mahsustur, araba ve otomobil geçemez.

Kapının yanında sağda birinci büyük ahşap binada Türkiye Yayın ve Basımevi müessesesi bulunmaktadır; müessesenin ve binanın sahibi Demiray ailesidir. Bina 32, 34, 36 ve 38 sokak numaralarını taşır. Asıl medhal 36 numaralı kapı olup ailenin erkek olarak büyüğü ve müessesenin bânisi Tahsin Demiray'ın adına tescil edilmiş olan Yayınevi'nin levhasını taşır. Yıldız Sinema Mecmuasiyle Ev-İş mecmuası ve çocuk yayınları arasında pek kıymetli bir hatıra bırakmış olan Yavrutürk çocuk mecmuasının yerine kurulmuş Çocuk Hartası burada çıkar. Türkiye Yayınevi, İkinci Cihan Harbi içinde kitap neşrine de başlamış, tercüme ve telif romanlarla beraber Canlı Tarihler adında fevkalâde kıymetli bir Otobiyografi kütüphanesi tesis etmiştir. Binanın alt katı idarehanedir, orta tahrir heyetlerine tahsis edilmiştir; üst katı Demiray ailesinin ikametgâhıdır.

34 numarada, ki medhal kapısının sağındaki dükkândır, Türkiye klişehanesi bulunmaktadır; Tahsin Demiray'ın küçük kardeşi Nureddin Demiray'ın adına tescil edilmiştir; asılında, bu müessesenin başında Ankara caddesinin kıymetli ve emektar sanatkârlarından Karanfiloğlu Gabriyel (Kapril) usta bulunmaktadır (B. : Karafiloğlu, Kapril Usta).

İstanbul Ansiklopedisi klişelerinin büyük bir kısmı bu sanatkârın atölyesinde yapılmaktadır.

32 numara, müessese tarafından bir depo olarak kullanılmaktadır ki, eskiden ayni binanın mutfak medhali imiş.

Yayınevi medhalinin solunda, Türkiye Yayınevi neşriyatının satıldığı bir dükkân vardır; onun altında 38 numara. Türkiye Basımevinin medhalidir.

Türkiye Yayın ve Basım Evleri, Ankara Caddesinin en ciddî ve dürüst bir müessesesi şöhretini hakkıyle taşımaktadır (B. : Türkiye Yayın ve Basım Evleri; Demiray, Tahsin).

İstanbul matbuatının büyük isimlerinden olan Akşam gazetesi, ilk defa bu binada kurulmuş ve çıkarılmıştır, idarehanesi binanın alt katını işgal ederdi, üst katta yalnız tek bir odada heyeti tahririye çalışırdı.

İstanbul Matbuat Cemiyetinin temeli de bu binada atılmıştır denilse yeridir; Beyoğlunda bulunup malî sıkıntılar ve yolsuzluklar yüzünden inhilâle yüz tutan Matbuat Cemiyetinin Vakitci Us Kardeşlerin büyüğü Mehmed Asım Beyin riqasiyle muhasebeciliğini kabul eden tâbi İbrahim Hilmi Bey 1919 da Cemiyeti buraya nakletmiş, ciddiyet ve namusiyle muhasebesini ıslah etmiş ve bina Mütareke yıllarının kara günlerinde, İstanbul gazetecilerinin millî heyecan ile kükreyen toplantılarına, kongrelerine sahne olmuştur. İbrahim Hilmi Bey, başta Mehmed Asım, kardeşi Hakkı Tarık, Vatancı Ahmed Emin, Akşamcı Necmeddin Sadık ve Tasvirci Velid Bey merhum gelmek üzere yüz, yüz elli gazetecinin toplantılarını pek ulvî hatıralardır diye târif eder. Tahsin Demiray'ın, sahibi bulunduğu bu binanın bu toplantılara sahne olan odasına bir hatıra levhasi koyması, pek yerine bir iş olur.

40 numara, eski İkdam Yurdu binası; bu satırların yazıldığı sırada sahibi, gazete müvezziliğinden çalışkanlığı ve namusiyle servet sahibi olmuş ve Ankara Caddesinde «Mehmed Ağabey» diye mûruf Mehmed Yazır'dr. Bu binanın yerinde vaktiyle harabca ahşap bir yapı vardı. Bu büyük kâgir bina, 1910-1912 arasında, İkdam gazetesi sahibi ve Başmuharriri Ahmed Cevdet Bey tarafından, bir rivayete göre 3500 altın liraya yaptırılmıştır. İkdam, ondan evvel Reşidefendi hanında,

methalden girilince sol tarafa gelen kısmı işgal ederdi. Alt tarafı makine dairesi idi, üstü de idare ve heyeti tahririyeye aitti.

42 numara, Mehmed Yazır (Mehmed Ağabey) ve şeriklerinin kollektif şirketidir.

42/1 numara, gazete ve mecmua serbayilerinden Remzi Bilgin'in dükkânı; 1939 danberi bu dükkândadır; Remzi Bilgin yirmi beş yıldanberi bu işle meşguldür. Bundan evvel Kaligraf Filip'in dükkânında, ondan evvel de Kaya hanında, çaycı Lâtifan'ın dükkânı üzerine rastlayan odada idi. Serbayiliğe başladığında ilk olarak Celâl Nuri'nin Âti gazetesini tevzi etmiştir.

44/1 numarada Nefaset Mücellidhanesi vardır. Müessesenin sahibi Tanas Simota Ankara Caddesinin eskisi ve emektarı olan pek kıymetli bir sanatkârdır. 31 yıldanberi bu dükkânda çalışmaktadır. Kendisinden evvel burada Tıb Kütüphanesi bulunmakta imiş; ondan evvel de Dr. Neş'et Osman'a ait olan asıl binanın bir odası imiş. Tanas usta 1890 da doğuş; Babıâli Caddesine on iki yaşında bir mücellid çırağı olarak gelmiş, 1946 da yine bu Caddede İslâm Mücellidhanesinin bulunduğu dükkânda Eretik isminde bir Ermeni mücellidin yanında dokuz sene çıraklık yapmış, ustasının ölümünde dükkânı devren üzerine almış, dört sene sonra da 1915 de bu dükkâna nakletmiştir. Yetişkin oğlu yine iyi bir mücellid olan Rali Usta ile beraber çalışmaktadır. (B. : Nefaset Mücellidhanesi; Simota, mücellid Tanas).

44/2 Doktor Neş'et Osman merhuma ait binanın methal kapısıdır.

46 numarada Güzel İş Basımevi bulunmaktadır; Dr. Medeni Beye ait binanın müştemilâtındandır. Güzel İş Basımevi 1899 da Vahran Dernersesyan tarafından Sultanhamamında tesis edilmiş, bir ara da Sirkeciye nakletmiş, 1926 da da buraya yerleşmiştir. Kartvizit, fatura, mektup kâğıdı ve zarf ve cedvel gibi günlük işlerde kullanılan şeyleri basar. Vahram ihtiyarlamış olup matbaayı oğulları idare etmektedir. Burada Güzel İş Basımevinden evvel elektrik malzemesi satan bir zat bulunuyordu, ondan evvel de Dr. Medeni Beyin garajı idi.

48 numaralı bina Dr. Medeni Beyin olup, vefatında kardeşine intikal etmiştir. Meşrutiyetin ilk yıllarında, İtalya ve Balkan Harpleri sırasında çıkmış, İstanbul matbuatının yüz akı neşriyatından Resimli Kitab adındaki aylık magazinin idarehanesi bu binada idi.

48/1 numara Dr. Medeni Bey merhuma ait binanın bodrumuna inen kapı aralığından bozma küçük bir dükkândır ki 1943 tenberi içinde, İstanbul Serbayilerinden ve Ulusun İstanbul bayii Fazıl Ünverdi yerleşmiş bulunmaktadır. Fazıl, hayata fakir bir müvezzi olarak atılmıştı. Henüz 18 yaşında iken Tahsin Demiray tarafından himaye edilerek Türkiye Yayınevi mecmualarının bayiliğini üzerine almış ve 1936 dan 1942 ye kadar bu işi muvaffakiyetle başarmıştır. Bu küçük dükkânda Serbayilik eden Nail Demirkan, daha yukarıda Vilâyet karşısında bir dükkâna nakledilince yerine Fazıl geçmiş ve kısa bir zaman sonra Büyükşehrin en faal ve genç bir gazete ve mecmua bayii olmuştur.

48/2 numara, Dr. Medeni'ye ait binanın altında bir dükkândır ki, bu satırların yazıldığı sırada kapalı bulunuyordu, Nebioğlunun isticarında bir depo idi.

50 numara üç katlı bir kârgir binadır. Alt katında İstanbul Ansiklopedisinin hususî bürosu ve İstanbul Yayın evi bulunmaktadır. Orta katta bir aile, üst katta da mal sahibi Muallim Salim Siret oturmaktır ki Öğretmen Sesi mecmuasının da sahibidir.

Bu binanın arsasına ilk yapı tahminen Hicrî 1240 (Milâdî 1824) ta Hacı Şaban damadı Mısır Tüccarlarından Mehmet bin Ali tarafından inşa edilmiştir. Bu zat, ahşap olduğu muhakkak olan bu evi 1247 (1831) de zevcesi Saraylı Hatice Fikriye Hanıma ferağ etmiştir. Büyük Hocapaşa yangınında, Babıâli Caddesinin bütün binalariyle beraber bu ev de yanmış, yangından sonra çıkan bir İradei Seniye ile muhterik ev ve dükkânların arsaları tarla haline konularak caddenin tevsi ve tesviyesi yapılmış, bu sırada Saraylı Hanımın yanan evinin arsasından da bir kısmı yola terk edilmiştir. Hatice Hanım ölünce arsa çocuklarına intikal etmiş, onlarda 29 Teşrinievvel 1289 (1873) da Girid Adasının Hanya Limanreisizade Mustafa Kaptan ile bu zatın amcazadesi Mehmed Beye satmışlardır. Mustafa kaptan da buraya şimdiki binayı inşa ettirmiştir. Bu üç katlı ev, 27 Kânunusani 1297 (1881) de Hatice Sultanın süt hemşiresi Feryal Hanıma, 25 haziran 1324 (1906) de Seraskerlik

Mektubî Kalemi hülefasından İbrahim Arifî Beye, 1326 (1908) da Ayşe Hanıma, 1328 (1906) de Hasan Vasfi Beye, birkaç sene sonra Teofilos Nikolâdis efendi ile zevcesi Madam Despina'ya satılmış, bunlardan da 1936 da Muallim Salim Siret satın almıştır. İkinci Abdülhamid devri sonlarında kiracısı olan Madam Zafiri bu evde bir pansiyon açmıştı, bekâr muharrirler otururdu. Hattâ Babıâli Caddesinin büyük tâbi kitapçıllarından İbrahim Hilmi Bey gençliğinde birkaç sene bu evin bir odasında oturmuştu.

52/1 numara, Burhaneddin Erenler Matbaası, 1928 de kurulmuş bir müessesedir; el ile dizer, bir düz makinesi vardır. 4 Aralık 1945 mitinginde Tan Matbaası tahrib edildiğinde İstanbul Ansiklopedisinin sekizinci fasikülünün ikinci forması ve kapağı bu matbaada dizilip basılmıştır.

52 numarada, Burhaneddin Matbaasının bulunduğu binadan bölmedir, Memleket Yayınevi ile Köye Doğru Dergisi idarehanesi bulunmaktadır. Bu Yayınevi ile derginin sahibi Salâhaddin Demirkan'dır. 1942 denberi burada bulunmaktadır. Bu katta müteahhit A. Tahir Tipi'nin de yazıhanesi vardır. Üst katında bir aile oturmaktadır.

54 numaralı, Bilmece Yayınevi, Mayıstanberi kapalı bulunmaktadır. Üst katında bir aile oturmaktadır.

56 numara, Doğruluk Mücellidhanesi, sahibi Dikran Güleç'dir. 1936 danberi burada bulunmaktadır. Mülk sahibi Vahan Miranşahtır.

58/1 numara, Çelik Cild Matbaası, sahibi Sabri Çelik'dir. İstanbul Ansiklopedisi için malûmat vermekten istikâf etmiştir.

58 numara, Akgül Berber Salonu; merhum Osman Özbabacan tarafından 1936 da açılmış olup halen zevcesi tarafından idare edilmektedir. Vaktiyle yerinde bir aşçı vardı. Mülk sahibi Binbaşı Mazhar Eymur'dur.

60 numarada, Anadolu Ajansı bulunmaktadır. Mülk sahibi tâbi İbrahim Hilmidir. Ajans bu binaya 1933 de gelmiştir, ondan evvel İkdam Yurdunda, daha evvel de Vakit Yurdunda Hakkı Us'un kiracısı olarak bulunuyordu.

62 numarada, Ankara Caddesinin eski ve büyük müesseselerinden Hilmi Kitabevi bulunmaktadır (B.: Hilmi Kitabevi).

Bu meşhur kütüphane buraya 1930 da gelmiştir; İbrahim Hilmi Bey ilk kütüphanesini 1896 da Vakit Yurdunun methali yanındaki küçük bir dükkânda açmıştır; iki sene sonra, Yeni Postahanenin bulunduğu yerde şekerci Abdullah Efendi merhuma ait üç ahşap dükkândan birini tutmuş, burası Postahane yapılmak üzere istimlâk edildiğinde tekrar Babıâli Caddesine dönmüş, bu satırların yazıldığı sırada Naci Beyin Maarif kütüphanesinin bulunduğu dükkâna yerleşmiş ve tam yirmi yıl, 1930 a kadar orada kalmıştır.

64 numarada; Ankara Caddesinin 1892 de kurulmuş büyük müesseselerinden Cihan Kütüphanesidir; bu binaya 1924 de nakletmiştir. Sahibi Aramanuş Hanımdır. (B. Cihan kütüphanesi). Mülk sahibi Cevdet Kerim İncedayı'dır.

66 numarada, Diş Tabibi Halil İlyas Akben'in muayenehanesi vardır. Ayni binada bir emlâk işleri alım ve satım ve inşaat ve tamirat bürosu vardır.

68/1 numara, Petro Koklata'nın küçük tütüncü ve bakkaliye dükkânı; yanındaki mücellidhaneden bölme ile ayrılmıştır. Petro bu dükkânı 1938 de açmıştır.

68 numara, Asrî Mücellidhane, sahibi Cemal Tekeştir. 1928 yılında açılmış bir atölyedir; kendisi ayni zamanda mülkün de sahibidir. Bu dükkânda daha evvel bir terzi vardı.

70 numara, Ölmez Eserler Yayınevi, 1939 da kurulmuş buraya 1943 de gelmiştir; burada daha evvel bir kahveci, ondan evvel de Halk Kitabevi bulunmakta idi.

72 numarada Ülkü Kitab ve Yayınevi bulunmaktadır. Faruk Gürtunca tarafından tesis edilmiş olan bu müessese, bilhassa çocuk kitapları ve mecmuaları neşriyatı ile memlekete çok büyük hizmetlerde bulunmuştur; güzel yolunda devam etmektedir (B.: Gürtunca, M. Faruk; Ülkü Matbaası ve Kütüphanesi).

74 numarada, Muhtar Aykın'ın matbaası vardır; ayni zamanda hakkâklık ile meşgul olmaktadır. On beş yıllık bir müessesedir. Burada daha evvel Ankara Caddesinin meşhur kâğıtçılarından Hirasku bulunuyordu. Mülk sahibi, buradan aşağıya mühimce emlâke sahip Bay Cemal Azmi ve Azakzade Avnidir.

76 numara, Yıldırım Basımevi, sahibi Bay Zaven ve Kirkordur. 1942 de açılmış bir mü-

essesedir. Burada daha bir kitabcı bulunmakta idi.

78 numarada; Çaycı Mehmed Lâtifan'ın kahvehanesi vardır. Babasına dedesinden kalmış olan bu kahvehane, otuz beş yıllık bir maziye sahiptir. Dükkân müşterileri Ankara Caddesi hammalları ve yaşlıca gazete müvezzileridir. Civar dükkânlara da çay ve kahve götürür, bilhassa gayet güzel demlenmiş çayı, Ankara Caddesinin şöhretlerindendir.

80/1 numara, Kaya Han, bir kat üzerinedir. İstanbul Sağmalcılar Kooperatifi, Necmeddin Salman kitap yayma odası, İzak Renkver ve şerikinin matbaa mürekkepleri ve levazımı mağazası, Varlık Mecmuası idarehanesi bu handa bulunmaktadır. Kooperatif 1942 de tesis edilmiştir. Yerinde evvelce bir mücellid vardı. Varlık Mecmuası da, idarehanesini Ankaradan buraya 1946 Eylûlünde nakletmiştir.

Necmeddin Salman, Ankara Caddesinin çok sevilmiş simalarından bir gençtir. Uzun yılar Ahmed Halid Kütüphanesinde tezgâhtarlık etmiş, bu namlı müessesenin şirin bir süsü olmuştur. Bir buçuk yıldanberi de bu kitap yayma odasını açmıştır. İzak Renkver müessesesi 1925 de kurulmuştur. Buraya 1939 da gelmiştir.

80 numara, Cemal Azmi Soydaner Matbaası; yirmi beş yıllık bir müessesedir; kendisi ayni zamanda mülk sahibidir (B. : Cemalazmi Matbaası).

82 numara, Güven Mücellidhanesi, sahibi Yorgo İskafi'dir. Dükkân babasından devren intikal etmiştir. Babası Mihal usta Ankara Caddesinin en eski mücellidlerinden bir sanatkâr idi.

84 numara, Emniyet Kırtasiye Evi, sahibi Moiz Zaharyadır. On beş senelik bir müessesedir, vaktiyle yerinde bir berber vardı.

86 numara, Yeni Türkiye Basımevi, 1905 de kurulmuştur. Sahipleri Nubar Tezyen ve Sürer Tezyen'dir. Binası Dr. Ziya Gün vakfındandır.

88 numara, Türkiye Eczanesi, sahibi Arif Neşet Usman'dır.

90 numara, Meserret Oteli ve altında kıraathanesidir. (B. : Meserret Oteli ve kıraathanesi).

Bu otelin yerinde, vaktiyle küçük, köhne ahşap dükkânlar vardı; hepsi büyük tüccar Abud Efendi tarafından satın alınmış ve yıktırılarak Meserret Oteli yaptırılmıştır. Binanın son sahibi olan Göz Hekimi Ziya Gün tarafından da, ölümünden az evvel İstanbul Üniversitesine bağışlanmıştır. Halen Üniversite akarlarındandır.

b) Ebussud Caddesi kavşağı ile İbnikemal Caddesi kavşağı arası.

92 numara, Ebüssud Caddesi kavşağı köşesinde, Temiz Berber, sahibi Receb Özçoradır (B. : Özçora, Receb).

94 numara, Balkan Köftecisi, sahibi İsmail Partener; burasını 1945 de açmıştır. Terbiyeli paçası, terbiyeli işkembe çorbası ve peynir tatlısı Ankara Caddesinde, kısa bir zaman içinde şöhret olmuştur. Temiz bir dükkândır.

96 numara, Ünversite Kitabevi; bu müesseseye İstanbul Ansiklopedisi adına müracaat edildiğinde malûmat vermekten istinkâf edilmiştir.

Bu kütüphanenin yerinde, daha evvel Etiman kitabevi bulunmakta idi ki Osman Cemal Kaygılı merhumun şaheseri «Çingeneler» romanını ilk basan müessese olmak şerefini kazanmıştır. Bu dükkân daha evvel de bir terzihane idi.

98, 100 ve 102 numaralar, Tan Matbaası, ki bu meşhur bina, bir zamanlar İstanbulun en büyük gazetelerinden biri olan Sabah gazetesinin sahibi Mihran tarafından yaptırılmıştır (B. : Sabah Gazetesi; Mihran, Sabahçı; Tan Gazetesi ve Matbaası).

İstanbul Ansiklopedisi Tan Matbaasında basılmaktadır.

104 ve 106 numaralar, Ankara börek ve pasta fırnı, sahibi Ali Civan'dır. Sirkecinin en büyük börekçisidir. Eski Babıâli Caddesinin de büyük şöhretlerinden idi. Fırın ve dükkân 1886 da yapılmıştır. 1941 de Ali Civan tarafından Bulgar Yorgi'nin oğlundan satın alınmıştır.

108 nuamara, Doğuili Pazarı, bir saatçı dükkânıdır, hem yeni saat satar, hem de saat tamir eder, müessese sahibi Bay Gıyaseddindir. İstanbul Ansiklopedisi adına müracaat edildiğinde bu zat, «ne olacakmış?.. Haydi canım!» gibi sözlerle gayet lâubali bir istiskali

müessesesi hakkında malûmat vermeğe tercih etmiştir.

c) İbnikemal Caddesi ile Hocapaşahamamam Sokağı kavuşağı arası.

110 nuamara, bakkal Ligor Beldir, 1910 danberi burada bakkallık etmektedir: bu dükkân, eski Babıâlide, bir asra yakın bir maziye sahiptir.

112 numara, Filibe İktisad Kebabcısı, sahibi Mehmed Saltuk'dur, on beş snedenberi burada kebabçılık yapmaktadır. Ankara Caddesinin şöhretlerinden bir dükkândır.

114 numara, Namlı Rumeli Köftecisi, sahibi Rifat Gürsestir; 1937 denberi köftecicilik etmektedir. Daha evvel yerinde Sevim lokantası adında bir müessese vardır. Bu köfteci de caddenin şöhretlerindendir.

116 numara, Baylan İçkili Lokantası, sahibi Hilmi Safkan'dır; bu lokantayı 1937 de açmıştır.

118 numara, Manastır Lokantası, sahibi Reşide Baruttur; ayni zamanda mülk sahibidir. Otuz yıllık bir lokantadır. Eskiden yerinde Manastır kıraathanesi vardı. Ankara Caddesinin şöhretlerinden olan bir lokantadır.

120 numara, Amasya - Kırklareli Otelidir; 12-13 yıldanberi kiracısı Akif Elmastır. Büyükşehrin üçüncü sınıf otellerindendir. 28 karyolası vardır. Bir gecelik ücreti tek karyolalı odalar 200, çift karyolalı odalar 175, üç karyolalı odalar 150 kuruştur. Mülk, Manastır lokantası sahibi Bayan Reşide Barutundur.

122 numara, Anadolu Otelidir; 1926 danberi kiracısı Hüseyin Ürün'dür, Büyükşehrin üçüncü sınıf otellerindendir. 26 karyolası vardır. Bir gecelik ücreti, tek karyolalı odalar 200, çift ve üç karyolalı odalar 150 şer kuruştur.

124 numara, Merkez Lokantası, sahibi Hüseyin Akkoçtur. 1935 de açılmış bir yerdir. Eskiden yerinde bir aşçı vardı.

d) Hocapaşahamam Sokağı ile Sirkeci Tramvay yolu kavşağı arası:

126 ve 128 numaralar, Büyük Anadolu Lokantası, sahibi Hüseyin Pişiren ve Sami Çelikyürektir. 1943 de açılmış bir lokantadır. Eskiden yerinde bir lâstikçi dükkânı vardı. Mülk sahibi Narmanlızadedir.

130 numara, İçkili Lokanta, sahibi Saide Ardadır. 1920 de açılmış bir müessesedir. Mülk sahibi Narmanlızadedir.

132/1 Sirkeci Kahvehanesi, sahibi Ahmed Halil ve Mehmed Alidir. 1942 de açılmış bir müessesedir. Evvelce de bir kahvehane idi. Mülk sahibi Narmanlızade Avnidir.

132 numara, Yeni Ankara Berberi, sahibi Mustafa Erkan'dır. 1931 de açılmış bir dükkândır. Eskiden yine berberdi.

134 numara, Şen Cumhuriyet içkili lokantası, 1944 te açılmış yeni bir müessesedir.

136 numara, Melek Kahvehanesi, sahibi Hüsnü Melektir, ayni zamanda Sirkecide Büyük Karadeniz Otelinin de sahibidir.

138 numara, tramvay yolu kavşağının sağ köşesinde Haydar Karaca'nın tuhafiye mağazası, 1944 te açılmıştır. Eskiden burada bir tütüncü dükkânı vardı.

II. Vilâyet Konağı karşısından Sirkeciye doğru sol taraf.

a) Cemalnâdir Sokağı kavşağı ile Cağaloğlu yokuşu arası.

35 ve 37 numarada Türk Basınları Dağıtma Bürosu bulunmaktadır. Sekiz yıldanberi ayni yerde bulunmaktadır; burada vaktiyle Serbayi Ahmed Şilliler müstakilen iş yapmakta iken bir yıldanberi Cumhuriyet gazetesi Muhasebecilerinden Bay Ziya ve Midhat ile bir şirket halinde birleşmiştir. Ahmed Şilliler, üçüncü faskülünden itibaren İstanbul Ansiklopedisinin de serbayii olup, bu satırların yazıldığı sırada da İstanbul Ansiklopedisi bu müessese tarafından tevzi olunmakta idi. Daha evvel Akbaba gazetesi idarehanesi bu binada bulunmakta idi. Ayni bina içinde Aylık Spor Ansiklopedisinin depo gibi kullandığı bir oda vardır. Dağıtma Bürosu binanın ikinci katındadır; birinci katında Apa Yayınevi bulunmaktadır, sahibi Mustafa Fehmi Apadır; 1943 denberi bu daireyi işgal etmektedir.

39 numara, terzi Osman Mandıralıoğlu, dokuz yıldanberi bu dükkândadır; daha evvel bu dükkânda bir bakkal varmış. Mal sahibi merhum Cemal Bey adında bir zatın kız kardeşleridir; Emlâki Milliyeden almışlardır.

41 numara, terzi Münir Cem, sekiz yıldanberi bu dükkândadır, daha evvel burada bir tornacı bulunmakta idi; 39 numaralı dükkânla ayni mülke aittir.

43 numaralı mücellid Halid Gürtunca'nın atölyesi; iki yıldanberi burada bulunmak-

tadır. Mal sahibi B. Hakkıdır. Eskiden burada bir çorap imalâthanesi bulunmakta idi.

Ayni binada Linguaphon (Lingafon) plâkları Enstitüsünün İstanbul röprezantanlığı vardır; mümessil Vitali B. Bilendir; ayni enstitü kendi neşriyatını yaymak ve satmak üzere bir de kitabevi açmak kararında olup kapuya bu husus için de bir tabelâ koymuştur.

45 numarada Alâeddin Kıral klişe atölyesi bulunmaktadır; bu atölye, Ankara Caddesinin en temiz iş yapan müesseselerinden bir tanesidir.

İki yıl evveline kadar, atölyenin caddeye bakan geniş vitrinlerinde yapılan işler teşhir edilirdi. Ankara Caddesindeki dükkân buhran karşısında, bu atölyenin ön kısmı bir dükkân olabilecek şekilde bölünmüş ve burada «Dünya Kâğıtçtltk ve Kitapçılık evi» adı altında bir kırtasiye mağazası açılmıştır. Sahibi Baytarık Edibdir; matbu prospektüsü, müessese sahibinin bu işe çok ciddî adımlarla girdiğini gösterir ve bu müessese, ileride Ankara Caddesinin bir yüzakı olacağını vâdeder.

47 numaralı bina, Ankara caddesinin en güzel yapılarından bir tanesidir. Mal sahibi Göz Tabibi Şakir Ahmed Ediz'dir. Bu binada Akbaba gazetesi idarehanesi, Diş Tabibi Macid Mehmed Yaşaroğlu'nun ve Dr Rıfkı Danışman'ın ve mal sahibi Şakir Ahmed Ediz'in muayenehaneleri, Avukat Dilşad Erinç'in yazıhanesi bulunmaktadır.

49 numarada Uğurlu Basımevi vardır; müessese sahibi Hamparsum Baylan'dır; Burada daha evvel bir kırtasiyeci bulunmakta idi. Mal sahibi Şevket Öncetugay'dır.

51 numarada bir aile oturmaktadır. Mal sahibi Şevket Öncetugaydır.

53 numarada Sami Yardımcı Basımevi bulunmaktadır. İstanbul Ansiklopedisi adına müracaat edildiğinde cevap verilmemiştir. Mal sahibi Şevket Öncetugaydır.

55 numara, gazete ve mecmua bayii İrfan Dilgiç'in dükkânıdır. Altı yıldanberi burada bulunmaktadır; daha evvel burada adı tesbit edilemiyen bir matbaa varmış. Mal sahibi Şevket Öncetugaydır.

57 numaralı binada dört müessese vardır; biri «Saygısızlık ile Savaş Derneği» dir. İstanbul Ansiklopedisi, saygısızlık yapmış olmaktan çekine çekine şu satırları yazmaktan kendini alamamıştır: Evvelâ, İkinci Cihan Harbinin cehennemî buhranı karşısında sekenesi çileden çıkan, bir vurguncu akınına uğrayan ve nihayet, ayak takımı sekenesi servet sahibi olan Büyükşehirde, böyle bir müessesenin kurulması, yersiz bir fartı hassasiyetin mahsulü olsa gerektir. İstanbullu zerâfet ve nezâketi ve edebi, zaman ve refah ile kazanılır.

Bu binada bulunan diğer müesseseler şunlardır: Eminönü Kazası Yardım Sevenler Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi Eminönü nahiyesi merkezi ve Çocuk Esirgeme Kurumu Eminönü bucak koludur.

59 numarada Kemal Özcan'ın Kök Kitabevi vardır. İstanbul Ansiklopedisi adına müracaat edildiğinde bu müessese hakkında malûmat verebilecek kimse bulunamamıştır.

61 numarada gazete ve mecmua bayii Kâmil Erişener'in dükkânı vardır. Yirmi yıldanberi buradadır. Bu dükkânda daha evvel bir hattat - ressam varmış, kim olduğu öğrenilemedi.

63 numara, Halk Mücellidhanesidir; müessese sahibi Maksud Pazarcıyan'dır, elli üç yıladanberi Babıâli Caddesindedir. Bu dükkân daha evvel yine bir mücellidhane imiş.

65 numara, ressam ve kaligraf Filip G. Elmok'un dükkânıdır; dört yıldanberi bu dükkânda çalışmaktadır; Reşad Ekrem Koçu'nun yazdığı örnek üzerine İstanbul Ansiklopedisinin başlık yazısını bu santkâr beyaza çekmiştir.

67 numara, Ankara Kitabevi, sahibi Balmut'dur.

69 numarada, Abbas Usman Matbaası; 1942 denberi burada bulunmaktadır; biri küçük, diğeri büyük iki el pedalı ile iş yapar. Burası vaktiyle bir depo olarak kullanılırdı.

71 numarada Reklâm Matbaası vardır; Lâtif Dinçbaştır.

73 numarada Şirketi Mürettibiye Basımevi; 1884 de Artin Asaduryan tarafından kurulmuş eski bir müessesedir; 1908 de oğlu Ardaş Asaduryan'a intikal etmiştir.

75 numarada, İslâm Mücellidhanesi, sahibi M. Özvarol'dur; 18-20 yıllık bir müessesedir; daha evvel de bir mücellidhane idi.

77 ve 79 numara Aydınlık Basımevi; sahibi Ahmed Erdoğan'dır ki bu zat 1908 de Necmistikbal Batbaasını kurmuş ve 1935 de buraya Aydınlık adıyle nakletmiştir. El ıle

dizer, bir düz makinesi vardır; kitab ve mecmua basar. Üst katında Agop Pekmezyan'ın mücellidhanesi vardır.

81 numara, Muharrem Erkal Mücellidhanesi; vaktiyle burası meşhur hurufat dökümcüsü Mehmed Beyin atölyesiydi.

83 numara Maarif kütüphanesidir (B.: Maarıf kütüphanesi). Bu meşhur dükkânda, daha evvel, Ankara Caddesinin büyük şöhretlerinden Muallim Ahmed Halid, İbrahim Hilmi ve Arakel kütüphaneleri bulunmuştur. (B.: Arakel ve Arakel kütüphanesi).

b) Cağaloğlu Yokuşu kavşağı ile Âşirefendi Caddesi kavşağı arası.

85 numara, Ankaradaki Akay Kitabevinin İstanbul şubesi; daha evvel bu dükkânda Murad Sertoğlu kütüphanesi, ondan evvel de tâbi İbrahim Hilmi Beyin kâğıt ticarethanesi bulunuyordu ki, İbrahim Hilmi Bey burada yirmi beş yıl kalmıştır (B.: İbrahim Hilmi Kütüphanesi).

87 numara, zemin katı ile beraber dört katlı bir binanın methalidir. İçinde Eşref Edibin Âsârı İslâmiye kütüphanesi ve Türk - İslâm Ansiklopedisi bürosu ile Avukat yazıhanesi vardır.

89 numara, Arif Bolat Kitabevi; bu dükkân Sühulet kütüphanesinin eski yeridir; burada Sühuletten evvel de Seyid Tahir Efendinin İtimad kütüphanesi vardı.

91 numarada dükkân Mari Levi'nin matbaa mürekkebi mağazasıdır.

93 numara, Remzi Kitabevi (B.: Remzi Kitabevi). Bu dükkân eski meşhur Cemiyet kütüphanesinin yeridir. Remzi Bengi kitapçılığa Misak Efendinin çıraklığı ile atılmış, sonra Bayazıdda dükkân açarak üç yıl kadar Bayazıdda kalmış, kendi tâbiri ile «Harf İnkılâbında» Ankara Caddesine gelmiştir.

95 numara Nümune Matbaası; burada eskiden Abidin Beyin Sanayii Nefise Matbaası vardı.

97 numara, Zaman Kitabevi; Ankara Caddesinin en eski müesseselerindendir; 1901 denberi bu dükkândadır; müessesenin sahibi Büyükşehrin şöhretlerinden Misak Balamudoğludur (B.: Blamudoğlu, Misak). Kitabçı Misak bu satıralrın yazıldığı sırada hayli yaşlı bulunuyordu; kitabevini oğlu Jan Jak idare etmekte idi. Kitabevinin hususiyeti bilhassa divan, edebiyat, tarih ve seyahat kitabları üzerinde meşgul olmasıdır.

99 numara, eski Adalet Hanıdır; yanmış, uzun zaman yanık olarak kalmış, sonra tamir edilmiş, İkinci Cihan Harbi başlarında Güven Palas adı ile bir otele kalbedilmiştir; eski kiracılarından Yeni Adam Mecmuası, terzi Mehmed R. oğlu ve Diş Tabibi Burhan Cem Kira Kanununun kendilerine bahşettiği hakla yerlerini muhafaza etmektedirler.

101, 103 ve 105 numaralı dükkânlar methali 107 de kayıtlı vakit Yurduna, eski adı ile Orhanbey Hanına aittir.

101 numaralı dükkân, Cumhuriyet Kitabevi; sahibi Alidir. Ali İnkılâp kütüphanesi sahibi Garbis Fikrinin ortağı idi. Bu dükkânda, eskiden Mehmed Ali Beyin İttihad Ticaret Kütüphanesi vardır; hem kütüphane, hem tütüncü idi; forma halinde neşredilen kitabları satardı.

103 numaralı dükkân, Millî Eğitim Bakanlığının Yayınevi; ki eskiden bu dükkânda ismi tesbit edilemiyen bir matbaa bulunmakta idi.

105 numaralı dükkân, Memduh Aygün Kırtasiye Mağazası; bu müessese 1908 de Necati Memduh Biraderler tarafından Şehzadebaşında Veznecilerde kurulmuştur; oradan Yenipostahane karşısında, Yeni Valide Hanının yapıldığı yerdeki dükkânlardan birine nakletmiş, 1940 da bu dükkâna gelmiştir. Bu mağazanın Büyükşehirdeki şöhreti bilûmum resim malzemesi üzerinde çalışan ilk Türk ticarethanesi olmasıdır (B.: Necati Memduh Biraderler).

Bu dükkânda da daha evvel Âsârı İlmiye kütüphanesi bulunmakta idi.

107 numara, Vakit Yurdunun methalidir, (B.: Vakit Yurdu, Vakit gazetesi, Haber gazetesi, En Son Dakika gazetesi; Us Kardeşler).

109 numara, İnsel Kitabevi, sahibi Avni İnsel, Ankara Caddesinin tâbi kitabçıları arasında genç neslin tek münevver simasıdır denilebilir (B.: İnsel Kitabevi; İnsel, Avni). Eskiden bu dükkânda Yedi Gün kütüphanesi ondan evvel de Âfitab kırtasiye mağazası bulunmakta idi.

111 numara, Âfitab Kırtasiye Mağazası; Mehmed Sadık Kâğıdçı tarafından 1892 de Beyazıdda kurulmuş bir müessesedir; oradan Babıâli Caddesinde, bu satırların yazıldığı sı-

rada İnsel Kitabevinin bulunduğu dükkâna nakletmiş, oradan da 111 numaraya geçmiştir. Ankara Caddesinin, belki İstanbulun en büyük kırtasiye mağazalarından biridir. Mehmed Sadık Kâğıtçı, kitabçı Naci ve Hüseyin Beylerin eniştesidir.

113 numara, mevcut değildir. 111 numarada mukayyet Âfitab kırtasiyenin bitişiğindeki Reşidefendi Hanı 115 numarayı taşımaktadır.

115 numara, Reşidefendi Hanının methalidir; bu büyük han, parça parça altı binadan mürekkep olup Reşid Efendinin ölümünden sonra varisleri tarafından 1931 de Canik Verter'e satılmıştır. Handa bulunan müesseseler şunlardır:

Zarafet matbaası (Kâzım Bey), Alkaya matbaası (Nazir ve Hasib), Askerî Mütekaidin Cemiyeti, Hattat Hâmid, Alman Milori'nin matbaası ve mürekkeb imalâthanesi, Moisin çorap imalâthanesi, ermenice kitablar satan Agobun dükkânı (ayni zamanda bayi), Mücellid Pepo, Mücellid Halil, Klişeci Ara ve Haçik, Afitâb matbaası (Mehmed Ali), Ahmed Şahabın mukavva kutu atölyesi, Şalomun mukavva kutu atölyesi, Mücellid Baroh, Terzi Osman, Klişeci Agop Deregopyan, Mücellid Matmazel Fransuhi, Mücellid Tanaş Briyola, Kevork Sevan; Eczayi Tıbbiye Lâboratuvarı, han methalinde Kevork Turşuciyan'ın Kuray mücellidhanesi.

Bu satırların yazıldığı sırada Reşidefendi Hanının odabaşısı ve kahvecisi Kemahlı Kemal Özkurt idi.

117 numara, Vahid Agar kütüphanesi ve kırtasiye mağazası, 1933 de bu dükkânı açmıştır. Daha evvel burada meşhur lûgat sahibi Ali Feraz'ın, ondan evvel de mütevaffa Semih Lûtfinin, ondan da evvel Kanaat kütüphanesi sahibi müteveffa İlyas Bahar'ın dükkânları vardı. Vahid Agar, kırtasiyecilikte meşhur Ayyıldız mağazası sahibi Mehmed Beyin çıraklığından yetişmiş, kitapçılığı da Agâh Sabriye tezgâhtarlık ederek öğrenmiş ve bu dükkânı, yukarıdaki tarihte askerlikten terhisten sonra açmıştır.

117/1 numara, Nobar Çakır'ın tütüncü dükkânı, bu küçük dükkânda bütün Tekel maddeleri, bu arada her nevi alkollü içki satıldığı gibi Bay Çakır küçük ölçüde mezecilik de yapar. Dükkânı Vahid Agar'ın mağazasından bölmedir ve 1941 de açılmıştır.

119 numara, Net Kitabevi; sahibi Ekrem Net'dir; ilk dükkânını Eyyubda, sonra Kadıköyünde Altıyol ağzında açmış, Kadıköydeki dükkânını Türkiye Yayınevi'ne devredip Ankara Caddesine gelmiştir. Bu dükkân Reşidefendi Hanına ait olup han içinde bulunan Hattat Hâmidin atölyesinin methali idi; kitapçılık ile beraber bir zamanlar koltukçuluk da yapmış olan Ekrem, bu küçük dükkânı, Ankara Caddesi için yabancı bir zevk ile süslemiştir; açık mavi boyalı cephesinde bir büyük elektrik saatı, içeride de bir radyosu vardır. Daha ziyade ecnebi mecmualar, bilhassa moda magazinleri satar, bu bakımdan caddede rakibi yoktur, bir ara birkaç eser basarak tâbiliği de, küçük ölçüde tecrübe etmiştir.

121/1 numara, Arıcan Kırtasiye dükkânı; sahibi Bayan Mevhibe Arıcan'dır ki Ankara Caddesinin, belki de Büyükşehrin ilk kadın kırtasiyecisidir. Babaeskide bir otel ve yanında bir tütüncü - kırtasiye dükkânına sahip olan Bayan Arıcan 1940 da İstanbula gelmiş ve bu dükkânı açmıştır. Dükkânın yerinde eskiden bir susuz çeşme vardı; Ankara Caddesindeki dükkân buhranı karşısında kaldırılıp bu küçük dükkân inşa edildi.

121 numara, Ankara Caddesinin büyük müesseselerinden Muallim Ahmed Haid Kütüphanesi; büyük tâbi, buraya 1935 yılı Tammuzunun beşinci günü gelmiştir; daha evvel Maarif kütüphanesinin bulunduğu yerde idi; ilk kütüphanesi de pek mütevazi bir müessese olarak, bu satırların yazıldığı sırada inkılâp kütüphanesinin bulunduğu dükkânda 1 Şubat 1928 de açmıştı (B.: Ahmed Halid Kitabevi; Yaşaroğlu, Ahmed Halid).

Bu dükkân Ahmed Halitten evvel Akşam kütüphanesi, ondan evvel de meşhur Sühulet kütüphanesi bulunmakta idi. Dükkân, Reşidefendi Hanına aittir.

123 numara mühürcü ve matbaacı müteveffa Kirkor Parlar'ın dükkânı; 1941 denberi zevcesi Zaruhi hanıma intikal etmiş bulunuyordu. Ankara Caddesinin eski müesseselerinden; her nevi lâstik mühür ve damga işleri yapılır. pedal makinede de bilhassa kartvizit basılır; az miktarda olmak üzere zarf ve mektup kâğıdı başlıkları siparişi de kabul

edilir. Temiz iş çıkaran bir müessese olarak tanınmıştır.

125 numara, Göz Doktoru Salih Said Bahri İsmet'in muayenehaneleri bulunmaktadır.

127/1 numara, ressam Fehmi Ünverdi'nin atölyesi; daha yukarıda, Vilâyet karşısında bulunan ressam Fehmi, yirmi beş yıldanberi Ankara Caddesindedir, bu dükkâna 1936 da nakletmiştir. Ayni zamanda hattat olan bu zat tabelâ ve dekor işleriyle meşguldür. Portre ve peyzaj siparişleri de kabul eder.

127 numara, Yeni Şark kütüphanesi; sahibi, meşhur kitabcı Kasım Efendinin küçük oğlu Hüseyin Tutya'dır, Maarif kütüphanesi sahibi Naci Beyin küçük kardeşidir; ki iki kardeş bir müddet «Türk Neşriyat Yurdu» adıyla kurdukları bir müessesede ortaklık etmişlerdi. Yeni Şarktan evvel bu dükkânda Agâh Sabri kütüphanesi vardı ki Agâh ve Sabri Beyler Millî Mücadele yıllarında Konyada tanışmışlar ve bir kütüphane açmışlar, kütüphaneyi İstanbula nakletmişler, burada ortaklık bozulmuş, eski gazetecileden olan Agâh Bey ölmüş, Sabri de galiba Adanaya gitmiştir. Agâh Sabri kütüphanesinden evvel de burada bir börekçi dükkânı vardı.

129 numara, bir evdir, üç dört aile oturmaktadır; üst katı Semih Lûtfi kütüphanesinin kitap deposudur.

131 numara, Gayret kütüphanesi, sahibi eski kitapçılardan Garbis Balamudoğlu'dur (B. : Gayret Kütüphanesi; Balamudoğlu, Garbis).

133 numara, Ankara Caddesinin en büyük kütüphanelerinden Kanaat Kütüphanesi, sahibi müteveffa Elyas Behar'dır ki, bu satırların yazıldığı sırada büyük oğlu Yakub tarafından idare edilmekte idi (B. : Elyas Behar; Kanaat Kütüphanesi). Kanaattan evvel bu dükkânda kitapçı Karabet Keşişyan; ondan de yeşil sarıklı bir Esseyyid Hacı Reşid Efendinin küçük, el ile tahrik olunur bir düz makineden ibaret bir matbaası vardı.

135 numarada Ziraat ve Ticaret gazetesi idarehanesi bulunmaktadır; sahibi Salih Ekinci'dir. Bu gazetenin kuruluşu 1910 - 1915 arasındadır; idarehanesinin buraya nakli 1943 dedir.. Burası, vaktiyle bir depo olarak kullanılmakta idi. Mal sahibi Kanaat kütüphanesi sahibi Yakub Bayer'dir. Ayni binada tabelâcı Hacı Oskiyan'ın atölyesi vardır. Kendisine İstanbul Ansiklopedisi adına müracaat edildiğinde, her nedense malûmat vermekten ictinap etmiştir. Yine bu binada Avukat M. Arif'in de yazıhanesi bulunmaktadır.

137 numara, Doğu Kırtasiye mağazası; burası eski Şafak kütüphanesinin yeridir; sahibi Nazaret Efendi idi ki Semih Lûtfi ile Cumhuriyelt kütüphanesi sahibi Alinin kainpederidir. Oğlu Misak baba mesleğini tutmamış, caz kemancısı olmuştur.

139 numara bir gözlükçü mağasıdır; sahibi Bay Cemil'dir; eskiden burada Kasım Efendi isminde bir zatın kitapcı - tütüncü dükkânı vardı; daha eskiden de dükkânların üstünde bulunan eski Karagöz gazetesi idarehanesinin methali idi.

140 numara, Ankara Caddesinin büyük kütüphanelerinden Tefeyyüz kütüphanesi; sahibi Müteveffa Parsih Efendidir, bu satırların yazıldığı sırada müessese oğlu Aram'a intikal etmiş bulunuyordu (B. : Tefeyyüz Kütüphanesi; Parsih Efendi).

Burada vaktiyle Basiretçi Ali Efendinin dükkânı var idi ki, meşhur Basiret gazetesi gazetesi bu dükkândan tevzi edilirdi (B. : Basiret Gazetesi; Ali Efendi, Basiretçi).

c) Âşirefendi Caddesi ile Yenipostahane Caddesi kavşakları arası.

143 numara, Fevzi Toksoy'un gözlükçü dükkânı; eski meşhur Kasbar Kütüphanesi bu dükkândır (B. : Kasbar Kütüphanesi).

145 numara, Ayyıldız Kırtasiye Mağazası, Ankara caddesinin eski ve namlı bir müessesesidir (B. : Ayyıldız Kırtasiye Mağazası).

147 numara, Semih Lûtfi Apartımanı; İstanbul Oteli adı ile bir otel olmuştur. Binanın bir dairesinde Doktor Sedat Kumbaracılar'ın muayenehanesi vardır.

149 numara, Ankara Caddesinin büyük müesseselerinden Semih Lûtfi Kütüphanesi; evvelce yerinde bir han bulunmakta idi, altındaki dükkânlarda Efendizade Naci ve Hüseyin Beylerin kütüphanesi idi; han Semih Lûtfi tarafından satın alınmış, yerine bu büyük ve güzel kütüphane ile üstüne Semih Lûtfi Apartımanı inşa edilmiştir; sahibi 1945 sonlarında ölmüş, kütüphane miras münazaaları yüzünden o tarihten beri kapalıdır (B. : Semih Lûtfi Kitabevi; Ericyaş, Semih Lûtfi).

151 numara, dar ve küçük bir dükkân, müteveffa Avadis Efendinin İrfan Kütüpha-

nesi; Âbidin Paşanın Mesnevî tercümesi tâbii diye meşhur olan Avadis 1938 - 1939 arasında ölmüş, dükkân kızlarına intikal etmiştir.

153 numara, Çığır Kitabevi, sahibi Mustafa Kâmuran Ardakoç'tur (B. : Ardakoç, Mustafa; Çığır Kitabevi). Bu dükkânda daha evvel Hüseyin Beyin kırtasiye mağazası, ondan evvel de Kâzım Beyin kırtasiye mağazası bulunuyordu. İkinci Abdülhamid devri sonlarında ise, Babıâli caddesinin büyük şöhretlerinden bir sucu bulunmakta idi.

155 numara, İnkılâp Kütüphanesi; sahibi Garbis Fikridir; daha evvel otomobil lâstiği satan bir zatın dükkânı idi; ondan evvel de Muallim Ahmed Halid Kütüphanesi bulunuyordu ki, büyük tâbiin ilk dükkânıdır. Ahmed Halid'den evvel ise Naci Beyin Maarif Kütüphanesi idi, İkinci Abdülhamid devrinde de burası bir sucu dükkânı, üstü de kahvehane idi.

157 numarada, Yeni Postahane Caddesi kavşağı köşesinde İstanbulun eski ve büyük müesseselerinden İkbal Kütüphanesi (B. : İkbal Kütüphanesi) 1900 de Hüseyin Bey tarafından tesis edilmiş olup, bu tarihten evvel burada eski Babıâli Caddesinin namlı bir köftecisi bulunmakta idi.

Hüseyin Bey 1943 de ölmüş, kütüphane 1945 de Bay Osman adında bir zata devren satılmıştır.

d) Yenipostahane Caddesi ile Muhzinbaşı Sokağı kavşakları arası.

159 numarada, Yeni Postahane Caddesi kavşağının diğer köşesi başında, tütüncü dükkânı, ayni zamanda gazate ve mecmua bayii, sahibi Esad Said Alder'dir. 1926 danberi burada bulunmaktadır.

161 numarada, Meserret Berberi, sahibi Muzaffer ve Mehmet Önerkol'dur. Altı yıldanberi bu dükkânda işlemektedirler.

165 numara bir evdir.

167 numara, Ankara Süthanesi; sahipleri Gavril ve Nikolâ'dır. 1934 denberi burada bulunmaktadırlar, kendilerinden evvel bir mahallebici, ondan da evvel işkembeci dükkânıydı. Mülk sahibi Muhiddin Bey adında bir zattır.

169 ve 171 numaralar, Musul, Palas oteli, sahibi B. Süleyman Gök'tür; yirmi beş yıldanberi bu oteli işletmektedir; daha evvel han idi. Büyük şehrin üçüncü sınıf otellerindendir. 35 karyolası vardır. Gecelik ücreti, gardroplu, beyaz karyolalı, kuş tüyü yastıklı tek yataklı odalar 250, iki karyolalı odalar 200, üç karyolalı odalar 150 kuruştur.

173, 175, 177 numaralar Asım Berksanın Ülker Bisküvi ve Şekerleme Evidir. Müessesenin kuruluşu 1940 dır; buraya nakli, bu satırların yazıldığı sırada (Ekim 1946) altı ay oluyordu. Vaktiyle bu numaralarda bir berber ve Yeni Valide Lokanta ve Gazinosu bulunmakta idi. Mülk sahibi Bayan Samime Düzenli ve kızkardeşidir.

179 numara, meşhur işkembeci ve paçacı Yordan Çakır'ın dükkânıdır; yirmi beş yıldan beri burada bulunmaktadır. Burası daha evvel bir kahvehane idi. Mal sahipleri Profesör Mahmud, Bay Şangınoğlu, Bayan Sofiye ve adı tesbit edilemiyen diğer bir zattır.

e) Muhzirbaşı Sokağı kavuşağı ile Sirkeci arası.

181 numara, M. Ali Çiftbaş'ın Paris Kıraethanesi; burası kadimdenberi Babıâli Caddesinin bir kahvehanesidir. Mülk sahibi, tramvay caddesine kadar uzanan bütün adanın mühim bir kısmının sahibi olan meşhur Ermeni zenginlerinden Narliyan'dır.

183 numara, Yeni Paris Oteli, sahibi Nahid Akyunustur; bu zat bu oteli 1940 danberi işletmekte olup otel ise on beş yıl evvel açılmıştır, büyük şehrin üçüncü sınıf otellerindendir. 58 karyolası vardır. Bir gecelik ücreti, tek karyolalı odalar 200, çift karyolalı odalar 175, üç karyolalı odalar 150 kuruştur. Narliyan emlâkindendir.

185 numara, İstanbul İçkili Lokantası; sahibi İstefo Pavloviç'tir; burasını beş yıldanberi işletmektedir. Burası eski Babıâlinin meşhur İştaynburuh birahanesidir (B. : İştaynburuh Birahanesi ve İstanbul İçkili Lokantası).

187 numara, Hilâl Berberi, sahibi Nihad Yapakcıdır. Yirmi üç yıldanberi ayni yerde işlemektedir.

189 numara, Mehmed Tunay'ın Lustra Salonudur; Ankara Caddesinin ve hemen bütün o civarın yegâne lustra salonudur. Hepsi sanatının ehli olmak üzere beş kundura boyacısı işlemektedir.

191 numara, Yurd Kasabı, sahibi Ali Riza Akyüz ve Şerikidir. Burası bir buçuk asırlık namlı bir kasap dükkânı olup şimdiki sahiplerine 1930 a doğru intikal etmiştir.

193 numara, Yeni Türkiye İslâm Boyaevi, sahibi Necib Omay'dır. Bu boyaevi 1925-1926 arasında açılmış olup eskiden yerinde bir lekeci dükkânı bulunmakta idi ki, o da en az yarım asırlık bir maziye sahipti.

193/1 numarada İstasyon Pazarı Tuhafiye mağazası, sahibi Vitali Pinhas'dır; 1925 denberi burada bulunmaktadır. Evvelce yine bir tuhafiye mağazası idi.

195 numara, Ankara Caddesiyle tramvay yolu kavşağı üzerinde, Gülşen Pazarı, sahibi Bay Basmaciyan'dır. Züccaciye ve alüminyumdan mamul eşya, saat, fotoğraf malzemesi üzerine iş yapar. Eskiden de bilhassa bir gramafon ve plâk mağazası halinde idi. Yirmi beş yıllık bir müessesedir.

1946 ile 1959 arasında Ankara Caddesi çok büyük değişikliklere sahne olmuştur. Yenipostahane Caddesi ile olan kavuşağının bir köşesi yontulmuş, burada bulunan İkbal Kütübhanesi üçgen şeklinde âdeta bir vitrinden ibâret kalmış, müesseseyi yaşatmaya çalışan İhya Kartal iki müşterisini içeriye alamıyacak durumda idi. Bitişiğinde 155 numaradaki İnkilâb Kütüphanesinin de mühim bir kısmı kesilmiş, İstanbulun en faal kütüphanelerinden biri olan bu müessese bu dükkânı küçük bir satış şubesi olarak muhafaza ederek caddenin üst kısmında, kendi mülkü olarak pek mükemmel bir şekilde tanzim ettiği yere geçmiştir.

Âşirefendi Caddesi kavuşağındaki Tefeyyüz Kütüphânesi kapanmış, binâ üst kısmı boş, bir harâbe hâlinde durmakta idi.

Daha yukarıda, 129 - 125 numaralar arası yıkılmıştır, yeri genişçe bir boşluk teşkil etmekte idi.

Cağaloğlu Yokuşu kavuşağında, köşebaşındaki Maarif Kütüphanesinden yukarda 49 numaraya kadar büyük bir ada tamamen kaldırılmış, yeri meydanımsı bir boşluk halinde caddeye katılmıştır.

Ankara Caddesinde Sirkeciden gelindiğine göre sol kolda, İbnikemal Caddesi ile Ebussud Caddesi arasındaki binalar.

6 Ocak 1955 tarihinde Ebussud Caddesi infilâkında harab olmuş, büyük Tan Matbaasının üst kısmı ile bu binadan Ebussud Caddesi köşesine kadar olan yapılar yer ile bir yıkılmıştır.

Bu kavuşağın karşı köşesinde Meserret Oteli, altındaki Türkiye Eczahanesi ayni infilâkda ağır hasara uğramıştır.

Meserret Otelinden Burhaneddin Matbaasına kadar uzanan binalar da kısmen imâr istimlâki, kısmen de yeni mülk sahipleri tarafından yıkılmış, tıraş edilmiş, bu sahada şeddâdî Ankara Hanı inşa edilmiştir.

Yeni Ankara Hanı altında Atlas Kitabevi, Emniyet Kırtasiye Mağazası Caddenin kazandığı müesseselerdir.

İstanbul Ansiklopedisi, içinde tesis edildiği 50 numaralı gayri menkulü 1951 yılında terketmiştir. Reşad Akrem Koçu ve arkadaşı Mehmed Ali Akbay ansiklopedinin yeni bürosunu Sirkecide Mühürdarzâde Hanında M. A. Akbayın yazıhânesinde tesis etmişlerdir. İstanbul Ansiklopedisi Tan Matbaasında basılır iken meşum infilâkdan sonra yine çok ciddî bir müessese olan Vilâyet Konağı karşısında Nurgök Matbaasında basılmağa başlamıştır.

ANKARA KONYA HANI — Eminönü merkez nâhiyesinde Hobyar Mahallesinde Âşirefendi Caddesi ile Fındıkçıremzi Sokağı kavuşağı köşesinde üç katlı, 30 odalı, asansörlü bir handır; kâgir yapı olup kapının Âşirefendi Caddesindedir. Hanın geniş medhalinde her iki yanda altı kazmirci dükkânı ile Arslan Ticaret Şirketi bulunmaktadır. Zemin katının merdiven altında hanın kahvecisi yerleşmiştir. Hanın merdiveni ile koridorları en üstteki câmekândan ışık alır. Handa yerleşmiş müesseseler şunlardır:

Birinci katta — N. Zerek, yünlü ipekli idhalât ihracat, manifatura; Moiz Zakuto, kumaşçı; Kirpikli-K-C. Çaykara, kazmirci; Tezel Limited Şirketi, terzi levazımatı; Şark Kumaş kollektif Şirketi.

İkinci katta — Ankara Ecza Deposu; Onger Eczâ Deposu.

Üçüncü katta — Fahri Garam; Lenzi Blumberg, komisyoncu; Aram P. Hallacyan.

Alt kattaki mağazalar — Neyyir Örme jerseleri Türkiye mümessili; Yeni Mevsim Mağazası; Nazmi Oltular ve Ortakları Şirketi, kazmirci; Süleyman Nuri, kazmirci (mart 1959).

Hakkı Göktürk

ANKARAVÎ MEDRESESİ — (B.: Abdülhalim Medresesi).

ANKAYİ BAHRÎ KALYONU — On sekizinci asır ortalarında Türk donanmasının en büyük ve güzel gemisi idi; güzel gemiye karşı alâka ve sevgisi ananevî hususiyetlerinden biri olmuş İstanbulluların da göz bebeği bir tekne idi; öylesine ki, denizcilğie ait hemen bütün merasiminde, Ankayı Bahrî Kalyonu, merasimi seyir ve temaşa etmek arzu ettiğinde, hükûmdara tahsis olunurdu. Vakanüvis Vasıf Efendi, Hicrî 1167 (M. 1753) vekayii arasında şu fıkrayı naklederler: «İki buçuk seneden beri tersanede yapılmakta olan üç ambarlı kalyonun inşaatı biter, O yıl Recebinin dördüncü perşembe günü denize indirilmesi kararlaştırıllır. Merasime iştirâk etmek arzusunu gösteren devrin padişahı Birinci Mahmuda tersane önünde demirlemiş bulunan Ankayı Bahrîde mükellef bir yer hazırlanır; tersanede sadırazama ve kapudan paşa tarafından merasimle karşılanan hükümdar, denize yeni indirilen üç ambarlı kalyona Nüveydi fütuh adını koyar.. Kurbanlar kesilip fukaraya sadakalar dağıtıldıktan sonra kapudan paşa ile tersane zâbitlerine hil'atlar giydirilir, tersane mimar başısı Salih Halife de oğulunun bir müderrisliğe tayin edilmesi için bir istida sunar ve arzusu yerine getirilir...»

ANLAMAK — İstanbul argosunda başkasının elindekinden faydalanma, pay isteme mânâsında kullanılır. «Geceki vurgundan anlayalım..», «Mangiz tutuyorsan anlayalım..».

Bibl. : Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

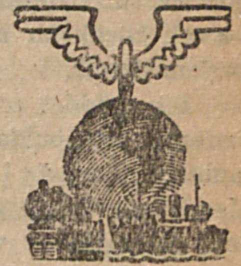
AN MİM ÂMED, AN TI ÂMED — Acemioğlanların ana sicil kütüğünde kullanılan iki tâbirdir. Âmed, farsca «gelmek» mânâsınadır; «mim» Türk - Arab alfabesinde «M» karşılığı olan harf, «tı» da yine o alfabede «T» karşılığı olan harf ki bazan «D» gibi okunurdu; Anadolu ismindeki «d» de «tı» ile yazılırdı; «mim» kısaltılmış Rumeli, «tı» da kısaltılmış Anadolu yerine kullanılarak, devşirme oğlanın adı Acemioğlanlar Ocağının ana kütüğüne kaydedildiği zaman, Rumeliden getirilmiş ise yanına «An mim amed = Rumeliden geldi», vatanı Anadolu ise «An tı âmed = Anadoludan geldi» diye yazılır (B. : Acemi oğlanlar).

ANO KATO — Asrımız başında intişar etmiş bir rum mizah mecmuasıdır; müessisi ve mesul müdürü Gemlikli Hıristaki Deligâvuris'dir; ilk sayısı 11 eylûl 1911 de intişar etmiştir. Rumca Áno - Kato «Aşağı Yukarı» demektir; cumartesi günleri 20×29 eb'adında sekiz sayfalık bir mecmua idi, nüshası 20 paraya satılırdı, sonraları 40 para olmuştur. Nesir ve nazım mizah yazıları ile o devrin S. Andoniadis, Rigopulos, Kostanakis, Klaisakis, Theodoridis, Dimitriadis gibi en üstün karikatüristlerinin eserlerini neşretmiştir. Yaşlı mürettiplerin anlattıklarına göre sonradan soyadını «Deli» ye çeviren Hiristaki Delgâvuris matbaaya gelir, bir iskemleye oturup ayaklarını masaya koyar ve işçilere yazılarını irticâlen söyliyerek dizdirtir imiş, yazı makale kale verdiği hemen hiç vâki olmamış. 1913 de mecmua kapatılınca isim değiştirerek «Pare-Dose» oldu. 1922 de Hiristaki Deli mecmuasını kapayarak Yunanistana gitti; orada iplik ticareti ile meşgul oldu.

Neoklis Sarris

İstanbul Ansiklopedisi bu mecmuanın 1918 - 1922 arasındaki meşrebi hakkında bilgi edinememiştir; fakat neşriyatını 1922 de tâtil etmesi ve sahibinin Yunanistana gitmesi mânâlıdır.

ANTALYA UMUMÎ NAKLİYAT T.A.Ş. — Merkezi İstanbulda Sirkecide Antalya Hanında olup, hâlen bütün dünya ile münasebetler kurmuş ve Türkiyenin her yerinde Şûbe, Büro, Acente ve Muhabirler ile teşkilâtlanmış ve Nakliyecilik branşına dahil bilûmum hizmet ve icapları her bakımdan iştigal mevzuları içerisine almış bulunan Türkiyenin en büyük nakliyat şirketidir.

Antalya Nakliyat Şirketinin Amblemi

Şirketin kurucuları kardeş olan Ziya Sipâhioğlu, Âdem Sipâhioğlu ve Mehmed Sipâhioğludur. Müessese 19 aralık 1921 de kollektif şirket olarak kurulmuş 1937 yılında da Anonim Şirket hâline ifrağ edilmiştir. Şirketin 1958 yılındaki sermayesi 500.000 Türk lirası idi.

Adana, Ankara, İskenderun, İzmir, Karabük ve Mersinde şûbeleri ve İzmit ile Filyosda, İstanbulda da merkez teşkilâtından başka Galata ile Haydarpaşada büroları ve yukarıda kaydedildiği gibi Türkiyenin her tarafında acenta ve muhâbirleri vardır.

Büyük şirket iki mühim müessese daha tesis etmiştir ki onlar da Antaş Havacılık ve Turizm Ltd. Şirketi ile Ağır Vasıtalar Nakliye Ltd. Şirketidir.

Antalya Umumî Nakliyat T.A.Ş. nin iştirâk ettiği müesseler de şunlardır:

1) Ankara İmâr ve Emlâk işletme T.A.Ş.

2) İstanbul Manifatura ve Kumaşçılar çarşı kurma Kooperatif Şirketi.

3) (İnco) İstanbul Nakliye Şirketleri ve Nakliye Anbarları İş yeri kurma kooperatif Şirketi.

4) Kömür işletmeleri A.Ş.

5) Roket Nakilyat A.Ş.

6) Türkiye Turizm Bankası A.Ş.

Bu büyük Şirket bugünkü durumunu muhtelif inkişaf merhaleleri ile elde etmiş bulunmaktadır.

Birinci Dünya Harbinin sona erdiği ve memlekete yabancı memleketlerden ithalât yapılması imkânlarının da elde edildiği 1919 yılında kurucularımız, Denizyolu ile parti halinde gelen (şeker, kahve gibi) tek cins malların, muayyen ithalâtçıları hesabına; vapurdan tahliyesine nezaret, Gümrük işletmelerini ifa ve depolarına nakil işlemi hizmetlerini görmek suretiyle tamamen ferdî bir meşgale ve çok küçük bir kazanç karşılığı olarak işe başlamışlardır.

Bir müddet sonra kurucuları ticarî hedeflerini, İstanbuldan muhtelif, A n a d o l u Memleketlerine eşya sevk ve nakleden ve m e m l e k e t i m i z de «Nakliye Anbarı» adı ile anılan ve kendilerine berâyi nakil tevdi edilen ticarî eşyayı kabul ve muayyen vasıtalarla gidecekleri mahalle sevk eden küçük bir nakliye evinin kurulması gayesiyle yöneltmişlerdir.

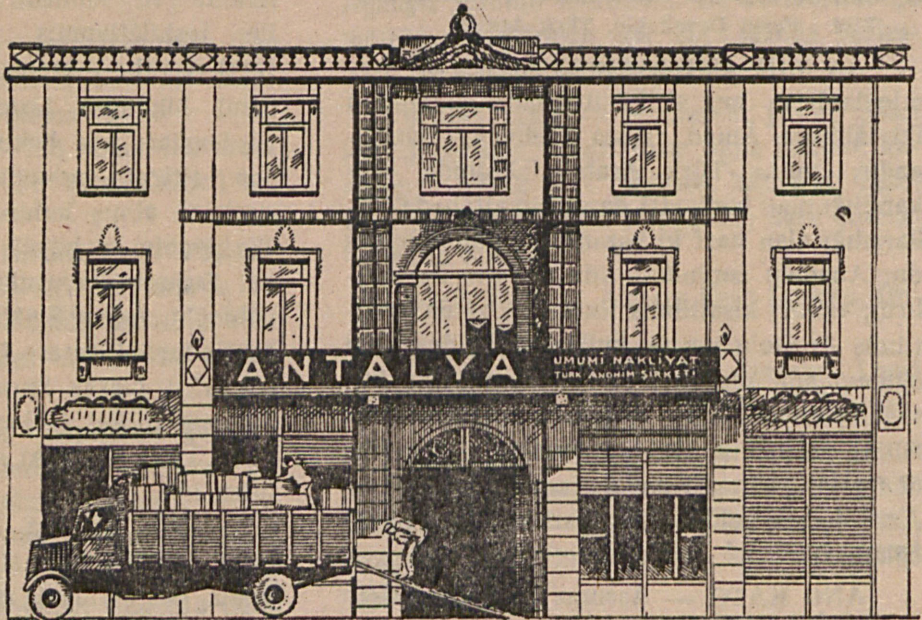
Bu gaye ile 1921 senesinde en mütevâzi şekilde işe başlanmış; bir yazı masası, bir de gelecek malı tartacak baskülü bulunan bir «Anbar» açmak suretiyle nakliyecilik hayatına fîlen girilmiştir.

İşe başlar iken daha ismi bile verilmemiş olan bu mütevâzi anbara ilk işi getiren Antalyalı Tüccarın yeni kuruluşa «Antalya Anbarı isminin verilmesi yolundaki teklifi kardeşler tarafından bir yümün sayılmış ve bu isim altında 19/12/921 de faaliyete geçmiş ve bu tarih müessesece ilk kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir.

İki kardeş kurucunun bu şekildeki ferdî mesailerine dayanan anbar işleri geçtikçe artmış ve bir kâtip, Kantarcı ve müteakiben muhasebeci gibi elemanlarla teşkilâtlanmağa başlamış, daha büyük ve müsait iş yerlerine nakletmiş ve memleket içerisindeki teşkilât tedricen kurulmuş ve nihayet iki kurucuya büyük kardeşlerinin de iltihakı ile müesseseye 1923 yılında Kollektif mahiyet verilmiş 1931 yılında da memleketler arası nakliyata başlanmıştır.

Kollektif devresi içerisinde iş hacminin artması, teşkilâtın yurd iç ve dışında taazzû etmesi karşısında müessese işleri sevk ve idare bakımından daha eseslı şekilde teşkilâtlamağı istilzam ettirmiş ve 1936 yılında Kollektif Şirket ayni kurucular tarafından Anonim hale ifrağ edilmiştir.

İkinci Dünya Harbinin sona ermesini ta-

Sirkecide Antalya Nakliyat Şirketinin Merkez Binası
(Resim: Behçet)

kibeden 943 yılında yapılan bir statü değişikliği ile de iştigal mevzuları arasına turizm ve seyahat işleri ile vapur acenteliği ve brokeraj mevzuları da ilâve edilmek suretiyle gerek eşya ve gerekse yolcu nakil hizmetlerinin bütün branşları yeni Anonim Şirketinin iştigal mevzuları arasına ithâl edilmiştir.

Bu suretle iştigal mevzuları arasına yeniden ilâve edilen Vapur Acenteliği ve Brokeraj hizmetleri kısa bir zamanda geliştirilmiş ve memleketimize sefer yapan çeşitli yabancı vapur kumpanyalarının acentelikleri istihsal edilmiş ve bütün Türk ticaret gemilerine ve ayrıca yabancı bayraklı gemilere şâmil brokeraj hizmetleri sağlanmakta bulunmuştur.

Turizm ve Havacılık teşebbüslerimizde de büyük gelişmeler kaydedilmiş, İstanbul, Ankara ve İzmir'de müteaddit seyahat büroları kurulmak suretiyle bu mevzu ilk millî teşebbüs olarak bu dürüst müessese ele alınmıştır.

Son yıllar içerisindeki memleketimizin büyük kalkınma ve envestisman politikasının icablarından olarak yurdun her tarafında kurulmakta olan fabrika, baraj, santral ve mümasili tesislerin yabancı memleketlerden ithâl edilen malzemesinin deruhte edilen nakliyatı, bu malzemenin arasında hacim, siklet ve uzunluk itibariyle normal vesait ile nakli mümkün olamıyanlar için (tireyler, romark, ağır ve çekici kamyon, seyyar vinç ve emsali gibi) hususî vesait ile cihazlanılması zarureti baş gösterince, bu mâhiyetteki vesait temin ve tedarik edilerek hizmete konulmuş ve bunların gün geçtikçe artmakta olması müvacehesinde de bu vesaitin ayrı bir idâre altında toplanması, daha iyi randman temini bakımından, uygun görülerek Ana Müessese kurucularının hissedarları bulunduğu, «Ağır Vâsıtalar Nakilye Ltd. Şirketi» adı altında yepyeni bir teşekkül vücude getirilerek 1955 yılından itibaren kendi sahasında faaliyete geçirilmiştir.

Diğer taraftan 943 yılındanberi Ana Müessese bünyesinde evvelâ bir servis, müteakiben bir departman olarak idare edilmekte olan turizm, seyahat ve havacılık mevzularının da ayrı ve hususî bir Şirket olarak geliştirilmesinde fayda mülâhaza edilmiş ve bu mevzuun içinde yine ana müessesenin kurucularının hissedarı bulunduğu «Antaş, Havacılık ve Turizm Ltd. Şirketi» unvanı altında kurulan bu yeni Şirket tarafından tedvir edilmeğe başlanmıştır. Bu suretle kurulan yeni Şirket İstanbul'un maksada en uygun yerinde satın aldığı binayı en modern bir seyahat bürosu haline ifrağ etmiş, Ankara ve İzmirdeki seyahat bürolarını devralmış, müteaddit lüks otobüslerle havacılık meydan hizmetlerine ve bu meyanda iç ve dış turizm faaliyetlerine geçmiş bulunmaktadır.

İstanbul Ansiklopedisi, yurdumuzda binlerce vatandaşa geniş bir iş sahası açmış olan kurucuların istikbal hakkındaki görüşünü öğrenmek istemiş ve şirketten, yukarıdaki malûmata ek olarak şu satırları almıştır:

«Ana bünyede mevcut hizmetlerden iki tanesini bu şekilde yine kurucularımıza ait ayrı hükmî şahsiyetlere devretmek suretiyle kaydettiğimiz tecrübelerin, tasavvur ettiğimiz iyi neticeleri vermekte olduğunu müşahede etmiş bulunduğumuzdan hâlen servis veya departman olarak idare ettiğimiz bazı nakliye branşlarımızdan mümkün olanlarını kuracağımız yeni Şirketlere devretmek ve Ana Müesseseyi Holding» durumuna sokarak kurulmuş ve kurulacak olan Şirketlerin muayyen prensipler altında idarecisi drumuna getirmek de istikbale muzaf tasavvurlarımız arasında yer almaktadır». (B.: Sipâhioğlu, Âdem; Sipâhioğlu Mehmed; Sipâhioğlu, Ziya).

ANTİKA — İstabul argosunda nevî şahsına mahsus, garip, tuhaf, acâip, ekseriya aksi, münasebetsiz, inatçı, huysuz adam; Hemen daima tezyif için kullanılır: «Antikanın biridir!», Boş ver antikaya», «Antikayı başıma sarma..».

Bibl.: Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

ANTİKA, ANTİKA EŞYA, ANTİKACILIK, ANTİKACILAR — Bir memleket ve millet adına bağlanmadan, eski çağların yadigârları, sanat eserleri, bunların arasında ayrıca altın, gümüş ve mücevher ile de kıymetlenmiş eşya İstanbulun servet sahipleri tarafından daimâ rağbetle aranmıştır, baha biçilmez kolleksiyonlar toplanmış, bu sanat hazinelerinden niceleri, eski ahşap Büyükşehir için âfet olmuş yangınlarda mahvolmuş, bir kısmı ihtilâllerde yağma edilerek eclâf elinde dağılmış, niceleri de kadir ve kıymet bilmez mirasçılar tarafından dağıtılmıştır. Yalnız Osmanlı hânedânının hazinesidir ki bir millî mü-

Topkapı Sarayı Müzesinden antikacılık mevzuunda birkaç örnek: 1 — İpek, altın ve gümüş sırma işlemeli çevre; 2 — Oymalı gümüş buhurdan; 3 — Murassâ altın bilezik; 4 — Sırma işlemeli kadife terlik; 5 — İpek işlemeli mest; 6 — Kabzası ve kın paftaları nakışlı gümüşdan tabancalı kılıç; 7 — Oymalı fildişi maktâ; 8 — Deve edirinden işlemeli eldiven; 9 — Mercan saplı gergeden boynuzu kaşık; 10 — Gümüş gülâbdan; 11 — Altın kakmalı tabanca, 12 — Altın kalemtraş; 13 — Altın kâğıd makası.

ze olarak muhafaza edilebilmiştir (B.: Topkapusu Sarayı).

Antika kelimesi dilimize italyancadan girmiştir, halk ağzına düşüp yerleşmesi de on dokuzuncu asırdadır; Hüseyin Kâzım Bey meşhur lûgatında antika için «eski zamandan kalma tuhaf ve nâdir şeyler, edvârı kadîmeden kalma oyma taşlar, heykeller ve meskûkât» diyor ki antikacılığın mevzuu yukarıdaki tarif ile ölçülemeyecek kadar geniştir. Eski metinlerde «antika» kelimesine «giranbahâ tuhaf tefârik» tâbirine rastlanır.

İstanbulda, dolayısı ile Türkiyede antikacılığın müstakil bir ticaret sahası oluşu da on dokuzunucu asırda başlar. Daha önceleri antika eşya çeşidli mevzular üzerinde alım satım ile meşgul esnaf ve tüccar elinden ve Büyük Kapalı Carşıda İç Bedestan esnafından alınırdı. İç Bedestana bir antikacılar çarşısı denmekte tereddüt edilir, zirâ hâlen de Bedestanda antikacılık mevzuunun dışında pek çok şey bulunmaktadır, buraya zamanımızın görünüşünden alarak «Bir turistler çarşısı, antika heveskârları çarşısı» demek daha uygundur. Şurası da bir hakikattir ki Bedestana bazan hakikaten pek kıymetli ve nâdir şeyler düşmektedir ve yine bir hakikattir ki, Bedestandan yeri bir müze vitrini olacak bir şeyi kıymetinin çok altında bir bedelle almak mümkün olduğu halde alelâde bir eski mal için astronomik bir fiat söylenir. Bedestandaki antikacılık bilgisi tamamen semâîdir.

Zamanımızın bilgisine güvenilir antikacılardan Nureddin Yatman İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği kısa notta antikacılar hakkında şu malûmatı veriyor:

«Şehrimizin şöhretli antikacıları İstanbul cihetinde Kapalıçarşı ve Mahmudpaşada, Beyoğlu semtinde de Tepebaşında yerleşmişler idi. Teessüs tarihlerine göre sıralamak icap ederse en başa 1855 yılı etrafında ticarete başlamış olan Antoine Brimo'yu koymak lâzımdır. Diğerleri tarih sırasına göre şu zâtlerdir:

1856 da Hasan Bey ve Leon, Kapalıçarşıda Aynacılar Caddesinde

1857 de Uzun İsak, Tepebaşında

1857 de İlya, Kapalıçarşıda

1860 da Sustiel, Tarakcılarda

1860 da Sadullah, Levi ve Mandil Şirketi, Mahmudpaşada

1865 de Spenyan, Tepebaşında

1870 de Hacı Osman Bey, Kapalıçarşıda

1875 de Tapinos, Kapalıçarşıda

1881 de Bitar ve Akaui, Kapalıçarşıda, Aynacılarda

1883 de Marko Rozental, Kapalıçarşıda, Aynacılarda

1890 da Yervant Begyan, Abudefendi Hanında

1890 da Moiz Levi, Tepebaşında

1891 de Salomon Gerson, Tepebaşında

1891 de Küçük Moiz, Tepebaşında

1894 de Pardo, Abudefendi Hanında

1900 de Hayim, Tepebaşında

1908 de Sâdık Efendi, Kapalıçarşıda

1910 da Robert Barzilay, Kapalıçarşıda

1910 da Schlidt, Tepebaşında

1914 de N. Rüşdi Büngül,, Kapalıçarşıda

1920 de Riza Bey, Kapalıçarşıda

İstanbul Ansiklopedisi bu isimlere 1946 da Tepebaşında İstanbulun bir sanat mahfili mağazasını açan Nureddin Yatmanı ilâve eder (B.: Yatman, Nureddin).

Bu müesseselerden hâlen devam ede gelenler Sadullah, Levi ve Mandil Şirketi ile Ritar ve Akaui, Hayim ve Nureddin Yatmanın antikacı mağazalarıdır.

Bilgili bir antikacı olduğu muhakkak olan merhum Nureddin Rüşdi Büngül 1939 da «Eski Eserler Ansiklopedisi» adı ile kendi iş mevzuunda değerli bir eser bırakmıştır. Bu eserde alfabetik sıralanmış maddeler antikacılık mevzuunu kâfi derecede toplamıştır ki aynen nakledIyoruz:

Ağabani, Abanozdan mâmul eşya, Ağırşak, ağızlık, ağızaçık, Âhar, Akarsu, Akçe, akçe tahtası, Akikden mâmul eşya, Alem, Anahtar, Anberden mâmul eşya, Arma, Arşın, Asâ, Atlasdan mâmul eşya, Âvîze, Ayna, Aznavurişi eşya, Ayakkabı, Bafun (Fagfun), Bağadan mamûl eşya, Bağlama, Bakara, Bakırdan mamûl eşya, Balta, Bardak. Başlık, Bayrak, Bâzubend, Benderyan işi, Beşik, Beykoz işi, Bıçak, Bilezik, Billûr eşya, Bohça, Buhurdan, Bronz eşya, Bürümcük, Cam eşya, Câmedan, Cenbiye, Cild (kitap cildi), Cirid, Çadır, Çakmak, Çağşır, Çamçak, Çanak, Çan, Çapula, Çatma, Çekmece, Çerçive, Çeşmi bülbül, Çevre, Çini, Çomak, Çorap, Çubuk, Çuba, Dama, Darbuka, Davul, Değirmen, Demirhindi, Divit, Dirhemlik, Dolap, Domina, Duvak, Düm-

belek, Ebrû, Eldiven, Edirne işi, Engüştüne (yüsük), Eseri İstanbul, Fağfur eşya, Fahri oyması, Falaka, Falnâme, Fener, Ferman, Fes, Fildişi eşya, Fincan, Gemi modeli, Gergef, Gürz, Gümüş eşya, Gülabdan, Halı, Hamâil, Hâre, Harita, Havan, Heybe, Hereke işi, Hokka, İğ, İmâme, İşleme eşya, İbrik, Jipe, Kafes, Kadife, Kaftan, Kalem, Kalemdan, Kalemtraş, Kama, Kamçı, Kalkan, Kandil, Karagöz, Kaşağı, Kaşık, Kaatıa, Kavanoz, Kavukluk, Kehrûbâ eşya, Keman, Kemer, Keşkül, Kılıtç, Kın, Kilim, Kilid, Kitablık, Kolçak, Kuka, Kur'anı Kerim, Kutnu, Kuş, Kutu, Köstek, Küp, Kubacı, Körük, Lâmba, Lâke eşya, Lâlelik, Levha, Lüle, Makas, Mangal, Maktaa, Manyaluka, Masa, Maşa, Maşallah, Maşlah, Marpuç, Mercan eşya, Mertebânî, Micmer, Misk, Miğfer, Minyatür, Mızrak, Mühür, Mühre, Müttekâ, Nâka, Narçil, Nargile, Necef eşya, Ney, Usturlab, Üd ağacı eşya, Ok, Oya, Oyma, Pala, Panzehir, Para, Paravana, Penbezar, Pençei âli abâ, Perde, Porselen eşya, Rahle, Rebab, Reşme, Saat, Saçak, Sedef eşya, Sandık, Saksonya, Savatlı eşya, Seccade, Selimiye, Semâver, Serâser, Seylan, Sikke, Sitil, Sofra, Sorguç, Sürahi, Süzanî, Şal, Şamdan, Şemsiye, Satranç, Çalvaş, Şavul, Şebçırağ, Şetâri, Şişe, Tabaka, Taktuka, Tavan göbeği, Teber, Tepelik, Tepsi, Tabanca, Terâzi, Terlik, Tesbih, Tezhib işleri, Testi, Telli, Telkâri, Tirdan, Tirkeş, Tırtıl (Titrek), Tulga, Tuğ, Tuğra, Tüfenk, Vazo, Verdi Muhammedî, Viyana işi, Üzengi, Yay, Yazı takımı, Yağlık, Yatak yüzü, Yasdık, Yelek, Yelpâze, Yeşim eşya, Zarf, Zemzemlik, Zerbeft, Zergerdan (Gergeden boynuzu) eşya, Zeykir, Zil, Zilli maşa, Zırh. (B.: Büngül, Nureddin, Rüşdi; Eski Eserler Ansiklopedisi).

ANTİKA TALYAN — Tulûat tiyatrolarında kullanılan tâbirlerden; oyun komedi - dram olup da sahne bir kont veya baron şatosunu tasvir ediyorsa o kont, baron, ahbapları, uşakları Antika Talyan adı verilen kıyafete girerlerdi: Sırtta dapdaracık, bazan arka eteği çifte kuyruklu, siyah ceket, beyaz yelek, kısa, tene yapışık beyaz pantalon, dizlerden aşağı siyah çorap...

Sermed Muhtar Alus

ANTİMOS II — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin yüz seksen dokuzuncusu; 1623 senesinde Patrik seçilmiştir. İntihabından evvel Edirne Metropolidi idi; Patrik intihabından sonra Sensinod Meclisinin karariyle Amasya Metropolidi Grigoriyi azl ve aforoz etmiştir. Patrikliği ancak 50 gün sürmüş Patrikhane işlerini ve hususiyle malî işlerini islâh edemiyeceğinden meyus olarak istifasını vermiş, Atos dağındaki manastırlardan (Aynaroz Manastırlarından) birine çekilmiştir.

Ali Orta

ANTİMOS III (İyi) — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin iki yüz otuz sekizincisi; İzmir ve Kadıköy Metropolitliklerinde bulunmuş, 30 temmuz 1822 de Patrik seçilmiş, 9 temmuz 1824 e kadar iki yıl Patriklik etmiştir. Aslı Moralı idi; gerçi tahsili mahdut ise de «İyi» lâkabını alacak kadar ahlâk ve fazilet sahibiydi, herkes tarafından sevilmiş, Hükûmet tarafından azledilerek Kayseriye nefyedilmiştir. İstanbul rumları Patrikhane kapısına toplanarak feryadüfigan ile tekrar makamına iadesini istemiş, fakat kabul edilmiyerek Kayseriye sürülmüştür. Burada dokuz yıl bir menfa hayatı geçirdikten sonra istidası üzerine İzmirde bulunan akrabası yanına gitmesine müsaade edilmiş, birkaç sene sonra da orada ölmüştür.

Ali Orta

ANTİMOS IV — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin iki yüz kırk dördüncüsü; aslen İstanbullu olan bu zat 1840 da İznik Metropolitliğinden Patrikliğe gelmiştir. Hilm ve mülâyimeti ile meşhur olan Dördüncü Antimos, bu makamda ancak 14 ay kalabilmiş, 6 Mayıs 1841 tarihinde azledilmiştir. Herkes tarafından sevilmiş idi.

Ali Orta

ANTİMOS V — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin iki yüz kırk beşincisi; aslen Silivrinin Yeniköyünden olan bu zat Filibe ve İzmit Metropolitiklerinde bulunmuş, 1841 de Patrik Grigori tarafından Terkos Metropolitliğine getirilmiştir, aynı yıl içinde, Patrik intihap edilerek Kiliseyi dört sene idare etmiş, 3 haziran 1845 tarihinde vefat ederek Balıklıda Patriklere mahsus mezarlıkta defnedilmiştir.

Ali Orta

ANTİMOS VI (Kutaliyanos) — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin iki yüz kırk sekizincisi; 4 birincikânun 1845 de Çeşme Metropolitliğinden Patrikliğe gelmiştir. Mükem-

mel tahsil görmüş, faal ve muktedir bir zat idi. Üç sene 6 ay bu makamda kaldıktan sonra 18 birinciteşrin 1848 tarihinde azledilmiştir. 24 eylül 1853 de ikinci defa olarak Patrik seçilmiş fakat Kırım muharebesi esnasında Mübarek Makamlar meselesinden ortaya çıkan buhran sırasında 21 eylûl 1855 de Patriklikten çekilmiştir.

Oldukça uzun süren bir fasıladan sonra 5 eylûl 1871 de üçüncü defa olarak Patrik seçilmiş ve bu sefer de 20 eylûl 1873 tarihine kadar bu makamda kalmıştır. Altıncı Antimos bu sefer de Bulgar Kilisesi meselesiyle meşgul olmuştur. Evvelâ Bulgar piskopları ile uzlaşma imkânlarını araştırmış fakat berikilerin aşırı derecede inadı karşısında, müstakil Bulgar Kilisesi başında kalan piskoposları azletmiş, Bulgarları da, neşrettiği aforozname ile mûtezil ilân etmiştir. Patrikhanenin dahilî idaresinde ve Rum cemaatinin ve Patrikhanenin dahilî idaresinde ve rinde keyfî hareketleri Rumların kendisinden nefretini mucib olmuş, Bulgar Kilisesi meselesindeki muvaffakıyetsizliği de Hükûmetin itimadını sarsmış, Rumların Babıâliye şikâyeti üzerine 20 eylûl 1877 de azl ile Kandillide ikamete memur edilmiş ve orada aynı yıl içinde yüz yaşında ölmüştür.

Patrik Altıncı Antimos (Resim: Behçet)

Ali Orta

ANTİN — İstanbul hâneberduşlar argosunda kötü kadın, orospu.

Bibl. : Ferid Develioğlu, Türk Argosu.

ANTOİNE (André) — Fransız Aktörü, tiyatro adamı; İstanbul Şehirtiyatrosunun temeli olan Darülbedyiin ilk teşkilâtını yapan ve İstanbulda maalesef faaliyetine devam edememiş bir Tiyatro Mektep - Akademisini açan sanatkâr idareci: 1857 de Limojda doğdu; dokuz yaşında öksüz kaldı, dul anası ve kardeşleriyle Parise geldi. Sahne hayatına pek genç yaşta iken heves etmiş, fakat ailesini geçindirme kaygusiyle başka sahalarda çalışmış, Tiyatroya girebilmek için bazan figüranlar arasına, bazan da para ile tutulan alkışçılara karışmıştı; ve geceli gündüzlü eline geçirebildiği Tiyatro eserlerini okumuştu; ve tanıştığı aktörlerle bazan sabahlara kadar eserin sahneye konuş sanatı üzerinde münakaşalara katılmıştı ve otodidakt olarak zamanının bir Tiyatro müceddidi olmuştu.

1887 de «Serbest Tiyatro = Théatre Libre» adı ile küçük bir sanat topluluğu kurdu. Biletlere yapıştıracak damga pulu parası dahi bulunmadığı için ilk müşterilerini dâvetiyelerle topladı ve bu dâvetiyeleri san'at muhiblerine kapı kapı dolaşarak bizzat dağıttı. Hiç tanınmamış muharrirlerin sahneye koyduğu realist eserleriyle Fransız Tiyatrosuna öylesine yepyeni bir hava getirdi ki Théatre Libre ağır, fakat emin bir muvaffakiyete doğru yürüdü. Yıldan yıla seyircisi ve taraftarları arttı; yetiştirdiği genç muharrirler ve aktörlerle yeni bir çığır açıldı; on sene sonra da pariste kendi yeni binasında bir «Antuvan Tiyatrosu = Théare Antoine» kuruldu.

Bir müddet sonra da, 1906 da devlet tahsisatiyle çalışan Odéon Tiyatrosuna Müdür tayin edildi. Fakat André Antoine'ın sanatkâr hüviyeti o kadar kuvvetli, san'at endişesi o derecede coşkun idi ki sahneye koyduğu eserlerin mükemmeliyeti için hiçbir masraftan kaçınmazdı, dolayısiyle, fevkalâde rağbet gören Tiyatrosunun geliri giderini karşılayamaz oldu, 1913 de Odéon müdürlüğünden çekilmek zorunda kaldı.

Bu sıradadır ki kendisiyle Pariste tanışmış olan İstanbul Şehiremini (Belediye reisi) Cemil Paşadan (Cemil Topuzlu) bir teklif mektubu aldı.

Cemil Paşa İstanbulda bir Konservatuvar kurmak istiyordu, bunun da ancak bir ecnebi tiyatro adamı tarafından tahakkuk edilebileceği kanaatinde de, Antoine Paşanın hususî

André Antoine (Resim Nezih)

ve Şehiremanetinin resmî tekliflerini derhal kabul etti ve İstanbula geldi. Mevcut İstanbul Tiyatroları üzerinde tetkiklerini yaptı ve şu kanaate vardı:

Konservatuvardan evvel Garbteki san'at müesseseleri âyarında Türk Tiyatrosunu kurmak ve onu besliyecek bir Sahne Mektebi - akademisi tesis etmek lâzımdı. Raporu kabul edildi ve 1914 de «Dârülbedâyii Osmanî» adı ile ilk Tiyatrosunun temeli atıldı; André Antoine da Tiyatro Müdürlüğüne tayin edildi. Konservatuvar, şimdilik bu Tiyatronun bir musiki mektebi olacak, aktör ve aktris yetiştirmek için de ayrıca bir mektep açılacaktı. Sahneye konulacak eserleri seçmek için de bir heyeti edîbe kuruldu.

Mektep binası olarak Şehzadebaşındaki Letâfet Apartmanı seçildi ve gazetelere bir ilân verilerek talebe kaydine başlandı; kadın ve erkek 197 kişi müracaat etti, yapılan imtihandan sonra da bunlardan ancak 63 genç kabul edildi. Tiyatro mektebinde okunacak dersler: Konuşma, sesi söze âyarlama, manzume okuma sanatlariyle Türk edebiyatı, Türkiye tarihi ve sahne tekniği idi. Derslerin muallimleri de tayin edildi. Fakat o sırada Türkiye Almanyanın yanında Birinci Cihan Harbine girdi ve André Antoine memleketine dönmek mecburiyetinde kaldı; gazetelerde:

«Ahvâli hâzirei fevkalâde ilcâsı ile Darülbedayi derslerinin tasnifi ve mektebin küşadı ilânı ahîre kadar tâlik edilmiştir».

diye, bir ilân verildi.

Fransaya dönen Antoin ömrünün son yıllarını Tiyatro münekkitliği ile geçirdi; İkinci Cihan Harbi sonunda 1943 de 87 yaşında öldü.

Bibl.: İnönü Ansiklopedisi, S.M. Alus Not.

ANTON KRETO — Hicrî 1111 (M. 1699) tarihli bir divanı hümâyun kaydına göre, on sekizinci asrın namlı cerrahlarından; dükkânı (muayenehane - ameliyathanesi, belki ikamet gâhı) Halıcılar köşkünde idi. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: AR, Oniki.

ANTRANİK (Hakkâk) — İkinci Abdülhamid devrinde resimli gazetelere, mecmualara, bazı kitaplara şimşir üzerine klişeler oymuş, matbuat âlemine büyük hizmetler görmüş bir ermeni sanatkârdır. Ne kadar yazıktır ki, hayatı hakkında malûmat edinilemedi.

Sermed Muhtar Alus

ANTUVAN (Rahib) — Geçen asır sonlarında Pangaltıda oturur bir Katolik papazıydı. Hayatının son yıllarında saçları omuzlarında, uzun boylu, iskelet denilecek kadar kuru bir adamdı. Yaz ve kış baş açık, yalın ayağına geçirdiği tahta bir sandal ile gezerdi.

Sekiz on odalı evini, bir kimsesiz çocuklar yurdu yapmıştı; bu evin her odası da bir atölye halinde idi. Türk, Rum, Ermeni, Yahudi, Çingene, Müslüman, Hıristiyan ayırdetmeden evine yerleştirdiği çocukların tahsil ve terbiyesiyle uğraşır, ömrünü bu çocuklara vakfetmişti.

Rahip Antuvan kendisi yağlı boya resim yapardı; keman çalardı. Bazı geceler, çocuklarına konserler verirdi; çocukların yurtta yaptıkları iskemle, masa, resim çerçevesi, yağlı boya tablo kopyaları gibi şeyleri götürüp satar, yurdun masrafları buradan çıkardı. Ve çok muhtemeldir ki, meçhul hayır sahiplerinden de yardım görürdü.. Adam ettiği çocukların mânevî babalarına para yardımında bulundukları söylenirdi. Rahip Antuvan şarkılar da bestelemiş, devrinin piyasa takımları tarafından çalınıp söylenirmiş. Sesine hayran olduğu müezzinlerin sabah ezanını dinlemek için uzak semtlere gittiğini görenler çok olmuştur. O semtlerde «Müslüman papas» diye tanındığı da rivayet edilir. Çok sağlam bir hafızaya sahipti. Hâtıralar, fıkralar, vakalar naklettikçe: «Çocuklar bunları bir yere kaydediniz, Antuvan papas gözünü yumunca bunları bilip anlatacak adam kalmıyacaktır!» derdi; pek yazıktır, bu hatıraları kendisi de dinliyenler de kalem diline vermemişlerdir. Rahip Antuvan 1890 - 1895 arasında 112 yaşında olarak öldü. Evdeki son çocuklar da bu ölümden çok az sonra dağılmışlardı.

Eftim Lamboğlu

ANTUVANET (Madam) — Geçen asır sonlarında, Beyoğlunda Yeniçarşıda oturur bir ebedir; (H. 1256) 1840 da Ceridei Havadis'te çıkan ilânlarında, Fransada Monpeliye şehrindeki ebe mektebinde terbiye edilmiş olup bu şehrin tıbbiye meclisinde imtihan edilerek diploma almış olduğu, bütün kadın hastalıklarında ihtisası bulunduğu, bilhassa hamile-

lere ârız olan keyifsizlikleri tedavi ettiği yazılıdır.

ANVILLE (Jean-Baptiste Bourguignon d') — Tanınmış Fransız coğrafyalarından olan Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville (Jan-Batist Burginyon d'Anvil) iki asır kadar evvel İstanbula karşı âlâkayı uyandırmağa çalışmış bir âlimdir.

1697 de doğan D'Anville, daha henüz pek genç yaşında, coğrafya ilminde temayüz ederek kendisini tanıtmıştır. «Académie des Inscriptions et Belles-Lettres» âzâsı olan bu zat coğrafya ilmine birçok yenilikler getirmiş ve bu arada da, zamanı için son derce kıymetli haritalar çizmiştir. Kendisi coğrafyaya dair bazı kitapların müellifidir. 1782 de ölmüştür. (Hayatı hakkında bk. Bouillet: Dictionnaire universel d'Histoire... Ve La Grande Encyclopédie, cilt III. sayfa 271).

XVII. asırda Voltaire (Volter) ve Montesquieu (Monteskiyö) nün eserleri ile Lebeau (Löbo) nun muazzam ve can sıkıcı Bizans tarihi, okuyucuları İstanbula ilgilendirmekten uzaklaştırmıştı. İşte böyle bir zamanda ilk defa olarak umumî alâkayı bu şehir üzerine çeken D'Anville oldu. (J. Ebersolt: Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant, Paris 1918 sayfa 203).

D'Anville'in yukarıda adı geçen Akademinin zabıtları arasında neşredilen, İstanbul hakkındaki yazısını maatteessüf göremedik. (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris 1770, cilt XXXV, sayfa 747) Ebersolt'tan öğrendiğimize göre D'Anville burada İstanbulun o zamana kadar yapılmış haritalarını tenkit etmiş ve kendisi bir yenisini yapmıştır. Fakat Ebersolt'un fikrince bu da evvelkilerden daha iyi değilmiş.

Semavi Eyice

ANZAROT — İstanbul argosunda rakı.

APA (Mazhar) — Ressam ve klişeci; Mazhar Apa kilişe atölyesi sahibi; 1905 de Piriştine'de doğdu, İlmiyeye mensup olan babası Mehmed Rüşdi Efendi ile «Seksen beşler» diye maruf bir aileye mensup olan anası Gülşah hanım da aslen Piriştine'eli idiler; ki ana tarafının lâkabı, bu ailenin, eski muharebelerden birinde seksen beş erkeğini askere göndermiş olmasından kalmıştı. Kadılıklarda dolaşan Mehmed Rüşdi Efendi Balkan Harbi arifesinde ailesi ile beraber memleketinden ayrılmış, Çanakkale ve Antalyaya gitmiş, altı oğlunun en büyüğü olan Mazhar henüz on yaşında iken 1915 de Antalya kadılığında ölmüştür; Bursa Sultanisinde okuyan çocuk, bu vakitsiz ölüm karşısında, tahsiline zorlukla ancak birkaç sene daha devam edebilmiş, Sultaniyi dokuzuncu sınıfından terk ederek İstanbulda Sanayii Nefise mektebinin resim kısmına serbest talebe yazılmış, bir taraftan da, validesine ve küçük kardeşlerine bakmak için hattat Hâmidin yanına çırak - talebe olarak girmiştir. Bu ilk heveskâr yıllarındadır ki, devrin mecmualarından «Ayna» da birkaç karikatürü çıkmış, «Muhit» de de bazı küçük illüstrasyon işleriyle uğraşmıştır. Bu mecmua idarehane evine girip çıkması, klişeciliğe karşı bir merak uyandırmıştır. Alâeddin klişehanesinin kabartma kartvizit basmak için bir işçi aradığını bildiren bir ilânı üzerine bu müesseseye koşmuş ve kendisine feyizli bir istikbal temin edecek olan bir sanata böylece basit bir küçük işçi olarak atılmıştır. Çok geçmemiş, bu müessesenin renkli resimler mütehassısı olan Alman Max Müller, genç Mazharda büyük bir istidat görerek kabartma kısmından kendi yanına almıştır; ki devrimizin diğer bir şöhreti olan klişeci Kenan da bu yıllar içinde Max Müller'in yanında çıraklık ediyordu. Devlet Matbaasında yeni kurulan klişe atölyesi açılırken, ihtiyâr bir sanatkâr olan klişe ustası Tevfik Efendi, bu yeni müessesede ilk eserini verebilmesi için, hem sanat ve hüner ve hem de ahlâkına güvendiği Mazhar Apa'yı Alâeddin müessesesinin gündeliğine nazaran çok üstün bir ücret olan ayda kırk beş lira ile yanına aldı (1925); ki burada renkli klişesini aldıkları ilk resim, bir nebat resmi olmuştur.

Pek az sonra, Ulvî Bey tarafından Ankarada Hâkimiyeti Milliye gazetesi klişehanesine çağırıldı: Tevfik Ustayı yalnız bırakmak istemiyen, Ulvi Beyin de hatırını kırmaktan çekinen Mazhar Apa, olmıyacak bir şey imiş gibi ayda yüz elli lira ücret istedi ve Ulvi bey, hiç tereddüt etmeden bunu kabul ile mukavelenamesini imzalatıverdi. Ankarada 1929 a kadar dört yıl çalıştı; askerliğini de bu sırada ordu harita dairesinde yaptı. Burada 80×80 ebadındaki büyük makinede henüz hiçbir klişe çekilememiş, Atatürk çiftliğine ait paftalar üç aydanberi bekliyordu; nefer

Mazhar, geldiğinin tezine, bu büyük makinede bu çiftlik paftalarının klişelerini çekti; ve bütün askerliği müddetince, bu dairenin en kıymetli ve faal bir siması oldu. 1929 da terhisi ile beraber İstanbula döndü; klişeciliği bırakarak afiş ressamlığı yaptı ve afiş kalıpları üzerinde çalıştı. Alâeddin matbaasının ofset işelerini yaptı. Bir ara sergicilik ve dekorasyon üzerinde çalıştı. 1937 de Matbuat Umum Müdürlüğünde halk tabloları müsabakasına girdi, ki kazanan resimlerden biri, «Ümmîlik ile mücadele» kendisinin idi. 1940, 1941, 1942 yıllarında Sümer Bank'ın İzmir Fuarı paviyonları müsabakalarını kazandı. Pulculuk üzerinde uğraştı. Ressam Süruri ve muharrir Rakım Çalapala ile müştereken bir posta pulları müsabakasına girdi: Dört pul yapılacaktı, mevzular Cumhuriyet devrinde nafıa, ziraat, sanayi ve maarif kalkınmaları idi. Yetmiş firmanın iştirâk ettiği bu müsabakada, üç ortaklar iki pulu kazandılar (Nafia kalkınması için kağnıdan trene, ziraat kalkınması için kara sapandan traktöre pulları) diğer iki pul için hiçbir eser muvaffak olamadı. Yine bu yıllar içindedir ki, Mazhar Apa, ofset baskısı üzerinde, memleket bünyesine göre yenilik yaptı, fotoğraf usulü ile renkli resimler bastı, ki bu usullü ilk defa, Tahsin Demirayın mecmualarında tatbik etmişti.

Kendi adına nisbetle anılan klişe atölyesini 1941 de açtı; bu atölye Cağaloğlunda Tanin gazetesinin de bulunduğu tarihî binanın içinde idi. Her nevi klişe ile ofset baskı ve fotolito kalıpları yapılan ve harp yılları içinde kurulmuş olan bu müessese birçok güçlüklerle karşılaşmış, fakat harp sonrası için parlak bir istikbal vâdetmiş ve buradan «Apa Ofset Basmevi adındaki büyük müessese doğmuştur (B. : Apa Ofset Basımevi).

1927 de evlenmiş olan Mazhar Apa, bir erkek evlât sahibidir, ki 1959 da Ömer Apa müessesesinin idare mesuliyetini yüklenmiş bulunuyordu. Mazhar Apa «Atlas Yayın Evi» nin de üç ortağından biridir.

APA OFSET BASIMEVİ — İkinci Cihan Harbi başlangıcına kadar ressamlık, ofset kalıpçılığı ve klişecilik yapan Mazhar Apa Ofset baskı işlerinin memleketimizde taş baskısından daha ileri gidemediğini üzülerek görmüş ve Ahmet İhsan Tokgözlü'nün yaşlandığı bir devirde muattal durumda olan Ahmet İhsan matbaasını kira ile tutmuştur. İkinci Cihan harbi devamı müddetince memlekette Avrupa baskı tekniğini tatbike başlamıştır. Bu çeyrek asırlık makine ile de dilediği şeyleri lâyıkı ile yapamayınca harp sonunda bütün Orta Avrupada meslekî bir gezi ile etütlerini yaparak bir ofset baskı makinesi almış ve Cağaloğlu Yokuşunda Narlıbahçe Sokağında başka maksatla yapılmış bir binayı alıp mümkün mertebe tadil edip matbaa olarak faaliyete geçirmiştir.

Apa Ofset Basımevinin Amblemi

Bir müddet sonra Almanların yaptığı en modern bir ofset makinesini getirtip iş sahasını genişletmiş ve bilâhare de foto-ofset kısımlarına ehemmiyet vererek yeni tesisler ilâvesine gitmiş bu meyanda da afişçilik ve mecmuacılıkta Türkiyede bir r e f o r m teşkil edecek olan ve mevcudu bulunmayan iki renkli 90 × 126 boyunda baskı yapan bir osfet makinası daha sipariş etmiştir, bütün bu modern tesisleri gelinceye kadar da esasında ikâmetgâh olan ve basın sanatının ilerlemesine mâni teşkil eden matbaa binasını da değiştirmek maksadı ile Sultanahmette Ticarethane Sokağında, Balkanlarda da eşi olmıyan ofset baskı tekniğine uygun modern Apa Ofset Basımevi adı altında bir matbaa binası inşa edilmiştir. Bütün bu tesislerle ikmal edilerek 25 Ocak 1957 tarihinde resmi küşadı yapılmış olan bu müessese ile memleketimize ileri baskı tekniğinin girmesi sağlanmıştır. Bugün bu müessesenin kurucusu ressam ve ofset baskı tekniği mütehassısı olan Mazhar Apa oğlu Ömer Apa'yı da çok küçük yaştan beri bu meslekte yetiştirmiştir. Yüksek tahsille beraber teknik ihtisasını da yapan oğlu tarafından idare edilen Apa Ofset Basımevinde memleketimizde intişar eden hemen hemen bütün çocuk mecmuaları ve haftalık mecmualarla mektep kitapları, renkli takvimler, afişler, etiketler, reklâm resimleri, haritalar, tablo ve karpostallarla, aksiyon gibi baskı sanatına müteallik ofset baskı işleri yapılmaktadır. Ayni

zamanda bu müessese bugün bir çok sanatkâr yetiştiren meslek mektebi gibidir.

APAK (İzzet Muhiddin) — Sporu, spor olarak seven ve yayan tam bir amatör, İstanbulun bütün spor kulüplerinin sempatisini kazanmış iyi ve tarafsız bir hakem, spor yazılariyle olduğu kadar da büyük İstanbul şehrinin hususiyetlerini tanıtan «İstanbul konuşuyor» başlıklı seri yazılariyle dikkati çeken bir muharrir, bunların hepsinden üstün olarak yalnız arkadaşlarının, dostlarının değil, hiç tanımadığı insanların bile her fırsatta yardımına koşan iyi bir insan; İzzet Muhiddin Apak 1911 yılında İstanbulda doğdu. Babası Harbiye Nezareti Muhasebâtı Umumiye Müdürü Hacı Muhiddin Beydir. Galatasaray Lisesinde okudu, mektepten çıktıktan sonra yüksek tahsilini yapmayı veya Devlet kapısında bir hizmet almayı düşünmedi. Mektepte iken spor zevkini almıştı, yazı yazmaktan hoşlanıyordu, mektepten çıktıktan sonra bu iki işi birleştirecek bir meslek aradı. 1932 de Haber gazetesine spor muharriri oldu.

Haber'in spor sütunları İzzet Muhiddin'in gayreti ile büyüdü, genişledi, başka arkadaşlarını da yanına aldı. Burada yalnız yazı yazmakla kalmadı. Gazete vasıtası ile çeşit çeşit müsabakalar (kır, kar koşuları, yüzme, deniz yarışları, Boğazı geçme müsabakaları) tertip etti.

İzzet Muhiddin spor muharrirliğinde, tenkitlerinde tamamiyle bitaraf kalmayı bilmiş, haklıya haklı, haksıza haksız diyen bir spor münekkidi olmuştur.

Küçüklüğündenberi futbolü çok seven İzzet Muhiddin tâ çocukken hakem olmayı kafasına koymuştu. Ağırlığı yüz kiloyu aşan bu şişman sporcunun hakemlik kararını duyan arkadaşları ilk zamanlarda bu fikri ile alay ettiler. O bu alaylardan yılmadı, hakemliği sırasında bir buçuk saat dinlenmeden topu kovalıyan, oyuncuların arkasından koşan, en küçük hatâları gören bir hakem oldu. Tarafsızlığı, asâleti, kibarlığı bütün kulüplere kendini sevdirmişti, en gürültülü, en iddialı maçlarda iki taraf da onun hakemliğini memnunlukla karşıladı.

İzzet Muhiddin arkadaşları arasında tabancalı hakem adiyle anılırdı. Bu lâkabı yine bir futbol müsabakasında kazandı. İzzetin hakemlik ettiği bir maçta seyircilerin bir kısmı maçın akışını bozacak kadar kalabalık olarak sahaya girmişlerdi. İzzet bu kalabalığı dağıtmak için tatlı diliyle çok uğraştı, fakat muvaffak olamadı. Yalancıktan asabileşti: «Getirin bana tabancamı!» dedi. Derhal sahada bir kaçışma başladı. «Getirin bana tabancamı!» cümlesi o günden sonra İzzetin ağzından ayrılmıyan bir söz olmuştu. Kendisiyle Haber yazı odasında görüşenlere bile bir vesile bularak bir öfkelenme taklidi yapar ve haykırırdı: «Getirin bana şu tabancayı!»

İzzet Muhiddin 1934 den itibaren 1938 e kadar İstanbulu semt semt, mahalle mahalle, sokak sokak dolaştı, gördüklerini, işittiklerini «İstanbul konuşuyor» ismi altında ve «Haberci» imzasiyle yazdı. Bu yıllarda İstanbul şehrini ve hayatını tetkik etmek istiyen birisi için Haber kolleksiyonundaki bu yazılar iyi bir vesika olabilir. Gündelik iş hayatı içinde yazılan bu yazılarda bir Ahmed Rasim, bir Hüseyin Rahmi görüşü ve kendine mahsus bir üslûbun tadı olmamakla beraber sıkıntı verir yazılar da değildir.

İzzet Muhiddin 1940 Erzincan zelzelesinden sonra İstanbula gelen muhacirlerle konuşmak, onların dertlerini dinlemek, belki de onlara elinden gelen yardımı yapmak üzere iyi bir gazeteci ve iyi bir insan gibi Yakacığa gitmişti. Kendisiyle beraber giden bir gazeteci arkadaşı da, o da lekeli hummaya yakalandı, kurtulamadı. 27 Ocak 1940 cumartesi günü öldü.

Muzaffer Esen

APARAK — On yedinci asır ortalarında, büyük şehrin namlı bir seyyar helvacı ve pidecisi olan bir Arabdır. Lâkabının, arab ağzı çetrefil bir sözünden kaldığı, yahut «Akarab» ın halk ağzında bozulmuş şekli olduğu tahmin edilebilir. Gayet şişman bir adam imiş, araba ile ekseriya Alacahamam civarında dolaşırmış; gayet lâtif helvasının ve çakıl pidesinin şöhreti bütün İstanbulu tutmuş. Meşhur Kemankeş Hasan Çelebi Okmeydanında rekor kırıp taş diktiği zaman, kemankeş pehlivanlar tarafından şerefine verilen ziyafete bu meşhur helvacı Arab'a helva ve pide yaptırtmışlar, bundan ötürü o menzile de «Helva yeri» adı verilmiş.

APİKO — Hâneberduş külhânîler argosunda «şık», «süslü»; misal: «— Şıkırdımın apikosuna biterim!», «— Ulan yine apiko-

sun?.. —Üniversiteye gidiyorum abi!..». (B.: Üniversite).

Bu apikoluk, şıklık ve süslülük kendi aralarında tamamen hususî bir kıymet taşır; Apiko bir delikanlı: saçları üç ay berber eli görmemiştir, fakat daimâ taranır, pırıl pırıl briyantinlidir, gömlek yırtıktır, teni görünür, kıravat bağlar, yahut boynuna göz alıcı, meselâ kırmızı bir mendil dolayıp bağlar: sırtında ceketi, ayağında çorabı yoktur, partal kundurası daimî boyalı, ellerinde de eldiven vardır; yahut, eskiciden yırtıkstz yamasız, pantalonu ütülü bir kat esvab almıştır, yalın ayakla dolaştığı halde apikodur; kendi muhitlerinin dışında, şıklığın, zerâfetin, süsün has lûgat mânâsı ile temyizi görgü ve idrâklerinin kavrayacağı şey değildir.

APİKYAN (Mihran Efendi) — Türk edebî çevrelerinde «Mihrî» mahlâsiyle tanınmış ve türkçe, arapça ve farsça lisanlarındaki vukufu ile maruf bir Ermeni müderris ve müelliftir. 1855 de Samatya'da doğmuş ve 1938 de yine İstanbul'da vefat etmiştir. Heretik Hoca'nın talebelerindendir. Babasının ismi Apiktir.

1872 de doğduğu semtteki Sahakyan Mektebinden mezun olmuştur. Ertesi yıl aynı mektebin türkçe lisan hocalığına tayin edilmiştir. Müteakiben medreselerde arapça ve farsça tahsil etmiştir. 1873 - 1903 yılları zarfında Babı Seraskarî Tercüme Kaleminde vazifede bulunmuş, bu meyanda «mütemâyiz» liğe kadar yükselmiş ve muhtelif nişanlarla da taltif edilmiştir. 1873 - 1892 yılları zarfında muhtelif Ermeni mekteplerinde türkçe okutmuştur.

M. Apikyan Türk lisanını öğretmek ve tanıtmak gayesi ile 30 kadar eser neşretmiştir ki başta şunlar gelmektedir: «Güldeste» «Resmî yazı örnekleri), «Mihrî» mahlâsı ile neşredilen bu eser uzun müddet Türk ve Ermeni mekteplerinde ders kitabı olarak kullanılmıştır; «Letâif-i Âsâr», «Mutavvel Sarf», «Tatbikatı Münşaat», «Nutuklar mecmuası», «Hemyançe-yi müntehabatı zebanı Farsî». Hukuka dair eserleri meyanında da «Esile-yi sittîn maa ecvibe-yi rengîn», «Hülâsa-i kavanîn» bulunmaktadır. Bunlar hâricinde muhtasar ve mufassal Türk dili Gramerleri ve bilhassa 30.000 kelimelik Türkçe - Ermenice - Fransızca lûgatı (İstanbul, 1892) da kaydedilmeğe değer.

Cemaat işleriyle de meşgul olan Mihran Apikyan Efendi ezcümle Patrikhane Tedrisat Heyetine âza olmuştur.

Kevork Pamukcuyan

APİKYAN (Ohannes) — Matbaacı; 1860 sıralarında İzmirde doğmuş ve 1931 de İstanbul'da vefat etmiştir. Müderris İstepan Apikyan'ın oğludur. 1880 de İstanbul'da Bahriye Nezareti matbaasının müdürü olmuştur. 1895 yılında ise Yedikule Ermeni Hastahanesine müdür tayin edilmiştir. Hariçteki Ermeni basınında da Ermeni matbaacılığı hakkında mühim yazıları intişar etmiştir.

Kevork Pamukcuyan

APİKYAN (Ovsep Vartabed) — «Kandilli'nin münzevisi» adı ile maruf, Ermeni Katolik cemaatine mensup bir rûhanîdir. Simon Kapamacıyan'ın 1932 yılı salnâmesinde rahib Eprem Abroyan mumaileyh hakkında şunları yazmaktadır:

«Kırk dört yıldan beri Kandilli'nin bir tepesinde kimsesiz yaşamaktadır. Hattâ gıdasını bile Cenabı Hak temin etmektedir. Vaktini ibadet ve kıraatle geçirmektedir. Ermeni Katolik cemaatinin mazisi hakkında derin bilgisi vardır. Ana dilinden mâda, türkçe, yunanca, lâtince, italyanca, ingilizce, almanca ve bilhassa fransızca lisanlarına âşinadır. Gayet mütevazıdır. Tevellüdü 14 ağustos 1845 dedir».

Kevork Pamukcuyan

APİKYAN İDAREHANSİ — İkinci Abdülhamid devrinde türlü sarrafiye işleriyle meşgul olur bir müessesedir ki, Bahçekapıda Taşhanın 60 numaralı dairesinde idi. Müessese sahip ve ortaklarının bazı safdiller sırtından ve kapitülâsyonlardan istifade ile muazzam bir servet yaptıkları söylenir. Devrin gazetelerinden Sabah'ın 1315 (M. 1889) yılındaki nüshalarından birine verilmiş olan bir ilân, A. Apikyan idarehanesinin ciddiyet perdesi altında pek çetrefil fakat kendilerince muhakkak ki havadan kazanç temin eder iş dolapları kurduğu anlaşılır. İlân şudur:

Tasarruf ile temini servet
Tecrübei talih ve temini saadet

Osmanlı ve ecnebi tahvilleri taksitle satılır; her 20 - 100 kuruş mukabilinde yüz binlerce franklık piyangolara iştirâk olunur!..

Hükûmetin bu sahalarda büyük gaflet ve ihmali, küçük aile gelirinin tecrübei talih, temini servet ve saadet hülyalariyle düzenbaz sarraf eline geçmesine, dolayısiyle millî servetin rahnedar olmasına sebep olmuştu.

APOLA — İstanbulun tanınmış rum muharrirlerinden Theodoros Kavalieros Markuizos'un 1910-1922 yılları arasında neşrettiği rumca haftalık aktüalite mecmuasıdır. İlk sayısı 22 ağustosta intihar etmiştir, başlığının altında «az şeylerle fazla malûmat» yazılıdır, «Apola» da rumca «Her şey» demektir. Markuizos'un bu mecmuanın yanında yayınladığı «Apola Yıllığı» bilhassa dâimâ çok zengin olmuş, kütüphanelerde sanat kıymetini muhafaza etmektedir; Andoniadis, Rigopulos, Theodoridi (Togo), F. Dimitriadis gibi değerli karikatüristler Apola'dan yetişmişlerdir. 34×24 boyunda, umumiyetle 32 sayfa olarak çıkan mecmuada devrin en mâruf edîb ve âlimleri yazılar neşretmiştir, bunların arasında da mizahcı Rizas, Klovulos, müderris D. Melissaropulos hatırlanır. Apola bilhassa taşra, Anadolu ve Trakya rumları arasında geniş ölçüde yayılırdı.

Neoklis Sarris

İstanbul Ansiklopedisi bu mecmuanın 1918 - 1922 arasındaki meşrebi hakkında bilgi edinememiştir, fakat neşriyatını 1922 de tâtil etmesi mânâlıdır.

APOLLON FOTOĞRAFHANSİ — İstanbulun elli yıl kadar önceki tanınmış fotoğrafhanelerinden. Sahibi 1870 de İstanbul'da doğan, katolik rayalardan Aşil Samancı idi. Ressam ve dekoratör Yakob (Jacques) Samancı Efendinin oğlu olan Aşil, önce babasının yanında ressamlık ve dekorasyon işlerinde yetişmiş, Abdullah Biraderlerden de fotoğrafçılığı öğrenmişlerdir. Aşil Efendi yine Abdullah Biraderlerin tavassutu ile saraya intisap ederek şehzadelere fotoğrafçılık öğretmiş fotoğrafçılığa meraklı olan Sadrâzam Cevad Paşanın da yardımcısı olmuştur. Aşil Efendi Abdülhamid II nin muhtelif resimlerinden başka hususî bir müsaade ile İstanbulun belli başlı eski eserlerinin ve camilerinin de fotoğraflarını çekmiş; 1908 - 1909 da cereyan eden hâdiseleri hemen hemen günü gününe objektifi ile tesbit etmiş, Mehmed V Reşad'in şehzadeliğinde ve padişahlığındaki sivil ve üniformalı portrelerini çektikten başka, onunla birlikte Hereke, Bursa, Rumeli seyahatlerini yapmış ve bu yolculuğun hatıralarını tesbit etmiştir. Apollon fotoğrafhanesinin negatifleri Aşil Efendi tarafından Atina'ya götürülmüştür. 27 Ekim 1942 de vuku bulan ölümünden sonra bunlardan bin kadarı damadı E. Dalleggio d'Alessio'ya geçmiştir. Apollon fotoğrafhanesi tarafından çekilen resimler arasında Alman İmparatoru Kaiser Wilhelm II'i Osmanlı mareşali kıyafetinde gösteren fotoğraf ile Mahmud Muhtar Paşa tarafından tanzimi sırasında Askerî Müze'deki eşyanın fotoğraflarını zikretmek mümkündür. Çankaya köşkünde yatak odasını süsleyen Atatürkün annesinin fotoğrafı da Aşil Efendi tarafından çekilmiştir (Apollon fotoğrafhanesi hakkındaki bu not, E.D.D Alessio tarafından verilen bilgilere dayanılarak yazılmıştır).

APOSTOLİDİSLER — Geçen asrın sonlarında Varnadan gelip İstanbulda yerleşmiş Yorgi, Atanas ve Simon adında üç kardeştir. İlk ikisi avukattır, Yorgi Atina, Atanas da Grenobl hukuk fakültelerinden mezun olmuşlar, kapitülâsyonlardan istifade ile İstanbulda hayli mühim dâvâlar alarak zengin olmuşlardır. Yorgi Apostolidis edîb olarak da şöhrettir. Apola Mecmuasının hissedarlarından idi.

Simon Apostolidis tahsilini Pariste yapmış bir ruh hekimidir, «Psychose» adındaki eseri zamanında büyük ölçüde bir akis yapmış idi.

ΕΤΟΣ Δ' ('Εξαμηνία Δ') Κωνσταντινούπολις, 14 Δεκεμβρίου 1913. ΦΥΛΛΟΝ 173

'Απ' Όλα

Τὸ σύμβολόν μας: ΔΙ' ΟΛΙΓΩΝ ΠΟΛΛΑ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

Apola Gaztesinin başlığı

Atanas ve Simon Birinci Cihan Harbi içinde Atinada ölmüşlerdir; Yorgi de 1924 de İstanbuldan ayrılarak Yunanistana gitmiştir.

Neoklis Sarris

APOSTOLOS ANDREAS — Fener Rum Patrikhânesinin organı haftalık gazete - mecmuadır; çarşanba günleri çıkar, ilk nüshası 23 haziran 1951 de 59×34 boyunda intişar etmiş, Vima Matbaasında basılmıştır. 10 kasım 1951 tarihinden itibaren de Patrikhanede kendi matbaasında 59×42 boyunda bir kâğıda basılmaya başlamıştır. Yazı ailesini başta Patrikhânenin kalem erbâbı gelmek üzere dünyanın her tarafındaki kilise rüesâsı, profesörler, edibler ilim adamları teşkil etmektedir. «Apostolos Anreas» İsanın havvarilerinden hiristiyanlığı İstanbula ilk getiren zâtin adıdır.

Neoklis Sarris

APOYEVMATİNİ — Akşamları çıkar rumca günlük gazete; ilk nüshası 12 temmuz 1921 de intişar etmiş, o tarihten beri intikasız devam etmiş, bu bakımdan rum gazeteciliğinde bir dönüm noktası olmuş, tiraj bakımından da daima başta bulunmuştur; İstanbulun ekalliyet gazetelerinin en büyüğüdür, neşriyatında doğruluğu ve ciddiyeti ile tanınmıştır. Rum mahafilinde muhafazakâr olarak bilinir. Matbaa ve idarehânesi Beyoğlunda İstiklâl Caddesinde Suriye Pasajındadır. Müessesenin başında tecrübeli bir muharrir ve «Apoyevmatininin ruhu» sayılan Grigor Yaveridis bulunmaktadır; gazetenin imtiyaz sahibi Vasil Vasilyadistir. TH. Kavalieros-Markuisos, folklorcu Stefanos Papadopulos, mütercim Vasil Kasapakis bu gazeteye kudretleri kalemleri ile kıymet verdiren isimlerdir. Gazetenin mesul müdürlüğünü Kostantin Fotinos ifa etmektedir.

Neoklis Sarris

APRAHAM (Balatlı) — Üsküdar Surp Haç Kilisesinin ve aynı ismi taşıyan mektebin müessisi olan bir Ermeni râhibidir.. Pederinin ismi Kirkordur. Bir rivayete göre Samatyadaki Surp Kevork Kilisesinden Üsküdar'a geçmiştir. Takriben 1687 yılında mezkûr kiliseyi inşa etmiştir. Müteakiben kilisenin arka tarafında bulunan evini de mektebe tahvil ederek, Üsküdarda ilk Ermeni mektebini açmıştır. 1706 tarihli bir tapu senedinde sözü geçen bina «muâllimhane» olarak kayıtlıdır.

Surp Haç kilisesinin bahçesinde bulunan mezartaşının kitabesine göre, Rahib Apraham 1727 yılında vefat etmiştir.

Kevork Pamukcuyan

APRAHAM (Engürülü) — Aşağıdaki satırlar Kevork Pamukcuyanın İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği makaaleden alınmıştır:

«İstanbulun Türkler tarafından fethini görmüş yegâne Ermeni tarihçisidir. 98 kıt'adan mürekkep bir İstanbul mersiyesinde Fetih hakkında şâyanı dikkat malûmat vermektedir.

«Hayatı hakkında hemen hemen hiçbir bilgimiz yoktur. Ancak, eserinin son mısralarından kendisinin bir ruhanî olduğu (muhtemelen vartabed rütbesiyle), son defa üç ay İstanbulda kaldığı ve daha önce de İstanbulu ziyaret ettiği anlaşılıyor.

«Eserinin lisanı eski ermenice olmasına rağmen sâdedir ve tek tük türkçe kelimelere de tesadüf edilmektedir. Metin ilk defa, Kerovpe Batkanyan tarafından 1884 de Moskovada tabedilen «Ermeni edebiyatı bakiyeleri»

APOSTOLOS ANDREAS

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

Fener Patrikhânesinin organı Apostolos Andreas Mecmuası - gazetesinin başlığı

APOYEVMATİNİ

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ

Apoyevmatini Gazetisinin başlığı

adlıeserinde neşrolunmuştur. Müteakiben 1895 de, Eçmiadzin katoğikosluğunun o zamanki organı olan «Ararat» adlı mecmuada dercedilmiştir. Bilâhare 1914 de Dırtad Piskopos Balyan tarafından da Ermeni halk şairlerine ait bir eserde tekrar neşredilmiştir. Nihayet 1953 de, Fethin 500 üncü yıldönümü münasebetiyle, Toros Azatyan'ın «Astğapert» adlı dergisinde yeniden intişar etmiştir. Eserin fransızca tercümesi ise, Eugène Boré (1809 - 1878) tarafından 1833 de «Nouveau Journal Asiatique» adlı dergide «Elégie sur la Parise de Constantinople = İstanbulun zaptı üzerine mersiye» adı ile neşredilmiştir. Elyazma bir nüshasının da Balat Ermeni Kilisesinde mevcut olduğu söylenmektedir.

«Mersiye 1953 yılında mufassal notlar ilâve olunmak suretiyle tarafımızdan türkçeye çevrilmiştir».

Pamukcuyan tercümesinin bize tevdi edilen hulâsasından öğreniyoruz ki Engürülü Apraham, Büyükşehrin müslüman türkler tarafından fethi karşısında derin üzüntü duymuştur. «Bütün bu olup bitenlerin, Bizanslıların sefih hayatlarına karşı Allahın bir cezası» olduğunu kaydetmektedir. Şehrin sukutundan sonra da bizanslıların silâhlı mukavemet gösterdiklerini, bu yüzdendir ki çok kan döküldüğünü; İmparator Konstantinin de müdafaa hatlarında ölmeyüp gemi ile kaçtığını söyleyen bu manzum eserin türkçe tercümesinin neşri İstanbul Enstitüsünden beklenir.

Bibl. : K. Pamukcuyan, Not.

APRAHAM (Hacı) — Geçen asır ortalarında Kumkapılı bir ermeni genci olub bir gece içkili halde uyur iken Makruhi adındaki geçimsiz, şerîre takımından karısı eliyle tutuşturulub yakılmak suretiyle öldürülmüştür. Hicrî 1280 ve milâdî 1864 yılında olan bu vak'a İstanbulda fevkalâde bir heyecan uyandırmış, adı meçhul bir halk şâiri de o devrin âdetince hâdiseyi maktulün ağzından yirmi bir kıt'alık bir destanda nakil ve tesbit etmiştir ki ve bu manzumesine «Destânı karıların şerri belâsı» adını vermiştir. Bu destandan Hacı Aprahamın evlâdı henüz beşikte en çok bir yıllık evli, Kumkapıdakayıkçı - balıkçı takımından ve muhakkak ki semtinin de tulumbacılarından ve geceleri evine sarhoş dönen akşamcılardan olduğu anlaşılıyor. Destan Tâhir Alangu tarafından «Çalgılı kahvelerdeki külhanbey edebiyatı» adındaki eserinde neşredilmiştir, oradan alıyoruz:

Kazâi belâdan hergün her saat
Cümlesin hıfzetsin cenâbı Bâri
Seksen senesinde olan vukuat
Biliniz Kumkapusu semtü civârı

Sizlere haberleri vasfeyleyeyim
Gençliğime doyamadım ben neyleyim
Mukadder tâliimi söyleyim
Dinle beyler bana olan zararı

Bir pazar günü kalkdım gittim işime
Zâlim ecel düştü benim peşime
Bu iş girmiş idi benim düşüme
O gün sağa sola kıldım nazarı

Akşam oldu ben kıyıya indim
Kayığın içini süpürdüm sildim
Şuhuruma (şuuruma?) düşmüştü, bir olacak bildim
Aklıma getirdim ganî Settârı

İş başında cabalayıp yoruldum
Gelib evin avlusunda oturdum
Kaşık düşmanına yiyinti sordum
Dedi: «Bir şey yoktur, bir baş al bari»

Evden çıkdım çarşı boyunu buldum
Üzüm, ekmek, bir de pişmiş baş aldım
Üç beş refik ile çakır keyf oldum
Geldim, girdim eve, çıkdım yukarı

Dedim: «Daha var mı bir eksik, gedik?»
Dedi: «Yoktur»; «Kurun sofrayı..» dedik
Allah ne verdi ise oturub yedik
Çıkdım sedir üstüne, kıldım kararı

O hâli meraka olmağa kaadir
Bir yandan söylenir sofra kaldırır
Homur homur söylenir o yezid hınzır
Anladım ki tutmuş o çıfıt damarı

«Merâmın söyle» derim, söylemez
Çocuk ağlar, süt verib de dindirmez
Söz söylerim, kulak verib dinlemez
Ben de hırsa geldim, kalkdım vurdum şamarı

Dedi: «Tokat vurdun, sen belle bunu
Gör ki sonra çıkacaktır oyunu..»
Anladım ki fenaya varacak bu işin sonu
Susub baş yasdığa koydum nâçârî

Saat dörtdü ben uykudan uyandım
Su var diye maşrabaya uzandım
Meğer su yok imiş, evi arandım
Âh etdim yürekten ben zârî zârî

Anamın evi yakın, koştum yetişdim
Açtılar kapuyu, girdim su içtim
Durub naklettim, biraz iliştim
Doldurp bardağı çıkdım dışarı

Geldim eve girdim, bardağı koydum
Sedirin üstünde tekrar uyudum
Bir mahvelden sonra yanar duydum
Tutuşturmuş kaçmış ol yezid karı

Yanar canım ama çıkmaz feryâdım
Aklıma getirdim yavrum evlâdım
Beşiğe seğirttim ol dem anladım
Atamadım ayağımdan şalvarı

Makruhi etti mi bu işi bana
Seğirdim aşağı ben yana yana
Taşrada kimse yok ki su döksün bana
İlişdi gözüme deryâ kenarı

Gidemedim, döndüm yazık dostlarım
Yandığımı duymuş sâdık dostlarım
Suya seğirtmişler çabuk dostlarım
Kuyunun başında kıldım kararı

Duyub yetişmişler, iş işden geçmiş
Anam der: «Vah oğlum, evlâdım pişmiş»
Kimisi dedi: «Onun işi bitmiş»
Her biri bir gûnâ kıldı nazarı

Karındaşlarım karalar bağlasın
Refiklerim ismim ansın ağlasın
Göz yaşları ırmak gibi çağlasın
Döksünler dâimâ âbı dîdârı

Karı şerri böyle, yâranı safâ
Helâlimden diye inanmayın hâ
Bunların şerrinden saklasın Mevlâ
Olmazmış hınzırların pîri, pazarı

Büyük karındaşım Somunuc Hampar
Hayatımda benden bir matlûbu var
Gitti bir de senden bana yâdigâr
Bir taş diksin, gören desin budur mezarı

Sene bin iki yüz seksende tamam
Kerem gibi yandı bu Hacı Apraham
Bu hâlimi görüb matlûbu itmam
Ağlayıp söyledi hem bu hengâmı

Destanın ifâdesinden söyleyenin de Ermeni asıllı olduğu anlaşılıyor. Bu destan, Kumkapulu fakir bir kayıkçının günlük ev hayatını da kısmen aydınlatmak bakımından kıymetli bir vesikadır.

APRAHAM (Rahib) — On sekizinici asır başlarında, Üsküdarda Surp Haç kilisesi civarındaki evini mektep haline koyarak Üsküdardaki Ermeni çocuklarını okutmağa teşebbüs etmiş bir Ermeni papazıdır. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

APRAHAM PAŞA ERAMYAN — Osmanlı İmparatorluğunun son devri vezirlerinden zenginliği ile meşhur bir ermeni diplomatıdır; 1833 de İstanbulda doğdu; İstanbul sarraflarından Kevork Bey Eramyan'ın (1816-1900) oğludur, babası «Kara Kâhya» diye mâruf olup Kavalalı Mehmed Ali Paşa ailesinin mûtemedi sarrafı idi; onun da babası Eginli Terzontz Eram Amira (1768 - 1835) bizzat Mehmed Ali Paşanın sarrafı olmuştu.

Apraham Paşa ilk tahsilini zengin ailenin evlâdı olarak hususî hocalardan görmüştü; pek genç yaşında iken türkçe, arabca ve fransızcayı ana dili gibi konuşurdu; bir ara Mısır Sarayının kalemi mahsusu müdürlüğünde bulundu; sonra: Hidiv İsmail Paşanın İstanbul kapıkâhyası oldu.

Abdülâzizin son zamanlarında Mısıra ait imtiyazların genişletilmesinde Hidiv ile İstanbul Sarayı ve Babıâli ricali arasında efendisinin lehine çok faal bir rol oynamıştır; Birinci Meşrutiyette Abdülhamid tarafından Âyan âzalığına tayin edilmiş, Devlet Şûrası olmuş; bu hükümdarın uzun süren bir istibdat devrinden sonra, İkinci Meşrutiyette, ilk âyandan hayatta kalmış üç kişiden biri olmuştu.

Beyoğlunun ecnebi ve kozmopolit yüksek kibar muhitinde fevkalâde nezâket ve zarafeti ile tanınmış olan Apraham Paşa Boğaziçinin ecnebi yatağı olan Büyükderede de bir lüfer avı meraklısı olarak meşhurdu. Avda üşümemek için, hususî bir sandal yaptırtmıştı; üst kısmını, motorlarda olduğu gibi camekânla kapatmış, iç kısmın ambarına da, etrafı küpeşteli küçük bir delik açtırmıştı, lüfer oltasını denize buradan salardı.

İstanbulda fevkalâde bir debdebe içinde yaşayan Apraham Paşa Boğazın iki yakasında Karadenize kadar uzanan gayet geniş araziye sahipti ki buraları hâlâ «Abraham paşa koruları» ve «Abrahampaşa merası» diye anılagelir (B. : Abrahampaşa korusu; Abrahampaşa Mer'ası). İçinde çıkan bir yangında mahvolan Büyükderedeki yalı, ağzının tadına fevkalâde düşkün olan Paşanın en namlı aşçıları bulup yerleştirdiği mutbağı ile meşhurdu; binanın en büyük kısmını teşkil eden bu mutbak, bir muasırın tabiriyle mühim bir parçası da, binek ve araba atlarının çekildikleri ahırlar ve üzerinde seyis, arabacı ve kayıkçı odalarıydı. Asıl ikametgâh, küçüktü, fakat bir antikacı zevkiyle döşenüp dayanmıştı. Tavla oyununa düşkün olan Apraham Paşanın kutusu ve pulları fildişinden olup hurda zümrüt ve yakut ile tezyin edilmiş gayet kıymetli bir san'at eseri olan tavlasının zarlarını da elmastan yaptırttığı söylenir; mübalâğalı da olsa paşanın servetine yakıştırılabilir. Beyoğlundaki konağı, bugün Serkldoryan (Büyükkulüb) diye anılan binadır.

Abraham Paşa 1918 de öldü; büyük şehrin büyük bir servet şöhretinin kayboluşu, vatanın istiklâl ve selâmeti kaygısı içinde çırpınan İstanbullular üzerinde alelâde bir dedikodu mevzuu bile olmadı.

Bibl. : K. Pamukcuyan, Not.

APRAHAM TIBİR (Trakyalı) — On sekizinici asırda yaşıyan ve İstanbul'da faaliyeti bulunan bir Ermeni matbaacısıdır. Pederinin ismi Sarkis'dir. Matbaasını 1737 yılında tesis etmiştir. Mezkûr tarihten 1746 yılına kadar, umumiyetle dinî mevzulara müteâllik yedi eserin matbaasında basıldığı bilinmektedir.

Kevork Pamukcuyan

APRAHAM VARTABED (Trabzonlu) — On beşinci asırda yaşamış bir Ermeni ruhanisidir. 1481 tarihinde rahib Mardiros tarafından yazılan bir Mezamir kitabının muhtıra kısmında, Fatih Sultan Mehmed'in, patriklik için onu İstanbul'a getirtmiş olduğu Apraham Vartabed'in münzevi hayatı patriklik makamına tercih ettiği kayıtlıdır.

Kevork Pamukcuyan

APRİLOF (Kostantin) — 1850 - 1880 arasında Babıâli Caddesinin namlı bir berberi idi; müşterisi Babıâlinin kâtip ve mümeyyiz gibi yüksekçe memurları idi; sonraları da devrin genç muharrirlerini tıraş etmeğe başladı. Gayet nazik, fevkalâde temiz, sanatında mâhir, Türkçeyi kâtip diliyle gayet güzel konuşan, yanına kalfa ve çırak alırken müşterilerinin meşreb ve zevkini kollıyan bir adamdı. Dükkânı, bilhassa perşembe günleri bir edebî mahfel halini alırdı. Müşterileri tarafından yazılıp okunan gazel ve şarkıları bir deftere kaydeder, ezberler, bunları yerinde okuyup kullanmasını da pek bilirdi. Kendisi de hafızasındaki mısraları karıştırıp intihal yollu bazı manzumeler söylerdi.

APTEST ALMAK, ALDIRMAK — İstanbulun hâneberduş külhânîler argosunda suya, denize düşmek, bir adamı suya, denize atmak, itmek. Misâl: boğulan bir serserî hakkında konuşulur iken:

— Fitile acıdım..

— Bir gün abtest alacağını kaç kere söyledim..

Arkadaşlarına yük olan bir sarhoş hakkında :

— Buna bir abdest aldıralım..

APTETS SUYU (Harem ağasının) — İstanbul argosunda, kahvesi eser mikdârı, tadı, kokusu olmayan bir kara sudan ibaret pişirilmiş kahve; meselâ eski kalemde «Kahveciyi değiştirmeli.. bu ne yâhû.. harem ağasının aptest suyu!..» denilirdi.

APTULLAH (Rapayel) — Değerli bir Ermeni ziraatçısı ve müderrisidir. 2 Ocak 1878 de İstanbul'da doğmuştur. 1893 de Pangaltı Mıhitarist Lisesinden mezun olmuştur. 1896 da Fransa'nın Gueydan şehrindeki Ziraat Enstitüsünü parlak surette bitirmiştir. İstanbul'a avdet ettikten sonra, Ermeni Katolik patriği Azaryan'ın tavassutu ile Müşir Çerkez Rauf Paşa'nın Edirnedeki Çiftliklerinde vazifelendirilmiştir. Türkiye'de ilk şeker fabrikasının kurulması için 14 sene çalışmıştır. Bu sıralarda maliyeti ucuz bir harman makinesi icad ettiği için rütbei sâlise ile taltif edilmiştir. 1910 da Serez civarında bir çiftlik-mektebin açılması için oraya gönderilmiştir. 1913 de Bursa'daki Ziraat Mektebine müderris ve çiftliğine de müdür tayin edilmiştir. Burada ziraî her türlü makineler hakkında, 1914 de basılan 650 sahifelik bir eser hazırlamıştır ki, türkçe olarak yazılan emsalleri içinde ilkidir. 1915 de İstanbul'a avdet ederek, Beyoğlundaki Venedik Mıhitaristler Mektebinde fransızca ve fizik dersleri okutmuştur. Ertesi yıl, İzmir vâlisi Rahmi Bey'in teklifi ile bir ziraî mektebin açılması için Nezaret tarafından oraya gönderilmiştir. Umumî Harpten sonra tekrar Bursa Mektebinde vazife almıştır. 1919 da Armaş'da (İzmit'e yakın) 300 Ermeni yetimi için açılan ziraî mektebe müdür tayin olunmuştur. 1921 de Kadıköydeki Mıhitaryan Yetimhanesine nazır olmuş, fransızca ve fizik derslerinin hocalığını deruhde etmiştir.

R. Aptullah'ın, «Umumî Ziraat» (ermenice), «Ormanların faidesi» gibi birkaç gayrı matbu eseri de mevcuttur.

Kevork Pamukcuyan

APUKURYA MASKARALARI — Aşağıdaki satırlar, rahmetli Sermed Muhtar Alus' un İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlardır:

«İstanbulun Türk ve müslüman halkı, Akupurya deyip dururlar, şehirdeki rumlar ise Apekriya derlerdir. En doğrusu Apakreas veya Apekreas'dır.

Şubat ayına rastlar. Rumlar Karnaval mevsimi addederler.

Apukurya üç hafta sürer. İlk haftasının adı Kreatini, yani etlidir, üç hafta sonra perhize gireceği için et ve etli sebzeler bol bol yenir; ikinci haftanın adı Tirini her türlüsü yenilir; üçüncü haftanın ismi Stridia, yani istridyeli, istridye ve deniz mahlûkatı yenilir. Apukuryanın sonu daima pazartesi gününe rastlar. O güne Katari Lefteri derler; o gün meşhur Tatavla panayırı olur, ertesi gün ortodokslar Büyük Perhize girerler, 40 gün sonra da Büyük Paskalya başlar.

Apukuryanın devam ettiği üç hafta Beyoğlunda rumlar, tatlı su frenkleri, kadınlı, erkekli, maske takarak, yüzlerini unlara, kırmızlara boyıyarak, Maskara (Maskara-metos) olurlar, acayip kıyafetlerle, önlerinde lâterna, zurna, çifte nâra, kafile kafile, oynıya zıplıya Beyoğlu sokaklarında dolaşırlardı. Bu curcuna gece yarılarına kadar sürerdi. Şimdi Saint-Antoine kilisesinin yerindeki Konkordya, şimdi Şark Sineması olan Odeon tiyatrolarında yine böyle maskeli, curcunalı balolar verilir, maskara kılıklı kafileler de oralara dolardı».

Ahmed Rasim de, gençliğindeki bir Apukurya gecesini bütün renkleri ve sesleriyle anlatır:

«Balo, karnaval, henüz gördüğüm şeylerden değil idi. Alafranga dans da nasıl olur bilmiyordum. Gerçi perukâr, bir gün karşımda eğilip bükülerek, ayaklarını sürtüp birbirine sürerek:

— Bir elini kadının beline, bir elini de anın eline...

Diye bir şeyler tarif etti idiyse de bir şey anlıyamamış idim. Yalnız geçen baharda Kâğıthaneye gitmiş, orada kıpti karılarının, bilhassa eski tulumbacı kıyafetli, tüysüz birinin perçemlerini dökmüş, gerden kırarak, omuz titreterek, göbek atarak, sağa sola yatarak, zurnanın uydura uydura döktürdüğü bir hava ile perende bazâne kıvrılıp doğrulduğunu görmüş idim. Hattâ o gün Nuri Şeydâ merhumla beraber idik, bana musikimizin köçekcelerinden, tavşan denilen yollarından beş on tanesini tavrı hasiyle okumuş, hattâ çal çene bir nakkarecinin kerih, çatlak sadasiyle yırtıla yırtıla bağırdı:

Bir taş attım dereye
Kız geldi pancereye
Kız Allahını seversen
Al beni içeriye..

girizini de tekrarlamış idi. Alaturka rakstan da ancak bu kadar nasibim var idi.

Bizim perukâr, kendisinin söz arasında anlattığına göre, meğer bu iki oyundan da behredar imiş!... Evet... Daha çok marifetleri var olduğu anlaşılıyordu ama her neden ise bizden gizliyordu:

Faiz de artık direkler arasına alışmış idi. Bizde kaldığı gecelerin bazılarında Osmanlı Tiyatrosuna beraber gidiyor, elde muşamma fener yolda hırsız kaçıran öksürükler (!) ile dönüyor idik.

Bizim semte nisbetle Beyoğlu, hakikaten bir aydınlık memleket görünüyordu. Fakat ne o, ne de ben buranın girintisini, çıkıntısını bilmiyorduk.

On yedinci asırda maskaralar
(Devrin minyatürlerinden, Franz Taeschner)

Bir pazar sabahı idi. Kar, lâpa lâpa yağıyor, ortalık sâkin, kukuletalı, şallı, atkılı, şemsiyeli yolcular, işçiler fasılalı fasılalı geçiyorlar, serçeler tüyler kabarık uçuşuyor, oynaşıyor, güğümünü, takımını siper bir yere koymuş, başı mendil bağlı bir arnavut, muttasıl ayni perde üzerinden:

— Sâlep!... Kaynıyor!...

Diye bağırıyor, biz de dükkânda tepeleme mangalın etrafında eller ateşe uzanmış, oturuyorduk.

Perukârın dudağı çatlamış, annesinin yaptığı balmumulu merhemi sürerken dedi ki:

— Bu gece, son gece ama civcivli gece!.. Yarın da istridye panayırı... Andan sonra Karnaval biter, perhiz girer...

Faiz'le bakıştık. O devam ediyordu.

— Geçen sene tam bu gece idi. Hem de böyle karlı idi. Akşam olunca üç arkadaş Unkapanından, Meyyit yokuşundan, Şişhane karakolundan, Altıncı daire önünden Tepebaşına çıktık. Venedik sokağından, doğruca, hani o gece uğradığımız bakkal dükkânına...

— Papi'ye mi?

— İşte oraya uğradık... Biraz kafaları tütsüledik. Andan sonra ne Kristal'ını, ne Odeon'unu, ne Turşucusunu, ne Ruvayyal'ını bıraktık. Girmediğimiz bir iğne deliği kaldı. Dans mı istersin, köçek mi istersin, sokaklarda göbek atan mı istersin.., ne istersin... Kar yağar... Soğuğu duyan kim... İstim bol... Baktık ki üşüyoruz, önümüze gelen şekerlemeci, bakkal dükkânlarına daldık... Birer müselles attık... Vapur musun mübarek!

Biz yine birbirimize bakıştık. Perukâr coştukça coşuyordu:

— Karı mı istersin... Çeşidi!

Dedim ki:

— Kimbilir ne olmuşsundur!

— Bir şey olmadım. Tutulmuyor ki... Uçuyor... Biz de uçuyorduk... Fakat öyle eğlendik, öyle eğlendik ki...

Biz bakışıp bakışıp gülüyorduk. O, durmayıp söylüyordu:

— Ayasofya kubbesi kadar kanburunuz olaydı da o gece bizimle beraber bulunaydınız!.. Ne maskaralıklar... Ne maskaralıklar! Rezalet dizde yüzüyordu. Hele sizinkilerin bizimkilerden ziyade eğlenmeleri o kadar tuhafıma gidiyordu ki!...

Fakat sizinkiler maskarata koymuyorlar... Domino da giymiyorlar ama.. maskarata kaç para eder, domino kaç para...?

Bu tafsilât bizi daha ziyade gıcıkladı. Hattâ Faiz dedi ki:

— İçmez isen beraber gidelim mi!

Perukâr gözlerini açtı.

— İçmek mi!.. İşte tam bir ay oluyor, ağzıma damla koymadım!..

— İçmiyeceksin, demek?

— İçmem!

Faiz bana döndü:

— Ben şimdi size gideyim. Teyzeme senin için bu gece bizde kalacak, müsaade edin, diyeyim...

Dedi ve kalktı, gitti. Bir çeyrek sonra döndü. Üşümüş, morarmış, titriyordu. Silinip biraz ısındıktan sonra bana:

— Al, annen verdi.

Diyerek bir miktar para da uzattı. Bundan sağlam cevabı muvafakat olur mu!

....

Bin türlü gevezelik ediyorduk. Fakat o kısa günlerde bir türlü akşam edemiyorduk.

En nihayet eski on bir buçuğu iple çeke çeke getirdik. Kar durmuştu. On dakika sonra üç kukuleteli Vefa tarikiyle yürümeğe başladı.

Yollarda kimse görünmüyordu. Meyit yokuşunda tırmanırken ilk müjdei hayatı, bir evin önünde kurulmuş olan lâterna'dan aldık. Evden kadın, erkek bir takım maskaralar çıkıyorlardı. Ayı kafalı bir herif mahalle çocuklarına saldırıyor, kaçırıyordu. Elleri tırnakli bir eldiven içinde idi. Burnuna koskocaman bir hrizma takılmış; bir kadın, elinde def, zincirini çeke çeke götürüyordu!..

Şişhane karakolunun feneri, karşısındaki meydanı loş bir karanlık içinde tenvir ediyordu. Lâterna yine başladı. Anınla beraber dans da başladı. Perukâr:

— Polka oynıyorlar...

Diyordu. Tıpkı dükânda tarif ettiği gibi bu grup birinin bir eli diğerinin belinde dönüp duruyordu!

O zamanın saflığı ile beraber yine maskenin ehemmiyetini anladım: (Maske olmazsa alenen oynanılmaz velev gece bile olsa!)

Ayı kıyafetli maskara oynuyordu. Biz ağzı açık bütün onun harekâtına bakıyorduk. Birdenbire bir kuvvetli homurdama işitildi. Zincirbend göründüğü halde hakikatte o gürühun âmiri olan bu adam, meğer kumanda vermiş imiş!

Lâterna derhal kalktı, öne düştü. Güruh da arkadan oynıya oynıya yürümeğe başladı. Bir aralık bizim perukâr bunların arasına karıştı ama yüz bulamadı.

Dairei belediyeye doğru hep beraber yürüyorduk. Eğlence insanı ne kadar lâubali ediyor?... Maskelilerden biri aramıza düştü mü, perukâr âdeta sıkıştırıyordu.

Belediye binasının önüne geldiğimizde cadde üzerinde mumlar donanmış bir şeyin gittiğini gördük. Bu bir cemmi gafir idi. Vapur taklidi yapmışlar... Tekerlek üstünde yürüdüğü halde bacası dümeni, kazanı, kaptan yeri, çarkları var idi. Kaptan efzon askeri kıyafetli, püskülü omuz döğen nev'inden kalın, uzun, sırtına sarkmış, fesini alabildiğine alabanda yıkmış, kaşlar iki parmak eninde, bıyıklar fırça gibi püskürmüş, fistanın bel tarafında bir eski kubur tabanca, tornihayet, tornistan, filisbit bağırarak gûya kumanda veriyor, vapur durdukça müşteriler girip çıkıyordu.

Bizim perukâr, neden geriye kalır?.. O da bindi. Bindi ama çabuk çıktı... Maskara olmıyanlar bu sefineye alınmıyordu!

Arkadan bir alay daha zuhur etti... Üç sırık, altı hamal, önde, yanda ikişer fenerci... Bir tek yumurta götürüyorlar!... Yük o kadar ağır, o kadar ağır ki o soğuk havada hamallar şakır şakır terliyorlarmış gibi siliniyorlar, ikide birde durup dinleniyorlardı!..

Bir aralık kaptanın verdiği emir üzerine lâterna tâ öne geçti. Elli altmış kişilik bir katar, dans ede ede yürüyordu.

Tepebaşına geldiğimiz sırada idi ki, perukâr ikimize:

— Siz bunları bırakmayın, ben şimdi gelirim!

diyerek birdenbire ayrıldı.

Bu oyun bozanlık canımızı sıktı. Kızdık, Fakat ne yapabilirdik?... Maahaza katar, şevk ve neşesini arttırıyordu. Yumurtaya bakıp bakıp horoz gibi öten, tavuk gibi gıdgıdak diyen, elleriyle çırpınarak şu, bu tavuğun yanından:

— Guk!... Guk!...

Diye kabarıp sürtünen, vapurdan mendil sallıyanlar çoğalmıştı.

Fakat her neşe gibi bu da sürmedi, vapur cadde istikametini tuttu, yürüdü. Lâterna yan sokaklardan birine saptı. Yumurta hamalları Asmalımescid tarafına döndüler. Biz yalnız kaldık. Artık perukâr bizi nerede bulacak!...

Faiz, Beyoğlu'nu bana nisbetle bilir olduğu için biz de bir sokağa sapıp yürüdük. Öteki caddeye çıktık. Bir alay da burada.. On beş, yirmi kişilik bir halka, Kasap havası oynuyorlardı. Dikkat ettik. Bizim ayı yine ortada... Pantomima Paskali gibi yüzü pudralı, yakası kirpi gibi kabarık, bol, beyaz gömlekli bir herif:

— Vay!... Vay!...

Diye ötüyor, türlü şaklabanlıklar ediyordu. Şimdi bir lâhza temaşasına tahammül edemiyeceğim bu haller, bana pek ziyade komik geliyordu!.. Perukâra kızmakla beraber gülüyor, eğleniyordum.

Faiz kolumu dürttü. Döndüm. Uzun boylu, köse, mülâhham biri ince bir sesle:

— İsterseniz, gidelim...

Diyordu.

— Nereye?

— Üsküdarlının evine... Güzel kızlar...

— Bize lüzumu yok!

Herifin manzarasından ürkmüş idim. Sağına aksıya aksıya yanımızdan ayrıldı. Fakat dönüp dönüp bakıyor, âmadei avdet olduğunu gülerek anlatıyordu.

— Faiz... Bu kim?

— Anlamadın mı?... Muhabbet tellâlı!...

— Ne utanmaz şey.

Yürüyorduk. Herif bizi bir daha önledi. Çekinmiyor, sıkılmıyor, yine o ince sesi ile:

— Başka yerler de var...

— Haydi... Haydi...

— Darılmayın, beyler...

— İstemez, dedik a...

Cidden söylüyorum ki, ürkmüştüm. Topallıya topallıya bize takarrub ettiği esnada kalbimde yabancı bir korkunun uyandığını hissetmiştim. Herif, başını, kulaklarını yünlü, siyah yollu bir atkı ile örtmüş, gözleri gülerken o ana kadar görmediğim bir şua ile parlıyor, eğilip söz söylediği anda irice burnunun yanakları üzerine düşen gölgesi içinde derin

buruşukluklar peyda oluyordu. Bana öyle geliyor ki bir hissi nazik ve saf perverde olması lâzım gelen tebessümün bu iğrenç sima üzerinde müddeti medide sebat edip durmasını insan, o yaştaki zihniyeti ile kabil değil anlıyyamaz.

Bizden bir iki adım ayrılır ayrılmaz uzun burunlu, üzerine satrançlı, entarimsi bir ruba giymiş, biri daha yaklaştı:

— Bende daha güzelleri vardır... İsterseniz şurada durun... Size prezante edeyim!

Demesin mi?

Bu da öteki gibi ince sesli idi.. derhal:

— İstemez!

Dedim ama cevap verdi:

— İstemez olmaz!..

— Çattık!

— Çattık ya!.. Sizi tüysüz Haçik'a bırakmam, mutlaka ben götüreceğim!..

Âdeta hiddetlendim. Faiz ateşin mizaç olduğu için maskaranın göğsüne dayandı:

— Haydi git, şimdi belâni bulursun...

— Ne!... Belâ mı?.. (sesini kalınlaştırarak) benden iyi belâ mı olur?..

Tamam!... Şöyle bir bakındım ki etrafımız ihata edilmiş... Bizi üç maskara daha sarmışlar... Türlü türlü pantomim işaretleriyle (gidelim) i anlatıyorlar...

Ben şaşırdım. Faiz vaziyet aldı. Fakat üçü de ona uydular. Muhit hem dar, hem kalabalık, hem de hicab aver!... Biz yürümek istedikçe onlar önümüzü kestiriyorlar, bize:

— Siz nereye, biz de oraya!

Diyorlardı.

— Ey! Artık elverir!..

— Elverir mi?.. Daha neler var... Neler!..

Faiz acul, hadid... Birdenbire belânın maskesine el attı.. Çekip çıkardı. Mal da kendisini gösterdi: Bizim perûkâr!

Donduk, kaldık. O, gülmeden kırılıyordu. Biraz sonra bizi de bir gülme aldı. Dedi ki:

— Gelen geçen bize bakıyor... Yürüyelim!...

— Yoo..k yürümeyelim... Şuraya girelim...

Eliyle gösterdiği yer, zaten benim de nazarı dikkatimi celbetmiş idi. Büyük bir kapı... Bayraklar, defneler, taflanlar, fenerlerle donanmış idi. Uzunca, genişçe bir koridor; burası da aydınlık!... Sağ tarafta bir kapı daha... O kapıdan girdik. Büyücek bir birahane... Ortasında yüksekçe yer çalgı yeri... Kitara, mandolin, flût, armonik çalan dört kişi oturmuş... Çalıp okuyorlardı. İç tarafta büyücek bir masanın etrafına dizlidik. Perukâr başladı.

— Madam Olga!

Madam maskesini sıyırdı. Yüzünü gösterdi :

— Ay!... Bizim Kalost!

Perukâr:

— Madam Hiranuş!

— Vay... Aram!

— Madam Sorpik!

— Ooo!... Artin, sen nasıl oldu da bunlara katıştın?

— Katışmadım, karıştım!

— Garson bize bira!..

Perukâr ağzını açtı:

— Nasıl?.. Tepebaşından sıvışıp gider misiniz? İşte insanı böyle ederler... Tüysüzü size biz yolladık. Yakalarını bırakma dedik ama korkak herif ayak diremedi...

Artık gülüşüyorduk.

Sordum.

— Burası neresi?

— Buraya adla, sanla Bartoli birahanesi derler... Ötesi de Konkordiya... İsterseniz balo zamanına kadar burada vakit geçiririz... İsterseniz başka yerlere de gideriz...

— Nasıl gelirse!

Birahane dolup boşanıyordu. Renk renk, biçim biçim dominalar, ikişer, üçer, beşer, yedişer, sekizer geliyorlar.. oturup çakıyorlardı.

Ne meraklı manzara!... İçmek için bir kadehi, veya bardaği ele alıp da peçesini veya maskesini kaldırdı mı, eğilip kadın mı, erkek mi anlıyoruz. Kimi birdenbire açıp kapıyor, kimi yalnız çenesini gösteriyordu.

Perukârın ahpabı, bizim tanıdığımız Aram sabırsızlanmağa başladı.

— Burada oturup ne yapalım?.. Bari Turşucu'ya veya Kuron'a gidelim de saz dinliyelim.

Diyordu. Bittabi kalktık. Bu defa dört maskara önce, biz ikimiz arkada, caddei kebire doğru yol aldık.

Hava, azıyor, sıcaktan soğuğa çıkmak hoşa gitmiyordu.

Epeyce yürüdükten sonra sağda bir gazinoya girdik. Bir ince saztakımı müheyyayi terennüm... Perükâr birer birer isimlerini söylüyordu:

Kemançeci Ağabey, lâvtacı Mikail, lâvtacı şair Serkis'in oğlu, kanuni Oseb...

Gazino henüz tenha idi. Çalgıcıların etvarı intizarını farketmiş olan perukâr:

— Buraya balodan sonra gelmeli!

Diyerek biraların hesabını gördü. Çıktık. Onlar aralarında:

— Odeon'a gireceğiz değil mi?

Diye konuşuyorlardı.

Odeon'un kapısı önünde durduk. Kar hafif hafif yağıyor, cadde bir baştan bir başa ağarıyor, fenerler buzlu fanuslar geçirilmiş gibi donuk yanıyordu. Bu manzara ilk defa tesadüf ettiğim yeni bir sevinç ile bakınıyordum.

Kardan üstleri beyazlanmış, yüz, göz kapalı, mütelâşi, şaşkın yürüyüşlü, alelekser gürültülü bir takım dominolar, benim gibi fesinin üstü omuz başları beyaz külçelerle kabarık, elleri cebinde, kiminin kaşları, bıyıkları, kiminin sakalı kırağı tutmuş kimseler bizim kümeyi yararak, bana ona çarparak binadan içeriye dalıyorlardı.

Biz de daldık. Silindik, süpürüldük. Paltoları, atkıları, şemsiyeleri markacıya vererek ilerledik. Dahilden dalga dalga gelen sıcak bir hava tüyleri ürpertiyordu.

Neden seviniyordum, hâlâ anlıyamadım. Apaydınlık geniş yuvarlak, muhiti kat kat, göz göz localarla mefruz hemen her locası bambaşka kıyafetler hareketler, müsademeler, takılıp gitmeler, türlü türlü reveranslar, bel, el tutuşmalar arasında dakika bedakika mütebeddil olan velvelezar bana hoş görünüyordu. Âdeta alınmış idim. Yerden localara, localardan localara, yerlere bir sür'atı berkiye ile uzanan allı morlu kordelâlar, yukarılardan dökülen, aşağılardan ber hava olan o sevimli, yuvarlak, uçarken düşerken rengâmiz, her toplandığı sahada âni bir mozaik parçasını ihdas eden konfetiler nazarı hayretimi celbediyordu.

Evet. Dört duvar arasında hariçte misli görülmiyen bir âlem!

Perukâr ikimizi medhal hizasında bir köşeye götürdü:

— Buradan ayrılmayın!

Tenbihini verdikten sonra arkadaşlariyle beraber ortalara saldırdı.

Sahne tâ karşımızda perdesi açık duruyor, orkestrada flut, keman gibi çalgılar âhenk yapar gibi ağır, seri birer nağme çıkarıp kesiyor, piyano, klâvyelerini ayni eda ile oynatıp duruyordu.

Perukâr geldi. Üzerinden bin maskaralık akıyordu.

— Şimdi dans başlıyacak... Hem de vals... Bir tanesini gözüme kestirdim... Onunla oynıyacağım... Seyredin de anlayın nasıl oynanırmış!..

Sözünü bitirdi, bitirmedi, hazır ol işreti verildi, perukâr süzüldü.

Cidden şayanı temaşa bir manzara!.. Raks, açılıp kapandıkça, ayrılıp birleştikçe bulunduğumuz sahada bir şeyler daralıp genişliyor, müzika bütün dırıltıların, bağırıltıların fevkinde işitiliyor, fakat ağır, boğucu bir hava beni terletiyordu. Çamurlu ayakkaplarının getirdiği müzahrafat, konfetilerin münkalib olduğu tozlar, türlü türlü duman verici maddelerin isdaratı tavana doğru oldukça kesif bulutlar teşkil etmişti.

Perukâr, muttasıl sıçrayıp dönüyordu. Bizim nazarı temaşamız andan ziyade ortadaki uzun boylu bir dominoya initaf ediyordu. Bu domino galiba raks bozan harekâtta bulunuyordu ki ikide birde:

— Dansa!

Diye bağıran açık baş, smokinli, beyaz yelekli, kravatlı biri onun etrafında dolaşıyor, kendisine rumca mı fransızca mı bir şeyler söylüyor, localardan omuz silkinmeleriyle güldükleri anlaşılanlar çoğalıyordu.

Bilmem ne oldu? Oyun birdenbire karıştı, kendi kadar uzun bir:

— Pa...t!..

İle herif sol tarafına doğru boylu boyuna düştü. El çıpmalarından, ıslıklardan, tepinmelerden müteşekkil müthiş bir gürültü mızakıyı susturdu. Koca salon hınca hınç oldu. Faiz, ben, o kadar sıkıştık ki, nefes alamaz dereceye geldik.

Beş on dakika sonra idi ki, herif, maskesi boynunda sarkık, etrafında birkaç kişi olduğu halde sendeliye sendeliye yürüyordu. Perukâr, bunun baskın sarhoş olduğunu söyledi. Bizi de beraber alarak locaların arka tarafındaki dar, merdivenli bir yoldan büycek

diğer bir salona götürdü. Burda incesaz çalıyordu.

Bu salon âdi, haniya Evangiliki'nin o güzel, o hıraman yosmanın bulunduğu baloz gibi bir yer idi. Fakat perukâr bize:

— Buraya fuaye derler... İçki, kahve, çay, içilir, saz çalınır, oynanır..

Diyordu. Bir masaya da biz oturduk. Perukâr, dönüp eğilerek birine dedi ki:

— Aram, Kalost nerede?

— Onlar işlerini uydurdular.. Koltuklarına birer tane sıkıştırdılar!... Bizi iç Konkordya'da bekliyecekler!.. Ben Akribazı severim de bir parça dinliyeyim dedim.

— Akribaz kim?

— Kemençeci... Yanındaki lâvtacı Lâmbo, ötekini bilmiyorum... Def çalan Arab da meşhur İbrahim! Şimdi siz dikkat edin...

Perukâr elini cebine soktu. Bir mecidiye çıkardı. Çalgıcıya doğru fırlattı. İbrahim sağ elini defden çekerek âni bir ferma ile parayı avucuna oturttu.

Hakikaten şaşılacak bir maharet. Değme hokkabaz böyle bir el perendesi yapamaz!..

Perukârın siftahı uğurlu imiş... Etraftan birkaç kişi daha attı. Saz, o zamanın en güzide bir Uşak bestesi olan:

Ey şûhi cefa pişe bırak vaz'ı cefayı
Vazgeç bu sitemden takın etvarı vefayı
Güldür güzelim bizleri ağlat husemayı
Sayende senin tâ sürelim zevku safayı

Sen gitgide bir âfeti devran olacaksın
Canlar yakacak ateşi suzan olacaksın
Bilmem ne zaman derdime derman olacaksın
Çağın geçecek sonra peşiman olacaksın

Şarkısını terennüme başladı. Ben bu şarkıyı kıraethanelerde çokça dinlediğim için âdeta geçmiştim. Saz usulü tebdil edip de ikinci kıt'adaki:

Sen gitgide bir âfeti devran olacaksın

Mısraına girer girmez samiinden bir haylisi de iştirâk etti. Çalgıya mecidiye mecidiye üstüne düşüyordu. İbrahim defi bırakmış, havadan gelenlere saldırıp yakalıyordu.

— Ay!.. bu ses kadın sesi!..

Nedir ey çeşmi nazım sende bu müjgânü ebrûler

Diye bir gazel tutturmuş, çıngırak gibi ötüyor!.. Pürüzsüz bir sada!... Karşılayan kemançe düşük... Çekip duruyor..

— Bu kadın kim!..

— Tanımıyorum...

Biz tanımıyoruz ama onu tanıyanlar çok; etrafını aldılar..

Tiz bir meyan!.. Kemançe bocalıyor, çıkışamıyor. Arada soğuk fasılalar!..

Ki kabrim üzre mesken tutsun ahûlar

Ooh!.. Ne güzel bir hicaz karar!..

Lâvtalar kıpırdıyor, kemançe yıpranmış, daha falso bir tarzda karar üzerine yüklenmek istiyor. Fakat vakit kalmadı. Beş on mecidiye, çalgı masası üzerine döküldü. Ortaya maskeli fakat arasına yapma güller takılı başörtülü, kollarında sepet, sırtlarında soluk mavi yeldirme kıpti karıları kıyafetinde iki kadın atladı, sepetlerini bıraktılar.. Saz bir anda coşarak:

Çeri başının gelini
Çergeye dayamış belini
Arab çıkarmış dilini
Korkarım ısıracak elimi

Ha! Ha! Ha! Maşallah! Ha ha ha inşallah.

Anayısı, babayısı da
Kavurması, kıvırması da çalka!

Ne âhenk! Ne raks!.. Fakat salon boğazına kadar doldu... En nihayet oynıyan iki maskeli sebetlerini aldılar, etvarı kıptıyane ile yürüyerek:

— Falcı!... Falcı!... Kokorozlu falım var!..

Nârasiyle izdihamı yarıp çıktılar... Biz de fırsattan istifade ettik.

Caddeye çıktığımızda saat gece yarısını geçiyordu. Karın tabakası yükselmiş, yalnız yağması kesilmişti.

Şekerlemecilerin, dükkânların camları donuk ziyalarla parlayıp dururken bir kafe şantanın açılan kapısından bir âvâz, bir keman, bir kanun sesi avare bir çığlık gibi kulağımıza çarpıp mahvoluyordu.

Gerçi Odeon'un salonunda oturduk ama yine yorgun idik. Bilhassa uyku gözlerimize ağır basacak gibi görünüyordu. Bir taraftan da açlık!.. Bir sebeple perukârın irşadı üzerine yine Konkordyanın birahanesine girdik. Birer bira, birer porsiyon gravyer peyniri, birer makarna ısmarladık. Rum çalgısı evci şemâtete çıkmış:

Kayiki, kayıkaki
Putapayıyıs yalo, yalo?

teranesi:

Acaba yati

Nakaratına çekip götürüyordu. Kapı açıldı, belki kadın, erkek karışık on beş yirmi kadar maskara içeriye girdi.

Meyit yokuşunda ilk rastgeldığimiz ayı da aralarında idi. Bu defa burnuna zincir yerine bir mavi balon takmış, yalpalayıp duruyordu.

Perukâr herifi görünce:

— Zom olmuş!.. Duracak hali yok!

Dedi, demedi garsonlar gümeyi önlediler. Çalgı da sustu.

Şedit bir mübahase başladı. Perukâr biraz rumca anladığı için:

— Bu herifler burada bir belâ çıkaracaklar!.. Galiba deminden gelmişler, rezalet etmişler. Çalgıcılar bile istemiyorlar..

Diyor, dediği gibi gürültü de büyüyordu. Evet, bir anda daha ziyade büyüdü: Garsonun biri yediği kuvvetli bir şamar neticesinde şiddetle büfenin üzerine düştü. Bir şangırtı, bir inhidam.. İskemleler kalktı.. İnip havalanıyordu. Perukâr, tecrübekâr, o da kalktı. Eline bir iskemle aldı. Havaya kaldırdı. Bu tedbiriyle hem kendisini, hem de bizi uçup gelecek dahmelerden, bira bardağı, su kadehi, sürahisi, tabak gibi edevatın darbalerinden korumak istiyordu. Hacet kalmadı. Bir tabanca ortadaki avizeyi hurdahaş etti.

Ömrümde birinci defa olarak işittiğim bir tesadüfi ateşin!.. Korktum. Gravyer peynirli ekmek boğazımda durdu.

Bir tabanca daha!.. Çotal, bıçak elimden düştü. Faiz de köşesine büzülmüştü. Perukâr elindeki iskemleyi bizim yemek masasının üzerine bıraktı. Derhal sağımızdaki bahçe kapısını açtı, bizi oraya attı.

Zaten içerisi kararıyordu. Camlar buzlu olduğu için bahçeden göremiyorduk.

Bir aralık gürültü durur gibi oldu.. Perukâr dedi ki:

— Kımıldamayınız.. Kol geldi!

Vaveylâ, birkaç türlü iri sese münkalib olmuştu. İşitiyorduk:

— Alınbunları!.. Hepsini.. hepsini!..

— Kadınları da mı?

— Ben kadın erkek tanımam.. Alın..

Görür gibi hissediyordu: Birahane boşanıyordu.

— Biz, üç gölge, titreşip duruyorduk İçeride gazlar bütün bütün söndü.

Eyvah!.. Burada mı sabahlıyacağız?..

İç Konkordya'nın mızıkası boğuk boğuk bize kadar geliyor, binanın bahçeye nâzır bazı menafızından aydınlıklar görünüyordu. Perukâr hem titriyor, hem de:

— Geçe burada kalacak olursak, kıkırdarız!

Diyor, bir çıkacak yer bulurum ümidiyle dolaşıyordu.

Elhasıl bir saat kadar orada kaldık. En sonra yine o kapıdan girelim, karanlık maranlık otururuz, hiç olmazsa soğuktan kurtuluruz!

Dedi. Düşünmeğe hacet yok. Mâkul!.. Dediği gibi yaptık. Girer girmez hayretimiz arttı. Bir garson nereden bulmuş ise bulmuş, bir mum yakmış, gezinip duruyor. Bizi görür görmez olduğu yerde dimdik kaldı. O da bize kemali hayretle bakıyordu.

Perukâr meseleyi anlattı. Biz yerlerimize oturduk..O hafif ziya içinde görüyorduk. bizim tabaklar sağlam, yalnız bir bira kadehi yan yatmış, içinde ne varsa cümlesi bir grayyer porsiyonu üzerine dökülmüştü!..

....

Vakadan iki saat sonra birahane yeniden açıldı. Tekrar gazlar yandı. Patron, diğer garsonlar, onlarla beraber birahanenin Galatasarayından kurtulmuş müşterileri, bittabi sevki merak ile beklemiş olan bizim gibi birkaç sabahçı birer birer girdiler. Hiç biri bizim vaziyeti sabıkamızın farkında olmadılar..

Asayişin avdeti bizim de iştihamızın velev ki topal topal olsun avdetini teshil etti.

Saata baktık. Alaturka on!... Ortalık ağarmağa daha dört, dört buçuk saat var... Uykusuz kaldığım ilk gece!... Birahanenin gittikçe artan sıcaklığı üçümüzü de uyuşturuyordu.

Görüyordum. Müşterilerden biri uyuklasa derhal garson gelip dürtüşliyerek uyandırıyor!... Fakat arasıra rehavet o kadar bastırıyordu ki, gözlerim birdenbire uyanarak neredeyim diye şaşkın şaşkın etrafa bakınıyordum. Bu halime Faiz de, perukâr da gülüyorlar, ihtimal ki masalardan başka gülenler bulunuyordu.

Perukâr diyordu ki:

— Mademki kavlimiz var, şu istridye panayırını görelim.

İyi ama bende görecek göz mü kaldı!.. Yürürken bile uyuyacağım... Hele karşı ma-

sadaki şişmanca birinin alt çenesini oynata oynata üç dört parmak indirerek, kuvvetli bir:

— Hay...y!..

Fırlattıktan sonra sırtını duvara vererek gerinmeleri beni bütün bütün çileden çıkarıyordu!

Belâya bakın ki, dışarıdan gelenlerin hepsi de avuçlarına hohlaya hohlaya rumca, ermenice, türkçe:

— Yağıyor!.. Göz gözü görmüyor!..

— Soğuk insanın ilğine işliyor!..

Diyorlardı.

Muhasaradayız... Ah! Evdeki yatağım!.. Hele o, tüylü battaniyem, yastıklarım, fanilâ entarim, bir taraftan bir tarafa dönerken ses veren karyolam!.. Bunlardan da vazgeçtim... Hiç olmazsa şu mermer masa üzerinebir dirsek dokundurabilsem!... Varsın bu benim Ali dayı oynar gibi kıvrılsın dursun!... Çok değil bir saatcik!... İnşallah, yarın akşam yemeği yer yemez kendimi döşeğe bir atayım, öğleye kadar uyuyup uyanıp yatayım!.. Bir daha mı?... Töbeler olsun! der gibi oluyorum.

Sağ kolum dürtüldü... Meğer ben yine geçmişim!...

Gözümü açtım ki, gazlardan bir ikisi de sönmüş... Birahane tenhalaşmış... Çalgıcılar gitmiş... Büfedeki tıknazca direktör sert sert bir şeyler söylüyor!..

— Ne diyor?

— Kalk, gidelim, diyor!

Kalktık. Kapıdan çıkar çıkmaz kuvvetli bir kar serpintisine tutulduk. Koridorun duvar dipleri üç dört karış tutmuş idi. Balodan çıkanlar ilk adımda irkiliyorlar, titriyorlar, ondan sonra dışarıdaki fırtınanın içine atılıyorlardı.

Biz de irkildik, titredik, atıldık. Cadde bir ağızdan kuvvetli, dehşetli tulumbalarla rüzgâr üfürülen cesim, uzun bir üstuvaneye dönmüş idi.

Nereye gidiyorduk, yahut gideceğiz? Rüzgârın sallayıp yüzümüze indirdiği buzlu silleler ağız açtırmıyor, ayakların gömüldüğü kar tabakası yürütmüyordu.

Donacak mıyız?.. Aman!.. Galatasarayı önünde kıkırdıyacak mıyız?... Bu fırtına değil, kasırga!.. Perukâr ilk darbede yıkıldı... Onu kaldıralım derken biz yıkıldık.. Dükkân saçaklarından, damlardan, şuradan buradan uçuşan buz parçaları, enli kar kütleleri semadan inen koyu sulu sepkin ile beraber çarpıyor, helecan verici ıslıklar ile pürvelvele!...

Nereye gidiyoruz?.. Lâf yok... Söylense de işiten kim Düşe kalka aydınlık görünen bir dükkânın kapısından içeriye can attık. İsli, dumanlı bir hava gözlerimi yaktı. Hiç bir yer, hiçbir ferd göremiyordum. Faiz elimden tutmuş, beni götürüyor, biri bez gibi bir şeyle üstümü temizliyordu.

Muhite alıştıkça gözüm açılmağa, seçmeğe başladı. Çalgılı bir gazino!... Tâ köşedeki boş masaya çekildik. Hâlâ titriyordum. Paltom, boyun atkısı ıslanmış, kar suyu, o zamanın modası mantarlı botinden geçmiş, ayaklarım, hele parmaklarım sızlıyordu.

Burası da sıcak idi. Hararet nüfuz ettikçe tüylerim ürperiyor, üşüyen yerlerim ağrıyordu. Perukâr, gelen garsona:

— İçilecek sıcak ne var?

— Birer punç yapayım mı?

— Hay Allah razı olsun... Çabuk!...

Punç nedir?.. Hiç işitmedim. Perukâr, izahat verdi:

— Sıcak çayın içine konyak koyarlar... Fevkalâde ısıtır, iki bardak içtin mi vapur gibi olursun...

Etrafa şöyle bir göz gezdirdim... Vay!.. Burada uyuyanları garson uyandırmıyor!... Aksiliğe bakın ki, benim uykum dağıldı!..

Yavaş yavaş diriliyordum. Puncun ılk yudumu boğazımı zorladı ama içerimi de ısındırdı.

— Bu çalgı neye çalmıyor?

— Daha balo paydos olmadı ama yakındır..

— Aman şu kapıdan girenlere bakın... Ne hale gelmişler!...

Oturanların cümlesi gülüyorlardı. Bunlar elbette bize de gülmüşlerdir! Fakat onlara da gülen bulunmuştur!.. Dünya bu, gülen gülene!..

Oooh!.. Punç iyi geldi... Deminden damarlarım çekiliyor zannediyordum!..

Çok geçmedi. Gazino doldu. Saz başladı. Perukârın Şair Serkizin oğlu dediği lâvtacı kocaman bir of çektikten sonra:

Sâkıya câmında nedir bu esrar
Söyletir divâne divâne beni?

Dost!..

Şarabı lâ'linde ne keyfiyet var?
Bir katresi kıldı mestâne beni?

Dost!..

Perukâr makama aşinâdır da...

— Kesik kerem okuyor... Bu yollar, bunlara vergidir!

— Hangi yollar?

— İşte bu yollar, destan, semai, koşma, mâni, kesik kerem!.. Geçen sene aşağıdaki gazinoda Kör Civan'ın takımı var idi. Onlar daha kıyak idi...

Ben bu ismi tanıdım. Çok işitmiştim. Perukâr devam ediyordu:

— Fakat asıl şair Serkis daha kıyak imiş!..

Kör Civanın iki kardeşi daha var ki, birinin adı Andon, diğerinin Hristo'dur. Bunların bir de kemançeleri var, Vasil.. Bu dördü bir yere geldiler mi, üstlerine saz olmaz!..

Vasil'i tanıyordum. Eniştemin konağına sık sık gelirdi.

Andon'u da Hristoyu da tanıyordum.

Diğer taraftan gazino alıp veriyordu. Saz da ondan aşağıya kalmıyordu. Oynıyan, açıktan gazel, semai, destan okuyan birbirine karışıyordu.

Ben ısındıkça yine yumuşuyordum. Galiba Köroğlunun:

Seni Üsküdardan aldım

Mısraında bütün bütün yumuşamış olacağım ki, uyandığım zaman zihnimde bu mısra, dönüp dolaşıyordu. Uyandım ama ortalık yine zifiri karanlık!...

— Ben neredeyim?

İşte insanlık böyle!... Karanlık, muzlim, müphem bir vaziyete girmedikçe:

— Ben neredeyim?

Demez!...

Nerede olacağım?.. Gazinoda!.. Etraftan gelen seslerden anlaşılıyordu. Pencerelerin buz tutmuş sahaları açık bir mavilik ile karanlıktan ayrılıyor, içeride sigara uçları mevsimsiz, zaman ateş böcekleri gibi parlıyordu. İki saat kadar kestirmişiz!.. Sabah da oluyordu. Meğer burada âdet imiş... Bu zamanda gazlar söndürülür imiş!..

Biz, hayalet gibi gezinen garsona, yolluk birer punç daha ısmarladık. İçiyorduk. Kapı Kapı açıldı. İçeriye elinde iki mumlu cam fener biri girdi. O girer girmez köşedeki kümenin içinden bir zurna, sabâ üzerinden gezinmeğe başladı. Lâtif bir giriş!... Tatlı bir karar!.. Gazinoda tıs yoktu. Biter bitmez kalktılar. Önde fener birer birer çıktılar.. Kar dinmiş, fırtına yavaşlamış idi, biz de kalktık, çıktık. Havada yüzde doksan fark vardı...

Küme dışarıda düzüldü. Önde zurna ile çiftenekkare, onun daha önünde başına beyaz bir mendil sarmış, topaç gibi yuvarlak bir siyahi, daha önde fenerci, arkada karnavalcılar... Dikkat ettim, bu yirmi kişilik kümede altı kadar kadın, üç tane erkek maskeli vardı!... Zurna, nakkare çalıyor, siyahi kıvırıyordu!

Karın haylûleti ile ağır gidiliyordu. Kafile şen ve şatır, Galatasarayı önünden saptı.

Biz de onları takip ediyorduk. Perukâr, kendisini zurnaya uydurmuş, Dümdar da bizden açıkça kıvırıyordu. Bir aralık pişdara geçti. Siyahi ile karşılıklı oynadı.

Kalyoncukulluğuna sapar sapmaz fenerci mumları söndürdü. Biraz sonra iri bir meyhanenin kapısından girdiler.

Faiz ile ben atkılarımızın, eldivenlerimizin himayesinde olduğumuz halde kapısından bakıyorduk. Küme siyahinin etrafında bir halka bağladı. Garsonun büyük bir tepsi ile sunduğu rakı kadehleri susuz, mezesiz boşanıyordu.

Bu heyetin hepsinden ziyade perukâr neşeli idi. Yapmadığı maskaralık kalmıyordu.

Küme, yine evvelki tertip üzere o meyhaneden çıktı, alttaki meyhaneye girdi. Ayni hal, ayni raks, ayni saz. Fakat arada nâralar vardı.. Erkekler şakkı şefe etmedikleri halde kadınlar uzun uzun, yırtık, falso, acı acı ahlardan sonra en mübtezel bir eda ile:

— Yandım!.. Kale!

Gibi şırfıntı bir nida çıkarıyorlardı. Faiz'e dedim ki:

— Biz perukâra söyliyelim, eve gidelim..

— Olur!..

Fakat perukâr, nerede?... Yok... Nereye gitti acaba?.. Derken sekiz on atlıdan mürepkep bir süvari maskara sökün etti. Bunlar daha muhteşem, daha süslü idiler. Bunların da önlerinde lâvta, armonik, çığırma vardı. Bütün güruh:

Of aman aman Eleni!

Şarkısını okuyordu. Dehşetli gür bir ses:

— Of!.. Eleni mu!...

Sayhasiyle gürlüyor, bu türlü bir gürleyiş arasında atlarla beraber meyhaneye giriyordu. Biz karşı kaldırıma sığındık.. Süvariler, rengârenk idiler. Bunlara da tepsi dolaştırılıyordu.

Ayni cihetten bir takım daha zuhur etti. Faiz:

— Bak! Bak!... Bizim ayınınkiler!...

Dedi.

Filhakika lâternaları önde, iğrile büğrüle geliyorlardı. Sokak doldukça doldu. Halbuki arkada daha başka takımlar olduğu görülüyordu. İlk akşam gördüğümüz araba, yumurtalı sırık hamalları, bağladığı balonu porsumuş Ciciburun, Paskal, kıyafetli, çifte boynuzunun ortası çıngıraklı herif, kolları sepetli kıpti karılar, aralarında diğer zurnalar, lâternalar, karışık gruplar, merkebe ters binmiş yüzü boyalı, uzun mozaik sivri külâh, biçimliler birbiri üstüne yığılıyorlardı.

Etrafta ne kadar meyhane varsa hepsinden yirmişer, otuzar kadehli birer, ikişer tepsi çıkmış.

— Oristi!

— Buyurun!

Dâvatiyeleriyle bunları karşılıyorlardı. Muhtelif çalgıların muhtelif havalarına uyar uymaz okunan şarkılar, atılan nâralar, çekilen haylar, huylar, bağırmalar, çağırmalar arasında kalmıştık.

Kar yine başladı. Fakat bu defa lâpa yağıyordu. Süvariler öne düştüler... Arkalarından mumlu araba, sırık hamalları, ayı partisi, bizim zurnalılar yürüyordu. Evlerden dökülen konfetiler kar parçalarına sarılarak iniyor, bazan ayak basılmamış ufak sahalar üzerinde menevişler yapıyordu.

Bizim perukâr meydana çıkmadı.

— Beni bırakıp gittiler.

Demesin diye biz de öndekileri takiben bir yerlere iniyorduk. İndikçe indik. Sokak kâh daralıyor, kâh genişliyordu. Başımız, kulaklarımız sarılı olduğu için ufak tefek şeyleri duymuyorduk. Bir dönemeçte durduk. Bir de arkama bakayım ki, yeni bir mahşerin uçları geliyor!..

Atlı, yaya, küfeli, sırta binmiş, el ele, kol kola yüzlerce maskara akıyor... İçlerinde kızaklı bile vardı... Fakat en ziyade nazarı dikkati celbeden dört sesli bir maskara idi. İki yanında iki zurna, önünde, ardında birer klarnet kıyemet koparıyor, kendisi elleriyle - gûya iyice işitmiyormuş gibi - muttasıl kulaklarını açıyordu. İki davul iki nakkare de caba!

Biz şaşa kaldık, belki siz de şimdi şaşarsınız:

Bu bizim perukâr değil miydi?.. (Ahmed Rasim: Fuhşi âtik).

ARAB (Galatalı İnce) — Geçen asrın sonlarında Mengene sandığının namlı tulumbacılarından, Çalgılı Kahve» veya «Semai Kahvesi» de denilen tulumbacı kahvehanelerinde en iyi mani, semai, koşma, destan ve kalenderî söyliyenlerden; 1315 yılı Kurban bayramının bayram gecesi Aksarayda Cellâd çeşemesinde çıkan bir yangında ayni sandıktan tulumbacı Hidayet ve Kürt Bahadırla beraber duvar altında kalarak ölmüşlerdir ve o devrin tulumcılık an'anesince, bu facia üzerine, on sekiz kıt'alık bir destan yazılmıştır:

1. Dinleyin vak'ayi hâli dilsûzi
Anlayın ne hâli yamana düştük
Hak eceli kaza eylemiş rûzi
Sebebi mevtimiz beyâne düştük

2. Birimiz İnce Arab idi şöhret
Birimizin ismi idi Hidâyet
Behâdır, tuvana, genç idik gâyet
Ahvalimiz halka ilâna düştük

3. Behâdır Kürd idi refikin biri
Üçümüz kazaya uğradık seri
İşiden âh itse vardır çok yeri
Böyle bir acâib tûfana düştük

4. Herkes için ayrı olur kesbi kâr
Tulumbacılık idi bizdeki efkâr
Mengenede idik gaayetle namdâr
İşbu şöhret ile meydana düştük

5. Nâmımızı ibtidâ eyledik beyan
Candan sever idi cemii ihvan
Güler yüzlü idik hem de kahraman
Aziz Reis gibi zişâne düştük.

6. Arkadaşlar ile bir şeb oturduk
Yangın var dediler tez hazır olduk
Fenerci, borucu mevcud bulunduk
Sür'at ile râhi revâne düştük

7. Yazılan ne ise gelir serine
Der akeb irişdik yangın yerine
Rast geldik bir kötü gözlü birine
Galibâ nazarı düşmâne düştük

8. Bir yangın duvarı oldu aşikâr
Yaklaşdık yanına mânendi şikâr
İtfai harike bizde gayret var
Sokulduk kenâri sûzâne düştük

9. Kalbimizde yok idi zerrece korku
Muttasıl âteşe sıkmaktayız su
Meğer tehlikeli mahal imiş bu
Muktezâyı kader o yâne düştük

10. Cellâdçeşmesinde idi bu yangın
Su işletmekten olduk cümlemiz baygın
Cellâd imiş meğer bulunduk dalgın
Bilmedik âfeti mekkâre düştük

11. Oradan bir toz duman koptu el aman
Bir sedâyi dehşet feryâdü figan
Aklımızı kaybettik olduk perişan
Zaneyledik ka'ri deryâye düştük

12. Yıkıldı ol duvar ecel pençesi
Oldu ömrümüzün ah neticesi
Kurban bayramında bayram gecesi
Herkes namazda iken kurbâne düştük

13. Arkadaşlar gelüb ordan çıkardı
Mahzun mahzun hâlimize bakardı
Cümlenin gözünden yaşlar akardı
Didiler bir müşkil hicrâne düştük

14. Oradan camie kalkdık nihâyet
Musallade mevcud cümle cemaet
Müminlerden düa Hakdan inâyet
Bizler mağfireti Rahmâne düştük

15. Bayramlık, kefenden yapdılar libâsımızı
Gaslidüb kıldılar nâmâzımızı
Yapdılar tuttular hem yasımızı
Bayram günü kabristâne düştük

16. Arkadaşlar size ibret olduk biz
Bizim gibi gafil bulunmayın siz
Gittiğiniz yeri teftiş idiniz
Genç yaşımızda fedâi câne düştük

17. Ey ahvalimizi bilen ehibbâ
Hatırdan etmeyin bizleri cüdâ
Muhtactır ruhûmuz istiyor düa
Bizler merhameti ihvâne düşdük

18. Kesilmiş dünyada dânei ni'met
Sene bin üçyüz onbeşde eyledik rihlet
Bizim ahvalimizi gûş itti herkes
Böyle dilden dile destâne düştük

Bibl. : Osman Cemal kaygılı, Semâi Kahveleri; Kanlıcalı Hüseyin Reisin destan ve semai defteri.

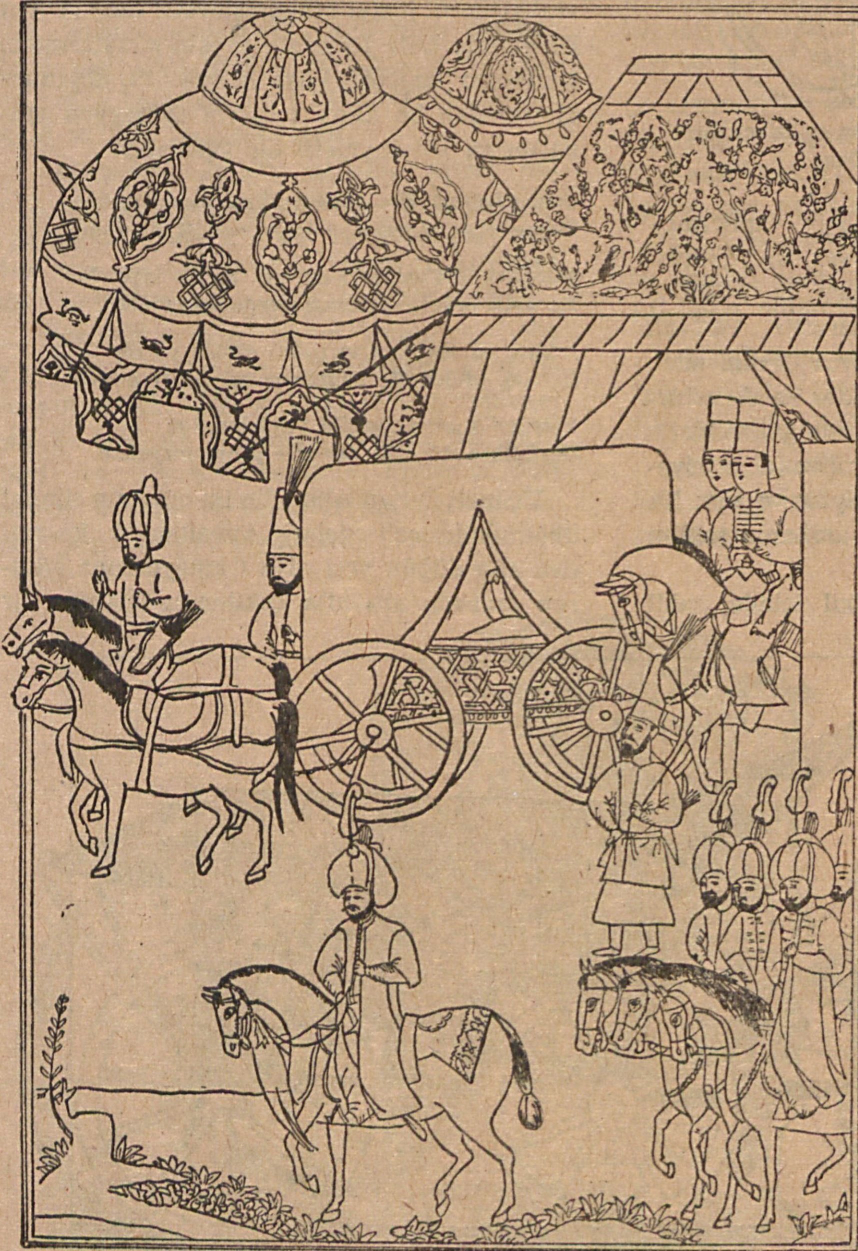
ARABA, ARABACI; SARAY, KONAK KİRA VE YÜK ARABALARI VE ARABACILARI — Osmanlı İmparayorluğunun ondokuzuncu asır ortasına kadar devam etmiş olan mutlakiyyeti mutlaka, hudutsuz istibdad idâresi büyük şehirlerde ve dolayısı ile başta İstanbulda halkın arabaya binerek dolaşmasına asırlaca lüzum görmemiştir. İstanbul halkı onaltıncı asır sonlarına kadar arbaya değil, hattâ ata dahi binmemişti, mesâfe ne olursa olsun evi ile işi arasındaki yolu yürümüştü (B.: Ata binme yasağı). Dolayısı ile arabaya binmek bir düşünce mevzuu dahi olmamıştır. Cadde adını taşıyanlar da dahil İstanbul sokaklarının dar oluşu, yüzde doksanbeşinin tek araba ile tıkanması, hatta yarısından çoğuna arabanın sığmayışı bu nakil vasıtasını Büyüşehrin günlük ihtiyacı olmaktan çıkarmıştı. Binek arabası ancak şehrin uzakca mesîrelerine gitmek için kullanılmış, arabaya da istisnasız kadınlarla küçük çocuklar bindirilmiştir.

Binek ve yük arabaları iki ayrı tetkik mevzuudur, evvelâ binek arabaları üzerinde duralım.

Binek arabası, sarayı hümayun haremi için bir ihtiyaç olmuştur, fakat, Tanzimat adını verdiğimiz münevver mutlakiyet devrine kadar, on dokuzuncu asır ortasına kadar nâdiren kullnılmıştır. Vâlide Sultanlar, Haseki Sultanlar, Hanım Sultanlar şehir sokaklarında dolaşmamışlardır, sayfiye yalı, köşk ve kasırlarına haremi hümâyun kayıkları ile gitmişlerdir. Şehir içinde dolaşan nüfuzlu vâlide Sultanlardan Kösem Maypeyker Sultanla Hatice Turhan Sultan, devirlerinin ağır hanto arabalarına mükellef ve muhteşem hafif tahtırevanlarını tercih etmişlerdi.

İstanbuldan uzun yolculuklara çıkılır iken de araba bir ihtiyaç olmamıştır. Yolcu, seyahatta can güveni için atlı olarak bir kervana katılmak mecburiyetinde bulunmuş, at yolculuğuna dayanamayanlar da develer üstünde mahfeye binmişlerdir. En kısa beş aydan iki yıla kadar süren seferlere çıkan pâdişahlar da gaza yollarını at üzerinde almışlardır. Yalnız iki hükümdar, bacaklarından rahatsız olan Fatih Sultan Mehmed ile yetmiş iki yaşında gazaya giden Kanunî Sultan Süleyman son seferlerinde hanto arabalara binmişlerdi. Bu iki tarihi arabanın şekilleri hakkında kesin bilgimiz yoktur; gayet ağır, gayet büyük, muhakkak ki ziynetli ve pek konforlu haşmetli seyyar odalar idi; yaylı olmadıkları da muhakkaktır. Her ikisinin de şehir dışında, birinin Üsküdar diğerinin de Davudpaşa Sarayında o seferler için sureti mahsusada yapıldıkları da söylenebilir; Fatih sarayından Üsküdara saltanat kayığı ile geçmiş, Kanunî de son seferine çıkarken saraydan Davudpaşaya kadar beyaz bir atın üstünde gitmişti, ne garip tesadüftür ki iki araba da

İstanbula, birincisi Gebzeden, ikincisi de Zigetvardan sahiplerinin tabutlarını hâmil olarak dönmüşlerdi. Topkapı Sarayı Müzesi müdürü değerli müdekkik Halûk Şehsüvaroğlu arabalar üzerine bir makalesinde Kanunî Zigetvar seferinde bindiği arabanın müzedeki bir minyatürden naklen resmini neşretmiştir. Bu resim, arabanın aslı hakkında etraflı bilgi edinmek için kâfi vesika değildir; Yalnız şeklini kaba taslak göstermektedir. Arabanın yarı açılmış perdelerinden Kanunînin kavuklu tabutu görülmektedir. Şehsüvaroğlu: «Dört tekerlekli, iki atlıydı. Üstünde yeşil kumaştan bir sâyeban bulunuyordu ve bu örtü bir yandan iki tarafa açılıyordu. Kenar tahtaları devrin tezyini motifleri ile süslüydü» diyor. Minyatürde de iki at gösterilmesi ne gibi zaruretten doğmuştur bilmeyiz, fakat bu ağır arabanın iki atla çekilmesine imkân yoktur. Perdesinin yalnız bir yandan açıldığı da asla kabul edilemez, Padişahın, güzergâhındaki kullarını selâmlamasına m â n i d i r; minyatürde yalnız bir yanın açılması tersim zaruretidir.

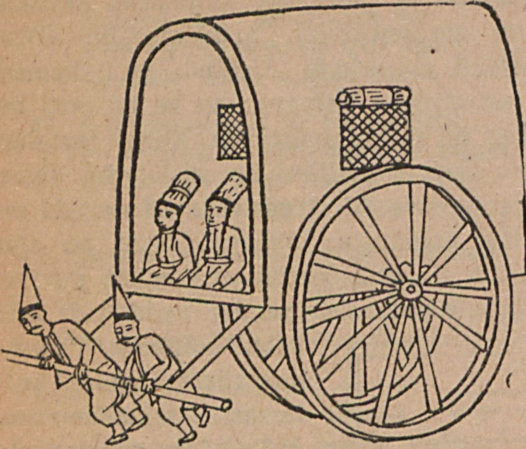

Kanunî Sultan Süleymanı Macaristanda Zigetvara götüren ve oradan büyük hükümdarın nâşını getiren araba
(Resim: H.Y. Şehsüvaroğlunun «Asırlar boyunca İstanbul» un da neşredilmiş bir hâzine minyatüründen)

İkinci Sultan Bayazıd tahtından çekildiğinde menfası olan Dimetoka yoluna araba ile çıkmıştı. Bu arabanın şekli hakkında da bir şey bilmiyoruz.

On yedinci asır başlarında, İkinci Sultan Osmanın feci ölümüne varan ihtilâlde ikinci defa tahta oturtulan mecnun Birinci Mustafa ile anasının saraydan Et Meydanındaki Orta Camie sarayın bir hasta arabası ile getirildiği rivayet olunur. Saray hasta arabaları iki tekerlekli olup zülüflü baltacılar tarafından çekilirdi. O müthiş günde sarayda bir at arabasının hazırlanamadığı kabul olunabilir. Genç Osman da Orta Camiden Yedikule zındanına bir çarşı arabasına (yükarabasına) bindirilerek g ö t ü r ü l müştür.

Bir meşhur harem arabasını on yedinci asır ortasında Dördüncü Sultan Mehmed sevgili ha-

Sarayda hastalar arabası, On sekizinci asır
(Bir minyatürden)

sekisi Rebia Gülnûş Sultan için yaptırtmıştı, bilgimiz, tekerleklerine varınca gümüşle kaplı olduğu, bundan ötürü de «Gümüş Araba» adını aldığından ibârettir. Pâdişah Rebia Gülnûş Sultanı haftalarca devam eden sürgün avlarına, Belgrada kadar da Avusturya seferlerine bu arabanın içinde götürmüştü. Haseki Sultanın hizmetinde müteaddit câriyeler bulunacağına göre çok büyük ve ağır bir şey olacağı muhakkaktır. Bu arabanın şeklini tahayyül etmek de zordur.

Binek arabasının İstanbul içinde nakil vasıtası oluşu, onsekizinci asır başlarında Lâle Devrinde, Sâdâbâda ve Âsâfâbâda gidecek kibar ve ricale mahsus bir imtiyaz olarak başladı. Paris civarında Versay köşklerine nazîre olarak, köşkler, kasırlar yapılır iken yine Fransız zâdegânını taklid yolunda devrin zerâfet havasına uygun pek mükellef ve müzeyyen binek arbaları yaptırıldı.

Devrin şairleri yeni yapılan kasırlara, yalılara, saraylara tarih kasideleri yazar iken bu arabaları da ihmal etmemişlerdir, meselâ Âtıf Divanında Lâle Devrinin seçkin sîmâlarından Defterdar İzzet Ali Paşanın çift atlı, döşemesi al çuhadan ve altun toplarla müzeyyen arabasını şu şiir kıymetli bir vesikadır:

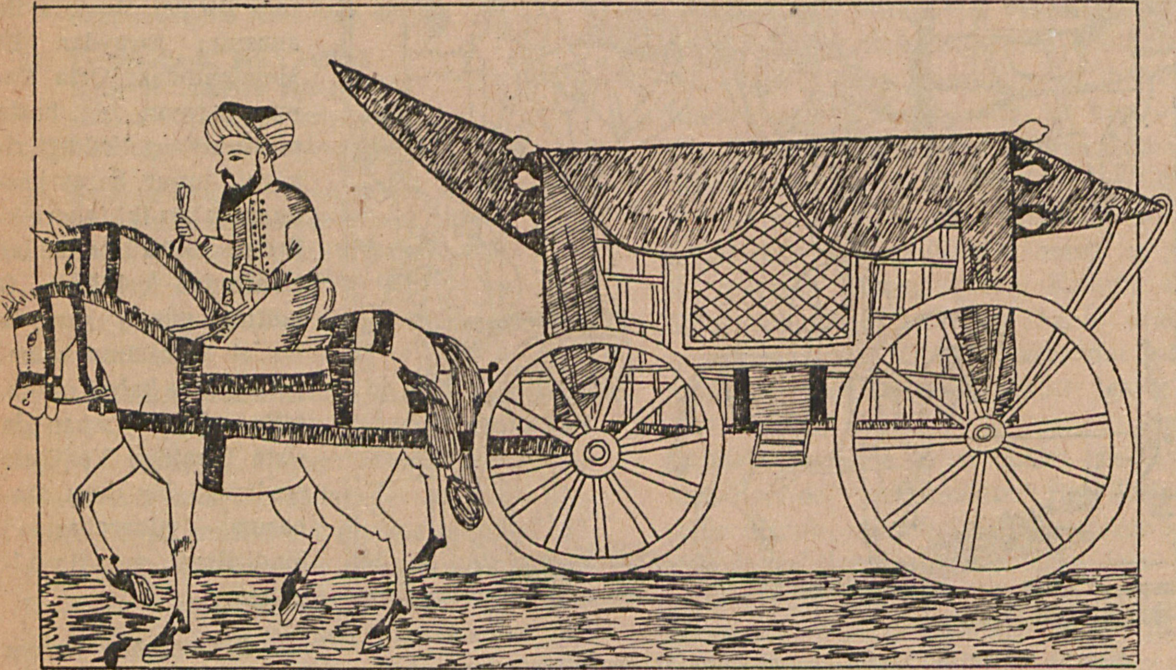
Zehî gerdûne kim aksitse hüsni çeşmi insâne
Temaşâdan dönerler dideler mir'âti hayrâne

Müretteb seb'ayi seyyare veş zerrin toplarle
Müşabih heyeti matbuası gerdûni devrâne

Nedem ki olsa rengin çûhai surhle pûşide
Bakılsa dikkat ile benzemez mi Kasrı mercâne

Yine rif'at süvar sahibi İzzet ile Âtıf
Çekildikçe dü esbi devletle sahni meydâne

Üçüncü Sultan Ahmedin iki oğlunun sünnet düğününde şehzadeleri Aynalıkavak kasrından alıp düğün yeri olan Okmeydanına götüren arabada altı atla çekilen muhteşem bir

On yedinci asırda bir Haremi hümâyun arabası
(Resim: Devrin bir minyatüründen Franz Teaschner)

Saray koçu'su idi; perdeleri en kumaşlardan kesilmiş, içi dışı altın yaldızlı, kitâbelerle müzeyyen sâyebânın üstü de gümüş topuzlarla tezyin edilmişti.

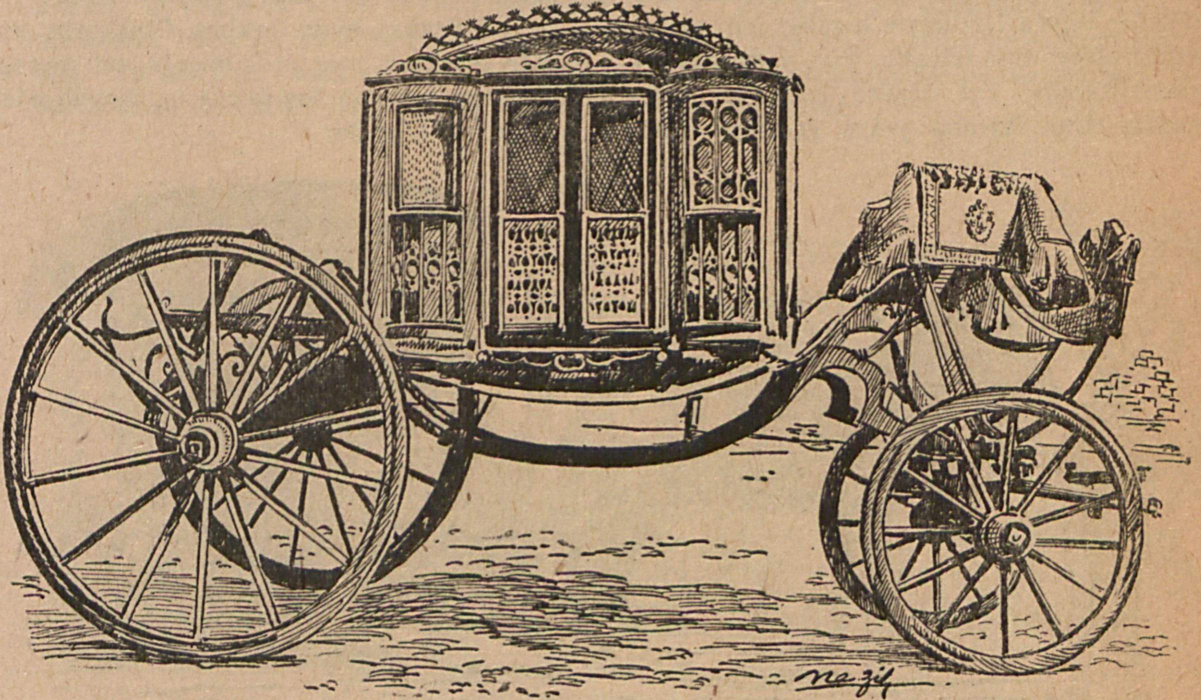
İstanbulda ata tercihan arabaya binen ilk hükümdar, Yeniçerileri kaldırdıktan sonra İkinci Sultan Mahmud olmuştu. Kibar ve ricalin İstanbul sokaklarında hususî binek arabaları ile dolaşmaları ve kira binek arabalarının taammümü de onun devrinde başladı.

Hicrî 1242 yılı muharreminin sonlarında (1326 ağustos sonlarında) neşredilen ihtisap Ağalığı (İstanbul Belediyesi) nizamnamesinde kira araba ve arabacıları hakkında şu şayanı dikkat satırlar okunmaktadır:

«Arabaları olduğu mahalde şakirt namiyle lüzumundan ziyade adam kullanmayıp el'an mevcud olan arabacı ve şakirtleri cümleten ehli ırz olmak üzere tahrir ve kefillere raptolunduktan sonra fimâbad arabacılar şimdiki telebbüs eyledikleri bol binniş ve cübbe ve şalvar ve bellerine kuşandıkları lâhur ve Car şalı sefihâne kıyafeti külliyen ve umumen terk ile ehli ırz heyetinde yenleri dar çuha binniş ve cübbe ve kendileri başlarına dört parmak kenarlı ve şakirtleri iki parmak kenarlı yeşil kalpak giymeleri ve sakalsız ve müzellef arabacı olmayıp arbalarına nisâ tâifesi bindikte kendileri zinhar arabanın önünden ve ardından başka yerde gitmeyip ve arabanın penceresi yanında durmayıp doğrudan doğruya ırz ve edebleriyle gidip gelmelerine ve kıyafetlerinde uygunsuzluk olur veyahut hilâfı nizam arabanın yanında gider ise İhtisabağası ahzü girift ve tediblerine ihtimam eyliye ve arabacılar İstanbul sokaklarında arabanın üzerine binmeleri mukaddem memnu olduğundan Üsküdar esvakı vüs'atli olmak hasebiyle orada binmelerine mümanaat olunmamak üzere fîmâbaad dahi esvâki İstanbulda memnuiyeti mezkûre câri olarak kayış tâbir olunur tizgirleri kaldırılıp tenbihatı sâire husunda Üsküdar ve Boğaziçi vesâir mahaller arabacıları dahil olarak gerek ziyyü kıyafet ve gerek sâir tavru hareketlerinde ırz ve edebe münafi nesne vukua gelmesine ve cesaret edenlerin tedibine dikkat ve ihtimam oluna..»

Çamlıcada kızkardeşinin köşkünde ölen İkinci Sultan Mahmudun Tabutu, Üsküdar İskelesine bir öküz arabasiyle indirilmişti.

Abdülmecid devrinde ise araba merakı âdetâ bir salgın halini aldı, bilhassa saray kadınlarının, sultanların pek süslü saray araba-

Topkapı Sarayı Müzesinde bir haremi hümâyun arabası, On sekizinci asır sonu
(Resim : Nezih)

ları ile şehir teferrücleri o derece ifrata düşmüş idi ki, müverrih Cevdet Paşa İkinci Sultan Hamide verdiği «Mârûzât» adındaki rapor-tarihçesinde: «Saray kadınlarının arabaya binmemeleri için serasker Rıza Paşanın Sultan Abdülmecidden aldığı emir ile saray arabalarını birbirine zincirlerle bağlattığı söylendi» diyor.

Sultan Abdülâziz ve Abdülhamid devirlerinde ise İstanbul, her hangi bir avrupa şehri gibi her köşesinde kira binek arabası bulunabilen bir belde oldu.

Hususî ve taksi otomobillerin çoğalmağa başladığı Birinci Cihan Harbi mütarekesi yıllariyle Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, Büyükşehrin başlıca nakil vasıtası, kupa yahut fayton, kira arabaları idi; elektrikli tramvaydan evvel de, atlı tramvay ihtiyacı karşılayamadığından, hem kira arabaları daha çoktu, hem de herkes arabaya binemiyeceğinden, kira beygirleri, sürücü beygirleri vardı ki, bu satırların yazıldığı sırada, (1946 - 1959, kira arabalarına pek nadir olarak rastlandığı halde sürücü beygirlerinden eser kalmamıştır (B. : Sürücü Beygirleri).

İkinci Cihan Harbinin en buhranlı yıllarında, benzin stokunu korumak için hususî otomabillerin seyrü seferden men edilip taksilerde; benzin tahdidiyle beraber çift ve tek numaralılar diye nöbetle yarı yarıya sefere çıkarıldığında her nasılsa bozulmamış bir miktar kira faytonu yakın geçmişin hazin yadigârları olarak İstanbul sokaklarında bir müddet görünmüşlerdi.

Sermed Muhtar Alus, Amcabey mizah gazetesinin «Dünden bugüne» sütununda yazdığı sohbetlerden birinde İstanbul kira arabaları üzerine şunları yazıyor:

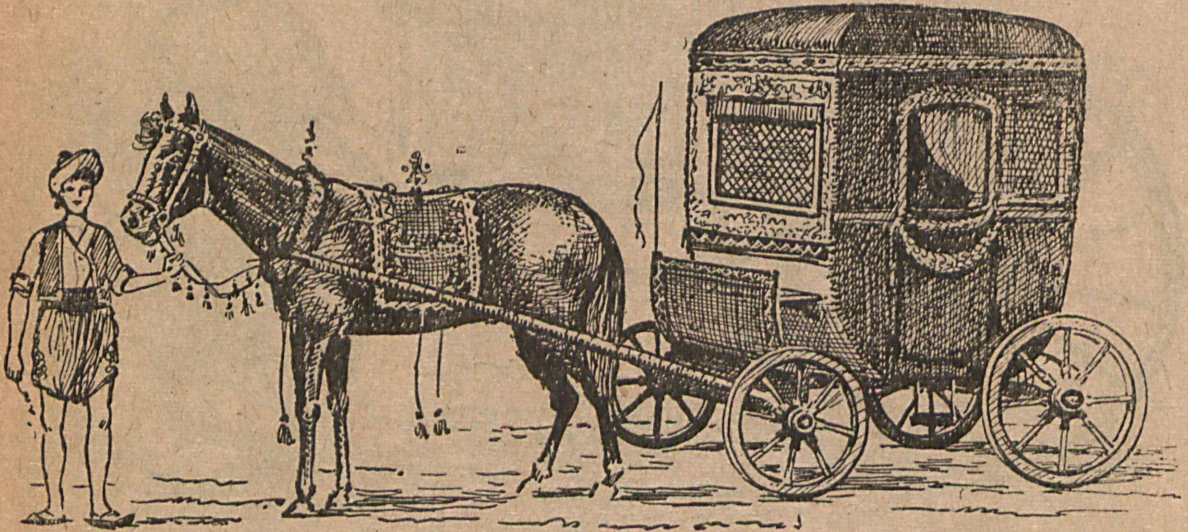
«Gerek kupa, gerekse fayton olarak dört sınıf idiler. Numarasızlar, temiz paklar, harcı âlemler, geceye mahsuslar!..

«Numarasızlar, yani fenerlerinde belediyenin numarası bulunmıyan, hususî araba imiş gibi gözükenler lüks mü lüks!... Her tarafı pırıl pırıl, beygirleri küheylân, seyisleri boylu boslu bir civan yahut yakışıklı bir pehlivan!..

«Ötede, beride beklemezler, arabacıları Tepebaşı, Taksim, Pangaltıdaki kahvelerde; atları ve arabaları Tozkoparan, Sıraselviler, Hamam cıvarındaki ahır ve arabalıklarda hazır durur. Cebi yüklü, lord bir müşteri çıktı mı emrine âmade. Binen en aşağı sarı lirayı sökülüyor!...

«Temiz paklarda araba rabıtalı, beygirler canlı, arabacı edeb ve terbiyeliydi. Beyoğlu yakasında Ağacamii Sokağında, Tokatlıyanın yanında, Perapalas önünde; İstanbul tarafında da Türbede, Nuriosmaniye kapısında, Şehzade sebilinin bitişiğinde beklerlerdi.

«Ücretleri biraz farklıca. Ötekilerin çeyreğe gittikleri yere yedi buçuğa, iki çeyreğe gittikleri yere on beş kuruştan, mecidiyeden aşağı razı olmazlar.

On dokuzunucu asır başlarında Kâtib odası
(Resim: Bir gravürden Nazihin eli ile)

«Harcı âlemler Eminönü, Ayasofya, Bayazıd, Aksaray, Fatih, Galata, Altıncıdaire, Tünel meydanı Tepebaşı gibi kalabalık yerlerde sürüsü ile!..

«En berbatları gece arabalarıydı. Yatsıyı geçtikten, el ayak çekildikten sonra ortaya çıkarlar, bilhassa Köprünün iki başında beklerlerdi.

«Baş belâlıkta hepsi de birbirinden beter. Beygirleri düzlükte bile dermansızlıktan yere yayılı verir; kupanın Şahrem Şahrem tavanından içeri yağmurlar, karlar dolar, ayak basılacak tahtalar kav gibilikten garçÇadak göçerdi.

«Ya arabacıların mostralığı. Dillerinde metelik dönmüyor, körkütün sarhoş; yahut da pinponluktan, uyuntuluktan gözlerini açamaz halde, gelsin şekerleme!..»

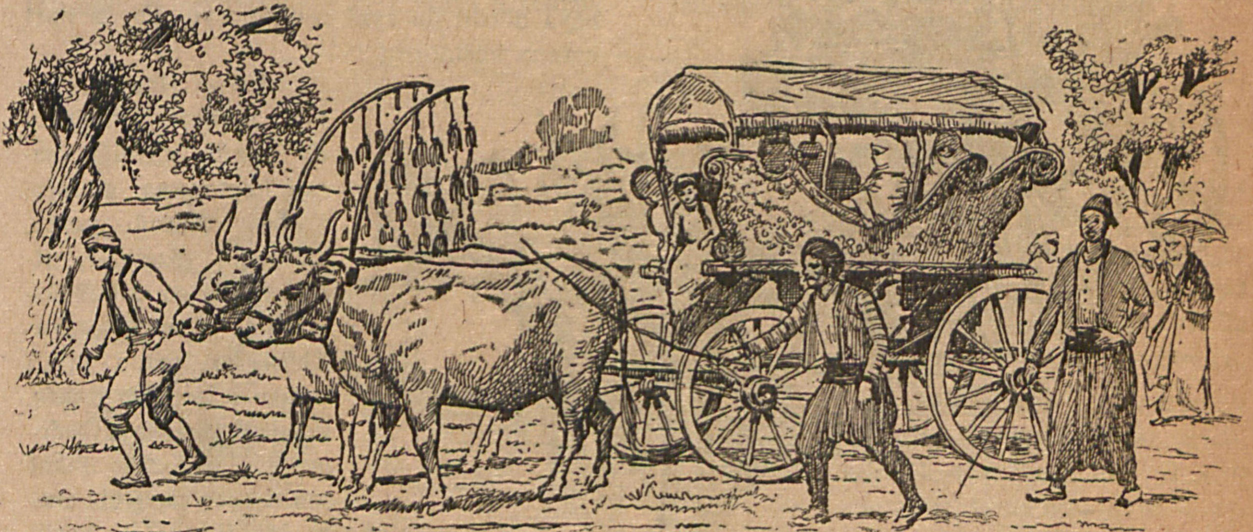
Refik Ahmed Sevengil «İstanbul nasıl eğleniyordu» adındaki eserinde, mesirlerden bahsederken: «Bazı hanımlar da doğrudan doğruya arabalarla gelirlerdi. Arabalara Koçu denilirdi. Muhtelif şekil ve nevideki arabalar Hanto, Talika, Kâtib odası, Kupa, Lando isimlerini alırlardı. Son zamanlara doğru da Faytonlar çıkmıştı. Elyevm bunlardan Talikalar sayfiyelerde ve civar köylerde müstameldir. O mükellef açılır kapanır uzun ve muhteşem Landolar gözükmez oldu, zarif kapalı Kupalara da nâdiren tesadüf ediliyor. Kâtib odası ile kadim Hantolar ise büsbütün yok olmuştur. Otomobilin müthiş rekabeti karşısında köhneleşen zavallı Faytonları ise hepimiz biliyoruz» diyor.

1840 da Ceride-i Havadis'te rastlanan birkaç satış ilânından, eski İstanbul arabalarını, bu arada bilhassa yarım karpuz şeklinde ilk Landoları tahayyül etmek mümkün olabiliyor; bu ilânlardan bir tanesi ise bilhassa kaydedilmeğe değer:

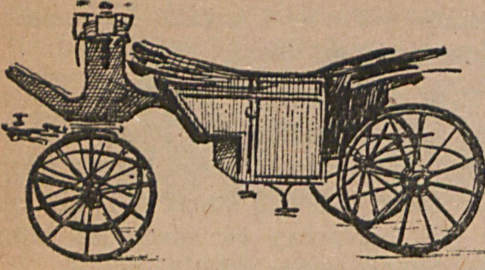
«Gayet musannâ, tekellüflü, kendisi dudu yeşili renkte, altın rih serpmeli, sâir mahalleleri böcek sırtı âlâ mai boyalı ve çok yeri yaldızlı, içi açık kavrulmuş kahve renginde âlâ çuha kaplı, şeritleri, kaytanları ve püskülleri sakız alı ipek ve klâbdanlı, sekiz yaylı, içine binen zat kendi kullanır şekilde, icabında hantocu yeri yapılabilir bir araba 15.000 kuruşa satılıktır».

Diğer bir ilânda da «Yarım karpuz biçiminde iki beygir koşulur sandık takımı yeni bir arabanın 3000 kuruşa satılık olduğu» bildirilmektedir. Bir başka ilânda, yine yarım karpuz biçiminde satılık bir arabanın «alt kısmı erguvani, sandığı ceviz tahtası, etrafı sekiz parmak oyması dahi siyah boyalı, koşumlarının Nemçekâri» olduğu tarif edilmektedir.

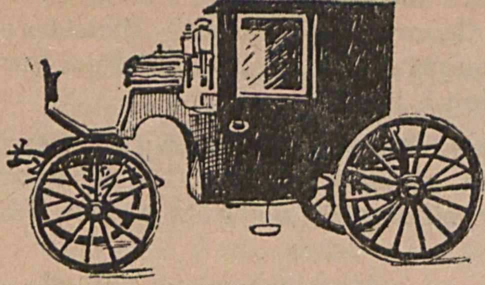
Pek kibar bir istanbullu olan Zülüflü İsmail Paşa zâde Celâleddin Germiyanoğlu da İstanbul Ansiklopedisine şu kıymetli notları tevdi etmiştir:

On dokuzuncu asır ortasında koçu
(Resim: C. Biseo)

Lando
(Resim: Nezih)

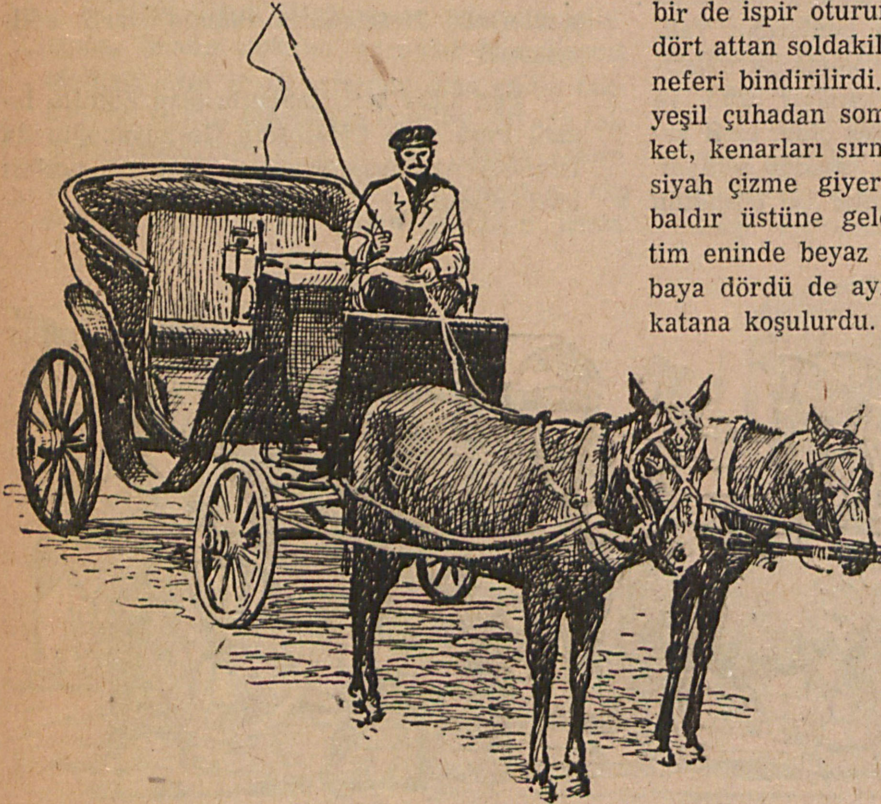
Kupa
(Resim: Nezih)

«Bizim erişdiğimiz zaman, 1900 yılı etrafı, İstanbulun binek arabalarını saray, konak ve kira arabaları diye üçe ayırabiliriz.

«Saray arabalarının başında Saltanat Arabası gelir. İkinci Sultan Hamid cuma selâmlığı denilen cuma namazına bu araba ile gider, cuma namazlarını daima Yıldız Camiinde kılar, namazdan sonra kış ve yaz dâimî ikametgâhı olan Yıldız Sarayına, merâsim sona ermiş bulunduğundan, bizzat kullndığı çift atlı bir saray faytonu ile dönerdi. Saltanat Arabasına senede bir defa da, hicrî şaban ayının on beşinci günü, Topkapı Sarayında Hırkai Şerifi ziyarete giderken binerdi.

«Saltanat arabası cuma selâmlığında gayet yavaş giderdi, yâverler arabayı iki yanı sıra yürüyerek tâkib ederlerdi; Hırkai Şerif ziyâretinde ise arabayı sür'atli sürdürtür, yâverler de atlı olarak tâkib ederdi. Saltanat arabasında pâdişahın karşısında dâima zamanın seraskeri olan müşür otururdu.

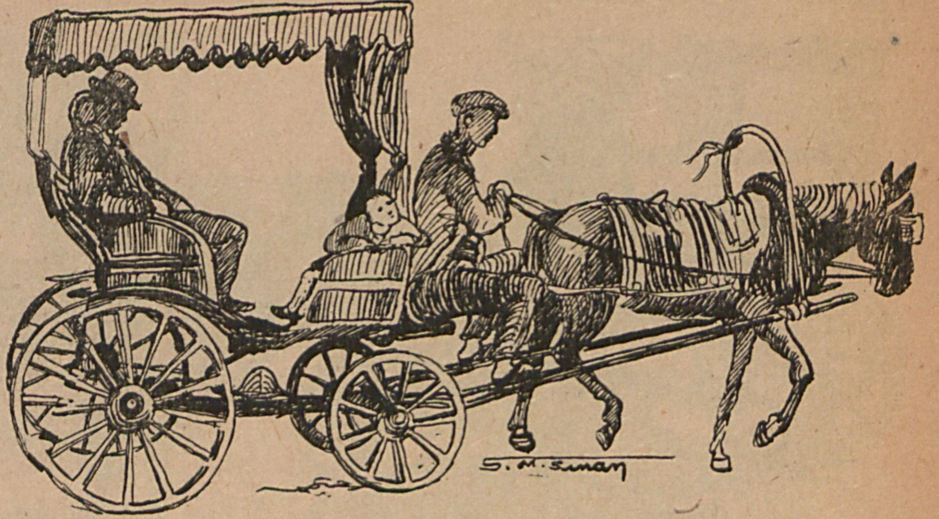
«Saltanat arabası çift çift dört atlı, arabacı oturağı sırmalı, fenerleri, bordürleri altın yaldızlı muhteşem bir faytondu. Sultan Hamid arabanın körüğünü dâima yarı açık bulundururdu, halk, yüzünü şöyle bir görür, kaybederdi. Arabayı arabacıbaşı kullanırdı, yanında bir de ispir otururdu. Arabayı çift çift çeken dört attan soldakilerin üzerine de birer süvâri neferi bindirilirdi. Bu dört kişi, kırmızı veya yeşil çuhadan som sırma işlemeli cebken-ceket, kenarları sırmalı pantalon ve ayaklarına siyah çizme giyerlerdi, çizmenin üst kısmı, baldır üstüne gelen ağzı tahminen on santim eninde beyaz sahtiyanla çevrilmişti. Arabaya dördü de ayni renkte, ayni boyda dört katana koşulurdu.

Fayton
(Resim: Nezih)

«Sultan Hamidin cuma namazı dönüşünde kendi sürdüğü saray faytonuna gelince, arabacı oturağı yoktu, önü açık, dizginler, ufkî bir maden çubuk üstünden geçerdi, arabacıbaşı bu fayton - brik'i cami avlusuna getirir, kendisi saraya yaya dönerdi. Gayet sâde, fakat son derece zarif bir araba idi. Bunun da körüğü hep yarı açık bulunurdu.

«Diğer saray arabaları umumiyetle kapalı, sâde kupa arabalardı. Arabacıları ve ispirleri dâima siyah elbise ve siyah çizme giyerlerdi, kıyafetleri için söyliyecek şey yok sâde ve çok temiz olduklarıdır. Bu arabalara kadınlar bindiği zaman, arabacının yanına ispiri yerine siyah redingotlu bir harem ağası otururdu, bazan bir harem ağası da soldaki atın üstüne bindirilirdi. Saray arabaları «Istablı Âmire» denilen has ahırda muhafaza edilirdi; kadrosu kalabalık bir teşkilât olup âmirleri Istablı Âmire Müdürü idi.

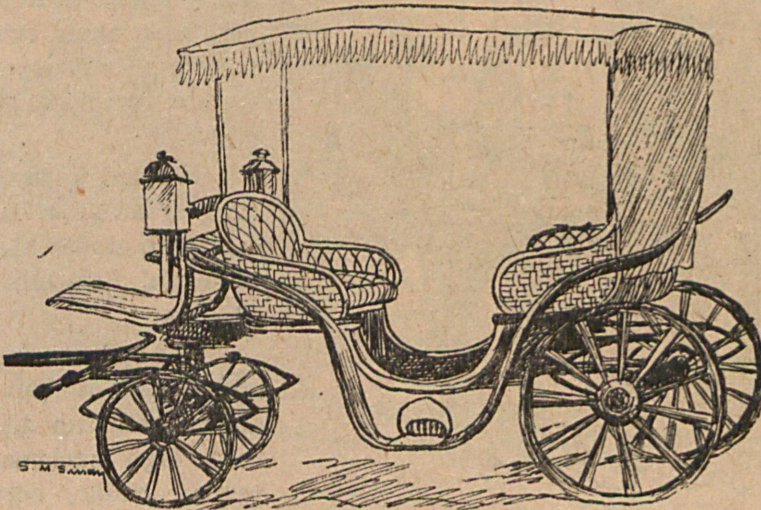

Paraşol
(Resim: S. Sinan)

«Konak arabalarına gelince, şimdiki hususî otomobiller yerine o zamanın yüksek devlet ricalinin ve zenginlerinin birer ve hattâ birkaç binek arabası bulunurdu. Satın alınma bedelleri, bakımları, atların masrafları, arabacılarla seyislerin, ispirlerin aylıkları, boğazları, üst ve baş masrafları ile o devrin bir konak arabası zamanımızın en mükellef otomobilinden kat kat masraflı, hakikaten bir lüks idi. Şurasını da ehemmiyetle kaydetmek lâzımdır ki, nazırların dahi makam arabaları yokdu, hepsi, masrafları keselerinden ödenen kendi arabalarına binerlerdi.

«Konak arabaları ya kapalı kupa, yahut körüklü faytondu; bazan da icâbında üst kısmı çıkan, çifte körüklü lando = landon olurdu. Konak lando'ları en bahalı, en lüks arabalardı. Ekseriya bir konakda bir faytonla bir kupa veya lando, yahud üç araba birden bulunurdu. Kadınlar aslâ faytona binemezler, kupa veya landolarla dolaşırlardı.

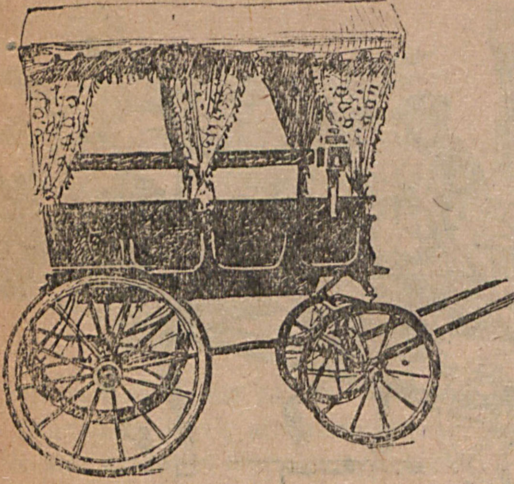
«Konaklarda arabacı ve ispirlerinin belli bir üniforması olmamakla beraber dâima koyu renk, ekseriya siyah ve önü kapalı ceket, ayni kumaştan pantalon, ayaklarına da parlak rugan çizme giyerlerdi.

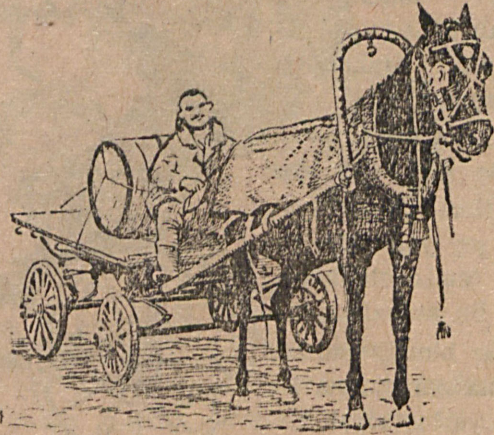
Hasırlı paraşol - fayton
(Resim: S. Sinan)

«Konak arabalarına da saray arabaları gibi ayni boyda, ayni renkte ikiz diyebileceğimiz çok bakımlı atlar koşulurdu. Araba devrinin sonlarına doğru ki, sahipleri küçükbeyler tarafından kullanılan spor tipi brik-faytonlara renkleri tam tezad teşkil eden, meselâ demirî kır ile yağız atlar koşulmaya başlamıştı.

«Faytonların iç döşemesi umumiyetle koyu renk, siyah, koyu kahve rengi idi; yine o son zamanlarda bazı gösteriş meraklıları faytonlarını, kendi ağızlarınca, frappan döşetmeye başladılar, kanarya sarısı, nar çiçe-

Tente
(Resim: Nezih)

Tek atlı yaylı düz araba
(Resim. Nezih)

ği, çilek pembesini tercih ettiler. On yedi yaşında idim, çok iyi hatırlarım, zamanın azılı paşalarından biri, evlâdlarını rencide etmemek için isim vermiyorum, atların koşumlarına ince çelikten örülmüş zırh tertibi bir şeyler taktırıp Fenerbahçe gezisinde lüks faytonu ile şangır şungur timarhane kaçkını gibi dolaşırdı.

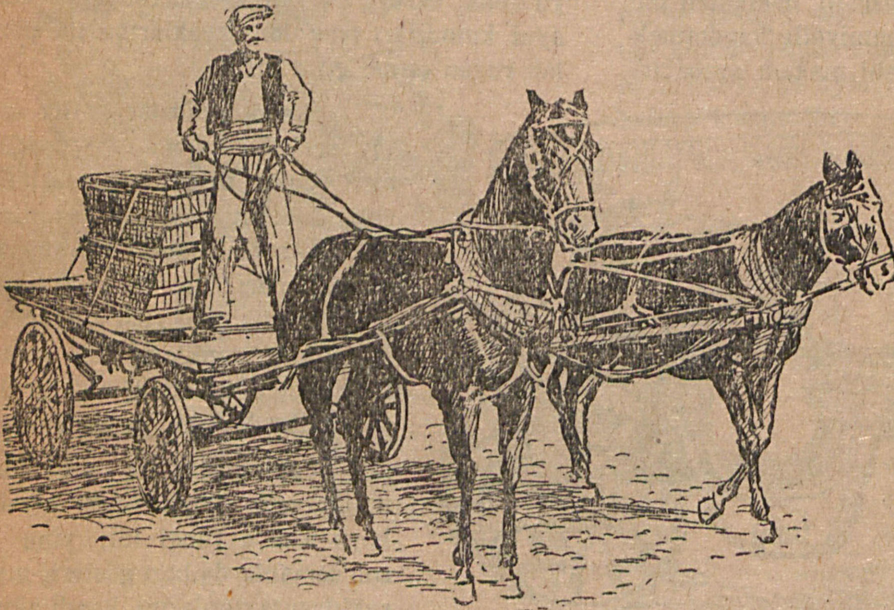
«Kira arabalarına gelince (fayton, kupa ve lando) lüks arabalar veya piyasa arabaları diye ikiye ayrılabilir. Lüks arabalar piyasaya çıkmaz, ahırlarda, arabalıklarda durur, varlığı hususî araba tedarik edecek mertebeye varmamış, fakat kira arabası ile dolaşmayı da kendine yedirmeyenler tarafından haber salınarak tutulur, içine konak arabası cakası ile binilirdi, bunlar sayısı mahdut sekiz on araba idi, sahipleri bu hizmet karşılığı oldukça mühim bir para alırdı.

«Piyasa kira arabaları umumiyetle eski, az bakımlı, konak arabalarının emekliye ayrılmışları idi. Arabacılarının kıyâfetleri de arabaları kadar pejmürde idi.

«Konak arabalarında da kira arabalarında da plâka yoktu; kira arabalarının mensup oldukları belediye dâiresince verilen numaraları fenerlerinin üzerine yazılırdı. Belediye dairelerince tanzim edilen tarifeye göre ücret alınır, tarifede tesbit edilmeyen yerlere pazarlıkla gidilirdi.

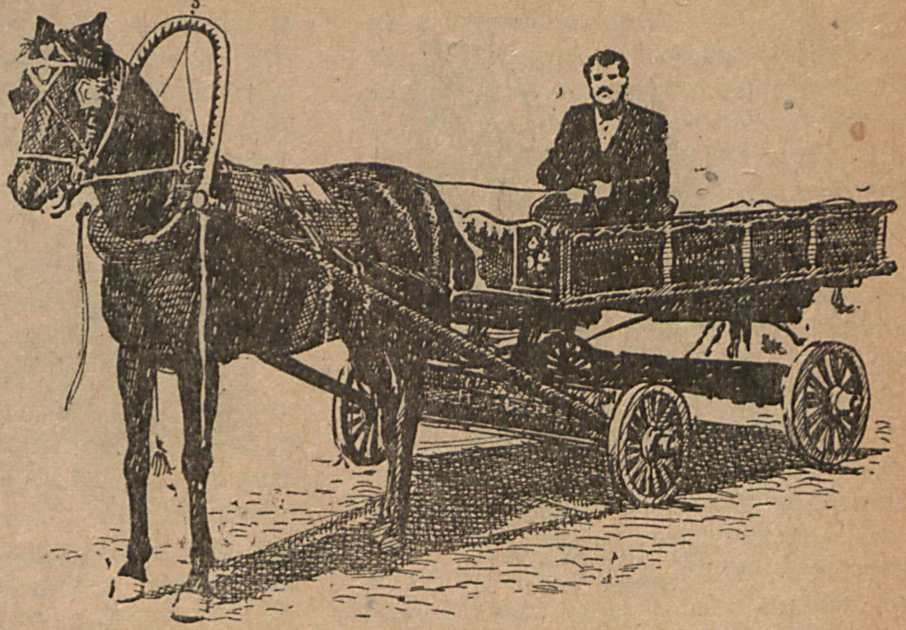
«Fayton, kupa ve landolardan başka iki çeşit kira arabası daha vardı: Paraşollar, Tenteler.

«Paraşol'lar tek atlı veya çift atlı olurdu. Çift atlıların dışı hasır örgü kaplama, yandan binilir, dört kişilik faytondan farkı ön kısmı-

Çift atlı yaylı düz araba
(Resim: Nezih)

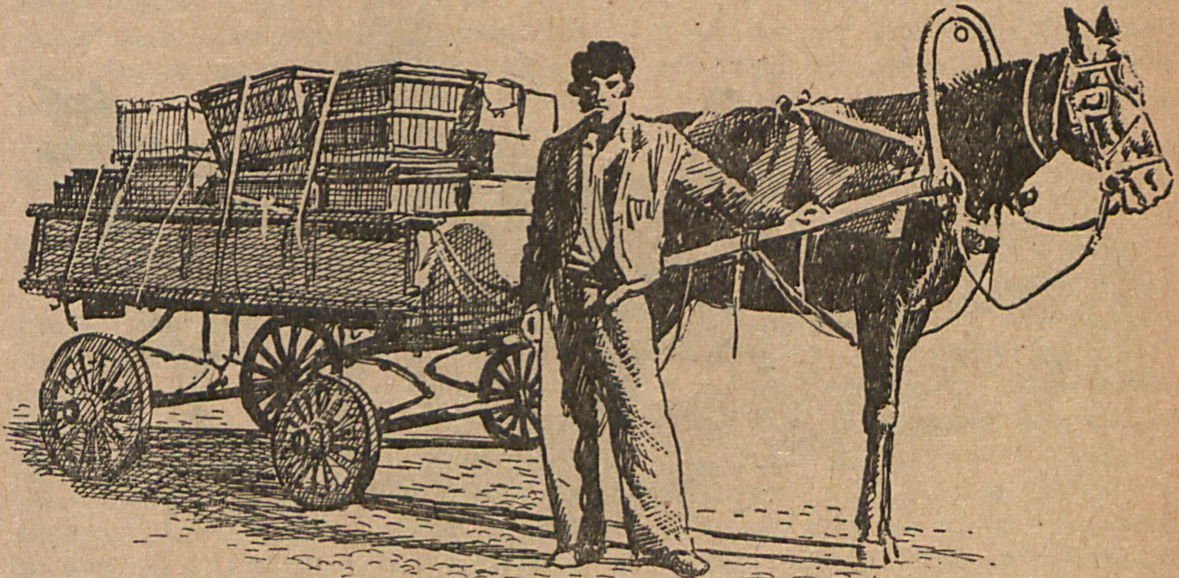
nın daha genişçe, bir de k ö r ü k yerine, üstünün bir tente ile örtülmüş olması idi. Bakaayadan bir kaç araba el'an Büyükada'da görülmektedir. Tek atlı paraşolların ekserisi hasır yerine düz tahta kaplama arabalardır, onların son örneklerine de Kadıköyünde, Bostancı ve Erenköyünde rastlanır.

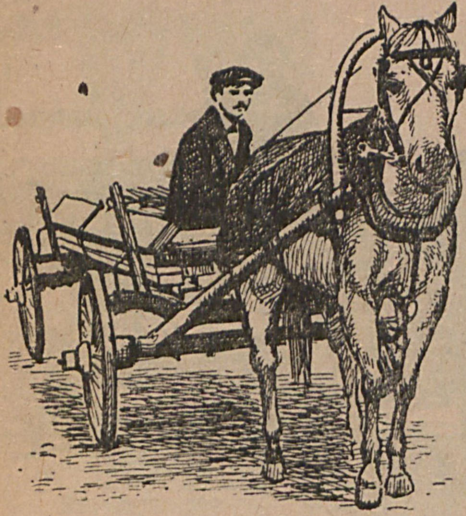
Tek atlı sandık araba
(Resim: Nezih)

«Tente arabalar tek atlı olup arkadan binilir, normal dört kişilik arabalardır, altı kişi bindiği de olur, içinde gidiş istikametine göre yan ve k a r ş ı l ı k l ı oturulur. Hâlen bir kaç tane de Erenköyü ile Göztepede kalmıştır. Paraşollarla tentelerin son döküntülerine Sarıyer ile Beykozda da rastlanır. Bu iki çeşit arabayı çekçek arabalar diye de toplamak mümkündür. Kışın muşamba perdelerle kapanırlar, kış için tenteler paraşollardan daha mahfuz arabalardır. Göztepede ve Erenköyünde yaz ve kış oturanlardan varlıklıca kimseler ilk okulda okuyan çocuklarının gidip gelmesi için bu arabalardan birini aylıkla tutarlar. Zamanımızda çekçeklerin en kazanclı mevsimi yazın plâjların açılması ile başlar.

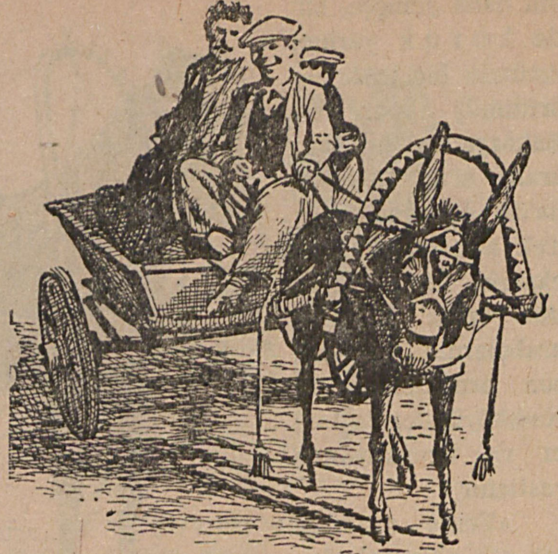
«Eski zamanın binek arabaları arasında öküz arabaları da mühim yer alır. En eskileri koçulardır. Koçu, son devirlerin atlı talika-

Tek atlı tam çarklı sandık araba
(Resim: Nezih)

Tek atlı sırık araba
(Resim: Nezih)

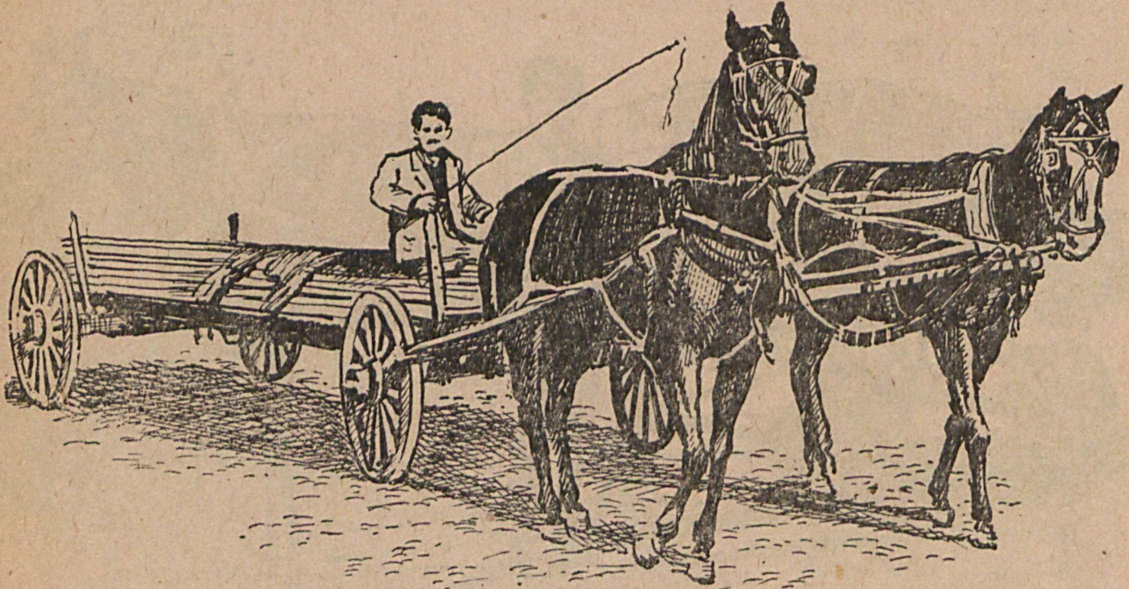

İki tekerlekli tekne eşek arabası
(Resim: Nezih)

larını andırır, zemini düz, kenarları gayetle süslü, oymalı, nakışlı bir tekne şeklindedir. üstünde, dört köşesindeki dört direğe atılmış bir güneşliği, tentesi vardır. Bilhassa mesirelere gidilirken kadınlar binerlerdi, arabacıların koçu yanında yürümesi yasaktı, önden, öküzlerin yanında giderdi, iki kişi iseler genci önden, yaşlısı da arabanın üç beş adım ardından yürür idi.

«Koçular kalktıktan sonra yerlerini adî yük öküz arabaları aldı. İçine şilteler serilir, yastıklar konur, kadınlar, eş dost, konu komşu içine dolarlardı, bazan bir kaç araba halkı olarak kafile hâlinde gidilirdi. Kayış Dağı, gibi uzak mesirelere gidilirken öküz arabalarına erkekler de binerdi, güle oynaya, yenile içile gidilirdi.

«İstanbul civarının öyle güzellikleri vardır ki, süratle geçilerek değil, öküz arabaları ile ağır ağır gidilerek doya doya, ruha sindire sindire seyredilir. Hafızama gençlik çağlarımda nakşedilmiş fıkralardandır, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşanın annesi İstanbulda Vâlidepaşa adıyla anılır, Bebekdeki muhteşem

Çift atlı sırık araba
(Resim: Nezih)

yalısında otururdu, bu muazzam yalının yerine son yıllarda yeni bir yalı yaptırmıştı ki zamanımızda Mısır Konsoloshânesi olan binadır. Bu yalının arkasındaki bayırda da muazzam bir korusu vardı. Korunun, dolayısı ile bayırın muhtelif yerlerinden Boğazın görünüşü değişir, değişen manzaraların her birinde de ayrı bir güzellik varmış. Vâlidepaşanın koşulan öküzleri beyaz, kendisi de beyaz boyalı hususî bir öküz arabası varmış, korusunda onunla dolaşırmış, Boğazın çeşidli güzelliklerini doya doya seyredermiş».

Atlı binek arabaları arasında bir de Polonez Köyü arabaları vardır ki son yirmi yıl içinde, İkinci Cihan Harbi başından bu yana onlar da ben gibi kalmıştır; yazın bir dinlenme ve eğlence, mevsiminde de av yeri olan bu köy ile köyün Boğaziçinde iskelesi olan Paşabahçesi arasında gidip gelirlerdi (B.: Polenez Köyü). Aslında çift at koşulur sırıklı bir yük arabası idi (Aşağıda yük arabaları hakkındaki notlara bakınız). Dört köşesinde bulunan dört direk üzerine frenkkârî tente gerilmiş, başı ve ardı ve bir yanı boydan boya perde ile kapanmış, bilâkis bir yanı da boydan boya açık, şilteler, yastıklarla döşeli; arabaya 10 - 12, çocuklar da katılırsa yirmi kişi yan yana, bacaklar ayaklar dışarı dışarı uzatılarak, yahut sarkıtılarak oturulurdu. Polonez köyü arbalarının Paşabağçesine gelmeleri pek şenlikli olurdu; cuma günü akşamı gelirler, geceyi Paşabağçesinde iskelenin hemen arkasındaki meydancıkta geçirirler, ertesi sabah da pazar tâtiline çıkmış bâzı avrupalı ailelerle tatlısu frenklerini alıp geçiminin ana yolu pansuyonculuk olan köylerine götürürlerdi. Bu arabalar Polonezköyünün öyle bir hususiyeti idi ki sırf onlara binmek için gelenler de pek çok olurdu.

Yük arabalarına gelince Büyükşehrin günlük hayatında fetihdenberi ihtiyacı olmuştur; konakların, sarayların, her türlü inşaatın, çarşıların, pazarları çeşit çeşit ağır yükü arabalarla taşınmış, yazın sayfiyelere çıkanlar göç eşyalarını iskelelere yük arabaları ile indirmişlerdir. Târih kaynaklarımızda yük arabalarına «çarşı arabası» adı altında rastlanır. Bu ismi kira binek arabası olarak anlamak da mümkün ise de kira binek arabalarının bulunmadığı devirlerde dahi çarşı arabası tâbiri kullanılmıştır.

Başta ihtilâller, İstanbulun asâyiş ve inzibâtı bahsinde şehir halkının ayak takımından, bekâr uşağı gürûhundan bahsedilirken amele, ırgad, rencber, fırın uşağı, dellâk, hammal, kayıkçının adı geçer, fakat, bıçkınlık, külhânilik, kavgacılık ve hattâ vurucu kırıcılık alâmeti fârikaları gibi olmuş arabacıların ve bilhassa yük arabacılarının adı geçmez; bu da gösterir ki İstanbulda arabacılık, saray ve konak arabaları müstesna, Yeniçeri ocağının kaldırılmasından, bilhassa Tanzimat devrinde gelişmiş olan bir iş, meslektir. Daha evvel yük arabacılığı, meselâ kayıkçılık, mavnacılık gibi teşkilâtlanmış değildir. Çeşitli mesleklere sülûk ederek geçinen şehir halkının ayak takımı ile İstanbul civârındaki köylünün elinde yük arabaları mevcuttur ve bunlar da şehrin o yoldaki ihtiyacını karşılamaktadırlar. Sarih kayıtlara dayanmamakla beraber, kibar ve ricâlin arabalıklarında bir de yük arabası bulunduğunu ve lüzumunda konak arabacıları ve ispirleri tarafından kullanıldıkları söylenilebilir.

Zamanımızda kira binek arabalarından landolarla kupalar tamamen yok olmuş, faytonlar kenarda köşede ben gibi kalmış, bir miktar çekçek araba da her yıl azalmakta olduğuna göre arabacılar cemiyeti yalnız yük arabacılığını temsil eder olmuştur. Yük arabacıları kamyon ve kamyonet gibi motorlu taşıtların amansız rekabeti karşısında mevcudiyetlerini muhafaza edebilmek için çırpınmakla beraber; şehrin günlük iş hayatında asla küçümsenmeyecek faaliyete sahiptirler.

İstanbulda tanzimattan bu yana «yaylı araba», «muhacir arabası» ve «sırıklı araba» adı ile üç tip yük arabası kullanıla gelmiştir.

Yaylı arabalar evvelâ «tek yaylı» ve «çift yaylı» olarak ikiye ayrılır; çift yaylı da «tam çarklı» ve «yarım çarklı» diye iki nevidir; tam çarklılar olduğu yerde geldiği istikamete dönme kabiliyetine sâhibtir.

Yaylı arabalar: «düz araba» ve «sandık araba» diye de ikiye ayrılır. Düz arabalar bir platformdan ibârettir; sandık arabaların dört kenarında korkuluğu, tahta pervazı vardır; bazan bu pervazın dış tarafına yağlı boya manzara resimleri, çiçek resimleri yaptırılır.

Yaylı arabalar ayrıca tek atlı ve çift atlı olarak da ikiye ayrılır; şu halde çeşidleri şöylece sıralanabilir:

1 — Çift atlı çift yaylı, tam çarklı düz araba

2 — Çift atlı çift yaylı, yarım çarklı düz araba

3 — Çift atlı tek yaylı, yarım çarklı düz araba

4 — Tek atlı çift yaylı, tam çarklı düz araba

5 — Tek atlı çift yaylı, yarım çarklı düz araba

6 — Tek atlı tek yaylı, yarım çarklı düz araba

7 — Çift atlı çift yaylı, tam çarklı sandık araba

8 — Çift atlı çift yaylı, yarım çarklı sandık araba

9 — Çift atlı tek yaylı, yarım çarklı sandık araba

10 — Tek atlı çift yaylı tam çarklı sandık araba

11 — Tek atlı çift yaylı yarım çarklı sandık araba

12 — Tek atlı tek yaylı yarım çarklı sandık araba

Muhacır arabası sandık arabaya benzer, yaysızdır; önü ve arkası açıktır, yan pervazları da icabında kalkar, darca bir düz araba olur.

Düz yük arabaları ile büyük denkler, balyalar, fıçılar, geniş, havaleli ev eşyası, demir borular, çubuklar; sandık arabalarla da bakkaliye eşyası, kavun karpuz, kömür, kesilmiş odun, kum taşınır. Tenekeli sucular da sandık araba kullanırlar.

İstanbul arabacıları «yay» yerine «makas» «tâbirini kullanır.

Sırık arabaları, iki dingili arasında uzanmış ve «özek» denilen sırık vasıtası ile, uzar ve kısalır; pek tabiî yaysız ve hepsi çift atlı, ağır yük ve iş arabalarıdır: dal odun, kütük, ot, saman balyaları, yapı taşı, uzun demirler, küfeler içinde kum, kireç, damacanalar içinde menbâ suyu taşırlar.

Yük arabaları arasında tek eşek koşulur iki tekerlekli küçük tekne arabalar da vardır seyyar manavlar, sütçüler, bostancılar kullanır; nâdiren ufak tefek yük de taşır.

Zamanımızda İstanbulun araba yapıcıları Vefada toplanmış bulunuyordu; en namlı araba yapıcıları da Hakkı, Recai ve Osman ustalardı. 1959 da yaylı arabalar 1000 - 2500 lira arasında yaptırılabilmekteydi; bir tekerlek 75 lira idi; bakımlı, gürbüz bir at 1500 lira idi; müteferrik masraflar hariç çift atlı bir yük arabası 4000 - 5500 liraya mal olmaktadır. 1959 da bir atın boğaz masrafı da 4 lira idi. Nalbantlar Fatihte Atpazarında, Vefada, Ayvansarayda ve Unkapanında olup dört ayak hesabiyle demir nal 14 lira, demir-lâstik nal 30 liraya nallanıyordu.

Şehir içinde yalnız Ayvansarayla Vefâda iki umumî ahır kalmıştır; Vefâ ahırı 30 at alır; bir büyük ahır da Taşlıtarlada bulunmaktadır, arabacılar hayvanlarını kendi evleri yanındaki ahırlarına çekerler.

Atların kıl yem torbaları Asmaaltında, Hasırcılardaki ipcilerde satılır, bir torba 15 liradır.

Yük arabalarının 1959 da iş bekleme yerleri Ayvansaray, Balat, Unkapanı, Hal, Yemiş Sirkeci, Meydancık, Yenikapı, Kumkapı, çarşıkapı, Kazlıçeşme, Kasımpaşa, Gümrük, Tophane, Beşiktaş idi. Kadıköy tarafında Araba vapuru iskelesi ve Hal civarında, Kuşdilinde; Üsküdarda da eski Balaban iskelesi civarında, Atpazarında dururlardı. 1959 da bir yük arabası 60-100 arasında para kazanabilmekteydi; kış, yük arabacılığı için en durgun mevsimdir.

İstanbulda arabacılığa, yük arabacılığına çocukluktan heves edilegelmiştir. 1956 da İstanbulun en yaşlı yük arabacıları Unkapanında Ahmed Çavuş 60, Yemişde Besim Çavuş 60, Hasan Çavuş 62, Erdoğan Çakır 65 ve Muhittin 65 yaşlarında idiler.

Yük arabacılarına gelince ağır iş icabı daima yalın ayaklı, yarım pabuçlu hırpanî kıyafet adamlar ola gelmişlerdir ve eskiden hemen hepsi mahallesinin, semtinin yangın tulumbası sandığında da uşak olarak kayıtlı (B. : Tulumba, Tulumbacılık, Tulumbacılar).

Arabacılık ancak ayak takımının sülûk ettiği bir meslek olmakla beraber arabacı denilince hemen daima bıçkın, külhani meşreb, hattâ kavgacı ve bilhassa yük arabacıları için vurucu kırıcı bir tip tahayyül edilmiştir; çelimsiz, nazlı bünyenin dayanamıyacağı iştir, hele yük arabacılığı, icabında hammallık yapmağa da mecbur sırım gibi vücut yapısı, acı kuvvet istiye gelmiştir.

Ekâbir ve ricalin eski konak arabalarında arabacıların ve yamakları olan ispir, seyis-

lerin hem kıyafetlerine itina edilmiş, hem de kendileri, vücud yapısı, eli ayağı düzgün ve kaşı gözü yerinde, hattâ erkek güzeli olarak seçilmişlerdir. Bir konağa arabacı, ispir olarak girip de servet için kart kocaya varmış taze hanımefendisinin yahut toy küçükhanım efendisinin gönlünü çelen, nadir istisnalardan olsa da, küçük hanım ile evlenip konakta damadlığa yükselen nevcivanlar olmuştur.

Büyük şehrin külhani şâirler ağzında şiirlerle öğülmüş esnaf civanları arasında arabacı güzellerine de rastlanır (B. : Şehrengiz).

Saadi Yâver Ataman topladığı esnaf türküleri arasında arabacı güzel şanında şu türküyü kaydediyor :

Arabacı güzeli âşık aldatır
Va'di vuslat eder kolan boşaltır
Bâzı kaytan kırar dizgin uzaltır
Bâzı da gem taksan gelmez imlâya

Eski tulûat tiyatrolarının seyircileri arasında hovardalıkları ile tanınmış İstanbul arabacılarını hoşnut etmek için tanzim edilmiş arabacı kantoları, bilhassa sevdâlısı arabacı kabadayılardan olan kızlar tarafından okunur ve coşkun bir fori ile karşılanırdı. Bu kantoların en meşhuru, Kâğıthane safası üzerine söylenmiş bir mâhur kantodur:

Hopla hopla hopla hey
Kayıkla gitmeyiniz
Arabaya bininiz
Geliniz eğleniniz
Hopla hopla hopla hey..

Yine mâhurdan bir namlı arabacı kantosu daha vardır:

Bizim araba boştur
Bin de çayıra koştur
Ne güzel eğleniştir
Cana sefâ veriştir
Hopla hapla hey
Kayıkla gitmeyiniz
Arabaya bininiz
Geliniz eğleniniz
Hopla hapla hey...

Nağmelerini de tesbit ederek pek güzel bir arabacı kantasunu da Sâdi Yâver Ataman veriyor:

Arabacı Arabacı
İşte sana kiracı
Arabacı da arabanı çeeek
— Nereye?
— Kâhtaneye!
Arabacı da arabanı sür
— Nereye?
— Beyoğluna!..
Haydindi paldır küldür
Yallah yallah
Haydindi tıngır mıngır
Yallah yallah
Arabaya biz binelim
Kâhtaneye sür gidelim
Beyoğluna sür gidelim
Arabacı da arabanı sür
Haydindi paldır küldür
Yallah yallah
Haydindi tıngır mıngır
Yallah yallah

Arabacı kantosu
(Sadi Yâver Atamanın «Esnaf türküleri» nden

Üsküdarlı Vâsıf Hoca merhum ise bir arabacı kantosunu İstanbul Ansiklopedisine hâzin hikâysei ile beraber tevdi etmiştir:

«Yılını tâyin edemiyeceğim, Kantocu Peruz'un en ateşli zamanı idi, Avrupa Tiyatrosunda her gece hayranlarını birbirine katardı; en çok onyedi yaşında, gül goncesi yosma idi, Mestan adında Şumnulu bir konak arabacısı nevcivana tutkundu; Mestan, yaşım doksan oldu, bir eşini görmediğim âfeti devranlardandı, on dokuz yaşında var yok, koyu kumral bıyıklı duman duman, Rumeli kesimi ve süt mâvisi çuha cebken potur giyer, şakır şakır sırma işlemeli, başındaki al fesi arkaya yıkıp kâküllerini de alnına dökünce, yalnız Peruzun değil, tiyatroyu dolduran İstabul kalenderlerinin de aklını târümâr ederdi. Hâfızamda yanılmıyor isem Bahriye Nâzırı Hasan Râmi Paşanın arabacısı idi, o münasebetle de tersânelilerle düşer kalkar, yüzü gözü de o bıçkınların kanadı altında gün günden açılırdı. Zürefâdan biri oğlanın şânında bir kanto tanzim edip Peruza vermiş, Arabacı Mestanın beyriyelilerle tiyatroya gel-

diği bir akşam okudu, bitirir bitirmez de ağlaya ağlaya içeri kaçtı, öyle bir fori koptu ki, Tiyatronun yıkılacağını sanarak dışarı kaçanlar oldu. Peruzdan Mestanın geldiği zamanlar bu kantoyu dört beş defa dinledim. İşittiklerim masal gibidir, küberâdan birinin kızı arabacı güzeline gönül vermiş, araya kadınlar koymuş, mücevherlerimi alayım, beni memleketine kaçırsın, paşa babama evlendikten sonra kendimizi af ettiririm demiş, af etmezse elmaslarım ölünceye kadar bizi geçindirir demiş; kaçmışlar, fakat Silivride yakalanmışlar, kızın ne olduğu mulûmumuz değil, Mestana zabtiyede öyle bir dayak atılmış ki kan kusmuş, hastahaneye kaldırırlarken de yavrucuk ölmüş. Vak'anın dedi kodusu yayıldıktan sonra Peruz bir daha o kantoyu okumamıştır. Kanto şudur:

Elinde kırbacı
Kuvveti de pek acı
Bir civana gönül verdim
Bıçkın arabacı
Sür civanım sür yallah
Uğrunda ölürüm billâh
Yar terelelli terelelli
Kâkülleri sırma telli
Nazlıdır yârim belli
Hem fidan boylu, hem ince belli
Al fesi düşmüş samur kaşa
Ondokuz yirmi biçdim yaşa
Gezdirdiği beyle paşa
Ben öleyim, sen yaşa
Yar terelelli terelelli
Civanım arabacı güzeli
Çal oynasın çifte telli
Aman arabacı arabacı
Yoluna düştüm çiğneme acı
Savur etrafa kırbacı
Topukları yumru yumru
Eli güvercin ayağı kumru
Gidiyor Kâhtaneye doğru
Gidiyor Tersâneye doğru
Yar terelelli terelelli
Poturun sallanır ağı
Belde trablus kuşağı
Civanım Rumeli uşağı
Beş yukarı üç aşağı
Arabacım geçiyor merdâne
Bin civan içinde bir dâne
Adı Mestan
Gözleri fettan
Bıçkınım arabacı güzeli
Yar terelelli terelelli..

Yukarıda da zikrettik arabacılar, umumiyetle, İstanbulun tam külhanî tipleri idi. Ahmed Râsim yarım asır kadar evvelki bir çekçek araba sürücüsünün portresini şöyle çizer: «Kelle matruş, üzerinde on tel püsküllü kalıpsız eski bir fes; gerdan, surat bakır gibi; sarışın bıyık, cılız mavi göz, buruşuk alın; belde kırmızı kuşak, sarı ile siyah arasında bir potur, çorapsız ayaklara geçmiş yarım kunduralar; elde kamçı, dudakları muttasıl çık çık ediyor». Yine o devirlerde Eminönü arabacıları, yapışkanlıkları ile meşhurdu; Köprü başından geçenleri, hemen hemen zorla çevirip arabalarına bindirmiye kalkarlardı; hitabları: «Beyefendi!... Küçükbey!.. Gözlüklüefendi!.. Paşababa!.. Hanımefendi!.. Hanımnine!» gibi kelimelerdi. İstanbul belediyesi, bir aralık arabacılara yeknesak uruba giydirmiye kalkmış fakat muvaffak olamamıştı. İstanbul arabacılarının kamçıları, uzunluğu ile meşhurdu; şaklattıkları zaman, kamçının, gelip geçenleri okşadığı, bâzan da, yağmurlu havalarda, şemsiyelere sarılıp sürüklediği olurdu. Erkekler, o zamanlar, yağmurlu havalarda umumiyetle kukuleta giyerlerdi; arabacılarda ise, kukuleta, yağmura karşı korunacak yegâne vasıta idi, fırtınalı havalarda, gözlere düşen bu kukukletalar kazalara sebep olurdu. Ahmed Râsim, Malûmata yazdığı şehir mektuplarından birinde: «Arabacıların muşambba giymeleri müşteriler için hayli müşkülâtı mucib oluyor; bir kere kulaklarını kapadı mı bir daha ses işitmekten kalıyor. Köprüden Babıâli caddesine diyerek bindiğim arabadan Nafıa Nezareti Celilesi önünde inebildim. Halbuki ben yağmurun yağmasından dolayı başımı dışarıya çıkaramadığımdan cama vura vura, arabacı diye bağıra bağıra içeride helâk oldum. Şimdi bir kere de nezareti müşarünileyha önünden Malûmata dönüşü hesap edin. Bizim çeyrek heba oldu gitti. Ne yapalım? Arabacılarımızı nasıl yola getirelim. hayretteyim» diyor. İstanbul arabacıları arasında, arabalarını hızlı sürmek de, âdeta bir moda, bir çeşit marifet, kabadayılık âlâmeti sayılırdı.

Gündelik gazetelerin zabıta sütununda kalabalık ve dar sokaklarda arabaların hızlı sürülmesi yüzünden vuku bulmuş kazalar sık sık okunur; gazeteler arabacıların edepsizlik ve külhaniliklerinden daima şikâyet eder, Şehremaneti de Büyükşehrin araba ve arabacılar derdine bir türlü çare bulamazdı.

1889 da Sabah gazetesi muharrirlerinden

birinin belirttiğine göre, kapı mandallarının bozukluğu da, İstanbulun kira arabalarında âdeta bir alâmeti farika gibi olmuştu.

Büyük muharrir Ahmed Râsim, sihirli kalemiyle zaptettiği İstanbulun günlük hayat sahnelerinden birinde, yarım asır evvelki Kadıköy iskelesi arabacılarını konuşturur ki, hoş bir skeçtir:

«Köyün, artık oraya vapur iskelesi dememelidir, arabacılar iskelesinin başlangıcındaki kahveler önünde, birkaçının elinde kete dedikleri kesik, yağlı kuru boğaça, halka olmuşlar, konuşuyorlardı. Tâ uzaktan belli oluyordu, daha hiçbirinin keyfi gelmemiş: Hepsi de sallabaş, ağızları oynar oynar, sesleri yüksek, elleri iner çıkar, ayakları eşeler.. Vaziyetlerinde, içlerinde en nâtıkaperdazı şu... Şu be!.. ti hâ!.. görmüyor musunuz?.. Şu uzun boylu, tunç renkli, kapelâsı enseye kaçık, çakır, göz, birdenbire iyice kestiremediği için ısrarınca içini etek etek dışarı döktüğü boğaçasının sarıldığı bıyıkları, pis kumral... Nah!... İşte be!... Koca boğaça parçasını, balıkçıl yakaladığı kefalın kuyruğunu havaya dikip hamle hamle yuttuğu gibi, yutmak için yukarı kaldırıyor... O mu? Tâ kendisi!..

— Bir şey söylemiyor amma...

— Ne yapsın ağzı tıkalı... Bir dakika sabır!...

....

«Hah!,. Yuttu!.. Şimdi kulak ver, görüyor musun, çakır gözleri nasıl mânalı mânalı çaktı?!... Kalın, kirli, ancak ustura ile kesilir derecede sert tırnakı parmakları arasında duran boğaçacının bakiyetül esnânını sallıya sallıya yapraklandıra yapraklandıra:

— Kolalı gömlek mi?.. Böyle arabacılık olur mu? Biz kalem efendisi miyiz? Arabacılık sararsın burmayı, çalarsın kamçıyı, haylarsın hayvanı, geçer gidersin!... Bunu da kim dedi?

«Karşısında çini mavi gözlüsü:

— Kâhyanın küçük oğlu!... Gazetede okumuş...

Sağ tarafına dönerek uzun lâğımcı çizmeleri üzerinde eller pantol cebinde, kukuleteli yarım kaputiyle yarı beline kadar şakulî duran kırantaya:

— Mandıracı be!... Sen de bu sakalın hayrını gör!...

— Ne varmış ki...

— Sakal da olmıyacak... Senin kaputu, sakoyu da sat!

— Haydi be zevzek, kime satayım?...

«Çakır:

— Demek sakallar da aşağı!..

— Bıyıklar da!..

— Deme be!.. Vah benim yirmi senelik bıyığıma!...

Muşambalı bir kırçıl:

— Ya benimki otuz senelik a...

«Yarı bele kadar şakulî duran sakallı, bıyığına mütehassir imiş gibi eliyle büküp taradıktan sonra:

— Arabayı bırakırım, bunları kestirmem!

«Çinigöz:

— Ne olur be!... Hafiflersin!

«Kıranta:

— Ne mi olur?.. Ulan akşam avratın yüzüne nasıl bakarım?

«Genç, inadına esmer delikanlı bir arabacı:

— Sen merak etme Mandıracı be.. Geçen gün beyin biri arabada unutmuş, bende kara bir gözlük var... Sana veririm, onu takar bakarsın!...

«Kahkahalar...

— Haydi oradan kahbenin piçi!...

«Bu aralık, elinde gazete yoldan geçen birini, Çakırgöz var sesiyle çağırarak:

— Osman!... Osman!...

«Çinigöz, seğirterek:

— Getir şu gazeteyi be!... İnanmıyorlar..

«Halka büyür.. Osman ortalarına dikilir, gülerek okur:

— Hükûmet kira arabacılariyle şoförlerinin bilhassa kolalı gömlek giymelerini...

«Çinigöz, Çakırgöze: — Nasılmış?.. Mânasına göz kırpar.

— Ve sakallarının tıraş edilmesini...

«Mandıracıya dönerek:

— Senin dizgala Allah rahmet eyliye!...

— Ve yeknesak bir kıyafette bulunmalarını...

«Muşambalı Kırçıl:

— Bu ne demek?

— Ben, sen hep bir kıyafet... Belediye, polis memurları nasıl bir türlü elbise giyiyorlarsa...

«Çakırgöz atılarak:

— Bu iş, bugünlerde olamaz!...

«Kırlanta:

— Beylikten verirler, parasını sonra senden benden çatır çatır alırlar!

«Osman okuyarak:

— Ve bunlara riâyet etmiyen arabacı ve şoförlerin tecziye edileceklerini...

«Kıranta atılarak:

— Ben demedim mi?.. Beylikten verilecek... İşte!...

— Ne sayıklıyorsun be!... Ceza... diyor..

— İyi ya!.. Cezayı kim verir? Beylik değil mi?!..

«Okuyan Kâhyazade:

— Boş boşuna ne hırlaşıp duruyorsunuz! Bu iş burada değil ki...

«Mandıracı telâşla:

— Nerede ya?..

— Romada!

— Romada mı?.. Desene... Masalmış!...

«Koliyle alnını silerek:

— Bu havada terledim be!..

«Çakırgöz, düşünürcesine durduktan sonra:

— Ne masalı!.. Romada diyor, memleket be!... Dalyan memleketi!... Bugün orada ise yarın burada!...

«Kıranta, birdenbire dönerek bakına bakına geçen bir zata:

— Araba mı, beyefendi?..

«Der demez halka bozulur. Mandıracı:

— Sizi geçen gün götürdüm... Biliyorum...

«Çinigöz:

— Yine oraya değil mi, gel beyim.. buyurun!..

«Bindirir, gider.. Muşambalı Kırçıl, delikanlı arabacıya:

— Her zaman Çiftehavuzlara gider, yarım papel verir!

«Çakırgöz, dalgınlıktan kurtularak arabasını sürüp gözden kaybolan Çinigöz için:

— Ulan bu ne heriftir! Sabah sabah ortaya bir lâf attı, hepimize vapuru kaçırttı, sonra da müşteriyi kaptı gitti!...» (Muharrir bu ya..).

ARABA BUHRANI — Hicrî 1201 Milâdî 1786 Rus seferi başında, Serdârı Ekrem Yusuf Paşa, Orduyu Hümâyunun sefer hazırlığını tamamlamadan Edirneye hareket etmiş, vasıtasızlık yüzünden hazine sandıklarını ve Sancağı Şerife mahsus olan topları Davudpaşa kışlasında bırakmıştı; Bostancıbaşı Ferhad Ağa da, bunları sür'atle Edirneye ulaştırabilmek için, İstanbul ve Üsküdarda ne kadar kira arabası ve beygirleri varsa, hiçbir mâzeret dinlemiyerek bu ağırlığın nakline memur etmişti. Büyük şehirde aylarca kira arabası ve sürücü beygirleri görünmemiş, fakat İstanbullular, bu buhranı, Moskof tecavüzü karşısında katlanacak en basit bir mahrumiyet olarak kabul etmiş idi.

Bibl. : Tarihi Cevdet, IV.

ARABACI BAYAZID MESCİDİ — İstanbulun mescide çevrilen eski Bizans kiliselerinden biri olan Arabacı Bayazıd mescidinin solunda (Silivrikapısı istikametinde gidildiği takdirde) bulunması icabeder.

Hadikatül Cevamie göre Silivrikapısı civarında olan bu kilise, mezarının nerede olduğu bilinmiyen Arabacı Bayazıd adında bir zat tarafından mescide tahvil olunmuştur. Mescidin vazifesi Sultan Selim camii vakfından tayin edilmiştir. (Hüseyin efendi: Hâdikatül cevami, 1. sayfa 147).

Paspatis'in (Byzantinai Meletai, İstanbul 1877, sahife 396) pek müphem bir surette bahsettiği bu bina, Schneider tarafından da bulunamamıştır (A. M. Schneider, Byzans,, Berlin 1936, sahife 79). Karateodori ve Demetriades'in İstanbul kara tarafı surları haritasında (Caratheodory-Demetriades, Plân archéologique des murailles de Constantinople, İstanbul 1881) 52 numarada yanlış olarak surların dibinde gösterilen bu mescidin yeri, İstanbul camileri haritasından sarih bir şekilde öğrenilmektedir. Silivrikapıya giden caddenin solunda olan bu mescid uzun zamandır ortadan kaybolmuş ve 9 Ekim 1946 tarihinde yerini bulmak için yaptığımız araştırmalar hiçbir netice vermemiştir. Ancak daha sonraları, yaşlı bir mahallelinin ifadesi üzerine mescidin yerinin bir bostanın içinde olduğunu öğrendik. Hakikaten 1948 de burada bir bostanın içinde ve yolun kenarında eski bir ağacın dibinde bir cami haziresine işaret eden mezar yıkıntıları ile güzel mermer bir lâhid bulduk. Son yıllarda buralarda yapılan inşaat sonunda bu hatıralar da kaybolmuşlur.

Bugün hâlâ Samatya nahiyesi içinde bir Arabacı Bayazıd mahallesi mevcuttur (Bak: Arabacı Beyazıd mahallesi).

Semavi Eyice

ARABACI BAYAZID MAHALLESi — 1934 Belediye şehir rehberine göre, Samatya nahiyesinin mahallelerinden ve yine bu rehberde 11 numaralı haritada 66 numaralı mahalle; Canbaziye, Alifakih, Kocamustafapaşa, Davutpaşa, Seyidömer, Uzunyusuf mahalleleri ile çevrilmiştir; sınırını teşkil eden sokaklar şunlardır: Hekimoğlu Alipaşa Caddesinin bir kısmı, Silivrikapu caddesinin bir kısmı, Kocamustafapaşa çeşmesi sokağının bir kısmı, Meşelimescid sokağı, Kocamustafapaşa Caddesibir kısmı, Kurusebil Sokağı.

İç sokak ve caddeleri şunlardır: Vidin Caddesi, Kanlıağaç Sokağı, Öksüzce Camii Sokağı, İlkmektep Sokağı, Çerçi Sokağı, Eskicami sokağı, Sebzeci sokağı, Ulûfeci Sokağı, Ramazanefendi Sokağı, Dağıstanlı çıkmazı, Hacıbey çıkmazı, Bezirgân odaları Sokağı, Yaşmeyva çıkmazı.

Aşağıdaki notlar 1946 da tesbit edilmişti:

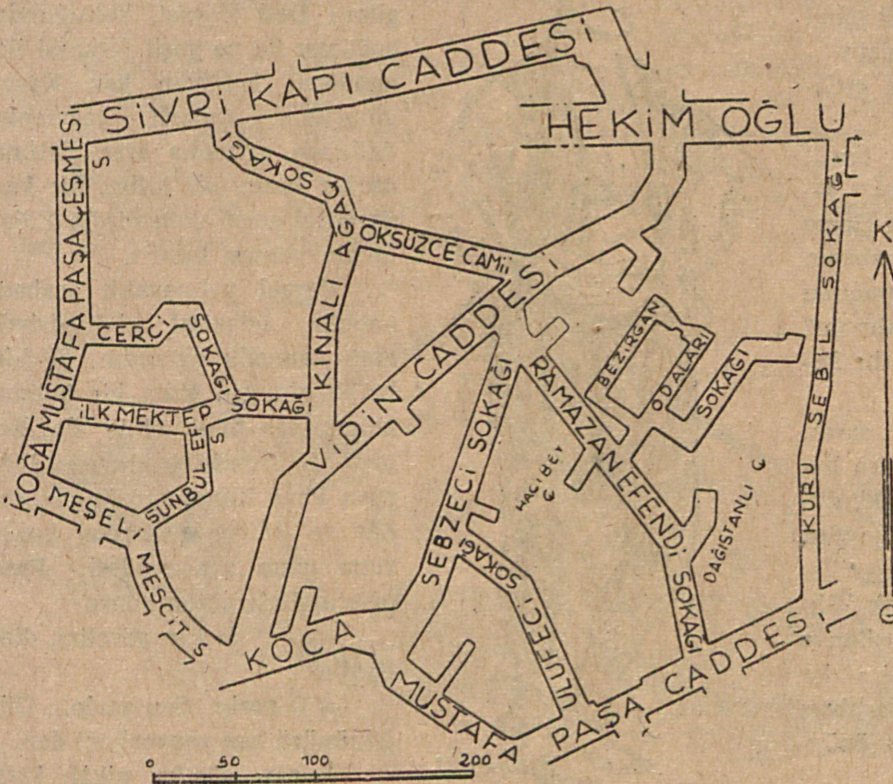
Yedinci tepenin Samatyaya doğru inen hafif meyilli yamacında kurulmuş olan bu mahalle, havadar, bol ışıklı ve büyük bir ekseriyeti ahşab olan evleri umumiyetle bahçelidir. Sekenesi orta halli ve dar gelirli Türk aileleridir. Hemen her sokak, hava açık ise ve bilhassa akşamları mektep azadından sonra cıvıl cıvıl oynaşan çocuklarla doludur; yalnız Canbaziye Mescidi önündeki meydancıkta on beş yavrucuk sayılmıştır.

Sokaklarının hepsi kaba taş veya paket taşı döşelidir; fakat bakımsızlıktan hemen bozuktur. Silivrikapı caddesi boyundaki geniş bir parçası, bir sıra bostandır.

Canbaziye ve Öksüzcehatib Mescidleriyle Ramazanefendi Camii bu mahallenin sınırları içindedir (B.: Canbaziye Mescidi, Öksüzcehatib Mescidi ve Ramazanefendi Camii).

Bu satıralrın yazılması için, bu mahalle 1946 Ekim ayının 22 inci günü gezilmiştir ki, İstanbulda bir palamut ve lüfer balığı akınına rastlar; mahallenin hemen her sokağını, tavalarda kızaran balık kokuları kaplamıştı; bu da pek aydın gösterir ki, Arabacı Bayazıd mahallesi halkı, büyük şehrin, et fiatlarının yüksekliği karşısında bir balık akınını nimet bilen sınıfındandır.

Bibl.: REK, R. Sevinçsoy ve Sevavi Eyice, Gezi Notu.

Arabacıbayazıd Mahallesi
(Harita: 1934 Belediye Şehir Rehberinden)

ARABACI GÜZELİ — Eski bir İstanbul masalıdır; ilk defa olarak on sekizinci asrın namlı meddahlarından Sükkerî Salih Çelebiden dinlenmiştir, sanatkârın, zamanında olmuş bir vak'ayı süsleyerek bir masal yapmış olması da muhtemeldir.

Arabacı Deli Veysel on altı on yedi yaşında, genç irisi âfeti devran bir şehbazdır. Mat beyaz tenli, kara gözlü, kara saçlı, bıyıkları duman gibi yeni terlemiş, keçe külâhın üstüne sardığı çenberin kenarından alnına bir tutam kara kâkülü döktüğü zaman dilber yüzü kara bulut ardından çıkan aya benzerdi. Kavak fidanı gibi ince uzun boylu, hırpanî

kıyafeti içinde yakışıklı, güllü mintanının düğmeleri daima çözük, sine uryan, mintan üstünde çaprast belin, belde al kuşak, mavi şalvarı yamalı, yalın ayağında yarım papuç... Fakat güzellikte ve alımda çalımda beğzadeler ve paşazâdeler bu arabacı şehbazının ellerine değil ayaklarına bile su dökemezler. Bir çift kır at koşulu yük arabası sürerdi. Deli lâkabi ele avuca sığmaz uçarılığından verilmiş.. Üç telli saz çalar, sazı da daima arabasında asılı durur.. Elini uzatsa ellisi, parmağını oynatsa tellisi, arabacı güzeli Deli Veysele gönül vermiş kızların sayısı oğlanın saçı telleri kadar.. İşte bu kızların biri de Alacalı Mehmed Paşanın kızı Gülbeyaz Bânu idi.

Kız da bir içim su idi; on dördünde, onbeşinde; Veyseli, Karagümrükteki Havuzlu Konaklarının yapısı bitip de içine taşındıkları günlerde görmüş ve uçarı oğlana bu bir görüşte gönül vermişti. Fakat Paşa babasının bir tanesi o inci danesi derdini kimseye açamamış.. Külhaniyi unutamamış, nasıl unutsun ki Deli Veysel, günde iki sefer, bir sabah bir akşam arabasiyle konak önünden geçer ve geçerken de ahû gözleriyle kafeslere doğru şöyle bir bakar.. Gönül gönüle karşıdır derler, arabacı güzeli de o eşya nakli günü gördüğü paşa kızını sevmiştir.

Kız derdini dadısına çıtlatır. Dadı kadın:

— Aman sus kızım.. der... Yerin kulağı vardır, burası İstanbuldur, dümbül düdük âleme rezil oluruz, hiç paşa babanın tabanı yarık arabacı kopuğunu damadım diye karşısına alır mı? Etrafta duyulursa kısmetin kapanır, evde kalırsın!..

Dadı, kaş bastısını sarar, hanımına koşar ve bu kara haberi ulaştırır... Hanımefendi düşer bayılır, ayılır, yine bayılır. Fakat meseleyi paşaya aksettirmezler.. Emektar ve sadık kâhya ile konuşulur, o da: «Ben o külhâniye bir görüneyim!..» der ve o günden sonra da arabacı Veysel Havuzlu Konağın önünden geçmez olur.

Fakat otuz iki dişten çıkan sır, otuz iki ağıza yayılır; konakta Gülbeyaz Bânû'nun gönül derdini bilmiyen yalnız Mehmed Paşa kalır..

«Paşanın kızı Deli Veyseli seviyormuş!..» dedikodusu konaktan mahallye, mahalleden semte düşer.. ve kızcağız böylece dile düşer.. Arabacı güzelini kimi yere çalar batırır, kimi de: «Ekmeğini namusu ile, alnının teri ile kazanıyor.. Mehmed Paşa da anasından paşa doğmadıya..» der. Günde kırk kapının eşiğinden atlıyan kurşuncu Bâhire Dudu, bir gün Havuzlu Konakta Gülbeyaz kızı bir köşeye çeker:

— Sen bohçanı hazırla.. Yükte hafif pahada ağır mücevherlerini de koynuna doldur; ben oğlana işi açtım, seni kaçırmağa dünden razı.. Bir gece konakta kalırım, sabah namazı vakti çıkar giderim.. Bir kaç gün sonra yine gece yatısına gelirim.. Feracemi gizlice sana veririm.. Sabah namazı vakti çıkar, kaçarsın, kimse şüphelenmez; kurşuncu Bahire zanneder... Veysel de seni arabası ile bekliyecek.. Edirneye kaçıracak... Siz baş göz olunca paşa babanla hanım annen affetmiyecekler de ne yapacaklar?! Darı dünyada biricik evlâtlarısın!..

Arabacı Veysel
(Resim: S. B.)

Bir sabah, İstanbulda sabah ezanları okunurken arabacı güzeli Deli Veysel, koltuğunda boğaçası ile ve yeşil feracesi ile kendisini bekliyen kızı Karagümrükte Çınarlı çeşmenin önünden arbasına atar, üstüne de bir hasır, bir kilim, bir kaç da çuval serip dolu dizgin Edirne'nin yolunu tutar...

Veysel yalınayaklı arabacı kopuğu, İstanbul külhânisiydi ama namuslu oğlandır.. Yolda helâlı olmıyan kızla bir kelime konuşmaz, elini eline değdirmez. Eidirnede arabasını doğruca Paşa Konağının önüne çeker ve Edirne paşasının huzuruna çıkıp ayağa düşer.. Paşa oğlanı dinledikten sonra.

— Bir de kızı görelim, dinliyelim...

— O garip.. Sen garip... Düğününüzü ben yapacağım! der..

İmam çağrılır, nikâh kıyılır; o gece de zifaf olur.

Arabacı Veysel gelinin yü-

zünden duvağı kaldırınca âfeti devran bir güzel kızla karşılaşır ama, Havuzlu Konağın sahibi Alacalı Mehmed Paşanın kızı değil!..

Bu kız, Gülbeyaza çehiz halayığı olarak alınmış Târânidil'dir, arabacının ayaklarına kapanır:

— Beni affet ve helâlın olarak kabul et Veysel Ağa!.. !.. der!..

Meğer küçük hanımı ile beraber arabacı güzeline âşık olan bu câriye, kurşuncu Bâhireden şüphelenmiş.. Gülbeyazla konuşurken kapı ardından dinlemiş.. ve kaçmak için kararlaştırılan günde, küçük hanımından evvel davranıp Çınarlıçeşme önüne gelmiş.. Tahmin ettiği gibi de arabacı güzelini bekler bulunca, arabaya atlamış..

İstanbulda da daha o gün arabacı Veyselin Havuzlu Konaktan bir kız kaçırdığı mahalle kahvesi dedikodusu olmuştu:

— İyi ki Gülbeyaz Bânû bir hoppalık yapmadı.. Meğer çapkın arabacı, câriye ile oynaşırmış.. Aslında yalın ayaklı kopuk paşa damadı olacak değildi ya...

Gülbeyaz Bânû da bir altın tas getirtmiş, Veysele verdiği gönlünü o tasa kusmuş.... Paşa babası da kâhyanın kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün oğlunu damad edinip hareme almış...

Beride ise, fıkır fıkır oynak ve dilbaz Târâmdili aguşuna basan Deli Veysel «Ne yapayım.. demiş.. kısmetim bu imiş!..»

Karısı bir gün:

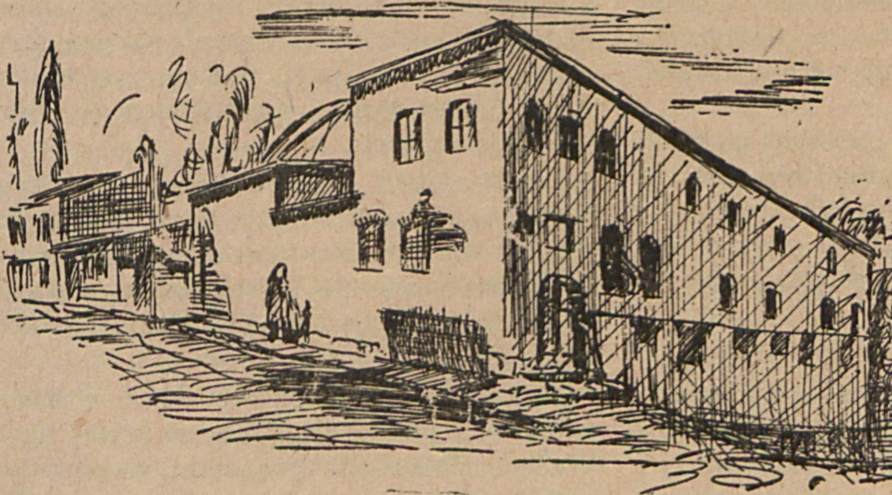
— Veysel Ağa.. demiş!.. Araba üstünde dahi saz çalardın.. düğün günü duvara astın, bir daha eline almadın.. ne olur, sen çalsan. ben de söylesem...

Deli Veysel boynunu bükmüş:

— Yosmam.. demiş.. o saz evvelce gelin kız, hanım kız diye öterdi.. şimdi soğan tuz diyor!..

ARABACILAR HAMAMI — Ayvansarayda, Loncanın üstünde, Yatağan hamamı sokağındadır; bir tek hamamdır; Yatağan hamamı adiyle de anılır. Bu satırların yazıldığı sırada 1938 denberi kapalı, bir dokuma atölyesi haline konulmuş, bu atölye de faaliyetini tatil etmiş bulunuyordu.

Hadikatül cevamiin kaydına göre Çelebi Mehmed Paşanın zevcesi ve Karahasanzade Mustafa Paşanın kızı Fatma Hanım tarafından yaptırılarak civarındaki Yatağan yahut Hacıilyas Mescidinin şadırvanı üzerine bina ettiği mektebine vakfetmiştir. Sonra malûm yollarla satılarak şahsî mülk olmuştur. Hamam olarak işleten son sahibi Hoca Şükriye (Ayşe) Hanımdır; bu kadından Münir Bey adında bir zat satın almış ve hamam yapı ve teşkilâtını bozmadan dokuma atölyesi yapmıştır; fakat iplik buhranı yüzünden tezgâhlar durmuş, o da, 1946 da adı tesbit edilemiyen Zonguldaklı bir zata satmıştır. Mahalleli, bu son sahibinin Arabacılar Hamamını tekrar hamam olarak işletmesini dilemekdir; semt gayet kalabalıktır. Vaktiyle gündüz kadınlara, pazar günleriyle geceleri de erkeklere mahsus olan Arabacılar Hamamında yirmi sene hizmet eden kıbti taifesinden natır Nazmiye, bu hamamın, padişahlardan birinin arabacıbaşısı tarafından yaptırıldığını söyledikten sonra, camekânda asıl hamama açılan orta kapının üstünde bir resim bulunduğunu kaydetmiş bu resmi de şöylece tasvir etmiştir: «Bir payton arabası.. Arabada Sultan Hanım.. Karşısında bir şehzade oturmuş, kırmızı fesi başında... Arabacıbaşı ayağa

Ayvansarayda Arabacılar Hamamı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

kalkmış, bir haremağası da elpence divan duruyor...» Mahiyeti ne olduğu tesbit edilemiyen bu resmin, hamamdan çıkarken Hoca Hanım tarafından alındığı muhakkaktır.

Hamamın yatağan külhanı sokağına açılan kapısı üzerinde de bir oyuk vardır ki, burada vaktiyle bir kitâbe taşının bulunduğu kuvvetle tahmin olunabilir.

Merhum Osman Cemal Kaygılı, «Çingeneler» adındaki derin tetkik mahsulü romanında, bir çingene düğünü alayını bu hamamın önünden geçirir:

«Loncadan Yatağan mahallesine ve oradan Eğrikapıya doğru bükülen daracık sokaklar binlerce seyirci ile iki tarafındaki evlerin pencerelerinden alayın üzerine çiçekler, lâvantalar, kolonyalar serpiliyor; eller çırpılıyor...».

1313 tarihli, imzasız ve hezel yollu yazılmış olup Yanyada bulunan bir zata gönderilen bir mektubun İstanbul havadisleri arasında şöyle bir bend vardır:

«Güzelin adı var, esmerin tadı diyen yadigâr Kıbrıstan gelirken Arabacılar Hamamındaki saçlı İbo'ya hediyesini unutmayıp şeddei müşeddidesi ile bir eşşek getirmiş:

Gerçi Kıbti idi ol servi sehi
Aşk anı kıldı gönül pâdişehi

deyip ruhi Fâzılı şad eylemiştir.»

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I; REK, Gezi notu.

ARABACILAR MESCİDİ — (B.: Atlama Camii).

ARABACIOĞLU SOKAĞI — Büyükçarşı sokaklarından Ağa Sokağı ile; Keseciler Caddesi, Sandal Bedesteni ve Mahfazacılar sokaklarının kesiştikleri üç yol ağzı arasında uzanır.

Bir araba iki yayayı alabilecek genişlikte taş yolun iki tarafında yirmi küsur ermeni mücevherat ve kuyumcu dükkânı vardır. Bol ışıkla aydınlatılmasına rağmen çarşının diğer yerlerine nazaran sessiz, gürültüsüz bir sokaktır.

İsmail Ersevim

ARABACIYAN (Mihran) — Türkçe şiirler yazmış olan bir Ermeni şairidir. Müteveffa İstepan Gurdiyan (1865-1944), 1935 yılı Yedikule Ermeni Hastahanesinin salnamesinde kaleme aldığı bir yazıda bu zat hakkında şunları yazmaktadır:

«Mihran Bidar Arabacıyan Fuzulî ile çok meşgul olmuştur ve ona nazîre gazeller yazacak kadar bağlılık göstermiştir. Divan ananesinden ayrılmamış, içli bir şair olmamakla beraber hayâli kuvvetlidir. Gazellerinde lisan ve vezin hataları pek azdır. Patrik Nerses Varyabedyan'a (1837 - 1884) bir kasidesi vardır.

Kevork Pamukcuyan

ARABAHMEDPAŞA YALISINDA İNGİLİZ ELÇİSİ VAK'ASI — On altıncı asır sonlarında bir rezâlet vak'asına sahne olmuş bir yalıdır; yeri kesin olarak tesbit edilemedi. Kahramanı Kraliçe Elisabeth'in İstanbula gönderdiği bir İngiliz elçisi olan rezâlet vak'asını nakleden vesikada, ki İstanbuldaki Başvekâlet Arşivinde Divanı Hümâyun defterlerinde bir ferman sûretidir, bu yalının Tophânede olduğu yazılıdır. O devrin Tophânei Âmiresinin sahil boyu Fındıklıya yaklaştığına ve yalıların da oradan başladığına göre Arabahmedpaşa yalısının da Fındıklıda olması gerekir diyebiliriz; nitekim bu vezirin Türbesi de Fındıklıda Güzel Sanatlar Akademisinin önünde idi, son îmar istimlâkleri arasında kaldırıldı; bundan da yalının orada, şimdiki Akademi veya Atatürk Kız Lisesi binalarının yerinde, hatta biraz daha Tophâne tarafında, bir zamanlar kolordu kumandanlığının iskân ettiği sahilsarayın yerinde olduğu muhtemeldir.

Onaltıncı asır sonbaharına doğru İstanbula gelen İngiliz elçisi William Harborne, İngilizlerin Arab Amed adını bozarak Rapamat dedikleri bu vezirin Tophânedeki yalısında yerleşmişti; nakledeceğimiz vak'anın kahramanı bu zâtin halefi olup aynı yalıda oturan Edward Barton yahut Burton (B.: Burton, Edward) dır.

Hicrî 1002 (M. 1598) Ramazanında, Tophâne müslümanları Divânı Hümâyuna bir arzuhal sunarak, semtlerinde Arabahmedpaşa Yalısında kira ile oturan İngiliz elçisiyle adamlarının yaptıklarından şikâyet ettiler; şöyle ki:

«Etrafına birtakım uygunsuzları toplamış olan elçi, gece ve gündüz envai fisk ve fücur edip fâhişeler getirtiyor, fesad ve şenaattan hali kalmıyordu. Yalıyı kaçkın esirlere bir yatak haline getirmişti ve hattâ adamları vasıtasiyle esir kaçırtıp saklıyordu.

«Namaz vakitlerinde tabıl ve zurna sesinden ezan işidilmiyordu, sûreti mahsusada çan çaldırtıyordu. Geceleyin, civardaki müslüman mezarlıklarına kazûrât döktürüyordu. Divan bunun bir çâresini bulmazsa halk yalıya ateş verip içindekilerle beraber yakacaktı».

Divanı Hümayun Tophanelilerin şikâyetine fevkalâde bir ehemmiyet verdi; Galata kadısına gönderilen bir ferman ile, mâhud elçinin ve adamlarının derhal yalıdan çıkarılarak Galatada kale duvarları içinde yerleştirilmesi emredildi.

Edward Buston o tarihte henüz yirmi altı yaşında bir delikanlı idi. Tophanedeki yalıdan çıkarılınca Heybeli Adayı Galata içine tercih etti, bu adada, uygunsuz takımından yârânı, bilhassa rum kızları ve oğlanları ile eğlencelerine daha rahat devam etti ve 1597 de otuz yaşında iken orada öldü, Heybeli Ada mezarlığına gömüldü.

Bibl.: Ahmet Refik, Hicrî Onbirinci asırda İstanbul hayatı; Ahmed Refik, Türkler ve Kraliçe Elizabet; A. N. Kuran, Türk - İngiliz münâsebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi; S. Evice, Not.

ARABA PİYASASI (Ramazan akşamlarında) — Yarım asır kadar evvel, eski Ramazanlarda, büyük şehrin başlıca hususiyetlerinden biri idi. (B. : Akşam piyasaları) Ahmet Rasim bu araba piyasalarını şöyle naklediyor: «1296, 1300 hattâ 1305 tarihlerinde (1880, 1884, 1889), Ramazan ile Kandillerde başlıca piyasa mahalleri Divanyolu, Bayazıd meydanı, Vezneciler, Direklerarası idi. Araba piyasası, iki keçeli tâbir edilen tarzda yekdiğerinin muakkib ve mukabili olarak gayet batî ileri, dönüş hareketleri ile icrâ olunur, yan kaldırımlar ma halekallâh dolardı. Filhakika kendisini bilen ne kadın ne de erkek böyle müthiş bir kalabalığa girmez, girenler de kendilerini akıntıdan kurtaramazdı... Arabalara kâğıt, mektup sarılı lâvanta, hattâ müzahrafat atış, — ekseriya fiyakacı kabadayılar tarafından icra edilen — arada sırada araba beygirlerinin dizginlerine sarılış, yol kesme, çevirme bu piyasalara has idi» (Muharrir bu ya).

Ramazan piyasalarında, kira arabalarının en temiz en güzelleri, bu piyasaların düşkünü beyler ve piyasa gülleri nazeninler tarafından haftalarca evvelinden peylenip tutulurdu; hemen hepsi konak arabasından farkedilemezdi. Sürücüler, seyisler de giyim ve kuşamına, kılık ve kıyafete fevkalâde dikkat ve itina ederlerdi.

ARABA SEVDÂSI — Recâîzâde Mahmud Ekrem Beyin romanı, edebiyatımızda ilk realist roman cereyanı üstadın bu eser ile başlamıştır. Yazılması 28 Ekim 1889 da bitmiş, Servetifünun mecmuasında tefrika edildikten sonra kitab hâlinde 1895 ve 1940 da iki defa basılmıştır.

1870 yılı mayısında «Çamlıca Bağçesi» denilen Büyükşehrin ilk parkının tasviri ile başlar, büyük bir kovana benzetir, bir kovan ki, arıların bal alacak çiçekleri de içindedir. Eserin kahramanı Bihruz Bey bir paşazâdedir, tek evlâd olduğu için üzerine düşülmüş, hususî hocalar tutulmuş, bilhassa fransızca öğrenmesi istenmiştir; Bihruz, öğrendiği bu yabancı dili sırası gelsin gelmesin türkçeye karıştırarak söyler, bu hal onun için garblılık, bir medeniyet ve ileri görüş anlayışıdır; yirmi üç yirmi dört yaşlarında, top sîmâlı, saz benizli, elâ gözlü, kara saçlı, az bıyıklı, kısaca boylu, güzel giyinmiş bir beydir. Serbest ve rahat hayatın eğlenceleri içinde büyümüştür, babası ölünce anası ile kendisine yirmi sekiz bin altınlık bir miras kalır, kışın Süleymaniyedeki konakta, yazın Çamlıcadaki köşkte otururlar; Keşfi Bey adındaki arkadaşı ile arasıra Beyoğlunun eğlence yerlerine, Kâğıthâneye ve Çamlıca Bağçesine giden Bihruz kendini büsbütün sefahate verir. Bütün zevki herkesten şık giyinmek ve pek lüks olan kupa arabası ile mesirlerde dolaşarak kendisini herkese göstermektir. Avuç avuç paralar harcar; tecrübesiz ve bilgisiz bir kadın olan ve Bihruzu çok seven anası şımarık gencin çılgınca masraflarını dükkânlar ve evler satarak, yetmeyince onlara mücevheratını da ekliyerek karşılar.

Bihruz bir gün Çamlıca Bağçesinde Periveş adında bir genç kadına rastlar. Fettan kadın Bihruzu bir hamlede büyüler, göz kaş işâreti derken havuz başında birleşirler, aşık sohbetlerinden sonra gelecek cuma için randevulaşırlar. Bihruz bu kadını hayalinde büyüte büyüte bir prenses gibi görmeye başlar, hakikatte ise Periveş, kayıkcı esnafından Sakin Ağanın kızıdır, arzuhalci Mağmum Efendinin karısıdır, babası ölmüş, kocasından ay-

rılmış, şimdi, Çengi Hanım adında bir muhabbet dellâlının elinde bir fâhişedir. Haftayı heyecan içinde geçiren Bihruz sözleşme günü lüks arabası ile bağçeye gider, kızın arabasına bir mektup atarak uzaklaşır. Fakat o günden sonra Periveşi bir daha göremez, iki ay beyhûde aramalarla geçer. Kış yaklaşınca annesi ile ev halkı Süleymaniyedeki konağa döner, Bihruz fransızca hocası ve bir iki hizmetçisi ile köşkte kalır. Bir gün İstanbula geçmek üzere Üsküdar iskelesine indiğinde vapuru kaçırır, fakat kaçırdığı vapurda Periveşi görür, hemen bir sandala atlıyarak vapuru takip eder (Bu kısacık pasaj o zamanki Şirketi Hayriye vapurlarının sür'atini gösterir); Köprüye geldiği sırada vapuru boşalmış bulur. Eski arkadaşı Keşfi Beye koşar, Keşfi:

— O gördüğünüz Periveşin ablasıdır, kardeşine pek benzer, Periveş Öleli aylar oldu.. der.

Bu kara haber Bihruzu son derece sarsar. Aradan aylar geçer. Bir ramazan günü Direkler arasından geçerken yayalar arasında bir kadının yanında Periveşin ablasını görür, takip eder, bir ara sokağa saptıklarında yaklaşır, iki kadının arasına girer, Periveşe olan aşkını ve onun ölümünden duyduğu büyük acıyı anlatır, mezarını ziyaret etmek istediğini söyler. Aralarında şu konuşma geçer:

— Besbelli çok sevdiğiniz için öldürdünüz..

— Ah.. ben mi öldürdüm?.. Onun için ben her dakika ölmeğe hazırdım... Gözüm dünyayı görmüyor.. povr anj!..

— Şimdi görseniz hemşiremi elbet tanırsınız, değil mi?..

— Ah.. ne demek efendim, ne demek.. hiç tanımaz mıyım?..

— Hele yüzüme bir iyi bakınız.. sakın hemşirem sandığınız ben olmıyayım..

— Ah.. ne kadar benziyorsunuz..

— Beyefendi, beni anam bir dâne doğurmuş, ne hemşirem var ne de biraderim!..

— Ah.. gerçek mi söylüyorsunuz, emposibl...

— Bahçede hemşiremle gördüğünüz hanım da bu hanım değil mi?.. Periveşin önü sıra giden Çengi Hanım bu aralık arkasına dönüp istihza âmiz tebessümle:

— Küçük bey ihtiyar olmadan benim gibi bunamış galiba.. dedi.

Bihruz Bey Çamlıca mülâkatı gününden kulağında kalan sesi pek iyi tanıdı.

— Ah... mil pardon.. kabahat benim değil, Keşfi Bey söyledi, işte, işte o beni aldattı...

— Zararı yok, bari bundan sonra sevdiklerinizi çabuk mezara göndermeyin...

— Ah.. pardon, fakat niçin landon'unuzla gezmeyip de böyle yayan geziyorsunuz?

— Nasıl lando?

— Hani sizi bağçede ilk gördüğüm günkü güzel ekipajınız.. süslü arabanızla gezmeli değil misiniz?

— Hâ.. o araba bizim değildi, kira ile tutmuştuk...

— Vah vah...

— Ey.. ya sizin sarı fayton ne oldu?..

— Onu alacaklı zabtetti.. şey... Kandorakiye bıraktım...

— Yazık!..

Birdenbire Bihruz:

— Aman lando geliyor.. pardon!..

dedi, geldiği tarafa döndü, koşa koşa gitmeye başladı. Periveş ile Çengi Hanım gülerek yollarına devam ettiler...

Araba sevdası böylece biter. Eserdeki dil pek eskidir. Üslub canlı değildir, roman, hareketsiz denilecek kadar durgundur, fakat Bihruz Bey hakkındaki alâka eserin başından sonuna kadar artan bir merakla okuyucuyu sürükler, eseri okuyan sıkılmaz. Bihruz Beyin portresi pek iyi çizilmiştir. Eserdeki konuşma şahısların mevkiine, tahsiline göre tertiplenmiştir. Fikirler, duygular, tasvirler hep ölçülüdür. Realist anlayış eserin bütününe hâkimolmuştur.

Ali Nüzhet Göksel

ARAB ASILLI TÜRK HARFLERİ (İstanbul Matbaacılığında) — Ne kadar hazin bir hakikattir ki millî kütüphanemizde bütün safhalariyle bir Basın = Matbuat tarihimiz yoktur. Bu tarihi tedvin edebilecek neslin güzideleri de âhirete göçmüşlerdir. Bundan sonra hangi himmet sahibinin ne yapabileceği bilinemez. Bu azametli mevzuu bütün hurda teferrüatiyle kavrıyarak bu yolda son çalışan salâhiyetli kalem sahibi eşsiz büyük üstad Ahmed Rasim Bey olmuştur (B.: Ahmed Resim); ne kadar ağlansa yeridir, onun da ömrü vefa etmemiştir. Türk Matbuat Tarihi müsvedde-

leri varislerinden kimin elinde kalmıştır, meçhulümüzdür.

İlk Türk matbaası Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed Efendinin himmeti ve İbrahim Müteferrika'nın eli ile Sadrâzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın himayesinde, Şeyhülislâm Abdullah Efendinin Hicrî 1139 Milâdî 1727 tarihli fetvâsı ve devrin padişahı Üçüncü Sultan Ahmedin bu fetvaya dayanan hattı hümâyunu, fermanı ile kuruldu (B.: Said Mehmed Paşa, Yirmisekizçelbebizâde; İbrahim Efendi, Müteferrika; Abdullah Efendi, Yenişehirli; Ahmed III).

O tarihten memleketimizde Lâtin asıllı Türk harflerinin kabulüne kadar geçen iki asir boyunca Türk matbaalarında Arab asıllı Türk harfleriyle kitap ve gazete basılmıştır. Bu iki asır içinde sadece Türk matbaasında kullanılan çeşitli harfleri tesbit etmek bir ömrü dolduracak azametli iştir. Arab - Türk harfleriyle nesih, sülüs, tâlik, kûfî ve rik'a gibi çeşitli yazılarda harfleri matbaa sistemine uydurmak çok zordur; Arab - Türk harflerinin Lâtin - Türk harflerinden ayrıldığı nokta birinin sağdan sola, öbürünün soldan sağa yazılması değil, birincisinin hurûfi muttasile (bitişerek yazılan harfler), ikincisinin de hurûfi munfasile (ayrı ayrı yazılan harfler) olmasıdır.

Türk matbaacılığında harflerin cüssesi, vücut büyüklüğü aslı italyancadan alınmış «punto» tâbiriyle tesbit edilmiştir: 6 punto, 8 punto, 10 punto... gibi.

Puntosu bir tarafa bırakılarak Lâtin - Türk yazısında matbaa için bir harf alır isek, meselâ « c » harfi.. matbaa yazısı için biri büyük (majüskül), diğeri de küçük (minüskül) iki harf yapmak kâfidir. Bunun Arab - Türk yazısında karşılığı olan «cım» harfini alırsak matbaa yazısı için yalnız cım, başta cım, ortada cım ve sonda cım olarak en az dört parça harf lâzımdır gibi görülürse de Arab - Türk matbaa yazısında bu harf bu suretle, harfleri mürettip tarafından el ile toplanarak dizilen bir matbaa tasavvur edersek Lâtin - Türk harfleriyle alfabede harf adedince 27 harflik, büyük ve küçük olarak da bunun bir misli 54 harflik bir hurufat kasası kâfi iken Arap - Türk harfleriyle meselâ nesih yazı üzerine her hangi bir puntoda matbaa hurufat kasası 400 gözü aşar. Yani nesih yazı ile matbaada her hangi bir metin basmak için 400 küsur parça harf dökülmüştür. Arab - Türk harflerinde, bir hattatın, yazının estetiğini bozmadan matbaa sistemine uydurması çok ince bir hesap ve ayrı bir sanat işi olmuştur. Hattatın kaleminden çıkmış o harfleri madenden kalıplarını yapmak ve dökmek de, ayrıca bir ince dökümcülük işi, güzel sanatlardan bir iş olmuştur. İşte iki asır boyunca Türk basınına büyük hizmette bulunmuş olan bu hattatlar ve bu ince dökümcüler kimlerdir? Bazısının sadece isimleri kalmış ve çoğu mazinin karanlığında kaybolmuştur.

Büyük Ahmed Rasim hayatının son günlerinde işte bu meseleler üzerinde uğraşıyordu. Üstadın rumî 1340, milâdî 1924 yılında Vakit gazetesinde çıkmış «24 Punto Kûfî Yazı» başlıklı bir makalesini yirmi beş yıldanberi, bu Ansiklopedimizin bu maddesinin tek kaynağı olarak saklamışızdır. Aynen naklediyoruz:

«Müdevven bir Matbaa Tarihimiz yoktur. Senelerdenberi okuyup araştırarak, mesmuat, meşhudat, hatırat namları altında gazetelere, mecmualara yazmış olduğum muhtelif makalâtı bir araya getirerek kariben birinci cildi intişar edecek olan «Şair, muharrir, edîb..» namındaki eserimde de böyle bir tarihi besliyecek malûmatın yalnız bazı aksamı mevcuttur.

«Gazetelerimiz de bu hususta gayet lâkayıttır. Matbuat Tarihine dair ne vakit bir makale yazıp götürsem eshabı imtiyaz mırın kırın ederler. Biz de bu tarihin sahiplerindeniz, rica ederiz, ona dair ne bulursan getir, dercedelim, demezler. Arzettiğim hatıratı bile kitapçı nâşir, benim zorumla bastı.

«Elde bulunan malûmata göre bizde matbaacılığın tarihi tesisi 1140 ıncı senei hiçriyeye müsadiftir. Sultan Ahmed sâlisin 1139 senei hicriye zilkadesi evasıtı tarihli ve Şeyhülislâm Abdullah Efendi fetvasiyle müveşşah hattı hümâyunu bizde tarihi matbuanın mebdei ittihaz olunabilir. Bu hattı hümâyun mucibince İstanbulda Sultanselim civarında İbrahim Müteferrikanın hanesinde bir matbaa tesis edilmiş ve bu matbaa ilk defa olmak üzere «Van Kulu» nam lûgat kitabını basmıştır.

«Garbte matbaacılığın mucidi addedilen meşhur Gutenberg 1440 senei milâdiyede

ربيع الاخر ٢٧ — تشرين اول ٣٠

درسعادت ايچون
فيئات

بريللغى	التى ايلغى
١٥٠	٨٠

٣ — برنسخه سى
٣ — اعلانات سطرى

﴿اعلاناتك تكرارنده فيئاتى دخى تنزل ايدر﴾

سنه ١٢٧٧ — نومرو ٤

طشره ايچون
فيئات

بريللغى	التى ايلغى	(درسعادتدن
١٧٤	٠٩٢	قرق ساعت يره قدر
١٩٨	١٠٤	يوز ساعت يره قدر
٢٢٢	١١٦	يوز ساعتى متجاوز يره قدر

﴿طشره فيئاتنده پوسته اجرتى ضم اولنمشدر﴾

﴿١٢٧٧﴾

اشبو غزته احوال داخليه وخارجيه دن منتخب بعض حوادثى ومعارف وصنايع متنوعه ايله تجارت وسائر مواد نافعه يه متعلق مباحثى شامل اولديغى حالده شمديلك هفته ده بركره بازار كونلرى چيقار — بوكا آبونه يعنى برمدت معينه ايله مشترى اولمق مراد ايدنلر درسعادتده ايسه بالذات وياخود بالواسطه وا كر طشره ده ايسه بالواسطه ويا بالتحرير اسم ورتبه ومأموريتلريله محل اقامتلرينى (استانبولده باغچه قپوسنك تمام اوزرنده اولان ترجمان احوال باصمه خانه سنه) بيان ايتك لازم كلور — فيئاتى كناره ده جدول مخصوص ايله كوسترلمشدر — نشر اولنمق ايچون معارفه دائر مباحث وعمومه فائده لى حوادث كوندرن اولورسه قبول اولنور — كتاب وسائره طبع ايتدرمك استيانلر مطبعه مذكوره ده اهون بها ايله باصديره بيلورلر

حوادث داخليه

﴿استانبول وقوعاتى﴾

توجيهات

رتبه اولى صنف اولى ايله تجارت مستشارلغى خارجيه مكتوبجيسى سابق سعادتلو سرور افندى حضرتلرينه

خارجيه مكتوبجيلغى رتبه اولى صنف ثانيسيله سعادتلو كنعان بك افندى يه

جهاز مزده جى اولكى حرم همايون تبردارلرندن سليمان اغايه

جهاز مزده جى ثانيلكى قصر همايون بكجى باشيسى حسين اغايه

شام ايالتى قپو كتخدالغى ترجمه اوطه سى خلفاسندن عزتلو صبرى افندى يه

مراى بحريه دن قپودانه همايون سعادتلو محمد پاشا حضرتلرينه اوستريا دولتى طرفندن قومانتورلك رتبه سنك برقطعه معتبر نشانى ايله طائف وابور همايونى سواريسى على بك ايله ليمان رئيسى ديكر على بكه دخى شواليه لك رتبه سندن برر قطعه نشانلر اعطا قلنمشدر

درسعادتده مقيم ناپوليتان مصلحتكذارى موسيو (حونوت) غايته يه عودت ايلمسى دولت متبوعه سى طرفندن بالتلغراف امر واشعار اولنمش اولديغندن قونسلوس وكيلى موسيو (استللا) ايله برابر موسى اليهك برقاچ كون اقدم درسعادتدن حركت ايتمش اولديغى وسفارت مزبوره ايشلرى باش ترجمانه حواله اولنمش ايدوكى خبر الينمشدر

مجموعه حوادث نام ارمنى غزته سندن عينا النان بر بنددر

بكن هفته پاريسدن كلان تلغراف خبرينه نظرا استقراض بندى ديو يازمشدى پرشنبه كونى بر ملت غزته سى دخى بو خبر صحيحه چيقمدى دير نه يزم يازديغمز تكميل طوغر يدر نه آنك لكن آنك بكلشى يزدن بيوكدر يازديغمز وقت استقراض واقعا اولمش تمش ايدى فقط پاريسده شو شرط يا بو شرط ايله پاره ويره جك برقونپانيا حاضر ايدى لكن شرطلر بالاطراف باب عالى يه معلوم اولمديغندن احتمالدر باب عالى بو شرطلرى قبول ايتزدى واووقت استقراض تمش اولمزدى شمدى ايشيديورزكه بكن بازار كلن وابور ايله بو شرطلرك صورتى پاريسدن كلمشدركه بوراده امضا اولنوب تكرار پاريسه كوندريله جكدر واوراده تشرين ثانينك اون بشندن اعتبارا اعلان اولنه جقدر شمدى يه دكين بو شرطلر قبول اولنمامش ديه جك برسببمز يوقدر وكندى اعتقاديمزه قالورسه استقراض بوراجه دخى تمشدر مأمول ايدرز وايماوززكه وقوعات بزى تصديق ايده جكدر لكن بعضيلرى ظن ايدرسه كه استقراضك بنديكى كون بورايه آلتون ياغه جق اوده مأمول دكلدر استقراض حصه حصه اولوب صاتيلور وتقسيط تقسيط ويريلور وانجق برسنه ده ارقه سى آلنور بوجمله ايله استقراضك بنديكى كون هرقاچ مليون ليرا ايسه او قدرشى حاضر الجه صايلور

ملاحظه

٢ نومرولو غزته مزده دولت عليه نك امور ماليه سنجه بعض اصلاحات دردست تسويه بولنديغى وبونك ايكى شيدن عبارت اولديغى حالده اولكيسى اولان خارجدن نقود الارزمعك تدارك حقنده جانب سلطنت سنيه دن تدابير لازمه يه تشبث بيورلمش اولديغى بيان ايتديكمز صره ده ايلروده بونلرك تفصيلاتى دخى اعلان ايدرز ديو وعد ايتمشدك بودفعه دولت عليه نك ايتمش اولديغى استقراضه متعلق برخبر رسمى هيچ برغزته يه هنوز ويرلمش اولديغى جهتله بونك معاملات ايجابيه سى تكميل اولوب اتمه سى آعقه باشلانجيه قدر واقعا سكوت ايتمك لازمه دن ايدى مادامكه ارتق ارمنى وروم غزته لرى بونه دائر مباحثات نشر ايده رك نشر آفاق وديكر طرفدن دخى خلق بو خصوصك معنى ييلمكه آشورى مرتبه مراق ايتمكده بولنمش ايكن بزدخى حفظ سكوته دوام ايتمش اولمق اولسان استقراضك اصلى تصديق ايتمش اولورز شو ملاحظه يه مبنى تفصيلات وشرائطنى بنه ايلرويه براقه رق شمديلك استقراض مذكورك بالكز درعهدت اجرا بولنديغى بيان ايله اكتفا ايدرز

اون درت كون اول بيروتدن حركت ايتمش اولان قفچيه نام وپاپور تقريبا بوزبيك عساكر شاهانه ايله پرشنبه كونى آستانه يه مواصلت ايتمشدر.

شامدن رودوسه نقل اولنمش وايكنجى صنف مجرملردن بولنمش اولان مكز كشبنك مؤيدا كوركه قونلسيون درعليه يه كوندرلمسى خارجيه ناظرى دولتلو فؤاد پاشا حضرتلرى طرفندن اشعار

تفرقه

عرتلو شناسى افنديك ايجاد طبعى اولان قومديانك ايكنجى ذيلى

(بكن هفته كى ٣ نومرونك تفرقه سنه مربوطدر)

اخطار

نقطه : سوز نهايتنه علامت اولور

﴿ايكنجى فصل﴾

مشتاق بك — زيباطوطى — جبه قادين

ابو القلقه — باتاق اسه [مخلعل]

ابو القلقه (باشنده برداداده ايله تبديل قيافت ولسانيله عينلرى جانلانه رق وقافلرى پانلانه رق) — صانكه برتلاش ايله يى بوپله اويقودن قالديروبده كتير بمه نك نه معناسى وار اوزنه اويوتسه چيقار كبى باقك شوقيافتمه [ما] عيب كورلتوكز تولويور

زيباطوطى (اتلريسنك اوك اتكيله باشنى اورتمش اولديغى حالده ابو القلقه نك الني اوپر) — اماناافندم كوبكى اوله جق شو حريف امنه يه ديله يه آلديغى خانمى شمدى استه يور بتون صاچى باشى يولدى اوشوبله طورسون يتكه قادينه بكا بر سويلمديكى ادبسزلك قالمدى

سزه نقل ايتمكسه اوتانيورم

ابو القلقه (مشتاق بكه) — واى ناموسسز واى

مشتاق بك — افندم كرم ايديكز بنده كزده يلديكم قدر حقيقتى سزه آكلاته يم

ابو القلقه — سن صوص سفيه قادين ننك كبى بيچاره خاتون يالانمى سويليه جك

زيباطوطى — افندم بوقزى مطلقا آلمه ليدر

ابو القلقه — آلمه لى با آلمازسه عرضنه لكه سورمش ديمك اولور (محله لى يه) اويله دكلمى قومشولر

محله لى — هاى هاى

مشتاق بك — آه نم افندم بونده برياكاشلق وار زيرا بكا نكاح ايتديكزقز بو دكلدر بونه بكوكيدر بن اونى استه دم

ابو القلقه — حيرسكا نكاح ايتديكم بيوك قيزدر

مشتاق بك — دكلدر

ابو القلقه — واى سن تى دمالابى چيقار يورسونه بونه يوزسزلكدر

باتاق اسه — افندى يليو ميسكز كبى بونك دها بيلمن نلرينى يلورن طورك سزه ديمه ويرين بكبى اولديغمدن ايچون كيجه رى محله ده طولانوركن بوكا چات باتچاق صوقاق اورته سنده اراست كليورن بركره كديجكه زه دن كليو سون ديه صورا جق اولدم بكانه قارشولق ويرسه ابو تراتور (باترو) دن كليون ديمسونمى يوبنى مسخره لنه آلمه دكلده نه ديمكدر باقك شو اخفه

مشتاق بك — واى فراستلى آدم واى

باتاق اسه — فرس آتلو آدام سنسن اوغلان حيوان بكا قونو الاف سويليوب طورمه شمدى سكا وانقين ديه بى غوسترين

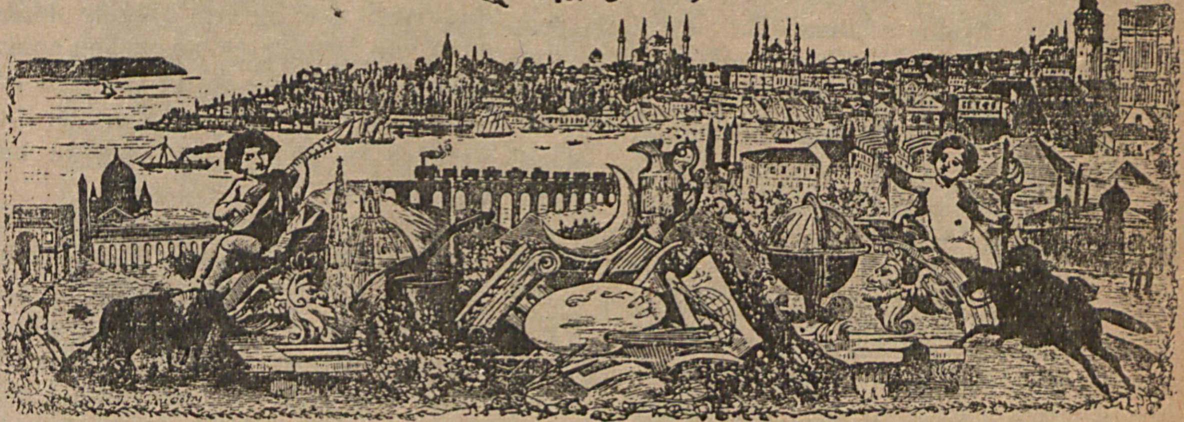
Araboğlu harfleri ile basılmış gayri resmî ilk türkçe gazetesi «Tercümânı Ahvâl».

مصوّر مدنیت

١٢٩١

هفته‌لق جریده

{ ٢٩ ذی القعده ٢٣ } اداره‌سی وزیر جاده‌سی ٤٦ { ٢٠ کانون اول ٢٩٠ }

{ دفعه ١٣ } { صاحب امتیاز عارف افندی } { استانبولده جمعه کونلری نشر اولنور } { اداره مأموری لطفی افندی } { سنه }

{ نجابتلو دولتلو محمود جلال الدین }

{ افندی حضرتلری }

جلوس میامن مأنوس حضرت
خلافتپناهینک ایکنجی یعنی
١٢٧٩ سنه‌سی مطلع دولتدن مانند
مهپارهٔ اقبال جنبش نمای آسمان
اجلال واولیله برهمای سعادتک
مصادفت شهودی مناسبتله اوسنه
عموم ملت عثمانیه ایچون حقیقة
برسال همایون فال اولمشدر .

نور حدقهٔ دولت وپرتوفروز باصرهٔ
شوکت شهزادهٔ جوانبخت
حضرتلری پیرایه‌بخشای قماط
عزوحشمتله سن نجابتپناهیلری یدی
یاشنه رسیدهٔ کمال اولدقده شهنشاه
قدر قدرت وشهریار آسمان سریرت

{ دولتلو نجابتلو محمود جلال الدین افندی حضرتلری }

ولی النعمت عالم افندمز
حضرتلرینک جنود نصرت موعود
پادشاهیلری حقنده ابذال عاطفت
خسروانه‌لرینک نشانهٔ علیه‌سی
اولمق اوزره عساکر خاصه مشیر
معالیسمیری دولتلو نجابتلو یوسف
عزالدین افندی حضرتلریله عساکر
بریهٔ شاهانه‌لرینی قریامین فخر
وبهجت یوردقلری مثللو دولتلو
نجابتلو محمود جلال الدین
افندی حضرتلریله دخی جیوش
دریا خروش بحریهٔ شاهانه‌لرینک
مستغرق لجهٔ سرور ومسرت
اولملری حقنده ارادهٔ اصابت
افادهٔ حضرت کیتی ستانیلری سانحه
پیرای ظهور وصدور اولەرق

{ ترجمهٔ حالی صحیفه ٩٧ }

{ سباخ فطوغرافیا خانه‌سندن آلنمشدر }

Mühendisyan harfleri ile basılmış ilk Türk mecmuası «Musavver Medeniyet».

yani tarihi Hicretin 844 üncü senesinde icadkerdesini iptidaî bir halde meydanı istifadeye vaz'a muvaffak olabildiği için memleketimizde bu san'atı güzidenin 296 sene yani üç asır sonra teessüs etmiş olduğu anlaşılır.

«İşte bu vaziyetin evailine dair mevcut olan ve hududu rivayatı aşamıyan malûmat arasında da hurufatçılığa, makineciliğe, hakkâklığa, hattatlığa mürettipliğe, mücellitliğe ve bunların şuebat ve müteferriatına ait belli başlı malûmat yoktur. Halbuki bu sanatların cümlesi de matbaacılığın ayrı ayrı temellerinden mâdutdur. Matbaacılık hiç bir zaman bunlarsız teessüs edemez. Hakikat hal böyle iken bir matbuat tarihinden ancak müellif ve muharrir, bir dereceye kadar şair, edîb, terâcimi ahvaliyle gazete, risale adları koleksiyonu anlarız.

«Düne gelinceye kadar matbaalarımızda kullandığımız harflerin envaı şöyle idi (Üstadın verdiği şahıs isimleri bu harfleri döken sanatkârlardır):

6	punto	nesih	(Müteveffa Mühendisyan Efendi)
8	»	»	(Hâfız Efendi Merhumun)
12	»	»	(Haçik Efendinin)
14	»	»	(» »)
16	»	»	(Müteveffa Mühendisyan Efendi)
24	»	»	(» » »)
36	»	»	(Haçik Efendinin)
16	»	Siyah	(» »)
24	»	»	(» »)
18	»	Rik'a	(» »)
24	»	»	(Müteveffa Mühendisyan Efendi)
36	»	»	(Haçik Efendinin)
18	»	Tâlik	(Müteveffa Mühendisyan Efendi)
24	»		(» » »)
18	»	Harekeli	(Haçik Efendinin)
24	»		(Müteveffa Mühendisyan Efendi)
12	»	Kûfi	(Haçik Efendinin)
16	»	»	(» »)
48	»	»	(» »)

«Bugün ise nümunesini gördüğümüz 24 punto yeni bir tahtı kûfi ile envaı hutut yirmiye baliğ olmaktadır (B. : Ahmed Nazmi Bey). Bu 24 punto kûfi yazı meşâhiri sanatkâranımızdan pul ve hattı kûfi mütehassısı Ahmed Nazmi Bey tarafından tersim edilmiş ve hurufatçılıkta üstad olan hakkâk ve hurufatçı Haçik Kevorkiyan Efendi tarafından hakkedilip dökülmüştür. Şu halde kûfi üzerine dört nevi hattımız mevcut demektir. Yeni hat gayet metbu ve kûfi hututu mütenevvianın en açık, en lâtif tertip ve istifinde olup rûhi Ebuzziya'yı şâd edecek mertebede nazre ârâdır.. Bundan mâda 24 punto olmak hasabiyle nesih 24 punto yazılarımızla yeni bir arkadaş zuhur ederek hututu İslâmiyenin en kadîmi bu suretle çoğaltılmış oluyor.

Ve Haçik Efendi bu yeni hat ile on nevi hat sahibi bulunuyor. Malûm olduğu üzere hattı kûfi İmam Ali (Radıyallahü anhin) eseri icadı olduğu mütevatirdir. Bundan evvel Araplar (Hattı Anbârî) denilen bir hat kullanırlarmış ki bir harfinin çizgisini bile görmedim.

«Oğlunun hattıdesti ile bende mevcut olan tercümei haline nazaran Haçik Efendi 1856 tarihi milâdîsinde İstanbulda Balat mahallesinde doğmuştur. Demek Sanatkâr altmış sekiz yaşındadır (1924 de). çocukluğunda Balat Ermeni kilisesi mektebinde tahsile başlamış ve on üç yaşında iken Vezir Hanında bir hurufat dökümhanesi sahibi olan Arslanyan Dikran Efendi yanına çırak girmiştir.

«Arslanyan Dikran alil vücut olmakla aradan biraz müddet mürurunda dökümhanenin umuru hususunu Haçik Efendiye devretmiş ve 1880 de bu dökümhaneyi tamamen kendisine satmıştır. Haçik Efendinin beyanatına göre çıraklığında yalnız Araboğlu diye meşhur Ohannes'in on altı puntoluk hurufu mevcut olup bununla kitap tabolunurdu (B. : Araboğlu, Astvadzadur; Araboğlu, Boğos; Araboğlu, Ohannes) meşhur mühendisyan bir kaç sene sonra maruf 24 punto nesih hurufu hak ve isaga etmiş ve yine bir müddet sonra bu hattın 16 puntoluğunu da dökerek yeni bir tarz icadı ile Araboğlunun 16 puntoluk yazısı battal olmuştur. Her ne kadar Araboğlunun oğlu Artin hakkâk İstavraki namında birine 12 puntoluk bir nesih hat hakettirmiş idiyse de bu yazı Mühendisyan'ın 16 puntoluk yazıları yanında pek çirkin göründüğünden Haçik Efendi bu 12 puntoluk yazının kalıplarını yeniden hak edip dökerek el'an kullandığımız 12 puntoyu meydana çıkarmıştır.

«Haçik Efendi der ki:

Matbaacılıkta yalnız nesih hurufun istimali gayri kâfi geliyor ve türkçe yazı tenevvü edemiyordu. 12 puntoları bitirdikten sonra bir rık'a yazı çıkarmayı emel edinerek bir çok müşkülât ve mütemadiyen sarfı mesai ile nihayet birinci defa olarak 18 puntoluk rıkayı vücuda getirebildim. Bu yazı mektebi Sultanî ve Darüşşafaka hüsnü hat muallimi, Matbaai Osmaniye hattatı merhum İzzet Efendi-

Türkiye Klişehanesi

Geçen asır ortasında Boğaziçinden bir manzara
(W.H. Bortlett'den Sabiha Bozcalının eli ile)

Nurgök Matbaası

nindir. Mühendisyan beş altı sene sonra idi ki önce 6 puntoluk nesih ve onu müteakip 24 puntoluk rık'a hurufatı hâk eylemiştir. Mühendisyan'ın 16 ve 24 punto yazıları ince olmak hasabiyle «siyah» tâbir ettiğimiz kalın görünen diğer nevi 16 ve 24 punto yazıları da biraz sonra yapıp döktüm ki 16 punto siyah yazının şiddeti lüzumunu bana ilk ihtar eden İkdam gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Beydir. 18 ve 24 punto tâlik yazılara gelince Mühendisyan bu iki hattı Sultan Mecid devrinde dökmüş idi. İstimalinin ve tertibinin gayet güç olması hasabiyle 24 punto tâlik yazılar Matbaai Âmirenin bir köşesinde metrûk ve münsî bir halde kalmış idi. Merhum Ahmed Midhat Efendinin matbai mezkûrede müdüriyeti esnasında bu yazıların tadilini ve kabili istimal bir hale vaz'ını emretmekle 8 havadan ibaret olan hurufu mezkûreyi 6 havaya tenzil ettiğim gibi parçalarını da iki bin iki yüzden bin altı yüze indirdim. Şimdi nispeten kolaylıkla kullanılmaktadır. Mithat Efendi bu tadilâttan pek ziyade memnun olarak o zaman Maarif Nezaretinde bulunan Zühdü Paşa merhuma keyfiyeti takdiren bir tezkere yazdı. Zühdi Paşa da mükâfaten bir Dördüncü Mecidî nişanı inha ettiyse de nasılsa sonu çıkmadı idi. 1895 den 1908 e kadar 13 sene zarfında devri istibdadın kahrına uğrayarak yalnız Mektebi Sanâyide icrayı sanat etmeğe mecbur oldum. Hurufatçılık bir irade ile bu mektebe nakledilmiş ve sıkı bir kontrol altına alınmış idi. Bu sebeple yeni çeşit yazılar hâk ve dökümünü düşünemezdim. Meşrutiyeti müteakip mektebi mezkûru terk ederek İkdam gazetesinin ilk defa çıktığı Reşidefendi hanında şimdiki Garoyan matbaasının yerine naklettim. «Tâdili Hurûf Komisyonu» teşekkül edince o zamana kadar henüz müstamel olmıyan kûfi huruf üzerine sarfı zihin ederek 16 puntodan ve 42 parçadan ibaret olan kûfi 1909, andan sonra 36 puntoluk nesih hurufu ancak bir senede hâk ederek 1910 da piyasaya çıkardım. Bu icadımdan bütün gazetler memnun göründüler. Makale başlıkları, mühim havadis unvanları için pek ziyade işe yaradığı gibi klişe yaptırmak masrafından da kurtuldular. 12 punto kûfi huruf 1912 de tamam oldu. 1917 de Maarif Nazırı bulunan Şükrü Beyin teşvikatı ile 36 puntoluk rık'a hurufu da hâk ve imal ederek bu defa Dördünücü Mecidî nişaniyle taltif edildim. Bundan bir sene evvel de matbaai Âmire Müdürü sabıkı Hamid Beyin vesatatiyle Manbai mezkûreye sebk eden hidematıma mükâfaten Üçüncü rütbeden bir Maarif madalyası almış idim. Elhasıl bu yolda devam ederek 1918 de 14 puntoluk nesih, 1922 de 48 puntoluk kûfiyi vücuda getirdim. Bütün bu yazıların hem çelik, hem bakır kalıpları nezdimde mevcuttur.

«Görülüyor ki sanatkâr üstad boş durmamış ve bugün de bize böyle bediî bir hat ihda eylemiş, altmış sekiz yaşında olduğu halde mütemadiyen sarfı mesai etmekte bulunmuştur. Hattâ bu sai mütemadî semeresidir ki 48 puntoluk bir nesih hurufun kalıplarını ikmal etmiş ve bunların yalnız dökümü kalmıştır. Rık'a hattı icad ettiği zaman yirmi dört yirmibeş yaşlarında olduğuna nazaran Haçik Efendi kırk kırk iki sene sonra on on bir türlü huruf mucidi olmak üzere Türkiye Matbuatı arasında temeyyün ediyor. Kendisini her veçhile sezavârı tebrik görür ve kendisini Türk erbabı kalemine Türk Matbuat tarihine bu meziyeti nadiresiyle takdim ederim (13 Ağustos 1924, Vakit Gazetesi)».

Ebussuud Caddesindeki infilâk faciasına kadar bu ansiklopedinin birinci cildini teşkil eden 576 sahifesini bağlamış olan Tan Matbaasının kitap kısmı Ser mürettibi ve Türk Basınının yüz akı işçilerinden Ahmed Rahmi Usta bize Arab asıllı Türk harflerinin bir matbaa kasası şemasını vermiştir. Bu şemanın İstanbul Ansiklopedisinde tesbiti Türk Basın Tarihine nâçiz bir hizmetimiz olacaktır.

O eski Türk harfleri devrinde dört yüz parçayı aşan matbaa yazısında, şemada görülecektir, harflerin muhtelif şekilleriyle kompozisyonlarının ayrı ayrı isimleri vardı; bu isimlerin, eski Türk yazısını matbaa sistemine uyduran hattatlar tarafından mı, harfleri hak edip döken sanatkârlar tarafından mı konduğu veya onları her gün ellerinden geçiren, ömürleri boyunca o küçük maden parçalariyle yoğurulan mürettipler tarafından mı verildiği meçhuldür; bu isimler de unutulmuş, kaybolmuş gibiydi; onları da yine Ahmed Rahmi Ustanın büyük himmetile tesbit ettik. Bu tecrübeli, gün görmüş, mesleğine aşk ile bağlanmış kıymetli adam İstanbul Ansiklopedisine ayrıca şu notu tevdi etmiştir:

«Bir de yazılara hareke konulurdu; hareke de dizme hareke ve geçme hareke diye ikiye ayrılırdı, dizme harekeler yazı dizilirken birlikte toplanıp dizilir, geçme herekeler ise yazı dizildikten sonra konulurdu. Harekeler malûm, üstün, esire, ötürü, iki üstün, iki esire, iki ötürü, cezim, şedde, çeker ve med ki cem'an on parça harfti. Meselâ 8 parça harften dizilen «İstanbul» kelimesi harekelenecek olsa elif altına esire, sin üstüne cezim, te üstüne çeker, nun üstüne cezim, be üstüne ötürü ve lâm üstüne cezim konularak İstanbul kelimesini teşkil eden maden parçaları 8 den 14 e çıkardı. Harekenin çapı yarım milimetre kadardı.

«Eski harflerimizin kasaları 476 gözden mürekkepti. Şimdiki elli gözlük mürettip kasaları, onlara nispetle şilebin yanında taka gibi kalır. Altmış gözü boştu, mütebakı 416 gözü kâmilen harfler ve yazı işaretleri, rakamlar, çizgiler, muhtelif katratlar da anterlinlerle doluydu. Bir de havalı nesih ve rik'a yazılarına mahsus kasalar vardı, bu yazılara 476 göz de kifayet etmediğinden bu iki yazının 186 parça havalı ilâvesiyle kasa gözleri 662 ye çıkardı. Mürettip olmak için çok emek sarfettik. Acemi çıraklık azından iki sene sürerdi; her türlü mahrumiyete katlandık, bu mesleğe olan aşk ile gündelik düşünmedik, ellerimizin o yüzlerce kasa gözü üzerinde per-

A

20 19 18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

B

• ٩ ٨ ٧ ٦ ٥ ٤ ٣ ٢ ١ ... ١/

Arab asıllı Türk matbaa
(Şema: Ahmed

vasız hâkimiyetle dolaşacağı gün tek hedefimiz oldu. Mürettip oldun diye kasa başına geçirdikleri gün Leylâsına kavuşmuş mecnuna döndüm» (B.: Ahmed Rahmi Usta).

Şahsında son yarım asrın cemiyet hayatı renkli ve sesli bir film halinde yaşayan üstad Refî Cevad Ulunay da bir sohbet arasında şu hatırayı tevdi etmiştir:

«En eski kasaların gözleri büyük olduğundan gayet genişti. Mürettip, yazı dizerken kolu her tarafa yetişmez, kasa önünde mütemadiyen sağa sola gidip gelirdi, çok yorulurdu. Yaşlıcalarının yanında muhakkak eli işe yatmış olgun bir çırak bulunurdu, mürettip kasanın bir tarafında durup elinin ulaşamadığı yerdeki harfi, adını söyliyerek çırağından isterdi. Bu yüzden bilhassa gazete mürettiphaneleri pek sesli yerlerdi; gözleri küçülten, buna mukabil azıcık derinleştirilen, harf kasalarını bu suretle bir mürettibin el hâkimiyeti altına koyan Sabahçı Mihran Efendidir.»

Kibar bir İstanbullu ve bu Ansiklopedinin has dostlarından genç müdekkik Kevork Pamukcuyan da matbaacı Araboğullarının hal tercümelerini Ermeni kaynaklarından nakletmek suretiyle Basın Tarihimize kıymetli bir hizmette bulunmuştur. Pamukcuyan tarafından zikredilmemekle beraber, 1772-1782 arasında ölmüş bulunan Astvadzadur Tıbir Araboğlunun ilk Türk matbaasını açan İbrahim Müteferrikaya ilk Türk matbaa harflerini döken sanatkâr olması kuvvetle muhtemeldir.

C

11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

D

harflerinin kasası
Rahmi Usta)

Arab asıllı Türk matbaa harflerinin İstanbul mürettipleri ağzında isimleri :

A Kasası

Birinci sıra sağdan sola: 1— Lâfzai Celâl, 2— medli elif, 3— hemzeli elif, 4— hemze çeker, 5— büyük hemze başı, 6— küçük hemze başı, 7— hemze dendeni, 8— ortası uzun hemze dendeni, 9— sâirin hemzesi, 10— şeyin hemzesi, 11— orta hemze, 12— elif iki üstün, 13— çeker iki üstün, 14— yalnız iki üstün, 15— yalnız med, 16— Boş, 17— Boş, 18— hemze rı, 19— hemze nun, 20— Hemze ye.

İkinci sıra sağdan sola: 1— be, 2— bitişir be, 3— büyük be başı, 4— küçük be başı, 5— be dendeni, 6— ortası uzun be dendeni, 7— başlı be, 8— ortası uzun başlı be, 9— be rı, 10— be ye, 11— be nun, 12— nokta geçer be mim, 13— çim, 14— çim başı, 15— başlı çim, 16— iki taraf bitişir çim. 17— alt üst nokta geçer çim, 18— başlı kâseli çim, 19— bitişir kâseli çim, 20— kef çim.

Üçüncü sıra sağdan sola: 1— te, 2— bitişir te, 3— büyük te başı, 4— küçük te başı, 5— te dendeni, 6— ortası uzun te dendeni, 7— başlı te, 8— ortası uzun başlı te, 9— te rı, 10— te ye, 11— te nun, 12— nokta geçer te mim, 13— çeker çe, 14— çe mim, 15— çe, 16— çe ye, 17— bitişir çe ye, 18— Boş, 19— Boş, 20— kef ha.

Dördüncü sıra sağdan sola: 1— se, 2— bitişir se, 3— büyük se başı, 4— küçük se ba-

şı, 5— se dendeni 6— ortası uzun se dendeni, 7— başlı se, 8— ortası uzun başlı se, 9— se rı, 10— se ye, 11— se nun, 12— nokta geçer se mim, 12 den 19 a kadar Boş, 20— kef çe.

Beşinci sıra sağdan sola: 1— cim, 2— cim başı, 3— başlı cim, 4— iki taraf bitişir cim, 5— alt üst nokta geçer cim, 6— başlı kâseli cim, 7— bitişir kâseli cim, 8— cim mim, 9— çeker cim, 10— cim ye, 11— bitişir cim ye, 12— lâm cim, 13— kâseli cim, 14— kâseli mim cim, 15— lâm mim cim, 16— fe cim, 17—ayın cim, 18 den 20 ye kadar Boş.

Altıncı sıra sağdan sola: 1— ha, 2— ha başı, 3— başlı ha, 4— iki taraf bitişir ha, 5— alt üst nokta geçer ha, 6— başlı kâseli ha, 7— bitişir kâseli ha, 8— ha mim, 9— çeker ha, 10— ha ye, 11— bitişir ha ye, 12— lâm ha, 13— kâseli lâm ha, 14—kâseli mim ha, 15— lâm mim ha, 16— kaf cim, 17— ayın cim, 18— den 20 ye kadar Boş.

Yedinci sıra sağdan sola: 1— hı, 2— hı başı, 3— başlı hı, 4— iki taraf bitişir hı, 5— alt üst nokta geçer hı, 6— başlı kâseli hı, 7— bitişir kâseli hı, 8— hı mim, 9—çeker hı, 10— hı ye, 11— bitişir hı ye, 12— lâm hı, 13— kâseli lâm hı, 14— kâseli mim hı, 15— lâm mim hı, 16—kaf çim, 17—gayın çim, 18— pe rı, 19— pe ye, 20— pe nun.

Sekizinci sıra sağdan sola: 1+2— dal, 3+4 bitişir dal, 5— başlı dal, 6— başlı rı, 7+8—rı, 9+10— bitişir rı, 11— kemerli rı, 12— ze, 13— bitişir ze, 14— başlı ze, 15—kemerli ze, 16— zel, 17— bitişir zel, 18— başlı zel, 19— je, 20— bitişir je.

B Kasası

Birincgi sıra sağdan sola: 1— sin, 2— üç dişli sin, 3— iki dişli sin, 4— iki taraf üç dişli sin, 5— iki taraf iki dişli sin, 6— bitişir sin, 7— şun, 8— üç üç dişli şun, 9— iki dişli şun başı, 10— iki taraf üç dişli şun, 11— iki taraf iki dişli şun, 12— bitişir şun, 13— tı, 14— iki taraf bitişir tı, 15— yalnız tı, 16— bitişir tı, 17 tı ye, 18 bitişir tı ye, 19— lâm te, 20— bitişir lâm te.

kinci sıra sağdan sola: 1— sad, 2— dendenli sad başı, 3— dendensiz sad başı, 4— iki taraf dendenli sad, 5— iki taraf dendensiz sad, 6— bitişir sad, 7— dad, 8— dendenli dad başı, 9— dendensiz dad başı, 10— iki taraf dendenli dad, 11— iki taraf dndensiz dad, 12—bitişir dad, 13— zı başı, 14— iki taraf bitişir zı, 15— yalnız zı, 16— bitişir zı, 17— zı ye, 18— bitişir zı ye, 19— borulu kef, 20— iki taraf bitişr borulu kef.

Üçüncü sıra sağdan sola: 1— lâm, 2— bitişir lâm, 3— lâm kolu, 4— iki taraf lâm kolu, 5— lâm mim, 6— lâ elif, 7— bitişir lâm elif, 8— lâm ye, 9— bitişir lâm ye, 10— lâm he, 11— bitişir lâm he, 12— başlı lâm he, 13— lâm rı, 14— bitişir lâm rı, 15— lâm ze, 16— bitişir lâm ze, 17— çifte lâm kolu, 18— iki taraf bitişir lâm kolu, 19— kuyruklu lâm mim, 20— bitişir kuyruklu lâm mim.

Dördüncü sıra sağdan sola: 1— kef serenli, 2— iki taraf bitişir kef serenli, 3— yalnız kef, 4— bitişir kef, 5— başlı kef, 6— kef kuyruğu, 7— çeker kef, 8— mekânın kefi, 9— gelirin kefi, 10— iki taraf bitişir gelirin kefi, 11— kemanın kefi, 12— kelimenin kefi, 13— kef ye, 14— bitişir kef ye, 15— kef he, 16— bitişir kef he, 17— kef lâm, 18— bitişir kef lâm, 19— kef mim, 20— kuyruklu kef mim.

Beşinci sıra sağdan sola: 1— fe, 2— fe başı, 3— iki taraf bitişir fe, 4— başlı fe, 5— çeker fe, 6— fe ye, 7— bitişir fe ye, 8— fe mim, 9— bitişir fe, 10— ayın başı, 11— iki taraf bitişir ayın, 12— kâseli ayın, 13 bitişir kâseli ayın, 14— çeker ayın, 15— ayın ye, 16— bitişir ayın ye, 17— ayın mim, 18— bitişir kuyruklu ayın mim, 19— ayın rı, 20— ayın ze.

Altıncı sıra sağdan sola: 1— kaf, 2— kaf başı, 3— iki taraf bitişir kaf, 4— başlı kaf, 5— çeker kaf, 6— kaf ye, 7— bitişir kaf ye, 8— kaf mim, 9— bitişir kaf, 10— gayın başı, 11— iki taraf bitişir gayın, 12— kâseli gayın, 13— bitişir kâseli gayın, 14— çeker gayın, 15— gayın ye, 16— bitişir gayın ye, 17— gayın mim, 18— bitişir gayın mim, 19 gayın rı, 20— gayın ze.

Yedinci sıra sağdan sola: 1+2— küçük çeker, 3+4— alttan bir nokta, 5+6— altdan iki nokta, 7— alttan üç nokta, 8— çengel çeker, 9— çeker be, 10— çeker ye, 11— çeker pe, 12— pe, 13— bitişir pe, —14 büyük pe başı, 15— küçük pe başı, 16— pe dendeni, 17— ortası uzun pe dendeni, 18— başlı pe, 19— ortası uzun başlı pe, 20— nokta geçer pe mim.

Sekizinci sıra sağdan sola: 1— elif.

C Kasası

Birinci - dördüncü sıralar Boş.

Beşinci sıra soldan sağa: 11— ortadan bir nokta, 10— ortadan iki nokta, 9— ortadan üç nokta, 8— dad ha, 7— dad cim, 6— büyük çeker, 5— den 1 e kadar Boş.

Altıncı sıra soldan sağa: 11— başdan he mim, 10— hümanın mimi, 9— he rı, 8— he ye, 7— bitişir gözlü he ye, 6— başdan gözlü he cim, 5— başdan ha cim, 4 den 1 e kadar Boş.

Yedinci sıra soldan sağa: 11— lâm vav, 10— lâm dal, 9— lâm zel, 8— ke lâ, 7— kef lâm he, 6 dan 1 e kadar Boş.

Sekizinci sıra soldan sağa: 11— bitişir lâm vav, 10— bitişir lâm dal, 9— bitişir lâm zel, 8— bitişir ke lâ, 7— bitişir kef lâm he, 6 dan 2 ye kadar Boş. 1— Osmanın mimi.

D Kasası

Birinci sıra soldan sağa: 11— Boş, 10— başdan mim cim, 9— başdan mim ha, 8— başdan mim hı, 7— başdan mim cim mim, 6— başdan mim ha mim, 5— başdan mim hı mim, 4— başdan lâm cim mim, 3— başdan lâm ha mim, 2— başdan lâm hı mim, 1— başdan sad ha.

İkinci sıra soldan sağa: 11— başlı mim, 10— yalnız nun, 9— bitişir nun, 8— başlı nun, 7— nun ye, 6— mim rı, 5— mim ze, 4— mim ye, 3— bitişir mim ye, 2— Boş, 1— dad cim.

Üçüncü sıra soldan sağa: 11— mim başı, 10— çeker mim, 8— kuyruklu mim, 7— azîmin mimi, 6—

kemerli mim, 5— sümmenin mimi, 4— alt üst mim, 3— düz mim, 2— çifte mim, 1— mim kuyruğu.

Dördüncü sıra soldan sağa: 11— büyük nun başı, 10— küçük nun başı, 9— nun dendeni, 8— ortası uuzun nun dendeni, 7— başlı nun, 6— başı ortası uzun nun, 5— nokta geçer nun mim, 4— limanın mimi, 3— ismailin mimi, 2— nun rı, 1— nun nun.

Beşinci sıra soldan sağa: 11— büyük ye başı, 10— küçük ye başı, 9— ye dendeni, 8— ortası uzun ye dendeni, 7— başlı ye, 6— başlı ortası uzun ye, 5— nokta geçer ye mim, 4— eylemişin mimi, 3— ingilizin ze si, 2— ye rı, 1— ye nun.

Altıncı sıra soldan sağa: 11— iki gözlü he başı, 10— iki taraf bitişir gözlü he, 9+8— zamir he, 7+6— halka he, 5— başlı he, 4— hemzeli zamir he, 3— hemzeli halka he, 2— zamir te, 1— halkalı te.

Yedinci sıra soldan sağa: 11+10— bitişir vav, 9— başlı vav, 8— başlı ye, 7— alt üst nokta geçer ye, 6— hemzeli vav, 5— bitişir hemzeli vav, 4— yahyanın yesi, 3— iki taraf bitişir kandil he, 2— kandil he başı, 1— alt üst nokta geçer kandil he.

Sekizinci sıra soldan sağa: 11+10— yalnız vav, 9+8— yalnız ye, 7+6— kesik ye, 5+4— kemerli ye, 3 den 1 e kadar Boş.

ARABA VAPURLARI — İstanbul limanı vapurları arasında, kara nakil vasıtalarını deniz aşırtarak geçiren vapurlara verilmiş isimdir.

Araba vapurunun başı kıçı yoktur, iki ucu, kesik kara nakil vasıtalarının gemiye alınması için kalkar iner birer köprü ile mücehhezdir. kara nakil vasıtaları geminin bir ucundan girer, diğer iskelede öbür ucundan çıkarlar; kıçından tek köprülü araba vapurları da vardır ki içindeki nakil vasıtaları, ulaştırdığı iskelede geri geri yürüyüp çıkma zorundadırlar.

«Araba Vapuru» adı ile kara nakil vasıtalarını su üstünde taşıyan bir gemi inşası fikri, dünyada evvelâ memleketimizde doğmuş, İstanbulda Şirketi Hayriye idârecileri ve mutahassısları tarafından çizilen resim ve plânlarla 1869 da İngiltereye «Suhûlet» ve «Sahilbend» adında iki vapur sipariş edilmiş, ve şirketin ananesince Suhûlete 26, Sahilbende de 27 numaralar verilmiştir; bunlardan «Suhûlet» 1870 de, dünyanın ilk araba vapuru olarak İstanbul limanı sularında sefere başlamıştır; Avrupanın ve Amerikanın en azametli feribotlarının dedesi, 89 yaşında hâlâ çalışmakta olan bu gemidir.

Şirketi Hayriye lâğvi tarihine kadar bu iki gemiden başka araba vapuru yaptırmamıştır (B. : Şirketi Hayriye).

Şirket lâğvedilip bütün tesisleri ve gemileri Devlet Denizyolları İdâresine devredildikten sonra yeni ve büyük araba vapurları yaptırmayı bu idare de düşünmemiş, ancak 1950 yılında, yandan çarklı «Bağdad» yolcu vapuru bir araba vapuru şekline konmuş idi ki o da hayli eski, emekdar bir tekne idi, pek az çalıştı, tekrar yolcu gemisi oldu, bir müddet sonra da kadra dışı edildi.

Dört yeni ve büyük araba vapuru Devlet Denizyolları İdaresinin son zamanlarında Fransada yaptırılarak 1951-1952 de sefere kondular.

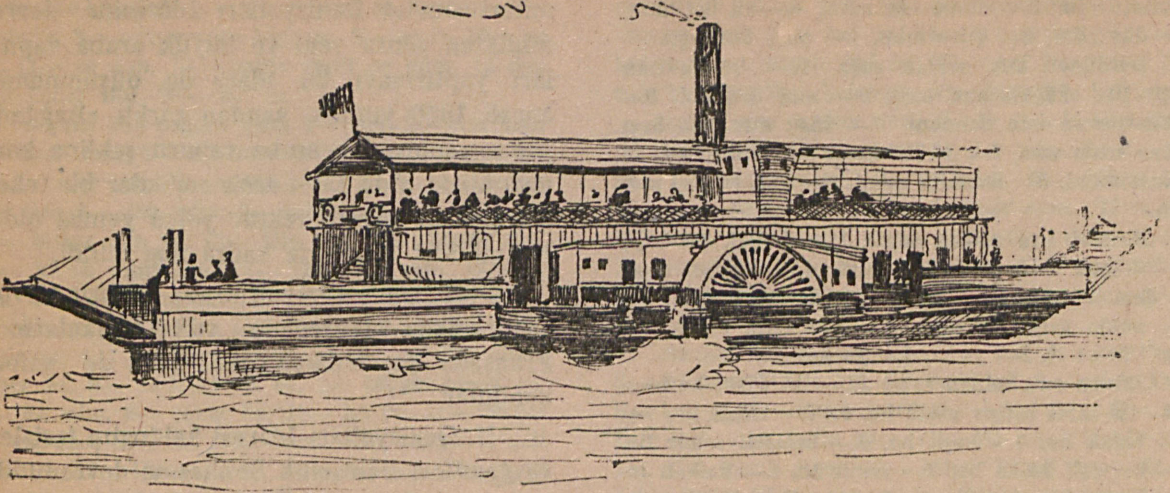
D. Denizyolları İdaresi kaldırılıp tesisleri ve gemileri Denizcilik Bankasına devredildikten sonra da Bankanın liman işletmesi tarafından İstanbul tezgâhlarında 1954, 1956, 1957 yıllarında üç yeni araba vapuru yaptırıldı. 1959 da asır dîde iki tekne ve hükûmetten devren alınan ve çıkarma gemisi iken araba vapuru yapılan iki vapur ile beraber Denizcilik Bankasının elinde 11 gemi bulunuyordu ve bunlar kadimden beri mevcut Kabataş - Üsküdar hattı ile Sirkeci Kadıköy, Sirkeci - Yalova ve Kartal - Yalova arasında işletilmekte idiler.

Vapurlar inşa tarihleri sırası ile şunlardır:

26 numaralı Suhûlet Vapuru — 1870 de İngilterede yaptırılmıştır. Kömür - istimle çalışırken en son yıllarda mazotla çalışır motor olmuştur. Yandan çarklıdır, 200 yolcu alır, sür'ati 7 mildir, 10 kamyon, yahut 22 otomobil taşır. 1959 da Zülküfül Erkan ve Ahmed Him kaptanların idrasinde, makinistleri de Muzaffer Karaoğuz ile Receb Bora idi.

27 numaralı Sahilbend Vapuru — 1871 de İngilterede yaptırılmıştır. Kömür - İstimle çalışır, yandan çarklıdır, 200 yolcu alır, sür'ati 7 mildir, 10 kamyon yahut 22 otomobil taşır. 1959 da Bahri Varol ve Necati Çaylak kaptanların idaresinde, makinistleri de Râşid Şevik ile Hüseyin Aykut idi.

Mudanya Vapuru — Hükûmetten devren alınmıştır. 1940 da İngilterede çıkarma gemisi olarak yapılmış, ön ve arka kapakları kaldırılıp araba vapuru tipine konmuştur. Açık denizlerde seyrü sefere kabiliyetli bir teknedir. 200 yolcu alır, sür'ati 10 mildir, 13 kamyon yahut 23 otomobil taşır. Kömür - istimle çalışır tek pervâneli gemidir; 1959 da Ahmet Bilgin ve Mustafa Tufan kaptanların

27 numaralı Sahilbend Araba Vapuru, eski hâli
(Resim: Nezih)

idaresinde, makinistleri de Hayri Soybay ile Zeki Alçın idi.

Çardak Vapuru — Mudanya'nın eşidir. 1959 da Remzi Taneri ve Mustafa Bayraktutan kaptanların idaresinde, makinistleri de Mehmet Göker ile Orhan Ayberk idi.

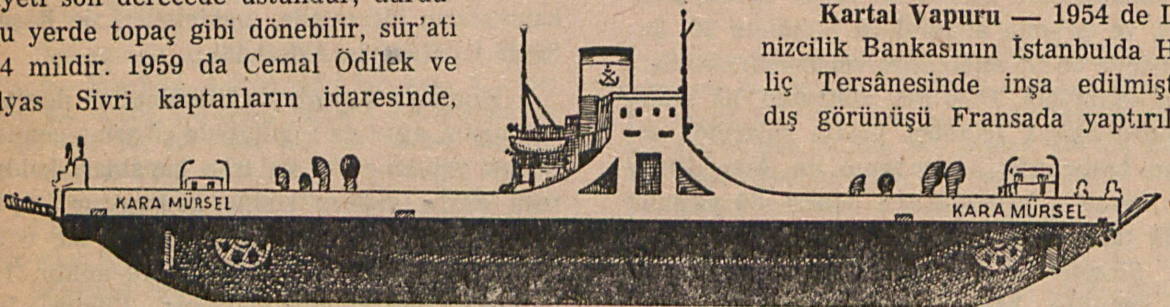
Kızkulesi Vapuru — 1951 de Fransada inşa edilmiştir, boyu 60 metre, genişliği 14,84 metredir. Dört katlıdır, dip katta motor dairesi, kaptanlar ve makinistler dairesi, mürettebat koğuşu ve iki ikinci mevki salon, ana güvertede kara nakil vasıtalarını almak için bir tünel-platform, tünelin iki yanında yolcu-için iki koridor güverte, dördüncü katta da birinci mevki yolcular için iki koridor ve iki balkon güverte ile ortada büyük bir salon, salonda da bir Amerikan bar vardır; ve uçak gemilerini andıran iki yan tarafında yassı ve geniş iki bacalıdır. Gemi 700 yolcu alır, 16 kamyon yahut 32 otomobil taşır, mazotlu motorlarla çalışır, iki başında ikişerden dört pervanesi ve dört dümeni vardır, manevra kabiliyeti son derecede üstündür, durduğu yerde topaç gibi dönebilir, sür'ati 14 mildir. 1959 da Cemal Ödilek ve İlyas Sivri kaptanların idaresinde, makinistleri de Bedri Biŋgöl ile Mustafa Toploğlu idi.

Kasımpaşa Papuru — Kızkulesinin eşidir, ayni resim ve evsaftadır. 1959 da Salih ve Ömer Kars kaptanların idaresinde, makinistleri de Muzaffer Yayla ile İrfan Kıvırcık idi.

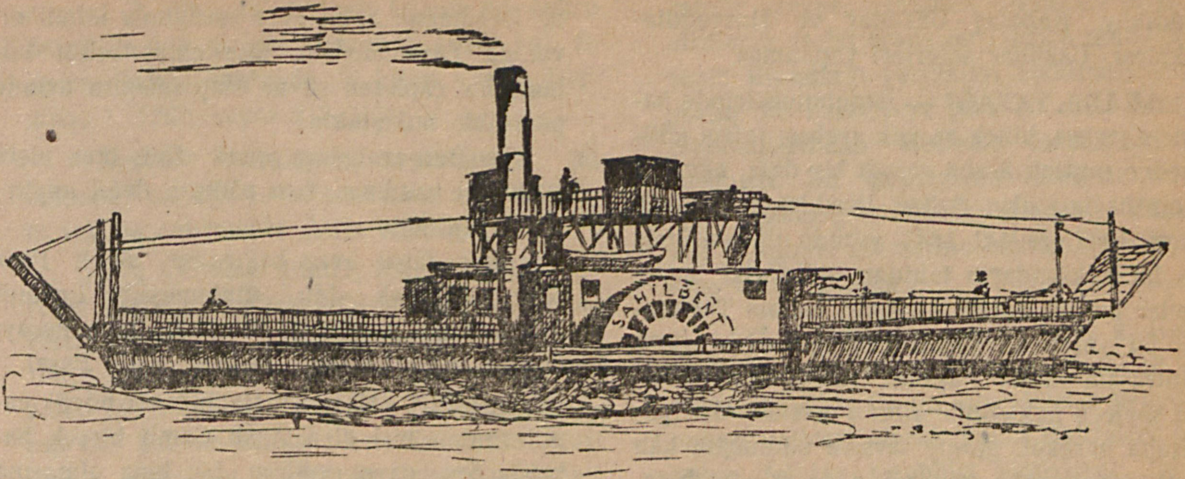
Karaköy Vapuru — Resim ve plân bakımından Kızkulesi - Kasımpaşa tipinin aynıdır, onların biraz daha küçüğüdür, 1952 de Fransada ayni tezgâhlarda yapılmıştır. Boyu 55 metre, genişliği 12,20 metredir. Büyükleri gibi dört pervaneli, dört dümenlidir. 550 yolcu alır, 12 kamyon yahut 26 otomobil taşır. 1959 da Mustafa Yarkın ve Osman Yazman kaptanların idaresinde, makinistleri de Fazıl Karaer ile Abdülkadir Bilekli idi.

Kuruçeşme Vapuru — Karaköy Vapurunun eşidir, ayni resim ve evsaftadır. 1959 da Salih Öztürk ve Habib Mahmudoğlu kaptanların idaresinde, makinistleri de Halil ile Mehmet Akbulut idi.

Kartal Vapuru — 1954 de Denizcilik Bankasının İstanbulda Haliç Tersânesinde inşa edilmiştir, dış görünüşü Fransada yaptırılan

Karamürsel Araba Vapurunun modeli
(Resim: Behcet)

27 numaralı Sahilbend Araba Vapuru, son hâli
(Resim: Nezih)

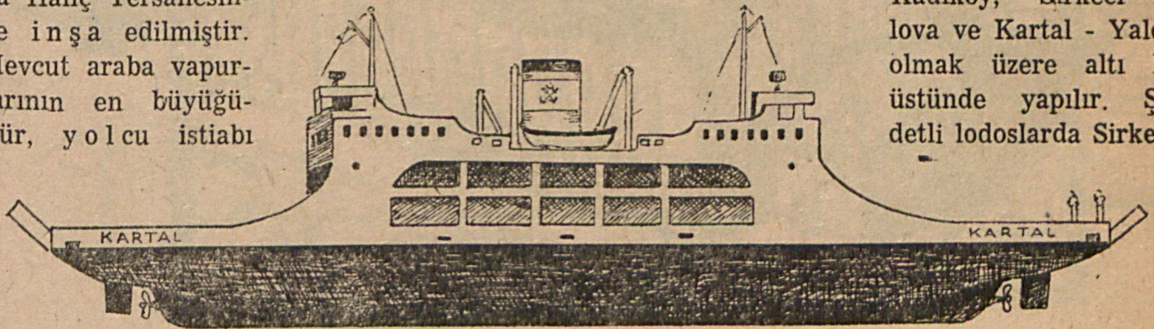
araba vapurlarını andırır ise de ortada tek silindir bacalıdır, ana plâtform-güvertesi de iki tünellidir, dibdeki makina dairesi ileper-sonel kamara ve koğuşlarına ve iki ikinci mevki salona tüneller ortasındaki bloktan girilir. En üstte iki balkon ve iki koridor birinci mevki salonu ile salonda bir amerikan barı vardır. Geminin boyu 58,20 metre ve genişliği 13,50 metredir, 480 yolcu taşır, 16 kamyon yahut 43 otomobil alır, makinaları kömür-istimle çalışır, sür'ati 10 mildir. İki başında birer pervanesi ve ikişerden dört dümeni vardır. 1959 da Fazli ve Hasan kaptanların idaresinde, makinistleri de Mehmet Kübiç ile Fahri Güneri idi.

Kabataş Vapuru — Kartal Vapurunun eşidir, 1956 da ayni tersânede inşa edilmiştir. 1959 da Abidin Yılmaz ve Seyfi Topçu kaptanların idaresinde, makinistleri de Talât Altkaya ile Mehmet Kavut idi.

Karamürsel Vapuru — 1957 de İstanbulda Haliç Tersanesinde inşa edilmiştir. Mevcut araba vapurlarının en büyüğüdür, yolcu istiabı çok azdır ve yalnız otomobil nakleder, 54 otomobil alır. Ortadan tek silindir bacalıdır, bacanın bulunduğu blok istisnâ edilirse gemi bir platform-güverteden ibarettir, kadro dışı edilen yandan çarklı iki yolcu vapurunun sağlam makina ve çarklarından istifade edilerek yapılmıştır, yandan çarklı olub iki başında ikişerden dört çarkı vardır, sür'ati 8 mildir. 1959 da Bahaeddin Ümid ve Kemal Kanbak kaptanların idaresinde makinistleri de Hüsyin Erdoğan ile Bahaeddin Yanık idi. (Daha etraflı bilgi için bütün bu vapur isimlerine bakınız).

İstanbulda, banliyösünde ve Yalova kazasında olmak üzere yedi arabavapuru iskelesi vardır: Sirkeci İskelesi, Hayreddin iskelesi, Kabataş İskelesi, Üsküdar İskelesi, Kadıköy İskelesi, Kartal İskelesi ve Yalova İskelesi (Bütün bu iskele isimlerine bakınız).

Seferler Sirkeci-Üsküdar, Hayreddin İskelesi - Üsküdar, Kabataş - Üsküdar, Sirkeci - Kadıköy, Sirkeci - Yalova ve Kartal - Yalova olmak üzere altı hat üstünde yapılır. Şiddetli lodoslarda Sirkeci -

Kartal Araba Vapurunun modeli
(Resim: Behcet)

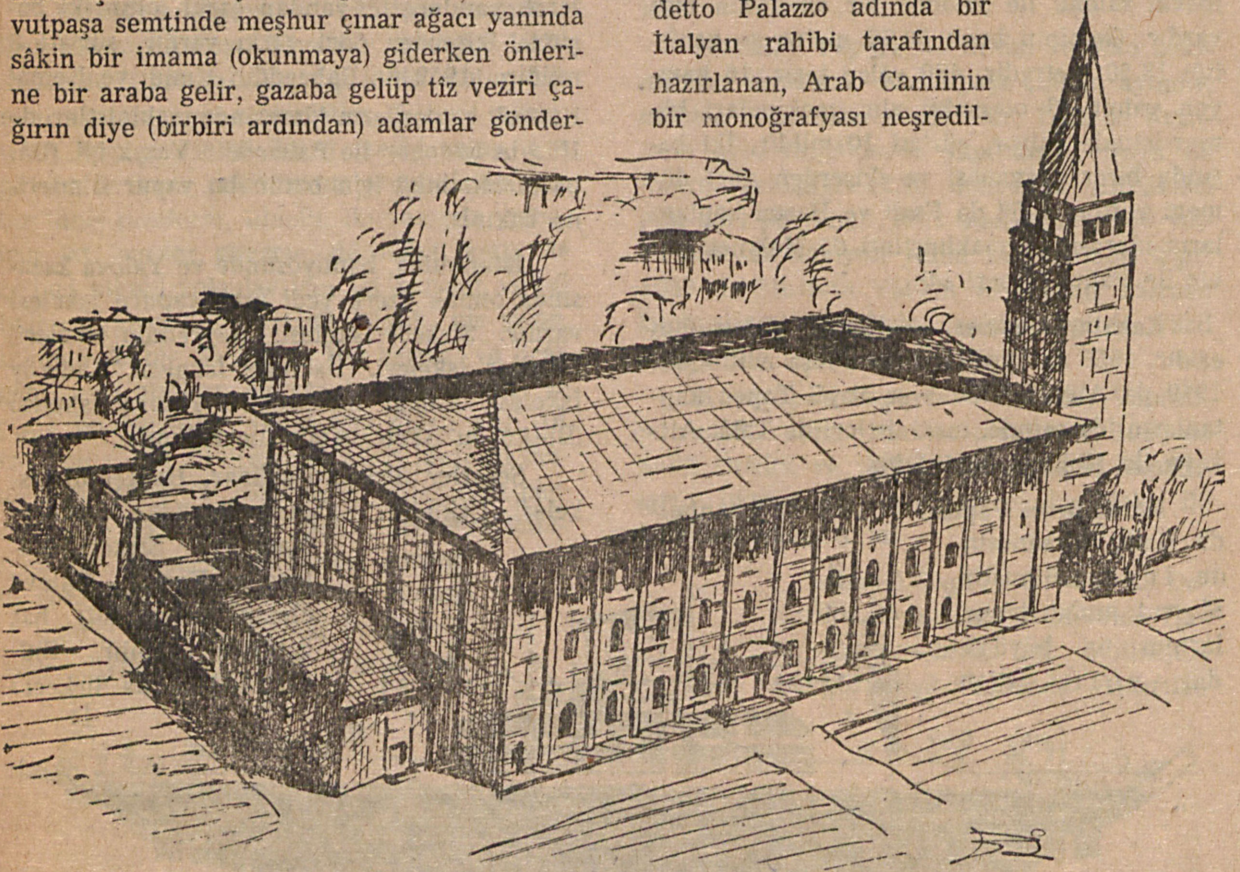
Kadıköy, Kabataş - Üsküdar ve Hayreddin-iskelesi - Üsküdar seferleri yapılamaz.

ARABA YASAĞI — İstanbulun içinde kayıtsız şartsız, binek ve yük arabası tefrik edilmeden mutlak araba yasağı bir defa, ağır bir sinir hastası olan Sultan İbrahim zamanında hicrî 1057, milâdî 1647 yılında ilân edilmiş ve bu hükümdarın tahtdan indirildiği tarihe kadar bir yıl devam etmiştir. Naimâ Tarihinde bu yasak 17 şaban 1057 pazartesi günü sadırâzam Salih Paşanın idâmı münasebeti ile şöylece nakledilir: «(Sinir hastası olan pâdişaha hareket, gezme tavsiye edilmişti), kâh tahtırevanla, kâh atlı, bazan da koçuya binerek şehir içinde dolaşırdı, bir kaç defa arabalarla karşılaşıp sokaklarda sıkıntı verdiğinden arabalar şehre girmesin ve şehirde bir ferd arabaya binmesin ve İstanbul içinde bir daha araba görmiyeyim diye yasak etmişlerdi. Yürek sıkılmasına ve sevdâvî illete mübtelâ olduklarından meşâyıhden bâzı kimselere kendilerini okutmakla müsterih olurlardı. Şabanın onyedinci pazartesi günü Davutpaşa semtinde meşhur çınar ağacı yanında sâkin bir imama (okunmaya) giderken önlerine bir araba gelir, gazaba gelüp tîz veziri çağırın diye (birbiri ardından) adamlar gönderdi. Derdmend Salih Paşa sarayında ikindi divanına hazırlanırken, (meslenin) aslını bilmez, bir çapkuna süvâr olup imamın evinde pâdişahla buluştukta:

— Ben arabalara yasak etmiş iken niçin tenbihim tutulmaz, ben pâdişah değil miyim, tîz boğun!...

diye (avaz avaz bağırdılar, Salih Paşa özür dileyecek oldu, dinlemeyüb) imamın evinde kuyu urganı ile bî günah Salih Paşayı ol saat boğdular (B. : İbrahim; Salih Paşa).

ARAB CAMİİ — Galatanın en büyük camilerinden biri olan Arab Camii birçok bakımlardan gayet mühim bir bina olmasına rağmen uzun zaman ciddî bir surette tetkik edilmemiş ve burası hakkında esaslı bir neşriyatta bulunulmamıştır. Umumiyet itibariyle ekseri kitaplarda osmanlı müelliflerinin verdikleri bilgilere dayanan bazı malûmata rastlanır ki, bunların hakikate ne derece uygun oldukları henüz tesbite muhtaçtır. İstanbul Ansiklopedisinin ilk baskısında Arab camii maddesinin çıkmasından pek az sonra Benedetto Palazzo adında bir İtalyan rahibi tarafından hazırlanan, Arab Camiinin bir monoğrafyası neşredil-

Galatada Arab Camii, cenubdan bakış
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

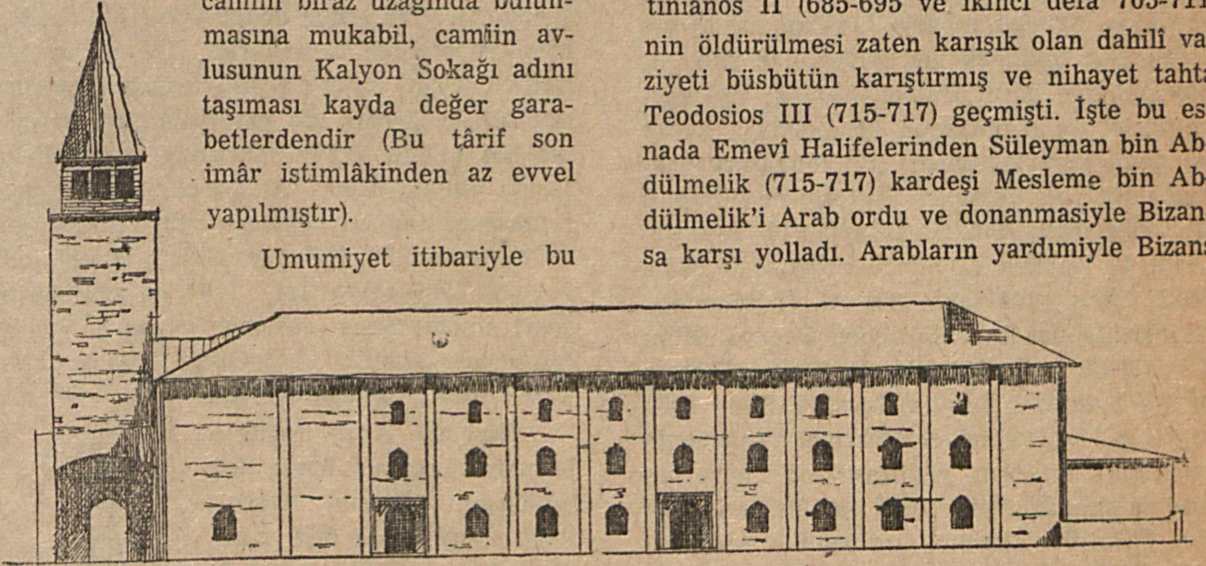
miştir. (B. Palazzo, L'Arap Djami ou église Saint Paul à Galata, İstanbul 1946; kşl. S. Eyice, Galata hakkında iki kitap «Tarih Dergisi», I, 1949, sayfa 212-219).

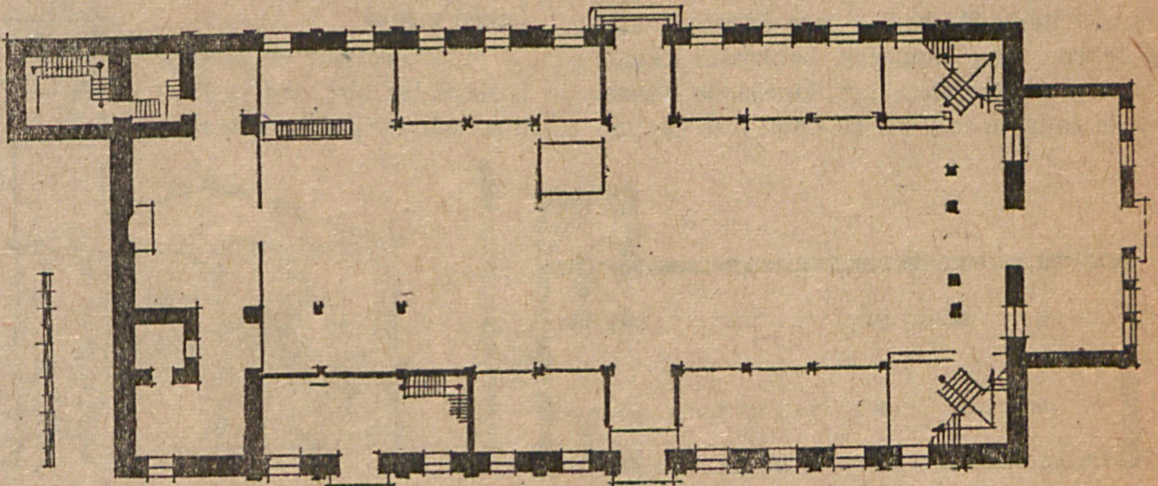
Burada Ansiklopedi sayfalarında, bu mâbedin tarihçe ve mimarisinin ana hatlarını tesbite çalışmakla iktifa edeceğiz.

Arab Camiine gitmek için en kolay hareket noktası Atatürk köprüsünün Galata tarafındaki ucudur. Buradan Karaköy istikametinde giden büyük caddenin sol kolunda görülen Hoca hanım, Hediye ve Nâfe sokaklarının her üçü de camie çıkar. Galatanın Arab Camii mahallesi hudutları içinde bulunan Arab camii (İstanbul rehberi, harita, 15) burada mahalleden başka ancak bir çıkmaz sokağa ismini verebilmiştir. Bu çıkmaz sokağın camiin biraz uzağında bulunmasına mukabil, camiin avlusunun Kalyon Sokağı adını taşıması kayda değer garabetlerdendir (Bu târif son imâr istimlâkinden az evvel yapılmıştır).

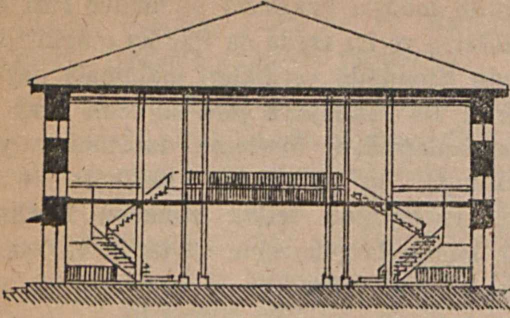
Umumiyet itibariyle bu camiin menşei hakkında bilinenler bazı müelliflerin ve bu arada da Hâdika müellifi Hüseyin Efendinin verdikleri malûmata dayanıyordu. Bu nazariyeye göre bu cami Arab kumandanlarından Mesleme tarafından yaptırılmıştı. Bu nazariyenin hakikate ne derece yaklaştığını tetkik etmeden Meslemenin İstanbula gelmesine ait tarihî vakaya kısaca temas edelim.

VII. asırdanberi gelişmeğe ve kuvvetlenmeğe başlıyan İslâm âlemi en kuvvetli komşusu olan Bizansla da mücadeleye girişmiş ve bunun neticesi olarak İslâm Halifeleri İstanbulun fethine teşebbüs etmişlerdi. Böylece Arab ordu ve donanması müteaddit defalar İstanbulu neticesiz muhasara veya muhasaraya teşebbüs etmişti. Bizans'ta İmparator Iustinianos II (685-695 ve ikinci defa 705-711) nin öldürülmesi zaten karışık olan dahilî vaziyeti büsbütün karıştırmış ve nihayet tahta Teodosios III (715-717) geçmişti. İşte bu esnada Emevî Halifelerinden Süleyman bin Abdülmelik (715-717) kardeşi Mesleme bin Abdülmelik'i Arab ordu ve donanmasiyle Bizansa karşı yolladı. Arabların yardımiyle Bizans

Arab Camii, şimalden bakış
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

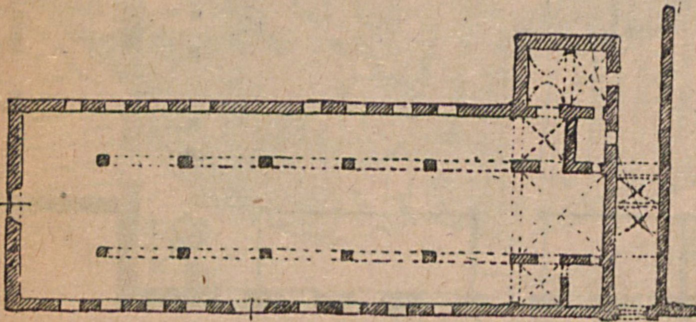

Arab Camii
(Maktâ resim: Reşad Sevinçsoy)

tahtını ele geçiren Leon III (717-741) siyasî mahareti sayesinde İstanbulu kurtarabildi. Mesleme 15 Ağustos 717 de karadan ve 1 Eylûlde 1800 gemiden müteşekkil Arab donanmasını idare eden Süleyman denizden İstanbulu kuşatmışlardı. Muhasara tam bir sene sürdü ve Arablar nihayet korkunç zayiat vererek geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Söylendiğine göre Arablar 150.000 kişi kaybetmişler ve o muazzam donanmadan ancak on gemi kurtulabilmişti. (Bu muhasara hakkında Bk. : A. Vassiliev: Histoire de l'Empire Byzantin. Paris 1932 cilt I. sayfa 313 - 314; Ch. Diehl, G. Marcais: Le monde oriental de 395 à 1081, Paris 1944 sayfa 251; G. Ostrogorsky: Geschichte des byzantinischen Staates, München 1940, sayfa 103-104; G. Finlay: History of the Byzantine Empire, London (Dent) 1935 sayfa 16-18). Umumiyet itibariyle Meslemenin İstanbulda bir cami yaptırmış olduğu ve bunun da şimdiki Arab Camii olduğu ileri sürülür. Filhakika Mesleme, ordusunun Anadoludaki ilerleyişi esnasında bazı hâtıralar bırakmıştı. Üstelik bir hadîse göre İstanbula karşı üç ayrı sefer yapılacak, bunlardan ilkinde İslâmlar mağlûp olacaklar, ikincisinde Bizanslılarla sulh yaparak bir de Cami inşa edecekler, sonuncusunda ise şehir kısmen tahrip, kısmen yağma edilecekti. (M. Canard: L'expédition des Arabes contre Constantinople, Journal asiatique vol. 208 Janvier-Mars, Paris 1926 sayfa 111). Bu hadîs, bu tarih hâdisesi ve birçok muhtelif asırlarda işlenmiş rivayet ve efsaneler Arabların 717-718 seferini âdeta romanlaştırmıştır. Bu hususta mevcut hemen hemen bütün malûmatı toplıyan M. Canard yukarıda adı geçen yazısında bunları neşretmiştir. (Adı geçen yazı, sayfa 94-102) Gerek Arab, gerek Bizans kaynakları İstanbulda bir caminin inşa edilmiş olduğunu bildirmektedirler. Fakat şu var ki Arab-Bizans siyasî münasebetlerinde sık sık adı geçen bu cami doğrudan doğruya şehrin hudutları içinde bulunuyordu. Hattâ Makrizi ve Kostantin Porfirogenetos (913-959) Büyük Sarayın karşısında ve Praetorium denen yerde bir camiin mevcudiyetinden bahsederler. XII. asırda İstanbula gelen Arab seyyahlarından Ebu Hasan Ali (el Herevî) nin yazdığına göre Mesleme bin Abdülmelik'in yaptırdığı cami şehrin içinde bulunuyordu. (A. Vassiliev: Quelques remarques sur les voyageurs du Moyen-Age à Constantinople, Mélanges Charles Diehl, cilt I Paris 1930 sayfa 294). 1204 de Lâtinlerin şehri muhasaraları esnasında yanan bu caminin böylece şimdiki Arab Camii ile hiçbir alâkası olmadığı anlaşılmaktadır.

Üzerinde Arab mimarisi hususiyetlerinden başka her mimarinin izlerini taşıyan Arab Camiini şimdiki halde Mesleme ile ilgili görmeğe imkân yoktur.

Eski Galatanın en eski kiliselerinden biri olan ve Partinax adlı bir piskopos tarafın-

Arab Camiinin ilk binâsının tahminî plânı
(De Nari'den - B. Palazzo'nun kitabından)

Arab Camii
(Maktâ resim: Celâl Esad, Eski Galata)

dan yaptırılan Hagia Eirene kilisesi de pek muhtemel olarak bu mıntıkalarda bulunuyordu (A. Schneider - İ. Nomidis: Galata, İstanbul 1944, sayfa 19).. Sonraları, meşhur İustinianos (527-565) tarafından muhteşem bir surette inşa ettirilen bu Galata Hagia Eirene kilisesinin, Almanyada Trier (Fransızca adı Trèves) şehrinde mevcut bir Bizans fildişi kabartması üzerinde temsil edilmiş olduğunu iddia edenler vardır. (J. Ebersolt: Les sanctuaires de Byzance, Paris 1921 sayfa 13-15). Eğer hakikaten bu kabartmadaki bina resmi Hagia Eirene kilisesini temsil ediyorsa İustinianos'un 552 yılında yeni baştan inşa ettirdiği bu kilisenin Bazilika tipinde, ince uzun, yan sahnları ortadakine nazaran daha alçak, yarım daire şeklinde mihraplı ve üzeri kiremitle örtülü bir bina olması icab eder. Gottwald'ın 1303 tarihli bir vesikaya dayanarak çıkardığı neticeye göre Galatada el'an mevcut olan St. Georges (Sen Jorj) kilisesi ile Azabkapısı arasında, bir Hagia Eirene kilise ve Ayazması mevcuttu. (J. Gottwald: Die Kireche S. Georg in Constantinopel, neşredildiği yer ve tarih yok, sayfa 3). Bazı müelliflere göre Galatada iki Hagia Eirene kilisesinin mevcut olması muhtemeldi. Bu hususların aydınlatılmasını başka bir zamana bırakarak burada şu suali sormak mümkündür: Acaba, Arab Camii bugün hiçbir izine rastlanmıyan Hagia Eirene kilise veya kiliselerinden birinin temelleri üzerine inşa edilmiş olamaz mı? Şüphesiz bunun cevabını vermek bugün için henüz imkânsızdır; ancak uzun ve etraflı tetkikler ve hattâ kazılar belki tatmin edici bir cevap temin edebilirler. Bu arada şunu da işaret ederiz ki, bugünkü binanın bazı kısımlarında ilk Bizans devirlerine ait duvarlara rastlanmaktadır. (Schneider - Nomidis: Galata, İstanbul 1944, sayfa 25).

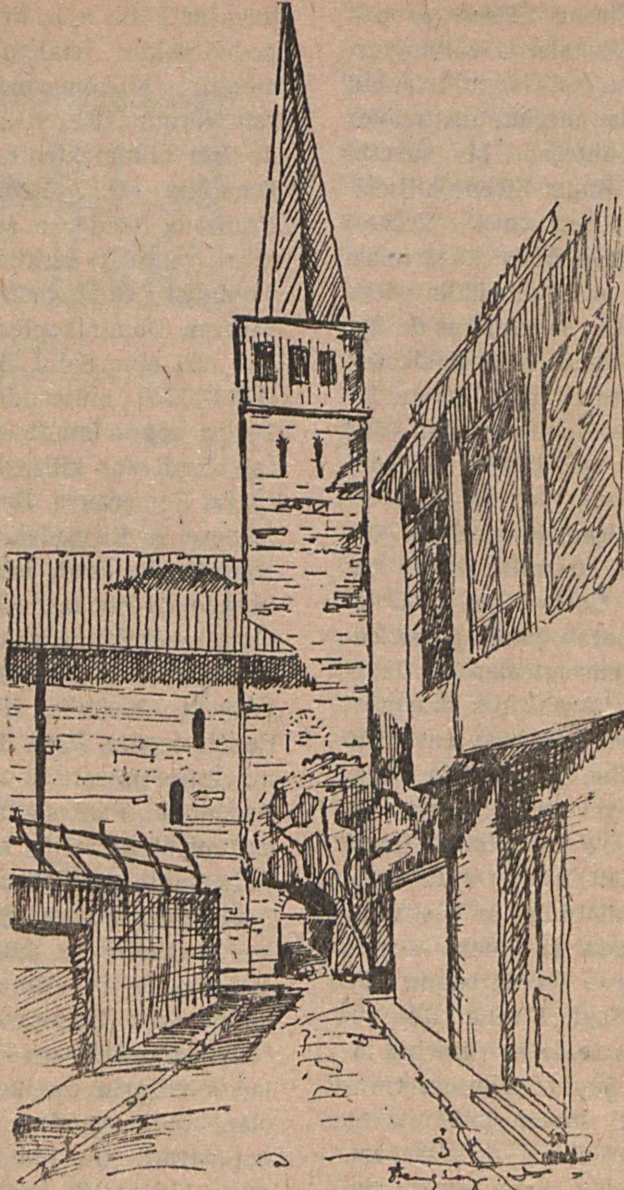
Arab Camii hakkında meşhur Hammer'in verdiği bilgi ise hiç bir ciddî esasa dayanmamaktadır. Bu müellife göre Arab camii, 598 de Magister Petrus'un tamir ettirdiği Aerobindus kilisesidir. (J. von Hammer: Constantinoplis und der Bosporus, Pesth 1822, cild 2, sayfa 83).

Buraya kadar verdiğimiz malûmattan anlaşılacağı gibi bu binanın menşei henüz karanlıktır. Bugünkü yapı esas itibariyle eski bir Bizans binasının kalıntıları üzerine kurulmuş bir Lâtin eseridir ve bu hususta şüpheye mahal yoktur. İstanbulda 1204 de Lâtin hâkimiyetinin kurulmasından az sonra Dominiken rahiplerinin 1230 yılına doğru bir kilise kurdukları bilinmektedir. Saint Dominique (Sen Dominik) (1170 - 1221) tarafından 1215 de Fransada Toulouse şehrinde kurulan Dominiken rahipleri teşkilâtı pek çabuk dünyaya yayılmıştı. Ötedenberi yerleşmiş bir rivayete nazaran Dominikenlerin en büyük reislerinden biri olan Saint Hyacinthe (Sen Hiyasınt) (1183-1257) müteaddit seyahatleri arasında 1240 a doğru İstanbula da gelerek şimdiki Arab Camii olan kiliseyi kurmuştur. Bu zat Mazurya, Pomeranya, Danimarka, İsveç, Norveç, İskoçya ve Rusyadaki bazı manastırların müessisidir. Bu arada İstanbuldan geçtiğine göre burada da bir manastır ve kilise tesis etmiş olması mümkün görülebilir. Fakat bu manastırın kurulma tarihi olarak Belin 1232 tarihini gösterir. (A. Belin: Histoire de la latinité de Constatinople, Paris 1894 sayfa 213-217). Bu müellifin neşrettiği bir vesikaya göre burası Azizlerden Paulus'a ithaf olunmuştu. Fakat umumiyet itibariyle kilisenin adına, bağlı olduğu rahib teşkilâtının bânisinin ismi de eklendiğinden burası «San Paolo'e San Domeniko» manastır ve kilisesi olarak tanınmıştır. Belin'in R. P. Cambioso'dan naklen bildirdiğine göre Dominikenler tarafından Şimalî İtalyada ve bilhassa Chieri ile Finale'de yapılan kiliselerin çan kuleleri ile şimdi minare olan kule arasında gayet büyük bir müşabehet vardır. (A. Belin, yuk, zikredilen eser, sayfa 116 not 3) Ancak bu rivayet son yıllarda tamamen çürütülmüştür.

Dominikenlerin Galata'da vaziyetlerini çok sağlamlaştırmış olduklarını, Lâtin hâkimiyetinin sona ermiş olmasına rağmen burada 1307 yılında Bernard Guillaume de Gaillac (Bernar Giyom dö Gayak) ın irşadı üzerine bir manastır kurmalarından anlıyoruz. Dominikenler bir müddet San Paolo Kilisesini Fransisken rahipleriyle müştereken kullanmışlardır. Fransiskenlerin kendileri için sonraları inşa ettikleri «San Francesko» kilisesinin birkaç sene evvel yıktırılan Galata Yeni Camiinin yerinde bulunduğu ileri sürülür. (Bk. : Gülnuş sultan Camii yahut Galata Yeni Camii).

Benedetto Palazzo tarafından yapılan et-

raflı tetkiklere göre, Arab Camiinin esasını teşkil eden San Paolo kilisesinin eskidenberi iddia edildiği gibi St. Haycinthe tarafından değil fakat 1307 de Guillaume de Gaillac tarafından kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Dominikenlerin 1230 - 1240 yıllarında mevcudiyeti bilinen kiliseleri Galatada değil fakat İstanbul'un içinde idi (Kşl. Palazzo, Arab Djami, sayfa 58, 67). 1298 de geldiği İstanbul'dan Bizanslılar tarafından kovulan Guillaume'un Galata'ya Cenevizlilere sığındığı ve onlar tarafından da kendisine kilise ve manastır tesis etmek üzere şimdilik Arab Camiinin yerindeki Hagia Eirene Kilisesi harabesinin bulunduduğu arsanın verildiği akla en yatkın gelen ihtimaldir.

Arab Camiinin Nâfe Sokağından görünüşü
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

İstanbulun 1453 de fethine kadar tamamen Venedik, Cenova, ve P i s a ' l ı l a r l a meskûn bulunan Galatada ölen birçok İtalyan San Paolo kilisesine gömülmüşlerdi. Bunlara ait üzerleri arma ve kitâbeli müteaddit mezar taşları, binanın döşemesinin altında bulunarak İstanbul Arkeoloji müzesine nakledilmiştir. Kitâbelerinde İtalyanın bazı tanınmış ailelerinin adı da görülen bu mezar levhaları işçilik itibariyle eş eserler değillerdir. Hattâ bunların içlerinde Lâtinler tarafından mezar kitâbesine tahvil edilmiş Bizans levhaları da mevcuttur. (İstanbul Müzeleri, Resimli rehber, İstanbul 1934 Salon XIX; No. 2900 ve 2899).

Bu mezar taşlarının içinde kitabesinin tarihi XIV. asırdan geriye giden ancak bir numuneye rastlanması, Arab Camiinin e s a s ı n ı teşkil eden San Paolo kilisesinin 1307 den sonra kurulduğunu destekleyen hususlardan biridir (T a r i h l e r i 1307 den önceyi gösteren taşlar ise 4 tanedir). Bu mezar taşlarının bir kısmı, gayet güzel basılmış bir cilt halinde neşredilmiştir (E. Dalleggio d'Alessio, Le pietri sepolcrali di Arab Cijami, Genova 1942).

Arab Caminin ne zaman Dominikenlerin elinden alınmış olduğu da artık karanlık bir mesele olmaktan çıkmıştır. Dominikenlerin bir merkezleri Kırımda bulunuyordu. S o n r a l a r ı, burada oturan büyük Ciciaire (viker) m e r k e z i İstanbula nakletmiş ve ancak 1601 e doğru son Vicaire, Maitre Eustachio Fontana (Metr Ostakio Fontana (temelli olarak bu makamı İtalyaya nakletmiştir. (Belin.: adı geçen eser, sayfa 215). San Paolo kilise ve manastırının Hıristiyanların elinden alındığı tarih olarak şimdiye kadar ileri sürülen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Belin'in gösterdiği tarih 1535 dir; fakat bu da bir tahminden ibarettir.

İstanbulun fethinden sonra bir müddet Dominikenler bu kiliseyi muhafaza etmişlerse de bu devrenin ne kadar sürmüş olduğunu tesbit etmek şimdiki halde oldukça zordur. Yalnız şu var ki Fatih'in vakfiyelerinden bir tanesinde Galatada bir «Mesadomenko» kili-

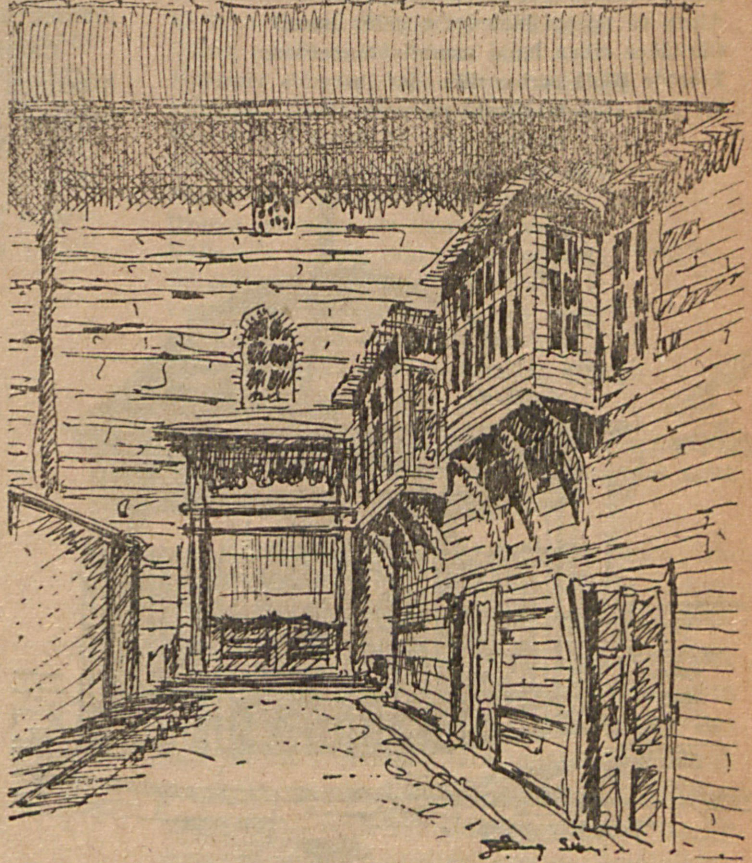
sesinin bizzat Fatih Mehmed (1451 - 1481) tarafından camiye tahvil edilmiş olduğu öğrenilmektedir. (Fatih Mehmed II vakfıyeleri, Ankara 1938 varak 45-46 sayfa 202). Bu vakfiyenin Fatihin ölümünden az evvel tertip edilmiş olduğu kabul edilmektedir. Bugün mevcud nüsha ise 1496 da yazılmış bir kopyadır. Ayrıca bu vakfiyede Galata Camiine tayin edilen müstahdemler hakkında malûmat verilmektedir. (Fatih vakfiyeleri, var. 318-320, sayfa 258). Bu «Mese Domeniko» kilisesi veya «Galata Camii» Fatihin Arapça vakfiyesinde de mevcuttur. (Tahsin Öz: Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmed II. Fatih, İstanbul 1935, sayfa IX). Bu vakfiyelerden öğrendiğimize göre Galata Camii Iskele kapısı civarında olup şark cihetinde Munakkaş Kiliseye müntehi bulunuyordu. Türkçe vakfiyenin 179 uncu varağında bu Munakkaş Kiliseye «Keniseyi Sultaniye» dahi dendiği kaydedilmiştir. Umumiyet itibariyle bu nakışlı kilisenin, Gülnüş Emetullah Sultanın yıktırılan camiinin yerinde mevcut olan San Francesko kilisesi olduğu kabul edilir.

Eskidenberi yerleşmiş usul gereğince fethedilen şehirlerde en büyük kiliselerden biri bizzat fethi yapan tarafından cami haline getirildiğine göre, Arab Camiinin de Fatih Mehmed II tarafından islâm ibadetine tahsis edilmiş olması akla yatkındır. Arab Camiinde bulunan mezar taşları arasında 1453 tarihinden daha geç tarihli hiç bir taşa rastlanmaması burasının Fatih tarafından cami yapıldığını kesinleştirir.

Yalnız bu mâbedin «Arab Camii» adını XVI. asırda almış olduğunu kabul etmek icabeder. İspanyada İslâm hâkimiyetine son verilmesi üzerine İstanbula hicret eden Arablar, Galatanın bu bölgesine yerleştirilmişlerdi. Bu muhacirlerden dolayı buraya «Arab Camii» denmiş olduğu şimdiki halde yegâne kabul edilecek ihtimaldir.

Arab Camii Evliya Çelebi'nin eserinde bu isimle kayıtlıdır. (Evliya Çelebi; Seyahatname, İstanbul 1314 cilt I sayfa 340; Reşad Ekrem Koçu tarafından neşredilen kısaltılmış tabı, İstanbul cilt I sayfa 76). Bu binanın ilk defa olarak esaslı bir surette tamir edilmesi hattâ belki de genişletilmesi Mahmud I (1730-1754) in annesi Saliha Sultan tarafından 1734 (H. 1147) yılındadır. 1808 senesinde (6 Cemaziyelevvel 1222) bir yangın geçiren cami derhal tamir edilmiş ve 1868 de Mahmud II nin kızı Âdile Sultan (1825-1898) tarafından da bir şadırvan yaptırılmıştır.

Camiin ilk dünya harbinden evvel esaslı bir surette tamirine girişilmiş ve Giritli Hasan Beyin idaresinde binanın büyük bir kısmı tâdil edilerek yeniden yapılmasına başlanmıştı. Bu tamir bir türlü nihayetlenmemiş ve neticede cami o vaziyette bırakılmıştır. Son zamanlarda yaptırılan bazı ufak tefek tamirler ancak mahdut mikyasta faydalı olabilmiştir. Galatanın bu en eski ve en büyük camii bugün kullanılmakta ise de; itiraf etmek icap eder ki, oldukça harap bir haldedir. Buranın tamiri temenniye şayandır.

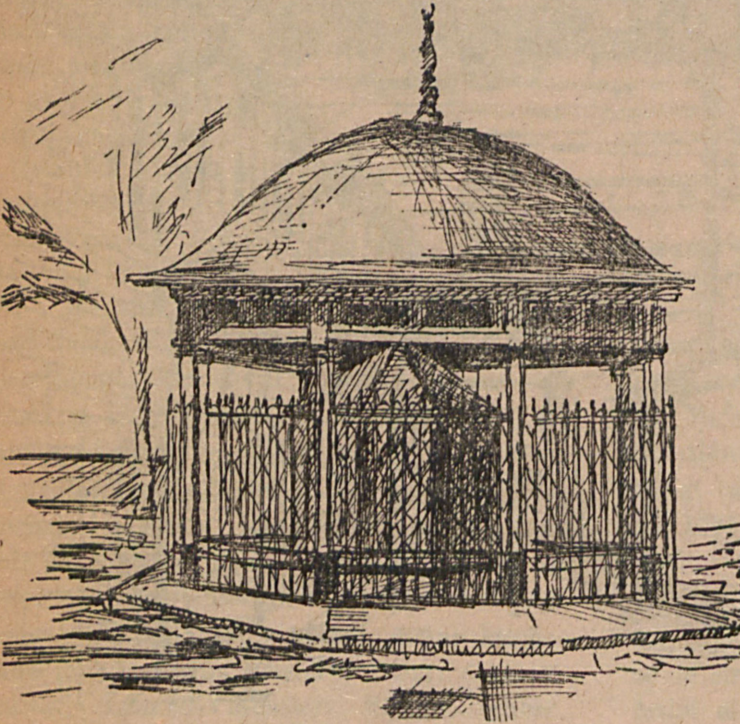

Arab Camiinin Hediye Sokağından görünüşü
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Arab Camiinin mimarî vaziyetinden bahsetmeden, burası ile ilgili bazı binalar hakkında kısaca malûmat verelim.

Âdile Sultanın yaptırdığı şadırvan bugün hâlâ mevcuttur. Evvelce Mehmed Raif tarafından dahi neşredilen (M. Raif Mir'atı İstanbul, İstanbul 1314, sayfa 463) uzun kitâbesinin kopyası şudur:

Devletde Mehmed Ali Pâşâyi yegâne
Çok mansıbı ihraz ile buldu şeref ü şan
Darbhane ve Tophane ve Mabeyin müşiri
Serasker ü sadr oldu nice kerre kapdan
Sıhr eyledi hem zâtini şâhinşehi âlem
Buldu nice ikbal ü nice rif'at ü uncan
Bir âsafı memduh ü dilir idi ne çâre
Âhir anı da kıldı hebâ şivei devran
Ol dâveri zîşanı ecel gaib idince
Hatırları kıldı elem bahri perişan
Rühiyçün ecrü hasenat itmeğe tahsil
Oldu haremi muhteremi vasıta cûyan
Yaptırdı bu sahrınç ile şû şâdirvanı
Şâd oldu Arab Camii semtindeki sükkân
Sû zahmeti çekmekde idi irdi refâhe
Biccümle ehalii mahalle ile atşan
Hakkaki güzel hayri âzim oldu yerinde
Şâmil eseri lûtfi beni âdeme her an
Hak yolına bû âbi revan işte revandır
Alsun sû tavazzi idüb içsün gelen insan
Gördükçe cihan halki menafi bu eserden
Elbetde Hûdâ ecri cezilin ider ihsan
Merhum olub mağfiretü rahmete vâsıl
Serçeşmei Kevserden İlâhi ola reyyan
Hem zevcei zîşanı o sultanı mükerrem
Çok hayre muvaffak ola durdukça bu ekvan
Hem duhteri saad ahteri ikbâlü şerefle
Âlemde bula âfiyeti ömri firavan
Bu beyt ile atşana Senih eyle ki tebşir
Her mısraı târihi temamın ide ilân
«Buldı sûyunu şadirvan oldı bak inşâ»
H. 1285 (M. 1868)
«Sahrıncı metin kıldı binâ Âdile Sultan»
H. 1285

Arab Camiinde şadırvan
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Sâliha Sultan tâmirinde yaptırılmış olan eski şadırvanın Hadikatül Cevamide mukayyed tarihi şudur:

Didiler her biri tahsin idüb târihi itmamın
«Bu ahsen camii tevsi kıldı Valide Sultan
H. 1147 (M. 1734-1735)

Hiç bir sanat kıymeti olmayan bu şadırvanın altında bir sarnıç mevcuttur. Şadırvanın zeminindeki kapaktan burayı görmek kabilse de pek fazla bir şey anlamağa imkân yoktur. Yalnız, kısmen farkedilen bir kemerden bu sarnıcın bir Bizans eseri olduğu tahmin edilebilir. Herhalde Arab Camii hakkında yapılacak bir etüdde bu sarnıcı ihmal etmemek icab eder.

Cami avlusunun dışında ve minarenin hizasında görülen büyük ahşap evin evvelce buranın İmamına mahsus iken sonraları hususî ellere geçtiği söylenmektedir.

Arab Camiinin biri Hocahanım sokağında, diğeri Mahkeme Sokağında, olmak üzere iki çeşmesi vardır. Bunlardan avlu duvarına bitişik olan ilki üç gözlü, kuru ve kitâbesizdir.

Diğeri ise hâlâ akar bir çeşme olmasına rağmen çeşme adı verilecek bir şekli kalmamıştır. Halbuki buradaki çeşmelerden birinin Ali Paşa'ya ait olduğu bildirilen H. 1106 (1694) tarihli bir kitâbe eskiden görülmüştür (İ. H. Tanışık, İstanbul çeşmeleri, II, 36, No. 28).

Camiin avluya bakan duvarına bitişik «Evliya türbesi» ise, Başimam Bey Nurettin Işıklı tarafından verilen malûmata göre otuz sene evvelki tamiratta kaldırılan Hünkâr mahfili merdivenin yerinde bulunmaktadır. Tamirde bu merdiven kaldırıldıktan sonra, bu

civarda oturan Giritli Mustafa Efendinin zevcesi İnâyet Hanımın rüyasında gördüğü bir Arab ona mezarının burada bulunduğunu söylemiş ve bunun üzerine Mustafa efendinin tavassutu ile burada üstü açık, parmaklıklı ufak bir türbe inşa edilmiştir. Camiin tamiri esnasında artan bir mermer sütun parçası ile bir kitabe de yerleştirilmiştir. Bu kitâbenin R. Ekrem Koçu tarafından yazılan kopyası şudur:

Ve innel mesâcide lillâhi felâ ted û maallahi ahadâ

Camiin gerek Mahkeme Sokağına ve gerek Avluya açılan yan kapılarının üzerindeki kitâbelerin R. Ekrem Koçu tarafından yazılan kopyaları şunlardır:

Mahkeme Sokağına açılan kapı üzerinde:

Selâmün aleyküm bimâ sabertüm fe ni'me ukbeddâr

Avluya açılan kapı üzerinde:

Selâmün aleyküm tıbtüm fedhulûha hâlidin

Ayrıca camiin içinde ve sağ taraftaki duvara yapışık uzun bir taş kitâbe daha mevcuttur. (Hüseyin efendi: Hâdikatül Cevami, İstanbul, Cilt 2, sayfa 31) Divanı Hümayun kâtiplerinden Haci Emin Efendi tarafından yazılan bu (H. 1222) M. 1807 tarihli kitâbede camiin manzum bir tarihçesi tertip olunmuştur. Bu kitâbenin, mihrabın yanındaki hücrede muhafaza olunan elyazma bir kopyasından R. E. Koçu'nun yazdığı kopya şudur:

Bu mabedin sana ahvalin eyliyem i'lâm
Ki kadrin anla bu beyti atîke kıl ikram
Nice nice seneler zulmet içre çekti belâ
Ki sonra âne kerem kıldı Hazreti Mevlâ
Âne göre idegör anın şânına t'azim
Dergehinde Hüda sana da ide tekrim
Tazarrûda salâtü selâma kaim ol
Cenâbı Hazreti Bâriye maksadın ise yol
Kabul idüb umarız cürmümüz idüp mağfûr
Bu hâke yüz süreni dergehinden itmez dûr
Kim altmışaltı sene geçmiş idi Hicretten
Henüz dine rehâ gelmiş idi fetretten
Çün oldu Hazreti Abdülmelik halifei din
Yezidin eylediği fitneler olup teskin
Murad eyledi Kostantiniyyeye o sefer
Ki kıldı Mesleme namdârı serasker
Ki bir gün eyledi Mesleme islâme hutbe
Diyarı Rûme azimetle buluruz rütbe
Bu feyzü rahmeti rahmanı halka arz ideyüz
Kabul itmeyen âdeme cengi arz ideyüz
Bu va'zı gûş iden urbanden ellibin âdem
Taahhüd eylediler tabiin ile ol dem
Sahabeden de nice kimse kıldı bile sefer
Cenabı Hakka tevekkülle oldular rehber
Kona göçe giderek dine da'vet eyliyerek
Ki halka Hakkın bildiğini sevk iderek
Diyârı Rûme gelüp ol bu şehri fethetti
İçinde bulduğu mâli ceyşe bahşetti
Bu beyti mâli ganimetle eyleyüp ma'mur
Ki nâmı oldu Areb Camiiyle meşhur
Tekfûri Rûm gelüp dergehine yüz sürdü
Haraç vermeğe der'uhde eyleyüp durdu
Recası itti kabul ane virdi peymânı
Aman aman diyene budur emri Yezdâni
Yedi sene bu şehirde ikamet eylediler
Bu bârigâhi Hüdada ibadet eylediler
O demde oldu Dimişk içre fitneler peydâ
Kim etti âlemi lerzan dilleri şeydâ
Kim oldu ol Ömer ibni Abdülâziz halifei Şam
Kemali adı ile islâme verdi istihkâm
Ki kıldı Meslemeyi kendi yanına da'vet
Bin atlı ile süvar olup eyledi avdet
Kusur askerde düştü hastalık vâfir
Amani ahdi bozun fürce buldu ol Kâfir
Huzur virmeyüp ol ceyşi kıldı âzürde
Bu gamla her biri tekrar uğrayüp derde
Ne câre anladılar hastalık geldi islâma
Bakiyye askeriyle doğru gittiler Şâme
Tekfûr anı işidüp geldi şehri seyretti
Nizamı minberü mihrabı bozdu deyretti
Ki sonra pâk neseb fahri âli Osmandan
Vücude geldi cihangir feyzi rahmandan
Ki ya'ni Hazreti Sultan Mehmedi Sâni
Cihanı eyledi âbâd şevketü şâni
Müyesser oldu bu Kostantiniyye fethi ana
Ebülfeth dimek oldu ol padişaha sezâ
Sekiyüz elli yedide bu şehri fethetti
Cihande sikkeyi mermere hâk idüp gitti
Nice cevami mescidler eyledi bünyad
Düalar eyliyekim ola haşredek âbâd
Hüda kıla o şehin ruhi pâkine rahmet
Dergehinde dahi bula izzetü rif'at
Cenabi Hak dilerim âlin eyleyüp teksir
Ola kıyametedek devleti ile âlemgir..
Recamız odur ki bu nakle nazar iden ihven
Makaale nazımına fâtiha kıla ihsan

Ketebehu Elhaç Emin eazzi hâcei Divanı Hümâyun ve serhalifei kâtibi Agayi Darüssaadei sâbık Sene 1222 (M. 1807).

Celâl Esad Arseven, Arab Camiinin Kıble istikametinde olmasını, fakat aynı zamanda bir Hıristiyan yapısının hususiyetlerini taşımasını nazarı itibara alarak bazı neticeler çıkarmıştır. (Celâl Esad: Eski Galata, İstanbul 1329, sayfa 46 ve devamı.) C. Esad'a göre burası esasında Arablar tarafından cami olarak yapılmış ve sonra Bizanslıların eline geçmiştir. Yangın veya zamanla harap olan bu ilk binanın mevcut temelleri üzerine Dominikenler kiliselerini inşa ederek onu, Gırnatalı muhacirlerin ellerinden alıp camie tahvil etme-

lerine kadar muhafaza etmişlerdir. C. Esad üç mesele ile karşılaştığını da kaydeder:

1. — Meslemenin seferinden evvel bu caminin yerinde bir kilise var mı idi?

2. — Dominikenler kiliseyi kurdukları zaman cami mevcut mu idi?

3. — Dominikenler yoksa burada sadece temelleri mi buldular?

Bu meselelerin cevapları bu yazımızın ilk kısımlarında verilmiştir.

Arab Ccamii daha ilk bakışta, yerli olmıyan hususiyetler arzeder. Esas itibariyle üzeri ahşap bir çatı ve kiremitle örtülü uzun bir bina olan bu mâbedin, ekseri kiliseden bozma yapılarda rastlanan çıkıntı şeklinde bir mihrabı yoktur. Yan duvarlarda üç sıra halinde pencerler açılmış ve 1913 deki tamirde camie, Arab sitili taklit edilerek yapılmış bir son cemaat yeri ilâve olunmuştur. Mihrab duvarına bitişik, dört köşe minare ve bunun altından geçen dehliz burada en alâka çekici kısımları teşkil ederler. İstanbuldaki bütün Bizans kiliselerinde görülen hususîyetler burada mevcut değildir. Nartkes yoktur. Mihrab (Apsis) dışarıda bir çıkıntı teşkil etmez, içerisi mihrab ciheti hariç, hayli büyük bir hangardan farksızdır. Bnanın içinde evvelce bir takım mermer sütunların mevcut olduğu camide ve avluda görülen sütunlardan anlaşılmaktadır. 1913 tamiratında camiin içindeki ahşap galeri kaldırılmış ve ağaç direklere dayanan yeni galeri inşa edilmiştir. Arab Camiinin bu eski halini gösteren ve C. Esat'ın eserinde neşredilen resmini bu yazımızla birlikte veriyoruz. Caminin tavanı tamamen ahşap olup yalnız mihrap kısmında gotik tonozlar görülür. Caminin üç kapısından iki yanlardakilerin bugün kullanılanlarına mukabil, soncemaat yerine açılan üçüncü kapı şimdilik battaldır.

Şimdiki mihrab duvarında görülen pencereler, Türk devrinde açılmıştır. Bu mihrab kısmının üzeri, yanlara nazaran daha yüksek olup tamamen Gotik mimarisinin hususiyetlerini taşıyan bir tonozla örtülüdür. Bu kısmın sağında bulunan ve üzeri gene böyle Gotik bir tonozla örtülü hücreden, bir kapı vasıtasiyle diğer bir hücreye ve oradan da minare veya eski çankulesinin kaidesine geçilmektedir. Bina XIV. asırda yapılmış olması itibariyle Gotik sanatının tipik bir eseridir. Burada görülen tonozlar «Croisée d'ogives» şeklindedir; yani birbirini çapraz bir surette kesen bir çift sivri kemer (arcogive) vasıtasiyle temin edilmiş bir tonoz sistemidir. Bu tip tonozları vücuda getiren diğer iki çift kemerden (arc doubleau ve arc formeret). Yan duvarlara amut olan kemer (arc doubleau) Arab Camiinin içinde bâriz bir surette görülmektedir. Bu çapraz sivri kemerlerden maksat ise, tonoza bir nevi elâstikiyet vererek ağırlığı dört muhtelif noktaya dağıtmaktır. Aynı zamanda bunlar bir nevi kâgir iskelet teşkil ederler. İstanbulda Gotik sanatının bir nümunesini teşkil eden bu binanın diğer aksamında ise başka çeşit tonozlar kullanılmıştır. Mihrabın solunda gene bu tip tonozla örtülü hücrenin bulunmasına mukabil avlu duvarına bitişik iki küçük bölmenin üzerinde beşik tonozlar vardır. Mihrabın solundaki küçük hücrelerden biri «Hazreti Mesleme'in çilehanesi» olarak tanınır. Burada küçük bir mihrap ve geçen asra ait bazı eşya vardır. Şimdiki halde çok harap bir vaziyette olan Hünkâr mahfilinin merdiveni 1913 tamiratında tâdil edilmiştir. Binanın içinde mevcut yegâne mermer sütuna dayanan bu mahfil, Caminin Türkler zamanında yapılan hemen bütün aksamı gibi, Barok üslûbundadır. Bu üslûbu, minber ve kapıların dış tezyinatında da görmek kabildir. Eski Türk - Osmanlı sanatının güzel eserlerinden birisini teşkil eden kürsü, buraya Azapkapısındaki Sokollu Mehmed Paşa Camiinden getirilmiştir. (B. : Azapkapısı Camii). Orijinal gotik binanın plân, kesit ve yüksekliği De Nari adındaki bir mimar tarafından tesbit olunarak, bu hususta yazdığı kısa notla birlikte B. Palazzo tarafından aynen kitabına geçirilmiştir.

Mihrabın solundaki hücrelerin altında vaktiyle bir Ayazmanın mevcut olduğu söylenmekte ise de tabiatiyle bunu şimdiki halde tahkik edebilmeğe imkân yoktur.

Arab Camiinin minaresi en fazla alâkayı üzerinde toplıyan bir kısmını teşkil eder. Evvelce de söylediğimiz gibi dört köşe masif minare eski kilisenin çankulesinden başka bir şey değildir. 1420 ye doğru İstanbula gelen Buondelmonti'nin yaptığı resimlerde Galatada böyle dört köşe kuleli bilhassa iki kilisenin mevcut olduğu görülmektedir. Sonraları bu çan kulesinin mevcut üst kısmına pencereli şerefe ve külâh ilâve olunmuştur. Kulenin yu-

karı kısmında ve şerefenin altında görülen ince uzun pencereler sonraları örülerek bu şekle sokulmuşlardır. Eskiden burada iki sütunla ayrılmış üç pencerenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Zaten binanın pencerelerinin ekserisi sonradan tâdil edilmiştir, nitekim eski pencere kemeleri bâriz bir surette binanın dış duvarlarında, görülmektedir. Bu kulenin İtalyada Dominiken kiliselerinin çan kulelerini hatırlattığını ileri sürülmekte olduğunu yukarıda zikretmiştik.

Minarenin altından geçen ve gotik kemerli bir kapı ile sokağa açılan bir dehliz bu binada görülen hususiyetlerden birisini daha teşkil eder. Bu dehlizin tavanı bir takım bölümlere ayrılmıştır; burada bir kemerle, iki çapraz tonoz (voute d'arête) ve bir beşik tonoz görülür. Bu dehlizin bir yan duvarını teşkil eden tuğla duvar enkazı, evvelce binanın burada dahi devam ettiğini göstermesi bakımından mühimdir. Bu dehliz duvarlarının üzerinde hâlâ duran mermer başlıkların üzerlerinde kabartma olarak Bizans tezyinatı mevcuttur. Burada görülen ve üzeri zengin tezyinatlı mermer kapı kemeri herhalde sonradan şimdiki yerine tesbit olunmuştur.

Binanın dış duvarları çatıya kadar yükselen çıkıntı payelerle birtakım bölümlere ayrılmıştır. Ayrıca köşelerde yuvarlak çıkıntılar vardır. Arab Camiinin heyeti umumiyesi ekseri Bizans eserlerinde gördüğümüz teknikle yapılmıştır. Duvarlar muhtelif taş ve tuğla sırları halinde işlenmiştir. Yalnız bazı kısımlarda sonraki tamirlerde eklenen, âdi tuğladan yapılma yamalar göze çarpar. Duvarların itinalı bir surette tetkiki, binanın üzerindeki muhtelif devrelerin tesbiti bakımından çok mühimdir.

1913 tamirinde son cemaat yeri olarak yaptırılan ve bugün harap bir halde olup kapalı bulunan kısım ve buna bitişik avlu kapısı Arab stilinde acayip bir yapıdır.

Arab Camiinde mevcut muhtelif mimarî devreleri şöylece hülâsa edebiliriz:

1. — Bizans devresi: Dehlizin sağ tarafındaki duvar (Schneider: Galata, sayfa 25 not 22) ve belki sarnıç.

2. — Dominiken - Gotik devresi: Şerefeye kadar kule, dehliz kapısı, binanın bütün mihrab kısmı ve hücreler ve kısmen dış duvarlar. De Nari'nin kanaatine göre avluya bakan cephe orijinal olmayıp geç devirde bina genişletilirken yapılmıştır. Nitekim 1913 deki tamir sırasında çekilen bir fotoğrafta bu duvarın tamamen açık olduğu görülür (B. : E.D. D'Alessio, zikredilen eser, s. 18).

3. — Osmanlı devresi: Minarenin şerefeden yukarısı, çatı, Hünkâr mahfili hizasında duvarlardaki ekler, zemin döşemesi, Hünkâr mahfili ahşap galeriler, minber ve tavan, kapı ve pencereler, soncemaat yeri, şadirvan. Bu Türk devrinin de bina üzerinde muhtelif safhaları olduğu tesbit olunmaktadır.

Burada evvelce bir takım duvar resimlerinin mevcut olduğu muhakkaktır. Nitekim J. Ebersolt bunlaar hakkında bir de yazı yazmıştır. (J. Ebersolt: Mission archéologique de Constantinople, Paris 1921 sayfa 40) Mihrap cihetindeki duvarlarda el'an sıvaların altında bazı Freskoların bulunduğu söylenmektedir.

Arab Camiinin freskoları hakkında şimdiye kadar neşredilen yegâne yazı Ebersolt'un yukarıda adı geçen eserindeki kısa notlardan ibarettir. Bu kitabın 34 numaralı levhasında bu freskolardan birinin bir resmi görülmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bu fresko Bizans tarzında inşa edilmiş bir duvarın üzerinde olup, ince sütunların taşıdığı dört kemere taksim edilmiş ve bunlardan herbirinin içine bir aziz resmedilmiştir. Ebersolt, çok harab bir halde bulunan bu resimlerle Kaariye Camii yan kısmı freskoları arasında benzerlik bulur (XIV asır).

Arab Camiinde bulunan mermer levhalar hakkında da burada biraz bilgi vermeği lüzumlu görüyoruz. Bunları başlıca iki kısma ayırmak kabildir. Tamamen Bizans eseri olan ve Arab Camiinin yerinde evvelce mevcut Bizans kilisesine ait bulunan mermer korkuluk levhaları; ve Lâtinler tarafından doğrudan doğruya mezar taşı olarak yaptırılan üzerleri kitabeli mezar levhaları. Bunların yanında Lâtinler tarafından mezar kitabesi olarak kullanılmış bazı Bizans levhaları da vardır.

Burada bulunan Bizans korkuluk levhaları bu cins eserlerin İstanbulda rastlanan nadir ve kıymetli nümunelerindendir. J. Ebersolt bunların bir kataloğunu yaparak içlerinden en eskilerinin beşinci asra ait olduklarını tesbit etmiştir. (J. Ebersolt: Arab djami et ses sculputures byzantines, Mis. arch. d. Cons. Paris 1921, sayfa 38-54). Bu levhalar başlıca

üç gruba ayrılmaktadır. Beşinci asra ait ilk tipte bir çelenk veya daire içinde bir kaç haç ve iptidai tezyinat vardır. İkinci tip ise muntazam geometrik şekiller ve zigzaglarla altıncı asra işaret etmektedir. Vefa'da Kilise Camiinin (B. : Kilise Camii) levhalarını çok andıran sonuncu tipe gelince, on veya on birinci asra ait olmaları muhtemel bulunan bu levhaların tezyinatı, merkezî bir şekli çeviren girift şeritlerden müteşekkildir.

Bugün İstanbul müzesinde bulunan mezar taşlarının tarih bakımından değerleri çok büyüktür. Bunlar son zamanlarda etraflı surette neşredilmiştir (E. Dalleggio d'Alessio: Le Pietre spolcrali di Arab giami, Genova 1942).

Hepsi 106 adet olan ve ekserisi parçalanmış bir halde bulunan bu levhalar, D'Alessio'ya nazaran Lâtin epigrafisinin Şarkta mevcut en güzel nümuneleridir. Bunların en enteresanları İstanbul Arkeoloji müzesinin 19 numaralı salonunda teşhir edilmektedir. (İstanbul Arkeoloji Müzeleri: Resimli rehber, İstanbul 1934). Arab Camii mezar levhalarının içinde en eski 13 Kasım 1260 tarihinde ölen De Candolfi adında birisine aittir. Bunu 1300 ve 1302 tarihli üç levha takip etmekte, Castano Spelta'nın 1307 tarihli taşı ile başlıyan seri fethe kadar uzanmaktadır. Bu 106 mezar taşında birçok meşhur İtalyan ailelerinin (meselâ: Doria) isimlerine rastlanmaktadır. (D. d'Alessio: Familles Latines de Péra au temps des Paléologues d'après les inscriptions d'Arab djami, «Echos d'Orient» 1936, sayfa 413-420). Bunların arasında on beşinci asrın başlarında ölen Anna Dukaina isminde bir Bizans prensesinin de mezar taşı vardır. (V. Laurent: Inscriptions grecques d'poque romaine et byzantine, Echos d'Orien 1936, sayfa 220-222) En mühim olan nokta bu kitabelerin içinde 1453 ten sonrasına ait hiçbir mezar taşına rastlanmamış olmasıdır. De Merode adında birine ait 76 numaralı levha her ne kadar 1458 tarihini taşıyorsa da taş çok silik olduğundan bu rakkam kat'î bir surette tesbit edilememiştir. Böylelikle bu kilisenin fethinden sonra uzun zaman Dominikenlerin elinde kalabilmiş olması ihtimali kesin olarak ortadan kalkmaktadır. Artık burasının Fatih tarafından cami yapıldığı ekseriyetle kabul edilmeğe başlanmıştır (R. Loenertz: Les établisse ments dominicainns de Péra, Echos d'Orient 1935 sayfa 336-338 ve bunu şu yazı ile karşılaştırın: D. d'Alessio: L'établissement dominicain de Péra, Echos d'Orient 1936, sayfa 83).

Minarenin altından geçen dehlizde el'an duran ve üzerinde Bizans tezyinatı görülen arşivolt, Ebersolt'a nazaran tipik bir Bizans eseridir. Halbuki D'Alessio bunun köşelerinde arslanlı Lâtin armaları görüldüğünü ileri sürerek bu taşın Bizans tesiri altında Lâtinler tarafından yapıldığını kabul etmiştir. Filhakika gayet kalın kir tabakasına rağmen yanlardaki rozetlerin altında birer arma farkedilmekte ise de taş temizlenmedikçe arslanların mevcudiyeti anlaşılamıyacaktır.

Camiin avlusunda yerlerde görülen bazı taş parçaları herhalde levhalara aittir. Bunlardan camiye girilen kapının önünde yerde görülen bir taşın üzerinde bir haç parçası vardır.

İstanbulun ekseri âbideleri gibi Arab Camii de bir takım efsane ve hikâyelere mevzu teşkil etmiştir. Bunların bazılarına binanın tarihçesinden bahsederken kısacana temas ettik, Pertusier tarafından nakledilen bir hikâye ve inanışı da burada birkaç kelime ile hülâsa etmeğe çalışacağız. Gûya, kendisine Cuma namazını o hafta hangi camide kılmak arzusunda olduğunu soran Kızlar ağasına Padişah Ahmed III (1703 - 1730), «Seninkinde» cevabını vermiş. İnşa edilmiş hiç bir hayratı mevcut olmıyan Kızlarağası, aldığı bu cevabın mânasını bir türlü çözemiyerek düşünceli bir tavırla huzurdan çıkmış ve yolda bir tanıdığına rastlıyarak ona vaziyeti anlatmış. Bu zatin, Padişahın kastettiği caminin sadece Arab Camii olduğunu söylemesi üzerine, Kızlarağası tekrar huzura çıkarak Ahmed III e kendisine biraz evvel söylenen şeyi tekrarlamışsa da, Kızlarağasının ilk tereddüdü Padişahın gözünden kaçmadığından; Ahmed III bir başkasının ona bunları öğrettiğini kolaycana tahmin ederek bu zeki adamın kim olduğunu sormuş ve tahmin edileceği gibi neticede bu adam yüksek bir mevki sahibi olmuş. Eski bir halk inanışına göre Arab Camiinde mevcut bir su, gebe kadınlar tarafından ziyaret edilir ve onların doğumlarını kolaylaştırırmış. (C. Pertusier: Promenades pittoresques

dans Constantinople... Paris 1815, cild 2, sayfa 239-241).

Bu yazımıza son verirken, mevzuumuz haricinde kalan fakat burası ile ilgili bir binaya işaret etmekle iktifa edeceğiz; bu da yukarıda adı geçen Âdile Sultanın bu caminin az ötesinde hâlâ iki kitâbesi duran bir mektebi olduğudur. Semavi Eyice

ARAB CAMİİ CİNAYETİ — 1940 yılı ekim ayının 27 inci günü akşamı, Arab Camii civarındaki çarşılı ve esnafı fevkalâde heyecan ve teessüre düşürmüş, gazetelerde geniş yerler almış bir cinayettir; seyyar börekçi Ahmet Tezel adında bir adamın yeğeni, on dört on beş yaşlarında ve Sadullah adında bir çocuk, kendisi hakkında kötü niyetler besliyen ve Arab Camiindeki börekçi fırnında namlı bir pişirici ustası olub bu alanda büyük şehire birçok sanatkâr yetiştirmiş bulunan Mehmed Çöllü'yü bıçakla vurarak öldürmüştür. Aşağıdaki satırlar, vakanın tezine, Yeni Sabah gazetesi zabıta muhabirinin gazetesine verdiği notlardan alınmıştır.

«Dün müddeiumumiliğe getirilen Sadullah 14 - 15 yaşlarında genç irisi ve yakışıklı bir delikanlı idi. Yanındaki polisle hafif hafif konuşuyordu. Kulak kabarttım. İki elinin baş parmaklarını birbirine rapteden ufak parmak kelepçesini biraz gevşetmeğe çalışarak:

— Çok büyük bir şey değil ki... Kaba vurmuştum. En fazla beş veya on günde iyi olur.

«O muhitte her kime sordumsa Mehmed çölünün hemen hiç dost kazanmamış olduğunu öğrendim. Herkes:

— İyi oldu, cezasını çekti. Fakat çocuğa da yazık oldu bu genç yaşında.. diyorlardı.

«Ölü Mehmed evli ve bir de çocuğu vardır. Karısı ve çocuğu Kadıköyünde oturmaktadırlar. Dün ifadesi alınmak üzere Arabcamii polis mevkiine çağırılan Mehmedin eşi 22 yaşlarında çok genç ve güzel, boylu boslu bir kadındır. Kocasının öldürüldüğünü duyunca müteessir olmuş fakat sebebini öğrenince:

— Oh olsun... Böyle bir kocam olacağına olmaması iyidir..

Demiştir. Dâvacı olup olmıyacağı sorulunca:

— Böyle bir adamın karısıyım diye dâvacı olarak mahkemeye çıkmaya utanırım ben, ne dâvacı olurum, ne de mahkemesine giderim.

«Ayrıca malûmatına müracaat ettiğim fırıncı Halil Efendinin oğlu Mehmed de dedi ki:

— Mehmed hem adaşımdı, hem de İstanbulda bulunmaz bir pişirici idi. Memlekete az çok da sanatkâr yetiştirdi. Fakat daha 32 yaşında iken ölmesi fırıncılık bakımından bir ziyadır. Amma ahlâksızmış. Cezasını çekti... Orası da başka bir iş».

ARABCAMİİ ÇIKMAZI — Galatada Arabcamii mahallesinde, Arabcamiinin arkasına düşer; bu mahalle ile Emekyamez mahallesinin sınırında bulunan Abdüsselâh sokağı üzerinde, kaba taş döşeli, bozuk, gün görmez, iğri büğrü ve uzunca bir çıkmazdır. Birbirine bitişik ahşab evleri harab ve pek fakir ailelere mesken olmuştur; halkının alışkanlığından olsa gerektir, gayet pis bir çıkmazdır; bu satırların yazılması için gezildiğinde her kapının önü bir çöp tenekesi halinde görülmüştü; hele geri tarafları taaffünden girilmez bir halde idi; yalın ayak, çamurlu, sümüklü çocuklar, süprüntü ve çirkef arasında oynamakta, anaları olması gereken kadınlar, kayıtsız, pencerelerde laklâkiyat ile meşgul idi. (Haziran 1946).

Bibl.: REK ve Saim Turgud, Gezi Notu.

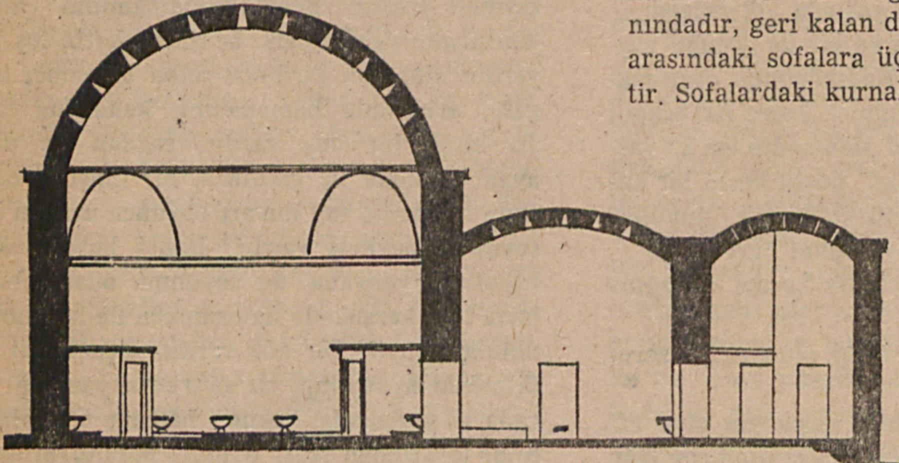
ARABCAMİİ HAMAMI — «Arabcamii Yeni Hamamı» ve «Perşembepazarı Hamamı» adlariyle de anılır; yaptıran meşhur börekçi Hacı Hasan Beydir ki, İstanbulun en yeni hamamlarından biridir denilse yeridir, yapı tarihi 1889 - 1890 arasında olacaktır. Kapıları Nâfe sokağı üzerinde bir çifte hamamdır. Türk hamam yapısı bakımından orijinal bir sanat kıymeti yoktur. Erkekler hamamının camekân kısmı, dar uzunca, üç ahşap katlı, loş bir yerdir. Kapıdan girilince solda hamamcı tezgâhı, arkasında hamamcının kendisine tahsis ettiği bir oda vardır, sağdan üç dört ayak basamak ile çıkılınca, bir müşteri odasiyle hamamın sağ duvarı boyunca uzanan bir soyunma peykesi vardır. İkinci katın sokak tarafında yanyana üç soyunma odası, bunların tam karşısında da camekân ile bölünmüş oldukça büyük bir oda vardır. Üçncü kat da ikincinin aynı olup, bu satırların yazıldığı sırada döşenmemiş, kısmen hamam müstahdemini tarafından işgal edilmiş bulunuyordu.

Cemekânın zemin katında, hamamcı tezgâhının bulunduğu sol duvar, koyu sarı bir

Arabcamii Hamamında Camekân
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

zemin üzerine çiçek motifli gayet çirkin İtalyan çinileriyle kaplıdır; Soğukluğa geçilen kapı bu duvarda olup üzerinde beyaz badanalı küçük bir yaşmak vardır. Soğukluk bir beşik kubbe ile örtülüdür. Girince hemen sola rastlıyan bir kapıdan dar bir koridora geçilir ki, bunun sağında iki temizlik hücresi, solunda da ayakyolları ile bir duş yeri vardır.

Bu koridora açılan kapının yanından soğukluğun nihayetine kadar geniş bir mermer peyke vardır. Asıl hamam kapısı soğukluğun sağ duvarı nihayetindedir.

Arabcamii Hamamı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Asıl hamam bir murabbadır ve tek bir kubbe altında toplanmıştır. Birer tanesi dört köşesinde bulunmak üzere on beş kurnadır Köşelerde kurnalar yarım duvarlarla bölünerek dört halvet haline konulmuştur. Diğer kurnalardan ikisi soğukluk kapısının iki yanındadır, geri kalan dokuz kurna da, halvetler arasındaki sofalara üçer üçer taksim edilmiştir. Sofalardaki kurnalar arasında mermer paravancıklar vardır. Göbek taşı bir murabbaın köşeleri azıcık kesilmiş olarak sekiz köşelidir.

Arabcamii Hamamı, bu satırların yazıldığı sırada, (1946), Hacı Hasan Beyin vârislerinin elinde bulunuyordu. 1926 dan beri kiracısı,

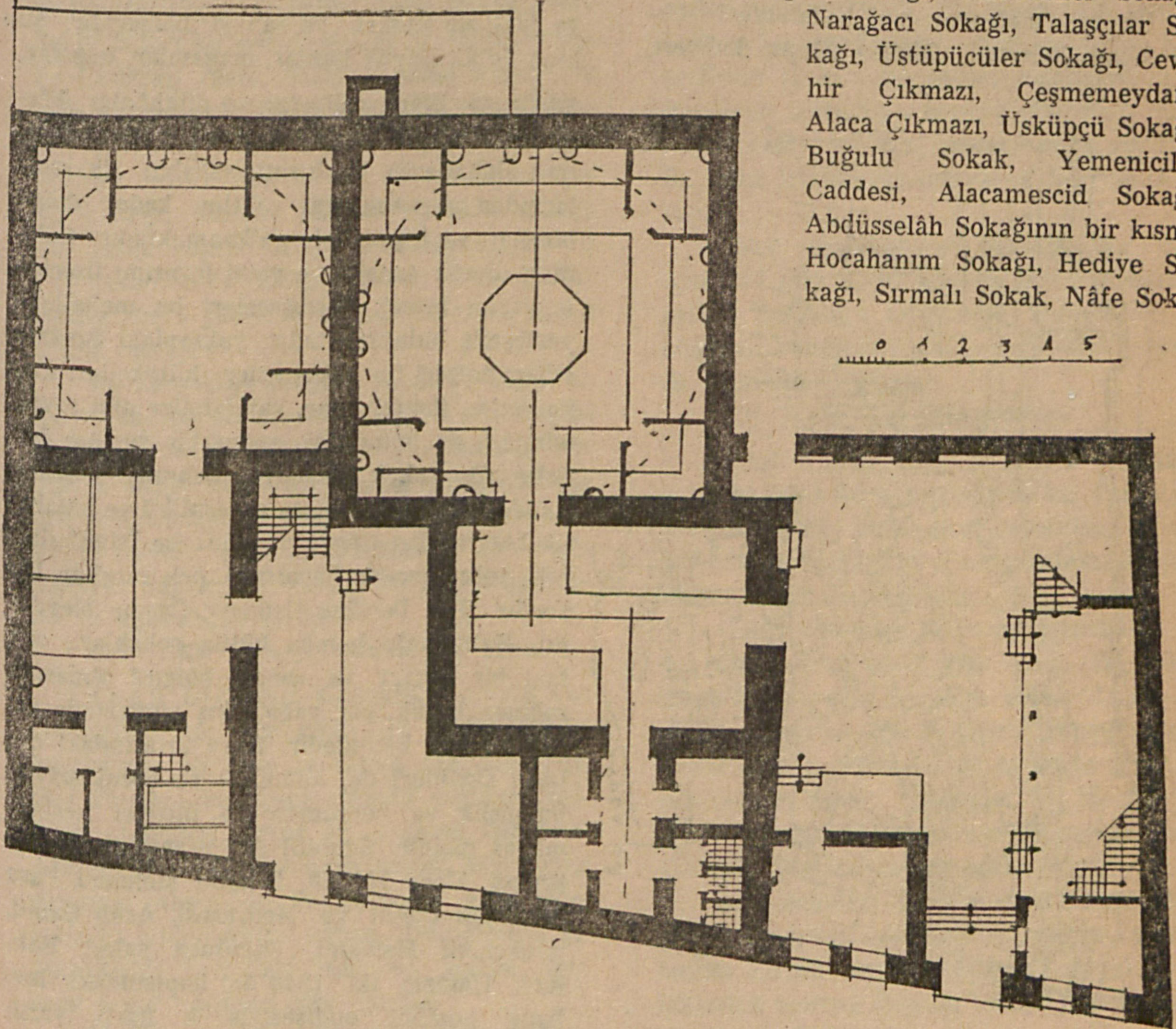
ayni zamanda Çeşme Meydanındaki Yeşildirek Hamamını işleten Muşyah Kanberyan idi. Büyük şehrin en kalabalık semtlerinden birinde işlek bir hamamdır. Temiz bakılmaktadır. Takımları boldur; içtimaî sınıfı yüksek kimseleri ağırlıyabilcek yeni takımları vardır. Hamamda iki dellâk, bir külhancı iki nâtır ve bir yanaşma olarak altı kişi çalışmaktadır.

Bay Kanberyan, feleğin kermü serdini görmüş en tecrübeli hamamcılarımızdan olup bu hamamın İstanbul Ansiklopedisi adına ziyaretinde, yapılan büyük işin zevkine vararak elden gelen kolaylıklığı göstermiştir.

Kadınlar hamamı da ayni plân üzerinedir. Yalnız daha küçüktür. On üç kurnadır, iki halveti vardır. Camekân kısmı da yine üç katlı olup, yalnız zemin katı tahta peykeler üzerine serilmiş bir örtü ile pek basit bir surette döşenmiştir ve bir nâtır kadının idaresine bırakılmıştır. Müşterileri de Perşembepazarı civarının ayak takımıdır. Galata umumhanelerinin sermayeleri de ekseriyetle bu hamama gelirler.

ARABCAMİİ MAHALLESİ — Galata mahallelerindendir; 1934 Belediye şehir rehberi haritasında 130 numaralı mahalledir. Aşağıdaki notlar 1946 yılında tesbit edilmiştir:

Sınırı, deniz, Galata Yenikapı Caddesinin bir kısmı, Tersane Caddesinin bir kısmı, Abdüsselâh sokağının bir kısmı, Yanıkkapı sokağının bir kısmı, Voyvoda caddesinin bir kısmı, Perşembepazarı Caddesi ve Arabkayyum Sokağı ile çevrilmiştr. İç Sokak ve Caddeleri şunlardır: Kalafatçılar Caddesi, Makaracılar Caddesi, Eski Balıkhane Sokağı, Kürekçiler kapısı Sokağı, Yelkenciler Sokağı, Narağacı Sokağı, Talaşçılar Sokağı, Üstüpücüler Sokağı, Cevahir Çıkmazı, Çeşmemeydanı, Alaca Çıkmazı, Üsküpçü Sokağı, Buğulu Sokak, Yemeniciler Caddesi, Alacamescid Sokağı, Abdüsselâh Sokağının bir kısmı, Hocahanım Sokağı, Hediye Sokağı, Sırmalı Sokak, Nâfe Soka-

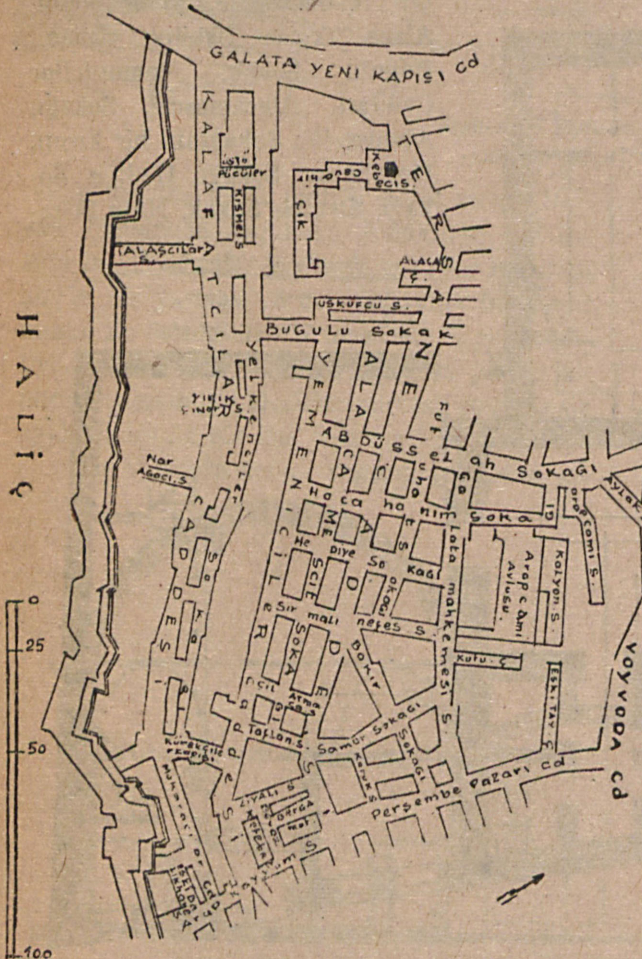
Arabcamii Hamamı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

ğı, Ziyalı Sokak, Tersane Caddesinin bir kısmı, Fütuhat Sokağının bir kısmı, Koruk Sokağı, Bakır Sokağı, Galatamahkemesi Sokağı, Arabcamii avlusu, Arabcamii çıkmazı, Aylak Sokağı, Eskitaş çıkmazı, Kutu çıkmazı, Samur Sokağı, Zencefil Sokağı, Beyazkelebek Sokağı, Serçe Sokağı.

İkinci Mahmud devrine ait bir Bostancıbaşı defterinde de, bu mahallenin Haliç sahili boyu şöyle tesbit edilmiştir:

«Azapkapısı iskelesi, Kürd Mehmedin kahvesi, Sokollu Mehmed Paşa Camii, Bartınlı Hacı Alinin Taş hanı, Taş hanın önünde Funda iskelesi, yanında Uzun Mehmedin kayıkhanesi ve marangoz dükkânı, Şeyh Ali Efendinin irad kayıkhanesi, Özoğlu Osmanın irad kayıkhanesi, Mustafa ağanın irad kayıkhanesi, Kuloğlu İsmailin irad kayıkhanesi, Direkçi mağazası ve Kalafatyeri, Seyid Alinin kahvesi, Gümüş Alinin kahvesi, serapa terzi dükkânları, Alipaşa Camii şerifi ve mâi leziz çeşmesi, Kürekçikapısı iskelesi, Kereste gümrüğü, yanında Halatçı esnafından Yusuf Beyin dükkânı, varolcu zemininin dükkânı Hasan Çavuşun berber dükkânı, Makaracı Halil Ağanın dükkânı, halatçı Kondaroğlunun dükkânı, halatçı Paşalıoğlunun dükkânı, Hacı Alizâdenin dükkânı, Korişoğlunun dükkânı, halatçı Kâmiloğlunun dükkânı, halatçı Ali Ağanın dükkânı, yanında serapa makaracı dükkânları ve Balıkhane arsası, yanında yağkapanı iskelesi.»

Arabcamii Mahallesini, Tersane Caddesinin kara ve deniz tarafları olmak üzere başlıca iki mıntakaya ayırmak mümkündür. Kara tarafı, büyük hanlar arasında, dar gelirli amele ailelerine mesken olmuş ve ekserisi harab ve ahşap evlerden mürekkeptir. Deniz tarafı ise, hemen baştan başa Galatanın en zengin ve faal bir ticaret ve sanayi bölgesidir; şu kayt ile ki, büyük hanlar, mağazalar, depolar, müstesna, diğer atölyeler ve dükkânlar, kârgir veya ahşab ve harab binalara yerleşmiştir. Mahallenin bu kısmı, sabahın ilk saatlerinden akşamın geç vaktine kadar daimî bir hay ve huy içinde çalkanmaktadır. Galatanın demir sanayii ve gemi levazımı üzerine iş yapan birçok müesseseleri bu mahallede yerleşmiş bulunmaktadır; yukarıdaki Bostancıbaşı defteri ile yelkenciler, kürekçiler, makaracılar, üstupucular, kalafatcılar gibi sokak isimleri de bunu pek aydın bir surette belirtir. (Bu sokak isimlerine bakınız). Tersane Caddesi boyu, Galatanın en şenlikli ve kalabalık bir yeridir; Çeşmemeydanı ise İstanbulun eski tulumbacılık hayatında pek meşhur bir yerdir. (B. : Tersâne Caddesi; Çeşme Meydanı). Mahallenin hemen bütün sokakları, çok faal bir ticaret ve sanayi bölgesi olmasına rağmen bozuk, pis, yağışlı kış günlerinde ise birer batak halindedir. Kara tarafındaki evlerin sâkinleri de, kadınları ve çocuklariyle, bu pislik ve hercümerc ile ünsiyet kesbetmişler gibidir. Zenbilli Ali Efendinin hayratından Alaca Mescid, Sokollu Mehmed Paşa Azabkapı Camii ve Medresesi, Arab Camii, Arabcamii Hamamı, Boğuluca yahut Bokluca Hamam (ki 1946 da kapısındaki levhada nezâhet endişesiyle k harfi yazılmamış ve Boluca Hamam olmuştur), Saliha Sultanın muhteşem Meydan çeşmesi ve Sebili

Galatada Arabcamii Mahallesi
(Harita 1934 Belediye Şehir Rehberinden)

(B. : Azabkapısı Meydan Çeşmesi ve Sebili) bu mahallenin hudud içindedir.

İstanbulun son imar faaliyeti içinde geniş istimlâk ve hedim ile ve ortasından bir şahrâhın açılması ile sîması en çok değişen yerlerden biri de bu Arabcamii mahallesi olmuştur. Bu son satırların yazıldığı 1959 masında faaliyet devam etmekte idi (İstanbul meddesinde son îmâra tahsis edilen sayfalara bakınız).

ARABÇEŞMESİ SOKAĞI — Küçükpazarda Yavuzsinan mahallesi sokaklarındandır; Atlamataşı ve Küçükpazar Caddeleri kavşağı ile Sağrıcılar Sokağı arasında uzanır. Cadde tarafından yüründüğüne göre, kaba taş döşeli, bozuk, veya kaldırımlı ve iki araba rahat geçebilecek kadar geniştir. Küçükdolab ve Pazar Çeşmesi sokaklariyle bir dörtyol ağzı yaparak kesiştiği noktaya kadar olan ilk kısmı çarşıboyudur. İki küçük mahalle - esnaf kahvesi vardır ki önleri bir asma çardağı ile gölgelenmiştir (Haziran 1946). Pazar çeşmesi Sokağı ile olan kavşağı köşesinde kâgir bir konak vardır ki, Saliha Sultanın 1946 Maarif İdaresince kırk ikinci İlkokul olarak kullanılmakta idi; konağın altında, teknesi toprakla dolmuş bir susuz çeşme vardı; kitabesinde sadece «Ve sakahüm rabbihüm şeraben tahûra 9 Ramazan 1297» yazılıdır, Sokağa adını veren bu çeşme olacaktır.

Bu kavşaktan itibaren iki sıralı kâgir binalar, dar gelirli ailelere mesken olmuş gibi görünür; ve yol daha ziyade bozularak bir toprak sokak halini alır; solda Unkapanı Değeirmen sokağı ile olan kavşağı köşelerinde birer kereste deposu, karşısında bir bıçkı atölyesi, Sağrıcılar ile olan kavşağı köşesinde bir de kahvehâne vardır.

Bibl. : REK ve Saim Turgud, Gezi Notu.

ARAB DİLENCİ VAKASI — 1223 Cemaziyelâhırının son günü (M. 1808) dilenci kıyafetinde bir arab Sadrazam Alemdar Mustafa Paşanın huzuruna çıkarak mahrem maruzat olduğunu söyler ve paşanın kulağına: «Yeniçeriler ulûfe almağa sarayı hümayuna giderken alesseher Paşakapısına gelip seni katledip ondan sonra saraya ulûfe almağa gideceklerini meşveret ederken işittim, işte sana haber verdim» diye fısıldar.

Sadrâzam arabın Tomrukta hapsedilmesini emrettikten sonra yanına 300 müsellâh sekban ve sergerdelerinden Pehlivan Ağanın 300 pürsilâh adamlarını alıp Beyazıddaki Yeniçeri kolluğuna gider. Meğer o gece Yeniçeri Ağasının divan gecesi imiş, kollukta birkaç neferden başka kimseyi bulamaz. Oradan Aksaraydaki Yeni Odalara, Yeniçerilerin büyük kışlasına iner. Alemdar, Vaktiyle Yeniçerilerin 42 inci bölük neferlerinden idi, bu hâtıra ile kışlada bir çeşme yaptırmağa başlamıştı. Çeşmeyi görmek bahanesiyle kışlaya girer, Yeniçeriler kendisini soğukça bir hürmetle karşılarlar; Paşa neferlere ihsanlarda bulunur. Babıâliye döndükten sonra da sabaha kadar nöbet bekletir.

Ertesi gün Recebin biri idi, Yeniçerilere (Receb, Şaban ve Ramazan) ulûfeleri dağıtılacaktı. Ulûfe büyük bir sükûnet ve intizam ile dağıtılır. Alemdar Paşa da:

— Bir cerrar makulesi fellâh bana bu kadar helecan verdi, var kıyas eyle İstanbul halkına ne fesad eyler!.. diye kendisine Yeniçerilerin suikast ve ihtilâl hazırlıklarını veren Arab dilencinin idamını emreder. Balıkpazarı kapısı önünde Arabın başını vururlar.. Bu vaka İstanbulda merak ve heyecanla çalkanır.

Fakat Arabın haber verdiği vaka Ramazanın 27 inci Kadir gecesi bütün dehşetiyle patlar. Babılâliyi tutuşturan Yeniçeriler, can düşmanı bildikleri Alemdarı mahvederler. (B. : Alemdar Vak'ası).

Bibl. : Cabi Said Vekaayinâmesi.

ARAB HALAYIKLAR, ARAB BACILAR — Eski İstanbul konaklarının bir hususiyetini teşkil eden simalardır; aşağıdaki satırlar, Sermed Muhtar Alusun İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlardandır:

«Otuz beş, kırk yıl evvel İstanbulda pek çok siyahî arab halayıklar vardı. En büyük konaklardan tut, üç odalı evlere kadar her yerde mevcuttu. Hacca giden, Yemene giden, Trablusgarba giden, hasılı Afrikaya civar her memlekete giden, dönerken hiç değilse bir Arab kızı getirir, ev işlerini öğrenince halayık olur, yaşlanınca ona bacı denirdi.

«Eve adımını attığı gün: Aman ne kara böcek, ne güzel boncuk! diye bağra basarlar, başına kırmızı namaz boyaması sararlar, kulaklarına mercan küpeler takarlar, sırtına ateş alı entari giydirirler.

«Artık gördürülmedik hizmet, çektiril-

medik mihnet kalmazdı. Kırk arabın aklı bir incir çekirdeği doldurmaz meseline herkes âmennâ demiş. Hakikaten de akılları hiç bir şeye ermez. Hele hesaba, kitaba: — Altmış para mı çok, üç kuruz mu? desen: — Altmış para! diye cevap verirler.

«Cefakeş olmalariyle beraber içlerinde artık tahammülü tükeneneler, canına tak deyip evden başını alıp gidenleri olurdu, bohçasını koltuğunun altına alır, usulcacık caddeyi tutar. Bir müddet orada burada dolaşır, tanıdıklarına bir kısmet yani koca bulmalarını yalvarır, kocanın da arabını değil, ilâki beyazını, hattâ sarışınını isterdi. Yahut da aylıklı bir kapı ısmarlardı. Bu işe zaman, beklemek lâzım. Gûya pişman olmuş gibi bohçası koltuğunda, muvakkaten eve döner ve günleri sayar.

«Halbuki başına buyruklardan değil. Küçük gelmişse, memleketinde onu köyünden kaçıran esirci Arablara, büyükken satın alınmışsa İstanbuldaki esircilik eden erkeklere ve kadınlara avuç dolusu para sayılmış. Sekiz on liradan tut, yirmi, otuz liraya kadar tıkır tıkır verilmiş; daha da azad edilip azad kâğıdı eline verilmemiş. Misk gibi esir.

«Hanımları merhamete gelirse — ki ekseriya gelirlerdi — kabul edip alırlar, inatçı takımından iseler esirci evine dayarlardı. Esirci de onu başka kapıya satardı.

«Azad olmuşların da ikide bir evden kaçıp yine gerisin geriye geldiği vâkiydi. Hanımları yine öfkelilerden ve artık ondan sıdkları sıyrılmışlardan ise artık eve ayağını sokmazlar, ortada kalır, boğaz tokluğuna hizmetçiliğe, biraz beceriklisi, üç mecidiye aylıkla el kapısına aşçılığa giderdi.

«Böyle bohçasını koltuklayıp gide gele bir kısmet bulanı da olur, gümrük hammalı, kundura boyacısı, at sürücüsü, kahveci, arabacı makulelerinden birine varırdı.

«Çoğu, yanlarında büyüdüğü, ekmek yediği, biraz da sevgi gördüğü alileye sadık ve yâr çıkardı. Çocukları kucağında büyütür, bebekleri beşikte sallar, kirli bezlerini yıkar, tâzelere baskı olur, bu gidişatta yaşlanır, gözlerine tavuk karası iner, bacaklarını romatizma kaplar yetmişinde, sekseninde son nefesini verirdi.

«Evlere şenlik bazan da efendilerinin ard arda ahreti boyliyacağı tutar. Bacıcağız kimsesiz, ortada kalır. Böyleleri hamamlarda, seyirlerde, düğün evi kapılarında dolma veya susam helvası satarak nafakalarını çıkarırlar, kımıldamağa mecâli kalmıyan, gözleri görmemeğe başlayanlar köşede bucakta avuç açıp dilenirler, sokaklarda sürüne sürüne son nefesini verirdi.

«Arab bacıların Rumî mayısın birinde kendilerine mahsus bir günleri, âdetâ bir nevi bayramları vardı. O gün semtlerine yakın olan kırlara çıkarlar. Üsküdar tarafındakiler Büyük Çamlıcadaki Çilehane tepesine, İstanbul cihetindekiler Bayrampaşa, Veliefendi, Çırpıcı çayırlarına, Kasımpaşadakiler de, Okmeydanına, Kâğıthaneye.

Arab bacılar takım takımdı. On, on beşinin bir kolbaşısı vardı.

«Kolbaşıları onların âmiri makamında, aşçılıkta, işçilikte çalışıp çapalayıp biriktirdikleri parayı her ay başı kolbaşıya götürürler, bulundukları kapıda gizlice aparıp bir köşeye sakladıkları yağ, pirinç, sabun, şeker gibi şeyleri de ona peşkeş çekerler. Binaenaleyh kolbaşının dört başı mâmur. Bir Mayısı, iplerle çekerler, üçü dördü bir araya galip saatlerce parmaklariyle hesap ederler. Nihayet beklenen gün gelir. Her kolbaşı avenesini toplar, arkasına takar, kırları boylar. Çayırlara yayılırlar, zevk ve safa, âhenk başlardı. Çalgıları darbuka; zilsiz «ganga» denilen demirden, simit şeklinde, üstü halkalı, büyücek iki çember. Bu çemberler birbirine vuruldukça halkalar ses çıkarır ve tempo vurur.

«Değirmi olup yere otururlar, evvelâ kolbaşı tutturur, ardından maiyeti ona uyar. Hep bir ağızdan, kendilerine mahsus zenci türküsüne başlıyarak, saydığımız âletleri de iştirâk ettirerek curcunaya koyulurlar:

Lali lalilali, ari dungo
Kurinin bubi, arî dungo
Şimdim tino, ari dungo

Aridingo nakarattır ve hep birlikte söylenir.

«Bu âhenk devam ededursun, bir taraftan da kır çiçekleri toplarlar, başlarına göğüslerine takarlar, demetler yaparlar, dere içindeki sazlardan külâhlar örüp kafalarına geçirirler.

«Böyle bir seyrana kuru kuruya gidilmez ya. Kuzu, yalancı dolma, helva gibi ye-

mekler, türlü türlü yemişler, kahve takımları da götürmüşler. Yemekler tıkabasa veriştirilir, yemişler yenir, kahveler içilir; çayırlar, çimenler üstünde yuvarlanır; taklaklar, kahkahalar atılır; yine türküler, fasıllar geçirilir.

«Arab bacıların böyle muayyen günleri olduğu âlemce malûm. Herkes seyrine koşar, uzaktan temaşa ederdi.

«Aralarına yabancı kimseyi almazlardı. Biraz yaklaşacak ol, ak gözler evinden fırlar, koca dudaklar açılır, otuz iki diş gıcırdar. Küfürün bini bir paraya.

Aldırmayıp sokulursan kolbaşı:

— Açılın oradan bakayım! diyerek yanındaki uzun sırığı yakaladı mı, mızrakla hücuma kalkışan vahşiler gibi davranır, yanındakiler de kunduralarını çıkarır çıkarmaz, kafa budur diye fırlatırlar. Daha gözleri kızdı mı saldırıp alta alırlar, yumrukları vura vura tekmeleri ata ata, ısıra ısıra didim didim didiklerler.

Arab bacılar babalı olurlardı. Biraz öfkelendi mi babaları tutardı. Bir Arab bacının babası tuttu mu o artık Beni Âdemden bir kimse değildi. Ne insana benzer, ne hayvana, ne deliye, ne sar'alıya. Kudretin ibreti.

«Çoğunun babası seyrek tutar, hafifçe geçer; bazısınınki de ortalığı allak bullak ederdir. Arablar baba tutmağı evin içindekilere gözdağı makamında kullanırlardı.

«Her emektarı, aşçıyı, halayığı öyle gelişi güzel azarlamak, kafasına terlik, suratına muşta, gösüne yumruk vurmak herkesin harcı değildi. Maazallah yer yerinden oynar, bütün mahalle halkı pencerelere üşüşürdü.

«Arab önce bir köşede taş kesilip çehreyi asar. Lâf söylersin, cevap vermez, dürtersin kımıldamaz, gittikçe hiddeti artar. Kendi lisanında mırıldanmağa, durmadan kafasını sallayarak gözlerini açıp yummağa, ardından höygür höygür höygürmeğe başlar. Ne evin büyük Beyi, ne büyük Hanımı, yanına kim girse umurunda değil.

«Birdenbire gümbedek kendini yere fırlatır. Korkunç sadalar çıkarmağa girişir. Dana böğürmesi, köpek uluması, canavar bağırması kaç para eder?

«Vücudünü yerden yere atar, kuzu kuzu yürürken, rahvan, tırıs, dörtnala oradan orayı dolaşır. Ağzından salyalar saçarak, boyun kemiğini kütür kütür kütürdeterek, başını fırıldak gibi bir yandan bir yana çevirir, «gooo!» diye gırtlağından boğuk, korkunç sesler çıkarır. Zenci diliyle bir sürü çakıl çukul heceler sayıklar. Saatlerce bu cezbe sürüp gitmede.

Bulunduğu odanın kapısı dışarıdan kilitlenmiş. Ev halkının gözü anahtar deliğinde, tahta budaklarında. Mevsim yaz, vakit de gündüzse odada mangal, lâmba bulunmadığından yürekler bir derece rahattır. Ya kış, yahutta gece olaydı hangi babayiğit odaya girip mangalı, lâmbayı çıkaracak?

«Bacı azdıkça azar. Kendinden geçmiş, ağzı köpükler içinde, gözleri kan çanağı, bedeni çekitaşı, parmakları kerpeten, ayakları balyoz. Odanın içinde çöpçöp üstünde kalmamış. Bardak, tabak, çanak çömlek, konsolun üstündeki fanoslu saat, büyük Beyin türkrük hokkası, büyük hanımın saç boyası, küçük hanımın düzgün şişesi, damad Beyin nasır ilâcı şangır şungur yerlerde. Sigara sehpalarına oturup çatır çutur kırmalar; duvardaki «Ya sabur» levhasını param parça etmeler.

«Felâketin felâketi odadaki mangaldır. Mübareğin ateşten de pervâsı yoktur. Daha hırsını alamadı mı elini daldırıp en iri ateşleri avuçlar avuçlamaz haydi ağzına. Sanki ateş değil de baklava lohusa şekeri, tarçınlı akide.

«Ev halkı bucak bucak kaçmışlar, kimi gusülhâneye, kimi kömürlüğe kimi tahtaboştan erik ağacının tepesine saklanmışlardır.

«Bacının ateşi biraz tavsayınca şamatayı yavaş yavaş gevşetir; sesi, sadası kesilirdi.

«Şu hikâye de meşhurdu: Eski Paşalardan birinin cariyeleri içinde gayet azılı bir Arab halayık varmış. İkide bir babası tutarmış. Ev halkı bu halinden bîzâr. Bir gün Arab yine ortalığa duman attırmağa başlayınca bu sefer de paşanın babası tutmuş. Gümüş saplı fil kuyruğu kırbacı kürkünün içine saklayıp halayık odasında soluğu almış. Arabın gözleri dünyayı görmüyor, ortalığı tarumar ediyor. Paşa: Ya Settar! deyip kırbaca sarılmış:

— Bir daha baban tutacak mı, tövbe mi bakayım fellâh! diyerek pestilini çıkartırken de Arabda feryatlar:

— Tövbe, tövbe! Gâvurdum, müslüman oldum Paşacığım!..»

Arab halayıkların, bilhassa hanımlarına karşı besledikleri kini cinayete kadar götü-

renler olmuştur; Cevdet Tarihinin dokuzuncu cildinde Hicrî 1225 (M. 1810) vakayii arasında Vefat meyanında bir zenciye cariyenin altı aylık hamile olan hanımını satırla doğrayıp katlettiği, Tophane civarında diğer bir zenciye cariyenin de kezalik hanımını öldürdüğü ve her iki kaatil cariyenin asılarak idam olundukları yazılıdır.

ARAB HACI FİTİL — Karagözde bir tiptir; «Yalova Sefâsı» oyununun sûretlerindendir; bu oyunda H o p p a Bey, Fattan Hanım, Tiryaki Fevzi Çelebi, Yahudi ve Bekri Mustafa ile beraber girmiştir; Karagözle konuşur, arab ağzı ile «Karagöz Efendi» der; Karagöz de: «Nasılsın bakalım Hacı Fitil, Kandil efendinin keyfi iyi mi? İspermeçet mumu ne âlemde? Zeytin yağı nerelerde?..» der.

Arab Hacı Fitil
(Resim: Hüsnü)

Bibl.: N. Baylav, Not.

ARAB HOCA — 1840 tarihine doğru doğmuş bir Sıbyan hocasıydı; adı Hüseyindir; kendisi de Arab değil Habeşi idi, ölümü Balkan Harbi sıralarındadır. Hasekide Taşteknelerin üstündeki kız mektebinde, 1880 yılı ile 1912 yılı arasında hocalık etmiş semtinin pek çok kızına iyi okuma ve yazma öğretmiştir.

Reşad Mimaroğlu

ARABİS — Tulûat tiyatrolarında feeri denilen oyunlarda bir arab - şarklı tipinin değişmez kıyafetine verilmiş isimdir; fransızca «arabesque = arabesk» den bozma olacaktır; başda omuzlara kadar düşen kefiye, şâkûlî yollu kumaştan entâri, belde şal veya şal taklidi kuşak, üstünde harmâniye, ekseriyâ çıplak ayağa geçirilen sahtiyan pabuc; bazan bir cenbiye = bıçak tiyatronun gardrop = sandığında «arabis» boğçasını tamamlamış olurdu.

Bibl.: Sermed Muhtar Alus, Not.

ARABİSKELESİ MESCİDİ — Beşiktaşta Arabiskelesinde idi ki, Barbaros Hayreddin Paşanın türbesi tamir edilir ve türbenin yanında büyük Amiralın adına bir âbide yapılırken güzel bir meydan çeşmesi vesair yapılarla beraber bu mescid de kaldırılmış, yerleri parkımsı bir açıklık haline konulmuştur. Hadikatül cevamiin kaydına göre: Arabiskelesi mescidinin bânisi Tekerlek Mustafa Efendi isminde bir zat olup kabri de mescidinin mihrabı duvarı önünde idi. Üçüncü Ahmed bir Cuma günü namazı bu mescidde kılmak istemiş, bir kaç saat içinde hemen bir minber bulunup konulduğu gibi müezzin mahfeline de bir kafes eklenerek Hünkâr Mahfeli haline sokulmuştu: namazdan sonra da Şehzade Camii vakfından bu mescide yevmiye on yedi akçe müezzin ve hatib vazifesi ile mihrab mumları ve kandilleri için de zeytinyağı tayin etmiş, ayrıca mescidi tamir ettirerek ihya etmişti. Birinci Mahmud da (H. 1161) 1754 de Beşiktaş Sarayını ve bu arada Dördüncü Mehmedin yaptırdığı Çinili Köşkü tamir ettirirken Arabiskelesi Mescidini de büyüterek yeniden yapılırcasına tamir ettirmiş, minaresini de temelinden yenilemiş, avize ve kandillerle tezyin ettirmişti; buna devrin şairlerinden Nimet Efendi şu tarihi yazmıştı:

Camii ilmü amel pâdişehi devranın
İtti sıytı keremi minberi eflâke suud
Ahdidir bâisi ma'murei rub'i meskûn
Zatidir âleme mahzi keremi Rabbi Vedûd
Kıldı ez cümle kemâli kereminden ihyâ
Kalmamışken bu ibâdetgehde câyi sücud
Eyleyüb vüs'atü füshatile ânı tarhü bina
Oldı bir ma'bedi pür nûri letâfet endûd
Basti seccadei mihrabı müberrât ide tâ
Ola taatgehi âlemde kiyâm ile kuud
Mahfil ârayi cihan kerem itsün dâim
O şehim zâti hümayununu feyzi ma'bud
Yazdı târihini Ni'met dü zebânı hâme
«Oldı pâkize eser Camii Sultan Mahmud»

Birinci Mahmud, Beşiktaş Sarayına tamirden sonra gidip yerleştiğinin bir Cumaya rastlayan ikinci günü, Cuma namazını da Arabiskelesi Mescidinde kılmıştı.

ARABİSKELESİ SUYU — Beşiktaşta Arabiskelesinde, ayni adı taşıyan mescidin yanında bir kaynaktı; Barbaros heykeli yapılırken mescid kaldırılmış bu bu kaynak ile çeşmesi de kaybolmuştur. «Mescid suyu» da denilirdi; Arabiskelesine yanaşan ve odun kömür, soğan, kum indiren gemilerin tayfaları

ile bu gemilerin boşaltılmasında çalışan amele - hamallar akşamları bu su başında yıkanır, temizlenirdi. Kadim bir an'ane halinde de, Karadenize çıkacak olan motorlu veya yelkenli bu küçük gemiler Arabiskelesine uğrayıp suları bu mescid kaynağından alırlar, fırtınasız, kazasız sefer için bu suyu bir uğur tılsımı bilirlerdi.

ARABİSMAİL ÇIKMAZI — Fatih kazasının Karagümrük nahiyesinin Beyceğiz mahallesinde, Beyceğiz Caddesi ile Beyceğiz fırın Sokağı arasında bir çatal şeklinde iki çıkmaz sokaktan biridir ki diğeri küçük çıkmaz adını taşır.

Bir toprak yoldur üzerindeki küçük ahşap evler fakir Türk aileleri meskenleridir. Günün bir çok saatlerinde bilhassa yazın yalınayak çocuklarla doludur. (Eylûl 1946).

Bibl. : İ. Ersevim Gezi Notu.

ARABKAYYUM SOKAĞI — Galata sokaklarındandır; Arabcamii ve Yenicami mahallelerinin sınırını teşkil ederek Tersâne Caddesiyle eski Yağkapanı iskelesi arasında uzanır; çarşıboyudur; iki sıralı, mağazalar, kunduracı, eskici, kaynakçı, deniz levazımcısı dükkânları ve kahvehaneler vardır. «Mavna Romörkör Deniz Nakiliyat Şirketi» ile «Motörlü ve Yelkenli Deniz Armatörleri Cemiyeti» de bu sokaktadır. Yağiskelesi başına yakın solda, kâgir bina ve ahşap minareli Maktul İbrahimpaşa Camii vardır. İskelebaşı bir meydancık halindedir (B. : Eski Yağkapanı İskelesi). İskele, gemici kahvehaneleri ve bu meydancığın ortasındaki bir salaş aşçı dükkânı ile, iptidaî fakat pitoresk bir şirinliği vardı. Günün her saatinde kalabalık bir sokaktır (Eylûl 1946).

Bibl. : REK ve Saim Turgud, Gezi Notu.

ARABLAR SOKAĞI — Fatih Kazasının, Fener nahiyesinin, Haydar Mahallesi sokaklarındandır. Haydar Hamamı Sokağı kavşağından gelindiğine göre, yol iki arabanın ferah geçebileceği genişlikte olup kaba taş döşeli ve bozuktur.

İki sıralı evleri, bir kaç tanesi müstesna, umumiyetle ikişer üçer katlı harap ahşap yapılardır. Sokağın kayde değer bir hususiyeti yoktur (Eylûl 1946).

Bibl. : İ. Ersevim Gezi Notu.

ARABLAR SOKAĞI — Eski İstanbulun tipik sokaklarından biriydi; Cerrahpaşa Caddesini Haseki Caddesine bağlayan Hobyardaki Haseki Sokağı içindeki bir sokaktır; hâlâ mevcuttur. Yalnız evleri yıkılmıştır. Bu sokağın içindeki küçük evlerin her birini, aralarında abla dedikleri yine kendilerinden cerbezeli ve yaşlı zenci kadınlar tutarlar ve elleri altındaki azad edilmiş zenci cariyeleri, evlere aşçılıklara sevk ederek onları adetâ istismar eylerlerdi. Kazandıklarını ellerinden çekip onlara vakit vakit bir dinlenme verdikten sonra yine hizmete sevk ederlerdi. Bu evlerde «Arab düğünleri» denilen eğlenceler olur ve bu eğlencelerde, gûya kendi zenci dilleriyle, mânasız türküler söylerler ve kenarları madenî zil yerine halkalar geçirilmiş büyük defler çalarlar ve oynarlardı. Bu arada babaları tutanlar (Bu bir nevi cezbeye gelmek demekti) yerlere yuvarlanırlar ve gûya perilerle hemhâl olurlar ve perî padişahının oğlu Yavru Bey ile ve kızı Rüküş Hanımla söyleşirlerdi!.. Bunlar her sene İlkbaharda Hidrelles gününde dahi ayni eğlenceyi gündüz ve açık havada, kırlarda yaparlardı. Bu âyinlerde zenci kadınlara katılan beyaz kadınlar da bulunurdu. Bu Yavru Bey ve Rüküş hanım periler âlemi, Hoca hanımlar denilen bazı beyaz kadınlar tarafından da cahil kadınların bir soyulma tuzağı idi.

Reşad Mimaroğlu

ARABMEHMED SOKAĞI — Eminönü kazası, Kumkapı nahiyesi Tülbentçi Hüsameddin Mahallesi sokaklarındandır. Lânga Hisar Sokağı kavşağından yüründüğüne göre, iki araba iki yayayı alabilecek genişlikte, toprak yol haline gelmiş kaba taş döşeli bir yoldur, iki yanında ikişer üçer katlı ahşap evler sıralanmıştır

Sekenesi Türk ve Rum küçük esnaf ve işçi aileleridir. Kayde değer başka bir hususiyeti yoktur. (Eylûl 1946).

ARABOĞLU (Astvadzadur Tıbir) — On sekizinci asırda yaşamış meşhur bir Ermeni matbaacı ve namlı matbaacı Boğos Araboğlunun dedesidir. Pederinin ismi Melkon'dur. Aslen Eğinin Abuçeh köyündendir. On sekizinci asrın başlarında tesis ettiği matbaasını ölümüne kadar şahsen devam ettirmiş ve 40 - 50 adet kadar muhtelif mevzulara dair kitap bastırmıştır. Hırant Asadur ve Teoktik 1750 sıralarında vefat ettiğini yazmakta iseler de, bu doğru değildir. Zira 1757, 1763 ve 1764 yıllarında ölmüş olan üç torunun Edirnekapı

Ermeni Kabristanında tarafımızdan rastlanan mezartaşı kitâbelerinde Astvadzadur Tıbir müteveffa olarak zikredilmektedir. Diğer taraftan, 1769 yılında Arabyan matbaasında tabedilen bir İncilin muhtıra kısmından da henüz hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Keza 1772 de aynı matbaada basılan «Dağaran» adlı bir şiir kitabından da yine sağ olduğu belirmektedir. Ancak 1782 tarihinde işbu matbaada neşredilen bir kitapta müteveffa olarak zikredilmektedir. Demek oluyor ki ölümü 1772 - 1782 yılları arasında vuku bulmuştur.

Mezkûr İncil'in muhtıra kısmında, Astvadzadur Araboğlu'nun 1769 da ilk defa olarak 12 punto harf döktürdüğü kaydedilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ARABOĞLU (Boğos) — Matbaacı Araboğlu (Arabyan) ailesinin en meşhur simasıdır. Önceleri pederinin ismi ile Ohannesyan soyadını da taşımıştır. 1742 de doğmuş ve 1835 de İstanbul'da vefat etmiştir. Kendisinin Eğinin Abuçeh köyünde doğduğu söyleniyorsa da buna ihtimal vermek biraz güçtür; zira o tarihlerde babası Ohannes Araboğlu İzmirde bulunmaktaydı.

Boğos Arabyan önce aktörlükle meşgul olmuş, bilâhare pederinin matbaasına girerek bu mesleğe intisap etmiştir. Az zamanda ilerleyerek pederinin matbaasını ıslah etmiş ve bu sahada icadlarda da bulunmuştur. 1777 - 1802 yılları zarfında pederi ile birlikte, 1802-1820 yılları esnasında yalnız (Kürkçü Hanında), 1820 den ölümüne kadar Ortaköy'de yalnız ve Kürkçü Hanında da oğulları Astvadzadur, Kevork ve Kalusd'la müştereken faaliyette bulunmuştur.

Şöhreti harice de akseden Boğos Arabyan Gürcülerin Herakles kıralı tarafından Tiflis'e dâvet olunmuştur. Bu dâvete icabet ederek mezkûr memlekete gitmiş ve orada Gürcü harfleriyle bir matbaa tesis etmiştir. Hizmetlerinden dolayı sözü geçen kıral kendisine 8.000 kuruş mükâfat vermiştir. Tiflisden Eçmiadzin'e de uğradıktan sonra İstanbul'a avdet etmiştir.

Boğos Arabyan Türk matbaacılığına da büyük hizmetlerde bulunmuştur, ilk Nesih ve tâlik matbaa harflerini yapıp döken odur. Bundan dolayı bu harfler «Araboğlu» adını taşımaktadır. Gösterdiği yararlıklarından ötürü, Sultan Mahmud 1816 da kendisini Matbaayı Âmire'ye müdür tayin etmiştir. Bu vesile ile verilen Beratın muhteviyatı çok enteresandır. Arabyanlar da, bu tarihten itibaren, Düzyanlar, Dadyanlar ve Balyanlar gibi bazı imtiyazlara sahip olmuşlardır. Boğos Arabyan aynı zamanda mezkûr Sultan tarafından hususî bir taltife mazhar olmuş ve fesinin üzerinde cendere şeklinde bir rozet taşımıştır.

Sultan Mahmud bir gün matbaasını ziyarete de gelmiş ve makineleri büyük bir alâka ile tetkik etmiştir.

Boğos Arabyan öleceğini bir gün evvel hissetmiş, hattâ saatini bile tayin etmiştir. Ortaköy eski Ermeni mezarlığında medfundur.

Kevork Pamukcuyan

Bir gayri müslümin Matbaai Âmire müdürlüğü o tarihler için bahis mevzuu olamaz. K. Pamukçuyan'ın bahsettiği müdürlük matbaanın hurufatçılığından galat olsa gerektir. Türk kaynakları 16 puntoluk matbaa harflerinin hazırlanıp dökülmesini de Boğos Ustanın babası Ohannes Ustaya mal etmektedir (B. : Araboğlu, Ohannes).

ARABOĞLU (Hacı Meliton) — On sekizinci asırda yaşamış ve 1717-1735 yılları zarfında Üçüncü Sultan Ahmed Birinci Sultan Mahmud'un saltanat günlerinde Sarayı Hümayûn mimarı olan meşhur bir Ermeni kalfasıdır. Aslen Kayseri'nin Darsiyah köyünden fakir bir ailenin biricik evlâdıdır. Doğduğu ve öldüğü tarihler bilinmiyorsa da, 1735 sıralarında vefat etmiş olması muhtemeldir, zira mezkûr tarihten sonra adına tesadüf edilmemektedir.

Zamanının, Devlet nezdinde en nüfuzlu Ermenilerinden biri olan Meliton kalfa, 1716 da İstanbul Patriği Ohannes Golod kendisinin ve Kudüs Patriği Kirkor Şığtayagir'in intihaplarının fermanlarını almak için Edirne'ye gidişinde ona refakat edenler arasında bulunmuştur. 1719 da, Kumkapı Surp Astvadzadzin Patrikhane Kilisesinin yeniden inşasını gerçekleştirenlerinden biri olmuştur. 1722 de Samatyadaki Surp Kevork Kilisesi yeniden yapılırken inşaatın mimarlığını deruhte etmiştir. Bu münasebetle adı kilisenin muhtelif yerlerine kaydedilmiştir. Keza, 1730 tarihinde Balattaki Surp Hıreştakabet Kilisesi de diğeleri gibi yandıktan sonra tekrar inşa edilir-

ken başlangıçtan sonuna kadar ustalara nezaret etmiştir. Aynı zamanda 160 kuruş bağışda bulunmuş ve 1000 Krş. (iki kese) da dört sene için ödünç vermiştir. Muasır tarihçi Sarkis Tıbir Sarraf-Ohannesyan'a göre, bu münasebetle hem kiliseyi yangından korumak, hem de kendi ikametgâhı için şarkında muhteşem bir bina inşa ettirmiştir.

1734 yılında Hekimoğlu Ali Paşa yerine sadrâzam nasbolunan Gürcü Mehmed Paşa'yı kendi taraflarına celbeden Rumlar, Ermenilerin Kudüsteki mukaddes yerlerini ve bilhassa Surp Agopiantz manastırını elde etmek için teşebbüse geçtikleri zaman Patrik Golod'u desteklemiştir. Bundan dolayı her ikisi de hapse atılmış ve hattâ idam olunduklarına dair rivayetler de çıkmıştır. Fakat Gürcü Mehmed Paşa ancak altı hafta sadarette kalıp azlolunduktan 16 gün sonra yerine Esseyid Mehmed Paşa geçmiş ve Rumların haksız istekleri de neticesiz kalmıştır. Keza Seğpos Ağa ve Meliton Kalfa da serbest bırakılmıştır. Tarihçi Mırmıryan'a (1860-1926) göre, Araboğlu mezkûr manastıra maddî yardımda da bulunmuştur.

Kevork Pamukcuyan

ARABOĞLU (Meyhaneci) — Üçüncü Selimin son yıllarında Galatanın en namlı Rum meyhanelerindendir; lâkabının şöhreti asıl adını unutturmuştur. Meyhanesi Galatanın bir haşarat yatağı idi, baş müşterileri de Kalyoncu neferleriydi. O devirde Kalyoncular, Galata ve civarının ferman dinlemez zorbaları olmuşlardı. Galata sokaklarından ırz ve namus sahibi kadınlar şöyle dursun, dört kaşlı gençler bile geçemezdi. Galatanın inzibat âmirleri bile en az on beş, yirmi kişilik bir kafile ile dolaşırlardı. Meyhaneler, geceli gündüzlü, saz sesleri arasında yükselen sarhoş nâralariyle inlerdi, kavga ve yaralama vakaları, şakalaşma gibi olmuş; gün geçmezdi ki bir kaç kişi öldürülmemiş olsun. Galata meyhaneleri, aynı zamanda birer kumarhane ve batakhane idi, büyük bir ekseriyeti Rum olan meyhaneciler azılı zorbalardan bir veya birkaçına haraç verir, onların himayesinde de para kırarlardı. Öylesine ki, Araboğlu, kısa zaman içinde iki büyük ticaret gemisi sahibi olmuş, meyhanesini çıraklarından birine bırakarak Akdenizde ticarete başlamıştı. Kalyoncu haşeratının içki parasiyle zengin olan bu adam, müthiş bir Türk ve müslüman düşmanıydı, her türlü şenaati de yapabilecek tıynette idi. Araboğlunun gemilerine mal yükleyip giden bâzı tüccardan haber alınamayınca şüpheler belirdi. Donanmaya da takibi için emir verildi. Rodosa uğradığında da belli başlı bir kaç adamiyle beraber tevkif edildi. Tersanede Kaptan Paşa Divanında sorguya çekildi.

Gemilerine binmek gafletini gösteren tüccarları öldürüp denize attıktan sonra mallarını gasbedip sattıklarını itiraf etti. İdama mahkûm olup Tersane meydanında gemisinin kaptan ve tayfalariyle beraber asıldı. Hükmün yerine getirildiği gün, Galata mahşere dönmüştü; iğne atılsa yere düşmiyecek gibiydi. Herkesin ağzında Araboğluna ait bir fıkra, bir vak'a dolaşıyordu. Meyhanesinin şöhretine gelince yeni sahibinin elinde de Galatanın en namlı meyhanelerinden biri oldu.

Bibl.: Cabi Said Vekaayinâmesi.

ARABOĞLU (Ohannes) — Matbaacı Astvadzadur'un oğlu ve namlı matbaacı Boğos Araboğlunun babasıdır. Eğin'in Abuçeh köyünde doğmuş fakat küçük yaşta İzmir'e götürülmüş ve orada büyümüştür. Asdabat'lı Apraham Piskopos'un talebelerindendir. 1736 dan itibaren pederi ile teşriki mesai ettiği bilinmektedir. Muhtemelen bu sıralarda pederinin vaftından dolyı, 1777 den itibaren oğlu Boğos Ohannesyan yahut Arabyanla beraber çalışmamıştır. Takriben 1802 tarihinde ölmüştür. Müteveffa Bimen Zartaryan'a göre, Ohannes Araboğlu'nun sağlığında matbaasında 50 kadar kitap basılmıştır.

Kevork Pamukcuyan

Üçüncü Sultan Selim zamanında Matbaai Âmire Üsküdarda idi, adı da «Basmahâne» idi. matbaacı ve matbaa hurufatçısı bu Araboğlu Ohannesîden devletin bu biricik matbaası için yeni harfler istenmiş, Araboğlu da on sekizinci asrın büyük yazı üstadı Hâfız Osmanın nesih yazısına göre 17 punto mazbata harfi dökmüştü. K. Pamukcuyan Türk Matbaacılığının bu 16 puntoluk harflerini Ohannes'in oğlu Boğos Araboğluna mal etmektedir (B.: Araboğlu, Boğos; Arab asıllı Türk harfleri) Araboğlu Ohannesin, yukarıdaki tarih rakamlarına göre müteferrika matbaasına da hizmet ettiği muhakkaktır.

ARABTODORİNİN BALOZU — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Galatanın namlı Balozlarından, Şerbethane Sokağında (şimdiki Şerbetçi sokağında) idi; Sermed Muhtar Alus, «On ikiler» adındaki romanında bu Balozdan şu satırlarla bahseder:

«Merdiven çıkma filân yok. Sokakla bir hizada genişçe bir yer. Tavanın ortasında büyük bir gaz lâmbası; kenarlarda ufak lâmbalar; etrafta çepeçevre mermer masalar. Solda, tezgâha benzer, taştan bir çıkıntı. Mal sahibinin makamı.

«Arab Todori kuzgunî siyah ve Tatavlalı. Milleti Rum, semti Tatavla olan bir marsık daha duydunuzsa bu da iki olsun.

«Kapıdan girince karşıda çalgıcılar. Bir klârinete, bir lavta, bir çiftenâra, bir def. Takım, lavtacı meşhur Sadıkoğlunun idaresinde.

«Kart, kazulet beş altı düzgün kuklası, fistanlarının üstüne pembe, mavi, yeşil renkte, parlak atlastan blûzlar giymişler. İçeri selâmünaleyküm diyenin ensesine ekşiyorlar:

«Siftah, kuruşa olan kahveden başlamada, hemen bardağı 100 paraya olan biraya veya karafakisi çeyreğe olan rakıya dayanmada.

«Müşteriler, balıkçı, manav, salapuryacı, hamal camal makulesi...

Tulumbacıların sayıları mangır sıçratmadan, cabasına çekmede. Daha ileride, Arab Todorinin sağında ve solunda mihman. Önlerinde, şişeler, mezelerin çeşidi; hepsi baloz sahibinden».

ARAB UYANDI — Eski halk masallarında bahtı aydın ve açık olanların koruyucu perîsi güzeller güzeli bir nevcivan, bahtı kara ve kapalı olanların da uyuyan bir arabtır. Kaynağı masal olarak, İstanbulun halk ağzında, türlü mihnet ve meşakkat içinde yaşayanların, felekzâdenin yüzü arada bir gülerse «Arab uyandı!...» denilir. Tâbir hâne berduşlar, külhâniler argosuna da girmiştir.

ARABYAN (Dr. Aleksandır Bey) — Askeriyede değerli hizmetleri olan bir tabiptir. 1842 de Samatya'da doğmuş ve 13 Nisan 1910 da Beyoğlunda vefat etmiştir.

1866 da Aleksan Minas Efendi kaydiyle Askerî Tıbbiyeden mezun olduktan sonra Trakya'da, Suriye'de, Girit'te ve Beylerbeyi Askerî Hastahanesinde vazifede bulunmuştur. Bilâhare Serasker Kapısında, Sıhhiye Teftiş Komisyonuna âza seçilmiştir. Miralaylığa kadar yükselen Dr. Aleksandır Bey birinci sınıf Mecidiye ve Üçüncü sınıf Osmaniye nişanlariyle taltif edilmiştir. Beyoğlu'na geçmeden uzun müddet Kuzguncuk'da ikamet etmiştir.

Oğlu Mikâyel Arabyan (1867 - 1957) İngilizce piyes yazan tanınmış bir müellif olmuştur.

Kevork Pamukçuyan

ARABYAN (Dr. Ervant Bey) — Askerî hastahanelerde ve cephede uzun müddet fedakârane çalışmış bir tabiptir. 1870 sıralarında doğmuştur. 1897 de Askerî Tıbbiyeden mezun olmuştur. Müteakiben 33 sene müddetle Osmanlı İmparatorluğunun 123 şehrinde ve bilhassa Arab Yarımadasında fasılasız olarak kıt'alarda ve hastahanelerde hizmette bulunmuş ve buralarda başgösteren sarî hastalıklara karşı muvaffakiyetle mücadele etmiştir. Binbaşılığa kadar terfi etmiş ve muhtelif nişanlarla mükâfatlandırılmıştır. 1906 da Musul'a yakın İran hududundaki ihtilâli bastırmakla vazifeli Ferik Mehmed Fadıl Paşanın ordusunda sertabib olmuştur. 1907 de Musul'a dönerek ordaki askerî hastahaneye sertabip ve belediye doktoru tayin edilmiştir. 1908 de Meşrutiyet ilân edildikten sonra İstanbul'a avdet ederek Harbiye ve Kuleli askerî Mekteplerin hastahanelerinde vazife deruhte etmiş ve Yıldızdaki mızraklı Birinci Süvari Alayına sertabip tayin olunmuştur. Bu alayla birlikte Balkan Harbine de iştirâk etmiş ve Lüleburgaz'da yaralanarak İstanbul'a dönmüştür.

Mezkûr alayla Birinci Cihan Harbine de iştirâk eden Dr. Ervant Bey, Sâbis'de yaralanan tabur kumandı Binbaşı Hacı Rıza Bey'i ateş hattından kurtarmıştır. Keza, İran Cephesinde çok fena şartlara rağmen yaralıları bir ırmaktan geçirebilmiştir. Mütarekede, cephelerde terkedilen harb malzemesini toplayan Komisyona reis seçilmiştir. 1919 da İstanbula gelerek Çamlıcadaki askerî Sanatoryumunda hizmette bulmuştur. Tekaüde sevk edildikten sonra 27 Ağustos 1946 da Kadıköyde vefat etmiştir.

Kevork Pamukçuyan

ARABYAN (İstepan) — Değerli bir muhasip ve müderristi. 1874 de Üskdarla doğmuş ve 1934 de yine İstanbulda vefat etmiştir.

İlk tahsiltini doğduğu semtin Surp Haç Mektebinde yapmıştır. Müteakiben Mülkiye'ye girip oradan da mezun olduktan sonra, Ziraat Bankasının muhasebe kısmında vazife deruhde etmiştir. Muhasebede kabiliyeti takdir edilerek, Meşrutiyetten sonra Maliye Nezaretinde muhasebe müdürü tayin olunmuş ve tekaüde sevk olununcaya kadar uzun müddet bu vazifede kalmıştır. Cumhuriyet devrinde ise İnhisarlar Vekâletinin baş muhasibi olmuştur. Ölümüne kadar Yüksek Ticaret Mektebinde ve diğer bazı Türk ve Ermeni mekteplerinde müderrislik yapmıştır. Muhasebeye dair neşredilmiş eserleri de mevcuttur.

Cemaat işleri ile de iştigal eden İstepan Arabyan ezcümle Patrikhane Cismanî Meclisine ve İktisad Heyetine âza olmuştur.

Kevork Pamukçuyan

ARABYAN HANI — Galatada,, Kemankeş caddesi üzerinde, Vakıflar Müdürlüğüne geçtikten sonra Altıncı Vakıf Hanı adı ile maruf olan muazzam handır. Altı katlı olan bu handa bu satırların yazıldığı sırada (kasım 1946) şu müessese ve yazıhaneler bulunmakta idi:

Umnak, Umumî Nakliyat ve Komisyon Türk Anonim Şirketi; Avukat Sinanın yazıhanesi; Avukat Sadeddin Yükselin yazıhanesi; Avukat Esad Adil Müstecebinin yazıhanesi; Şekeroğlu Yaprak Tütün Limited Şirketi; Kurtuluş, Ali Rıza Bozkurd ve ortakları müessesesi; L. Reboul ve şeriki G. Vonteaux; Macnamara ve şeriki; Sovyet Sosyelist Cümhuriyetleri ittihadı devlet seyahat Ofisi; State Tourist Company U.S.S.A, Near Eastern Branch, Messagerie Maritimes Kş.

Ara sokağa açılan han kapısının yanından itibaren hanın altındaki dükkân ve mağazalarda da şu esnaf ve müesseseler yerleşmiştir:

Özen berberi; yanında kahveci; köşe başında tütüncü; cadde yüzünde: Bir sütevi ve Genearl Express vapur acenteliği.

Arabyan Hanının, İstanbul tarihinde acı ve hazin bir hâtırası vardır; Birinci Cihan Harbi sonunda Büyükşehir İtilâf Devletleri tarafından işgal edildiğinde, İngiliz işgal ordusu zabıtası bu handa yerlteşmişti. Aşağıdaki satırlar Yakub Kadrinin «Sodom ve Gomore» sinden alınmıştır:

«Bütün Mecervil gecesini takip eden günler hep bu Leylâ - Caksen Rid münasebetine dair dedikodularla doldu. Bâhusus o geceden beri nereye gittiği ne olduğu bilinmeyen Necdetin esrarengiz vaziyeti bütün bu dedikodulara «melodram» la karışık bir meraklı tefrika romanı çeşnisi veriyordu. Kimine göre Necdet Mecervilin bahçesinde o gece yarısı Caksen Rid tarafından yediği darbelerin tesiriyle yatağa düşmüş, gizlice tedavi edilmektedir. Kimine göre Kapitenin şahsında İngiliz kuvayi işgaliyesini tahkir etmiş olmak töhmetiyle ya «Kroker» otelinin mahzenlerinde, ya Arabyan Hanı» nın işkence höcrelerinde inim inim inletilmektedir. Bazıları ise, Necdetin çoktan Maltaya sürülmüş veyahut Seylana gönderilmiş olduğunu iddia etmekte idi.

Bu zanları, bu şüpheleri alttan alta körüklediğine şüphe olmayan Madam Cimson arada bir ağzından yüz bin türlü mâna verilmesi mümkün sözler kaçırıyordu. Bu cümleden olmak üzere bir gün Leylâ ile Caksen Ridin bulunmadıkları bir çay ziyafetinde gûya herkesçe malûm bir hâdiseden bahseder gibi şöyle bir lâf attı:

— Leylâ, nihayet, düello meselesini bertaraf etmiş, divanıharb işini de... Aferin kıza!..

Orada bulunanlar arasında hiç kimse bu sözü ta'mike cesaret edemiyordu».

İsmail Ersevim

ARABZÂDEAHMED SOKAĞI — Eminönü kazası, Kumkapı nahiyesi Bayramçavuş mahallesi sokaklarındandır. Paket taşı döşeli bozuk bir sokaktır. Kumkapı meydanından yüründüğüne göre sağda, bir sucu, manav, aşçı dükkânı, sol tarafta bir kömürcüden sonra, üç dört katlı kâğir evler vardır.

İleride, hafif sağa kıvrılan yolun iki tarafına Rum Ermeni dokumacı ve yazmacı dükkânları sıralanmıştır.

Sergerdeler ve Düzgün sokaklariyle olan kavşaklarından sonra, ikişer üçer evler görülür, Arabzade Sokağı Kumluk Sokağında, Bekirçavuş Camiinin tam karşısında nihayet bulur. Halkı ekseriyetle Rum ve Ermenidir. (Eylûl 1946).

Bibl. : İ. Ersevim Gezi Notu.

ARABZÂDEDERGÂHI SOKAĞI — Beyoğlu kazası, Kasımpaşa nahiyesinin, Hacıhasan ve Küçükpiyâle mahalleleri arasındaki

sınırı teşkil eder; kaba taş döşeli bozuk, üç araba geçebilecek kadar geniş bir sokaktır. İki kenarında bostanlar, 2-3 katlı ahşap kâgir evler sıralanmıştır. Hacıhüsrev kavşağına doğru oldukça dik bir yokuştur. Kayda değer başka bir hususiyeti yoktur (Eylûl 1946).

Bibl.: İ. Ersevim Gezi Notu.

ÂRAF SOKAĞI — Fatih kazasının Karagümrük nahiyesinin Kaariye Atikalipaşa Mahallesi sokaklarındandır; Fatih - Edirnekapı tramvay caddesinde (Fevzipaşa Caddesi) meyilli bir yokuş halinde inen Salmatomruk caddesi ile daha çok arsalıktan ibaret Ağızlık Sokağı arasındadır. Bu sokağın tuhaflığı şurada ki, hiç ev yok. Solda, yüzü Salmatomruk Caddesine bakan, ardında domates, patlıcan, soğan ekili bahçesi bulunan iki katlı rum evinin yan duvarından, sağ cenahı teşkil eden Panayia kilisesinin duvarlarına kadar uzanan takriben yirmi metrelik saha, inişli çıkışlı arsa halinde ve yabani otlarla örtülüdür.

Kilise duvarının nihayetinde yalnız demir çubukları kalmış çan kulesi iskeleti, onun yanında yine kiliseye ait bir bina bulunuyor. Ekseri zaman bu arsalığın hemen önünde, direk dibinde İzzet Baba adında garib bir adam bulunur: Başında sarı sırması eskimiş bir orta mektep kasketi, kırçıl değirmi sakallı gözleri delikanlı gözü gibi parıl parıl, sırtına, içindeki siyah, dışındaki mavi üstüste iki caket giymiş, mavi caketinin mendil cebinde bir gözlük, ayağında asker pantolonlu, sağ eli daima âsâlı, beyaz yün çoraplı, yırtık pabuçlu yetmişlik bir derbederdir. Aslı Kemahın köylerinden olan İzzet Baba, semtin bir şöhretidir. Yoldan bir genç kız geçti mi derhal bir mâni atar:

Eli elimde değil
Mendili cebimde değil
Sana bir lâf edeceğim
Destur elimde değil.

Semt kızları bunu bir uğur bilirler, dururlar, İzzet Babanın eline bir iki beşlik sıkıştırırlar, İzzet Baba derinden bir âh çeker ve dua yerine ikinci bir mâni söyler:

Yârim der ki hem deliyim hem uslu
Yürğeim yanıyor, ciğerim paslı
Bir dilberden ayrıldım yaslıyım yaslı
O zamanla ah beni ayırdı beni.

Âraf sokağının mânili dilencisi, zengin bir hafızaya sahiptir, tereddütsüz, her yolcunun hal ve şanına göre bir şeyler söyliyebilir (Eyûl 1946).

İsmail Ersevim

ARAKEL — On altıncı asırda yaşamış meşhur bir Ermeni tâciridir. Üçüncü Sultan Murad tarafından İngiltere Kıraliçesi Elizabet'e yazılan 15 Ekim 1580 tarihli bir nâme ve Sarayın ihtiyaçlarını temin etmek gayesi ile İngiltere'ye gönderilmiştir (H. Der Andreasyon, «Soğagat» 1958).

Kevork Pamukçuyan

ARAKEL (Tebrizli) — On yedinci asrın en mühim Ermeni tarihçilerinden biridir. 1669 da Amsterdamda neşredilen tarihinde İstanbul'un 1660 yangınına dair bir tasvirnâme de mevcuttur ki tarafımızdan türkçeye tercüme ve tahşiye edilerek «Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu» bültenlerinin Kasım 1957 sayısında neşredilmiştir.

Kevork Pamukçuyan

ARAKEL EFENDİ — Geçen asrın ve asrımız başının namlı kuyumcularından, çok değerli bir gümüş ve altun kakmacı. Hayatı hakkında pek az şey biliniyor. Tıp tahsil etmiş, uzunca bir müddet hekimlik yaptıktan sonra amatör olarak çalıştığı kuyumculuğu meslek edinmiştir.

Atölye - odası Mahmutpaşada Büyük Yıldız Hanında idi, ömrü boyunca evlenmemiş, ayni odada yatardı. Hanın sahipleri Gence tüccarlarından Mehmedzâde (Mehmedot) ailesi ile yakın dost idi. Her sene on beş parça kıymetli eşya işler, müşterileri büyük şehrin en yüksek tabakası, yaptıklarını san'at hakkının hakikî değeri ile satardı.

O zamanlar Yıldız Hanı Kafkasyalı, İranlı, Suriyeli seyyah - tüccarların uğradığı, bu adamların çoğu da irfan sahibi, ehli dil kimselerdi. Yenilmez bir satranç oyuncusu olan Arakel Efendi Handa kurulan arifâne meclislerin güzide bir siması olarak 1914 de 110 yaşında ölmüştür.

Ali Genceli

Bibl.: A. G, aile hâtıraları.

ARAKEL EFENDİ — Geçen asrın sonlarının namlı kitapçılarından bir Ermenidir; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

Hüseyin Cahid Yalçın «Edebî Hâtıralar» da şirin bir fıkra çerçevesi içinde mühim bir

resim çiziyor. Kendisi henüz talebedir, İstanbul idâdisinden 640 numaralı Hüseyin Cahid Efendi, Serezde dinlediği bir hikâyeyi genişleterek ilk eseri olan «Nâdide» romanını yazmış, «Encümeni Teftiş ve Muayene» den basılması için ruhsatnamesini almış, mektep arkadaşlarından Ârif Bey vasıtası ile de Ahmed Midhat Efendiye bir tekriz yazdırmıştır; Arakel Efendi fıkrasını üstadın ağzından nakledelim:

«Mektepten çıkar çıkmaz Babıâli Caddesine koştum, eserimi kitapçı Arakele verecektim, o zamanın en meşhur kitapçısı o idi. Dükkâna girip çıkarken bazı muharrirlere rastgelirdim. Fakat şimdi ben de oraya bir fâtih gururu ile giriyor, hiç bir hicap duymuyordum. Arakel Efendi ne benim o büyük eserimi okudu, ne de ona parlak bir istikbal vâdeden takrîze baktı, romanımı basamıyacağını söyledi, önündeki hesap ile meşgul olmağa başladı. Bu âdeta bir istiskal idi; hiç kadir bilmeyen bir adam!.. Nefret ve galeyan ile dükkândan ayrıldım».

1308 (Milâdi 1892) de «Servetifünun» un 123 numaralı nüshasında, büyük romancımız Uşşakîzâde Halid Ziya Beyin eserlerini basan kitapçı Arekel Efendinin parlak bir ilânı vardır, onu da aynen alıyoruz:

Uşşâkîzâde Halid Ziya Beyin Hizmet cerîdesine mütenevvia sütunlarına yazmış olduğu âsâri müteferrikadan müteşekkil olarak:

KÜÇÜK KİTAPLAR

Sernâmei umûmîsi ile neşrolunan risâilden bu defa âtiül esâmi dört adedi Kitapçı Arekel Efendi tarafından mevkii intişara konmuştur:

MEBHASÜL KIHIF

Kafatasının sûreti teşekkülâtı vasıtası ile istidâdı tabiiyyenin istinbâtından ibâret olan fenni kıhıf hakkında malûmatı müfideyi hâvidir.

TUHFETÜL LETÂİF

Hoş zarif küçük fıkarâtı mudhikeden mürekkeb bir risâledir.

HESAB OYUNLARI

Ameliyâtı hesâbiyye ile icrâ olunan eğlencelerden mürekkeb mecmuadır.

BÛKALEMÛNU KİMYA

Bâzı eczai kimyeviyye ile istihsâl olunan tebeddülâtı elvandan bâhis bir kitaptır.

Türk edebiyatının ölmez büyük şöhretlerinden olacak kalem sahibi iki gençten birinin red edilen romanı, öbürünün de kabul edilip basılan dört kitabı, Kitapçı Arekel Efendinin taşıdığı kafanın tâbi olarak kıymetini pek aydın göstermektedir.

ARAKİYYE — Tiftikten yapılmış ince külâh ki; Dervişler giyerdi. İstanbulun muhtelif tarikatlara ait yüzlerce tekkesi ve buralarda barınmış binlerce Derviş gözönüne getirilecek olursa Büyükşehirde Arakiyyeci Esnafının ne kadar mühim bir yer tuttuğu pek aydın olarak anlaşılır. Türklerin çeşitli isimler altında kavuk giydikleri devirlerde ise kavuğun altına yine tiftikten yapılmış, fakat Arakiyyeden daha ince Arakçin denilen bir serpuş daha giyilirdi ki, kavuğun ve sarığın sıkleti altında terleyen başın terini emerdi. Arakçinleri de Arakiyyeci Esnafı yapıp satardı.

Arakçin, Arabca arak = ter kelimesiyle Farsça çiden = toplamak mastarından yapılmış bir isimdir.

ARAKİYECİ AHMEDEFENDİ MEKTEBİ — Cellâdçeşmesinde eski İstanbulun namlı sibyan mekteplerinden idi. Yeri tesbit edilemedi.

ARAKİYYECİCAMİİ SOKAĞI — Eyyubun Nişancımustafapaşa ve Cezerîkaasım Mahalleleri sınırını teşkil ederek Abdürrahmanşerefbey Caddesiyle Alacatekke Sokağı arasında uzanır. Abdürrahmanşerefbey Caddesi kavşağından yüründüğüne göre sağ köşede sokağa adını veren Arakiyyeci Mescidi, sol köşede boyalı eski ve tipik ve eşi hemen hiç kalmamış antika ahşap yapılardan biri olan Dayahatun muallimhanesi ve avlusunda, Yavuz Sultan Selimi bağrında büyütmüş olan bu kadının, Gülşirin hatunun kabri vardır; 1943 yılında, bu muallimhanenin Abdürrahmanşerefbey Caddesine açılmış bir ziyaret penceresi yanında, klâsik üslûbte küçük ve harikulâde güzel bir çeşme vardı; 1945-1946 yılları arasında binayı mesken olarak kullananlar tarafından bir tâmirde avlu duvarındaki güzel pencere kaldırılmış, yerine çirkin, arkasındaki güzel ahşap yapı ile tam bir tezat teşkil eden bir beton parmaklık konulmuş, bu arada, ziyaret penceresi üzerinde kitabe duvara gömülerek muhafaza edilmişse de, bir sanat bediası olan o küçük çeşme yok edilmiştir. (B.: Abdürrahmanşerefbey Caddesi).

Her ne suretle olursa olsun, tarihî eserlerin tapu senetlerini ceplerine koyanlar

tarafından İstanbulun büyüklü küçüklü binlerce eserinin tâmir ve tecdit ve tadil yolu ile mahvedildiği bu misal ile de pek aydın fakat hazin bir hakikat olarak görülür.

İki araba geçebilecek kadar geniş; kaba taş döşeli ve bozukça, iki kenarı boyunca hâli vakti yerinde ailelere mesken olan ahşap evler sıralanmış bir yol olan Arakiyyecicamii Sokağının kayda değer bir hususiyeti yoktu (1946).

ARAKİYYECİ MESCİDİ — Eyyubta, Nişancımustafapaşa mahallesinde, kendi adına nispetle anılan sokağın Abdürrahmanşerefbey Caddesiyle olan kavşağı köşesindedir. Hadikatülcevâmi bu mâbedi Otakçılar civarında «Takkeci Mescidi» adı ile kaydeder ve şu malûmatı verir: Bânisi Arakiyyeci Câfer Çelebidir, kendi dahi civarında medfundur. Minberini Darüssaade Ağası Elhac Beşir Ağa vazeylemiştir.»

Bu satırların yazıldtğt sırada (Ekim ayı 1946) Büyükşehrin surlar dışında mamûr camilerinden biri bulunuyordu; bir avlu içinde, dört kâgir duvar üstüne kiremit örtülü bir çatıdan ibaret, taş minareli ve minaresinin şerefesi istalaktitli, içi badanalı, mihrabı perde nakışlı, ahşap bir minberi ve vâız kürsüsü bulunan vesair tezyinatında kayda değer bir hususiyeti görülmeyen bir mesciddir.

Eyyubda Arâkiyeci Mescidi (Resim: Reşad Sevinçsoy)

Avlu kapısından girilince, hemen sağda bir kabir vardır ki bânisi Câfer Çelebinin merkadı olarak meşhurdur; fakat baş ve ayak taşlarına ve dolayısiyle bir kitabeye rastlanmamıştır; kabrin üzerinde sadece alt kısmı kırılmış bir taş kavuk bulunuyordu.

Yine avlu kapısından girilince solda, abdest almak için üç musluklu bir taş tekne vardır. Bu camiin en büyük noksanı ayak yollarının bulunmamasıdır. Taş teknenin bulunduğu avlu duvarının hemen altından semtin ana lâğamı geçtiğine göre, burada, hattâ kapısı icabederse Arakiyyecicamii sokağına açılmak üzere bir umumî ayakyolu yaptırmak gerekir ki, bu satırların yazıldığı sırada bu ihtiyacı, camiin hademei hayratı ve mahalle halkı bilhassa belirtmişlerdir (1946).

Bibl. : Hadikatül Cevâmi, I; REK ve Muzaffer Esen, gezi notu.

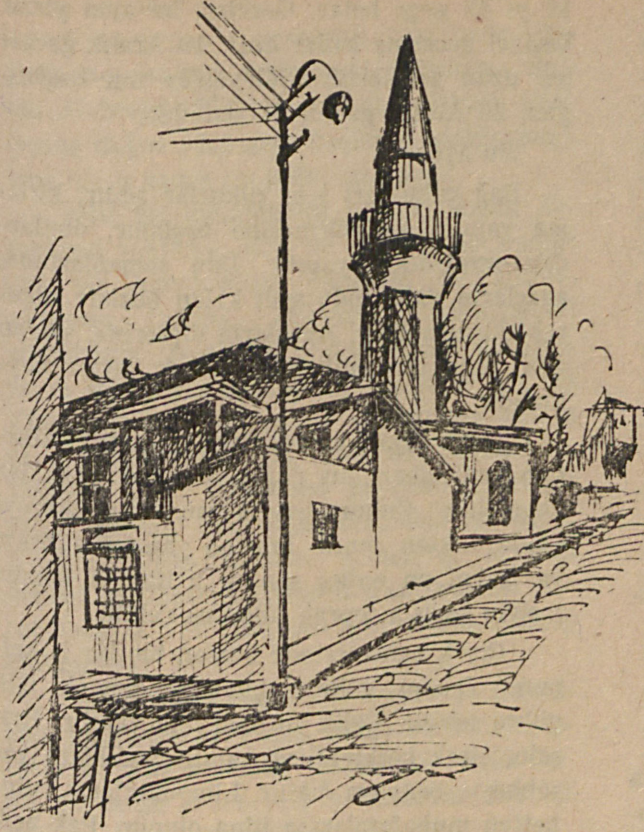
ARAKİYYECİ MESCİDİ — Üsküdarda Toptaşındadır; 1934 Belediye Şehir Rehberine göre, bu mahallede Körbakkal Sokağı ile Divitciler Caddesi kavşağı köşesindedir. Hadikatül-cevâmi bu mescidten bahsederken, Hicrî 950 (M. 1543) yılında ölen Arakiyyeci Mehmed Ağa tarafından yaptırıldığını ve bânisinin de mescidin mihrabı önünde gömülü olduğunu kaydeder. Halbuki biri mescidin sokak kapısı üzerinde; diğeri de, bânisinin kabrine bakan mezarlık duvarı penceresinin demir parmaklığında bulunan iki kitâbede, mescidin bânisi Arakiyyeci Hacı Câfer Çelebi olarak yazılıdır.

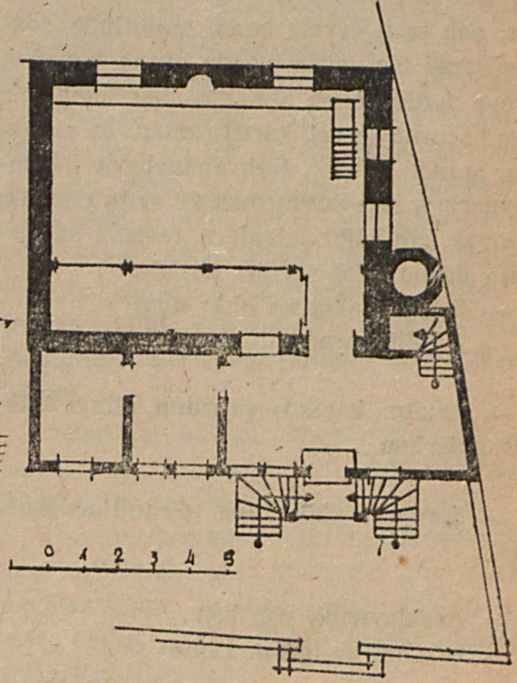
Körbakkal Sokağı üzerinde bulunan sokak kapısından küçük bir bahçeye girilir. Sokak üzerindeki birinci kitâbe şudur:

«Arakiyyeci Hacı Câfer Çelebi Mahallesi ve Mescidi Şerifidir. Sene 1012».

İki taraflı bir taş merdivenle çıkılan son cemaat yeri ahşap bir bölme içindedir. Bu merdivenle küçük bahçede bir asma çardağı altında gölgelenmiş ve çiçek saksılariyle bezenmiştir. Son cemaat yerinin sağındaki kapıdan mahfile çıkılır, solunda da müezzine meşruta iki odacık vardır.

Dört kâgir duvar üzerine atılmış kiremit örtülü bir çatıdan ibaret bu küçük mescidin bir sanat hususiyeti yoktur. Mihrab nakışları gayet çirkindir, minberi ve vâız kürsüsü ahşap, mihrap önündeki büyük şamdanları da,

Üsküdarda Arâkiyeci Mescidi
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

pirinç taklidi sarı boyanmış selvi ağacındandır. Tavanın ortasından bir demir top kandil sarkmaktadır. Duvarlar levhalarla tezyin edilmiştir.

Taş minaresinin şerefeye kadar olan kısmı sekiz köşeli, şerefeden üstü üstüvanidir; şerefenin korkuluğu da alelâde bir demir parmaklıktır. Bahçede, suyu kuyudan tulumba ile çekilen üç abdest musluğu vardır; tulumba ve musluklar da kiremit örtülü bir çatı altına alınmıştır. Mihrab önünde yatan bâninin kabri köfeki taşından dört köşeli iki sütundan ibarettir; üzerinde yazı yoktur. Bu kabre bakan ve önünde adak mumları yakılan ziyaret penceresinin demir parmaklığına merbut bir mermer parçasında şu kitâbe yazılıdır:

«Arakiyyeci Hacı Câfer Çelebi merkadı şerifidir. Rahmetullahü aleyh 1012».

Bu mescidin karşısındaki köşede Abbas Ağanın klâsik üslûpta güzel ve büyük bir çeşmesi vardır.

Bibl. : Hadikatülcevâmi' II; REK ve Ali Veren, Gezi Notu.

ARAKİYYECİ SOKAĞI — Üsküdarın İnadiye semti sokaklarındandır. Nuhkuyusu Caddesiyle Divitciler Caddesi arasında uzanır; iki başı yüksekte, ortaya doğru bel vermiş uzun bir sokaktır. İki araba rahat geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozukça bir sokaktır. Nuhkuyusu Caddesi kavşağı köşesinde bir kahvehâne vardır. Birine bitişik sekiz on tane küçük ahşap ev, dargelirli ailelere mesken olmuş gibi görünür. Sokağın geri kalan büyük bir kısmı, yangın yeri bahçeler arasında uzanır; Divitciler Caddesiyle olan kavşağından geriye bakılınca Karacaahmedin güzel bir panoraması görünür (1946).

Ali Veren

ARAKLAMAK, ARAKLAYICI, ARAKÇI — İstanbulun ayaktakımı külhânileri ve hâneberduş gürûhu argosunda «yan kesicilikle çalmak, bir şeyi sahibi görmeden almak, aşırmak; yankesici»; fakat ekseriya, zâbıtaca müseccel hırsız olmayıp aşırıcılığı huy edinmiş olanlar hakkında, tıbbî ıstılâh ile «Kleptomani ve kleptoman» karşılığı kullanılır ki, daha ziyâde kendi ayakdaşlarını mutazarrır eden

kimselerdir; araklamak, evvelden tasarlanmış, bir dükkâna veya eve kapı pencere açıp, dam delip girilmek suretiyle yapılan hırsızlık değildir, pek tabiî evvelâ kendi muhitinde, sonra herhangi bir yerde ortada duran bir şeyi, kimseye sezdirmeden almaktır; her hangi bir fırsatı kaçırmayıp ceb karıştıranlara da «araklayıcı, arakçı» derler. Kahvehânelerde iskambil oynarken sayı doldurmak ve oyun çıkmak; kazanmak için kâğıt çalanlara, tavlada pul çalanlara da bu sıfat verilir: Misaller:

— Benim paket ne oldu ulan?

— Midilli buradaydı, araklamıştır!..

***

— Acıdım, kayıkda yatırdım, oltayı araklamış giderken...

***

— Şoroluyu götür ama, gözünü aç, arakçıdır!..

***

— Araklayıcılık yok bak...

— Gözünü aç, çıkan kâğıdı say!..

ARAKSİ HANIM — Aktris, Benliyan kumpanyasının ve daha sonraki bazı kumpanyaların ve Cemal Sâhir Operet kumpanyasının Başkadın rollerini oynamış, primadonnalık etmiş Ermeni sanatkârlarından ses, yüz zelliği ve vücut yapısı düzgünlüğü ile Büyükşehrin o devirlerdeki sanat mahfellerinde büyük şöhretlerden idi; bu notların yazıldığı sırada sağ idi. Hayatı hakkında fazla bir bilgi edinilemedi (1946).

Bibl.: S. M. Alus, Not.

ARALIKODALAR SOKAĞI — Küçükpazarda Yavuzsinan Mahallesinde Unkapanıdolap Sokağı ile Küçükdolap Sokağı arasında bir aralık sokaktır; üç araba geçebiliecek kadar geniş, kaba taş döşeli bozukça bir yoldur. Üzerinde ikişer katlı sekiz beton ev vardır ki dargelirli aile meskenleri olduğu görülür; bu satrların yazılması için gezildiğinde kapıların önünde yalınayak çocuklar oynaşmakta idi (Haziran 1946). Unkapanıdolap Sokağı başında Belediyenin bir elektrik sokak feneriyle aydınlatılmıştır.

Bibl.: REK ve Saim Turgud, Gezi Notu.

ARALIK AYI — Eski takvimin Kânunuevveli = Birincikânunu, İstanbul ikliminin en soğuk aylarındandır. Ekseriya fırtınalar hüküm sürer, sürekli yağmur, kar yağar. Güneş, Aralık ayının başında 7 yi 5 geçe doğar, 16 yı 42 geçe batar. Geceler, bu ayın yirmi beşinci gecesine kadar uzar. 19 Aralık gecesi (en uzun gecelerin) «Şebiyeldâ» nın başlangıcı, 25 Aralık gecesi de sonudur.

Bu ayda:

Bağ çubukları için çukurlar açılır, kirizma yapılır, kış sürmesine başlanır, donlardan evvel dikim yapılır. Don zamanlarında, ağaçların dallarında asılı kalan buzları silkerek düşürmelidir. Ağaçların diplerine, saman gibi, soğuktan muhafaza edecek şeyler koymalıdır.

Turp, hiyar, kavun fideliğe dikilir. Ahırdan yeni çıkarılmış gübre ile sıcak yastıklar yapmalıdır: Çukura evvelâ yanmamış gübreyi doldurduktan sonra üzerine yanmış gübreyi ve lâakal on onbeş santim irtifaında kömür toziyle karışık toprak tabakası çekilir.

Çiçek bahçelerinde hemen hiç bir iş kalmaz. Yabani güllere kuvvetlendirmek için gübre verilir. Çelik ve daldırma yapılır. Itrışahı, çiçek bezelyesi ve camlı sandıklara yaz şebboyu, begonya dikilir. Limonlukların rutûbetten muhafazalarına itina olunur. Pek açık havalar olmayınca limonlukları açmamalıdır.

Balıkların çoğu yağsızdır; hemen yegâne yağlı ve lezzetli balık uskumrudur, ayın sonuna doğru tavasını yapmalıdır. İstridye ve istakozun en âlâ mevsimidir.

Tevfik Fikret, İstanbul ikliminin Aralık ayını, şu mısralarla tasvir etmiştir:

Her yer beyaz: lefâfei emvatı andırır
Yekpâre bir beyazlığın altında na'şi hâk;
Yekpâre bir beyazlığın altında ra'şenâk,
Herşey hitâmı hâilei berfe muntazır

Gûya bu intizarın o rengi sükûnundur...
Birkaç - naziri tayfi adem - zâgi bednigâh
Teşkil ider bu sahnede bir tûdei siyâh;
Bunlar kışın nümunei râzi derunudur!

ARALIK MİTİNGİ — 4 Aralık 1945 de Üniversite gençliği tarafından sol ve sola kayan fikrlerin nâşiri gazete ve mecmualara karşı tertip edilmiş büyük bir mitingdir ki başta Tan Gazetesi ve idarehanesi ve Tan Matbaası gelmek üzere bir kaç gazete ce mecmua idarehânesiyle kütüphâne tahrip edilmiştir.

Eski Yeniçeri ihtilâlleri ve 31 Mart vakasından sonra bu aralık mitingi, büyük şehir tarihinin kaydettiği, İstanbullulara çok heye-

canlı saatler yaşatmış ve aksi, günlerce devam etmiş büyük vak'adır.

6000 kadar Üniversiteli saat onda Bayazıt meydanında toplanarak Belediye - Sultan Mahmud Türbesi yolu ile Ankara Caddesine doğru yürümeğe başlamış, yolda gençlere bir o kadar da halk katılmıştı.

«Hiç bir memlekette bizdeki kadar demokrasi yoktur.», «Biz ne Faşistiz ne Komünist, biz Demokratız», «Yaşasın Kemalizm», «Yaşasın İnönü», «Yaşasın Cumhuriyet», «kahrolsun Serteller», «kahrolsun hainler» yazılı levhalarla sırıklara parçalanıp asılmış «Tan», «Yeni Dünya» ve «Görüşler» gazete ve mecmualarının son nüshaları taşınmıştır. Vilâyete kadar sadece bir protesto yürüyüşü yapan on bini aşan kalabalık, Tan manbaası önünde birden hücuma geçmiştir; binanın kepenk ve kapıları kırılarak Tan gazetesi idarehânesiyle Tan matbaası ağır şekilde tahrip edilmiştir.

Tan'ın tahribinden sonra yürüyüş Beyoğluna doğru devam etmiş, zabıta kordonları tarafından önlenememiş, kalabalığın büyük kısmı geçtikten sonra orta müteharrik dubalar açılarak köprü kapatılmıştır.

Beri tarafta ve Beyoğlunda şehrin sâkin günlük hayatı felce uğramış, ana caddelerdeki bütün dükkânlar kapanmıştır.

Beyoğlunda Parmakkapıda solcu neşriyatın satıldığı Berrak kitap evi tahrip edilmiştir.

Taksim meydanında Cumhuriyet âbidesi önünde andiçilmiş, dönüşte de Yeni Dünya gazetesi idarehânesi ve matbaası tahrip edilmiştir.

4 Aralık mitinginin, İstanbul Ansiklopedisinde şöyle bir hâtırası vardır. Vak'a, o zamanlar yarı kalmış ilk baskısı yapılmakta ve ilk sayısındanberi Tan Matbaasında dizilip basılmakta olan Ansiklopedinin sekizinci fasikülünün çıkacağı sıraya rastlamıştır. Bu fasikülün birinci forması basılmış, ikinci forması da dizilmiş, tashihleri yapılmış, sahifeler bağlanmış, basılmak üzere makine dairesine verilmişti; matbaanın Sermürettibi Bay Murad Kerman'a, ilerisi için, Reşad Ekrem Koçunun el yazısiyle en az yüz elli maddelik orijinal müsvedde bırakılmıştı. Tan matbaasının tahrip edildiği haberi, İstanbul Ansiklopedisi bürosunda fevkalâde bir heyecan uyandırdı; böyle bir günde, maddî zarar «Feleğin bir cilvesidir» denilerek düşünülemezdi, fakat el yazısı müsveddeler, uzun yılların mahsulü olup bir daha yerine konulamazdı. Birkaç gün sonra, İstanbul Ansiklopedisini mucizevî tesadüflerin koruduğu öğrenildi; şöyle ki:

Orijinal müsveddeleri alan Sermürettip Bay Murad, masanın gözünü açar, fakat içini diğer işlere ait lebaleb müsvedde ile dolu olduğunu görünce, İstanbul Ansiklopedisinin müsvedde zarfını, ertesi gün göze yerleştirmek üzere mürettiphanenin bir köşesine bırakır; baskında mürettiphane alt üst olur, gözdeki bütün müsveddeler dağılır, İstanbul Ansiklopedisinin müsveddelerine bir şeycikler olmaz.

Basılan birinci forma, mücellithaneye nakledilmiş, çok sapa bir yerde olan mücellithane ile beraber onlar da kurtulur.

İkinci formanın makine dairesinde bulunan kâğıt toplarının üzerine o gün basılmakta olan diğer bir eserin kâğıt topları konulmuş, onlar tahrip edilmiş, Ansiklopedinin kâğıtları kurtulmuş...

İstanbul Ansiklopedisinin Tan matbaası baskınından zararı, sekizinci fasikülün dağılan ikinci formasiyle kaybolan iki üç klişeden ibaret kalmış, bu dağılan forma da Burhaneddin matbaasında elle dizilerek basılmıştır ki İstanbul Ansiklipedisinin yarım kalmış büyük boydaki eski baskısında on altıncı formasını teşkil eder. Yani 241 inci sahifeden 256 ıncı sahifeye kadar olan kısmıdır (B. : Tan Matbaası; Ebussuud Caddesi İnfilâkı; İstanbul Ansiklopedisi).

ARAMON (Gebriel de Luitz Baron d') — Fransa Kralı Birinci François (Fransua) (1515-1547), tarafından Sultan Kanunî Süleyman (1520-1566) nezdine elçi olarak gönderilen Gabriel de Luitz Baron d'Aramon veya Aramont; Fransa devletini İstanbulda temsil eden ikinci sefirdir. Doğum yeri ve yılı kat'iyetle henüz tesbit edilememiştir. 1554 yılında ölmüştür.

D'Aramon 1526 yılında François'nın sarayına gelerek onun itimadını kazanmış ve Avrupada birçok vazifelerde bulunduktan sonra İstanbulda Fransız elçiliği hizmetine yollanmıştır.1546 da kral tarafından resmen elçi tayin e dilen d'Aramon Venedik, Raguza, Niş, Filibe, Edirne yolile 14 mayıs 1547 de İstanbula gele-

rek, buradaki elçilik makamını derhal bir ilim merkezi haline sokmuştur. Siyasî çalışmalarının yanısıra ilmî araştırmalarla da meşgul olan elçi, Pierre Gilles (B.: Gilles), Pierre Belon (B. : Belon) gibi âlimleri himaye etmiş ve onlara her türlü yardımda bulunmaktan geri kalmamıştır. d'Aramon Kanunî Süleyman ile birlikte Tahmasp'a karşı İran seferine iştirâk etmiş ve Kudüsü de ziyaret ettikten sonra 28 Ocak 1550 de İstanbula dönmüştür. (Bu hususta bk. Th. Lavallée: Historie de la Turquie Bruxelles 1859 Vol. I sayfa 342 ve A. de La Jonquière, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1881 sayfa 246 ve 249) 1551 de bir müddet için Fransaya giden d'Aaramon vazifesine dönerken Akdenizde Turgut Reisle karşılaşmış ve Fransa Kralı İkinci Henri (Hanri) (1547-1559) ile Kanunî Süleyman arasında imzalanan 1 Şubat 1553 (16 Safer 960) tarihli ittifak muahedesi ile bu büyük Türk denizcisinin Fransız donanmasına katılmasını ve Korsikanın zaptına teşebbüs etmesini sağlamıştı. (Baron de Testa: Recueil des Traités de la Porte Ottoman, Paris 1846 vol. I sayfa 43 ve Fevzi Kurdoğlu: Turgut Paşa, İstanbul 1935 sayfa 386 dan itibaren. Elçinin adı yanlış olarak Dıramon olarak yazılmıştır). 1553 Eylülünde Fransaya gelen d'Aramon tekrar Türkiyeye hareket etmek üzere iken 1554 de öldü. Kendisi, Fransız müelliflerince, siyasî kudreti yüksek, meharetli bir diplomat vatandaş ve dindaşlarına yardımı seven ve âlimlerle araştırıcıları koruyan bir zat olarak gösterilir. Louis Farges: Aramon, Grande Encyclopèdie cilt 3 sayfa 538 ve oradaki bibliyografya).

Baron d'Aramon'un Osmanlı ülkesindeki seyahatleri beraberinde bulunan muhtelif şahıslar tarafından muhtelif şekillerde yazılmış ve neşredilmiştir.

1 — Jacques Gassot (Jak Gaso) tarafından yazılan ve 1550, 1606, 1684 yıllarında üç kere basılan seyahat notları.

2 — P. Gilles'in bir eserinde 1565 de neşredilen bazı hâtıralar.

3 — Elçinin kâtibi Jean Chesneau (Jan Şeno) tarafından tertip edilen asıl seyahat ve sefaretname.

Bunların içinde en mühimmi üçüncüsü olup, İstanbul hakkında bilgi veren kitaplardan birini teşkil eder. Bu kitap en son olarak gayet güzel bir şekilde, H. Schefer'in notlariyle birlikte neşredilmiştir. Eserin tam adı şudur:

«Le voyage de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le Roy en Levant escript par le noble homme Jean Chesneau l'un des secretaires dudict seigneur ambassadeur.»

Bu eserin son tabı Pariste Leroux kitabevi tarafından neşredilen ve H. Schefer ile H. Cordier'nin idare ettikleri serinin bir cildi olarak 1887 de bastırılmıştır. (Serinin adı şudur: «Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIII. siècle jusque à la fin du XVI. şiècle, publié par H. Schefer et H. Cordier.»)

Kitabın bu tabını süsleyen ve XVI. asrın başına ait gravürlerin bu seyahatname ile bir bağlılıkları yoktur. Eserin başında d'Aramon ve kâtibi Chesneau'nun aileleri, hayatları hakkında uzun uzadıya ve gayet etraflı bilgi verilmektedir. Zengin notlarla birçok kısımları aydınlatılmış olan asıl metni ise elçinin icraatı ile ilgili vesikaları ihtiva eden bir ilâve kısmı takip etmektedir. (Bu seyahatname hakkında bk.: J. Ebersolt - Constantinople Byzantine et les voyageurs du Levant, Paris 1918 sayfa 84-86). Fransaya 1555 de dönen Chesneau'nun kaleme aldığı bu seyahatname İstanbul hakkında pek kısa ve sathî malûmat ihtiva eder. Schefer tabının 25 inci sayfasından itibaren şehrin umumî vaziyeti, Atmeydanı, Osmanlı Sarayı, Ayasofya Camii, Arkadios sütunu, Su kemerleri ve diğer bazı eserler hakkında pek kıymetli sayılmıyacak malûmat mevcuttur. İstanbul hakkında burada mevcut bilgi başlıbaşına bir değer taşımamaktadır.

Testa'nın Osmanlı Muahedeleri mecmuasında d'Aramon'u ilgilendiren birçok vesikaları bulmak kabildir. (Baron de Testa: Recueil des traités de la Porte Ottomane. Paris 1864, cilt I sayfa 37 ve 47-66).

Bizi burada yalnız İstanbul bakımından ilgilendiren d'Aramon'un faaliyeti siyasî tarihimizin aydınlatılması bakamından esaslı bir surette tetkike değer bir konudur.

Semavi Eyice

ARAMYAN (Canik) — Meşhur bir Ermeni hakkâk ve matbaacısıdır. 1820 de İzmit'de doğmuş ve 16 Nisan 1879 da İstanbul'da vefat etmiştir.

Küçük yaşta İstanbul'a gelerek bir müddet terzilikle meşgul olmuştur. Diğer taraftan ermenicesini de ilerleterek bir zaman da mürettiplik yapmıştır. Fransız terzihaneleriyle temas ettiğinden fransızcayı da öğrenerek 1846 da Paris'e gitmiş ve orada birkaç sene bu meslekle meşgul olmuştur. 1850 de terzilikten feragat edip kendini hakkâklığa hasretmiştir. Bu sıralarda ermenice elyazma bir de küçük gazete neşretmiştir. Müteakiben, ermenice kitaplar basabilecek bir matbaa tesis etmek ve Ermeni matbaa harflerini ıslah etmek gayesiyle Parisin meşhur matbaacılarından Valdaire'in yanına girerek bu sahada ilerlemek fırsatını bulmuştur. Uzun çalışmalardan sonra bir dökümhane kurmağa muvaffak olmuştur. Burada bugüne kadar adını taşıyan Aramyan harflerini hazırlamıştır.. Önce kendi ismi altında Valdaire'in matbaasının bir köşesinde çalışmış, 1859 yılında da müstakil bir matbaa kurmak emelini tahakkuk ettirmiştir. 1854-1862 yılları zarfında Paris'de epeyce ermenice kitaplar tabetmiştir. Maddî sıkıntılardan dolayı 1862 yılı sonlarında matbaasını Marsilya'ya nakletmek mecburiyetinde kalmıştır.

Canik Aramyan 1865 de İstanbul'a gelerek 80 altun maaşla Matbaayı Amireye müdür tayin olmuş ve orada aynı yıl kendi harfleriyle ilk mufassal salnamesini bastırmak imkânını bulmuştur. Bilâhare hususî bir matbaa tesis ederek önce Mahmudpaşa'da Kürkçü Hanında, müteakiben Uzunçarşıda Şerif Paşa Hanında, sonra da Çakmakçılarda Agopyan Hanında faaliyette bulunmuştur. 1873 yılına kadar devam eden salnamelerinden maada birçok ermenice kitaplar da bastırmıştır ki hepsi de baskı itinâ ve zarafeti ile göze çarpmaktadır.

Aynı zamanda dinî ve mizahî birkaç risâlenin de müellifi olan Canik Aramyan'ın cenaze merasimi çok parlak olmuş ve Patrik Varjabetyan da bizzat hazır bulunmuştur. Kabri Hasköy Ermeni Mezarlığındadır.

Kevork Pamukcuyan

ARAMYAN EFENDİ (Apik) — Matbaacı; kendi adına nisbetle anılan matbaayı (H. 1309) 1891 de Galatada Voyvoda Caddesinde açmıştı; yalnız hurufat üzerine iş yapar, muhtelif dillerde eserler dizer ve basardı; matbaası ve hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Resmî Maarif Salnâmesi.

ARANİK — Eski Avrupa Tiyatrosu Aktrislerinden (B.: Avrupa Tiyatrosu); Ahmed Rasimin sözüdür: Amalyalar, Peruzlar, Küçük Virjinlerle beraber sevdazedelerine göz açtırmıyan nâzeninlerdenmiş.

Bibl.: AR, Mu.

ARAPİS — Etniki Eterya ihtilâl komitesinin İstanbulda Fener Rum Patrikhânesinde en faal âletlerinden bir papasdır; asıl adı ve hayatı hakkında bilgi edinilemedi; patrikhâne matbaasında komitenin gizli evrakını basan ve komitenin mührü ile mühürledikten sonra dağıtılmak üzere icab eden yerlere gönderen adamdır. 1821 de ihtilâlciler hesabına çalışan matbaayı mühürlemeğe ve kendisinin tevkifi için gelenlere silâhla mukabele etmiş, yapılan ihtarı dinlemeyince de öldürülmüştür.

ARAPYAN (Dr.) — Geçen asır sonlarında namlı Doktorlardan; devrin gazetelerine verdiği ilânlarda «Paris Etibbasından», «Üçüncü derecede hastaları kendisine mahsus usullerle tedavi eden verem mütehassısı» gibi tumtaraklı unvanlar kullanırdı ki şöhretinin hazakatından ziyade reklâmdan geldiği muhakkaktır. Köprü başında Küçükyan eczanesiyle lâlelide Merkez eczanesinde otururdu.

Bibl.: Gazeteler.

ARARAT — Matteos Ayvatyan (bk. Ayvatyan, Matteos) tarafından 1869-1872 yılları zarfında İstanbul'da neşredilen haftalık siyasî, edebî ve ticarî bir gazetedir ki, 1876 da aynı şahıs tarafından ermenice ve Ermeni harfleriyle türkçe günlük gazete şeklinde intişar etmiştir.

Kevork Pamukcuyan

ARARATYAN CEMİYETİ — 15 Nisan 1876 da teessüs etmiştir. Arşak Alboyacıyan'a göre kurucular şu şahıslardır; Arpiar Arpiaryan, Mıkırdiç Portukalyan, Zareh Şişmanyan, Bedros Vasilyan ve Ohannes Yıldızyan. Nizamnamesi 1877 de, bültenleri ise 1877 - 1879 yılları zarfında neşredilmiştir. Gayesi önce, İstanbul'da bulunan taşralı Ermeni çocuklarının tahsili ve zanaatlar öğrenmesini te-

min; sonra da Ermeni mekteplerinin ıslahı olmuştur.

Kevork Pamukcuyan

ARASTA — Bu ismin en doğru târifini «Lehçei Osmanî» de Ahmed Vefik Paşa yapmıştır: «Farsca Ârâste; hazırlanmış, tezyin olunmuş, bezenmiş ve donanmış Ordu Pazarı» diyor. Târih kaynaklarımız da kesin ve aydın olarak yazar seferlerde ordunun geçeceği ana yol üzerinde bulunan büyük şehirlerimizde, dükkânlarında, hurda teferrüatı ile sâdece asker eşyası ve levâzımı satılan büyük çarşılar kurulmuş ve bunlara «Arasta» adı verilmiştir.

İstanbul Arastası Sultanahmed Camii civârında idi, târihi tesbit edilemiyen bir on dokuzuncu asır yangınında mahvolmuş, ordu teşkilâtı değişdiğinden, yeniçeri ve sipâhilik devrinde olduğu gibi askerin artık kendi levazımını çarşıdan temine ihtiyaç kalmadığından yeniden kurulmasına lüzum görülmemiştir.

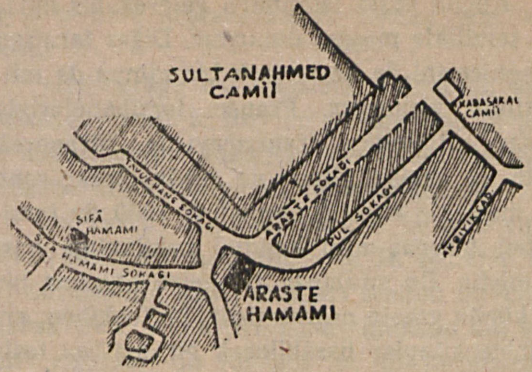
Kaybolmuş çarşının bulunduğu sokak da «Arasta Sokağı» adını taşırdı; 1934 Belediye şehir rehberinde bu sokak ismi de kaldırılmıştır; fakat hatırası çok eski olduğu için halk ağzında kaybolmamış, 1935 de o civarda yapılan arkeolojik hafriyat «Arasta Sokağı Kazısı» adını almıştır (B. : Arasta Sokağı Kazısı).

İstanbulda ikinci Arasta da Üsküdarda iskele civarında idi; 1934 Belediye Şehir Rehberinde orada bir sokak da «Arasta Sokağı» adını taşımakta idi. Üsküdar Arastası duruyordu. Son îmâr istimlâkleri arasında sokak ile berâber kaldırıldı.

İstanbul ve Üsküdar Arastalarının müşterileri bilhassa sipâhiler idi. İstanbul Arastasının yanında bir de büyük çarşı hamamı var idi ki o da «Arasta Hamamı» adı ile anılırdı (B. : Arasta Hamamı).

ARASTA HAMAMI — Sultanahmed Camii civarında, kendi adını taşıyan sokakta idi; tarihi tesbit edemediğimiz bir on dokuzuncu asır yangınında harap olmuştur. 1946 yılında yeni yapılmış binalar arasında bir moloz yığını hâlinde idi, ayakta yalnız bir halvet köşesi duruyordu.

1934 Belediye Şehir Rehberinde Arastahamamı Sokağının adı kaldırılmıştır; fakat Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından neşredilen 1882 tarihli İstanbul Haritasında Arasta Hamamı ile Arastahamamı Sokağı mevcuttur; Hamamın bu tarihten sonra harab olduğu anlaşılmaktadır.

Arasta Hamamının yeri
(E.H. Ayverdinin neşrettiği İstanbul haritasından)

Yapıldığı tarih de tesbit edilmeyen Arasta Hamamı bir sipahi hamamı idi.

İstanbula 1810 - 1820 arasında geldiği tahmin edilen Tosyalı Âşık Mustafanın İstanbul hamamlarını medih yolunda yazdığı 150 kıt'alık uzun bir destanın on iki kıt'ası bu Arasta Hamamı şanındadır:

1. Bir Hamam da nâmı olmuş Araste
Şifâ bulur her âşıkı dilhaste
Erenlerin gazilere duası
Bir destan idelim şikeste beste

2. Buyur beyim derler buyurun ağam
Askere mahsus bu dilküşâ hamam
Cümle uşaklarımız şahbâz şehlevend
Virdiler İrana Tûrânedek nâm

3. Ayağında nâlin abanoz şimşir
Kimi kumru, kimi gazal, kimi şir
Siyah ibrişimden peştemal ile
Sancak açmış sanki leşkeri Kişmir

4. Câmekân sofası gaayetle mâmur
Ortada fiskiye nûrün alâ nûr
Hamamcı ağanın himmeti aşkı
Çamaşırın en alâsı bulunur

5. Üç sofası vardır, dört köşe halvet
Cümle kurnalı on sekiz adet
Her kurnanın ayrı olmuş uşağı
Hizmete koşarlar istemez dâvet

6. Her kurna başında bir gümüş selvi
Ak mermere vurmuş yanak alevi
Kimi mîmar olmuş kimi yıkıcı
Yapup yıkdıkları bir gönül evi

7. Sipâhî çıplağı cümle dellâki
Zeyn etmiş şehbazlar hamâmı pâki
İçlerinde yoktur şehir oğlanı
Kopup geldikleri Anadol hâki

8. İsmi şerifler Satılmış, Muslu
El ayak iri, hep boylu boslu
Araste Hamamı efendim bura
Civan uşakları gaayet namuslu

9. Muhkem kise vurur misâli Ferhad
Can ile baş ile hizmetde üstad
Hem edeb sâhibi hem tok gözlüdür
Bahşişe intizar olmamış mûtad

10. Üç nefer naturlar pâkü pâkize
Nezâketle hizmet iderler size
Gice ile gündüz sıdkile dâim
Duada Pâdişah efendimize

11. Bir zâri gaar ile Âşık Mustafa
Gelüb bu hamama sürmüştür safâ
Zâhirî bâtınî kir ile pası
Yunup çıkdık gaayetle pâk musaffâ

12. Yâri gaarimiz de sipâhîzâde
Yüzbin altın değer çıksa mezâde
Kasem etti sîmîn pençesin basup
Sözümde noksan var yoktur ziyâde..

ARASTA SOKAĞI KAZISI — Son yıllar zarfında eski Bizansın izlerinin araştırılması yolunda yapılan en mühim hafriyat, Ayasofya mozaiklerinin meydana çıkarılması yanısıra meşhur Arasta sokağı kazısıdır. Tamamen yabancıların idaresi altında cereyan eden Arasta sokağı kazasında güdülen gaye, evvelce Sultanahmed meydanından denize kadar uzanan sahaya yayılmış bulunan meşhur «Büyük Saray» ın (B. : Bizans Sarayları) izlerini bulmaktı. Sultanahmed Camiinin güneyinde, denize doğru uzanan saha dahilinde Sultanahmed külliyesinin çarşısı olan Arasta harabelerinin altında başlayan kazıların gayet şayanı dikkat neticeler verdiği muhakkaktır. Kazılar hakkında gayet sathî bir surette yazılmış iki kısa makaleden: (Prof. J. Baxter, The Secret of Byzantium; I. A Find in the Great Palace; II. — A Mosaic of Vast Promise. The Times 26 and 28 October 1935). sonra, kazırların tam raporu renkli resimler ihtiva eden kalın bir cilt halinde, ancak 1947 de basılabilmiştir (Brett, Macauley, Stevenson, The Great Palace of the byzantine emperors, London 1947).

İskoçyada St. Andrews Üniversitesi Profesörlerinden James Houston Baxter «The Walker Trust of the University of St. Andrews.» adında ve hesabına İstanbulda eski Bizans sarayının izlerini aramağa karar vererek 1932 yılından itibaren ilk hazırlıklara girişmişti (bk. Baxter).

Malûm olduğu üzere bu saray Bizans devletinin son devirlerinde yavaş yavaş itibardan düşerek tamamen metrûk bırakılmış ve böylece harap olmuştur. İstanbulun fethinde Türkler burada muazzam bir harabe bulmuşlardı.

Prof. Baxter'in ilk hazırlık araştırmalarının merkezini, deniz kıyısında Çatladıkapı civarında el'an izleri görülen ve umumiyet itibariyle İustinianos'un evi» olarak adlandırılan, kemerli, denize nazır pencereli büyük bina harabesi arkeoloji işleri, Ankara Halkevi neşriyatı No. 7; 1936, sayfa 19-22) Prof. Baxter 3 Temmuz 1935 de İstanbula gelerek David Russel'in yardımiyle işe başlamıştı. Kazı sahasının plânlarının çizilmesini Alman mimarlarından G. Martiny üzerine almıştır.

Hafriyat daha ilk safhalardan itibaren mühim neticeler vermiştir. Camiin doğusunda eski Arasta kemerlerinin altında ve buradaki yangın yerlerinde yapılan kazılarda elde edilen en mühim neticeler büyük yer mozaiklerinin keşfi olmuştur. Prof. Baxter araştırma sahasının mütemadiyen hudutlarını genişleterek hayli büyük bir arazi dahilinde çalışmağa devam etmiştir. Bulunan izlerin Büyük Bizans Sarayına aidiyetleri şüpheye mahal bırakmadığından, bulunan eserlerin artık Arasta sokağı, Sultanahmed, Kumkapı - İshakpaşa hafriyatları neticeleri olarak değil, fakat doğrudan doğruya Büyük «Mukaddes» sarayın parçaları olarak tetkik etmek icabeder. Biz de bu mozaikler hakkında daha etraflı malûmat vermeği onların eski sarayla bir bütün teşkil ettiklerini düşünerek Bizans sarayları maddesine bırakıyoruz.

Programını gayet geniş tuttuğu anlaşılan Prof. Baxter 1937 deki çalışmaları esnasında kendisiyle konuşan gazetecilere, her yaz 20 hafta kadar çalışmak şartiyle on küsur senede buradaki araştırmalarını tamamlıyacağını bildirmişti. (Akşam gazetesi, 24 Haziran 1937) Hafriyatlar, bir takım istimlâk muameleleri ve bilhassa Camiin duvarlarının tehlikeye düştüğüne dair çıkan münakaşalar yüzünden 1938 yılında günlük gazetelerde hayli mühim bir yer almışlardır. (Meselâ: Akşam gazetesi; 31 Mart 1937, Temmuz 1938, 11 Temmuz 1938).

İkinci Dünya Harbinin tabiî bir neticesi olarak bir çok ilmî araştırmalar gibi bu ka-

zı da mecburen durmuş, harbden bir müddet sonra ufak ölçüde bir araştırma yapılmış (D. Talbot - Rice, «İllustrated London News». 1952) ve nihayet takviye edilerek üstleri bir çatı ile kapatılan mozaikler teşhire açılmıştır. Hâlen bu döşeme mozaikleri İstanbul Arkeoloji müzelerinin bir bölümü olarak idâre edilmektedir (B. : Mozaik Müzesi).

Burada bulunan mozaikler muazzam zeminler teşkil eden kompozisyonlardır. Bun-Bunların sarayın hangi kısımlarına ait oldukları ancak uzun araştırmalardan sonra kabil olacaktır; zira bu sarayın, J. Labarte (1861), J. Ebersolt ve A. Thiers (1909) ve A. Vogt (1934) tarafından yapılan plânları Baxter'in araştırmalarından evvel yapılmış olduklarından hiçbir hususta tatmin edici değillerdir.

Semavî Eyice

ARAVOD — «Sabah» demektir, 1909 ile 1922 yılları arasında Misak Suryan tarafından İstanbulda neşredilmiş ermenice siyasî gazete; 1924 de Türk - Ermeni Teali Cemiyetinin organı olarak her iki dilde tekrar intişara başlamış ise de ancak altı ay devam ettirilebilmiştir. Gazetenin türkçe kısmının yazı işlerini Bay Ardaşes Semizyan tedvir etmişti.

Kevork Pamukcuyan

ARAYICI ESNAFI — İstanbul esnafının ayak takımından; Büyükşehrin, semt semt, sokak sokak, süprüntü yığınlarını, enkaz molozlarını, deniz kenarlarını, deniz kenarlarında lâğam ağızlarını, eşeleyip araştırarak bulabildikleri hırdavat ile maişetini temin eden insanlardır ki, içlerinde, nadir istisnalarla, pek kıymetli şeyler bulanlar olur derler.

Sokak sokak dolaşan takımı, umumiyetle sırtında bir küfe taşır, elinde ucu gayet sivri bir çivi ile teçhiz edilmiş uzun bir sopa taşır; yollar boyunca rastladığı çöplükleri bu sopalarla eşerler ve velevki bir para edecek bir şey bulurlarsa, bunları sopasının çivisiyle mıhlayarak arkalarındaki sepetlere doldururlar. Sahillerde, bilhassa İstanbulun Marmara sahillerinde dolaşan arayıcılar âdeta seyyar bir atölyeye sahip gibidirler; yanlarında, umumiyetle kardeş veya oğul yahut evlâtlık pırpırı bir oğlan, çapa kürek, bir iki teneke veya kova, biri seyrek biri sık iki tel elek ve bir tahta tekne bulunur. Sahilleri, lâğam ağızlarını kazarlar, kum ve taş çakıl karışık toprağı teneke ve kovalarla deniz kenarına koydukları teknelere taşıyıp doldururlar, kaba pisliğini deniz suyunda yıkadıktan sonra ve toprağını akıttıktan sonra geri kalanı evvel kalın, sonradan ince bir elekten geçirirler. Arayıcı esnafının bu ikinci elek üzerinde, yüzük, küpe ve iğne gibi tezyinat eşyasından düşmüş elmaslar vesair kıymetli taşlar buldukları dahi rivayet edilir. Tarihî bir olaydır ki, Osmanlı hazinesinin en kıymetli taşlarından «Kaşıkçı Elması» on yedinci asırda Marmara sahilinde bir arayıcı tarafından bulunmuştur (B. : Kaşıkçı Elması).

Evliya Çelebi, on yedinci asır ortası için, arayıcı esnafından şu satırlarla bahsediyor:

«Arayıcıyan esnafı — Bu taife çöplük subaşısına mensuptur. Kârları, nefsi İstanbulda (saray ve konaklarda) ve şahrahlarda ne kadar mezbele ve harü hâşâk var ise zenbillerle taşıyıp derya kenarında tenekeler içre yıkayıp içinde akçe ve mangır ve mismar (çivi) ve gayri gûna eşya bulup kefaflenirler. Amma bazı mahalde üstüfan ve sorguç ve cevahirli kuşak zikıymet yüzük taşlarından düşmüş cevahir makûlesi zikıymet şeyler bulurlar ki tâbir olunmaz. Bu taife çöplük sübaşısına senevî altmış bin akçe avaid verip İstanbul içre arayıcılık ederler. Pîrleri Verrad Berberî dir ki Zünnûn Mısrı ile Hazret huzuruna gelip şerefi İslâm ile müşerref olmuştur. Kabri Abbasiyede bir bağ içindedir. Bu arayıcı esnafı 500 nefer kadar olup tâ kasıklarına kadar battal siyah çizmeler giyerler. Üzerlerinde kırmızı ve siyah meşin kaftanlarla başlarında Teke ve Hamid külâhları ve omuzlarında uzun sırıklar üzerinde çapa demir ve arkalarında müdevver ağaç tekneler ve ellerinde kazmalar ve bazılarının ellerinde süpürge ve kürekler ve omuzlarında zenbil ve gararlar ve harü hâşâk sepetleri bir hay ve huy ederek geçerler..». Yine Evliya Çelebiden öğreniyoruz ki, eski büyük esnaf alaylarında, arayıcı esnafı, acemi oğlanlarından sonra geçerler, kendilerini de mezar kazıcılar esnafı takip ederdi.

ARAYICI SOKAĞI — Eminönü kazası, Kumkapı nahiyesi, Çadırcıahmedçelebi Mahallesi sokaklarından; Bâlipaşa Yokuşu kavşağından gelindiğine göre, yanlarında ikişer kişilik taş kaldırım hariç, dört araba genişliğinde bozuk taş döşeli yolun başlangıcında,

solda bir kömürcü dükkânı, az ileride sağda, küçük bir çıkmaz vardır.

Kısa sokağı kuşatan ikişer üçer katlı rum ve ermeni evleri, sol köşedeki rum bakkalla birlikte Tiyatro sokağında sona erer. (Eylûl 1946).

İsmail Ersevim

ARAZ (Nezihe) — İstanbul Basınının seçkin bir siması, kalem sahibi kadınlarımız arasında millî an'anelere bağlılığı ve bilhassa Türk - İslâm tefekküründeki salâhiyeti ile tanınmış bir şair, roman müellifi ve fıkra muharriri; 1922 de babası Rifat Araz'ın Ziraat Bankası müdürü olarak bulunduğu Konyada doğdu; anası Müzeyyen Hanım Arabistanda doğmuş zâbit kızıdır.

İstanbul Ansiklopedisinin bir mektubuna verdiği cevap o kadar samimî bir otobiyografidir ki o satırların aynen neşri bu maddenin o malûmata dayanılarak yazılmasına tercih edildi:

Annem Aydın, fedakâr, feragat sahibi bir kadındı, 1951 de kaybettim; eski toprağın yadigârı ve bir dürüstlük timsali olan babam, Allah ömür versin, hayatta.

«İlk mektepten itibaren, Üniversite dahil, bütün tahsilimi Ankara mekteplerinde yaptım, aslında babam Ankaranın en eski ailelerindendir.

Ankara Kız Lisesinden mezun oldum, yüksek tahsilimi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinin psikoloji zümresinde yaptım, diploma aldım. «Neslimin bütün çocukları gibi, istikrarsız bir değerler sisteminin malı olarak bütün tahsil hayatım boyunca oradan oraya çekildim, durdum.

«Hükûmet merkezinde bulunduğumdan olacak, daima seçilmiş, meslekdaşları arasında sivrilmiş hocalar tarafından okutuldum. Pek tabiî olarak her mektepte her hocam bana kendi mührünü vurmak, kendi rengini vermek istedi. Bunların içinde dinliler, dinsizler, milliyetçiler, insaniyetçiler, eskiler, yeniler, sağcılar, solcular vardı.

«Cemiyet türlü ceryanlara açık, bünyesini yeniden kurabilmek, düzenlemek için bocalıyordu. Bu bocalama bizlerde de pek bariz, hattâ bâzan ciddî buhranlar halinde kendini gösteriyordu. Üzerimde zaman zaman, mektep ve ev, iki ayrı kutup halinde çalışıyordu; birinin doğru dediğine öbürü yanlış, birinin güzel dediğine diğeri çirkin diyordu.

«Hocam Kenan Rifâî'nin dünya görüşüme bir istikamet verme ve beni sâlim, hür bir fikir meydanına çıkarma yolundaki tesirleri bu yıllar içinde başlar. Bu tesirleri «Kenan Rifâî ve yirminci asrın ışığında Müslüman» adındaki kitabımda yazdım. Devrimizin en büyük Müslüman mutasavvifi idi ama din hocası değildi; garbi ve garbin klâsik dili olan lâtince ile beraber yaşayan bütün garb dillerini, şarkın klâsik dilleri olan arabçayı, farsçayı çok iyi bilirdi; kendi millî temellerine dayanarak kalbinde ve kafasında bu iki âlemin sentezini yapmıştı. Aziz hocamın sözleridir:

İkilikten vaz geç.. madde veya ruh değil, insan! İmân veya ilim değil, İrfan! Cennet ve cehennem değil, sevgi! Eski veya yeni değil, doğru ve güzel! Şüphesiz içtimaî benliğimizi yeni baştan inşa etmek lâzım, ama kendi malzemenle!..

«İşte ben kendimi bu aynada gördüm.

«İlk yazım henüz orta mektepte iken, şimdi adını hatırlayamadığım bir mecmuada çıkmıştı, Çankaya isimli bir şiir.

«Sonra, talebeliğim sırasında Çocuk Esirgeme Kurumunun Çocuk ve Kadın adlı mecmualarında şiirler, masallar, hikâyeler neşrettim. Bunları aynı kurum, daha sonra küçük kitaplar halinde neşretti. Güzel Günler, Dilek Veren Fındık Ağacı, Kozalak beyin masalı ilâh..

«Meslek olarak basına intisabım 1950 yılında Resimli Hayat mecmuasındaki yazılarımla başlar Sonra bir müddet Hayat mecmuasında da yazdım. Fıkra yazmıya 1956 da Havadis gazetesinde «Köşebaşı» adlı sütünda başladım. Oradan Yeni Sabaha, «Hâdiselerin ışığı» isimli sütuna geçtim.

«Basılmış kitaplarım şunlardır:

Benim Dünyam (şiirler)

Kenan Rifâî ve Yirminci asrın ışığında müslümanlık (Üç arkadaşımla beraber)

Fatihin derûnî târihi

Anadolu Evliyaları

Hazreti Muhammed'in hayatı

Kendini arıyan kız (roman)

Mukaddes Korku (roman)

Fatih destanı (henüz tamamı neşredilmedi).

«Şiiri daima bir amatör olarak yazdım. Resmi de öyle.. Türk minyatürcülerinin resim anlayışı ile modern resmi birleştirebilme gayretiyle bazı denemeler yapmaktayım. Bu denemeler benim için bir dinlenme ve bir durak mahiyetinde olduğu için sâdece bana münhasır kalmaktadır.

«Herhangi bir şeyin kolay kolay tiryakisi olamadığımı farkediyorum. Bunda belki, bağlandığım şeylere kendimden çok şey verme temayülümün korkusu hâkim.

«Koleksiyonculuğa gelince: Anadoluda yaptığım muhtelif seyahatler beni bâzı eşyaları toplamıya âdeta zorlamıştı. Böyle bu işin nasıl müptelâsı oldum, ben de bilemiyorum. Yurdumun bu müşahhas güzelliklerinden ben de bir nebze bulunsun fikri, bir nebâtın gelişmesi gibi kendiliğinden, ve farkında olmadan beni sardı.

«Önce oyalar topladım. Sonra o oyaların isimlerini, hikâyelerini, günlük hayattaki yerini ve değerini..

«Oyaları kaşıkları, çevreler, uçkurlar, kemerler, tütün, saat, tarak ve para keseleri, bilezikler, kilimler, heybeler, heykeller, cicimler, yazmalar takip etti. Böylece kadın giyim ve süs eşyaları ile bazı ev eşyalarına ait küçük bir koleksiyon kendiliğinden teşekkül etti».

Kıymetli muharrir, 1959 da İstanbul Üniversitesinin âzası bulunuyordu.

ARCA (Miralay Mehmed Zâti) — Bestekâr; Muzikai hümâyun muallimi ve umum askerî muzikalar müfettişi; hayatı hakkında bilgi edinilemedi; uzun meslek hayatında pek çok talebe yetiştirmiştir. 1863 de doğmuş, muzikayi hümâyuna çocukluk çağında intisab etmiş, muallimliği ve şefliğinden evvel klarinet çalmıştır. Asıl vazifesinin dışında ve emekliye ayrıldıktan sonra Darülbedâyi garb musikisi şube müdürlüğünde ve yıllarca, Galatasaray ve Kadıköy Sultânileri, Erenköy ve Çamlıca Kız Liseleri, Midhatpaşa Kız Enstitüsü musiki muallimliğinde bulunmuştur. T.Y. Öztuna İstanbul Ansiklopedisine verdiği kısa notta bestekâr olarak bilhassa şu sekiz eserini zikrediyor: Nikrîz Sirto, Râst Sirto, Hicazkâr. «Kavak Marşı», Nihâvend «Meclisi Meb'usan Marşı» (Osmanlılar oldu bugün muzaffer; 1908), Yegâhda, Çargâh «Hamidiye Marşı» (Ey şehri kâmı kerem hazreti Gaazi Hamid; 1895), Kürdîde Çargâh «Ordu Marşı» (Âferin ey pâdişahın sevgili askeri; 1897), Harb Marşı (Haydin bakalım hep toplanalım).

1951 yılında 88 yaşında Suadiyedeki köşkünde vefat etmiş, Merkezefendideki aile makberesine defnedilmiştir.

ARCAN (İsmail Galib) — Türk Tiyatrosunun büyük şöhretlerinden, aktör ve rejisör; 1894 de Üsküdarda Hacıhasnâhatun Mahallesinde doğdu. Doğduğu ev bugün yıkılmış bulunmaktadır. Babası Divanı Mahasebat mümeyyizlerinden Ahmet İzzet Bey merhumdur, anası Şevki Beyin kızı Safiye Hanımdır. Ahmed İzzet Bey, İstanbulda yerleşmiş bir Rumeli muhacirinin oğluydu; Şevki Bey ise Batumluydu. İ. Galibin çocukluğu Üsküdarda geçti; ilk tahsilini orada Ravazai Terakki mektebinde yaptı ve pek küçük, henüz yedi yaşlarında iken bir tesadüf oldu ki, çocuğun önüne açılacak parlak bir sanat yolunu müjdelediğini o zaman hiç kimse farkedememiş, kendisini yıllarca sonra kıymetlendirmişti:

İsmail Galib Arcan
(Resim: S. B.)

Bir salaş tiyatroya götürülmüştü, orada ilk defa olarak bir dramatik pandomim ve bir tulûat komedi görmüş, her ikisi ve bilhassa pandomim, üstünde o kadar derin bir heyecan uyandırmıştı ki, evde; günlerce, gördüğü aktörlerin taklitlerini yapmıştı.

Orta tahsilini Beşiktaş Mülkiye Rüşdiyesinde; Beşiktaş ve Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesinde yaptı; Soğukçeşmeden Kuleli İdadisine geçti.

Daha Beşiktaş Askerî Rüşdiyesinde iken el yazması bir gazete çıkarmıştı; Jules Verne romanlarının üstüne çılgın gibi düşmüştü, galiba «İki sene mektep tatili» ni okuduktan sonra, koca eserin tadı damağında kalmış, kaleme sarılarak «Ormanda birbirini kaybeden iki mektep çocuğu» adında bir roman yazmıştı; romanın kahramanı kendisiydi; ne kadar yazıktır ki, takvim ile tesbit edilemiyen o yılın tatilinde Galib, Cevdet adındaki

arkadaşı ile beraber, Beşiktaşta Ihlamur Korusunda romanın bazı sahnelerini yaşarken akşam karanlığı basmış, korunun içinde yollarını ve birbirini kaybetmişler, üzerlerine köpekler saldırmış, seslerine koşan bir bekçi tarafından bulunup caddye çıkarılmışlardı.

Şiir yazardı; henüz on dört on beş yaşlarında iken Hâmidin hayranı, Halid Ziyanın âşıkıydı; çocuk ruhunu, sanatkâr eller yuğurmağa başlamıştı, bütün Fikret'i ezber biliyordu. Şiir inşadetmek, günlük işleri, ihtiyaçları arasına girmişti, tesadüfen bir muallim derse gelmedi mi, askerî mektebin künyeli tâbiri ile «Galib Efendi Üsküdar» kürsüde idi, ya «Mezardan sesler» in birkaç yaprağını, yahut Hâmidin birkaç manzumesini dinletirdi.

Şiir ve hitabet delikanlıyı sahneye götürüyordu; akran ve emsali arasındaki görenek ve ailenin arzusiyle askerî mektebine girmiş olan İ. Galib, Kulelinin son sınıfından mektebi terketti ve tezine 1909 Ramazanında Üsküdarda Doğancılarda temsiller veren Ahmed Fehim Efendiye bir tavsiye mektubu ile başvurdu ve kabul olunduğu gece, Tevfik Fikretin «Hayat» manzumesini okudu.

Bir aktör olarak ilk rolleri, Moliere'in «Tabibi aşk» ında bir küçük rol ve Namık Kemal'in «Âkif Bey» inde bir küçük rol oldu. Sonra, o devrin tâbiri ile «Silvenin şakirdi pürkemali» Bürhaneddinin kumpanyasına girdi; Reşad Rıdvan Beyin rejisörlüğü altında Selânik'e bir turneye iştirâk etti; bu turnededir ki büyücek roller oynamağa başladı ve kendisine istikbalini ilk müjdeleyen Ahmed Fehim merhum oldu.

İ. Galib bir gün en sevdiği eserleri kendisine soran bir zata: «Shakespeare ve Moliere'den sonra janr kaydı göstermeden Topaz, Sirano, Votren, Anna Kristi, Yederman, Asrileşen Baba» cevabını vermiştir. Bugün sahne dışındaki meşguliyetleri, en ziyade sahneyi ilgilendiren işlerdir: Piyes okumak, piyes yazmak, okumağa vakit bulduğu zamanlar hasretini çektiği kitaplarla meşgul olmak...

Bir saz çalmaz, garb ve şark musikisini ayırdetmeden, saza ve söze çıldırasiye düşkündür; her saf şeyi, güzeli sever. Resim yapmaz, resim üzerinde bilgi sahibidir. Şiir yazar, şiirleri kendi tâbiri ile «yeni tarz tecrübeler.. Sürrealist şiirler» dir. Bir -mektubunda: «Zevklerim: Yürümek, denize girmek, düşünmek, hayalâta dalmak... İptilâ halinde olmamak şartiyle arasıra biraz kâğıt oyunu.. Biraz içki..» diyor ve şu satırları ilâve ediyor: «Adaları, Boğazı, Maltepeyi pek severim; Tavşancılda kiraz bağları, Beylerbeyinde üzüm bağları, Maltepede Süreyya Paşa çiftliğindeki etrafı çamlarla çevrili havuz.. Zaman zaman bir şiir gibi hatırladığım yerlerdir.»

AR ÇELİK ANONİM ŞİRKETİ VE AR ÇELİK MADENÎ EŞYA FABRİKASI — Ar Çelik Anonim Şirketi, İstanbulda Halic Kıyısında Südlücede kurub işletmeğe başladığı millî sanayiimizin yüz akı büyük bir müessesedir. Kuruluş târihi 1 şubat 1955 dir. Şirketin esas mukavelenâmesini imzalamış kurucuları Vehbi Koç, Koç Ticaret T.A.Ş., Eli Burla ve ortakları komandit şirketi, Lütfü Doruk, Hulki Alisbah, Nüzhet Tekül ve Behçet Osmanağaoğlu olup şirketin kuruluşundan az sonra müessisler arasına Devlet Malzeme Ofisi de iltihak etmiştir.

Şirketin idare merkezi Südlücedeki fabrikadır.

Şirketin sermâyesi 4.000.000 Türk lirası olup bu sermaye her biri 10.000 Türk lirası kıymetinde 400 hisseden mürekkebdir. Şirketin easas mukavelenâmesinde tesbit edilmiş olan başlıca çalışma mevzuu ticarethâne, yazıhane, ev, dâire, okul ve hastahane gibi husussî ve umumî müesseseler için çelikten her nevi levâzım, mefruşat, demirbaş ve sabit tesisler, kapı ve pencerler, kasalar, arşiv daireleri, radyatörler, buz dolabları, nakil vâsıtalarının karoserileri ve çelikten her çeşit eşya imâl etmek ve bu imâlât ile ilgili sınaî ve ticarî teşebbüslere girişmektir.

Yine mukavelenâmeye göre şirket şu işleri de çalışma programına koymuştur:

Fabrika ve atölye makinaları ve bunlara ait aksam idhal ve ticareti.

Fabrika ve imalâthaneler tesis, gerek şirket, gerek başkası hesabına imalât.

Çalışma mevzuuna dahil hususata muktezi ilk madde ve işletme malzemesinin alımı, idhali ve gerekirse satışı ve ihracı.

Mamullerin yurd içinde topdan ve perâkende satışı, ihracı, bu maksadla dahilde ve hariçte acentelik ve mümessillikler tesisi.

Çalışma mevzuu ile ilgili her nevi alım ve satım, idhal ve ihrac.

Şirketin işleri hissedarlar umumî heyeti kararı ile seçilmiş beş âzadan müteşekkil bir idare meclisi tarafından yürütülmekde olub 1959 yılı mayısında bu idare meclisi şu zatlerden teşkil edilmiş bulunuyordu:

Reis: Vehbi Koç

Âza: Devlet Malzeme Ofisini temsilen Talât Kızılviranlıoğlu

Âza: Eliburla ve ortakları Komandit Şirketini temsilen Bernar Şönman

Âza: Adnan Berkay

Murahhas Âza: Lûtfü Doruk

Yine ayni tarihte şirket umumî kâtibi Adnan Bensel idi. Gerek şirketin gerek fabrikanın günlük işleri murahhas âza Lütfü Doruk ile umumî kâtib Adnan Bensel'in elleri ile çevriliyordu.

Südlücedeki Ar çelik Madeni Eşya Fabrikasının kuruluşunda, hurda teferruatına kadar, Lütfü Doruk'un bu alandaki çok geniş bilgisinden ve ciddî mesaisinden faydalanılmıştır. Fabrika binasının plânlarını çizen ve inşaatına nezaret edenler yüksek mimar Berkok İlkünsal ile Turhan Ender'dir.

Arçelik Fabrikasının Amblemi

Südlüce Ar Çelik Fabrikası 3592 metre karelik bir bostan arsası üzerinde inşa edilmiş olup yapıya başlayabilmek için kademeli olan bu arsada mühim bir tesviye masrafı göze alınmıştır.

Üç katlı olup bir de teras katı bulunan fabrika binasının imalâthaneler mesahai sathiyesi 8152 metre karedir.

Fabrikanın çok teferruatlı olan makinalarının kısmı küllisi Batı Almanyadan üç mühim makinası da Amerikadan getirilmiştir. Hepsi, çelik eşya imalâtında kullanılan son sistem makinalardır ve nihayet fabrikada, bu tesislerin şânına denk iş atmosferi kurularak bu büyük fabrika 1957 senesinde faaliyete başlamıştır.

1959 mayısında fabrika şu mustahsil atölyelerden müteşekkil bulunuyordu:

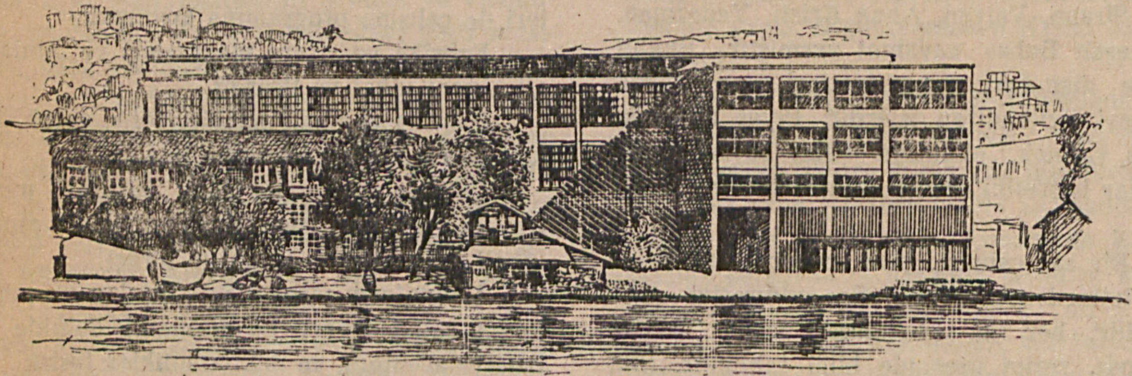
Makas dâiresi
Kesim »
Büküm »
Basım »
Kaynak »
İlk montaj »
Doğrama »
Boya »
Son montaj »
Torna »
Kalıp »
Döşeme »
Boru bükümü dâiresi
Orta işleri » (yardımcı)
Tamir-bakım » (yardımcı)

İki atölye de kurulmak üzere idi:

Galvano plasti atölyesi
Eloksal atölyesi.

Bütün bu atölyelerin başında Ustabaşı olarak Ethem Yücesan bulunmakta idi ki henüz yedi yaşında iken demir sanayiine intisab etmiş, ciddiyet ve üstün ehliyeti ile temayüz etmiş bir sanatkârımızdır. Ustabaşı muavini yerinde bir umumî postabaşısı ekip başı olarak 23 postabaşı, muhtelif derecelerde ustalar ve günde bir ekip halinde çalışan 300 işçi vardı. Bu 300 işçinin de 234 ü erkek işçi, 64 ü onsekiz yaşından küçük çocuk işçi idi.

Fabrikanın ana ham maddesini kısmen

Sütlüce Arçelik Mâdenî Eşya Fabrikası
(Resim: Nezih)

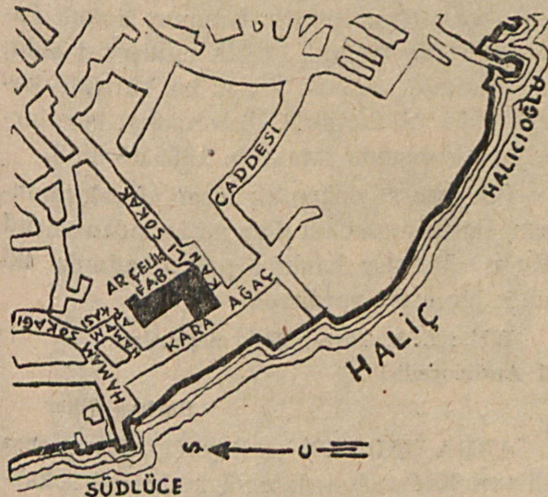
Karabük'den tedarik edilen kısmen idhal olunan saç levhalar teşkil etmektedir. İkinci derecede ham madde de demir - çelik borulardır ki şimdilik yalnız idhal yolu ile tedarik edilmektedir.

Saç levhaların en çok kullanılanı 1×2 metre eb'adında olanlarıdır. Bunlar evvelâ Makas Dâiresine gider, kullanılacağı yere gögöre enine ve boyuna kesilir. Oradan Kesim Dâiresine sevkedilir, kare veya mustatil levhalar, kullanılacağı yere göre şekil verilerek kesilir, eğer icab ediyorsa zımba ile delikler açılır. Kesim Dairesinden çıkan ve esas şeklini almış olan levhalar Büküm Dâiresine gider, oradan da Basım-Pres Dâiresine yollanarak hususî çelik kalıplar altında tam hüviyetini alır, sonra ilk montaj dairesinde mamûlün iskeleti meydana çıkmış olur. Buradan boyahaneye sevk olunur; boyanan eşya 14 D. derecei suhunette kurutma fırınına girer, 9 metre uzunluğundaki bu fırını çelik şerid üstünde yarım saatte geçerek boyası kurumuş olarak çıkar ve Son Montaj Dairesine sevkedilir. Bu dairede çalışan işçilerin elidir ki fabrika mamulâtına son şeklini verir.

Çelik Kalıb atölyesi fabrikanın hariçten kalıp tedariki sıkıntısını gidermek ve kendi orijinal kalıplarını yapmak için kurulmuştur.

Fabrika 1958 senesinde mamulleri için:
1.317.345 kilogram saç levha
39.033 kilogram boya
4.348 metre kare linolium

Ve bunlara kıyasen teferruatlı ham madde sarfetmiştir. Yine aynı yıl içinde işletme istihlâk maddesi olarak:

Arçelik Fabrikasının yeri

838 standart tüp oksijen
376.400 kilovat saat elektrik
12.623 litre benzin
50.112 litre motorin (mazot) harcamıştır. Bunlara karşılık istihsali:
30.609 metre kare radyatör
11.834 metre kare yapı malzemesi, doğrama işi.
5.453 adet yazıhâne eşyası
ve bu rakamlar dışında çeşidli maden-çelik eşya olmuştur.

Büyük kısmı ithal yolu ile tedarik edilen ham madde darlığı karşısında Südlüce Ar Çelik Madenî Eşya Fabrikası 1958 yılında istihsal kabiliyetinin ancak dörtte birini verebilmiştir.

1958 de, idarî ve teknik bürolar personel maaşları hariç, fabrika atölyelerinde çalışan işçilere ayda vasatî olarak 128.000 - 130.000 lira arasında ücret ödenmiştir.

Ar Çelik Fabrikasının en büyük hususiyeti, işçilerinin meslekî ve umumî bilgilerinin inkişafını sağlama yolunda tesis ettiği kurslar ve seminerler ile ayni zamanda bir mektep-fabrika oluşudur. Bu da ancak asîl ruhların iş ciddiyet ve vekarı ile tahakkuk ettirebileceği şayânı tebcil bir himmettir. 18 yaşından küçük işçiler için açılıp 1 nisan 1958 den 1 nisan 1959 tarihine kadar bir sene devam etmiş olan ilk çırak kursuna 52 çocuk iştirâk etmiştir. Kurs «teknik resim», «matematik», «teknoloji» ve «umumî kültür-türkçe» (tarih, coğrafya, yurd bilgisi) olmak üzere dört grupa ayrılmıştır ve teknik resme de bilhassa ehemmiyet verilmişti. Dikkate şayan olan mühim bir nokta da, çocuk işçilerin bedenî takatini koruyan fabrikanın bu kursları günlük mesâi saatleri içine koymuş olmasıdır ki, fedakârlıktır.

Bu ilk çırak kursunu 11 çocuk pek iyi, 37 çocuk iyi ve 4 çocuk da orta dercede bitirmişlerdir, saat ücretlerine muvaffakiyetleri derecesinde zamlar yapılmış, ayrıca birinci, ikinci ve üçüncü gelenlere diledikleri yerde görüp beğendikleri kumaşlardan birer kat elbise yaptırılmıştır. İstanbul Ansiklopedisi de birinci gelen çırak çocuğu, adını bu şehir kütüğüne kaydetmekle mükâfatlandırmaktadır, bu çocuk, fabrikanın büküm dairesinde çalışan 1940 doğumlu ve Hapik'li Mehmedoğlu Hâlis Tuğer'dir.

Ayni dersler biraz daha tevsi edilerek 15 haziran 1959 da bir kalfa kursu açılacaktır, o da bir yıl sürecektir.

Seminerlerde ise fabrikanın bütün işçilerinin fikrî tealisi ve dolayısı ile iş ve meslek karakterinin gelişmesi düşünülmüştür, 1958 de «İş emniyeti», «Ölü zamanları azaltma ve randımanı arttırma» ve «Beşerî münasebetler» seminerleri yapılmıştır.

Fabrikanın bir de sineması vardır. İngiliz, Amerikan ve Alman Kültür Heyetleri ile anlaşılarak her hafta cuma günleri 17,30-18,30 arasında sınaî filmlerle aktüalite filmleri ve işçinin umumî kültürünü arttıracak her sahada didaktik filmler gösterilmektedir.

Ar Çelik Fabrikasının atölyelerini gezerken işidilen sesler sâdece büyüklü küçüklü makinaların sesidir: o makinaların makasları, zımbaları, matkapları, ve presleri altına giren saç levhaların ve demir-çelik boruların çıkardığı seslerdir. İşçi, serâpâ dikkat kesilmiş, dilsiz gibidir.

Bütün sıhhî şartlar düşünülerek inşa edilmiş olan bina tertemizdir, bu madenî eşya fabrikasının atölyelerindeki nezâfet, İstanbulun çoğu meskenlerinin içinde yoktur. Boyahânede boya kokusu yoktur, pülverizasyon, paravana şeklinde geniş aspiratörler önünde yapılmaktadır.

Bir teknik büro fabrikanın kalbi yerindedir, Kıymetini mahviyeti ile tezyin etmiş genç yüksek makina mühendisi Kurt Aykut'un şef olarak bulunduğu bu büroda 23 genç mühendis-ressam çalışmaktadır.

Fabrikanın çeşidli idare işlerinde 25 kişi çalışmaktadır. İstanbul Ansiklopedisinin Ar Çelik Fabrikası için vereceği son hüküm, en azametli sazı 630 ton kudretinde muazzam bir hidrolik presi ile bir orkestra oluşudur.

ARDA (Hacı Âdil) — İkinci Meşrutiyet devrinde ittihad ve Terakki Fırkasının ön saftaki politikacı ve idarecilerinden; 1869 da Rumelinde Lofça kasabasında doğdu, posta ve telgraf müdürlüklerinde bulunmuş Mehmed Hâki Efendi adında bir zatın oğludur. İlk, Rüşdiye ve İdadiye mekteplerini nerede okuduğu tesbit edilmedi; Memurluk hayatına 1889 da yirmi yaşında iken, babasının posta müdürü bulunduğu Yemen'de gümrük idaresine girerek başladı, bir müddet sonra İstanbul gümrüğüne tayin edildi, ve Büyük Şehirde fırsat bularak hukuk mektebine de devam etti, 1903 de hukuktan diploma aldı; 1904 de Selânik Gümrük Müdürü oldu ve orada İttihad ve Terakki Cemiyetinin faal gizli âzalarından biri oldu; bu siyasî fırkanın eseri olan 1908 Meşrutiyetinde Selânik Rüsumat Nâzırı, Edirne Valisi oldu. 1910 da Fırkanın Merkezi Umumî âzalığı ile umumî kâtipliğine seçilerek memuriyetten ayrıldı; 1911 de Dahiliye Nâzırı oldu; 1912 seçiminde Gümüşhane mebusu olarak Meclisi Mebusana girdi, tekrar Dahiliye Nâzırı, geniş salâhiyetle ikinci defa Edirne Valisi tayin edildi; 1914 seçiminde Bursadan mebus çıktı, Meclisi Mebusan reisliğine seçildi. 1918 de bu ittihatçı meclisin feshine kadar reis kaldı ve İngilizler tarafından tevkif edilen ileri gelen İttihatçılar arasında Malta adasına götürülü; yabancılar elindeki bu sürgünden dönüşünde tedavi için Almanyaya gitti, 1922 de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından Adana valiliğine, bir müddet sonra Bursa valiliğine, 1923 de Reji Umum Müdürlüğüne tayin edildi; bu memuriyetten tekaüt edildi, İnhisarlar İdare Meclisi Reisi oldu, 1926 da, Lozan muahedesinin hükmüne göre kurulan Türk - Fransız muhtelit Hakem mahkemesinde Türk hakemi ve İstanbul Darülfününunun Hukuk Fakültesinde de medenî hukuk müderrisi oldu; Darülfününun lâğvına kadar bu kürsüde kalarak 1933 de İstanbul Üniversitesi kurulurken kadro dışında bırakıldı. 1935 de öldü.

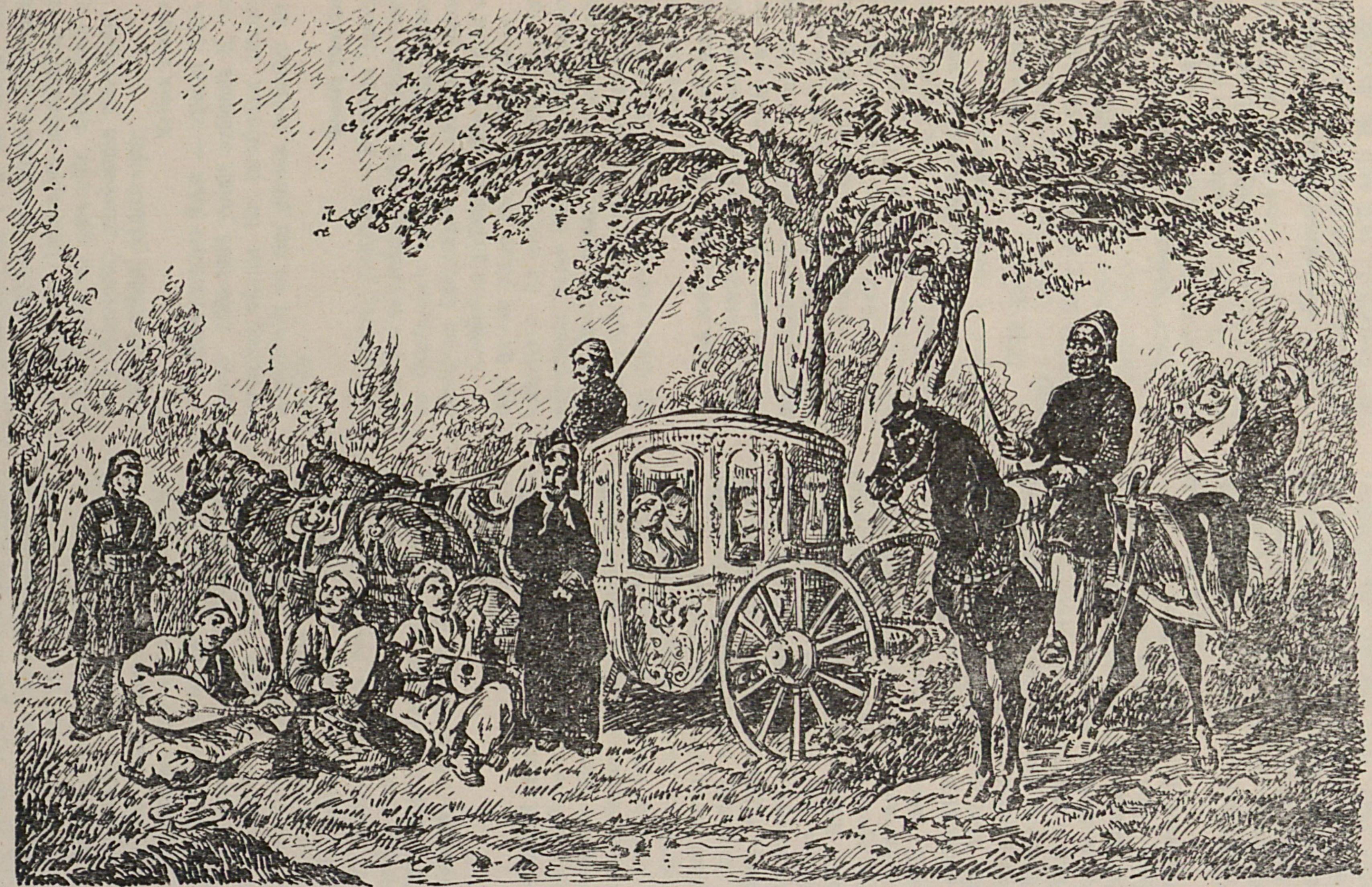

Hacı Âdil Arda (Resim: Nezih)

Çalışkan ve doğru bir insan olarak tanınmıştı. Darülfünundaki ders notlarından vücud bulmuş «Borçlar kanunu şerhi» adında iki cildlik bir eseri vardır.

Bibl.: İ. A. Gövsa, Türk meşhurları. İnönü Ansiklopedisi.

Burhan Olker

ARDA CADDESİ — Beyoğlu, Kasımpaşa nahiyesi Kadımehmedefendi mahallesi sokaklarındadır. 1943 Belediye İstanbul şehir reh-

Türkiye Klişehanesi

Kır gezintisinde çingene sâzendeleri dinleyen saraylılar

(J. Brindesi'den Sabiha Bozcalı'nın eli ile

Nurgök Matbaası

berinde cadde diye gösterilmesine rağmen mahallindeki tabelâda «Arda Sokağı» diye yazılı. Her halde rehber müstakbel plânı gözönünde tutarak kaydetmiş olacaktır.

Arda caddesi, mahalleye ismini veren Kadımehmed sokağı kavşağından gelindiğine göre, solu harabe, sağı moloz yığılı, iki araba genişliğindeki çok bozuk, bir sokaktır. Sokağın öbür başında yol, biraz daha genişler; Doğramacıkemal Sokağına kadar karşılıklı olarak ikişer üçer katlı çinko kaplı evler ve arsalar sokağın iki tarafında sıralanmış, sokaktaki evlerde fakir veya orta halli Türk aileleri oturur, sokağın sesleri, açık pencerelerden gelen parazitli radyo sesleri ve sokakta birbirini kovalayan afacanların haykırışlariyle küfürlerinden ibarettir. (Eylûl 1946).

İsmail Ersevim

ARDİTİ (Luigi) — İtalyan mûsikişinası, orkestra şefi. ve keman virtüozu; 1822 de doğdu; zamanın değerli bir kemancısı olarak Avrupa memleketlerini dolaşmış, Amerikaya gitmiş, 1860 da İstanbula gelerek Naum'un tiyatrosunda ve Sarayı Hümâyun Tiyatrosunda temsiller veren bir İtalyan trupunu idare etmiş; kazandığı parlak muvaffakiyet üzerine Londraya çağrılmış, dâveti kabul ederek orada yerleşmişti. Sanat hatıralarını «My Reminiscenses» adı ile 1896 da ingilizce olarak neşretti. Bilhassa şarklı dansları ile meşhur olup üç opera ve piyano fantezîleri bestelemiş olan Luizi Arditi 1903 de ingilterede öldü.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

ARDZRUNİ (Kevork) — Bir Ermeni rahibidir. 1787 de İstanbul'da doğmuş ve 1894 de 107 yaşında yine İstanbul'da vefat etmiştir. Bezciyan Kazaz Artin Amira tarafından, Kumkapı Patrikhane kilisesi nezdinde açılan rühban mektebinin ilk mezunlarındandır. 1847 de Patrikhanenin ilk ruhanî meclisine âza seçilmiştir. Dinî mevzularda derin vukufu ve fukaraperverliği ile tanınmıştır.

Kevork Pamukcuyan

AREVELK — «Şark» demektir; bu isimle İstanbulda günlük siyasî ve edebî iki gazete intişar etmiştir, birincisi 1884-1894 arasında Püzant Keçyan 1859-1927 tarafından çıkarılmıştır. İkincisi de Horan Camcıyan tarafından 1932 - 1938 arasında neşredilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

AREVELYAN POG — «Şarkî Zurna» demektir, 1873 de İstanbulda K. Erzinkanlıyan ve Partoğ Sur tarafından neşredilmiş ermenice günlük bir gazetedir, daha evvel çıkan «Poğ Arevelyan gazetesinin devamıdır, her ikisi 253 nüsha çıkabilmiştir.

Kevork Pamukcuyan

AREVELYAN TAR — «Şarkî Asır» demektir, 1860-1863 yılları arasında K. Değirmenciyan adında biri tarafından İstanbulda neşredilmiş on beş günlük ermenice bir gazetedir.

Kevork Pamukcuyan

ARGAÇ SOKAĞI — Eyyubun Üçşehitler Mahallesi sokaklarındandır. İslâmbey Caddesi ile Eskifındıklı çıkmazı ve İslâmbeybostanı Sokağının kesiştikleri yer arasında uzanır.

Caddeden girildiğine göre iki araba enindeki toprak yolun solu tek katlı bir ev, sağı bahçeliktir. Az sonra bozuk kaba taşa tahavvül ederek, birer ikişer katlı evler arasından geçer. Ötede solunda vâsi bir yamaç, sağında çinko kaplı ikişer katlı üç ev bulunduğu halde, dikleşerek nihayete erer (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

ARI SOKAĞI — Fatih Kazasının Karagümrük nahiyesi Dervişali Mahallesi sokaklarından; eski bir yangın yerinde yer yer 2-3 araba geçebilecek genişlikte bozuk bir toprak sokaktır. Ahşap ve kâgir bir veya iki katlı evlerinde umumiyetle dargelirli Rum aileleri barınmaktadır. Evlerin arasında birkaç arsa, bu arsaların birinde de, ağzı bir ağır taşla kapatılmış metrûk bir kuyu vardır. Sokağın kayda değer başka bir hususiyeti yoktur.

Bibl. : İ. Ersevim Gezi Notu.

ÂRİF (Derviş) — Geçen asrın seçkin müzehhib ve mücellidlerinden; tecennün ederek (H. 1255) 1839 da Timarhanede öldü; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Hat ve Hattâtin

ÂRİF (Kafesçi) — Geçen asrın sonlarının en namlı tulumbacılarından ve koşma semaî, destan ve mâni okumada büyük şöhretlerden; hayatı hakkında bir bilgi edinilemedi.

Bibl. : Osman Cemal Kayğılı, Semâi kahveleri.

ÂRİF (Karacaahmed Canavarı Çingene) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Zincirleme cinayetlerin faili azılı bir kaatildir; yıllarca Üsküdar ve civarını dehşet içinde bırak-

mış, Meşrutiyetin ilânı sıralarında bir cerh vak'asının faili olarak yakalanmış, hüviyeti tevkifinden sonra meydana çıkarak mahkemede bütün suçlarını itiraf etmiş ve Üsküdarda asılarak idam olunmuştur.

Üsküdarlı halk şairi Vasıf Hoca merhum 1950 de İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği son hâtıra tomarları arasında bu müthiş câni hakkında şu malûmatı veriyor:

«Çingene Ârif ilk kanı Kurbağalıderede döktü, buradaki bostanlardan birinde İncir bekçiliği yapan bir Bulgarı yaralayıp üç sene yattı; çıktıktan sonra Ramazanı şerif gecesi yine Kurbağalıderede koyun kotrasında verdiği iftârdan dönen koyun tüccarı Ali Çavuşu öldürdü. Bu vak'a şu suretle cereyan ediyor:

Çingene Ârif
(Resim: Nezih)

Çalıp çırpmakla yaşayan ve bütün fenalıkları nefsinde toplamış olan Çingene Ârif o mübarek ve helâl sofraya sokuluyor. İftardan sonra akşam namazı kılınıyor, Ali Çavuş misafirlerinden müsaade alıp Uzun Çayırdaki pay yerinde bulunan çadırına gitmek istiyor. Kotradakiler teravihide kılalım, öyle gidersin diyorlar; Çavuş:

— Vakit geçmeden gidivermeli.. diyor.

Canavarlar gibi fırsat kollayan Ârif:

— Ali Ağacığım, beraber gideriz!.. diyor

«Oradakiler onun ne yaman bir çingene olduğunu bilmedikleri için işte arkadaş da çıktı diyorlar. Kıpti şikârının dişlerine doğru sokulduğunu görünce türlü diller döküyor, teravihten sonra da yola çıkıyorlar.

«O zamanlar orada büyük bir beylik orman vardı. Harbi Umumide halk tarafından kesildi, kaldırıldı. Ormanın Ahmedpaşa Çiftliği hizasına giden dönemecindeki hendeğe geldiklerinde çingene:

— Ali Ağacığım, sen yürü, ben şurada bir kuşak çözeyim..

Diyerek geri kalıyor. Fakat Ali Çavuş hendeği aşıp düze çıkmadan çözdüğü kuşağı zavallının boynuna atıp boğuyor. Zengin adamın üzerindeki parayı ve para edecek şeyleri aldıktan sonra ormana dalıyor ve yılanlar gibi süzülüp gidiyor.

«Ârif, öldürürdü. Çok gaddar, hain bir firaundu; karşısındaki Zaloğlu Rüstem olsa öldürürdü; çünkü cılız, çelimsiz, nâmerd bir çingene idi. Onu görüp de tanımayanlar ilk nazarda düşkünlüğüne, perişan kılık kıyafetine acırlardı. Çingene bir kaç gün şurada burada gezdikten sonra âşinalarından Karacaahmedli Kırtipil Şükrünün yanına gidip sığınıyor.

«Şükrü Merdivenköyünde öküz arabacısı Ahmed Ağanın oğluydu, üvey babası Mahmudun evinde yatıp kalkardı; tütün kaçakçısı idi. Ârif gibi bir adama muhtaç olduğu için, Ali Çavuşu öldürenin o olduğunu bildiği halde üveybabasını da iknâ ederek kaatili evinde misafir ediyor, hattâ çamaşırını yıkatıyor, üstüne şalvar, ayağına kundra alıyor. Ârif bir müddet sonra nereden ne suretle buldu ise eve yalın ayaklı yarım papuçlu Karagümrüklü Hâfız adında şâbı emred bir oğlan getiriyor:

— Bize el ulağı olarak bu çocuk lâzımdır... diyor.

«Bir gün beş okkalık bir tütün bohçasını yalınayak ve pırpırı kıyâfet Hâfız oğlanın sırtına vurup üçü Karacaahmedde Arnavudun kahvesine geliyor. Kahve müdavimlerinden olup Çingenenin incir bekçisi vak'asından da arandığını bilen Üsküdar İcra Dairesi kâtiplerinden Sarı Ahmed Ârifi görünce polise ihbar etmek üzere kahveden çıkıyor. Şükrü arkasından koşarak yetişiyor ve ihbardan vazgeçirtiyor. Tütünü kahveci Arnavuta teslim edip parasını alıyorlar ve Merdiven köyüne gitmek üzere hemen yola çıkıyorlar. Yine Beylik Ormana giriyorlar, ormanın Mama yakınındaki Kemiklibayır denilen yerine gelince, arkadan yürümekte olan ve daima içinden pazarlıklı bulunan Çingene Ârif her zaman yanında gezdirdiği toplu tabancasını bîgünah hâmisi Kırtipil Şükrünün beynine boşaltıyor, Şükrü can havli ile yüzünü arkasına çevirince, sol elindeki bıçağını da biçarenin gözüne saplayıp yere cansız olarak yıkıyor. Aylarca ekmeğini yediği bir adama

kıydığına kanaat etmiyerek yanındaki oğlanını da cürme iştirâk ettirmek için:

— Bir de sen sapla ulan diyerek!..

Bıçağını Hâfıza uzatıyor; çocuk da maktûlün kalçasında bir yara açıyor. Şükrünün ayağındaki aba kalçın ile yemeniyi oğlanın ayağına geçirttikten sonra Üsküdara kaçıyorlar. İki gün sonra da ormanlara talime çıkmış olan askerler Şükrünün cesedini buluyor. Kâtip Sarı Ahmed zabıtaya müracaat ederek Arnavudun kahvesinde gördüğünü anlatıyor, bu cinayetin failinin de Çingene Ârif olduğunu şüphe götürmez şekilde meydana koyuyor, Hâfız oğlanın da eşkâlini tarif ediyor.

«Bu vak'adan sonra Karacaahmed, İnâdiye, Tunusbağı, Selimiye ve hattâ Duvardibi ve Nuhkuyusu semtlerinde birçok kimseler geceleri korkudan kahvelere çıkamıyor. Akşamları ağalarına, ustalarına hesap verecek olan araba sürücüleri, fırın tablakârları, leblebicilerden nankör bazı delikanlılar akşam biraz karanlıkta döndüler mi:

— Çingene Ârif önüme çıktı, öldürecekti, paraları aldı, canımı kurtardım.. demeğe başlıyorlar. Ağalar da:

— Arabayı, beygirleri de bırakıp kaçsaydın evlâdım!.. diyorlar.

Zabıta seferber faaliyette nâmerdi arıyor. Çingene ise, cinayet gecesini Karacaahmed mezarlığında geçirdikten sonra, cesedin askerler tarafından bulunmasından önce Beykoz yolunu tutuyor, oradan Sarıyere geçiyor, iki gün de Sarıyer bayırlarında dolaşarak Bakırköyüne gidiyor. Nihayet Bakırköyünde bir kundura eskicisi ile kavga ederek adamı yaralıyor ve suç yerinden kaçamıyarak yakalanıyor; hüviyeti henüz meçhul âdi cürümden bir maznun olarak Bakırköy tevkifhanesine atılıyor.

«Bu gidip gelmelerle yaralama arasında her kafadan bir ses çıkıyor:

— Ârifi Seyyidahmed Deresinden Kurbağalıya giderken gördüm...

— Miskinler Tekkesi arkasında önüme çıktı, biçak çekti, ben de tabancaya asıldım, kaçtı!..

— Beylik Ormanının kenarında oturmuş, yanında da tüysüz bir genç vardı, Karagümrüklü Hâfız olacak!..

— Harmanlıkta rastladım, keseyi önüne attım, kaçtım..

«Bu lâflar zabıtayı uzunca bir zaman, bir aydan fazla Üsküdarda oyaladı. Ârifi bilip de gösterene, tutturana mükâfat vadedildi.

«Üsküdarda oturur Vizeli Ağuş Mustafa adında uygunsuz güruhundan bir genç vardı, bir zamanlar, Hâfız gibi Çingene Ârifle düşüp kalkmış, Saya ocağında çalışırdı, ahlâksızlığı yüzünden tardedilmişti. Bir gün Dutlu kahvede oturuyordum, bu Aguş Mustafaya Bakırköyündeki bir arkadaşından mektup geldi, oğlanın okuması yok, bana okuttu:

«Senin Çingene Ârif burada mevkuf, gel, içeriye düş, gözünle gör, tuttur, belki yine ocağa kabul edilirsin..» diye yazmış.

Mustafa ayaklarıma kapandı, kimseye bir şey söylememekliğim için yalvardı. Söz verdim. Mustafa Bakırköyüne gitti, bir rum bakkalın kafasını yardı, yakalayıp içeri attılar. Ârif Mustafayı görünce delikanlının ayaklarına düşmüş:

— Aman Mustafa beni ele verme!.. demiş.

Fakat Mustafa, Müdüre çıkıp aranılan kaatil Çingene Ârifin elinde bulunduğunu söylemiş. Müdür, Mustafayı derhal serbest bırakmış; ayrıca:

— Oğlum, Saya ocağına seni ben aldırtacağım..

Vaadinde de bulunmuş, Mustafa bir iki gün sonra Üsküdara döndü, Ârif de Cinayet Mahkemesini boyladı. Ali Çavuş ile Kırtipil Şükrüyü kendisinin öldürdüğünü itiraf etti ve idâma mahkûm olarak Üsküdarda asıldı.

«Gittim, gördüm. İdam sehpası iskele meydanındaki Üçüncü Sultan Ahmed Çeşmesinin Paşa Limanı cihetine bakan yanına kurulmuştu. Sabahın alaca karanlığında vapur iskelesine yanaşan bir istimbotdan çıkarılan Çingene doğruca sehpanın yanına götürüldü; fakat oradan geri döndürülerek Postahane yanında polis karakoluna soktular; dinî merasimin icrasından sonra tekrar getirdiler. Çingene son derece metin idi. İstimbottan yırtık bir potur, üstünde bir mintan ve yelek ile, başı açık ve yalın ayak çıkarmışlardı; beyaz gömleği de karakolda giydirdiler. Ağuş Mustafadan tahkikime göre idamında 35 yaşında idi.

«İstanbul Ansiklopedisine gazeteden kesilmiş bir resim veriyorum. Resmin zabtiyede çakilmiş olduğunu tahmin ediyorum. Kaatilin

idamından sekiz on gün sonra intişar etmişti; hangi gazeteden kesip saklamışım hatırlıyamıyorum».

Resmin altında şu satırlar yazılıdır: «Geçenlerde Üsküdarda salben idam edilen Karacaahmed Canavarı denmekle marûf kaatil Çingene Ârif».

Bibl. : Vâsıf Hoca, Not.

ÂRİF (Komik) — Galatada Avrupa ve Amerika tiyatrolarından yetişmiştir. Önce oralarda kendi idaresinde Tulûat kumpanyası kurarak oynamış, sonra Direkler arasında, yazın Kuşdilinde, Boğaziçinde arasıra oyunlar oynamıştır.

Sermed Muhtar Alus

ÂRİF (Nefer) — İkinci Abdülhamid devrinde Tophanei Âmire Sanayi İkinci Alayının üçüncü İdadiye taburunun üçüncü bölüğü efradından olup, fevkalâde hüsnü âniyle muhitinin bir şöhreti olmuş ve henüz on dokuz yaşında iken arkadaşlarından Tersanei Âmire amele kâtibi on sekiz yaşlarındaki İsmail Hakkı tarafından (H. 25 zilkade 1307) 1889 da Hasköyde meşhur Kalaycı Bahçesinde kama ile vurularak öldürülmüştür. Mahkemde şahitlik eden bir meyhaneci, kaatilin, vak'a günü, Ârif ile beraber meyhanesine gelerek iki şişe rakı içtikten sonra çıkıp gittiklerini söylemiş; bir Bahriye neferi de: «Vak'a günü olan Cuma günü, saat dört raddelerinde Hakkı sarhoş olduğu halde kahvehaneye geldi, beni dışarı çıkararak:

— «Ben sevgilimi kama ile sol memesinden vurdum ve yarasını da açıp baktım... dedi» yollu şehadette bulunmuş ve kaatil, on beş yıl ağır hapse mahkûm olmuştu. Devrin âdetince, Ârifin arkadaşları, Âşık Râzi adında bir halk şairine Ârifin ağzından bir destan yazdırmışlardı ki «Tophâneli Ârifin destanı» diye yayılmıştı; 1941 de ölen eski tulumbacılardan Galatalı Çerkes Ahmedden bu destanın ancak dört kıtası zaptedilebilmiştir:

Gittim Piripaşadaki kahveye
Niyetimiz gitmekti Kâğıthaneye
Girdi bir meyhane lâfı âreye
Hakkıdır kandıran yoktur vebâlim

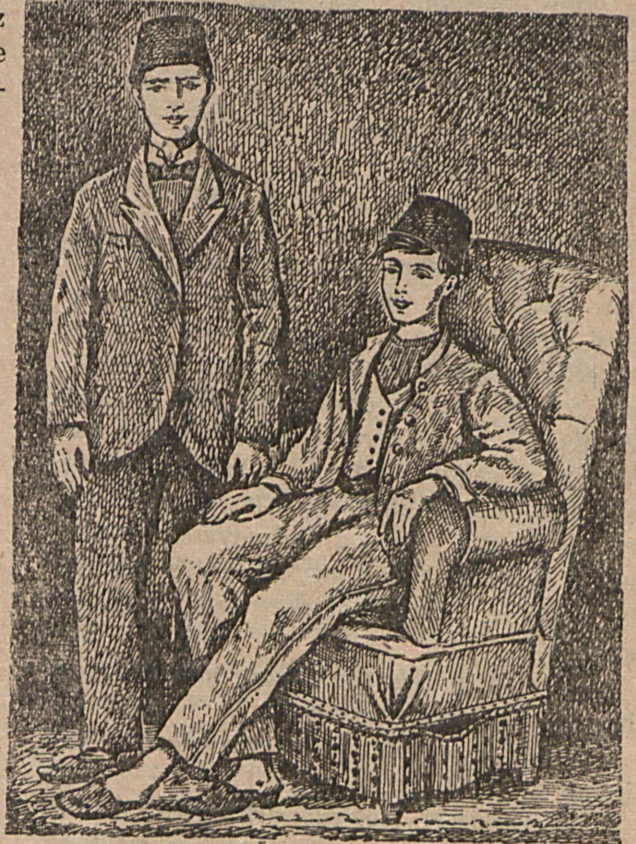
Kalaycıbahçesi kana boyandı
Vâlidem Safiye Hanım tutuştu yandı
Namusa tecavüz pek kolay sandı
Arkadaş bildiğim ol kanlı zâlim

İnsana güzellik belâ olur mu
Arkadaş elinden kaza olur mu
Ondokuz yaşında selâ olur mu?
Kaldı gönüllerde nazlı hayâlim.

Baş ucumda inliyor bir kara selvi
Büküldü dul anacığımın beli
Kelepçede çürüsün kaatilin eli
İbret olsun güzellere bu hâlim!

Üsküdarlı halk şairi Vâsıf hoca merhum da 1948 de nefer Ârif ile kaatil Hakkının beraber çektirdikleri bir resim ile vak'a hakkında bir not vermişti. Hoca merhum şunları yazıyor:

«Nefer Ârifin cenazesinde bulundum; Kasımpaşada Kaptanpaşa Camiişerifinden kaldırılıp Âşıklar kabristanın alt kısmında Demirciler sokağının tam karşısına rastlıyan köşede ilk servinin altına gömüldü; yolum düştükçe bir fatiha okurum. Taşı yoktur, mezkûr kabrisıanın o kısmı hâlâ durur mu bilemiyo-

Nefer Ârif ile kaatili İsmail Hakkı
Ârif oturan çocuktur
(Resim: S. B.)

rum. Bütün Tophane sibyanları tabur tabur, bölük bölük geldiler, tersaneliler de bir okadar kalabalıktı. Bu çocuğa yanmıyan olmamıştır. Ben Nefer Ârifi bir defa çeşme Meydanındaki meşhur kahvehanede bahriyeli Emin Çavuşun yanında görmüştüm, bu yaşa geldim, bu kadar diyar gezdim, böyle hüsnü an görmedim, onu gören Yusuf Peygamberi gördüm derdi, gayetle müeddeb ve mahcup idi; şehadetinden sonra çıkan şayialardandır, dul validesi bekâr çamaşırcılığı yaparak Ârifi bu yaşa getirmiş. Emin Çavuş o zamanlar Galata ve Tophanenin pençeli kabadayılarından «menem diğer nîst» diyen bıçkınlarındandı, Ârifi eşirrâ'ya karşı himaye ederdi; Cinayet Mahkemesinde kaatil İsmail Hakkı:

— Kalaycı Bahçesine doğru indik, orada karşımıza Emin Çavuş ile bahriyeli Nefer Ahmed çıktı, Çavuşun elinde kama vardı, beni tehdit ile kaçırdılar, Ârifin katlini beni yakalayan zabtiyelerden öğrendim.. diye bu adama bühtanda bulunmuş, fakat ilk itirafları üzerine tutturamamıştır. Ârifin Hakkı ile beraber çektirttiği resim Tophane Caddesinde Kapuiçi Hamamı yanında bir küçük fotoğrafçı dükkânının camekânında dururdu, vak'adan sonra bu adam tanesi bir mecidiyeden pek çok resim satmıştır».

Vâsıf Hocanın verdiği fotoğraf zaman ile o derecede solmuştur ki şekiller sarımtırak bir zeminde pek güç seçilmektedir. Ressam Sabiha Bozcalının üstad elinin çizdiği bir resim, bu vesikadan güçlükle elde edilebilmiştir.

ÂRİF (Siyahî Tüfenkçi) — Otuz Bir Mart vak'asında, Hüseyin Cahide benzetilerek öldürülen Lâzkiye meb'usu Arslan Beyin kaatili, dördüncü avcu taburu tüfenkcisiydi; vakadan sonra kurulan divâniharb tarafından idama mahkûm edildi ve Arslan Beyi vurduğu Ayasofya meydanında asıldı (4 Mayıs 1909 - Rumi 21 Nnsan 1325). Muhakemesinde «Karşımıza bir kimse çıkıp da biz Meclisi Mebusan önüne geldiğimizde yaptığımızın şeriata muhalif oldu ğunu söylemiş olsaydı biz de bu işleri yapmazdık» demiş, idam hükmünün yerine getirileceği sırada ayakdaşlariyle kendisine tövbe ve istiğfar edip namaz kılmalarını ihtar eden Hassa Ordusu birinci alayı imamına da «Allah bu vak'aya sebep olanların, bizleri aldatanların gözlerini kahretsin» demişti.

Bibl. : Devrim gazeteleri.

ÂRİF AĞA (Keçi) — Klâsik Türk musikisinin büyük kıymetleri yetiştirmiş olan geçen asrın seçkin tanbûrisi, ne zaman doğduğu bilinmiyor; Enderundan yetişmiştir.

Keçi Arif ağa yüzce gayet çirkin imiş; lâkabı, simasını tahayyül ettirebilir; çelebi ve hatır koruyucu kapı yoldaşları «Keçi» demez, «Şirin Ârif Ağa» derlermiş...

Musikiye çılgın bir aşk ile düşkünlüğü pek küçük yaşlarda başlamış. Üçüncü Selim zamanında girdiği İstanbul Sarayında ömrünü meşkhanelerde geçirmiş, tanbur, onun elinde kendisine mahsus bir saz olmuş ve devrinin musiki mahfillerinde bir âlimin şanına lâyık hörmeti görmüş... Gayet nazik, mahcup, fevkalâde çekingenmiş. Buna çirkinliği de eklenince sarayda terakki edememiş.. Kiler koğuşundan bir çok acemiler Keçi Arif Ağaya takaddüm etmişler. Nihayet (H. 1229) 1813 yılında çavuş olabilmiş...

Hâfız İlyas Efendi «Vakayii Letaifi Enderuniye» adındaki tarihçesinde Keçi Ârif Ağaya dair bir fıkra nakleder:

Ârif Ağanın Necib isminde bir çırağı varmış.. Gayet zeki ve «Yusufi Sâni» denilmeğe lâyık çok güzel bir genç imiş... İffet ve namus timsali olan Ârif Ağa, dilber Necibe kalbinin bütün necâbetiyle âşık olmuş.. Ve ona bütün hüner ve bilgisini devretmiş.. Üstadın bu alâkası dedikoducu saray muhitinde gizli kalmamış, çocuğa da «Keçinin kuzusu» lâkabını takmışlar... 1239 Rebiülevvelinin beşinci Cuma günü (9 Ekim 1823) Silâhdar Giridli Ali Ağa, Ayasağadaki çiftliğinde İkinci Mahmuda bir ziyafet vermiş. Bu vesile ile tertip edilen zengin bir geçit faslında Derviş İsmail Ağa, Sabâ buselikten:

Yâr ile âteşmekân olsam da gülşendir bana

Bestesini, arkasından da:

Hârâları hâkester ider âteşi âhım

Yürüksemaisini okumuş.. Derviş İsmail okurken; Ârif Ağa gizlice acemisi Necibin yüzüne bakarmış.. Mûzib müsahiblerden biri bunu görmüş, Pâdişaha da göstermiş ve izin aldıktan sonra Keçi Ârif Ağaya:

— Ârif Ağa! «Şu karşıki dağda bir kuzu meler» şarkısını okuyunuz!

Diye seslenmiş, zavallı tanbûrinin yüzü hicabından bembeyaz olmuş ve boynunu mazlûmane bükerek bir sanatkâra hâs zerafetle:

— Emrinize kurban olayım!

Diyerek bu meşhur şarkıyı okumuş.

ÂRİF AĞA (Mehmed) — On sekizinci asır sülüs ve nesih hattatlarından Üçüncü Ahmedin çuhadarlarından Ahmed Ağanın oğlu olup kendisi de Hassa Silâhşorlarından idi; Çobançavuş Mescidi civarında otururdu; yazıyı asrın büyük sanatkârı Hoca Mehmed Rasimin talebelerinden Hamamî Mehmed Emin Ağadan öğrenmişti.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattatin.

ÂRİF AĞA (Sekbanbaşı) — Dördüncü Mustafa zamanında, Büyükşehrin ayak takımı haşaratına karşı çok şiddetli hareket ve muamelesiyle tanınmış bir simadır; Yeniçeri Ağası Orduyu Hümâyunla beraber seferde bulunduğundan, Sekbanbaşı Arif Ağa, ocak an'anesince Yeniçeri ağası vekili idi.

Hirî 1222 Ramazanında (1807), ki bir kış Ramazanıdır, İstanbul halkına berber ve kahve dükkânları ile sair yerlerde ancak teravih namazının edasından sonra oturulabileceğini ilân ettirmiş; bu garib emrine muhalefet yüzünden birçok berber dükkânı ile kahvehâneyi mühürleyip kapatmıştı. Bir gece de yatsıdan sonra Süleymaniyede Tiryakiler çarşısını basmış, bulduğu tiryakileri Ağakapısına götürüp her birini falakacılar habsine vermiş ve biçareleri timarhaneye gönderilmek tehdidiyle korkutarak saat ve şal gibi şeyleri ile beşbin kuruşlarını almıştı.

Üçüncü Selim ile yârանını deviren ihtilâlde çok mühim bir rol oynamış bulunan Kabakçı Mustafa Ağanın kale yamakları, o devrin zorbalık ve zıpırlık âleminde birinciydi, pürsilâh gezerler, hiçbir yasak dinlemezler, her türlü tecavüz ve şenaatten çekinmezlerdi. Halbuki şehirde silâhlı gezmek şiddetle yasak edilmişti. Ârif Ağa yamaklara: «Silâhlarını çıkarmıyorlar, bari İstanbul tarafına geçmesinler, Pâdişahımız her gün tebdil geziyor» diye haber gönderdi, kulak asmadılar. Nihayet bunların bir kaçı idam olunmayınca uslanmazlar deyip birkaç yamak tutturup alenen Ağakapısı zindanına yolladı. Baş yasakçı Hasan Ağa ile Ârif Ağanın arası açıktı, Hasan Ağa bunu fırsat bildi, Kabakçı Mustafaya: «Zindanda yazık olacak bu yiğitlere.. Bu adam giderek sizi kalelerden dahi atacaktır» yollu bir haber uçurdu; o da bir miktar yamak göndererek gûya Ağaçkapısı zindanını bastırdı, Hasan Ağa da mevkufları teslim ederek: «Hemen ırzınız ile alıp gidin!» dedi. Ârif Ağa vakayı duyunca fevkalâde kızdı, Başyasakcı Hasan Ağayı alenen: «Baka bre hınzır! Sen kimsin kim adam salıveriyorsun!» diye azarladı. Hasan Ağa başını güç kurtardı; selâmetle evine varır varmaz da Kabakcıya bir tezkere yazıp, üç çifte bir kayığa bindirdiği en sadık adamlarından biri eliyle Rumelikavağı Hisarına gönderdi, tezkeresinde: «Sizin için bu gece az kaldı helâk ola yazdım. Yarın Âsitâneye yetmiş seksen miktarımümtaz yoldaşlar gönderin, ben ne dersem, öyle eylesinler» diyordu. Kabakçı tezkereyi okuyunca: — Fena yemin etmiş.. Sekbanbaşı mutlaka herifi öldürür!.. deyip «filân Dayı! filân Beşe!» diyerek kayıklara yoldaşları doldurup gönderdi. yüz kadar yamağı, Başyasakçı önce sur dışında saklayarak talim etti. Ertesi sabah erkenden onlarla beraber doğruca Ağakapısına gitti. — Ağa Efendimiz kandedir? diye sordu. — Gece tebdilden geldi, haremdedir! dediler. Haber göndertti, Sekbanbaşı Ârif Ağa haremden çıkar çıkmaz: — Azilsin! deyip göz açtırmayıp yamaklara yakasından tutturup dışarı çıkardı, doğruca Çardak kulluğuna götürerek orada evvelce hazırlanıp beklemekte bulunan bir çekdiriye bindirdi ve geminin reisine Tekirdağına götürüleceğini tenbih etti. Lâkin hava ziyade lodos olduğundan, gemi, ,olta ile, Sarayburnundan dışarı çıkamadı, mecburen Yalıköşkü önüne yanaştı. Bunu gören Başyasakçı Hasan Ağa ile adamları, karadan ve denizden Yalıköşküne yetişinceye kadar, Sekbanbaşı Ağayı Yalıköşkünden Enderuna aldırdılar. Kendisini bizzat dinleyen Padişah hayret etti: — Benim senin azlinden haberim yoktur! dedi. Mesele Babıâliden soruldu: Sadaret kaymakamı Sadullah Paşa da: «Biz onu azletmedik» cevabını verince sarayı bir telâş aldı. İşin içinde Kabakçının parmağı olduğu anlaşıldı. Ârif Ağa Balıkhane kapısından başka bir gemiye bindirilerek Bursa taraflarına gönderildi, 70-80 yaşlarında bulunan Muhzirbaşı Mustafa Ağa da Sekbanbaşı oldu ve işe Ârif Ağa maddesinin tahkiki ile başladı. Sorguya çekilen Hasan Ağa: «Fesada mâni ol-

mak içindir, azil Bâbıâsafiden gizlice emrolunmuştur» dedi, Mustafa Ağa: «Ben bu yaşa kadar böyle bir madde ne görmüş ve ne de işitmişimdir!» deyince, Ağa Divanında hazır bulunan ustalar ve odabaşılar Başyasakçı Hasan Ağayı hançer üşürüp parçaladılar ve cesedini bir hammal sırtına verip Ağakapısı önüne attırdılardı. Birkaç saat teşhirden sonra kaldırılıp bir yere gömüldü. Şehirde müsellâh gezenlere de aman verilmeyip idam olunacakları dellâllrla ilân ettirildi.

Bibl.: Cabi Said Vekaayinâmesi.

ÂRİFAĞA SOKAĞI — Eyyubun Üçşehitler Mahallesinin sokaklarındandır; İslâmbey Caddesinden ayrılan Bülbülyuvası sokağı kavşağından gelindiğine göre, ilerideki kıvrımına kadar, iki araba genişliğindeki taşlı toprak yol olup hafif meyil ile yükselerek bâzan daralarak, uzanır. Etrafını ekseri iki katlı ahşap evler bahçelikler çevirir. Yolun doksan derece sola kıvrıldığı yerden hafif bir meyille Evlicebabatekke Sokağına kavuştuğu yere kadar, bir tarafında tek katlı âdeta kulubemsi evler, diğer tarafında yüksekçe ahşap bir bina vardır; sokak sekenesi, dar gelirliler tabakasındandır (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

ÂRİFÂKİ — (B.: Ârif Efendi, Mehmed).

ÂRİF BEY — On sekizinci asırda yaşamış bir mücellid ve müzehhibdir. Beyazî Mustafaefendizâde İbrahim Çelebi yetiştirmesidir. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Hat ve Hattâtin.

ÂRİF BEY — İkinci Abdülhamid devri sonlarında sempatik bir İstanbullu tipidir ki, Büyük Muharrir Ahmed Rasimin gençlik arkadaşlarından biri olmuş ve üstad, bu şirin sîmânın harikulâde şirin bir hâtırasını şu satırlarla anlatıyor:

«Benim Ârif Bey isminde sâf yürekli bir arkadaşım vardı. İki üç tane parlattı mı bâzen arslan kesilirdi. Fakat korkunca da tam korkardı. Bir akşam Arnavudköyüne gittik. Sazda oturduk. Çaktık, kafaları kurduk; gazinoda kimse kalmayınca biz de kalktık, kalktık amma.. ne araba var ne de sandal. Tabana kuvvet yürümeden maada çâre yok. Yola düzüldük. İyice hatırımda değil amma, Ortaköy karakolu önünden geçiyorduk. Ârifim, yarım açık gözleriyle bir nöbetçiye baktı, bir de bana:

— Bu keratalar da büyük keratayı bekliyorlar değil mi?

Deyince ben ayıldım. Çünkü Ârifim, artık kendinde olmadığı için karakoldan da içeriye dalar, bu sözü söyler. Derhal koluna girdim, sürükler gibi çektim. Benim bu teşebbüsümden daha ziyade şımardı. Sesli sesli sövmeğe başladı. amma benim kuvvetle kolundan çekişimden dolayı ilerliyorduk. Meğer daha belâlısına çatacakmışız! Biraz sonra Sultan Muradın mahbus kaldığı sarayın kapısı önlerine gelmiyelim mi; nereden akıl etti Ârifim, beni kolundan silkince sarayın kapısına doğru gitmesin mi? Hatırıma Ali Sûavinin vakası geldi. Bir kere:

— Eyvah! Mahvolduk!..

Dedim. Hakikat eyvah... Çünkü hiç lâmı, cimi yok, nöbetçilerin süngülerinin ucundayız..

— Yürü, Ârif Bey!..

Mümkün değil!

Merhumun sesi de kalındı. İri parmaklı elini sallıya sallıya tecvid kaideleri üzerine:

— Seni dinsiz, imansız, zalim, hain...

Diye kalaylayıp kalaylayıp basıyordu... Nihâyet kolundan hızla çektim, fakat o anda müthiş bir ses:

— Ulaaan!.. Be herifler!.. Yolunuza gitsenize!.. Şimdi ikinizi de mıhlarım ha!..

Sözleriyle aksetti. Bende havâsı hamseden yalnız işitmek kalmıştı. Bu sözle sarayın kapısının içinden geliyordu. Ârifim bir silkindi. Bu defa da o ayıldı. Ayılır ya!.. Lâf değil, mıhlar mı, mıhlar!..

Ben tir tir titriyordum. Nöbetçi bir düdük çalsa, kurşunları yedik gittiydik. Çevirseler bile en hafif göreceğimiz ceza, karakolda öldürücü bir dayak yemek, ertesi günü ilk vapurla bir semti meşhûle doğru gitmekti.

Ârif ayılır ayılmaz adımları açtı, can havliyle gidiyordum. Bana da ona da arkadan ayak sesleri geliyor gibi oluyordu. Ben daha ziyade korkmuş olmalıyım ki duvarların bir tarafı açılarak içinden bir bölük asker çıkacak sanıyordum!

Ârif medhuş ve sermest... İkide birde:

— Geliyorlar mı?

Diye soruyor, ben her ihtimale binaen:

— Galiba!..

Diyor, hattâ arkama bakmağa bile cesâret edemiyordum. İyice hatırımdadır! Hasanpaşa karakolu önünden öyle dümdüz, öyle muntazam geçtik ki değme asker bir resmi geçitte bu kadar itinâlı yürüyemez. Geçtik, geçmedik, arkamızdan bir koşuşma peyda oldu. Aman!.. Eyvah!.. Yakalandık mı?!.. Birbiri ardına:

— Tutun!.. Yakalayın!.. Kollarını bağlayın!..

Sesleri.. Ben zaten bilirim a... Kendi korkumdan birdenbire farkına varmamıştım, Ârifim, olduğu yere çökmesin mi?.. Meğer zavallının dizlerinin dermanı kesilmiş!.. Öyle ya.. Hem Arnavudköyünden geliyoruz, hem de yarım saattir ölüm korkusu çekiyoruz. Buna can mı, diz mi dayanır?..

Meğer karakoldan, biraz evvel getirilmiş bir deli kaçmış.. Deli, akıllı, o hengâmede kim kime!.. Şu kadar söyliyeyim ki Dolmabahçe meydanına nasıl geldiğimizi bilmiyorum. Bereket versin ki tek atlı bir araba karşımıza çıktı, atladık.

Arabada Ârife sordum:

— Sana yine ne oldu, heyheyler mi geldi?

Suspus oturuyor, hafif hafif söylüyordu:

— Ne var ki?

— Daha ne olsun ki...

— Sultan Murada pek acırım da...

— Senin nendir?

— Hiç!..

— Sen budalamısın be!.. Bir hiç için hem beni hem de kendini mahvettirecektin...

— ......

Biraz sonra farkına vardım ki Ârifimin pantalonu ıslaktı! Gülmeyiniz! O zamanlarda bizim gibi hürriyet taraftarı istibdat düşmanı daha neler vardı! Kimler yoktu!... Ârifiminki yine küçüğü idi!...

O geceden sonra biçâre her ne zaman gazino veya sair uumumî bir mahalde siyasiyattan bahsetmeğe başlıyacak olsa kulağına eğilir, usulca:

— Bahsi kes!.. Yoksa pantalon meselesini açarım! der, durdururdum!» (Ahmed Rasim; Muharrir bu ya!).

ÂRİF BEY — Seraskerkapısı kâtiplerinden ve matbaacı; kendi adına nisbetle anılan matbaasını (H. 1274) 1888 de Bayazıd imâreti kapısı yanında açmıştı. Yalnız türkçe üzerine hurufat ve litoğrafya işleri yapar, resim basmazdı. Hayatı ve matbaası hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Resmî Maarif Salnamesi.

ÂRİF BEY (Binbaşı Hasköylü) — Askeri ressamlarımızdan, 1856 da doğdu, 1876 da Harbiye Mektebinden diploma alarak Erzurum Askerî Rüşdiyesi resim muallimliğine tayin edildi; İstanbulda Selimiye Topçu taburu kumandanı iken öldü. Ölüm tarihi tesbit edilemedi, hayatı ve eserleri hakkında da başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Pertev Boyar, Türk ressamları.

ÂRİF BEY (Çarşambalı Hacı) — Geçen asır sonlarının büyük hattatlarından; aşağıdaki satırlar, Eşref Edibin imzası ile İslâm-Türk Ansiklopedisinde intişaf etmiş makaleden alınmıştır:

«Maliye memurlarından idi. Altmış yaşını geçmiş olduğu halde 1310 (1892) da vefat eylemiştir. Eyyub yolu üzerinde Yâvedud kabristanında medfundur. Sülüsden ketebeyi Kazasker Mustafa İzzet Efendiden almıştır. Ta'liki de Saim Efendi ile birlikte İsmail Hakkı Efendiden öğrenirken bırakmış, Melek Mehmetpaşazâde Ali Haydar Beye gitmiştir. Sami Efendi bundan dolayı Çarşambalıyı tenkid ederdi, Ben ölünceye kadar hocamı bırakmadım ve çok da feyz gördüm» derdi.

«Hacı Ârif Bey istifte çok maharet göstermiştir. Bilhassa «Aman ya Hüseyin meded senden» levhasındaki istif, yazının güzelliği kadar, fevkalâdedir. Hele ta'lik mühür istifleri pek meşhurdur. Mühür hâk ettirmek isteyen dostları istifinin tanzimi için evvelâ ona müracaat ederlerdi. Hâkkâk Yümni ve Dânâ Efendilerin Kolleksiyonları onun bu yoldaki maharetini göstermeğe kâfidir.

«Hacı Ârif Beyin en birinci merakı müsennâ (çifte) yazı yazmaktı. Bu yazılar arasında öylelerine tesadüf olunur ki insan hakikaten el ile yazıldığına inanamaz.

«Ârif Beyin şayanı hayret derecede kuvvei hafıza ve temyiziyesi vardı. Meşhur Şefik Bey, onun bu meziyetini her zaman sitayişle yâdedermiş. Her hangi bir hattatın bir defa gördüğü bir yazısından onun yazıdaki şahsiyet ve hususiyetini sezer, artık diğer bir yazısını imzasız da olsa derhal anlardı. Kendisine imzasız olarak gösterilen yazıların kimler

tarafından yazıldığını söylemekteki kudreti hattatlarca meşhurdur.

«Merhumun çok itina ile yazdığı Kur'anı Kerim ile Delâil-ül-hayrat nesihdeki kudretini gösterir. İnsan bunlara bakmakla doyamaz. Mushafı Şerifi bitirmiş olmakla beraber iki cüzüne hareke koymağa, nihayetine de Ketebe atmağa ömürleri vefa etmemiştir. Ta'lik ve celisi de güzeldi. Bu yolda yazılmış çok nefis yazıları vardır. Vefatında tekmil levhalarını Sami Efendi merhum almıştı. Sami Efendiyi çok sever ve onu samimî olarak kendinden yüksek görürdü.

«Merhumun yazıdaki mertebesi bittabi Mustafa İzzet ve arkadaşı Şefik Bey kadar değildi. Şefik Bey derecesine yetişemediğini kendisi de her zaman söylermiş. Bununla beraber bazı yazılarında fevkalâde muvaffakiyet göstermiştir.

«Yazı yazarken pek ziyade itina gösterirdi. Yazılarının bir tarafına ufacık bir halel ârız olsa çok canı sıkılırdı. Elleri titrekti. Fakat yazı yazarken kalemine hâkimdi. Çok mütevazı idi. Lâtifeci ve mahcub tabiatli idi, kendisine biraz fazlaca ihtiram gösterilse mahcubiyetten kızarırdı. Hoş sohbet idi.

«Güzel Sanatlar Akademisi üstadlarından Hacı Nuri Bey diyor ki: «Çarşambalı Hacı Ârif Bey, Râkım tarzında yazardı. Daima onu taklid ederdi. Âsarı pek münteşir değildir. Maliye memurlarından idi. Güzel yazardı. Fakat hattatlığı meslek edinmemişti».

«Yine Güzel Sanatlar Akademisi üstadlarından İsmail Hakkı Altınbezer diyor ki: «Hocamız Sami Efendi Çarşambalının yazılarını gösterirdi ve kendisiyle müzakere ederek yazdığını söylerdi. Çarşambalının yazılarına kıymet verirdi».

«Necmeddin Okyay da Çarşambalının yazılarını takdir ediyor, ancak birinci mertebeye çıkamadığını söylüyor. Sami Efendi gibi, diyor, bir dâhi-i san'at çıktığı için Çarşambalı gibi hattatlar ikinci derecede kalmıştır. Yoksa haddi zatında onlar da güzel yazarlardı. Celide Sami Efendi, sülüsde Şevki Efendi, ta'likte Hulûsi Efendi yetişilemez bir mertebeye vasıl olmuşlardı. San'at ufuklarında tulû eden bu güneşler yüzünden diğer yıldızların ziyasının hakkıyle göremiyoruz». (İslâm - Türk Ansiklopedisi).

ÂRİF BEY (Çerkes) — 1900 yıllarında, Beyoğlunun en tanınmış kaldırım kabadayılarından ve meşhur Fehim Paşanın adamlarındandır. Beyoğlunda tabanca ile vurup öldürdüler. Onun katli o zaman Beyoğlu zabıtasını hayli telâş ve velveleye düşürmüştü.

Küçük kardeşi Ziya, Mahmud Şevket Paşa kaatillerindendir. Bunlar Şehremini civarlı Hasan Kaptan denilen bir adamın oğulları idi.

Sermed Muhtar Alus

ÂRİF BEY (Hacı) — Geçen asır sonlarının en büyük bestekârlarından; aşağıdaki satırlar Eşref Edib'in imzası ile İslâm - Türk Ansiklopedisinde intişar etmiş makaledir; üstadane kaleme alınmış pek güzel bir yazıdır:

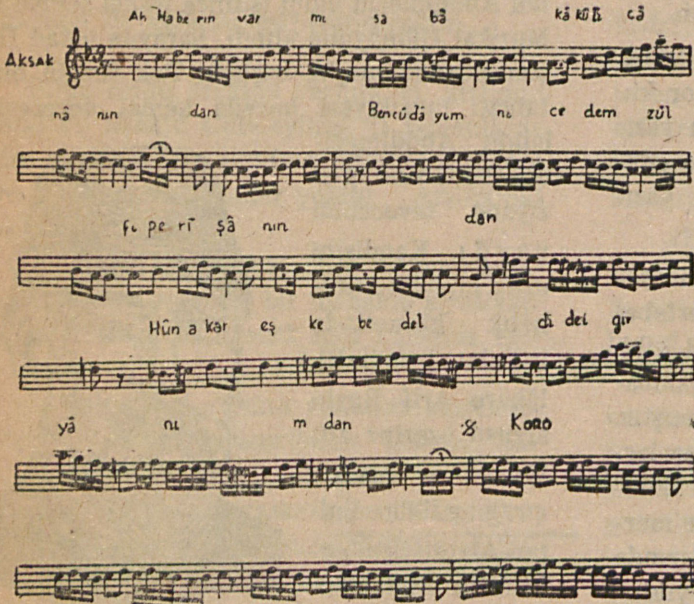
«Musiki üstadları» ve «Tarih ıstılahları» adlı gayri matbu eserlerin müellifi Naif Tüman'ın tahkikatına göre, Ârif Bey Eyyub Mahkemei Şer'iyyesi Başkâtibi Bekir Efendinin oğludur. (1247) 1831 senesinde Eyyubda iptidaî mektebine devam ettiği sırada sesinin güzelliği mektebin ilâhî hocası musiki üstadlarından Eyyublu bestekâr Mehmed Beyin (Mehmed Bey Hamamîzade İsmail Dedenin yetiştirdiklerindendir) nazarı dikkatini celbetmiş, onun bu yolda ilerlemesine itina göstermiştir. Mektebi bitirdikten sonra üstadı Mehmed Beyin delâleti ile (1260) 1844 de mülâzemetle Babı Seraskerî kalemlerinden birine girdi. Sesinin güzelliği her tarafa yayıldı. Sultan Abdülmecid bunu işitince iradei seniye ile Muzikai Hümâyuna alındı. Sarayda üstad Haşim Beyden meşke başladı. Pek zengin olan tabiatı musikiyesi burada kemal derecesini buldu. Abdülmecidin kendisine pek ziyade teveccühü vardı. Kendisini uzun müddet kurenâlık hizmetinde istihdam eyledi. Bilâhare Ârif Beyin arzusu üzerine altı bin kuruş maaşla çırağ edildi. Sultan Abdülâzizin cülûsunda Serhânende unvaniyle yine Mabeyne alına-

Hacı Ârif Bey
(Resim: H. Çizer)

rak Haremi Hümâyun devairi musiki meşklerine memur edildi. On sene kadar bu hizmette bulunduktan sonra dört bin kuruş maaşla tekrar çırağ edildi. Bir müddet Şûrayı Devlet hulefâlığında bulundu. İkinci Sultan Abdülhamidin cülüsünde muallim sıfatiyle ve Kolağalık rütbesiyle tekrar Muzikai Hümâyuna alındı. Vefatına kadar bu hizmette kaldı. (1302) 1884 de vefat eyledi. Beşiktaşta Yahya Efendi dergâhı kabristanında medfundur. Çok zeki, meclisi ârâ ve çok yakışıklı idi. Fevkalâde kuvvei hafızası vardı.

«Ârif Beyin arkadaşlarından yaşı sekseni geçmiş olan Muzikai Hümâyun muallimi Zati Bey diyor ki: «Sarayda Muzikai Hümâyunda bir müddet Hacı Ârif Beyle beraber bulunduk. Geceleri yatsıdan sonra kahve ocağında toplandık. Yatı zamanı olan alaturka saat dörde kadar arkadaşlar (hanendeler) hep beraber okurduk. Hanendelerin şefi Müezzinbaşı Rifat Beydi. Fasıl onun elinde idi. Ârif Beyin ayrı takımı yoktu. Fakat Ârif Beye de müstakil bir oda verilmişti. Orada talim ve meşkederdi. Ârif Beyin musikideki hüsnütabiatini bütün arkadaşlar takdir ederdi. Bilhassa sesinin güzelliği ile meşhurdu. Nota bilmezdi, fakat müthiş bir kuvvei hafızası vardı. Binlerce parça ezberinde idi. En ince parçaları eksiksiz ve pürüzsüz okurdu. Sultan Abdülhamid diğer padişahlar kadar alaturkadan heyecan duymamakla beraber Ârif Beyin şarkılarından ve okuyuşundan hususî bir zevk alırdı».

Hacı Ârif Beyin bir sabâ şarkısı
(O. Zadoryanın piyasa tavrında yazılmış nota mecmuasından)

Üstadın İbnülemin Mahmud Kemal, çocukluğunda, komşularından Fındık Hafız tarafından okunan bir mevlid gecesinde Hacı Ârif Beyi dinlemiştir. «O ne müthiş sesti! Arkadaşlariyle birlikte tevşih okurken onun sesi diğer seslerin fevkinde dalgalanır ve taşardı. Altmış sene geçtiği halde hâlâ bu sesin güzelliği kulaklarımdadır» diyor. Daha küçük yaşta iken sesinin güzelliği ve kıvraklığı musiki üstadlarının nazarı dikkatlerini celbetmişti. Ona ilâhi meşkeden Zekâi Dede, büyük üstad Hamamizâde İsmail Dedeye ondan bahsetmişti; getir de görelim, demiş. Bir gün Ârif Beyi alıp götürmüş. Dede Efendi çok iltifat etmiş. Bir şey okurlar mı? demiş Ârif Bey ilâhiye başlayınca Dede Efendi hayrette kalmış. Gel oğlum! demiş, yanına çağırmış. Elinden tutmuş, orada bulunan tilmizlerine: Efendiler, demiş, bu çocuk hepimizi geçecektir!.. Bu hâdiseyi Ârif Beyin kendisi tilmizi Servet Beye (Servet Bey, tanburî Turanın hocası, Adliye Nezareti mezâhib kalemi baş mümeyyizi idi) anlatmış, Servet Bey de, Dürri Beye nakletmiş.

«Yine Servet Beyin Ârif Beyden naklen Dürri Beye anlattığına göre, Ârif Bey mabeyne alındığı zaman Haşim Beyden çok istifade etmiş Haşim Beyin sesini ve musiki tavrını çok beğenmiş. Bir gece bermûtad Haşim Beyden eser meşkederken o makamın ikinci bestesini de meşk etmesini rica etmiş. Haşim Bey: Ben bu eserleri altı ayda meşketmiştim, sen nasıl olur da bir meşkde alabilirsin? demiş. Hacı Ârif Bey ricasını tekrar edince Haşim Bey meşke karar vermiş, fakat ertesi günü okuyamadığı takdirde bir daha kendisine hiçbir şey meşketmiyeceğini söylemiş. O da: Peki! demiş. Bunun üzerine geriye kalan ağır ve yürük semailerini de meşketmiş. Fakat sıkılmış, o gece uykusu kaçmış. Ârifin bu kadar kendisine güvenmesini hoş görmemiş, sabah erkenden Ârifi çağırmış. Biraz sertçe: Haydi oku bakalım! demiş. Ârif okumağa başlamış. Olmadı dediği yerleri Ârif Bey kendi kendi-

ne tekrar düzeltmiş. Ârifin harikulâde zekâsını görünce çehresini değiştirmiş, sözünü yumuşatmış, gözlerinden yaşlar dökülerek alnından öpmüş: «Ârif, demiş, ben bu sesleri tam altı ayda geçmiştim. Aferin oğlum! Ömrümün sonuna kadar, ne biliyorsam sana vereceğim

Yine Servet Beyin Dürri Beye anlattığına göre, Hacı Ârif Bey bestelerini çok çabuk yaparmış, çok velûd imiş; o kadar ki bestelerini geçmeğe yetişmezlermiş. Bine yakın şarkı, ilâhi ve durak bestelemiştir. Kendi eserlerinden başka, belki iki binden fazla, büyük üstadların klâsik eserleri de mahfuzu imiş.

Katikofti usulünü Hacı Ârif Beyin icad ettiğini Dürri Turan, Rauf Yekta Beyden işitmiş. Bu usul, 8 darplı 8/8 likle yazılan bir ölçüdür. Hacı Ârif Beyden evvel eâzımın eserlerinde böyle bir usul görülmemiştir.

Ârif Bey, eserlerinde eski bestelerdeki «terennüm» leri kaldırmıştır. Bir gece Sultan Abdülâziz bunu kendisine tavsiye etmiş. Onun üzerine Ârif Bey bu yola dökülmüş. Muhtelif makamlarda uzun güfteli parçalar da bestelemiş, bunlara «Nevzemin» demiştir.

Musiki üstadlarından Kâzım Uz'un mütalâasına göre, Hacı Ârif Bey musikimiz tarihinde bir mevki sahibidir. Büyük üstadların sanat itibariyle çok yüksek, fakat herkes anlayamadığı için zevkine varamadığı ağır bestelerden sonra daha hafif ve tesiri daha şâmil musikinin inkişaf devrinde yetişen Hacı Ârif Bey bu vâdide en ziyade muvaffak olan bestekârlardan biridir. Şarkılarında oynaklık, incelik ve vüzuh vardır. Rengîn ve şûh nağmeler bestelerinin mümeyyizâ bir vasfıdır. Esasen hüsnü tabiat sahibi, şuh meşreb bir adamdı. Zamanında musikide böyle bir inkişafa ihtiyacı vardır. Bu yolda bestelediği şarkılar hemen musiki meclislerine yayılıyor, herkes beğeniyor, halkın zevkine hoş geliyor, muhtelif tabakaların bediî hislerini okşuyordu. Denebilir ki Hacı Ârif Bey millî musikinin yüksekliğini ve inceliğini bozmaksızın onu âmmenin zevkine uygun bir hale getirmiştir.

Konservatuvar Müdürü Yusuf Ziya Beye göre de, Hacı Ârif Beyin millî musikimiz tarihinde mümtaz bir mevkii vardır. Musikimizi ağırlıktan kurtarmış, umumun hissiyatına tercüman olmuştur. Zamanın icabettirdiği yenilikleri göstermiştir. Şarkılarında asalet ve kibarlık vardır. İbtizal yoktur. Onun için eserlerirağbetten düşmüyor. Musiki fasıllarında mutlaka Hacı Ârif Beyin eserleri alınır. Avam, havas onun eserlerinden zevk duyar. Bu, herkese nasib olmıyan müstesna bir muvaffakiyettir. Hacı Ârif Bey gibi san'atkârların yetişmesinde o devirlerin müsaid şartlarını da nazarı itibara almak lâzımdır.

Tanbur üstadlarından Dürri Turan yazıyor: «Hiçbir Türk kalbi yoktur ki onun eserleri karşısında vecde gelmesin. Onun eserleri gönülleri neşvelerle doludur. Ağlar ve ağlatır. Rindâne meclisleri cûş-u hurûşa getirir. Sazların telleri onun nağmeleriyle kopar. Sarayların muhteşem salonları nice zamanlar onun sesiyle ve eserleriyle inledi. Üç padişahın gönlünü fethetmişti. Sarıgüzelin, Edirnekapısının tahta evlerine de onun eserleri heyecan getirdi.

Meyhâne mi bu, bezm-i tarabhâneyi cem mi?
Peymâne mi bu, efser-i dârat-ü haşem mi?
Sâki mi bu, nevbâvei bostan-ı cemali
Reşk-i çemenistan-ı hiyâban-ı irem mi?

Mir'atı musaffâ mı değil, câm-i şarâbın
İç gör ki safası ne imiş âlem-i âbın
Çekmez elem-ü minnetini çarh-i cihânın
Pekçe sarılan dâmenine pir-i mugaanın

Geçen asrın sonlarında bu şarkısı neşredildiği zaman İstanbul altüst olmuştu. Bütün musiki meclislerini vecde getirmişti. Makam itibariyle bu bir şâheserdir. Bunda uşak makamının bütün incelikleri, nağmeleri, motifleri gayet san'atlıdır. Beste ile güftenin insicâmı, makamların birbirine geçişleri o kadar maharetlidir ki bu güzellikler karşısında mest olmıyan hiç bir sanatkâr yoktur.

Bunun arkasından ayni usulde bir eser daha:

Meyhâne değil, meclis-i rindane-i cemdir
Peymâne değil, dâfii endûh-u elemdir
Sâkileri kim sûret-i insanda görünmüş
Amma bir iki dilber-i hûban-i İremdir

Çek sağarını durma Hafid bâde-i nâbın
Te'sirini anla neimiş bir yudum âbın
Hiç düşme sakın minnetine halk-ı cihânın
Meşrepçe zekâtile yaşa pir-i mugaanın

Arkasından yine ayni usulde üçüncü bir eser daha:

Meyhâneyi seyrettim, uşşâka mutâf olmuş
Teklif-ü tekellüften sükkâni muâf olmuş
Bir neş'e gelip meclisi bi havf-ü hilâf olmuş
Gam sohbeti yâd olmaz meşrebleri sâf olmuş

Âşıkda keder neyler, gam halk-ı cihanındır
Koyma kadehi elden, söz pir-i mugaanındır.

Ayni usulde, fakat başka başka bir şekilde, tanziri gayri kabil olan bu üç eserin neşri musiki âleminde mühim bir tesir husule getirdi. Sanat itibariyle üstadın bestedeki kudreti herkesi hayran etti».

Hacı Ârif Beyin torunu Abdülhalik Bey, Cemil Beyden büyük babasının sanatı ve geçirdiği hayat hakkında çok şeyler dinlemişti. Ârif Beyin ömrü hemen umumiyetle sarayda geçmiş. Yapılan haricî istikrazlarla saray refah içinde idi. Etrafı kafeslerle çevrilen Dolmabahçe Sarayının içinde her gece sabahlara kadar âhenk devam ediyordu. Sazlar çalınıyor, oyunlar oynanıyor, Sultanlar eğleniyor, yemeler, içmeler taşıyordu. Altınlar avuç avuç ihsan olunuyor, güzel kızlar hûriler gibi sarayın dört köşesini şenlendiriyordu. Ârif Beyin hayatı, bilhassa gençlik hayatı burada geçiyor. Kendisi çok da yakışıklı bir delikanlı. Bütün saray kızları meftunu cemâli. Kendisi kadar sesi de güzel. Okuduğu zaman yalnız o muhteşem salonlar değil. Bütün gönüller heyecan içinde kalıyor. Her gece bir başka fasıl, bir başka eğlence. Harem dairesinin kapıları Ârif Beye açık. O, hem padişahın kurenâlık hizmetini görüyor, hem de gönüllere neşve açıyor. Kızlar onun bestelerini çok çabuk öğreniyorlar. Onun ilhamlarına onlar da âşina. Nihayet günün birinde sarayın en dilber kızı, «Çeşmi Dilber» gönlünü ona kaptırıyor, evlenmelerine irâdei şâhâne sadır oluyor. Düğünler, eğlenceler geceleri gündüzlere çeviriyor. Ârif Bey biraz şımarık ve serkeş. Bu sebeple bâzen gazab-i şahâneye uğruyor. Fakat çok geçmeden yeni bir bestesi padişahın gönlünü yumuşatıyor:

Ahteri düşkün garib âşk-ı âvareyim
Gün gibi deryayı aşkınla gezer biçâreyim
Sana kul olduk kapunda gayri kande vâreyim
Pâdişahım sen dururken ben kime yalvâreyim

Son mısradaki «pâdişahım» bilâhare «şivekârım» olmuştur. Nihavendin bütün hazin nağmelerini toplayan bu eser karşısında hangi gönül erimez? Ârif Bey bu şarkıyı hapse mahkûm olduğu odasında bestelemiştir. Birkaç gün olsun sarayın eğlencelerinden uzak kalmak onu kedere düşürüyor. O teessürle giryelerini besteliyerek padişaha arzediyor. Fasılda çalınan bu yeni şarkı hemen padişahın nazarı dikkatini celbediyor, Bu, kimin şarkısı? diyor. Ârif kulunuzun giryeleri! diyorlar. Derhal irade sadır oluyor: Çabuk tahliye ediniz, gelsin, şarkısını kendi okusun!.. Denebilir ki Hacı Ârif, sarayın bir evlâdı gibi olmuştu. Şehzâdeler kucağında büyümüştü.

Bütün bunlara, bu eğlencelere, bu zevkü safâlara, bu teveccühü şâhânelere rağmen Ârif Beyi bu muhit bazen sıkıyor, buradan uzaklaşmak, İstanbulun tenha bir köşesine çekilmek, orada yalnız başına yaşamak istiyordu. Bu emeline muvaffak olduğu zaman artık hürriyet ve istiklâline kavuşmuş bir mahkûm kadar sevinirdi. Fakat çok geçmeden yine yaka paça saraya getirilirdi. Bir aralık Zincilikuyudaki çiftliğine (şimdi burası Alman çiftliği diye maruftur) çekildiği zaman ömrümün sonuna kadar buradan ayrılmamağa azmetmişti. İneklerle, koyunlarla, çifti çubuğu ile burada münzevi yaşadığı zamanlar sakalının göğsünü kaplıyacak kadar uzadığını naklederler. 93 Rus muharebesinde o burada ineklerinden süt sağardı. Harbin sıkıntıları geçtikten sonra saray yine Hacı Ârifin bıraktığı boşluğu hissetmiş, Valide Sultan onu zevcesiyle beraber saraya dâvet etmişti. Saraylı olan zevcesini gönderdi, kendisi gitmedi, koyunlariyle, inekleriyle beraber yaşamağı tercih etti. Fakat bir gün Sultan Abdülhamidin irâdesi onu tekrar sarayın muhteşem salonlarında sultanları eğlendirmeğe mecbur etti. Artık ömrünün son günleri yaklaşıyordu. Bir gün Gümüşsuyundaki Muzikai Hümâyun kışlasının loş bir adasında oğlu Cemil Beyin kolları arasında bir fısıltı kadar hafif ve titrek sesle: «Oğlum, beni kıbleye doğru çevir» dedi, oğlu onu kıbleye karşı çevirdi, kelimei şahadet getirdi ve gözlerini kapadı.

Hacı Ârif Beyin eserleri, söylediğimiz gibi, bine yakındır. Bunlardan bazılarını kaydedelim: 1. Rast makamından: «Mükedder derd-i peyder peyle şimdi», «Esdi nesim-i nev bahar açıldı güller subuhdem», «Ehl-i dil isen kendine zevk eyle cefayı», «Âşık oldur kim kılar canın feda cânanına», «Neyledi gör bana o mah-ı mehi», «Ey gül nihâl-i işvebâz»; 2. Nikrîsden: «Seyl-ü âteşden emin olmaz yapılmış hâneler»; 3. Mahûrdan: «Hayli demdir görmedim ey meh seni», «Nâr-ı cansûz-i firâkınla harab oldu gönül», «Zâhir-i hale bakıp etme dahil bir ferdi»; 4. Zâvilden:

«Gösterip ağyâre lütfün bizlere bigânesin»; 5. Sûzinâkden: «Sûzinâk etme beni ey mehveşim», «Çekme elem-ü derdini bu dehr-i fenânın», «Beni bizâr ederken serzenişler», Visâl için o civâna ricalar iletti», «Toplanılsa hep güzeller bir yerde«; 6. Hicazkârdan: «Bir hâlet ile süzdü yine çeşmini dilber», «Nevrûz-i bahar oldu yine ey gül-i handan», «Gönlüm gibi yan âteş-i aşk içre kebab ol»; 7. Kürdili hicazkârdan: Geçti zahm-i tîr-i hicrin tâ dil-i nâşadıma», «Bir zülf-i perişana yine yaktım abayı», «Zevkin ne ise hicab eyleme bizden»; 8. Nihâventden: «Aşk âteşi sinemde yine şu'le feşandır», «Bülbülü dembeste etti nalevü feryad-ı dil», «Dün gece rüyada gördüm yârimi»; 9. Hicazdan: «Eşk ile tahmin olunmuş ehl-i aşkın mâyesi», «Efzun oluyor günden güne bu hal-i melâlim», «Müjgânın oku sinede ey çeşm-i siyâhım», «Hatâdır yâd edilmek bî vefâ nâmile dilberler»; 10. Hüseyniden: «Perîveşsin, güzelsin, işvegersin», «Dağıldı gitti yurd-u yuvası»; 11. İsfahandan: «Ey tîr-i cefa dide-i mestânıma değme», «Mahzun gönüle zevk-u safâ kârger olmaz», «Rahatım yok bu dil-i şeydâdan»; 12. Muhayyerden: «Dünya değil bu, mihnet yuvası», «Hal-i dilden kime şekvâ edeyim»; 13. Tahirden: «Mecnun gibi ben dağlar gezerken»; 14. Karcağardan: «Kime arzeyleyim bilmem ki ahvâl-i diğer gûnum», «Mest-i eleme badei ferhunde sunulmaz; 15. Beyâtî arabandan: «Bezmimde dönen sagari mey tâze donansın», «Yetişir etme itâb»; 16. Sabadan: «Haberin var mı sabâ kâkül-i cânanımdan», «Nigâh-ı mestine canlar dayanmaz», Olmuş iken didelerin gibi mest»; 17. Hüzzamdan: «Düştü dildar ile firkat araya», Meftun olalı sen şeh-i hûbân-i cihûna», «Bir gün beni dildar acaba şâd edecek mi?»; 18. Bestenigârdan: «Çok gördü felek şimdi beni bezm-i civanda»; 19. Yegâhdan: «Mûtad edeli giryei zevke hevesim yok»...

Hacı Ârif Bey, İranın büyük şairi Şirzalı Hafızın da bir gazelini bestelemiş, İstanbula gelen İran Şahı Nâsırüddine takdim etmiştir. Şah bunu çok beğenmiş, «Şir-u Hurşid» nişanını vermiştir.

Hacı Ârif Beyin şarkılarından maada dergâhlarda okunan ilâhi ve durakları da vardır.

Hacı Ârif Beyin «Mecmua-i Ârifî» adiyle 1290 tarihinde taş basması ile 576 sahifelik bir eseri vardır. Vezir Hanında İbrahim Efendi Matbaasında basılmıştır. Bu eserde elli kadar makamdan binden fazla muhtelif şarkıların güfteleri, dağiler, koşmalar, kıt'alar mâniler, gazeller yazılıdır. Bu şarkılar hem kendisinin, hem de musiki üstadlarının en seçme şarkılarıdır. Her makamın nihayetinde bir kaç sahife boş bırakılmıştır. Bir nüshası Dürri Beyde vardır». (İslâm - Türk Ansiklopedisi).

ÂRİF BEY (Kanunî Hacı) — Geçen asır sonlarının bestekâr ve büyük saz üstadlarından; aşağıdaki satırlar oğlu Zeki Ârifoğlu'nun İslâm - Türk Ansiklopedisinde intişar etmiş makalesidir:

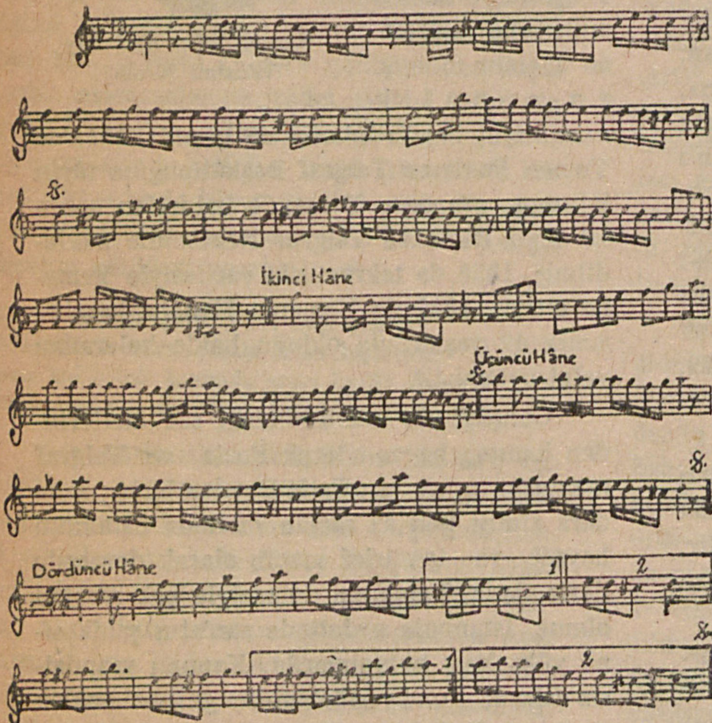
«İstanbulda Yemişiskelesi civarında zindankulesinde medfun Baba Caferin ahfadındandır. 1278 (M. 1861) de İstanbulda Hobyar mahallesinde doğmuştur. Tahsilini Kocamustafapaşa Askerî Rüşdiyesinde ikmal ettikten sonra 1301 de Posta ve Telgraf Nezareti muhasebe kalemine memur olmuş, on senelik memuriyet hayatı İstanbulda geçmiş, 1311 de Yemen Posta ve Telgraf Başkâtipliğine tâyin kılınmış, altı sene Yemende kaldıktan sonra İstanbul Posta ve Telgraf Nezaretine nakledilmiş, 1326 da tekrar eski vazifesiyle Yemene gitmiş, 1327 de Yemenin Menaha kasabasında 49 yaşlarında olduğu halde koleradan vefat eylemiştir.

Kanunî Hacı Ârif Bey
(Resim: Nezih)

Gençliğinde musikisimizin saz âletlerinden kanuna heves ederek Posta ve Telgraf memurlarından Sarı Talât Beyden birkaç sene ders almış, pek az zaman zarfında üstadının hayret ve takdirini mucib olacak derecede ilerlemiştir. Yemende de saziyle çok meşgul olmuş, İstanbula avdetinde san'atın şahikasına yükselmiş bulunuyordu. Kanunu mandalsız çalardı. Bunun sebebini bir gün babamdan sordum. Dedi ki: «Kanun esasen mandalsız çalınır. Fakat güçtür, Bu güçlüğü yüzün-

dendir ki mandal ihdas olunmuştur. Bâzı parçalar vardır ki orada tatbik edilmek lâzımgelen seslerde, bilhassa şetlerde mandal âciz kalır. O sesleri bulmak üzere behemehal parmak tırnağını perdelerde kullanmak mecburiyeti hâsıl olur. Onun için mandalsız kanun çalmak başlangıçta çok güçse de sonunda sanatkârı o güçlüklerden vâreste kılar. Mandallı kanun ise başlangıçta kolay iken sonunda çok güçlük tevlid eder. Ben bunun için tâ iptidanberi mandalsız çalıyorum».

Merhumun çalış tarzı kendine mahsus, gayet lâtif ve âhenkdar idi. Bir kere çok serî akord ederdi. Sonra perdelerin gam haklarını bütün şumûli hassasiyetiyle, en küçük bir hata ve falsodan âri olarak temin eylerdi. Kanununu çalarken perdelerde icabeden bemol ve diyezleri — çeyrek seslere varıncaya kadar — sol elinin baş parmağının tırnak kısmı ile tabiî ve net sesler çıkartmak suretiyle yapardı. Bilhassa taksimlerde yine sol elinin fiske darbelerini mızrablara uydurarak makamın seyri dairesinde hazin ve samia nevaz, şakrak ve selsebil gibi akıp giden nağmeler icad ederdi. Onun bu harikulâde mahareti, sâmilerini vecd içinde bırakırdı. Bilhassa taksim esnasında, meselâ dügâh perdesinden muhayyer perdesine bir anda ve bir hamlede geçmek için sol elinin baş parmağı tırnağı ile, perdelikten kanunun köprüsü istikametinde, yani soldan sağa doğru dügâh perdresi üzerindeki yıldırım çekisi ile muhayyer kamını buluşu, bir şelâle akışıyle en tatlı, en kıvrak ve şakrak nağmelerle tekrar muhayyer perdesinden dügâh perdesine kadar inişi cidden görülecek sanat harikalarından idi. Onun en mühim bir hüneri de mandalsız kanunda her makamın seyrine göre perdelerde bemol, diyez veya naturel seslerle akord edilerek, meselâ hicaz makamında do naturel (Çargâh) perdesini do diyez ve si naturel (segâh) perdesini si bemol akord etmek ve fa naturel (acem) perdesini değiştirmemek, yani fa diyez (eviç) yapmamak ve her hangi bir beste veya şarkının terennümünde fa diyez (eviç) perdesi geliyor ve geçiyorsa, yahut da naturel (Çargâh) ve si naturel (segâh perdelerini göstermek icabediyorsa sol baş parmağı tırnağiyle kanundaki perdeliğin kenarından fa naturel (acem) perdesine basmak ve si naturel (segâh) perdesi üzere ise tecrübeli iki baskı ile hem do naturel (Çargâh), hem de si naturel (segâh) gamlarını yapmakla maksadın temini asıl olduğundan bu suretle makamın seyri dairesinde çalarken diğer her hangi bir makamdaki fasla geçilmek istenilince o makamın seyrine muvafık olan akordun yapılmasına zaman ve imkân olamıyacağını takdir ederek makamın seyri icabı değiştirilmesi lâzımgelen bütün gamları parmağı ile mükemmel bir surette yapar ve arkadaşları ile hemdem olarak o makamın faslına devam ederdi. Bazan da pek neş'eli olursa taksimlerde sol elinin baş parmağının tırnağı yerine kanunun akorduna mahsus olan anahtarı perdeler üzerine fiske darbeleri tarzında kullanarak gönülleri tutuşturan ve hıçkırıkları andıran yanık nağmelerle dinliyenleri vecd içinde mütehassis ve giryan eylerdi.

Kanunî Hacı Ârif Beyin Sultânî Yegâh Sazsemâisi
(O. Zadoryanın piyasa tavrında yazılmış nota mecmuasından)

Hacı Ârif Bey, zamanında yetişmiş olan ve kanun çalanların ötedenberi yeknesak ve hemen ayni tavır ve eda ile icrayı hüner ettikleri sistem haricinde olmak üzere kanunda bir san'at inkılâbı yapmış ve bir mektep vücuda getirmiştir. Kanunî Nâzım, merhumdan feyz alan en değerli talebelerinden biriydi.

Harbiye Nezareti memurlarından Kanunî Tahsin, Kanunî Sarı Talât Bey, merhunda bulunduğu meclislerde arkadaşlarının o kadar rica ve ısrarlarına rağmen kat'iyyen kanun çalmazdı. Merhum, İstanbulda bulunduğu müddetçe Bebekte Validei Hidivî sarayında güzide ve musikişinas hanımlardan mürekkep heyeti musikiyenin şefliğini deruhte etmiş, senelerce bu heyete meşkederek değerli talebeler yetiştirmiştir. Memleketimizde ilk defa «Darülmusiki» unvaniyle bir musiki cemiyetinin teessüsüne Hacı Ârif Bey âmil olduğu gibi, Türk musikisini, Tanburî Cemil, Neyzen Tevfik, Santurî Edhem, Udî Nevres vesair zevat ile birlikte Darülmusikide teşkil eylediği bir konser heyetiyle Tepebaşındaki tiyatroda umuma dinleten de o olmuştur. Merhum, muasır bulunduğu Zekâi Dede, Hacı Faik, Yeniköylü Hasan, Lâmekânî Mustafa, Hacı Kirami, Bolahenk Nuri Efendiler vesair musikişinas üstadları ile devamı münasebete çok ehemmiyet vermiş ve bu zevattan çok istifade etmiştir. Musikimizin eski bazı yüksek parçalarını Hacı Kirami Efendi merhumdan geçmiş olduğu gibi merhum da bazı eserleri Hacı Kirami Efendiden geçmiş olduğundan her iki üstad bulundukları mecliste birbirlerine «Hocam, üstadım!» diye hitab eylerlerdi. Üstad hanende Kaşı Yarık Hüsameddin Bey ile de aralarında çok sevgi vardı.

Hacı Ârif Bey kanundaki sanatkârlığı kadar bestekârlıkta da temayüz eylemişti. Merhumun başlıca bestelediği mühim eserleri şunlardır: 1. Kürdili hicazkâr zincir usulünde: «Yâr ne kadar yâreledi gamzelerin bak bedenim», 2. Lenk fahte beste olarak: «Dil mest-i hüsnün oldu ey turrei taravet, Sensin bu bezm içinde nev bâvei nezaket», 3. Yürük semai: «Yâd eyle beni sevdiğim bâşın için olsun», 4. Hicaz makamından lenk fahte nakş beste olan «Çıktıkça sûz-i dilden câna figan-ü nâle, geldikçe yâde hicrin zehrab olur piyale», 5. Rast makamından yürük semai: «Âmâde olur zevk-i çemen, zümrei rindan», 6. Sultanî yegâh makamından ağır aksak: «Hayli demdemler ıztırab-ı aşkını çekmişken», 7. Acem aşiran ağır aksak: «Kahr-ü mihnet yaktı bu cism-ü teni», 8. Düyek. «Ey mâder-i devletpenah buldun cihanda izz-ü şan», 9. Yine ağır aksak: «Vakt-i firkatte tahayyül eyledikçe cism-ü teni», 10. Sengin semai: «Âkıbet mecnun edip düşürdün beni aşka», 11. Türk aksağı: «Yandı aşka bu can-ü ten», 12. Hüzzam makamından aksak: «Hayli demdir görmedim dilber seni», 13. Sengin semai: «Dil hastasıyım bu dile hep ah gelecektir», 14. Ağır aksak: «Hicrin ile yaktın beni», 15. Müstear makamından devr-i hindî: «Can dayanmazmış veda-ı firkate», 16. Hicaz ağır aksak: «Hami-i cüd-ü seha lütf-ü kerem», 17. Aksak: «Caiz mi bulutlarla güneş müstetir olsun», 18. Mahur ağır aksak: «Canıma kastetmek ister sevgilim cânâ benim», 19. Düyek: «Serv-i nazım sensin ancak âleme dâd-ü penah», 20. Aksak: «Senle durmak derdinâk eyler beni», 21. Rast ağır aksak: «Geçmiyor eyyam-ı mihnet gitmiyor benden melâl», 22. Aksak: «Söyle doktor kârın nedir cefadan», 23. Devr-i hindî: «İltifatın eyledi beni ihya», 24. Sûzinâk ağır aksak: «Gitti elden yâd-i mâzi bilmez oldum hâlimi», 25. Hüseynî sengin semai: «Yaktın dili âteşlere ey şuh-ı sitemkâr», 26. Hicaz aksak: «Mecnun işitip derd-ü dilim dağlara düştü», 27, Kürdili hicazkâr devr-i hindî: «Genc-i gamde yârelendi yüreğim el'aman», 28 Sofyan usulünde: «Zevkin ne ise söyle hicab eyleme benden», 29. Devr-i hindî: «Bir gün görmesem bana ölümden beter», 30. Ağır aksak: «Âteş-i aşkın senin ey mehlika», 31. Ferahnâk makamından ağır aksak: «Titriyor cismim görünce sevdiğim ruhsarını», 32. Yürük semai usulünde: «Gerçi aşka müptelâ dünyada sade ben değil» şarkıları, 33. Sultanî yegâh muhammes usulünde peşrev, 34. Aksak semai usulünde saz semaisi, 35. Devr-i kebir usulünde sûzinâk peşrevi, 36. Aksak semai usulünde saz semaisi, 37. Fahte usulünde hüseynî aşiran ve şehnaz peşrevi, 38. Devr-i kebir usulünde yine şehnaz peşrevi, 39. Kürdili hicazkâr saz semaisi, 40. Gülzar saz semaisi, 41. Hüseynî saz semaisi, 42. Dügâh saz semaisi, 43. Bestenigâr saz semaisi, 44. İsfahan saz semaisi, 45. Saba saz semaisi, 46. Nihavend sirto saz eserleri. Bunlardan maada müstear, karcağar, muhayyer, tahir, uşşak, ferahnâk, nühüft, rast vesair makamlardan birçok eserleri daha vardır. Külliyat-i âsarı doksandan fazladır, cümlesi de bende mevcut ve mahfuzdur». (İslâm - Türk Ansikolopedisi).

ÂRİF BEY (Mühendis) — Fenerbahçe Spor Kulübünün ilk seçkin şöhretlerinden, bu kulübün fudbol takımında en iyi bir sol müdafii olarak bilinirdi; nazik, zarif bir gençti; Birinci Cihan Harbi arifesindeki yıllarda, Anadoluda bir eşkıya takibinde şehid oldu.

Saim Turgud Aktansel

ÂRİF BEY (Süleyman) — On sekizinci asır şairlerinden; ayni zamanda sülüs, nesih ve tâlik yazıda seçkin bir hattat, kıymetli bir müzehhib idi. Yazıda üstadları Eyyub Türbedarı Muhsin Efendi ile kendi amcası Kapıağası Muhasibi İsmail Efendidir. Hâkiminin hilyesine bir naziresi, bir regaibiyesi ve müretteb divanı vardır. (H. 1183) 1769 da Orduyi Hümâyunla beraber bulunduğu İskacıda ölmüştür.

Bibl.: Hat ve Hattâtin

ÂRİF BEY (Tıbbiyeli) — Geçen asır sonlarında harikulâde hüsn-ü anı ile şöhret bulmuş bir gençtir; bir gün kendine karşı iltifat ve muhabbette tahammül edilmez derecede ileri giden külhanî meşreb bir şâire Şehzâde Camii avlusunda dayak atmış. Büyükşehrin en kalabalık bir semtindeki bu dayak faslı da dillere destan olmuş, şâire de şu manzumeyi yazdırmıştı:

Çâre cûyim yetiş ey derde devâ Ârif Bey
Meded ey doktori ferhunde likaa Ârif Bey
Sana dildâdeliğim suç mu ey rûhi revân
Lûtfidib doğrusunu söyle bana Ârif Bey
Haremi Cami-i Şehzâdede ettin pâmâl
Darb-i destinle beni hande fezâ Ârif Bey
Mektebi Tıbbiyei Mülkiyede dersleriniz
Âşıka etme midir böyle ezâ Ârif Bey
Nabizgir olmalıdır cümle hekimânı edîb
Tesliyetdir biri de derde şifâ Ârif Bey

Bibl.: Nebil Beyin şiir metrûkâtı.

ÂRİF DEDE — Geçen asır sonlarında klâsik Türk musikisinin seçkin şöhretlerinden bir mevlevî dervişidir; Bahariye ve Kasımpaşa mevlevihaneleri kudümzenbaşısı idi; (H. 1302) 1884 Ramazanında öldü; Bahariye dergâhı kudümzenbaşılığında kendisini Zekâi Dede istihlâf etti.

ÂRİF DEDE (Şeyh Ahmed) — On sekizinci asır şâirlerinden ve namlı mevlevî şeyhlerinden; aslı Macaristanda Peçevî (Peçoy) kasabasındandır; babası oranın hürmet edilen sîmâlarından ve gülşenî şeyhlerinden Mustafa Efendi adında bir zât idi; âşıkaane ârifâne hususî tahsil ile yetiştirilmişti. Bir gece rüyasında hazreti Mevlânâ tarafından Konyaya dâvet edildi, henüz pek genç olmasına rağmen hiç tereddüt etmeden yola çıktı. Konyada mevlevîliğe intisab ederek uzun yılar tarikat âdâbına göre hizmet etti; sonra şeyhinden izin alarak vatanına döndü ise de Viyana bozgunundan sonra düşman istilâsı Peçeviye dayanınca bir muhacir kaafilesi arasında Filibeye geldi, mevlevîhâneye şeyh oldu. Hicrî 1126 da (M. 1714) İstanbulda Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Nesib Dede vefat edince bu Ârif Dede onun yerine şeyh tayin edildi ve bu tarihte İstanbula yerleşti. İstanbula geldiği zaman «melek haslet bir pîri ruşen zamîr» idi.

Mirzâzâde Mustafa Sâlim Efendi meşhur şuerâ tezkiresini hazırlar iken kendisinden de bir yazı istemiş, Ârif Dede de Mevlânâ şânında yazdığı şu gazeli göndermişti:

Zâti pâkinledir ey hazreti Sultânı Sema'
Şerefi dâirei mecmai divânı sema'

Yeridir mahşeri ervâhi mukaddes olsa
Çünki cevlângehi rûhun ola meydânı sema'

Dağı uşşâk güli ravzai aşki ezelî
Dûdi âhi fukarâ sünbüli bostânı sema'

Keremindir umulur Ârifi mahşerde dahi
İdesin dâhili cem'iyeti yârânı sema'

ÂRİF EFENDİ — Çorlulualipaşa Medresesi müderrislerinden ve matbaacı; kendi adına nisbetle anılan matbaasını (H. 1295) 1889 da Beyazıd Kütüphanesi altında açmıştı; yalnız Türkçe eserler dizer ve basardı, litoğrafya işleri yapardı; resim basmazdı. Hayatı ve matbaası hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Resmî Maarif Salnamesi.

ÂRİF EFENDİ (Abdülbaki) — On sekizinci asır ülemasından, seçkin hattat ve şâir; babası Ammizâde Mustafa Efendi aslen Kasımpaşalı ve Tersanei Âmire mahzeni kâtiplerinden idi. Ârif Efendi pek küçük bir yaştan itibaren ciddî bir tahsil ve terbiye görmüş ve zamanının sanat ve ilim mahfillerinde daima hürmetle karşılanan bir sima olmuştu. Büyük biyograf Süleyman Sadeddin Efendi ondan bahsederken «melek haslet, fazılı agâh, ârifi billâh, İmadeddini hıttai irfan, mîrilivayi nükteşinâsan» diyor ve şu kıtayı ilâve ediyor:

Âlim ü fazıl ü hattat ü fakihi nahvî
Fârisi hân ü mezâyâyi sürûde vâkif
Şairi fâhir ü münşi ü müverrih yaani
Cümleyi beyti maamma gibi hâvi Ârif

Mesleğinde Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmiş, (H. 1125) 1715 de vefat edip Eyyubda Hazreti Halidin türbesi civarına defnedilmiştir. Mehmed Kâni Efendinin:

Ârifi billâh didâriyle olsun bezgüzin

Ve Seyyid Vehbi'nin:

Gidüb Ârif Efendi kaldı ismi dehrde bâki

nedilmiştir. Mehmed Kâmi Efendinin:

Âsari ilmiyesinden «Menâhicül vüsûl», uzun zaman medrese tedrisatında en makbul eserlerden sayılmıştır. Kızının oğlu ve kendisinin pek sevgilisi Yahya Efendi isminde bir gence, nakid olarak büyük bir servet, gayet kıymetli bir kütüphane ile antika eşyalardan mürekkep bahâ biçilmez bir koleksiyon bıraktı; Yahya Efendi de vasiyeti mucibince Eyyubda bir medrese yaptırıldı. Mirzâzâde Sâlim tezkiresinde şiir diline örnek olarak şu beyti nakilediyor:

Ne lâlezar gerektir ne seyri bağ bana
Yeter müşahadei cismi daği dağ bana

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattatin; Râşid Târihi, IV; Sâlim, Şuerâ tezkiresi.

ÂRİF EFENDİ (Çalkandızâde Mustafa) — On sekizinci asır ulemasından ve tâlik hattâtlarından; yazıda üstadı Durmuşzâdedir; Nuriosmaniye Camii takında üç adet büyük levhası vardır. Tâlik hat ile tuğra resmetmek iptida bu sanatkârın işidir. Kadılık ile İzmire giderken (H. 1185) 1771 de Manisada ölmüştür.

Bibl.: Hat ve Hattâtin; Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ÂRİF EFENDİ (Filibeli Hacı Ahmed) — Geçen asır sonlarının en büyük Türk hattatlarından; aşağıdaki satırlar, Eşref Edib'in imzasiyle İslâm - Türk Ansiklopedisinde intişar etmiş makaledir ki, üstadın oğlu ve talebesi Mustafa Rakım, Güzel Sanatlar Akedemisi Profesörlerinden Necmeddin Okyay, Elmalılı Mehmed Hamdi Yâzır ve Profesör Hakkı Altınbezer'de alınan şifahî malûmat üzerine yazılmıştır:

«1246 tarihinde Filibede doğmuştur. Büyük ceddi, Filibe fatihi Birinci Sultan Murad zamanında ordu şeyhi olarak ordu ile beraber Filibeye gitmiş, orada yerleşmiştir. Bilâhare kendisine Emir Şeyhi namı verilmiştir. Bu sebeple bu aileye Emir Şeyhleri denmekte idi. Ahmed Ârif Efendi tahsilini Filibede ikmal etmiş, sonra ticaretle iştigale başlamıştır. Daha küçük yaşta iken yazıya merak etmiş, az zamanda ilerlemeğe muvaffak olmuştur. Evvelâ Filibede Yürüyüş Camii hatibi hattat Hafız İsmalil Efendiden yazı icazeti almıştır. Genç yaşında Filibeden Hacca gitmiş, dönüşte İstanbul camilerindeki yazıları tetkik etmiş, yüksek hattatların eserleriyle alâkadar olmuştur. Bu ziyaret, İstanbula nakletmek arzusunu uyandırmıştır. Nihayet 1293 de İstanbula hicret ettikten sonra, Şehzadegân yazı muallimi Hasekili meşhur hat üstadı Hoca Şevki Efendiden yazı dersine başlamış, 1301 de icazet almıştır. Bilâhare ticareti bırakarak hayatını yazıya ve yazı muallimliğine hasretmiştir. Maarif mekteplerinde ve Nuriosmaniye avlusundaki Meşkhanede 1319 tarihine kadar muallimlikte bulunmuş, pek çok talebe yetiştirmiş, son zamanlarda rahatsızlığı hasebiyle Meşkhanedeki vazifesini oğlu hattat Mustafa Râkım Beye devretmiş, nihayet 2 Ramazan 1327 tarihinde, 81 yaşında olduğu halde, vefat etmiştir. Edirnekapısı haricindeki mezarlıkta İbni Kemal merhumun makberesi güzergâhında sol tarafta medfundur. Mezar taşını oğlu Râkım bey yazmıştır.

Sülüs ve nesihte büyük tekâmül göstermiş olan üstadı Hoca Şevki Efendi, Hacı Ârif Efendi üzerinde çok müessir olmuş, bu feyz ile İstanbul hat üstadları arasında bir mevki ihraz etmiştir. Şevki Efendinin dersine başlamaları, Necmeddin Okyay'ın ifadesine göre, şu suretle olmuştur: Şevki Efendi merhum büyük üstad. Meşk yazmakta fevkalâde itinakâr. Kendisinden ders alanların hakkiyle yetişmelerine çok ehemmiyet veriyor. Bu sebeple ancak on kişiye meşk gösteriyormuş. Bunlardan birine «ketebe» verdikten sonra müsteidlerden diğerine meşk yazmağa başlarmış. Hacı Ârif Efendi Şevki Efendiden ders almayı son derece istediği halde bu sebeple müracaate cesaret edemiyormuş. Onun bu şiddetli arzusunu gören akrabasından bir zat günün birinde, hiç olmazsa görüşsünler diye, Ârif Efendiyi Şevki Efendiye götürmüş. Birlikte giden zata: Arkadaşınız kimdir? diye sormuş. Akrabamdır, yazıya çok meraklıdır, efendimizden ders almak istiyorlar, demiş. Yazınız var mı oğlum? diye sormuş. Hacı Ârif Efen-

Filibeli Hacı Ârif Efendinin bir yazısı
(İslâm - Türk Ansiklopedisinden)

di de sıkıla sıkıla yanına aldığı birkaç yazısını göstermiş. Şevki Efendi bu yazıları görünce: Oğlum, neye şimdiye kadar gelmediniz? demiş. Ârif Efendi: Efendim, on kişiden başkasına yazı göstermediğinizi duyduğum için tasdi etmedim, deyince Şevki Efendi gülerek:

— O, sizin gibiler için mi? diye bu cümleyi iki defa tekrar ettikten sonra, «Efendim, geliyorlar, meşk yazarım, temiz tutmuyorlar, çalışmıyorlar, boş yere beni yoruyorlar. Onun için işi bu yola döktüm.» demiş. Ârif Efendi o günden itibaren meşke başlamış. Şevki Efendinin büyük teveccühünü kazanarak az zamanda «ketebe» almıştır.

Ârif Efendi esasen bu yolda fıtrî bir zevk sahibi idi. Tab'ındaki incelik ve zarafet onun yüksek bir sanatkâr olmasında mühim âmil olmuştur. Nesih ve sülüste gösterdiği kudret onun birinci sınıf hattatlar mertebesine yükseltmiştir.

Birçok eserler vücude getirmiştir. Kıymetli nefîs levhaları, hilyeleri meşhurdur. Yazdığı delâil-i şeiflerin bir tanesini Medinedeki kütüphaneye vakfetmiş, birini de Mısırlı Prens Hüseyin Kâmil Paşaya yazmıştır. Üstad Elmalılı Hamdi Efendinin ifadesine göre, bu nefîs eser için Hüseyin Paşa Ârif Efendiye iki yüz İngiliz lirası vermiş. Sonra bir hilyei saadet de takdim etmiş, onun için de altmış İngiliz lirası daha vermiş. Bu yüksek kadirşinaslıktan Ârif Efendi çok mütehassis olmuş.

Şehzade Camii şerifinin Vefa kapısı üzerindeki Besmelei Şerife de marhumun kıymetdar bir eseridir. Bu Besmelei Şerifin aslı, Merhumun diğer bazı yazıları ile birlikte, Güzel Sanatlar Akademisi yazı Müzesindedir. Bu yazı, hat üstadları aramada çok mergub bir bedia sanîattır. Üstad Necmeddin Okyay diyor: «Sami Efendi, bu Besmelei Şerife hakkında, bir gün bana dedi ki: Dünya kurulalı böyle celî bir besmele yazılmamıştır».

Karagümrük Camiindeki büyük kıtadaki hilye-i saadet de çok nefîstir. Diğer camilerde ve yazı meraklılarının hanelerinde de bir çok hilyeleri vardır. Bu eserler, yazının yüksekliği ile mütenasip olarak, zamanının en yüksek sanatkârlarına da tezhip ettirilmiştir.

Hattatların sülüs ve nesihte aradıkları san'at incelikleri Hacı Ârif Efendinin eserlerinde mevcut olduğu yazı üstadlarınca müsellemdir. Kalemin tabiî cereyanını muhafazadaki san'at kudreti yüksektir. Yazıdaki maddî ve manevî âhengi tabiî husulünde bu kudretin tesiri büyüktür. Onun için her istediği zaman istenilen yere çok güzel yazılar yazabilmiş; harflerin şahsiyetlerindeki azameti, asalet ve vekari tecelli ettirmek hususunda büyük kudret göstermiştir.

Üstadın yetiştirdiği kıymettar hattatlar arasında şu zevat vardır: Elmalılı müfessir üstad Hamdi Efendi, Eyyublu Aziz Efendi,

Kocamustapaşalı Refet Efendi, Fetva Eminizâde Molla Rebii Bey, Güzel Sanatlar Akademisi üstadlarından Üsküdarlı Necmeddin Okyay, oğlu Mustafa Râkım Bey, İstanbul Müftülüğünde Abdülkadir, Kadıköy Osmaniye Camii Hatibi Abdülkadir Şeker...

Hacı Ârif Efendi ahlâk ve fazilet itibariyle de yüksekti. Mütevazi, kanaatkâr, vefakâr, hoş sohbet bir zat idi. Yapmacık şöhretlerden çok kaçındığı için ekseri vakitlerini kendi yazıları içinde geçirirdi. Sevdiklerini candan severdi. Onun çok sevdiği talebesinden üstad Necmeddin Okyay onun kudret ve faziletini anlatmakla tüketemiyor. Üstad, Üsküdarda Toygar tepesindeki evinde hocası Ârif Efendi hakkında aynen şu sözleri söylerdi:

«Hocam merhum çok hulûs sahibi bir zattı. Ondan yazı yazanlar mutlaka feyz görmüşler, mevki sahibi olmuşlardır. Yazıyı satıra oturtmakta, kürsüsünde yazı yazmakta arkadaşları arasında serefraz olmuştur. Bu husustaki müstesna muvaffakiyetini hocası Şevki Efendi de takdirle söylediğini Sami Efendiden işittim. Sami Efendi ile tanışmaları da şöyle olmuştur: Beylikçi Nâsır Bey bir gün Hacı Ârif Efendinin Saraçhanebaşındaki bakkaliye mağazasına gelmiş. Ârif Efendinin yazdığı yazıları görmüş. Elleri yağlı bir adamın böyle güzel yazılar yazdığına hayret etmiş. — Ârif Efendi, siz ne güzel yazıyorsunuz maşallah! demiş. — Vakit buldukça biraz meşgul oluruz efendim. — İstanbul hattatlarından birine gitseniz de yazınızı ilerletseniz olmaz mı? — Biz Bulgaristandan muhacereten geldik. Kimseye müracaat etmeğe sıkılıyorum. Bir vasıta olsa da Sami Efendiden yazı yazsam çok memnun olurum... Nâsır Bey başka bir gün Sami Efendiyi alıp gelmiş. Fakat hiç belli etmemiş. Yine bahsi açmış: — Fakat, demiş, Sami Efendi çok tuhaf bir adamdır, kimseye yazı öğretmez! Ârif Efendi bunu sahih zannederek canı sıkılmış. Biraz mülâtafadan sonra: Sami Efendi işte bu zattır, demiş, haydi kalk elini öp. Bunun üzerine Sami Efendinin elini öpmüş, aralarında öyle bir samimayet hâsıl olmuş ki ölünceye kadar bu rabıta ayni muhabbetle devam etmiştir.

Hocamın husisiyetlerinden biri de adam yetiştirmek zevki idi. Nuriosmaniyedeki meşkhaneye Salı günleri 40-50 talebe gelir, yazı dersi alırdı. Cuma günleri de bir o kadar yazı meraklısına evinde ders gösterirdi. Sıkılmaz, üşenmez, her talebeye meşk yazardı. Bu husta o derece mahareti kâmile sahibi olumuştu ki yazdığını kalemtraşla veya diğer bir suretle tashih etmekten tamamen müstağni idi. Kaleme tâbi olarak ne çıkarsa ibka ederdi. Bir gün Sami Efendi onun bir yazısını bana gösterdi. Sülüs bir yazı. Karşısına koydu, baktı, sonra dedi ki: «Bu, ne güzel yazıdır! Şurası da şöyle olaydı diyecek bir yeri yoktur. Bu adam öyle seri-ül kalemdir ki bir mürekkaı Rebbi yessir'den başlar, üst tarafı kurumadan tamamlar».

Güzel Sanatlar Akademisi üstadlarından İsmail Hakkı Altınbezer de merhum hakkında Akademide şu sözleri söylerdi: «Hocam Sami Efendi, Hacı Ârif Efendinin çok güzel yazdığını def'atla söylemişti. Ârif Efendi hocası Şevki Efendinin üslûbunu almıştır. Şevki Efendinin yetiştirdiği en güzide bir hattattır. Merhumun yazıları külfetsizce yazılmıştır». (İslâm - Türk Ansiklopedisi).

ÂRİF EFENDİ (Hoca Hâfız) — Boluda 1874 de doğdu; Bolunun Tabaklar Mahallesinden Hacı Abdurrahman Efendinin oğludur ki bu zat Bolu Rüşdiye ve İdâdiyesinde türkçe, arabca, farsca, din ilimleri ve ahlâk muallimliği yapmış ve 1921 de oğlu Hâfız Ârif Efendiden iki ay evvel yüz yirmi yaşında ölmüştü. İlk tahsilini pek olgun bir insan olan babasından gördü, Bolu İdâdisini bitirdikten sonra İstanbula geldi, sağlam bir medrese tahsili gördü ve rüus imtihanı vererek Bayazıd Camiinin dersiamlarından biri oldu; ders yeri bu büyük Camiin kürsü şeyhi makamının ön taraflarında idi. Bir müddet sonra ayni camiin imam ve kâletine tayin edildi, ramazanlarda mukabele okur, dinleyenleri vecid ve istiğrak içinde bırakırdı; sesi son derece tatlı, yakıcı, tam Kur'an sesiydi; tecvidi mükemmel, oku-

Bolulu Hâfız Ârif Efendi
(Resim: Nezih)

duğunun mânasına vâkıf olduğu için duya duya okurdu.

Bayazıd Camiinin yanındaki meşhur Küllük kahvehanesinin köşesi başındaki berber Hacı Babanın kızı ile evlendi, Gedikpaşada satın aldığı bir evde yerleşti. Mahmudpaşa Camiinde de yıllarca hatiplik yaptı, sonra Evkaf Nezaretinin bir takdir nişanesi olarak Yeni Cami imamlığına tayin edildi.

Hem ses, hem yüz güzelliğine sahipti, ilmiye mensupları arasında en temiz giyinenlerden biriydi; dersi takrir ederken gözlerini yumardı; iyi kalbli, fakat son derecede asabî, hattâ celâlli adamdı, Osmanlı tarihi üzerinde hayli geniş malûmata sahipti.

Evkaf Nâzırı Hayri Beyin yaptığı medreseler teşkilâtında kendi arzusu ile ve müdürlükle Bolu medresesine gönderildi; ayrıca Boludaki Yıldırım Bayazıd Camiinin hatipliği de verildi; o tarihlerde hutbeler arabca okunurdu, Ârif Efendi de zemine ve zamana uygun hutbelerini arabca olarak kendisi yazardı.

İstiklâl harbinin ilk yıllarında Boluda Millî Birliğe karşı bozguncu isyan çıktı; tedip kuvvetlerinin başında Miralay Nâzım Bey Boluya geldi, isyan bastırıldı, Divanı Harb isyan suçlularını mahkûm ederek asmağa başladı, Bolulular çok endişeli günler yaşadı; bir Cuma günü (24 Eylûl 1920 1336) Hâfız Ârif Efendi minbere çıkmış, o günün ahvali üzerine yazdığı arabca hutbesini okuyordu, cemaat arasında bulunan Nâzım Bey ayağa kalkarak mihrap önündeki Müftü Efendiye:

— Müftü Efendi!.. Müftü Efendi!.. Biz yüksek tahsil gördüğümüz halde hatip efendinin dediklerini anlamıyoruz, bu hutbe türkçe olsa da hepimiz anlasak!..

Diye bağırdı. Bolu Müftüsü Amasyalı Hâfız Ahmed Efendi şaşırdı, cevap veremedi, minberde bulunan Hâfız Ârif Efendi, gayet sakin, hutbesini baştan ve prüzsüz bir İstanbul ağzı ile türkçe olarak söylemeğe başlayınca Nâzım Bey son derece memnun oldu. Türkiyede türkçe ilk hutbe işte bu hutbedir.

Ramazanlarda Tabaklar Camiinde terâvih namazı kıldırırdı; namazdan sonra da güzel sesiyle mihrâbiyeler okurdu ki Cemaat rûhânî aşk ve vecid ile gaşyolurdu. Bir gece mihrabiyeyi okuyamadı, eğilerek başını ellerinin arasına aldı ve yıkıldı; Camii doldurmuş olan halk fevkalâde bir heyecan ve teessür içinde efendiyi evine kaldırdı; hekimler menenjit teşhisini koydular, kurtulamadı. 21 Haziran 1921 - 1337 de ve henüz kırk yedi yaşında iken öldü. Bolu sanki yerinden oynadı, cenazesine bütün şehir halkı iştirâk etti.

Ali Rıza Sağman

ÂRİF EFENDİ (Hımhım) — Geçen asrın namlı mücellid ve müzehhiblerinden; (H. 1270) 1853 de öldü. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Hat ve Hattâtin

ÂRİF EFENİ (Hüseyin) — On altıncı asır şair ve hattatlarından; sülüs, nesih ve rık'a, dîvani ve emsali yazılarda yüksek bir hüner sahibiydi. Anadolu Defterdarı iken Şeyh İbrahim Gülşeniye intisab etti; Süleyman Kanunînin bir hattı hümâyun ile Şahinciler kâtibi tâyin edildi. (H. 959) 1551 de öldü. Şeyhinin ölüm tarihi olan:

Mâte Kutbüzzeman İbrahim
H. 940)

mısraı kendisinindir.

Bibl.: Müstakimzâde, tuhfei hattatin

ÂRİF EFENDİ (Kethüdazâde Mehmed) — Geçen asrın büyük bir muallimdir. Eskilerin güzel tâbiriyle bir «ayaklı kütüphane» dir. (H. 1185) 1771 de İstanbulda doğdu. Babası Reisül ulemalık etmiş Kethüdazâde Sadık Efendidir; baba ve oğlunun Kethüdazâdeliği dededen gelir. Sadık Efendinin babası, Valide Sultan kâhyalığı etmiştir.

İlk tahsilini bitirdikten sonra, babası gibi ilmiyeye intisab etti; asrının ulemasından fazilet ve kemaliyle tanınmış Müftizade Abdurrahim Efendiden akaid öğrendi. Devrin seçkin âlimlerinden Mütercim Asım, Hoca Neşet, Sümbülzâde Vehbi, Müneccimbaşı Râkımdan da tarih, farsça, edebiyat ve riyaziye tahsil etti; bilhassa riyaziye ve fizikte, zamanının büyük şöhreti oldu. Diğer taraftan ilmiyede yoliyle yükselerek Haleb Kadısı, Bursa Kadısı ve nihayet Anadolu Kazaskeri oldu.

Bir asıra yaklaşan hayatının bütün boyunca, daima kanaat ve tevazu içinde yaşadı. Pek çok talebe yetiştirdi.

Lâübali meşreb, hâs mânasiyle rind adamdı. Şairdi, fakat yazdıklarına ehemmiyet vermez, eşinin dostunun, talebelerinin defterlerinde dağılır giderdi. Meclisi zengin, sohbeti

pek tatlıydı. Vicdanı hür, fikri hür, her hali, her sözü hoş görür bir kemal sahibi, ârif kişiydi.

(H. 1265) 1849 da 78 yaşlarında Beşiktaşta Uzuncaovadaki evinde öldü. Ölümü de hayatı gibi ârifane olmuştu; son günlerinde yanında akrabasından ve evlâdı mânevisi Sıdıka Hanım isminde 17 yaşlarında bir kızcağız vardı; sayılı tiryakilerden olan efendinin nargilesini doldurur, kahvesini pişirir, çamaşırını giydirir, yatağını yapardı; hiç yatmamış, «kızım, bugün saat dokuzda ömrümüz tamam olacak, sakın korkma!» demiş, bir müddet sonra saati sormuş, «dokuz!» cevabını alınca: Allahû» deyip başını yastığa koymuş ve göçmüş...

Talebesi olan gençlere üç nasihat verirmiş:

Hiç bir meselede hatır ve gönül tanımayın, vicdanınızın hak bildiği ne ise, ona hükmedin;

Çalmayın ve rüşvet almayın;

Gittiğiniz yerin âdetini bozmayın; dermiş..

Muzıkai Hümayun efradından Emin Bey adında bir genç, bir arkadaşiyle beraber Kethüdazadeden farisî okumuşlardı. Talebelerinin en vefalısı çıkan bu Emin Bey, ilk günlerinin hâtırasını şöylece naklediyor:

«Bir sabah erkenden kalkıp sora sora evini bulduk. Usul usul kapısını çaldık. İşitip köşe penceresinden baktılar.

— Ne istersiniz? dediler.

— Hoca Efendi burada mı? dedik.

— Ne yapacaksınız? dediler.

— Durun geleyim! dediler.

Kapılarının ipi yok, açmağa kendileri inerdi.

Kapıdan içeri girdik, baktık topuklarına kadar bir uzun gömlek ve üzerinde lâcivert kastordan iri siyah düğmeli bir mintan, başında al çuhadan bir küçük gecelik, kavuğu ve o mintanın önü ile o gecelik kavuğu çok yağlanmıştı. Önümüze düştü. Biz birbirimize besbelli Hoca Efendi bu olmamalı diyoruz. Çünkü bizim alıştığımız Hoca Efendilere benzer kıyafette değil. Birden bilmedik, merdivenden yukarı oda kapısına kadar ayakkabı ile çıkıldı. Odaya girdik.

Moskof bezinden bir döşek, onun üzerine oturdular. Biz dahi karşılarına tahtanın üzerine oturduk. O döşeğin yukarı başında biraz kitap yığılı idi.

— Siz neredensiniz? Buyurdular.

— Efendim Muzikai Hümayundanız, hâkipayınızdan okuyacağız dedik». Bu Emin Bey, yıllarca sonra, Muzikai Hümâyun Kaymaklığından tekaüd edildi. Kethüdazadeden aldığı feyz ile Enderunu Hümayuna farisî muallimi tâyin edildi. Hoca Efendi, derslerinin arasında türlü mevzular üzerinde fıkralar naklederlerdi. Emin Bey merhum da fırsat buldukça hocasından dinlediği fıkraları deftere kaydederdi. Bir gün, efendiye rahmet vesilesi olur diye bu fıkraları «Kethüdazade Menakıbı» adı altında 3-4 yüz nüsha olarak bastırdı. Kasdı, eşine dostuna hediye etmek, tanıtmaktı. Fakat formaları mücellide götürdü ğünde ruhsatsız basıldığı jurnal edildi. Kitaplar müsadere olundu. Emin Bey merhum kendisini zor kurtardı. Bugün Kethüdazâde menakıbinin ellerde dolaşan nüshaları, merhumun evinde kalmış perakende formalarda vücuda getirilmiş ve eşe dosta hediye edilmiş olanlardır ki hemen hepsi de muhtelif yerlerinden noksandır.

Bugün, Kethüdazâdeyi bu eser sayesinde tanıyoruz demek, yerinde bir hüküm olur.

Muallim Naci, «Mecmuai Muallim» de Kethüdazâde üzerine yazdığı bir makalede efendinin şairliğinden söz açar ve «Kethüdazâde Mehmed Ârif Efendinin bu değerli şiirleri, kendisine isnat olunan zarifane fıkralardır» der. Hakikaten bu büyük adamın portresini tanımak için aşağıdaki fıkraları okumak lâzımdır:

Efendi kısaca âsa taşırmış; bir gün Kasımpaşa Mevlevihanesine gitmiş, âsasını bir köşeye dayamış Biraz sonra âsa birisinin gözüne ilişmiş: — Bu frenk değneği kimin? demiş. Ârif Efendi: — Benim!.. Ben onu müsman ettim cevabını vermiş.

Ömrünün boyunca evlenmemişti; bir Seyyid Ağası vardı ki on iki, on üç yaşlarında bir çocukken yanına almış, evlâd yerine büyümüştü. Bir gün çarşıdan Seyyid Ağaya: «Ben Hacce gidiyorum, merak etme, duadan unutma, kedilerime her gün bir sırık ciğer al!» diye haber yollayarak Üsküdara geçmiş, Hacce gitmiş. Gelişi de öylece sessiz; sadasız olmuş; sebebini soranlara: «Konukomşuyu rahatsız etmenin ne lüzumu var!» demiş.

Mehmed Ârif Efendinin en sık uğradığı yerlerden birisi Beşiktaş mevlevihanesiydi. Bu dergâhın şeyhi Hakkı Efendi Kethüdazâdeyi istismar yolunu tutmuştu. Klâsik Türk musikisinin büyük üstadlarından Hamamizade İsmail Dede, ki kethüdazâdenin hem talebesi hem de en sadık dostlarından biriydi, Hakkı Efendiyle tekkesinin adamları hakkında pek acı şeyler anlatırmış:

«Hoca Efendimizi dilenci çanağı yapmışlardı.. Meselâ Hakkı Efendi devlet erkânından meşhur Hâlet Efendinin Hoca Efendimize karşı aşırı muhabbetini bildiğinden Kethüdazâde Efendinin ne yağı kalmış, ne pirinci, kereminize muhtaçtır der, Hâlet Efendi de o saat bir miktar yağ ve pirinci, Hakkı Efendinin yanına kattığı bir uşakla tekkeye gönderir, Hoca Efendiye versinler diye; Hakkı Efendi birkaç aydan sonra başka kibara gider, yine şöyle yağlar, pirinçler gelir, hepsi tekkede kalır, Hoca Efendimiz yağın, pirincin gölgesini dahi görmez, bu keyfiyeti hep duyar amma bildiğini bildirmezdi» dermiş.

Hâlet Efendinin yalısı da Beşiktaş civarında idi; her sene Ramazanda; bayramlarda Mehmed Ârif Efendiye kavuk, sarık, binniş, cübbe, entari, bir top şal, çakşır; mest, papuç, mükemmel bir bohça donatıp göndermiş; bunları da Hakkı Efendi iç edermiş; Ârif Efendi bayram tebrikine geldiğinde, Hâlet Efendi, hediyelerinden hiç birini hocanın üzerinde göremeyince fevkalâde üzülür: Acaba Hoca Efendi bizim gönderdiğimizi neden beğenmiyor; dermiş. Kapısı halkından biri:

— Efendim; bu yıl bohçasını mevlevihaneye değil, kendi evine gönderelim! demiş. Öyle yapmışlar, bayram tebrikinde, Hoca Efendinin gönderilen urbaları giyip geldiğini görmüşler:

— Sanki terzi ölçü almış gibi üzerime oldu demiş. Hâlet Efendi Şeyh Hakkı Efendinin tenezzülüne fevkalâde taaccüb etmiş...

Edebiyatta nesrin nazımdan çok güç olduğunu söylerdi; «Nesir çok güzel konuşan bir adamın sözlerinin aynen yazı diline geçmesidir; böyle kimseleri dinlediğimizde, hafızamızda hiç bir sözünü nakşedemeyiz. Halbuki ben, gençliğimde, bir okuyuşta veya bir dinleyişte on bin beyit ezberlemiştim» derdi.

İkinci Mahmud karantina usulünün kabulü için bir meclis topladı. Fakat teklif, frenk taklididir, diye ulemanın şiddetli itirazına uğramıştı, o zaman Ârif Efendi:

«Efendiler! Karantina usulü Fas memleketinde de vardır. Bu müslüman memleketindeki bu faydalı usulün kabulünü teklif ediyorum!» demiş ve hükûmetin teklifini kabul ettirmişti.

Şark musikisine derin vukufu vardı; alafranga musikiye de hayrandı; ara sıra Beyoğlundaki Protestan kilisesine gider, cübbesiyle, kavuğu ile üst kattaki balkona çıkar, kilise orgunu dinlerdi. Protestan rahipleri de kendisinden fevkalâde hoşlanırlar, âyinden sonra odalarına götürüp enfiye ikram ederlerdi.

Daima: «Her şey ezelîdir, ezelidir!..» derdi ve bunu şöyle izah ederdi: «Ezel yazısı hükmünü icra edeceği zaman, gözler görmez olur. Bir kavmin ve bir devletin başına, onlar sebebini hazırlamayınca belâ ve kötülük gelmez. Bir kavim kendi kılık, ve kıyafetini ve ahlâkını başka bir kavme benzetmeğe kalkışırsa, o kavimden sayılır. Bir kavim, kendi toprağında çıkan elbiseyi giymelidir. En tehlikeli şeylerden biri gösterişli, güzel renkli yabancı mallardır. Tutan devlet ve kavim kazanır».

«Ölümden korkmam; fakat hatırıma getirmek de istemem» dermiş. Üsküdardaki Karacaahmed Mezarlığının uzaktan pek heybetli görünüşüne işaret ederken: «Ne zaman Üsküdara gitsem âhiret gelir hatırıma» dermiş...

Bir gün bir kahvehaneye girer, kahveci şaşı imiş, şaşılar biri iki görürler, cezve ile kahveyi getirip vücudu olmıyan fincana dolduracak oldukta efendi gayet nazik:

— Beri yanındaki fincana koy! deyip kahveyi boşa döktürmez.

Bir gün Serasker Hüsrev Paşayı ziyarete gider; Paşanın karşısında gayet güzel bir genç duruyormuş:

— Hocam efendim, şu çocuğu bir öp! der! Ârif Efendi:

— Aman efendim, o böyle dururken olmaz, insanın canı istemeli! cevabını verir.

Uzuncaovada Katolik Ermenilerden dülger kalfası Aram usta adında bir komşusu, bu adamın da bir oğlu varmış; delikanlı sık sık efendiye uğrar ve hemen her gelişinde de Katolikliği methedermiş; Ârif Efendi de aldırış etmez dinlermiş. Bir gün:

— Oğlum, Katolikliğin faziletlerini anladık, katolik ne demektir? diye sormuş; fodul delikanlı cevap veremeyince:

— Onu da benden öğren, katolik demek her şeyin doğrusunu söyleyici, yalan söylemeyici demektir, defol yalancı, cahil kerata!.. diye kovmuş.

Talebelerinden biri bir gün: «Öğleye acaba ne yemeli?» diye sorunca:

— Eflâtun salatası ye!.. demiş ve tarif etmiş: Bir soğanın üzerine bir yumruk vurup ezmeli, kırmızı kabuğunu soymalı, üzerine zeytinyağı, sirke, tuz ve biber ekip ekmekle yemeli, bundan iyi şey olmaz!..

Efendinin Seyyid adında on dört on beş yaşlarında haşarı bir uşağı varmış, bir gün; komşusu:

— Hoca Efendi, Seyyid bir çapkın çocuktur, siz gittikten sonra bütün gün köy içinde rum çocuklariyle ceviz oynar, onu yanınıza neye aldınız? diye sormuş. Efendi:

— Bana da çapkın lâzım! Sofu bir uşak tutayım, çağırırım namazda, çağırırım namazda, benim işimi kim yapacak? diye adamı susturmuş.

Cahil softalardan biri bir gün Kethüdazâde hakkında: «O bizden değildir!» demiş; bunu Ârif Efendiye yetiştirmişler, gülmüş:

— Aman gidip söyleyin, âhirette de hakkımda böyle şahadet etsinler! cevabını vermiş.

Bir gün aşkı şöyle târif etmişti: Mahbubunu gördüğünde memnun görmezse kayıdsız olana heves derler; mahbubunu gördüğünde memnun, görmezse mahzun olana muhabbet derler; aşk odur ki: Mahbubunu görse de görmese de mahzundur».

Kedileri pek çok severdi. Kadılık ile Halebe giderken uşağı Seyyid Ağaya:

Kedilerime iyi bak. Her gün onlara bir sırık ciğer alacaksın! diye tenbih etmişti. Evinde her zaman için otuz kırk tane kedisi vardı. Sokağa çıkarken de ceplerine ekmek doldurur, köpeklere verirdi. Bir gün Uzuncaovadaki evinin kapısı önünde bir köpek görür, efendinin verdiği ekmeği ağzına aldıktan sonra kuyruğunu sallıyarak öne düşer ve ikide bir arkasına dönerek efendi geliyor mu diye bakmağa başlar. Ârif Efendi bunda bir iş var diyerek köpeği takip eder; giderek Ihlamur deresindeki köprüye varırlar. Meğer köpek köprü altında yavrulamış, Kethüdazadeyi yavrularını göstermek için çağırmış!... Yavrular büyüyünceye kadar, efendi Ihlamura kadar her gün ekmek götürürmüş...

Kethüdazâde bir gün kendisinden farisî dersleri alan talebelerine söz gelimi: «Siz hemen çalışın ve bana istediğiniz şeyi sorun. Hocanız attar dükkânı gibidir!» demiştir. Bunu devrin ulema ve zurefasından İsmail Ferruh Efendiye nakletmişler, Ferruh Efendi:

— Hoca Efendi tevazu göstermiş, o attar dükkânı değil, Mısırçarşısıdır!» demişti (B.: İsmail Ferruh Efendi ve Ortaköy Cemiyeti ilmiyesi).

Büyük âlimin ölümüne tarih olan aşağıdaki beyit, talebelerinden Kaymakam Emin Beyindir.

Cevherî târihini çıktı iki er söyledi
«Kethüdazâde Efendi ola ulyâda mukim»
(Hicrî 1265)

Kethüdazâdenin iki kardeşi vardı; bunlardan Hamdi Molla devrinin seçkin şairi idi; sonraları kendisine cezbe gelmiş, bir aba bir bir külâh, Eyyubsultan civarındaki Saadi ve Rifai dergâhlarına devama başlámıştı. Mehmed Ârif Efendi kardeşinden bahsederken: «Onun bu haline sebep bir nevcivana âşık olmasıdır. Bu aşk ile bir şeyhe intisab etti. Hakikatla mecaz karıştı, bu hal zuhur etti. Kime alâka ettiğini de söylemezdi, eğer söyleseydi bir kolayını bulurduk. Lâkin şiirine ve ilmine halel gelmedi!» dermiş.

Devrin seçkin riyaziye bilginlerinden Palabıyık Mehmed Efendi bir ev yaptırmıştı; bu münasebetle söylenmiş şu güzel tarih Hamdi Efendinindir:

İdüb nezâre Hamdi, söyledim târihi cevherdâr
«Hele bu dâri pür hikmet saadetle temam oldu»
(Hicrî 1214)

Şu nefis gazel de bu meczub şairin kıymetini pek aydın gösterir:

Kûyi yâre şitâb var dilde
Yine bir ıztırâb var dilde
Nushası varidâtı hikmettir
Şerh olunmaz kitâb var dilde
Kâsei dil nola şikest olsa
Âbı tiği itâb var dilde
Bir beyâbanı bî nihâyettir
Nice yer yer serâb var dilde
Hamdiyâ şâhi mülketi hüsne
Hevesi intisab var dilde

Bibl.: Kethüdazâde Mecmuası.

ÂRİF EFENDİ (Mehmed) — Abdülâziz ve İkinci Abdülmecid devirlerinin en namlı gazetecilerindendir; «Medeniyet», «Musavver Medeniyet», «İstanbul», «Âyinei Vatan», «Ruznâmei Âyinei Vatan», «Vatan» adlariyle çıkardığı mecmuaların Türk Basın tarihinde mevkileri çok büyüktür; fakat ne kadar yazıktır ki şimdiye kadar basın tarihi üzerinde tetkiklerde bulunanlar bu mecmuaları lâyık oldukları dikkatle tesbit etmemişler ve Mehmed Ârif Efendinin üzerinde de durmamışlardır (Bütün bu mecmua ve gazete isimlerine bakınız). Aslı Eğribozlu olan Mehmed Ârif Efendi rumcayı ana dili gibi bildiğinden muasırı matbuat müntesibleri arasında «Ârifâki» lâkabı ile tanınmıştı.

Kendisini yakından tanımış olan «Gencinei Letaif» muharriri Faik Reşad Bey, bu Ansiklopedinin müellifi R. E. Koçu'nun babası merhum Ekrem Reşad Beyle Osman Ferid Beyin müştereken çıkardıkları Nevsâli Osmanî de neşrettiği «Ârifâki» başlıklı bir yazıda, Mehmed Ârif Efendinin çıkardığı mecmuaların değeri üzerinde ciddî bir tetkikte bulunmadan onu son derecede cüretkâr bir maceraperest olarak göstermektedir. Muhakkak ki pek kıymetli bir vesika olan bu makaleyi aynen alıyoruz:

«Mektebi Tıbbiyeden eczacılıkla çıkıp sonra meslek değiştirmiş, bazı konsolosluklarda bulunmuş, daha sonra gazeteciliğe girerek 1283 (M. 1867) de Ayinei Vatan, Ruznamei Ayinei Vatan, yine o tarihte Vatan ve İstanbul ve 1290 (M. 1874) da Medeniyet gazetlerini çıkarmıştır.

«Benim tanıdığım tarihte Aleksan Sarafyan ile müştereken Antuvanın Hulâsatül Efkâr gazetesini çıkarıyordu. Gençliğinde Nakibül-Eşraf ve Vak'anüvis merhum Esad Efendiye, sonra da Münif paşaya damad olmuştur. Uzun boylu, nahif, buğday benizli, ufak karagözlü, kâküllü bir adam idi. Sîmâsı ve konuşması ruma benzediği, Eğribozlu olduğu için Ârifâki derlerdi. Şeytana külâhı ters giydirir derecede ayyar, kallaş, pervâsız, her işe girer, cerrar, korkusuz, ayağına tez, üşenmez, türkçe ve rumcadan başka fransızca, ingilizce, almanca, italyanca gibi Avrupa lisanlarının bir çoğunu o lisanların ehli kadar dürüst ve serbest konuşmağa kadir, lâfzen, kandırma kuvvetine mâlik, elhâsıl emsâli nâdir, nevi şahsına münhasır bir adamdı.

«Ârifâki aslında ne gazeteciydi, ne memurdu, ne bir şey.. Adetâ bir serseriydi. Mesleği mesleksizlik, düşüncesi çıkarıydı. Daima pusuda fırsat bekler, aldatıp ağına düşürdüklerini kendine esir, isterse kahır ve tedmir ederdi. İndinde mukaddesat, din, milliyet, insaniyet, ırz, namus, vatan, aile birer müphem nokta idi, âlemde mukaddes bildiği tek şey para idi. Ekser teşebbüslerinde muvaffak dahi olursa da eline geçirdiği paraları kumarda telef ettiğinden müddeti ömründe refah ve rahat, huzur görmemiştir.

«Gazetecilik şöylece âdi işlerindendi. Ne zaman işsiz kalacak, yahut parası çok aklı az bir gazete budalası ele geçirecek olsa muvakkat bir müddet için gazetecilik ederdi. Bu kabil adamlardan ve Rumeli muhacirlerinden S*** Bey namında zengin birini yakalar; sahibi imtiyazı olduğu Musavver Medeniyeti Avrupanın en muteber İllustrasyonları tarzında ve sertabib Mavroyani Paşanın himayesi altında olarak nşredeceğini ve Paşanın nüfuzu sâyesinde buna gerek İstanbulda gerek taşrada büyük küçük ne kadar memur varsa cümlesi abone olacağından lâakal yirmi bin nüsha basıp satması ve bu yüzden pek çok para kazanması muhakkak olup her ne kadar gazete ve matbaanın muhtaç olduğu masarifi iptidaiyeyi Paşa deruhte etmiş ise de kendisinin asıl emeli Babıâli Caddesinde bir kıraathâne, mükemmel bir birahâne ve lokanta küşad ederek Sirkeci İstasyonu civarındaki birahânelere devam eden şimendöfer memurin ve müstahdemlerini kâmilen oraya celbetmek olduğundan elde beş altı yüz lira kadar bir para olsa bu emelin de husule geleceğini ve bunun gazete çıkarmaktan daha kârlı bulunduğunu, muhatabının ağzının sularını akıtarak ballandıra ballandıra söyler. Biçâre safdil S*** Bey biraz teemmüle bile lüzum görmeksizin kendisi de şerik olmak şartiyle dört yüz lira verir. Ertesi günden itibaren işe girişilir. Bu kıraathâneye, daha doğrusu birahâneye «Şark Kıraathâne ve Lokantası» namı verilir. Hattâ bu isim fransızca olarak kapının önündeki kaldırıma da yazdırılır. Birahane yapıladursun, Ârifâkinin Musavver Medeniyeti, serlevhası altında «Sertabibi Hazreti Şehriyari Devletlû Mavroyani Paşa Hazretlerinin tahti

مدنيت

١٢٩١

(صاحب امتيازى محمد عارف افندى)

(محل ادارەسى باب عاليدە وزير جادەسندەدر)

(نومرو ٤٦)

(ادارە مأمورى لطفى افندى)

(مطبعەسى باب عالى وزير جادەسندەدر)

(نومرو ٢٥)

جمعە كونلرى صباحلين نشر اولنور

سنە ١ (٢٠ رمضان) (بر نسخەسى) (١٨ تشرين اول) دفعە ٤

(١٠٠ پارە)

* اشبو غزتەنك برسنەلكى بر عثمانلو ليراسىدر طشرەلردن مشترى اولنلر اسپانلر پوستە اجرتنى تاديە ايدەجكلردر *

* اعلانات عادية اهون فيئات ايلە طبع اولنەجق وقومپانيە اعلاناتى يكرمى سطردن اشاغى اولديغى حالدە بريكرمى ميلك مجيديەيە ورسملى اعلانات اوتوز غروشە باصيلەجقدر *

* معارف وادبيا تە دائر مواد طرفرە كوندرلديكى حالدە صاحبنك اختيارينە كورە با امضا و بلا امضا مجانا نشر اولنەجقدر *

(ترجمۀ حال صحيفە ٢٥) (دولتلو نجابتلو يوسف عزالدين افندى حضرتلرى) بك اوغلندە چيقان فرانسز غزتەلرندن النمشدر

شهزادۀ عالى تبار دولتلو نجابتلو يوسف عزالدين افندى حضرتلرى

يوسف عزالدين افندى حضرتلرى بيك ايكى يوز يتمش درت سنەسى صفر الخيرندە پيرايە بخشاى عالم شهود اولمش اولوب قاعد مقام معلاى خلافت سلطان عبد العزيز خان افندمز حضرتلرينك ارشد اولاد امجادلريدر .

ذات حضرت خلافتپناهى

Ârifâkinin Pertevniyal Vâlidesultana elli altına sattığı Medeniyet Mecmuasının 4 numaralı nüshası

himâyeti celîlelerinde» ibaresini muhtevi olduğu halde neşredilir. Mavroyani Paşa böyle bilmediği, asla münasebeti olmadığı bir adam tarafından kendi himâyesi altında bir gezete çıkarıldığını haber alınca, sûreti mahsusada Babıâliye müracaat eder, verilen emir üzerine Zaptiye Nezâreti tarafından nüshaların toplatılmasiyle beraber Ârifâkinin taharrisine başlanır. İşin böyle bir neticeye varması, zaten Ârifâkinin plânındandı; arandığını haberalır almaz S*** Beyi bulur, vakayı haber verdikten sonra der ki:

— Bu işte büyük bir yanlışlık var.. Her halde ben gider hatayı tashih ederim, lâkin hükûmetin, bâhusus Zaptiye Nezaretinin hali malûm, bir günde iş olup bitmez, ihtimal ki beni tevkif ederler, işte bunun için korkarım ki şâyet sizin benimle şerik olduğunuz haber alınmışsa sizi de celb ve tevkife kalkışırlar; vâkıa işte bir yanlışlık olduğu anlaşıldıktan sonra serbest kalacağız amma, ihtiyaten birkaç gün kadar evden dışarı çıkmamanız münasiptir, siz şimdi doğru eve gidiniz, ben gelmeyince, yahut bir haber göndermeyince bir tarafa çıkmayınız.

«Zavallı S*** Bey ömründe böyle şeyler başına gelmemiş olduğundan korkusundan heyecan ve ıztıraba düşerek doğru evine gider, kapanır. Ârifâki ise aldığı dört yüz liradan - birahâne için sarfeylediği beş on altınını tenzilinden sonra - kalan para ile evvelce mübayaa olunup bir yoluyla Galataya götürüp sattığı birahâne eşyasının tutarını da cebine indirerek sırra kadem basar.

«1298 (M. 1882) tarihinde Sakızda büyük bir zelzele vukubulmuş, nüfusça, binaca müthiş telefat ve hasaratı mucip olmuştu. Bu felâket haberi İstanbulda şayi olunca, iyi, fena her halden, her vakadan mutlaka kendisi için bir menfaat hissesi arayıp bulmak itiyadında olan Ârifâki meydana çıkarak İbret gazetesi sahibi imtiyazı olup ayyarlıkta pek de kendisinden aşağı kalmayan Aleksan Sarafyanı bulur. Derhal ittifak ederler, evvel emirde ellerine biraz para geçirilir, bununla Beyoğlunda münasip bir mahal tedarik ve teftiş ile kâtip, muhasip, veznedar, odacı falan namına üç kişi yerleştirirler ve her ne lâzım ise mükemmelen tertip ettikten ve kendilerine son derecede çekidüzen verdikten sonra doğru Yunan Sefarethanesine giderler, Sefire çıkarlar. Ârif, evvelâ anadili olan rumca olarak sefire kendisini, Sakız zelzele felâketzedeleri için iane toplamak niyetiyle Rum ve Yunan zenginlerinden falan ve falan zatlar tarafından teşkil olunan cemiyetin müdürü, Aleksanı da kâtibi umumisi olmak üzere prezanta eder, sonra Sakız adası halkının tamamen Rum unsurundan ibaret olduğuna ve bunlara muavenet insaniyet hissinden olmaktan ziyade millettaşlık ve bilhassa Yunanlılık menfaatleri iktizasından bulunduğuna dair Seferin millî hislerini okşayacak surette bir nutuk irad ederek Aleksanın yanında bulunan gayet mükellef, müzeyyen bir defteri, ki, sahiflerinin başları cemiyet mühürleriyle mühürlenmiştir, takdim eder. Sefir kendi için beşyüz frank kayıt ve imza etmekle beraber sefaret memurlarının kâffesini iane vermeğe dâvet eder. Derhal bir iki bin frank toplanır, Ârifâkiye teslim olunur.

Ârifâki de cemiyetin mührü resmisiyle mühürlenmiş ve matbu makbuzları imzalıyarak verir, paraları cebine indirir Bunlar oradan çıktıktan sonra ne kadar sefarethâne varsa cümlesine bu yolda müracaat ederler. Elhasıl o gün akşama kadar sefarethâneleri ve ertesi günü Beyoğlunda yerli, ecnebi birok bankaları ve ticarethâneleri ve belli başlı zenginleri birer birer dolaşarak iki gün içinde pek büyük bir para toplarlar. Üçüncü günü Beyoğlu gazetelerinin cemiyetten uzun uzadıya bahsetmeleri asla bundan haberdar olmıyan hükûmetin nazarı dikkatini celbeder; tahkikata girişilir. Tahkikat ve taharriyat devam ededursun, bunlar tebdili kıyafetle vapura atlıyarak, galiba, biri Kıbrısta, biri de Mısırda soluğu alırlar.

«Musavver Medeniyeti ilk çıkardığı zaman gazeteye Şehzade Yusuf İzzeddin Efendinin resmini koyar, Gazetenin çıktığı gün beş on nüsha alıp saraya götürmek üzere köprüden geçtiği sırada tesadüfen Valide Pertevniyal Sultanın arabasının geldiğini görür görmez derhal bir nüsha alıp arabaya doğru seğirtir ve gazeteyi açıp elinde tutmak suretiyle resmi gösterir. Valide Sultan torununun resmini görünce arabayı durdurarak uzatılan gazeteyi alır, elli lira ihsan ile beraber yarın bunlardan bir kaç nüsha alıp saraya getirmesini emreder. Ârifâki gerisin geriye matbaaya dönerek âlâ kâğıt üzerine beş on nüsha daha

bastırır, ertesi günü götürüp takdim eder. Bu nüshalardan biri Sultan Abdülâzize, biri Şehzade Yusuf İzeddin Efendiye, geri kalanları da Haremi Hümâyunun ileri gelenlerine dağıtılır; Padişah ile oğlu yüzer, Valide Sultan tekrar elli lira, diğerleri de münasip miktar para verirler. Ertesi günü ortakları, Ârifâkiden kendi hisselerine düşen paraları istediklerinde:

— Ha! Gerçek.. Size haber vermeği unuttum... İyi ki hatırıma getirdiniz, saraya mahsus nüshaları götürüp takdim ettim, o gün bir şey zuhur etmedi. Dün yine gittiğim halde boşa çıktıktan maada bu kadar da masraf ettim! diye on para vermedikten başka araba, kayık falan ücreti olmak üzere üste para ister».

Faik Reşad Bey merhumun anlattıklarında daha ziyade bir masal çeşnisi olmakla beraber, Ârifâkinin, İstanbul tarihinde eşine az rastlanır bir sîmâ olduğu muhakkaktır.

ÂRİF EFENDİ (Yesârizâde) — Geçen asrın namlı müzehhib ve mücellidlerinden; asrın hoşsohbet simalarından biri olarak da meşhurdur; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı. (H. 1280) 1863 de öldü.

Bibl. : Hat ve Hattâtin

ÂRİF EFENDİNİN ZEVCESİ HANIM — Hicrî 1233 (M. 1817) de İstanbulda büyük bir rezaletin kahramanı olmuş ilmiye kibarından bir Hanım Efendidir; babası meşhur Mekki Efendidir; kocası da bu tarihte Mekke pâyeli ulemadan Muradzâde Mehmed Ârif Efendidir. Ârif Efendi zevcesi hanım, yine devrin kibar ulemasından Vasıf Efendinin kızı Züleyha hanımı sever, iki kadın arasında çirkin bir münasebet başlar, Ârif Efendi zevcesi bu münasebete cariyelerinden bir kızı da teşrik etmek ister, kız muhalefet edince, başını traş ettirip Üsküdarda Miskinler Tekkesindeki cüzamlılar arasına attırır. Bu zulüm ve gadir şuyu bularak devrin hükümdarı İkinci Mahmuda kadar akseder, Padişah gazaba gelip Ârif Efendi ile zevcesini Tekirdağına, Vasıf Efendi kızı Züleyha Hanımı da Mihalıca sürdürtür; kadınlar yaptıklarına pişman olup tövbe ve istiğfar ederler, araya akrabaları olan devrin kibar uleması şefaatçı olarak girerler ve padişahtan bir af fermanı almağa muvaffak olurlar.

Bibl. : Şânizâde Târihi.

ARİFEFENDİ SOKAĞI — Fatih kazasının Karagümrük nahiyesinin Beyceğiz mahallesi sokaklarındandır; Sarayağası Caddesiyle Cemal Sokağı arasında doksan derecelik bir zaviye teşkil eden dirsekli cadde denilecek kadar geniş bir toprak sokaktır, evleri ahşap, hemen hepsi bahçeli, hali vakti yerinde aile meskenleridir. (Nisan 1946).

Bibl. : REK, Gezi Notu.

ARİFE SOKAĞI — Beşiktaş kazası, merkez nahiyesi, Abbasağa mahallesi sokaklarından; Kasapkâmil ve Rebab sokakları arasında, üç araba genişliğinde bir toprak sokaktır. Kasabkâmil Sokağından yüründüğüne göre, sağ tarafta dört katlı bir ev ve yanında bir arsa; sol tarafta; iki katlı kâgir ev, teneke havâle ile çevrilmiş bir bahçe, yanında iki katlı daha iyice bir ev ve üç katlı ahşap bir ev vardır ve hepsi orta halli Türk aileleri ile meskûndur; kayda değer bir hususiyeti yoktur.

Bibl. : İsmail Ersevim, Gezi Notu.

ÂRİF HİKMET BEY (Hersekli) — Geçen asır sonlarının seçkin hâkimlerinden ve Dîvan şiirinin son büyük şöhretlerinden; (H. 1255) 1839 da Mostrada doğdu; babası Zülfikar Nafiz Paşadır. On bir yaşında iken dedesi İstolcalı Ali Paşanın inhası ile Timarlı süvari Miralaylığı tevcih olundu. Evvelâ babasının, sonra dedesinin ölümü üzerine Hersekten Bosnaya naklettiler. (H. 1270) 1854 de İstanbula geldiler ki Ârif Hikmet Bey o sırada on beş yaşlarında kadardı. (H. 1272) 1856 de Sadaret Mektubî kalemine intisab etti. (H. 1285) 1868 de, Cevdet Paşanın himayesiyle Divanı Ahkâmı Adliye Muhakematı Cezayie Zabıt kâtipliğine tâyin edilerek adliye mesleğine geçti.

Hersekli Ârif Hikmet Bey (Resim: Nezih)

Hüdavendigâr, Manastır, Kastamoni, Adana, Cezairi Bahri Sefid vilâyetleri Bidayet mahkemesi Hukuk Dairesi riyasetlerinde bulundu. (H. 1315) 1897 de Adliye Nazırı Ab-

durrahman Paşa tarafından İstinaf mahkemesi âzalığına, 1900 de İstinaf Hukuk Reisliğine, 1901 de Temyiz mahkemesi âzalığına tâyin olundu. 1903 de, Şehzâdebaşında kira ile oturduğu evde vefat etti. Kabri Topkapı mezarlığındadır.

Divânı, Âsarı Müfide Kütüphânesi tarafından Matbaai Âmirede basılmıştır. Büyük biyograf Mahmud Kemal İnal, «Son Asır Türk Şairleri» nde, Hersekli Ârif Hikmet Beyi pek canlı tasvir ediyor:

«Bu zat, mebdei neş'etindenberi pek çok eâzın ile hembezm olmuş, her işittiğini zabtetmiş, haiz olduğu nufuzu nazarla hakaiki kevniye ve şuunatı dehriyeyi tetkik etmiş, bir çok seyahat etmiş, her vâdiye sapmış, meyhanelerde oturmuş, camilerde, tekkelerde yatmış bir zaman âşık, nâlegâr olmuş, gül yüzlü dilberlerle demgüzâr olmuş, bübül gibi feryâd etmiş, feryâdından istimdat etmiş, Hubbi ezelinin, aşkı hakikînin ne olduğunu anlamağa çalışmış, erbabı seyrü sülûk ile düşmüş kalkmış, birçok esrara vâkıf olmuş, savmealarda çileye soyunan çilekârlar gibi mükerreren âlemden tecerrüd etmiş, germü serdigörmüş geçirmiş, sadematı dehriyeye göğüs germiş, bin derde uğramış, deryayi mevvac gibi hurûşan olmuş, nar dağlar gibi feverân etmiş, elhasıl bin türlü muamelâtı tasfiye gördükten sonra nihayet zeri hâlisül ayar gibi mevkii itibare çıkmış ârifi hikmet olmuş. Fazaili insaniyede «nevi şahsına münhasır ada» unvanını kazanmak, ticarethanei kâinatta pek büyük bir kazançtır ki Hikmet de bu unvanı kazanmış olan zevatı nadiredendir».

Üstad, büyük adamın hayatı ve edebî mesleği hakkında da şu malûmatı veriyor:

«Bu büyük adamın bir meziyeti de muhayyirül ukul olan kuvvei hafızası idi. Kırk sene evvel hıfzettiği uzun bir manzumeyi hatâ etmeksizin serâpâ okurdu. Türkün, Arabın en güzel şiirleri, efadılı ümmetin en mühim sözleri mahfuzu idi. Acemin şiirlerini, zemin ve zaman icabettikçe kemali talâkatla okurdu.

«Şiirde mesleki muhtarı Nailîi Kadîm tarzı olduğunu her vakit söylerdi. O vadide pek güzel şiirler söylemiştir. Nesri selis ve metin idi. Nazmen ve nesren istediği ve istenildiği gibi yazmağa muktedirdi. Edebiyatımızı en iyi bilenlerin en ileri gelenlerinden idi. Edebiyata dair mülâhazaları, ders-i edeb addolunurdu.

«1277 senes sonlarında müşarünileyh Lâlelide Çukurçeşmede mukim olduğu hanede bir encümeni şûera teşkil olunmuştu. Encümen her salı günü in'ikat ederdi. Şeyh Osman Şems Efendi, Namık Kemal Bey, Ziya Paşa, Kâzım Paşa, Lebib Efendi gibi efahımı üdeba o encümeni danişin havassı âzâsından oldukları gibi Manastırlı Hoca Nailî Efendi, Hâlet Bey, Recaizâde Celâl Bey gibi erbabı sühan da encümene devam ederlerdi. Bu encümende, âzanın bir hafta tanzim ettikleri nefais-i eş'arı, Kemal Bey okurdu. Encümen bir sene muntazaman devam etti. Encümenin faziletbanei Hikmette tesis, müşarünileyhin o devirde ser kafile-i bülega olduğuna bürhanı beliğdir. Namık Kemal Bey merhum, Hikmeti makamı üstadiyette tutarak tevkıratı mahsusada bulunduğunu o zamana yetişenler bilirler. Bezm-i Hikmet — her türlü tâbirle — bezm-i irfan idi. Orada herkes meşrebine göre safayâb olur, derecei istidadına göre istifade ederdi. En mühim mebahis, en lâtif fıkralar, en ruh nevaz eş'ar o mahfili edebde işitilirdi. Hikmetin sözlerinde tekrar nadiren vuku bulurdu. Tafsili icmal eder, sâmi'leri sıkmazdı. Huzuru, en mağmum adamlara inbisat verirdi. Kuvvei müfekkiresi, talâkati lisaniyesi hayret bahşi ukul idi. Ne zaman arzu etse en ciddî mebahisi âliyeden en tuhaf mevaddı hezlengize kadar söz söyler, istenildiği yolda fıkralar, menkıbeler, bahisler tertip ve tasni edebilirdi. O kadar kudreti beyana malikti ki isterse muhatabını güldürür, isterse ağlatırdı. Cahillerle ihtilâttan sıkılır ve sakınırdı. İrfandan mahrum olanları insan saymazdı. Lâubali meşreb ve deryadil olduğu halde ehemmiyetsiz bir söze, bir hale ehemmiyet verir, muhatabını haşlardı.

«Rütbeye, mansıba asla kulak asmazdı. Halini beğenmediği adamlar en âli tabakalarda bulunsalar da yüz vermez, riayet etmezdi. Kimseden ürkmezdi, herkes ondan ürkerdi. Sevdiğini cidden sever, sevmediğini sever gibi görünmezdi. Tab'an hür olduğu için her ferde baş eğmezdi. Lâimin levminden, zalimin tasallududan ihtiraz etmezdi. Herkesin, dilsizler gibi, birbirine işaretle anlattıkları korkunç maddeleri, alenen söylemekten sakınmazdı. «Müslümanlık, hak yolunda kahra-

manlıktır» derdi. Vazifei resmiyede pek ziyade müstakim ve hakperest idi. Hukuktaki malûmatı gibi hukuku ibadı sıyanetteki gayreti de meslekdaşlarının müsellemidir. Bazı erbabı kalemin «Âsar-ı muzirre» neşriyle itham ve «Sâî bilfesad» namiyle mahkemeye izam olunarak badel muhakeme nefiylerine karar verilmesi üzerine keyfiyet mahkemei temyiz ceza dairesinde tetkik edildiği sırada Ârif Hikmet muvakkaten o mahkemede bulundurulduğundan kararı vâkıa itiraz eder ve der ki: «Bir kaatili mahkûm etmek için âleti katli görmek lâzım geldiği gibi nefyine hükmedilen müfsidin âleti fesadını görmek icabeder.

«Âsar-ı muzırre» ne imiş, ortaya konsun, görelim, yegân yegân tetkik edelim, sahibinin «Sâî bilfesad» olduğuna kanaati vicdaniye hâsıl edelim, ondan sonra bir hüküm verelim. Amma efendim böyle körü körüne hüküm olmaz. Ahkem-ül-hâkimin bizden sorar». «Âzayı mahkeme erbabı namustan oldukları halde bizzarure hikmetin kelâmını işitmemiş gibi davranır. Hikmet, ayni sözleri kemali talâkat ve metanet ile tekrar edince âzadan biri: «Canım bey, âsar-ı muzırre denilen verakpareler tetkik edilip de muzır olmadığı tebeyyün etse bu hakikati kim ortaya koyacak, acaba o yiğit nerede? der. Hikmet de zade-i tab'ı olan:

Anılmaz oldu icabat-ı hürriyet mehakimde
Esaret hükmünü icra meğer hukkâme düşmüştür

beytini okuyarak, ehli zamana lânethan olarak mahkemeden çıkar.

«Ruh-i kâinat sallallahü aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretlerinin ismi mukaddesleri zikrolundukça kıyam ve semâ eder, can-ü dilden arzı tâzimat eylerdi. Âlem-i insaniyetin veliyyi nimeti yegânesi olan Nebiyyi Azimişşanı, başka suretle görür, başka türlü bilirdi.

Ârif Hikmet, tasavvuf meslek-i âlisine müntesib idi. Her şeyi başka surette görür, her sözü, her nağmeyi başka surette dinlerdi. Bu mesleki âlinin eazimi arasında en ziyade İbni Arabiyi tebcil ederdi. Sofiyûn içinde hakayiki diniyeyi, en ziyade hazretin anladığını, kendi de o mihri kemalden istifade ettiğini aleddevam söylerdi.

«Haysiyeti zatiye erbabındandı. Herkes hürmet ederdi. Bulunduğu meclislerde söz, kendinde kalırdı. O, söylerdi, huzzar dinlerdi.

«Vaktiyle hanesini, meyhane haline koyan sarhoşlardan olduğu halde son zamanlarda işreti terketti. Esasen sahibül itikad idi. Erbabı îmana hürmet ve îmansızlara hakaret ederdi.

«1320 senesi Ramazanında boğazında bir maraz zuhur etti ve bunun seretân olduğu bilâhare anlaşıldı. Ölümünden evvel validesinin yanına gömülmesini vasiyet etti».

ÂRİF HİKMET BEY (Seyyid Ahmed) — On dokuzuncu asır âlim ve şairlerinden; Osmanlı Şeyhülislâmlarının yüz beşincisi; (H. 1201) 1786 da İstanbulda doğdu; babası kibar ulemadan Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmiş Malatyalı İbrahim İsmet Beydir; on yaşında iken müderrislik pâyesi almış, (H. (1236) 1820 de Mısır kadısı, üç sene sonra Medinei Münevvere kadısı olmuş, (H. 1242) 1826 da İstanbul pâyesi almış, (H. 1244) 1828 de bilfiil İstanbul kadısı tâyin edildiği halde kabul etmemiş, (H. 1245) 1829 da Rumeli nüfus tahririne memur edilmiş, (H. 1246) 1830 da nakıbül-eşraf tüyin edilmiş, (H. 1249) 1833 de Anadolu Kasazkerliği pâyesi, (H. 1254) 1838 de Rumeli Kazaskerliği pâyesi almış, (H. 1255) 1839 da Meclisi Vâlâyi ahkâmı Adliye âzası olmuş, (H. 1256) 1840 da Tanzimatı Hayriye usulünün tatbikini teftiş vazifesiyle Rumeliye gönderilmiş, dönüşünde Şûrayi askerî âzası olmuş, (H. 1262) 1846 da Mekkizâde Mustafa Âsım Efendinin ölümü üzerine Şeyhülislâm olmuştur.

İlmiye mesleğinin bu en yüksek makamında yedi buçuk yıl kadar kalan Ârif Hikmet Bey, bir rivayete göre Mısır Valiliğinin veraset nizamı üzerinde Mustafa Reşid Paşa ile aralarında bir ihtilâf çıktığından, istifaya mecbur olmuştu. Şuarâ tezkeresi sahibi Fatin Efendi onun Meşihattan ayrılışını:

Kendi istifâ idüb olmuş idi uzlet nişin
Yok iken ilmü hünerde zâtine mislü bedel

beytiyle tesbit ediyor. Âli Paşa ile hiç bir zaman sevişememesi, anlaşamaması yüzünden de, bu vezirin nüfuzu karşısında ölümüne kadar münzevi bir hayat sürdü. (16 Şaban 1275) 21 Mart 1859 da öldü; Üsküdarda Nuhkuyusundaki aile mezarlığına gömüldü. Aşağıdaki tarih, Tırnakçızâde Ziver Beyindir:

Düştü dehrin bir sütunu yine bu târihte
«Oldu Hikmet Beyefendi rehveri sûyi beka»

Muasırları tarafından bir ahlâk ve fazilet örneği olarak tanınmıştı. Evi, daima bir edebî mahfel olmuştu; meclisinin müdavimlerinden ve zamanının seçkin ulemasından Seyfeddin Efendi: «Meclisi cennetten nümune idi, erbabı kemal ekseriyetle geceleri o mecliste toplanarak pek mühim mübahasatı ilmiye cereyan ederdi, huzura gayet nefîs çörekler ikram olunurdu» dermiş. Gayet afif ve müstakim idi, fukaraperver ve cömertti; Kudüs kadılığı sırasında, ki henüz otuz yaşlarında idi, bu şehir halkının fakrü zarureti karşısında derin bir teessür duymuş, erbabı maslahata hiç bir ücret almadan sened vereceğini ilân ettirmiş, makamına müracaat edenlerin kalabalığı karşısında da, kaldıkça sarfolunan kâğıda para yetiştirebilmek için İstanbulda babasından kalan yalıyı satmıştı.

Ömrü boyunca, servetinin büyük kısmını kitaba vermiş, nadide eserlerden mürekkep gayet kıymetli bir kütüphane vücuda getirmişti. Fakat ne kadar yazıktır ki kitaplarının mühim bir kısmı Medinede tesis ettiği kütüphaneye gönderilmiş ve bugün hudutlarımızın dışında kalmıştır; geri kalanı da, varisi olan biraderi Abdullah Refet Beyin oğlu İzet Beyin (H. 1317) 1889 da ölümü üzerine Sahaflarda müzayede ile satılarak dağılmıştır. Müzayedeye son günde yetişen büyük biyograf Mahmud Kemal İnal: «Müşarünileyhin kütüphanesindeki kitapların ne kadar kıymettar ve nadide olduğunu (satın aldığım kütüphanesinin fihrist defteri) ve âdî kâğıt parçası pahasına sasatıldığı haber verilen bir kaç sandık dolusu evrakın ehemmiyetini satın aldığım iki torba muhteviyatından anladım» diyor.

Kendi eserlerine gelince, başta divanı gelir. Profesör Fuad Köprülünün kıymet ölçüsü ile, Ârif Hikmet Bey «vezin ve lisan itibariyle düzgün ve bediî kıymeti haiz» şiirler yazmıştır.

Diğer eserleri de şunlardır.

Tezkirei şuara, Hicrî 1252 yılına kadar yetişen iki yüz on şairin birkaç satırla gayet muhtasar hal tercemeleridir; müsvedde halindedir, bir nüshası Fatih Millet kütüphanesindedir.

Mecmûat-ut terâcim, Arabcadır, bin yüzotuz dört zatın muhtasar hal tercemelerinden mürekkep bir eserdir; gayri matbudur. Bir nüshası Fatih Millet kütüphanesindedir.

Keşf-iz-zunun zeyli; müsvedde halinde bırakılmış, büyük bir kısmı Bağdatlı İsmail Paşaya geçmiştir.

Hulâsatül Makamat fi Mecalisil Mükâlemat; babası İsmet Beyin iştirâk ettiği siyasî konuşmalarda tanzim edilen muahede suretlerinden mürekkep bir eserdir ki babasının emriyle tanzim etmiştir.

Ârif Hikmet Bey, Nuhkuyusunda aile mezarlığı önünde, tramvay caddesine nazır muazzam bir de Sebil inşa ettirmiştir ki devrinin en güzel eserlerinden biridir.

Eskiden her sene, Ramazanın on beşinde Hıraki Saadet ziyaretinde destimallar dağıtılırdı ki, etrafına güzel bir talik hat ile yazılmış olan şu kıt'a, Ârif Hikmet Beyindir:

Hırkai Hazreti Fahri Rusule
Atlasi çerh olamaz pâyendaz
Yüz sürüb zeyline takbil ederek
Kıl şefii ümeme arzı niyâz

ki, yine İstanbul âdetlerindendir, kibar ve ricalden hakkın rahmetine kavuşanlar, gasledildikten sonra göğüslerine büu destimallerden bir tane konulduktan sonra tekfin edilirdi.

Bibl.: İslâm-Türk Ansiklopedi; İlmiye Salnâmesi.

ÂRİF HİKMET SOKAĞI — Beyoğlu İlçesinin, Kasımpaşa Bucağının, Bedrettin Mahallesi sokaklarından, 1934 Belediye Şehir Rehberinde kaydı olmayıp bu adı sadece sokak levhasından öğreniyoruz;
kak levhesından öğreniyoruz; bu rehberin 16 numaralı haritasında isimsiz bir aralık sokak olarak gösterilmiştir.

Halk ağzındaki eski adı «Eski tekke arkası sokağı» dır. Şişhaneden Kasımpaşaya inerken Evliya Çelebi Caddesinin sol tarafına rastlar. Kaptanpaşa çıplağı sokağı ile salâhü uşşakî ve Bedrettin Tekkesi sokaklarının kesiştiği nokta arasında bir aralık sokaktır.

Kaptanpaşa çıplağı sokağından yürününce dört beş adım genişlikte, kabataş döşeli olup sağ başı arsa, sol başında da kulûbemsi kapalı bir dükkân vardır. Sokağın sağ tarafında Bedrettin tekkesinden kalan arsa bulunmaktadır. Evleri ikisi kârgir geri kalanı birer, ikişer, üçer katlı fakir ailelerin barındığı meskenlerdir. (Nisan 1959).

Hakkı Göktürk

ÂRİFİ BEY — Elli yıl kadar evvelki İstanbulun meşhur simalarından; Galatasaray

cimnastik muallimi ve idmancılar şeyhi meşhur Faik Hocanın biraderi; genç yaşında gecesini gündüzünü felsefe kitapları okumağa hasretmiş, «fikrime yepyeni metodlar, nazariyeler doğacak. Felsefede büyük bir inkılâp yapacağım» diye tutturmuştu. Hısım akraba, eş dostla hiç temas etmez, odasına çekilip yapayalnız düşüncelere dalar, bazı akşamlar Beyoğluna kadar yayan çıkarak, bir yere girmeden, bir yerde oturmadan, kimse ile bir tek lâf etmeden babasının konağına dönerdi. O konak, şimdi Vatan Matbaası ve idarehanesinin bulunduğu binadır.

Sermed Muhtar Alus

ÂRİFİ EFENDİ (İshakzâde Mehmed) — On sekizinci asır ulemasından ve seçkin tâlik hattatlarından; İshakzâde Mehmed Zuhuri Efendinin oğlu olup yazıyı babasından öğrenmiştir. (H. 1121) 1709 da Anadoluhisarındaki yalısında mâzulen otururken ölmüş, Göksu mezarlığına defnedilmiştir. Şiir ile de uğraşmıştır; aşağıdaki beyit kendisinindir:

İhâta itti teni zerdimi sirişki keder
Meyâni cûyde kaldım misâli neylûfer

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin

ÂRİFİ HÜSEYİN ÇELEBİ — On altıncı asır mutasavvıf ve şairlerinden; Hazinei Âmire kaleminde kâtiplik ederken Hacce gitmiş, Şeyh İbrahim Gülşeniye intisab etmiştir. Aşağıdaki beyitler, şiirinden Lâtifi tezkiresinde görülen örneklerdir:

Ayni ârifde vücudi eşya
Görünür cümle ki nakşi filmâ
* **Daği elem melûline bağ içre lâleler**
Def'i melâl deyu sunar piyaleler
* **Nasihat eylediğimce arakriz olmaz hûyindir**
Sakın incinme kim cânâ meramım âbi rûyindir.

ÂRİFİN KAHVESİ — Asrımızın başlarında, Divanyolunda, Büyükşehrin en namlı kahvehanelerinden biri idi ki; bu satırların yazıldığı sırada, Sıhhat Müzesinin karşısına düşer, yerinde kış mevsimlerinde, ya mükemmel bir incesaz veya meddah, yahut karagöz bulunurdu.

Resmî dairelere yakınlığı dolayısiyle kalemlerde müdür, müdür muavini, başkâtip, mümeyyiz gibi yüksekçe pâyeli kâtip beyler pek rağbet ederlerdi. Mütareke senelerinde İstanbula akın eden Beyaz Ruslar İstanbul yakasında ilk barı orada açtılar. Haraşolara servis, konsomasyon, dans yaptırdılar. Tombala, karafatma yarışları ile çok kimseyi soyup soğana çevirdiler.

Sermed Muhtar Alus

ÂRİFİ PAŞA (Ahmed) — Devlet adamı, diplomat; 1830 da İstanbulda doğdu; elçiliklerde ve Hariciye Nazırlığında bulunmuş Şekib Paşanın oğludur; büyük bir imparatorluğun diplomasi hayatına karışmış bir ailenin evlâdına lâyık tahsil ve terbiye ile yetiştirilmiş ve henüz ondört onbeş yaşlarında Divani Hümâyun kalemine çirağ edilerek memuriyet hayatına atılmıştır; devrin an'anesince «Ârifi» mahlası kendisine bu kalemde verilmiş ve pek çabuk asıl adı unutuluvermiştir. 17-18 yaşlarında Viyana Elçiliği kâtipliğine tâyin edilmiştir; 1849 da İstanbula çağırılarak Babıâli Terceme odasına tâyin edilmiş, altı sene bu mühim büronun en faal bir uzvu olmuş, 1855 de Âmedi kalemine nakledilmi, ayni yıl içinde toplanan Paris Kongresine de, Türkiyeyi temsil eden heyetin reisi Âli Paşanın Başkâtibi olarak iştirâk etmiştir; burada bu seçkin diplomatın itimadını kazanmış, Paris dönüşünde Babıâli Baştercümanlığına tâyin edilmiş, rütbesi yükseltilerek Âli Paşayı istihlâf eden Mahmud Nedim Paşanın ancak on bir ay süren sadaretinde ise istikrara alışmış mizacının tamamen aksine altı memuriyet değiştirmiş. Hariciye Müsteşarlığına, on beş gün sonra eski vazifesine, iki gün sonra Tophane Müsteşarlığına, ayni yıl içinde İcra Reisliğine nakledilmiş, Mahmud Nedim Paşanın azlinin tezine de (1872), Viyana Büyük Elçiliğine tâyin edilmiştir. Fakat bir sene sonra padişah Abdülâzizin şahsî arzusiyle merkeze çağırılarak tekrar Devlet Baş Tercümanlığına, bir müddet sonra Hariciye Müsteşarlığına, az sonra da Hariciye Nazırlığına tâyin edilmiş ve itimadı şâhane Sadrâzam Hüseyin Avni Paşayı ürkütmüş, Âli Paşa mektebinden yetişmiş bir diplomatın Hariciye Nazırlığını hoş görmeyen Rus Sefiri ve kaba entrikacı General İgnatief'in tezviratı Sadrâzamın endişelerine

Ahmed Ârifi Paşa
(Resim: Nezih)

inzimam edince evvelâ Maarif Nazırlığına ve oradan Adliye Nazırlığına nakledilerek dış politikadan uzaklaştırılmış, sonra azledilmiş; üç ay sonra da ikinci defa olarak Viyana elçiliğine tâyin edilmek suretiyle İstanbuldan uzaklaştırılmıştır. Abdülâzize sadakati herkesin malûmu olduğundan bu hükümdarın hal' inde elçilikten azledilmiştir. Abdülhamidin cülûsu ve Meşrutiyetin ilânı üzerine, yeni kurulan Âyan Meclisine pâdişah tarafından tâyin edilen âzalardan biri de bu tecrübeli diplomat olmuştur. Doksan Üç Rus Harbinin başlagıcında ikinci defa olarak Hariciye Nezaretine getirilmiş, fakat, Anadoludaki mevziî muvaffakiyetlerden ve yine mevziî kalan parlak Plevne müdafaasından istifade edilerek, o devirde Avrupada birinci derecede söz sahibi Alamanya vasıtasiyle sulhe taraftar oluşu ve şahsî dostu olan Almanyanın İstanbul Sefiri delâletiyle tamamen şahsî ve mahremane olmak üzere Bismark'tan da istimzaçta bulunarak Almanya Başvekilinin de bu hususta muvafakatini temin etmesi, parlak bir diplomasi muvaffakiyeti olarak görülecek yerde bilâkis Saray ve Babıâli tarafından tasvib edilmiyerek Ârifî Paşa azledilmiş, evvelâ Paris Sefiri tâyin edilmiş, arkasından Sadrâzam Saffet uygun görüldüğünden Ârifi Paşa açıkta kalmış, Rus Harbinin sonuna kadar da Pariste ikameti tercih etmiştir. İstanbula 1879 da dönmüş, ehemmiyetsiz bir «Sicilli Ahval Komisyonu Reisliği» nden sonra da (9 Nisan 1296) Tunuslu Hayreddin Paşa yerine Sadaretin Başvekilliğe çevrildiği bu devirde Başvekil tâyin edilmiştir. Fakat üç ay sonra, Mahmud Nedim Paşayı Dahiliye Nezaretine tâyin etmek isteyen İkinci Abdülhamidin arzusu muhalefeti üzerine yerini Said Paşaya bırakmağa mecbur olmuştur. Bundan sonra Şûrayı Devlet Reisliğinde, üçüncü defa olarak Viyana Elçiliğinde, üçüncü defa olarak Hariciye Nazırlığında bulunmuş, azlinden sonra inzivaya çekilmiş, sadaret teklif edilmek üzere Saraya davetinde sıhhatçe pek düşkün görüldüğünden sadece bu dâvete mâna vermek için Meclisi Hâs âzalığına tâyin edilmiş, fakat bir defa dahi mecliste bulunamayıp bir ay sonra ölmüştür. Kabri Eyyubtadır.

Viyana Elçiliklerinde bilhassa Bosna-Hersek meselesiyle, Başvekâletinde Kürd isyanı ve Yunan ve Karadağ hudutları işiyle meşgul olmuş, çoğu zaman köylüyü ezen Aşar usulünü âdil bir sistem ile sağlamağa çalışmıştı. İstanbulun elektrikle tenvirini düşünen ilk devlet adamı da Ârifi Paşa olmuştur. Vücud yapısı gösterişsiz, bünyesi nahif, gayet vakarlı, ciddî, arabca, farsca, fransızca ve almancayı anadili gibi konuşur ve yazar; türkçe elyazısı hattat denilecek kadar güzel, edib, zarif, gayet nazik, mücessem iffet ve namus bir devlet adamıydı. Aile hayatı mütevaziane ve devir geçim darlığı içinde geçmişti.

Bibl. : İslâm - Türk Ansiklopedisi, Zeki Pakalın.

ÂRİFİPAŞA SOKAĞI — Eminönü kazası, Alemdar nahiyesi, Mahmudpaşa mahallesi sokaklarından; Servilimescid sokağını, bu sokakla haç teşkil eden Tasvir sokağına kavis şeklinde birleştirilmiştir.

Servilimescid sokağından girip, doğu - batı yönünde ilerlendiğine göre, üç araba genişliğindeki kaba taş döşeli bozuk bir yoldur sağını bir kişilik bozuk taş kaldırımının ötesinde üç adam boyu duvar çevirir; duvara yakın, yerde dolmuş bir kör kuyu vardır. Solda beş katlı kâgir bir bina ile, dört katlı ahşap ev sokağın daraldığı yere kadar uzanıyor ve ayni tarafa doğru bir buçuk insan boyu taş duvar ile kıvrılıyor. Kıvrımdan itibaren beri tarafta da üç dört katlı beton ve taş evler vardır. Yolun Tasvir sokağına kavuştuğu yerde karşılıklı üçer katlı iki beton bina bulunuyor ki bilhassa sağdakinin tel örgülü zarif bir bahçesi var. Sokak, daha ziyade hali vakti yerinde Türk aileleriyle meskûndur. Bu notların tesbiti için geçilirken sokakta futbol oynayan çocukların katıksız argo ve küfriyat konuştukları işidilmiştir, ki, hazindir.

İsmail Ersevim

ÂRİF PAŞA (Ahmed) — Fen adamı - asker; İkinci Abdülmecid zamanında Liva rütbesiyle Hazinei Hassa Emlâk Hümâyun baş mühendisliğinde bulunarak pek çok hizmetler ifa etmiştir. Abdülmecid ve Abdülâzizin kurenâlık hizmetlerinde bulunan ve sonra istinaf mahkemesi âzası olan Emin Nihad Beyin oğludur. 1859 da Üsküdarda doğmuş iptidaî ve rüşdî tahsillerini Üsküdarda yaparak askerî İdâdide ve sonra da Harbiye mektebinde okumuş 1879 da sınıfının piyade barincisi olarak mülâzimi sanî çıkmıştır. Bu tarihten dört ay sonra harita almaktaki ihtisas ve kabiliyetine

binaen Hazinei Hassa Emlâki Hümâyun mühendisliğine tayin olunarak çalışmağa başlamış ve yavaş yavaş kurduğu güzel iş ve çalışma sistemleri sayesinde Cumhuriyetin ilânı ile millete intikal eden ve bugün «Millî Emlâk» dediğimiz ve tutarı milyarlarca lira kıymetindeki mühim bir servetin tesbit ve muhafazasında pek büyük bir himmet göstermiştir. Görülen iyi hizmet ve iktidarına binaen 1885 de Hazinei Hassa Baş mühendisliğine ve bir müddet sonra 1887 tarihinde Vilâyeti Hamse Emlâki Hümâyun Müfettişliğine, 1888 de bu memuriyete ilâve olarak Emlâki Hümâyun fahrî âzalığına tayin olunmuştur. 1907 de vefat ederek Karacaahmed aile kabristanına defnedilmiştir. Ahmed Ârif Paşa Abdülhamid devrinin değerli ve lekesiz tanınmış bir paşasıdır.

Ahmed Ârifi Paşa
(Resim: Nezih)

Birinci, İkinci Mecidî ve Üçüncü Osmanî nişanları ile altun liyakat, gümüş imtiyaz ve liyakat, Yunan muharebe madalyalarını ve ayrıca ihtira ve icadından dolayı da dört adet ihtirağ beratını hamil idi. İcadları arasında bilhassa ordu zabitanı için çadır ve karyola, bir masa, iki iskemle, sedye ve icabında zâbitin bütün eşyası ile birlikte kendisini de içine alarak göl veya derede bir kenardan diğer kenara geçirecek bir sal olan ve tamamı bir erin sırtında taşınacak bir ağırlıkta bulunan «seferi karyola» ile yatak odasında şık bir elbise dolabı manzarasını arzeden ve «sıhhat hamamı» ismi verilen hamamı, ve 15 santim boyundaki bir ispermecet mumunu 12 saat yakan ve masa üzerine konduğu zaman meş'alesi ufalıp ele alındığı zaman tekrar büyüyen ve bu suretle ayni zamanda bir fener gibi kullanılan ve «sıhhat feneri» ismi verilen feneri ile bir de namaz kıblesi istikametini mevcut kıblenumalardan daha sahih olmak üzere gösteren ve «Kıblebîn» ismi verilen âleti icad ve ihtira eylemiştir. **Hakkı Râif Ayyıldız**

ÂRİF PAŞA (Ressam) — Garb anlamında resim sanatının Türkiyede öncülerinden ve kalem sahibi askerlerden; 1808 de İstanbulda doğdu, kapu kâhyalığında bulunmuş İrfanzâde İsmail Rifat Efendi adında bir zatın oğludur ki kendisi de muasırları arasında «İrfanzâde» aile unvaniyle anılmıştır; on dört yaşında Maliye kalemine kâtip olmuş, 1826 da Yeniçeriliğin kaldırıldığında on sekiz yaşında iken kendi isteği ile yeni kurulan Asakiri Mansûrei Muhammediyeye kâtip yazılmış, 1829 da yine kendi isteği ile nefer olarak silâhlı askerin «tüfenkci» sınıfına geçmiş ve ordu hizmetinde ilk basamak olan neferlikten çalışkanlığı, namuskârlığı, merdliği ve cesareti ile son kademe olan müşirliğe (mareşalliğe) kadar yükselmiştir. Ordudaki hizmetinin yanında Türk kültürüne, ve bu arada bilhassa Türkiye tarihine bir müdekik ressam olarak hizmeti ise çok büyüktür; adına âbide yapılması gereken, şânına lâyık bir yere heykeli dikilecek adamdır. Tarih kaynakları üzerinde yarım asra yakın, kırk yıl çalışarak Osmanlı kıyafetlerini resimlerle tesbit etmiş, yaptığı resimlerin tariznamesi olarak da üç cildlik bir metin kaleme almış ve eserine «Mecmuai Tesâviri Osmaniye» adını vermiştir. Bu kıymetli eserin 1862 de türkçe ve fransızca olarak ancak birinci cildi basılmıştır; bu cild her yerinde ona yakın müteaddid figürleri ihtiva eden 16 parça resim levhası ile resimlerin izahnamesini ihtiva etmektedir; figürler kara kalemle çizilmiş ve renkli olup resim levhaları ile fransızca metin Parisde, türkçe metin de İstanbulda Tasviri Efkâr matbaasında basılmıştır. Ön sözünde müellifin «Türkiyede ilk resimli kitap» olarak takdim ettiği bu eserin yüzüncü neşir yılı y a k l a ş t ı ğ ı halde geri kalan resimlerle iki cildlik metninin hâlâ basılmamış olması, yurdumuzda himmet erbabı kıtlığının pek acı bir delîlidir.

Ressam Ârifi Paşa
(Resim: Nezih)

Türk müzelerinin temel taşını koyan büyük vezir Fethi Ahmed Paşa (B.: Fethi Ahmed Paşa), Yeniçerilik devrinin Devlet ricalı ve askerlerinin esvaplar giydirilmiş mankenlerinden bir kıyafet galerisi kurmak istediği zaman bu Ârif Paşanın bilgisinden istifade etmiş, tarihî esvaplar onun çizdiği resimlere göre hazırlanmış, mankenlerde yine onun resimlerine göre ve Ârif Paşa bizzat gönderilerek Viyanada yaptırılmış ve galeri İstanbulda Sultan Ahmed de müstakil bir bina içinde «Yeniçeri kıyafethânesi» adı ile açılmıştı. Bu güzel galeri İikinci Meşrutiyet devrinde Aya İrini kilisesinde bulunan askerî müzeye nakledilmiş, mankenler özel bakımdan mahrum kalınca yıpranmış, esvaplar rutubet ve haşerat ile çevrilip dökülmüştür; zamanımızdaki durumları meçhulümüzdür; maalesef çok ihmal edilmiş, aslında ise millî medarı iftiharımız olan Askerî Müzede son yıllarda görülen ciddî çalışmalar, umulur ki ressam Ârif Paşanın ikinci büyük eseri olan bu mankenleri de tamamen yok olmaktan kurtarır.

Burhan Olker

ÂRİFOĞULLRININ PAYTONLARI (Çeşmemeydanlı) — Bu satırların yazıldığı sırada İstanbulda kira paytonu kalmamıştır denilse yeridir; hattâ payton kalmamıştır diyebiliriz. Yerini otomobillere vermeden, İstanbulun en namlı kira paytonları Çeşmemeydanlı Ârifoğullarının paytonları idi ki, bu dört kardeşin en namlısı da en büyükleri Kâzım Bey idi; Zeki bir iş adamı ve o devrin ayni zamanda en namlı bir at cambazı idi.

Piyasada işleyen arabalarından ziyade, devlet ricaline, zenginlere Payton, Kupa ve Landon satarak para kazandığı söylenir. Arabaları için Macaristandan, Rusyadan at getirtir; İstanbul at yarışlarında şöhretlerinden beklenilen muvaffakiyeti göstermiyen hayvanlar da onun ahırına gelir, kuyruk ve yeleleri kesilerek arabaya koşulurdu.

Kâzım Beyin araba sandıklarını, rivayete göre, Fındıklılı Aşot usta yapardı, bu zat da İstanbulun namlı bir sanatkârıdır; arabacılıkta eşsiz bir «ince marangoz» idi. Bugün araba yapıcılığı da İstanbulun ölmüş sanatları arasındadır. Payton körükleri deve derisinden yapılırdı. Çamurluklar rugan, minderler maroken olurdu. Kâzım Beyin arabalığında, akşamları, koşumlar sabun ile yıkanıp güderiyle parlatılır, maroken döşemeler yağsız süt ile silinirdi ve yine güderilerle oğulurdu. Kamçılar, «Balina» denilen ve Avrupadan gelen bir balık kemiğinden idi, civatalı sapları çıkarılınca, kıvrılıp cebe konurdu.

Kâzım Beyin araba sürücüleri de eli yüzü düzgün, bindikleri arabaların zarafet, temizlik ve güzelliğine denk seçme delikanlılardı. Birinci Cihan Harbi içinde bunların en namlısı da Japon Rıza idi. Japonluğu, emsali arasında yaşının küçüklüğünden gelir.

Bu satırların yazıldığı sırada Göztepede oturan ve nakkaşlık yapan, köyde «Kolpucu» lâkabı ile Rıza, kırk beş yaşlarında, sohbeti tatlı, dilbaz, herkesin sevdiği bir adamdır.

Kâzım Beyin sürücüsü iken henüz on beş on altı yaşlarında, klâsik tâbiriyle «günşe ya doğ ya doğayım diyen» bir nevcivan idi. Başında vişne çürüğü tulumbacı fesi, sırtında sarı mâdenî düğmeli lâcivert forma, ayağında sarı iskarpinler, ellerinde beyaz eldivenler, kumral saçlı, kirpikleri devrim devrim bir arabacı güzeliydi.

Yetmiş beşlik seksenlik ihtiyar Feride Sultan, Arabacılar Cemiyetinden bir sürücü ister, Cemiyet Reisi Kâzım Bey de gözbebeği olan Rizayı, kendi adamı olup Sultana lâyık bir sürücü buluncaya kadar hizmet etmek üzere gönderir. Çocuk, bohçası koltuğunda Bebekteki sahilsarayın kapısına gelir. Kapıda çam yarması gibi pürsilâh Sırplı bir kavas Sultanın Başağası Şahabeddin Ağaya haber verir: Şahabeddin Ağa, bir çocuğa bir de elindeki mektuba bakıp «Sübhanallah!» der. O akşam kendisine tahsis edilen odada yatan Japon, ertesi gün Sultanın landosunu koşarak binek taşına çeker; iki haremağasının koltuğunda inen ihtiyar Sultan, yeni sürücüsüne şöyle bir nazar eyledikten sonra, arabasına biner ve yalıya döndüğünde Başağasına: — Şu çocuğun başından kurşun döktürün... Allah kem nazardan saklasın! diye emreder.

ÂRİFPAŞA KONAĞI — Çemberlitaşta İkinci Mahmud Türbesinin karşısında, bu satırların yazıldığı sırada İstanbul Belediyesi konağı olan büyük ahşap yapıdır. 1327 (M. 1911) de Şehremaneti tarafından 8000 liraya satın alınmış, bir okadar para daha harcanarak tamir edilip genişletildikten sonra Şehremaneti (İstanbul Belediyesi 18 Birincikânun 1327 tarihinde Ayasofyadaki binasından bu-

raya taşınmıştır (B. : Belediye Konağı). Bizans devrinin en güzel ve büyük sarnıçlarından Teodosyos sarnıcı bu konağın altındadır (B. : Teodosyos Sarnıcı).

Bibl. : Osman Ergin, Mecellei umûri Belediye.

ÂRİF REİS — Geçen asır sonlarında Boğaziçinde piyade kayıklariyle meşhur Kanlıca iskelesinin en namlı kayıkçılarından; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : A. Câbir Vada, Not.

ÂRİFÜL KADİRİ (Mehmed) — On sekizinci asır hattatlarından; Tophanede otururdu; Hicrî 1100 (M. 1688) yıllarında hayli yaşlı olarak öldü.

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ÂRİFÜLMEVLEVİ (Mehmed) — On sekizinci asır hattatlarından; İstanbulda yerleşmiş Bağdadlı bir aileye mensuptu; Karahisarî tarzında metin bir yazısı vardı. Üçüncü Ahmed saltanatının ilk yıllarında hayli yaşlı olarak öldü.

Bibl. : Müstakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ÂRİF YAŞAR BABA — Halk arasındaki şöhreti ile Büyük Hafız Yaşar, 1849 da İstanbulda doğdu; babası, Bartın eşrafından Mavnacızâde Halil Efendidir. Çocukluğu esnaf yanında çıraklık ile geçti, bir dividcinin yanında çalıştı ve bu sanatta ustalığa kadar yükseldi. Fakat okumağa karşı o kadar coşkun bir aşkı vardı ki yaşı hayli ilerlemiş olduğu halde sağlam bir medrese tahsili yapmağa muvaffak oldu. Bir taraftan da musikiye olan sevgisi kendisini devrin üstadlarından Zekâi Dede ile tanıştırdı. Gür davudî sesi, Dedenin sayesinde usul sahibi oldu. Durgun bir sabah Beylerbeyi Camii minaresinden ezan okurken, sesi karşısındaki Yıldız sırtlarına aksetmiş, uyanık bulunan İkinci Abdülhamid tatlı nağmelerine hayran olarak hemen o anda Beylerbeyine adam gönderip Arif Yaşarı saraya getirtmişti.

Felsefeye olan meyil ve merakıyle Dervişlik yoluna saptı; evvelâ Rüfaiye tarikatına intisap etti; sonra Bektaşi oldu; çocukluğu ve gençliği çok müteassıb bir muhitte geçmiş olduğu halde liberal bir tefekkür sistemine sahip olarak doğmuştu; Bektaşilik de, dışarıdan, ona en uygun bir tarikat kisvesi görünüyordu; fakat içine girince, bu tarikatın da liyakatsiz ellerde kalmış olduğunu gördü; fikir asaletinin geniş tesamühüne rağmen tahammül edemedi, o devirde İstanbulda Bektaşilerin Kutbu sayılan Ali Nutkı Babaya istifanamesini gönderdi ve tarikat icazetnamesiyle âlâmetlerini geri verdi. Şakpayı, kanunî mecburiyetinden bir gün evvel giyen, Franz Liszt'in İkinci Macar rapsodisini birkaç defa çaldırtan Ali Yaşar Babanın bu hareketi, Bektaşiliğin son devri için üzerinde önemle durulacak bir vakadır.

İran Şehinşahı tarafından «Şirü Hurşid» nişaniyle taltif edilen ve İran devletinin İstanbulda resmî mersiyehânı olan Ali Yaşar Baba 1932 de seksen üç yaşlarında öldü. Kendisini yakından tanıyanlara güzellik ve doğruluğun âşıkı bir adam hâtırası bıraktı.

Halûk Cemil Tanju

ARİFZÂDE SOKAĞI — Fatih kazası, merkez nahiyesinin Hüsambey ve Sinanağa mahalleleri arasındaki sınır sokaklarındandır. Eski Mutaflar Sokağının devamı halinde, Atpazarı sokağı ile dörtgen teşkil edecek şekilde, üç araba eninde olarak başlar. Solunda üç katlı kâgir bir ev, sağında tek katlı 26 numaralı karakteristik bir ev vardır. Az ileride yol ancak bir araba geçebilecek kadar darlaşır, sonra yine genişleyip meyadanlığa kalbolur. Sağa doğru, iki araba genişliğinde bir kol ayrılır ki, Atpazarı Sokağına bakan çeşmenin ardına kadar gelir.

Bu noktadan ileri ana yol, bir araba genişliğinde dikenli ve yabani otlarla geçilmez bir haldedir. Sağa bir kıvrım yapıp, her iki yanında duvar olduğu halde Atpazarı Sokağına kavuşur (Ekim 1946).

Bibl. : İsmail Ersevim, Gezi Notu.

ARİSTAKES VARTABET (Harputlu) — On yedinci asırda yaşamış bir Ermeni ruhanisidir.

1628 de, bir sene önce Ermeniler tarafından satın alınan ve Bizans zamanından kalma metrûk bir kilise olan Balattaki Surp Hıreştakapet kilisesi tamir edilirken, Ermenilerin murahhası bulunduğu Bursa'dan İstanbula gelmiş ve bu işin başarılmasını sağlayan en mühim şahsiyet olmuştur.

Kevork Pamukcuyan

ARİSTİDİ USTA (Edirneli) — 1880-1890 arasında İstanbulun en namlı kunduracılarından, dükkânı Okçularbaşında idi, en âlâ Fran-

sız köselesi kullanmakla meşhurdu. Devrin gazetelerine verdiği bir ilân, o zamanlar giyilen ayakkabılarla ayakkabı fiatları bakımından kıymetli bir vesikadır:

Kuruş:
58 Fotin kaloş dikişli.
65 Sokak fotini dikişli.
40 Mabeyin kaloşu.
65 Zenneye mahsus fotin kaloş.
25 İskarpin dikişli.
120 Bot kaloş.
140 Deve derisi çizme.
45 Çocuklar için fotin kaloş çivili.
(Ismarlamalara on kuruş zam olunur).

Bibl. : Devrim gazeteleri.

ARİSTOKLİS EFENDİ — Geçen asrın Rum âlimlerinden, Arkeoloğ; uzun zaman İstanbul Sanayii Nefise mektebinde sanat tarihi muallimliği yaptı; derslerinde sağlam ve derin bilgisi, takrirlerinde edibane zarafeti, talebelerine karşı gösterdiği bir baba şefkat ve muhabbeti ile bu mektebin canlı ziynetlerinden biri olmuştu. Fenerdeki Rum mektebi kebirinin de tarih ve felsefe muallimi idi; her iki mektepte de vazifeye başladığından ölümüne kadar herhangi bir mazeretle vazifesine bir gün dahi gelmediği görülmemişti. Aile hayatının en acı günlerinde dahi mektep kapısından girerken yüzünde bir tebessüm görünürdü, «şahsî kederlerimizi, ıztıraplarımızı çocukların kaynaştığı yuvalara sokmamalıyız» derdi. Hayatının son yıllarında Meclisi Kebiri Maarif âzalığı ile taltif edilen Aristoklis Efendi 1899 da öldü.

Aristoklis Efendi
(Resim: H. Çizer)

ARİZONA ÇETESİ — Amerikan gangster ve kovboy filmlerinin, çocuk kitapları diye terceme ve neşredilen Amerikan haydutluk mâcerâlarının, üzerlerinde sağlam aile terbiyesi ve baskısı da bulunmadığı için kolaylıkla baştan çıkarıp ahlâksızlığa ve hattâ iffetsizliğe sürüklediği 16 - 20 yaş arasında sekiz çocuğun 1958 yılı sonlarında kurduğu bir hırsız çetesidir.

Çete efradı birbirleriyle Dolabderede iki masalık küçük bir kahvehânede tanışmışlar, hepsi de parasızlık sıkıntısı çektiği için Arizona Çetesi mahalle arasında hırsız-polis oyunu oynar gibi kuruvermişlerdir; kısa bir zaman içinde Beyoğlunda 11 bakkal ve tekel bâyii dükkânı ile bir boyahâne soyulmuş, her işten sonra da mâhut kahvehânede hisse paylaşılmıştır. Bu arada bilhassa 4000 paket muhtelif cins sigara ile 1000 şişe rakı çalınmıştır. 1959 martının ortalarında zâbıtanın pençesine düşen bu bedbaht küçük delikanlılar suçlarını itiraf ederek şu hazin ifâdede bulunmuşlardır:

— Bu işleri meteliksiz kaldığımız için yaptık. Kahveye, kahvede kumara, sinemalara ve içkiye, her türlü eğlenceye para yetiştiremiyorduk. Çaldığımız çay paketlerini içtimâ yerimiz olan kahvenin sahibine verdik, yemişleri, çukulataları yedik, sucukları, pastırmaları da hem yedik, hem meze yaptık, rakıları da içtik, hem sattık.

Arizona Çetesi vak'ası, günün âdi hırsızlıklarının üstünde bir cemiyet yarasıdır.

Bibl: : Gazeteler, bu arada hürriyet Gazetesi.

ARKADİ GAZİNOSU — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Galatada bu isimle anılan sokak üzerinde, Galatanın eski hovardalık âlemlerinin pek namlı bir içkili yeridir. İstanbulda tombala kumarı ilk defa bu gazinodan başlamıştır; ki 1918 Mütareke senesinden sonra İstanbula sığınan Beyaz Ruslar, içkili yerlerin müşterileri için pek eğlenceli, sahipleri için de pek kârlı olan bu tombala kumarını Galata ve Beyoğlunun hemen bütün bar ve gazinolarına yaymışlardı. Arkadi Gazinosu soraları kahvehâneye çevrilmiştir; bir ara eski komiserlerden Arap Enver tarafından işletilirdi.

Bibl. : S. M. Alus, Not.

ARKADİOS SÜTUNU — İstanbulun eski âbideleri arasında sütunlar veya dikilitaşlar mühim bir yer işgal ederler. Bunların halk arasında birer tılsım olarak tanındıklarını, Evliya Çelebi zarif üslûbu ve insanı gülümseten malûm izah tarzı ile anlatmıştır. Halk arasında kendilerine verilen ehemmiyet dolayısiyle zamanımıza kadar bir çokları muhafa-

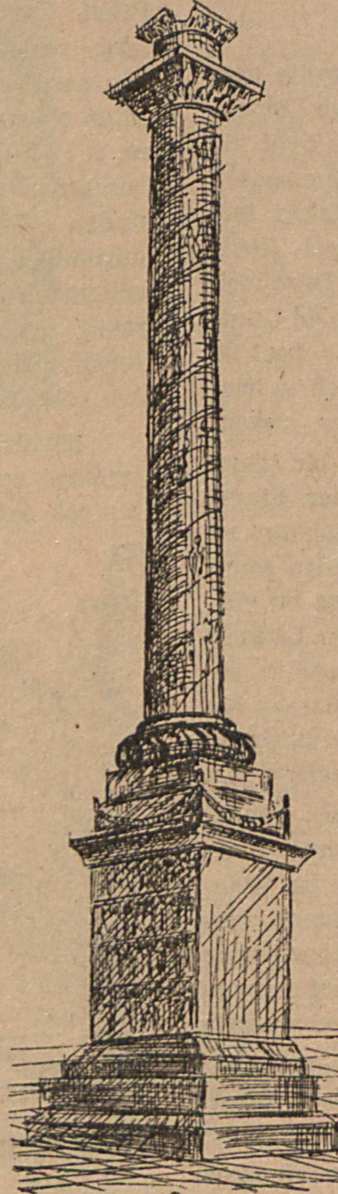
za olunabilen bu sütunların, inşa tarzı itibariyle şüphesiz en mühimleri, bir zamanlar Avrat taşı adını dahi taşıyan Arkadios sütunudur.

Arkadios sütunu, Cerrahpaşa Caddesini takiben Aksaraydan Kocamustafapaşa istikametinde giderken, Cerrahpaşa Camiini geçtikten sonra sağ kolda ikinci sokağın içindedir. Hasekikadın adını taşıyan bu sokağa girip bir kaç adım ilerleyince sağda, evlerin içine sıkışmış bir mermer harabe görülür ki bu, Arkadios sütununun kaide kısmıdır. Sütunun içine girebilmek için yegâne çare sol taraftaki 31 numaralı evin kapısını çalıp müsaade istemektir. Eğer ev sahibi razı olursa, ziyaretçi evin bütün alt katını boydan boya katettikten sonra bahçeye ve buradan İstanbulun en şayanı dikkat âbidelerinden birinin içine girebilir.

Bizansın on ikinci bölgesinde (Region) bulunan ve Xerolofos (Kserelofos) adını taşıyan yedinci tepenin üzerinde yükselen Arkadios sütunu bir meydan yani bir Forumun ortasında bulunuyordu.

(A. Schneider: Byzans, Berlin 1935, sayfa 79 ve 86; Xerolofos hakkında bk. A. Vogt: Le livre des Cérémonies, Paris 1933, cild I commentaires, sayfa 88 - 89; G. Millet, Mémorial Louis Petit, Paris 1948). Bu meydan umumiyetle «Forum Arcadii» adı ile tanınmış fakat beşinci asırda bir müddet «Forum Teodosiacum» adını almış ve sonraları yine en eski ismi olan Xerolofos'a rücu etmiştir. Sütun da tabiatiyle üzerinde bulunduğu Forumun adını almıştır. (J. Strzgowski: Die Säule des Arkadius in Konstantinopel, Jahb. d. Ins. Berlin 1893, cild 8, sayfa 230).

Bu sütun eski metinlerden ve bilhassa tarihçi Teofanes'den öğrenildiğine göre 403 yılında Doğu Roma devletinin ilk İmparatoru Arkadios veya Arcadius (Arkadius) (imp. 395 - 408) tarafından, babasının ve kendisinin barbarlara karşı zaferlerini tebcilen inşa ettirilmeğe başlanmıştı. (Bu sütunla ilgili belli başlı eski metinlerin toplu bir halde Almanca tercemeleri şu eserde vardır. Unger: Quellen der byzanti nischen Kunstgeschichte, Wien 1878, sayfa 179). Glycas ve Marcelliuns'a göre bu sütunun tamamlanması Arkadios'un oğlu Teodosios II ye (imp. 408 - 450) müyesser olmuştur. Bu imparator sütunun üzerine babası Arkadios'un bir heykelini koydurmuş ve sütunun 421 yılı Temmuzunda açılma töreni yapılmıştır. (Reinach: Description des oevres d'art..., Rev. d. ét. gr. 1896, sayfa 78 - 82).

Arkadios Sütununun 1610 daki hali (Resim: G. Sandys)

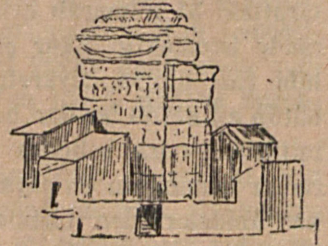
Arkadios sütunu tip itibariyle yeni bir şekil arzetmiyordu. Daha evvel Romada yapılan Traianus ve Antoninus (Columna Trajani ve Columna M. Aurelii Antonini; bu sütunların birer resimleri şu eserde vardır: N. Theil. Dictionnaire classique... Paris 1884, sayfa 533 ve 534) sütunları bu tipin ilk nümunelerini teşkil ediyorlardı. İstanbulda ise Arkadius'ün babası Teodosius I (imp. 378 - 395) şimdiki Bayazıd Hamamının yerinde (B. : Bayazıd Hamamı) 386 yılında yine bu tipte bir sütun yaptırmıştı. Traianus, M. Aurelius Antoninus, Teodosius sütunları gibi Arkadios sütunu da dört köşe bir kaidenin üzerinde yükselen içi oyuk ve merdivenli bir gövde kısmından ve en üstte de küçük bir balkon ile imparatorun heykelinden ibaretti. Ayrıca kaide ve gövde kısımları, spiral halinde yukarı kadar çıkan müselsel kabartmalarla süslenmiş bulunuyordu. Bu cins sütunların çok daha yeni devirlere ait nümunelerine Avrupada rastlamak kabildir. (Meselâ Viyanada Karlskirche'nin kuleleri Londrada Trafalgar anıtı ve Pariste Vendome sütunu). Bundan başka Topkapı Sarayı, Me-

cidiye köşkünde böyle bir sütunun maketi mevcuttur. (Topkapı Sarayı Rehberi, İstanbul 1933, resim 25).

Tarihçi Kedrenus'a göre Büyük İustinianos (imp. 527-565) zamanında, 542 yılında vuku bulan bir zelzelede sütunun üzerindeki heykelin bir eli kopmuş; ve Teofanesle Malalas'ın bildirdikleri üzere, yine onun zamanında, 549 da gayet şiddetli bir fırtınada sütunun üst kısmı oldukça zedelenmiştir. (Unger: Quellen... Sayfa 180. İki asır kadar sonra da, 740 da büyük bir zelzele İmparator Arkadios' un zaten hayli zedelenmiş olan heykelini tamamen yere devirmiştir (Unger: Quellen... sayfa 96).

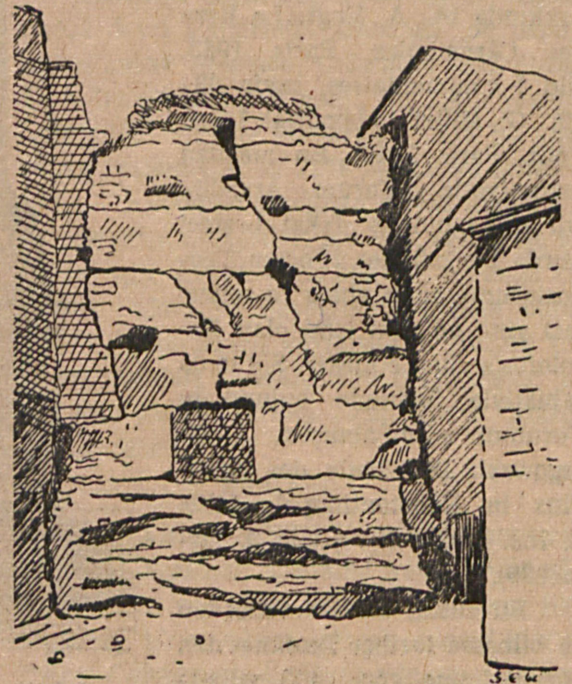
Her ne dense pek itinalı bir surette muhafaza edilmediği anlaşılan bu sütun, Bizans halkının nazarında efsanevî bir mahiyet almağa başlamıştı. Cahil halk bunun üzerindeki kabartmaları kendilerine göre bir takım tefsirlerle izah ediyordu. Gerek Bizanslı Kodinos'a isnad olunan eserde ve gerek Dördüncü Haçlı seferiyle 1204 de İstanbula gelen Günther de Pairis (Günter dö Peri) ve Robert de Clari (Rober dö Klari), eserlerinde şehrin içinde, üzerleri kabartmalı iki sütunun mevcut bulunduğunu ve bu kabartmaların bir takım kehanetleri ihtiva ettiğini kaydederler. Bizans halkına göre bu kabartmalarda İstanbulun ne olacağı ve ne şekilde bir muhasaradan sonra zaptedileceği temsil edilmekte idi ve bu yüzden, G. de Pairis'in ifadesine göre Lâtinler tarafından şehir muhasara edildiği zaman, felâkete mâni olabilmek için Bizanslılar bu kabartmaların bir kısmını gûya kazımışlardı. (G. de Pairis: Hist. Cons. 21; A. Geoffroy: La colonne d'Arcadius à Constantinople, Fondation E. Piot Monuments et memoires, Paris 1895; cild 2 sayfa 121). R. de Clari ise İstanbulda böyle içleri merdivenli iki sütunun mevcut olduğunu görmüş ve bunların tepelerinde birer keşişin yaşamakta olması dikkat nazarını çekmiştir. Bu müellif de kabartmaların şehrin başına gelecekleri temsil ettiğine inananlardandır. (R. de Clari: La Conquete de Constantinople, Paris 1939, bahis 92).

İstanbulun Lâtinler tarafından ele geçirilmesi arifesinde İmparator genç Aleksios IV öldürülerek, kısa bir zaman içinde idareyi eline alan Aleksios V Murzuflos (imp. 1204) şehir Haçlı ordusu tarafından zaptedildiği zaman kaçmış ise de yakalanmış ve Lâtinler onu idama mahkûm etmişlerdir. Bir «ibreti misal» olarak öldürülmesine karar verilen eski İmparatorun mevkii gözönünde tutularak yüksek bir yerden aşağı atılarak hüküm yerine getirilmiştir. Geoffroy de Villehardouin (Jeofrua dö Vilharduen) ve R. de Clari, Aleksiyos'un «dışı resimli bir sütunun üzerine çıkarılarak» buradan aşağı atıldığını yazarlar. (G. de Villehardouin: La conquéte de Constantinople, col. Bel. - Let. Paris 1939 bahis 307 - 308 ve R. de Slari, bahis 109). Fakat İstanbulda «dışı resimli» ve içi merdivenli iki sütun olduğuna göre, A l e k s i o s'un bunlardan hangisinden atılarak öldürüldüğü tesbit edilememekle beraber bu olayın Bayazıd'dakinde cereyan ettiği akla daha yatkın gelir.

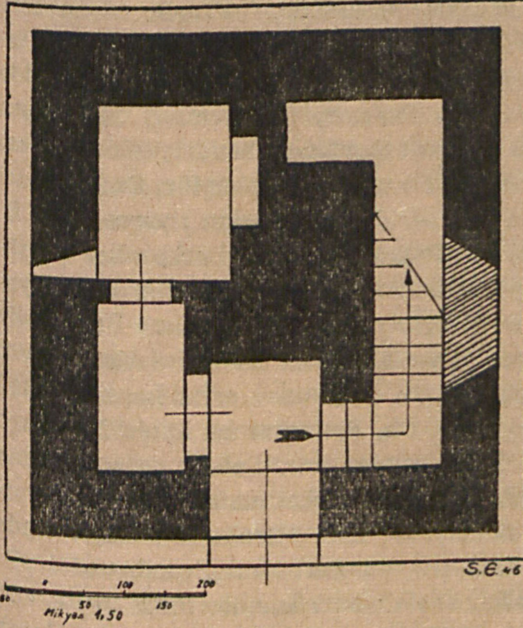
Arkadios Sütunu yıkıldıktan sonra (Resim: L.F. Cassas, 1784)

İstanbulda Bizans hâkimiyetinin son günlerinden geçen asra kadar şehri ziyaret eden bir çok seyyahlar Arkadiyus sütunu hakkın-

Arkadios Sütununun 1946 daki hâli (Resim: Semavi Eyice)

da muhtelif kıymetlerde yazılar yazmışlardır. Biz burada bu seyyahatnameleri birer birer etraflıca tetkik etmeği lüzumsuz görüyoruz. Burada sadece en mühimlerinden kısaca bahsederek ve diğerlerinin isimlerini vermekle iktifa edeceğiz' Zaten bu hususta, bazı eksiklerine rağmen Ebersolt'un küçük kitabında güzel bir liste mevcuttur. (J. Ebersolt: Constantinople Byzantine et les voyageurs du Levant, Paris 1918, muhtelif sayfalarda).

Arkadios Sütunu
(Plân: Semavi Eyice)

Bu sütunu daha Bizans zamanında 1350 de ziyaret eden Novgorotlu Etyen'den sonra on beşinci asır başında İstanbula gelen Floransalı C. Buondelmonti, bugün şehrin en eski plânlarını teşkil eden resimlerinde bu sütunu göstermiştir.

Fetihten sonra ise, Fatihin ressamı meşhur Gentile Bellini 1479 İstanbula gelerek fırsat buldukça bir sütunun resimlerini yapmıştır. (Ebersolt: sayfa 67; Dr. A. S. Ünver: Fatih külliyesi, İstanbul 1946 sayfa 257). Fakat Bellini'nin, Arkadios veya Teodosios sütunundan hangisinin resimlerini yaptığı henüz katiyetle anlaşılamamıştır. 1544 - 1547 senelerinde İstanbul âbidelerini tetkik eden Pierre Gilli veya Gilles, d'Alby (Albili Piyer Jili). Arkadios sütununun bilhassa iç kısmını gayet etraflı bir surette tetkik ederek en ince teferrüatına kadar ölçülerini almıştır. Ayni tarihlerde d'Aramon ve birkaç sene sonra Nicolas de Nicolay (Nikola dö Nikole) sütunu oldukça sağlam bir halde görerek seyahatnamelerinde buraya bir kaç satır ayırmışlardır. 1555 - 1562 yıllarında elçi olarak Türkiyede bulunan Ghislen de Busbecq (Gislen dö Buzbek) Arkadiyus sütununu görmüş (Busbecq: Türk mektupları, H. Cahid Yalçın tercemesi, İstanbul sayfa 56) ve pek muhtemel olarak onunla birlikte bulunan Flensburglu Melchior Lorch veya Lorich (Melhiyor Lorh - Lorih) 1557 de sütunun bir resmini yapmıştır. (Oberhummer: Konstantinopel unter Süleyman der Grossen, München 1920, levha 12) 1573 de Ph. de Fresne - Canaye (Dü Fren - Kane); 1573 - 1578 de Stephan Gerlach (Stefan Gerlah); 1578 - 1581 de Salomon Schweigger (S. Şvayger); 1579 da H. Jacop von Buochenbah (Yakob fon Buohenbah); 1582 de Jean Palerne (Jan Palern); 1587 de M. Heberer von Bretten (H. fon Breten); 1595 e doğru Van der Does (Van der Döz); 1600 e doğru Wilhelm Dilich (Vilhelm Dilih) Arkadios sütununu eserlerinde zikretmişler veya bunun resmini çizmişlerdir. Fakat bu sütunu tamam bir halde gören bu seyyahların verdikleri bilgiler ekseriyetle sathidir. On yedinci asır seyyahları da sütunu yıktırılmadan evvel görebilmişlerdir. Bunların arasında 1603 de İstanbula gelen François Arnaud (Fransua Arno); 1605 de Henry de Beauvau (Hanri Dö Bovo) hayli zedelenmiş ve çemberlerle takviye edilmiş bir halde olan bu sütunu ziyaret etmişlerdir. 1610 da George Sandys (Corc Sendis) de bir resmini yapmıştır. Ayni tarihlerde Otavio Sapiencia (O. Sapyençia); 1617 de Adam Werner (A. Verner); 1621 de Louis Deshayes (Lui Dehe) Arkadiyus sütununu henüz oldukça tamam bir halde görenlerdir. Yalnız 1615 de Pietro della Valle sütunun bir zelzelede yıkılmış olduğunu kaydetmiştir ki bu bilgiye hakikat nazariyle bakmağa imkân yoktur. 1630 da Baudouin de Launay de Stochove (Boduen dö Lone dö Stohov); 1639 - 1641 senelerinde Du Loir (Dü Luar); 1656 da Jean de Thévenot (Jan dö Teveno); 1658 de Quiclet ckikle); 1672 de Laurent d'Arvieux (Loran d'Arviyö); ayni tarihlerde meşhur G. Joseph Grelit (Jozef Grölo):

1674 de J. Spon, Arkadios sütununu görmüşlerdir. Bunlardan sonuncusu ilmî tetkiklerde bulunmaktan ziyade anlaşılan Türk-

lerle alay için sütunun tepesine çıkmış ve burada bir takım maskaralıklar yapmıştır. (A. Geoffroy: Sayfa 112). Britsh Museum'da İstanbul'a 1674 de gelen J. Grelo'a izafe olunan bir elyazmasında (MSS. Add. 22, 9122) Arkadios sütununun henüz yıkılmadan önceki halini gösteren güzel bir resim bulunmaktadır (W. Hasluck, Topographical drawings... «An. of the Brit. S.», XVIII, 1911 - 1912, 273, resim 1). Ayni yılda Jean-Baptiste Tavernier (Jan Batist Taverniye) bir takım müphem malûmat vermektedir. 1672 de İstanbula gelen Cornelio Magni bu sütunu oldukça harap bir halde bulmuştu. Artık bu tarihlerden itibaren bu âbide günden güne daha harap olmakta ve her seyyah onu, kendinden evvelkinden daha fena bir vaziyette bulmaktadır. Magni' nin kaydettiği gibi sütunun ortasının çok zedelenmiş olduğunu, Ebersolt'un eserinde zikredilmeyen bir seyyah da teyit etmektedir. 1666 yılında İstanbulda bulunan rahip Robert de Dreux (Rober dö Drö) bu sütunu görmüş ve içine de girmiş ise de ortalarda merdivenler yıkıldığından yukarı kadar çıkamamıştır. (R. P. Robert de Dreux: Voyage en Turquie et en Grèce, Paris 1925, sayfa 50). Bütün seyyahların üzerinde birleştikleri bir nokta varsa o da, Arkadios sütununun on yedinci asrın ortalarında bir yangında çok zedelenmiş olmasıdır. 1670 e doğru Th. Smith; 1678 de Cornelius de Bruyn (Korneliyus dö Bruin); 1680-1684 de G. Battista Donado; 1690 da Du Mont (Dü Mon), artık yıkılmak üzere olan Arkadios sütununu son görenlerdir. 1711 de memleketine dönen Aubry de La Motraye (Obri dö la Motre) ise bu âbidenin birdenbire yıkılıp bir kazaya meydan vermemesi için, kendisi İstanbuldan ayrıldıktan sonra yıktırılmış olduğuna işaret etmektedir. (Ebersolt: sayfa 168). De La Motraye ile Pitton de Tournefort (P. dö Turnöfor) dan sonra artık hiçbir seyyah burasını tamam görememişlerdir. 1718 de meşhur İngiliz sefiresi, bir mektubunda kendisi İstanbula gelmeden iki sene evvel bu sütunun yıktırılmış olduğunu yazar. (Lady Montague - Lady Montegü: Şark Mektupları, A. Refik tercemesi, İstanbul 1933, sayfa 127, mütercim yanlış olarak Teodosios sütununu göstermiştir ki ayni yanlışlığı H. Cahid Yalçın da Busbecq tercemesinde yapmıştır). Sütunun büyük bir kısmının Ahmed III (1703 - 1730) zamanında yıktırıldığı anlaşılmaktadır. (Constantinos: Constantiniade, İstanbul, 1846, sayfa 72; ve J. von Hammer: Constantinopolis und der Bosporus, Pesth 1822, cild 1, sayfa 181). Nitekim Veliyüddin Efendi kütüphanesindeki 3191 sayılı mecmuadaki bir kayıttan (İbtidâi hedmi dikili taş der kurbi Cerrahpaşa, fî 16 şevval 1123) bu anıtın 1711 de yıktırıldığı anlaşılmaktadır (S. Ünver, Avratpazarı dikilitaşı, «Tarih Dünyası» II. sayı 1950). Lady Montague'yü teyid eden, 1720 - 1724 yıllarında İstanbulda oturan de Saumery (Dö Someri) den sonra 1738 de Lord Sandwich (Sandviç) âbideyi yarı yıkılmış bir vaziyette görmüştür. On sekizinci asrın son senelerinde burayı ziyaret eden R. Pococke (Pokok) ve J. B. Lechevalier (Löşövaliye) Arkadios sütununu şimdiki haline yakın bir vaziyette görmüşlerdir. Bu esnada ressam Cassas, kalan kaidenin bir resmini yapmıştır. On dokuzuncu asrın başında (1812 ye doğru) Ch. Pertusier bu kaideyi oldukça etraflı bir surette tetkik etmiş ve «o zamana kadar kimsenin dikkat nazarlarını çekmemiş bir noktayı ilk defa olarak» kendisi eserinde kaydetmiştir. (C. Pertusier: Prombenades pittoresques à Constantinople, Paris 1815, cild 3, sayfa 229; bir çok müellifler yanlış olarak başka bir cildi gösterirler).

Modern seyyahları burada zikre lüzum görmüyoruz. Yalnız Unger, Geoffroy ve bilhassa J. Strzygowski'nin bu sütun hakkındaki makaleleri, âbide hakkında toplu ve etraflı malûmat veren yazılardır.

Türk müelliflerine gelince, Evliya Çelebi Arkadios sütununu aşağıda temas edeceğimiz gibi bir tılsım olarak izah etmektedir. Celâl Esad, eserinde bu âbideden birkaç satır ile bahseder. (Celâl Esad: Eski İstanbul) fransızca tercemesi, Constantinople, Paris 1909 sayfa 139; A. Saim Ülgen küçük kitabında buraya temas etmiştir. (A. Saim: İstanbul ve eski eserleri, İst. 1933, sayfa 109 - 110).

Arkadios sütunu kademeli ve bir küp şeklinde olan bir kaideden ve bunun üzerinde yükselen, helezonî kabartmalarla süslü bir gövde kısmından ibaretti. Kaidenin dışarı açılan bir kapısından başka içinde küçük hücreler vardı. Gövdenin üstünde cami şerefelerini andırır bir balkon ve en tepede de imparato-

run heykeli bulunuyordu. Bugün hâlâ mevcut olan Trayanus sütunu bu hususta bir fikir verebileceği gibi Gurlitt'in yaptığı resim de bazı hatalarına rağmen faydalı olabilir. (C. Gurlitt: Die Baukunts Konstantinopels, Berlin 1912; ayni resim şu kitapta da vardır. E. Mamboury: Guide de Constantinople. İstanbul, ikinci tabı, 1929, sayfa 187).

A. Geffroy tarafından 1895 de yukarıda adı geçen makalesinde neşredilen resim her bakımdan alâkayı üzerine çekecek kadar mühimdir. Robert de Gaignières koleksiyonundan Paris Millî Kütüphanesine geçen bu büyük resim Arkadios sütununun yıkılmadan evvelki halini oldukça mükemmel bir surette göstermektedir. Resimde sütunun gövdesinin yer yer çatlamış olduğu ve alt kısımlarda demir takviye çemberleri görülmektedir. (Geffraynın verdiği malûmatı Ebersolt: sayfa 67-68, ile karşılaştırınız). Arkadios sütunu eski halinde, kaide kısmından başlığa kadar kabartmalarla süslenmişti. Kaide ile gövdenin birleştiği kısımda taşa bir çelenk ve dal kıvrımları motifleri işlenmişti ki bunları el'an görmek kabildir. Başlığa az bir mesafe kala kabartmalar nihayetlendiklerinden, bu kısımda sütun gövdesine amudî yivler yapılmıştı. Sütunun eski hali hakkındaki ölçüler umumiyetle P. Gylli'nin verdiği rakamlara dayanır. Traianus sütununun 39 metre; Antoninus sütununun 41 metre olmasına mukabil Arkadios sütununun tahminî yüksekliği 47 metreyi buluyordu. Gylli, sütunun içinde 233 basamak ve merdivenleri aydınlatan 56 küçük pencere saymış ve umumî yüksekliği 147 ayak olarak hesaplamıştır. Şimdiki halde bu muazzam eserden 8-9 metre kadar yükseklikte kaide kısmı mevcuttur. Gayet harap bir halde bulunan büyük mermer blokları yangınlarda çatlamış ve parçalanmıştır. Evvelce bunların üzerlerini kaplayan kabartmalardan ise hiç bir iz kalmamıştır. Zaten kaidenin ancak bir cephesi kolaylıkla tetkik edilebilecek vaziyettedir.

Arkadios sütunu hakkında çok etraflı bir tetkik Y. Kollvitz tarafından yapılarak anıt hakkındaki bütün müşahedeler toplu olarak neşredilmiştir (Oströmische Plastik der theodosianischen Zeit, Berlin 1941).

Arkadios sütununun Bizans sanatındaki yeri hakkında umumî sanat tarihlerinde bilgi verilmiştir. (O. Wulff. Byzantinische Kunst, Potsdam 1912, sayfa 168 ve Nachtraf 1935, sayfa 20; Ch. Diehl: Manuel d'art byzantin, Paris 1925, cild I, sayfa 280). Biz burada sütunun umumî durumuna bir göz atmakla iktifa edeceğiz. Kaldewey ve Strzygowski'nin müştereken yaptıkları, sütunun kaidesinin içinin plânı kesiktir. Bütün müelliflerin bildirdikleri gibi bu plânı yapanlar da, her neden ise içeride yalnız bir oda daha doğrusu höcre görmüşlerdir. Halbuki bu yazımızla birlikte neşredilen ve Yüksek Mimar Dündar Beyce'nin yardımiyle yapılan plândan da anlaşılacağı gibi burada methal sofasından başka iki höcre vardır. Bu medhal sofasının tavanını teşkil eden yekpâre levhanın üzerine enteresan bir tezyinat işlenmiştir. Solda bulunan dar höcre bir kapı ile ikinci ve daha geniş bir höcreye açılmaktadır. Ekseri müellifler bu odanın mevcudiyetinden haberdar olmamışlardır. Burası solda dar bir mazgalla aydınlatılmakta ve sağda geniş bir niş bulunmaktadır. Mezar odaları olarak yapılmış olmaları muhtemel görülen bu höcreler, eski seyahatnamelerden öğrendiğimize göre uzun zaman mesken olarak kullanılmışlardır. Böylece ikinci odanın neden gizli kaldığının sebebi kolayca anlaşılır. Medhal sofasının sağından yukarı çıkan merdiven her köşede bir sahanlığa sahiptir. Şimdi örtülü olan ve tam ortada bulunmayan pencere herhalde sonraları genişletilmiştir. Sütun gövdesinin başladığı yerden itibaren bu merdiven ayni bir minare merdiveni gibi devam etmektedir. Gövdenin kabartmalı kısmından 60 santim kadar yüksekliğinde bir parça hâlâ durmaktadır. Bunun üzerinde oldukça bozulmuş bir halde bazı kabartmaları farketmek kabildir. Sütunun gövde kısmı, mihver ve basamaklar dahil, birbirine girift dört büyük bloktan ibaret tabakalar halinde yapılmıştır. Ortadaki mihverin kutru bir metre kadar olup, basamakların genişliği ise 80 santim kadardır. Taşların burada kenetleniş tarzı bilhassa dikkati çeker. Marmara adası (Prokonnesos) mermerinden olan bu muazzam blokların yerlerine tesbit edilirken palangaya takılabilmeleri için bırakılan çıkıntılar el'an görülmektedir.

Bugün sütundan kalan kısmın en üstüne

kadar çıkmak kabildir ve buradan oldukça güzel bir manzara vardır.

Gerek sütun gövdesindeki ve gerek kaidenin üç cephesindeki (dördüncü cephe de kapı bulunuyordu) kabartmaların mahiyetlerini ancak eski resimlerden öğreniyoruz. A. Grabar tarafından neşredilen ve Cambridge' de Trinity College'de bulunan eski bir resimde bu sütunun kaidesindeki kabartmaları görmek kabildir. (A. Grabar: L'Empereur dans l'art byzantin, Paris 1936, levha 13 - 15). Bugün tamamen kaybolan bu kabartmalar hakkında izahat vermeyi lüzumsuz görüyoruz. Fakat daha etraflı tetkiklerde Geoffroy ve Grabar tarafından neşredilen resimler en ön plânda ele alınması icabeden kıymetli vesikalardır. Kaide kabartmalarında bir çelenk taşıyan ve uçar vaziyette temsil edilen Nike yani zafer meleklerinden başka muzaffer imparator, askerler, saray memurları, mağlûplar ve esirlerle ganimetler tasvir edilmişlerdir. Gerek çelenklerin içinde ve gerek askerlerden bazılarının kalkanlarının üzerinde Hazreti İsanın işaretiyle bir haç görülmektedir. Burada göze çarpan A ve ω harflerine sütunun içinde de el'an rastlamak kabildir. Bunların bir zamanlar zannedildiği gibi Arkadios ve karısı Evdokia'nın adlarının ilk harfleri olmadıkları anlaşılmıştır. Bunlar grek alfabesinin ilk ve son harfleri olan A (alfa) ve ω (omega) olup İsa'yı sembolize etmektedir.

Sütunun asıl gövde kısmı kabartmalarından da burada bahsetmiyeceğiz. Bunlarda uzun uzadıya İmparator Teodosios ve Arcadios'ün Gotlara karşı yaptıkları muharebeler ve kazandıkları zaferler temsil olunmuştu. Zaten uzun müddet bu âbide bu yüzden «Oyuk sütun» adıyla birlikte «Tarihli sütun» (Columnam historialens, Columna historiala; Colonne historiale; Colonne historiée) ismiyle de tanınmıştı. Bu kabartmaların üzerlerindeki harp ve muhasara sahnelerinin halk tarafından ne şekilde tefsir edildiklerine yukarıda temas etmiştik. Bellini'nin eserleri olduğu söylenen ve Banduri tarafından neşredilen bir takım büyük resimlerde Arkadios sütunun kabartmalarının temsil edildikleri iddia edilmiştir (A. Banduri: Imperium Orientale, Parisiis 1711, cild 2, sayfa 509 dan itibaren 18 levha). Bu resimlerin Bellini ile ilgileri olmadığı ve Arkadios sütunu kabartmalarını temsil etmedikleri ileri sürülmektedir. (E. Müntz La colonne théodosienne à Constantinople, Rev. d. et gr. 1888, cild 1, sayfa 318-325; bu hususta Ebersolt: sayfa 68 de küçük bir hulâsa vardır).

İstanbul Arkeoloji müzesinde bulunan üç mermer parçasının Arkadios sütununa ait oldukları tahmin edilmektedir. Bunlardan Arkadios sütununa âidiyetine muhakkak nazarı ile bakılan tek parça 660 numaralı olanıdır. Bu, 1874 de Davudpaşa kapısı civarında denizden çıkarılarak Müzeye getirilmiş bir metre kadar boyunda oldukça aşınmış bir kabartma parçasıdır. Bunun üzerinde biri kalkanlı iki askerle bir atın sağrısı ve arka ayakları görülmektedir. Mendel'in de işaret ettiği gibi böyle bir sahneye Geoffroy tarafından neşredilen resmin üzerinde, sütunun yedinci spiralinde rastlamak kabildir. 1315 ve 1316 sayılı parçaların ise nerede bulunmuş oldukları malûm değildir, zaten bunlar çok ufak taşlardır. Bu sonuncuların Teodosios sütununa ait olmaları büyük bir ihtimal dahilindedir. (Bu mermerlerin etraflı bir tarifleri için bk. G. Mandel: Catalogue des sculptures, İst. 1912, 1914, cild 2, sayfa 442 ve cild 3, sayfa 523 - 524; Resimli Rehber, İst. 1934, salon 20).

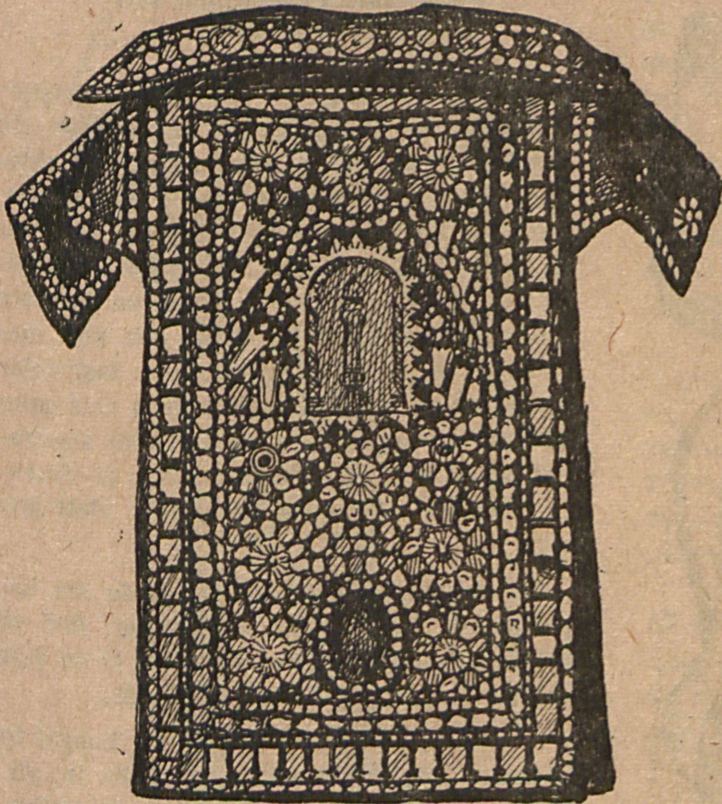
Kaidenin içinde ve medhal sofasının tavanında üzeri tezyinatlı bir levhanın bulunduğunu yukarıda söylemiştik; bu levha sütunun süslerinden yerinde kalabilen yegâne eserdir (Bir müellif yanlış olarak bu levhanın mezar odasının tavanında bulunduğunu yazmaktadır. H. Barth Constantinople, Paris 1906, sayfa 160). Mustatil şeklinde olan bu levhaya bir main termis edilmiş ve bunun ortasına da bir çelenk işlenmiştir. Bu sonuncusunun içinde bulunan haç, Hıristiyanlığın ilk alâmetlerinden P harfini teşkil eden muhtelif şekillerle süslenmiş bulumaktadır. Haçın kollarının arasında görülen A ve ω harfleri muhtelif şekillerde tefsir edilmiştir. (Dethier: Der Bosphor und Constantinopel, Wien 1873, sayfa 46). Pertusier'nin bunları İmparator Arkadios ve karısı Evdokia'nın adlarının ilk harfleri olarak kabul etmesi yanlıştır. Bunlar yukarıda da işaret edildiği gibi «Alfa» ve Omega» dır. Üçgen şeklindeki boşluklar ise, Pertusier'nin mübalâğalı bir surette «berbat bir zevk mahsulü» olarak tavsif ettiği dal kıvrımları ve palmet motifleriyle süslenmiştir.

Celâl Esad, Arkadios sütununda yazıların mevcut olduğunu ileri sürmektedir. ki bu bir yanlışlık olsa gerektir. Zira burada görülen yegâne yazı iki harften ibarettir.

Arkadios sütununun Bizans sanatı bakımından büyük ehemmiyeti ve tesirleri hakkında A. Grabar etraflı bilgi vermiştir (A. Grabar: L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936, sayfa 42, 75-80, 82 ve 157).

Bizanslıların, bu sütunun bazı kehanetleri ihtiva ettiğine inanmalarına mukabil Türkler zamanında da halk arasında bir takım hurafeler ortaya çıkmıştır. kadınlara mahsus bir pazarın (Avrat pazarı) bu civarda bulunması yüzünden sütun «Avrat taşı» adını almıştır. (Burasını Fatihteki Kıztaşı = Markianus sütunu ile karıştırmamak lâzımdır).

Evliya Çelebiye göre (Seyahatname, İst. 1314, cild 1, sayfa 61) İstanbulun birçok tılsımlarından bir tanesini bu sütun teşkil etmektedir. Gûya bunun üzerinde bir maksurecik bulunmakta ve bunun üstünde güzel bir kız heykeli durmakta imiş Bu kız senede bir canlanır bir sayha koparırmış; uçan kuşların

Saka Arkalığı
(Resim: Nezih)

çoğu bu sayha üzerine yere düşermiş. (Bu hikâyenin tercümesi için bk. H. H. Russack: Byzanz und Stambul, Sagen und Legenden, Berlin 1941, sayfa 136 ve bu hikâyenin aynen nakli için bk. Yürük Çelebi = Vâ-Nû: Eski itikadlar, Akşam gazetesi 5 Ağustos 1939). Evliya Çelebi bu sütunun dışında İmparatorun Hindistan (!) seferine gidişinin temsil edilmiş olduğunu yazar ve bunun tepesinden rahipler düşmanın gelişini haber verirlermiş. Peygamber dünyaya geldiği zaman bir zelzele vuku bulmuş ve bu sütun parçalanmış ise de tılsımlı olduğundan dağılmıyarak Çelebinin zamanına kadar gelmiş!!!

Başka bir rivayete göre de İstanbulun muhtelif yüksek yerlerine koyun ciğerleri konarak, ne kadar bir zamanda tefessüh ettiklerine bakılarak o semtin havasının iyilik derecesi tâyin edilmiş. Bu tecrübeye göre Arkadios sütununa konan ciğer en geç olarak bozukluğundan İstanbulda en iyi havanın Cerrahpaşa semtinde olduğu anlaşılmış. (Bay Reşad Mimaroğlu'nun İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlardan).

Geoffroy ve Ebersolt'un işaret ettikleri gibi Arkadios sütununun etrafında toprak kazıldığı takdirde kabartma parçalarından büyük bir kısmının bulunması ihtimali vardır. Fakat Ahmed III devri gibi, büyük inşaat yapılan bir zamanda yıktırılan bu sütunun taşlarının kullanılmış olması da mümkündür. Neticesinin ne olacağı belirsiz hafriyatlardan önce yapılması gereken ilk iş, şüphesiz, kaidenin etrafını açarak onu çıkarmak ve ev sahibi kadar ziyaretçiye de nâhoş gelen zorakî misafirliğe artık bir son vermektir.

Semavi Eyice

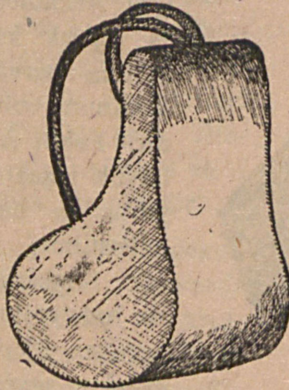
ARKADİ SOKAĞI — Galtada Müeyyedzade mahallesinde, tramvay boyunca Karaköyden Tophaneye giderken sol kolda Karaoğlan sokağı ile Araboğlan sokağı arasında tramvay caddesine uzanan Serçe sokağının eski adıdır. Adını da, Galatanın eski hovardalık âleminde pek meşhur olan bir meyhane - gazinodan almış olsa gerektir.

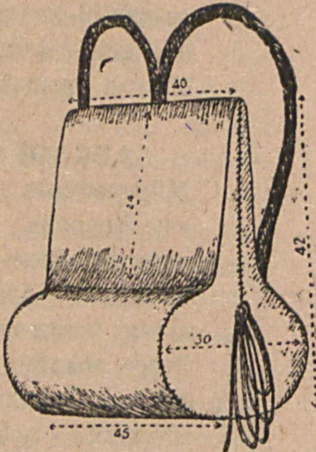
ARKA HAMMALLARI — (B.: Hammal, Hammalları).

ARKALIK — Saka arkalığı ve hammal arkalığı olarak iki çeşittir; birbirine benzemiyen iki ayrı şeydir.

Saka arkalığı, meşin kırbalarla su taşıyan eski sakaların (B.: Kırba; Saka). Arkalarına vurup götürdükleri kırbalardan sıçrayan, sızan su ile mintan ve çamaşırlarının ıslanmaması için meşinden yapılmış yeleklerin adıdır; kendine mahsus kesimi vardı, kolsuz, omuzları geniş, boyu ceket uzunluğunda, göğüs kısmı tamamen kavuştuğu halde iliği, düğmesi yoktu; kışın arka sakalarını soğuktan da muhafaza ettiği muhakkaktır. Kırbalı sakalarla beraber kalkmış, mazinin eşyaları arasına karışmıştır.

Hammal arkalığı, sırta alınan ağır yükün, az eğilik vaziyette taşınabilmesi, yükün sırt meylinden kaymasına mani olarak düzlükte durmasını temin için yapılmış bir nevi sert ot yastıktır ki, yükün ağırlığını sırtın her tarafına dağıttığından yük altındaki hammalın mukavemetini de arttırır. Yük altına giren hammal eğilik yürüyeceğinden, yüke düzlük temini için omuz hizasında başı alçak, bel üstündeki başı yüksektir; yandan bakıldığı zaman yamuk bir armud şeklini andırır. Meşinden yapılır, içine son derecede tıkız olarak kuru ot doldurulur; meşinin üstüne de, bilhassa omuzlara temas edecek yerlere eski kilim ve çuval parçaları veya koyun postu kaplanır. Omuza gelen tarafının iki yanına merbut iki kolanından kol geçirilerek sırtına alınır; Normal bir arkalığın kendi ağırlığı 6 - 7 kilogramdır (Eb'adı şekilde gösterilmiştir). Arkalıkla ağır yük hamallığı yapabilmek için güçlü kuvvetli vücuda sahip olmak şart olduğuna göre bir hammal arkalıkla normal olarak 200 - 220 kilogram ağırlığındaki yükü taşıyabilir. Genç ve tuvana hammallarda 300 kilogramı rahatça taşırlar. Müstesna kuvvete sahip hammallardan arkalıkla, pek kısa mesafeler için, 500 kilo gramlık yük taşıyanlar görülmüştür. Arkalıkla yük taşıyan hammalın bilhassa dikkat edeceği, apış arasını açmıyarak kapalı bacakla ve küçük adımla yürümektir; bacaklar açılırsa derhal fıtık illeti ârız olur.

Hammal Arkalıkları
(Resim: A.B.K.)

Arkalık altında hammal tipi, 1847
(Resim: C. Biseo)

Arkalıkta ağırlık belden ziyade diz kapakları ile baldır adalelerine biner; dizi ve baldırı kuvvetli olan hammallardır ki en ağır yüklerin altına endişesiz girebilirler.

Arkalığın alt köşesinde de bir kangal ip bulunur. Yük yüklendikten sonra bu ip, yükün üstüne atılır ve hammal omuz üstünden sarkan ucunu tutarak yükün oynamasını, kaymasını önler.

1909 da İstanbulun en namlı hammal arkalıkçısı Küçükpazarda 20 numaralı dükkânda Hakkı Olcanfer Usta idi; Semerci Erzincanlı İsmail Ustanın oğlu olup işine baba mesleği olarak devam edegelmektedir; İsmail Usta 1301 de Erzincanda doğmuş olup o da bir semerci ustasının oğludur; genç denilebilecek yaşta İstanbula gelmiş, Küçükpazarda açtığı dükkânda Hammal arkalığı yapmağa başlamıştır; bu dükkân da 1940 da oğlu Hakkı Ustaya intikal etmiştir. Hakkı Usta İstanbul Ansiklopedisine: «Halen benden başka bu işi yapan bir Ermeni vatandaş vardır, bizden sonra da hammal arkalığı yapacak kimse kalmıyacaktır» demiştir ki İstanbul Ansiklopedisi bu iki sanatkâra tûli ömür temenni ederken büyük şehirde bu eski sanatın daha yok olmak üzere bulunduğunu belirtir.

Bir hammal arkalığı 1950 den evvel 10 - 15 lira iken 1959 da 100 - 120 liraya yaptırılmakta idi. Bir hammal arkalığının ömrü, tamirlerle yamalarla hammalın ömrü boyunca devam eder ve hattâ evlâdına miras dahi kalabilir.

Arkalık altında hammal tipi; 1874
(Resim: C. Biseo)

ARKALIK SOKAĞI — Eyyubda Abdülvedud mahallesi sokaklarındandır; Yâvedud Caddesiyle Çamuriskelesi Sokağı arasında uzanan mukavves dirsekli bir sokaktır. Yâvedud Caddesi kavşağından yüründüğüne göre, hemen yol ağzında bir ağaç vardır ki, boğum boğum gövdesi, modern resim ekollerinden birine mensup ressamlara, meselâ bir «tombul kadın» yahut «sütnine» portresi için model olabilecek kadar gariptir. İki araba geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozuk bir yoldur. Yâvedud caddesi kavşağının iki köşesinde biri çinko kaplı iki ahşap ev vardır; mukavves dirsek dönülünce, yol, bir araba geçebilecek kadar daralır; bu kısmın sağında, cepheleri Yâvedud Caddesine bakan evlerin bahçe duvarları ve kapıları uzanır; solunda Çamuriskelesi sokağına yakın güzelce bir yapı denilebilecek iki katlı bir beton ev vardır. (Ekim 1946).

Bibl. : İsmail Ersevim, Gezi Notu.

ARKEOLOJİ ENSTİTÜLERİ — İstanbulda yabancılar tarafından kurulan ve faaliyette bulunan Arkeoloji Enstitülerinin kuruluşları emsallerine nazaran hayli yenidir. İstanbulda ilk Arkeoloji Enstitüsü Çarlık Rusyası tarafından tesis edilerek, bunu sonraları Macar, Alman ve nihayet Fransız Enstitüleri takip etmiştir. İkinci Dünya Harbinden az bir zaman önce de İstanbulda bir Rumen Enstitüsünün teşkili düşünülmüştü.)

Nihâyet 1958 de Hollanda Enstitüsü kurulmuştur. Bunlardan başka Rum Edebiyat cemiyeti (Bk. Hellenikos Philologikos Syllogos) veya Assomption Augustin Rahipleri (bk. Echos d'Orient) enstitüsü gibi, bilhassa İstanbul'un Bizans devrine ait eski eserleri ile meşgul olan hususî teşekküller de vardı.

I. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü: Çarlık Rusyasının 26 Şubat 1895 de İstanbulda Sakızağacında bir evde açılan Enstitüleri 1899 da Tepebaşında daha büyük bir binaya taşınmıştı. İlmî gayesine sadık kalmadığı anlaşılan bu Enstitü zaten, o zamanki Rus elçisi Nelidof'un müzaheretiyle tesis edilmiştir.

Rus Arekeoloji Enstitüsünün başına meşhur Rus bizantinistlerinden F. I. Ouspenski (veya Uspensky) (1845 - 1928) getirilmiştir.

1879 dan 1894 e kadar Odesa Üniversitesinde Profesör olan bu zat 1914 de Petersburgta neşredilen, ancak VIII inci asra kadar olan vakayii ihtiva eden, muazzam bir Bizans tarihinin ilk cildini yazmıştır. Birinci Dünya Harbi içinde ilmî tetkikat yapmak üzere, o zaman Rus işgali altında bulunan Trabzona da gelen Ouspenski'nin ihtilâl esnasında feci bir surette öldürülmüş olduğu rivayeti ortaya çıkmışsa da, Bizans tarihinin ikinci cildinin ilk kısmının 1927 de yayınlanması üzerine bu haberin yanlış olduğu anlaşılmıştır.

Bu Enstitünün içinde 25.000 cildten fazla kitap bulunan zengin bir kütüphanesi ve koleksiyonu vardı. Enstitü 1914 de faaliyetini tadil ederek kapanmıştı. 1917 de Çarlığın devrilmesi ve Sovyet idaresinin kurulması üzerine Enstitünün kitapları İstanbul Arkeoloji Müzeleri kütüphanesine devredilerek kitaplar oraya taşınmışsa da Sovyet hükûmetinin 16 Temmuz 1929 da eski Rus Enstitüsünün bütün mallarını geri istemesi üzerine bir takım münakaşalardan sonra 26.703 cild kitap ve diğer eşya Sovyetlere teslim edilerek hepsi Odesaya nakledildiler.

Rus Enstitüsü tarafından İstanbulda Yedikule civarında İmrahor İlyasbey Camiinde (eski Studyon manastırı kilisesi) 1907 de bir hafriyat yaptırılmıştır. Rusların Kaariye Camiinde yaptıkları araştırmaların neticeleri de Schmitt tarafından Sofyada neşredilmiştir. (Mecmuanın 1906 da çıkan on birinci cildinde). Ayrıca F. İ. Ouspenski tarafından Topkapı Sarayındaki hıristiyan el yazmalarından meşhur Oktatök (tevratın ilk sekiz kitabı) da neşredilmiştir (Mecmuanın 1907 de çıkan on ikinci cildinde).

Mecmua: Bu Enstitünün mecmuası «İzvjestija Russkago Archologiceskago İnstituta ve Konstantinopolje» adını taşırsa da umumiyet itibariyle Fransızca bir isim altında tanınır. (Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople. - İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü belletini).

1912 de 16 ıncı cildi tamamlanan bu mecmuada makalelerin ekserisi tabiatiyle Rus diliyle neşredilmiştir. Fakat bu arada bazı yazılar Almanca, Fransızca veya yeni Grekçe olarak yazılmışlardır.

Bu mecmua kısmen Odesa (cild I-V) ve kısmen Sofyada (cild VI - XV basılmıştır.

Kitaplar: Rus Enstitüsü tarafından neşredilen kitaplar.

Üç adet olup bunlardan biri Bulgaristan hakkında diğer ikisi ise mecmuanın onbir ve onikinci ciltlerini teşkil eden eserlerdir.

II. — İstanbul Macar Arkeoloji Enstitüsü — Macarların Birinci Dünya Harbinde İstanbulda kurdukları Enstitü ikinci Enstitüyü teşkil eder. Başındaki müdür Prof. Anton idi. Enstitü 1917 den 1918 de harbin mağlûbiyetle neticelenmesine kadar yaşamış ve 1918 senesi Ekiminde faaliyetine son vermiştir. Burada bir takım konferanslar veriliyor ve faaliyet sahaları şöylece tesbit edilmiş bulunuyordu: Bizans, Türk, sanatların; Klâsik Arkeoloji; Hıristiyan Arkeolojisi ve Türk - Macar Lengüistiği.

Macar enstitüsünün bir mecmuası yoktu. eserlerin neşrini tasarlamıştı:

a) 1614 de yazılan Cafer Efendinin Risalei Mimariyesi.

b) 1587 de yazılan Menakıbı Hünerveran.

c) Türk mimarları hakkında muhtelif monografiler.

d) Zeyrek Camii (Pantokrator manastır kilisesi) hakkında bir monografi.

Bu eserlerin ilk ikisi Armenak Sakisian'a havale olunmuştu.

Macar Enstitüsünün bastırılan eserleri şunlardır:

Neşriyatın adı:

A. Konstantinàpolyi Magyar Tudomànyos İntézet Közleményei.

1. — Glück Henrik (Heinrich Glück): Türk sanatı 1917.

2. — Hekler Antal (Anton Hekler): Yunan sanatında ilâh ideali ve portre 1917.

3. — Mordtmann J. H.: 1526 yılında Budinin teslimi hakkında 1918.

4, 5, 6. — Kos Karoly (Karl Kos): İstanbul, şehrinin tarihi ve mimarisi 1918.

7, 8. — Moravcsik Gyula (Julius Moravcsik): Aziz Ladislaus'un kızı ve İstanbulda Pantokrator manastırı 1923 (Zeyrek Camii).

Bu eserlerin hepsi Macar diliyle neşredilmiştir. Bu seriye ait görebildiğimiz yegâne fasikül 7-8 numaralı olup burada kısa bir Almanca hulâsa mevcuttur.

Macar Enstitüsü kapandıktan sonra kütüphanesi Alman Enstitüsüne devredilmiştir.

İkinci Cihan Harbinden sonra, Ankara Üniversitesinde vazifeli Halasi Kun tarafından, bu kitaplar Macar hükûmetince Ankara Üniversitesine hibe ettirilmiştir. Büyük bir kısmı İstanbul hakkında olan bu kitaplar halen Ankarada Dil - Tarih - Coğrafya Fakültesindedir.

III. — Alman Arkeoloji Enstitüsü: İlk Alman Arkeoloji Enstitüsü 1829 da Romada kurulmuştur. 1859 da Prusya devlet enstitüsü unvanını alarak, 1871 de Alman İmparatorluk Enstitüsü olmuştur.

Alman Arkeoloji Enstitülerinin merkezi Berlinde Maienstr. 1 de bulunuyor ve her sene Arkeolojinin kurucusu J. - J. Winckelmann adına burada büyük merasim yapılarak Winckelmanns adına Programme'ler neşrediliyordu. 1941 de bunların 100 üncüsü bastırılmıştı. Berlindeki merkezin Archäologische Anzeiger mecmuasına ilâve olarak 1887 denberi Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts adında bir mecmuası çıkmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüleri başlıca beş tane idi. Sonraları 2 enstitü daha açıldı. (Viyana ve Madrid).

a) İtlya Enstitüsü - Römische Abteilung: Bir mecmuası ve ayrıca seri halinde neşriyatı vardır.

b) Yunanistan Enstitüsü - Athenische Abteilung: Athenische Mitteilungen adında bir mecmuaya sahiptir.

c) Mısır Enstitüsü - Deutsches Institut für ägyptische Altertumskunde, Abteilung Kairo.

d) Almanya Enstitüsü - Abteilung Frankfurt am Main: Germanistik sahasında çalışmaktadır.

e) Türkiye Enstitüsü - Abteilung İstanbul des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches. 1878 denberi Humann, Wiegand ve Schede Türkiyede bir Enstitü kurmak işiyle alâkadar oldular. 1924 de Alman Elçiliğinde bir kısım Enstitüye tahsis olundu. Müdür olarak Martin Schede getirilmişti. 1929 da Alman Enstitüsü Sıraselvideki Alman Hastahanesi yanında şimdiki binasına taşındı ve 1930 da resmen açıldı.

İstanbuldaki Arkeoloji Enstitüsünün 1930 danberi iki ayrı seriden başka seri harici de neşriyatı vardı.

Seri: I İstanbuler Mitteilungen:

1. — H. Ritter: Orientalia 1933.

2. — P. Wittek: Menteşe beyliği 1934.

3. — Ritter, Ruska, Sarre, Winderlich: Acem çini tekniği 1935.

4 — Tahsin Öz! Fatihin iki vakfiyesi 1935.

5. — K. Bittel: Anadolu tetkikleri 1942.

1955 den itibaren bu seri yılda bir neşredilen bir dergi mahiyeti almıştır. 1958 de sayı 8 yayınlandı.

Seri: II. İstanbuler Forschungen:

1. — A. Müfid: Yunanlılar ve Romalılarda kat işaatı. 1932.

2. — A. Schober: Laginada Hekate mâbedi Frizi 1933.

3. — K. Oloff Dalman: İstanbulda Valens-Bozdoğan su kemeri 1933.

5. — K. Bittel: Yazılıkaya kabartmaları 1934.

6. — K. Bittel: Anadoluda prehistorik araştırmalar 1934.

7. — G. Bruns: İstanbul Hipodromunda Dikilitaş ve kaidesi 1935.

8. — A. - M. Scheider - W. Karnapp: Byzanz 1936.

9. — A. - M. Schneider: İznik şehri suları 1938.

10. — F. Dörner - R. Naumann: Kommagenede araştırmalar 1939.

11. — K. Krause: Boğazköyde beşinci mabet 1940.

12. — A. - M. Scheider: İstanbulda Ayasofya garp avlusu hafriyatı 1941.

13. — K. Otto Dorn - R. Anhegger: İslâm İznik 1941.

14. — K. Dörner: Bitinya kitabeleri 1941.

15. — M. Pfannenstiel: Anadolu eski taş devri medeniyetleri 1941.

16. — A. - M. Schneider: İznikte Roma ve Bizans eserleri 1943.

17. — Anadolu ve Bizans, 1950.

18. — H. Bossert; bir Hitit Kral mührü, 1944.

Seri harici neşriyat:

1. — Türkiyede ilmî seyahatler için kılavuz 1933.

2. — M. Schede: Priene harabeleri. 1934.

3. — K. Bittel: Hitit paytahtı, Boğazköy harabeleri, 1937.

4. — M. Schede, S. Schultz: Ankara ve Avgustus 1937.

5. — K. Bittel: Demircihöyük, 1939.

6. — T. Wiegand: Palmyra. 1932.

7. — T. Wiegand - E. Mamboury: Hipodrom ile Marmara arasında Bizans sarayı 1934.

8. — K. Weitzmann: IX ve X uncu asırlarda Bizans kitap tezyinatı. 1935.

Bunlardan başka Berlindeki merkez muhtelif seriler halinde şu eserleri de neşretmiştir:

Bilderhefte antiker Kunst Herausgegeben vom Archäologischen İnstitut des Deutschen Reiches Heft: VI.

A. - M. Scheneider: Die Haghia Sophia zu Konstantinapel. 1939. (İstanbulda Ayasofya).

Antike Denkmäler:

Fr. Krischen: İstanbul surları I restitüsyonlar, 1938.

Dr. Meyer - Plath ve A. - M. Schneider: İstanbul surları II, 1943.

İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün müdürü M. Schede Berlin ana merkeze müdür tâyin edilince İstanbula müdür olarak K. Bittel tâyin edildi.

Berlin Ruslar tarafından işgal edilmeden az evvel A. - M. Schneider İstanbulda Sultanahmette bulunan ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılan Aya Öfemiya Martiriyonu (Şehitlik) nun freskolarını renkli fotoğraf olarak neşre başlamış ve ilk tecrübe baskıları yapılmıştı.

Berlin'in 1945 de işgali sırasında bu baskılar kaybolmuş, A. M. Schneider'in 1952 de ölümü üzerine de yeniden hazırlanmaları ihtimali ortadan kalkmıştır. Alman Enstitüsü, 1944 de Alman devleti ile siyasî münasebetlerin kesilmesi üzerine kapanmış, 1948 sonlarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin idaresine bırakılmış ve 1959 da yeni Alman hükûmetine devredilmiştir. Bu tarihtenberi yine eski müdürü Prof. Dr. K. Bittel' in idaresi altında çalışmakta, kazı, neşriyat ve kütüphanesini genişletme faaliyetine devam ederken, kış aylarında Türk ve yabancı ilim adamlarına verdirdiği konferanslar ile canlı bir faaliyete sahne olmaktadır.

IV. — Fransız Arkeoloji Enstitüsü: Fransızların da dünyanın muhtelif yerlerinde Enstitüleri vardı. 1848 de Atinada Ecole française d'Athènes kurulmuş ve burada talebe yetiştirilmesine de önem verilmiştir.

1881 de Kahire de İnstitut français d'Archéologie Orientale.

1898 de Hanoïda Ecole française d'Extrême Orient.

1922 de Şamda İnstitut d'Archéologie et d'Art musulman.

1933 de Şamda İnstitut français de Damas.

Fransızlar Homolle'un teşvikiyle 1902 de İstanbulda bir Enstitü kurmağa teşebbüs etmişler fakat bir netice elde edememişlerdi. 1933 de ölen ölen kıymetli. Bizantinist Jean Ebersolt 1908 - 1909 da ayni vazife ile İstanbula gelerek tetkiklerde bulundu. Sonraları meşhur Charles Diehl bu hususu uzun uzadıya tetkik ederek şu neticeye vardılar:

Ch. Diehl umum müdür olacak ve arada sırada İstanbula gelecek, daimî müdür ise Strassburg Üniversitesinden gelen ve İstanbul Darülfününunda hoca olan A. Gabriel tâyin edilecekti. Kendilerine merkez olarak Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi (şimdiki Adlî Tıb) ni seçmişlerdi. Bu arada Kadıköyündeki Assomptionist Avgustin Papazlarının zengin kütüphaneleri de buraya getirilecekti. Fakat rahibler ile anlaşmak kabil olmadı. H. Boyer ve C. Bouglé bu mesele ile bir müddet daha uğraştıktan sonra neticede Fransız elçiliği bahçesinde mevcut bir bina bu işe tahsis ve Prof. Albert Gabriel'in müdürlüğü altında 1 Ekim 1930 da resmen açıldı. 1956 da A. Gabriel'in emekliye ayrılması üzerine müdürlüğe değerli epigrafist Prof. Louis Robert tâyin olundu.

Fransız Enstitüsü sadece Arkeoliji değil fakat Türkiye ile ilgili bütün sahalarla meşgul olmağı tercih etmişti. Yavaş yavaş büyüyen kütüphanesi henüz pek zengin sayılmasa da tahminen 6000 cilde yakın kitaba sahiptir.

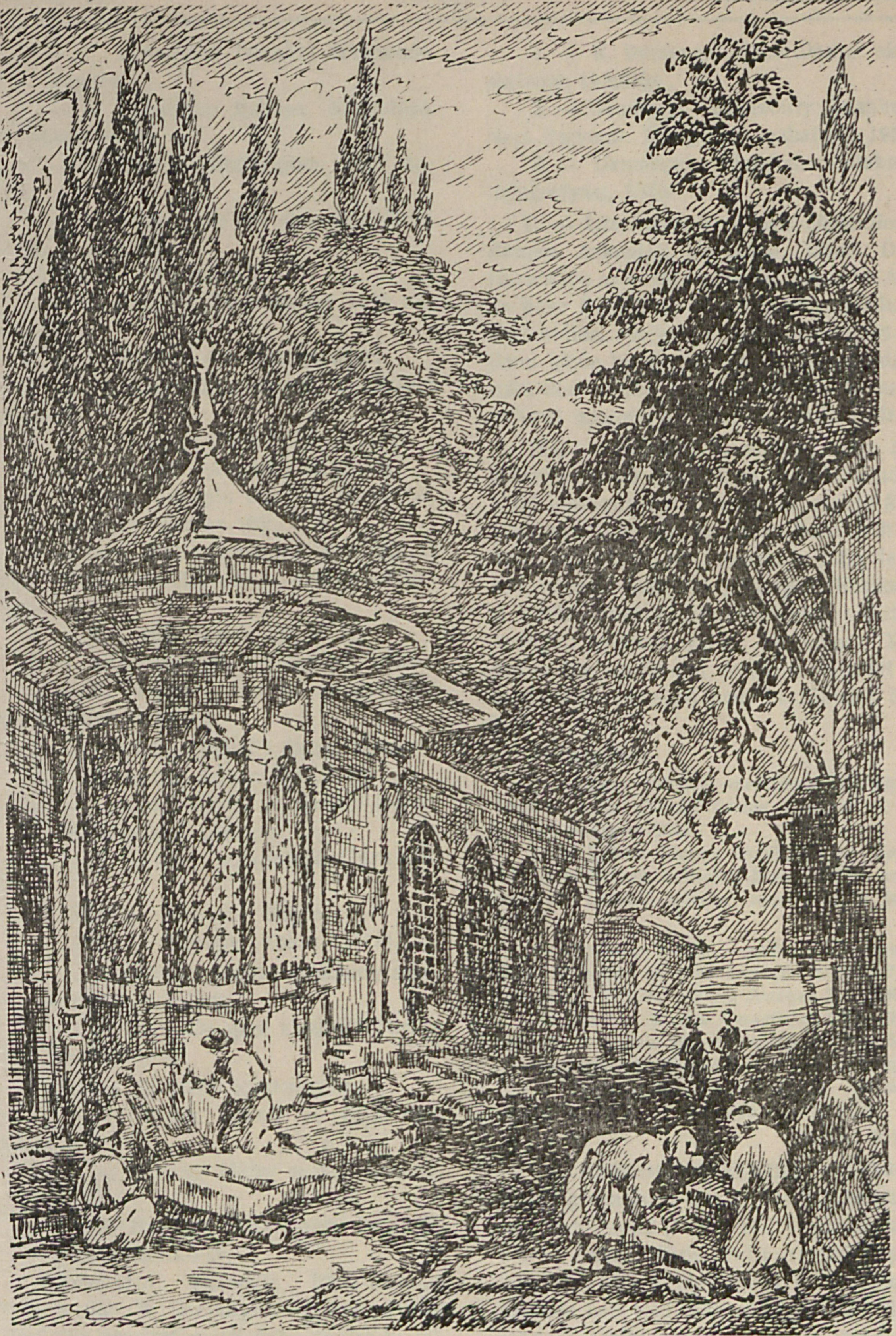
Neşriyatı başlıca üç zümreye ayrılır:

I) Memoires:

1. — Fehmi Edhem - İvan Stchoukine: İstanbul Üniversite kütüphanesinde resimli şark elyazmaları.

2. — E. Chaput: Türkiyede Jeolojik ve jeomorfojenik seyahat etütleri.

3. — R. Jestin: Suruppak Sumer tabletleri.

Türkiye Klişehanesi

Üsküdarda Karaca Ahmed Sultan Türbesi
(W. H. Bartlett'den Sabiha Bozcalı eli ile)

Nurgök Matbaası

4. — P. Devambez: İstanbul Müzesinde büyük bronzlar.
5. — L. Delaporte: Malatya. Arslantepe I Arslanlar kapısı.
6. — A. Gabriel: Boğaziçinde Türk kaleleri.
7. — L. Robert: Mylasa civarında Sinin mâbedi I. Kitabeler.

II) Etudes Orientales:
1. — E. Saussey: Zamanımızın Türk nesircileri.
2. — L. Robert: Anadolu şehirleri.
3. — F. Köprülü: Osmanlı devletinin menşeleri.
4. — E. Saussey: Türk halk edebiyatı
5. — L. Robert: Anadolu tetkikleri.
6. — Molla Lûtfinin eserinin tercemesi.
7. — Jestin: Sumer fiili, C. I.
8. — İbni Sabin: İmparator Frederik II ile felsefî muhabereler cild I. Arabca metnin neşri.
9. — R. Jestin, Sumer fiili, c. II.
10. — Anadolu, fasikül 1 (birinci kısım)
11. — H. Metzger, Antalya müzesindeki votif âbideler kataloğu.
12. — Anadolu, fasikül I (ikinci kısım).
13. — R. Jestin, Sumer fiili, Zeyil
14. — Anadolu, fasikül II (birinci kısım).

III) Publications Diverses:
1. — A. Gabriel: Anadoluda Türk âbideleri:
Cild 1: Kayseri - Niğde.
Cild 2: Amasya - Tokat - Sivas.
2. — A. Gabriel: Şarkî Anadoluda arkeoloji seyahatleri (2 cild).
3. — H. Edib: De quoi s'agit-il? Türkçe metin ve tercemesi.

Frikyada Arkeoloji araştırmaları:
1. — E. Chaput: Jeoloji ve fizikî coğrafya.
2. — A. Gabriel, Midas şehri, topoğrafyası.
3. — E. Haspels, Midas şehri, keramikler ve çeşitli buluntular.

Fransızların Atinadaki Enstitülerinin müdürü olan R. Demangel'in idaresi altında ayrıca bir neşriyat serisi daha vardır ki bilhassa bunun ikinci fasikülünü teşkil eden büyük bir cild İstanbul hakkında yazılmış olan en mühim kitaplardan biridir denebilir.

Recherches françaises en Turquie:
1. — R. Demangel: Prosetilos'un olduğu söylenen tümülüs.
2. — Demangel - Mamboury: İstanbul birinci Rejyonu: Manganlar mahallesi, 1939.
3. — Demangel - Hebdomon (Bakırköy) topografyası, 1945.

V. — **İstanbulda kurulması düşünülen bir Rumen Arkeoloji Enstitüsü:** İkinci Dünya Harbinden az evvel Rumenler Sofya ve Atinada birer Enstitü kurmayı tasarlıyorlardı. Yaş Üniversitesi Profesörlerinden Bizantinist Bratianu böyle bir Enstitünün de İstanbulda kurulmasını istemiş ve teklif etmişti. Bunun bir neticesi çıkmadı ve Enstitü kurulamadı.

VI. — **Hollanda Enstitüsü:** Uzun hazırlıklardan sonra Beyoğlunda eski Hollanda elçiliği binasının üst katında bir enstitü kurulması kararlaştırmış ve Prens Bernhardt'ın da hazır bulunduğu bir merasimle 1958 de enstitü resmen faaliyete geçmiştir. Kütüphanesi henüz kurulma safhasında olan enstitünün neşriyatı arasında yalnız bir tanesi, XVIII. asırda bir Hollandalı ressamın eserleri hakkında olanı, İstanbul tarihi bakımından önemlidir.

Bibliyografya:

A. Hekler: İnstitut scientifique Hongrois de Constantinople (Körösi Czoma Archivum I. Kötet 2. Szâm.Budapest 1921).

Halil Edhem Eldem: İstanbulda iki irfan evi: Alman ve Fransız Arkeoloji Enstitüleri ve bunların neşriyatı. İstanbul Müzeleri neşriyatı XIV İstanbul 1937.

G. Bratianu: De la nécessite du İnstitut roumain d'Histoire et d'Archéologie à Constatinople. (rumence). Revista istorica Romàne III. 1938.

Fransızcası: Etudes byzantines d'Histoire économique et sociale adlı eserin 275-279 sahifelerinde. Universitates Mihâileana din Iaşi IV. aPris 1938.

G. Rodenwaldt: Archäologishes Institut des Deutschen Reiches. 1829-1929. Berlin 1929.

Semavi Eyice

ARKEOLOJİ MÜZELERİ — Bizde müzecilik geçen asrın ortalarında başlamıştır. Sultan Abdülmecid (1839 - 1861) zamanında Tophane-i Âmire Müşiri Fetfi Ahmed Paşa eski Aya İrini kilisesi olan Harbiye Ambarının avlusunda bazı eski eserleri toplamıştı. Bu başlangıcın tarihi henüz kat'iyetle tesbit olunamamıştır. Bu bina bir müzeye elverişli olmaktan çok uzak bulunmasına rağmen o zaman için ihtiyacı karşılamağa kâfi geliyordu. Müzemizin ilk nüvesi böylece 1846 veya 1847

yıllarına doğru meydana geldi. Fethi Ahmed Paşa 13 Şubat 1858 de vefat etmişti. 1852 ye doğru İstanbula gelen meşhur Fransız muharriri Th, Gautier Constantinople (Ed. Charpentie Paris 1918 sayfa 287) adlı eserinde bu ilk müzenin muhtevasını kısacana hulâsa eder. Bu vaziyet yirmi sene kadar daha devam ederek ancak Albert Dumont tarafından 1868 de müzenin ilk kataloğu neşredildi.

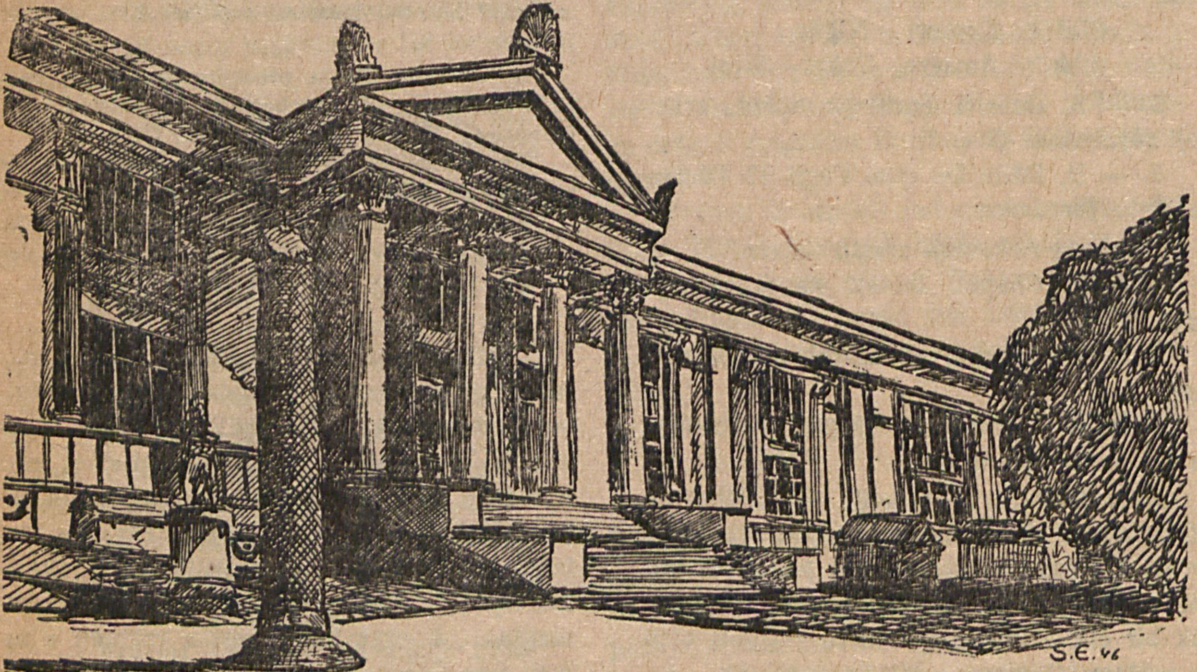
1869 da Sadrazâm Ali Paşa bu koleksiyona Müzeyi Hümâyun adını vererek 8 temmuzda Galatasaray öğretmenleriden İngiliz E. Goold'u buraya müdür tâyin etti. Goold 1871 de ikinci bir kataloğ neşretti. Bu kataloğun resimlerini Limoncuyan adında bir ermeni yapmıştı. Müze üç sene büyük bir gelişme kaydetti. Maarif Nazırı Saffet Paşa (nazırlığı: 1868-1871 ve 1874-1875) birçok vilâyetlere tamimler göndererek eski eserlerin toplanmasını emretmişti. Bu arada Goold bir tane de kütük defteri tanzime çalışıyordu.

Sadarete geçen Mahmud Nedim Paşa 1871 de Müzeyi lâğvetti ve Avusturya elçisi Baron Prokesch - Osten'ın tavassutu ile İstanbulda Avusturya Lloyd'unun acentesinin oğlu ressam Terenzioyu muhafız tâyin etti. Böylece kendisini etrafındakilere pek sevdirmeyen Goold vazifesinden çıkarılmış oldu. Terenzio yeniden kütük tanzimine girişti ise de kayda şayan bir icraatta bulunumadı.

1872 ağustosunda Maarif Nazırı Ahmed Vefik Paşa Müze Müdüriyetini yeniden ihdas ve başına da Alman âlimi Dr. Dethier'yi getirtti (B. : Dehthier' A.). Bu zat 1881 de vefatına kadar bu mevkii muhafaza etti. 1875 sonlarında Subhi Paşanın arzusu üzerine Dr. Dethier Müzeyi Aya İrini'den Fatih devrine ait bir bina olan Çinili köşke nakletti ve burası 1880 de açıldı. Subhi Paşa 36 maddelik bir Âsari atika nizamnamesi tertip ederek bulunan eski eserlerin; bulan, arazi sahibi ve Müze arasında üçe taksim edilmesini karar altına almıştı. Bu âdil nizamname memleket bakımından çok zararlı idi. netekim bu kanunun arkasında birçok dalavereler döndü.

Dr. Dethier 1872-1880 seneleri arasında müzecilik tarihi bakımından eşsiz bir değere sahip bir de defter tertip etmişti. 1874 de Dr. Dethier ikinci bir dosya daha tertip etmiş ve 1880 de son olarak kâtibi C. Wollers'e ufak ve yeni bir katalok yazmıştı. 1871 denberi Selânikte oturan Giovannaki adında bir rumla Bandırmalı Takvor Ağa isminde bir ermeni 1869 dan 1878 e kadar Müzeye eski eser temin etmişler ve sonraları bunlara İstanbulda Davudpaşa İskelesi Kasabilyas mahallesinde Derviş Hüseyin adında birisi daha katılmıştı.

Dr. Dethier'nin 1881 de vefatı üzerine Osman Hamdi Bey Müzeye müdür tâyin edildi ve müzecilik tarihinde yepyeni bir çığır

İstanbul Arkeoloji Müzesi
(Resim: Semavi Eyice)

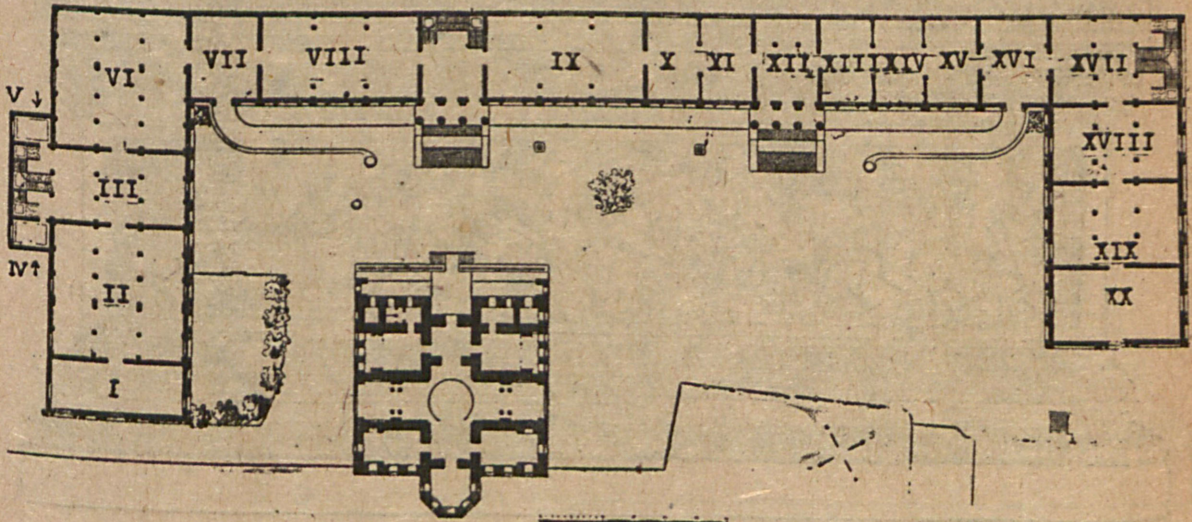
açıldı. Hayatını Hamdi Bey maddesinde yazacağımız bu zat Sadrâzam Edhem paşanın oğlu idi (B. : Hamdi Bey, Osman; Edhem Paşa). Osman Hamdi 30 aralık 1842 de İstanbulda doğdu. Viyanada yetişti ve 1860 da Parise Hukuk tahsiline gitti ise de orada bilhassa resme çalıştı. 1869 da İstanbula dönerek Bağdat valisi olan Midhat Paşa ile birlikte Bağdata gitti. Muhtelif mümtaz memuriyetlerde bulunduktan ve bu arada da 1873 Viyana sergisinde Osmanlı komiserliği yaptıktan sonra Dr. Dethier'nin ölümü üzerine 30 Ağustos 1881 veya ayni senenin 11 Eylûlünde Müze Müdürlüğüne tâyin edildi. O sırada Fransadan getirtilen Salomon Reinach Müzeyi tanzime ve kataloğunu yapmağa memur edildi. 1882 de Hamdi Bey yeni bir Âsari atika nizamnamesiyle eski eserlerin hudut dışına çıkartılmasına sed çekti. Nihayet şimdiki Yakınşark Eserleri Müzesi binasında 20 talebe ile ilk Sanayii Nefîse mektebi kuruldu.

Osman Hamdi Beyin dünyaca şöhretini temin eden en muazzam eseri Sayda Krallar Nekropolunun keşfidir. Bunlar 1887 - 1888 seneleri arasında çıkarılmış muhtelif cins, şekil, kalite ve ölçüde 21 adet lâhiddir. İçlerinde İskender lâhdi denen şaheserden maada Ağlayan Kadınlar lâhdi, Likya lâhdi, Satrap tipi lâhid ve enteresan bir nümune olarak meşhur Tabnit lâhdi bulunuyordu. Hamdi Bey Salomon Reinach ile birlikte 1882 de Pariste neşredilen «Une nécropole royale de Sidon» adlı büyük eserini bastırdı.

1891 de artık dar gelmeğe başlayan ve yeni nakledilen lâhidleri almayan Çinili köşkün karşısında yeni bir Müze binası inşa edildi. 13 Haziran 1891 de küşad olunan bu yapı Ağlayan Kadınlar lâhdinin esas motiflerini ihtiva ediyordu. Vallaury Efendi adında bir mimar bu inşaatı üzerine almıştı.

1893 de A. Joubin tarafından yeni ve küçük kataloğlar Türkçe ve Fransızca olarak tertip edilip bastırıldı. 1891 de Hamdi Bey yanına kardeşi Halil Edhem Beyi muavin olarak almıştı. Hamdi Beyin artık büyük bir şöhreti vardı. 1898 de Atina Fransız Enstitüsü, 1904 de Berlin Kaiser Friedrich Museum, 1908 de İspanyada Oviedo Üniversitesi ona madalyalar yolladılar ve İnstitut de France, Berlin, Londra, Viyana, Philadelphia, Boston Arkeoloji Enstitüleri onu âza seçtiler. Almanyanın Bonn, Heidelberg ve Leipzig Üniversiteleri ile İngilterenin Aberdeen Üniversitesi onu fahrî Doktor seçtiler. 1902 ve 1908 de müze binaları genişletildi. Bu inşaat gayet büyük zorlukları yenerek oluyordu. Böylece inşaata muazzam bir servet tam 50.000 altın harcandı.

24 Şubat 1910 da Osman Hamdi Bey vefat ederek Gebzeye gömüldü ve müzenin bir salonuna onun hâtırasını tebcil eden bir levha tesbit edildi. 27 Şubat 1910 da Halil Edhem Bey Müze Müdürlüğüne getirtilerek 28 Şubat 1931 de kedi arzusu ile tekaüd oluncaya kadar bu mevkide kaldı. O tarihten itibaren ise Bay Aziz Ogan Müze Müdürlüğüne

İstanbul Arkeoloji Müzesi
(Plânda ortadaki münferid yapı Çinili Köşkdür)

geldi, 1933 de Dr. Arif Müfid Mansel müdür muavinliği vazifesine tâyin edildi; ve bu vazifede 1946 ya kadar kaldı. Aziz Ogan'ın 1954 emekliye ayrılması üzerine 1946 danberi muavini olan Rüstem Duyuran müdür olmuştur.

Müzenin son derece zengin fakat maatteessüf hemen hemen 1925 tenberi içine yabancı yeni neşriyat pek girmeyen büyük bir kütüphanesi vardır. Bu kütüphane Cevad Paşanın kitaplarını ihtiva eden ayrı bir salona ve Sultan Reşad'ın kitaplarını ihtiva eden bir bölüme sahiptir. Vaktiyle Mystakides Efendi tarafından tertip ve tanzim edilen bu güzel kütüphane, S. Nüzhet Ergun ve müsteşrik Reşer tarafından bir müddet idare edilmiştir.

Müzenin başlıca katalogları:

1 — A. Dumont: Le museee Sainte İrène R. A. II 237 - 263 - 1868.

2. — E. Goold: Catalogue explicatif, historique, et secientifique d'un certain nombre d'objets contenus dans le Musée İmperial de Constatinople fondé en 1869 sous le grand veziriat de Son Altesse Âli Pacha. Constantinople - Galata 1871.

3. — C. Wollers: Catalogue. 1880.

4. — S. Reinach: Catalogue du Musée İmperial d'Antiquités 1882.

5. — G. Edhem: Takvimi meskûkâtı Selçukiye 1892.

6. — G. Edhem: Takvimi meskûkâtı Osmaniye 1890.

7. — G. Edhem: Meskûkâtı Türkmaniye kataloğu (Fransızcası da var) 1893.

8. — A. Joubin: Monumets funéraires catalogue sommaire (Türkçesi de var) 1893.

9. — A. Joubin: Cataolgue des sculptures grecques, romaines et byzantines (Türkçesi de var) 1893.

10. — G. Edhem: Sasaniyan ve Bizanten tarzında sikkkeler 1894.

11. — J. H. Mordtmann: Catalogue des antiquités himyarites et palmyréniennes (Türkçesi de var) 1895.

12. — V. Scheil: Âsarı Mısriye kataloğu 1899.

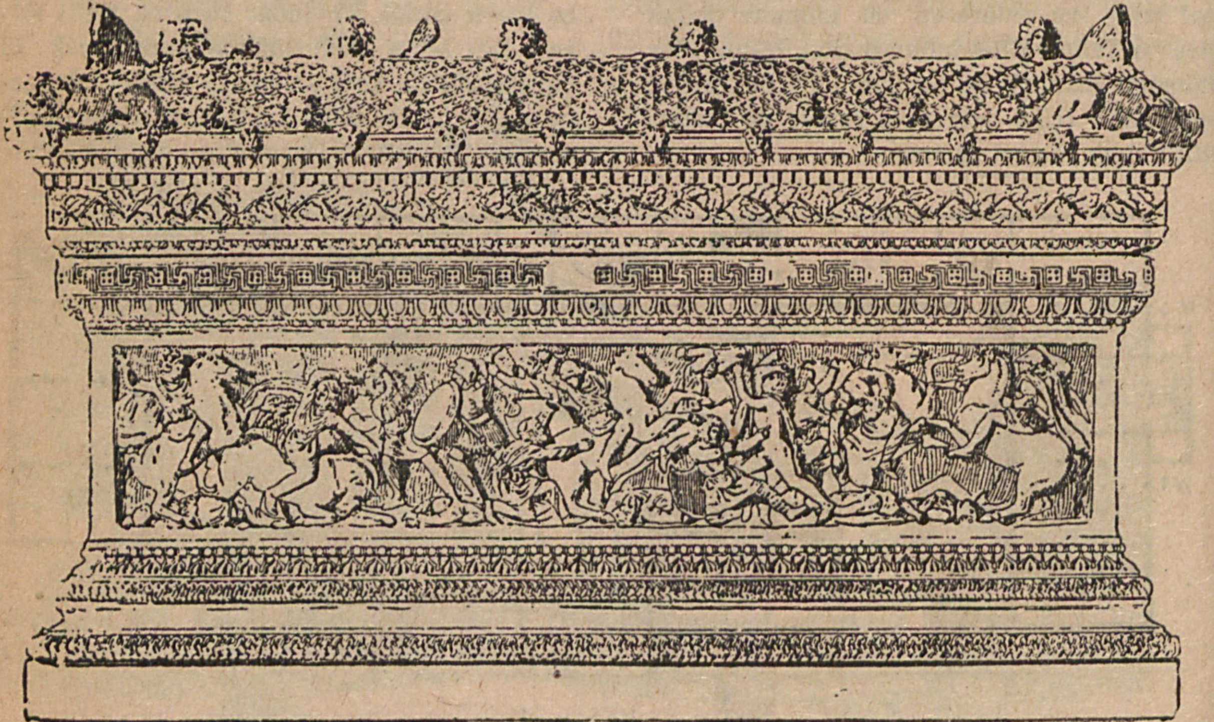
13. — Mübarek: Mülûki Cengiziye, İlhaniye ve Kırımhanları sikkeleri 1900.

14. — H. Edhem: Kurşun mühürler kataloğu 1904.

15. — J. Ebersolt: Catalogue des poteries byzantines et anatoliennes 1910.

16. — G. Mendel: Catalogue des figurines de terre cuite 1908.

17. — G. Mendel: Catalogue des sculp-

Büyük İskender Lâhdi cenk sahnesi
(Resim: Mendel kataloğundan)

turs grecques, romaines et byzantines (3 büyük cild, biraz eskimiş olmasına rağmen âbidevî bir eser olmaktan çıkmış değildir). 1912-1914.

18. — H. Edhem: Meskûkâtı Osmaniye 1916.

19. — E. Unger: Katalogue der babilonischen und assyrischen Sammlung 1918.

20. — Guide des sculptures grecques, romaines et byzantines 1921.

21. — J. Ebersolt: Catalogues des sceaux byzantins 1922.

22. — J. Lewy: Die altassyrischen Texte von Kültepe bei Kaisarije 1926.

23. — Guide aux antiquités Assyro-babyloniennes 1926.

24. — M. Schede: Griechische und römische Skulpturen des Antiken Museums (İstanbul Müzelerinde şaheserler No. 1). Türkçeli, Berlin W. de Gruyter 1928.

25. — E. Zimmermann: Altchinesische Porzellane im alten Serai. (İstanbul müzelerinde şaheserler No. 2). Türkçeli. Berlin W. de Gruyter 1930.

26. — E. Kühnel: Die Sammlung türkischer und islamischer Kunst in Çinili köşk. (İstanbul müzelerinde şaheserler No. 3). Türkçeli Berlin W. de Gruyter 1937.

27. — A. Müfid: Katalogue der Bleisarkophage 1932.

28. — Resimli rehber, Yunan, Romen ve Bizantin heykeltraşı eserleri (fransızcası da var) 1934.

29. — Âsari atika müzesi, Tunç eserler rehberi (fansızcalı) 1937.

30 — Resimli Rehber, 1953 (İngilizcesi de vardır).

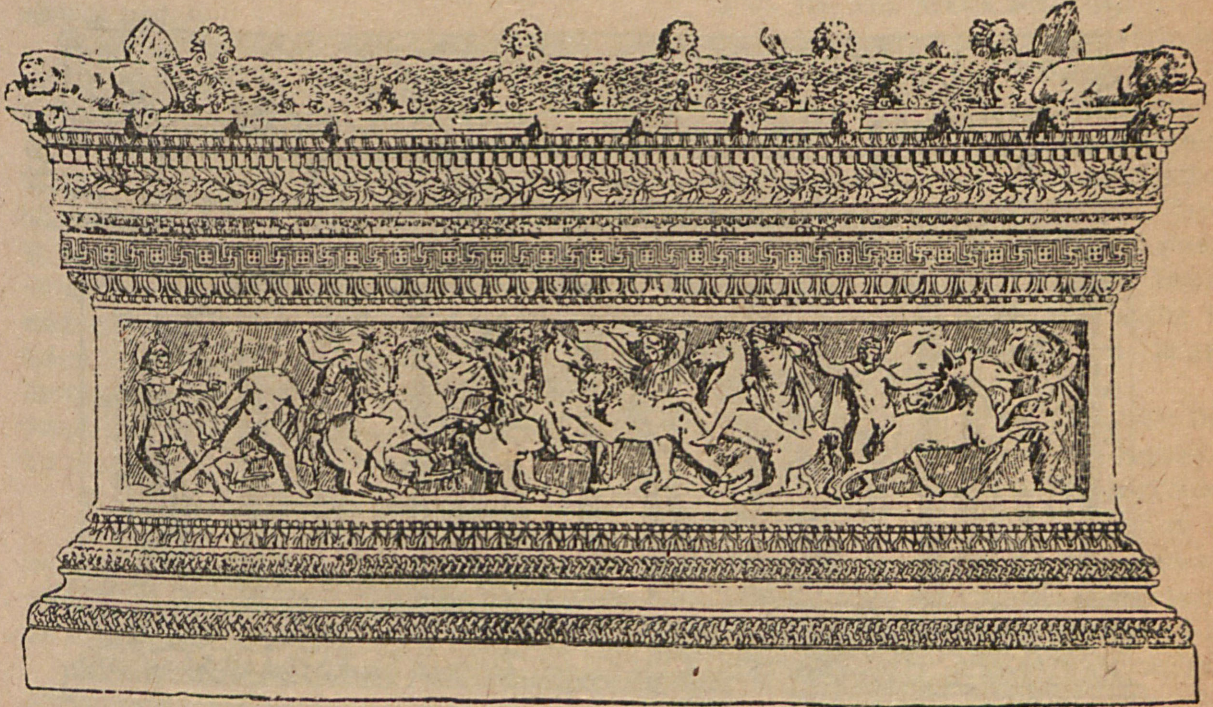
31. — N. Fıratlı, İstanbul Arkeologi Müzeleri seçme Bizans eserleri rehberi, 1955 İngilizcesi de var).

Diğer müzelerin katalokları bu listeye dahil edilmemiştir. Bunlardan başka İstanbul Arkeoloji müzelerinin neşriyatı vardır. Bu neşriyatın tam bir listesini ve müzelerde satılan diğer kitapların adlarını müzenin bastırdığı son eser olan «İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı. No. 7, 1956» nın kapaklarında bulmak kabildir.

Bunlardan başka müzenin bir de bülteni vardır ki son yıllarda ufak ölçüde bir müzecilik dergisi mahiyeti almıştır:

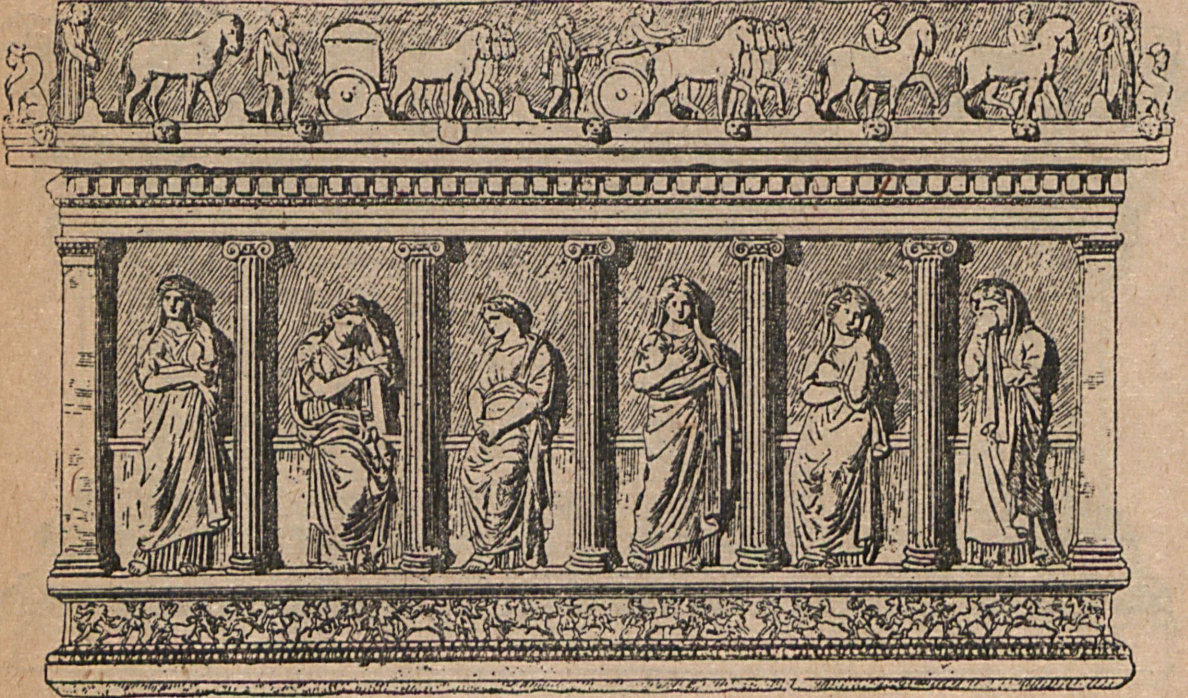
1. İstanbul Müzeleri yıllığı (Neş. No. XI) 1934.

2. İstanbul Müzeleri yıllığı (Neş. No. XV) 1937

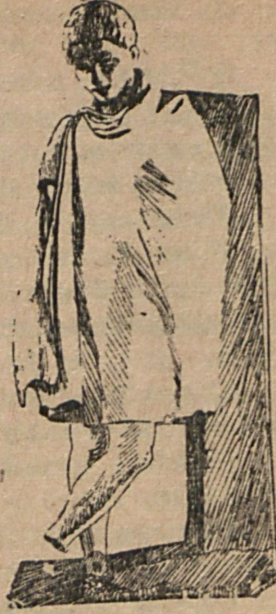
Büyük İskender Lâhdi av sahnesi
(Resim: Mendel kataloğundan)

Sidamara Lâhdi
(Resim: Mendel kataloğundan)

Ağlayan Kadınlar Lâhdi
(Resim: Mendel kataloğundan)

3. İst. Ark. Müzeleri yıllığı (Neş. No. XVI) 1949
4. İst. Ark. Müzeleri yıllığı (Neş. No. XVII) 1950
5. İst. Ark. Müzeleri yıllığı (Neş. No. XVIII) 1952
6. İst. Ark. Müzeleri yıllığı (Neş. No. XIX) 1953
7. İst. Ark. Müzeleri yıllığı (Neş. No. XX) 1956
8. İst. Ark. Müzeleri yıllığı (basılmakta).

Tralles Efebosu Heykeli (Resim: Salih Sinan)

Bu bültenlerden ilk ikisi türkçe ve fransızca diğerleri türkçe ve ingilizcedir.

Arkeoloji müzesinin yanında bulunan, Çinili köşk İslâm eserleri ile Eski Şark eserleri müzesinden ayrıca bahsedilecektir. (B.: Çinili köşk ve Eski Şark eserleri müzesi).

İstanbul Arkeoloji müzesinde belli başlı eserler:

1. — No. 198 - 230: Laginada Hekate mâbedi frizleri.

Frizlerin izahı henüz bir meseledir. Bunların üzerlerindeki kabartmalar Roma ve Hekate kültürü ile ilgilidir.

2. — No. 112: Sidamarra lâhdi.

Ereğli - Karaman yolu üzerinde bulunan bu lâhid çıkarıldığı yerin ismi ile adlandırılır. M. S. III asıra ait olan bu eser Sidamara tipi denen bir lâhid nevinin bir nümunesidir, üzerindeki kabartmalarda ölen, karısı, pek muhtemel kızı, at tutan Dioskürler, av sahneleri, hediyeler getiren bir genç kadın temsil olunmuşlardır. Kapağın üzerinde ölü ve karısı yatar vaziyette temsil olunmuşlardır.

3. — No. 145: Medüz başı.

İstanbulda Çemberlitaşta bulunan bu güzel kabartma M. S. IV asıra aittir. Korkunç olması icabeden bu yüzde daha ziyade hayret ve tebessüm göze çarpar.

4. — No. 10: Ağlayan Kadınlar lâhdi

350 tarihlerinden az evvel yapılan bu lâhid bir İyon mâbedi tipini canlandırmakta olup sütunların arasında hüzünlü ve ağlar vaziyette kadın kabartmaları yapılmıştır. Burada Anadolunun garbi cenubisinde Kanthos Nereidler âbidesi ve Halikarnasso (Bodrum) Mavzelos türbesinde görülen mahalli hususiyetler göze çarpar.

5. — No. 68: İskender lâhdi olarak tanınan lâhid.

İstanbul müzelerinde ve dünyada mevcut en güzel eserlerden birisini teşkil eden bu lâhid M. Ö. IV asrın son yarısına aittir. Ağlayan kadınlarda olduğu gibi eskiden renkli olan bu lâhdin kabartmalarında İskender ile Pers kralı Darius mücadele ederken gösterilmiştir. Diğer cephelerde bir aslan avı ve muhtelif döğüş sahneleri temsil edilmiştir.

6. — No. 9: Satrap lâhdi.

Sidon nekropolünde bulunan üçüncü mühim lâhid olup V. asrın ortalarına aittir. Kabartma olarak üzerinde sakallı bir Şarklı Satrap temsil edildiğinden lâhid böyle tesmiye olunmuştur. Bu eser her bakımdan tetkike şayandır.

7. — No. 78: Kral Tabnitin lâhdi.

IV üncü asrın başlarına ait antropoid bir lâhiddir. Evvelâ bir kumandana ait olduktan sonra Kral Tabnit tarafından satın alınarak kendisine mezar olmuştur. İçinde bulunan mumyası çok fena bir haldedir.

8. — No. 530: Arkaik adam başı:

M. Ö. IV. asırda yapılan bu enteresan baş Rodosta bulunmuştur. Arkaik eserlerin en büyük hususiyetini teşkil eden belli belirsiz esrarengiz gülümseme bu başta gayet barizdir. Çekik gözler, çıkık elmacık kemikleri, itinalı saçlar bu hususiyetleri tamamlar.

Artemis Heykeli (Resim: Salih Sinan)

9. — No. 542: Dinlenen Efeb heykeli.

Aydında (Tralles'de) bulunmuş ve M. Ö. III üncü asra aittir. Genç atlet yorulmuş, terlemiş ve bir mantoya sarılarak dinlenmektedir. Yüzünde hafif bir tebessüm sezilir.

10. — No. 624: Hermafrodit heykeli.

Hellenistik devreye ait çok güzel ve mükemmel bir eserdir. Dirseğine dayanan ve açılan elbisesinden bütün gövdesi ve hususiyetleri görülen bu mitolojik İlâh heykeli Bergamada bulunmuştur.

11. — No. 506: İmparator Valentinien II (?) nin heykeli.

Afrodisiasta bulunmuş ve M. S. IV. asrın sonlarına aittir.

12. — No. 4398: Aya Evdokyayı temsil eden Bizans ikonası.

İstanbulda Fenariisa Camiinde (Lips manastırı kilisesi) bulunmuş ve X. asıra ait çok enteresan bir eserdir. Şimdiye kadar bilinmiyen bir teknikte mermer üzerine renkli taşlar işlenerek vücuda getirilmiştir. Bu ikona bir çok yurt dışı sergilere gönderilmiştir.

13. — No. 3914: Hodigitria Meryemi Bizans ikonası.

İstanbulda Gülhane civarında Mütarekede Fransızların yaptığı hafriyatta bulunmuştur. Mermer bir kabartma olup bu çeşit eserlerin en güzelidir. XI - XII. asırlara aittir.

14. —No. 1-4410: Tihe heykeli.

Prusias ad Hypiumda (Üskübi) de bulunmuş M. S. II. asra ait bir eserdir. İlâhe, çocuk Plutos'la birlikte temsil edilmiştir.

15. — No. 5311: İmparator Hadriyanus'un tunç heykeli.

Adanada bulunmuş güzel bir eser.

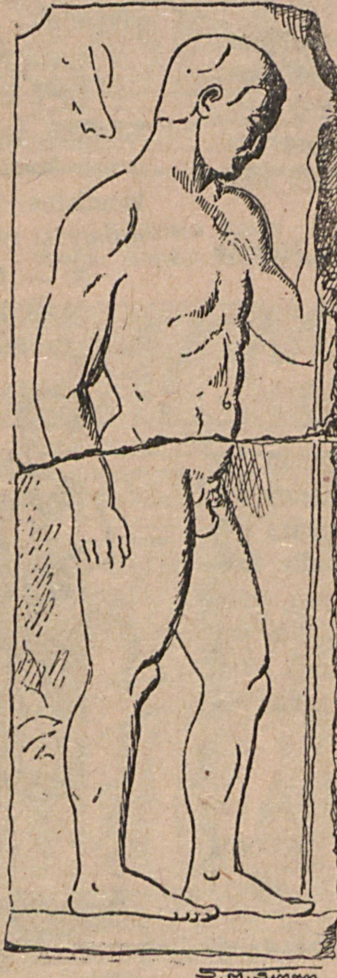
16. — No. 3: Tunç Herakles heykeli.

Epirde bulunmuştur. Hellenistik devre ait olan bu eserde kolunda mantosu ve elinde sopası olarak ve yürür vaziyette temsil olunmuştur.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü idaresinde 1958 de şu müzeler bulunuyordu:

1. Klâsik Eserler müzesi (Yunan - Roma - Bizans - Latin).

2. Eski Şark Eserleri müzesi.

Bir Efebos'un mezar taşı (Resim: Salih Sinan

3. Mozaik müzesi (bk. Arasta sokağı kazısı)

4. Yedikule müzesi.

Yine 1958 de Arkeoloji müzeleri kadrosu şu elemanlardan meydana gelmişti:

Müdür: Rüstem Duyuran

Müdür muavini: Osman Sümer

Klâsik Eserler müzesi konservatörleri: Nezih Fıratlı, Zekiye Başak, Lûtfi Tuğrul.

Eski Şark eserleri konservatörü: Osman Sümer.

Çivi yazılı tabletler koleksiyonu konservatörleri: Hatice Kızılyay, Muazzez Çığ.

Meskûkât ve madalya koleksiyonu konservatörleri:

Nekriman Olcay, İbrahim Artuk, Cevriye Artuk. Kütüphane memuru: Lûtfi Tuğrul.

Fotoğraf Atölyesi şefi: Feyzullah

Tamir atölyesi: Reha Arıcan, Muzaffer Ertoran.

Kimya laboratuarı: Nureddin Akbulut, Hadi Tamer.

Başkâtip: Bekir Şükrü Egeli.

Yabacı diller kâtibi: Münire Çorlu.

Ayrıca, bir miktar da idare elemanı mevcuttur.

Bibliyografya:

1. — G. Mendel: Catalogue des sculptures grecques, et byzantines. Cild: 1 sayfa IX-XXII İstanbul 1912.

2. — Resimli rehber, Yunan, Roma, Bizans heykeltraşı eserleri sayfa 2-10 İstanbul 1935.

3. — Hikmet Feridun Es: Hamdi Bey (Tanımadığımız meşhur). Akşam gazetesi 10 yazı; İstanbul 1946.

4. — E. Behnan Şapolyo: Müzeler tarihi. Sayfa: 32, 42, Remzi Kitabevi, İstanbul 1936.

5. — Abdülhak Şinasi: Bizde müzeciliğin başlangıçları. Ülkü. Cild: II sayı: 8 sayfa: 132-137 Ankara 1933.

6. — Abdülhak Şinasi: Müzelerimiz ve Hamdi Bey. I Ülkü, Cild: III sayı: 14 sayfa: 111-115 Ankara 1934.

7. — Abdülhak Şinasi: Müzelerimiz ve Hamdi Bey. II Ülkü. Cild: III sayı: 16 sayfa 290-295 Ankara 1934.

8. — E. Behnan Şapolyo: Müzeciliğin tarihi. Ülkü cild: III sayı: 18 sayfa 428-434 Ankara 1934.

9. — Halil Edhem: Müzeler. (Birinci Türk Tarihi kongresi sayfa: 538-566) Ankara 1932.

Semavi Eyice

ARKİTEKT — Cildleri millî kütüphanemizin kıymetli ziyneti bir sanat dergisidir, 1934 de tesis edilmiş olup 1959 da yirmi sekizinci yılını idrâk etmiş, bu bakımdan memleketimizin en uzun ömürlü sanat mecmuası olmuştur; her nüshası itinâ ile hazırlanarak basın ve yayın alanında meslekî salâhiyetine dayanan Arkitekt mimârî, şehircilik ve diğer güzel sanatlar da takriben 10.000 sayfalık yayını ile ayni zamanda bir tarih ve sanat kaynağıdır; koleksiyonu İstanbul Ansiklopedinin tam itimad duyduğu mehazları arasındadır. Mecmuanın tarihçesi, 1955 yılında intişar etmiş olan 282 numaralı nüshasında imtiyaz sahibi ve baş yazarı yüksek mimâr Zeki Sayar'ın imzası ile ve mecmuasının yirmi beşinci yılını tamamlaması münasebeti ile neşredilmiştir ki bu şayanı dikkat tarihçe - makaaleyi ayen alıyoruz: Bu sayı ile 25 inci intişar yılını bitiriyor. Memleketimizde bir meslek dergisinin çeyrek yüzyıllık, devamlı bir neşir hayatı nadir vak'alardandır. Üstelik Arkitektin herhangi bir teşekkülün veya devletin yardımına dayanmadan bugünü idrâk etmesi, ayrı bir hususiyet taşımaktadır.

«Birçoklarımızı, hattâ çıkaranları çok zaman tatmin etmemiş olan bu nâçiz ve mütevazı dergi, bugüne kadar, 24 cild ve takriben 7500 sayfalık neşriyatı ile, son çeyrek yüzyıl mimarlık ve güzel sanatlar faaliyetimizi aksettiren bir yayın olmuştur. Arkitekt, nasıl çıktı ve devam etti, geçmiş yılları hatırlamıyanlar tabiî bunu bilmezler.

«1928 yılı G. S. Akademisi mezunlarından, sekiz on kişi 1930 da, Abidin, Cemil ve Faruk'un bürosunda toplanarak dergiyi çıkarmağa karar verdiler. Hatırladığıma göre, o zamanki mimarlar şu isimlerden ibaretti: A. Ziya Kozanoğlu, S. Akkaynak, S. Hakkı Eldem, F. Çeçen, Cemil, Ş. Balmumucu ve Z. Sayâr.

«İlk teşebbüs, daha Akademideyken okul dergisini tertip ve idare eden Mortaş ile, talebeliğinde gazeteci ve romancı olan A. Ziya Kozanoğlu'nundu. Mortaş ve Kozanoğlu tertip ve baskı işlerini üzerine aldı. Malî işlerin çevrilmesi bana verildi. Diğer arkadaşlar yazı ve doküman işleri ile müştereken uğraşmayı kabul ettiler. Bir gün, toplantıya geldiğim zaman derginin ismi görüşülmekteydi. Fikrimi sordular, «Mimar» olarak teklif etettim. Kabul edildi. 1931 Ocak ayında Mimar'ın ilk sayısı böylece çıktı. Beş sene, her ay muntazaman devam etti. Dil inkılâbında, derginin adını «Arkitekt» yaptık.

«Daha ilk yılda A. Ziya Kozanoğlu Adana'ya giderek, dergi ile alâkasını kesti. İmtiyaz sahipliğini kabul ettim. İkinci yıl dergi tamamen Abidin Mortaş ile benim üzerimde kaldı. 1942 den sonra Mortaş'ın Ankara'ya gitmesi ile tamamen yalnız kaldım.

«İkinci Dünya Harbinde, gerek Mortaş'ın gerekse benim askerliklerimiz neşriyatın intizamını bozdu. Askerliğim sırasında, neşriyat kısa zaman için inkıtaa uğradı. Bu yüzden 1941 - 1942 senelerinde ancak bir yıllık neşriyat yapabildik ki, derginin bu yıllara ait koleksiyonu tek cild halindedir.

«İkinci Dünya Harbine tesadüf eden yıllarda, ancak iki ayda bir neşriyat yapabiliyorduk. 1950 den sonra, kâğıt, klişe, baskı fiyatlarının çok daha yükselmesi üzerine, iki ayda bir neşriyat yapmamıza imkân kalmadığından geçen senedenberi 3 ayda bir (yılda 4 defa) ve kapağa sayı numarası koyarak neşriyata devam ediyoruz. Bu sayı Arkitekt'in 282 inci nüshasıdır.

«Dergimizin 25 yıllık devre içinde daha tekâmül etmesi ve gelişmesi icap ederken, bugün yayınını zorlukla yapabilmesi hakikaten üzücüdür. Bahusus, başka memleketlerdeki mimarlık yayınlarının zenginliklerini gözönünde tutarsak endişe etmemek kabil değillerdir. Ancak beş altı senedenberi artan fiyatlarının ve materiyel buhranının bizi dergiyi ne kadar zorlukla idameye mecbur ettiği bir hakikattir. Bilhassa son zamanlarda kâğıt cinslerinin bozulması, klişlerin âdi çinkodan yapılması, matbaalarda baskı nefasetinin kalmaması, dergimizin nefasetini daima düşürmüştür.

«Arkitekt neşredilmeğe başlandığı günden bugüne kadar, benimsediği prensiplere sadık kaldı. Memleket mimarlık hâdiselerini objektif bir görüşle aksettirdi. Neşriyatı bazılarına politika yapıyor! zannı verdi ise de, yalnız mimarlık ve sanat meselelerinde meslek poltikası dozunu hiçbir zaman aşmadı.

«Meslek dergisi olduğu için, kimseyi ne övdü, ne de zemmetti. Hattâ maalesef sanat tenkidleri de yapamadı. Bunun iki sebebi

vardı. 25 seneden bu tarafa memleket mimarlığının gerek devlet, gerek cemiyetle olan münasebetlerini gözönüne getirirseniz, mimarî kritiklerin o zaman için faydadan ziyade zararlı olacağına hak verirsiniz. İkinci sebep de el'an bizde mimarlık fikir sahasında tenkid yapan hiç kimsenin maalesef yetişmemiş olmasıdır.

«Bu itibarla, Arkitekt, mimarlarımız arasında bir zümrenin inanışlarını yayınlayan bir dergi olmadı. Esasen, son senelere kadar, mimar topluluğumuz, o kadar azdı ki, bugünkü gibi sanat anlayışında birleşen gruplar teşekkül etmemişti. Bu hal, müşkülpesent olmamıza imkân bırakmıyordu. Ne bulduysak, nelerin faydalı olacağına kanaat getirdiysek, yayınladık. Bu yüzden bazılarının tenkidlerine uğradık. İşin tatbikî zorluğunu bilmeyenler, henüz pek okumağa ve fikrî mesaiye fazla yer verilmeyen memleketimizin şartlarını düşünmeden tenkidlerinde bazan insafsızca hareket ettiler.

«Eğer, yirmi beş yıl zarfında mimarlık, şehircilik, arkeoloji ve diğer sanat kollarında yayınladığımız eserler ve dokümanlarla mimarlık arşivimize hizmet edebildiysek, ne mutlu bize!

«Şüphesiz ki, hükmü gelecek mimarlık nesilleri verecektir.

«25 yıl zarfında bizi teşvik edenler de çok oldu. Maalesef memleket içinden ziyade yabancı memleketlerden daha fazla alâka gördük. Seneler geçti. Her yıl bütün meşakkatlere râğmen, her cilde bir yenisini ilâve ettiğimiz vakit, bütün yorgunlukları unutuyorduk.

«Bugün benim için, bir rüya gibi geçen yirmi beş yıl, çeşitli hâtıralar ile doludur. Her sayı çıktıkça, arkadaşlarımızla, yükten kurtulmuş bir insanın rahatlığını duyarız. Fakat bu sükûn fazla sürmez. Yeni sayının işleri ve zorlukları yeniden başlar.

«Bize, cesaret veren dergiye gösterilen herhangi yeni bir alâkadır. Bazan bir vilâyetten, bazan yabancı bir memleketten gelen, iki satırlık bir mektup, bizi teşciye kâfidir. Bu, her vakit böyle olmuştur. Yabancı bir bibliografide yayınladığımız bir yazıdan bahsedilmesi, bir üniversitenin dergimize alâka göstermesi bir itina ile hazırladığı eserin neşredilmek üzere bize yollaması, eski sayılarımızda çıkan bir makalenin aranması gibi... Daha bunlara benzer birçok, küçük, fakat bize yeniden kuvvet ve enerji veren hâdiseler olmamış olsaydı, belki bu yılları idrâk edemezdik.

25 yıl zarfında, bizimle birçok arkadaşlar dergiye emek verdiler. Benim Arkitekt'teki günlük işlerimi paylaşmış olanlara, bilhassa, Y. Mimar Neşet Akatay, Bayan Anita. K Kandıralı, K. Çapanoğlu Yıldız ve Kemal Dönmez'e, ayrıca dergimize yazı ve eser veren meslekdaşlarla onun vefakâr okuyucularına teşekküre borçluyum».

ARKUNLAR (Hasan Fahreddin) — Ressam; 1901 de İstanbulda doğdu; babası Mustafa Bey Ganioğlu, Kiyeflidir; Rus ordusunda bir küçük zabit iken 1876 Türk - Rus Harbinde Rusyadan Türkiyeye kaçmış, Türk ordusuna girerek İstanbulda yerleşmiş ve Kevser Hanım isminde Kafkasyalı münevver bir Türk kızı ile evlenmiştir ki, ressam validesi olan bu Hanımefendi bir zarafet timsalidir. Çocukluğu Fındıklıda geçen Hasan Fahreddin, 1919 da Sanayii Nefîse Mektebi Âlisinin resim kısmına girmiştir; burada Çallı İbrahim'in atölyesinde en kıymetli gençlerden biri olmuştur. Avrupa müsabakasını kazanarak Sanayii Nefîse Mektebinden mezun olmuş Fransaya gitmiş, Pariste Académie Julian ve Ecole Nationale des Arts Décoratifs'de çalışmıştır; bu müessesselerden rüus aldıktan sonra Almanyada Laypzig'e giderek Güzel Sanatlar Akademesine imtihan vererek girmiş ve bu akademiden de diploma almıştır.

Avrupadaki resim tahsilini resmî müesseselerde tam bir disiplin altında yapan Hasan Fahreddin, sağlam ve çetin bir akademik resim terbiyesi ile klâsik yolda yetişmiştir. 1929 da tahsilini tamamlayarak memleketine dönmüş ve bütün emsali gibi İstanbulda Ortaokul resim muallimliğine tâyin edilmiştir; Üsküdar Birinci, İkinci ve Üçüncü Orta okullarında çalışmıştır;

H. Fahreddin Arkunlar
(Resim: S.B.)

1959 da Kartal Orta okulunda bulunuyordu.

Uzun boylu, melih bir yüze sahip, vaktinden çok evvel ağarmış saçları güzel yüzüne pek yaraşan, zarif, sohbeti tatlı, kendisi ile yakın dostluk tesisi güç, fakat bir şövalye asaleti taşıyan dostluğunun kıymeti pek büyük olan Hasan Fahreddin, mütevâzı evceğizinde münzeviyane bir hayat sürmektedir. Sanatında fevkalâde titizdir; yakın dostları, tamamlanmak üzere bulunan bir bedianın bir anda yok oluverdiğini görmek acısını sık sık tadarlar. Klâsik portrede tereddütsüz, üstaddır; peyzajlarında kendine hâs mystique bir hava vardır. Zamanımızın en kuvvetli illüstratörüdür, fakat ne kadar yazıktır ki, İstanbul Basını kendisini tanımak fırsatını bulamamıştır.

Celâl Esad Arseven'in Sanat Ansiklopedisinde resssam olduğundan şüphe edilen kimselerin hal tercümeleri mevcut olduğu halde büyük gaflet eseri bu pek kıymetli sanatkârın adı geçmemiştir. İstanbul Ansiklopedisi bu gaflet kelimesi üzerinde de durmak ister. Eğer üstad Arsevenin resim sahasında fikrini istimzac ettiği kimseler varsa, gaflet yerine, Arseven gibi eşsiz bir kıymetin itimadı da suiistimal edilerek Hasan Fahreddin Arkunlar bir iştirkabe hedef olmuştur demek lâzımdır. 21.3.1971 de öldü, Karaca ahmede gömüldü.

ARMA — Dilimize italyancadan girmiş bir kelimedir. Türk lûgatı «arma» yı: «Yelken, direk ve seren gibi bir gemiyi donatan lâvha, bunların üzerlerinde mahkûk olan resimler ve nakışlar; hükûmetlerin, bâzı şehirlerin, büyük ailelerin, hânedanların alâmeti mahsusalarını, birer mâna ifâde eder nakış ve tasvirleri, bazı cümle ve remizleri taşır lâvha» diyor.

Bizde aile ve şehir armaları kullanılmamıştır; Osmanlı hânedanının da bir arması olmamıştır; ancak İkinci Sultan Mahmud devrinde bir devlet arması tanzim edilmiş, o da bir kaç sefer şeklini değiştirmiş, nihayet bu yazının yanında resmini gördüğümüz şeklini almıştır.

Türkiyede pâdişahlığın ilgası ve Cumhuriyetin ilânı ile arma da kaldırılmıştır. Hâlen Türkiye Cumhuriyetinin arması yoktur; lüzumunda arma yerinde, bayrağımızın nakşı olan ay yıldız kullanılır.

İkinci Sultan Mahmud devrinden sonra yeni yapılan büyük resmî binaların üzerine bazan, mermere işlenmiş armalar da konulurdu; bu armalarda Cumhuriyetin ilk yıllarında kazınarak kaldırılmıştır; taş işçiliği bakımından kıymetli olan bir kaç arma; tarihî kitabe taşları arasında müzeye kaldırılmıştır; Büyük Kapalıçarşının Nuruosmaniye kapısının üzerindeki güzel bir arma yerinde durmakta olup 1959 da güyâ onarma yolunda boyandığı görülmüştü. Sultanahmedde Yüksek Ticaret Okulu kapısının üstündeki arma da 1959 da yerinde idi. Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesinin de (Morg Binası) pek güzel olup muhafaza edilmiş, yalnız, müessesenin yeni levhasının altında kalmıştır.

Resimde görülen arma İkici Abdülhamid devrine aittir; göbeğini beyzî bir şekil teşkil eder, ortasında bir gül motifi vardır, etrafına «Abdülhamid Han Melik üd - devlet - il Osmaniye el müstenid bi tevfikaat-ir Rabbâniye» yazılmıştır.

Beyzî şeklin üstünde sorguç bir kavuk, iki yanında ayyıldızlı iki bayrak, bayrakların üstünde birer mızrak, onların arasında da armanın üst kısmını teşkil eden güneş şuaları, şuaların ortasında da bu pâdişahın turası bulunmaktadır.

Sol tarafında bir süngü, bir teber, bir tabanca, bet bereket, huzur alemeti çiçekler, küçük bir topuza asılı, adâleti temsil eden bir terâzi, terâziin altında maarifi temsil eden iki kitap; sağ tarafta iki teber, bir mızrak, bir kılıç, bir top, yine bir kılıç, bir kalkan bulunmaktadır.

Beyzî şeklin altında ikinci bir küçük arma bulunmaktadır bu da: bir boru, iki ok bir ok torbası ve meşaleden teşekkül etmiştir.

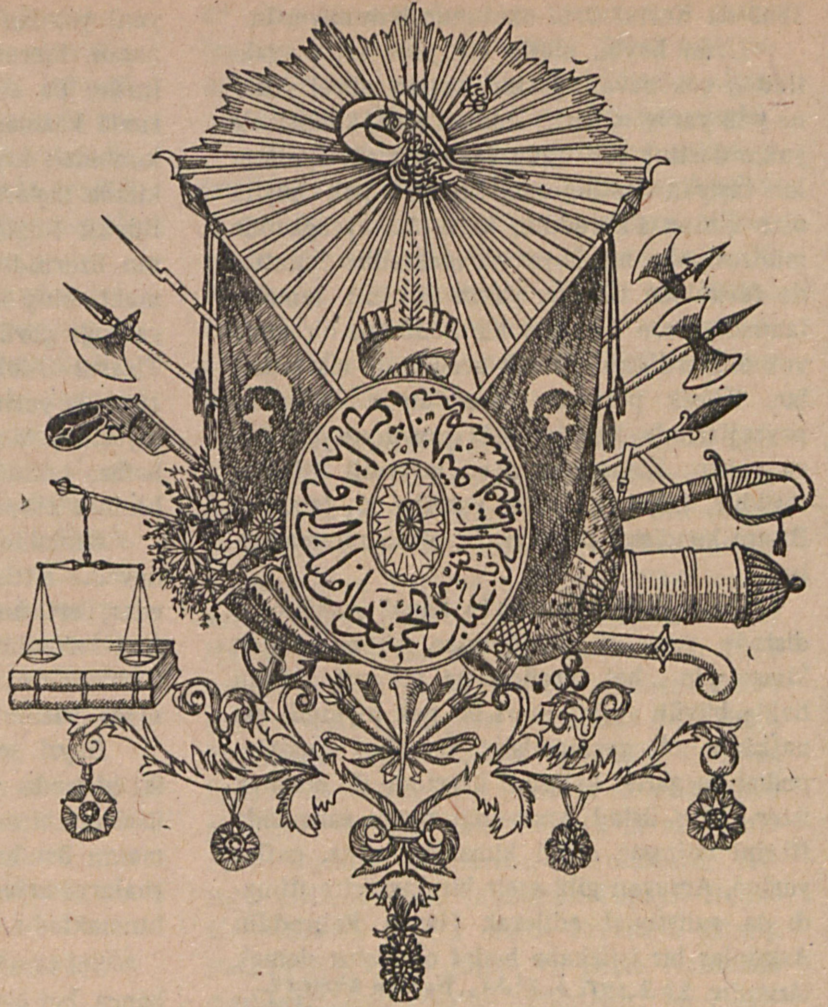
Armanın en altında da tezyini motiflere asılmış beş nişan vardır.

Osmanlı Devleti arması İkinci Mahmud, Abdülmecid, Abdülâziz, Beşinci Murad, İkinci Abdülhamid, Beşinci Mehmed Reşad ve Altıncı Mehmed Vahideddin, yedi padişah zamanında kulanılmıştır ve gerektiği yerlerin dışında da kullanılarak suiistimal edilmiştir. Bilgili antikacılardan merhum N. Rüşdi Büngül «Eski Eserler Ansiklopedisi» adındaki alfabetik eserinde «Arma» maddesinde şunları yazıyor:

«Saat kapaklarına, kutuların üzerine işleyerek ibtizâle uğrattılar; otuz sene evvel

(1900 - 1910 arasında olacak) Bedestende teşhir edilip satılan kumaş üzerine sırma işleme büyük bir arma levha ancak üzerindeki gümüş fiatına satılabilmişti.» Merhum N.R. Büngülün gümüşü fiatına satılmıştı dediği işleme armanın işlemecilik sanatı bakımından pek iptidaî, acemi işi olduğu muhakkaktır.

Geçen asrın saraya mensup yüksek tabakası arasında, göğüse takılan bir kadın ziyneti olarak arma şeklinde plâk iğneler yaptırılır idi ki, beyzî şeklin göbeğindeki gül motifinin yerine giranbahâ bir pırlanta oturtulur ve bu baş taşın etrafında arma, büyüklü küçüklü en az iki yüz parça elmas, yakut ve zümrüd ve yeşil, mâvi ve kırmızı minelerle işlenirdi, güneş şuaının her çubuğuna bir dizi hurda elmas bezenir, ortada altın tura, en altta da beş nişanın göbeğinde üç iri zümrüd ile iki iri yakut, geri kalan şu kadar taşın da armanın diğer aksamına serpilmiş, yerleştirilmiş olarak tahayyül edilirse, böyle bir iğnenin en müşkülpesen kadını, zamanımızda dahi teshir edeceği ve antika olarak astronomik rakamlar üzerinden satılacağı muhakkaktır.

İkinci Abdülhamid devrinde Osmanlı Arması (Resim: Hüsnü)

Osmanlı devletinin posta pulları arasında, yalnız bir tek pulun üzerinde arma resmi kullanılmıştır; o pul da, 1914 de çıkarılan, Londrada basılmış dört parçadan mürekkep bir takse pulları serisinin 1 kuruşluk koyu mavi puludur; en güzel pullarımızdan biridir.

ARMA — İstanbulun ayaktakımı külhânileri ve hâneberdûş gürûhu argosunda: 1) Yakışıklılık, güzellikle berâber caka ve gurur. Misal: «Şu bahriyeliye bak!.. Amma armalı be!..» 2) Haysiyet, şeref. Misâl: «Armanı bozdurma bana!..». 3) Şatafatlı ,parlak sözlerle oyalama. Misâl: «Arma yapma abi, bir cigara parası ver de kırayım...». 4) Altın saat ve köstek; elmas yüzük (F. Develioğlu, Türk Argosu); 5) Tekdir, azarlama (F. Develioğlu, Türk Argosu).

ARMAĞAN SOKAĞI — Beşiktaş kazası, merkez nahiyesi Visnezade mahallesi sokaklarından; Bebek tramvay yolu kavşağından itibaren yükselen Spor caddesini Çeşmemeydanında bırakıp da, Maçka meydanı Sokağına dönersek, soldan gelen Aktarlar Sokağını da geçtikten sonra ayni sırada bu sokak başına kavuşulur.

İki arabanın rahatça geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli, her iki yanında evvelâ beton sonra taşa tahavvül eden yaya kaldırımlı bir sokaktır. Sol tarafta pencereleri kırmızı saksılı kâğır ve ahşap evler sıralanmıştır, sağ taraf daha yeni beton ve taş binalarla bezenmiştir; bir de muhteşem konak vardır; burada Belediyenin bir de elektrik sokak feneri bulunmaktadır.

Sekenesini orta halli Türk aileleri teşkil eden bu sokağın kayda değer başka bir hususiyeti yoktur.

İsmail Ersevim

ARMUDLU SOKAĞI — Fatih kazası, Karagümrük Nahiyesi Mimarsinan Mahallesinin, daha çok Keçeci Karabaş ve daha az Muhtesib İskender mahalleleriyle sınır teşkil ettiği sokaklarındadır.

Keçeciler caddesinin hemen ortalarından, iki araba genişliğinde bozuk taşlı olarak başlayıp, soldan bir araba genişliğinde darlaşan toprak yolun ilâvesiyle, ayni taraftaki üç katlı beton; tamamlanmamış camları kırık kâgir bina, bahçelik gibi çeşitlilik gösteren manzara ile sağdaki yeknesaklık arzeden ikişer, üçer katlı ahşap binalar arasından gittikçe artan bir meyille uzanır.

Mahalle bakkalından az ileride, sağda Aksekicamii Sokağı ile bir kavşağı vardır. Az ileride ahşap evler, bir bakkal, bir kömürcü vardır, bunlar geçilince yol biraz daha genişler, iki sıralı, birer ikikeşr katlı, ekserisi ahşap, hemen hepsi bahçeli evler uzanır, sağdan Kaşıkçı çıkmazı ve Akbuğa sokakları ile ikişer kavşağı vardır. Nihayetlere doğru yol sola genişleyip, bir meydancık vücuda getirir. Burada Karabaş Camii ve türbesi ile camiin pek perişan bir halde bulunan mezarlığı görülür (B.: Karabaş Camii). Meydancık birkaç ağaçla gölgelenmiştir. Armudlu sokağı az daha ileride Melekhoca sokağı kavşağında sona erer. Bu sokağın hemen bütün sekenesi, fakir Türk aileleridir. Yazın, yalıayak, üstübaşı perişan çocuk kümelerine rastlanır; oğlancıklar, meydancıkta, bezden yapılmış toplarla gürültülü fudbol maçları yaparlar. Bazen evlerde saatlerce gramofon çalınır ki, Büyükşehrin kenar mahallelerinde karakteristik seslerdendir. (Eylûl 1946).

İsmail Ersevim

ARMUT — İstanbulun ayaktakımı külhânileri ve hâneberduş güruhu argosunda «aşırı saf, abdal adam». Misâl:

— Pendikten Erzurum Postasına bindim, Haydarpaşada indim, karının gurbetteki kardeşi oldum, onlarda karı koca karşılamaya geldiler..

— Desene ki herif armud...

— Hem Bozdoğan armudu!..

ARNAVUD (Karagözde ve Ortaoyununda) — Karagözde ve Ortaoyununda Arnavud tipi celeb, bozacı, bahçıvan yahut kır bekçisi, korucu olur; orta yaşın üstünde, pos bıyık, hattâ bazan kır sakallıdır; gayet saf, son derecede cahil, nazik olmağa çalıştığı halde son derece de kaba, delişmen, daima vurmadan, kırmadan, kesip biçmeden bahseder; kaçar, kaçırdım der, dayak yer, döğdüm der; her sözünün sonunda elini altıpatlar, piştovunun kabzasına atarak karşısındakini tehdide kalkar ve oyunda bütün bu hareketleriyle alaya alınır. Bu tipik hususiyetlerinden bir de türkçenin kaba Arnavud ağzında bozuk telâffuzun taklid hüneridir. On dokuzuncu asırda ve asrımız başlarında her iki oyundaki Arnavudun adı «Bayram Ağa» dır. Son Ortaouncular arasında Arnavuda bilhassa muvaffak sanatkâr ressam Muzaffer Bey merhum idi.

Daha eskiden bu oyunlardaki Arnavudun adı «Bayram» yerine «Kasım» olduğu anlatı-

Orta Oyununda Arnavud
Ressam Muazzez Bey
(Resim: Nezih)

lıyor, Evliyaçelebi on onyedinci asır ortasındaki oyuncu kollarından bahsederken «şehir

Karagözde Arnavud
(Siyavuşgil'in Karagözünden ve Nâşid Baylav kolleksiyonundan)

oğlanı «çingânelerin» teşkil ettiği Baba Nazlı kolunda kolbaşı Baba Nazlının oğlu için «Arnavud Kasım taklidinde bir mukallidi sâhib kelâmdır» diyor.

ARNAVUDÇEŞMESİ SOKAĞI — Dulkadir Oğulları ve Arnavudköy Mumhanesi sokakları arasında sıkışmış bir sokakçıktır. Arnavudköy Mumhanesi sokağından girilip, kuzey - güney yönünden ilerlendiğine göre vaziyet şöyledir:

Beş araba enindeki, yer yer molozlarla örtülü, kenarlarıda tavuklarla kedilerin kovalaştığı bir toprak yoldur. Sağ tarafta Arnavudköy Mumhanesi sokağına bakan konağın bahçesini geçtikten sonra ahşap evleri ihtiva ediyordu. Bunların bittiği yerde, yol azıcık daha genişliyor ve bu cihet artık yabani otlarla, kaya parçaları ile kaplanıyor.

Karşıda, kâgir, bahçeli evlerin önünden iki kişilik taş kaldırım bazan bozularak band halinde uzayıp gidiyor. Nihayette, bahçesi daha çok Dulkadiroğulları sokağına bakan, zarif beton bir bina bulunur ki, halen hıristiyanlığın büyük din adamlarından biri olan despot oturur.

Tam karşıya müsadif köşebaşında, kendinden üç misli yüksek ağacın gölgesinde uyuklayan, badanalı, kilitli kapısının önüne tahta trabzan yerleştirilmiş küçük bir bina vardır ki, Arnofriya ayazmasıdır.

Sokak, lâz Türklerle ve oldukça hali vakti yerinde olan ermeni ve rumlarla meskûndur. Hepsi yerlidir.

İsmail Ersevim

ARNAVUD DELLÂKLAR — Hicrî 1143 (1730) ihtilâline kadar İstanbul hamamlarında dellâk taifesi büyük ekseriyetle Arnavuttu.

Bu ihtilâlde askerden evvel silâha sarılmış olan Büyükşehrin baldırı çıplak ve ayaktakımının başına geçen Arnavud Patrona Halil Bayazıd Hamamından çıkmıştı. Kendisinin dellâk olduğu hakkında şüpheye düşen müellifler vardır, bunlar lâkabı Patrona gemisindeki hizmetinden gelen Halilin sadece ihtilâlin arifesinde hükûmetin nazarı dikkatini celbetmemek üzere ayakdaşları ile beraber hamamda toplandıklarını ve geceyi orada geçirdiklerini söylerler. Ne gibi bir hissin tesiri ile olduğu bilinmez, Ürgübün Muşkara köyünden çıkarak Türk irfan ve sanatına büyük hizmetler yapmış olan şehid Damad İbrahim Paşayı sefahatle itham eden bazı tarihçiler de Patrona Halilin şahsında bir millî kahraman görmeğe çalışırlar. Halil süflî mesleklerden olan dellâklıktan çıkarak kanlı bir ihtilâlin hercü merci içinde kısa bir müddet Büyükşehrin mukadderatına hâkim olmuş bir zorbadır ki aşağıdaki vesika bunun aydın bir şahididir: Divanı Hümâyundan İstanbul kadılığına yazılan bu hüküm ihtilâlden dört sene sonraki tarihi taşımakta olup kanlı vakanın acı hâtıraları unutulduktan sonra verilmiş bir kararın tatbikatına geçilmesidir:

«Badelyevm hamamlarda dellâk ve natur alınmak iktiza ettikte Arnavud taifesinden kebir ve sagir ferdi vahidi uğratmayıp Anadolu yakasından gelme Türk uşaklarından ve nefsi İstanbuldan zimmi cinsinden intihap olunup yarar kefilleri alındıktan sonra isim ve resimleriyle (yani şekil ve şemailin tarifi ile) deftere kayıt ve kadîmden hamamlarında mevcut bulunup hini tahrirde isimleri

deftere kaydolunan Arnavud taifesinden vefat edenlerin yerine ve bir tarik ile hamamlardan çıkıp vilâyetine gidenler badeleyyam gelip dellâk olmak murad eyledikte min mâbaad alınmayıp yerlerine ecnası saireden alınmak cümlesine muhkem tenbih ve tekid olundukta... 1147».

Bu defterin bir nüshası Bayazıdda İnkılâp Kütüphanesinde merhum M. Cevdetin kitapları arasında bulunup baş tarafına yukarıdaki hükmün de bir sureti konmuştur. Ve hamam hamam bütün müstahdemin «isim ve resimleri ile» kaydolunarak Arnavut olanların altına kırmızı mürekkeple «Arnavuddur» diye şerh verilmiştir. Bazı hamam müstahdemlerinin isimleri altında «bostancı, topçu, kalyoncu, hammal, cebeci, tulumbacı» gibi diğer meslek unvanları ve bu arada bilhassa asker ocaklarına mensubiyetlerini gösteren unvanlar da kaydolunmuştur ki Halilin patronalığının dellâklığına mâni olamıyacağı anlaşılır. Bu tarihten itibaren mevcutlar ölüm veya herhangi bir sebeple dellâklıktan ayrıldıktan sonra 1918 yılına kadar İstanbul hamamlarına Aranavud milletinden dellâk sokulmamıştır (B. Dellâk).

ARNAVUDKÖYÜ — Boğaziçinin Rumeli yakası köylerinden; hıristiyanlıktan evvel en eski adı Hestai idi; arkasındaki bayırlarda kireçocakları bulunduğundan ötürü bu ismi aldığı muhakkaktır. Büyük ve küçük ayazmaların, Arnofriya ayazmasının ve Tarhiyarsis kilisesinin yapılmasından sonra buraya Horasmota = Melekler köyü denilmiştir: Arnavudköy adının ne zaman konduğu katî olarak bilinmiyor. 1568 tarihide Bostancıbaşıya gönderilmiş bir fermandan, Arnavudköy sırtlarındaki bağların padişah hasları arasında bulunduğu ve halkın buralarda avlanması yasak olduğunu öğreniyoruz ki fermanın bugünkü yazı diliyle bir sureti şudur:

«Bostancıbaşıya hüküm ki; Arnavudköy bağları hassai hümâyunum için koru iken bazı kimseler anda şikâr ettikleri işitilmiştir. Bundan böyle oraları gereği gibi koruyup bir ferde şikâr ettirmeyesin. Yasağı dinlemeyenleri bildiresin ki hakkından geline 19 Cemazielâhır 975».

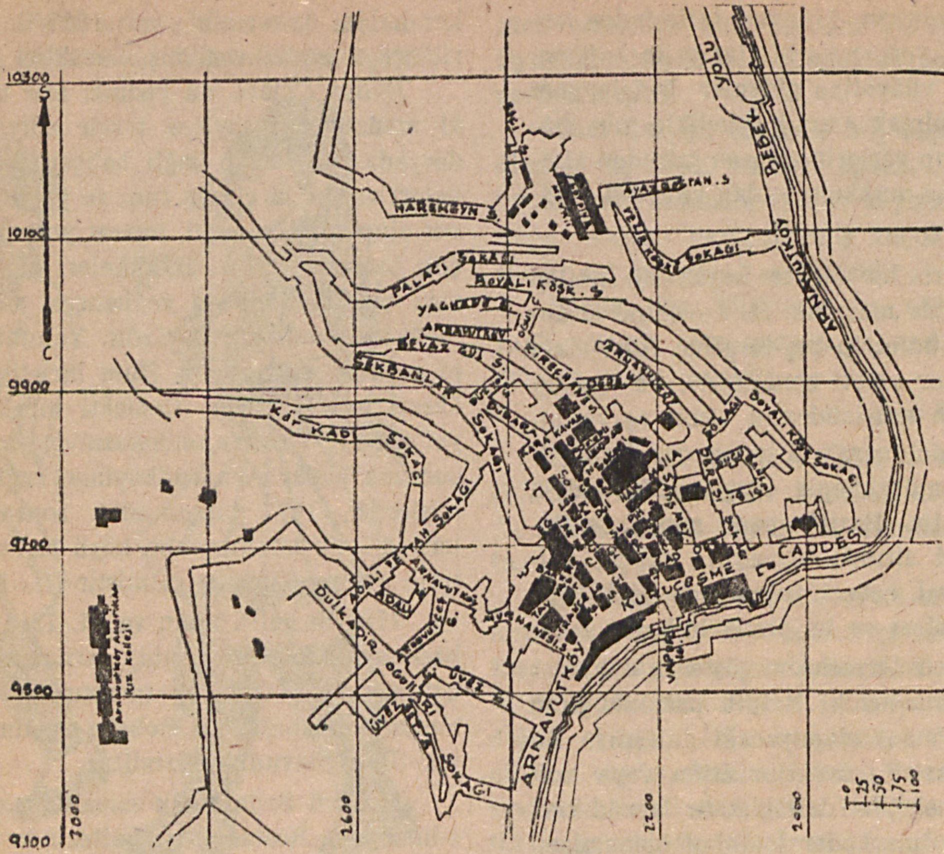
1546 senesinde İstanbula gelmiş olan Pierre Gylli ise böyle bir isimden bahsetmiyor; her halde, Arnavudköy adı 1546 ile 1568 tarihleri arasında verilmiş olacaktır.

Evliya Çelebi, on yedinci asır ortasındaki manzarasını şöylece tasvir ediyor: «Lebi deryada bin kadar bağlı bahçeli mâmur haneleri vardır ki cümle.rum ve yahudiye mahsus olup cami, mescid, imaret yoktur. Bir küçük hamamı vardır. Dükkânları dar mahalde vaki olduğundan bağ ve bahçesi azdır. Ekmeği ve peksimedi beyazdır. Yahudileri sahibi zevk ve ehli sazdır. Rum hıristiyanlarının ekseri kavmi lâzdır. Cemaati müslimini gayet azdır». Türkler ondokuzuncu asrın ikinci yarısına kadar Arnavudköyüne rağbet etmemişlerdir. 1877 yangınından sonra yahudilerin büyük bir kısmı bu köyü terketmiş, onların yerine Türkler gelmiştir (H. 1182).

1768 de telifi biten ve (H. 1281) 1864 de basılan Hadikatül-cevami, Arnavutköyünden bahsederken «kariyei mezburede cami ve mescid olmadığından Bebeğe geçilmiştir» diyor (B: Arnavudköy-Camii).

Üçüncü Selimin ilk zamanlarında tanzim edilmiş bir Bostancıbaşı defterinde Arnavudköyünün sahil boyu Kuruçeşme tarafından gelindiğine göre şöyle gösteriliyor:

Tarandabol (Prusya, Brandeburg) tercümanı Yenaki zimminin yalısı, yanında Eflak Voyvodası Mihalâki Beyin yalısı, yanında Kapı Kethüdası zimminin yalısı, yanında Sakızlı Dimitri yalısı, yanında Hanım Sultanın Çorlulu yalısı, Sultan Hanımın altı göz kayık hanesi, Sultan Hanımın altı adet dükkânları, keresteci zimminin dükkânı ve odası, yanında Arnavudköy iskelesi, yanında Tabip Nikola zimminin yalısı, yanında Todoraki zimminin yalısı, yanında Barbooğlu Aleksinin yalısı, yanında Delibeyoğullarının yalısı, yanında Tabib Küçük Toma yalısı, yanında aralık iskele, yanında Limarinin yalısı, yanında Andonakinin yalısı, yanında Yorgakinin yalısı, yanında Kostantakinin yalısı, yanında Zambetinin yalısı, yanında Hrito yetimlerinin yalısı, aralık iskele, yanında Çuhacı Kostantin yalısı, yanında Masdariyeci Yahudinin yalısı, yanında Reisoğlu Yorgakinin yalısı, yanında Yazıcı Manolakinin yalısı, yanında Mihal Beyin kardeşi Dimitrakinin yalısı, yanında Halebli Kızlarının yalısı, yanında Buğdan Voyvodası zevcesinin yalısı, yanında İstavraki yazıcısı Yorgakinin yalısı, yanında Dimitraşko-

Arnavudköyü
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

nun yalısı, yanında maktul Divan tercümanı Nikolakinin yalısı, yanında Cevahircioğlu zevcesinin yalısı, yanında Çuhacı Sakızlı Dimitrinin yalısı, yanında Kapı Kethüdası Mişoğlunun yalısı, yanında Hatmanoğlu Yorgakinin yalısı, yanında Akıntıbur-nu». Bu defterde görülüyor ki, Arnavudköy sahili, geçen asır başında İstanbulun rum zenginlerinin ve Fenerli Beylerin yalıları ile kaplıdır; arada bir Hanım Sultanın oturduğu Çorlulu Ali Paşa yalısı ben gibi kalmıştı. Üçüncü Selim devri sonları ile İkinci Mahmudun ilk saltanat yıllarında ve hükümdarın Yeniçeri ocağını kaldırmasından az evvel tanzim edilmiş Bostancıbaşı defterlerinde bu sahil boyunun ayni manzarayı muhafaza ettiği, yalnız yalı sahiplerinin adlarının değiştiği görülüyor. 1715 de ölmüş olan Fennî Mehmed Dede Boğazıçı köyleri üzerine yazdığı sahilnamede, eskiden hamam dellâllarının ekseriya Arnavud olduğuna telmih ile (B. : Arnavud Dellâklar). Arnavudköyü hakkında şu beyti yazmıştır:

Taklır ardına âl ile rakibi nâpâk
Arnabud kariyesine gitmiş o şûh dellâk

Şirketi Hayriyenin Birinci Cihan Harbi arifesinde yayınladığı «Boğaziçi» adındaki eserde bu Boğaz köyü hakkında şu malûmat verilmektedir: «Köprüden 4,7 mil (8,5 kilometre) uzaktadır. Şirket vapurları köprüden bu iskeleye 22 dakikada varırlar, Arnavudköyünün üçte biri bayır üzerinde, ikisi dağ yamacındadır. Kısmen poyraz alır, fakat gündoğusu rüzgârına tamamen açıktır. Bu cihetle birkaç defa hemen kâmilen denilecek derecede yanmıştır (B. : Arnavudköyü Yangınları). Binalarının kâgir ve muntazam olması ve sokaklarının tesviyegörmüş bulunması da buna delâlet eder.

«Pek eski bir köydür. Büyük Kostantinin burada Hazreti Mikâil adına büyük bir kilise yaptırmıştı; köy de Bizans devrinde bu isimle anılırdı: bu Vikos Mihailikos kilisesi sonra harap olmuş, İmparator Jüstinyen altıncı asır ortalarında şimdiki büyük kiliseyi yaptırtmış ve gayet güzel mozayıklar ve mukaddes tablolarla tezyin etmişti. İstanbul Lâtinler tarafından sarıldığı zaman, rumlar Bü-

yükşehrin mâbedlerindeki hazineleri buraya kaçırmışlar, fakat lâtinler, şehri aldıktan sonra buraya da gelerek yağma etmişler ve kiliseyi tahrip etmişlerdi Harabesinin taşları da, Fatih Sultan Mehmed tarafından Rumelihisarı inşaatında kullanılmıştı

«Arnavudköyü hal ve manzara itibariyle bir küçük Beyoğlu vaziyetindedir. Bu köyün yevmi verdiği yolcu 1550 nüfustur. Yazın buraya misafirliğe giden nüfusun miktarı 350 kadardır. Günlük vasatî hasılatı 1625 kuruşa varır.

«Sarrafburnunda Londara sefiri esbakı Musuros Paşa ailesine mensup ve kapısının üstünde Ennecâti fissıddık yazılı tarihî bir taş levha bulunan yalı ve bahçesi (Çorlulu Ali Paşa yalısının yeri olup levha bu Türk yalısının son izidir) ahiren Amerikalılar tarafından satın alınarak dahilinde tepede her türlü tertibat ve teçhizatı hazirei ilmiye ile mücehhez bir Amerikan Kız mektebi vücuda getirilmiştir».

Yine ayni eser, Arnavudköyü hakkında şu istitastik rakamlarını veriyor:

	Nüfus	Ev
Türk	493	168
Rum	5973	975
Yahudi	32	?
Ermeni	342	87
Ecnebi	642	?

Arnavudköyü, Beşiktaş Kaymakamlığına bağlı bir nahiyedir; 1946 yılında 2300 - 2500 ev; nüfusu 12.000 e yakındı. Arnavudköyüne yazlığa gelenler, kışa doğru dönerlerken, Boğaziçinin bu köy civarında bulunan büyük mekteplerde (Boğaziçi Lisesi, Galatasarayın Ortaköydeki ilk kısmı, Kabataş Lisesi ve Amerikan Kolleji) okuyan talebelerle velileri doldurur. Nüfus kalabalığı daha ziyade köyün iç taraflarındadır; nefsi Arnavudköyünde ekseriyeti rumlar teşkil eder ise de, bu nahiyeye bağlı Bebek ile Kuruçeşme de hesaba katılırsa umumî tasnifte ekseriyet Türklerde kalır. Arnavudköyünde altı mektep vardır: Merkezde iki Türk ve bir Rum ilk okulu, merkezde Boğaziçi Lisesi, Amerikan Kız Kolleji, Bebekte de Robert Kollej. Arnavudköy nahiyesi yerli halkından Bebekliler ekseriyetle balıkçı, Kuruçeşmeliler odun ve kömür tüccarı ve amelesi; nefsi Aravudköylüler bahçıvandır, bahçıvanlar da bilhassa fideci ve çiçekçidir. Şimal - batıda 400 dekara yakın tarlalarda yılda 25 - 35 bin kilo Osmanlı çileği ve 40 - 45 bin kilo da Frenk çileği elde edilir (B.: Arnavudköy Çileği).

Arnavudköyün iskele civarı bilhassa yaz günlerinde, günün hemen her saatinde canlı bir yerdir. Hoşça vakit geçirilebilecek kahvehâne, meyhane ve gazinoları vardır. Akıntıburnu gazinoları ise, Büyükşehrin şöhretlerindendir; İkinci Cihan Harbinden evvel, yani İstanbulda zevk ve safa masraflarını kolaylıkla ödeyen bir türedi sınıf sivrilmeden evvel bu gazinolar hakikaten kibar insanların toplandıkları yerlerdi.

İsmail Ersevim

ARNAVUDKÖYÜ — (B.: Mahmudşevketpaşa köyü).

ARNAVUDKÖYÜ AKINTISI — Karadenizden Marmaraya, Boğaz akıntısının en şiddetli yeridir (B.: Akıntı, Akıntıburnu). Yukarı Boğaza doğru, kürekli ve yelkenli kayık ve gemilerin güçlükle, hattâ ekseriya akıntı yedekçilerinin yardımı ile aştıkları bu akıntıda, ip kopma ve kürek kırılma gibi kazaların en heyecanlısını, Abdülâzizin imparatorluk tahtından indirilmesi vak'asında baş rolü oynamış olan Sersaker Hüseyin Avni Paşa geçirmiştir; şöyle ki:

Vak'anın arifesinde, Serasker, gönderilen iki hünkâr yaveriyle, o gece ısrar ile saraya dâvet edilmiş, bu dâvetlerden kuşkulanan Hüseyin Avni Paşa, ikinci defa gelen yavere fevkalâde meşgul olduğunu, ertesi gün erkence «atebei ulyaya rûmal olacağını» söyliyerek mazeret arzetmiş, yaveri savdıktan sonra da Bebekte oturan Sadrâzam Rüştü Paşa ile buluşmak üzere, Paşalimanındaki yalısından üç çifte kayığa atlamıştı. Hava fırtınalıydı. Arnavudköy akıntısına gelince yedekçi bulamamışlar, üç çiftenin iki küreğini ceryanlar kırmış, bin belâ ve ancak hamlacıların mehareti sayesinde karaya çıkabilmiş, Akıntıburnundan Bebeğe kadar yaya gitmişti (B.: Abdülâziz; Hüseyin Avni Paşa).

ARNAVUDKÖY - BEBEK YOLU — Rumeli sahili boyunca ilerleyen büyük tramvay yolunun Akıntıburnundan Bebeğe doğru devam eden kısmının adıdır. Akıntıburnundan yüründüğüne göre sağ tarafta kenarı demir parmaklıklı, beton rıhtım uzanır. Sol ta-

rafta Çiçek Sineması, Boyalıköşk sokak başını geçtikten sonra büyük, mermer ve susuz Beyhansultan Çeşmesi; Udî Markonun meşhur gazinosu, Bilecik İçkili Lokantası sıralanmıştır. Biraz daha ileride yine solda Todori Pandi mahdumlarının lokantası ve Hususî Boğaziçi Lisesi binası bulunmaktadır. Az ötede Vezirköşkü Sokağı gerideki bayıra bir yokuş halinde tırmanır. Arnavudköy top sahası da o civardadır. Saatlerce fudbol oynayıp terlemiş ve yorulmuş olan semt çocukları, irili ufaklı, sahada soyunurlar, elbiseleri ve eğer varsa, kunduraları birer birer çıkın halinde koltuklanmış rıhtıma koşarlar ve denize girerler; manzara şirin, pitoresktir.

Biraz daha ileride, yine sol kolda Çınarlı bahçe gazinosu, Akıntıburnu ve civarı gazinolarının sonuncusudur. Bu gazinodan evvel görülen arsa, meşhur Köçeoğlu yalısının yeridir ki, bu büyük ve tarihî yalı, son yıllarda yıkılmıştır. Arnavudköy - Bebek yolu, akşamları bir piyasa yeridir; rıhtım da, bazan hemen boydan boya kamışlı amatör balıkçılarla dolar. Akıntıyı zorlıyarak Boğazı çıkmağa çalışan motörleri, takaları seyretmek de hayli eğlencelidir.

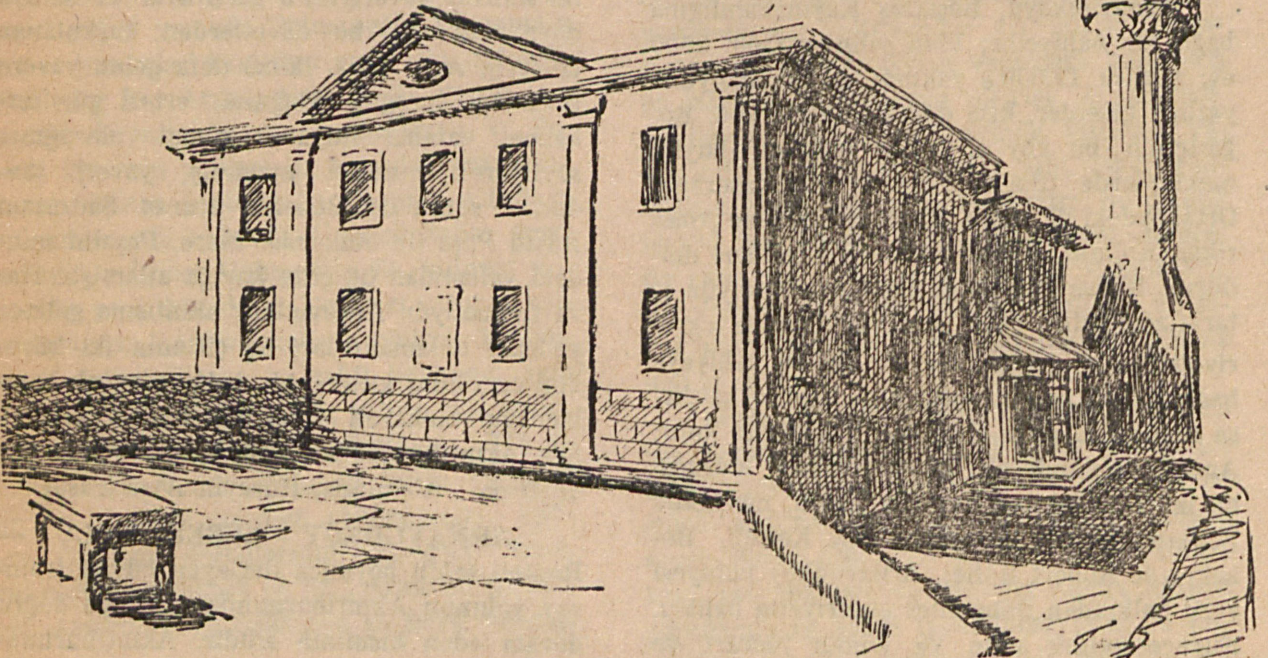
Bibl. : İsmail Ersevim, Gezi Notu.

ARNAVUDKÖYÜ CAMİİ — Akıntıburnu yanında, deniz kenarından geçen Arnavudköy - Bebek Caddesi üzerinde, avlusuna mermer merdivenlerle çıkılır tek minareli fevkanî bir camidir. Altı bodrum, mahzendir. (H. 1248) 1832 de, bu köye henüz müslümanların rağbet etmedikleri bir devirde bir karakolhane kışlacık ile beraber İkinci Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Cadde üzerindeki büyük avlu kapısının üzerinde, Yesarizade Mustafa İzzet Efendinin nefîs bir talik hat ile tarih kitâbesi şudur:

Pâdişâhı dinperver sâyei Rabbil ibad
Hazreti Sultan Mahmudi şeriat iktidâ
Yapdı bu canibde cami ol imamül müslimin
Eylemekde her taraftan rûzi şeb celbi düâ
Lütfi deryâveş revan oldu Akıntıburnuna
Askeri Mansûrîne bir kışla yapdı ibtidâ
Kıldı bir cami dahi inşa ki cündi mü'minin
Eylesünler ande ihlâs ile her vakti edâ
Ol hüdâvendi celilüşşânı asker perverin
Ömrün efzun eyleyüb nusret vire Hak daimâ
Yazdı Rif'at bendesi târihi müstesnasını
«Kıldı Han Mahmudi Adli camii balâ binâ»
1248

Aynî divanında da bu cami için şu tarih manzumesi vardır:

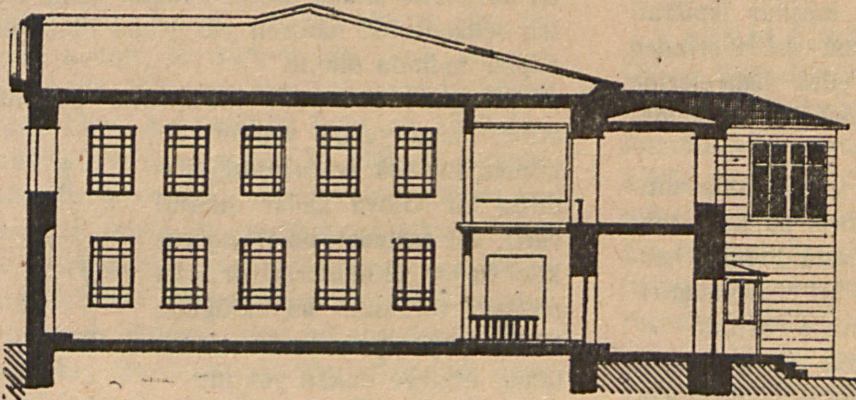
Câmiinnûri hilâfet muktedâyi müslimin
Mahfilârâyi keramet Han Mahmud-ül-mekam
Sâyesinde mescidi islâm olur büthâneler
Takviyet virdikçe din ü devlete hüsnü nizam
Nâmına hutbe okunsun rûzi idü Cum'ada

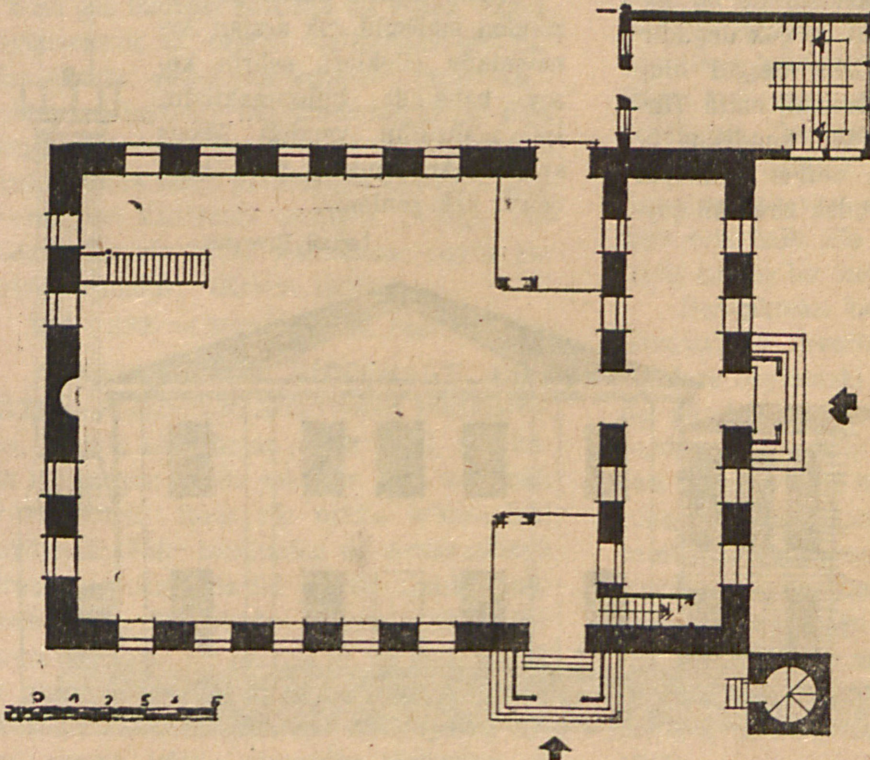

Arnavudköyü Camii
(Resim: Abdullah Tomruk)

Her selâti hamsede mihraba geçtikçe imam
Cevherindendir birisi lâfzü mânâdan biri
Ayniya ben iki târih ittim inşa vesselâm
«Ey cemaat Camii Mahmud Han kıldı binâ»
1248
Bin ikiyüz kırkesikizde oldu bu ma'bed tamam.

Mihrab duvarı deniz tarafında olan mâbedin son cemaat yeri, avlunun arka kısmına düşer; kâgir yapı olan camiye eklenmiş bir ahşap bölme içindedir; yanında ayni uslûpta ve fevkanî ahşap bir hünkâr odası vardır ki buradan hünkâr mahfeline geçilir. Cami dışarıdan pek mâmur görüür ise de içi tamire muhtaçtır; ahşap döşemeleri esnemiş, orta cüssede bir adam biraz sertçe basıp hızlıca yürüse sallanmaktadır; münakkaş tavanının muşambaları yer yer yırtılmıştı. Minberi ve vaâz kürsüsü ahşap olan mabedin kayda değer bir hususiyeti yoktur. Vaâz kürsüsünün üzerinde Rumeli kazaskerlerinden Mehmed Said Efendinin tâlik yazısiyle 1249 tarihini taşıyan nefîs bir levha vardır. Kâgir minaresinin kapısı avluya açılır. Avlusunda bir kuyusu vardır. Bu satırların yazıldığı sırada hünkâr odası ile hünkâr mahfelinde, Cumhuriyet Halk Partisi Semt Ocağı ile Kızılay şubesi yerleşmiş bulunmakta idi. Yine bu satırların yazıldığı sırada Arnavudköy Camii cemaatının en büyük sıkıntısı susuzluktu; hattâ susuzluk yüzünden cemaatin onda dokuzunun dağıldığı söylenmekte idi. Camiin abdest ve ayakyolu musluklarına gelen su, mâbed yapılırken boruları sureti mahsusada döşenmiş bir dağ suyudur; son yıllarda bu suya, boruların geçtiği tarla ve bahçelerin sahipleri musallat olmuş, suyolcuları ile anlaşmışlar, borular, yukarıdan kasden patlatılmış, su, tarla ve bahçelere akıtılagelmektedir. Cami imamının mükerrer müracaatları, cemaatın şikâyet leri üzerine, suyolcular, gûya su yolunu tamir etmişler, fakat arası çok geçmeden, su yine gelmez olmuştur, öylesine ki, bu cami suyu hırsızları ile amansız bir mücadeleye girişmek, yahut, insanlarına sığınıp, mecranın yarısında, mâbede, hiç olmazsa beş namaz vaktinde su alınacak bir tadilât yapmak lâ-

Arnavudköyü Camii
(Kesid resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

zımdır. Bunlar yapılamadığı takdirde, İstanbul Evkaf Müdüriyetinin Arnavudköy Camiine terkos suyu getirmesi gerekir. Mâbedin temizliği için lâzımgelen su, iki ihtiyar müezzin ve hayırsever semt halkı tarafından türlü zahmet ile kuyudan çekiliyordu ki, hazindir.

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ARNAVUDKÖYÜ ÇİLEĞİ — İstanbul toprağının en nefîs çileği Arnavudköyünde yetişir; fakat şöhreti pek eski değildir.

1546 senesinde İstanbula gelen Pierre de Gylli, bu civarın üzüm bağları ile kaplı olduğunu da yazıyor. Tarihî vesikalar da bu bağların yakın zamanlara kadar mevcudiyetini teyid ediyor.

Ancak 1804 senesinde, meşhur İspilânti ailesinin ilk çilek fidanlarını getirmesinden sonradır ki üzüm bağları çilek bahçelerine kalboluyor. O gün bugün çilekçilik Arnavudköyünde gelişip gidiyor.

Zamanımızda İstanbul çarşılarında satılan çileklerin ancak yüzde beşi bu köy mahsulüdür; Yeniköy, İstinye hattâ Pendik bahçelerinde, belki ondan daha iyi cins yetiştirilen çilekler, hep bu isim altında sürülür.

Arnavudköyünde iki cins çilek yetişir: Frenk çileği ve Osmanlı çileği, Bilhassa Osmanlı çileği kendine hâs kokusu ile bir nefîse olup elde edilen mahsul de çok değildir.

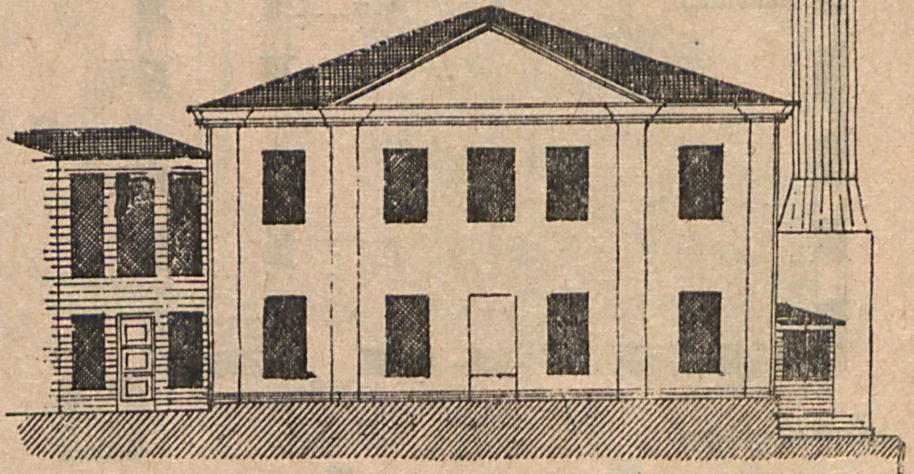
Otuz senedenberi bu işle meşgul olup köyün bütün yerlilerince tanınan, hattâ Türkiyenin muhtelif bölgelerinden, kendisine fidan almak için müracaat edilen yetmişlik Yorgi Baban, Arnavudköy çilek ziraatini şöylece nakleder:

Çilek kadar işi Allaha kalmış bir meyva yoktur. Kimse: «Ben iyi çilek yetiştirebilirim, bu işin ehliyim» diyemez; derse yalan söyler. Meselâ umumiyetle lodos tutan taraf, poyraz tutan taraftan on gün evel gelişirse de pek belli olmaz. Aksi de vaki olur. Çilek yetiştirmek için evvelâ tarlanın hazırlanması lâzımdır. Toprak, yağmur yiyip iyice oturması için kasıma kadar bırakılır. Bu ay sonunda veya şubatta çukurlar açılır, ufak bir çomağa bağlı olarak fidan konur. Etrafı hava almasın diye iyice kapatılır, aksi takdirde kurur. Nisanda hafif bir çapa lâzımdır, türeyen uzantıların temizlenmesi icabeder. Şubatta dikilen fidanlar ekseriya Mayısta ilk mahsulünü verir; Kasımda dikilenler mahsul vermez. Temmuz - Ağustos aylarında, yine yabanî otların, uzantıların, hiç bırakılmıyasıya temizlenmesi gerektir. Eylûlde bir çapa daha vurulursa iyi olur. Çileğin kendine hâs dikiliş tarzı vardır. Fidanlar birbirlerinden birer buçuk karışlık mesafe ile, bir boyda yirmi öbür boyda dört tane olmak üzere, «Tahta» tâbir edilen seksenerlik, nadiren yüz yirmi olur, guruplar halinde dikilir.

Gelşime esnasında kuruyanlar çıkarılıp atılır. Fakat yerine yenileri dikilmez. Bir kök, iyi bakıldığı takdirde bir kiloya kadar mahsul verir. Bir tarladan da (?) üç yüz kilo kadar alınabilirse de, bu miktar tarlanın büyüklüğüne tâbi olduğu gibi, kesin olarak tahdit etmeğe imkân yoktur.

Son yılların kuraklığı yüzünden mahsulü çok azalan Arnavudköy çilekleri, şehrin kuzey batısında bulunmaktadır. İlk mahsulün yendiği Mayıs ayında, Arnavudköy çilek bahçeleri pek şenlenir.

İsmail Ersevim

Arnavudköyü Camii
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

ARNAVUDKÖYÜ DERE SOKAĞI — Boğaziçinde Arnavudköyünde vapur iskelesinden Akıntıburnuna giderken sol kolda, Arnavudköy deresi vadisi boyunca köyün gerilerine doğru uzanan kaba taş döşeli ve bozukça bir sokaktır (B. : Arnavudköy).

Tramvay yolu (Arnavudköyü - Kuruçeşme Caddesi) kavşağından yüründüğüne göre, başlangıçta üç araba genişliğindedir. Sağ tarafta Sucubostanı Sokağı kavşağına kadar kablo tellerinin kolossal bobinlerinin durduğu bir açık ardiye uzanır. Sol köşe başında üç katlı büyük bir ahşap ev vardır ki geçen asır sonlarının güzel yapılarındandır; biraz ileride yine sol kolda Arnavudköyü büyük Rum kilisesi vardır. Sokak kiliseyi geçtikten sonra Abdülhakmolla Sokağı ile bir dörtyol ağzı yaparak kesişir, bu dörtyol ağzı geniş bir alan halindedir. Kilisenin tam karşısındaki büyük ahşap bina, Arnavudköy Rum ilk okuludur. Arnavudköy Dere sokağı bu noktada yarısına yakın darlaşarak Rum mektebinin duvarı kenarından ikinci bir meydancığa çıkar. Sonra bir araba ancak geçebilecek kadar daralarak dargelirli aile meskeni ahşap evler arasından üçüncü ve oldukça geniş bir meydanda nihayet bulur. Meydanın ağzında cadaloz bir meşe ağacına demir çubuklarla asılmış içinde şişesi kırık gaz lâmbası bulunan bir sokak feneri, Büyükşehirde eşi hemen hiç kalmamıştır denilse yeridir, geçen asır sonunun yadigârıdır. Mektep azadından evine dönen küçük bir rum çocuğuna fenerin geceleri yanıp yanmadığı sorulduğunda serçe parmağının tırnağını göstererek «şu kadarcık» demiştir. Sokağın başından nihayete kadar sekenesinin büyük ekseriyeti rumdur. (Kasım 1946).

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ARNAVUDKÖYÜ KİREÇHANE ÇIKMAZI — Boğaziçinde Arnavudköy sokaklarından, aslında bir çıkmaz sokak değil, son küçük bir parçası güdük sokaktır. Zira bir tarafı Arnavudköyü Rum ilk okulu arkasındaki meydandır, öbür tarafından da Arnavudköyü Kireçhane sokağı ile iki isimsiz aralıkla münasebettedir. Bu sokağın üzerinde büyük bir parçası üç katlı, bir parçası da iki katlı büyük bir ahşap ev vardır ki hiçbir yapı üslûbüne uymayan acaip bir binadır. Kalfa yahut zaman zaman içinde oturanlar akıllarına ne eserse onu yapmışlardır. Harikulâde çirkin ve harikulâde şirin bir binadır. Pencerelerine dikilmiş çubuklara gerili iplerdeki rengârenk çamaşırlar bir donanma gününde karaya düşmüş eski ve hantal Hacı Davud vapurlarını hatırlatırlar (B. : Hacı Davud Vapurları); yahut bir çocuk kargacık bir koca ev resmi yapmış ve onu zarif bir mimar bina olarak inşa etmiştir. Bu evin karşısında cephesi meydana nâzır bir çatı altında akar olarak yapılmış beş evden mürekkep bir yapı vardır. Bodrum üstüne bir kattan ibaret olan bu evlerin sokak kapılarına taş merdivenlerle çıkılır. Bu da meydana hususiyet veren bir yapı olup yukarıda zikredilen ahşap evle karşı karşıya duruşu yakışık almaktadır. Kasım 1946).

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ARNAVUDKÖYÜ KİREÇHANE SOKAĞI — Boğaziçinde Arnavudköyü sokaklarından; Abdülhakmolla sokağı üzerinde Kilise meydanından Arnavudköyü deresi vâdisinde köyün gerilerine doğru uzanır. Rum ilk okulunun bahçe duvarı karşısından başlar. Sokağın bu başında. biri büyük, diğeri küçük iki harap ahşap ve bu sokakla Arnavudköyü Kireçhane çıkmazı arasında bir adacık halinde kalır. Solda bir arsa, arsa ortasında bir kuyu mevcut olup bu satırların yazıldığı sırada ağzına yakın su ile doluydu, kuyunun ağzına da çimento üzerine tesbit edilmiş bir bidoncuk geçirilmiş bulunyordu. Sokağın iki yanındaki ikişer katlı ahşap evler orta hallice aile meskenleridir. Dereçıkmazı ile olan kavşağında sokak sola kıvrılır, Beyazgül sokağı ile kavuşup ayrılarak yine eski istikametine döner ve keza orta halli aile meskeni ahşap evler arasında kalmış bir meydancıkta nihayet bulur.

Dereçıkmazı kavşağında yukarıdan gelen Arnavudköy deresinin kuru yatağı görülür. Bu dere boyundaki ahşap evlerin önünde gelişi güzel atılmış irice taşlardan köprücükler vardır. Arnavudköy Kireçhane çeşmesine muvazi dere boyunda bir de patika mevcuttur, bu sokağın Beyazgül sokağından ayrıldıktan sonra nihayetlenmesine yakın sağ kolda dere üzerinde bir beton köprü görülür, köprüden ötede cadde denilmeğe lâyık bir yol uzanır ki adı Oğulçıkmazıdır amma aslında karşı sırttaki Boyalıköşk sokağına kavuşup oldukça geniş bir yol halinde Akıntıburnuna iner (Kasım 1946).

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ARNAVUDKÖYÜ MUMHANESİ SOKAĞI — Boğaziçinde Arnavudköyünde vapur iskelesinden Kuruçeşmeye giderken sağda, tramvay yolundan gerideki tepeye tırmanan uzun ve dik bir yokuştur (B. : Arnavudköy).

Tramvay yolu kavşağından yüründüğüne göre sol köşe başında geçen asır sonlarının güzel yapılarından dört katlı büyük bir ahşap ev ve altında Gıyaseddin Divanlıoğlunun eczahanesi vardır. Sağdaki Tayyarecisubhi sokağı kavşağından sonra, Arnavudköyü Mumhanesi Sokağı bir merdivenli yokuş olur ve birden fevkalâde dikleşerek evvelâ sola sonra sağa kıvrılıp bir kavis çizer. Bu kavisin üst başı fevkalâde bir manzaraya sahiptir. Boğaz suyu ayak altındadır. Beylerbeyi arkalarından Kandilli burnuna kadar karşıyaka dağları, Kandilli burnunun ardında kalan ve Beykoza kadar uzanan Anadolu tepeleri, Akıntıburnunu yapan Rumeli yakasındaki tepe, ön plânda Arnavudköyünün kırmızı damları muhakkak ki peyjaz ressamlarını düşündürecek bir panoramadır. Bir sonbahar akşamının alaca karanlığı tam karşıya rastlayan Vaniköyünün ise feerik bir manzarası vardır. Vanikâyünün yaslandığı tepe siyaha yakın zeytunî renkte, köyün evleri bu kara kütlenin eteğinde hududu belirsiz bir çizgi halindedir. Koyu kurşunî denize dağın akseden gölgesi Vanikây Camiinin bu koyu renklerle tam tezad teşkil eden beyaz minaresi ve keza minarenin suya düşen hayali, bir şairin tâbiriyle, peri masallarında kıymetli taşlardan kuyumcu eliyle yapılmış bir beldeyi andırır.

Sokak bu kavisten sonra tekrar hafif bir meyille eski istikametini alır. Birkaç basamaklık ikinci bir merdivenli kısımdan sonra Adalıfettah sokağına kavuşarak nihayet bulur.

Arnavudköyü Mumhanesi sokağının tramvay yolu kavşağından dağ üzerindeki nihayetine kadar sağlı sollu ahşap ve gâgir bütün evleri istisnasız hali vakti yerinde hattâ zengin aile meskeni güzel yapılardır. Hele sırt üstündeki evlere birer villâ, eskileri için kâşane yavrusu köşk demek yerinde olur. Bu satırların yazıldığı sıralarda birkaç uşak ve bahçıvan beslemek imkânını bulamazsa bu evlerde oturanların bu yokuşu yorulmadan inip tırmanacak birkaç çocuk sahibi olması gerekir. İstanbul Ansiklopedisi adına yapılan bir gezintide en az sekiz on çocuğun evlerine akşam ekmeğini götürdükleri görülmüştür. Hele bir şirin küçük hanım kızın kendinden daha küçük kardeşini sırtına alıp evin ekmeğini de bebeğin eline verişi seyrine doyum olmayan bir sahne idi. Odun ve kömür ihtiyacının temini ise bir hayli çetin iş olsa gerektir. Yine bu gezintide tuvana bir hammalın bir çuval yükü mangal kömürü ile yokuşun dik merdivenlerini tırmanırken boyun damarlarının parmak kalınlığında fırladığı müşahede edilmiştir. Bu da gösterir ki bu güzel evler daha ziyade yazlıktır (Kasım 1946).

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ARNAVUDKÖYÜ PANAYIRI — Boğaziçinde artık kurulmamakta olan eski panayırların en meşhurlarından biridir. Temmuzun son pazartesinden çarşambasına kadar üç gün sürerdi. Bu panayırın sonuncusu, İstanbulun İtilâf devletleri işgali altında kaldığı kara yılların sonuna doğru kurulmuştur.

Ahmed İhsan Tokgöz, eski Serveti Fünuna yazdığı İstanbul postası» yazılarından birinde, 29 Temmuz 1309 (M. 1895) de şunları yazıyor:

«Boğaziçinde bu haftalardaki meşgalei tenezzüh panayırlar. Arnavudköyü, Kuzguncuk Çengelköyü gibi köylerle Göksuya mahsus olan bu panayırlar Temmuz avasıtında başlar, Ağustos gayesinde hitama erer. Her biri daima Pazartesinden başlıyarak üç gün sürer. Fakat panayırdan maksat mevzuuna mütabık düşmek üzere ticaret azmiyle yapılmış bir tenezzüh değildir, panayırlar bulunduğu köy halkı ile civar köylerden gelenlerin sabahlara kadar işret ve zevk ile vakit geçirmelerinden ibaret bir hale gelerek letafeti ve sebebi vasfını tamamen kaybetmiştir».

Ahmed Rasim de, yine bu tarihlere rastlamak üzere Şehir Mektuplarında Arnavudköyü Panayırını şöyle tasvir ediyor:

«Panayırdan panayıra da fark vardır. Arnavudköyü panayırı daha kibaranedir. Lâkin dikkat etmeli, mahut tonosaltı gazinolarda oturursanız kendinizi koruyun, «borcum kaç?» demeğe gelmez. Evvelce:

— Gorson!

Diye kırk defa bağırdığınız halde bir defa arzı endam eder etmez: — Geliyor! diye derhal sıvışıp kaçan kalopedi, borç masasının

başına şahin gibi atlıyor. Şişeler beş kuruştan. Su bile para ile. Hele yanılıp da:

— Beş kuruşa bir şişe olur mu? deyin. Vay babam vay.

— Siz de hovarda mısınız? Böyle gecede paraya bakılır mı imiş! Oturmasaydınız! Sizinle mi uğraşalım!

Diye çenesini açıyor. Çare yok, boğulacaksınız!

«Biz herkes gibi kaidei ıgraka dalıp çıktıktan sonra biraz da köy içine doğru revan olduk Maşallah nümunenümayi kıyamet! Davul, çifte nakkare, zurna, çığırtma, klârnet, flavta, lâvta, laterna, keman, kemençe, santur, bondomizika ortalığı çın çın öttürüyor, bir haldeki bilâ tevakkuf yürümek kabil dedeğil, İzdiham, adam adam üstünde. Yer açıldıkça sokulduk, sokuldukça garaibi ahval görünmeğe başladı.

«Ben zurna alayını, zurna kirizini bilirim amma zurna yakısını bilmezdim. Biraz ileriye doğru giderek sağa sola bakınırken ufak bir koltuk içinden fırlayan zurna sesleri kulağımı patlatırcasına aksendaz oldu. Bir de ne görelim? Kıranta bir sarhoş, başına üç zurnacı toplamış, biri sağ, diğeri sol kulağından, biri de ensesinden üflüyor. Önünde bir davul, bir çiftenakkare gümbür gümbür öttürüyor. Sorduk, dediler ki:

— Buna zurna yakısı derler, âdeta kan aldırmak kadar nafidir!

Düşündüm. Ah, yok mu? Avrupalı bir şarlatan doktor yok mu! Bunu işitir işitmez vatanına avdet etsin de:

Zourna thérapie diye bir şubei tedavi ihdas eylesin ve bizim şık beyler de: «Tedavii bissurna» diye terceme buyursunlar.

«Zavallı Todi! Hâlâ acıyorum, iki beygir süvar, mest ve bîşuur oldukları halde ayrı bir meyhane önünde durmuşlar, ortalarına da zurnacıyı almışlar çaldırıyorlar. Artık ne havalar, sormayın! Cimdallı, Entarisi ala benziyor, Fistanakisu salkım saçak, Küplü ile karmakarışık gidiyor. Biz de dalmışız. Derken bir:

— Aman!

Sadası geldi, kır beygirdeki:

— Çal ulan!

Diye bağırıyor. Fakat amanın ardı eksilmiyor. Al beygirlisi muttasıl ikilik çeyrek toka ediyor. Yine aman zannediyoruz. En nihayet bakiyei kuvvetle:

— Can kurtaran yok mu? diye bir nâra fırladı. Meğer iki beygir kıç kıça vermiş zurnacıyı aralarında sıkıştırıyorlarmış.. Nakkarezen çocuk olduğundan karın altından cızlamı çekmiş. Biçareyi kurtardılar amma iş işten geçmiş, kaburgaları zedelenmişti» (B.: Panayırlar).

Bibl.: Ahmed Rasim, IV.

ARNAVUDKÖYÜ VAPURİSKELESİ GAZİNOSU — Büyükşehirde benzerleri pek azalmış bir gazinodur; vapuriskelesinin hemen yanıbaşındadır.

Bir kapısı tramvay caddesine, diğer kapısı deniz kenarına bir bahçeye açılmakta olup Belediyece burası bir yol haline konmuş ve bu eski gazinonun Boğaziçine hâs lebi derya hususiyeti kaybolmuştur.

Zemini taş mozayık döşeli, yüksek tavanlı, bol ışıklı, tramvay caddesi kapısından girildiğine göre, birinci bölmesinin duvarları boyunca 1900 modası al kadife kanapelerle döşenmiş, duvarları yine ayni devre ait üç büyük ayna ile süslenmiş, bir duvarında renkli taş basması Hamlet ve Otello'dan birer sahneyi gösteren tablolar asılmış, diğer duvarında yine renkli taş basması iki peyzaj ve antika denilebilir bir duvar saati bulunan bu gazinonun ortadaki iki masası daima beyaz bir örtü altında bilhassa öğle yemeğine tahsis edilmiştir. Altmış yıllık mazisi olan bir yerdir. Kahve ocağının ve mutbağının temizliği bilhassa kayde değer. Tavla ve oyun kâğıdı ruhsatiyesi de bulunduğundan, demlenirken yâran arasında bir piket veya prefa, briç partisi yapıp oyalananlar çoktur. Erkeklerin kendi aralarında ülfet ve sohbet yeridir. İstanbul külhanisi ağzı ile kadın götürüp aşna fişna edilecek yerlerden değildir. Bu satırların yazıldığı sırada, Arnavudköyü Vapuriskelesi gazinosunda kahve, gazoz, çay yirmi beşer, biranın şişesi elli üç, 25 santilitrelik 45 derece rakının şişesi iki yüz seksen beş kuruştu. (Kasım 1946). Beş altı yıldanberi de Vasil ve Niko adında iki ortak tarafından idare edilmektedir.

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ARNAVUDKÖYÜ YANGINLARI — Boziçinde Arnavudköyü, Büyükşehrin hemen her köşesi gibi, yangın felâketleri geçirmiştir.

Tesbit edilebilen başlıca büyük yangınlar şunlardır:

(H. 12 Zilkade 1212) 1797 yangını — Ateş sabahın alaca karanlığında çıktı; çok şiddetli bir lodos rüzgârı estiğinden köyün içinde korkunç bir âfet halini alarak hemen bütün köy mahvoldu. Yanan binalar arasında Akıntıburnundaki meşhur Hasan Halife yalısı, onun üstündeki setlerde Sadrâzam İzzet Paşanın padişah için yaptırdığı Biniş köşkü, Sadrâzamın kendi yalısı ve o devirde Boğazın en güzel yapılarından Mektupçu İbrahim Efendi yalısı da bulunuyordu.

(Rumî 18 Nisan 1297) 1883 yangını — İskele başında sekiz ev yanmıştır.

(Rumî 1303) 1887 yangını — 264 ev yanmıştır.

(Rumî 21 Mayıs 1324) 1908 yangını — 109 ev yanmıştır.

Bibl.: Târihi Cevdet, VI.

ARNAVUDLAR (Ayaktakımı ve ırgad makulesi) — Ayaktakımı ve ırgad makulesi Arnavudlar, eski İstanbulun zabıta tarihinde Büyükşehir haşaratının başında gelir... Bahçıvanlık, bağ ve bahçe bekçiliği, salhane kasaplığı, ekmekçilik, simitçilik paçacılık, çoğu hamamlarda natırlık ve dellâklık yaparlardı.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra yapılan İstanbul İhtisab Ağalığı nizamnamesinde: Arnavud taifesinden ahad ve esafil makulelerinin Kürd milleti gibi hiç bir vakitte İstanbulda tekessür ve tavattunu mecaz değil ise de...» diye bir kayıt vardır ki çok daha eski tarihlerde divanı hümayundan çıkmış fermanlarla, ayaktakımından olan Arnavudların İstanbul zabıtasını devir devir, hayli uğraştırdığı görülür. Alınan tedbirlerin başında zincirleme kefalet usuliyle bu gibiler hakkında bir silâh taşıma yasağı gelmektedir.

Üçüncü Ahmed ile Sadrâzamı Nevşehirli İbrahim Paşayı deviren (H. 1143) 1730 ihtilâlinin en büyük başı Patrona Halil, Bayazıd Hamamı müsathdemlerinden (kuvvetle tahmin olunabilir ki bir dellâk) idi; ihtilâlin tezine, Birinci Mahmud tarafından ayakdaşları ile beraber ortadan kaldırıldıktan sonra bütün Arnavudlar hakkında da şiddetli takibata girişildi; aşağıdaki satırlar, 1143 (M. 1730) Ramazanı sonlarında en küçük bir iş erine varıncaya kadar bütün Rumeli idare âmirlerine gönderilmiş bir fermanın bugünkü dile çevrilmiş suretidir:

«İstanbulda, biraz müddettenberi ecnası muhtelife toplanmış olup, bilhassa müslüman veya hıristiyan Arnavud taifesi hanlarda ve hamamlarda yerleşip oturduklarından gün begün çoğalmışlar ve isyan ederek (1730 ihtilâli) bir kaç gün, gece ve gündüz dükkânları ve evleri basıp ümmeti Muhammedin mal ve eşyalarını yağma ve talan ve envaı mel'anet ve habasette bulunmuşlardı. Eşkıyanın rüesası ortadan kaldırıldıktan sonra kimisi firar etmiş kimisi de şurada burada saklanmışlardı. Ortada kıylü kale sebep olacak hiç bir şey yok iken işbu mübarek Ramazan ayının on dördüncü gecesi birden saklandıkları yerlerden müsellâh olarak çıkmışlar, evvelce yaptıkları gibi Atmeydanına gidip toplanmışlardır. Fakat şehir halkı ittifak ve ittihad edip eşkıyaya meydan vermemiş, Sancağı şerif çıkarılıp üzerlerine yürünerek cemiyetleri dağıtılmış, bir çoğu kılıçtan geçirildikten sonra mütebakisi firar etmiştir. Bunların artık İstanbulda barınamıyacakları aşikârdır. Her nerede yakalanırlarsa idamları için de fetvayı şerif alınmıştır. Yakalandıklarında asla merhamet edilmeyip müstahak oldukları cezalarını veriniz; bu farmanı hümayunum icabı takibata girişilirken arada bazı masumların da mal ve canlarına ırz ve namuslarına asla tecavüz edilmiyecektir».

Yukarıdaki fermanın kat'î emirlerine rağmen, İstanbul ve civarının tavır ve hareketleri meçhul serseri Arnavudlardan temizlenmesi mümkün olmamıştır. Devrin Bostancıbaşısı Hüseyin Ağaya hitaben Hicrî 1147 (M. 1734) tarihli bir fermanda. «Üsküdar, Kartal, Pendik ve Gebzeye varınca o havalilerdeki bağlarda Arnavud taifesinden kefilsiz bazı serserilerin dolaştığı, yolculara şer ve mazarratları dokunduğu, hemen takibata geçilerek bunların toplandırılması ve memleketlerine gönderilmesi» emrediliyor.

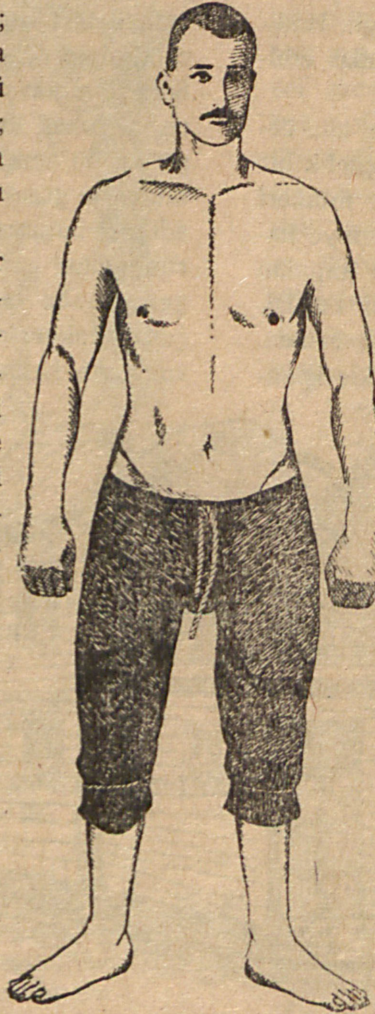
ARNAVUDLAR HAMAMI — Edirnekapıdaki Mihrimah Sultan hamamının halk ağızındaki isimlerinden biridir. Bu adın ne münasebetle verildiği tesbit edilemedi. (B.: Edirnekapı Hamamı; Hamam; Halil, Patrona).

ARNAVUDOĞLU — Abdülmecid devri baş pehlivanlarından; Abdülâzizin veliahdlık devrinde baş pehlivanı olmuş, şehzadenin son-

suz sevgisini kazanmıştır; Bilhassa Karakucak güreşinde rakibini daima yere sermiş acı bir kuvvete sahipti. İstanbulda büyük bir şöhrete sahip olmuş bu şehbaz yiğitin doğum ve ölüm tarihleri tesbit edilemedi; kıymetli bir vesika olarak elimize geçen kisbetli çıplak bir fotoğrafında en çok yirmi beş yaşlarında kadardır; uzun boylu, tığ gibi bir gençtir.

Hakkında toplıyabildiğimiz malûmata göre altmış okka ağırlığında imiş ki bu kadar hafif siklette baş pehlivan görülmemiştir. Asıl adı için en kuvvetli rivayet Ali olduğudur; «Arnavudoğlu» lâkabının nereden geldiği öğrenilemedi, Kastamonulu bir köylü, köyünün adı Canbaz köyü olduğu söylenir; 15 - 16 yaşlarında İneboluya gelmiş, o zamanın yelkenli gemilerinde tayfa olmuş, çocuğun vücudünün güzelliğine hayran olan İnebolu kaptanının teşviki ile fırsat buldukça güreşmiş, sırım gibi vücudu da o çetin gemici hayatında tavlanmış. Hangi sebeple bilinmiyor, tarihi de tesbit edilemiyor; gemicilikten ayrılmış ve bir ara Mora Yenişehrinde (Bugünkü Larissa) helvacılık yapmıştır; Arnavudoğlu lâkabı İstanbula Oradan gelmiş olması dolayısı ile takılmıştır denilebilir. Mora Yenişehrinde gayet zengin bir Arnavud beyi tarafından himaye edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bir Kırkpınar güreşlerinde de ilk büyük şöhretini sağlamış, Abdülâzize tavsiye edilerek, ayni zamanda çok iyi kürek çektiği için veliahd şehzadenin hamlacıları arasına alınmış ve İstanbulda yerleşmiştir. Vücut güzelliği ve yüz melâhatini tezyin eden bir ahlâk güzelliğine de sahipti. Asabî bir prensin sevgisini kazanacak derecede terbiyeli, nâzik ve son derecede zeki idi. Oğlu Deli Mustafa Abdülâziz devrinin baş pehlivanlarından olmuştu.

Halil Nusret Ertüz

Arnavudoğlu
(Resim: Hüsnü)

ARON HAMON — On yedinci asır sonlarında yaşamış büyük bestekârlardan; Profesör Avram Galanti'nin Türkler ve Yahudiler» adındaki eserinde kaydettiğine göre, merhum Rauf Yekta Beyin kütüphanesinde, Hamparsum notasiyle yazılmış eski bir mecmuada bu sanatkârın fevkalâde güzel hüseynî ve rast peşrevleri varmış. Türkler arasında «Yahudi Harun» diye tanınmış olan Aron Hamon'un hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler.

ARPA, ARPACI — Altun ve gümüş para devrinde, Büyükşehrin külhanî argosunda ufaklık para, para kesesi; arpacı, içi madenî para dolu, el atılınca ses çıkaran para kesesi aşırmakta mütehassıs yankesici. İkinci Abdülhamidin son yıllariyle 1918 e kadar geçen devir içinde arpacıların en namlısı Bahri adında bir yankesici idi. Arpacılar, ekseriyetle evvelâ fevkalâde bir sürat ve maharetle para kesesinin boyundan atma gaytanını keserler; sonra da ayni sür'at ve harikulâde el hafifliği ile koyun ve kuşak karıştırırlardı. Çocukluğunda Arpacı Bahrinin çırağı ve ayakdaşı olmuş tövbekâr yankesicilerden Piç Güzel Hasan anlatır: Bahri bir gün köprünün Karaköy başında iri yarı bir Arnavud celebin en az üç okka gelir, içi mecidiye ve altun dolu kesesini kaldırmış, fakat koynundan birdenbire bu kadar ağırlığın kalkıverdiğini hisseden Arnavud o sırada kalabalıkta sağlı sollu kendisini sıkıştırmış bulunan Bahri ile Güzel Hasanı iki pençesiyle enseleyivermiş... Bahri elindeki keseyi Arnavudun başına var kuvvetiyle indirince adamı bayıltıp devirmiş ve sonra kendi kesesinin içindeki parayı etrafına şöyle bir saçıvermiş, bunun yaptığı karışıklık arasında da sıvışmağa muvaffak olmuş. Ertesi gün de Hasan ile beraber İzmire, oradan da Marsilyaya kaçmışlar. Paraları, bu büyük Fransız limanının en süflî kumarhanelerinde bir hafta içinde tüketen iki külhâni Fransız zabıtası tarafından İstanbula iade edilerek hapishaneyi boylamışlar.

Burhan Olker

ARPACIHAYREDDİN MESCİDİ — Eyyubda Nişancımustafapaşa Mahallesinde, kendi adını taşıyan sokağın Abdürrahmanşerefbey Caddesi ile kavşağı köşesinde, tahini boyalı, küçük ahşap bir mesciddir, köşesine oturtulmuş bodur ahşap minaresi Arab üslûbunda yapılmış bir şerifeden ibarettir. Hadikatül-cevami sadece Arpacı Mescidi adı ile kaydeder ve şu malû matı verir: «Bânisi Arpacı Hayreddindir, merkadı nâ malûmdur. Mukabilinde türbei mahsusada Şeyhoğlu Edhem Baba medfundur ki Akşemseddin Hazretlerinin pirdaşlarından olup fethi Kostantiniyede beraber olanlardandır». Halbuki, bu mescidin bitişiğindeki ahşah evin küçük bahçesinde bir incir ağacının altında bir kabir olup taşında geçen asre ait olduğu aydın olarak görülen tâlik hat ile «Hazreti Ebülfethin Arpacıbaşısı merhumun ruhuna fatiha» kitabesi yazılıdır; kabrin önündeki bahçe duvarında Arpacıhayreddin Sokağına açılmış bir de ziyaret penceresi vardır. Bu kabrin sembolik olduğu, Hadikatül-cevamiin tahririnden sonra ihdas edildiği de kabul edilebilir.

İçi basık tavanlı, beyaz badanalı, son cemaat yerinden merdivenle çıkılır küçücük bir kadınlar mahfeli ve küçük ahşap bir minberi bulunan tertemiz bir mesciddir. Şerefeye kadınlar mahfelindeki dar ve basık bir kapıdan çıkılır. Tezyinatında kayda değer bir hususiyet yoktur. Kadınlar mahfelinin duvarında, ipekli bir kumaş parçası üzerine ipekle işlenbir bir levha vardır ki Arab harfleriyle gayet bozuk bir hat ve ifade ile şu kıta yazımıştır:

Bâbi (Âbi) Bâran akar gider
Dağ ve taşın (yıkar) gider
Bu dünya bir pencere (dir)
Her gelen bakar gider.

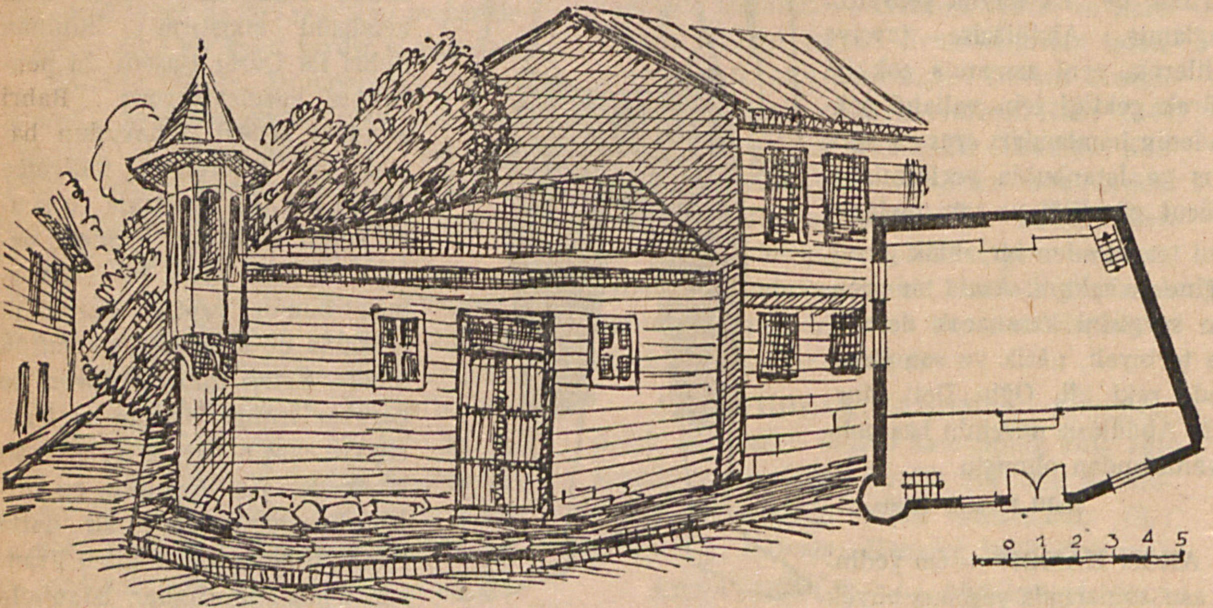
1304

Bu kıtanın altına bir de gül resmi işlenmiştir.

Mahalle halkından ve semtin fukaraperverlerinden Hacı Mehmed Efendi adında bir hayır sahibi, mescidin badanası, dış boyası, dam aktarması ve saire gibi hizmetlerini yıllardanberi üzerine almış bulunmaktadır; öylesine ki halk ağzında bu mescide «Hacımehmed Mescidi» de denilir. (Ekim, 1946).

Bibl.: Hadikatül-cevami I; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ARPACIHAYREDDİN SOKAĞI — Eyyubun Cezerikasım ve Nişancımustafapaşa mahalleleri sınırında, Abdürrahmanşerefbey caddesiyle Alacaçeşme ve Takkecideğirmeni Sokakları kavşağı arasında uzanır; bu sonuncu iki sokak ile bir meydancık yaparak birleşir ki, bu açıklık, klâsik üslûpta, hazinesiz ve kitabesiz güzel bir meydan çeşmesiyle tezyin edilmiş bulunmaktadır. Bu meydancıktan yüründüğüne göre, üç araba geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozuk bir yoldur; çeşme teknesinden sızan sular, sokağın ortasında ve hemen sokağın bütün boyunca ça-

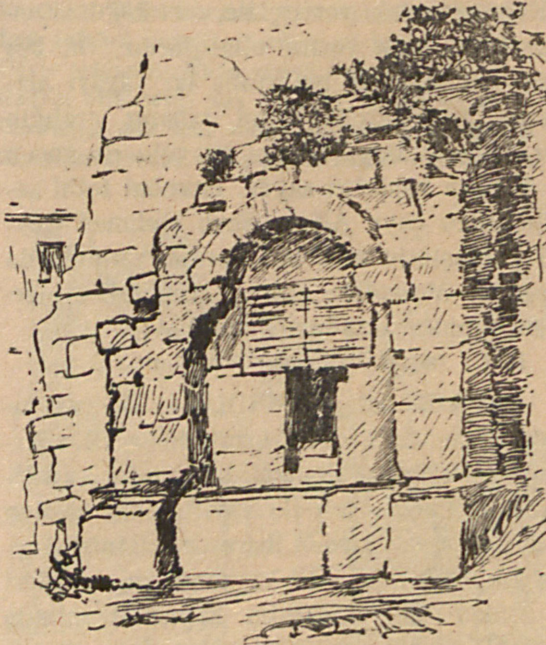

Eyyubda Arpacıhayreddin Mescidi
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

murlu bir iz halinde uzanır. Umumiyetle ikişer katlı ahşap evleri, mütevazi gelirlilerin meskenleridir; sol kolda 12 numaralı ve tahini boyalı büyük bir ahşap ev, en az bir asırlık bir ömre ve bir yapı asaletine sahiptir. Abdürrahmanşerefbey Caddesi kavşağının sol köşesinde de Arpacıhayreddin Mescidi bulunmaktadır (B.: Arpacıhayreddin Mescidi).

Bibl.: REK, Gezi Notu.

ARPACIMEHMEDÇELEBİ ÇEŞMESİ — Samatyada, surun dış yüzüne yapışık, tiren istasyonuna giderken, kale duvarını geçer geçmez, sol taraftadır. Kesme taştan, fevkalâde harap, teknesi muzahrefat ve toprak ile dolmuş, ayna taşı düşmüş veya çalınmış, ihyası imkân dışındadır; en çok bir harabe olarak muhafaza edilebilir. Dokuz beyitlik tarih kitâbesi şudur:

Arpacımehmedçelebi Çeşmesi
(Resim: F. A.)

Habbezâ hakanı âlem Hazreti Sultan Selim
Bahri ihsanü adâlet menbai cûdü sehâ
Katrai lûtfile sîrab eyledi dünyayı hep
Virdi her bir sûye eltafile bin dürlü sefâ
Bâhusus bu çeşmei virâneyi tâmir ile
Teşnegâne mâi tesnimi içirdi gûyiya
Sahibül hayrat Arpacı Mehmed Çelebi
İsmi yâd olsun bu suretle anın da daimâ
Lîk bir rütbe harab olmuş idi bu hayratı kim
Teşnelikten âhü vah eylerdi her subhü mesâ
Buldu suyun cûyi bahşi himmeti Sultandan
İşte hayrat olmağa bu şimdilik oldu sezâ
Haktealâ eyleyüb ol şâhi tahtında müdam
Böyle hayrate muvaffak ide tâ rûzi cezâ
Âbi tevfik selsebil ola tâ huzuri hassına
Âleme yağdıkça bârani fuyûzâti Hüdâ
Nâse işrab itti târihin Nedimi teşnedil
«Sorma iç mâülhayatın aynini zemzem bu mâ»
H. 1211 (M. 1796)

Kitabenin altındaki rakam tarihi 1211 dir, fakat tarih mısraı hesap edilirse 1210 çıkmaktadır, şairin, tarih mısraı nihayetindeki «mâ» kelimesinin sonuna bir hemze koyduğu, fakat kitabe taşa kazılır iken cahil işçi elinde unutulduğu aşikârdır (1946).

Bibl.: REK, Gezi Notu.

ARPACI MESCİDİ — (B.: Arpacıhayreddin Mescidi ve Arpaemini Mescidi).

ARPACILAR CADDESİ — Büyükşehrin, kısa, fakat en işlek caddelerinden biridir; Eminönünden başlayan tramvay yolunun Eminönü meydanı ile meşhur Şekerci Mustafanın dükkânı köşesine kadar olan kısımdır. Adını Arpacılar Mescidinden almıştır. Günün en erken saatlerinden akşamın en geç vaktine, her iki istikametten bir insan seli akar. Tramvay çift hattır; Eminönü - Bebek arabaları müstesna nefsi İstanbulun bütün hatlarının arabaları bu caddeden geçer; Eminönü Meydanı tarafından gelen diğer nakil vasıtaları, Yeni Cami kavsini dolaşmağa mecburdur. Şehir içinden gelen otomobiller, arabalar ise, bu caddede, Dirlik Sokağı kavşağına kadar gelirler, oradan bu sokağa sapmağa ve Reşadiye Caddesi üzerinden Eminönü meydanına çıkmağa mecburdurlar (B.: Şeyhmehmedgeylâni Mahallesi).

Bu satırların yazıldığı sırada (Ekim 1946), Yenicami sebili dörtyol ağzından yüründüğüne göre, sağ koldaki dükkân, mağaza ve müesseseler şunlardır: Şekerci Hafız Mustafa, Enver Çıtakoğlunun meşhur Bahçekapı Börekçi fırını ve börekçi pastacı dükkânı, Örücü Reşad Dura, hazır elbiseci Receb Sever, Kumaş İthalât Türk Anonim Şirketi, Taş Han altında Türk Ticaret Bankası, Ankara Türk Anonim Sigorta şirketi Umumî Acentalığı, Taş Han (Borsa ve Osmanlı Bankası Komiserliği; Titaş Türk Ticaret Anonim Şirketi, Avukat Doktor Cebbar Taşdemir ve İsa Taşdemir yazıhanesi; Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi İstanbul bürosu; Hulûsi Zeral ve ortakları Deri Türk Kollektif Şirketi şubesi; Avukat Hayri Delman yazıhanesi; Sazmaş Sanayi ve Ziraat Makineleri Türk Anonim Şir-

keti şubesi; Zingal); karşıda körede İzmir manifatura T.A.Ş.; Ülke giyimevi; Anadolu Hanı (Diş tabibi N. Peştemalcı muayenehanesi; tüccar Mehmed Salih Kesebir yazıhanesi ;Avukat Esat Çağa yazıhanesi; Avukat V. Aziz yazıhanesi; Diş tabibi Mıgırdıç Altunoğlu muayenehanesi, Avukat Cemil ve Vecdi Yarman yazıhanesi; Terzi Nuri Bülbül atölyesi. Avukat Alâeddin Nasuhioğlu yazıhanesi; Avukat Hayri Yaman yazıhanesi; Avukat Salâhaddin Sözver yazıhanesi; Güven Sigorta Sosyetesi İstanbul Acentalığı); Singer Saat mağazası; Selâmet Han (Avukat M. İhsan Yöney yazıhanesi; Avukat Besim Şen; Üstünsöz yazıhanesi; Gümrük komisyoncusu Hüseyin Ergülsen yazıhanesi; Profesör Anjel Dershanesi); İbrahim Kehya ve ortaklarının elbise deposu; Mesud Engizlilerin Güven saat mağazası; Saatçı Abdullah Bakanay; Omega - Hislon saat mağazası; Kostantin ve İstavros Kostantinidisin K.S. K. büyük giyimevi; Niyazi Güçlünün Karadeniz elbise pazarı; Musa Akçebelinin Omega saatleri mağazası; Gazete bayii Harun Odabaşının dükkânı; Yorgo Toridisin Mâhirmakas terzihanesi; Terzi Ömer Gürsel atölyesi; Terzi Hristo Zarif iş atölyesi; Aleksandrisin Boğaziçi şekerci mağazası; Kozma S. Sandukasın Zarafet kundura ve elbise mağazası; Dişçi Vecihi Kemal muayenehanesi; Prodromos Celâdoğlunun Yıldız terzihanesi; Kostantinin Miradiyasın Ankara Pazarı; Gömlekçi Yasef Kohenin Eminönü Pazarı.

Yine Yenicamı sebili dörtyol ağzından yüründüğüne göre sol koldaki dükkân, mağaza ve müesseseler şunlardır: Köşede Nermin Tuhafiye mağazası; tütüncü İbrahim Saygun; Kevork ve ortaklarının meşhur Tokatlı İçkili Lokantası; Terzi Ali Malkoç atölyesi; Terzi S. Rüstem atölyesi; İstanbul Hanı; (Diş tabibi S. Güler muayenehanesi); İstanbul Eczahanesi; Tahir Han (Doktor Mahmud Y. Malta muayenehanesi; Dişçi Yervant Kılınç muayenehanesi, İkinci Noter); Zaman Itriyat mağazası; Aydın Akifoğlunun Aydın Piyango gişesi; Pandeli Yamalıoğlunun ıtriyat ve tütüncü dükkânı; Zümrüd ıtriyat mağazası; Leon Elmaleğin Arslan tuhafiye mağazası; Mesud Kâni Muradın M. K. M. tuhafiye mağazası; Arpacılar Camii şerifi; Stil tuhafiye mağazası; Gözlükçü Kirkor Uzunoğlu; Salamon Sasonun Gülbehar tuhafiye mağazası; Serkis Çoşerin Türk Tokatlı lokantası; Yüzbir Çeşid tuhafiye mağazası; Saadeddin Görelin Eminönü Eczahanesi; Arpacılar Hanı (Foto Hasan Sönmez; Namık Sezerin Diş Sıhhî ve Sanayi malzeme deposu; Avukat Fikret Onay yazıhanesi, Terzi Mehmed Kemal Balgen atölyesi); Ege İçkili Lokantası (Türk Tokatlı lokantasının içkili kısmı); Hasan Hassan deposu; Cemal Güvenin Tekkollu piyango gişesi; Üstün şerbetçisi; Nimet Abla (Nimet Özden) Piyango gişesi (1946).

Bibl.: B. Olker, Gezi Notu.

ARPACILARCAMİİ ARALIĞI — Arpacılar Caddesinde, Eminönünden gelindiğine göre sağ tarafta, Stil ve M.K.M. mağazaları arasında, kapısında bir kitâbe, üstünde minaresiz bir cami (B.: Arpacılar Mescidi) Bulunan aralıktır.

Kapı ağzındaki yemişçi ile, zarf kâğıt satıcısı artık buranın yerlisi olmuşlardır. On beş adım uzunluğunda bir araba iki yayayı alabilecek genişlikteki beton tabanlı aralığın solu, sona kadar dibinden su yolu da geçen taş duvarla kaplıdır; sağda, İstanbul fethi şehidlerinden Şeyh Ali ve Şeyh Mehmed Geylânî kardeşlerin kabirleri vardır; yanında da Arpacılar Mescidine çıkan harap tahta merdiven buulunmaktadır. (Eylül 1946).

Bibl.: İsmail Ersevim, Gezi Notu.

ARPACILAR MESCİDİ — Bahçekapısında Arpacılar caddesi üzerindedir. (B.: Arpacılar Caddesi); Hadikatül-cevamide «Bursatekkesi Camii» adı ile kayıtlı olup verilen malûmat şu satırlardan ibarettir: «Bânisi Geylâni Mehmed Efendidir ki kendi ve biraderi Ali Efendi dahi mescidin kapısı ittisalinde müstakil türbede medfundurlar. İmameti ve hitabeti ve meşihati evlâdına neslen bade nesli meşruttur, mahallesi vardır».

Bu satırların yazıldığı sırada, 1946, fevkani bir ahşap mescid olup, halk ağzında, Arpacılar Camii diye meşhurdur ki, bu ismi almasına sebep, geçen asrın ikinci yarısı başlarına kadar, Büyükşehrin arpacı dükkânlarının bu yol üzerinde toplanmış bulunmasıdır; hattâ atlı tramvay ve araba devrinin sonlarında, eski Eminönü meydanının bu cadde kavşağına düşen kenarı da bir sıra ahşap arpacı dükkânları ile kaplıydı.

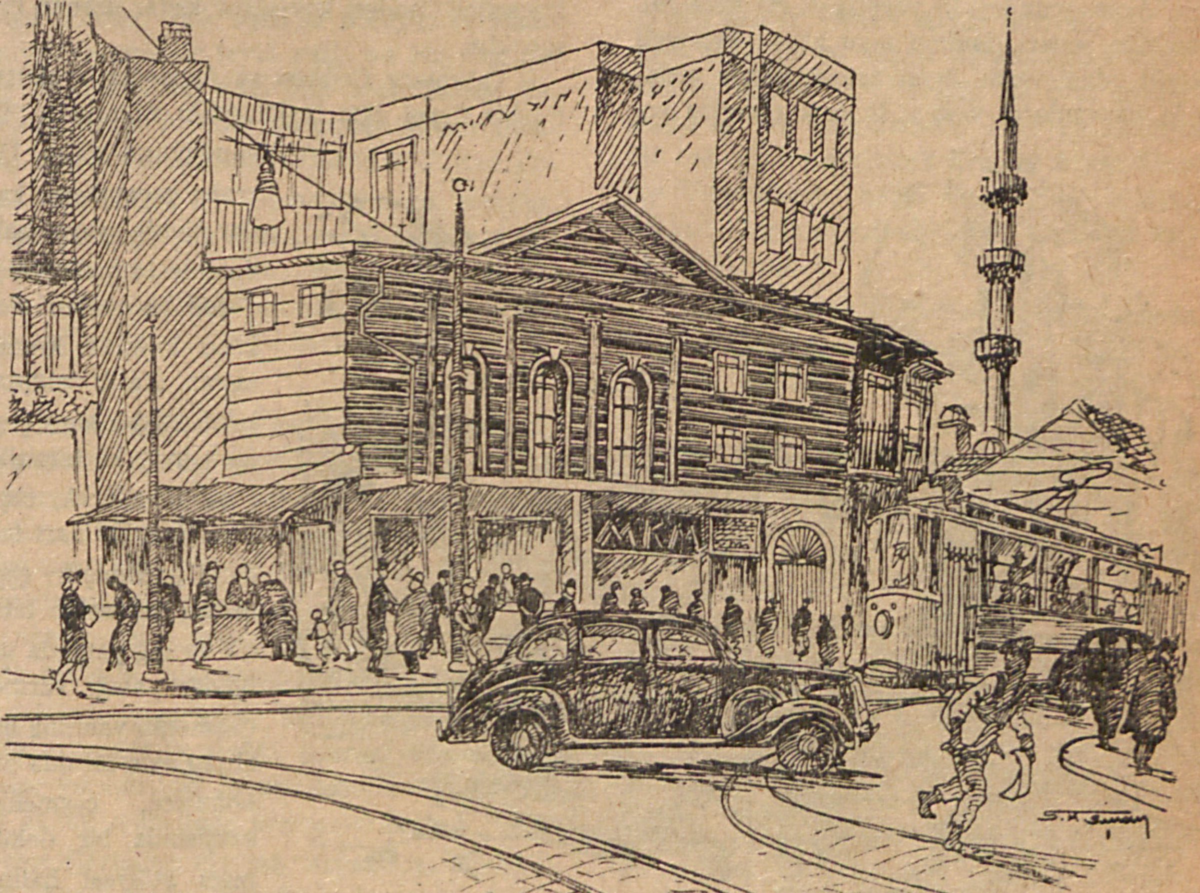
İlk yapısının hangi devre ait olduğu kat'î olarak bilinmiyor; Fatih devrinden kaldığı,

muhtelif zamanlarda bu sahayı yok eden büyük yangınlarda mahvolup ihya edildiği rivayet edilir. Son defa İkinci Mahmud tarafından ahşap ve fevkaanî olarak ihya edilmiştir ki caddeye açılan kapısının üstünde Yesarizade Mustafa İzzet Efendinin tâlik hattı ile şair Rasihin bir tarih kitabesi bulunmaktadır:

Gazi şehinşâhı cihan Darâ Haşem Mahmud Han
Ferman-ı hükmü her zaman mahzı keramettir heman
Lûtfü inayet mayesi cudü himem sermayesi
Ol nur-ü mahzın sayesi cismi cihane oldu can
Âsarı hayr âmalidir bezli nukut a'malidir
İhsan-ü şefkat halidir ol şehriyârın anbean
İşte bu medfun iki zât şeyheyni kerrubi sifat
Fatihle etmişler sebat tutub bu mevzide mekân
Bir mâbed etmişler bina vakt ile gelmiş inhima
Keşfedüb ol zılli Hüdâ tecdide emretti heman
Ol camii hikmet müdam vermektedir dehre nizam
Tanzimi devlettir meram baavnu Rabbül müstean
Ez cümle daim himmeti ister ki bulsun milleti
İzzü refah-ü gayreti devrinde ol kutbu zaman
Böyle şehinşâhı Hüda çünkü bize etti atâ
Kadrin bilüb eyle dua sıdk ile ruzanü şeban
Durdukça nüh takı zemin lütfile Rabbülâlemin
Kılsın hatalardan emin Rasih budur virdü zeban
Târihi bâlâ câmii seyret hem âlâ câmii
«Yaptı bu vâlâ cmii mereyleyüb Mahmud Han»
1246 (M. 1830)

Mescidin bugünkü durumuna gelince: Bu ahşap yapının hiçbir sanat kıymeti yoktur. Şeyh Mehmed ve Ali Efendilerin ,penceresi cadde üstüne açılan türbeleri haraptır. Mescidin methal kapısından bir dehlize girilir. Sağ tarafta üç abdest musluğu vardır ki vaktiyle suyu, altında bulunan bir kuyudan zahmetle çekilip temin edilegelirken ismi tesbit edilemiyen bir Mısırlı Prenses tarafından bu musluklara terkos suyu alınmıştır. Mescide bir ahşap merdivenle çıkılır, son cemaat yeri çok karanlıktır, döşemesi, düzlüğünü kaybetmiş, bel vermiş, yürürken esnemektedir. Müezzin Mahfeli sıvaları düşmüş, harap bir haldedir. Mescidin methal kapısından girilince karşıya gelen bir kapı vardır ki buradan yine fevkanî imamlara meşruta eve çıkılır (1946).

ARPA EMİNİ, ARPA EMİNLİĞİ — Osmanlı sarayının «bîrun» denilen dış hizmet-

Eminönünde Arpaemini Mescidi
(Resim: Nezih)

leri arasında bir memuriyet; para sui istimallerine müsaid olduğu için tehlikelice, iftiralarla insanın lekelenebileceği bir vazife idi. Arpanın arabcası kullanılarak «şair emini, şair emâneti» de denilirdi.

Istablı Âmire denilen saray has ahırları Başmîrahur Ağa unvanını taşıyan bir âmirin idaresinde müstakil bir teşkilât idi; kâtib sınıfından seçilip tayin edilen arpa emini bu teşkilâta İkincimîrahur Ağadan sonran gelirdi, vazifesi, devletce tayin ve tesbit edilmiş yerlerden, saray has ahırlarındaki binek ve araba hayvanlarının ot ve arpasını temin etmekdi. Her yıl ilk baharda has ahırdaki hayvanlar çayıra çıkarılır, bu münasebetle de Halicin bitiminde Mîrâhur Köşkünde pâdişahın da dâvet edildiği merâsim yapılır ve bu köşkte Başmîrahur Ağa tarafından pâdişaha bir ziyâfet verilirdi; o gün kendisine kıymetli hediyeler ve bilhassa cins taylar verilen hükümdar, iki mîrâhur ağa ile beraber arpa eminini de huzuruna kabul ederek iltifatta bulunurdu.

Arpa eminlerinin yevmiyesi 60 akçe idi; emrinde arpacı denilen 8-10 akçe yevmiyeli ikiyüz adam vardı. Sefer zamanlarında ordudaki hayvanların yemini tedârik etmekle vazifelendirilen arpa eminlerini İstanbuldaki bu arpa emini ile karıştırmamak lâzımdır.

Arpa eminliği Tanzimâta kadar devam etmiş, Tanzimat inkilâbında İstanbulun erzak işleri ile meşgul diğer eminliklerle birleştirilerek bir Zahira Nazırlığı ihdas edilmişti.

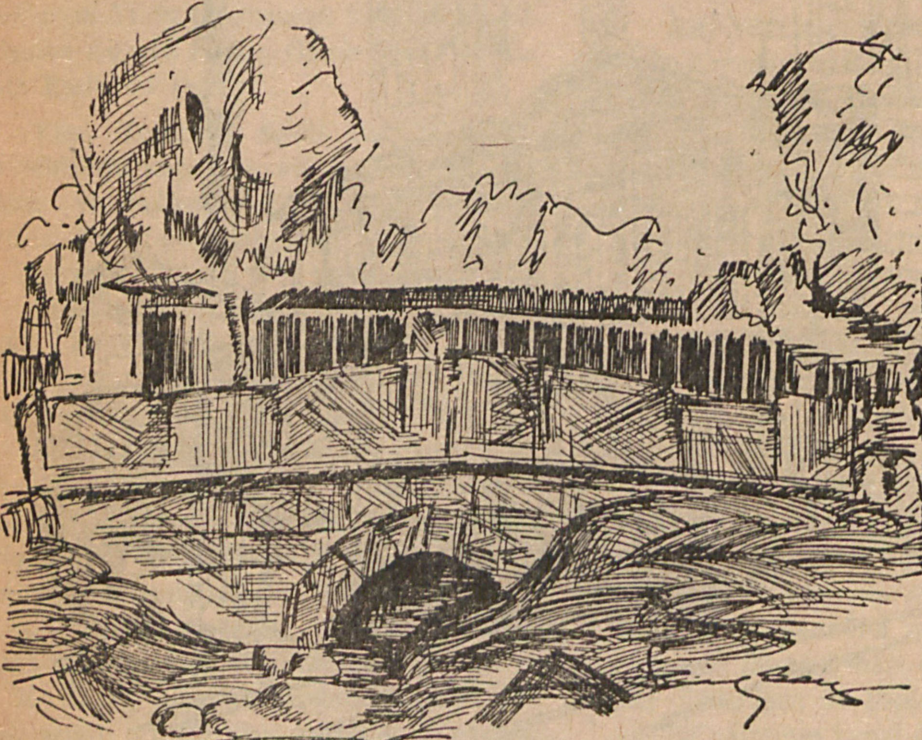
İsatnbulda «Arpaemini» adı ile biri Rumelihisarında biri de Topkapusunda iki mescid, yine o semtlerde üç sokak vardır.

Arpaya arabcada «şair» den başka «cev» de denilir. Tarih kaynaklarımızda nâdir olarak arpa emini karşılığı «Emini cev» tâbiri de kullanılmıştır, hattâ Topkapusundaki Arpaemini Mescidi Hadikatül Cevâmi'de «Eminicev Mescidi» diye kayıdlıdır.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

ARPAEMİNİ KÖPRÜ SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir Rehberi haritasına göre, Fatih kazasının Şehremini nahiyesinin Fatmasultan ve Arpaemini, Karagümrük nahiyesinin Nesli-şah ve Mimarsinan mahallelerinin sınırlarını teşkil eden ve Arpaemini yokuşu ile Tatlıpınar Caddesi kavşağından Sofalıçeşme sokağı ile Keçeciler Caddesi kavşağına kadar uzanan bir sokaktır.

Tatlıpınar Caddesi ve Arpaemini yokuşu ile bir üçyol ağzı teşkil ettiği kavşaktan yüründüğüne göre: Üç araba geçebilecek kadar geniş, yaya kaldırımlı ve paket taşı döşeli bir yoldur. Sol köşe başında kesme taştan, klâsik üslûpta, kitabesiz bir akar çeşme vardır ki, temizlik kastı ile olacak, cephesinden bir sarı badana geçilmiştir; çeşmenin teknesine bitişik ve sağ yanında iki büyük yalağı vardır. Çeşmenin yanında bir ahşap evin altında bir kömürcü, çeşmenin karşısında bir dokumacı atölyesi haline konmuş olan eski Hırkaişerif

Arpaemini Köprü Sokağında Taşköprü
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

askerlik dairesi bulunmaktadır. Az ileride sağ kolda eski bir han, onun karşısında sol kolda da bir bahçeli kahve vardır; bu satırların yazıldığı sırada (Temmuz 1946) Öztokay adında bir zatın işlettiği bu kahvehane, geçen asır sonlarında, hovardaca eğlencelere sahne olmuş yerlerdendir; sokak, bu noktadan sonra birden iki misline yakın genişler ve Bayrampaşa deresine kadar bir çarşıboyu olarak uzanır; araba tamircisi, semerci, arabacı ve sarraç esnafının sıralanmış olması, civar mahalleler halkının arabacılık ve sürücülük ile geçindiğini pek aydın gösterir, Sokak, Bayrampaşa deresini bir taş köprü ile aşar, bu satırların yazıldığı sırada dere kurumuş, köprü de kemerine kadar toprak ve molozla dolmuş bulunuyordu. Köprüyü geçince, hemen sol kolda yine büyük ve bahçeli bir kahvehane, karşısında iki cepheli klâsik üslûpta kitabesiz büyük bir çeşme vardır; çeşmenin hususiyeti, hemen yanıbaşındaki ahşap yapı Hocahalilattar Mescidinin bodur taş minaresinin bu çeşmenin üzerine yapılmış olmasıdır. Çeşmenin suyu içilmez, halk ağzında dolaşan ve Hadikatül-cevamiin de teyid ettiği bir rivayete göre, su, Edirnekapıdaki Mihrimah Sultan Camiinin temel suyudur ve çeşme Mimar Sinanın maiyetinde çalışan Mihrimah Sultan Camii baş kalfası bir zimmenin hayır eseridir. Köprüyü geçtikten sonra, sokak iki araba geçebilecek kadar daralır; sağ kolda mütevazi gelirli aile meskeni olan ahşap yapılar sıralanır; sol kol ise, bir sıra bostanlardır.

B. Olker

ARPAEMİNİ MESCİDİ — Topkapıda, Arpaemini yokuşu üzerindedir; bu yokuştan yukarıya, Topkapıya doğru çıkılırken sol koldadır; Hadikat-ül Cevamide Arpacı Mescidi diye kayıtlıdır; yine bu esere göre bânisi, Arpaeminlerinden; Mehmed Efendidir. Şehremini nahiyesi mahallelerinden biri de, bu mescide nisbetle, Arpaemini adını taşır.

Kârgir yapı küçük bir mescid idi; bu satırların yazıldığı sırada pencere kaidelerine kadar yıkılmış bir harabe halinde bulunuyordu ki, bu mahallede yerleşmiş Balkan Harbi muhacirlerinden bir zat, Arpaemini Mescidinin daha o zaman metrûk ve harap bir halde bulunduğunu söylemiştir. Harabede minare kaidesine rastlanmamıştır (1946).

ARPASUYU SOKAĞI — Beyoğlu kazası Şişli nahiyesi Cumhuriyet mahallesi sokaklarından. Âbide-i Hürriyet Caddesi asfaltından girilince, iki yanında birer araba genişliğinde taş kaldırımlı, dört araba genişliğindeki kaba taş döşeli bozuk bir sokaktır. Sol tarafta, bir buçuk adam boyunda, Saint - Michel Fransız Erkek Lisesinin yan duvarları uzanır, karşı taraf üçer dörder katlı apartmanlar, önü bahçeli köşklerle bezenmiştir.

Liseye bitişik iki katlı evi geçtikten sonra bir Sırma ve kaftan imalâthanesi vardır. Horozlu Bahçe sokağı ile olan kavşağından sonra, Arpasuyu Sokağı, iki arabanın ferah sığabilecek kadar daralır; yolun bu kısmında bir inek ahırı, bir çorap fabrikası, Nestle Çikolata fabrikası vardır.

ARSEN EFENDİ — Geçen asrın en namlı karagözcülerinden bir Ermeni sanatkâr; Selim Nüzhet Gerçek merhum, «Türk Temaşası» adındaki eserinde, Kâtip Salih'den bahsederken: «Abdi merhumun kumpanyasında ihtiyar rolleri oynarken ayni zamanda karagözcülüğe merak ederek Arsen isminde bir Ermeni ustadan bu sanatı öğrenmiştir.» diyor. Ahmed Rasim de «Karagöz ile orta oyunu» adındaki bir makalesinde eski hayalcilerin bir cedvelini neşrederek Ermeni Arsen Ustanın Tahtakalede hayal oynattığını söylüyor. Bu sanatkârın hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

ARSENİOS — Heybeli Adada tepede, halk arasında kendi adına nispetle anılan manastırın kurucusu; asıl adı Anastasiosdur, adaya 1859 yılında 19 y a ş ı n da y a l ı n ayak, yarım pabuç, üst baş dökük bir köylü olarak gelmiştir. vücud yapısı tuvana, yüzü son derecede dilberdi, bakışlarından da gagayet zeki olduğu belli idi, köyünden anasının babasının rızası ile keşiş olmak için çıkmıştı, ilk müracaat ettiği adanın batı tepesindeki Hazreti İsâ Manastırında, ünlü bir keşiş olan Kayserili Efstation'un nazarı dikkatini çekti, bu zât

Arsenios
(Resim: Nezih)

güzel ve zekî delikanlıyı hücresine uşak-şâkird olarak aldı; ona büyük bir aşkla okuma yazma öğreterek fazilet yolunda da hakikî bir mürşid oldu ve 1861 de Anastasiosu Arsenios müstear adı ile keşiş olarak takdis etti. O tarihte yirmi bir yaşında bulunan genç keşiş de, kendisine bir halvethâne-riyâzethâneden başlayarak adada kilisesi ve bütün müştemilâtı ile yeni bir manastır kurmak ihtirâsı başlamıştı, 1865 de mürşidinden ayrıldı, evvelâ Heybeli Adada geniş araziye sahip olup Kudüs patrikliğine bağlı olan Ayos Yorgios Manastırına baş vurdu, fakat patrik vekili topraklarında yeni bir manastıra müsaade etmedi. Arsenios bu sefer Çamlimanı ile civarına hâkim arazinin sahibi panaia Kilisesinin mütevelli heyetine müracaat etti,, bu vakfı idare edenler arasında büyük nüfuz sahibi Kefalonyalımetropolid Emboriki Mazarakis'in muvafakatini almağa muvaffak oldu, bu suretle Çamlimanının sağ sahilinde deniz sathından takriben 300 metre yükseklikdeki tepede, karı koca çok fakir insanlar olan Mastroyanni, lerin yardımı ile riyâzethâne kulübesini yaptı, adalılar tarafından barangu = kulübe adı verilen bu basit yapı Arsenios'un muhayyilesindeki tesisleri tahakkuk ettirecek temel oldu; tatlı dili, güzel yüzü, nâfiz bakışları, perhizkâr hayatı ile o kadar geniş bir alâka topladı ki adanın bütün halkı, çıplak ayaklı balıkçılarından ipekler içindeki yüksek sosyete kadınlarına, ruhban mektebi talebelerinden derin ulemaya, müderrislere kadar günah çıkartmak için Arsenios'a gittiler, onunla saatlerce başbaşa kalarak en rahat itiraflarda bulundular. Bu alâka Arseniosu hedefine süratle ulaştırdı, evvelâ kiliseyi inşa etti, mâbed, hâmisi metropolid Mazarakis'in arzusuna hürmeten Ayos Spiridon'un adına ithaf olundu, kiliseyi de öbür yapılar, keşiş koğuşları, aşhâne, büyük avlu-panayır yeri ve sarnıçlar yapıldı; Arsenios'un manastırı kurulmuş oldu.

1894 deki büyük zelzelede bu binaların hepsi yıkıldı, bu sefer de bu namlı keşişe evvelâ devrin pâdişahı İkinci Sultan Abdülhamid el uzattı, 200 altın gönderdi, pâdişahı devlet erkân ve ricâlinin yardımları takip etti, manastır süratle yeniden kuruldu.

Arsenios Manastırının öyle bir havası vardı ki günlük ziyâretcilerinin yarısı müslümanlardı, muhterem keşiş, dinî taassuptan sıyrılmış, fazilet sahibi bir hakîm idi. Kendisini çok üzmüş olan bir aşk hikâyesini anlatmak lâzımdır. Adanın en güzel kızı Eleni, her gün manastıra gelir. Arsenios'un odasını toplar, ona, daimâ ucundan şöyle bir taddığı yemeğini ve tatlısını yapardı. Arsenios'un Vasil adında bir oğulluğu vardı, 17 - 18 yaşlarında melek kadar güzel bir oğlandı, kimsesiz, balıkçılar arasında ve sefâletin gavrinde sürünür iken elini uzatıp yanına almıştı; Vasil ile Eleni seviştiler ve bir gece oğlan kızı bir kayığa atıp karşıdaki Anadolu sâhiline kaçırdı. Arsenios Vasili ölünceye kadar affetmedi, fakat kimsesiz, yahut fakir ailelerin evlâdı müsteid çocukları ve gençleri himâyeden de el çekmedi, okuttu, besledi, pek çok adam yetiştirdi, Atina Üiversitesi ikinci rektörlüğüne kadar yükselmiş Yorgi Papamihail onun mânevî evlatlarından biridir ki, içlerinde namlı doktorlar, avukatlar ve sanat adamları vardır.

Daimî bir riyâzet içinde yaşaması, müthiş oruçlar ve perhizler nihâyet habis bir ülsere sebep oldu, 2 şubat 1905 de öldü, manastırındaki kiliseye defnedildi.

1906 da Arsenios Manastırı Fener Patrikhanesine bağlandı, patrik Üçüncü Yovakim onun yerine baş keşiş olarak Belçikada tahsil görmüş bir aziz ressamı olan Sofronis'u tayin etti. O makamda bu ressam başkeşişi arhimandrit Ağathangelos Metalidis, piskopos Efstathios Popesku ve arhimandrit Kyprianos Stil-Yanidis istihlâf ettiler ki bu sonuncusu 1959 da Arsenios Manastırının başkeşişi bulunuyordu.

Ahşab manastır 1954 de patrik Athenagoras'ın rızası ile modern bir şekilde restore edildi, ruhban için yazlık köşkler, bir kütüphâne ve hattâ bir de küçük müze yapıldı. Hem şayanı dikkat bir manatır olarak, hem de tabiat güzelliği bakımından çıkılmaya, görülmeye değer bir yerdir.

Neoklis Sarris

ARSEVEN (Celâl Esad) — Seçkin ilim adamı, güzel sanatlar târihi bilgini, bu salâhiyetin öncülerden; 1876 da İstanbulda Beşiktaşta doğdu, geçen asrın devlet adamlarından sadrâzam Ahmed Esad Paşanın oğludur; Sanayii Nefîse Mektebinde, Mektebi Mülkiyede ve Mektebi Harbiyede okudu, 1893 de Harbiyeden ikici mülâzim rütbesi ile mezun olmuş, fakat 1906 da kolağası iken askerlikten istifa

ederek mülkiye hizmetine girmiş Sanayii Nefîse Mektebinde (Güzel Sanatlar Akademisinde) mimârî tarihi ve şehircilik muallimi olmuş, 1924 - 1941 arasında Ankara şehri îmâr müşâvirliğinde bulunmuş, yedinci devrede İstanbuldan, sekizinci devrede de Giresundan Halk Partisi nazmetleri arasında mebus seçilmiş, fakat siyasî hayatı meclis müzakerelerine usulen iştirâkten ibâret kalarak particilikten tamamen uzak seçkin ilim adamı hüviyetini muhafaza etmiş, ihtisası içinde tetkikat ve tetebbuatı ile velûd kalemi millî kütüphanemize pek kıymetli eserler vermekte devam etmiştir. İlmî ve edebî mecmualarda, bu arada da maarif vekâletinin neşrettiği «Güzel Sanatlar» mecmuasında pek çok makalesi intişar etmiş, yine maarif vekâleti tarafından Evvelâ «İnönü» adı ile neşrine başlanıp 1950 den sonra muhakkak ki çok daha yerinde «Türk Ansiklopedisi» adı verilen ve hâlen, 1959 da fasiküller halinde neşri devam edegelen büyük ansiklopedinin yazarlar heyeti arasında bulunarak en salâhiyetli kalemlerden biri olmuştur. Kitap hâlinde yayınlanmış eserleri şunlardır: Constantiniple (fransızca, 1910 da Pariste basılmıştır); Eski İstanbul (1912); Eski Galata (1913); Kaamûsu Sanat; Istılâhatı Mimâriye, Türk Sanatı (1928); Mimârî Tarihi (1928); Yeni Mimârî (1931); Şehircilik (1937); L'Art Turc (fransızca, 1939); Fransızcadan Türkçe Sanat Lûgatı (1944); Sanat Ansiklopedisi (fasiküller hâlinde neşri 1943 de başlamıştır); Türk Süsleme Sanatı (türkçe, fransızca, ingilizce); Türk Plastik Sanatları; Türk Sanatı Tarihi (fasiküller hâlinde neşri 1956 da başlamıştır, 1959 da neşri devam etmekte idi). Bu eserlerin çoğu ağır mesâi mahsulü yazı işleridir.

Celâl Esad Arseven
(Resim: Nezih)

C. Esad Arseven ilim adamı hüviyetini ressam olarak da techiz ve tezyin etmiştir, bilhassa tarih kaynaklarına dayanarak yaptığı eserler pek güzeldir, bu arada İstanbulun Bizans devrini tasvir eden kuş bakışı bir panoraması harikulâde nefîsdir. Eserlerinin çoğunda âbidâtın iç ve dış resimleri, plânları gayet zarif çizgilerle kendi kaleminden çıkmıştır; bilhassa mimârî letâfetinin ve plânlarının hayrânı olduğu eski Türk evlerinin resimleri ve plânları millî arşivimizde ölmez yadigârları olarak kalacaktır.

Ölçüsüne erişilmez veriminin yanında temiz ahlâkı ve vakarı ile pek mümtaz bir sîma olan Celâl Esad Arseven devrimizde «üstad» unvanını bihakkin taşımağa lâyık ender isimlerden biridir.

ARSLAN — İstanbulda, son on beş yıl içinde, çoluk çocuk tarafından, Büyükşehrin spor kulüplerinden birinin ismiyle beraber ve medih yollu, kaldırım taşlarına, her türlü duvarlara, cami şadırvan ve sütularının üzerine, sebil ve çeşmelerin mermer yüzlerine, türbe sandukalarına, mâbet ve mektep kapılarına, zeminin rengine göre tebeşirle, kömürle, tuğla ile, katranla yazıla gelen bir kelimedir. Kulüp isimleri umumiyetle herkesce bilinen kısaltma harfleriyle kaydolunur ve arslan halk ağzında söylenen şekliyle aslan yazılır: Aslan F.B. (Fenerbahçe), Aslan G.S. (Galatasaray) Aslan B.J.K. (Beşiktaş) gibi.

Tutulan kulübün medhiyesi yanına, rakib kulübün de tezyif kitâbesini kaydetmek âdet hükmündedir, bu bapta da, külhani argosunda çok çirkin bir karşılığı olan «Kova» kelimesi kullanılır: Kova X; Kova Z.. gibi.

Ecdâdımızın, yolda buldukları yazılı bir kâğıdı, yazının kudsiyetine hürmeten alıp bir duvar kovuğuna koydukları düşünülürse, zamanımızda, yazının, aile ocağında âr ve edeb öğretilmemiş çoluk çocuk ve hattâ yetişkin gençler eliyle, Büyükşehrin telvisine vasıta oluşu pek hazindir. Ve muhakkak ki, birinci derecede mes'ulleri, anadan babadan sonra mektepte muallim ve mürebbi, fabrikada, atölyede usta ve kalfalardır. İstanbul Ansiklopedisi için Vefâ civarından Fatih, Edirnekapı, Otakçılar yolu ile Eyyuba kadar uzanan bir gezintide 3000 den fazla Arslanlı ve Kovalı kulüp ismi sayılmıştır; bundan da, bütün İstanbul sokaklarının, birkaç milyonluk bir rakam vereceği anlaşılır.

ARSLAN — Ahmed Midhatın «Hasan Mellâh» romanının kahramanlarından bir çerkes köledir; sağlam tetkik mahsulü olmamak-

la beraber, muharrir, Arslan tipinde, esaretten, esir pazarı ve esir alım satımından bahseder.

1793 senesi kânunusanisi içinde, bir gece, Aksarayda Uzleti Efendinin konağında bir helva sohbetinde, günün dedikodulu vakalarından konuşulur: Hasisliği ile tanınmış Ayasofyalı Bekir bey, kızını, kendisi gibi hasis bir adama vermiştir. Fakat pek âlicenap bir ruha sahip olan kızcağız, kocasından memnun değildir.. Evlerinde Arslan adında genç, tuvana ve güzel bir çerkes köle vardır ve onu sevmektedir.. Köle bundan istifade eder ve kızı baştan çıkarır!.. Tabiî, o devrin İstanbulunda, vaka, gürültülü akisler uyandırıp türlü dedikodulara yol açar.. Uzleti Efendi bu vaka hakkında pek çok şey dinlemiştir, misafirlerine anlatır:

«Birkaç Lâz esirci bir gün Balıkpazarı taraflarında bir kaçak esir ararlarken, evvelce kendileri tarafından satılmış bir köleye tesadüf ederler. Ahvalini kendisinden sual eylediklerinde köle her ne kadar azad edilmiş olduğunu dermeyan eder ise de, kâğıdını ibraz edemez. Çünkü kâğıdı yok imiş... Esircilerin ne kadar zâlim, ne kadar gaddar oldukları tarife muhtaç değildir. Üç dört esirci ittifak ederek bu köleyi karakola verirler. Mahmutpaşa mahkemesinde esirin içlerinden birisinin malı olduğuna ve şimdi firarî bulunduğuna şehadet ederler. Şer'an mal kendilerinin olur amma, bunlar kölenin itaatine emin olamadıklarından ucuz pahalı satmağa mecbur olurlar. Bu hal Bekir Beyin kulağına gider. Kendisine bedava bir uşak lâzım olduğu cihetle bu köleyi almak ister. Bekir Beyin şer'î hilelerdeki mehareti malûm.. Gider, esircileri bulur, bu kölenin hürriyetini şer'an isbat etmeğe muktedir olduğunu heriflere anlatarak nasıl ederse eder, arslan gibi bir kahramanı yüz fındık altınına satın alır. Kölenin adı ve kendi Arslandır amma gayet mutidir... Açlığa, çıplaklığa tahammül edip aslâ şikâyet eylemez... Sonraları kendi işini pekâlâ yoluna da koydu. Zira çocuğun elinde yazısı varmış, Ayasofyada bir hattattan meşk alarak pek az bir vakit içinde yazıyı lâyıkiyle geliştirdikten maada sanatından istifadeye başlar. Yazdığı bir amme cüzü yüz paraya kadar alınır. Hattı Celiyi ikmal ederek öyle güzel levhalar yazar ki, bir altına kadar mübayaa olunur. Çocuk bu suretle iradı yoluna koyduktan sonra efendisinin giydirdiği palâspareleri atıp üstünü başını düzer, koşar. Mahallesinin en temiz giyinen delikanlısı kendisi olur. Hattâ ulemazadeler, ocakzadeler bile Arslanın nezafetine gıpta ederler. Bekir Bey, Arslanın masarifinden bütün bütün kurtulmuş olduğu için memnun olur ise de, çocuğun pek müsrif olmasına dahi kızmağa başlar. Ancak dostlarından biri, eğer Arslan para biriktirirse sonra nefsini satın alıp esaretten kurtulmağa çalışacağını Bekir Beye ihtar ettiğinden ettiği israfa ilişmez. Bekir Beyin kızı, Arslanı kim olsa seveceği için bittabi sevmiş... Yavaş yavaş Arslana açılmağa da başlar. Ancak Arslan oralarda mı?.. Faraza orta kapı açık kaldığı zaman, kız bililtizam süslenmiş olduğu halde kendisini Arslana gösterir. Arslan kemali hicap ile başını çevirerek bakmaz; kız Arslanı görüp de: A! Arslan burada imiş!.. diye kendisini bir kat daha haber verdiği halde Arslan yine göz ucu ile olsun bakmaz! Hasılı kız Arslanın aşkı ile cayır cayır yanmağa başlar. Hele bir iyisi ki, o aralık Memiş Çelebi zuhur edip kıza talip olur, Memiş Çelebinin hasisliği Bekir Beye pek muvafık göründüğü cihetle kızın lâ ve naam demesine meydan kalmıyarak nikâh edilir. Eğer Memiş Çelebi koca denilecek koca olsaydı, kız Arslandan olan gönlünü ondan alıp kocasına verebilirdi. Fakat ne yüzüne bakılır, ne kıyafetine... En sonra bir havadis çıktı... Dediler ki, köle kızı kendisine celbederek ikisi birlikte kölenin odasında iken kocası üzerlerine gelip basmış... Arslanı derhal Paşakapısına kaldırdılar, kıçına beş yüz sopa vurulmasına karar verdiler. Lâkin bakınız işin nihayeti neye müncer oldu. Arslanı Tomruk dairesinden hasır odasına çıkardıkları zaman, oğlan dayak yiyeceğini anlayınca bu muamele fevkalhad namusuna dokunarak Tomruk Ağasına: Ağa! Allah aşkına olsun benim ile beraber namusu lekelenmiş olan kızı buraya celbet! Kendisiyle bir müvacaha olunayım, ona ben bir şey sorayım, göreceksin ki ben terbiyei zimmet ederim; nafile benim günahıma girmeyiniz, ben bu dayak altında vefat etmesem bile sonra ârımdan helâk olurum, bir bigünahın kanına girmeyiniz! der. Tomruk Ağası bir insaflı adam olmakla beraber Arslanın dahi gençliğine ve kahraman-

lığına acımış olduğundan ricasını kabul eder. Fakat Tomruk dairesine bir hanımı getirmek olamıyacağından, İstanbul Kadısının huzuruna çıkarılırlar. Orada, Arslan hanıma hitaben der ki: Hanım! Göğsünde zerre kadar imanın var ise Allah için doğrusunu söyle, seni ben mi baştançıkardım, yoksa sen mi beni baştan çıkarmağa çalıştın?! Zira beni dayak altında öldürecekler! Kanıma sen girmiş olacaksın! Arslan bu sözü söyleyince, kız bilâperva: Efendiler! Allah için ise saklıyamam ki, bu delikanlı beni baştan çıkarmadı, ben onu baştan çıkardım, hattâ baştan çıkarmağa çalıştığım halde muvaffak olamadım, nafile kanına girmeyiniz! der.

Kadı Efendi Tomruk Ağasına Arslanın tahliyei sebilini emreder. Memiş Çelebi karısını boşar, Bekir Beyin yüreğine iner, ölür. Beyin ölümünden tahminen yirmi gün kadar sonra Küçükayasofyadaki hanesinde bir metrûkât müzayedesi başlar.. Meclisi müzayedede bermutad birkaç bedestenli, beş on koltukçu ve konudan komşudan bir hayli zevattan maada Bekir Beyin bir kirli çıkın olduğunu bilen kibardan dahi bir hayli adamlar mevcut idi. (Hasan Mellâh da müzayedeye gelir. Fakat köle Arslan mezada çıkıncaya kadar hiçbir şeye karışmaz, sadece seyreder. Nihayet Arslan mezada çıkarılır). Dellâl: Yirmi bir yirmi iki yaşında adı Arslan, kendi de arslan bir köle, okur yazar, evveli mezat iki bin beş yüz arslanlı!.. Bunun üzerine herkese bir durgunluk gelip köleyi uzaktan ve yakından muayeneye başladılar. Derken Bedestenli Hacı Mehmed Ağaların birisi kölenin yanına sokulup gözlerinin içini ve besbelli bazı hastalıklardan ihtiraza mebni olmalıdır ki, burununun deliklerini, kulaklarının arkasını, nihayet ağzını açtırıp dişlerini muayene etmeğe başladı!.. Bu muayene üzerine Arslanın yüzünde o kadar alâimi gazab görünür idi ki, tarife sığmaz.. Lâkin sabır ve sükûn gösterdi. Nihayet Arslan beş bin arslanlıya Hasan Mellâh tarafından satın alınır; ve Esmanın sevgilisi Timur Bey olduğu meydana çıkar. (Hasan Mellâh romanına bakınız).

ARSLAN BEY — (Emir Mehmed) — İkinci Meşrutiyetin Birinci Meclisinde Lazkiye mebusu olan bu zat, Otuz Bir Mart ihtilâlinde, İttihat ve Terakki fırkasına karşı silâhla kıyam etmiş olan asker tarafından fırkanın meclisteki en kuvvetli hatibi ve Tanin gazetesi başmuharriri Hüseyin Cahid Beye benzetilerek öldürülmüştür, bütün masumiyetiyle bir hürriyet şehididir. Yunus Nadi «İhtilâl ve İnkılâbı Osmanî» adındaki eserinde vak'ayı şöylece naklediyor:

«Askerler Meclisi Mebusan dairesi önüne gece yarısından itibaren gelip silâh çatarak toplanmağa başlamışlardır. Sabahleyin saat iki üç raddelerinde askerin miktarı beş altı bin tahmin olunuyor ve arkası muttasıl geliyordu. Hâdisenin şüyuu üzerine Dairei Meb'usana gelebilen mebuslar İsmail Kemal, Rifat, Said, Yusuf Kemal, Mehmed Arslan Beylerle Emrullah ve Hallacyan Efendiler ve daha on beş kadar kişiden ibaretti.

Bu kadar âza bir karar itası kabil olamıyacağı anlaşılarak Üsküp mebusu Said Efendi tarafından gelmiyen mebusları âcilen gelmek üzere ilâve tarzında dâvetname çıkarılmış, bunun üzerine gelmiye başlıyan mebusanın adedi saat yediye doğru seksene baliğ olmuştu. Mebusandan bazıları hemen kabineye karşı ademi itimat reyi verilmesini talep etmişler ve bu babda bir çok münakaşalarda bulunmuşlar ise de esasen mecliste ekseriyet mevcut olmadığından âzanın bir çoğu bu fikre muhalif kalmışlardır Nihayet kabineye ademi itimat beyan edilmek veya daha doğrusu iadei sükûn ve intizam esbabını arzeylemek üzere mebusandan sekiz zatın Padişaha (İkinci Abdülmecide) gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sekiz mebus Meclisi Mebusan dairesinden çıkmışlar ve Soğukçeşmeye kadar gelmişlerse de âsi askerin muhalefeti üzerine oradan dönmeğe mecbur olmuşlardır.. Bu sekiz mebus Meclisi Mebusana döndükleri sırada Lazkiye mebusu Arslan Bey, Cahid Beye benzetilerek, bütün feryad ve figanına rağmen arabası üzerine açılan yaylım ateşi ile şehid edilmiştir. Hâdise iki suretle de şayanı teessür ve sezavarı lânet ve nefrettir. Birincisi, Şeriat istiyen bu cahil askerin hakkında hiç bir hükmü şer'î yok iken ve şeriatin olanca nefret ve lânetine lâyık olarak Hüseyin Cahid Beyi katletmeyi azmetmiş olmaları; ikincisi de diğer bir bigünahı odur zanniyle öldürmeleridir».

Emir Arslan Beyin haltercemesi öğrenilemedi.

ARSLANHANE, ARSLANCILAR, ARSLANCILAR KETHÜDASI — Topkapı Sarayında, Sarayburnu ile Ahırkapı arasında bir yer Arslanhane adiyle anılır ki, On yedinci asır sonlarına kadar, Türkiye İmparatorlarının sadece bir haşmet nümayişi olarak beslettikleri arslan, kaplan, ayı ve sırtlan gibi büyük yırtıcı hayvanlar burada muhafaza olunurdu. Viyana bozgunundan sonra Arslanhane kaldırılmış, yerine küçük birtakım kasırlar inşa edilmişti. On dokuzuncu asır sonlarına doğru, bir ara, Abdülâziz de arslan beslemeğe merak ederek Arslanhaneyi ihya etmişti. İmparatorluğun son vakanüvisi Abdürrahman Şeref Efendi nakleder.

«Abdülâziz Topkapı sarayını sevmez imiş; ufak tefek köşklere de rağbet etmezmiş.. Bunu fırsat bilen Başmabeyincisi Galip Paşa, ki sonra Mektebi Harbiye Nâzırı olmuştur. eski Arslanhanenin yerinde ve civarındaki bulunan köşkleri (İshakiye köşkü, İncili köşk ve Sultan Mahmud köşkü) ağır ve lüzumsuz masraflara sebep oluyor diye yıktırmış... Hayvanlara meraklı olan Abdülâziz de, bu yıkılan Sultan Mahmud köşkünün yerine yeni bir arslanhâne yaptırmış... Beşir adında bir ihtiyar arslanı pek severmiş... Zincirini çözdürerek, bahçede, hiç korkmadan arslanla eğlenirmiş..».

Vakanüvis, bu notlarının sonunda «Hayvanat hücrelerinin bölme yerleri arka duvarında hâlâ görür, tesadüfattandır ki, Bizans zamanında ve evaili Osmanide dahi arslanhane oralarda idi» diyor. (Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, Topkapı Sarayı makalesi).

Eski Arslanhane hakkında ise Evliya Çelebi kıymetli malûmat veriyor: Aşağıdaki satırlar, Seyahatnamenin birinci cildinden alınmıştır:

«Esnafı Kârhanei Arslanciyan — kârhane bir adet olup neferi yüzdür. Bunlar da avcıların ve çobanların alayında geçerlerken Arslançıbaşı ile Kürkçübaşının bir anda gitmesi fermanı şehriyari iktizasındandır. Pirleri Hazreti Alidir ki, cümle arslanlar gelip hâkipâyına yüz sürmüşlerdir. Ellerinde ceylân etinden afyonlu ve darılı macunlar ve Bağdad kargısı âsalarla böğazlarında pıranga kalınlığında dört zincir bulunan on adet arslan, beş adet bebir, o iki adet kaplan ve daha nice kurt, sırtlan, tilki, çakallarla geçerler. Bir arslan gazaba gelip halk üzere hücum etse,, arslanı elindeki darılı ceylân etini burnuna soktukta mestü sâkin olur; başka türlü zaptı mümkün değildir.

«Kethüdayı Arslancıyan — elli adet arslancı, arslan, kaplan, ayı, kurt, sırtlan nam hayvanları zincirleriyle keşan ber keşan çekip herbiri ejder misal insanlar üzre hamle ederler. Bunlar arslan ve kaplan vesair hayvan postlarını debağat ettiklerinden kürkçü alayında alay etmelerine fermanı padişahî olmuştur. Kürkçülerin Rum ve Müslüman dilberleri pür silâh olup Avcıbaşı, Parscıbaşı, Arslancıbaşı, Kürkçübaşı (Atbaşı) beraber gidip arkalarından sekiz kat mehterhane çalınır.»

Burhan Olker

ARSLANHANE SOKAĞI — Fatih kazası, markez nahiyesinin, Kirmastı Mahallesi sokaklarındandır. Fatih tramvay dönemecinin az yukarısında, Macarkardeşler Caddesi ile Fevzipaşa Caddesinin birbirine kavuştukları yerden başlar. Beş araba genişliğinde, paket taşı döşeli her iki tarafı gayet geniş yaya kaldırımlı bir yoldur. Sol köşebaşı taksi durak yaridir.

Sokağın sol boynca, nihayete kadar, 13 üncü ilkoula ait gittikçe alçalan üç adam boundaki duvar uzanır. Sağ taraf ise, Büyük Karaman Caddesine kadar bir çarşı boyudur. Birer, ikişer katlı evlerin altında şu ticaret ve zanaat erbabı bulunur.

Başta tütüncü ve bakkal; kasap manav, kahveci. Bitişindeki dört katlı, güzel, beton binanın yanında Nalbant Demir sokağı nihayetlenir. Sokağın öbür başından itibaren; kunduracı, baklavacı, törpücü, kunduracı, tatlıcı gene kunduracı, yanında Fatih Merkez Garajı ve bir manav vardır (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

ARSLANLI KÜRKÇÜ MAĞAZASI — Geçen asır sonlarında İstanbulun namlı bir kürkçü mağazasıydı, Kalpakçılarda 41 numaralı dükkândı; sahibi Kuyumcuyan Biraderler idi, bu meşhur kürk tüccarlarının daposu da yine Kapalıçarşıda Kürkçüler içinde idi; 1891 de günlük gazetlerde çıkan ilânlarında bazı harcıâlem kürk fiyatları şöyle ilân edilmektedir:

Sarı samurun bir tulumu: 2 liradan 8 liraya kadar. Selvinin bir tulumu: 3 liradan 8 liraya kadar. Karakulak nâfesinin bir tulumu: 1 liradan 6 liraya kadar. Vaşak nâfesinin bir tulumu: 5 liradan 40 liraya kadar. Siyah samurun bir tulumu: 8 liradan 50 liraya kadar.

Bibl. : Gazeteler.

ARSLANMUŞ — Eski tulumbacılık ıstılahlarından; Köşklü yangını haber verip gittikten sonra tulumbayı koğuştan, o ocağın daima baştakımı omuzlayıp kaldırırdı ki, bu takıma Muşlu denilirdi; yolda takım değiştirilir, baştakım tulumba altına çağırılırken, reis: — Arslanmuş! diye bağırırdı (B. : Tulumbacılık, Tulumbacılar).

ARSLANOĞLU — Tabib; Hicrî 1111 (M. 1699) tarihli bir vesikaya göre dükkânı (muayenehanesi) Unkapanında idi; hayat hakkında başka bir kayda rastlanmadı.

Bibl. : Ahmed Refik, On ikinci hicrî asırda İstanbul hayatı.

ARSLAN ŞAH — On yedinci asır ortalarında İstanbulun namlı oyuncu kollarından Cevahir kolunun en meşhur Rum köçek oğlanlarından; Evliya Çelebi bu uygunsuz genci şu satırlarla tasvir ediyor: «Hele Arslanşah bir mahbûbi bî aman, bir yezîdi sâhibkırandır. Saydına talib olan mahbub dostları arslan gibi bir pençei nigâh salsa gönülleri şirâne şikâr ederdi» (B. : Cevahir Kolu).

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

ARSLANYAN — (B. : Arslan).

ARSOY (Mustafa Âsım Yesârî) — Devrimizin pek seçkin bir bestekârıdır, bilhassa kendi bestelediği şarkıları eşsiz tatlılıkta ilâhî davudî sesi ile okuduğu zaman dinleyenleri bir sihir ve füsun âlemine sürükler; fakat kalabalıktan kaçınır.

Son derecede titiz; sanatını içkili gazino ve bahçeler müdavimlerinin keyiflerine katık etmekten daima çekinmiş, bu yolda sağlanan serveti istihkar etmiş, plâk doldurmağı tercih etmiş ve plâkları da kendisine münevver tabakada hakkı olan akademik şöhretini sağlamak için kâfi gelmiştir. Nâzik, meclis adamı çelebi kişidir.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'in ölümünden sonra tamamlanıp neşredilen «Hoş Sadâ» da büyük biyograf Asım Yesarî için şu satırları yazıyor: «Berkofçalı Ömer Lûtfi Efendinin oğludur; rûmî 1316, milâdî 1900 de Dramada doğdu; iptidaî ve idadî tahsilini orada yaptı; güzel sesi o çocukluk çağında olgunlaşmıştı; mektepte müezzinlik ederdi. Babası kur'an hıfzına da başladı ise de muvaffak olamadı.

«Dramadan Adapazarına naklettiler. Musikî ile uğraşmağa 1917 de Adapazarında başladı; evvelâ perdeli bir sazla çalıştı, babası çok mutaassıp olduğu için bir kaç defa sazları kırdı; fakat başa çıkamıyacağını anlayınca serbest bıraktı. Adapazarında «Rehberi Terakki» mektebi muallimlerinden Recai ve musikî muallimi Hikmet Beylerden ilk dersleri aldı.

«1920 de sekiz ay kadar Antalya Vapur Acenteliği kâtipliğinde bulundu. O yılın sonunda ailece Adapazarından İstanbula naklettiler, Fatih civarında oturdular, komşularından ûdî Rifat, kemânî Vâmık ve kanunî Süreyya Beylerle birlikte muallim İsmail Hakkı Beyin muavini İzzeddin Beyden eski eserleri meşk ettiler.

«O sıralarda İzmite gitti, orada nafia mühendisi olan bestekâr Fehmi Beyle, ve onun delâleti üzerine bestekâr Zeki Ârif Beyle Tanıştı; bir buçuk sene İzmitte kaldı; evvelâ Maliyeye girdi, maaş azlığından istifa ederek bir tütün şirketinin İzmit şubesi muhasip muavini oldu. İstanbula döndüğünde altı ay kadar da Galata gümrüğünde bir komisyoncu yanında çalıştı; sonra İstanbul Balıkpazarında Bandırmalı topal Ahmed namında bir zatın muhasebeciliğini yaptı. Az devam etmek üzere bir arada Avukat kâtipliği yaptı.

Âsım Yesârî Arsoy
(Resim: Nezih)

«Hiçbir vakit musikîyi ihmal etmedi. 1929 da Çarşambada otururken ilk şarkılarını bestelemeğe başladı; ve 1930 da onları Columbia = kolombiya plâklarına verdi; ve yine o sene mugannî Hâmidle Konya, Adana, Tarsus ve Mersinde konserler verdi.

«1930 dan beri hususî musikî muallimliği yapmakla meşguldür. 1954 de mesud Cemil Beyin delâletiyle İstanbul Radyosuna öğretmen - artist tayin edildi ise de — kendi tabiriyle — o vazife de mizacını tutmadı.

«1956 da talebim üzerine gönderdiği tercümei halinde neşrolunmuş, olunmamış bestelediği şarkıların 211 adet olduğunu yazmıştır; yine ayni yazıda 1949 da evlendim ve 1954 de ayrıldım, evlilik hayatı beni san'atta kısırlığa doğru sürüklemişti» diyor.

«Şarkıları hakikaten dilrübâ ve her türlü takdire sezadır. Bahusus Hüseyni makamında bestelediği:

Fâriğ olamam meşrebi rindâneden
Yüz çeviremem nafile peymâneden
Bezmedikçe hâleti mestâneden
Çıkamam Allah etmesin meyhâneden

Şarkısı ne güzel eserdir. Eserden musikî meclisimizde okunan bu güftei mestâneyi, bazı hükmiyelerin tebdiliyle şu şekli huşyârâneye koymuştum:

Mâil olmam meşrebi rindâneye
Sürmem el asla yedi peymâneye
Rağbet etmem hâleti mestâneye
Girmem! Allah etmesin meyhâneye..»

Mustafa Rona ise «50 yıllık Türk Musikisi» adlı eserinde (s 216) Yesârî Âsım'ın Adapazarında dünyaya geldiğini ve 1898 yılında doğduğunu yazıyor. Üstad İnal, Hoş Sâdâ'daki hal tercümesini sanatkârın bir mektubuna dayanarak yazdığına göre Rona'nın çifte fâhiş hâtâya düştüğünü kabul etmek lâzımdır. Fakat şu satırları pek isabetli bir görüştür: «Son derecede hassas, şair ruhlu ve derviş meşrebdir. Şarkılarının çoğunun güfteleri de kendisinindir. Tasavvufla uğraşmış, gayet sakin, halûk, olgun ve temkinli zattır. Dünya nimetlerine ehemmiyet vermediği içindir ki, yüksek ücret tekliflerine rağmen piyasada söylemeği reddetmiş, san'atının kudsiyetini düşürmemiştir. Bu fazileti ile Arsoy memleket sanatının övünmesi gereken bir simasıdır».

Mustafa Rona, Yesârî Âsım'ın eserleri hakkında da şu satrları yazıyor:

«En tîz ve en pest tonlar arasına geniş bir varyasiyon esasına dayanan melodileri, şeklen tamamen Türk musikisi hususiyetlerine bağlı kaldığı halde üslûp itibariyle batı muziği intibaını uyandırdığından her iki kültüre sahip dinleyiciyi de tatmin ediyor. Hangi makamdan bestelenmiş olursa olsun bir şarkısını dinliyenler o ağır nağmelerden, âni yükselişlerden bestekârın için için kaynayan r u h u nu derhal keşfederler».

Ûdî Arşak Efendinin bir bestesi
(O Zadoryanın piyasa tavrında yazılmış nota mecmuasından)

ARŞAK EFENDİ (**Ûdî**) — Bestekâr ve namlı piyasa sazendelerinden, 1880 de doğdu, Ermeni muhitinde Çömlekciyan soyadı ile anılır; musikiye olan fıtrî istidadını, çocukluk çağından başlıyarak evvelâ otodidakt olarak inkişaf ettirmiş, sonra kirkor Çulha-

yan ve Tatiyos efendilerden ders alarak güzide sazendeler arasına girmiştir. Ömrünün büyük kısmı muhtelif saz takımlarında icra kârlık ile geçmiş, son zamanlarında da bir musiki âletleri mağazası açarak ve ayrıca eski eserleri Fasıl halinde ve doğru bir şekilde basıp neşrederek geçinmiştir. 1930 da ölmüştür.

Bestelediği eserler arasında:

Bir meleksin nûra gark olmuş serâpâ gül tenin

bir uşşak şarkı ile:

Bir gülün mecburuyum gönlüm onun divânesi

Bir hüzzam şarkı İstanbulda çok sevilmiş, tutulmuştur. Başkalarının bestesi pek çok şarkıya da aranağmeler yapıp ilâve etmiştir ki sazendeler arasında «Arşağın aranağmesi» denilir. Meşhur piyasa kemanîlerinden Nubar Efendi bu zatın oğludur.

Bibl.: M. Rona, 50 yıllık Türk musikisi.

ARŞAKYAN (Heranuş) — İçli bir Ermeni kadın şairidir. 1890 da vefat eden ve sabık Galata Ermeni Kütüphanesinin müessisi Agop Arşak Efendinin kızıdır. 28 Temmuz 1887 de Beşiktaş'da doğmuştur. 1897 den itibaren birbuçuk sene Bakırköy'deki Fransız Sörler mektebinde, sonra da Beşiktaş'da Makruhyan okulunda tahsilde bulunmuştur. 1903 de Yedikule haricinde bulunan Valide Sultan Çiftliğinde ikamet etmeğe başlamış ve 27 Mart 1905 de veremden orada vefat etmiştir. 1909 da şair Hırant Nazaryantz tarafından hayatı hakkında ve şiirlerini de ihtiva eden bir eser neşredilmiştir. H. Arşakyan «Kaos» adlı gayrı matbu bir romanın da müellifidir.

Kevork Pamukcuyan

ARŞARUNİ (Ohannes Başpiskopos) — İstanbul Ermeni patriklerindendir. 1854 de Topkapu'da doğmuştur. Muhtelif okullarda ve bu meyanda Galatasaray Sultanisinde tahsil ettikten sonra, İstanbul Ermeni mekteplerinde bir müddet hocalık yapmıştır. 1879 da Vartabet takdis olmuş, 1897 de Bursa Ermenileri murahhası seçilmiş, 1899 da da piskoposluğa yükselmiştir. 11 Şubat 1909 da ise İstanbul Ermeni Patrikliği kaymakamlığına getirilmiş ve üç ay kadar bu vazifede kalmıştır. 10 Ocak 1910 da başpiskopos unvanını almıştır. 1911 - 1913 yılları zarfında da patriklik makamında bulunmuştur. 21 Ocak 1929 tarihinde vefat etmiştir. Şişli Ermeni Mezarlığında medfundur.

Kevork Pamukcuyan

ARŞIN — Yurdumuzda metre sisteminin resmen kabul edildiği Cumhuriyet devrine kadar kullanılagelmiş uzunluk ölçüsü, ki bir arşın 68 santim idi; avâmi bir târif ile de bir arşın, dirsekten elin orta parmağı ucuna kadar olan uzunluktur.

Mubalâğalı iddiaların isbâtını isteme yolunda veya başkalarına böyle görünen iddiaları bilfiil isbat yolunda:

«Haleb orada ise, arşın burada»

darbı meseli, arşının kendisi kalktığı halde günlük sohbet dilimizde hâlâ kullanılmaktadır. Yine bir darbı mesel olarak «bir işin, bir sözün tam hak ettiği karşılık» yerinde:

«Arşınına göre bezin...»

sözü de sohbet dilimizden atılmış değildir.

İstanbul argosunda arşın «bacak», arşınlık da «bacakları açıp yürümek» yerinde kullanılırdı, hattâ sonuncusunda söz gelimine göre bazan, «boş, beyhûde dolaşma», bazan da «mecburiyet altında dolaşma» mânâları gizli idi; arşının kendini bilmeyen dahi el'an kulnır. Meselâ, 1958 yılında, amme hakkına saygı telkin edilmemiş Kartallı genç bir bahçıvan ara treninin üçüncü mevkiinde bacaklarını kanapeye uzatmış oturur iken: «Delikanlı!.. Arşınları topla!..» ihtarı üzerine derlenmiş, toplanmıştır. «Arşın ne demek?» sualine ise «bacak..» cevâbını vermiştir; tâmik edildiğinde eski bir uzunluk ölçüsü olduğunu erbabı esnaf tarafından mâdenî veya tahta çubuklar üzerinde tesbit edilerek kullanıldığını, benzetme ile bacağa arşın denildiğini bilmediği anlaşılmıştır. Yine 1958 yılında 16-17 yaşlarında yalın ayaklı, ayakları koşarlı, sevimli ve zekâ bir gazete müvezzii, bir liman vapurunun ikinci mevki güvertesinde karşımızdaki kanapeye çöker oturduğunda:

— Yorulmuşsun küçük!..

hitabına:

— Bütün gün arşınlıyoruz amca!..

cevabını vermiştir. «Ne demek arşınlamak?» suali karşısında da gülümsiyerek:

— Koşmak, yürümek, ayakta durmak!..

demiştir; arşın için de «ayak, bacak» karşılıklarını yakıştırmış, fakat tâmik edil-

diğinde Kartallı bahçıvandaki neticeye varılmıştır.

Antikacı merhum Nureddin Rüşdi Büngül «Eski Eserler Ansiklopedisi» adındaki alfabetik kitabına arşını bir madde olarak koymuş ve şu satırları yazmıştır: «Usulen demirden, çelikten ve tahtadan yapılır. Harb içinde bunlardan bir tanesi Bedestene gelmişti; üzerinde «Mehmet Ağa Koyunlu» yazılı ve câbecâ oymalı ve fakat kaba bir tarzda işlemeleri vardı. Hususî bir müzâyedede 22 liraya alınmış ve Parisli bir yahudi antikacıya 200 liraya satılmıştır. Başka eski ve antikasına rastgelmedim. Ankara Müzesinde fildişinden mâmul ve Sultan Mecid devrine aid bir arşın vardır».

ARŞIN SOKAĞI — Beyoğlu kazası, Galata nahiyesi Müeyyetzade mahallesi sokaklarından. Karaköye kavuşurken Necati Bey Caddesine açılan en son sokak olan Aynalı lokanta sokağı ile; Şerbetçi sokağı arasında uzanır. İki araba genişliğinde kaba taş döşeli, bozuk, yaya kaldırımlı bir sokaktır. Çarşı boyudur: Üzerinde kenarlarda iki küçük taş kaldırımlar da bulunur, bir basımevi, bir kahveci, bir tel örgü imalâthanesi, bir şişeci, iki ahçı, bir çayhane, şarap evi ve bu satırların yazıldığı sırada yıkılmakta olan dört katlı büyük bir taş bina, kapısı öbür sokağa açılan bir umumhane ve bir bakkal, bir galvanizci kapısı bu yol üzerinde ve sermayeleri Rum fâhişeler olan diğer bir umumhane vardır. Oldukça işlek ve sekenesi ekseriya rum olan bir sokaktır (Eylül 1946).

ARSİV, İSTANBULDA BULUNAN EVRAK HAZİNELERİ — İstanbul, asırlar boyunca sahne olduğu vak'alar ve sinesinde taşıdığı büyüklü küçüklü binlerce âbideden başka, bugün kendisinde bulunan evrak hazineleri bakımından da Türkiye Tarihinin bir hazinesidir. Bu evrak hazinelerini ehemmiyet sırasına göre şöylece tesbit edeceğiz.

1 — **Başvekâlet Arşivi.** Yalnız Türkiyenin değil, Osmanlı devletinin inkırazından çıkmış bütün devletlerin de arşivi olan bu müessese, İstanbulda, vilâyet camiası dahilinde, İstanbul Defterdarlığı karşısında bir merkez binasiyle sekiz depodan mürekkeptir. Depoların yalnız bir tanesi biraz uzaktadır. Bu da, Sultanahmed Camii Medresesi iken depo ittihaz edilen yerdir. Diğer depolardın üçü, hemen merkez binasının yanında, biri Defterdarlıkta Millî Emlâk Müdürlüğünün altında, biri Vilâyet binasının altında ve bir tanesi de Vilâyet binasının arka tarafında vaktiyle Cevad Paşa kütüphanesi olan binadadır.

Bu teşekkül halen Başvekâlete bağlı bir umum müdrülüktür. Bu umum müdürlük, biri ayni zamanda telhis işleri müdürlüğü, öbürü ayni zamanda tasnif işleri müdürlüğü olan iki umum müdür muavinliğinden terekküp eder. Memurlarının bir kısmı maaşlı, bir kısmı ücretlidir. Ücretliler, bilhassa çeşitli ihtisaslarından istifade edilen ve Arşiv ayırma kurulunu teşkil eden yaşlı ve emekli zevatla, temizleyiciler, mücellidler, elektrik ve fotoğraf teknisyenleri nevinden personeldir.

Maaşlı kadrolara halen Üniversitelerin Edebiyat Fakültelerinden mezun olmuş gençler alınmakta ve ayni zamanda bu mesleğin bir nevi mektebi olan arşivde Arşivci olarak yetiştirilmektedirler. Bu maksadı temin için İstanbul Edebiyat ve Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültelerinde ileride Arşivde çalışmak üzere burslu talebe okutulmaktadır.

Arşivin tarihçesini İmparatorluk ve Cumhuriyet devirleri olarak ikiye ayırabiliriz.

İmparatorluk devri:

Osmanlı İmparatorluğunun hemen ilk çağlarından beri devlete ait vesikaların ziyaa uğratılmadan saklanması fikri mevcuddu. Bunlar, torba ve sandıklarda dikkatle muhafaza olunurdu. Hattâ, saklamada hiç bir tercih yapılmaz, ehemmiyetli ve ehemmiyetsiz ne varsa kalırdı. Lâkin, zamanla yüz milyonları aşan bu vesikalar, on sekizinci yüz yılın ortalarından sonra lâyık oldukları ehemmiyete nail olamıyarak ihmale uğramışlar ve fena şartlara maruz kalıp intizamsız yığınlar haline gelmişlerdir. Bunlar, İstanbulda At meydanında (Sarayi Atik) denilen mahzenle Babıâli civarındaki Tomruk dairesinde muhafaza edilmekteydi. Bir kısmı da, perakende şekilde muhtelif yerlerde bulunuyordu. Bu perişan hal, hem istenen ve devlet ve vatandaş hukukunun isbatı ve korunması için gerekli olan bir çok vesikanın aranıp bulunmasını güç ve hattâ bazan imkânsız kılıyor, hem de vesikaların zamanla da çürüyüp gitmesine sebep oluyordu:

1846 yılında sadaret mevkiine gelen Mustafa Reşid Paşa, bu hale son vermek için evvelâ bunları topluca bir arada bulunduracak bir bina inşa ettirdi. Meşhur İtalyan mimarı Fossati'nin yaptığı bu bina hâlâ durmaktadır ve — 1 numaralı Arşiv deposu olarak — kullanılmaktadır. Sonra vesikalar, buraya taşındı; tasnif edildi ve yerleştirildi. Buraya bundan sonra «Hazinei evrak» adı verildi. Mustafa Reşid Paşa bu işe verdiği büyük ehemmiyeti dolayısiyle yeni teşekkülün kadrosunu liyakat ve istidat sahibi memurlardan teşkil etmiş, başlarına da rütbesi Meclisi Valâ âzalığına yükseltilmek suretiyle ve «Hâzinei Evrak Nazırı» unvaniyle sadâret mektupçusu Muhsin Efendiyi getirmiştir. Ayrıca, kendisine bağlı olmak üzere hazinei evrakın takip edilecek çalışma tarzını tayin etmekle görevli bir «Meclisi muvakkat» kuruldu.

Lâkin, bu daire istiklâlini muhafaza edememiş ve bir müddet sonra hazinei evrak müdürlüğü unvaniyle sadaret teşkilâtına bir kalem halinde bağlanmıştır. Bu hal, İstanbul hükûmetinin ilgasına kadar böyle devam etmiş ve bu müddet içinde on müdür vazife görmüştür. Bu arada gelip geçen sadrâzamlardan Âlî, Said, Cevad ve Hüseyin Hilmi Paşalar hazinei evraka ayrı bir ehemmiyet vermişlerdir. Nitekim, ilk binanın yanında memurlar için başka bina inşa ettiren, tasnif metodlarını ilk ıslâh eden, vesika ve dosyalar için yeni muhafaza yerleri yaptıran Cevad Paşadır.

Birinci Cihan Harbi sırasında sadaret ve hariciye evrak hazinelerinin birleştirilmesiyle «Babıâli Hazinei evrak müdüriyet umumiyesi» adlı bir teşekkül kurulması düşünülmüşse de, tahakkuk edememiştir.

Cumhuriyet devri:

İstanbul hükûmetinin ilgası ve Cumhuriyetin ilânı üzerine sadâret evrakının muhafazası için Başvekâlet husuŝi kalemine bağlı olmak üzere «Mahzeni evrak müfeyyizliği» adlı bir daire kuruldu. 1927 yılında bu daire «hazinei evrak müdürlüğü» ne istihale etti ve Başvekâlet müsteşarlığına bağlanarak müstakil bir şube haline getirildi. 1929 senesinde, müdür muavinliği unvaniyle Başvekâlet muamelât müdürlüğüne bağlandı. 1933 yılında Ankaradaki evrak müdürlüğü ile İstanbuldaki hazinei evrak muavinliği birleştirilip «evrak ve hazinei evrak müdürlüğü» haline getirildi. Lâkin, İstanbuldaki şubeyi bir müdür muavini idareye devam etti. 1937 yılında Ankaradaki evrak müdürlüğü ile alâkası kesilerek «Arşiv dairesi müdürlüğü» unvanını aldı. muavinlik ile idare edildiği sırada burada üç muavin ve Arşiv dairesi müdürlüğü olduktan sonra da üç müdür vazife görmüştür.

Nihayet, 1943 yılında ve 4443 sayılı kanunla «Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü» unvanını aldı.

Arşivin muhtevası ve bugünkü durumu:

Başvekâlet Arşivi halen eski divanı hümâyun ve sadaret merkez daireleri vesikalariyle mülga dahiliye, kısmen maliye, kısmen evkaf, ticaret ve nafia, hazinei hassa nezaretleri, şûrayı devlet dairesi vesikalarını ihtiva etmektedir. Bu vesikaların bir kısmı tasnifli olarak Arşive intikal etmiş, bir kısmı sonradan tasnif olunmuştur. Bir kısmı tasnif olunmakta ve bir kısmı da tasnif sırasını beklemektedir. Hâlen, eski dosyaları vaktiyle mevcut bulunmuş oldukları şekilde, ait oldukları kalem ve dairelere göre ihyaen ve iadeten tesis sistemi tatbik edilmektedir. Bu sistem, Arşivin süratle musannif bir hale gelmesini temin etmektedir.

Arşivde, ayrıca bir cild ve vasika tamiri atölyesiyle mikrofilim ve fotokopi tesisatı vardır. Bir taraftan yıpranmış defter ve vesikalar tamir olunurken, bir taraftan da en mühimlerinden başlanmak üzere Arşiv malzemesinin mikrofilme intikali işi yürümektedir. Yapılan tahminlere göre Arşivde bulunan vesika adedi halen elli milyondan fazladır. Böylece, hem bu bakımdan, yani kemiyet bakımından, hem de Osmanlı Devletinin inkrazından çıkmış bütün devletlerin Arşivi olduğu için keyfiyet bakımından dünyanın en mühim ve başta gelen Arşividir. ayrıca gerek vatandaş ve devlet hak ve menfaatleriyle çok zaman milletler arası hak ve menfaatlerinin isbatı ve korunması ve ilim dünyasına yaptığı ve yapmağa namzed bulunduğu hizmetler bakımından ehemmiyeti pek büyük bir millî müessesemizdir.

Arşivde tetkiklerde bulunmak isteyenler Başvekâletten husuŝi bir izin alırlar ve Arşivde çalışırken ayrıca müessesenin 3000

cildlik kütüphanesinden istifade derler. Buradaki eserler, tarih, coğrafya, lûgat, ansiklopedi gibi mevzularda olup muhtelif dillerdendir.

2 — **İstanbulda Bayazıtta da mülga Maliye Nezareti Arşivi.**

3 — **İstanbul Müftülüğü Arşivi.**

4 — **İstanbulda Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.**

5 — **İstanbulda Sultanahmedde Mülga Harbiye ve Tophane Nezaretleri Arşivi.**

6 — **İstanbulda Kasıpaşada Bahriye Arşivi.**

7 — **İstanbulda Basvekâlet Arşivinin 1 numaralı deposunun alt katında mülga Hariciye Nezareti Arşivi**

8 — **İstanbulda Merkez Postahanesinde, Adliye levazım dairesinin yanındaki depoda ve Yeşilköyde telsiz telgraf istasyonunda bulunan mülga Posta Nezareti evrakı.**

9 — **İstanbulda Tapkopı Müzesinde mülga Maarif Arşivi.**

10 — **İstanbulda Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Müdürlüğünde mülga Sıhhiye Nezareti evrakı.**

11 — **İstanbulda Tapu ve Kadostro dairesindeki eski defterler ve evrak.**

12 — **İstanbul Belediyesi Arşivi.**

13 — **İstanbul Belediye Kütüphanesine merhum Muallim Cevdet tarafından hibe edilen pek kıymetli Arşiv malzemesi.**

14 — **İstanbulda Darbhane ve Damga Matbaası mahzenlerindeki vesikalar.**

15 — **İdarei mahsusa, Seyrisefain, Şirketi Hayriye, Haliç Şirketi, Akay, Denizyolları idarelerine ait olup Denizcilik Bankasının elinde bulunan ve kısmen Kasımpaşada bir depoda, kısmen ise Sirkeci de Yolcu Salonunun üst katında muhafaza edilen vesikalar.**

16 — **İstanbulda Topkapı Sarayında Şer'î Mahkeme sicilleri.**

Midhat Sertoğlu

ARTAM (Mehmed Nureddin) — Edip, şair, muharrir, muallim; 1900 de İstanbulda Çengelköyünde doğdu; Çengelköyü kaadirî Tekkesi şeyhi Mehmed Veli Efendinin oğludur; bu münasebetle matbuat arkadaşları arasında «Şeyh Nureddin» diye de anılırdı.

Gazeteciliğe fıkra muharrirliği ile 1920 yılında «Vakit» gazetesinde başladı; «Toplu iğne» müstear adını kullandı; temiz vatan duyguları ile çabuk bir şöhret oldu; Sultanî mekteplerinde ve sonra liselerde ingilizce muallimliği yaptı, Maarif muhitinin de necip bir siması oldu. Cumhuriyetin ilânından bir müddet sonra Ankarada yerleşti; Ulus gazetesi yazı ailesine girdi, bir ara Basın ve Yayın Umum Müdürlüğünde çalıştı. 1950 seçimine kadar Ankara radyosunda radyo gazetesini hazırlayıp okudu. 1958 de Ankarada öldü. İstanbul Ansiklopedisinde hâl tercümesinin lâik ölçüde derci arzu edilmiş, (ki hayatı pek zarif, şirin fıkralarla, hatıralarla süslüdür) ve böyle bir yazı yakın arkadaşlarından bir kalem sahibinden istenilmişti; müteaddit ricalarımız maalesef daima vaadlerle oyalanmıştır. Şiirlerini 1933 de «Varım yoğum» ve 1947 de «Seccâde», nesirlerini de «Boş saatler» isimleri altında toplamı, fıkralarından bazıları 1945 de «Hayır Paşa Hazretleri» adı ile bir kitap olmuştur Millî kütüphanemize mütercim olarak da hizmetleri büyüktür, bu arada, henüz on sekiz yaşında bir genç iken Türk ordusuna gönüllü yazılmış ve Gazi Osman Paşanın neferleri arasında Plevne müdafaasında bulunmuş bir İngiliz zabitinin, F. W. von Herbert'in hatıralarını «Plevne müdafaasında bir İngiliz zabitinin hâtıraları» adı ile tercüme etmiştir.

Nureddin Artam
(Resim: Nezih)

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

ARTİN — Ayak takımından bir Ermenidir. Soyu sobu, semti ve mahallesi tesbit edilemedi; 1880 - 1885 arasında doğmuş olacaktır, çocukluğunda ve ilk gençlik çağında İstanbul sokaklarında yalın ayak yarım pabuç gazete müvezziliği yapmış, bir meteliğe kırk düğüm vuran tutamaklığı ile yaptığı sermayeyi şeytana pabucunu ters giydirten keskin zekâsını kullanarak İstanbulda gazete ve mecmua ser bayiliğinin zannederiz ki mû-

cidi olmuştur. Yeni çıkan bir mecmuayı veya gazeteyi yaşatıp öldürmek elinde, gazete ve mecmua sahiplerini hesap günlerinde kıvrım kıvrım kıvrandırır, bazan da bir puslacık üzerine kurşun kalemle atılan imzalar mukabilinde küçüksenmiyecek paralar, avanslar verir, en cümert bir banka olurdu. Ölüm tarihi tesbit edilemedi.

ARTİN (Kız) — 1908 de meşrutiyetin ilânında Kumkapı balıkçılarından onbeş on altı yaşlarında son derecede güzel bir ermeni genci olup babalığı Haçik Reis adında bir balıkçı ile beraber Gedikpaşa Hamamı civarında bir bekâr odasında otururlardı. Haçik Reis namlı akşamcılardan, meyhânelere Artini ile gider, çocuğun sesi de pek güzel olduğundan şarkı söyletir, gazel okuturdu. Bir gece balığa çıkdıklarında kayığa gayet iri bir köpek balığı hücum eder, Haçik Reis canavarı zıpkınla vurmak isterken sarhoşluk hâli ile muvazenesini kaybederek denize düşer, canavar dönüp saldırdığında Kız Artin hemen bıçağını çekerek denize atlar, fakat babalığını kurtarmak isterken köpek balığı çocuğun bir bacağını kalçasından koparıp alır, o sırada ikinci bir canavar peydâ olup bedbaht Artinin öbür bacağını kapar, feryadlarına civardaki kayıklar yetişinceye kadar Artin gözden kaybolur, Haçik Reisi can havli ile kayığa tırmanmış ve dehşetinden baygın bulurlar. Faciadan sonra kendisini tamamen içkiye veren Haçik Reis saç sakala karışmış, yalın ayak, pelâspâreler içinde meyhâna kapularında dolaşır, hâline acınarak ısmarlanan rakıları bir yudumda devirir, «Güzel Artinim kendisini bu pis sarhoş uğruna fedâ etti» diye ağlardı. Bir akşam, İstanbul Asiklopedisi için bu hâtırayı tesbit eden muharrire yalvarmış, Kız Artin için bir destan istemişdi. Şiir, şarkı, mani, destan, koşma yazmışlığımız yok, fakat garibin hâtırını kıramadım, Artinin ağzından yirmibeş otuz kıta birşeyler yazdım, verdim, hâfızamda kalanları şunlardır;

Nâmım Kız Artindir semt Gedikpaşa
Güzellik tâcını komuşum başa
Henüz girmişim onaltıncı yaşa
Lâkin yiğitlikde yavru arslânım

Valdem Arusya Hanımı görmedim
Yâni şiri mâderi hiç emmedim
Üç yaşında öldü Kirkor pederim
Gariblikdir alnımdaki fermânım

Öksüz neden gülmüş ben de güleyim
Zâlim dayı elinde bir köleyim
Ahvâlimden size haber vereyim
Okusunlar ibret ile ihvânım

Dayım kuyumcudur o zâlim Dikran
Sabah akşam dâim kalbimi kıran
Verdiği ekmeği yüzüme vuran
Koşub oynar iken cümle akrânım

Uşak olsam olur aylık gündelik
Çalışırım cebim görmez metelik
Hergün dayak atar herif üstelik
Çürük bere içindedir her yanım

Yalın ayak, çul çaput üstüm başım
On onbir olmuşdu nihâyet yaşım
Hergün mü akacak gözümden yaşım
Bir gün patlak verdi zulme isyânım

Simada letâfet bâzuda kuvvet
Hizmetimle rızık bulurum elbet
Beni de yaradan Kaasımülkısmet
Sona erdi o hâli perişânım

Meşhur Haçik Reis o âli himmet
Garibler babası kânı merhamet
Onda tamam olmuş şefkat merhamet
Uzattı elini o mihribânım

Evlâdım diyerek aldı yanına
Tayfa yazdı Kumkapı dalyanına
Dedi bu çocuğun hüsnü ânına
Ve hem dahi ahlâkına hayrânım

Giyindim kuşandım oldum bir şehbâz
Akran arasında edeble mümtâz
Tatlı dil güler yüz sohbetde dilbâz
Cümlenin sevgilisi nevcivânım

Gözünden bir lâhza ayırmaz Haçik
Oğlum dir belâdır bazan güzellik
Hattın gelsin tamam olsun erkeklik
Bu toylukda ben sana nigehbânım

Ben de evlâdlıkda gaayetle sâdık
Ateşe bas dedi heman dem basdık

Hasta olsa dizim başına yasdık
Sıdkü vefâ bilir merdi meydânım

Kara yazı yızmış alnıma felek
O yazının hükmü başa gelecek
Ben gibi sûreti siyreti melek
Velinimet yoluna bir kurbânım

....

Yalın ayak don gömlek belde kuşak
Reis çırpınırken durur mu uşak
Heman hançerimi çekerek şıpşak
Denize atlayan bir kahramânım

Hançerim hedefi boş yere arar
Sağ bacağımı kapdı kaçdı canavar
Gökyüzüne bakdım bir kara duvar
Etrafımda kendi kıpkızıl kanım

....

Evlâdımı canavarlar paralar
Haçik Reis giysin artık karalar
Gece gündüz feryâd ederek arar
Nerde Kız Artinim körpe fidânım..

Haçik Reis bu firâka çok dayanamadı, Otuz bir mart vak'ası günü, Artinin destanını idam yaftası gibi göğsüne ilişdirmiş, kendisini kuşağı ile Kumkapuda deniz kenarında bir akasya ağacına asmış bulundu. Facianın bu son safhası, o kanlı ihtilâl günlerinin gulgulesi arasında unutuldu.

Hüsnü Kınaylı

ARTİN (Lavtacı) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Beyoğlunda ve Yüksekaldırımda içkili kumarhanelerde çalan namlı bir piyasa sazendesi.

ARTİN (Sigorta Simsarı) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında İstanbulun muhtelif semtlerinde büyüklü küçüklü otuz beş yangın çıkaran bir kundakçı çetesinin reisi bir şerirdir. Hayatı hakkında Mâbeyini Hümâyun başkâtibi Tahsin Paşanın hatıralarında geçen bir vakadan gayri hiç bir kayda rastlanamamıştır.

1905 senesinde Katina adında hafif meşrep ve serbest bir kadın saray erkânından bir vasıta bularak mühim bir ihbarda bulunacağını Padişaha mahrem bir surette arzettirir. Sultan Hamidin emri ile fâhişe Katina Müddeiumumî Cemal Beyin Koskadaki konağına getirtilir; kadın, kendisinin ele verilmemesini, ihbarının ifşası halinde aslâ sağ bırakılmayıp öldürüleceğini söyledikten sonra şunları anlatır:

— Dört senedenberi Sigorta Simsarı Artinin kapatması olarak yaşıyorum; dostum iki ay evvel başka bir kızla sevişerek beni terketti; bu adam yangın kundakçısı bir şerirdir, ben de ondan intikam almak için ihbara kararverdim; daha beraber yaşadığımız zamanlarda on beş yirmi kadar ayakdaşı ile bir yangın kundakçısı çetesi kurdu; İstanbulun muhtelif semtlerinde büyük ve küçük otuz beş yangın çıkardılar. Bazı sigorta şirketlerindeki adamlariyle evvelden uyuşuyor, bin lira değeri olan bir evi beşbin liraya sigorta ettiriyor, sonra, çetesinin haydutları ile o evi kundaklatıp yakıyor, şirketten parayı çekip mülk sahibi, şirketteki ortakları ve çetesinin kundakçıları ile paylaşıyorlar...

Katinanın ihbarı üzerine kimyager, eczacı, sigorta şirketi memuru, polis, mahalle bekçisi ve tulumbacılardan komiteye mensup yirmi kişinin adı tesbit olunur ve yine bu kadının teklifi ile kundakçıların suç üstünde yakalanmalarına karar veriliyor.. On beş gün sonra Katina, gece yarısı Beyoğlunda yangın çıkarılacağını, falan sokakta filâna ait evin yakılacağını haber verir; zabıta ve itfaiye her türlü tedbiri alır ve kundakçıların sezemiyeceği pususunu kurar... Muhbir fâhişenin söylediği yerde yangın çıkarçıkmaz ev sahipleri, dört kundakçı suç üstü yakalanır, ateş söndürülür. Vak'a ile Padişah bizzat alâkadar olduğu için polis ve adliye tahkikatını son derece hassasiyetle derinleştirerek çete efradının hepsini yakalar, muhakeme yapılıp kanun gereğince cezalarını görürler. Sultan Hamid Katinayı para mükâfatı ile taltif eder ve kadın, kendi isteği ile polis muhafazasında İstanbuldan çıkarılarak taşrada meçhul bir yere götürülüp yerleştirilir. Yol masrafı da yine Padişah tarafından ayrıca ödenir.

Simsar Artin ile ayakdaşlarının ne ceza

gördüklerini öğrenmek için o devrin ceza kanununu tetkik etmek lâzımdır.

Bibl.: Tahsin Paşa, Abdülhamid ve Yıldız.

ARTİN AĞA (Bilezikçi) — Tanzimat devri mimarlarından; İstanbulda ilk Belediye teşkilâtı kurulurken; Galata ve Beyoğlu semtleri «Altıncı Daire» adı altında birleştirilerek bir örnek Belediye Dairesi vücuda getirilmiş, Bilezikçi Artin Ağa da Daire Mimarı tâyin edilmişti ki, bu semtlerin o zaman yapılan ilk imar projelerinin bu zatın elinden çıktığı kuvvetle tahmin olunabilir. Hayatı hakkında malûmat edinilemedi.

ARTİN AĞA (Çubuklu, Çubukçu) — Keçecizade ailesi bendengânından; lâkabı, nevcivanlık çağında müstesnâ güzelliği ile meşhur olup salamcılık dâiresinde misafir Çubukdarlığı yaparmış; geçen asır sonunda alafranga hayatın en ön safta mümessili olan bu büyük vezir ailesinin kapısında sağlam bir tahsil ve terbiye görmüş, güzellik şânına lâyık lâtif sesi ve zekâsiyle uşaklıktan nedimliğe yükselmiş, ticaret hayatına atılmış, antikacılık yapmış, Balkan Harbindeki büyük kolerada ölmüştür. Sohbeti tatlı, gayet şen, hiçbir zaman bayağılaşmamak şartiyle aşırı derecede şakacı, Keçecizâdeler hakkında, zengin hâtıralara sahip, aile esrarını fâş etmemek üzere fıkralar nakledermiş. Ölümü sıralarında oldukça yaşlı bulunduğu halde Parisli bir delikanlı kadar tuvaletine dikkat eder, gayet şık gezermiş. Çocukluğunda kapı yoldaşlarından Arabgirli Ali Ağa ile Çerkes Ahmed Bey adında iki kişinin elinden çektiklerini anlatırken, bulunduğu meclisi kahkahalarla katıltır idi derler.

1940 - 1942 arasında Keçecizâde ailesinin erkânı ve kapıları bendegânın resimleri ile dolu bir fotoğraf albumü sahhaf ve koltukçu Nizameddin Aktuç tarafından İstanbul Ansiklopedisi arşivine hediye edilmiş ve bu resimler arasında bu Çubuklu Artin Ağanın on beş yaşında tahmin ettiğimiz bir nevcivanlık resmi bulunmuştur.

Bibl.: Arabacı Tevfik Çavuş, not.

Çubuklu Artin Ağa
(Resim: S. B.)

ARTİN AĞA (Ekmekçibaşı Kör) — Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud devirlerinde İstanbulun namlı Ermeni zenginlerinden, «Nizam ustası» lâkabı ile de anılırdı; ermeni muhitinde Noradunkiyan soyadı ile meşhurdur. bu zat hakkında Câbi Said Efendi şimdiye kadar malûm tek nüshası Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunan muazzam vakayinamesinde şu malûmatı veriyor:

«Sultan Selim zamanında Unkapanı ve ekmekçi nizam ustalarından idi. Gayet tedbirli bir adamdı. Ekmekçilere, sair kibar ve ricale sadakat ve ubudiyet ile bendelik eder, hediyeler verir, has unlar gönderir, orta halli olanlara paraca yardım eder, âcizlere iyi muamele eder, iâneler verir, kendi milletini, müslüman ve yahudiyi ayırdetmeden garip dostluk eder, kalbleri kendisine celbederdi. Gerek Enderunu Hümâyundan gerek dışarıdan, birçok kimseleri Üsküdarda Selimiyedeki evine ve bağına davet edip mülûkâne köşklerde ziyafetler verip mahcup bırakırdı. Harem Ağalarına, hünkâr musahiblerine varınca ülfet eder ve her biri de Artinin hatırına riayet ederdi. Üsküdar Ustası Halil Ağanın Üsküdarda evi yoktu, kira ile otururdu, hâne almağa da kudreti yoktu. Sabık Üsküdar Ustası Süleyman Ustanın konağını mahlülden ifraz ettirip bin beş yüz kuruşa satın alıp ne zaman eline akçe geçerse getirir ödersin diye Halil Ağaya verdi. Bu türlü semâhatleri çok kimseye yapmıştır. Nizam Ustalığını bırakıp un ticareti ile iştigal ve iktifa etti. Sabık Sadâret Kethüdası Moralı Osman Efendi Tersane emini iken kendini Kaptanı derya Hüseyin Paşaya tavsiye etmekle paşaya vekilharç tâyin edildi. Artin, balyozlar ve el-

çilerle de ülfet ederdi, onların yanında da hatırı geçerdi.

Bir ara da sarayı hümâyun arabacılar ocağının ekmekçiliğini iltizam etmişti. Üsküdarda emniyet ve safa ile ve konağında havuzlar ve limonluklarda kibar ahbaplarını davet ederek safasında idi. Vak'ai Selimiyede saklandı. Ortalık yatışınca meydana çıktı. Sabık Kapan Naibi maktul Abdüllâtif Efendinin ortağıdır diye bir defa takib edilecek oldu, taraftarlarının kuvveti ile kurtuldu. Bu defa, 1227 (M. 1812) de, ekmekçi esnafından ve gayrıdan birkaç garazkâr kefere, Artin maktul Abdüllâtif Efendi ortağı olmakla birkaç bin kese akçesini gizlemiştir diye padişaha arzuhal verdiler. Artinin Bostancıbaşı hapsine verilerek istintakı için irâdei aliyye çıktı. Bir Haseki gönderilerek Yalıköşküne getirildi ve hapsolundu. Padişah Beşiktaş Sarayında idi; Bostancıbaşı Ağa Yalıköşküne teşrifinde ne var ne yok diye sorduğumda; Kuşçubaşı Ağa; Üsküdardan Nizam ustası Kör Artin nam zimmi hakkında rikâbı hümayuna arzuhal vermişler, Enderundan iradei âliyye ile getirdik, bu gece mahbus idi dedi. Bostancıbaşı Ağanın bu maddeden haberi yoktu. Artin ile ülfeti kadimi olduğundan başka kendisinden pek çok iyilik görmüştü. Artini hapisten getirtti: Hoca Artin, senin hususun ne olduğunu bilmem, lâkin vesvese etme, Allah kerimdir! diye teselli etti, Kuşçubaşı ve Terekecibaşı arzuhali vereler getirtip istintak eylediklerinde, mesfurlar: Bizim maktul Kapan Naibinde alacak haklarımız olup bu Artin evvelce maktulün şeriki olmakla haklarımızı ondan talep ederiz diye rikâbı hümâyuna verdikleri arzuhalin hilâfı dâvada bulundular. Mesfurları Kuşçubaşı Ağa tekdir ile: Alacağınızı talep edersiniz, ne güzel, lâkin rikâbı hümayuna bu makule arzuhal vermek ne lâzımdır? Hâkim ve zabit kalmadı mı? Kapan Naibi merhumun oğlu müderrisini kiramdan Nazif Efendidir ki bir söz anlar zattır. Bostancıbaşı Ağa huzuruna getirtip hakkınızı ondan talep etmekte aciz mi vardır? dedi ve bir haseki gönderip Nazif Efendiyi Yalıköşküne davet etti. Efendiye: Bu Artinin zimmetinde babanızın bu kadar bin kese akçesi varmış, hakkınız olmakla niçin talep etmediniz, yok ise haberiniz yok muydu? diye sordular. Efendi: Bu Artin babamız ile eskiden şerik idi, malûmumuzdur, sonra hesaplarını görüp ayrıldılar! cevabını verdi. Artin üç dört gün daha hapiste kaldı. Bostancıbaşı Ağa delâletiyle Nazif Efendi huzuru hümüyuna çıkarıldı, orada da şirketin babasının hali hayatında bozulduğunu, hesapların gayet doğru olarak görüldüğünü, defterleri mazbut olduğunu ve kendisinden hiç bir alacakları olmadığını söyliyerek Artini kurtardı».

Ekmekçibaşı Artin, büyük bir tehlikede, Yeniçerilerin son azgınlık yıllarında atlatmıştı. Şöyle ki, Ocak Ağaları tarafından gözdağı vermek için günahsız olarak idamı kararlaştırılan erbabı servetten üç dört kişi arasına, Artinin de adı yazılmıştı. Fakat kaziye, İkinci Mahmudun gözdesi meşhur Kazaz Artin tarafından öğrenilmiş ve Ocak Ağalarına, mühimce bir rüşvet verilerek Kör Artin ile diğer zavallılar kurtarılmıştı.

Nizam ustası Artinin hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

ARTİN AĞA (Eyyubluoğlu) — Geçen asır sonlarının en namlı ilmiye terzisi; Sabah gazetesinin 1894 yılına ait koleksiyonundaki bir ilânından anlaşıldığına göre, dükkânı büyük zelzeleye kadar Kapalıçarşıda imiş yangından sonra Bayazıda Çadırcılarda Sarnıçlı Hanın alt katına nakletmiş. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Midhat Cemal, Üç İstanbul; Sabah Gazetesi.

ARTİN AĞA (Kazaz) — İkinci Mahmud devrinin maliyecilerinden, namus, liyakat ve sadakati ile bu hükümdarın itimadını kazanmış Ermeni ricalinden; Ermeni muhitinde Bezciyan soyadı ile anılır; aşağıdaki satırlar, muharrir Diran Kelekyanın Tarihi Osmanî Encümeni mecmuasındaki makalesinden alınmıştır:

10 Nisan 1771 de İstanbulda doğmuştur; babası Hacı Boğos adında fakir bir adamdı; Aslı Karslı olup 1768 de İstanbula hicret etmiş, dokumacılık yapan Karabet isminde bir hemşehrisinin yanına sığınmış, Karabetin tezgâhları mamulâtını sokaklarda ve Büyük Kapalı Çarşıda satmağa başlamış, bu sebeple «Bezci Boğos» diye tanınmış, bir müddet sonra hemşehrisi ve patronu Karabetin kızını alarak bu izdivaçtan evvelâ Artin, sonra Maryam ve Hamaspiyor adında iki kızı dün-

yaya gelmiştir. Artin, yedi yaşında, Kumkapı Ermeni patrikhanesine bağlı Ermeni sıbyan mektebine gönderilmiş, kıraat, hüsnühat ve hesap öğrendikten sonra bir ipekçinin yanına çırak olarak verilmiştir; «Kazaz» lâkabını da bu sanata intisabından ötürü, çocukluğunda almıştır. Artin uzun yıllar çıraklık ettikten sonra, efendisinin dükkânına ortak olarak girmiş; bir müddet sonra da ortağından ayrılarak çarşıda kendi hesabına dükkân sahibi olmuştur.

1802 de Büyükşehrin namlı sarraflarından Düzoğlu Ohannes Amira (B. : Düzoğulları; Amira) hükûmetten ipek resmini iltizam etimş, bu işlerden anlar bir zatın nezareti altında çarşıda bir idarehane açmağa lüzum görmüş ve bu vazifeyi, yakın dostları tarafından tavsiye edilen Kazaz Artine bırakmıştır.

Bu sıralardadır ki, Üçüncü Selim tahttan indirilmiş, Dördüncü Mustafa hükümdar olmuş ve Yeniçefilerin şımarıklığı azgınlık derecesine varmıştı; Üçüncü Selim devri ricalinden bir kısmı feci bir surette öldürülürken, Ocak erkânı, akalliyetlerden tanınmış birkaç kişiyi idam, mal ve mülkünü müsadere ederek halkın gözünü yıldırmayı düşünmüş, Ermenilerden «Nizam ustası» lâkabı ile anılan Ekmekçibaşı Artin, Ermeni katoliklerinden Düzoğlu Ohannes, Rumlardan meyhaneci Todoraki ve Musevilerden şapkacı alınmıştı. Bunun vaktinde haber alan Kazaz Artin, kızkardeşi Maryamın kocası Nuriyan Ohannesin Ocak erkânından Kazancı Hacı Mustafa ile yakın dostluğundan istifade ederek Ohannes ile beraber Hacı Mustafayı almışlar, Aksaraydaki Yeniçeri kışlasında odasına götürerek çok rica ve istirham edip bir hayli de para vererek her döndünün hayatını kurtarmağa muvaffak olmuşlardı. Kazancı Mustafa Orta Camiye gidip ayakdaşlarına evvelce tanzim edilen iylâmı yırttırarak, «merkum dört şahsın idamı her ne kadar evvelce kararlaştırılmış ise de, bu cezaya şayan bir şey yapmamış oldukları tahkikat neticesinde anlaşıldığından Yeniçeri ocağının şerefine hayatları bağışlandığını» dellâla ilân ettirmişti. Düzoğlu Ohannes, Yeniçerilerin kendi hakkındaki kararını haber almış, evinde cellâdları beklerken Kazaz Artinin müjde ile gelmesi üzerine, Kirkor, Serkis, Karabet, Mikail, Agob ve Boğos adındaki altı oğlunu toplamış, bundan böyle Kazaz Artini de bir evlâd gibi tanıdığını ve kendilerinin de Artini böyle tanımalarını söylemişti.

İpek vergisinin iltizam müddeti bitince Düzoğlu Ohannes Kazaz Artinin hesaplarını tetkik etmiş, hesaplarında en küçük bir yolsuzluk görmeyince Artini evine kâhya olarak almıştı. Düzoğulları, ayni zamanda Darphane sarrafı olduklarından Artini mübayaa memurluğuna tâyin etmişlerdi; Artin de Yaldız Hanında bir iş odası açmıştı; az sonra da Ohannes ölmüş, Darphane sarraflığı oğullarına kalmış, bütün muamelelerinde de Kazaz Artin en nüfuzlu müşavirleri olmuştu. Fakat Darphane idaresinin ucun ucun intizamını kaydederek bozulduğunu, bazı erkân ve memurinin menşei meçhul gelirlerle israf ve sefahate daldıklarını görünce, evvelâ Düzoğullarına samimî bazı ihtarlarda bulunmuş, sonra Darphane mübayaacılığından istifade ederek hiç bir ilişik ve zimmeti kalmadığı hakkında Düzoğullarından bir ibrânâme almış ve bunu Derphane Emini Abdürrahman Feyzi Beye de mühürletip tasdik ettirmişti.

1819 da, Halet Eefendinin nüfuzu ile Abdürrahman Bey yerine Darphane Emini olan Hayrullah Efendi, işe Düzoğullarının hesaplarını tetkik ettirmekle başlamış, 29 Ağustosta sandık odaları mühürlenmiş, iki gün sonra da kadınlı erkekli bu zengin sarraf ailesinin bütün efradı tevkif edilmişti. İkinci mahmudun gözde müşavirlerinden Berberbaşı Giridli Ali Ağa Darphane sarraflığına ermeni milletinden diğer münasip bir zatın bulunmasına Sarayı Hümayun yapı kalfası Balyan Kirkor Ağayı memur etmiş o da mücessem namus bildiği Kazaz Artini tavsiye etmişti; Artin, evvelâ efendilerinin felâketinden istifade etmek istemedeğini beyan ile kabul etmemişti, fakat Mimar Kirkor, hesaplarını yoluna koymak suretiyle efendilerini kurtarmak için bu vazifeyi kabul etmesi gerektiğini söylemiş, Artin de razı olarak Kirkorla beraber Ali Ağaya gitmiş, 5 Eylül tarihli bir iradei seniye ile Darphanei Âmire sarraflığına tâyin edilmişti. Artin bütün gayretlerine rağmen, Düzoğullarını idamdan kurtaramamıştı; 4 Teşrinievvel sabahı Düzoğlu Kirkor ile Serkizin Babıhümâyun önünde boyunları vurulmuş, Mikail ile amcaları Mı-

gırdıç, Yenikapıdaki yalılarının penceresinde asılarak idam olunmuştu. Bu vukuatın cereyanı, Ermenilerin ve bilhassa Ermeni zenginleri arasında katolik mezhebinin yayıldığı devre rastlar ki katoliklerle Kumkapı patrikhanesi arasında ve iki fırkaya ayrılarak ermeni katolikleri arasında yekdiğerinin ölüm felâketine kadar varan kin ve nefret uçurumu açmıştı. Kazaz Artin, efendileri katolik olduğu halde Kumkapı kilisesine bağlı kalmış ve Patrik Boğos Efendinin de mutlak itimadını kazanmıştı. Hükûmette ermeni cemaatını patriğin manevi kefaleti altında tanıdığını beyan ederek, ermeniler arasındaki ayrılığa son verilmesini, şayet kendisine itaat etmeyenler bulunursa Babıâliye bildirilmesini Patrik Boğos Efendiye emretmişti; bunun üzerine Sermimar Kirkor, Kazaz Artin, Canik, Aznavur Karabet ve Erganyan Ohannes ile konuştuktan sonra katolikleri müzakereye dâvet etmişti. Katolikler bu dâveti kabul etmişler, müzakereler neticesinde dinî merasim ve itiyadlarda katolikleri memnun edecek kararlar verilmiş, 1820 yılı Nisanın on dokuzuna rastlayan Pazar günü de, katolik rahiplerin iştirakiyle Kumkapı kilisesinde büyük bir ekseriyeti bundan hoşnud olmamıştı, mutaassıb muhafazakârlar, katolik itiyatlarının kabulü hükmünde buldukları yeni kararlara itiraz etmişler, böyle bir meselei ruhaniyenin ancak Ermeni kilisesinin en büyük siması olan Açmiyazın katogikosunun riyaseti altında toplanabilecek bir Piskoposlar ve Baş Piskoposlar meclisinde halledilebileceğini, Kumkapı kararlarının avam hissiyatını rencide ettiğini beyan etmişlerdi. Mutaassıb katolikler de, Ermeni kilisesiyle her hangi bir uzlaşmayı kendi selâmetlerine uygun bulmamışlar, muhafazakârların cehlinden istifade ile onları alet edip Kumkapı Patriği Boğos Efendiye karşı 7 Ağustos 1820 kıyamını hazırlamışlardı. Şöyle ki: Ayaktakımı ile Ermeni esnafından büyük bir kalabalık, bir pazar gününe rastlayan bu tarihte Kumkapı kilisesini basmış: «Sen bizi akıbet katolik mi edeceksin? Daha ne olacak!..» diye Boğos Efendinin üzerine hücum etmiş, Patrik güçle kaçarak gizlenmiş, vakaya civardaki Yeniçerileri kolluğu müdahale etmiş nümayişçiler Yeniçerileri de taşa tutmuş iş büyümüş, nümayişçilerin başında bulunan Deli Bağdasar ile birkaç ayakdaşı tevkif edilmişti. Sorguya çekilen Deli Bağdasar, müşavvik olan Kayseriyeli Karabet adında bir rahib namzedini ele vermiş; Kayseriyeli Karabet de, kendisinin bu işe, muhafazakâr Ermeni zenginlerinden Sakaoğlu Kirkor ile Sakaoğlunun akrabasından Azarya ismindeki şabıemred bir delikanlı, Arpayaryan Mıgırdıç ve Karakâhya Abraham tarafından memur edildiğini söylemişti. Seksen yaşında bir ihtiyar olan Sakaoğlu, nefsini feda ederek bütün mesuliyeti tek başına yüklenmek istemiş ise de diğerlerini kurtarmağa muvaffak olamamış, Sakaoğlunun Kumkapıda Ermeni kilisesinin kapısı önünde boynu vurulmuş, muhbir rahib namzedi, Deli Bağdasar kollukta boğdurulmuş, diğer mevkuflardan sarraf Mıgırdıç Arpayaryan İstanköye, Gülgüloğlu Boğos Limniye, Boğos Makaryan Rodosa sürülmüş, Karakâhya Abraham da Mısırkapı Kethüdası Necib Efendinin himayesi ile kurtulmuştu. Sadrâzam Hacı Ali Paşa, Patrik Boğos Efendiyi bir gece gizlice Babıâliye davet ederek, zatı şahanenin, Kumkapı kıyamına sebep olan katoliklerle 19 Nisan anlaşmasının kimlerin eseri olduğunu öğrenmek istediğini söylemiş, Patrik de Mimar Kirkor, Kazaz Artin, Papasyan Canik, Erganyan Ohannes ve Aznavur Karabet ile müşavede bulunduğunu söylemişti. Ertesi gün de bu zevat tevkif edilerek muhtelif yerlere sürgün edilmişlerdi. Kazaz Artin, Darphaneye ait bütün hesaplarnı tevkifi anında derhal ve ter temiz takdim etmiş, hükûmetten bir ibrânâme almış ve Limniye gönderilmişti; öyle ki sürgün emri âlisi de: Darphaneye ait vazifesini hüsnü ifa etmiş ve hesapları muvafıkı matlûp bulunmuş ise de milleti umuruna karışarak nifak ve şikaka sebep olduğundan sairlere ibret olmak üzere nefiye müstahak görülmüştür» suretinde yazılmıştı. Kazaz'ın Darphane sarraflığına Bilezikçioğlu Boğos tâyin edilmişti.

Kazaz Artin sürgünde bir sene kadar bile kalmamıştı. 1823 yılı başlarında İstanbula davet edilmiş, evvelâ Cebi Hümâyun sarraflığına, bir müddet sonra Darphane Eminliğine tâyin edilmiş bu tarihten itibaren de, İkinci Mahmudun sonsuz emniyetini kazanarak, sadakat ve namusiyle bu emiyetini ölümüne kadar muhafaza etmişti. Nüfuzunu evvelâ eski efendilerini kurtarmak yolunda kullan-

mıştı; Düzoğullarından hayatta kalanları affettirmiş, vakada, devlete olan borçlarına karşılık müsadere edilmiş bulunan Kuruçeşmedeki yalılarını miriden satın alarak, döşetip dayattıktan sonra hediyelik nefîs limonları ihtiva eden bir sepet içinde Düzoğlu Ohannesin felâketzede kızları Yeranuhi ve Diruhi Hanımlara kendi kız kardeşi Hemaspiyor Hanım ile göndererek aile ocaklarının yeniden ihyası müjdesini vermişti.

Kazaz Artin, civanmertliğinin bir güzel örneğini de Mimar Kirkora karşı göstermişti. 1827 de sarayı hümâyuna yaptığı bir hamam yüzünden gazabı hümâyuna uğrayan Mimar Kirkor Kayseriye sürülmüştü. Kirkor için «sebebi ikbalimdir» diyen Artin, kalfaya bir mektup yazarak nefsi hümayuna mahsus en âlâ nevinden pastırma yaptırıp göndermesini tavsiye etmiş, pastırmalar gelince de saraya takdim etmişti; İkinci Mahmud bu nefîs pastırmayı nereden aldığını sorunca da:

— Efendimizin sadık bendesi Kirkor kalfa köleleri bilhassa nefsi melûkâneleri için gönderdi! demiş ve hemen o anda Mimar Kirkoru affettirmişti.

Katolikler tarafından kundaklanıp yakılan Kumkapı kilisesinin yeniden inşası müsaadesini de zarafeti ile elde etmişti.

Artin Ortaköyde otururdu, fakat yıkanmak için Yenikapı Hamamına giderdi. Bu hamam, hem denize nazır, hem de iç tertibatı bakımından Artinin hoşuna giderdi. Bir gün hamamda iken padişah tarafından aranmış, iradeyi tebliğe memur olanlar, Artinin hamamda olup gelmek üzere bulunduğunu arzetmişlerdi. Sultan Mahmud da huzuruna çıkan Darphane Eminine:

— Artin! Hamam rahat mı idi?.. diye iltifat etmişti. Kazaz Artin fırsattan istifade ederek:

— Muhterik kilisemiz el'an viran, Pazar duası açıktı, yağmur altında okunuyor, köleniz âyinimiz icabınca başım açık duruyorum, üşüyüp nezle oldum, onun için hamama gitmiştim! cevabını vermiş ve Kumkapı kilisesinin evvelkinden daha mükellef surette inşasına izin almıştı. 1830 da kendi mezarını da, ihyasına sebep olduğu bu kilisede yaptırmıştı; bu müsaadeyi nükteciliği sayesinde almıştı; bir gün saraya davet edilmiş, kilisede bulunan Kazaz saraya biraz geç gelmişti. Padişah:

— Artin nerede idin? diye sormuştu. Kazaz:

— Efendimizin müsaadei mülûkâneleri ile inşa olunan kilisede idim, efzunii ömrü şevketi mülûkâneleri için dua ediyordum! deyince Sultan Mahmud:

— Hay kilisede kalaydın!..

Derdemez padişahın ayaklarına kapanmış:

— Efendimiz fermanını ihsan buyurunuz da vefatımdan sonra kilisede kalayım! demişti.

1827 Rus Seferinin ilânından bir buçuk yıl kadar sonra İstanbulda bir kıtlık olmuştu. Vak'anüvis Lütfi Efendi 1829 da, Büyükşehrin halini şöylece tasvir eder:

«Rusya sefinelerinin Karadeniz Boğazı civarlarına doğru yaklaşması ve Akdeniz Boğazının ablukası sebebiyle Dersaadete gelecek zahire ve erzak gemilerinin ardı kesilmiş ve iç vilâyetlerden gelecek zahire için hayvan tedarikindeki zorluklar İstanbulda bir kıtlık doğurmuştu. İstanbul, Eyyub, Üsküdar ve Galata kadılıkları hududu içinde derhal bir sayım yapılmış, tanzim edilen defterlerden Büyükşehrin nüfusu 359,089 olarak tesbit edilmişti; bunun için de fırınlara haftada 40.000 kile zahire vermek lâzımdı. Boğazlar kapanınca bunun ancak yarısını tedarik etmek mümkün oldu. Beylik anbarlardaki ihtiyat zahire ise, ihmal yüzünden değiştirilmemiş, yıllardanberi kokmuş, çürümüş, külçeleşmişti, Nüfus başına bir ekmek, cami mescid ve kiliselerde defterle dağıtılmağa başladı. Yumruk kadar simsiyah somun idi ki, Rabbim bir daha göstermesin, yenilir şey değil... Fırınların ekmek çıkardığı vakitlerde önlerine biriken ahalinin izdihamından sokaklardan geçmek mümkün olamazdı. Hükûmet bekâr takımından ve en çok on yıldanberi İstanbulda oturanların memleketlerine gönderilmesi, Büyükşehir nüfusunun bu suretle azaltılarak sıkıntının kısmen önlenmesini kararlaştırmıştı». Vak'anüvisin kaydettiği bu tedbir, gayrı müslimler hakkında da tatbik edileceğinden, memleketlerine gönderileceklerin tesbiti akalliyet cemaatlerine bırakılmıştı. Kazaz Artin, bu maksatla Kumkapı kilisesinde toplanan meclise iştirâk

etmiş, fukaranın seyahati müşkül, sefalet ve felâketlerine sebep olacağını söyliyerek zenginlerin bir fedakârlık yaparak İstanbulu muvakkat bir zaman için terketmelerini teklif etmiş ve teklifini de kabul ettirmişti. Sonra, o sıralarda Rami kışlasında oturan İkinci Mahmudun huzuruna çıkmış, teklifinin müslümanlar ve diğer akalliyetler hakkında da aynen tatbikini arzetmiş, ancak o zaman da, erbabı ticaretin dağılması ile İstanbul iktisadiyatının sarsılacağını belirtmiş, kıtlığın, şehir nüfusunu azaltmak ile değil, buğday ve un ithalinin serbest bırakılmasiyle, herkesin kendi malını istediği fiat ile satmasiyle önlenebileceğini anlatmış, mütalealarını padişaha kabul ettirerek, herkesin istediği yerden un ve buğday getirmesi, arzu ettiği fiyatla satması, gümrük ve ihtişabiye resimlerinin alınmaması hakkında bir ferman çıkmıştı. Süratle tamim ve ilân edilen bu fermandan on iki gün sonra İstanbulda kıtlıktan eser kalmamıştı. Padişah Kazaz Artine:

— Ekmeğim sana helâl olsun!

Diye iltifat etmişti.

1830 Edirne Muahedesi ile Rusyaya ağır bir harb tazminatı ödenmesi ve bunun üç taksitte verilmesi kabul edilmişti. İkinci taksitin zamanı geldiği halde, hazinede para yoktu. Hükûmet müşkül bir durumda idi. Kazaz Artin, padişahtan izin aldıktan sonra bütün İstanbul sarraflarını toplamış, onlardan dahilî bir istikrar yapmış, tazminat parasını üç gün içinde toplayarak teslim etmiş ve Rusya elçiliğinden alınan makbuzu da İkinci Mahmuda takdim etmişti. Bu hizmetine karşılık da, İkinci Mahmud, Kazaz'ın göğsüne «Tasviri Hümâyun» nişanını kendi eli ile takmış ve makbuzu, Babıâlide içtima halinde bulunan heyeti vükelâya götürmesini söylemişti.

Kazaz Artin, padişah tarafından gönderildiğini söyliyerek içeri girdiği zaman, o zamanın âdetince Sadrâzamın ayağını öpmek üzere eğilmiş, fakat göğsünde Tasviri Hümâyunu gören vükelâ kendisini ayağa kalkarak karşılamış, padişahın emri ile akdettiği dahilî istikrazdan bu suretle haberdar olan heyeti vükelâ da, Kazaz Artine bu vatan hizmetinden ötürü ayrıca teşekkür etmişti.

İstanbul limanına gelen ilk buharlı gemi Swift adında bir İngiliz gemisidir ki, Türkiye hakkında meşhur bir seyahatnamenin müellifi Charles Mac Ferlane'i de İstanbula getirmiştir, Büyükşehir limanına 20 Mayıs 1828 de demir atmıştı. Bu vapur Kazaz Artinin temsil ettiği bir tüccar grupu tarafından satın alınmış ve Türk bayrağı çekilerek İkinci Mahmuda hediye edilmiştir ki, Türkiyenin ilk buharlı gemisi olmuştur.

İkinci Mahmud'un 1831 Mayıs içinde Gelibolu ve Edirneye yaptığı bir seyahatte, padişahın hâs bendegânından biri sıfatiyle maiyetinde Kazaz Artin de bulunmuştu. Bu seyahatten az evvel, bir Ramazan günü Büyükçarşıyı dolaşan Sultan Mahmud, Kazazı yine yanına almıştı.

Edirne seyahatından dönüşünde, Kumkapı kilisesindeki fukara sandığını tesis etmişti; o gün kilisede bu münasebetle bir hitabede bulunmuş: «İstanbula bir fakir delikanlı olarak geldim. Bir yaz günü aç kaldım. Bugün Cenabı Hakkın lûtfu ile zenginim. Fakat nice zenginlerin de düştüklerini, nânpareye muhtaç olduklarını gördüm. Elimizde varken fukaraya verelim, biz de düşersek bize verirler» demişti ve sandığa senede 10.000 kuruş taahhüt etmişti. Hastahanelere, mekteplere, yoksul balıkçı ailelerine, kiliselere yaptığı yardımlar ve teberrüler ise pek çoktur; öyle ki, kendisini çekemiyenler, servetinin kaynağı neresi olduğunu sorarlardı. Vak'anüvis Lûtfi Efendi de, Kazaz Aritini: Ermeni mutaasssıplarından zâhirde devlete sadakat, mânada hemmezheblerine hizmet eder» bir adam olarak tasvir eder. Tahsili yoktu. Birçok işlerinde, mahmisi ve nedimi muallim Paştemalcıyan Efendi müessir olmuştur derler. Kendisi gayet sade bir surette yaşamıştır. Nefsine sarfettiği, orta halli bir adamın halinden aşağı idi. İkinci Mahmudun sık sık ihsanlarına nail olurdu. Gençliğinde tuttuğu ipek ve iplikli kumaş ticaretine de adamları vasıtasiyle devam etmişti ki o devrin en kârlı, zengin işlerinden biri idi.

Kazaz Artin bütün hayatını çalışmakla geçirmiş, sinni de ilerlemiş olduğundan sıhhati bozulmuş, istiskadan muztarib olmağa başlamıştı. Tabibler Bursa kaplıcalarını tavsiye etmişler, hususî tabibi Nikolâki ve Rahib Kalost ile Bursaya gitmiş, İkinci Mahmudun emriyle parlak bir surette karşılanmış, vilâyet konağını ziyaretinde askerî merasim ya-

pılmıştı. Fakat Bursanın ne havasından ne de hamamlarından istifade edememiş, ancak sekiz gün kadar kalarak İstanbula bitkin bir halde dönmüş ve yatağa düşmüştür. İkinci Mahmud bir gece, saat dört sularında yanına mabeyincilerinden Ali Rıza ve Mehmed Ali Beyleri alarak Kazazın yalısına gitmiş, hizmetçiler başka bir merdivenden daha evvel yetişerek efendilerine padişahın geldiğini haber vermişler, Kazaz Artin de yatağından oda kapısına koşmuş ve padişahı orada karşılayarak ayaklarına kapanmıştır; Sultan Mahmud Kazazı eli ile tutup kaldırmış ve yatağına girmesini rica etmiş, kendisi de baş ucunda bir koltuğa oturmuş; hal ve hatır sorarak iltifat etmişti. Ertesi gün bu ziyareti haber alan vükelâ da Kazaz Artini ziyaret etmişlerdi.

Hastalığının gittikçe şiddetlendiğini gören Kazaz Artin, İkinci Muhmuddan Darphane Eminliğinin Düzoğlu Agob Çelebiye verilmesini rica etmişti, ki ölümünden sonra bu ricası yerine getirilmiştir.

Yalı rütubetli olduğundan, ölümünden iki ay kadar evvel, doktorların tavsiyesi ile, yüksekte, ermeni zenginlerinden Ohannes Pişmişyanın köşküne kaldırıldı. Mabeyini hümâyun incesaz takımına da her gün bu köşke giderek Kazazı eğlendirmesi emredildi.

Kazaz Artin 3 Kânunusani 1834 de öldü. Ölüm haberi İkinci Mahmuda Düzoğlu Agob Çelebi tarafından verildi; Agob Çelebi Tasviri Hümayun nişanı ile diğer nişanları padişaha takdim etmişti. Sultan Mahmud fevkalâde müteessir olarak:

— Son sadık bir bendemi kaybettim!

Demiş ve Kazaz Artine mutantan cenaze merasimi yapılmasını emretmişti. Tabut, Ortaköyden Beşiktaş Sarayı yanındaki iskeleye getirilecek, oradan bir kayığa konularak Kumkapıya götürülecekti. Ermeni Patriği İstepanos Efendi ile Karabet ve Asfazador isminde iki Baş Piskopos tabutun önünde, Düzoğlu Agob Amira, Canik Amira, Ergan-yan Amira tabutun arkasından, Ortaköyden Beşiktaşa kadar yaya gelmişlerdi. Padişahın emriyle, tabutu taşıyan kayık, sarayın pencereleri altından geçmiş, İkinci Mahmud, sadık bendesinin yüzünü, pencereden, son defa olarak temaşa etmişti.

Yenikapı kilisesindeki merasim de gayet parlak olmuş, bir askerî kıt'a ile bütün devlet erkânı cenaze merasimine iştirâk etmişti. Yıllardanberi Kazazın lûtfunu görmüş binlerce Ermeni fukarasının feryad ve figanı ile Kumkapı bir mahşer yerine dönmüştü. Bu büyük adamın cenaze merasimini görmek için de o gün, Büyükşehrin her tarafından muazzam bir kalabalık Kumkapıya akın etmişti.

ARTİN AĞA (Palabıyık) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Galatanın namlı kahvecilerinden; kahvesi Voyvoda caddesinde idi; Perşembe, Cuma ve Cumartesi günleri saat alaturka ondan itibaren (akşamları) mükemmel bir incasaz bulunurdu. Artin Ağa, Voyvoda sandığının da namlı tulumbacılarından idi. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Devrin Gazeteleri.

ARTİN AMİRA (Balkapanlı) — On sekizinci asrın ikinci yarısında Devlet nezdinde en nüfuzlu Ermenilerdendir. 7 Eylûl 1780 de sarraflar kethüdası olarak zikredilmektedir. Mezkûr tarihde, yeni seçilen Eçmiadzin Katoğikosu Lukas, Artin Amira'ya müracaat ederek, İstanbul Ermenilerinin kararına itaat etmeğe hazır olduğunu beyan etmiştir. Zira kendisi bu makama geçmeği umduğundan işbu intihap İstanbul Patriği Zakaiya Başpiskopos'un hoşuna gitmemişti.

Kevork Pamukcuyan

ARTİN KALFA — On sekizinci asrın ikinci yarısında yaşamış namlı bir hamam mimarı; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Nur.

ARTUNKAL (General Ali Rıza) — İkinci Cihan Harbinde İstanbulun ilk İdarei örfiye kumandanı (Sıkıyönetim Komutanı); İstanbul Ansiklopedisinin talebi üzerine gönderilen hayatını tesbit eder mahiyette olmuştur ki aynen nakledilmiştir:

7 Eylûl 1323 Yüzbaşılıkla mektepten çıkarak ikinci orduya tâyin edildi. 1323 senesi Balkan Harbinde kolordu ve ordularda Kurmaylık vazifesinde buludu. 1 Haziran 1332 de Binbaşı oldu. 1330 - 1334 Birinci Cihan Harbinde ikinci, dördüncü ve beşinci ordularda ve Çöl Komutanlığı Kurmay başkanlığında; ikinci Bulgar ordusu Türk irtibat subaylığın-

da, elli beşinci Tümen Kurmay başkanlığında, Beşinci ordu harekât şubesi müdürlüğünde bulundu. İstiklâl Harbinde İstanbulda millî mücadele gurupları teşkilâtında çatı ve 1337 senesinde Anadoluya iltihak ederek garp cephesi emrinde ve garbî Anadolu menzil müfettişliği Kurmay başkanlığında ve Çay menzil müfettişliğinde bulundu 10 Birinciteşrin 1337 de Yarbay oldu. 1338 de ikinci ordu Kurmay başkanı, on yedinci tümen Tuğay komutanı ve tümen komutan vekili oldu; 30 Ağustos 1926 da Albaylığa terfi ederek asaleten ikinci tümen komutanı tâyin edildi. 1927 de M..M.V. Hava dairesi başkanı; 1928 de Harbiye dairesi başkanı oldu; 30 Ağustos 1930 da Mirlivalığa terfi etti; 1932 den 1938 tarihine kadar muhtelif tümen komutanlıklarında bulundu. 1938 de Çanakkale müstahkem mevki komutanı oldu; 30 Ağustos 1939 da Korgenerallığa terfi etti; 1939 da sekizinci kolordu komutanı, 1940 da Jandarma Genel Komutanı; ayni yıl içinde bu komutanlık üzerinde olarak İstanbul Örfi İdare Komutanı tâyin edildi; 16 Birinciteşrin 1941 de kendi isteği ile tekaüt oldu».

General Artunkal
(Resim: Nezih)

Pek az sonra da Cumhuriyet Halk Partisi namzedi olarak meb'us seçildi ve Saraçoğlu kabinesine Millî Savunma Bakanı olarak girdi.

ARÛSEK, ARÛSEKLİ — «Arûsek», İstanbul sedefkârları tarafından, tabiî olarak uçuk yeşil, mâvi, pembe hâreli sedeflere verilmiştir; kelimenin nereden alındığı bulunamadı, arabcada gelin kız mânâsına «arûs» isminden mülhem bir yakıştırma olabilir. İstanbul antikacıları da, bu nevî sedeflerle tezyin edilmiş masalara, satranç tahtalarına, tavlalara, enfiye kutularına, rahlelere, kavukluklara «arûsekli« demişler. Merhum antikacı Nureddin Rüşdi Büngül 1939 da neşrettiği «Eski Eserler Ansiklopedisi» adındaki eserinde arûseklilere yirmi yıl evvelki şu azamî fiatları biçmiştir: Masalar 25 - 30 lira, tavlalar 20 lira, kutular 3 - 5 lira. Antikacılarda 1959 daki fiatları yukarıdaki rakamların en az on misli üstündedir.

ARÛSYAK HANIM — Sahne artisti; 1841 de Kumkapıda doğdu. Ermeni muhitinde Bezciyan soy adı ile anılır. Meslek olarak evvelâ muallimliği seçmişti; 1858 de muallimliği bıraktı S. Hekimyan Naum'un tiyatrosundaki temsillerine iştirâk etti.

O devirde, Ermeniler de kadınların sahneye çıkışlarını hoş görmüyorlardı. Türkiyede ilk defa sahneye çıkan kadın Ekşiyanın baldızı Ofelyadır. Fakat, bu kadın, akrabalık tesir ve nüfuzu ile bu yola dökülmüştür. Kendi isteğiyle sahneye atılan ilk kadın Arusyağdır.

Arusyağ, tiyatroya intisap ettiği zaman 17 yaşında idi. Yaşının küçüklüğüne rağmen (Grande dame) Büyük kadın rollerinde göründü az zamanda sevildi ve beğenildi.

On sene, fasılasız sahnede çalıştı. 1868 de Ressam S. Bezirciyan ile evlendi ve tiyatrodan çekildi; sahne arkadaşları ve Türkiyedeki muhibleri tarafından unutuldu. Ömrünün sonlarına doğru, aklî müvazenesini kaybederek hastahaneye yatırılan Arusyağ, timarhanede eski rollerini tekrar ederek uzun yıllar geçirdi ve şifa bulamıyarak 1907 de 66 yaşında, Üsküdarda öldü.

Mahmud Yesarî

ARUTİN (İstanbullu Tanburi) — On sekizinci asır sazende ve muharrirlerinden; (H. 1148) 1735 de İrana Tahmas Kulu Han yanına elçilikle gönderilen Mirahur Mustafa Paşanın maiyetinde İrana gitmiş ve bu seyahatine dair «Tahmas kulu Hanın Tevarihi» adı ile bir risale kaleme almıştır. Ermeni harfleriyle türkçe yazılmış olan bu eserin 1800 de Venedikte basılmış bir nüshası 1940 da İstanbulda Esad Uras tarafından Türk harflerine çevrilmiş ve 1942 de Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bir mukaddemesi ile beraber Ankarada Türk Tarih Kurumu yayıları arasında basılmıştır. Tanburî Arutinin hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamamıştır.

ARVANİTAKİS (Leandros) — Rum filoloğ, eski Yunan ve Lâtin edebiyatı bilgini, Heybeli Ada Ruhban Mektebinin namlı profesörlerinden, 1824 de Sifno'da doğdu, cahil bir armatörün oğludur, ilk mektebi bitirdikten sonra edebiyata karşı aşırı hevesi olan Leandros ile onu bir deniz tüccarı yapmak isteyen babası arasında bir anlaşmazlık yaratmış ve Leandros henüz 13 yaşında iken baba evini terk ederek Siros Adasına gitmiş, liseye parasız yatılı talebe olmuş, liseyi bitirdikten sonra da İstanbula gelerek zengin çocuklarına hususî hocalık yaparak geçinme yolunu tutmuştur. Bu arada arhimandrit Doroteos'la tanışması mesud bir hâdise olmuş, Aravanitakisdeki ilim adamı hüviyetini sezen bu ruhânîninin tavsiyesi ile Kudüs patrikhânesinin Fenerdeki özel mektebine muallim tayin edilmiştir. Doroteosla tanışması onun güzel yeğeni Eleniye ders verme münasebeti ile olmuştu, genç hoca dilber talebesine âşık oldu, bir gün aşkını kıza itiraf etti, hüsnü kabul gördü, Doroteosun da muvafakati ile evlendiler; bu izdivactan yıllar boyunca on üç çocuk doğmuştur, meşhur arkeoloğ-riyâziye bilgini Georges Arvanitakis bu evlâtlardan biridir.

Fenerdeki Kudüs Mektebinde arhimandrit porfirios'la tanıştı, bu zâtin teşviki ile Atina Üniversitesine giderek eski yunan ve lâtin filologisi tahsil etti, parlak bir diploma ile mezun olup İstanbula döndüğünde Derkos metropolidi Neofitos Veleğri tarafından Tarabya Rum mektebine muallim tayin edildi ve nihayet 1850 de yirmi altı yaşında iken Heybeli Ruhban Mektebinin eski Yunan-lâtin edebiyatı kürsüsüne getirildi. Bu tayinde, mektebin âmir hocalarından şâir ve Leandros'un samimî dostu İlias Tantalidis'in büyük tesiri olmuştu. 1856 da İstanbula gelen Kudüs partiği İkinci Kirillos'la tanıştı, Arvanitakisden pek hoşlanan patrik onu Kudüsteki ruhban mektebine dâvet etti, bilgin bu dâveti kabul ile 1857 de Kudüse gitti, yirmi yıl kadar, 1876 da Kudüs ruhban mektebinin kapandığı tarihe kadar orada kaldı, bu tarihte İstanbula, Heybeli Mektebindeki vazifesine döndü, bu adada Bahriyeli Şükrü Bey Sokağında 16 numaralı evde yerleşti, evi ölümüne kadar bir edebî ve ilmî mahfil oldu.

L. Arvanitakis
(Resim: Nezih)

Arvanitakis'in Yunan ve Lâtin filolojisi ve edebiyatı üzerine yazdığı eserler bu sahalarda bir otoritenin sözleri olmuştu, ekseriya mektuplar şeklinde kaleme aldığı edebî sohbet yazıları ile ilmî makaleleri de muasır yunan edebiyatının en güzel örnekleri arasında hatırlanır. Kiliselerde okunmak üzere kaleme aldığı hutbeler de pek meşhurdur. 1891 de asthma hastalığı yüzünden Ruhban Mektebindeki kürsünsünü terk etti, mektep idaresi kendisini profesör ilân etti, resmî törenle mektebin merâsim salonuna asıldı; ayni yıl içinde 2 şubat salı gecesi öldü, Ruhban Mektebindeki Ayos-Triada Kilisesinin arkasındaki makbereye defnedildi.

Neoklis Sarris

ARZIK (Şerif) — Diplomat, muharrir; 12 Mart 1320 tarihinde İstanbulda doğmuştur. Galatasaray Lisesinden mezun olmuş, 1927 yılında Muhtelif Mübadele Komisyonunda vazife almış, Batı Trakya Talî Komisyonu Başkâtipliğinde çalışmış, askerlik hizmetinden sonra da Anadolu Ajansına intisap etmiştir. Ayni zamanda muhtelif gazetlerde çalışan Şerif Arzık, Anadolu Ajansının mütercim, muharrir, siyasî servis şefliğinde, başmuharrirliğinde bulunmuş, Budapeşte ve Atina Özel muhabirliklerini yapmış, 1953 yılında Anadolu Ajansı Umum Müdürlüğüne tâyin edilmiştir.

Şerif Arzık
(Resim: Nezih)

Ankara Radyosunda her gece 20,15 deki «Radyo Gazetesi» onun sesi ile yayınlanırdı. 17 şubat 1959 da Başvekil Adanan Menderesi Londra-

ya götüren Sev uçağı kazasında öldü; nâşı Ankaraya getirilip defnedildi; Türk matbuatının vakitsiz kayıplarındandır. Görgüsü bilgisi, ile mümtâz bir sîmâ olan Şerif Arzık, evli ve üç çocuk babasıdır.

ARZİYE HOCAHANIM — İkinci Abdülhamid devri sonlarında namlı bakıcılarından; Üsküdarda Toygartepesinde otururdu. 40 yıl evvel, kırk beş elli yaşlarında, kısa boylu, şişman, iğreti dişli, gözleri arada şehlâlaşarak kayar bir kadındı. Evlâtları çoktu. Zabit oğulları, Yüzbaşı, Kolağası rütbesinde damadları vardı.

Bütün büyük konakları, köşkleri dolaşır, adımını atınca izzet ve ikramlarla karşılanır, baş sedire oturtulur, Hanımefendiler senli benli konuşurlardı.

Üfürükçülüğü, büyücülüğü yok; yalnız bakıcılık ederdi. Çıkınından beşyüzlük tesbihi, saplı tütsülüğü ve küçük bir kutudaki dolama baharını andırır tütsüyü çıkarır, çanağa ateş kodurur. bakacağı kişiyi karşısına oturtup adını, babasının, anasının adlarını sorduktan sonra ateşe bir tutam tütsü atarak, tesbihi çeke çeke, gözleri havada, söyler dururdu:

— İşte Rüküş geldi. Hali bir acayipcene; besbelli senin üstünde bir ağırlık var, nazara gelmişsin.

— Aman aman aman, Rüküş çırpınıyor. Ayol sana ne büyü yapmışlar, ne büyü! Tevekkele mi aklın fikrin başında değil!

Taşradakilerin ne halde olduğuna, uzaktan geleceklere, başka bir diyara gidip gitmiyeceklere bakar:

— Rüştü ortada, etrafında gülüp oynayanlar var, hiç merak etmeyin cümlesi sıhhat ve afiyette... Veya:

— Ne o, şıpır şıpır deniz gözüküyor. Kıyıda yeşil yeşil ağaçlar arasında uzun bir yol Denizden gelecek yolcunuz da var, karadan gelecekler de; veyahut:

— Minareler, ezanlar okunuyor, karşımda İstanbul belirdi. İçinizde İstanbuldan dışarı çıkacak kimsecikler yok!.. diyerek öter dururdu.

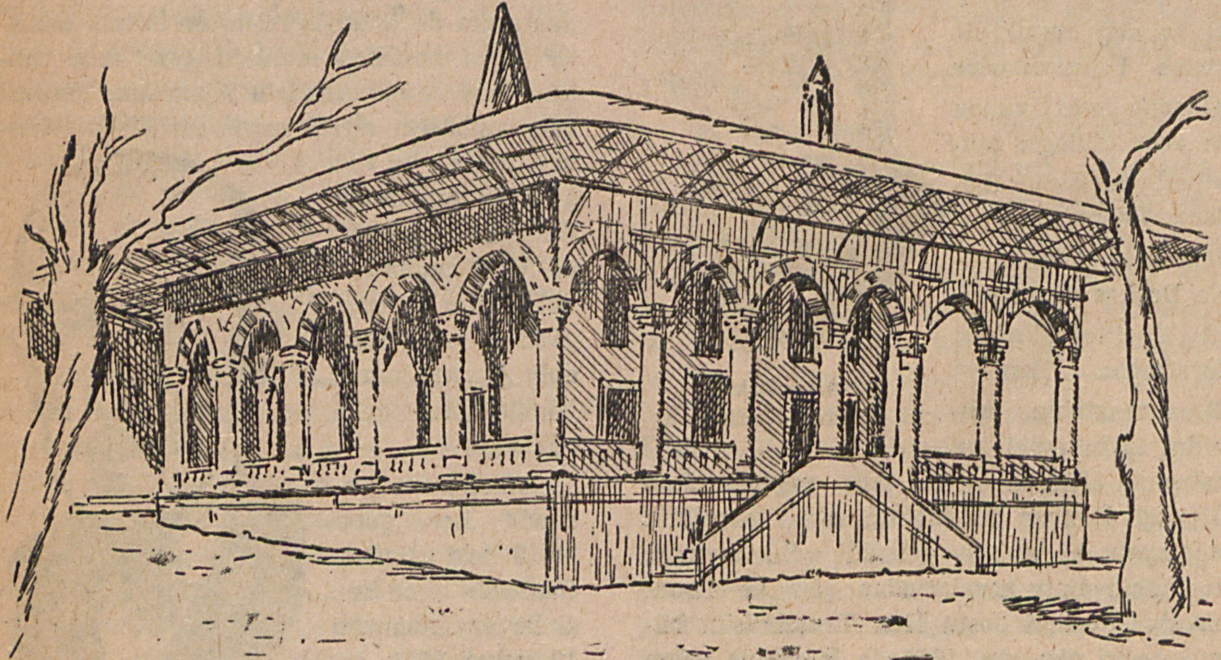
Saçlı sakallı, Beyden, Efediden kişilerin de bunlara inandıkları olurdu. Sonra kahvesini, şerbetini içer, bir mecidiye iki mecidiye, baktıranlar çoksa bir lira avaidini alır giderdi.

Gûya bilmem hangi lohusalığında allar basmış. İyi saatlere karışmış. Bu bakıcılığı onlardan yadigâr imiş.

Sermed Muhtar Alus

ARZ KAPISI — (B.: Babüssaade ve Topkapı Sarayı).

ARZ ODASI — Topkapı Sarayının, mimarî kıymeti yanında İmparatorluk tarihi ve

Arz Odası, Üçüncü Avludan görünüş
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

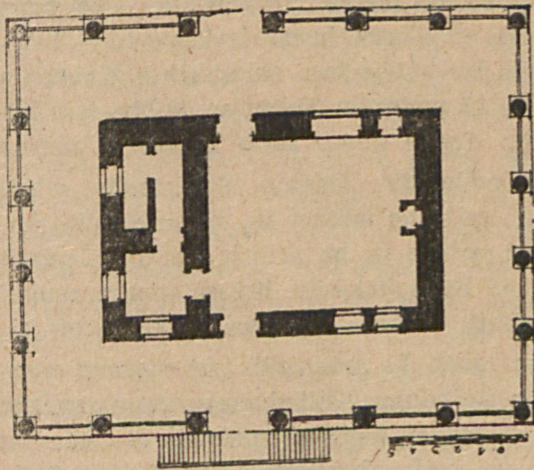
saray teşrifatı bakımından da çok önmeli parçalarından biridir; İstanbulun fethinden on dokuzunu asra kadar, Sadrâzam ve devlet erkânı ile ecnebî devletler elçilerinin padişah tarafından rasmen huzura kabul edildiği yerdir.

Sarayın üçüncü büyük kapısı olan Babüssaadeden girilince hemen karşıya gelir. 1933 de neşredilmiş olan Topkapı Sarayı Müzesi rehberinde Arz Odası hakkında şu malûmat verilmektedir:

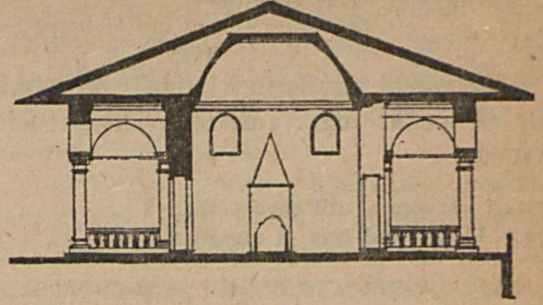
«Müstatil şekilde, etrafı revaklı ve geniş saçaklı, tarzı inşası on beşinci asra ait ve haricen klâsik bir tarzı mimaridedir. Fatih devrinde inşa edildiğini Evliya Çelebi de teyid etmektedir. Fakat bilâhare mükerreren tamir olunmuştur.

«İkisi Babüssaadeye ve birisi mukabil tarafına açılır üç kapısı vardır. Ön cephede pencere ile kapıların arasındaki duvarlarda güzel çini levhalar ve sağ tarafında on altıncı asırdan kalma güzel bir çeşme vardır. Bu çeşmenin yanındaki kapının üstündeki (Besmele) Üçüncü Ahmedin, diğerlerindeki (Hasbinallah...) İkinci Mahmudun yazılarıdır. Sağ taraftaki kapının önündeki taşlıkta yuvarlak kırmızı porfir bir taş görülür, (H. 1223) 1808 de şehid edilen Üçüncü Selimin cesedi, Alemdar Mustafa Paşaya burada gösterilmiştir.

«Arz odasının dahili ufak bir salondan ibarettir. Sol taraf köşesinde sedir şeklinde ve üzeri kubbeli bir taht vardır ki kubbesi içinde 1596 (H. 1005 ve 1006) senelerini gösterir ki manzumei tarihiye yazılı olup tahtın

Arz Odası
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

Arz Odası
(Kesid resim: Reşad Sevinçsoy)

Üçüncü Mehmed tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılır. Bu tahtın örtü ve yastıkları hattâ odanın perdeleri bile serapa inci ve zümrüd ile işlenmiş ve her tarafında pek kıymetli müteaddit askılar bulunmakta; bu ufak salon muhteşem ve kıymettar mafruşatı ile Kanunî Süleyman devrinde Osmanlı saltanat ve debdebesini bütün parlaklığı ile gösterecek bir halde imiş... Bu eşyadan bazıları hazinede teşhir olunmuştur ki fevkalâde parçalardır. Tahtın yanıbaşında bronzdan musanna bir ocak bulunur. Bu daire (H. 1273) 1856 tarihinde yanmış ve yalnız taht ile bronzdan ocak kurtarılmıştır. Bu yangından sonra icra ettirilen tamirat ile şimdiki şeklini almıştır.

«Osmanlı Sultanları, eskiden sefirleri ve ecnebi prenslerini, Sadrâzamları ve divanı hümâyun erkânını bu odada büyük teşrifat ile resmî bir surette kabul ederlerdi.

«Arife muayedeleri de burada icra edilmek mutad idi. Çıkılacak kapının yanında dahilen bir küçük çeşme görülür. Rivayete göre salon içinde konuşulan sözlerin dışarıdan işitilmemesi için bu çeşmenin suyu aktılırdı. Arz Odası üçüncü avlu dahilindedir (B. : Topkapı Sarayı)».

Abdürrahman Şeref Efendi merhum da, Osmanlı Tarihi Encümeni mecmuasında Topkapı Sarayı üzerine yazdığı bir makale silsilesinde, Arz Odasından şöylece bahseder:

«Kıymeti tarihiye ve sanaiyesi azim olan bu odanın dahi maatteessüf üstü tûli müddet aktığından döşeme tahtaları kısmen çürümüştür. Derununda kitabe olmayıp haricindeki kitabeler dahi bunlardır:

Kapı üzerinde:

Bismillâh il rahmanürrahim
Ketebahu Ahmed bin Mehmed
1136

«Sağ ve sol taraflarında atideki mısralar yazılı ve bunlar tuğra şeklinde yukarılarına mevzudur:

Şehriyari pürkerem, zıllı cenâbı Kibriyâ
Hazreti Abdülmecid Han ül muzaffer daimâ

«Kapı yanında ve hariçte kâin çeşmenin kitabesi:

Sultâni cihaniyan Süleymani zeman
Serçeşmei cûdü adlü bahri ihsan
İn çeşme bina behayri ihya fermûd
Çün abi hayat ezpeyi ehli divan

«Arz Odasının sol tarafındaki kapısının üzerinde:

Hasbinallah ve n'imelvekil

Ketebehu Mahmud bin Abdülhamid Han
1225

«Arz Odasının arkasında:

Sultan Mustafayi rabi tuğrası

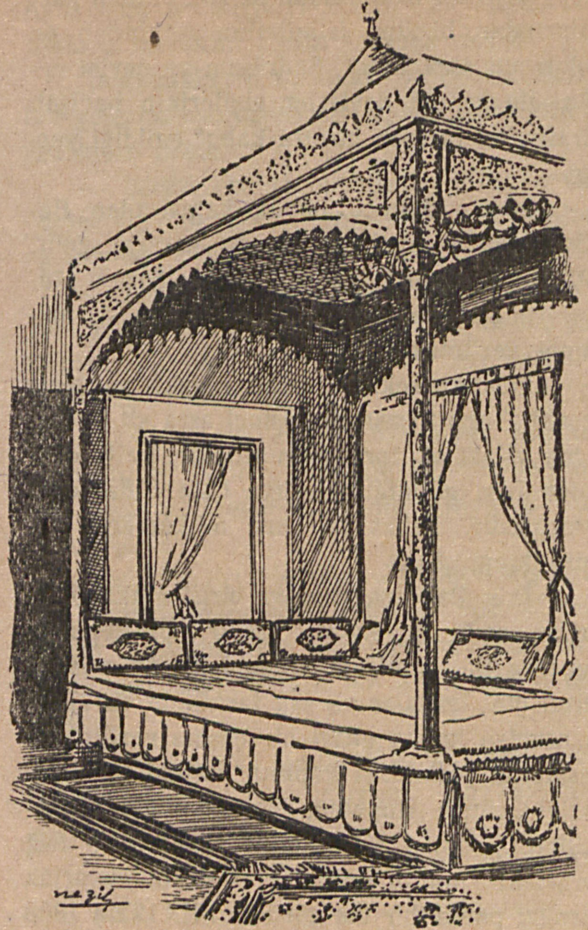
Haşredek mâmur olub bu dergehi şevketnüma
Kıblei hâcât ola şahani dehre daima
Tâkına cevherle târihin yazar sır kâtibi
Arz odasın kıldı nevbünyad Sultan Mustafa
1222 (M. 1807)

Abdürrahman Şeref Efendi bu makalesini 1910 da yazmıştı. Bu satırların yazıldığı sırada, (1946), Arz odası, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğünce mütehassıs mimarlar eli ile tamir ettirilmiş, sarayın halk tarafından gezilen daireleri arasında bulunuyordu.

Yine Osmanlı Tarih Encümeni mecmuasında, Arz Odası hakkında Mehmed Refik imzalı bir makale daha vardır; neşri tarihi 1916 olan bu makalenin, rehberi ve Abdürrahman Şeref Efendiyi tamamlıyan kısımları şunlardır:

«Arz Odası, beyaz mermer ve kırmızı somakiden mansu kemerlere, mütenasib eb'adda işlenmiş sütunlara istinaden inşa edilmiş olan ve geniş sakfı ile, vasi saçakları ile zairlere hissi hürmet ve mehabet ilka eden kasır şeklindeki âli binadır.

«Cevanibi erbaasında ikisi mermer yirmisi somaki olmak üzere yirmi iki sütun vardır. Sütunlarla ihata edilmiş olan sahanın vasatına tesadüf ettirilerek inşa edilen binanın civarı ile sütunlar arası, revak halinde

Arzodası Tahtı
(Resim: Nezih)

açık bırakılmıştır. Bu gezinti mahallinin genişliği Akağalar kapısı (Babüssaade) cephesine tesadüf eden kısımda 4 metre, diğer üç cephede 3,70 metredir. Dahilî bina mesahai sathiyesi 7,30 × 9,05 metre hasılı zarp yekûnu 66.065 metre murabbaıdır Civarlrına istinat ettirilerek kısmı fevkanisinden katedilmiş bir kubbe inşa olunmuştur. Kubbenin irtifaı 10 metredir. Duvarlar, kubbe tam kâgirdir. Cesim ahşap sakfı kubbenin üzerine inşa edilmiştir. Odanın Babüssaade ciheti zemin sathı ile müsavi ise de bu cihetin mukabili (avluya ve bu avluda bulunan Üçüncü Ahmed Kütüphanesine bakan) tarafın zemini (alçaktır); buradan Arz odasına bir tarafı 12, diğer tarafı 14 basamaklı çift mermer merdiven ile çıkılır. Kütüphaneye nazır cephede bir, Akağalar kapısına mukabil cephede iki kapı ve etrafı erbaasında altlı üstlü biri üslûbî kadîmde geniş olmak üzere on dört pencere vardır.

«Oda dahilinin ocak cihetinde dört zarif ahşap sütuna istinad ettirilerek vücuda getirilmiş nısıf kubbeli ve geniş bir saltanat seriri mevcuttur. Kubbenin dahilî münakkaş ve yaldızlıdır ve iç kenarlarında tahtın tarihi inşasını havi şu iki kaside yazılıdır:

Çün emritti sultanı müceddidi âdil
Bina ola bir tahti zibâ begayet

Mücevher, murassaa, musannaa lâtif
Zerü zîvere ande yoktur nihayet

Bu tahti mübarekde Sultanı âdil
Olub kâmran ande daim adalet

O Sultan Muhammed şehi bahrü ber kim
Müsellemdir âne sehâ ü şecaet

Görüb resmin üstadına didi Hâtif
«Di tarihin onun seriri saadet»
(H. 1005)

(Sekiz beyit olan ikinci kasidenin tarih beyti şudur):

Didi felekde melekler düa idüb tarih
«Mübarek ide seriri cedidi rabbü dûd»
(H. 1006)

«Yine oda dahilinin garb cihetinde san'atkârane yapılmış bir ocak olup bunun yaşmaklarının ve vasfı geçen serir sütunlarının vaktiyle bazı ahcarı kıymettar ile tarsi edilmiş olduğunu âsari bakiye irae etmektedir.

Kütüphane cihetine açılır kapısının ittisalinde hünerverâne inşa edilmiş bir de çeşme görülür. Çeşmenin musluğu açıldığı zaman hoş zemzeme hâsıl etmek üzere musluğun altına kat kat zarif ve mermerden masnu ve birbirinden farklı kenarları fıskıyeli küçük havuzlar konularak selsebil teşkil olunmuş ve bunların tertib ve imalinde san'atı nahtın incelikleri tamamiyle gösterilmiştir.

«Oda duvarlarının dahil ve harici vaktiyle çinilerle kaplanıp tezyin edilmiş olduğu bazı yerlerde kalan âsardan ve eski resimlerin tetkikinden anlaşılmaktadır. Bugün duvarlarda çini yerine boya ve badana mevcuttur. Kubbe dahili ile diğer yerlerinde görülen kalemkâr işleri yakın zamanların âsarıdır; binanın kıymeti mimariye ve ehemmiyeti tarihiyesi ile gayri mütenasiptir. Tahkik olunduğuna göre 1273 senesi Şevvali zarfında Enderun mektebinin alt kat odasından kazaen zuhur edip civar olmak hasebiyle Ağalar koğuşuna ve işbu Arz Odasına sirayet etmiş olan harik, odanın ahşap kısmını imha etmiştir. Yanan yerlerin hini tamirinde şekil sabık nazarı itibare alınmıyarak ampir üslûbunda inşa edilmiştir.

«Padişahlar arife günleri (ikindi namazını edadan sonra) lâbisi libası saltanat oldukları halde işbu Arz odasının pişgâhına vazolunan sedefkârı arife tahtına (otururlar imiş). Bu sırada iydi saidi ilân için dışarıda da beş on dakika kadar mehterhane çalınırdı. Muayede resmi âlisinin Topkapı Sarayında Babüssaade pişgâhında icra kılındığı eyyamda padişahlar şehzadelerin tebrikâtını bu odada kabul ederlerdi.

«(Askerin aylığı çıktığı) günlerde ve (sair resmî vesilelerle) Sadrâzamlarla Şeyhülislâmların ve vüzera ile Kazaskerlerin ve Yeniçeri Ağası ile Divanı Hümâyun ricalinin ve sefaretle gelen ecnebi devleti elçilerinin burada merasimi mahsusa ile dahili huzuru hümâyun olmaları kanun idi.

Padişahlar bu odayı göğsü elmas ile müzeyyen kapaniçe tabir olunan firvei murabbaı lâbis oldukları ve başlarında hümâ tüylü murassa sorguç bulunduğu halde teşrif buyururlar idi. Padişaha mahsus olduğu yukarıda beyan olunan serire bu sırada inci ve ahcarı (kıymettar) ile müzeyyen ve murassa pûşideler vazolunurdu.

«Sadrâzam ve Şeyhülislâm ve vükelâ vesair ricali devlet de elbisei divaniyleriyle yani büyük üniformalariyle dahili huzuri hümâyun olurlar ve merasimi zemin busiyi ifa ederlerdi.

Elçilerin huzuru hümâyuna dahil oldukları esnada rikâbı hümâyun Ağaları elçilerin bâzularından tutarlar ve bu halde huzuri hümâyuna çıkarıp yer öptürürlerdi.

«(Hammer'in tarihinde) hikâye olunduğuna göre Rusya Çarı Aleksi Mihailoviç tarafından Dersaadete gelen ve 10 Şaban 1078 (M. 1667) de huzura kabul olunan sefir, esnayi duhulünde bu teşrifata riayet etmiyerek mugayiri usul vazıda bulunduğundan Silâhdari Hazreti Şehriyarî ensesinden tutup başını zemine kadar indirerek teşrifatı mukarrereyi ikmâl ettirmiştir.

«Elçilerin hakipâyi hümâyuna takdim eyledikleri hediyeler manzuri padişahî olmak üzere saray hademesi vasıtasiyle ikişer ikişer

oda dahilinde zatı şahanenin bulunduğu pencere pişgâhından imrar olunmak âdet idi.

«Üçüncü Sultan Murad, 1002 (M. 1593) senesinde İngiltere kraliçesi Elizabetin bir takım hedaya ile birinci defa olarak müahedei ticariye akdetmek üzere İstabula irsal eyledikleri Sir Edvard Barton namındaki sefiri burada huzurlarına kabul etmişlerdir (B. : Barton, Sir Edvard).

«(Yavuz Sultan Selim) 921 (M. 1515) senesi Recebinde, tarihlerde hikâye olunduğu üzere, İskender Paşa ve rüfekası hakkında tatbik olunan siyaseti bu odanın penceresinden seyreylemiştir».

ARZUHALCİLER — Arzuhal, vatandaşın durumunu devlet dairelerine bildirmek, oralardan bir şey istemek için yazdığı kâğıdın adıdır. Arzuhal yazarak geçinen insanlara da arzuhalcı denilir. Okuma yazma bilenlerin çok az olduğu eski devirlerde arzuhalcıların sayısı pek fazla, müşterisi çok bol, mesleği çok ehemmiyetli idi. İş bulmak ve çalışmak için İstanbula gelmiş taşralılar, taşrada bulunan akrabalarına veya tanıdıklarına mektup yazdırmak isteyen İstanbullular, silâh altına alınıp da İstanbula gelmiş askerler, sevgililerine name yazdırmak isteyen delikanlılar, hattâ kadınlar, arzuhalcıların bellibaşlı müşterileri idi.

Arzuhalcı, 1874
(Resim: C. Bisco)

Fakat on sekizinci asır içerisinde arzuhalcılığın asıl ehemmiyeti, o zamanlar arzuhal yazmanın ayrı bir meslek olabilecek kadar geniş ve güç bir takım kaidelere bağlı olmasından çıkmıştır. O zamanlar arzuhal hususî kâğıtlara yazılır, kâğıt evvelâ ortasından ve üst kısmından ikiye bükülür, bu çizgi üzerine besmelei şerife yerine geçmek üzere bir işaret konurdu. Kâğıt boy itibariyle de ikiye katlanarak evvelâ ikiye, sonra bir defa daha katlanarak dörde bükülür, bükük yerlerden üsttekine elkab denen, her makama, hattâ makam sahibinin rütbesine göre değişen ve yazılması mecburî olan tâbirler yazılırdı. Ondan sonra konuşmaya ve yazma dilinden tamamen ayrı bir dil olan ve resmî kitabet adıverilen üslûp ve kaidelere uygun olarak arzuhal yazılır, maksat anlatılır ve yine muayyen tâbirlerle bitirilirdi. Mâruz-ü çaker-i Kemineleridir ki diye başlar ve olbabda ve kâtibei ahvalda emr-ü ferman hazreti menlehül emrindir diye de bitirilirdi.

Eski zamanlarda arzuhalcilik teşkilâta tâbi bir meslekti. Arzuhalcilerin bir başı vardı, arzuhalci olmak isteyenler Arzuhalcıbaşıya başvururlar, divanı hümâyun çavuşları ocağı zabitlerinden Çavuşlar Emini ve kâtibiyle Arzuhalcıbaşıdan mürekkep bir heyet huzûrunda imtihan geçirdikten sonra namus ve dürüstlüğü hakkında yapılan araştırmalar da iyi netice verecek olursa vesikalarını alırlar ve işe başlarlardı. Hicrî 1187 (M. 1778) tarihli bir vesika o zamanın arzuhalcileri hakkında dikkate değer malûmat vermektedir:

Arzuhalci taifesi kadimdenberi Arzuhalcıbaşı, divanı hümayun çavuşları ocagı zâbitlerinden Çavuşlar Emini ve kâtibi neferatiyle müstakim arzuhal tahririne kadir hoşnüvis ve ehli ırz ve şer'i şerife ve kanunu münife ve kaidei mer'iyeye vakıf mücerre-bül-hal kimseler intihab ve Çavuşbaşı bunlar tarafından izinlerini havi tezkiresi ile istihdam olunagelmişken biraz müddettenberi bu nizama müracaat olunmayıp elyevm bilâ izin dükkân köşelerinde ve kahveci dükkânlarında bazan medrese ve cami avlularında şer'i şerife ve

Arzuhalcı Ali Efendinin mektup örnekleri defterinden bir yaprak: Bir Muhabbetname

memnuattan olan hususata vakıf olmayanlar kendi meramları üzere arzuhaller tahrir ve ehli ırzın bilâmucip ırzları hetk ve bilâ özrü şer'î on beş sene mürur eylemiş, atik nizam hudusuna ve müceddeden tesbiti defter olunmuş iradın ref'ine ve hane tenezzülü ve hasaratı mîrîye mucip ve kaidei tevcihe mugayir ahvalin zuhuruna bais olmalariyle fimabad arzuhalcıbaşı ve ocak zabitleri marifetiyle izni müş'ir yedlerinde tezkeresi olmayanlar arzuhal tahrir eylememek ve bilâ izin tahrire cesaret edenlerin haklarından gelinmek ve nizamı mezbur düstürül amel tutulmak üzere rüusu hümayunumda mezkûr olan şurutun infaz ve icrasına müracaat olunmak üzere Arzuhalcıbaşıya vesair iktiza edenlere müekked tenbihi ekid ve daima nezaret ve dikkat olunup bundan sonra eğer bu tenbihime münafi rikâbi hümâyunuma ve divanı âlişanıma hilâfı şer'i şerife ve mugayiri kanunu kadîm ve kaidei mîr'yeye muhalif arzuhaller tahrir ederlerse her kim olursa olsun emri şerifime ademi itaatine binaen eşed-di ukubat ile mücazat olunacakları muhakkak idüğü tefhim ve zecrolunarak şurutu mezburenin aleddevam infaz ve icrasına ve yolsuz arzuhallere zuhurunda tahrir edenlerin tard ve teb'idine kemali ihtimam ve dikkat ve edna iğmaz ve müsamahadan begayet hazer ve mücanebet oluna».

Geçen asrın sonlarına doğru arzuhalcıların en bol olarak bulundukları yerler şunlardı: O vakit Adliye Nezaretinin bulunduğu Ayasofya meydanında Seraskerpaşakapısının ve şimdi Askerî Tıbbiye Okulunun bulunduğu Maliye Nezareti kapısının önleri. Sultanahmed meydanı, tek bir kelime ile halkın girip çıktığı devlet dairelerinin kapıları; Yenicami, şimdi İş Bankası olan Büyük Postahane ve Tophane civarı da daha ziyade asker mektubu yazan arzuhalcilerle dolu idi.

Arzuhalciler arasında; tapu, mahkeme, vergi işlerinde veya pul hesaplarını iyi yapmakta şöhret kazanmış ve ihtisas yapmış simalara da rastgelinirdi. «Köşe» lâkabiyle tanınmış eski Rüsumat Nazırı Mehmed Raif Paşanın üvey babası Ali Efendi Büyükşehirde şöhret kazanan arzuhalcilerden idi. Kanuna aykırı müracaatleri reddeden, arzuhallerini hususî damgası bulunan kâğıtlara yazan bu Ali Efendinin yazdığı arzuhaller devlet dairelerinde iyi karşılanır, arzuhal sahibinin dileği kolaylıkla yerine getirilirdi (B. : Ali Efendi Arzuhalci).

Tanzimat devrinden sonra, devlet dairelerinde çalışmış, fakat herhangi bir sebep yüzünden mesleğinde ilerlemiyerek devlet kapısını bırakmış memurlar bilhassa arzuhalci olurlardı. 1908 Meşrutiyetinden sonra devlet dairelerinde yapılan tensikatta açıkta kalan memurlardan mühim bir kısmı bu işi kendisine meslek edinmişti.

Her hangi bir kötülük yüzünden devlet işinden çıkarılmış olanların da arzuhalci oldukları vaki idi.

Geçen asır sonu arzuhalcileri açık havada çalışırlardı. Arkalıksız, hasır bir iskemle üzerine oturur, önlerinde rahleleri veya kü-

çük bir masaları bulunurdu. Masanın üzerindeki çini hokka takımında biri siyah, öteki kırmızı mürekkeple dolu iki hokka, birkaç kamış kalem, kalem kesmek için keskin bir kalemtraş, kalemin ucunu üzerinde kesmek için bir makta, yazıyı kurutmak için kâğıt üzerine serpilen ve rıh adı verilen renkli ve ince kumun konduğu rıhdan mutlaka bulunurdu. Her arzuhalci müşterisini üzerine oturtmak için bir iki iskemleyi de beraberinde bulundurur veya yakın bir kahvehaneden kiralardı. Arzuhalci, kâğıdı dizinin üzerine koyarak yazardı.

Mareşal Moltke, Türkiye ve İstanbul hâtıralarında Galata Kılıçalipaşa Camii avlusundaki arzuhalcileri şöyle tasvir ediyor:

«Camiin lâtif methalinin avlusu kemerli güzel dükkânlarla müzeyyendir. Kemerlerden birisinin altında dizinde kâğıt, elinde kamış kalem olduğu halde bir arzuhalci oturmuştur. Sade feraceleri örtünmüş ayaklarında pabuç, yüzleri gözlerine kadar mestur kadınlar meramlarını arzuhalciye kemali tehalükle ve elleriyle bir çok işaretler yaparak anlatırlar. Arzuhalci sükûneti dem ile dâvayı mutazammın istidayı veya atebei ulyaya istirhamnameyi veyahut vuku irtihale dair bir mektup yazıp kâğıdını kemali itina ile katladıktan sonra bir zarf içine koyup kırmızı mum ile mühüliyerek gerek meserretli gerek felâketengiz bir haber için 20 para ücret alır. 1836» (Tasviri Efkâr gazetesi).

Asker mektubu veya name yazan arzuhalcilerin ezberlenmiş formülleri vardı. Müşterilerini diledikten sonra bu formüllerden birisine uydurarak yazarlardı. Bu formüller arasında bilhassa aşk mektuplarında ekseriyetle başlangıç olarak kullanılan «tende canım, gonca dehanim, kaşı kemanım, çeşmi giryanım, ahi pınhanım, raz-ı nihanim» gibi pek garip olanları da vardı.

Yeni harflerin kabulünden sonra arzuhalcilerin sayısı azaldı, bir kısmı dükkânlarda birleşerek işiarzuhalcilikten daha ziyade devlet dairelerinde iş takibine döktü. Bugün yalnız Yenicami arkası ile Mısırçarşısının önünde mektup veya arzuhal yazan birkaç seyyar arzuhalci kalmıştır. Bunlar da artık hokkayı ve kalemi bırakmış, masasının üzerine eski bir daktilo makinesi yerleştirmiştir.

Eskiden okuyup yazma bilmiyenler imza yerinde mühür kullandıkları için her arzuhacinin yanında bir de mühürcü bulunması âdeta âdet olmuştu. Bizzat arzuhalciler arasında mühür kazanlar da görülürdü.

Arzuhalci İstanbula gelen ecnebî seyyahın merak ve alâka ile takip ettiği bir insan olmuştur. Ecnebî seyyah kafileleri İstanbula geldikleri vakit arzuhalcilerin etrafında toplanırlar ve fotoğraf çekerlerdi İtalyan ressamı Biseo'nun ve İngiliz seyyahı Allom' un resimleri arasında da birer tane arzuhalci resmi vardır.

Kendileri arzuhalcilik yapmadıkları halde, çalıştıkları dairelerde münşi olarak tanınmış kâtipler arasında kâtip ve arzuhalcilere örnek olmak üzere mektup ve arzuhal müsveddeleri yazarlar ve bu müsveddeleri birer risale halinde toplıyanlar da vardı. Bu risalelerden örnek olarak seçtiğimiz bir tanesi şöyle bir mukaddime ile başlamaktadır:

«Evlâdınızı kâtiplik sanatı ile ulu eylemeğe sâyü ihtimam edin, zirâ kitabet cümle sanatların eşrefi ve gayet âlâsıdır. Evvelâ kâtip olanlara gerektir ki her kişinin meratibin bilüp mertebesine lâyık düa ve sena tahrir eyleye ve dahi harfleri sık ve satırları seyrekyaza tâkim hattı hub ve mergûb ola ve mektubun elfazı menusetûlistimal ve belâgat iştimal olmak kâtibin âdabı lâzımesindendir. Zira selâseti tâbir ve nezaketi kelâm muhassenati inşadandır ve dahi ahırında itmam eylediği mahalde tarih yaza mektubun rüknü âzamı ve şartı müekkedidir. Ve dahi üzerinde beduh ismini terkin eyliye veyahut (He ve Be aharflerinden mürekkep işareti) tahrir eyliye. Dektup mahalline vâsıl olur.»

Aşağıdaki örnekler de bu risaleden nakledilmiştir:

1 — Ezcümle mektup üç nevidir. Mektup irsal olunan kimse ya âlâ ya edna ya akran olur. Ednadan âlâya yazılan kâğıda ârize yahut arzuhal derler âlâdan ednaya yazılırsa nüvazişname ve misal derler. Akrandan akrana yazılırsa mektup ve muhabbetname derler. Her birinin tâbirleri başkadır. Meselâ ednadan âlâya yazılan mektubun tâbiri niyazmendane ve dilpezir ve mevkii hitab sıgai gaip ile keşidei silkü tahrir olunur. Âlâdan ednaya bunun aksi yazılır yani edatı tevkir ile sual ve cevap ve sıgai cemi ile tevcihi hitab olmaz. Zira bu mahalde sıgai cem münayı tâ-

zim ifade eder; akrandan akrana yazılan mektuplar da tensibül meratib âdabı tâzimi müştemil elfaz ve dilnüvazane kelimat ile meratibi âdab haddine riayet olunur.

2 — Ednadan âlâya mektup:

«Devletlû, inayetlû, vâlâ himmetlû sulnım ağayı celilüşşan hazretlerinin hâkipâyi devlet mekârim ihtivalarına sad hezar tâzim ve terkim ve kemali aciz ve iftikar ile ruyi ubudiyet mâlide kılınüp vecibei zimmeti bendegânem olan devamı ömrü devletleri daavatı behulûsüs samim eda ü tekrim kılındığı halalinde maruzu bendei müstedimleri budur ki.

3 — Âlâdan ednaya mektup:

«İzzetmendim muhabbetnamemiz budur ki tahriri varakadan çend ruz akdem bizim Ali kethüda bendeleri ile irsal olunan iki tulum asel ve bir tulum penayir ve bir kutu ruganı tere ve bir sepet yumurta ve iki sepet tavuk hediyei behiyeleriniz tarafımıza vâsıl ve makbule geçüp hazzı mefure hasıl olmuştur. Muazzez ve mükerrem olasız. Bundan böyle dahi bizi gönülden çıkarmayıp bu canibe bâdibar küşayi azimet eder kavayik ve sefain vukuunda varakai tahrir ve sıhhat haberinizi ifade eylemniz matlûbumuzdur.

4 — Akrandan akrana ve aziz yarana mektup:

«Saadetlû, müveddetlû, mezid marifetlû biraderi vâlâ kerim sultanım efendim cemilüşşiyem hazretlerinin nadiî lâtif ve diküşalarına merasimi mihri vedadi havi...

«Benim sultanım musili nemika bizim köftehor Ahmed yediyle tarafı saadete bir kutu rahatülhalkum ve bir boğça duhan ve yirmi beş adet lüle hediyei hakiranemiz irsal olunmuştur. Bâki hemişe goncei ikbal küşade bad»

5 — Oğlundan pederi azize mektup:

«Saadetlû, atufetlû, mekremetlû bâisi vücudum, sebebi rif.atim, pederi eazzü ekremim sultanım hazretlerinin hakipâyı muhteremelerine binihaye tâzim ve tekrim ve âdabı evlâdane ile ruyi çeşmim malide kılınıp evvelâ mübarek tab'ı lâtifiniz sual, saniyen desti şerifiniz bus ve hayır dualarınız rica ve niyaz olunur...

6 — Hanesi tarafına mektup:

«İsmetlû nezafetlû ehli beytim Habibe Hanım hazretlerinin huzuru neşat mevfurlarına ikram ve mezid ihtiram birle daavatı sâfiyatı müstecabe ithaf ve ihda ve istifsarı hali hâtırınız...

7 — Rikâbı Hümayuna arzuhal:

«Cenabı Hak ve Feyyazı Mutlak celle şanehu hazretleri şevketlû, mehabetlû, azametlû kerametlû Pâdişahı âlempenah Efendimiz Hazretlerinin mübarek vücudi hümâyunların hatâ ve hatarlardan masun ve mahfuz eyleyüp seriri saltanatı cihandarilerinde müebbed eyliye âmin Bi Hürmetihi Tâhâ vü Yâsin. Arzuhal kullarıdır ki...

8 — Sadrâzam huzurlarına vesair vüzeraya arzuhal:

«Devletlû, inayetlû, merhametlû efendim hazretleri sağ olsun arzuhal kullarıdır ki...

9 — Şeyhülislâm efendilere arzuhal:

«İnayetlû, şerafetlû, faziletlû, mezid merhametlû veliünniem efendim sultanım hazretlerinin hak ve sübhanehû tâalâ ömrü devletlerinin yevmen feyevmen efzun edip fıkara ve zuefa üzerlerine merhametleriyle müzdad eyliye âmin. Arzuhal kullarıdır ki...

10 — Muhabbetnamei lânazir:

«Şifaülkulub, likaülmahbub, gözüm yaşı ile yazıldı bu mektup. Nuş edüp aşkın hûn ile ciğer dolsun, aşifte gönül derd ile dahi beter olsun. Siz de buna şahid olun hercai dilber sevmiyeyim bir dahi tövbeler olsun. Ah efendim nâzeninim, izzette yektâ, saadette bîhemtâ, muhabbette lânazir, güzellikte bîkusur, canımdan azizim, şekerden lezizim efendim sultanım, hayli zamandır görüşüp konuşamadık, hasreti iştiyakınız hadden efzundur, kerem edüp hanei bîminnete teşrif buyurasız efendim sultanım hâmili name bizim Raşid yediyele hakipaye bir elmas yüzük fındık altuniyle yapılmış dest âvizi âşıkanemiz irsal olunmuştur. Makbulünüz olmak niyazımdır. Baki âfitabı hüsnü cemal günbegün ziyade bâd. Bende: Ahmed».

11 — Muhabbetnâme:

«Meleksîmâ cânım, lebi mercânım, ey rûyi mâhım, gülyüzlü şâhım, zülfi kemendim, servi bülendim, perî ruhsârım, şeker güftârım, şîveli yârim, def'i melâlim, mâli menâlim, fikri hayâlim, güli handânım, derde dermânım, tâze fidânım, tûti dillim, ince bellim, kara gözlüm, şirin sözlüm, güler yüzlüm, âfeti devranım, kaaşı kemânım......».

Bu sonuncu mühabbetnâmenin foto ko-

pisini bu notların yanında neşrediyoruz; sayfanın üst kısmına, yine muhabbet, aşkı alâka yolunda şu beyit yazılmıştır:

Varayım aşkınla ey dilber âleme destan olayım
Düşeyim dağlara Mecnun gibi uryan olayım.

İmlâsı çok bozuk olan bu el yazması risalenin üzerinde her ne kadar bir tarih yok ise de ilk sahifelerinden birinde «Ali» isminde bir arzuhalcinin mühürü ve mühürde Hicrî 1259 târihi vardır; bundan da bu risâlenin Abdülmecid devrinde yazıldığı tahmin olunabilir (B. : Ali Efendi, Arzuhalci).

Muzaffer Esen

ARZUMAN (Onnik) — Bir Ermeni matbaacısıdır. 1 Mart 1880 de İstanbul'da doğmuştur. 12 yaşında mürettiplik yapmağa başlamıştır. 1895 de Bulgaristan'a geçmiş ve iki yıl da orda bu işle meşgul olmuştur. Müteakiben İstanbul'a avdet ederek «Arevelk» gazetesinin matbaasına girmiştir. 1899 da bulgarca neşredilen «Vesti» gazetesinin matbaasında çalışmaya başlamıştır. 1900-1908 yıllarında Sakayan adlı bir şahısla müştereken bir matbaa işletmiştir. 1908 de Canik Aramyan'ın Agopyan Hanındaki yerinde hususî bir matbaa kurmuştur.

Kevork Pamukcuyan

ASADUR (Hırant) — Tanınmış bir Ermeni edip, tarihçi ve hukukçusudur. 1862 de Boğaziçinde Boyacıköyünde doğmuş, 1928 de Kınalıadada vefat etmiştir. Demircibaşı unvanı ile maruf Asadur yahut Astvadzadur Karakaşyanın veya Kevorkyanın (1818-1867) oğludur.

İlk tahsilini Hisardibindeki Mezburyan ve doğduğu semtin Ermeni mekteplerinde yapmıştır. 1871 - 1873 yıllarında da Robert - Kolej'de okumuştur. Bilâhare Arapkirli Mıkrdiç Tütelyan, Minas Çeraz ve Püzant Keçyan'dan hususî dersler almıştır. 1879 da Kilikya Cemiyetinin mümessillerinden biri olmuştur. 1881 de hukuk tahsili için Paris'e gitmiştir. 1884 de İstanbul'a dönmüştür. 1898 - 1908 yılları zarfında Getronakan Lisesinde hocalık etmiştir. 1900 - 1908 yılları esnasında da Patrikhane Tedrisat Heyetine âza olmuştur. 1908 de Feriköy'den Patrikhane umumî meclisine âza seçilmiştir.

1909 da Bahriye Ticaret Mahkemesi, 1911 de Ticaret Kanunu hazırlayan Komisyon, 1912 de Encümeni Adliye Komisyonu, 1914 de Devlet Şûrası, 1915 de ise Bahriye Haciz Temyiz Komisyonu âzalıklarına tâyin edilmiştir.

Bidayette tercüme ile yazı hayatına atılan H. Asadur'un ilk mühim eseri «İstanbul Ermenileri ve Patrikleri» adını taşımaktadır. 1901 yılı Yedikule Ermeni Hastahanesi salnamesinde neşredilen bu eser, 1461 - 1858 senelerini ihtiva etmekte olup, İstanbul Ermenileri tarihi için mühim bir kaynakdır. 1915 de, Bahriye Ticaret Mahkemesi âzalarından Halil Cemalettin Beyle birlikde kapitülâsyonlar hakkında neşrettiği hukukî mahiyetteki eseri ise zamanında çok takdir görmüştür. 1921 de intişar eden «Timasdverner» (Sîmâ gölgeleri) adlı kitabı da üçüncü mühim eseridir. Müteakiben Şark Tiyatrosu hakkında kıymetli bir etüd hazırlamıştır ki Yedikule Ermeni Hastahanesinin 1925 (s. 299 - 305), 1926 (s. 296 - 323) ve 1927 (s. 170 - 215) yılları salnamelerinde neşredilmiştir. Sekiz büyük sahifeden mürekkep otobiyografisi ise mezkûr salnâmenin 1929 nüshasında neşredilmiştir. Gayrı matbu kalan en mühim eseri ise «Filozofik Lûgat»ıdır ki birkaç sahifesi «Asdğapert» adlı mecmuada neşredilmiştir.

Kevork Pamukçuyan

ASADUR (Kumaşçı, Manifaturacı) — Kadıköy çarşısının namlı tüccarlarından; ilk ticarethanesini Pazaryolunda, 1880 - 1890 yılları arasında açtı; pek çok müşteri kazandı, günden güne işini büyüttü, aşırı derecede zengin olduğu da rivayet edilirdi.

Kadıköyü, Moda ve Erenköyüne kadar havalinin bütün kadınları, en şık, süslü, moda takib eden genç hanımlar alış veriş için İstanbula, Beyoğluna inmezler, Asadurun dükkânından çıkmazlar ve aradıklarının en âlâsının orada bulunduğunu tekrarlayıp dururlardı.

Asadur Varlık vergisi dolayısiyle Aşkaleye gidenlerden ve dönenlerdendir.

Sermed Muhtar Alus

ASADUR (Zabel, doğuşu Hancıyan) — Namlı bir Ermeni kadın şair ve edibidir. 1863 de Üsküdar'da doğmuş ve 19 Temmuz 1934 de Beyoğlunda vefat etmiştir.

1872 de semtinin Surp Haç Mektebinde tahsile başlamıştır. Ertesi yıl Yenimahalledeki Cemaran Okuluna girerek 1880 de mezun

olmuştur. 1879 da bir cemiyet kurmuştur. 1881 de avukat Karabet Donelyanla evlenmiştir. Birkaç yıl Anadolu'da kaldıktan sonra 1889 da İstanbul'a avdet etmiştir. 1896 dan itibaren 1930 yılına kadar Esayan ve Getronakan gibi birkaç mühim Ermeni mektebinde ermenice ve Ermeni Edebiyatı derslerinin kürsüsünü işgal etmiştir. 1901 de Hırant Asadurla ikinci bir izdivacı olmuştur (B.: Asadur, Hırant). 1933 de edebî faaliyetinin 50.ci yılı kutlanmıştır.

Edebî çevrelerde «Sibil» mahlâsiyle tanınan ve çok genç yaşta yazı hayatına atılan Zabel Asadur'un başlıca eserleri şunlardır: «Bir kızın kalbi» (ermenice bir roman, 1891), «Parıltılar» (erm. şiirler 1902), «Kadın ruhları» (erm. hikâyeler, 1926), zevci H. Asadurla birlikde hazırladığı ermenice Gramer ve «Tankaran» (Müze) adlı kıraat kitapları. Fransızca'dan tercümeleri meyanında bilhassa Anatole France'ın «Le Crime de Sylvestre Bonnard» adlı eserini zikredebiliriz. Ayrıca İstanbul Ermeni basınında neşredilmiş birçok manzum ve mensur yazıları vardır.

Kevork Pamukçuyan

ASADURYAN (Artin) — Matbaacı, kitabcı ve tâbi; 1853 de Kayseri'de doğmuştur. Genç yaşta İstanbul'a gelerek mürettiplik yapmıştır. 1890 da «Şirketi Mürettibiye»nin matbaasını satın alarak aynı isimle faaliyette bulunmuştur; 1894 de matbaasının ismi «A. Asaduryan ve Oğulları» şeklini almıştır.

Hüseyin Cahid Yalçın «Edebî Hâtıralar» ında Said Beyin Tarik gazetesine intisabından bahsederken (B.: Said Bey; Tarik Gazetesi) şu notları kaydediyor:

«Gazetenin idarehanesi Artin Asoduryanın Şirketi Mürettibiye Matbaasının üstünde idi. Sahibi imtiyazı da meşhur Filip Efendi idi (B.: Filip Efendi). Artin Asaduryan idare işlerine bakıyordu. Filip Efendinin teşrifatperestliği ona da sirayet etmişti. Ay başında ezilip büzülerek, mahviyetle yanımıza sokuldu. Bir zarf takdim etti, içinde aylık vardı».

Bibl.: K. Pamukcuyan, Not.

ÂSAF — Şark tarih ananesine göre Peygamber Süleymanın vezirinin adı Asaf ibni Berhiyâ'dır, kaynağı bu hatıra olarak «Asaf» ismi, İslâm âleminde padişahları vezirlerine, bu arada Osmanlı devletinde de sadrâzamlara unvan olmuş, nispet edâtları, ekleri ile «Zâti Asafî» ve «Zâti Âsâfâne» şekillerinde de kullanılmıştır, sadrâzam kapusuna, sarayına da «Bâbı Asafî» denilmiştir. Kanunî Sultan Süleymanın sadrâzamlarından Lûtfi Paşa, sadrâzamlık makamının iş ve vecibelerini, sadrâzamlık şânına lâyık halleri tespit yolunda yazdığı bir risaleye «Asafnâme» adını koymuştur. Lâle Devrinde Halicin ardında Alibey deresi üzerinde ve bu isimdeki köyün yanında sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşanın eğlence kasırları ve bahçeleri yapıldığından bu mamureye de «Asafâbâd» ismi verilmişti. Divanlarda sadrâzamlar şanında yazılmış kasidelerde ve tarihlerde bu isim-i unvana sık sık rastlanır. Meselâ Nedîm, Nevşehirli İbrahim Paşayı medih yolunda yazdığı pek meşhur bir kasidesinde:

Bu şehri Stanbul ki bî mislü bâhâ'dır
Bir rengine yekpâre Acem Mülkü fedâdır
Bir gevheri yekpâre iki bahr arasında
Hurşîdi cihantâb ile tartılsa sezâdır

Diyerek İstanbulun haşmetli bir tasviri ile başlar ve bu meşhur kasidesini şöylece bitirir:

Ezcümle Nedîmâ kulun ey Âsafı zîşan
Mustağraki lütfü keremü cûdü atâdır...

ÂSAF (Bülbül) — Yarım asırlık yakın geçmişin, sesinin harikulâde güzeliği ile meşhur bir siması; Mektebi Harbiyeden yetişmedir. Yüzbaşılık rütbesine kadar çıktı. Erken tekaüt olarak askerlik mesleğinden ayrıldı. Gayet yakışıklıydı. Sesi güzel ve emsalsizdi. Bundan ötürü Bülbül lâkabını almıştır, eş, dost meclislerinde, hususî fasıllarda saz takımına karışır, gazeller, şarkılar söylerdi, çok gezici tozucu idi de. Hoppa Hanımlardan pek çok vurgunları vardı.

«Gasson» dan birçok tercümeler yapıp kitap halinde neşreden Mübahat merhumun ağabeyisidir.

Sermed Muhtar Alus

ÂSAF (İmamın) — Geçen asır sonlarında yaşamış aşk kurbanı felâketzede bir gençtir; Hekimoğlu taraflarında oturan ve o semtin mescitlerinden birinde imamlık eden fakir bir zatın oğlu idi. Gayet zeki, yakışıklı, güzel bir genç idi. İdadî talebesi iken tecennün eylemişti. Sırtında bir gecelik entarisi, kış ise üstünde bir hırka, başında gecelik tak-

kesi, yalın ayak, yahud çıplak ayağına takunya geçirip elinde bir ibrikle: «Cenâze yıkamağa gidiyorum!.. Huriye Hanımı yıkamağa gidiyorum!» diye sokaklarda dolaşmağa başlamıştı. Yanık bir sesle, fakat tenhâda gazel okurdu; bir dinliyen olduğunu görür veya sezer ise susar, fazla israr edilirse, hüngür hüngür ağlamağa başlar, yine söylemezdi. Semtte rivâyet edildiğine göre bir paşa kızına çşık olmuş, kız da Âsafa gönül vermiş, ve paşa babasına keyfiyeti açmış, «Ölü yıkayıcının oğ luna kız veremem» cevabı ile karşılaşmış; bir akşam da oğlanı konak civarında dolaşırken görmüşler, uşaklara çevirtip civardaki bostanlardan birine götürmüşler, ve bayıltıncıya kadar dayak atmışlar, öylesine ki, biçâre genç aklını oynatmış, devrin inancına okuyuculara götürülmüş, şifa bulmamış, kimseye zararı dokunmıyan bir mecnun olarak sokaklara düşmüştü. Ailesi boyundan birçok kız bu güzel delikanlı ile teşriki hayata razı olmuşlarsa da, Fuzûlînin mecnunu misâli hiçbirine iltifat eylememiş, bir yıl kadar sonra da ortalıkta görünmez olmuştur. İntihar ettiği kuvvetle tahmin olunabilir.

Bibl.: **Muradpaşalı Ali Usta, yakın akrabası, Not.**

ÂSAF (Karacaahmedli) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Çsküdarın ayaktakımı arasından sivrilmiş kabadayılardan ve ayarsız takımından bir külhanbeyidir.

Bibl.: Vâsıf Hoca, Not.

ÂSAFÂBÂD — Lâle devrinde, Sadrâzam Nevşehirli Damad İbrahim Paşanın Beşiktaştaki yalısı ile bahçelerine verilmiş olan isimdir.

Nedim meşhur bir şarkısında bu namlı kâşaneden:

Gâhi feyzâbâde doğru azmidüb eyle safâ
Âsafâbâde gelüb gâhi salın ey mehlikaa
Gel hele gör sahni Sâdâbâde hiç olmaz behâ
İyddir çık nâz ile seyrâne kurban olduğum

diye bahsediyor.

Küçükçelebizade İsmail Asım Efendi de, tarihinde Hicrî 1136 (M. 1724) senesi vak'aları arasında, Üçüncü Ahmedin Âsafâbâda bir çırağan eğlencesine gidişini şöyle tasvir ediyor:

«Mihri müniri evci saadet ve hurşidi cihangiri sipihri hilâfet cenâbı şevketmeâbları saadet ve ikbal ile bir burcdan burci âhare tahvil yâni mâhi şa'banın dördüncü çeharişembe günü Eyyubda Vâlide Sultan yalısında ikameti dâiyei temaşâyi lâlezar ile Beşiktaşda vâki sahilsarayı âsafiye tebdil buyrulup rûzan-ü şeban gayet neşat ve inbisat ile imrari zeman ve şâmü seher perdahtei desti kudretikayyûmi olan envai lâlei rengârengi rûminin seyrü temaşâsına izhari meyelan buyurduklarından sonra mâhi mezburun yirmi üçüncü yekşembe (pazar) gecesi çırâgan seyrine rağbet ve sadri âşaf makam ve müftii enâm ve vâzerai ızâm ve Anadolu sadaretinden maazul Feyzullah Efendi ve Defterdar Elhac İbrahim Efendi ve Reisül küttab Mehmet Efendi ve Defteremini Hacı Mustafa Efendiyi seyri çırâğana da'vet buyurdular».

1730 (H. 1143) ihtilâlinde, Âsafâbâdın tahrip edilen mâmureler arasında bulunduğu muhakkaktır.

ÂSAF AĞA — On yedinci asrın birinci yarısında yaşamış namlı vezirlerden Tayyar Mehmed Paşanın ağalarındandır; kendi adına nispetle anılan «Âsafî Zurna» yı icat etmiştir. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibil.: Evliya Çelebi, Seyahatname, I.

ÂSAF BEY — Piyade Miralayı, Matematik bilgini, Mühendis; Serez Liva kumandanı iken ölen Hakkı Paşanın büyük oğludur; (H. 1291) 1874 te Mektebi Harbiyeden çıktı. Şehremaneti Mühendishanesinde muallimlik etmiş, sonra oraya memur olmuştu. Bir ara «Mecamii Fünun» isimli mecmua çıkarmış, «Usulü defteri» ve «Hazinetül aile» adlı iki de eser neşretmiştir.

Gayet zeki, natıkası mükemmel bir zattı. Genç yaşta öldü. «Vatan» gazetesi binasının eski sahibi, Maliye Nezareti Düyunu Umumiye muhasebecisi Mesud Beyin damadıdır. Genç yaşta ölen şair Tahsin Nahid merhum ile konsoloslardan Bay Neşetin babası, Hariciye Vekâleti teşrifatçısı iken vefat eden edip ve muharrir Safveti Ziyanın kaynatası ve şair Necdet Rüşdü Efendinin amcasıdır.

Sermed Muhtar Alus

ÂSAF DERVİŞ PAŞA (Prof. Dr.) — Türk tababeti tarihinin mühim simalarından; 1868 de İstanbulda doğdu; Derviş Paşanın oğludur; 1893 de Askerî Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesi ile

mezun olmuş, ayni mektepte muallim muavinliği ile İstanbulda kalmış, sonra Berline gitmiş, beş sene doğum ve kadın hastalıkları üzerinde çalışmış, bir mütehassıs olarak döndüğü İstanbulda hazâkati ile kısa bir zaman içinde büyük şöhretlerden biri olmuştur. Gülhane hastahanesinde, Tıp Fakültesinde uzun müddet çalışmış, pek çok talebe yetiştirmiştir. Bir ömür boyu müşahedelerinin mahsulü kadın hastalıkları üzerine yazdığı muazzam ve mühim bir eserinin neşri yarım kalmıştır; 1928 de ölmüştür.

Âsaf Derviş Paşa
(Resim: Nezih)

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

ASAFÎ ZURNA — Evliya Çelebi, on yedinci asır ortalarında Dördüncü Sultan Murad zamanında İstanbulda yapılan büyük Ordu - Esnaf alayını tasvir ederken sazendelere ayırdığı sahifelerde kaba zurna, cura zurna, Asafî zurna, Arabî zurna, Acemî zurna ve Şehabî zurna adı ile altı çeşit zurnadan bahseder. Bunların arasında Asafî zurnayı devrin namlı vezirlerinden Tayyar Mehmed Paşanın ağalarından Asaf Ağanın icat ettiğini söyler. Eveliya kaydına o devirde İstanbulda Asafî zurna çalan 80 neferdir. Bu sazın cümlenin bildiği kaba zurnadan farkının ne olduğu meçhulümüzdür.

Bibil. : Evliya Çelebi, Seyahatname, I.

ASÂKİRİ MANSÛREİ MUHAMMEDİYE — İkinci Sultan Mahmud tarafından 1826 yılında Yeniçeri asker ocağının Vak'ai Hayriye denilen kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılması üzerine kurulan Osmanlı İmparatorluğunun yeni ordusunun adıdır (B. : Yeniçeri; Vak'ai Hayriye). Bu yeni ordunun ilk teşkilâtı İstanbul şehrinde kurulmuş, ilk talimleri de İstanbul toprakları üzerinde yapılmıştır.

Asakiri mansurei Muhammediye kumandanına «Serasker» unvanı verilmiş, o tarihte Kocaeli ve Bursa valiliği ile Boğaz muhafizi bulunan Ağa Hüseyin Paşa Asakiri mansurei Muhammediye seraskeri tayin edilmiştir (B.: Hüseyin Paşa, Ağa). Seraskerlik makamı için Süleymaniyedeki Ağakapusu sarayı (Yeniçeri Kumandanlık Sarayı) tahsis edilmiş, fakat bir kaç ay sonra Ağakapusu Meşihat Dâiresi olmuş, Bayazıddaki Eski Saray (zamanımızda Üniversite merkez binasının bulunduğu yer) de seraskerlik dairesi yapılmıştır (B. : Ağakapusu; Eski Saray). Bir müddet sonra da Eski Saray yıktırılmış, Seraskerlik Dairesi temelinden yeni olarak İnşa edilmiştir.

1826 da, yalnız İstanbulda kurulan Asakiri mansurei Muhammediyenin ilk merkez - çekirdek kadrosu zabit ve nefer 12.000 kişi olarak tespit edilmiştir.

Bu 12.000 kişi birer binbaşı kumandasında «Tertip» adı ile sekiz birliğe ayrılmış, her tertip de «Sağ kol» ve «sol kol» diye ikiye bölünmüş, başlarına da «Sağ kol ağası» ve «Sol Kol Ağası» unvanı ile birer zabit tayin edilmiştir. Kollarda 100 neferlik altı «Saf» a ayrılmıştır, her saf bir yüzbaşının emrine verilmiştir.

100 neferlik bir Safta da her on nefer bir onbaşının kumanda ve nezaretine verilmiştir.

Nefer kaydi için kabul edilen yaş haddi 15 ile 30 arasıdır; pek dinç olmak şartiyle 30 - 40 yaş arasında bulunanlardan nefer yazılmıştır. Ayrıca işsiz güruhu, soyu belirsizler, serseriler, dellâklık, berberlik, hammallık gibi süflî hizmetler addedilen işlerde çalışmış olanlar ve mühtediler nefer yazılmamış, orduya alınmamıştır. Nefer yazılanlar için orduda 12 sene hizmet mecburiyeti konmuştur. Neferlere ve zabitlere gündelik hesabı ile dışarıdaki akranlarının vasatî kazanç ve geçim seviyesinde maaş bağlanmıştır.

Bu yeni ordunun «Tertip» denilen ve biri 1500 kişiden mürekkep sekiz birliğinin her birinde bir binbaşı ve iki kolağası ve altı yüzbaşıdan gayri topçubaşı, arabacıbaşı, cephanecibaşı, mehterbaşı, imam, hekim ve cerrah mecmûu 27 kişilik bir zabit kadrosu bulunmuştur.

Sekiz tertipten altısı ikişer ikişer şehir dışında üç kışlaya, Davudpaşa, Rami ve Üsküdar kışlalarına yerleştirilmişlerdir. İki tertip de şehir içinde İstanbulun asayiş ve in-

zibatına memur edilerek Seraskerlikkapısı ile «Karakolhane» adı verilen eski yeniçeri kolluklarına yerleştirilmişlerdir. Bu şehir içi muhafızlık hizmeti de daimî olmayıp birer ay müddetle tertipler arasında münavebe usulü ile yapılmıştır; hizmetini dolduran tertip, gitmiş, yerine başka tertip getirilmiştir.

Neferlerin, zabitler tarafından hususî hizmetlerinde kullanılmaları şiddetle yasak edilmiş, ve neferleri, sıla izinleri müstesna, seraskerlik, karakollar ve kışlalardan gayri yerlerde yatmaları keza şiddetle yasak olmuştur.

Zâbitlere ücretleri keselerinden verilmek üzere kışlalarda uşak kullanmalarına izin verilmiştir; zâbit uşaklarına da nefer üniforması giydirilmiş, silâhlı neferden ayırd edilmeleri için de kollarına birer uşaklık alâmeti, nişanı konmuştur.

1828 de Asakiri Mansurei Muhammediye teşkilâtında evvelâ bir isim değişikliği yapılmıştır: Tertip yerine «alay», kol yerine «tabur», saf yerine de «bölük» isimleri kabul edilmiştir.

Bir alay 500 kişilik üç tabura ayrılmış, taburlar da yüzer kişilik bölüklere taksim

Ayrıca iki alay da bir «Livâ» olarak kabul edilmiştir.

Bu suretle İstanbuldaki üç büyük kışlanın her birinde bir Livâ yerleşmiştir. İki livâ da şehrin asayiş ve inzibatına memur olmuştur.

Livânın kumandası bir Mirlivaya (Paşaya) verilmiştir. Alayların başlarına birer Miralay tayin edilmiştir; Miralayın yanına bir Kaymakam (Miralay vekili, yardımcısı), bir Sancakdar, bir alay imamı ve bir alay emini verilmiştir.

Taburlar birer binbaşının kumandası altına konmuştur; onun yanına da iki kolağası, bir tabur kâtibi verilmiştir.

Bölükler yüzbaşıların kumandasına verilmiştir; yüzbaşının yardımcısı olarak da bir baş çavuş, dört çavuş ve bir bölük emini olmuştur.

İkinci Sultan Mahmud 1828 - 1829 Rus Harbinde sarayı terkederek bir yıl Rami kışlasında yeni kurduğu ordunun iki Livâsının başında oturdu, her gün, en şiddetli yağmurlar altında dahi askerle beraber talime çıktı. maiyetinde bulunanlardan Hekimbaşı Abdülhak Molla Padişahın bu bir yıllık kışla hayatı için bir vekayinâme - Tarihçe kaleme alarak adını «Tarihi Livâ» koydu. (B. : Mahmud II.).

Giderek Asakiri Mansurei Muhammediye Teşkilâtı Anadolu ve Rumeli eyaletlerine de yayılarak ordu kadrosu 12.000 kişiden 120.000 kişiye çıkarıldı.

15 - 18 yaş arasındaki tüysüz neferler ayrı bölüklerde toplandı ve adına «Sibyan bölükleri» denildi; bu çocuk neferlere okur yazar zâbitler ve bölük imamları tarafından okuma yazma ve din âdâbı öğretildi.

O tarihte memlekette zâbit yetiştirmek üzere Üçüncü Sultan Selim zamanında kurulmuş «Mühendishânei Berrîi Hümâyun» adındaki Askerî Mektepten başka mektep yoktu; Rusya harbi gailesi kalkınca 1834 de Asakiri mansurei Muhammediyeye zâbit yetiştirmek üzere «Mektebi Harbiye» açıldı (B.: Harbiye Mektebi). Rical ve zengin çocukları ilk ağızda askerliğe rağbet göstermediğinden mektebe soyu sopu temiz ve ahlâkı mazbut fakir ailelerin oğullariyle sibyan bölüklerindeki neferlerden müstaid zeki çocuklar seçilerek alındı; oların içinden de kafaca en parlak olanları Viyana, Paris ve Berlin gibi Avrupanın büyük merkezlerine tahsile gönderildi.

Yine 1834 yılında eski Kumbaracı ve Topçu ocakları Kaldırılarak Tophane Müşirliği ile Asâkiri Mansurei Muhammediye topçu alayları kuruldu.

Yine o yıllarda süvari alayları kuruldu, süvariler için Boğaziçinde Çengelköyünde yeni ve büyük bir kışla, «Kuleli kışlası» yapıldı (B. : Kuleli Askerî İdâdisi, Lisesi).

Eski Mehterhâneler kaldırıldı, Avrupadan getirtilen muzika muallimlerinin nezaretinde alay bandoları tesis edildi ve bu bandolara adam yetiştirmek için bir muzika mektebi açıldı. Asâkiri Mansurei Muhammediyenin bu gelişmesinde, 1833 de üç arkadaşı ile beraber yeni Osmanlı ordusunun ıslahı için celbedilmiş olan Prusyalı Molke'nin büyük hizmeti olmuştur, ki bu asker ileride, 1870 - 1871 de Prusyadan bir Almanya İmparatorluğu çıkaracak olanlardan Mareşal Moltke olacaktır.

Moltke'nin verdiği bir lâyiha tatbik edilerek 1836 da merkezleri Bursa,, Aydın, Ankara, Konya,. Erzurum ve Edirnede bulunan

«Redifi Mansûre» adı ile seferî bir yedek ordu kadrosu yapıldı, silâh altından terhis edilen efrad ile tekaüde sevkedilen zâbitan redif kadroya nakledildiler. Silâh altındaki ordunun adı da o tarihten itibaren Asâkiri Mansurei Muhemmediye yerine «Asâkiri nizâmiye» oldu.

Yeni ordunun paşaları için de Mirlivânın üstünde Ferik ve Müşir unvaniyle iki rütbe kabul edildi. Müşir unvanı zamanımızın Maraşelliğidir.

On dokuzuncu asrı hemen baştan sona yaşamış, tarih, cemiyet ilmi ve folklor bakımlarından pek kıymetli ve zengin hâtıra kaleme almış Aşçı Dede İbrahim Bey Asâkiri Mansûrei Muhammediyenin kuruluş devri üzerine şu şayanı dikkat satırları yazmıştır:

«Cenabı Hakkın bu âsî kulu Mehmed Ali Oğlu İbrahim Halil, Hicretin 1244 yılında (Milâdi 1828) İstanbulda Kandilli Karyesinde dünyaya gelmişim. Pederim Asâkiri Nizâmiyei şâhane başçavuşu olup Şumnuda Rusya muharebesinde olmakla mektupla müjde vermişler.

«Pederim de zaten yeniçeri olup yeniçeri vak'asında her nasılsa Kandilli Ahalisini muhafaza ederek ele vermemiş. Yeni nizâm kurulunca korkusundan gidip asker yazılmıştır. Ol vakit daha kâfi miktarda tüfek mevcut olmadığından, bunlar halktan fark ve temyiz olunmak için bellerine beyaz birer çevre bağlayıp ellerinde birer sopa olduğu halde çarşılarda gezerlermiş...».

Bu bir kaç satır o devrin son derecede şayanı vekayi ile dolu olduğunu göstermektedir; fakat ne kadar yazıktır bizi bu yolda tenvir edecek kaynaklardan mahrumuz; yaşadıklarını, gördüklerini, duyduklarını Aşçı Dede'den başka kalem diline vermiş tek adam çıkmamıştır (B.: Aşçıdedenin Hâtıraları).

ASÂKİRİ MANSÛREİ MUHAMMEDİYEDE TOPÇU NEFERİ KIZ ASKER VAK' ASI — 1828 yılı birinci kânununun yedinci pazartesi günü Râmi Kışlasında bulunan İkinci Sultan Mahmudun huzuruna Asakiri Mansûrei Muhammediyenin topçu neferi üniforması ile vücut yapısı gayet yakışıklı ve yüzü harikulâde dilber tüysüz bir genç çıkardılar; Hünkâr yaveri:

— Padişahım, bu neferin bir garip mâcerası vardır, efendimiz bizzat istintak buyursunlar diye Serasker Paşa tarafından gönderilmiştir.. dedi.

Delikanlı Padişahın huzurunda gayet serbest, hattâ biraz lâübalice duruyordu; bakışlarında da bir delişmenlik, haşarılık vardı. Sultan Mahmud ise o tarihte genç, son derecede asabî, gazaba geldiği zaman ise amansız olurdu. Yeniçeri ocağını kanlı bir şehir muharebesi ile yeni kaldırmış, uygunsuzluk yolunda en küçük bir suçu affetmeyip kelleleri uçurttuğu devirdi. Neferin bu pervasızlığı garibine gitti:

— Anlat bakalım seni buraya niçin gönderdiler? diye sordu.

Nefer:

— Padişahım!.. Ben erkek değil kadınım!..

Diye başlıyarak macerasını anlattı:

«... Aslım gürcüdür. İki yaşında iken esirciler beni İstanbula getirdiler, şimdi Cerrahpaşada çalışan Cerrah İsmail Ağa beni satın aldı, on üç senedir onun yanındayım, yaşım onbeş oldu. Bu adam onüç senedenberi benim saçlarımı oğlan çocuğu gibi traş ettirir ve beni oğlan çocuğu kılık ve kıyafetinde gezdirir; validesi dahi benim kız olduğumu bilmez. Bütün cerrahların cerrahlık fennini yeniden tahsil mecburiyeti konulup Tophânede cerrahlar için dershane açıldığı zaman İsmail Ağa da oraya devama başladı Beni de beraber götürdü, ben dahi cerrahlık fenni tahsil ettim. Bir gün bu İsmail Ağaya:

— Ağa, artık memelerim büyümeğe başladı, benim cariye olduğumu belli et!.. Yahut beni başka bir kapıya sat!.. dedim.

«Razı olmadı, döğdü. Sırrımı fâş edersem beni öldüreceğini söyliyerek tehdit etti. Arkamda gördüğünüz bu asker abası İsmail Ağanın küçük kardeşi topçu neferi Salimin esvabıdır; bunları giydim, evden kaçtım, mademki erkek kıyafetinde dolaşırım, bari gideyim Asakiri Mansûreye yazılayım dedim. Bir gece Serasker kapusunda dördüncü bölük onbaşısının odasında misafir oldum. Ertesi gün de hassa süvari bölüğü borazan neferi olan on beş yaşında güzel bir çocukla tanıştım. Onunla daha yakın arkadaş olmak için ben de oraya müracaat ettim. Bu borazan neferi Ayvansarayda oturumurmuş:

— Sen beni Ayvansarayda filân kahvede bekle, bu gece bende misafir ol!.. dedi.

«Ayvansarayda tarif ettiği kahveye gittim. Bekledim, oğlan gelmedi. Kahvede bir gemi kaptanı ile tanıştım, bana:

— Ne bekliyorsun delikanlı?.. diye sordu.

— Arkadaşımı bekliyorum, söz verdi, beni bu gece evine götürecekti, beraber yatacaktık, gelmedi!.. dedim.

«Kaptan:

— Oğlum, kaşın gözün yerinde bir garip çocuksun, başına türlü kaza gelir, ben de bekârım, odam müsaittir, mademki arkadaşın gelmedi, haydi gel, bu gece benim odamda misafir ol!.. dedi. Kaptanın dâvetini kabul edip gittim. İşret ettik, yemek yedik, yatacağımız zaman oğlan olmayıp kadın olduğumu söyledim...».

Topçu neferi kıyafetinde onbeş yaşındaki kadının macerası hakikaten pek garipti, Padişah dayanamadı:

— Kaptanın koynunda mı yattın?.. diye sordu.

— Nefer, koynunda yattım Padişahım!.. dedi ve anlattı:

«Kaptan önce:

— Ben seni oğlansın diye getirdim idi!..

Diyerek tereddüt etti. Ama gidecek yerim olmadığı için soyunmağa başladım, ses çıkarmadı. İki gün iki gece kaptanın odasında kaldım. Kaptan bana alâka etti:

— Seraskerkapusuna gidelim, Serasker Paşa Hazretlerine keyfiyeti anlatalım, seni bana helâlından versin, benim karım ol!. dedi.

«Onu da kabul ettim. Beraberce Serasker Paşaya gittik, macerayı naklettim, O da beni buraya gönderdi Padişahım!..».

Sultan Mahmud topçu neferini dikkatle süzdü, müsahiplerinden birine:

— Bu delikanlı hakikaten kız ise vekayii nâdiredendir, bunu Hekimbaşı Abdülhak Mollaya götürün, beş on gün Hekimbaşının konağında kalsın, mesele de esasından tahkik olunsun!.. dedi.

Kadın olduğunu iddia eden topçu neferi Hekimbaşının konağında soyuldu, ve hakikaten kadın çıktı. Bunun üzerine Abdülhak Molla cerrah İsmail Ağayı çağırttı, İsmail Ağa bu dâvanın sebebini öğrenince:

— Aman efendim, Cerrahbaşıdan izin aldım, İstanbul kazan ben kepçe, on gündür bu fâhişeyi arardım!..

Dedi ve şöylece nakletti:

«Bu öyle gürcü, çerkes câriye falan değildir. Darıca köyünden Halil Ağanın kızıdır, adı da Eminedir, biraderim Mustafanın nikâhlı karısıdır. Mustafa, Onun güçlü topçu neferi Salim ve valide beraber otururuz. Emine kızgınca çıktı, zabtı kabil olmadı. Kapıya kim gelirse, ekmekçi çırağı, kasabın çırağı, saka ile konuşur, hem dahi kafes ardından içeri çekip alamayız, işte bir gün de Salimin esvaplarını giyerek evden firar etti, aramadık yer bırakmadık, meğer kahpe neler yapmış!..».

Darıceli Emine Cerrah İsmail Ağanın bu ifadesine itiraz etmedi:

«İfadesi doğrudur amma, benimki de doğrudur, ben gürcüyüm, Darıcalı Halil Ağa da esircidir ve beni bu Cerrah İsmaile satmıştır; ben Mustafanın karısıyım amma sûretâ karısıyım, bu Cerrah İsmail ise bekârdır ve mahbupperesttir, eve şap emret gençler ve genç genç neferler getirir, biraderi olan kocam Mustafa evden çıkıp gittikte bana diğer kardeşi nefer Salimin esvaplarını giydirip validesine karşı:

— Bir asker misafirim geldi!..

Diyerek odasına kapar ve hilâf şer'i şeriş şeyler yapar, bu ihanet canıma yetti, bir gün yine Salimin esvaplarını giydirince:

— Ağa sen odaya git, ben dehi gelirim!

Dedim, o odasına gidip bana intizarda iken, fırsat bildim, hemen ayaklarıma çizme çekip canımı sokağa attım ve kendimi Çerrah İsmailin pençei zulmundan kurtardım. Ondan sonra başımdan anlattığım Maceralar geçti»..

Genç kadının bu ifadesi üzerine Hekimbaşı Abdülhak Molla meselenin kendi tahkik salâhiyetinin dışına çıktığını gördü; zabt edilen ifadeleri Padişaha arzetti. Sultan Mahmud gazaba geldi, Çerrah İsmail Ağa ile Eminenin tevkifini ve bu çirkin ve çetrefil meselenin Seraskerlik kapusunda yeniden tahkikini ferman etti.

Kız asker Darıcalı Emine meselesi iki gün içinde İstanbul halkının diline düştü. Meselenin Seraskerlik Kapusunda ne renk alacağı merak ile beklendi.

Mevkuf olarak sorguya çekilen Cerrah İsmail Ağa:

— Kahpenin hakkımdaki sözleri isnaddır, bühtandır, ben ırzehli mazbut adamım, ahvalim mahallemiz halkından ve Tophaneden tahkik olunsun!.. dedi.

Mahallesi halkı Çerrah İsmail Ağa hakkında hüsnü şehadette bulundu, «evine gençler, genç neferler getirdiğini ne gördük, ne de işittik» dediler.

İlk şayanı dikkat ifadeyi ihtiyar bir kadın verdi:

— Emine, gayet mahcuptur, ağzı var, dili yoktur, böyle nefer kıyafetinde çarşı, pazar ve kışlada, kahvehânede nasıl gezip dolaşmıştır, hayret ederim.. Acemi tazeyi merdiven altlarına ve izbeye koyar, üstüne kilit vurur kaparlardı, zahir korku ve dayak ile cinnet getirmiş olacak!.. dedi.

Darcadan Eminenin babası Halil Ağa getirildi, o da:

— Ben esirci falan değilim, Emine benim sulbî kızımdır, bütün Darıcalı şahittir!.. dedi.

Genç kadın babası ile yüzleştirildi, Emine de:

— Beni o kadar gençler istedi, fakir oldukları için her birine bir kulp takıp vermedin cerrah İsmail Ağanın elli altununa tamah ettin, beni sattın, elbette ki esircisin! Babam olsaydın bir kerecik İstanbula gelir, ahvalim nicedir, arar, sorardın!.. dedi.

Adamcağız:

— Gözlerini, bakışını beğenmedim, evlâdım aklını oynatmış!..

Diye ağlamağa başladı.

Eminenin kocası Mustafa da bu durum karşısında özrünü itiraf etti. Abdülhak Molla da Padişahın emriyle dâvayı takip ediyordu. Genç kadının korku ve dayak ile aklını oynattığı anlaşıldı. Cerrah İsmail Ağa serbest bırakıldı, Darıcalı Emine de Haseki timarhanesine gönderildi. Fakat meselenin dedi kodusu devam etti:

— Timarhâneye bir sene taburda askerlik yapmış bir kız koymuşlar..

— Kışlada çocuk bile doğurmuş..

— Yok öyle değil, süvarilere muallim imiş, frenk kızıymış...

— Dünya ilmini yutmuş bir kız imiş...

Dediler. İstanbul kadınları türlü türlü hediyeler alarak kâfileler halinde timarhaneye kız askeri görmeğe gittiler: Her gün tepsiler, sepetlerle yemekler, yemişler taşındı. Timarhâne gardiyanlarına devlet kuşu kondu; Emineyi göstermek için ziyaretçilerden her gün avuçlar dolusu para aldılar. Nihayet hükûmet timarhane ziyaretlerini yasak etmeğe mecbur kaldı. **Ahmed Bülend**

Bibl. : Abdülhak Molla, Tarihi Livâ; R.E Koçu, Tophanede nefer, güzellikte peripeyker, kız asker Dariceli Emine (Târihden Hikâyeler).

Asâlı Molla
(Resim: H. Çizer)

ASALI MOLLA — İkinci Abdülhamid devri sonlarının namlı muhabbet dellâllarından; Sermed Muhtar Alus İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda şunları yazıyor:

«Daima elinde upuzun bir âsa ile caddelerde dolaştığı için bu ad verilmiş. Şekil ve şemaili kelli felli bir Molla Efendi: Koskoca sarık, gür sakal, sırtında kabuk gibi softan cübbe. İstanbulun her semtinde, bilhassa Fatih taraflarında ona rastlanır. İçyüzünü bilmiyenler seğirtip elini öperler, hayır duasını almak isterler.

Halbuki gizli kapaklı alış verişte bulunan ev tavukları hep onun elinin altında.. O zamanki zendostların dil peresengi «Müşkülünüz olursa Âsalı Mollaya başvurun» idi; Onikilerin adamıydı. Zanpara Paşaların, Beyefendilerin konaklarına sık sık devam eder, ikram, izzet görürdü. Âsalı Mollanın en fazla iş gördüğü devir 1875 - 1880 yılları arasındadır».

Sermed Muhtar, «Oniki-

ler» adındaki romanında, bu Âsalı Mollayı mevzuun bir entrika kumkuması olarak kullanmıştır.

ASAR (Sivaslı) — On yedinci asırda yaşamış ünlü bir Ermeni hekimidir. 1625 sıralarında bir müddel İstanbul'da yaşamıştır.

Kevork Pamukçuyan

ÂSARÎ — Evliya Çelebinin kaydına göre on altıncı asır sonlarında yaşamış bir nakkaş, ressamdır. Büyük seyyah, Yenikapı mevlevihanesinden bahsederken — ki yapı tarihi 1006, Milâdî 1597 dir —, nereside olduğunu aydın olarak göstermeden «Âsarî namında bir ressam, bu tekkenin duvarına kükremiş bir arslan resmi yapmıştır ki gûya Şattülarab sahilinde ava çıkmış bir arslandır. Her gelen şair arslana münasip beyitler yazmışlardır ki haddi pâyanı yok» diyor. Ressam ve bu arslan hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibil. : Evliya Çelebi, Seyahatname, I.

ASÂRI ÂTİKA MÜZESİ — (B.: Arkeoloji Müzesi).

ASÂRI EDEBİYE MEKTEBİ — 1890 etrafında İstanbulun en namlı hususî mekteplerinden biri olan Hacı İbrahim Efendinin «Darüttalim Mektebi»nin talebeleri tarafından çıkarılmış aylık bir mecmuadır. Darüttalim, arabcayı kolay usullerle ve gayet sağlam öğreten bir mektep olarak meşhurdu, bu mecmuada da, talebenin arab edebiyatından yaptığı tercemeler neşrolunurdu; makale sahiplerinin arasında ise, mektebin birinci sınıf talebeleri (12 - 13 yaşında çocuklar) bile bulunurdu. Hattâ bu gibi yazıları, büyükler tarafından terceme edilip çocuk imzaları atılmak suretile mektep menfaatine bir propaganda olduğunu söyleyenler pek çoktu. «Asarı Edebiye» muharrirlerinden 1891 de 12 - 13 yaşında Midillili Fuad Efendi (Fuad Ağralı) işi daha ileriye götürerek İbnülcevzinin Katibül ezkiya'sını terceme ederek forma forma neşredilmeğe başlamış, Ahmed Midhat Efendi de Tercemanı Takikatte yazdığı bir makalede bir çocuğun böyle bir terceme yapamıyacağını idia etmişti. Bunun üzerine mektebin eski mezunlarından Nüzhet Bey küçük Fuadı alarak gazete idarehanesine götürmüş, ve bu meşhur muharrir tarafından imtihan edilen çocuk arabcadaki kudretini ispat etmişti. (Osman Nuri Ergin, Maarif Tarihi III).

ÂSÂRİYE CADDESİ — Beşiktaşın Yıldız mahallesi yollarından olup Çırağan Caddesi (Beşiktaş tıramvay yolu) ile bu mahallenin üst tarafında bulunan Eğriçınar sokağı arasında uzanır. Tramvay yolundan yüründüğüne göre sağda Âsariyecamii Çıkmazı, Salçıklar Sokağı, Âlimkadın Çıkmazı, Asmalısalkım sokağı, solda Çitlenbik Sokağı, Paşamescidi Sokağı ve Horoz Çıkmazı ile birer kavşağı vardır. Bu caddenin umumî görünüşü tramvay kavşağından yüründüğüne göre şöyledir: Âsariye camii çıkmazı kavşağına kadar olan birinci kısmı dört araba rahat geçebilecek genişliktedir. Ortası paket taşı döşeli, onun iki kenarı kaba taş döşeli olup yine kaba taştan iki yanında gittikçe daralan birer yaya kaldırımı vardır. Sol taraf vaktiyle yerinde ne bulunduğu tesbit edilemiyen bir arsadır. Sağ tarafta köşe başında Konservatuvarın yatılı talebesinin yatakhaneleri, onun yanında İstanbul Belediyesi silindirleri garajı ve tamir atölyesi, atölyenin yanında Âsariye camii şerifi bulunmaktadır. Bundan ilerisi tamamen kaba taş döşelidir. Salçıklar Sokağı kavşağına kadar da evvelâ iki, sonra bir araba geçebilecek şekilde daralır. Solunda ve sağında bir sıra ahşap evler, bu evlerin arasında yer yer arsalar, ve ben gibi beton ve ahşaptan bozma beton yapılar vardır. Âsariye camii çıkmazının önü küçük bir çarşı manzarası arzeder. Solda bir eskici ve bir bakkal, sağda eski sıbyan mektebinin yerine yapılmış olan bir beton evin altında bir bakkal, bir kasap, bir kömürcü, kırmızı boyalı kulübemsi bir yapıda bir bakkal ve posta pulu bâyii bulunmaktadır. Cadde Salçıklar Sokağı kavşağından nihayetine kadar iki araba genişliğini muhafaza ederek evvelâ hafif, sonra oldukça dik bir yokuş halini alır ve sola doğru tatlı bir kavis çizerek kıvrılır. Solda küçük bir ayna taşına geçirilmiş bir demir borudan ve teknesi yarısına kadar moloz dolmuş susuz bir çeşmecik, sağda Çapa markanın pirinç unu imalâthanesi bulunmaktadır. Bu imalâthanenin yapısında bir özenti görünürse de caddeyi tezyin ettiği söylenemez. Çapa marka imalâthanesi geçildikten sonra sağlı sollu evler hâli vakti yerinde aile meskenleridir. Asmalısalkım Sokağı kavşağı köşesinde, önünde sed üstünde büyük bir çam ağaciyle bir bahçe bulunan ev ise tereddütsüz vaktiyle bir konak yavrusuymuş diyebiliriz. Yine bu

sokağın kavşağı altında bir arsa göze çarpmaktadır ki, üzerinde bulunan yapı kaldırılırken Asmalısalkım sokağının da yarısını götürmüş, Âsariye caddesi üzerinde de eski bir çeşmenin kırık bir ayna taşı üzerinde lülesinden durmadan su akan bir bakiye kalmışlır. Âsariye Caddesinin Eğriçınar Sokağı ile olan kavşağı karşısında da 1318 tarihli ve İkinci Abdülhamidin tuğrasını taşıyan istandard Hamidiye çeşmelerinden biri vardır; görünüşe nazaran da bütün mahalle halkının suyunu temin etmektedir. Caddenin bu üst nihayetinde sol kolda köşede üç katlı ve aşı boyalı bir ahşap ev için tereddüt etmeden kısa bir zaman sonra eski İstanbulun yadigârlarından bir antika yapı olacaktır diyebiliriz. (Ocak 1947).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gn.

ÂSÂRİYE CAMİİ — Beşiktaşta Yıldız mahallesinde, kendi adını taşıyan caddenin üzerindedir. Bu caddeye Çırağan caddesi (Beşiktaş tramvay caddesi) kavşağından girildiğine göre yirmi otuz adım ileride sağ kola düşer Methal kapısı yine kendi adını taşıyan çıkmaz sokak üzerindedir (B.: Âsariye caddesi; Âsariye Camii çıkmazı). Asıl mâbed genişçe bir boru şeklinde yapılmış bir duvarın üzerinde kurşun örtülü tek ve küçük bir kubbeden ve kesme taştan bir minareden ibarettir. Bu yapıya cadde üzerinde ahşap bir hünkâr dairesi, çıkmaz sokak üzerinde de yine ahşap bir son cemaat yeri ilâve edilmiştir ki bu kısımlarla ibadethane arasında alt katta karışık, müsellesî birtakım dehlizcikler vücude gelmiştir.

İkinci Mahmudun hayratından olup inşa tarihini gösteren kitabesi yoktur. İstanbul Ansiklopedisi adına ziyaret edildiğinde müezzinlerinden Bay Abdürrahman Özokur'un naklettiği bir rivayete göre Âsariye Camiinin yerinde vaktiyle Çömlekçizade Mescidi adıyle harap bir mâbed bulunup Sultan Mahmud onu yıktırarak bu camii yaptırmış. Hadikat-ül-cevamide Çömlekçizade Mescidi adıyle bir eser yoktur, fakat Beşiktaşta bir Çanakçı limanı Mescidi kayıtlıdır ki sayın müezzinin rivayetine yakın gibi görünüyor; Hadikada ki kayıt şudur:

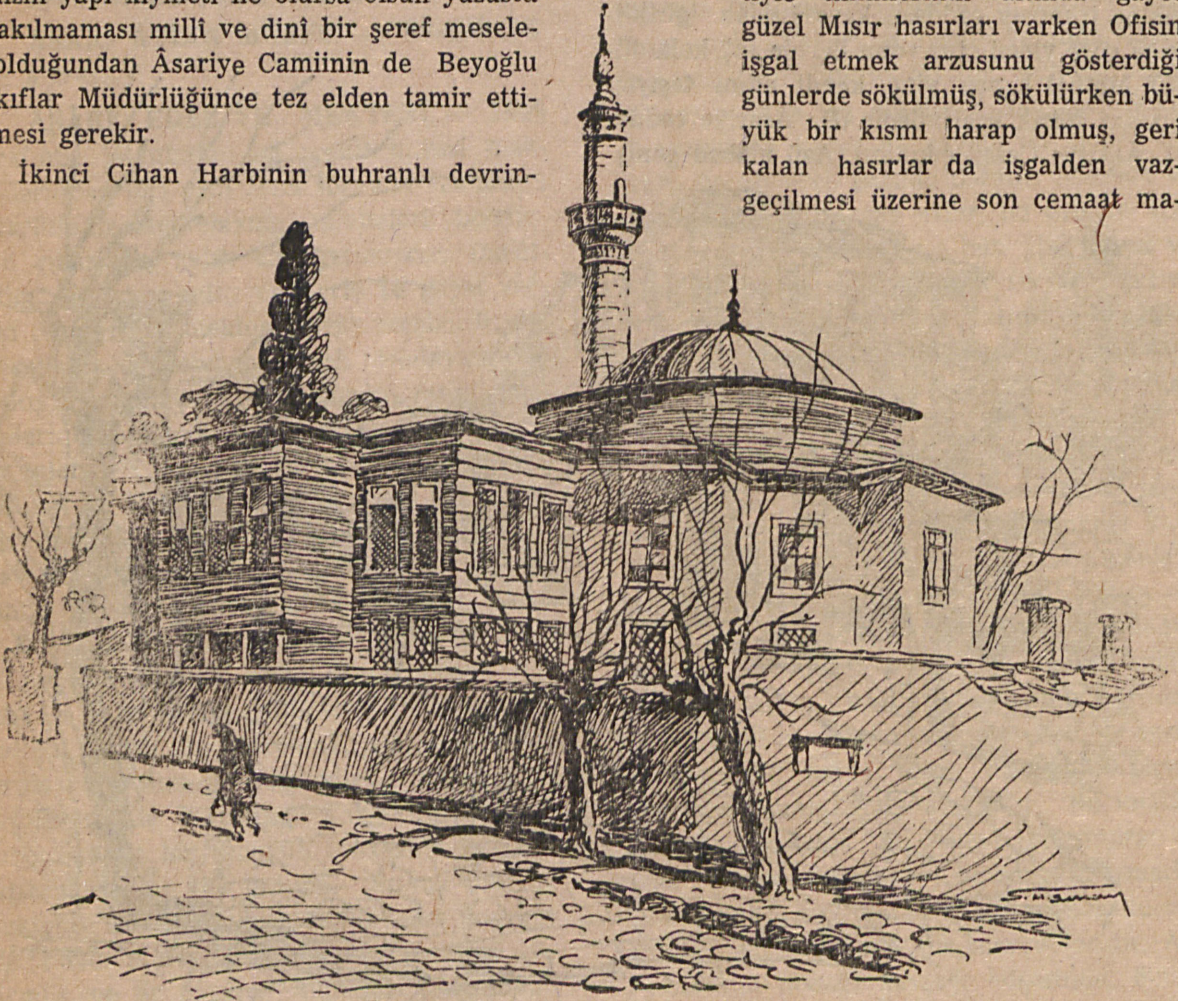

Beşiktaşda Âsâriye Caddesinde ahşab evler, 1947
(Resim: Salih Sinan)

«Çanakçı limanı Mescidi der kurbu Beşiktaş — Bu mescid fevkanidir, bânisi Nazır Hüseyin Ağadır, evvelâ Kaptanı Derya Kara Mehmed Paşanın sahilhanesi ittisalinde vâki olup Paşa mescidi halen mevcut olduğu halde kaldırılarak fevkanî müceddeden bina edip eski yerini yalısına zam eylemiştir». Bu satırların yazıldığı sırada Çanakçı limanı Mescidi üzerinde tetkikata imkân elvermediğinden kat'î hüküm verilemedi (B.: Çanakçı limanı mescidi). Türk yapı san'atının inhitat devri mahsulü camilerden biri olup minaresi ve ahşap ilâveleri olmasa ilk bakışta hattâ camiden ziyade kiliseye benzemektedir. Sağlam İslâm terbiyesi camilerde Kâbe istikametinde yapılmış bir mihrap duvarı görmek istiyor. Şirin bir yapı da değildir. Kubbesi sekiz yerinden çatlamış olup bilhassa hünkâr mahfeli üzerine rastlayan çatlak tehlikeli durumdadır. Halen içinde ibadet edilen camilerimizin yapı kıymeti ne olursa olsun yüzüstü bırakılmaması millî ve dinî bir şeref meselesi olduğundan Âsariye Camiinin de Beyoğlu Vakıflar Müdürlüğünce tez elden tamir ettirilmesi gerekir.

İkinci Cihan Harbinin buhranlı devrinde Toprak Ofisi tarafından işgal edilmek üzere iken zeminin içine konulacak erzakın sikletine tahammül edemiyeceği anlaşılarak vazgeçilmiştir. Tereddütsüz söylenebilir ki bu işgal vâki olsaydı Âsariye Camii bu satırların yazıldığı sırada bir kat daha harap olurdu.

Methal kapısının üstünde balkon şeklinde bir büyük mahfel, bunun sağında bir hünkâr mahfeli ve solunda da bir müezzin mahfeli vardır ki bunlar camiin içine doğru daire parçası şeklinde iki çıkıntı yapmışlardır. Mâbedin içi beyaz badanalı olup duvar içinde bir höcreden ibaret olan mihrabı, ahşap minberi ve ahşap vâaz kürsüsü filizi boya ile boyanmıştır. Duvarlarda müteaddit levhalar ve mihrabın iki yanında ikisi orta, ikisi büyük dört tane sarı pirinç şamdan ve kubbenin ortasından sarkan bir demir top kandili vardır. Camiye çok temiz bakılmaktadır. Vaktiyle kilimlerinin altında gayet güzel Mısır hasırları varken Ofisin işgal etmek arzusunu gösterdiği günlerde sökülmüş, sökülürken büyük bir kısmı harap olmuş, geri kalan hasırlar da işgalden vazgeçilmesi üzerine son cemaat ma-

Beşiktaşda Âsâriye Çamii
(Resim: Salih Sinan)

haline ve yukarıda bahsedilen küçük dehlizlere döşenmiştir. Asariye camiinin kayde değer başka bir hususiyeti yoktur.

1 Ocak 1947 de 105 yaşında vefat eden imamı evveli Ziya Aytaç merhum bu camide yetmiş üç sene hizmet etmişti. Bu yıllar boyunca ayni seccade üzerinde namaz kılarmış, sağ ayağını yere kuvvetlice basmak itiyadında olan bu muhterem zatın son yıllarda seccadesinin sağ ayağını bastığı yeri aşınmış ve delinmiş imiş.

Bibl.: REK ve ME, Gn.

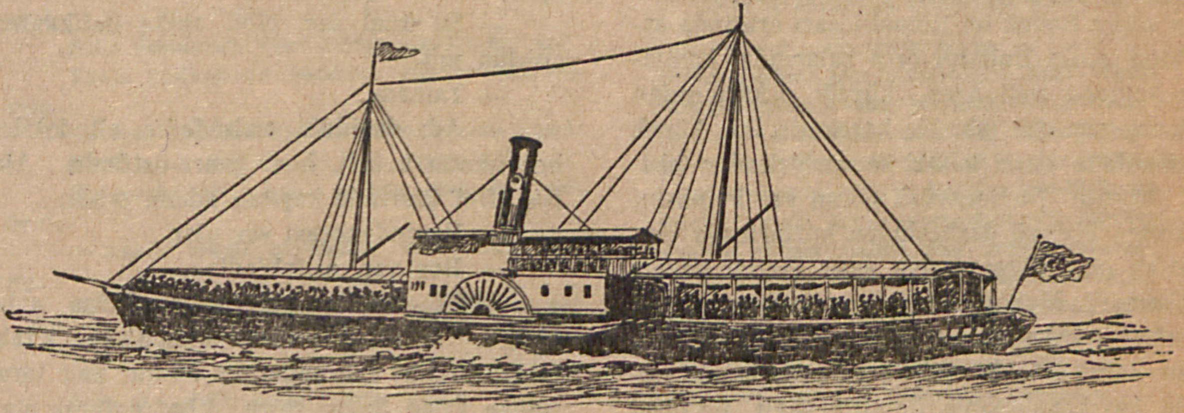
ASÂRİYE CAMİİ ÇIKMAZI — Beşiktaş merkez nahiyesinin Yıldız mahallesi sokaklarındandır. Asariye caddesi üzerindedir. Başlangıçta kabataş döşeli bir meydancık manzarası arzeder. Caddeden girildiğine göre sağ yanda Asariye Camii ve karşıda da bir ahşap ev vardır. Sol yanda iki katlı bir beton ev bulunmaktadır ki vaktiyle yerinde ahşap bir mahalle mektebi varmış. Adı Öğrenilemedi. Bu evin yanında sırasiyle camiin abdest muslukları, yanında camiin ayakyolları, yanında bir su hazinesi, yanında camiin mevta gasilhanesi ve sonra büyükçe bir ahşap ev bulunmaktadır. Bu evin önünden itibaren sokak bir den iki insan ancak yanyana geçebilecek kadar daralır ve bir merdivenli çıkmaz olur. İki yanında küçük ahşaplar vardır. Karşıda da büyükçe bir evin kapısında nihayet bulur. (Ocak 1947).

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ASÂYİŞ VAPURU (18 numaralı) — Şirketi Hayriyenin en eski vapurlarından biri; (1281) 1765 de inşa edilmiş, (1282) 1866 da hizmete girmişti; makinesi 90 beygir kuvvetinde 139,80 ton hacminde bir vapurdu; (1324) 1906 da şirketin vapur kadrosu içinde görülen Asayiş bu tarih ile (1327) 1909 arasında kadro dışı edilip satılmış veya hurda haline konulmuş olacaktır.

ASES, ASESLER, ASESBAŞI, ASESİ SANÎ — Asesin lûgat mânası gece bekçisi, geceleyin kol gezendir; Asesbaşı imparatorluğun eski teşkilâtında İstanbulun zabıta âmirlerinden idi. Aslında Yeniçeri ocağının bölük ortalarından 28 inci ortanın çorbacısı idi. Evliya Çelebi, on yedinci asır ortalarında payıtahtın hayat ve idaresinden bahsederken «Asesbaşılığı ve Asesleri Fatih Sultan Mehmed Han ihdas buyurdu. Yeniçerilerin bölük ortalarından ayrılmış beş yüz nefer olup eli âsalı muhteşem üsluplu askerdir. Asker arasından çıkan eşkıyayı şeriatın emriyle katletmeğe memurdurlar» diyor. Bundan, Asesbaşının vazifesi, zamanımızın tâbiri ile Merkez Kumandanlığı olduğu anlaşılır; asesler de askerî inzibat neferleri olur. Büyük seyyah bir de asesi sâniden bahseder ki, bunun âdî mücrimleri takip ettiği anlaşılır: «Esnaf Asesi sânii bî aman, iki yüz neferdir, tutma, kapma, vurma, kovma, asma, basma, kayıt ve bend adamlardır».

Bir fırsız veya katil idam olunacağı zaman, siyaset meydanının inzibatını Asesi sâni ile adamları temin ederdi. Cuma günleri de, Sadrâzamın Cuma namazına gideceği camiin yolu üzerinde durarak bölük ortası neferleriyle Sadrâzamı selâmlardı. Asesbaşının merasim kıyafeti: Başta yeşil çuhadan çatal kalafat, sırtta yeşile kaplı divan kürkü, ayağında beyaz çagşır ve sarı yemeni idi. Asesbaşılar «Katar Ağaları» denilen ve on sekiz

Âsâyiş Vapuru
(Resim: Behçet)

büyük rütbeli zabitten mürekkep olan Yeniçeri ocağı erkânının on yedincisi idi (B.: Katar Ağaları).

Meyhanaleri de Ases başı ile asesler teftiş ederlerdi; bazan para sızdırmak için, bazan da hakikaten kendini bilmiyecek derecede sarhoş akşamcıları yakalayıp götürürlerdi; biçarelere kâh dayak atılır kâh günlerce mahbeste bırakılıp eziyet edilirdi. Akşamcılıkta ases korkusunu hatırlatarak herkesin evinde demlenmesini tavsiye yolunda söylenmiş beyittir:

Hanede mey nûş eden bilmez nedir havfi ases
Pençei şehbâzdan âzâdedir mürgi kafes

Bibl.: Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, I; M. Z. Pakalın, Osmanlı Târih Deyimleri, I.

ASES (Deli) — İkinci Mahmudun ilk saltanat yıllarına rastlıyan yeniçerilerin en azgın devrinde Hasıriskelesinin dolmuşa işliyen kayıklarından birinde hamlacılık yapan bir şerirdir.

Tepedelenli Ali Paşa, İstanbuldaki Kapı kâhyasına biri tanburî biri kemanî iki cariye satın alıp Yanyaya göndermesini emreder. Kâhya da istenilen evsafta iki cariye satın alır. Cariyeler, evvelki efendilerinin ve hanımlarının ellerini öpmek ve veda etmek üzere ihtiyar esirci hatun ile Hasıriskelesinden Boğaziçine giden bir kayığa bindirilir; kâhya, ayni zamanda Bostancı ocağında kayıtlı neferlerden olan kayıkçılara, kadınların bırakılacağı yalıyı da tarif eder. Fakat, kayıkçılar kadınların üzerinde elmas ve cevahire müteallik asım takım ve yanlarındaki bohçalarda da mal olacağını tahmin ederler ve bunlara tamah edip gazbetmeğe, aralarında sessizce karar verirler. Kayıkta bulunan yedi sekiz kadar müşterilerini birer yere çıkardıktan sonra Bebek ile Rumelihisarı arasında sahilden açılıp Boğazın orta sularında, hamlada bulunan Deli Ases, küreği iskarmozdan çıkarıp şimşek gibi bir hareketle iki kürek darbesinde esirci kadın ile cariyelerden birini bayıltır. Bu tecavüzü gören ve kendisini küreğin üçüncü darbesinden kurtarmağa muvaffak olan diğer cariye avazı çıktığı kadar: «Ümmeti Muhammet! Can kurtaran yok mu?!» diye bağırır. Meğer devrin ulemasından Yaldızzade Efendi de yalısına henüz gelmiş, kayıktan çıkmış, üç çifte yağlı piyadesi rıhtımda âmade imiş. Cariyenin sesini işitip açıkta da bir kayık görünce tersi yüzüne kayığına binip imdada koşar; etraftan da süratle dört beş kayık daha yetişir. Kadınları kurtarıp mütecavizleri yakalarlar ve Deli Ases ile ayakdaşı korsanları Rumelihisarı dizdarına teslim ederler, şerirler hemen zindana atılır ve o gece zindanda boğularak idam olunurlar (H. 1224 — M. 1809).

ASILMA DEPOYA GİDER — İstanbulun külhâni ağzında argo tâbirlerden; ilham kaynağı piri peri ve avâre oğlancıkların tramvay arabaları arkalarına asılması manzarası ile bazı arabalara konulan «depoya gider» levhasıdır; rastlayıp tutuluverdikleri ve kandırarak rastladıkları bir güzelin kimin nesi, hangi meşrep ve tıynette olduğunu bilmedikleri halde tutularak elde etmek için kandırma teşebbüsüne girişmek üzere olanlara asla muvaffak olamıyacağını, boş yere uğraşmamasını ihtar yolunda söylenir; «bu güzel tahmin ettiğin gibi uygunsuz boyundan değildir, terslenirsin, başına iş açarsın!..» mânasınadır.

ASILMAK — İstanbulun hâneberduş külhâniler argosunda iki ayrı yerde kullanılır:

1) Sırnaşmak, inat ile ısrar etmek, red cevaplarına ehemmiyet vermeyip ısrar ile istemek misâl:

— Gözümü açar açmaz paçoz para diye asıldı..

2) Eli ile istimnâ; misâl:

— Senin Telliyi gördün mü?

— Ne var?

— Oğlan çirozluyor be..

— Asılmaktan!..

ASILZADE — İstanbulun hâneberduş külhâniler argosunda «muhabbet dellâlı», «pezevenk»; misâl:

— Şu kızıl saç, çilli, apiko delikanlıyı gördün mü?!

— Tamam..

— Adı daviddir, azılzâdedir, elindekiler hep hanım evlâdı, hem gıcırı üstünde... Ahlâk, iffet üzerinde kayıtsız adam, misâl:

— Yanındakocası var ulan..

— Boş ver, asılzâdedir...

ASIM — Büyük Türk ve İslâm şairi Mehmed Âkifin «Safahat» ının altıncı kitabı ve bu kitabın kahramanının adıdır. Şair tarafından Fuad Şemsi Beye ithaf edilmiş olan bu nefis eser, (H. 1342) 1923 de İstanbulda Sebilürreşad kütüphanesi neşriyatı arasında

Âmedî Matbaasında basılmıştır. Uzun bir manzum muhaveredir. Eserin baş tarafındaki kayde göre, bu muhavere, Harbi Umumî (Birinci Cihan Harbi) içinde, ve Fatih yangınından evvel, Hocazadenin Sarıgüzeldeki evinde geçer; ve muhaverenin şahısları şunlardır:

Hocazade: Merhum Hoca Tahir Efendinin oğlu.

Köse İmam: Merhum Hoca Tahir Efendinin eski talebelerinden biri.

Âsım; Köse İmamın oğlu.

Emin: Hocazadenin oğlu.

Eserde, Mehmed Akif, Hocazadenin ağzından konuşur; «Âsım» devrin manzum bir tenkididir; ve şair, eserin sonlarına doğru, bilhassa Çanakkale muharebesinden bahsederken, İslâm iymânının vecdi ile coşar, insanı hıçkırıklarla ağlatacak ilâhî bir ulviyete bürünür. «Âsım»ın birçok yerlerinde, Harbi Umumî İstanbulun da pek canlı tasvirleri vardır.

Köse imam, Sarıgüzelde oturan Hocazadesini ziyarete gider ve bir baba dostu olarak karşılanır:

— Vay hocam! Vay gözümün nuru efendim, buyurun!
Hangi rüzgârdır atan sizleri?... Lütfen oturun.
Mütehassirdik, ne inayet! Ne kerem!
Öpmedik affediniz...
— Çok yaşa... lâkin.. veremem.
Bütün İstanbulun ağzında gezen elleriniz,
Bize naz etmese olmaz mı efendim? Veriniz.
— Döktüğün dillere bittim, seni çok sözlü seni!
Ayda, âlemde bir olsun aramazsın Köseni.
Bu herif öldü mü, sağ kaldı mı, derler de, ayol,
Baba dostuysam eğer kalkıp ararlar bir yol.
Yoksa yaşlanmaya görsün, adamın hali yaman...
Ne fena günlere kaldık, aman Allhım aman!
Nesli hâzır denilen şey pek acayip bir şey:
Hoca rahmetiyle bak, oğluna bak, hey gidi hey!...
— Amma tekdir ediyorsun, canım ilkin adamı..
Bir selâm ver bakalım, böyle Selâmsızdan mı?
— Selâmün aleyküm.
— Aleyküm selâm..
Barıştık, yüzün gülsün artık, imam.
— Hele dur, öfkemi tekmilleyeyim..
— Tekmille!
Zaten eksik bir o kalmıştı: Hüdâyi sille.
— Sanki dövsen ne yaparsın? Hocayız biz, döveriz..
Gül biter aşk ile vurduk mu..
— İnandım, caiz.
— Pek cılız çıktı bu «caiz», demek iymanın yok.
— Dayak «Âmentü» ye girdiyse, benim karnım tok.
Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında!
— Hele!
— Öyle olsaydı, şu karşındaki yalçın kelle,
Fark olunmazdı Kızanlıktaki güllüklerden!

Söz gelişi, Köse İmam, Hocazadenin neslini tenkid eder:

Hangi fenlerde teali edebildin, evlâd?
Hangi san'atta rüsûhun göze çarpar? Anlat!
Ulemâdan mı sayıldın? Fukahâdan mı?
— Hayır.
— Ya siyasî mi nesin, kendine bir meslek ayır.
— Şâirim.
— Olmaz olaydın: O ne yüzler karası!
Bence dünyadaki işsizlerin en maskarası.
— Affedersin onu'
— İmkânı yok etmem, ne demek!
Şiire meslek diye oğlum verilir miydi emek?
Ah, vaktiyle gelip bir danışsaydın Kösene,
Senin olmuştu bugün belki o kırk altı sene.
— Amma pek hırpaladın şiiri..
— Evet, hırpaladım:
Çünkü merkep değilim, ben de mürekkep yaladım,
Ben de tarih okudum; âlemi az çok bilirim.
«Şuera» dendi mi, birdenbire oynar sinirim.
İyi gün dostu herifler, o ne yardakcı güruh,
Dalkavukluktaki idmanları sermayeleri..
Onlar azdırdı, evel, başlıca pespâyeleri.
Bu sıkılmazlara «methet!» diye mangır sunarak,
Ne erâzil adam olmuş, oku tarihi de bak!
Edebiyata edepsizliği onlar soktu,
Yoksa din namına ahlâka taarruz yoktu.
Sürdüler Türke «tasavvuf» diye olgun şırayı
Muttasıl şimdi «hakikat» kusuyor Sıdkı dayı!
Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarap;
Kıble: Tezgâhbaşı; meyhaneci oğlan: Mihrab..
Git o «Divan» mı ne karın ağrısıdır, aç da onu,
Kokla bir kere, kokar misk gibi «Sandıkburnu!»

Sonra zamanın halinden şikâyete başlar:

Bana ne yer kaldı, emin ol, ne de yâr;
Ararım göçmek için başka zemin, başka diyar.
Bunalan ruhuma ister bir uzun boylu sefer;
Yaşamaktan ne çıkar günlerim oldukça heder.
Bir güler çehre sezip güldüğü yoktur yüzümün;
Geceden farkını görmüş değilim gündüzümün.
Seneler var ki harap olmadığım gün bilmem;
Gezerim abdala çıkmış gibi sersem sersem.
Dikilir karşıma hep görmediğim, bilmediğim;
Sorarım kendime: Gurbette mi, hayrette miyim?
Tüter üç beş baca kalmış.. O da seyrek seyrek..
Âşina bir yuva olsun seçebilsem, diyerek,
Bakınırken duyarım gözlerimin yandığını;
Sarar âfâkımı binlerce sıcak kül yığını.
Ne o gömgök dereler var, ne o zümrüd dağlar;
Ne o çıldırmış ekinler, ne o coşkun bağlar.

Şimdi kızgın günün altında pinekler, bekler,
Sade yalçın kayalar, sade ıpıssız çöller.
Yurdu baştan başa viraneye dönmüş Türkün;
Dünkü şen, şâtır ocaklar yatıyor yerde bugün.

Hocazade de Köse İmamın şikâyetlerine iştirâk ederek Kartalda bir köy düğünü hâtırasını nakleder:

— Sorma, Kartalda idim ben de bu Çarşamba günü.
Dediler: «Kurnada dündenberi var köy düğünü;
Hoşlanırsan, hadi, olmaz mı?..» «Pekâlâ, gideriz;
Hem biraz kır görürüz, hem de güreş seyrederiz».
Keşki, gitmem demis olsaydım... İlâhi, o ne hal,
O nasıl maskara dernekti ki târifi muhal.
Topu kırk elli kadar köylü serilmiş bayıra,
Bakıyor harmanın altındaki otsuz çayıra.
Bet beniz sapsarı biçârelerin hepsinde;
Ne olur bir kişi görebilsem zinde!
Şiş karın sıska çocuklar gibi kollar sarkık;
Arka yusyumru, göğüs çökmüş, omuzlar kalkık.
Gözlerin busbulanık rengi, kapaklar şiş şiş;
Yüz buruşmuş, uzamış, cephe daralmış, gitmiş.
Gezecek yerde o âvare nazarlar dalıyor;
Serilip düştü mü bir noktaya, kaldırması zor!
Sıtmadan boynu bükülmüş de o dimdik Türkün,
Düşünüp durmada öksüz gibi küskün küskün.
Gövde teşrihlere dönmüş, o bacaklar değnek;
Daha yaş yirmi iken eller, ayaklar titrek.
Öyle seksenlik adamlar aramak pek yanlış;
Kırk onun ömrüne son merfale olmuş kalmış.
Değişik sanki o arslan gibi ırkın torunu!
Bense İslâmın o gürbüz, o civan unsurunu,
Kocamaz derdim, asırlarca, sorulsaydı eğer!...
Ne çabuk elden, ayaktan düşecekmiş o meğer!...
Neyse, değnekçi gelip: «Meydan açılsın, savulun!»
Derdemez başladı kalbi sesi yırtık davulun.
Güm güm ötmek ne gezer! Tıknefes olmus kasnak:
Göğsü tokmak gibi küt! küt! vuruyor hışlayarak.
Zurna hımhım mı nedir, söylemiyor bir türlü;
Üfleyen çingenenin rengi mezar, kendi ölü.
Güneş oldukça kızışmış, beni yormuştu sıcak;
Hele bir gölge bulup altına çektim çabucak.
Tam demiştim: Azıcık yaslanayım, dinleneyim...
Biri tıksırdı tâ ensemde... Acayip, bu da kim?
Ne göreydim: Kelebek tarlası olmuş da içi,
Soluyup sümkürüyor sırtıma bir yaşlı keçi!
«Amma bak, aklıma gelmez de hürmet talebi;
O kadar fazla samimiyeti sevmem çelebi,
Sakalından çekerim, sonra, karışmam.. Hadi git!»
Nerede! Aldırmadı.. Sordum, baş ödülmüş bu yiğit!
Hele sen geç yiğidim, geç bakalım, başka ne var?
Bir çelimsiz sopa, boynunda üç arşın astar.
Pehlivanlar hani? derken, söküvermez mi, hocam,
Birbirinden daha biçâre sekiz çıplak adam?
Ah o soygunluğu rüyada gören korkardı:
Çünkü gömlek gibi etten de soyunmuşlardı!
Bir delik torbaya girmiş kimi kıspet yerine;
Çekivermiş kimi bir lime çuval dizlerine.
Kiminin giydiği çakşır, kiminin bez şalvar;
Kiminin uçkuru boynundan asılmış donu var.
Acaba yağ sürünürler mi desem, yağ nerede?
Bereket versin onun madeni varmış derede:
Sağ omuzlarda birer, başları kertikli, ağaç,
Kadın, erkek suyu aktarmada bakraç bakraç.
Sonra, nerdense gelip «yağlanınız haydi!» sesi,
Çöktü meydanda duran kaplara artık hepsi.
Palaz ördek gibi bandıkça avuçlar bandı;
Meşin ıslar gibi kavruk deriler ıslandı.
Bu merasim de bitip, başlayacak dendi güreş,
Çarpınıp çırpınarak çıktı niyahet iki eş.
Daha ilk elde boşansın mı alınlardan ter,
O göğüsler sana ötsün mü körükten de beter?
Baktım: Altından öbür çifte perişan bağrın,
Soluğanlar gibi kalkup iniyor çifte karın!
Sonradan dizlere bir titremedir çökmüştü;
Hele çok sürmiyecek dördü de cansız düştü.
İki biçâre serilmiş, yatıyorken yerde,
«kalkın artık!» dediler, lâkin o derman nerde!
Güreşin böylesi hiç görmediğim bir şeydi;
Orta, baş, hepsi de bunlar gibi âvare idi.
Karşıdan tentesinin nısfı hasır, nısfı aba,
Bir tekerlekleri alçak, yana yatmış araba;
Yerliden az kaba, Maltız keçisinden çok ufak,
İki mahzun öküzün seyrine münkad olarak;
Ne yanık mersiyeler söyletiyor dingiline!
Bunu gördüm acımak geldi içimden geline:
Sana baksın da kızım, bahtın utansın.. Ne diyim?
O, senin, kimdi, bugün nerde yatar, bilmediğim
Ninenin ruhuna âguş açıyorken melekût,
Tertemiz nâşını gufran gibi örten tâbût,
Şu gelinlik arabandan daha şâhâneydi.
Geçti rüya gibi, Allahım, o günler neydi!

Hocazade, bir de İstanbul civarı köylerinin eski düğünlerini tasvir eder:

Çekilir derken ödüller: Sekiz on seçme davar;
İki baş manda, birer tay, dana, top top dokuma..
Hele peşkir gibi peşkerleri artık sorma.
Yağ kazanlarla durur, tartısı yok, ölçüsü hiç;
Hani ister sürün, ister dökün, istersen iç!
Bunların hepsi biter, bir heyecandır belirir;
Ne temaşadır o, titrer durur insan tir tir.
Birbirinden daha mevzun iki üç çift endam,
Atılıp sahneye şahin gibi etmez mi hiram;.
Ses, soluk çıkmaz olur, herkesi ürperme alır;
O geniş yer de nefeslerle beraber daralır.
Çünkü meydanda değil, seyre bakanlarda bile,
Âsımın dengi heyakil seçilir yüzlerle.
Şimdi, sağ kolda, gümüş kaplı birer bâzubend,
Boynu mıskayla donanmış, o yarım deste levend,
Önce peşrev yaparak, sonra tutuşmazlar mı,
Güreş artık kızışır, hasmını tartar hasmı.
Uzanır şimdi göğüsler, kavuşur; şimdi, yine
Dalga çarpar gibi çarpar gerilip birbirine.
Kimi tek çapraza girmiş, mütemadî sürüyor;
Kimi şirâzeyi tartıp alıvermiş, yürüyor.
Kimi sarmayla çevirsem diye sardıkça sarar;
Kimi kılçık düşünür, atmak için fırsat arar.
Adalî gövdeler altında o biçâre çayır,
Serilir toprağa, hem bir daha kalkar mı? Hayır!
Bu elenseyle düşürmüş de hemen çullanıyor;
O da kurtulmak için türlü oyun kullanıyor.

Kimi almış paça kasnak, o açar, hasmı döner;
Kimi kündeyle giderken topuk ellerde yener.
Kimi cür'etli olur çifte dalar, hem de kapar;
Kimi baskın çıkarak kazkanadından çarpar.
Seyreden halkı da bir gör: O ne candan hizmet;
O ne rikkatli adamlar, o ne mâsum ümmet!
Yarılan başları çevreyle boğanlar mı dedin..
Göz silenler mi dedin, incik ovanlar mı dedin..
Yağ süren başka, saran başka, çözenler başka;
Su veren başka, güğümlerle gezenler başka.
Şan, şeref duygusu millette nasıl yüksekse,
Merhamet hissi de öyleydi, değil miydi Köse
Ne o? Bir şey demedin..

— Geçmize mâzi derler!

Köse İmam, İkinci Abdülhamidin keyfî idaresine isyan etmiş, uzun yıllar sürgünde dolaşmış, fakat 1908 meşrutiyeti de kendisini tatmin etmemiş, istikbalden ümidini kesmiş bedbin isandır. Hâs mânada münevver en temiz kıymetiyle muhafazakâr, sağlam iyman sahibi bir müslümandır; Hocazade:

Bizi kim kurtaracak, var mı ki bir başka nesil?

Diye soran bedbin Köse İmama, onun oğlunun neslini, Âsımın neslini gösterir ki, bu nesil, Birinci Cihan Harbinde, kahramanca döğüşen ve sonra millî mücadeleyi yapan gençliktir; ve artık Mehmed Akif, bu satırlarda coşar:

— Asımın nesli, hocam,

— Nerde!...

— Hayır, haksızsın!
Galiba oğlana pek fazla bugünler hırsın?
— Âsımın nesli... diyorsun. Ne uzun boylu hayal!
— Âsımın nesline münkad olacak istikbal.
Sana vicdanımı açtım okudum, dinlesene;
Söyleten başkasıdır, bakma hocam, söyleyene.
— Ne kehanet bu?

— Bilirsin ki değil mutadım.
— Güzel amma, ne faziletleri var evlâdım?
— Ne fazilet mi? Çocuklar koşuyor, aç çıplak,
Cepheden cepheye arslan gibi hiç durmıyarak.
Yine vardır bir ölüm korkusu arslanda bile;
Yüzgöz olmuş bu çocuklar ölümün şahsiyle!
Cephenin her biri bir kıtada, etrafı deniz;
Kara dersen daha dehşetli: Ne yol var, ne de iz.
Harekâtın görüyorsun ya, hocam, en kolayı,
Yalınayak Kafkası tutmak, başaçık Sinâyı!
Yapılır zannediyorsan, bakalım, sen de soyun..
Kıt'a kapmak, köşe kapmak değil artık bu oyun.
Şu Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi?
En kesif orduların yükleniyor dördü beşi,
Eski dünya, yeni dünya, bütün akvamı beşer,
Kaynıyor kum gibi., Mahşer mi, hakikat mahşer.
Yedi iklimi cihanın duruyor karşında;
Avustralyayla beraber bakıyorsun; Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sade bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.
Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ..
Hani, taûna da züldür bu rezil istilâ!
Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûku asîl,
Ne kadar gözdesi mevcut ise, hakkıyle sefil,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrarı hayasızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize afetti o yüz..
Medeniyet denilen kahbe, hakikat, yüzsüz.
Öteden saikalar parçalıyor âfakı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor âmakı
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğam;
Atılan her lâğamın yıktığı: Yüzlerce adam.
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müthiş tipidir: savrulur enkazı beşer..
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara, vadilere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tufanlar, alevden seller.
Veriyor yangınını, durmuş da açık sinelere,
Sürü halinde gezerken sayısız tayyare.
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermiler..
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdide güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat iyman!.
Hangi kuvvet onu, haşa, edecek kahrına ram?
Çünkü tesisi ilâhî o metîn istihkâm.
Sarılır, indirilir mevkii müstahkemler,
Beşerin azmini tevkif edemez sun'i beşer;
Bu göğüslerse Hüdanın ebedî serhaddi;
«O benim sun'i bedîim, onu çiğnetme.» dedi.
Asımın nesli... diyordum ya.. Nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi namusunu çiğnetmiyecek.
Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar..
O, rükû olmasa, dünyada eğilmez başlar,
Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor,
Bir hilâl uğruna, yârab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten ecdad inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi..
Bedrin arslanları ancak bu kadar şanlı idi..
Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?
«Gömelim gel seni târihe.» desem, sığmazsın.
Herc-ü-merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâp..
Seni ancak ebediyetler eder istiâb.
«Bu taşındır.» diyerek Kâbeyi diksem başına;
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namile,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmile;
Ebri nisânı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli süreyyâyı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,
Türbedarın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvizeni lebrîz etsem;
Tüllenen magribi, akşamları, sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.
Sen ki, son Ehlisalibin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili Sultanı Salâhaddini,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran..
Sen ki, İslâmi kuşatmış, boğuyorken hüsran,

O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, ruhunla beraber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, âsara gömülsen taşacaksın... Heyhat,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihat..
Ey şehit oğlu şehit, isteme benden makber,
Sana âguşunu açmış duruyor Peygamber.

Bu kahraman nesle mensup olan Âsımın portresini çizerken, evvelâ babası Köse İmam bir fıkra nakleder: Hocazade de çöl harbine ait bir hâtırası ile bu portreyi tamamlar:

— Hocam, evlâdına benzer bulamazsın arasan;
Görmedim ben bu kadar dörtbaşı mâmur insan.
Ne büyük hilkat o Âsım, ne muazzam heykel!
Onu, bir şiiri hamâset gibi, ilhâmı ezel,
Sana sunduysa, açıp ruhunu teşhire çalış..
Galiba oğlanı yanlış görüyorsun, yanlış!
Yalnız göğsünün eb'adı mı sandın yüksek?
İn de âmakına bir bak, ne derinmiş o yürek!
Dalgalandıkça içinden taşan iyman denizi,
Dökülen hisleri gör: incilerin en temizi,
Gövde yalçın kayadan âbide, lâkaydı ecel;
Sanki hiç duygusu yok:: Bir de fakat ruhuna gel;
O ne ifrat ile rikkat! Hani, etsen ta'mik,
Bir kadın ruhu değildir o kadar belki rakik.
Sonra, irfanı için söyliyecek söz bulamam;
Oğlanın bildiği, öğrendiği herşey sağlam.
Boynu dehşetli, evet, beyni de lâkin zinde;
Kafa enseyle beraber gidiyor seyrinde.
Çölde ben hayli görüştüm bu sefer Âsımla;
Hoca, temin ederek söylerim iymanımla:
İğtinam etmeğe baktım çocuğun sohbetini;
Pek yakından tanıdım çünkü hususiyetini.
Ne güreştirmediğim kaldı, ne konuşturmadığım;
Ne de «her şeyde sıfırsın!» diye coşturmadığım.
Çölün âsude muhitinde geçen günlerimiz,
Bana gösterdi tamamiyle ki: Oğlun eşsiz.
Bitenahi safahatile herif ayrı cihan;
Bitenahi safahatında da, lâkin, insan.
Hiç unutmam, büyücek bir zafer olmuş da nasib,
Asker etmişti güreşlerle yarışlar tertib.
«Hadi Âsım!» dedik, «olmaz.» dedi, biz dinlemedik;
Bularak bir de kalın, pırpıta benzer dizlik,
Yaralıymış demedik. üç kişi tuttuk soyduk;
Çıktı meydanda gezen hasmına biçâre çocuk.
Neydi oğlandaki endamın o âhengi fakat!
Belli her uzvu için ayrı çalışmış hilkat.
Ya kemikler ne salâbetli, ya etler ne katı:
Tepeden tırnağa, gûya, dolamışlar halatı,
İki üç katlı büküp bir çınarın gövdesine.
Hele taşmış dökülürken o muazzam sîne,
Öyle bâriz adalâtın ebedi dalgaları,
Ki yorar arızalar seyrine dalmış nazarı.
Çok geniş dersem omuzlar, boy o nisbette uzun,
O ne mevzun kafadır, sonra, ne sağlam o boyun!
Ufarak bir kapı sırtın kabaran eb'adı,
Çarpışıp durmada nâçar iki müthiş kanadı.
Enseden tâ bele sarkan o derin hat, o yarık.
Arzı umkunda nihan tuli mücerret artık!
Bel nisabında, omuzlar gibi taşkın çatılar,
Adalî baldırının kutru hemen boynu kadar.
İki çam bölmesi kol, kim tutacak, kim bükecek?
O bileklerse o eller demirden daha pek.
Yaralar başkaca endamına heybet veriyor,
Bir şehâmetli temâşâ ki vücut ürperiyor.
Vâkıa hasmı da gürbüz delikanlıydı ama,
Âsımın savleti kuvvet mi sorar hiç adama?
Silkiyor dut gibi biçâreyi sağdan, soldan.
Ne o? Çapraz mı? Hemen gir ki senindir meydan,
Ay! Herif sıyrılıyor, hem ne kolaylıkla, bakın!
Aman Âsım, bu güreş olmasın uydurma sakın?
Hele anlat şu işin neyse hakikî rengi?
«Yenemez miş onu: Bir kerre değilmiş dengi,
Bir de biçâre adam pek muteazzım şeymiş,
Kahrolurmuş kederinden tutarak yenseymiş.
Sonra, lâyık mı imiş yerlere sermek şimdi,
Böyle düşmanla bütün gün dövüşen bir yiğidi?!»

ÂSIM (Kocakarı) — Geçen asır sonlarında Orta oyununda zenneye çıkan namlı sanatkârlardan biridir. Ahmed Rasim, orta oyunundan bahsederken bir makalesinde, bu sanatkârın bir jestini tesbit ediyor:

«Bir gün meşhur Kocakarı Asım, merhum Hamdinin yutturmak istediği bir cinası müteakib pabucunu çekerek üzerine hamle etti, Hamdi kaçamadı, Âsım da pabucu vuramadı, elinden düşürdü; fakat düşürmekle beraber Hamdinin koluna bir çimdik attıktan sonra :

— Seni piçkurusu seni!

Diyerek anî bir iki göz işmarı ile Hamdiyi ümidvârı vuslat eyledi ki ikisinin de bu netice üzerine aldıkları tavrı mahsusu cidden tasvir etmek için sahifeler ister. O mütekabil nazarla neler ifade ettiğini anlamak için mutlaka eski kadınlığımızın şive, işve ve cilve ile karışık keşfirâz ve meram eden etvarına vâkıf olmak lâzımdır» (Muharrir buya).

Büyük muharrir, ayni eserin başka bir makalesinde, orta oyununda zenneden bahsederken: «Kocakarı, asıl zennenin ihtiyarlık timsalidir. Onun da gözleri fıldır fıldır döner, onun da omuzları titrer, beli oynar, onun da adım atışları işvebâzâne idi. Fransızların «effeminé» dedikleri «karı erkek» seciyeye malik olmıyanların bu rolleri hüsni ifa etmeleri müstebaddır. Hattâ Kocakarı Âsım merhum ile Zenne Ömer, evkatı âdiyede de tıpkı karı gibi konuşur, karı gizi evzâ takınırlardı» diyor. Bu büyük sanatkârın hayatı hakkında başka bir kayde rastlanamadı.

ÂSIM BABA — Tulûat tiyatrosunun büyük şöhretlerinden ve son orta oyuncularından; 1869 (H. 1285) da İstanbulda doğdu; ba-

bası Hattat Râsim Efendidir. Kocamustafapaşa rüşdiyei askeriyesinde talebe iken tiyatroya merak sararak aktör olmağa karar verdi, mektepteki derslerini ihmal etti, fakat babasının şiddetli bir muhalefeti ile karşılaştı.

Râsim Efendi de, oğlunu mektepten alarak Dilâver Paşanın Liman reisliği zamanında liman reisliği muhasebe kalemine yerleştirdi. Fakat Âsım burada ancak iki sene kalabildi. Mütaassıp ailesinin bütün ısrarlarına rağmen, sahneye çıktı; o devrin tezyif yolunda kullandığı bir tâbir ile «Oyuncu» oldu, Yunanistana turneye çıkan bir kumpanyaya girerek on yıl kadar, Girit, Selânik, Üsküp, Manastır ve sonra hemen bütün Anadoluyu dolaştı.

İstanbulda ilk defa meşhur komiklerden Kambur Mehmedin kumpanyasında sahneye çıkmıştı; ilk oyununu da Fındıksuyunda oynamıştı. Bilâhara Kavuklu Hamdi ile Merdivenköyünde orta oyununa çıktı. Bir ara saraya alındı. Uzun yıllar Abdi, Kel Hasan, Nâşit ve Dümbüllü ile çalıştı. Türk sahnesinin ilk devrinde, yarım asır çalışan bu sanatkâr, tulûat kumpanyaları dağılıp ihtiyarlık çökünce unutuldu, bir müddet işsiz ve zaruret içinde dolaştı, 1939 da sokaklarda karamelâ sattı. Hayatının son demlerinde, Şehir Tiyatrosu Rejisörü Muhsin Ertuğrul, emektar sahne düşkünlerinin hemen hepsine yaptığı gibi, Âsım Babaya da elin yetebildiği kadar bir yardımda bulunmuş ve bu sayede bu ihtiyar sanatkâr, belki de sokaklarda el açmağa varabilecek kadar sefaletin en son kademesine düşmekten kurtulmuş ve 1943 yılında ölmüştür.

Yukarıda adı geçen Kocakarı Âsım'ın bu Asım Baba olması muhtemeldir.

Bibl.: Son Posta Gazetesi, N. S. Coşkunun makalesi.

ÂSIM BEY — (H. 1241) 1825 de Babıâli kâtiplerinden bir zattır. Kanlı bir şehir muharebesiyle ocaklarının kaldırılmasına varan son Yeniçeri ihtilâline dair bir hâtırasını, Cevdet Paşa tarihinde şöylece kaydetmiştir:

«O zaman Perşembe tatil günü olmakla Mektubii defteri hülefasından Âsım Bey diğer bazı kalem efendileriyle akşamdan söyleşerek Göksu mesiresine gitmek üzere Sabahleyin erkenden sahilhanelerinden hareketle Anadoluhisarına geldiklerinde zuhuru fitneden haber alarak keyfiyeti tahkik eylemek telâşında iken İstanbuldan beri bir piyade sürat ile gelerek sahile yanaşıp içinden bir bektaşi çıkıp: — Behey gafiller! Burada ne durursunuz! Varın evlerinize gidin, yoldaşlar uyandı, Erkânı saltanatı bitirdiler, ben de kale neferatını uyandırmağa gidiyorum! demekle efendiler derhal sarayı hümayna azimet etmişlerdir».

Bibl.: CT. XII.

ASIM BEY (Fatihli Topçu) — Türk ordusunun kıymetli topçu zabitlerinden; Fatih Askerî Rüşdiyesinde okuduktan sonra Mühendishanei berrii hümayundan 1903 (Rumî 1319) da Topçu Mülâzimi rütbesiyle orduya iltihak etti; o devir gazetelerinin tarifi ile «Makedonyanın şüuni şuriş ve tezebzübe sahne olan muhiti velveledarında» eşkıya ve çete takiplerinde; Balkan Harbinde de Cavit Paşa ordusunda büyük yararlıklar gösterdi; garp ordusunun uğradığı büyük bir bozgunda, kumanda ettiği bataryayı, bir ormanda birkaç gün sakladıktan sonra Sırplıların arkasına düşmüş, gündüzleri ormanlarda gizlenerek, geceleri düşman kafileleri arasında yoluna devam ederek en kestirme yoldan Manastıra gelmeğe muvaffak olmuş, ordunun topa olan şiddetli ihtiyacını kısmen karşıladığından bataryasına «Hüdaverdi» adı verilmişti.

Şehid Âsım Bey
(Resim: H. Çizer)

Birinci Cihan Harbine de gönüllü olarak iştirâk eden Asım Bey Ardahanın zabtı muharebelerinde şehid oldu.

Bibl.: Harb Mecmuası.

ASIM BEY (Filibelizâde Mustafa) — Geçen asır sonlarının tanınmış şair ve gazetecilerinden; muharrir, mualim, şair ve ansiklopedist İbrahim Alâeddin Gövsa'nın babası; 1856 da İstanbulda doğdu; zamanının seçkin ulemasından, Abdülmecid devrinde Enderun hocalığında ve huzur dersleri muharrirliğinde bulunmuş Filibeli Abdullah Efendinin oğludur

babasını pek küçük yaşında kaybetti, ders vekili ve Mecelle Çemiyeti âzası olan amcası Halil Efendi tarafından himaye edildi, Rüşdiyeyi bitirince 16 yaşında Meşihat dairesine kâtiplikle alındı. Amcasının mücâvir olarak gittiği Hicazda vefatından az sonra Meşihatteki kâtipliğinden istifa ederek yakın dostluk kurduğu Basîretçi Ali Efendi'nin yanında gazeteciliğe başladı. Basîret gazetesi Ali Süâvî'nin suikastına uğrayıp kapanınca ve gazetenin sahibi de tevkif olununca Mustafa Âsım Bey korkusundan bir müddet saklandı (B.: Ali Efendi, Basîretçi; Basîret Gazetesi), sonra Kudüse kaçtı; hükûmetçe de onun İstanbuldan uzaklaşması kâfi ceza görüldü; on yedi yıl Kudüste kaldı; (Noterlik) mukavelât muharrirliği yaptı, oradan ayrılmamak şartiyle hükûmetçe de kayırıldı, Kudüs tahrirat müdürlüğüne (Kudüs mutasarrıflığı yazı işleri müdürlüğüne) tayin edildi; bu yıllar içindedir ki fransızca öğrendi. 1887 de Kudüs ile Yafa arasında tramvay işletmek için bir imtiyaz aldı, bu iş için sermayedarlar bularak bir şirket kurdu, fakat kendisini çekemiyenler ellerine vaktiyle Sultan Murada yazdığı bir culûsiyeyi geçirerek Sultan Hamide jurnal gönderdiler ve tramvay imtiyaz mukavelenamesini feshettirdiler. 1895 de İstanbula geldi ise de yerleşip kalamadı, mektupçulukla Basraya sürüldü, orada bir ara Amâre mutasarrıf vekilliğinde bulundu, bu kasabada ilk mektebi yapıp açtı, bir saat kulesi yaptırdı. 1899 da yine mektupçulukla Trabzona nakl olundu. Orada da Vilâyet Salnamesi Yıllığı ile Vilâyet gazetesini ıslâh etti; ki Abdülmecid devrinde vilâyetlerde çıkarılan ve bugün pek kıymetli birer tarih vasikası olan bu resmî yıllıkların en güzeli ve en mükemmeli, Âsım Beyin mektupçuluğu zamanında neşredilmiş olan Trabzon Salnameleridir. 1904 de kırk sekiz yaşında Trabzonda öldü. Şiirleri toplu basılmıştır, oğlu İbrahim Alâeddin Bey merhumun kütüphanesinde durur derlerdi; Namık Kemalin ölümü üzerine yazdığı mersiyeyi Saadettin Nüzhet merhum «Türk Şairleri» adındaki yarım kalmış büyük Antolojisinde tam olarak neşretmiştir. Kâzım Paşanın «Riyâzı Asfiyâ» sına nazîre olarak yazdığı bir Kerbelâ mersiyesini de 1883 de «Nâlei Uşşâk adı ile kendisi neşretmişti. Fransız mütefekkirlerinden Fénélon'un meşhur eseri «Telemaque» ı temiz bir nesir ve farscadan da «Pendi Attâr» ı sağlam bir nazım ile tercüme etmiş, fakat her ikisi de basılmamıştır.

Filibeli Âsım Bey
(Resim: Nezih)

ÂSIM BEY (Giriftzen) — Bestekâr; 1851 de Tesalya Yenişehrinde doğdu. Babası Muhzirbaşızade Ali Efendidir. Daha çocukken, doğduğu şehrin Mevlevîhanesine intisab etti. On dört yaşında Mevlevîhane Şeyhi Nazîf Dedenin dikkatini celbetti, bu zattan Fârisî öğrendi ve Mesnevî okudu. Meşhur saz eserleri bestekârı Nâyî Yusuf Paşanın yetiştirmesi Neyzen Hasan Efendiden musiki ve ney öğrendi. On sekiz yaşında, 1869 da, İstanbula geldi ve Hicaz peşrevî sahibi Neyzen Salim Beyden ney ve girift dersleri aldı. Neyin kısası ve küçüğü olan bu saza az zaman içinde öylesine hâkim oldu ki, yaşına rağmen bir üstad olarak tanındı. Dayısı Miralay İbrahim Beyin yanında İzmirde askerliğini yaptı. 1876 - 1877 Rus harbine yüzbaşı olarak iştirak etti. Zihni Paşa tarafından İstanbulda ilk defa itfaiye teşkilâtı kurulur iken, Âsım Bey, binbaşılık ile Üsküdar itfaiye kumandanlığına tayin edildi. Deli Fuat Paşa ile ülfet eylediğinden dolayı, Sultan Abdülhamid tarafından, paşa ile beraber Amasyaya sürüldü ve 1908 e kadar tam bir çeyrek asır orada kaldı. Şehirde, anlayışlı bir musiki havası yarattı. Birçok talebe yetiştirdi ve mühim eserlerini bu sırada besteledi. Meşrutiyette 57 yaşında olduğu halde tekrar İstanbula geldi; daha 21

Giriftzen Âsım Bey
(Resim: Nezih)

sene yaşadı ve 26 şubat 1929 da 78 yaşında öldü; Merkezefendi kabristanına gömüldü, Amasyada ikinci defa evlenen Âsım Beyin her iki izdivacından on kadar kız ve erkek çocuğu olmuştur ki, bunların çoğu musikişinastır; bunlardan Musa Süreyya Bey ise bir devrin büyük şöhreti olmuştur.

Âsım Beyin şarkıları, zamanında söylenip unutulacak kıymette parçalardır. Fakat saz eserleri ve bu arada Uşşak, Rast, Hüzzam, Hüseyni, Sebâ, peşrev ve saz semâileri güzel eserleridir. Rast peşrevi ise bir nefise, ve kendisinin en meşhur eseridir.

T. Yılmaz Öztuna

ÂSIMBEY SOKAĞI — Aksarayın Çakırağa mahallesi sokaklarındandır. (B.: Çakırağa Mahallesi) Küçük langa caddesi (Aksaray - Samatya tramvay caddesi) ile Sineklibahçe sokağı arasında bir toprak yoldur. Cadde kavşağından yüründüğüne göre, evvelâ iki araba genişliğindedir; Manastırlı Rifatefendi sokağı ile teşkil ettiği dörtyol ağzından öte yarıya yakın daralır, sonra yine genişler, yine daralır. Kışın, çamurdan geşilemiyecek bir haldedir. İki kenarında ikişer üçer katlı olarak yapılmış apartımanlar, büyük Aksaray yagın yerinin bir parçasını imar etmiş bulunmaktadır ve hâli vakti yerinde Türk ailelerine mesken olmuşlardır; bu binalar arasında kalmış arsalar da, İkinci Cihan Harbi buhranının sona ermesini bekler gibi görünüyor (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

ÂSIM EFENDİ (Çelebizade İsmail) — On sekizici asır âlim ve şairlerinden, Osmanlı Vak'anüvislerinden; Şeyhülislâm, (H. 1096) 1684 de İstanbulda doğdu. Babası Reisülküttab Küçük Çelebi Mehmed Efendidir. Âsım Efendiye Çelebizadelik buradan gelir. Yirmi dört yaşında medrese tahsilini bitirdi. Müderris ve Şeyhülislâm İsmail Efendiye damad oldu. Sırasile Yenişehir, Bursa, Medine ve İstanbul kadılıklarında bulundu. (H. 1135) 1722 de Sadrâzam Damad İbrahim Paşa tarafından Müverrih Raşidin yerine Vak'anüvis tayin edildi. Yedi sene bu vazifede kaldı, bu zaman zarfında devrinin ilim ve eğlence hayatı içerisinde yaşadı. Çırağan safalarını, helva sohbetlerini, Sâdâbâd eğlencelerini hem tarihinde, hem de şiirlerinde yaşattı:

Nevbahârın gerçi seyri gülşeni sahrâsı var
Zevki sermanın veli ondan dahi alâsı var
Gündüzdeki hurşid rûlar cilvesi germâbede
Sîne ber sîne yatıp bir pister içre sübhadek
Yârden kâm almağa bais şebi yeldâsı var

Mensup olduğu İlmiye mesleği hayatında her zaman elinden gelen iyiliği esirgemedi. Bununla beraber işinde ve vazifesinde çok dürüsttü. Zamanının içtimaî bir derdi olan hediye ismi altında rüşvet almaktan uzak yaşamağı bildi. (H. 1172) 1758 de Koca Rağıb Paşanın Sadrazâmlığı zamanında Şeyhülislâm oldu.

Şeyhülislâm olduğu vakit yetmiş altı yaşında idi. Meşihatde ancak sekiz ay kadar kalabildi; 1759 (H. 1173) da vefat etti; şu ölüm tarihini şair Nevres söylemiştir:

Asım İsmail Efendi kıldı Firdevsi mekân
H. 1173

Asım İsmail Efendi Molla Güranîde Reis-ül-etibba Kazasker Ömer Efendi medresesi bahçesinde gömülüdür. Hicrî 1134 (1721) yılından Hicrî 1141 (1729) yılı sonuna kadar olan vak'aları yazan tarihi, divanı, münşeat'ı kendinden sonra kalanlara bıraktığı yadigârlarıdır.

Asım Efendinin divani Hicrî 1268 (1851) de Ceridei Havadis matbaasında taş basması olarak basılmıştır. Âsım Efendinin yazdığı mektuplar kendisine kâtiplik eden Lutfullah Efendi tarafından bir mecmua halinde toplanmıştır. Bu mektuplar da 1286 da Sahaf Esad Efendi tarafından basılmıştır. Bu kitaptaki tezkereler onun herkese iyilik yapmaktan hoşlandığını, fakat icabında bilhassa lâik olmıyanlar hakkında iltimas tavassutunda bulunanlara karşı çok sert ve ağır cevaplar verdiğini gösteriyor.

Bibl.: Hayat Mecmuasında Prof. Ali Canibin makalesi.

ÂSIM EFENDİ (Mütercim Ayıntablı Ahmed) — On sekizinci asrın ikinci yarısı ile on dokuzuncu asrın ilk yıllarında yaşamış büyük bir Türk dilcisi, şair ve vak'anüvis; tarihimizdeki ölmez şöhreti, Arap ve fars dillerinin hazineleri yerinde olan iki büyük lügatı, arabçadan Mecdüddin Firûzâbâdî'nin «Kaamûs» unu, farscadan da Hüseyin Tebrizî'nin «Bürhanı Kaatı'» ını, tam salâhiyetle, te'lif'den farksız bir emekle tercümesine dayanır; kendisine «mütercim» unvanı da za-

manından sonra dilimize yaptığı bu büyük hizmetinden ötürü verilmiştir.

1755 de Ayintabda doğdu. Babası, o zamanlar Şark kültürünün merkezlerinden biri olan bu şehrin seçkin ulemasından mahkeme başkâtibi Seyyid Mehmed Cenânî Efendidir ki kabri Maraş'ın Pazarcık ovasında bulunan Semerkantlı Şeyh Osmanın torunlarındandır. İlk feyz kaynağı münevver aile muhiti oldu; islâmı ilimlerle sağlam ana dilini ve arabca ile farsçayı çocukluk çağından öğrenmeğe başladı; yetişmesinde Hoca Abdullah Necib Efendi ile Şair Kilisli Mustafa Rûhî Efendinin büyük tesirleri oldu; henüz yirmi yaşlarında iken memleketinin ilim ve edebiyat mahfillerinde seçkin bir sima oldu; babasının yerine mahkeme kâtibi oldu, oradan vilâyet divanı kâtipliğine alındı; 1789 - 1790 arasında Ayintabda Fevzipaşa vak'ası denilen karışıklıkta eşyası ve kitapları yağma edildi ve kendisi Kilis'e kaçtı; oradan ailesini memleketine yollayıp kendisi İstanbula geldi. 34 - 35 yaşlarında bulunuyordu; ve geçim endişesi içinde idi; tek güvendiği emsâl ve akranı ile ölçülemiyecek derecede yüklü olan malûmatıydı. Büyük şehirde hâmi bulmakta güçlük çekmedi; evvelâ, devrinin zekâsı ile ve irfanı ile mümtaz bir siması olan kadıasker tatarcık Abdullah Efendinin nazarı dikkatini çekip (B. : Abdullah Efendi, Tatarcık); tercümesine 1891 de başlayıp bitirmek üzere bulunduğu «Bürhanı kaatı'» ı 1896 da bu zatın delâleti ile Üçüncü Sultan Selime arzetti. İlim sayısı büyük Padişah mütercimi şanına lâyık şekilde taltif etti; müderris oldu ve kendisine, döşeli dayalı bir ev satın alınıp ihsan edildi. Fakat Padişahın bu teveccühü, mimarlarının kullandığı unvanı ile Ayıntablı Âsım Efendiye bir takım düşmanlar kazandırdı; başta Şeyhülislâm Atâullah Efendi ile bir hemşehrisi, Ayıntablı Hoca Münib Efendi kendsini çekemediler; Padişahın gözünden düşürmeğe çalıştılar. 1802 de hacca gitti; Medinede eski muallimi Abdullah Necib Efendi ile karşılaştı; bu zat Âsım Efendiye «Kaamus» tercümesini teklif etti, hac dönüşünde memleketine uğrayıp ailesini alarak İstanbula gelişinin hemen tezine bu mühim işe başladı. 1807 de Âmir Efendinin yerine devlet vak'anüvisi tayin edildi. Ertesi yıl İstanbul, Üçüncü Sultan Selimin tahtından çekilmesine varan kanlı yeniçeri ihtilâline sahne oldu; düşmanları Atâullah Efendi ile Hoca Münib Efendi bu ihtilâlin körükçüleri idiler; yeni Padişah Dördüncü Mustafanın zamanında meydan kendilerine kalmıştı; ilk işleri Âsım Efendiyi açıkta bırakmak oldu. Köşesinde birikmiş parası olmadığından derin bir sıkıntıya düştü; evi yandı, bir felâket oldu. Fakat Alemdar Mustafa Paşanın hükümet darbesi ile bu yaman düşmanının şerrinden halâs oldu. Durumunu süratle düzeltti, Sultan Mahmudun teveccühünü kazandı, yanan evinin yerine kendisine Üsküdarda bir konak ihsan edildi. Kaamûs tercümesini de bitirip 1810 da Padişaha takdim edince itibarı fevkalâde yükseldi. Üç büyük cild olan eserin, padişahın iradesiyle 1814 de Devlet Matbaasında tab'ına başlandı, baskı 1817 de tamamlandı. 1819 da Üsküdardaki konağında öldü; Karaca Ahmed mezarlığının Harmanlık denilen yerine defnedildi.

Mütercim Âsım Efendi
(Resim: Nezih)

Vak'anüvis olarak bıraktığı Osmanlı Tarihi iki küçük cild halinde basılmıştır; tab'ı tarihi tespit edilememiştir; 1791 - 1808 yılları arasındaki vak'aları ihtiva eder. Ağdalı bir dille yazılmıştır; hâdiseler okuyanlar için yorucu kelime oyunlariyle nakledilmiştir. Son derecede muhâfazakâr olduğu için, velinimetinin şahsı aleyhinde bulunmamakla beraber, Üçüncü Sultan Selimin garblılaşma yolundaki ıslâhatını, Kamus mütercimininin kafasına aslâ yakışmayan âmiyâne görüşle hırpalamağa çalışmıştır. Bugün aydın bir hakikattir ki Üçüncü Selim devri ıslâhatının yarım kalması ve bir yeniçeri - ayak takımı ihtilâli ile büyük Padişahın felâketi, o ıslahata girişmiş olan devlet adamlarının ahlâk zaaflarının, seciyesizliklerinin eseridir. Ayintablı Âsım Efendi ise o bedbahtların tenkiziyle kalmamış, inkılâbı çürütmeğe kalkmıştır. Şairliği şahsiyetinin en sönük tarafıdır.

Eserleri:

1 — Tibyânı nâfi' der tercemei bürhâni Kaat'ı; 2— El okyânûsül basit fî tercemetil Kaamûsil mûhit; 3— Muhbirül takdis bi hurûci tâifetil fransis (Fransızların Mısırı işgalı üzerine El-ebertî-nin arabca târihinin tercemesi); 4— Merâhül meâlî fî şerhi kasîdetil emâlî (islâm akaidi üzerine arabca bir kasîdenin tercemesi); 5— Tercemei siyerül Halebî; 6— Tuhfei lûgaatı arabiye (arabcayı kolay öğretmek kasdi ile yazılmış manzum bir eser); 7— Târihi Âsım; 8— Tarihi içinde basılmamış kalem kalıntıları (Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuasında neşredilmiştir).

Bibl.: İnönü Ansiklopedisi; İ.A. Gövsa, Türk meşhurları.

ÂSIMPAŞA KONAĞI — İkinci Mahmud Türbesi karşısında, geçen asrın büyük yapılarından aşı boyalı bir konaktı; bu satırların yazıldığı sırada, tramvay caddesinden, Türbenin tam karşısına rastlayan Piyerloti caddesine girerken sol köşeye rastlayan arsanın yerinde idi ki, kış ve yaz yeşil kalır taflan ve emsali bodur nebatlarla tezyin edilmiş olup sahibi tarafından mevkiin şanına lâyik bir bina yaptırılıncaya kadar göze batmaması için şenlendirilmişe benzer.

Âsımpaşa Konağı Büyükşehrin, bugün maalesef yok olmuş tarihî binalarından biri idi. Türkiyede ilk kulüp, Yeni Osmanlıların «Mesen» i Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tarafından bu konakta açılmıştı. Vakanüvis Lütfi Efendi, Hicrî 1287 (M. 1870) vekayii arasında şu bendi yazar:

Küşadı kulüp

«Avrupada kulüp tabir olunur encümeni ülfet ve mecmui fazili ünsiyet için Deraliyyede öyle bir encümen küşadı (bizde kahvehaneler taşralarda köy odaları vardır ki bunlar da ülfet yerleridir, farkları, şampanya yerine pekmez ve nardek şerbetleri, isparmeçet yerine çira ışıklarıdır) beynelvükelâ tezekkür olunmuştu, muahharen bunun için Sandıkçılarda Âsım Paşa konağı bilisticar levazımı istihzar olunarak Ramazanı şerifin ilk akşamı Şûrayı Devlet Reisi Kâmil ve Mehmed Rüşdü ve Maliye Nazırı Fazıl Mustafa Paşa ile sair vükelâ hazır oldukları halde küşad olundu. O gece saat beşe kadar her vadiden musahabat ile imrarı vakit olunmuştur. (Mutarıza); Ramazanı şerifin ilk gecesi küşad olunduğuna nazaran Ramazanı şerif ile teberrük olunmuş olur fakat teravihlerin nerede eda olunacağına dair söz geçmemiştir».

Lütfi Efendinin istihfaf ile bahsettiği bu kulübün ne kadar devam ettiği bilinemiyor. Vakıflar idaresinin eski kâtiplerinden İzzet Efendinin anlattığına göre, 1908 de Meclisi Meb'usan, Ayasofyadaki Evkaf Nezaretinde açılınca, Evkaf Nezareti Âsımpaşa konağına taşınmıştı; 1912 ye kadar orada kaldı, bu tarihte Sadeddinpaşa konağına naklederek Âsımpaşa konağına Darülmuallimi Aliye (Yüksek Öğretmen Okulu) taşındı. Vefa lisesi riyaziye muallimi İbrahim Hakkı Sayar 1324-1325 yıllarında bu yüksek mektebin talebesi iken Âsımpaşa konağında bulunduklarını söyler. Yine İzzet Efendinin notlarına göre bu konak Pierre Loti ve Claude Farrèr adına bir âbide yapılmak üzere istimlâk edilmiş, yıktırılmış, fakat taşkın hisler, zaman ile fikir selâmeti ve mantığın şükran borçları ölçüsüne düşünce bu âbideden vazgeçilmiş. Âsımpaşa konağı arsasının, bu satırların yazıldığı sırada kime ait olduğu tesbit edilemedi.

ÂSIM US — (B.: Us, Mehmed Asım).

ASIM YESÂRÎ — (B.: Arsoy, Mustafa Âsım Yesârî).

ASIR KÜTÜPHANESİ — Geçen asır sonlarında Bayazıdda Tavukçular içinde küçük bir kitapçı dükkânı idi; Ahmed Rasim, gençlik hâtıraları arasında burasını şöyle tarif ve tasvir eder:

«Kitapçı kocaman kafalı, esmer, benim gibi bodur, şişmanca Kirkor namında biri idi... Kirkor kütüphanesi ki, bilâhare Asır namını almıştı; burada da Abdülâziz Han devrini takib eden ilk senelerden sonra münteşir âsâr bulunurdu. Cüz cüz çıkan romanlara, Hazinei Evrak gibi mevkut mecmualara da muhakkak olarak tesadüf edilirdi. Bu ktüphaneden içeri girildi mi, solda ancak sahibinin sığabileceği kadar geniş tezgâhımsı bir masa vardı; kitapçı bu sıkışık yerde omuzlarından kesik bir vaziyet alırdı. Duvarlar göz göz idi. Biraz durdunuz mu, kapıdan bir kafa görünür:

— «Cellâd» ın kaçıncısı çıktı?

— Altıncısı!

— Aldım.

Der kaybolur, ardı sıra da ikinci bir kafa daha görünür:

— Sende Dürûbu Emâl var mı?

— Kimin?

— Şinasinin!

— Yoktur.

O da çekilir, üçüncüsü zuhur eder:

— Dünkü Vakit var mı?

— Sarafim Efendi kıraathanesine bakınız... Cevabını alarak dönerdi». (Muharrir, şair, edib) Ahmed Rasimi muharrirliğe teşvik edenlerin başında bu kitapçı Kirkor gelir (B.: Ahmed Rasim).

ASİTÂNE — Farsca bir isim olup lûgat mânası: Kapı eşiği, dergâh, hükümdar sarayı, payitaht, mahal, mevki, mevzi, yer, evliya merkadi, tekkedir; Büyükşehir İstanbulun da isimlerinden biridir; Âsitânei Saadet, Âsitânei Saltanat, Âsitânei Devleti Aliyye ve bundan kısaltılmış olarak Âsitânei Aliyye şekillerinde kullanılır. Aşağıdaki satırlar, tarih kaynaklarımızdan alınmış örneklerdir;

«Zikri bazı vukuatı müteferrika ve icmâli ahvali Âsitâne —... ve yine bu esnalarda marazı mühliki vebâ bâ emrillahi teâlâ ifratla kesret ve şiddet peyda ettiğinde... Deruni İstanbulda bazı cevami ve mesacid ve türbe civarındaki makabir ve bunlara benzer mahalli saire defnolunanlardan başka İstanbul kapılarından geçirilen mevta bin beş yüz ve bazan iki bin adetlerinde olup...» (Şanizade; Hicrî 1227 vakayii arasında).

«Rebiülevvelin sekizinde Şahi Acem elçisi gelip yirmi beşinde Geylan hâkimi Ahmet Han dahi Âsitanei şahi cihana iltica edip geldikte âyanı devlet alay ile iskeleye varub tâzimen istikbal edildiler» (Naima, Hicrî 1001 vekayii arasında).

«Vürudi Mehmed Ali Paşa be Âsitâne — Mısır valisı Mehmed Ali Paşa muktezayi sıdkı ubudiyeti üzre Derâliyeye gelip huzuri şahaneye rûsayi ubudiyet niyetinde bulunduğu tarafı Padişahiden istihbar olunmakla...» (Lûtfi; 1262 vekayii arasında).

«Âmedeni rûusi eşkiya be Âsitânei Saadet —... Otuz bir adet kelle ki evvelâ pişvayı eşkiya olan Celâlî Vezir Abaza Hasan Paşa ve biri dahi Tayyar Mehmet Paşanın ekber evlâdı Valii Şam Vezir Ahmet Paşa... biri dahi biraderi Raka Beylerbeyisi Mustafa Paşa... Ve biri dahi Vezir Sarı Ken'an Paşa.. ve biri dahi Deli Ferhat Paşa ve biri dahi oğlu Yahya... rûusi menhusleri dergâhı cihanpenaha arzolundu...» (Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa; Hicrî 1069 vekayii arasında.

«... Boynu eğri (Mehmed Paşa) alay ile Âsitânei Devlete girip...» (Evliya Çelebi; on yedinci asır ortası).

Beşiktaşlı Gedaî de, geçen asrın bir İstanbul civanını medh ederken «âsitanlı» sıfatını kullanmaktadır.:

Çıkardı âlemi baştan yine bir tâze gülfemli
Gören üftâdenin bağrı hûn oldu gözleri nemli
Bakar mestâne mestâne o tıflı mesti nâz demli
Meded ey âfeti devran kıvırcık saçlı perçemli

Mücerred âsitanlı adı şanlı dilberi şehri
Bilenlerden süal ittimdidiler ismine Servi
Kara sevdâlara saldı meded ey âşıkı dehri
Meded ey âfeti devran kıvırcık saçlı perçemli

ASKANAZ (Mihran) — Tanınmış bir Ermeni müderris ve müellifidir. 1854 de Kadıköyde doğmuş ve 1904 de Mısır'da vefat etmiştir. Berberyan, Mezburya ve Getronakan gibi bazı Ermeni mekteplerinde hocalık yapmıştır. 1896 da Mısıra geçmiştir. İstanbulda 1885 sıralarında basılan üç cildlik mektepler için bir edebiyatı vardır. 1891 yılında ise 22 sayı intişar eden «Dzağik Mankantz» (Çocuklara çiçek) adlı haftalık bir gazete çıkarmıştır.

Kevork Pamukçuyan

ASKEPİDİS, AÇIKBAŞLAR — Aslen edirneli olub İstanbulda yerleşmiş bir rum ailesidir; bu aileden ilk tanınmış sîmâ Nikolâki Askepis (Açıkbaş) dır, evvelâ Tatavlada, sonra Fenerde, büyük Fener yangınından sonra da 1857 de Bakırköyünde yerleşmiştir; Nikolâki ve oğuları o zamanlar yeni kurulmakta olan bu köyün ihtiyar heyeti seçilmişlerdir, Bakırköy rum mekteplerinin tesisinde Askepidis ailesinin büyük yardımları olmuştur.

Nikola Askepidis
(Resim: Nezih)

Nikolâki Efendi İstanbulun en eski eczahânesi olan Aksaraydaki «Açıkbaş Eczahânesi»nin müessisidir (B.: Açıkbaş Eczahânesi), sarayın eczacıbaşılığında da bulunmuştur.

Fenerli Yorgi Mihailidisin kızı Despina ile evlenmiş ve bu izdivacdan beş çocuk sahibi olmuştur.

Teodori Askepidis (Dr.) — Nikolâki Askepis'in oğlu; Askerî Tıbbiyeden mezun olmuş, meslekî tahsili pârisde ikmal etmiş, zamanının şöhretli asker hekimlerindendir. Kabri Bakırköydeki Ayios Yorgios Kilisesi avlusundadır.

Neoklis Sarris

ASKERÎ KANUNLAR VE KANUN ZABİTLERİ — 1908 de Meşrutiyetin ilânından Cumhuriyet devrine kadar, askerî inzibat neferlerine, Büyükşehirde sadece kanun, inzibat zabitlerine kanun zabiti denilirdi, ki bu unvan, payıtahttan İmparatorluğun her tarafına yayılmıştır; sebebi de, inzibat nefer ve zabitlerinin, üniformalarının hemen yaka altına gelmek üzere ince bir zincir ile üzerinde «Kanun» kelimesi yazılı hilâl şeklinde sarı pirinçten bir plâka asmalarıdır.

İkinci Abdülhamit devrinde ve 1908 den 1918 e kadar geçen devir içinde, bu arada bilhassa Birinci Cihan Harbi yıllarında kanun neferi olmak, İstanbulda bilhassa Galatanın hovardalık âleminde büyük bir imtiyaz sayılırdı. İkinci Abdülhamit devri sonlarındaki Galata tiyatrolarını ve buralardaki kantocu kızları tasvir eden Ahmed Rasim kanunları, şu mahşeri kalabalığın arasında görür:

«Tutgun mu aradınız? Alın size bir gurup daha! Orkestranın kemancısından, mâbeyin hafiyelerinden, polis komiserlerinden, sokakta baş suyuna pilâv satanlardan, kumpanya aktörlerinden, şalcı İraniden, mekteplı efendilerden, Tophane lülecilerinden, gözü açılmamış mirasyedilerden, Haddehane beylerinden, nişanları kollarında birinci ve ikinci sınıf tulumbacı reislerinden, Karagümrük, Edirnekapı, Balat, Sulumanastır, Samatya... kopuklarından, Boğaziçi dalyancılarından... Bahriye neferatından, Nizamiye çavuşlarından, askerî kanunlardan, Galata kaldırımları sâkinlerinden, kahveci çıraklarından, Karadeniz uşaklarından, mavunacı, kürekçi esnafından.. mürekkep bir güruhi enbûh!..» (Muharrir bu ya).

Kanunlar, Büyükşehirde, yalnız ordu efradının inzibatını temin ile kalmaz, bilhassa, askerî mektepler talebesinin tatil günlerindeki tavır ve hareketlerini de şiddet ve dikkatle takip ederlerdi. Bu mektepli gençlerin dolaşması yasak olan Galata ve civarında bir çocuğun veya delikanlının kanun tarafından yakalanması, en az bir muvakkat tard cezasına mal olurdu ve o çocuk veya genç, arkadaşları arasında bednam olurdu.

ASKERÎ MEKTEBLER — Ankara hükûmet merkezi olduktan sonra çoğu Ankaraya ve Türkiyenin başka şehir ve kasabalarına nakledilmiş olan Türkiyenin bütün askerî mektepleri ilkin İstanbulda kurulmuş olduğu için bunlar hakkında bu Ansiklopedimizde kalemine emanet edilen bu maddede evvelâ kısaca, mekteplerin isimlerinde de, sıraları geldikçe gereken tafsilât ile izahatı verilecektir.

Biraz aşağıdaki açılış tarihleri sırası ile bahsedeceğimiz askerî meslek mekteplerinden önce her ne kadar İstanbulda kumbarahâne, Kılıçhâne ve Tophâne adlarında ve bir kısmı Avrupalı mütehassıslsar tarafından idare olunan mektepler de varsa da bunlar daha ziyade amelî mahiyette idiler, amelesi, işçisi asker adı altında çocuklardan, gençlerden mürekkep orduya pratik adam yetiştiren askerî atölyeler, imalâthanelerdi.

Kumbara gibi, top gibi harp âletlerini yapmayı, dökmeyi öğretirlerdi. Comptes de Bonneval ile Baron de Tott (Kumbaracı Ahmed Paşa) bu mekteplerde çalışan Avrupalılardandır.

On sekizinci yüz yılın sonlarına gelinceye kadar İstanbulda dinî tahsil müessesesi olan sibyan mektepleri ile medreselerden başka olarak müsbet ilimleri ve bir meslek bilgisini öğretecek mektepleri açmağa ancak askerî zaruretler ve ihtiyaçlar sebep olmuş ve ilk defa donanma ihtiyaçlarını karşılamak için hicrî 1187, milâdî 1773 de şimdi «Deniz Harp Okulu» dediğimiz Mühendishânei Bahrii Hümâyun açılmıştır.

Hemen 1184 (milâdî 1770) de Rus donanmasının baltık denizinden kalkıp Akdenize gelerek Ege sahillerini ve Çeşme limanında demirli bulunan Osmanlı Donanmasını yakması, o zamanki Osmanlı hükûmetini idare edenler arasında evvelâ hayret uyandırmış, sonra bundan ibret alınarak donanmamızın yeni usulde talim görmüş gemicilerle deniz zabitlerine muhtaç olduğu teslim edilmiştir. Bahriye efradının ve zabıtanının yetiştirilme

si için de Kasımpaşadaki Deniz Hastahanesinin yerinde bu yeni mektep açılmış ve az sonra bu mektep Kasımpaşadan Heybeliadaya naklolunmuştur.

Mühendishânei Bahrîi Hümayunun açılışı o devrin namlı vezirlerinden ve gençliğinde yaman bir korsan olan Cezayirli Gazi Hasan Paşanın derya kaptanlığı zamanına rastlar (B.: Hasan Paşa, Cezayirli Gazi). İyi bir tesadüf eseri olarak Cezayirli Seyyid Hasan adında türkçeden başka fransızca, ingilizce ve italyanca bilen bir de baş muallim bulundu; bu zât Türkiyede modern metodlarla muallimlik yapan ve garbın yeni bilgisini öğreten ilk Türk muallimi olmak şerefini haklı olarak kazanmıştır. Sonraları donanmada riyâle rütbesiyle kaptan olan Seyyid Hasanın meslek hayatını aydınlatmak maarif ve Millî Müdafaa Vekâletleri arşivlerinde uğraşanlara düşen vazifedir.

İstanbulda açılan ikinci askerî meslek mektebini, şimdi «Topçu Okulu» dediğimiz Mühendishânei Berrîi Hümâyun'dur; açılışı hicret 1210, milâdî 1793 yılına rastlar. Bu mektepte Karadenizde harp edecek topçularla istihkâm zâbitlerini yetiştirecekti. Bunun da ilk açıldığı yer Eyyubda Bahariyededir. Sonra Tersaneye, yani Kasımpaşaya, daha sonra da Halıcıoğlunda hâlâ duran binaya götürülmüştür.

Bu devirlerde Hendese, bizde matematiğin umumî adı olduğu için bu bilgiyi öğreten mekteplere «Mühendishane» adı verilmiştir.

İstanbulda bu mektepler açılıp talebe yetiştirmeğe başlandıktan sonra Mısır Valisi Mehmed Ali istiklâl sevdası ile bir çok yeniliklere baş vurduğu sırada bu mekteplerin bir eşini Mısırda da açmış olduğu gibi henüz İstanbulda açılamamış olan meslek mekteplerini de kendi vilâyetinde açmıştı. Tıbbiye ve Harbiye mektepleri bu suretle İstanbuldan önce Mehmed Ali Paşanın Mısırda açmış olduğu meslek mekteplerindendir.

Bundan dolayıdır ki Mısırda açıldıktan bir sene sonra hicrî 1242, milâdî 1826 da İstanbulda askerî mahiyette «Tıbhânei Âmire» ve «Çerrahhânei Mâmure» adlarındaki mektepler Şehzadebaşında Eski Odalar denilen Yeniçeri kışlasının tulumbacı başı konağı kısmında açılmıştır. Bu mekteplerde harpte yaralanacak erlerle subayları tedavi edecek cerrahlarla tabipler yetiştirilecekti.

Mısır valisi, piyade zabiti yetiştirmek üzere hicrî 1232 milâdî 1806 da «Harbiye Mektebi» ni açmış ve buna hicrî 1241, milâdî 1820 de «Erkânı Harbiye» sınıflarını da ekliyerek Miralay Sev adında (ki sonraları Süleyman Paşa adını almıştır) bir fransız zabitinin himmeti ile yetiştirmiş olduğu kültürlü zâbitlerin idaresindeki ordusunu Padişahın ordusu üzerine saldırtmış ve mağlûbiyetten mağlûbiyete uğratmıştı; son defa olmak üzere hicrî 1249, milâdî 1824 de Kütahyaya kadar gelerek orada Osmanlı İmparatorluğunun merkezi olan İstanbula gidip Osmanlı hânedanını da devirmek üzere iken Sultan Mahmudun Rusyadan istimdad ettiğini gören İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin müdahalesi neticesinde durdurulmuş olması o zamanki hükûmet adamlarının dikkatini Mısır ordusu üzerine çekerek piyâde zabiti yetiştirmek için de bir mektep açılmasına karar verilmiş ve şimdi «Harp Okulu» dediğimiz Mektebi Ulûmi Harbiye hicrî 1250 ve milâdî 1834 de açılmıştır. Şu halde İstanbul harbiyesi Mısırdakinden 18 sene sonra açılabilmiştir.

İstanbul Harbiyesi ilkin Üsküdarda Selimiye kışlasında açılmış, sonra Beşiktaş Sarayı içindeki Çinili Odalara taşınmış, oradan Maçka kışlasına (Şimdiki Silâhhâne binasına) nakledilmiş ve en sonra da Pangaltıdaki binaya götürülüp orada yerleşmiştir.

Harbiye açıldığı sene içindedir ki Muzikai Hümayun Mektebi açılarak asırlardan beri devam edegelen Mehter muzikası terk edilmiş ve bu mektebin idaresi, çoğu İtalyan olan garblı muallim ve mütehassıslara bırakılmıştır. Bu mekteplerin açıldığı tarihlerden bugüne kadar takip ettikleri terakki ve tekâmül safhalarını burada bahis mevzuu etmiyeceğiz (B.: Deniz Harp Okulu; Harbiye Mektebi).

Bu türlü meslek mekteplerinde yalnız askerliğe dair bilgilerin öğretileceği tabiî ise de o sıralarda Türkiyede ilk, orta ve lise tahsilini görmüş ve Türkçe ile birlikte bütün bilgilerin başlangıcı ve esasını öğrenmiş talebe henüz bulunmamış olduğu için bu mekteplere talebeye meslek derslerinden önce İlk, Orta ve Lise tahsili verilmesine zaruret hasıl olmuştur. Bundan dolayıdır ki bütün

bu mektepler talebeye ilkin o zamanlarda mukaddimatı ulûm denilen bilgileri vermekle uğraşmışlar ve ancak on sene sonra asıl meslek derslerine başlamışlar, 14 - 15 sene sonra zâbit yetiştirebilmişlerdir. Bununla beraber şunu da söylemek lâzım gelir ki bu kadar uzun sene sonra öğretilen bilgilerin derecesi de bugünkü Orta tahsilden daha geri idi.

Yeni açılan bu mekteplerde okuma ve okutma dili türkçe idi. Fakat arabca ve farsca da ayrıca okutuluyordu. Yalnız Tıbbiye Mektebinde fransızca okuma ve okutma dili olarak kabul edilmişti. Bundan dolayıdır ki talebesinin çoğu bu dili daha kolay öğrenmiş olan gayri müslimler teşkil ediyordu..

Hicrî 1261, milâdî 1845 yılına doğru yüksek askerî mekteplere talebe hazırlamak üzere ordu merkezi olan vilâyetlerde yedi askerî idâdisi açılmış ve İstanbuldakilerin de idâdileri ayrılmıştı. Meselâ İstanbul Harbiyesinin idadî kısmı Maçkada bırakılmış, Harbiye kısmı Pangaltıya taşınmıştı; daha sonra bu idâdîler Çengelköyündeki süvari kışlasına (Kuleli kışlasına) yerleştirildi.

Hicrî 1264, milâdî 1848 de Harbiye mektebini bitirenlerden iyi derece kazananlar ayrılıp yine o bina içinde daha yüksek bir tahsil veren ve şimdi «Har Akademisi» denilen Erkânı Harbiye sınıfları açılmıştır. Görülüyor ki İstanbul hükûmeti Erkânı Harbiye mektebini de Mısır valisinden 23 sene sonra açabilmiştir.

Modern ve müsbet bilgilerin elde edilmesi birinci derecede garb dillerinden birisini elde etmekle mümkün olacağı anlaşılarak bu mekteplerin programına, o zamanlar da milletler arası umumî dil mahiyetinde olan fransızca konulmuş ise de bundan talebenin arzu edildiği derecede faydalanmadığı anlaşılarak buna kestirme bir çare olmak üzere, daha önce Mehmed Ali Paşanın yapmış olduğu gibi, Pariste bir mektep açılarak burada askerî mektep talebeleri arasından seçilip hocalariyle birlikte gönderilecek talebenin o mektepte idâdî tahsillerini Türk ve Fransız dilleriyle yapmaları düşünülmüş ve hicrî 1272, milâdî 1855 de Pariste bir Mektebi Osmanî açılmıştır. Ayni zamanda bütün askerî mekteplerin ilk ve orta kısımları «İdâdii Umumî» adı altında hicrî 1284 ve milâdî 1867 de Galatasaray binasında toplanmış ise de o tarihte Fransız hükûmetiyle birlikte İstanbulda bir Türkçe - Fransızca tedrisatta bulunacak bir Lise açılmak istenildiği zaman bu bina o liseye tahsis edilerek Askerî İdâdii Umumî dağıtılmış ve talebeleri eski yerlerine gönderilmişlerdir.

Pariste açılan Mektebi Osmanî de Türk talebe aralarında yine türkçe konuştukları ve bu yüzden mektebin Pariste bulnmasiyle İstanbulda olması arasında bir fark olamadığı anlaşılıarak hicrî 1292 ve milâdî 1875 de lâğvedilip bunlardan artan bir kısım tahsisatla İstanbulda dokuz askerî idâdîsi bulunan vilâyet merkezlerinde birer de askerî rüşdiye mektebi açılmıştır.

Şu halde askerî mektepleri ilk açılışlarından ancak 92 sene sonra rüşdiye yani ilk, idâdiye yani orta, harbiye yani lise ve Erkânı Harbiye yani yüksek olmak üzre dört dereceye ayrılmak suretiyle tahsil derecelerinin âyarlanmış oluyorlardı.

Türkiyede Hükûmet şekli Cumhuriyete çevrildikten ve Ankara Hükûmet Merkezi olduktan sonra İstanbuldaki askerî mekteplerin bir kısmı birer birer bu büyük şehirden kaldırılıp Anadolunun muhtelif şehir ve kasabalarına götürülmüş, İkinci Dünya Harbi sırasında ise İstanbulda bir tek askerî mektep bırakılmıyarak hepsi bu şehirden uzaklaştırılmış, bu arada meselâ Heybeliadada Deniz mektepleri Mersine, Harp Akademisi Ankaraya, Kuleli Askeri Lisesi Konyaya götürülmüş ve ancak 1946 da eski yerlerine getirılmişlerdir.

İstanbuldaki askerî mekteplerin Türk Umumî Maarif Tarihinde de Büyük bir yeri vardır. Hicrî 1263 ve milâdî 1847 de ilk sivil rüşdiyeler açıldığı zaman lüzumu kadar sivil hoca bulunamıyarak İstanbuldaki mekteplerde bir çok dersleri askerî mekteplerin hocaları okuttuğu gibi 1289 ve milâdî 1872 de açılan ve Türkiyede ilk Lise olan Darüşşefaka ile hicrî 1300 ve milâdî 1883 de açılan mülkiye idâdîlerinin hocalarının yarıdan fazlasını askerî mekteplerin muallimleri zâbitleri teşkil ediyordu (B: : İdadî Mektepleri; Rüşdiye Mektepleri; Kuleli Askerî İdâdisi, Lisesi; Deniz Gedikli Mektebi, Deniz Ast subay Okulu; Deniz Lisesi, Bahriye Mektebi; Askerî Sanâyi İdâdisi).

Osman Nuri Ergin

ASKERÎ MÜZE — Topkapı Sarayı sûrunun içindeki Aya İrini kilisesinde kurulmuş bulunmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed bu sarayın temelini atıp etrafını bir sûr ile çevirirken, saray hududu içinde kalan bu kiliseyi camie tahvil etmemiş (B.: Aya İrini Kilisesi), esliha ve mühimmat hazinesi olarak kullanmağa karar vermiş, Kapıkulu askerinden Cebecilerin bir kısmını da buraya yerleştirmişti.

Cebeciler ordunun silâh ve mühimmatçı efradı demek olduğu gibi Cebehane dahi harp silâhı ve mühimmatını içine alan yer demektir. Fetihden sonra bu gibi eşya Aya İriniye taşınmağa başlanmış, bütün Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere oraya Cebehane adı verilmiş; Yeni saray çevresi içinde bulunduğu için sonraları İç Cebehane denilmiş. Daha sonra bu kelime cebhane şeklini alarak barut ve fişek konan deppoylara, ardından bütün ateşli silâhlarda kullanılan maddelere alem olmuştur.

Aya İrini İkinci Mahmud zamanından Üçüncü Ahmed devrine kadar Cebehane veya İç Cebehane namiyle Cebecilerin muhafazası altında, silâh ve mühimmat depoluğu etmiştir. Üçüncü Ahmed padişahken (1703 - 1730) bazı yeni yeni tesisler arasında İç cebehanedeki eşya çoğaltılmış, bina tamir edildiği gibi bazı yerlerine ilâveler yapılmış, cümle kapısı üstüne yaldızlı bir kitabe de koyup oraya Darülesliha adı verilmiştir; kitabede 1139 Hicrî tarihi görülür.

Dârülesliháya, içindekilerden başka Vaktisaadetten kalma bazı mushaflar, eski silâhlar, mübarek emanetler de konarak kadri yükseltilmişti.

Birinci Abdülhamid devrinde (1773 - 1789), Devleti Aliyye hizmetinde bulunan Baron de Tott, neşrettiği hâtıratında, Aya İrini Dârüleslihasında birçok kıymetli silâhlar ve askerî eşya gördüğünü, Birinci Sultan Muradı Kosovada şehit eden Miloş Kabiloviçin kılıcının burada saklı olduğunu, Osmanlı davulları ve köselerini çok dikkate şayan olduğunu, birtakım nâdir silâhların Avrupa müzelerinde bile bulunmadığını söyler.

Üçüncü Selimi tahttan deviren Yeniçeri ihtilâli sırasında Dârülesliha yağmaya uğrayıp muhteviyatından mühim bir kısmını zayi etti. İstanbula gelen Alemdar ordusunun Topkapı Sarayını kuşattığı esnalarda, Dârüleslihanın muhafızlığında bulunan ve Yeniçerilerin tarafını tutan Cebeciler Alemdarın askerlerine karşı saray halkına bu binadaki silâhları dağıtmışlardı.

İkinci Mahmud, Vakai Hayriyeden yani 1241 de Yeniçeriliği ortadan yok ettikten sonra İç Cebehanede bulunan ve Yeniçerilere ait olan tuğ, sancak, bandıra, kudum, nekkare, nefir, boru ve düşmandan ganimet alınan pek çok eşya yakılmış, hepsi mahvedilmişti. Binadaki kıymetli eşyadan birçokları da Hazinei Hümayuna, şuraya buraya dağıtılmış, ecnebilere hediye edilmiş, her nasılsa ehemmiyetsiz görülenler burada bırakılmıştı. Bunlar memlekette yapılmış veya düşmandan alınmış paslı, hurda zırh takımları, miğferler, ordu kantarları, kûslar, eski kilise çanları ve İstanbul muhasarasında Halice bağlanan Bizans zinciriydi.

Bir müddet sonra, Vakai Hayriyede katledilen Yeniçerilerden kalan tüfek ve tabancalar, kılıç ve yatağanlar, paralayıcı silâhlar Aya İriniye toplandı. Bu sıralarda binanın kubbesine kadar lebâleb dolduğu görülmüştür.

Yine bir müddet sonra bu silâhların orada muhafazasında faydadan ziyade mahzur görülmeğe başlanmış, mütemadiyen yeni silâhlar çıktığı, eskilerin bir işe yarıyamıyacağı fikriyle Aya İrinideki binlerce silâh Avrupalılara - rivayete göre - demir fiyatiyle satılmıştır. Bazı münevver adamların gayretiyle elden çıkarılmıyanlar kalabilmiştir. Üçüncü Ahmedin parlak Dârüleslihası eski şevketini kaybetmiş, âdeta bir silâh ambarı şekline girmişti.

Abdülmecid padişah olunca (1839 - 1861) Dârüleslihanın adı Harbiye Ambarına çevrilmiş, ordu için Avrupadan satın alınan silâhlar ve teçhizat hep buraya getirilerek kıtalara dağıtılmağa başlanmıştır.

Harbiye Ambarı Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşanın himmetiyle yine bir aralık eski ehemiyetini kazanmağa yüz tuttu. Fethi Paşa, Aya İrinide bazı tertibat vücude getiriyor, binayı bir taraftan silâh müzesi şekline sokmak için armalı silâhlıklara ve duvarlara silâhları ve askerî eşyayı koymak suretiyle kubbeye kadar her tarafı süslüyor; bir

taraftan da antika eşyayı bir yere topluyordu.

İç bahçenin bir tarafına iki bölme yaptırarak, birinin kapısına «Mecmaı eslihai atika». öbürününküne de «Mecmai âsarı atika» yazdırmıştı.

Mecmai eslihai atika denilen kısma: Eski zırh takımları, miğferler, davul ve kûsler, ordu kantarları, eski kilise çanları, el baltaları, kılıçlar konulmuş; Mecmai âsarı atikaya da: Mısırdaki Ehramlardan nakledilen mumyalar, lâhidler, üstü markalı ve yazılı tuğlalar, tabak çanaklar, küpler ve bu yoldaki antika eşya toplanmıştı.

Mecmai âsarı atikada bulunan eşya Sultan Hamid zamanında, Müzei Hümayun müdürü Hamdi Bey tarafından Çinili köşke taşınmış, eski eserler müzesinin teşkilâtına esas olunmuştur.

Şimdiki Askerî Müzenin üst kat galerilerinde bulunan, büyük fedakârlıklar sarfiyle yaptırılan son Yeniçeri devrindeki, asker ve devlet ricali mankenleri ve kıyafetleri Fethi Ahmed Paşa merhumun eseridir.

Kırım muharebesi esnasında (1854 1855) Avrupadan alınan silâhlar ve teçhizat Harbiye Ambarına getirilerek kıtalara ve dârülharplere oradan sevk edilmiştir.

Sultan Abdülâziz devrinde (1861 - 1876) Harbiye Ambarı ordunun en mühim bir debboyu şeklinde bulunuyordu. Çakmaklı tüfeklerin yerine kabul edilen şişhaneli ve kapsüllü tüfekler, kuyruktan dolar «Schneider» ler, yine buraya toplanıyor, kıtalara gönderiliyordu. Amerikaya ısmarlanan «Martini Henri» tüfeklerinin ilk partisi de buraya gelmiştir.

Maçka silâhhanesi yapılıp bittikten sonra Martini Henrilerin mütebakisi, Winchesterler, Remington tüfekleri oraya taşınmağa başlanmış, bunun üzerine Harbiye Ambarında, İkinci Mahmud ve Abdülmecid zamanlarının artık kullanılmıyan silâhları bu gidenlerin yerini almıştı.

Her nedense Yeniçeri kıyafetleri de Sultanahmette, Mehterhane denilen Umumî Hapishanenin yanındaki binaya, ardından Sanayi mektebine nakledildi.

İkinci Abdülhamit tahtta iken (1876 - 1909) Harbiye Ambarı Topkapı sarayı muhafızlığının tarassudu altında idi. Kimse önünden bile geçemezdi. Ecnebi devletlerin sefirleri ve İstanbulu görmeğe gelen Avrupalıların pek hatırlıları, ancak Hünkârın iradesi ile veya Hariciye Nezaretinden verilen, üstünde «İç cephanenin ziyaretine mahsus duhuliye varakasıdır» yazısı bulunan vesikalarla oraya girebilirlerdi.

İçinde kıymetli eski silâhlardan ve eşyadan pek azı kalmıştı. Değersiz, yakın tarihe ait çakmaklı, kapsüllü, kuyruktan dolar tüfekler; elli altmış yıl evvel harp gemilerindeki efradın ve süvari neferlerinin kullandıkları baltalar, sandık doluları tüfek vidaları ve edevatı, hurda demirler, velhasıl hiç işe yaramaz eşya ile dopdolu idi..

Bunların bekçiliğini, kapı önündeki kulübede nöbet bekliyen, «Sadakati mücerreb!» bir binbaşı yapar, bir yüzbaşı ile bir mülâzimin nezaretindeki iki hademe arasıra ortalığı temizler silâhları yağlarlardı. Öteberi için tamirat lâzım gelince, usta ve amelelerin içeriye sokulmasına İradei Seniye lâzımdı. Sebebi, şayet halk ayaklanarak buraya hurya ediverir, tüfekleri, süngüleri, baltaları kapıp Yıldıza yürürse, padişahı tahttan al aşağı ettirirse korkusu idi.

Harbiye ve Topçu mekteplerinde uzun yıllar «Fenni esliha» ve «Topçuluk» dersi okutmuş, mesleği icabı silâha gayet merakl. ve Almanyanın, Fransanın bu gibi müesseselerini göziyle görmüş olan Muhtar Paşa, (Bu satırların muharriri Sermed Muhtar Alus'un babası) Harbiye ambarını bir türlü görmeğe muvaffak olamamıştır, bir gün, merak şevkiyle pencerenin dışından şöyle bir seyretmeğe çalışırken, Topkapı sarayının kapısından bir memurun acele acele kendisine doğru geldiğini sezer sezmez hemen oradan savuşmağa mecbur kalmıştır.

Meşrutiyetin ilânından birkaç sene önce, Muhtar Paşa, Avrupadakiler gibi millî ve askerî bir müzenin tesisi lüzumuna dair o vakit Tophane Müşiri bulunan Zeki Paşaya bir lâyıha yazmıştı. Bu lâyıha Tophanei âmire meclisinde uzun uzadıya tetkik ve müzakere edildi. Bunun üzerine çıkan bir iradei seniye ile lâzımgelen teşebbüsat ve tertibatın icrasına, müzenin yapılacağı mahallin tâyinine, resim ve plânlarının tanzimine Muhtar Paşa, o zaman Devleti aliyye hizmetinde bulunan Almanyalı Gromkov Paşa ve Hendesei mülkiye

mektebi muallimlerinden Almanyalı mühendis Yasmund memur edildiler.

Bu zevat hayli müddet çalışarak plânları ve resimleri hazırladılar, saraya yolladılar. Sultan Hamid ilk önce Yıldız sayarı bahçesindeki bir köşkte, model tarzında bir küçük Esliha müzesi tesisini emretti. Bu müze, Tophanei âmire Tecrübe ve muayene dairesi reisi Ferik Mahmut Şevket Paşanın (Meşrutiyetten sonra Hareket ordusu kumandanı, Harbiye Nazırı ve Sadrazâm) reisliği altında bir komisyona havale edildi. Neticede Yıldızdaki köşkte küçük bir Esliha müzesi vücude getirildi.

Aradan bir müddet zaman geçince, Hünkâr evhamlarına kapılıp kuşkulanarak çalışmalarına devam eden komisyonu dağıtmış, müze de kapatılmıştır.

1908 Meşrutiyeti ilânında Tophane Müşirliği makamında bulunan Topçu birinci feriki Ali Rıza Paşanın (sonra Âyan âzası) inhası üzerine Sultan Hamit zamanın icaplarına uygun bir Eslihai askeriye müzesinin tesisini irade etti.

Ali Rıza Paşanın tensibiyle, o vakit Mühendishanei berrii hümayun nazırı olan Ferik Muhtar Paşanın reisliği altında, salâhiyettar askerî erkân ve zabitandan müteşekkil bir «Müze tesis komisyonu» teşekkül etti. Aya İrininin bitişiğinde, şimdiki Müze dairesinde toplanmağa başladı.

Bu komisyon müze için İstanbuldaki büyük binalardan bir münasibi aranıyor, müzenin ilk ve esas nizamları hazırlanıyor; muhtelif yerlerden, taşradan, Boğazlar ve Adalardaki kalelerden elverişli silâhların ve topların getirilmesine teşebbüs olunuyordu.

İstanbulda münasip bir bina seçilemedi. Aya İrininin toplanacak eşyaya şimdilik bir depo gibi kullanılması kararlaştırıldı. İleride büyük bir bina yaptırılmasına, Avrupadaki ordu müzeleri şeklinde mükemmel bir Askerî müze vücude getirilmesine karar verildi.

Memlekette birbirini takip eden hâdiseler, gaileler dolayısiyle Askerî müze unutulmak derecelerine geldi; komisyonun dahi nam ve nişanı kalmadı. Fakat Muhtar Paşa bu işi sabit fikir haline koymuş, hâlâ canla başla çalışmaktaydı.

O sıralar Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, vaktiyle yıllarca bulunduğu Almanyaya yine bir aralık gitmiş, Fransaya ve Avusturyaya da uğramış, müzeler hakkındaki eski bilgisini arttırarak günden güne ehemmiyet kazandıklarını görmüştü.

Dönüşünde, Esliha müfettişi umumiliğine tâyin edilmek üzere bulunan Muhtar Paşayı Eslihai askeriye müzesi müdürü yapmıştır.

Muhtar Paşa - yukarıda dediğimiz gibi - eski Harbiye ambarında iki hademe, üçü de alaylı olmak üzere bir sanayi mülâzimi, bir yüzbaşı, bir binbaşı ile işe başladı.

Tarihçe ehemmiyeti ve kıymeti bulunan eşyayı, silâhları, topları, İstanbulun, şurasından burasından, taşradan çok güçlükle getirtiyor, toplayıp biriktirmeğe çalışıyordu. Yıldız müzesinden Maçka kışlasına nakledilenleri de taşıtıyordu. Bunların bir takımı öteye beriye alınmış, kale ve istihkâm modelleri istihkâm ve işaat dairesine götürülmüş olduğundan onların nakli mümkün olamamıştır.

Eski harplerde hizmetleri ve yiğitlikleri görülmüş kumandanların, erkân ve ümeranın, şehitlerin soyu sopuna gazetelerle, mektuplarla müracaatta bulunuyor, resimlerini, fotoğraflarını, hâtıra kalacak bâzı askerî eşyalarını topluyordu.

Tophane, tersane avlularında, Anadoluda, Rumelide, Boğazlarda, Akdeniz adaları kale ve istihkâmlarında metrûk kalıp unutulmuş ağızdan dolar, kaval topların, havanların hepsi, işe yaramaz köhne şeyler denerek, gûya varidat temin etmek için, Devlet tarafından, demir bahasına bir Alman Yahudisine satılmıştı. Bunların içinde fevkalâde tarihî kıymeti olanlar vardı. Avrupa müzelerince hemen kapışılacağı şüphesizdi.

Muhtar Paşa çırpınmış, uğraşmış, alâkadarlarla çekişmiş, simsar efendi ile gırtlak gırtlağa gelmiş, nihayet emeline muvaffak olarak eski kahraman ordumuzdan kalan bu eşsiz yadigârları yurdda alıkoyarak yabancı ellere geçmesine mâni olmuştur.

Tophane müşiri Fethi Ahmed Paşanın yaptırdığı Yeniçeri kıyafetleri, sonraları Umumî Hapishânenin yanındaki binaya, 1894 büyük zelzelesini müteakip Veznecilerde, Mısırlı Zeyneb Hanım konağının yan kapısı karşısındaki kâgir akaretin üst katına, orada bir iki sene kaldıktan sonra Sultanahmet meydanı nihayetinde Orman, Maden ve Zi-

raat Nezaretinin (şimdiki Ticaret Okulunun bulunduğu bina) salonlarından birine yerleştirilmişti.

Vaktiyle büyük himmet ve masraflarla vücude getirilen bu zavallı mankenlerin bâzısı lüzumsuz yere oradan oraya dolaştırılmak yüzüden kırılmış, dökülmüş, elbiseleri parçalanmış, acınacak hale gelmişler, bir odaya yığdırılmışlardı. Nihayet Muhtar Paşanın gayretiyle onlar da Aya İriniye alındı.

Kurulmağa başlanan müzeye «Eslihai Askeriye Müzesi» adının verilmesi doğru değildi. Çünkü oradaki eşya yalnız silâhtan ibaret değildi. Eski ordumuzun pek çok eşya, vesaik, teçhizat, harp ganimetleri de bulunuyordu. Bu sebeple Avrupadaki ordu müzeleri, gibi buraya da «Askerî Müze» adı verildi.

Böyle masrafla başarılacak, tekemmül ettirilecek bir müzeye tahsisat lâzımdı. Halbuki o yoktu; ayda beş yüz kuruşluk bir tahsisat konmuştu. Muhtar Paşa şahsı namına borç aldığı mütevazi parayı harcıyarak işe girişti. Hattâ örnek olarak müzeye asacağı Yeniçeri ve Sipahi askerlerinin, eyalât süvarilerinin, tersane azeb ve kalyoncularının, sair kıtaatın bayraklarını kendi resmetmiş, boyamış, kumaşları kendi kesip biçmiş, evinde, ailesinden kadınlara diktirtmiştir. Tükenmez bir merakla gece gündüz uğraşıyor, karda, kışta, rütubetin içinde didinmekten hastalıklara uğradığı halde yine çalışmaktan bıkmıyor, çok kereler gece yarıları evine dönüyor, bazan orada, yanındaki binada bile yatıyordu.

Müzeye yük olmadan varidat da bulmuştu: Müzeyi gezecek halktan cuma günleri 100 para, öbür günler 4 kuruş dühuliye alınmış; gençleri nişancılığa alıştırmak, sporun bu nevine meraklıları çoğaltmak için, 40 para mukabilide, harp tüfekleri ve barutu az fişeklerle atış yapılan bir «Endaht odası» açtırılmış; deliğinden bir kuruş atılınca muhtelif marşlar, havalar çalan kocaman zir org da tedarik edilmişti.

Binanın batı tarafındaki kapalı ve toz toprak içindeki yer bir sinema salonu haline getirilip önceleri üç kuruşa seyircilere bazı askerî ve manzara filmleri gösterilmiş, rağbet fazlalaştığından sonraları bu sinema mükemmelleştirilmişti.

Bunlardan başka eski millî ve ordu mızıkamız olan «Mehterhanei Hakanî» ve Yeniçeri kıyafetinde canlı timsaller de ihya kılınmıştı.

Askerî Müze, İkinci Cihan Harbinin ilk yıllarındanberi kapalı bulunduğundan, müzenin halihazır durumu hakkında İstanbul Ansiklopedisi için bir etüd yapmak imkânı bulunamadı. (1946).

Sermed Muhtar Alus

Aşağıdaki satırlar R.E. Koçunun Her Gün gazetesine günlük sohbet yazıları verdiği sıralarda İntişar etmiş iki makalesinden alınmıştır:

Hiç bir milletin tarihi bizim tarihimiz kadar zincirleme meydan muharebeleriyle ve zaferlerle dolu değildir. Çanakkale geçidinin müdafaası öyle bir hamâset destanıdır ki, Mehmedciğin göğsündeki îman ve pençesindeki silâh tarihimizde şâhikasına varmıştır.

1918 mütarekesinde beşeriyetin taş devrinde dahi görmediği kahbece bir tecavüze uğradık. Çanakkalede devlet merkezi İstanbulun yolu müdafaa edilmişti, bu sefer vatan sathı üzerinde Türk istiklâli müdafaa edildi. Mehmedciğin göğsündeki iman ve pençesindeki silâh bu sefer de İstiklâl Harbi ile büyük zafer mûcizesini tahakkuk ettirdi.

Bugün de yine o Mehmedcik, göğsünde îmanı ve pençesinde silâhı cihan sulhünün en kudretli bekçilerinden biridir. Koredeki Türk tugayı tam on altı defa ateş hattına girmiştir; ve bu arada 24 Ocak 1951 den 27 Ocak tarihine kadar devam eden Konyangjonni meydan muharebesi, öylesine parlak bir Türk zaferiyle sona ermiştir ki, Mehmedciğin bu zaferi Koredeki Birleşmiş Milletler kuvvetlerini imhadan kurtarmış, Kore harbinin mukadderatını değiştirmiştir.

İşte yüreğimin kanayan yarası buradadır. Zincirleme eski meydan muharebeleriyle eski zaferlerden Plevneye, Plevneden Çanakkaleye, Çanakkaleden İstiklâl Harbine, İstiklâl Harbinden Kore harbine, Kore harbinden Kunuriye ve Konyangjonniye kadar şehit oğlu şehit oğlu şehit oğlu şehit Mehmedciğin hâtırasına ne yaptık?

Anma törenleri, destanlar, ağıdlar, nutuklar benim içimdeki yaraya merhem olamıyor. Ben o büyük askerin hamâset ve şe-

caat hâtırasının cihanın gözü önüne bütün azamet ve haşmetiyle dikilmesini istiyorum.

Mehmedciği müzesi nerede? Türk askerinin müzesi nerede?

Bir zamanlar sadece adı müze idi, Mehmedciğin bir takım şanlı hâtıraları, tacını tahtını ayağı altında ezdiği Bizansın köhne ve küflü bir kilisesi içinde dururdu. Sonra tamamen göçebe oldu. Dıvar gibi yağlı boya büyük cenk tabloları çerçevelerinden ve kasnaklarından sökülüp katlanarak sandıklara girdi: zannederim çoğu mahvoldu.

Her şeyi bir tarafa bırakın, ya sancaklar...

Yazamayacağım.

Ağlamağı konuşmağa tercih ediyorum.

Mehmedciğin, Türk askerinin müzesini temelinden ve yeniden kurmak lâzımdır.

Askerî Müzenin bugünkü durumuna varlık denilmez, Mehmedciğin, Türk askerinin müzesi yoktur efendim.

İnanılmayacak bir hakikattir.

Bir Türk atasözü ana ağzından: «Sağ mememem şehitlik, sol memem gazilik» diyor. Hiç bir miletin dilinde vatanperverlik bu kadar haşmetli bir ulviyetle şahlanmamıştır. Türk milleti, şerefinin, hürriyetinin ve istiklâlinin bekçisi bildiği ciğerpâresi erkek evlâdına asker ruhunu ana sütünün içinde vermiştir. Şehlevend vücud yapısı ile bir erkek güzeli olan Mehmedcik, iffet ve sâfiyet timsali olan o delikanlı, geniş alnında ilâhî bir nûr, vatanının selâmeti uğrunda asırlar boyunca kurbanlık bir koç olmuştur.

Mehmedciğin hamâset destanı Türk zaferlerinin yıl dönümleri gelince takvim yapraklarında çakıp çakıp sönen anma törenleriyle anlatılamaz, ona, cihanın gözü önünde durmadan yanan bir tarih meşalesi lâzımdır ki, bu meşale de Türk ordusunun müzesidir.

Bugünkü durumuna varlık diyemiyeceğimiz Askerî Müze, aslında derme çatma tesis edilmişti; onun içindir ki, hazin tarihçesi boyunca anbar olmaktan kurtulamadı. Tahsisatı da, nizamnamesi de, idare şeklindeki ziyniyet te bu müessesenin hakiki mânasiyle bir müze olmasına müsaid değildir.

Mehmedciğin temsil ettiği kahraman Türk ordusunun müzesini kurabilmek için hâlen ismen mevcud Askerî Müzeyi yok farzetmek şarttır. Bugünkü müze idaresini bir «yedi emin» olarak görmek, oradaki eşyayı tamamen unutmak, elimizde hiç bir şey yokmuş gibi cenk ve zafer sahnelerinin tablolarını, haritalarını, mücessem makinelerini yaptırmak, kahramanlarının portrelerini, heykelciklerini yaptırtmak, bunları tahakkuk ettirmek için en seçkin sanatkârlarımızdan, en seçkin bilginlerimizden faydalanmak ve yeni müzeyi kurmak, sonra hazine bulmuş gibi sevinerek o yediemindeki eşyayı da tesellüm ederek yeni müessesede boş duran yerlerine yerleştirmek lâzımdır.

Bu yolda tezelden yapılacak işler şunlardır:

1 — Büyük Millet Meclisinden Türk Ordu Müzesinin kurulması için bir kanun çıkarmak ve bu kanun ile kara, deniz ve hava kuvvetlerimizin müzesini bir müessesenin çatısı altında toplamak..

2 — Bu müzeyi İstanbulun en şerefli bir yerinde binâsının temelini atarak kurmak

3 — Bu müzeyi kurmak için âzası az fakat öz, hakikaten selâhiyet sahibi kimselerden mürekkep bir kurucu heyet toplamak; ve bu heyetten müzenin projesini en kısa bir zamanda istemek; heyetin yapacağı projeyi harfiyen tatbik etmek.

4 — Bir defaya mahsus olacağı için her türlü tesis masrafından kaçmamak.

Şu anda kapısından huşû ile gireceğimiz o müzeyi tahayyül ediyorum; Mehmedciğin manevî huzuruna çıkarken kulaklarımda Mehmed Akifin sesi var:

Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana!..

(Hergün Gazetesi, 20 - 21 mart 1958)

ASKERÎ SANAYİ İDADİSİ — 1862 (H. 1279) de Tophanede açılmış bir askerî mekteptir ki, bu satırların yazıldığı sırada Kırıkkalede bulunan Asker: Sanat Okulunun temelidir. Türk ordusuna çok kıymetli teknik elemanı yetiştirmiş bir müessesedir. Her sınıf, sanat kollarında çalışan çocuklariyle bir tabur ve mektep bir alay kabul edilerek miralay rütbesinde bir kumandanın emrine verilmiş ve 1908 İnkılâbına kadar da bu mektebe kaydolunmak hakkı, âdeta bir imtiyaz şeklinde İstanbul çocuklarına tahsis edilmişti. Tophanei askerî idadisine Büyükşehrin bilhassa fakir aile çocukları alınmış, «sabahtan akşama kadar hizmeti şakka ile meşgul oldukları halde ancak bir lokma ekmek parası kazanmağa muvaffak» olanların evlâtları

hem sefaletten kurtarılmış, hem de kıymetli ustaların elinde ve büyük Devlet atölyelerinde memlekete faydalı birer unsur olarak yetiştirilmişti.

Bibl.: O. N. Ergin, Maarif Târihi.

ASKEROCAĞI CADDESİ — Beyoğlu kazasının Taksim nayihesinin Gümüşsuyu ve Harbiye mahalleleri arasında boydan boya sınır teşkil eden ve Cumhuriyet caddesi (Taksim — Harbiye tramvay yolu) ile Kadırgalar geçidi arasında uzanır asfalt bir yokuştur; Cumhuriyet Caddesi kavşağından Mete Caddesiyle olan kavşağına kadar hafif bir meyil ile iner, bu parçası dört araba genişliğindedir; Mete Caddesi kavşağından itibaren yarısına yakın daralır, meyli de fazlalaşır; kendisinden ayrılan ve 90 derecelik bir dirsek yapan Gazhanebostanı sokağı yine kendisine kavuşur; bu iki kavşak arasında da, Askerocağı sokağı evvelâ sağa, sonra sola iki kavis yapar. Gazhanebostanı sokağının alt kavşağından itibaren tekrar genişler ve topraklaşmış bozuk bir asfalt halinde Kadırgalar geçidine kavuşur.

Cumhuriyet Caddesi kavşağından yüründüğüne göre, sağda Belediye Gazinosunun arka kısmı, solda «Tenis - İskrim - Dağcılık Kulübü»; Mete Caddesi kavşağını az geçince solda «Taşkışla», Gazhanebostanı sokağı kavşağını geçince sağda «Güney Park» ve «Deniz Park» içkili lokantaları vardır.

Caddenin, Dolmabahçe üzerlerine düşen kısmından, karşı Anadolu yakasının nefis bir panoraması görünür. Bilhassa yaz akşamları, Askerocağı Caddesinin bu kısmı, âdeta bir «Âşıklar yolu» halini alır; yaya kafilelerin arasından, bisikletli gençler, çocuklar akıp geçer, ikiz gazinolar lebâleb dolar, dondurmacı, ketenhelvacı, simitçi ve leblebici gibi ayak satıcıları da çok iş yaparlar; pek canlı, renkli ve sesli bir cadde olur.

İsmail Ersevim

ASKER SOKAĞI — Kumkapıda, yarısı Kazanisaadi yarısı da Kâtipkasım mahallelerinde, henüz tanzim edilmemiş bir toprak yoldur; yer yer genişleyip daralır, hattâ bazan bir meydancık halinde yayılır, Kınacımahmut, Kızıltaş, Asya ve Hemşire sokaklariyle birer kavşağı vardır. Yazın tozdan, kışın çamurdan geçilemiyecek haldedir. Yavaş yavaş imar edilmekte olan bir yangın yerinde açılmış olan bu sokağın iki kenarında ikişer katlı kâgir evler serpilmiştir. Kızıltaş sokağı ile olan kavşağı civarında Evdoksiya ayazması bulunmaktadır. Sekenesi ekseriyetle Ermenidir, birkaç aile de Türk ve Rum vardır (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

ASKI — Türkiyede ve bilhassa Büyükşehir İstanbulda, saz şairlerinin kondukları kahvehanelerde, tertip edilen manzum maamma müsabakalarını kazananlara verilen hediye - mükâfatlar ki, çözülmesi matlup manzume ile beraber kahvehanenin duvarına asılırdı; bu hediyeler kılıç, tabanca, şal, esvaplık çuha ve aba gibi şeylerdi. Fakat, askıyı alabilmek için «Muammanız şudur!» demek kâfi değildi; Maammayı çözmek ve maamma sahibini de mai ile mat etmek şarttı.

Bu askılar, Ramazanlarda birer çalgılı kahve şekline sokulan eski tulumbacı kahvelerinde de tertip edilirdi (B.: Çalgılı Kahvehaneler). Askı asılan maamma kahvehanelerinin en meşhurları, bir asır kadar evvel, Demirkapı ile Çemberlitaştaki sıra kahveler idi. Bazan, askı eşya olmaz, kahvehane müşterilerinden toplanan para askı yerine hediye edilirdi. Geçen asır sonlarının en namlı manici, semaici ve destancısı Üsküdarlı Vasıf Hoca, İstanbul Ansiklopedisine gönderdiği notlarda: «Saz şairlerinin maammalarını bilirim. Astıkları maammalara, müşterileri taşlamak, yani medhü sena etmek gibi usullerle para toplarlar ve bu paraları balmumu ile maammanın çevresine yapıştırırlardı. Açıktan halleden olursa toplanan bu parayı alırdı, olmazsa diğer bir yere giderken aralarında taksim ederlerdi. Maniciler gibi bunların da çoğu ezberciler idi» diyor.

Şu maammanın Demirkapı kahvelerinde asıldığı rivayet olunur:

At «alem» in «mim» ini
Getir «Yâhu» başına
Adı çıkar âşıkın
«Âhu» kaçar dağ başına

Pek açık görülür ki, bu maamma «Ali» adı üstüne tertip edilmiştir. şöyle ki: Arap harfleriyle alem, «a, l, m» harfleriyle yazılır; sonuncu harf olan m = mim atılıp yahu nun başına getirilir, bu sefer de «Ahu» dağ başına kaçarsa, yani yahu'nun Ahu'su atılırsa, «a, l, y = i» yani «Ali» kalır. Bu ma-

amayı Perişan Ali adında araba sürücülüğü yapan bir tulumbacı şu mani ile çözmüş:

Bir garibim adaşım
Askı almak muradım
Civan zülfü boynumda
Âşık Alidir adım.

ASLANAĞZI SOKAĞI — Büyükadanın Maden mahallesi sokaklarından; Alparslan sokağı ile Malûlgazi Caddesi arasında, zarif bir köprü gibi uzanır (B.: Büyükada).

Bir asfalt yol olan Malûlgazi Caddesi kavşağından yüründüğüne göre, iki araba genişliğinde ve seyrek taş döşelidir; her iki kenarında birer araba genişliğinde yaya kaldırımları vardır; Başlala sokağı kavşağına kadar pek hafif sayılamıyacak bir meyil ile iner.

Aslanağzı sokağının iki kenarında, bakımlı çiçek bahçeleri ortasında ve ağaçlar arasında, ikişer üçer katlı ve hepsi yağlıboya köşkler sıralanmıştır. Yolun sonunda, yüzü Alpaslan Caddesinde bir de büyük beton yapı vardır; buranın, denize ve karşı Anadolu kıyılarına doğru nezareti de pok hoştur (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

ASLAN AMİRA — Onsekizinci asırda yaşamış şöhretli bir Ermeni taciridir. 1760 sıralarında Vezir-i âzamın bazirgânbaşısı olarak zikredilmektedir. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanılamadı.

Kevork Pamukçuyan

ARSLÂNIM, ARSLANIM — Eski, İstanbul kadınlarının ağzında evin erkek çocuklarına, küçük delikanlılara karşı bir sevgi hitabı idi. Sarayı Hümayunda ise, Valide Sultanlar oğulları olan Padişahlara, bir an'ane olarak daima «Arslanım!..» diye hitap ederlerdi. İstanbulun günlük hayatında paşalar, beyler, ağalar, efendiler, patronlar, üstadlar maiyetlerine, zabitlerine, neferlerine, uşaklarına, arabacılarına, hamlacılarına, bahçıvanlarına, kalfalarına, çıraklarına fazla iş, fazla hizmet ve gayret istedikleri zaman: «Arslanım!..» diyerek teşvik etmişlerdir; hattâ ülfet ve münasebeti ayak üstü, geçici olduğu zamanlarda da bu takımdan adını dahi öğrenmiye lüzum olmayan kimselere, gençlere «Arslanım» denilmiştir. Gariptir ki İstanbul kadınları kendi aralarındaki ülfet ve muhabbet arasında birbirlerine de «arslanım» hitabını kullanırlardı. Zamanımızda yakın sevgi hitabı olmaktan çıkmış, yalnız yukarıdan aşağıya, amele, uşak, ırgad, boyundan gençlere bir teşvik hitabı olarak kullanılmaktadır; ve ekseriya muhatabın adı bilinmediği zaman söylenir.

ASLANİSKELESİ SOKAĞI — 1934 İstanbul Belediyesi Şehir Rehberinin 8 numaralı haritasında, Balat Karabaş mahallesine ait gösterilen bu sokak, mahallinde «Aslaniskelesi Mevkii» diye mevcuttur. Ayvansaray caddesiyle Demirhisar caddesi kavşağında, küçük, toprak bir meydancıktan ibarettir. Sağda, duvara doğru yük arabaları bekleşir. Karşıda, Korucukayıkhanesi sokağı köşebaşına kadar bir tornacı ve iki katlı ahşap bir ev vardır.

Aslaniskelesine ise daha beriden, Avrahayim Musevi hastahanesinin duvarının dibinden, bir araba genişliğindeki toprak yolla gidilir. Bu satırların yazıldığı sırada bu iskele, birkaç kazıktan ibaret kalmış bulunuyordu. Gerisi, bir kalafat yeridir. Kıyı boyunca kayık ve çatanalar sıralanır. Bunların boyanmıya ve tamire muhtaç olanları, soldaki vasi kumsala - ta caddeye kadar - çekili durur (Ekim 1946).

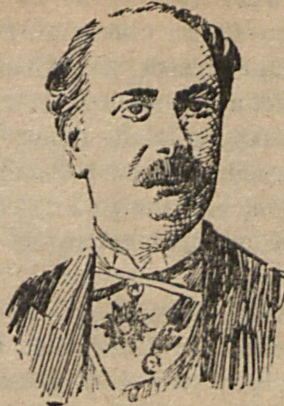
İsmail Ersevim

ASLANYAN (Dikran) — 1850 sularında, Büyükşehrin namlı bir hurufat hakkâki ve dökümcüsü; bu alanda Türk fikir hayatına eşsiz büyük hizmetlerde bulunmuş olan Haçik Kevorkyan'ın ustası; Haçik, Dikran Ustanın yanına 1869 da henüz on üç yaşında iken çırak olarak girmişti ki, Dikranın dökümhanesi Vezir Hanında idi; 1880 de çalışamıyacak kadar alil olan bu sanatkâr, müessesesini, o sıralarda bir kıymet eseri olarak yetişmiş bulunan Haçik Ustaya devretmişti, Dikran Aslanyanın hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı. (B.: Arab asıllı Türk harfleri).

ASLANYAN (Dr. İstepan Paşa) — Geçen asrın meşhur Ermeni tabiplerindendir. 1822 de Beyoğlu'nda doğmuş ve 17 Kasım 1901 de orada vefat etmiştir. Eğya adında bir sıvacının oğludur.

1839 - 1841 yıllarında, Üsküdar'da yeni açılan Cemaran mektebinde parlak surette okumuştur. 1841 de Mektebi Sultanî'de tah-

siline devam etmiştir. O sıralarda Askerî Tıbbiye Mektebi gayrı müslim talebeler de kabül etmeğe başladığı için, 1842 yılında Aslanyan da oraya kaydolumuştur. 1847 de birincilikle ve kolağası rütbesiyle mezun olmuştur. Sultan Mecid Mısır Hıdivi Mehmed Ali Paşa ile birlikde imtihanda bizzat hazır bulunmuştur. Aslanyan İstanbul Tıp Mektebinden mezun, ilk Ermeni doktoru olmuştur, yine o 1847 yılında, Sultan Mecid, Aslanyan'ı diğer üç seçkin talebe ile beraber Viyanaya tahsile göndermiştir. Üç ay kadar Tıp Üniversitesi derslerine devam ederek 1848 de muvaffakiyetle diplomasını alınış ve İstanbula dönmüştür. Bu sırada, İstanbulda kolera salgını devam ettiğinden, muvakkaten Beylerbeyi Askerî Hastahanesinde vazifelendirilmiştir.. Veba zail olduktan sonra binbaşılığa terfi ederek Serasker Kapusu Hastahanesinde vazife deruhde etmiştir. 1849 yılı başlarında Tıbbiye Mektebine yardımcı müderris tayin olunmuştur. Aynı yılın sonlarına doğru kaymakamlığa yükselerek «Bey» unvanını almıştır. 1859 da ise cerrahî profesörü olmuştur. 21 sene bu vazifede bulunup birçok kıymetli talebe yetiştirmiştir. 1853 yılında Hassa mimarlarından Serveryan Ohannes Amira'nın kızı ile evlenmiştir. 1857 de miralaylığa terfi etmiş ve Sultan'ın takdirine mazhar olmuştur. 1859 da Beyoğlu Altıncı Daire Meclisine âza seçilerek 1861 yılına kadar bu vazifede kalmıştır. 1863 - 1864 yıllarında Talim-i umumiye müfettişliği uhdesine verilmiştir. 1869 da, Boğaziçi Asya sahilleri doktorlarının iştirakiyle «Üsküdar Tıbbiye Cemiyeti»ni kurmuştur. 1870 de kendisine paşalık rütbesi tevdi edilmiş ve Serasker Kapusunda Sıhhiye Dairesi Meclis-i âlisi'ne âza seçilmiştir. 1875 - 1876 yıllarında muvakkaten Rumeli umumî sıhhiye müfettişliğine tâyin olunmuştur. 1877 de, Ordu için tabipler intihap etmek üzere Hükûmet tarafından Avrupaya gönderilmiştir. 1878 de, Türk-Rus Harbi esnasında, sıhhiye yaveri olarak Saffet Paşa ile birlikde Edirne'ye gitmiştir. Bu sıralarda kendisini kıskananların entrikalarına maruz kalarak 1879 da askeriyeden istifa etmiş ve tekaüde sevkedilmiştir. Az sonra tedavi için Kahireye gitmiş ve orada bir müddet doktorluk yapmıştır. 1884 de İstanbula dönmüşse de kısa bir zaman sonra bu sefer de Fransaya geçmiştir. Gaybubeti esnasında, Sultan'a ve Hükûmete muhalifdir diye aleyhinde jurnallar verilmiştir. 1889 yılına kadar gözden düşmüş vaziyette yaşadıktan sonra, Dadyan Artin Paşa'nın tavassutu ile İstanbula dönerek, Kuzguncukda ikamet etmeğe başlamıştır. Maamafih, ancak 1897 de eski rütbe ve haklarına sahip olmuştur.

İstepan Paşa
(Resim: Nezih)

Muhtelif tarihlerde madalyalar, Osmanî ve Mecidî nişanlariyle taltif edilmiştir.

İstepan Paşa, Ermeni cemaatı işlerinde de mühim vazifelerde bulunmuştur. Meselâ sabık Pangaltı Ermeni Mezarlığında, onun gayretiyle Surp Lusavoriç isminde bir kilise yapılmıştır. 1859 da Ermeni cemaatının nizamnamesini hazırlayan heyete iştirak etmiştir. 1873 de Patrikhane Cismanî Meclisine âza, 1896 da ise reis muavini seçilmiştir. 1876 - 1880 yılları zarfında da Patrikhane umumî meclisinin reisi olmuştur.

Aynı zamanda kalem sahibi olan Aslanyan tıbba dair makaleler neşretmiştir. Gayrı matbu kalan çok kıymetli hâtıraları, Dr Torkomyan'a göre bir Ermeni ailesi tarafından kopye edilmek üzere alınmış ve bir daha kendisine iade edilmemiştir.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYAN (Dr. Kirkor Bey) — Memlekete değerli hizmetlerde bulunan bir tabipdir. 1859 da Beyoğlunda doğmuş ve 3 Kasım 1934 de orada vefat etmiştir. Eğya Muradyan adlı bir kimsenin oğlu ve İstepan Paşa Aslanyan'ın yeğenidir. Çocukluğunda dayısının himayesine mazhar olduğu için minnettarlığını ifade etmek gayesiyle onun soyadını benimsemiştir.

1884 de Askerî Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra, 13 yıl Edirnedeki Askerî Hastahanede ve müteakiben on yıl da Maltepe'de hizmet etmiştir. 1908 de Yıldızdaki Nişancı Taburuna binbaşı rütbesiyle tayin olunmuştur. Bundan sonra bir se-

ne silâh toplamak vazifesiyle Arnavutlukda bulunmuştur. Dönüşünde kaymakam rütbesiyle Bağdad'a gönderilmiş ve oradaki askerî hastahâneye yardımcı sertabip nasbolunarak üçbuçuk sene bu vazifede kalmıştır. 1914 de otuz yıllık hizmetini idrak ederek tekaüdlüğe hak kazanmıştır. Mezkûr tarihde Basra'ya Belediye doktoru tayin edilmiştir. Birinci Cihan Harbinin bidayetinde Basra Askerî Hastahanesine sertabip nasbolunmuştur. Umumî Harbin sonunda İstanbula avdet ederek nihaî olarak tekaüde sevkedilmiştir.

Dr. Kirkor Bey Aslanyan 4. cü sınıf Osmaniye ve Mecidiye nişanlariyle Liyakât ve Hicaz madalyalariyle de taltif edilmiştir. 1933 de işbu biografik notları kendisinden toplayan Dr. Arto Mezburyan (1879 - 1957) Kirkor Beyin misafirperver, asîl ve iltifatçı bir kimse olduğunu kaydetmektedir.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYAN (Kevork Başpiskopos) — İki defa İstanbul Ermeni Patrikliği kaymakamlığında bulunan ve Ermeni cemaatine değerli hizmetleri olan bir din adamıdır. 1867 de Eğin'in Pingyan kasabasında doğmuş ve 25 Haziran 1951 de İstanbul'da vefat etmiştir.

Ruhaniliğe intisap etmeden Karekin adını taşıyan.. Aslanyan Başpiskopos 1881 de doğduğu kasabanın Mesrobyan mektebinden mezun olmuştur. 1882 - 1885 yılları zarfında, dayısı Dr. Kevork Bekyan'ın yanında eczacılıkla meşgul olmuştur. 1887 de mezkûr mektebe müdür tayin edilmiştir. 1890 da İstanbul'a gelerek, biraderi Vartan Aslanyanla birlikde bir fanilâ ve çorap fabrikası açmıştır. Bundan dolayı 1891 de beşinci sınıf Mecidiye nişaniyle taltif edilerek, saray tarafından «Fanilâcıbaşı» unvanı tevcih olunmuştur.

Ailevî bazı felâketlerden dolayı, 1897 de kendini ruhanî hayata vakfetmeğe karar vererek, 1898 de «sargavak» (diakon) ve 1900 yılında da «abeğa» takdis olunmuştur. Akabinde, Sivas'ın Surp Nişan Manastırına ruhanî reis muavini tayin edilmiştir. Aynı yılın sonlarında da Tokat Ermenileri murahhaslığına getirilmiştir. 1901 senesi Mayıs ayında «vartabet» takdis oluduktan sonra, aynı yıl Eğin'e murahhas yardımcısı ve 1903 sonunda da Malatya'ya murahhas tayin edilmiştir. 1908 de İstanbul'a gelerek, Patrikhane ruhanî meclisine âza seçilmiştir. 1910 da Tekirdağ ve 1914 de ise Adana Ermenilerinin murahhası olmuştur. 1921 de tekrar İstanbul'a gelerek, Patrikhane ruhanî meclisine yeniden âza seçilmiştir. 1922 de Eçmiadzinde piskopos takdis olmuştur. Aynı yılın içinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi kaymakamlığına getirilmiş ve 1927 Haziran ayına kadar bu mevkide kalmıştır. 1923 de Başpiskopos unvanını almıştır. 1928 de Habeşistanda Adis Ababa'ya giderek, oradaki Surp Kevork kilisesinin temel atma merasimine riyaset etmiştir. 1940 da yeniden kısa bir müddet Patrikhane ruhanî meclisine âza olmuştur. 1944 de Patrik Naroyan Başpiskopos'un vefatından sonra, tekrar İstanbul Patrikliği kaymakamlığına getirilmiş ve vefatından birkaç ay evveline kadar bu makamda kalmıştır. 1945 de, VI. cı Kevork Katoğikos'un seçim ve takdis merasimine iştirak etmek üzere bir heyetin başkanlığında Eçmiadzin'e gitmiştir. 1949 da, bazı Ermeni ruhanilerinin kendisine karşı cephe almaları sebebiyle, Patrikhanede iki yıl kadar devam eden bir ihtilâf başgöstermiştir. Neticede işbu ruhaniler önce Aslanyan Başpiskopos tarafından cezalandırılıp sonra da Eçmiadzin Katoğikos'u tarafından kiliseden tard edilmişlerse de, yeni seçilen İstanbul Patriği Karekin Başpiskopos Haçaduryan'ın tavassudu ve şefaatı ile bir müddet sonra affedilmişlerdir.

Aslanyan Başpiskopos'un on adet kadar muhtelif mevzulara dair münteşir ermenice telif eserleri mevcuttur. Pingyan Ermenileri hakkında bir de gayrı matbu kıymetli tarihî bir eser bırakmıştır. 1890 yılından itibaren, gerek İstanbul, gerekse hariçteki Ermeni basınında birçok yazıları da intişar etmiştir. 1952 de, İstanbul'da, Toros Azatyan tarafından hakkında biografik bir eser neşredilmiştir.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYAN (Kevork Efendi) — Devlet hizmetinde bulunan tanınmış bir mühendis ve müellifdir. 1849 da Yeşilköyde doğmuş ve 30 Temmuz 1922 de gine İstanbulda vefat etmiştir.

Parisde tahsilde bulunup mühendislik diplomasını aldıktan sonra İstanbula avdet ederek Devlet hizmetine girmiştir. Haydarpaşa — İzmit demiryolu hattının ilk mühendisi olmuştur. 1892 - 1908 yılları zarfında Nafia

Nezaretinde Köprüler ve Şoseler İdaresinin müdür muavinliğinde bulunmuş ve 1909 da ise müdür nasbolmuştur. 1899 da Hazinei Hassa nezaretinde mütehassıs müşavir tayin edilmiştir. 1901 - 1903 yılları zarfında İstanbul Sular İdaresinin müdürü olmuştur. 1904 - 1908 yıllarında Haydarpaşa limanı komiserliğinde bulunmuştur: 1910 da emekliye ayrılmıştır.

Gediz nehrinin ağzının değiştirilmesi, İzmir ve Üsküdar su tevziatı sistemi, Dedeağaç - Selânik demiryolunun ilk projeleri, Selânik ve Haydarpaşa limanlarının inşaatı Kevork Efendi Aslanyan'ın nezareti altında yapılmıştır.

Cemaat işlerinde de muhtelif vazifelerde bulunan Aslanyan Efendi, Tokad ve Yeşilköy'den Patrikhane umumî meclisine, Tedrisat heyetine ve 1906 da ise Cismanî meclisine âza; keza İktisad heyetine başkan ve 1911 yılında da İdare heyetine reis seçilmiştir. 1914 de ise Ermeni Bankasının idare heyetine müdür intihap olumuştur.

Aynı zamanda değerli bir müdekkik olan K. Aslanyan, 1882 de ermenice bir bioloji, 1883 de yine ermenice bir coğrafya ve 1909 yılında da «Etudes historiques sur le peuple arménien» (Ermeni kavmı hakkında tarihî tetkikler) adlı fransızca bir eser neşretmiştir.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYAN (Manuk) — Gazeteci ve müderrisdir; 1890 da Hizan'da (Bitlis) doğmuş ve 1944 de Beyrut'ta vefat etmiştir.

1908 de İstanbul'a gelerek Mektebi Sultani'ye girip mezun olduktan sonra, Dar-ül-funun Riyaziye Şubesini de bitirmiştir. 1918 den sora muallimlikle meşgul olmuştur. 1923 de, ismini bilâhare «Marmara» ve «Aztarar»a çevirdiği «Cakadamart» (Cephe) adlı gazeteyi yeniden neşretmiştir. Keza İstanbulda münteşir mektepler için ermenice Fizik kitapları da vardır. 1937 de Suriyeye gitmiş ve oradan da Beyrut'a geçmiştir.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYAN (Takvor) — Ünlü bir müderrisdir. Onsekizinci asrın ortalarında doğmuş ve 1820 den sonra vefat etmiştir. Meşhur edip Bağdasar Tıbir'in şakirtlerindendir. 1780 sıralarında Beyoğlunda bir muallimhâne açmıştır. Burada 1782 tarihine kadar Serovpe Minasibyan (Batkanyan), ve 1783 - 1787 yılları zarfında Nerses Aştaraketzi (bilâhare katoğikos) tahsil etmiştir. Bedros Karabetyana göre (Samatya Ermeni Kilisesi Tarihi, İstanbul, 1935, s. 102), Kumkapu Bezciyan Mektebinde de ermenice dersleri vermiştir. Apraham Ayvazyan'a göre ise (Ermeni Bioğrafileri Serisi, 3. cü cilt, İstanbul, 1893, s. 144), Teoloji ilmine de vakıf olan Takvor Aslanyan, İstanbul patriği Edirneli Boğos Başpiskopos'un (1815 - 1823) kâtipliğini ifa etmiş ve bu meyanda 1820 de Gregoryen ve Katolik Ermeni cemaatlerinin arasındaki ihtilâfları tetkik etmek üzere müteşekkil Gregoryenlerin heyetinin üç âzasından biri olmuştur.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYAN (Viçen) — Cami içlerine yapdığı tezyinat ile tanınmış bir ressamdır. 1865 de doğmuş ve 1939 da vefat etmiştir. Galatasaray Lisesinde resim hocası olmuştur.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYAN KARDEŞLER TRİOSU — Şehrimizin tanınmış musiki teşkilâtlarındandır. 1940 da kurulan Trio ilk konserini 1946 da Saray Sinemasında vermiştir. On senedenberi İstanbul Radyosunda muntazam konserler tertip etmektedir. Repertuarında, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Dvorjak, Çaykovski, Arenski, Şostakoviç ve Koca-Eynatyan gibi ünlü bestekârların trioları bulunmaktadır. Teknik Üniversitesi Radyosunda ve Filârmoni Derneğinde de konserler veren Aslanyan Kardeşler Triosu şu zevattan müteşekkildir;

Viyolonist Vahakn Aslanyan 1914 de doğmuş olup birçok konserlere solist olarak katılmıştır. 1935 de Atatürk huzurunda Beethoven'in konçertosunu icra eden ve 1938 de kardeşi Varujan'la birlikde ilk resitalini veren sanatkâr, halen İstanbul şehri orkestrası, Radyo Senfonik ve Salon orkestralarına iştirak etmekte olup, Radyo Oda Orkestrasının Konzertmeister'lerindendir.

Piyanist Varujan Aslanyan ise 1920 de doğmuş olup ilk resitalini 1938 de vermiştir. Müteaddit resitallere de «accompagnateur» olarak iştirak etmiştir. Ermeni müzisyenleri hakkında gayrı matbu biografik bir eseri de mevcuttur.

Trio'nun üçüncü şahsı olan ve 1925 de

doğan Vartan Aslanyan'a gelince, gerek İstanbul, gerekse Teknik Üniversite Radyolarında resitaller vermiştir. İstanbul Şehir Orkestrası, Radyo Senfonik ve Salon Orkestrası âzalarındandır.

Aslanyan kardeşler Kevork Baspiskopos Aslanyan'ın torunlarıdır.

Kevork Pamukçuyan

ASLANYATAĞI SOKAĞI — Cihangir sokaklarındandır; Sıraselviler Caddesiyle Cihangir Caddesi arasında uzanır; Sıraselvilerden yüründüğüne göre, oldukça meyilli ve üç araba genişliğinde bir yokuş olarak iner; iki kenarı yaya kaldırımlı ve paket taşı döşeli bir yoldur. Sokağın sağ kenarını, hemen sonlarına kadar, Alman hastahanesinin yan duvarı kaplar. Sol kenarında ise ikişer üçer katlı beton evler ve apartımanlar sıralanmıştır. Sol kolda, isimsiz bir aralık sokak vardır; bu kavşak geçilince, Aslanyatağı sokağı biraz daralır ve kaba taş döşeli bir bozuk yol olur. Sokağın biricik dükkâni, «Eser oyuncak ve marangoz dükkânı»dır. Sağa, dirsek yaparak kıvrılan Aslanyatağı sokağı, Alman hastahanesini karşı taraftaki bir pavyona başlıyan köprünün altından geçer ve sonra ikinci bir dirsek ile sola kıvrılarak Cihangir Caddesine kavuşur (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

ASMAALTI, ASMAALTI CADDESİ — Asırlar boyunca Büyükşehrin en faal ve zengin ticaret merkezi olmuş bir semti, Mısırçarşısının Yenicami kapısı önünden başlar, Nalburlara doğru uzanırdı.

Münir Süleyman Çapanoğlu, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda şunları yazıyor:

«Asmaaltı, yakın geçmişte İstanbulun kileri idi. Bugün hüviyeni kaybetmiş bulunmaktadır. Gerçi binalar, dükkânlar yine o bina ve dükânlardır ama muhtevaları tamamiyle değişmiştir.

«Asmaaltında, halk perakende, vükelâ, vüzera, erbabı servet ve İstanbulun kenar semtleri esnafı da toptan erzak alışverişi yapardı. Pirinç, şeker, sadeyağı ve zeytinyağı, erişte, makarna, kuskus, tarhana, peynirin çeşidi, zeytintanesinin çeşidi, kurufasulye, bakla ve nohut hemen daima Asmaaltından alınır, gazeviler, çuvallar içinde arabalara, hammallara yüklenir, kâhyaların, vekilharçların nezaretinde konaklara, yalılara nakledilirdi. Asmaaltından alınan malın nefaseti ve terazilerin doğruluğu hakkında, İstanbullunun kökleşmiş bir itimadı vardı. Asmaaltında müşteri hakkı yenmezdi, Asmaaltının en büyük bir hususiyeti de müslüman tüccarlar yeri olmasıydı. Patronların hemen hepsi sakallı, nûranî yüzlü, vakur kimselerdi. Başlarında haydarîler, kürkler, ayaklarında yaz ve kış lâpçin, abdestlik denilen mest ve lâstik bazan yayvan çedik papuç bulunurdu. Öğle ve ikindi namazlarını mutlaka, dükkân ve mağazalarını iş çıkıp da erken kapamamışlarsa bazan da akşam namazlarını Yenicamide kılarlardı. Patronlar, ustalar değil, tezgâhtarlar, çıraklar bile, müşteriye gayet nazik muamele ederler, efendimsiz söz bağlamazlardı. Üstü başı dökük, eli yüzü kirli çırak görülmezdi. Başlar tıraşlı, mintanların kolları sıvalı, ayaklarında kar gibi yün çoraplar, yalın ise ayaklar tertemizdi. Dükkânlarda küf, pas, kokusu, ekşi kokular yoktu.

«Ali Cemalinin, Hacı Muharremin sabunları, zeytyağları, Oflu Hasan efendinin Trabzon yağları, Hâşım efendinin Halebin Hadidi yağı, Meşrutiyetten sonra Yağcızade Osman Nurinin muhtelif cinsteki sade yağları İstanbulun dört bucağına yayılmış Asmaaltı şöhretleriydi.

«Asmaaltı tüccarlığı, babadan oğula kalır bir gedik gibiydi. Bir ölüm ile müessese yıkılmaz. Baba oğlunu, ticaret hesaplarını başarabilecek bir seviyeye kadar okutur, sonra yanına alıp mağazaya, dükkâna götürmeğe başlardı.

«Son asır içinde Asmaaltı tüccarlarının en namlıları şu zevat idi: Eyyublu Büyük Ali Bey, Giritli Hasan Efendi, Kınacı Hakkı Bey, İslâmzade Nuri Efendi, Hatapkapılızade Mehmed Efendi, Giritli Haydar Bey, Yazıcızade İsmail Hakkı Bey pederi Ahmet Efendi, Tantanavi Halit Bey, Ali Vafi, Hayriye tüccarı adiyle maruf İzzet Efendi.

«Asmaaltı tüccarları banka ile, bono ve senet ile iş görmezlerdi. Onlarca söz kâfiydi Asmaaltının hususiyeti, Balıkpazarı zahireciliği ve bakkallığı kuruluncıya kadar devam etti. Karamanlı zahireci ve bakkallar piyasa ya hâkim olunca, Asmaaltı söndü».

Münir Süleyman tasvir ettiği Asmaaltı, Yeniçeri ocağının lağvından sonra doğmuş ve

ancak bir asırlık bir ömre sahip olabilmiştir. Ocağın son devrelerinde, Yeniçerilerin İstanbul piyasasına hâkim oldukları zamanlar, Asmaaltı hanları birer haşarat yatağı halinde idi. Bekâr uşaklar, hammallar azgınlıklarını şekavet derecesine çıkarmışlardı. Öylesine ki, Asmaaltından kadın değil, bıyıkları terlemiş eli yüzü düzgünce delikanlılar bile geçemezdi. Büyükşehri zaman zaman ihtilâl ateşine sürükliyen fitneler, umumiyetle Asmaaltı ve civarından başlardı. Hattâ. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına varan son ihtilâlde, zorbabaşılar, en müthiş ayakdaşlarını buralardan toplamışlardı; Cevdet paşa, bu münasebetle, tarihinin on ikinci cildinde:

«Bâgiler Tahtakale ve Asmaaltı ve Unkapanı gibi mecmai haşerât olan yerlere Karakollukcular irsal ve bir takım eracif işaa ederek evgard ve ırgad makûlelerini isyana teşvik ve dâvet ile cemiyetleri kesret bul dukta..» diye yazıyor.

Bu satırların yazıldığı sırada, Eminönü kazasının Süruri mahallesi sokaklarından bulunan Asmaaltı caddesi, aslında, paket taşı döşeli fakat bozuk, şehrin göbeğinde olmasına rağmen gayet pis, kışın çamurdan zor geçilir, bir araba geçebilecek kadar geniş bir sokaktır. Bir iki eski han müstesna - onlar da son tamirlerle yapı kıymetlerini kaybetmiştir - kayda değer hiçbir hususiyeti yoktur. «Giritli» diye anılan ve Büyükşehrin hakkiyle yerleşmiş şöhretlerinden olan börekçi dükkânı bu cadde üzerindedir, Mısırçarşısı tarafından yüründüğüne göre sol koldadır; bilhassa sabahleyin ispanaklı, peynirli veya kıymalı bir börek yemek istiyen ağız tadı düşkünleri buraya uğrıyabilirler, fakat, babalarının ve ustalarının kurduğu şöhreti öldürecek gibi görünen toy tezgâhtarların hışmından kendilerini sakınmalıdırlar, bir kuru boğaça isteyüb te, göz zevkinin ne olduğunu bilmiyen bir delikanlı kırık bir boğaçayı kâğıda sararken: «oğlum, şunun bir bütününü ver!» dememelidirler: «Nesi var?! Bütün yutacak değilsin ya!» cevabını alırlar (Şubat 1947).

ASMAALTI BEKAR ODALARI — Yeniçerilerin en azgın zorbalık devri olan İkinci Mahmudun ilk saltanat yıllarında, Asmaaltında, Yeniçeri ocağına mensup hammal ve ırgat makulesi ayak takımının oturdukları bekâr odaları, birer haşarat yatağı, fuhuş ve rezalet yuvası halini almıştı. Bu baldırı çıplak zorbalar, fahişe ve uygunsuz gençlerle yapılan rezaletler şöyle dursun, güpe gündüz ve herkesin gözü önünde, o civardan geçmek gafletinde bulunan ırzehli kadınları ve gençleri zorla bu odalara sokarlar ve pervasızca en şeni tecavüzlerde bulunurlardı.

1822 ((H. 1238) yılında, bilâhare Yeniçeri ocağının kaldırılmasında büyük hizmetleri görülecek olan meşhur Ağa Hüseyin Paşa Yeniçeri ağası olmuştu. Kendisi de Yeniçeri ocağından yetişmiş ve halk arasında «Ağa Paşa» diye anılan Hüseyin Paşa doğru, namuslu, cesur bir adamdı. İlk işi, başına geçtiği ocağın içinde türlü rezalet ve şenaatlerle namlı haşaratı temizlemek olmuştu. Bu arada, Asmaaltı bekâr odalarını ve o civarda rezalet ve fuhşiyat kaynağı olarak bu odalardan farksız olan kahvehaneleri yıktırıp kaldırmaya karar verdi. Gününü de 7 birincikânun 1823 (21 zilhicce 1238) olarak tesbit etti ve sadrazamdan izin istedi. Mesele mühimdi, bu odalardaki haşaratın ayaklanarak İstanbulda büyük bir fitneye, hattâ bir ihtilâle sebep olmaları dahi muhtemeldi. Tereddüde düşen sadrazam «Bugün ay akrep burcundadır. Odalardaki eşkıyanın karşı koyması mümkündür; iyice düşünülse» diye haber yolladı. Ağa Paşa:

«Ben ayın akrepte olduğunu görmedim ama akrebin bu odalarda olduğunu biliyorum, hemen varıp ezeceğim!» dedi. Yeniçerilerden sadakat ve namusuna güvendiği bir kuvvetle odaları bastı, hem bu odaları hem de civarındaki kahvehaneleri birkaç saat içinde yerle bir yıktırarak Asmaaltı ve civarını bu haşarat yuvalarından temizlemeye muvaffak oldu.

Bibl.: Târihi Cevdet, XII.

ASMAALTI MEYHANELERİ — Büyükşehrin en kalabalık ticaret merkezlerinden biri olan Asmaaltı, eski büyük gedikli meyhanelerden birçoğunun toplandığı bir yerdi (B.: Akşamcılar; Meyhane); bilhassa esnafın ayak takımı boyunun devam ettiği Asmaaltı meyhanelerinin hemen hepsi de, sık sık, kavgalara, hattâ bazan kanlı vakalara sahne olurlardı. Geçen asır sonlarının muharrirlerinden Çaylak Tevfik Bey «Meyhane - yahut - İstanbul akşamcıları» adındaki küçücük

fakat çok kıymetli eserinde, İstanbulun gedikli meyhanelerinin bir listesini verirken, Asmaaltında da «Çavuşbaşı» adında büyük bir meyhane kaydediyor (B.: Çavuşbaşı).

ASMAALTI VAK'ASI — İstanbulun en işlek ticaret merkezlerinden biri olan Asmaaltı, ayni zamanda bir bekâr tayfası yatağı idi. Büyükşehir esnafının hemen istisnasız Yeniçeri ocağında kayıtlı ve bu asker ocağının da bir haşarat yatağı halinde bulunduğu on sekizinci asır sonlariyle on dokuzuncu asrın birinci yarısında, Asmaaltı, günlük hayatı türlü rezalet ve tecavüzlere sahne olan bir semt idi. Vakanüvis Çevdet Paşa, meşhur tarihinin on birinci cildinde 1820 (H. 1236) yılı vakalarını kaydederken «Vakayii saire» başlığı altında şunları yazar:

«İstanbulda Unkapanı tüccarından Hacı Halil nam kimse bir çuval içine koyup, hammala yükleyip ve yanına hizmetkârını koştuğu yedi bin beşyüz kuruşu Darülnedvei eşkiya olan Asmaaltı nam mahalden geçerken birtakım hammal ve cammal makulesi alenen ahzü gazb ettiler. Bu makule eşkiyadan bazıları rast geldiklerinden postal akçesi deyu birer miktar akçe alırlar ve bazıları dükkânlardan elbise ve eşya alıp: — Bazirgân helâl et, hoşça kal! deyip savuşurlar kavga ve şamata edenleri öldürdükten sonra âheste reftar ile şakalaşarak giderlerdi. Nihayet padişah bir cuma günü camide, Yeniçeri ağasına çok ağır sözler söyledi. Ertesi günü ocaklı Ağakapısında cemiyet ve meşrevet ettiler (B.: Ağakapısı) verilen karar üzerine hemen üç gün evvel Kaptan tüccarından Hacı Halilin akçesini kapanlar, ortaları zabitani marifetiyle tutturulup kollarındaki orta nişanları kesilip Ağakapısına götürüldüler. Akçe kendilerinden istirdaı ile sahibine verildikten sonra Yeniçeri ağası tarafından bunlar Yeniçeri değil hırsız ve haydutlar, haklarında hırsız cezası icra olunmak lâzım gelir diye Zindan hasekisi ve Asesbaşı ile Bâbıâliye, oradan da emsaline ibret olmak üzre harbeciler ile tersaneye gönderildiler. Bukadarcık bir terbiye ile İstanbulda biraz müddet asayiş ve emniyet görüldü».

ASMAK — İstanbulun hâneberduşları. külhâniler argosunda çeşitli mânalar da kullanılır:

1) Bir kimsenin alacağını zamanında vermemek; misâl:

— Yarın gel!..

— Asma baba, akşama ekmek param yok...

2) Borcunu ödememek, misâl:

— Bir papel ver, yarın öderim..

— Ulan asarsın!..

— Asmam vallahi...

— Huyundur be..

3) İşi, vazifeyi ihmal; misâl:

— Baba, benim Ahmede yol vermişsin..

— Bir ay hatırın için tuttum, üç gün gelir, beş gün asar, benim işim asmağa gelmez... Talebe ağzında ayni mânada bir veya bir kaç gün evvelinden veya sabahleyin daha evde iken mektebe gitmemeğe karar vermek:

— Yarın okulu asalım be..

Talebe argosunda mektep niyetiyle evden çıkıp yolda caymaya «kırmak»; mektep kapısından girdikten sonra kaçmağa da «tüymek» denilir.

ASMAKÖPRÜ — Asya ve Avrupa kıtalarını İstanbul suları üzerinde kurulacak bir asma köprü ile birleştirmek fikri asrımızın başlarında ortaya atılmışdır; meşrutiyetin ilânı ile başlayan felâketli harbler devrinde kâh unutulan ve kâh hatırlanan bu fikir dâimâ tahakkuku imkânsız bir hayal telâkki edilmişdir.

İmparatorluğun son elîm yıllarında hakikat de bu idi.

Cumhuriyet devrinde asmaköprü meselesini ilk açan 1944 - 1946 yılları arasında büyük iş adamlarından merhum Nuri Demirağ oldu, fakat fikri taraftar kazanamadı ve melese günün düşünceleri arasından çıkdı. O zamanlar bu meseleye İstanbulda çok ciddî îmar hareketlerine girişmiş olan vali ve belediye reisi Dr. Lütfi Kırdar da kayıtsız kalmışdı.

Ord. Prof. Fahreddin Kerim Gökay İstanbul valisi ve belediye reisi olunca asmaköprü meselesi tâzelendi ve birden hayâli olmakdan sıyrıldı. 1959 da İstanbulun asmaköprüsü tahakkuk edecek bir iş olarak çok yaklaşmış görünmekte idi.

Bu büyük dâvânın inkişaf safhalarını şöylece tesbit edebildik:

1 — Evvelâ Hürriyet Gazetesi baş muharriri merhum Sedad Simavi «Gökaydan beklediklerimizin başında bir asmaköprü ge-

lir» diye bir yazı yazdı, gazetesinde bu yolda neşriyatı devam ettirdi.

2 — Gökay, vâli olmadan önce, İstanbulu bilen adamdı, İstanbulun tarihçesinde düşünülmüş, türlü sebeblerle tahakkuk edememiş, fakat hem büyük şehir için, hem de bu beldenin vatan sathı üzerindeki ehemmiyeti dolayısı ile memleket için hayatî ehemmiyetini muhafaza etmiş meselelere vukufu vardı. Sedad Simâvinin ikaazını ehemmiyetle telâkki etti.

3 — Üsküdar yakasında Şemsipaşa Rıhtımını yaptırmak ve Büyükçamlıca turistik yolunu yapmakla işe başlayan Gökay iki kıtanın bir köprü ile birleşdirilmesindeki zarureti ele alarak harekete geçti.

4 — 1952 de şahsî dostu R. E. Koçuya «İstanbulun beşyüzüncü fetih yılı münasebeti ile asmaköprünün temelini atmak imkânını aradığını» söylemişti.

5 — Bu sıradır ki valiye fevkalâde şayânı teklifler yapıldı. Bunların başında Krup Reinhausen tarafından 29 mayıs 1953 de yazılı bir teklif vardır. İkinci dünya harbinden sonra bir müddet büyük plasmanlar dışında kalan alman sermâyesi için İstanbul Asmaköprüsü muhakkak ki çok müsaid bir çalışma mevzuu idi.

6 — Teknik Üniversite profesörleri Prof. Paul Bonatz'ın iştirâki ile Ortaköy - Beylerbeyi arasında kurulacak bir asmaköprünün projesini hazırlayarak resmini mümessilleri Sühâ Fazli vasıtasıyla valiye verdiler.

7 — Asmaköprünün İstanbul ve Türkiye ticaret ve iktisadî hayatı için âcil ihtiyac olup olmadığı münakaşa mevzuu oldu:

a. 1953 deki belediye istatistikleri hergün 1500 - 2000 nakil vasıtasının denizi aşdığı gösteriyordu, ve bu rakam yıldan yıla büyüyordu.

b. Denizclik Bankasının en mühim gelir kaynaklarından biri araba vapurları nakliyatı idi.

Boğaz içinde ilk defa vapur işletileceği zaman kayıkcıların gadre uğrayacakları ileri sürülmüşdü. Asma köprü meselesinde Denizcilik Bankasını düşünmek ayni ibtidâi endişe idi.

8 — Asmaköprünün kurulacağı yer münakaşa mevzuu oldu.

a. Sarayburnu - Üsküdar arası. İstanbulun liman güzelliğini bozacağı ileri sürüldü.

b. Hisarlar arası. Hisarlar manzumesinin güzelliği bozulacakdı.

c. Sarayburnu - Haydarpaşa arası. Sarayburnu pilonu Sultanahmed, Ayasofya ve Topkapu Sarayı siluetini zedeliyecekdi. Üstelik mesâfe 2500 metre uzunluğunda idi, birkaç orta ayak tesisi lüzumu vardı.

d. Teknik Üniversitenin projesindeki Ortaköy - Beylerbeyi arası en uygun yer görüldü.

9 — Adana Barajını yapan bir amerikan firması da İstanbul asmaköprüsü için vilâyete bir teklifte bulundu.

10 — İstanbulun asmaköprüsü İstanbul Vâliliği ile yüksek resmi makamlar arasında üzerinde ciddiyetle durulan bir mesele olmuşdu.

11 — 1954 seçimleri sırasında Reisicumhur Celâl Bayar Haydarpaşa Limanının temel atma töreninde asmaköprü inşasının zaruret olduğunu söyledi, «gelecek seçime kadar» diye kesin bir cümle kullandı.

12 — 1957 seçimlerinde bir fransız firması ile proje mukavelesinin imzalandığı

Bir proje resmine göre Boğaziçi Asma Köprüsü.

resmen açıklandı. Bu suretle asmaköprü inşasının kuvveden fiile çıkmak üzere olduğu görüldü.

Asmaköprü aleyhdarlarının ileriye sürdükleri iki mühim hipotez vardır:

1 — Bir harb vukuunda ağır masraflarla tahakkuk etmiş köprünün tahrib edileceği.

Bir harb âfeti, yerine konulması imkânsız Süleymaniyeyi de hâk ile yeksan edebilir. Allah o âfetten bütün insanlığı korusun, harb korkusu, îmara ve medeniyete engel olsaydı yeryüzünde âbideler yükselemezdi.

Nesiller, yurdlarını ellerindeki imkân ölçüsünde îmar ile mükellefdirler.

2 — İstanbulun tabiat güzelliğini bozacağı.

İki dev kulenin arasında gerilip uzanacak azametli çelik gövdeyi muhakkak ki bir sanat dehâsı yerleşdirecektir. İstanbul asma köprüsünü asrımız medeniyetinin temsil edileceği bir eser olarak düşünmek gerekir.

ASMALI AKTAR SOKAĞI — Fatihin Şehremini Nahiyesinin Veledikarabaş Mahallesi sokaklarındandır. Elektrik ve Hacıevliyâ Câmii sokakları arasında uzanır; elektrik Sokağı kavşağından girildiğine göre, iki araba genişliğinde bozuk bir yoldur, ortalarına doğru daralır, sonra tekrar genişler; kışın bir çamur yatağı halindedir. Hemen hepsi bahçeli birer ikişer katlı ahşap evceğizleri dar gelirli aile meskenleridir; günün hemen her saatinde bu evlerden dokuma tezgâhlarının sesi işitilir (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

ASMALIÇEŞME SOKAĞI — Eminönü kazasının Alemdar nahiyesinin Binbirdirek mahallesi sokaklarındandır Dizdariye Çeşme sokağiyle Terzihane sokağı arasında uzanır, At meydanının cenup kenarını Piyerloti caddesine başlayan Üçler sokağiyle de bir dört yol ağzı yaparak kesişir. Dizdariye sokağı kavşağından yüründüğüne göre, sağ kolda 2-3 katlı gâgir evler, hali vakti yerinde aile meskenleridir. Sol kolda oldukça geniş bir arsa vardır. Üçler sokağı kavşağına kadar, 2 araba geçebilecek kadar geniş ve kaba taş döşelidir. Üçler sokağı kavşağından Terzihane sokağı kavşağına kadar olan ikinci parçası, üç araba geçebilecek kadar genişler, daha mamur bir manzara arzeder, paket taşı döşelidir. Kayda değer başka bir hususiyeti tesbit edilememiştir.

Burhan Olker

ASMALIHAMAM SOKAĞI — Beşiktaş kazasının Ortaköy nahiyesi sokaklarındandır. Gürcükızı sokağı ile Şairnecati sokağı arasında bir araba geçebilecek kadar genişlikte kaba taş döşeli, merdivenli olarak yapılmışsa da baş tarafı bozulmuş, kısmen bir dere yatağını andırır bozuk bir sokaktır. Ahşap veya yarı kâgir yarı ahşap evlerde umumiyetle dargelirli Türk ve Rum aileler oturmaktadır (Ocak 1947).

Hakkı Göktürk

ASMALIHAN SOKAĞI — Kumkapı Nahiyesinin Çadırcıahmetçelebi mahallesi sokaklarındandır; Gedikpaşa Caddesi ile Bâlipaşa Yokuşu arasında uzanır; üç araba geçebilecek genişlikte, taş döşeli, bozuk, hafif bir meyil ile yükselip alçalan kanbur bir sokaktır. İki kenarında kârgir ve beton yapılar sıralanmış olup Alelâde yapılardır; Bâlipaşa kavuşağında bir gömlekçi - pijamacı ile bir terzi dükkânı bulunup sekenesi ekseriyetle Ermenidir (Mart 1947).

İsmail Ersevim

ASMALIKAHVE SOKAĞI — Beşiktaş kazası merkez nahiyesinin Türkali mahallesi sokaklarındandır. 8-9 sene evvel çıkan bir yangınla kâmilen ortadan kalkmıştır. Şimdi Şehit Asım, Uzunca Ova caddeleri ve Türkçeşmesi sokağının teşkil ettikleri kavşakta ve Türkçeşmesi sokağı ile Şehitasım caddesi arasında, yabani otlarla dolu, inişli çıkışlı vasi bir arsadan ibarettir Caddeye bakan tarafta bir çeşme vardır. Sokağı tahrip eden yangında, evindeki parasını kurtarmak isteyen bir kadın da alevler arasından kurtulamıyarak yanmıştır.

Hakkı Göktürk

ASMALI MESCİD — Divanyolu üzerinde idi; Binbirdirek mahallesi sokaklarından Glot Farer Caddesinin Divanyolu (Sultanahmed - Beyazıt tramvay caddesi) ile olan kavşağı köşesinde idi ki bu satırların yazıldığı zamana nisbetle pek eski olmıyan bir tarihte Evkafça kadro harici bırakılmış ve yerinde bir manav dükkânı açılmış, mescidden en küçük bir iz kalmamıştır. Bir adı da bânisi-

ne nisbetle Hacıferhad Mescidi idi, ki 1918 de basılmış olan Necib Beyin İstanbul rehberi haritasında bu isimle gösterilmiştir.

Hadikatül - cevami, bu mescid hakkında şu malûmatı veriyor; «Bânisi Hoca Ferhaddır ki Fatih hüddamındandır; kendi dahi mihrabı önünde medfundur. Hatibzade Yahya Paşa minber vazeylemiştir (ki Hicrî 1168 = Milâdî 1754 tarihinde Tırhalada vefat etmiştir), mescidi mezkûrun mahallesi vardır». İstanbul Ansiklopedisi adına Hacı Ferhadın kabrini araştırmak imkânı da elde edilememiştir (1946).

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

ASMALI MESCİD — (B. : Asma Mescid).

ASMALIMESCID MAHALLESİ — Beyoğlu kazası merkez nahiyesinin mahallelerinden; Meşrutiyet caddesi (Tepebaşı tramvay caddesi), Tünel meydanı ve Nerkis Sokağı ile çevrilmiştir; iç sokakları şunlardır:

Ensiz Sokak, Tünel Geçidi, Kazevici Sokağı, Sofyalı Sokağı, Yemenici Abdüllâtif Sokağı, Müeyyet Sokağı, Curnal Sokağı, Frederik Sokağı, Şehbender Sokağı, Minare Sokağı, Asmalımescid Mezarlık Sokağı, Asmalımescid Sokağı, Gönül Sokağı, Piremeci Sokağı, Suriye Çarşısı, Balyoz Sokağı, Terkos Çıkmazı, Korsan Çıkmazı, Devâ Çıkmazı, Perükâr Çıkmazı, Sakaselim Çıkmazı, Kallâvi Sokağı, Olivohan Geçidi, Emirnevrus Sokağı, Hacopuluhan Geçidi, Tütüncü Çıkmazı.

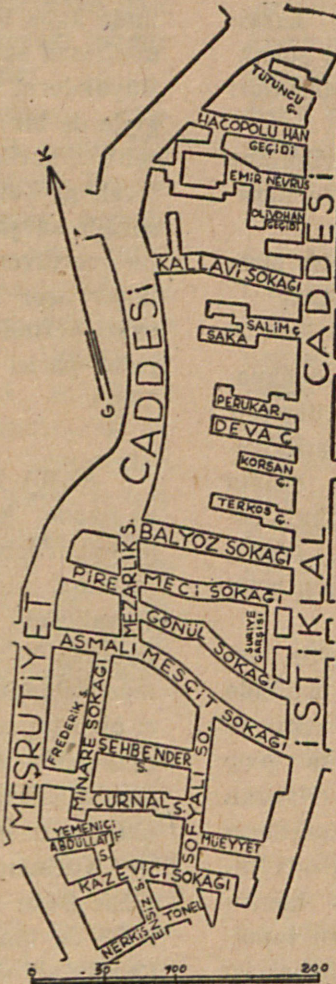
(Bütün bu cadde, sokak, çıkmaz ve geçid isimlerine bakınız). Mahalle, adını, (Asma) Asmalı Mescidden almıştır, bu satırlar yazıldığı sırada, mescid, en az otuz - otuz beş yıl kadar evvel yıkılmış bulunuyordu.

ASMALIMESCİD MEZARLIK SOKAĞI — Beyoğlunda Asmalımescid mahallesi sokaklarından; Asmalımescid ile Meşrutiyet Caddesi (Tepebaşı tramvay caddesi) arasında uzanır; Asmalımescid Sokağı kavşağından yüründüğüne göre, iki sıralı kâgir apartmanlar altında bir çarşı boyudur. Kayde değer bir hususiyeti yoktur. Meşrutiyet caddesi kavşağının sol köşesindeki çalgılı gazino, eski Galata balozlarının 1939 tipi yerlerdendir (B. : Balozlar).

İsmail Ersevim

ASMALIMESCİD SOKAĞI — Beyoğlu kazası merkez nahiyesinin Asmalımescid mahallesi sokaklarındandır. İstiklâl Caddesi ile Meşrutiyet Caddesi arasında uzanır. İstiklâl Caddesi kavşağından girildiğine göre, yol iki araba genişliğinde olup paket taşı döşelidir; iki yanı boyunca yaya kaldırımları vardır. İstiklâl Caddesi kavşağı başı taksi durak mahallidir.

Sofyalı sokağı kavşağına kadar Asmalımescid sokağının iki tarafını kuşatan yüksek apartmanlar altında,: İki tuhafiyeci, Tuna Aşevi, Diş muayenehanesi · Cermano mobilya evi, marangoz, kuyumcu atölyesi, Malatya imalâthanesi, Winthrop products Inc Türkiye Umumî Dağıtım Deposu, Tifan T.T. A. Ş.; Kipman Reklâmcılık Kollektif Şirketi, Amerika bar, birahane ve kahve; Sağda. Kunduracı dükkânı, fırın, Eks-Barı; berber salonu, kahve cenaze levazımatı satım dükkânı ve yağcı vardır.

Beyoğlunda Asmalımescid Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

Sofyalı Sokağı geçildikten sonra, sokağın umumî manzarası bir çarşı boyu - pazar halini alır. Buradan bazan genişleyip daralan ve birer yandan Minare ve Asmalımescid Mezarlık Sokaklarını alan yolun, Tepebaşı tramvay caddesine (Meşrutiyet Caddesi) kavuştuğu yere kadar olan kısmındaki dükkân ve imalâthaneler şunlardır. Solda: Bakkal, ekmekçi, manav, koltukçu, Nil okantası ve Birahanesi, antikacı. Yanındaki 41 No. da «Asmalımescid Apartmanı», onun yanında Elit pasta salonu, Tokat İçkili Lokantası; Minare Sokağı-

nın öte yakasında: Genç Kibar Lokanta ve birahanesi, Güzel İzmir kundura yapımevi, sıralıdır; yanında 63 No.lı apartman, caddeye kadar uzanan muazzam bir yapıdır. Birçok dişçi ve doktor muayenehanelerini ihtiva eder. Altında da Asri Mobilyaevi ve cadde kavşağında bir tütüncü bulunur.

Sağda: Süthane, kasap, manav, bakkal, saatçi, nalbur, antikacı, bakkal yanyana uzanır. Daha ötede kömürcü, Halk birahanesi, kolacı, «Model» gömlek ve pijama atölyesi, Lozan Çayevi ve helvacı vardır. Asmalımescid Mezarlık sokağının öte yakasında bakkal, koltukçu, manav, döşemeci ve Viyana Oteli mevcuttur (Ekim 1946).

Bu sokak üzerindeki Tuna Aşevi, ressamların ve heykeltraşların, bazan birkaç muharririn toplandıkları, saatli bilârdo oynayarak içip eğlendikleri bir lokaldir.

İsmail Ersevim

ASMALI SOKAK — Üsküdar kazası merkez nahiyesinin Şemsipaşa mevkii sokaklarındandır. Velioğlu ve Yastıkçı sokakları arasında uzanır.

Yastıkçı sokağı kavşağından girildiğine göre, iki araba genişliğinde ve gittikçe daralan bir toprak sokaktır.

Solda birer ikişer katlı ahşap evler sıralanır. Kayda değer bir hususiyeti yoktur.

İsmail Ersevim

ASMALITÜRBE SOKAĞI — Küçükpazarda Yavuzsinan mahalesinde, Küçükpazar caddesiyle, Belediye Şehir rehberi haritasında adı yazılmamış, fakat iskan eden esnafa nisbetle bizim Demirciler diyebileceğimiz sokak arasında uzanır, kaba taş döşeli, bozuk, cadde kavşağı başı az dikçe yokuş, çarşı boyu bir sokaktır.

Cadde kavşağından girildiğine göre, sol köşede bir manav, onun yanında set üstünde Ahmed Erdoğan'ın esnaf kahvesi vardır ki bu sokak, güler yüzlü ve sokulgan bir genç olan bu zatın delâletiyle gezilmiştir (Haziran 1946). Dört tane harap ahşap ev, Karadeniz yalısı bekâr uşakları tarafından oda oda tutulmuştur. Sokağı, sağlı sollu, yine hemen hepsi Karadeniz sahili halkından olan sepetçiler tarafından iskân edilmiştir; başlıca işi küfe imali olan bu esnaf, İstanbulda hammallara küfeci denildiğinden ötürüdür ki sepetçi adını taşırlar, aslında ise Büyükşehirde sepet yapanlar, çingenelerdir. Sokağa adını veren Asmalıtürbe de, bu satırların yazıldığı sırada bir sepetçi atölyesi olmuştu. Yarım asra yakın bu mahallede oturan bir ihtiyarın rivayetine göre türbede yatan bir Hoca Şemseddin imiş; çatısı çökmüş dört duvardan ibaret harabe, ki kıble duvarında bir mihrab vardır, küçücük bir mescidmiş; Hoca Şemseddinin kabri açıkta, bu mescidin pencerelerinden birinin önünde imiş... Yanı başındaki harap ahşap ev, türbedarların meşrutası imiş, içinde sepetçilerin işlediği yer ise, vaktiyle çiçeklerle, bilhassa güllerle bezenmiş cennet gibi bir bahçe imiş...

Bibl.: REK ve Saim Turgud, Gezi notu.

ASMALIYALI SOKAĞI — Boğaziçinde Büyükdere sokaklarından; Büyükderemektebi sokağı ile Çobankızı sokağı arasında uzanmış; Büyükderemektebi sokağı kavşağından yüründüğüne göre, az meyilli bir yokuş halinde kaba taş döşeli bir yoldur; solda Gülmezhasan sokağıyle de bir kavşağı vardır (B.: Büyükdere). Sağda Büyükdere Kuyu sokağiyle de bir kavşağı olup 1934 Belediye Şehir rehberi haritasında gösterilmemiştir. İki araba ferah geçebilecek genişliktedir. Gülmezhasan sokağı kavşağından sonra birden dikleşir ve bir merdivenli yokuş olur; iki kenarındaki ikişer üçer katlı kâgir ve ahşap evler, hali vakti yerinde, hattâ zengince aile meskenleridir; yarısı yazlık kira evleridir (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

ASMA MESCID — Bu satırların yazıldığı sırada kendisinden hiçbir iz kalmamış mescitlerdendir. Hadikatül Cevamide mevcud malûmat şudur: «Bânisi Sultan Bayezidi Veli vaktinde tersanei âmirede kalafatçıbaşı bulunan Yunus ağadır. Kabri kurbunda vâki mezaristandandır. Sanki mezarı sair hemcivarı olan taşlardan balâdır. Tarikı am üzre bina olunmakla Asma Mescidi deyu şöhret bulmuştu. Dörtyol ağzına kariptir. Minberini esnaftan Ömer Ağa nam kimsene vaz eylemiştir. Kurbunda vâki çeşme nâzırı Darüssaade elhac Beşir Ağa hayri carisidir ki (M. 1740) 1153 de bina eyleyüp altı sene mürurunda kendi dahi vefat edüp civarı Ebâ Eyyübü Ensaride medfundur. (Mescidin) mahallesi vardır.»

1934 tarihli Belediye Şehir Rehberi ha-

ritasında Beyoğlu kazasının merkez nahiyesinin Asmalımescid sokağı Hadikanın kaydına göre bu mescidin adına nisbetle yâd olunan mahalle ve sokaktır. Mescidin kurbunda bulunduğu zikredilen Hacı Beşir Ağanın 1153 tarihli çeşmesi 1908 de inşa edilmiş bulunan Cambi apartımanının altında el'an durmaktadır, teknesi betonla doldurularak seydimli bir sed haline konulmuştur (B.: Beşirağa Çeşmesi). Hadikatül Cevamiin tarifine göre «Tariki am üzre» bina olunmuş Asma Mescidin ahşap olduğu kuvvetle tahmin edilebilir. Beşir Ağa çeşmesi yanında bu mescidin izi kalmamıştır. Asmalımescit sokağiyle dörtyol ağzı teşkil eden ve birinin adı Minare sokağı, diğerinin adı Asmalımescit mezarlık sokağı olan iki sokak mevcuttur. Yine Hadikanın kaydına göre «Dörtyol ağzına kariptir» sözünden bu mescidin Minare sokağı kavşağında bulunması icabeder ama Asmalımescit sokağından Minare sokağına girildiğine göre medhalinin sağa mı sola mı düşeceği tahmin edilemez. Şu nokta dikkate değer:

Asmalımescit sokağından Minare sokağına girerken sol köşede ve azıcık geride Hacı İlyas Bey apartmanı adiyle büyük bir kâgir yapı vardır. Bu yapının önünde Asmalımescid Sokağına nazaran sed üstü teşkil eden bahçeli bir saha vardır ve burada bu sokak ve belki de bütün semt için pek garip düşmüş tek bir ağaç mevcuttur. Minare sokağından cephesi Asmalımescid sokağında bulunan Hacı İlyas Bey apartmanına, eski bir minare merdivenini andıran basamakları aşınmış bir merdivenle çıkılır. Kuvvetle tahmin olunabilir ki, mescidin minaresi bu noktada idi. Mescit Minare sokağının üzerinde idi, cephesi de Asmalımescit sokağına nâzır idi. Bu hükümler kaydedilirken Asmalımescidi idrâk etmiş hiçbir kimsenin bulunamadığını ilâve etmek lâzımdır.

Hadikatül - cevami mescidin bânasi Yunus Ağanın civarında vaki kabristanda meftun olduğunu yazıyor. Bu kabristan çok muhtemeldir ki Hacı İlyas Bey apartmanının önündeki tek ağaçlı sed olsa gerektir. Bu satırlar yazılırken bu sed üzerinde yazısız ve toprak üstüne yatırılmış bir çocuk mezarına ait bir kabir taşı parçasına da rastlanmıştır; belki bir tesadüf eseri konulmuş olabilir. Karşıda Asmalımescid Mezarlık sokağı adını taşıyan sokakta eski bir mezarlığa ait en küçük bir iz yoktur. 1934 Belediye Şehir rehberi haritasındaki sokakların büyük bir kısmında, bu satırların yazıldığı sırada Belediye Şehir Mektupçusu olan Sayın Osman Ergin, karinelerden ziyade şehir haritasını tarihî edebiyat kıymetleriyle tezyin etmek endişesiyle isim koyduğundan mezarlık hakkında kat'î bir hüküm verilemez.

Bibl.: Hadikatül cevâmi II; REK, Gezi notu.

ASMA SAKAL TAKMA BIYIK — Ferid Develioğlunun «Türk Argosu» nda görülmüş bir deyimdir; yalan, dolan, palavra karşılığı olarak kaydediliyor ve şu misâl veriliyor:

— Ulan hiç harbî konuşmazsın, işin gücün asma sakal ve takma bıyık!..

ASMASALKIM SOKAĞI — Beşiktaş kazasının merkez nahiyesinin Yıldız mahallesi sokaklarından; Âsariye caddesiyle Eğriçınar sokağı arasında bir dirsek yaparak uzanır. Âsariye caddesi kavşağından yüründüğüne, sağ köşede bir arsa vardır ki, burada mevcudiyeti pek aydın olarak tahmin edilen bir bina yıkılırken kaba taş döşeli olan yolun da yarısı tamamen harap olmuş ve arsaya katılmıştır. Sol köşede, set üstünde, bahçesi bir çam ağacı ile müzeyyen ahşap bir konak yavrusu vardır. Karşıda da, iki kat, köhne, fakat pitoresk bir ahşap evceğiz bulunmaktadır. Asmasalkım sokağı, konak yavrusunun set - bahçe duvarı köşesinden evvelâ sola, sonra sağa, sonra tekrar sola kıvrılır; ilk kıvrıldığı noktadan itibaren, hafif meyilli, çakıl taşlı dere yatağından farksız bir toprak yol olur. Kayda değer başka bir hususiyeti yoktur. (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

ASPRİOTİS (İoannis) — Rum edibi ve fikir adamı; 1858 de Varnada doğdu, lise tahsilini Atinada, yüksek tahsilini Leipzig Üniversitesinde yaptı, edebiyat ve felsefe diplomaları aldı; Heybeli adadaki Rum Yüksk Ticâret Mektebi ile yine ayni adada bulunan Rum Rühban Mektebine kadîm yunanca muallimi tayin edildi; fakat kısa bir zaman sonra kadîm ve muasır Yunan edebiyatı ve tarihi üzerinde daha geniş tetkiklerde bulunmak için tekrar Atinaya gitti; ve ilk tetkik yazılarını neşrederek adı üzerinde bir alâka topladı; bilhassa Bizans tarihi tetkikleri için

taltif edildi; bir ara Viyana Üniversitesinin kadîm yunanca kürsüsünde bulundu, fakat takrirlerinden ırkdaşlarının istifadesini sağlamak için İstanbulda Zapyon Kız Lisesinin kadîm yunanca muallimliğini Viyanadaki kürsüsüne tercih etti, Zapiyon Lisesine kaydı hayat şartiyle muallim oldu; İstanbulun diğer bütün Rum Liselerinde de dersler verdi. 1925 de İstanbuldan ayrılıp Atinada yerleşti ve 1942 de hayli yaşlı olarak orada öldü. Vefatında son sözleri İstanbulun güzelliğini öven bir iki mısraı okumak oldu.

İ. Aspiriots
(Resi : Nezih)

Bibl.: N. Sarris, Not.

ASRÎ MEZARLIK — (B.: Zincirlikuyu Mezarlığı).

ASTARCI HANI — Büyük Kapalı Çarşı hanlarından; kapısı çarşının Örücüler kapısına çıkan Yağlıkçılar caddesi üzerindedir İki katlı, kâgir yapı büyük bir han iken 1894 zelzelesinde ikinci kat tamamiyle yıkılmış, alt kat revaklarından da eser kalmamıştır. Bu satırların yazıldığı sıralardaki görünüşüne göre, tamiri imkânsızdır; alt katta, Kâşif Tatlıcan, İbrahim Tosun, Fehmi Üikümen, Abdüsselâm Kanay, Hüseyin Canbolad ve Ahmed Alpar'ın deri boya ve perdaht atölyeleri ile Bulharya'nın iplik boyahanesi yerleşmiş bulunuyordu; Üst kata da, deri kurutmak için ahşap çardaklar yapılmıştı.

Bu handa işliyen Kâşif Tatlıcan, sanatına otuz yıllık bir emek sarfetmiş, on beş usta

Kapalıçarşıda Astarcı Hanı
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

yetiştirmiş zamanımızın değerli bir deri boyacısıdır ki kendisi de meşhur deri boyacılarından merhum Necibzade Mehmed Beyin yetiştirmesidir (Şubat 1947).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

ASTARSIZOĞLU — On altıncı asırda, Kanunî Süleyman devrinde İstanbulun güzelliği dillere destan olmuş esnaf civanlarından; Astarsız Mehmed Bey namında bir zatın oğlu olan bu genç hakkında, devrin seçkin şairlerinden Taşlıcalı Yahya Bey «Şehrengiz»inin başında şu satırları yazıyor:

Biri Astarsızoğlu ol sehi kad
Olubdur kâkülü gibi serâmed
Cefâsından anın yüz döndürür yok
Yakasın yırtıcı âvâresi çok
Giyüb altunlu kaftanın kamerveş
Yakar gördüğünü mânendi âteş
Ne cân ile olam vaslına tâlib
Çü olmuştur celâli yüzi galib
Bana ittüğini yârinde bulsun
Göreyim anı gönleksiz (gömleksiz) koculsun
Odur cân bağının servi revânı
Nola doğrulığıle sevsem ânı

Diğer bir şair de, bu güzel genci, Kanlı Muslu ve Nakkaşbâlioğlu Pîri adında diğer iki nevcivan ile beraber şöyle övüyor:

Melâhet kisverinin üç sanemi sahib seriridir
Biri Nakkaşbâlioğlu dır kim nâmı Piridir
Biri Astarsızoğludur biri de Kanlı Muslidir
Piri içlerinde pâdişah anler veziridir.

ASTAR SOKAĞI — 1934 Belediye Şehir rehberi haritasına göre Fatih kazasının Fener nahiyesinin Haydar mahallesi sokaklarındandır. İhtiyarhasanbaba sokağı ile Haydar yokuşu arasında uzanır bir toprak yoldur.

İhtiyarhasanbaba sokağı kavşağının sağ köşesi, metrûk mezarlıktır ki toprağa gömülmüş birkaç kabir taşından başka etrafında hiçbir yapı izi kalmamıştır (B.: Hacıhasanzade Mescidi). Astar sokağı, az ötede, bir meydancık halinde genişler ki mahalle çocuklarının oyun yeridir. (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

ASTĞAPERT (Yıldız kalesi) — Toros Azatyan 1898 - 1955 tarafından, 1951 - 1953 yılları zarfında İstanbulda neşredilen tarihî ve edebî bir mecmuadır. Başlıca muharrirleri arasında rahip Eprem Boğosyan (Viyana), Arşak Alboyaciyan (Kahire), Arutyun Kürdyan (Amerika), Aram Eremyan (İran), Agop Alocyan (Selânik), ve İstanbundan da Berc Erziyanla bu satırların muharriri bulunmuştur.

Kevork Pamukçuyan

ASTİK AĞA — Geçen asır sonları ile asrımızın ilk yıllarının namlı hanende ve bestekârlarından, 1858 de Boğaziçinde Ortaköyde doğdu, musikiye karşı olan hevesi ve istidadını pek küçük yaşta iken gösterdi; bir tahta parçası üzerine gerdiği lâstik tellerle uydurma bir saz yaparak oynaması, dayısı Aktör Mofses Papazyan'ın nazarı dikkatini çekerek çocukla meşgul oldu ve Astik bu suretle ilk ciddî musikî tahsiline başladı; sonra devrinin namlı hocalarından Aris Ohanesyandan ders alarak piyasa hanendeleri arasına karıştı, kısa bir zamanda da şöhret kazandı. Çok kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğu için Türk musikisi mahfuzatı kolaylıkla zenginleşti. Uzun yıllar Mısırlı prens ve prenseslere musiki muallimliği yaptı, bu arada o devrin sanat hâmilerinden Mısırlı Prens Mehmed Abbas Halim Paşanın kapusuna girdi; Prensin musiki koleksiyonunun notalarını yazdı ki sadece bu koleksiyon, Astik Efendinin adını ebedîleştirmek için Türk Musikisine çok büyük bir hizmet olmuştur. 1913 de öldü.

Astik Ağa
(Resim: H. Çizer)

Pek çok olan kendi bestelerinin en güzellerinden biri, güftesi Leylâ Saz Hanımın olup hicazkârdan bestelediği:

Mâni oluyor hâlimi takrire hicâbım
Üzme yetişir üzme firâkınla harâbım

şarkısıdır. Saz eserleri olarak da gördüğü hicazkâr ve muhayyer peşrevleri vardır.

Bibl.: M. Rona, 50 yıllık Türk musikisi.

ASTİKZADE BOĞOS — İstanbullu, İkinci Abdülhamid devri sonlarının piyasa hanendelerinden bir Ermeni sanatkârdır. Usule hakkıyle vukuflulardan sayılır, piyasanın en üst kademe gazel ve şarkı okuyanları

arasına katılırdı. Devrin üstad bestekârı kemanî Tatyos'un takımından yetişmedir. Sonra kemanî Memduh'un sazına girmiştir. Bizzat bestelediği pek çok şarkılar vardır. Yaşlanınca, ses eski kuvvetini kaybederek azalmış, meyanlarda yükselemez olmuş, maamafih faslı doldurur, gayet iyi idare eder bir ermenicağızdı. Pek hoşmeşreb, uysal bir adamcağızdı da. Topluluğu ve tıknazlığından ötürü de, «ona Astikzade dememeli, fıstıkzade demeli!» derlerdi.

Sermed Muhtar Alus

ASTVADZADUR (Başpiskopos) — İstanbul Ermeni patriklerindendir. 1768 de doğmuştur. Patrik Zakarya Başpiskopos'un (1719-1799) talebelerindendir. 1805 de piskopos takdis kılınmış, 1841 de patrik intihap olunmuş, 1844 de istifa etmiştir. 1846 da Üsküdarda vefat ederek Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığına defnedilmiştir.

Kevork Pamukçuyan

ASTVADZADUR (Bolbolcu) — Onyedinci asırda yaşamış meşhur bir Ermeni mimarıdır. Aslen Divriklidir. 1600 - 1630 sıralarında İstanbul'da faaliyette bulunmuştur. Zamanının Sadrazamı ve Devlet ricalinin dostu olmuştur. Bu bakımdan Hassa mimarları arasında bulunmuş olması da muhtemeldir. 1628 de Balat Surp Hıreştakapet kilisesinin tamiri esnasında fermanı temin etmek suretiyle büyük rol oynamıştır. Kemahli Kirkor Vartabet, Vekayinamesinde (Kudüs, 1915) ondan sitayişle bahsetmekte ve dindar, zeki, hoşsohbet bir kimse olduğunu kaydetmektedir. Hırant Asadur ise, «İstanbul Ermenileri» adlı eserinde (s. 88) Tekirdağ Ermeni muhacirlerine de yardımda bulunduğunu yazmaktadır.

Kevork Pamukçuyan

ASTVADZADUR (Rahib) — Aslen İranın Fahrabad şehrinden olan münevver bir din adamıdır. Çok faziletli bir kimse olduğu için «Ağavni» (Güvercin) tesmiye olunmuştur. Eçmiadzin katoğikosu Birinci Aleksandr'ın (1706 - 1714) talebelerindendir. 1707 yılında, mumaileyh tarafından temsilcisi olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Aynı zamanda, Kirkor Tıbir'in matbaasında basılması için kendisine bazı elyazma eserler de tevdi etmiştir. Bunlardan biri, 1709 da ilk defa olarak tabedilen IV. cü asır Ermeni müverrihlerinden Akathankeğos'un tarihidir. Diğer taraftan, İstanbulda bir de mektep açarak Bağdasar Tıbir gibi meşhur talebeler yetiştirmiştir.

1729 dan vefatına kadar Yeni Çuğa'daki (İran) Amenapırgiç Manastırının baş rahibi olmuştur. 1745 tarihinde orada ölmüştür.

Kevork Pamukçuyan

ASYA KIRAATHANESİ — Geçen asrın İkinci yarısında Galâtanın namlı kıraathanelerinden biri idi; bilhassa Galata Gümrüğü memurlariyle gümrük komisyoncuları ve tüccarlar gelirdi. Devrin kalender ve rindmeşrep şairlerinden Nebil Bey (B.: Nebil Bey), Galata gümrüğü kâtiplerinden olup hüsnüânı ile meşhur olan Galib Bey adında bir genç ile bu genci himaye eden mezkûr gümrüğün başkâtibi hakkında hezel yollu yazdığı manzumeler arasında bir kıtada bu kıraathaneden de bahseder:

Geçub karşûsuna Galib Beyin maglûbii aşkı
Bu şeb gördüm anı ben kıraathanei Asyade
Metâi vaslının dört gözle olmuştu hiridârı
Galata Gümrüğü başkâtibi Dellalzâde

Bibl.: Nebil Beyin şiir metrukâtı.

ASYA KIRAATHANESİ — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Üsküdarın namlı kahvehanelerinden biridir; Horhor çeşmesiyle Mahkemei Şeriye arasında (Selman ağa mahallesi) 1945 kışında yıkılan küçük bir evin bahçesinde, Cemil Bey Pehlivan ile Esvabcıbaşının Alâaddin Bey tarafından açılmış bir kumar kahvehanesi idi. Burada para kaybeden ses çıkarmaz kalkar boynunu büker giderdi. Bir gün namlı kabadayılardan Gani Bey geliyor bir köşede oturuyor kahveyi içtikten sonra Cemil Beyden mano istiyor, red cevabı alınca tabancaya asılıyor, daha arka cebinden çıkarır çıkarmaz Cemil Bey şahin gibi üstüne atlıyor bileğini büküp silâhını alıyor ve: — Sen Miralaysın, ben bir yüzbaşıyım, karşında göğsüm kapalı oturuyordum, işte şimdi göğsümü açtım, al rövelverini bağrıma sık! diyerek namlıdan tutarak sapını Gani Beye uzatıyor, o da pişman olup çıkıp gidiyor; bir daha da oraya uğramıyor, Fatihli Mehmed Efendi isminde sakallı bir komiser vardı, uğraştı nihayet muvaffak oldu o kahvehaneyi kapattırdı (B.: Gani Bey; Cemil Bey; Alâaddin Bey, Esvabcıbaşının).

ASYA SOKAĞI — Kumkapıda Kazanisaadi ve Kâtipkasım mahalleleri arasındadır; Koska caddesi, Hayriyetüccarı caddesi ve Türkeli caddesiyle teşkil ettiği dörtyol ağzından yüründüğüne göre evvelâ bir araba genişliğinde, henüz tanzim edilmemiş bir toprak yoldur. Asker sokağı ile teşkil ettiği dörtyol ağzından sonra genişler ve bir cadde manzarası alır; sağda Kâtipkasım Camii sokağı kavşağı hizalarında tekrar daralır; kışın bir çamur deryası halindedir. Yavaş yavaş imar edilmekte olan bir yangın yerinde açılmış olan bu sokağın iki kenarında ikişer katlı kâgir evler serpilmiştir; bir de mahalle bakkalı vardır. (Şubat 1947).

İsmail Ersevim

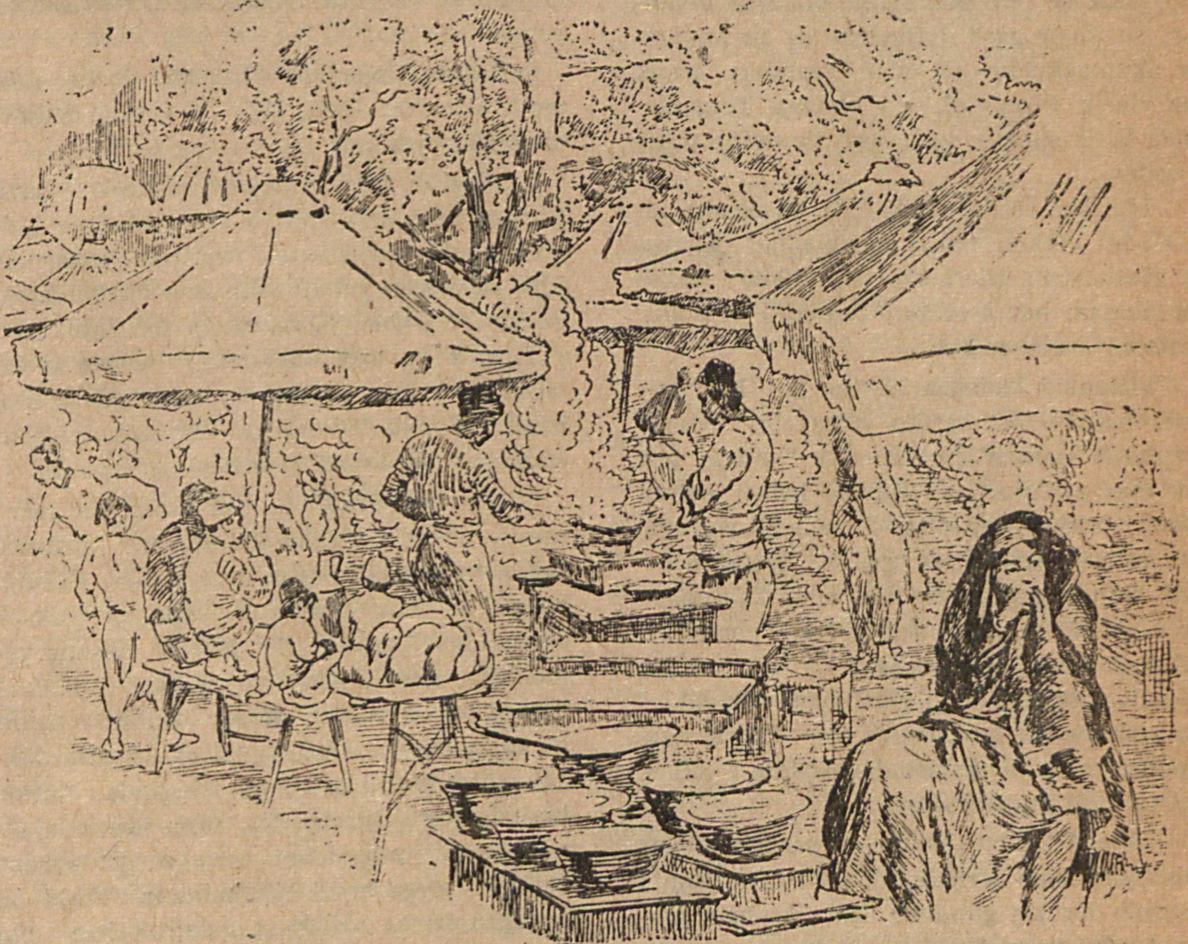
AŞÇI — On yedinci asır ortalarında İstanbulun namlı armatörlerinden biridir; gemileri Karadeniz iskelelerine işlerdi; asıl adına ve hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi I.

AŞCI, AŞCILAR — Büyükşehrin günlük hayatını tanzim eden esnafın başta gelenlerindendir. Hicrî 1050 (M. 1640) yılına ve Sultan İbrahim devrinin başlangıcına ait bir narh defterinde, İstanbul aşçılarına ait kıymetli malûmat vardır. Bu defterde, aşçılara bildirilen yemek narhı şudur:

Koyun yahnisi okkası	18 akçaya
Sığır yahnisi okkası	9 „
Koyun kebabı 23 dirhemi	1 „
Hâlis koyun etinden köfte 10 dirhemi	1 „
Lâhana sarması 20 tanesi	1 „
Pirinç pilâvı 100 dirhemi	1 „
Şehriye pilâvı 90 dirhemi	1 „
Ciğer kebabı 40 büyük lokması	1 „
Şiş kebabı yarım zirâlık bir şiş dolusu	1 „

Görülüyor ki, iç manzarasının nasıl olduğu, ne tarzda döşenip dayanıldığı, hizmet âdabının ne olduğu katiyetle tesbit edilemiyen en eski aşçı dükkânlarında keyif ve insafa kalmış porsiyon usulü yoktur. Yemekler, umumiyetle tartı ile satılmaktadır; şiş kebabı için uzunluk ölçüsü, lâhana dolması

1870 de Yeni Cami arkasında sokak aşçıları
(Resim: Ç. Biseo)

için sayı, ciğer kebabı için de lokma hesabı kabul edilmiştir. Ayni defterin kasaplara ait kısmında koyun etinin okkasına 9 akça ve sığır etinin okkasına 4,5 akça narh konulduğuna göre, aşçılara masraf ve ticaret payı olarak bir misli zam yapılmıştır.

Hicrî 1091 (M. 1680) yılına ait diğer bir narh defterinde de aşçılar hakkında şu hükümler vardır: «Aşçıların pişirdikleri yemekler çiy olmaya; ve tuzlu olmaya; ve kâseleri pâk, ve kazanları kalaylı ve çanakları yeni ve sırçalı ve futaları temiz ola. Muhalif hareket ederlerse haklarından geline. Kuzu büryanı evvel suya ıslatıb pişirirlermiş, men oluna. Evvel yahni edüb sonra büryan etmekten ve büryanın yüzüne aşu (belki boya denilmek isteniyor) sürmekten de men oluna. Tavuk ve kuzu büryanı ve yahnisi et narhının iki katı ola». Yine ayni asra ait diğer bir narh defterinde, yukarıdaki hükümlere ilâve olarak çıraklar hakkında: «Aşçıların hizmetkârları kâfir olmaya, bellerindeki futaları pâk ve yeni ola, köhne olmaya» deniliyor, bir diğer narh defterinde de şu hükümler okunmaktadır: «Aşçılar taamları gayet pâk ideler. Pişmiş ola, çiy olmaya. Tezgâhlarında kâfir olmaya; ve iç yağı ile nesne pişirmeyeler».

İstanbul aşçıları hakkında on altıncı asra ait bir mühim vesika da, İstanbul Kadısına gönderilmiş Hicrî 973 (M. 1655) tarihli bir fermanı hümâyundur; bugünkü yazı dilimizle bir sureti şudur:

«İstanbul kadısına hüküm ki; Eminbey mahallesinde bazı aşçılar evler alıp içinde, çarşılarda satmak için koyunlar pişirir, pek çok ateş yakarlarmış. Mahalle halkı evleri mizden korkuyoruz diye (Divanı Hümayuna) şikâyet etti. Arzettikleri gibi ise, aşçıların evlerde yemek pişirmesini men edüb kaldırasın. Aşçı taifesi, çarşıda satacakları yemekleri dükkânlarında pişireceklerdir». Bu yasağın şiddetle tatbik edildiği görülüyor: Büyükşehir halkının da bu hususta çok hassas davrandığı, mahalle aralarında aşçılara yemek pişirtmediği muhakkaktır.

Ahmed Rasim, Malûmata yazdığı Şehir Mektuplarından birinde, İkinci Abdülhamid devrinin bir kış gününde Büyükşehrin seyyar aşçılarını şu nefis satırlarla tasvir ediyor:

«Sokaklar pür velvele. Istılahati belediyeden olduğu üzere ne kadar «geştü güzâr» esnafından aşçı var ise tahta bir tabla kapmış, üzerine kutu mangalına bir tencere oturtmuş, yanına bir kâse koymuş, içine biraz dereotu doğramış, beş on sap soğan ayıklamış, eski yüz yastığına kuzuyu yatırmış, ciğerini yağda kızartmış; ufak bir sehpaya kaşık, çatal, tabak yerleştirmiş, sokağa fırlamış, bağırıyor. Fakat ne feryad? Kerih, sâmia şikâf!

— Kaymâk! dedi mi kubbei eflâk çâk çâk olacak zannediliyor.

— Kuzudur!!

— Süt kuzusu!

— Çiğerim! Kebabım!

İsterseniz bir kuruşluk ver deyin. Mübarek kimyâ! Ne de keskin bıçak! O ne nâzik, ince doğrayış! Renkli tül parçası! Vay ciğer vay! Yanmış kebab olmuş! Herifin elleri terazi! Tencereye altı hamle ittiği halde yine yedi diş çıkarıyor! Yedisi kuruşa! Siyah bir salça! Yeşil bir mayonez! Yiyebilirsen ye!».

Bu ansiklopedinin baş tâcı dostu rahmetli Muzaffer Esen, 1946 da verdiği notlarda şunları yazıyor:

«Seyyar aşçılar istisna edilecek olursa Büyükşehrin orta halli bekâr esnaf ve işçileriyle evlerinden uzak yerlerde çalışanlar öğle ve akşam yemeklerini aşçı dükkânlarında yerler. İkinci Abdülhamid devrinin son yıllarında bu aşçı dükkânları şehrin o zamanki iş yerleri sayılan ve bekâr odalarının, hanların toplu bulunduğu Tavukpazarı, Tahtakale ve Yenicami civarında toplanmıştı.

«Bu aşçı dükkânlarının klâsik bir manzarası vardır. Dükkân kapısından girilince sağda veya solda yemeklerin teşhir edildiği kısım bulunur; tuğladan yapılmış yüksek ocaklardan ibarettir. Bu ocaklar pişmiş yemeklerin sıcak durmasına mahsus olduklarından bacası yoktur, kömür yandıktan sonra buralara konur, Aşçıbaşı (ki ekseriyetle dükkânın sahibîdir) bu ocağın başında durur, başında yağlı, kırmızı fes, fesin üzerinde sarılı renkli yemeniden ince sarığı vardır. Önünde beyaz bir önlük bulunur, fakat bu önlüğün beyaz olduğunu anlamak için bin tane şahit ister, yağ ve is lekeleri bunu kirli gri bir renge boyamıştır.

«Dükkân müşterileri ayrı ayrı masada değil, biri ortada, ikisi de kenarlarda bulunan üç büyük ve müşterek tahta masada otururlar. Kenarlardaki masalar iki taraflı değildir. Tek taraflı olan bu masalarda oturan müşteriler arkalarını dükkâncıya dönerler Orta masa iki taraflıdır, bu masaların önlerine alçak tahta sıralar konmuştur. Müşteri bu sıralar üzerine oturur.

«Bu dükkânların daimî müşterileri de esnaf ve bekâr uşaklarıdır. O devrin tatil günü olan cuma günleri aralarına izinli askerler de katılır.

«Pişen yemekler, et kızartmaları, kuru fasulye, nohut gibi sebzeler, ıspanaklı yumurta, dolmalar, pilâv ve makarnadır. Umumiyetle hazır pişmiş yemekler bulunur. Iskaralar ancak 1908 inkılâbından sonra buralara girmişlerdir. Eski devirlerin kebapçısı ve tatlıcısı tamamiyle ayrı ve müstakil bir dükkân olduğu için aşçı dükkânında şiş kebabı ve ıskara köftesi gibi müşterinin arzusu üzerine pişen yemekler ve süt tatlıları ile, baklava ve kadaif gibi tatlılar bulunmazdı. Aşçı dükkânlarının gözde tatlısı irmik (gaziler) helvasıdır.

«Aşçı dükkânları 1908 den sonra hem şeklini değiştirdi, hem de azaldı. Tatlıcıların tavuk ve pilâv, börek boğaça satmaları müşterileri buralara götürdü. İçkili lokantalar ve mezeciler de bu dükkânların bir kısmının yerine geçti. Bu çeşit aşçı dükkânlarının Tavukpazarında son kalan örnekleri yerlerini ya meyhâneye, ya lokantaya bıraktılar, Büyükşehirde bu çeşit dükkânlardan birkaç tanesi yalnız Tahtakalede kalmıştır; ki buraların en kalabalık günü pazar günüdür ve en esaslı müşterileri de izinli askerlerdir.»

Hafız İlyasın «Vakayii Letaifi Enderuniye» adındaki meşhur eserinde Hicrî 1242 (M. 1826) yılı vakayii arasında İkinci Mahmud devrinin sarayı hümayun aşçıları hakkında şu malûmat vardır:

«Sarayı Hümayunun yemeklerini pişiren Nevşehirli aşçıların evveldenberi hizmetleri mukabelesinde hiçbir dirlikleri yok idi ise de zaten kendilerinde insaniyet olmayıp gaayet fena bir gürühi mekruh olmalariyle usulü üzere nizamına bakılmanın yolu bulunamıyarak taamlar için tahsis olunmuş bunca tâyinât ağaları arasında taksim olurdu; hatırlı hırsız nöbetle mutbağa girdikçe insafsızlığı her şeye ettikleri cihetle gelen beylik yemekler yenmez, maazallahü Taalâ haftalarca aç kalsa adam yine yiyemezdi, öylece getirdikleri yemekleri yine takımı ile geri götürürlerdi. Bâzı kere yemeklere bakan zabitler bu taş yürekli adamlara bahşişler vererek: «Aman koğuş ağalarının yemeklerini olsun bir parça düzeltseniz sevâbı mizanınıza dokunurdu!» gibi sözleri iz'ansız kulaklarına ezan perdesiyle ilkaa ettiler ise de herifler aldırış etmediklerinden maada pervâsızca istihza ederlerdi; sebebi Yeniçerilere arka vermeleri olup sarayı hümayunun zâbitanına ve Silâhdar Ağaya ehemmiyet vermezlerdi. Yeniçerinin zevâline irâdei ilâhiye taallûk ettiği anda güvendikleri dağlara kar yağınca Silâhdar Ağa tâyinât defterlerini calbettirip ve defterlerdeki tertibata göre taam pişirmelerini emredüb çıkardıkları çeşitli yemekleri muayene ve evvelki yemeklerle mukayese etti; görüldü ki koğuş ağalarının ve gerek sairlerinin yemeklerini bu harcın dörtte biri idare ettirdikten sonra fazlasından aşçıların ve tablakârların aylıklarını fazlasiyle edâdan başka o kadar da hazineye kalacaktır. Eski aşçıların hepsini saraydan kovdu ve yerlerine Menegenli aşçılardan lüzumu kadar adam aldı. Menegenli aşçılar eski aşçılara nisbet yemeğe lezzet verdiler».

AŞÇIBAŞICAMİİ SOKAĞI — Eyyubun Nişancımustafapaşa mahalesi sokaklarındandır. Aşhâne sokağı ile Alacaçeşme sokağı arasında uzanır; Aşhâne sokağından yüründüğüne göre soldan Davudağa Kabristanı sokağı ile bir kavşağı vardır; iki araba geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozuk bir yoldur; Aşhâne sokağı kavşağının sol köşesinde metrûk ve harap olmağa mahkûm Aşçıbaşı Mescidi (B.: Aşçıbaşı Mescidi) ve toprağa gömülmüş taşlariyle meydanımsı bir hal almış mezarlık vardır, sağ kenarında da, hemen hepsi mütevazi gelirli ailelere mesken olmuş ikişer katlı üçer katlı ahşap evler sıralanmıştır. Mezarlık mahalle çocuklarının oyun yeridir. Karşı evler, çamaşırlarını buradaki ağaçlara gerdikleri iplere serip kuruturlar (1946).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AŞÇIBAŞI ÇEŞMESİ — Vefâda Taştek-

neler sokağında Mollahüsrev Camiinin avlu duvarına bitişiktir. Klâsik üslûpta, yayvan kemerli bir çeşmedir; lülesi çıkarılmış, uzun teknesi, son tamirinde çimento ile doldurularak bir set haline konulmuştur; acımtırak olan suyu, sağ kenarında geniş bir borudan sokak kenarındaki ızgaralı lâğım ağzına durmadan akar. Biri küçük, biri büyük iki kitabesi vardır; üstündeki küçük kitabede:

Ve minel mâi külli şey'in hay

alttaki büyük kitabede de:

«Bânii sanisi bu mecrayi âbi tilhin (acı suyun) Aşçıbaşı Mehmed Ağadır. Niyeti hem hâlise gullei vakfiyle de Şakir Hoca tamirini etti icra lütfedib ruhuna oku fatiha. Sene 1317, 1 rebiülevvel» yazılıdır. Civarındaki fabrikalar amelesi, akşam paydosunda bu çeşme başında yıkanırlar, yük arabaları, kamyonlar geçtiğinde de, ekseriyetle önünde veya yakınındaki köşe başında durup arabacılar ve şoförler çamurlu tekerleklere, yazın hayvanlara kovalarla su çırparlar, mahalleli mevsiminde marul yıkar, civarındaki Bozdoğan Kemeri kovuklarının sahipleri çamaşırlarını (?!) yıkarlar (1946).

Bibl.: İ. H. Tanışık, İstanbul Çeşmeleri; R. E. K. Gezi notu.

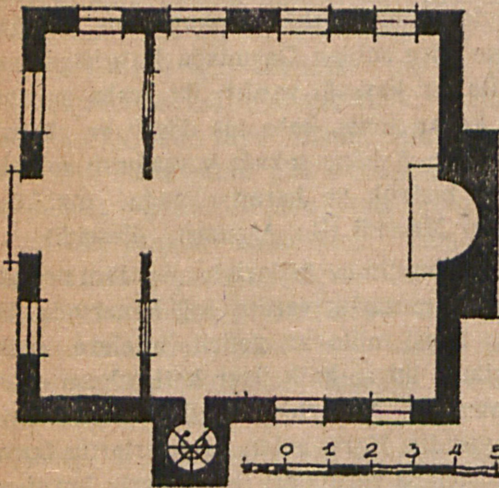
AŞÇIBAŞI ÇIKMAZI — Eyyubun Çezerikasım mahallesinde, Abdürrahmanşeref caddesi üzerindedir. Bu caddenin Eyyub tarafından yüründüğüne göre sol koldadır. Bir araba geçebilecek kadar geniş; bozuk, kaba taş döşelidir. Beş altı metre boyunda sağ tarafı bahçe duvarları sol tarafı ahşap evlerle kenarlanmış olarak devam eder, sonra bir köşe başı yaparak kıvrılır, ufacık bir meydan teşkil ederek kendi üzerine kapanır. Araba ve otomobil tehlikesinden tamamiyle uzak olan bu meydan yalnız oradaki evlerin değil, hemen bütün mahalle çocuklarının oyun yeridir (1946).

İsmail Ersevim

AŞÇIBAŞI EVLERİ — On altıncı asırda Veznecilerde, adı tarih zaptına geçirilmemiş bir zatın irad evleridir. Hicrî 982 (M. 1574) de İran Şahı Tahmasb Hanın fevkalâde elçisi Tokmak Han İstanbula geldiğinde Acemioğlanı Meydanı başında (Veznecilerde) bir konağa indirilmiş, maiyeti de bu Aşçıbaşı evlerinde yerleştirilmişti.

AŞÇIBAŞIMEKTEBİ SOKAĞI — Üsküdarın İnadiye semti sokaklarındandır; İnadiyecamii Sokağiyle Divitçiler Caddesi arasında uzanır, ki devamı, Körbakkal Sokağı adı ile Toptaşına çıkar.

Evleri bir, iki veya üç katlı halkı mütevazi gelirli veya orta hallice, iki araba geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozukça bir sokaktır (1946).

Eyyubda Aşçıbaşı Mescidi
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

AŞCIBAŞI MESCİDİ — Sur dışında, Otakçılardan ileride, 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Eyyubun Nişancımustafapaşa mahallesindedir; bu mahallede Aşhâne sokağı ile Aşcıbaşıcamii sokağı kavşağı üzerindedir. Hadika-tül-cevamiin kaydına göre ilk bânisi Aşcıbaşı Mehmed Ağa isminde bir zat olup kabri mescidinin mihrabı önündedir ve vakfiye tarihi Hicrî 999 (M. 1591) dir.

Zamanımızda görülen bina, dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibaret kâgir bir yapı olup, emsâline nisbetle çok sağlam olduğu halde metrûk bir halde bulunuyordu; yalnız pencerelerinin çerçeve ve camları sökülmüş olup. tavandan, çanakları alınmış beş tane çıplak top kandil demiri sallanmakta idi. Mihrap duvarının önündeki kabirler toprağa gömülmüş bir halde idi. Aşhâne sokağına bakan sol duvarının yanında dört köşe ve büyük bir kabir taşında müşkülât ile şu kitabe okunmuştur: «Elmerhum elmağfûr elmebrûr el-âlim el-âmil elfazıl Pîr Ali Efendi elmebrûr (?)» bir tarih teşhis edilemedi. Kendi adına nisbetle anılan sokak üzerindeki mezarlığa bakan sağ duvarı önünde de dört kabir mevcud olup, birinin taşı kırıktır; biri Ayvansarayda Hadice Sultan mahalle mektebi hocalarından Seyyid Mehmed Arif Efendi isminde bir zata aittir. Diğer ikisinin kitabelerinden biri türkçe olup şudur:

İtti Davud Ağa rihlet dünyeden
Hoş tuta ukbâda anı ol Cemil
El açub Hâtif didi tarihini
Rahmetini kıl ziyâde yâ Celil

diğeri de arapçadır: kelimei tevhitten sonra:

«Elmerhum Ömer bin Ahmed İmâmüssultan Süleyman Han tarihehu sene sittine ve tis'a mia».

Yine o civarda, yere yatmış bir kabir taşnda şu hazin kitabe okunmaktadır:

«Gençliğine doymayan, muradına ermiyen, derdine derman bulmayan, dünya evine girmiyen, validesini hasret koyan çömlekçi merhum ve mağfur Halil Ağanın ruhiyçin fatiha 1225».

Mâbedin, Aşhâne sokağı üzerindeki avlusunda, abdest almak için konulmuş harap bir taş tekne vardır ki taş levhaların harç ile eklenmesi suretiyle yapılmıştır; içi toprakla dolmuş, dört cephesindeki dört musluğu da sökülmüştür.

Binâ, geçen asır sonlarına aittir; Evkafca ufak bir masrafla ihyası mümkün, cemaatı az da olsa, Türk ve Müslüman İstanbul için yerinde bir iş olur. (1946).

Bibl.: Hâdikatül cevâmi, I; REK, Muzaffer Esen, Gezi notu.

AŞCIBAŞI MESCİDİ — Üsküdarda İnadiyede idi; Hadikat-ül-cevamiin kaydına göre Dördüncü Mehmedin devrinde aşçıbaşı olan bir Mehmed Ağa tarafından yaptırıldığı kaydolunmuştur. 1946 da bir sokak duvarı müstesna, mescidden hiçbir eser kalmamıştı. Mahallelinin rivayetine göre, bir ahşap yapıydı, minaresi de ahşap olup çinko kaplıydı; Evkafca kadro harici edilmiş pek harap bir halde bulunurken 1943 de yıktırılmıştır.

Kâgir sokak duvarının kemerli kapısı, arkasından yarısına kadar yığılmış toprakla battal edilmiştir; kapının sağında iki, solunda altı pencere vardır; soldaki pencerelerin ortasında bir mermer üzerinde şu kitabe okunmaktadır: «Sâbıka Aşçıbaşı merhum ve mağfur Mehmed Ağa ruhiyçin fatiha». Duvarın arkasında birbirine bitişik harap ahşap evlerin kapıları arka sokaktadır.

Bibl.: Hâdikatül cevâmi, II; REK Gezi notu.

AŞCIBAŞININ EVİ — Üçüncü Selimin sırkâtibi Ahmed Efendinin aşçıbaşısı olup adı tesbit edilemiyen zatın evi ki, Bozdoğankemeri altında idi; Vak'ai Selimiyede bu hükümdarın bendegânı öldürülmek üzere tâkib edilirken Ahmed Efendi bu evde saklanmıştı; ev ihtilâlciler tarafından basıldığında da, Ahmed Efendi dama çıkmış, karşıki evin damına atlayıp kaçmak isterken etekleri takılıp sokağa düşmüş, vücudu hurdahaş olup ölmek üzere iken bir acemi oğlanı tarafından başı kesilmişti. Üçüncü Selimin muhaliflerinden Vakanüvis Âsım Efendi, Osmanlı Tarih Encümeni mecmuasında neşredilmiş olan evrâkı metrûkesinde vakayı şöylece tasvir eder: «Damın kenarına gelip yalancı pehlivan gibi birkaç kere ellerini birbirine çarpıp ve bir kere dahi yâ Hak çağırıp karşıki dama pertab edeyim derken etekleri yelkuvan tahtasına ilişip sokağın ortasına düştükte bir acemi oğlanı neferi:

Buldum ey mâh seni gökte ararken yerde

müdafile murdar olmasın deyu derhal bıçak yetiştirip seri maktui yevmi mezburda meydana irsâl ve lâşei kelbiyesi ayağına ip takıp yahud ve nasârâya süründürerek Şehzadebaşında Kavaflar pişgâhında birkaç saat (bırakıp) ve andan yine ayağından sürüyerek meydanı dilâverana nakletmişlerdir».

AŞCI DEDENİN HÂTIRALARI — Aşçı Dede lâkabiyle mâruf Kandillili Hacı İbrahim Bey adında bir İstanbullunun, cemiyet ilmi ve tarih bakımından fevkalâde kıymetli, has mânada orijinal hâtıra defterleridir ki, İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde Türkçe yazmalar arasındadır; biri noksan olmak üzere iki nüshadır (B.: İbrahim Bey, Aşçı Dede); İstanbul Ansiklopedisinin en kıymetli mehazlarındandır. Bu Ansiklopedinin müellifi Reşad Ekrem Koçu, bu defterlerin bir hülâsasını Haber gazetesinde «Bir Mevlevinin Hâtıraları» başlığı altında neşretmiştir. Üniversite veya Tarih Kurumu tarafından notlar ilâvesi ile kitap halinde yayınlanması millî kütüphanemize zengin bir kaynak kazandıracak olan bu eserden, aşağıya nakledilen satırlar, bir kıymet belirtmek için alınmıştır:

Süleymaniye Mektebi Rüşdiyesi — 1257 (M. 1841) tarihinde Süleymaniyede vâki Mektebi Rüşdiyeye girdim. Ol tarihte Dersaadette iki Rüşdiye vardı. Birisi Sultanahmet camii şerifi ittisâlinde, diğeri Süleymaniye camii şerifi ittisâlinde. Bunların nâzırı meşhur İmamzâde merhum idi. Ders ve yazı hocaları mükemmel ve müteaddit idiler. Lâkin Sultanahmet mektebinin maaşı olmayıp ancak yeşil oda, sarı oda, mavi oda namlariyle müteaddit odalar olup lâikile imtihan verenler öyle odalara naklolunurlardı. Ve hem de bu mektepte olan şakirdan paşazâde, beyzâde olup öyle pek çok derse çalışmazlardı. Süleymaniye mektebi ise bir büyücek kubbeli taş mektep olup Sultanahmet mektebi gibi müteaddit odaları olmayıp ancak birinci hocaya mahsus bir ufak oda var idi. Hem de mektebin dört tarafında bulunan uzun rahlelere mahsus maaş vardı. Bu raflelerin her birini bir sınıf addederek sınıfı râbi ve sâlis ve sâni derlerdi. Meselâ mülâzimlerden ledel imtihan sınıfı râbia geçse onbeş kuruş maaş alır ve sâlis olsa yirmi kuruş alur ve sâni olsa yirmi beş kuruş maaş alur. Buradan ancak kaleme çırak buyurulurdu. Birinci hocamız meşhur Gürcü Numan efendi idi ki müşarünileyh İmamzâdenin damadı idi; ve gayet âlim, fazıl, mütteki bir zat idi. Beher hafta Salı günleri İmamzâde Efendi mektebe teşrif edüp çocukları imtihan ederdi. İşte leylü nehar efkârı derslere verüp bir de sofuluk gelip geceleri namaz ve niyaz ve derse bakmaklık ile meşgul olurdum.

«Nihayet dersimiz izhar'a çıkıp fakirde on beş kuruş maaş olan sınıfa çıktım, Artık para hevesi de bir başka şeydir. Geceleri saat beşe ve altıya kadar derse bakıp sabahları dersten evvel arkadaşlarımıza müzakerecilik ederdim. Yani onlara derslerini okutup hoca efendi gibi ders takrir ederdim; işte bu da bir başka meraktır. O kadar değilse de hemen aşka yakın gaayet tatlı bir şeydir.

«Geçenlerde Adana valisi olup vefat eden meşhur Ziya Paşa merhum, zaten Kandillili olup Kandilli mahalle mektebinde dahi birlikte okumuş idik, işte bu zât de ol vakit Süleymaniye mektebinde idi ve hem de konakları oraya civar idi. Hemşehrilik bu ya, fâkîri ziyadesile severlerdi. Ol tarihte hemsin idik, yani on dört, on beş yaşlarında idik... Lâkin o, ol kadar zekî ve ol derece fatin idi ki âdeta süal ve cevapta birinci hoca Numan efendiyi durdururdu; binaenaleyh Numan efendinin ziyâdesile sevgili bir dânesiydi. Hattâ bir gün İmamzade efendi mektepte imtihan ederken bizim dersimize nöbet gelüp; İzharcılar! deyü çağırdılar. İmtihana giderken Ziya Bey yanıma gelüp: İbrahim! Sen kapunun önüne otur, ben perdenin arkasından sana söylerim, imtihan verirsin! Yirmi kuruşluk sınıfa çıkarsın! dedi.

«Fakîr de canıma minnet memnun oldum ve öyle yaptım. Çocukların cevap vermediklerine cevap vermeğe başladım. İmamzâde memnun olup; aferin oğlum! deyüp öbürlerinin yüzüne tükürürdü. Sonra bir başka defa dahi süal olup her nasılsa mîrimümâileyh sesini biraz ziyâdece çıkarmakla İmamzade işidüp derhal Numan efendiye hitaben: Perdenin arkasında birisi var, çabuk şu hâbîsi tutup bana getirin! demesile havfımdan az kaldı ki pantolona salıvereyim. Numan efendi dışarıya çıkıp süal etti. Anladı ki Ziya Beydir, ele vermemek için: Kimse yok imiş! dedi. İmamzâde: Hayır efendim, ben işitiyo-

rum! dedi. Tekrar çıkup: Efendim Ziya Bey bendeniz imiş! dedi. İmamzâde: Getirin şu hınzırı! dedi. Zârurî içeriye getirdiler. Falakayı getürüp Numan efendi önüne yaturup biçâre Numan efendi, elleri titriyerek yavaşça bir iki değnek urup oradan İmamzâdenin eteğini öpüp: Kulunuza bağışlayın' demesile af edüp falakadan kaldırdılar.

«Sonra İmamzâde fakîre hitaben: Seni sarı çiyan!, işte bu hafta ben seni sınıfı sâlise çıkaracak idim, bunun için çıkarmam.. Gelecek hafta seni imtihan edeyim de eğer imtihan veremez isen bak ben sana ne yapıyorum!. deyüp huzurundan dışarı çıktık. Lâkin şimdi Ziya beyin elinden yakamızı kurtaramıyorum. Sen bana sebep oldun dayak yedirdin diye. Ne ise özürler ile gönlünü aldık.

«Ders cihetinden Süleymaniyeliler, yazı cihetinden Sultanahmetliler birinci idi ama bizim içimizde hüsni gibi hattı güzel Ziya Bey var idi...»

Abdülmecid'in son yıllarında kalem hayatı — İmtihandan sonra hangi kaleme gitmek arzu edersiniz diye herkese sordular Fâkîre de sordular. Gönlüme ciheti askeriye geldi; çünkü askerlik Cenabı Hakka giden iki yoldan biridir. Seraskerlik kalemlerinden birine çırağ buyurulmamı niyâz eyledim. Beni müsteşar beyefendiye gönderdiler. O da beni o zaman ordular ruznamçe kalemi tâbir olunur kaleme gönderdiler, müdürü Nazmi Efendiydi; doğruca gidüp eteğini öptüm. O da beni İstanbul ordusu mümeyyizi Muhtar efendinin maiyetine verdiler. Mektepten imtihan ile gelmiş olduğum cihetle diğerlerinden fark ve temyiz için yerdeki olan mindere oturtmayıp yukarıda olan minder üzerine oturttular. Sâir mektep arkadaşlarımızın ekserisi Babıâliye gittiler. Ezcümle Ziya Bey dahi Babıâliye çırağ buyurulmuştur. Ziya Bey Babıâliye bir başka ziya ve feyz bahşetmiştir vesselâm.

Seraskerlik levazim kaleminde müdürümüz Nazmi Efendiydi. Bu zat Üçüncü Orduyu Hümayun muhasebecisi oldu. 1272 (M. 1856 senesi Rusya muharebesinde Serdarıekrem Ömer Paşa merhuma ziyâdesile mensubiyet kesbederek âdeta serdar, Nazmi Efendi demek derecesine varmıştı. Bu kalem, İstanbul Hassa ordusile Anadolu ve Rumeli ve Arabistan ordularının elbise ve levazımatı sâire hesaplarının görülmesine mahsus olup her ordunun bir mümeyyizi ve beş altı maiyet efendisi vardı. Beni İstanbul ordusu mümeyyizi Muhtar efendinin maiyetine verdiler. O zamanlar, eniştem Beşir Ağanın Şehzadebaşındaki konağı daha satılmamıştı, hepimiz orada oturuyorduk. Mektebi Rüşdiyede «Mollacâmi» ye kadar ders görmüş ve oldukça lezzet almış olduğumdan dersi terk etmemek için Bayazıd Çamiişerifinde Kara Halil Efendi demekle meşhur fâzıl ve âlim bir zâtin dersine oturup «İzhar» okumağa başladım, İşte sabahları orada ders okuduktan sonra doğruça Seraskerlik kapusundaki kalemime gelirdim. Görmüş olduğum arabî kuvvetile kalemde pek çabuk iş öğrenüp görmeğe başladım. Muhtar Efendi beni fevkalâde sevdi. Müdürümüz Nazmi Efendi de ziyâdesile severdi. Rüşdiye mektebinden imtihanla çırağ buyurulduğumdan sâir efendilere tercih ederlerdi. Maaş cihetile de hatırlıydım. Birkaç seneler bu hal ile geçti. Büyük efendiler sırasına geçtim. Zaten sofu meşreb olduğumdan sakal salıvermiştim. Bunun asıl sebebi, kalemce âdeta mümeyyiz refiki gibi işlere bakardım. Hattâ her mümeyyizin birer «derdest» torbası vardı ki evrak bunun içindedir. Her sabah efendiler sandıktan çıkarıp mümeyyizlerin önüne koyarlar Mümeyyizler açıp kâğıtları efendilere dağıtırlar. Bizim mümeyyiz Muhtar efendi derdest torbasını bana havâle etmişti. Gerçi Muhtar efendinin refiki Aksaraylı «Yeniçeri Ağası» tabir olunur Mehmed Efendi namında sakalını boyar bir efendi idiyse de, biçâre hiçbir şeyden haberdar olmadığından, emekdarlığı hasebile öyle bir köşede otururdu; arasıra derkenar ederdi.

Günlerden bir gün, Müsteşar beyin ağası, beraberinde Osman Bey namında bir çocuğu kaleme getirip müdür Nazmi Efendiye:

— Bunu Beyefendi size kaleme çırağ buyurdu! diye bırakıp gitti. Müdürümüz dahi beni çağırıp:

— İşte Osman Beyi sizin orduya verdim, yer gösterin de otursun! dedi. Ben de önümdeki erkân minderinde yer gösterdim; oturdu. Osman Beye şöyle bir nazar ettim, bir şey değil, âdi bir kopil çocuktur. Fakat yazısı zararsızdı. Bir müddet sonra kâğıtları der

kenar etmeğe başladı. Ben de bütün bütün mümeyyiz refiki gibi oldum. Bazı süal ve cevap için İstanbul ordusu meclisine girerdim. Nizamiye muhasebecisi Emin Efendi, müsteşar Nâfi Efendi ve sair kalem müdürleri iş için ekseriya çağırırlardı. Muhtar Efendi yalnız çubuğunu yakıp: — Benim elim ayağım İbrahim Efendidir. Cenabı Hak senden razı olsun oğlum! diyerek çok çok dua ederdi. Âdetâ baba oğul gibi olmuştuk. Konağı Üsküdarda Nuhkuyusunda idi. Ayni zamanda tekke idi, pederi şeyhti. Sonra vefat ederek Muhtar efendi yerine postnişin olmuşsa da kendisi kalemde mümeyyiz olduğundan yerine bir vekil tayin etmiştir. Tekkenin ismine «Kartalbaba Tekkesi» derlerdi. İşte beni yazın, ekseriya cuma geceleri alıp götürürdü. Cuma günleri de beraber kırlarda dolaşırdık. Cumartesi günü de beraberce kaleme gelirdik.

Yukarıda kaleme çırağ edildiğini söylediğim Osman Bey, beş altı ay içinde maaşallah birdenbire serpildi; boy bos ve bir başka güzellik peyda etti. Bir Yusufi Sâni oldu. Çocukluk arkadaşım Revânicizâde Mehmed Cemaleddini hatırlardım. Kalem mahalle mektebi değildi. Kalem odasındaki efendilerin her birinin deryâyı aşkta sekiz on kıt'a sefineleri vardı. Osman Beyi kendime yardımcı olarak yanıma aldım. Her gün sabahtan akşama kadar dizimin dibinde otururur, akran ve emsallerinin hiçbirile ülfet ve muhabbet etmezdi. Kendisi o vakit Saffetpaşa Tekkesinde bulunan şeyh efendiye mensup olup Nakşiye tarîkatından idi. Ben henüz bir tarîkata dahil olmadığımdan, Osman Bey bana Nakşiye tarîkatının ahvalinden bahsederdi. Onu mest ve hayran dinlerdim. Onun sözleri beni tarîkate girmeğe sevketti. Bu aralık Kandillide oturuyorduk. Kayık parası gibi masarifi zâide oluyor, hem de vaktile kaleme gelemiyorum diyerek o zaman maaşım da idareye kâfi olmağla Lâleli Camiişerifi karşısında çıkmaz sokak içinde bir ev kiraladım. Yalnız vâlidemle beraber oraya taşındım. Halimde yine bir perişanlık başladı. Dostların ısrarı ile bir şeyhe intisap etmeğe karar verdik.

Tekke hayatı — O zaman kürsü şeyhi Hasan Efendi Hazretleri, Halvetî tarikati şeyhlerinden ve fudalâdan bir zât olup hânesi Lâlelide meşhur Saatci Emin Efendinin dükkânının bitişiğinde, bakkalın üzerinde caddeye nâzır idi. Saatçi Emin Efendi de Şeyh Efendinin akrabasındandı. Evimin yakınlığı hasebile geceleri oraya devama başlamıştım. Her gece ders müzakere eder, ancak pazartesi ve cuma geceleri cemiyeti kübrâ ile evinde mukabelei şerife icra olunurdu. Şeyhe intisap ile aşkımız sükûnet bulacak yerde zikrüllâhın harareti lâteşbih, afyona cilâ vermek için tiryakilerin şeker yemesine döndü. Saatçi Emin Efendinin Edhem Efendi namında ve benimle yaşıt bir oğlu vardı. Maliye hazinei celilesine devam ederdi. Bana da benzerdi, yani sarı sakallıydı. Lâkin Edhem Efendi tariki nâzeninde gaayetle âşıkı sâdık, âlim, fâdıl, söz bilir bir zat idi. Kalender meşreb idi. Beni çok sever, saatlerce yanına alıp muhabbet ederdi. İsmimi «Derviş İbrahim» koymuştu: — Derviş İbrahim.. Âşık!.. Nasılsın gel bakalım biraz aşktan dem vuralım!.. diye Saatçizâde ile saatlerce sohbet ve muhabbet ederdik ki, bir dakika bile gelmezdi. İşte bu Edhem Efendinin sohbet ve muhabbetinden mânevi pek çok ahval zuhur edüp Şeyhimize karşı olan aşkımız o dereceye vardı ki bir gün evden yatağımı Hazreti Şeyhin hânesine naklettirdi...

Evden yatağı Hazreti Şeyhin hanesine nakletmiştik ya... Kalemden doğruca Şeyhin hanesine gelip hemen setre pantolonu çıkarıp bir uzun entari üzerinde hırka, başımda arâkiye, üzerinde yemeni, ayağımda pabuç, yalınayak dergâha lüzumu olan şeyleri satın almak üzre Lâleli Caddesinde mecnun gibi girip gelirdim. Kalem efendileri görüp ahvalime taaccüp edüp hayran ve sergerdan kalırlardı. Ben aslâ aldırış etmezdim. Kendimi bir dilenci şekline koymuştum. Aşk gönlümü o kadar alçaltmıştı ki büyüklük ve kibir değil, kendimi insandan bile addetmezdim. Bir şahiâlicenabın kapusunun kıtmiri olmak isterdim Âkibet yine, gönlümün arzusu üzre oldu.

Gündüz bu hal ile.. Geceleri ise, o dergâhın âdeta hademesi gibi ihvanın hizmetlerile meşgul idim. Hattâ o derecede hizmet ederdim ki abdesthânelere varıncıya kadar temizlerdim. Osman Bey suretâ Şeyh Efendiyle görüşmek ve asıl maksadı beni görmek için bâzı cuma günleri mezkûr hâneye gelirdi. O geldiği zaman hizmetim bir kat daha artardı».

AŞCI GÜZELİ — Son yeniçerilerden halk şâiri ve Çardak Yeniçeri Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağanın şehrengiz yollu yazdığı destan mecmuasında güzelliğini övdüğü bir esnaf civanıdır. Şâir yirmi dört kıt'alık bu destanında güzelliği ile İstanbulda zamanının şöhreti olmuş bu gencin adını vermiyor, sâdece çıraklık etdiği aşçı dükkânının Uzun Çarşı boyunda olduğunu kaydederek Alemdar Mustafa Paşanın idam etdirdiği namlı yeniçeri zorbalarından Kahvecioğlu Burunsuz Mustafanın bir vak'asını naklediyor (B.: Hüseyin Ağa, Çardak Çorbacısı Galatalı; Mustafa, Kahvecioğlu Burunsuz). destanın Aşçı Güzelini tasvir eden parçaları şunlardır:

Dükkânlar kurulmuş karşı be karşı
Güzeller pazarı bu Uzun Çarşı
Bin derde devâdır toprağı taşı
Gönül verdim bir aşcı güzeline

Kanarya kuşudur dükkânı kafes
İsmi şerifini unutmuş herkes
Kimi ipek diyor kimi de canfes
Şehzâdeler su dökemez eline

Yeni basmış ondört onbeş yaşına
Sırma çekmiş iki keman kaşına
Tâcı şâhî keçe külâh başına
Nola berdâr olsam kâkül teline

Fildişi üstünde hilâlî gömlek
Ak dimi çağşırla o misli melek
Gümüş mü billur mu o iki bilek
Al futayı bağlamışlar beline

Yalın ayağında nâlini şimşir
Gözleri âhûdur bakışları şir
Mercimek aşını aman tez pişir
Kapılmadan çırak kavak yeline

Çorba tası eline pek yaraşır
Ona bakan bütün gözler kamaşır
Hased konu komşu başını kaşır
Bakmadan kafasındaki keline

Ahlatın iyisini yirmiş ayı
İki ayaklısı bu aşçı dayı
O zâlimin elinde arslan payı
Vurulsa lâyık cellâd çengeline

AŞCI İSKAMBİLİ — Bir kâğıt oyunudur, karışık hesapları, ,zekâya dayanan incelikleri olmadığı, herkes tarafından kolaylıkla öğrenildiği ve umumiyetle içşi ve amele ve esnaf kahvehânelerinde oynandığı için İstanbul ağzında bu adı almıştır. Konçina denilen üçlü, dörtlü, beşli ve altılıları çıkarılmış otuz altı kâğıtlık deste ile oynanır; çift yani iki, dört ve en çok altı kişi oynar; oyuncular ikiden fazla olursa ikişer ikişer veya üçer üçer ortak olurlar; ortaklar yanyana oturamazlar Kâğıtların renk ve şekil üstünlüğü yoktur. Sadece sıra üstünlüğü vardır. En kuvvetliden en zayıf kâğıda göre sıra şudur: Birli, ikili, papaz, kız, oğlan, onlu, dokuzlu, sekizli, yedili Oyunun kazanılmasını temin eden sayılı kâğıtlar şunlardır: Birliler on birer, ikililer onar, papazlar dörder, kızlar üçer ve oğlanlar ikişer sayıdır. Oğlana ekseriya bacak denilir. Bütün sayı tutarı yüz yirmidir. Oyun sonunda alınan kâğıtlardaki sayılar sayılır, kim çok almışsa oyunu o kazanır. Bir oyun bir puvandır; bir parti, kararlaştırmasına bağlı, 3, 5, 7, ve ekseriya 11 puvanda biter. Sayı yarı yarıya alınmış ise «pata» denilir; yenik tarafın, bütün sayı tutarı olan yüz yirminin dörtte birinden bir fazla yani otuz bir sayı alması lâzımdır, alamazsa karşı taraf iki gider, yani iki puvan kazanır; yenik taraf hiç kâğıt tutmazsa kaput olur; yani galip taraf üç puvan kazanır; yenik taraf kâğıt tutar da hepsi sayısız kâğıt olursa, karşı taraf yine iki puvan kazanmış olur.

Aşçı iskambili ellere alınan üçer kâğıt ile oynanır; kâğıdı karan, sağındaki oyuncudan başlıyarak üçer kâğıt dağıtır, iki kişi oynuyorsa yedinci kâğıdı, dört kişi ise on üçüncü kâğıdı, altı kişi ise on dokuzuncu kâğıdı yere açar ve geri kalan kâğıtları, bir deste halinde yüzleri yere gelmek üzere çaprazlama bu kâğıdın üzerine kapar. Yere açılan kâğıt koz olur; yani onun cinsi, o oyun devamınca diğer üç cins kâğıtları alır. Oyuna, kâğıdı karıp dağıtanin sağındaki oyuncunun yere bir kâğıt atmasile başlanır; ve herkes yere birer kâğıt atar; oyun, yere atılan ilk kâğıdı kendi cinsinden üstün sayılı bir kâğıt yahut bir koz kâğıdı ile tutmaktan ve bu arada sayı kaldırmaktan ibarettir. Yere atılan ilk kâğıdı ancak kendi üstün sayılı kâğıdı yahut bir koz kâğıdı tutup kaldırır. Yere oynanan kâğıtlar, ,oyunu kaç kişi oynuyorsa, herkes kâğıdını oynadıktan sonra kaldırılır, yani dört kişi ise dört kâğıt olarak, altı kişi ise altı kâğıt yerden alınır veya verilir; buna bir el tâbir edilir. Oyun altı kişi oynanıyorsa bir oyun altı el sürer. Birinci el yerden kalktıktan sonra, yerdeki kâğıtları kim tutmuş ise ondan başlamak üzere herkes sıra ile yerde-

ki kapalı desteden birer kâğıt çekerek elindeki kâğıtları yine üçe tamamlar ve yeni ele de birinci eli tutan başlar; ve bundan sonra her yeni ele, ondan evvelki eli tutan başlar Oyun dört kişi veya altı kişi ise, karşılıklı iki tarafın birer oyun idarecisi vardır; bunlara «usta» denilir; oyuncuların ustanın emrine göre kâğıt oynamaları oyuna zevk ve lezzet verir. Ustaların da sadece hüner sahibi değil neşeli. tatlı dilli kimseler olması gerekir. Oyuncular, ellerindeki kâğıtları karşı tarafa hissettirmiyerek bir işaretle ustaya haber verir: Tek gözü kırpmak «koz birlisi var», çift gözü kırpmak «koz ikilisi var», çene oynatmak «koz papazı», dil çıkarmak «koz kızı var», omuz oynatmak «koz oğlanı var» demektir. Aşçı iskambilinin başlıca ıstılâhları, oyun tâbirleri şunlardır:

İskambil, koz iskambili (birliler, ikililer, kozun birlisi, ikisili) — Ver iskambilini!... kozdan gayri kâğıdın, iskambilini oyna) — Bacak kır, kız kır, papaz kır! (kozun bacağını, kızını, papazını oyna). — Geç!.. (karşı tarafın oynadığı kozun büyüğünü oyna) — Sayı ver! — Boş ver! (Ençok iki sayı, yani bir bacak ver...) — Su boş ver!.. ((Hiç sayı verme) — Tutulma!.. (yerde kozun birlisi veya ikilisi yattığına göre bu kâğıdı almak için bir evvelki eli karşı tarafa vermek..) — Tutuluyorum!. — İskambil vereceğim!... — Kaputa gitmek — İkiye dönmek — Helvacı kâğıdı!.. (elimde ne koz ne de bir sayılı kâğıt..) — Çektin mi haber ver! (kozun birlisini veya ikilisini çekersen haber ver!) — El tutmazsınız — Gelin güvey etmek (karşı tarafın elinde bulunan koz ikilisini kaçırtmayıp koz birlisiyle almak) — Pata sürmek (diğer oyunda bir giden iki, iki giden üç puvan saymak).

Aşçı iskambili, kalabalık ailelerde kahvehanelerde, bilhassa kış geceleri ve Ramazan geceleri teravihten sonra oynanır. Ortaklar da değiştirilmez, oyunda acemilikleri ve ufak tefek ihmalleri, hataları görülse de bir oyuncu, ertesi akşam ayni ortakları tarafından bilhassa davet edilir. Basit olduğu kadar tatlı oyundur, hele oyuncular neşeli insanlar olursa pek hoşça bir zaman geçirilir Esnaf çırakları, kendi has ustalariyle oyuna oturmuş ise aslâ karşı tarafta yer alamaz, kendisi daha güzel de idare etse oyun ustalığını da ustasına bırakır. **Burhan Olker**

AŞCILAR VAK'ASI — Hicrî 1000 yılı zilkadesinde (1592 ağustosunda) Büyükşehirde meraklı dedikodular uyandırmış bir vak'adır. Saray aşçılarından biri sarhoşluk halinde bir yoldaşına tabanca çekmiş ve kundağı ile vurmağa başlamış; beriki de tavuk temizliyormuş, elinde bıçağı mütecavize saplayıp öldürmüştü; suç öldürene yüklenip Padişah asılmasını emretmişti; fakat diğer saray aşçıları, adam asılır asılmaz «emir yerine geldi!» diye ipine bıçak çalıp kesmişler, mahkûm baygın bir halde yere düşünce üstüne bir köhne hasır örtüp kaldırmışlar, Ahırkapıdan bir kayığa koyup gûya defnetmek üzere Üsküdara geçirecek olmuşlardı; lâkin kayık daha sahilden ayrılmadan adamda hayat eseri belirmiş, siyasetten geldiği için kayıkçı karşıya geçirmeğe cesaret edememişti. Aşçılar ile kayıkçı arasında bir çekişme başlamış, vakîa derhal saraydan duyulmuş, bütün saray mutfakları halkı: Hay meded! Derdimendin suçu yok idi.. Hak Taalâ hayat verdi!... Affedilmek gerekir!» diye ayaklanmış, bunun üzerine kaatil aşçı tekrar Divanı Hümayuna götürülmüş, divanda yapılan tahkikatta mahkûm asılırken ipin ilmiği yerini bulmadığı, bunun da hile ile kasit eseri olduğu anlaşılarak kısasta israr edilmiş ve bu sefer boynu vurularak idam olunmuştu.

AŞCI OYUNU (Karagözde); KARAGÖZÜN AŞCILIĞI — Karagöz aşçı Bolulu Memiş Ustanın yanında aşçı çırağı oluyor. Dükkâna külhâni ile Yahudi malzeme getiriyorlar. Sonra aşçıya gelen müşteriler Mösyö Karolin, Tiryaki, Mestan Ağa ve yaşmaklı bir hanım.

Bir gün bir tesadüf eseri olarak yaşmaklı bir hanım aşçı dükkânına geliyor. Dükkânda bir hayli muhabbet ettikten sonra, yaşmaklı hanım Karagözün sanatının maharetine binaen Karagöze tatlı yaptırmak istiyor. Karagöz peki yaparım diyor. Hanım Tatlının evde yapılmasını istiyor. Fakat Karagöz bir türlü razı olmuyor. Hanım güç hal ile Karagözü kandırıyor. Yalnız sizden bir ricam var bizim eve muttassıl bir komşu var fena kalpli bir adam, bizim eve yabancı bir erkeğin girdiğini görürse bin türlü kiylükal eder. Bir takrip kadın kıyafetinde seni eve sokarım. Karagöz yine müşkülât çıkarıyor. Fakat sonunda Karagöz yine razı oluyor.

Şimdi (dördüncü perde açıldıkta sahnede Karagöz yaşmaklı kadın kıyafetinde hanımla karşı karşıya gelirler).

Muhavere:

— Hanım Aşçı başı ben size korkacak bir şey yok demedim mi? Bak işte eve bir şey kalmadı.

Karagöz — Eve bir şey kalmadı ama dizlerimde duracak hal kalmadı. Titreye titreye köpek ısıtmasına tutuldum..

Hanım — Her ne ise rica ederim. Bazı talimat vereceğim kusura bakma.

Karagöz — Vay demek, daha atlanacak hendekler var ha! Ben yavaş yavaş feraceyi çıkarayım.

Hanım — Hayır canım korkacak bir şey söylemiyeceğim. Yalnız eve girdiğiniz vakit evvelâ bir kadını taklid edeceksiniz.

(Şarkı ile nâra atarak Bekri Mustafa gelir)

— Şarkı —

Bir gemim var salıverdim engine
Bezirgânlar aman tahta vurur dengine
Şimdi rağbet güzel ile zengine

Nakarat

Gel tutu dillim aman aman sevdada müşül hal olur
Son görüşmemiz ama aman elbet kiylükal olur

Bekri — Di gidi felek, di gidi felek..
(Nâra atar)

Karagöz — O ne o.. Gök gürlüyor galiba yağmur mu gelecek! Şemsiye de yok.

Hanım — Eyvah aşçıbaşı iş şimdi berbad oldu.

Karagöz — Ne gibi sanki biraz ıslanırız Şeker değiliz a..

Bekri — Sende hiç utanma arlanma yok mu annenden izinsiz sokağa çıkıyorsun..

Karagöz — Bu kim? Yağmurdan evvel fırtına çıktı Allah vere yelken kapatmasına uğramasa idik.

— Hanım A... Ağabeyciğim. Nasıl izinsiz annam söyledi de ben öyle çıktım.

Bekri — Ne işin var? Ne için çıktın bakayım.

Karagöz — Adamakıllı bir mantar at ikimiz de sıfırı tüketiriz ha..

Hanım — Annem bir aşçı istedi ben de kolcuya gittim bu kadını buldum eve götürüyorum.

Karagöz — Ne halt ettin küçük hanım böyle söyliyeceğine şunu al öldürüver de daha iyi..

Bekri — Mademki öyledir sen git aşçı kadını ben alır getiririm.

Hanım — Pek iyi ağabeyciğim (Hanım gider).

Karagöz — Küçük hanım kuyruğu kurtardı. Kapana biz tutulduk.

Bekri — Ne söyleniyorsun kart karı Unkapanında bez mi dokuttuk dedin?

Karagöz — Hayır Zeyrek yokuşunda fırtınaya tutulduk dedim.

Bekri — Denizde değilsin ya ayağın karada ne korkuyorsun.

Karagöz — Karada ama ayağım kayar da çirkefe düşerim diye korkuyorum.

Bekri — İster düş, ister kalk.. Şimdi ne yemekler bilirsin onu söyle. Ben adama bedava para vermem.

Karagöz — (Korku ile) yalan bulmalı. akşam âlâ tabana kuvvet kaçamak çorbası.. Yolunu bulursam savuşmak helvası.. Kaçamazsam döğüşmek yahnisi...

Bekri — Bunlar ne biçim yemekler ben ömrümde böyle yemek ismi işitmedim..

Karagöz — Sen rakıdan başka ne bilirsin.. Bunlara et'ımâi firariye derler..

Bekri — Bu yemekleri Feriköyünde mi yerler!

Karagöz — Hayır, Şişlide kavga ederler.

Bekri — Ben bu kadar kalın sesli öküz gibi bağıran karıya tesadüf etmedim.. Şu yaşmağını aç bakalım.

Karagöz — Ben zaten işin falso olacağını biliyordum. Şimdi ne yapmalı?..

Bekri — Hadi ne duruyorsun açsana!..

Karagöz — (Kadın taklidi ile) A.. Ayol nâmahremim kadın kısmı sokakta yüzünü açar mı, hem üstüme varma iki canlıyım..

Bekri — Dur öyle ise (Bekri zorla yaşmağı alır Karagözün yüzü meydana çıkar) vay Karagöz (Nâra atar)

Karagöz — Benim kabahatim yok tatlı yapmağa giderken işin en acısına rastgeldik.

Bekri — Ben şimdi seni tatlı tatlı âhirete yolcu ederim de böyle edebsizlik etmeği öğren..

Karagöz — Vaz geç... Tövbeler olsun bir daha böyle bir şey yapmam.

Bekri — Ulan ben sana soluk aldırmazdım ama bizi temaşaya tenezzül eden zevat huzurunda hakaret etmek haddim değil defol, gözüm görmesin.

(Bekri ve Karagöz)

(Karagöz eski kıyafetiyle Hacıyvadla karşı karşıya gelirler).

Hacıyvad — Karagözüm geçmiş olsun.

Karagöz — Allah müstahakını versin (Hacıyvada tokat)

Hacıyvad Yıktın perdeyi eyledin viran. Yine sahibine haber vereyim hemen.

(Hacıyvad).

Karagöz — Her ne kadar sürci lisan ettimse affola.

Nâşid Baylâv

AŞCIYAN (Aram) — Ermeni matbaacı ve gazetecisidir. 1855 de Gedikpaşa'da doğmuş ve 1909 da Kadıköy'de vefat etmiştir.

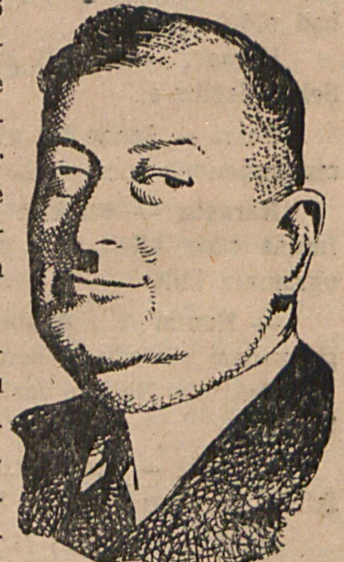
1878 de Sümbüllü Han'ın zemin katında ve bilâhare Yusufyan Hanında birer matbaa açmıştır. Bir müddet de «Aşçıyan ve şeriki» namı altında Eğya Dındesyan'la birlikde bir matbaa işletmiştir. Tabettiği bir kitaptan ötürü hapse mahkûm olup matbaası da kapatılmıştır. 1896 da Varna'ya gitmiş oradan da Rumanya'ya geçmiştir. Meşrutiyette İstanbula avdet etmiştir.

Aram Aşçıyan 1882 de «Indanik» (aile) adlı yarım aylık ermenice bir mecmua neşretmiştir. 1883 — 1888 yılları zarfında neşredilen «Labder Tiokinyan» «Diojen» in feneri) adlı ermenice mizahî haftalık bir gazetenin de sahip ve müdürü olmuştur.

Kevork Pamukçuyan

AŞCIYAN (Bedros) — Namlı Ermeni gazinocu ve meyhanecilerden; Çenberlitaştaki küçücük dükkânı bilhassa Basın mensuplarının uğrağı olmuş, Bedros da kalem ve fikir adamlarına hizmeti, kazanç kaygusundan tamamen sıyrılarak kendisine bir şeref bilmiştir. Hoş sohbet, tatlı dilli, müşterileri arasında bulunan muhitinin ayak takımını ve bilhassa bunların içinde de dikenli, bir iki kadeh içtikten sonra mütecaviz olan hayta güruhunu idare etmesini bilir, müşterilerinin çoğu tarafından adından ziyade «şişman», «şişko» diye hitaba uygun derecede mülâhham, göbekli ve bakarken gözleri daima şehlâlaşır, muhakkak ki çok sevimli, mesleğinin ehli adamdır

1891 de Samatyada doğdu. Tokattan gelerek İstanbulda tavattun etmiş Hacı Maksud adında bir kundracının oğludur. Üç sene kadar Türk mahalle mektebine devam etti, askerliğe heves ederek henüz on yaşında iken Meşrutiyetin ilk yılında, 1909 da Yıldızdaki Jandarma Efradı Cedide mektebinin İkinci bölüğüne kayodulundu; 1911 de on iki yaşında bir çocuk nefer olarak Çanakkale kumandanlığına bağlı Ezine'nin Kösedere karakoluna gönderildi. Trablusgarp harbi, Balkan harbi ve Birinci Cihan harbi yıllarını (1911 1918) Ezine'de, Ankara Jandarma posta karakol kumandanlığı emrinde, Antalyada acemi taburları muallim jandarma neferliğinde, tekrar asıl kıt'ası olan Ezine karakolunda ve Ayvacıkda geçirdi. 1918 mütarekesinin imzalanması üzerine çavuş rütbesiyle tezkere alarak İstanbula geldi; İş hayatına atıldı, evvelâ bir rakı imalâthanesinde çalıştı; İstanbuldan işgal kuvvetlerinin çekildiği sırada Florya'da «Türk Yuvası» adı ile bir yer açarak meyhaneciliğe başladı; ancak yaz mevsimleri faaliyette bulunan bu gazino kendisini tatmim edemediği için kalabalık bir semti tercih mecburiyetinde kaldı, Kadıköyünde iskele civarında «Tokat Lokantası» adıyla içkili bir yer açtı; 1935 de Kalamışta Hulûsi Beyin köşkünün altını tuttu, geceleri Şişman Ahmed ve Bahaddin Efendilerin Karagöz ve Kukla oynattıkları bu yeni gazinosu ile keyf erbabı arasında ilk büyük alâkayı topladı; 1936 da, Kalamış gazinosunu işletmekte devam ederek Çenberlitaşta ikinci bir meyhane açtı ve kısa zamanda «Şişman» İstanbulda şöhret oldu.

Bedros Aşçiyan (Resim: Nezih).

1939 da Kalamıştaki gazinoyu başkasına devrederek bütün faaliyetini Çenberlitaştaki dükkânda topladı ve burada 1957 yılına ka-

dar on beş yıl çalıştı. 1957 de Çenberlitaş civarının istimlâkinde dükkânı yıkıldığından açıkta ve işsiz kaldı. 1959 da altmış yedi yaşında ve geçim kaygusu içinde yeniden bir yer bulabilmek için çırpınıp dolaşmakta idi. İstanbul Basın tarihinde unutulmıyacak yerlerden olan Çenberlitaştaki dükkânın âhirete göçmüş müşterileri arasında Ömer Riza, Mahmud Yesârî, Ali Naci Karacan, Sami Karayel, Senih Muammer, Hüseyin Sehsüvar, Hamamizade İhsan, Feridun Osman, Hikmet Münif, Reşad Fevzi, ilk hatıra gelen isimlerdir.

Yunus Nadi merhum da bir defa, tedavi için Avrupaya son hareketinin arifesinde uğramış, içeride bulunan Ömer Rizaya:

— Burada olduğunu söylediler, sana vedaa geldim... demiş, Ömer Riza Patronun bu kadirşinaslığından fevkalâde mütehassis olarak:

— Niçin zahmet ettiniz, çağırtsaydınız...

Deyince:

— Yo!.. demiştir, bu tezgâhın başında bir katrecik neşe tahsil eden bir fikir adamını Yunus Nadi değil, Sultanı Cihan olsa kaldıramaz!...

Bedros bir kadeh rakı sunmak istemiş; ona da:

— Sakla, dönüşte, iyileşeyim de...

Demiştir. Bedros, büyük gazetecinin Avrupada öldüğünü Cumhuriyet gazetesinde okuduğu gün «Sakla.. dönüşte!..» iltifadını hatırlıyarak hâtırasına hürmeten o gün dükkânını kapamıştır.

AŞÇIYAN (Mikayel) — Osmanlı tarihi hakkında birkaç eser bırakmış bir müelliftir. Ondokuzuncu asrın ortalarında doğmuştur. Patrikhane Tedrisat Heyetinin tavsiyesi üzerine, 1886 da, Ermeni mekteplerinin ihtiyacı için 127 sahifelik bir «Osmanlı Tarihi» adiyle yeni bir eser daha neşretmiştir ki ikinci cildi 1890 da tabedilmiştir. Bu eserin birinci cildinden, Aşçıyan'ın Meclis-i Mearif-i Umumiye'ye âza olduğu anlaşılmaktadır. İkinci tabı 1900 de çıkan 96 sahifelik muhtasar bir Osmanlı tarihi de mevcuddur.

Kevork Pamukçuyan

AŞHÂNE SOKAĞI — Eyyubun Nişancımustafapaşa mahallesi sokaklarındandır; Ahmedçelebi sokağı ile Abdürrahmanşerefbey caddesi arasında uzanır. Mukavves dirsekli bir sokaktır. Ahmedçelebi sokağı kavşağından yüründüğüne göre, sağa kıvrılan mukavves dirseğe kadar kaba taş döşeli bir merdivenli yokuştur. Bu yokuşun tam karşısında 39 uncu İlkokulun yerleştiği büyükçe bir ahşap ev vardır. Onun yanındaki 7 numaralı ahşap ev ise, iki kat üzerine, kutu gibi bir yapıdır ki, İstanbulun en küçük, fakat gayet şirin pitoresk yapılarındandır; hayatın, tevazu içindeki saadet ve lezzetinin örneğidir, pencereleri saksılarla bezenmiş, karşı bayırlara, daha geride Eyyub sırtlarına harikulâde bir nezareti vardır; sahibi Mustafa Kayman da evi kadar şirin, çiçek meraklısı bir zattır. Sokağın bu noktası, artık bir bayır üstüdür; Ahmedçelebi sokağı en az beş metre kadar aşağıda kalır ve Mustafa Kayman'ın şirin evceğizinin önü oldukça büyük bir arsadır ki, üzerine bir villâ yapılmağa değer. Aşağı vâdinin ve karşı bayırın sokak ve bahçelerinde oynaşan ve kendileri görünmeyen çocukların sesleri, hele sümbüli bir havanın akşam garipliği içinde bülbül seslerinden farksızdır (ekim 1946). Aşhane Sokağı bundan sonra, Abdürrahmanşerefbey caddesine kadar, hemen dümdüz devam eder. Yakın mazide pek mamur olduğu aydın olarak görünen bir semtin temiz, sessiz bir sokağıdır; sağ kolda Aşçıbaşı Camii kavşağı köşesinde ve Aşhane sokağına nazaran bir set üstünde Aşçıbaşı Camii vardır; cami geçilince, sağ kol, gözün alabildiğine mezarlıktır; yol kenarında, çatısı çökmüş, içinde bulunan 7 mermer sanduka dağılmış, baş ve ayak taşları ise tamamen yok olmuştur.

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AŞI BOYASI (Kırmızı) — Kırmızı ve sarı (ocre rouge, ocre jaune) iki çeşit olup, kırmızı aşı boyası, İstanbulun ahşap yapı devrinde en makbul ev boyası olmuştur; ki bu satırların yazıldığı sırada, Büyükşehrin siması süratle değişirken, aşı boyalı ahşap evler de pek azalmış bulunuyordu. Kırmızı aşı boyasına madenciler türabi olijist (oligiste terreux) derler. Kırmızı toz halinde, kısmen kil ile karışıktır. Terkibinde susuz demir üç oksid bulunur. Memleketlerimizde Bursa ve Ankara vilâyetlerinde çıkar; bundan kırmızı yazar kurşun kalemi yapılmaktadır, ayrıca boyacılıkta da kullanılır. Ahşap evlerin dışında kullanılan kırmızı aşı boyasına yumur-

ta akı, bazan da yumurta sarısı ve tutkal karıştırılır. Evlerin içinde, tavan telvininde kullanılan aşı boyasına da çiy bezir, neft ve üstübeç karıştırılır.

Surûri'nin «Hezeliyat» ında aşı boyası hakkında şu zarif beyit vardır:

Burnu işlerken kanamış idi nakkaş ustanın
Surh idüb ol hun ile torağı âşu koymuş ad

Naşid Baylav

ÂŞIK (Tahsin) — 1946 şubatında Beykozda aşk yüzünden işlenmiş bir cinayetin failidir; bu facıa İstanbul gazetlerine şöyle aksetmiştir:

Beykozda «aşk» adına bir cinayet işlenmiş, bir işçi sevgisine mukabele etmiyen namuslu ve evli genç bir kadının kanına girmiştir.

Katil, iki yıl önce doğduğu memleket olan Cidede bulunduğu sırada 19 yaşlarında Fatma adında güzel bir kız görerek münasebet tesisine çalışmış, fakat kızdan bir karşılık görmemiştir; evlenmek maksadiyle Fatmanın ailesine başvurmuşsa da bu teklifi de reddedilmiştir.

Bu arada, Fatma evlâdlık olarak yanlarında bulunduğu ailenin çocuğu ile evlendirilmiştir. Tahsin, sevdiği kızın artık evlenmiş olduğunu hiç nazarı itibare almadan yine kadınla münasebet tesisine çalışmış; bütün tekliflerinin reddedilmesine rağmen Fatmanın yolunu gözetlemeğe devam etmiştir.

Bir gün, genç kadının geçeceği yeri öğrenen Tahsin Âşık, burada beklemeğe başlamış ve Fatma geçince önlemiştir. Fatma, aşığının tekliflerini yine reddedince Tahsin kızı alıp kaçırmış ve tam beş gün dağlarda gezdirdikten sonra takibine çıkan jandarmalar tarafından yakalanmıştır.

Bu hâdise üzerine, Fatma ve kocası, İstanbulda bulunan ve Beykoz Deri Fabrikasında çalışan akrabalarının teklifini kabul ederek Cideden şehrimize gelip Beykoza yerleşmiştir.

Cidede kayıkçılık yapan ve yirmi bir, yirmi iki yaşlarında bulunan Tahsin Âşık, bu ayrılığa daha fazla tahammül edemiyeceğini anlamış o da İstanbula gelmiştir.

Delikanlı, kısa bir araştırmadan sonra Fatmanın Beykozda oturduğunu ve deri fabrikasında işçilik yaptığını anlamış, bir müddet sonra kendisi de işçi olarak ayni müesseseye girmeğe muvaffak olmuştur.

Fatma fabrikanın kırk birinci ve Tahsin de otuz üçüncü kısmında çalışmaktadırlar.

Ayni çatı altında bulunan sevgilisi Fatmayı biran önce görmek için Tahsin derhal faaliyete geçmiş, çok geçmeden sevgilisini bulmuştur.

Bu sırada Fatma, kocasından ayrı bulunmasına rağmen, Tahsinin bütün tekliflerini yine reddetmiştir.

Karşılık görmeyen aşkıyle bir mecnuna dönen Tahsin Âşık, bir gün öğle paydosunda havanın güzel oluşundan faydalanarak Beykoz çayırına gitmiştir. Feci âkıbetinden habersiz, Fatma da biraz sonra birkaç işçi arkadaşiyle birlikte ayni yere gelmiştir.

Tahsin, Fatmayı hemen yanıbaşında gülüp eğlenir görünce deryal yaklaşmış ve:

— Fatma, artık bana inan, gel, benim ol!

Diye son bir birleşme teklifinde bulunmuştur; fakat genç ve güzel kadın âşıkına cevap vermeği bile lüzumlu görmemiştir.

Bunun üzerine delikanlı bıçağını çekerek Fatmanın üzerine atlamış, müteaddit yerlerinden vurmuş; kadın pek az sonra ölmüş, firara teşebbüs eden katil de az sonra yakalanmıştır. Bu cinayet o azamanlar Beykozda ve fabrika işçileri arasında büyük heyecan uyandırmıştır.

ÂŞIK (Tektelli Sazşairi Cemal) — Zamanımızın şöhretlerinden bir kalender; halk arasında Aşık Cemal diye tanınmış olup, lâkabını soyadı olarak tescil ettirmiştir. 1875 e doğru İstanbulda doğmuştur; müteaddit zevceleri ve bunlardan doğmuş birçok çocuğu olan Evkaf Baş Mümeyyizi Trabzonlu Kanbur Mustafa Beyin oğludur. Babasını küçük yaşta iken kaybetmiş, üvey ana ve üvey baba elinde klâsik tahsili ihmal edilmiş, serazâd büyümüş, pek genç yaşında da Kocamustafapaşa civarında Ramazan Efendi dergâhına intisap etmiş; bu sıralarda da, bir baba dostu olan Selânik Evkaf Muhasebecisi Ahmed Fahreddin Beyin kızı ile evlenmiş, Selâniğe gitmiştir. Henüz on dokuz yaşlarında bulunan Cemal, kaynatasının ısrariyle Mektebi İdadiye başlamış, fakat bir taraftan da yine tekkelerden, ayrılamamış, bu arada esrara alışmıştır. Bu hali aile geçimsizliğine sebep

olmuş, kalenderane hürriyetin her türlü elem ve ıztırabını, mazbut aile refah ve saadetine tercih eden genç adam, bir gün bir hiç yüzünden çıkan kavga ile karısını ve küçücük oğlunu terkederek İstanbula dönmüş, İstanbulda da, babasından kendi hissesine düşen mühimce bir mirası tasfiye ederek postunu tekkeye sermiş, esrar tiryakiliğine bir de ayyaşlık katarak coşkun dalgaların üstünde nereye gittiğinden bihaber bir tahta parçasına dönmüştür. Birgün, şeyhinin Tepebağı köşkünde, Muzaffer Bey namında bir zat kendisine beş telli bir saz hediye etmiş, ötedenberi saza, âşıklığa hevesi olan Cemal da: «Gönül bir, dost bir, Allah bir!» deyip sazın dört telini çıkarmış, nihayet, tesbit edilemiyen hayat fırtınalariyle Büyükşehrin sokaklarına düşmüş, omuzunda sazı, göğsünde «Tek telli saz şairi Âşık Cemal» levhası, semt semt, kahvehane kahvehane, üst baş dökük, perişan dolaşmağa başlamıştı; ve bu hal yıllarca, bütün meraretiyle devam etmişti. Bazan muhatablarının görünüşüne göre, mahfuzatını karıştırıp bozarak, yahut sanat kıymetinden mahrum tulûat yollu şeyler (şiirler?) söylerdi. Aşağıdaki satırlar bunlardan bir örnektir:

Fikriyâ senin dildeki bu narını
Söndürmez asla ol yedi deryâ
Derunun nehri Ceyhuni çağlar
Hep aşki yardır seni böyle mest iden
Melek simâ, saçı leylâ
Muhal, tesviri muhal şu hali pür melâlin
Vakıf ancak halime cihande gani Mevlâ!

Hakkı Göktürk

AŞIKLARMEYDANI CADDESİ — Beyoğlu kazasının Kasımpaşa nahiyesi sokakrından. Yahyakâhya mahallesini hemen boydan boya kateder. Beyoğlu ie Kasımpaşa iskelesi arasında en kısa yoldur denilebilir. Kasımpaşadan gelindiğine göre üç dirsek yaparak evvelâ hafif ve sonra gittikçe dikleşen bir yokuş halinde Beyoğluna tırmanır. Sağ taraf eski âşıklar mezarlığının (Beyoğlu mezarlığı) eteklerine rastlayan uzunlamasına ve meyilli bir meydandır ki Aşıklarmeydanı adını taşır. Kasımpaşanın bayram yeridir. Büyükşehrin de en namlı bayram yerlerinden biridir. Sipahifırını kavşağıdan yüründüğüne göre (B.: Yahyakâhya mahallesi) sol tarafta sokağın üst başına kadar bir sıra ahşap evler, birbirine bitişik olarak uzanır, büyüklü küçüklü, içlerinde ben gibi kâgirler de bulunan bu evlerin sekenesi tamamen müslüman ve orta hallice ailelerdir. Sipahifırını kavşağı köşesinde bir ahşap evin altında eskiden bir kahvehâne yahut bir dükkân olduğu tahmin edilen yerde Yahyakâhya Muhtarlığı vardır. Sola kıvrılan birinci dirsekte en az bir asırlık, İstanbulun eski evlerinden harap ve meskûn bir yapı, bunun karşısında bir çeşme harabesi enkazı vardır. Birinci dirsekten itibaren yol çatallaşır; sağdaki kol bir kavis çizer, soldaki kol dik açıya yakın bir dirsekle kırılır. İkisinin arasında kalan üçgen şeklindeki adacık sokağa adını veren Şeyh Âşık Ahmed Efendinin yattığı üç servili küçük bir mezarlıktır. Alelâde ve kırık dökük bir tahta parmaklıkla çevrilmiş olan bu mezarlığın yola pitoresk bir şirinlik ve hususiyet verdiği muhakkaktır. 1946 da semt halkı arasında Şeyh Ahmed «Ahmed Safa Baba» adiyle anılmakta idi. Kabir taşındaki kitabe şudur: «Ali Babanın oğlu Yanık merhum ve mağfur Şeyh Ahmed Efendi ruhiyçün elfâtiha sene 1187 (1773)» Yanık lâkabı âşık sıfatının inkâr edilemez ki pek lâtif karşılığıdır. Şeyh Ahmedin yanında medfun diğer zevat şunlardır: Hicrî 1254 (1838) de vefat eden Kadirî şeyhlerinden Ali Safa dergâhının şeyhi İsmail Efendi; 1052 (1642) de ölen bir civanı nâzenin, Hüseyin Çelebi, 1247 (1831) de ölen Osman Kaptan zevcesi ve Edhem Kaptanın anası Ayşe Hanım.

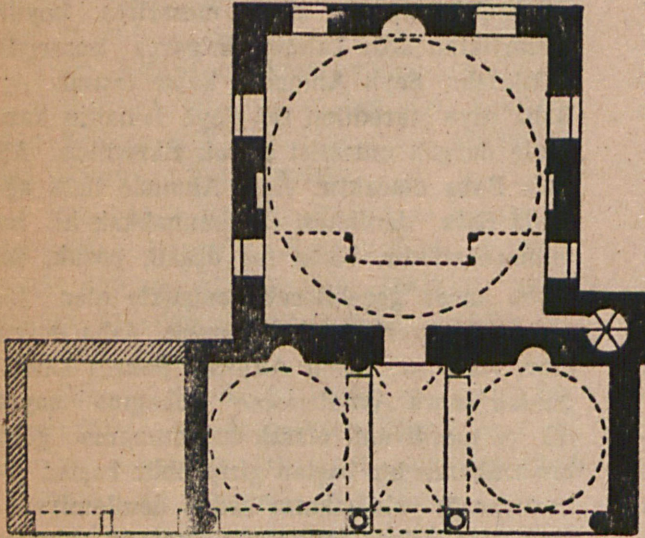
Kabir taşlarındaki tarihler gösterir ki burada medfun olanların en eskisi genç Hüseyin Çelebidir; bu küçük mezarlığa büyük mezarlıktan arda kalmış bir parça nazariyle bakılabilir. Şeyh Ahmedin kabir taşında Ali Baba diye zikredilen zat Şeyh İsmailin kabrinde dergâh müessisi olarak zikredilen Ali Safa Baba olacaktır. Âşık Ahmede halk ağzında Safa denilmesi de muhakkak ki bu münasebetledir. Kaba taş döşeli, bozuk, iki araba ancak geçebilecek genişlikte olan bu yola cadde yerine sokak demek daha doğru olur. Hele son kısmı Altıocak Sokağı kavşağından sonra Aynalıçeşme Sokağına gayet dik ve merdivenli olarak bağlandığına göre bir arabanın bir baştan girip öbür baştan çıkamıyacağı yola çıkmaz cadde denilemiyeceğine göre sokak denilmesi yerinde olurdu (B.: Bayram Yerleri; Beyoğlu Mezarlığı).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AŞIKLAR MEZARLIĞI — (B.: Beyoğlu Mezarlığı).

AŞIKLARYOLU FACİASI — 1946 sonbaharında yekdiğerini seven iki gencin ölümüne varmış bir faciadır ki, bilhassa faciaya sahne olan Büyükadada derin bir teessür ve heyecan uyandırmıştır. Büyükadada Karanfil sokağında 58 numaralı evde oturan Büyükada Belediyesi muhasebe bürosu memurlarından yirmi üç yaşında Nimet Yener isimli genç ve güzel bir kız, bir buçuk sene kadar evvel bir arkadaşının evinde Türk Dili Tedkik Kurumu Genel Sekreteri müteveffa İbrahim Necmi Dilmen'in oğlu Tayfur Dilmen ile tanışmış ve iki genç arasında başlayan arkadaşlık, kısa bir zaman içinde derin bir aşka varmıştır: Yirmi altı yaşında bulunan Tayfur Dilmen de Büyükadada Kadıyoran sokağında 9 numaralı köşkte oturmakta ve Heybeliada Orta okulunda fransızca öğretmeni bulunmaktadır. İki gencin kendi aralarında verdikleri evlenme kararı, kızı oğullarının küfvi görmiyen Dilmen ailesi şiddetle itiraz etmiş, fakat Tayfur, ailesinin ısrarına rağmen mâşukasiyle olan münasebetini devam ettirmiş, Ada çamlıkları arasındaki Âşıklaryolu da, iki gencin hemen daima buluştukları bir yer olmuştur. Gençlerin adları Adanın dedikodu ağzına düşünce Dilmen ailesini fazla müteessir etmiş ve Tayfurdan bu kızdan derhal uzaklaşması katiyetle istenmiştir. Fakat 12 Ekim cumartesi akşamı, iki gencin yine Âşıklaryoluna doğru gittikleri görülmüştür. Gece saat 22.35 te Âşıklaryolundan geçmekte olan bir bekçi, çamların altında bir inilti duymuş, sesin geldiği tarafa koşunca da, ağaçlardan birinin dibinde hareketsiz bir halde yatan Nimet ile yerde, feci sancılarla kıvranan Tayfuru görmüştür. Vaka derhal zabıtaya haber verilmiş, yapılan araştırma ve muayeede zehirli pastalar bulunmuş; genç kızın öldüğü, delikanlının da ölmek üzere olduğu anlaşılmıştır; Tayfur ertesi sabah kaldırıldığı hastahanede ölmüştür. Facianın cereyanı üzerinde yürütülen en kuvvetli ve umumî tahmin şu olmuştur; Tayfurun aşkına rağmen kendisiyle evlenemiyeceğini anlıyan genç kız, zehirli pastalar hazırlamış, kendisi intihar ederken, bir kısmını da hiç bir şeyden haberi olmıyan masum âşıkına yedirmiştir.

ÂŞIKPAŞA CAMİİ VE AŞIKPAŞAZADE TÜRBESİ — Cibalinin üstünde, kendi adına nisbetle anılan semttedir. Bânisi, Âşık Paşa ahfadından Tarihi Âl-i Osman müellifi Derviş Ahmed Âşıkîdir; camii ceddinin adına hediye etmiştir; kesme taş minareli ve yine kesme taştan dört duvar üzerinde bir kubbeden ibaret olup üstü yıkılmış olan son cemaat yerinin iki küçük kubbe ve bir beşik kubbecik ile örtülü bulunduğu tahmin edilebilir. Son cemaat yerinin solunda, bu camii on sekizinci asırda tecdiden ve bugünkü görünen şekilde tamir ettiren Darüssaa

Âşıkpaşa Camii
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

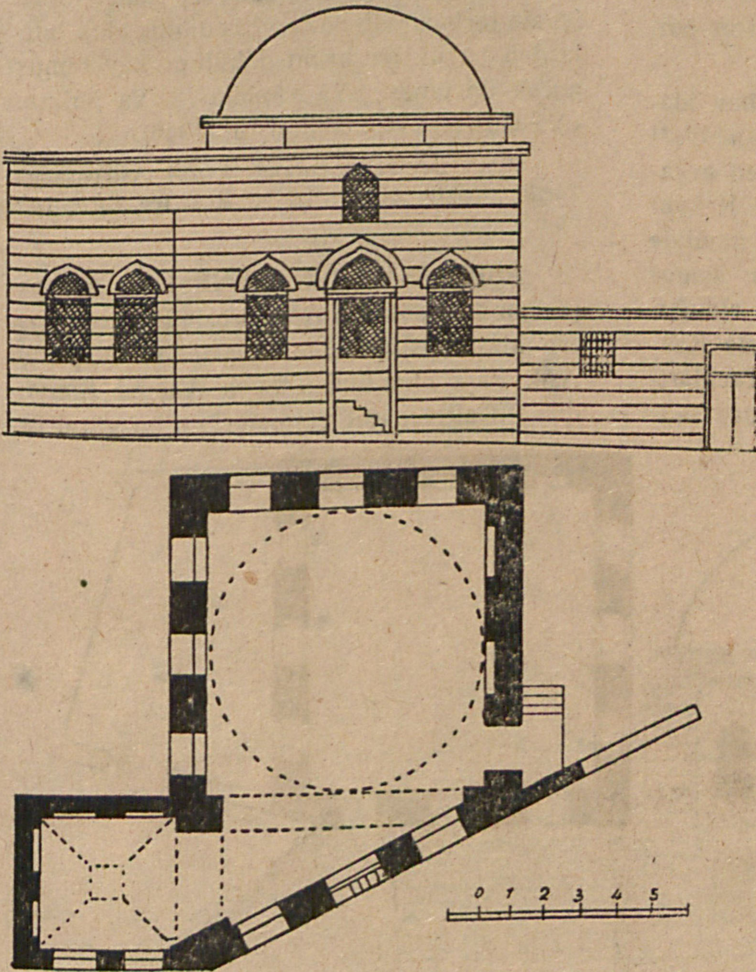
de Ağalarından Hüseyin Ağanın türbesi vardır ki, onun da kubbesi veya çatısı çökmüş bulunmaktadır. Açıkta kalmış kabir taşının kitâbesi şudur:

«Merhum ve mağfur elmuhtac ilâ rahmete Rabbihilgafur sahibül hayrat vel hasenat sâbikaa Darüssaadetüşşerife (Ağası) Hüseyin Ağa ruhiyçün elfâtiha 1198 (M. 1783)».

Halk ağzında camiin bir adı da ikinci bânisi olan bu zata nisbetle Hüseyinağa Camiidir. Camiin methal kapısı üzerindeki kitâbe, rakkam tarihinden de anlaşılacağı üzere Hüseyin Ağa tâmirinde konmuştur ki:

Selâmü aleyküm tıbtüm fedhulûhâ hâlidin
1198

Âyeti kerimesinden ibarettir. Mâbedin içinde kayda değer bir hususiyet yoktur. Ahşab minberine bir sanat eseri denilemez. Hadikatül - Cevamiin kaydına göre camie ilk ahşab minberi koyan on altıncı asır ricâlinden Nişancı Mehmed Beydir ki, Kanunî Sultan Süleyman ile beraber Sigetvar seferine iştirâk etmiş ve şanlı Türk hükümdarının ölümü karşısında duyduğu sonsuz teessürle hastalanarak Macaristanda Peçevi kasabasında ölmüştür. Duvarlar sâde beyaz badanalı olup üst pencereler fırdolayı, alt pencerelerin yalnız üst kenarı emsali camilerde rastlanmıyan üslûblaşmış çiçek motiflerinden bir nakış ile bezenmiştir. Son yıllarda yine harabîye yüz tutmuş bulunan içinin kadınlar ve müezin mahfili gibi ahşab aksamını halı dokumacısı Bay Hüseyin adında bir zat tamir ettirmeğe başlamış, bu arada camii badana ettirmek istemiş, fakat Evkafın nakışlar bozulur endişesiyle yerinde olan müdahalesi yüzünden ahşab tamirat da yarı kalmıştır.

Âşıkpaşazâde Türbesi
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

Camiin mihrabı önündeki sahada, yani Haydar Caddesi üzerinde bulunan Âşık paşazâde Türbesi, biri büyük diğeri küçük ve birinden diğerine kemerli bir galeri ile geçilmiş iki küre, küçüğü bir beşik kubbe ile örtülüdür.

Büyük türbenin şimale bakan asıl kapısı kapanmış, cami tarafındaki pencerelerden biri kapı haline konulmuştur.

Türbenin ortasında bir yeşil parmaklık ile çevrilmiş kabir Derviş Ahmed Âşıkînindir. Bu kubbe ile türbenin cami tarafındaki duvarı arasında kalan sahada on kabir daha vardır, fakat hepsinin sandukaları kaldırılmıştı. Küçük türbede ise iki kabir mevcuttur.

Âşıkpaşazâde'nin Tarihî Âl-i Osmanı, Maarif Nezaretince bastırılırken esere bir mukaddime yazmış olan Müzei Hümayun hâfızı kütüb muavini Âli Bey bu kabirlerle kitâbeleri hakkında kıymetli notlar kaydetmiştir; ifâdesi son derecede çetrefil olan bu mukaddimenin bir kısmını açarak alıyoruz:

«Ortası açık ve toprakla dolmuş mermerden mamûl sandukanın dört yüzlü baş taşında fırdolayı şu arapça kitâbe vardır:

«Kad intekale min darülfena ilâ darülbekaa elmerhum elmağfur saidüşşehid ilâ rahmete taalâ nurullahü kabrehu ve cealeccennete misvahü Mehmed Çelebi bin Pürhayat müteveffa şüd fî şehri ramazanülmübarek min şuhuri sene erbea ve işriyne ve tis'a mie hicriyyeti nebeviyye»

«Ayak taşının kitâbesi şudur:

Düşeli Mehmed ayru canım
İçimi dışımı yandırdı fırak
Gece gündüz zâr kılıb iderim
El firak ya Muammedül firak
İntekale min darülfena ilâ darülbekaa
Elmerhum elmagfur Mehmed ibni
Pür hayat mate fi şehri ramazan sene 924

«Şu kitâbeler bu kabrin müverrihinin damadı olan Seyyid Velâyetin Pürhayat adındaki oğlunun oğlu Mehmed Çelebinin olduğunu gösteriyor.

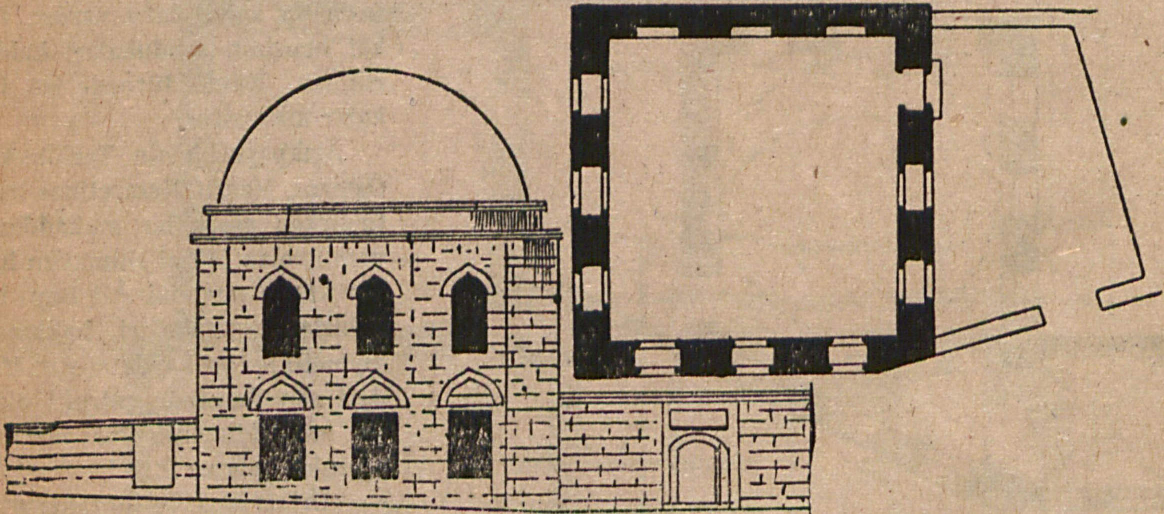
«Bu kabrin yanında üzeri ağaç bir sanduka ile kapalı olan kadın kabrinin Seyyid Velâyetin haremi ve Sultan Bayazıd Hanı Sânînin kerimesi Sôfiye Fâtime Sultanın olduğu rivayet edilir. Resim olarak tesbit edilemedi.

«Evkafı Hümayun kuyudu kadîme idare defterinde: «Sôfiye Fâtime Sultan binti Sultan Bayezid Han» namına muayyen evkafın mevcut bulunduğunu ve Kuyudu Hakani idaresi defatirinde de «Sôfi Sultan namiyle marufe Fâtime Hatunun 907 (1501) senesi birkaç dükkân vesaire vakfeylemiş» olduğuna dair bir kayıttan maada malûmata tesadüf edilemedi. Tercemei Menâkibi Tacülârifin'de ve Şekayikte ifade edildiği üzre müverrihin kızı Rabia Hatun 874 (M. 1469) senesi Seyyid Velâyetle evlenmiş ve Seyyid Velâyet Şekayikin kaydına göre 929 muharreminde (M. 1522) ölmüş, vasiyeti mucibince hanesi yanındaki mescidin önünde tayin eylediği yere defnedilmiş, zevcesi Rabia Hatun da öldüğünde yanına defnolunmuştur. Rabia Hatun Seyyid Velâyetin zevcesi olmayıp Seyyid Velâyet zaviyesi ve ihtimal ki Seyyid Velâyetin de münîbesidir; yani muayyen bir müridelik devresi geçtikten sonra irşada me zun kılınmıştır». (B.: Velâyet Efendi, Seyyid).

Büyük türbenin içi beyaz badana üzerine siyah ile perde nakışlarını ihtiva etmektedir ki çirkinliği hiç bir muhayyilenin erişemiyeceği derecededir. Öylesine ki dikkat teksif edilmezse ilk bakışta Kübizm denilen resim mektebine mensup bir nakkaşın elinden çıkmış insan tasvirlerine benzetmek mümkündür. Ayrıca dairevî madalyonlar içinde levhalar ile de tezyin edilmiş olup bunlardan büyük bir kısmı dökülüp kaybolmuş, ancak üç tanesi «Yâ Sübhan» «Ya Sultan» «Yâ Gufrân» okunabilmiştir (1946).

Bibl.: Hadikatül cevami, I; Âli Âşıkpaşazade Tarihi muakddimesi; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AŞIKPAŞAZADE ÇEŞMESİ — Âşıkpaşa Camiinin sokak duvarı üzerinde kesme taştan klâsik üslûpta bir çeşmedir; yaptıran Âşık Paşa ahfadından Şeyh Ahmed Efendidir; On altıncı asır çeşmelerinin en güzel ör-

Âşıkpaşada Seyyid Velâyet Türbesi
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

neklerinden biri olmakla beraber teknesi kırılmış, lülesi koparılmış, susuz ve haraptır; fakat tez elden tamir ve ihyası mümkündür Arapça tarih kitâbesi şudur:

Ve kaaleşşeyhü târihen cemilâ
«Tevekkelna alâllahirrahim»
972 (1564)

Kemerinin sağ ve sol omuz başlarında olmak üzere bir Türkçe tarih kitâbesi vardır ki şudur:

Kavsikuzah mihrü meh encümle târih tâşına
Tâci şâhidir ki kondu çeşmesârın bâşına

İbrahim Hilmi Tanışık; «İstanbul Çeşmeleri» adındaki eserinde bu çeşmeden ve bu kitâbeden bahsederken, «Çeşmesarın başına» tarihtir diyenler var ise de 15 fazlasiyle 987 tuttuğundan doğru değildir diyor.

Bu tarihte bir tâmiye pek açık olarak görülüyor; «Encümle» tâbirinden de tarihin mücevher olduğu aydındır; bu tarihte «Kavsi kuzah mihrümeh», «Encüm», «Tacı şahi» kelimelerinin Arap yazısiyle noktalı harfleri olan «k, k, z, n, c, t, ç, ş, y» nin ebced hesabiyle tutarı: 973 tür, buna «Çeşmesar»ın baş harfi olan «Ç» nin karşılığı 3 ilâve edilirse 976 çıkar ki, Arapça tarihe nazaran 4 fazladır; Türkçe kitabenin, dört yıl sonra konduğu da vârid olabilir (1946).

ÂŞIKPAŞA SOKAĞI — Fatih kazası Fener nahiyesinin Müftüali mahallesi sokaklarındandır. Karadeniz caddesi ile Haliç arasında uzanır.

Karadeniz caddesi kavşağından girildiğine göre yol iki arabanın geçebileceği bir genişlikte toprak olarak başlar. Hafif bir meyille ufak bir meydanlık halinde genişliyerek devam eder.

Solda Müftü hamamı ve Kopça sokaklariyle birer köşe teşkil eder. Bu son köşeye yaklaşırken birdenbire daralır ve aşağıya doğru dikçe bir meyille iner. Sağdan ve soldan bu sokağa açılan Karasarıklı ve Kadıçeşmesi sokakları köşebaşına doğru meyil tekrar azalır, molozlarla dolu büyük bir meydanlığa çıkar. Sağda bugün bir harabe halinde olan ve avlusunda yapılmış kulübelerde birkaç aileyi barındıran Müftüali Mescidi bulunur (B.: Müftüali Mescidi ve Mahmut Ağa çeşmesi).

Âşıkpaşa sokağı 1934 Şehir Rehberine göre Tiftik sokağiyle bir dörtyol ağzı teşkil ettikten sonra, Haliç caddesine kavuşarak biter. Bu satırların yazıldığı sırada Haliç caddesi ile Tiftik sokağı arasındaki saha tamamiyle boş olduğundan bu iki sokak bir cadde teşkil ediyordu.

Âşıkpaşa sokağında fasılalarla iki ve üç katlı güzel ve güzelce binalar; bir katlı orta halli aile evleri ve tahta kulübeler vardır. Henüz tanzim edilmemiş olan bu sokak ilerde güzelce bir sokak halini alacaktır. (Kasım 1946).

İsmail Ersevim

AŞI MEMURLARI MEKTEBİ — «Çiçek hastalığına karşı olan aşının Türkiyede hazırlanması için tesis edilmiş olan Demirkapıdaki Telkihhânede bu aşı yapılmağa başlandıktan sonra aşının halka tatbiki için aşı memuraları yetiştirilmesi de düşünülmüş ve bu maksatla müessesede dersler açılmıştır. Bu derslere devam edenler vilâyet ve belediyelerde aşı memuru olarak hekimler yanında çalışıyorlardı. Meşrutiyetten sonra ve 1326 (M. 1910) senesinde köy muallimleri ve ebeler de müesseseye getirilerek onlara da çiçek aşısı tatbikatı öğretildiği gibi aynı zamanda hastalıklar hakkında da nazarî dersler gösteriliyordu. Bu dersler Telkihhânenin istihzar salonunda veriliyor ve bir sene sürüyordu.

1328 (M. 1912) senesinde meclisi umuru tıbbiyei mülkiye ve sıhhiyei umumiyece Sıhhiye Çavuşu mektebi adile bir mektep açılması düşünülmüş ve bu mektep Telkihhâne binası yanındaki dairede açılmıştır. Bir sene bu adı taşıdıktan sonra ertesi sene, Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi'ne çevrilmiştir.

Mektep iki senelik ve yatısız idi, ve yalnız nazarî dersler gösteriliyordu. Mektebe kabul edilecek talebe türkçe okuyup yazmak, kesriâdi ve âşariye kadar hesaptan ve muhtasar tarih ve coğrafyadan imtihana tâbi tutuluyor, muvaffak olanlar mektebe alınıyordu. Bu şekilde elli talebeye kadar alındığı seneler olmuştur.

Mektebi bitirenler Küçük Sıhhiye Memuru olarak İstanbul ve diğer vilâyetlerde hekimler maiyetine evvelki aşı memurlarına tercihan tayin ile sıhhî hizmetlerde istihdam olunuyorlardı. 1336 (M. 1920) senesine kadar bu suretle devam eden mektep bu tarihte kapatılmıştır. 1340 (M. 1924) senesinde Sıhhat

ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından İstanbulda yatısız ve Sıvasta yatılı olmak üzere Türkiye dahilinde iki küçük sıhhiye memurları mektebi açılmıştır. İstanbuldaki yine eski yerinde Demirkapıdaki Telkihhâne binasında bulunmakta idi. Sivastaki sonraları Çoruma nakledilmiştir.

Bugün Küçük Sıhhiye memurları meklebine orta tahsili iyi derecede bitirmiş olan talebe alınır ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletince yapılmış olan talimatnameye göre tahsil müddeti iki senedir.

Bu iki sene dört sömestre ayrılmıştır. Birinci sömestrde teşrih ve fizyoloji malûmatı, hastabakıcılık, ve hıfzıssıhha; ikinci sömestrde Küçük Cerrahî, ilk yardımlar ve bulaşık hastalıklar: üçüncü sömestrde umumî hastalıklar, çocuk bakımı ve türkçe resmî ve hususî yazı usulü okutulur. Dördüncü sömestr tamamen tatbikata ayrılmıştır. Bu sömestrde talebe muhtelif sıhhî müesseselerde mütehassıs hekimler yanında amelî olarak yetiştirilir.

Üçüncü sömestrde nazarî dersler öğleden sonra okutulduğu için öğleye kadar talebe yine sıhhî müesseselerde tatbikata giderler. Birinci ve üçüncü sömestr 15 eylûlde başlayıp 15 kânunsanide biter. İkinci ve dördüncü sömestr şubat iptidasından başlar, haziran sonunda biter. On beş kânunusaniden şubat iptidasına kadar sömestr tatili vardır ve bu tatilde tahrirî, hususî imtihan yapılır. 15 temmuzda umumî imtihana başlanıp temmuz sonunda bitirilir.

Mektebi, muvaffakıyetle bitirenlere Sıhhat Vekâleti hükûmet tabipleri maiyetlerine, dispanserlere, muhtelif sıhhî müessese ve teşkilâtlara küçük sıhhiye memuru olarak tayin edilirler.

1340 (M. 1924) senesinde yeniden açılmış olan İstanbul Küçük Sıhhiye memurları mektebinden bugüne kadar 354 küçük sıhhiye memuru çıkmıştır (Türkiye Maarif Tarihi).

Osman Nuri Ergin

ÂŞİR EFENDİ — Son orta oyuncularından zenneye çıkar bir sanatkâr, hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

ÂŞİR EFENDİ (Hafız) — Geçen asır sonlarının en namlı hafızlarından; tekke âyinlerinde na'at, miraciye, camilerde mevlût okur, «Mevlûdu Hafız Âşir okuyormuş!» diye koşanlar olurdu.

Hâfız Âşir Efendi (Resim: S. B.)

Abdülâziz devrinde Babıâli evrak müdürü, rütbeli ûlâma pâyeli, kudemâdan İsmet Beyin kızı ile evlenmiş, bu izdivaçtan değerli Maarif adamlarımızdan Bay Vildan Âşir doğmuştur.

Hafız Âşir Odeon ve Orfeon gramofon plâklarına hayli gazeller, koşmala şarkılar okumuş, bu plâklar her tarafta sat mış, İstanbulun pek çok kimselerince dinle miştir.

Nihâyet kendisi de Bahçekapısında Şe kerci Hacı Bekirin sırasında bir gramofon dükkânı açmış, ticarete girişmişti. Ölüm yı tesbit edilemedi.

Sermed Muhtar Al

ÂŞİR EFENDİ (Mustafa) — On sekizi asır ulemasından, Şeyhülislâmların dok üçüncüsü, İstanbulda 1729 (H. 1142) da doğ du; babası Reisülküttab Mustafa Efendidi Sağlam bir medrese tahsili gördü. henüz o beş yaşında iken ruus aldı. Mora Yenişehi Bursa ve Mekke kadısı. 1785 (H. 1200) de İs tanbul kadısı oldu; ayni yıl içinde Anado Kazaskeri, 1789 (H. 1204) de Rumeli Kaza keri tayin edildi; fazilet ve kemalini çeke yenlerin entrikalariyle Mustafa Efendi Müft liğinde Kastamonuya sürüldü. Affedilip İs tanbula döndükten az sonra 1790 (H. 1205) d tekrar Rumeli Kazaskeri oldu, bu vazife iki senelik muayyen müddetini doldurdukt sonra yalısında inzivaya çekilmiş bulunurke 1789 (H. 1213) de Şeyhülislâm oldu. Fak vazifesini hakkiyle ifa ettiği fetva makamın çok kalamadı; azlinde tekrar yalısına çek ve dört yıl sonra 1804 (H. 1219) de öldü.

Gayet kıymetli eserlerden mürekk zengin bir kütüphaneye sahipti. Bahçek civarında yaptırttığı bir bina içinde bütün k taplarını bir umumî kütüphane olarak mille te vakfetti (B.: Âşirefendi Kütüphane

وما توفيقي إلا بالله

Mustafa Âşir Efendinin bir yazısı

farsca ve arabçayı bu dillerde teliflerde bulunacak derecede bilirdi; devrinin seçkin hattatlarındandı.

Bibl.: İlmiye Salnâmesi; Çevdet Târihi, VII.

ÂŞİREFENDİ CADDESİ — Ankara Caddesiyle Sultanhamamı meydanı arasında iç araba rahat geçebilecek kadar geniş ve paket taşı döşeli Büyükşehrin zengin bir ticaret merkezinden geçen işlek bir caddedir. Aşağıda gezi notları 1946 yılında tesbit edilmiş idi.

Hocakasım köprü sokağı, Hanımeli sokağı, Postahane yan sokağı ve Fındıkçı Remzi sokağı ile birer kavşağı vardır. Ankara Caddesi başından yüründüğüne göre, sağ köşede Gözlükçü Fevzinin dükkânı vardır; hanın kapısı Âşirefendi caddesi üzerinde olup içinde ilâncılık şirketi yerleşmiştir; Kahramanzade Hanının yanında Teshilât matbaası ve karşı taraftaki Yeni Şark otelinin şubesi vardır; onun yanından Postahane yan sokağı kavşağına kadar Büyük Postahanenin arka cephesi uzanır; Postahanenin avlusu, caddeye nazaran beş metre kadar çukurda kalır, caddenin, Postahane avlusu boyunca bir beton korkuluğu vardır, burada, postahane ile beraber yeniden yapılmış olan Hobiyar mescidi, postahaneye nisbetle sed üstünde kalır (B. : Hobiyar Mescidi).

Ankara Caddesinden yüründüğüne göre sol köşe başında Tefeyyüz kütüphanesi, onun yanında Güleryüz lokantası, Yeni Şark oteli ve kıraethanesi vardır; otel üçüncü sınıftır. Şark otelinin yanında Adalet Levazım Anbarı, onun yanında, bir baraka halinde İsmail Mık'ın ambalâj sandığı atölyesi, Zangoçyanın soba imalâthanesi, onun yanında Hocakasım köprü sokağı kavşağında İbrahimpaşa mektebinin harabesi vardır. Âşirefendi caddesinin her iki yanında, Hocakasım köprü ve Postahane yan sokakları kavşaklarından Sultanhamamı meydanına kadar, Büyükşehrin altışar yedişer katlı en büyük hanları sıralanır ki bazılarının yapı tarihleriyle beraber şunlardır:

Basiret Hanı, 1914; Türkiye Hanı, İmar Hanı, Fescibaşı Elkâtip Han, 1904; Kısmet Hanı; Topbaş Han, Katırcıoğlu Hanı; Yusufidis Hanı; Kullukzâde Hanı 1890; Alyanak Hanı; Eski Basmaciyan yeni adiyle İhsaniye Hanı; 1903; Hobiyar Hanı; Küçük Ticaret Hanı; Dilsizzade Hanı, 1905; ve bu caddenin en eski hanı olup yanındaki kütüphane ile beraber adını caddeye veren iki katlı Âşirefendi Hanı: Bu büyük hanlardan bir kısmı; yeni sahipleri elinde eski isimlerini değiştirmiş bulunmaktadır; en büyükleri de Katırcıoğlu Hanıdır.

Hanların altındaki mağazlarda ve dükkânlardaki müesseselerden bazıları da şunlardır: Doğan Basımevi, Ecek Ecza Deposu, Marmara Eşya Deposu, Millî Reasürans T. A.Ş., Türkiye İmar Bankası, Kimya ve Ecza Maddeleri T. L. Ş., Endüstri T. A. Ş., Manifaturacı Faik ve Şevket Kardeşler ve Şeriki, Mertaş Kumaş Ticareti ve Elbise Satışı Mües-

sesesi, Eyüp Sabri Bülbin Eczahanesi, Anadolu Ecza Deposu, Manifaturacı Fahri Tavşanlı, Manifaturacı Hakkı Demir - Âtıf Aziz oğlu, Uşak Manifatura Pazarı, Çanakkale Manifatura Evi, Manifaturacı Recep Çeliktaş, Manifaturacı İbrahim Karalioğlu, Emek Manifatura evi, Manifaturacı Salamon Behmuaras, Roza Akvan Yerli Mensucat Mağazası, Manifaturacı R. Politi ve Şeriki, Manifaturacı Ankaralı Hasan Bulgurluoğlu, Banko di Roma, Manifaturacı Veli ve Namık Hazinedaroğlu, Sümerbank Emlâk ve Eytam Bankası Kurumu, Güven Sigorta Sosyetesi, Yangın - Nakliyat - Kaza - Hayat Acenteliği, Manifaturacı Naci Karataylıoğlu, Manifaturacı Yusuf Ziya Üçüncü, Manifaturacı Osman ve Ömer Humanızlı, Ankara Pazarı, Türkiye Ecza Deposu T. A. Ş., Manifaturacı Ahmet Tatari ve müteaddit avukat ve tüccar yazıhaneleri (Kasım 1946).

İsmail Ersevim

ÂŞİREFENDİ KÜTÜPHANESİ — Sultanhamamı meydanından Âşir Efendi caddesine girildiği zaman solda, köşede ilk binadır. 1741 yılında (H. 1154) Reisülküttab Mustafa Efendi tarafından inşa ve tesis edilmiştir. Fakat, Âşir Efendi, kütüphaneyi tamir ve ihya ettiğinden onun adı ile anılmaktadır. İlk kuruluşunda Reisülküttab Mustafa Efendi kütüphaneye 1239 adet kitab vakfetmiştir. Sonra oğlu Âşir Efendi 471 kitabı, onun Oğlu Mehmed Hafid Efendi 485 kitab vakfederek kütüphaneyi zenginleştirmişlerdir. Daha sonra, Rumeli Kazaskeri Kasideci zâde Süleyman Sırrı Efendi de 761 adet kitabını buraya vakfetmiştir.

Hicrî 1306 yılında tab edilmiş olan «Defter-i Kütüphane-i Âşir Efendi» isimli fihristin 1-97. sahifelerinde Reisülküttab Mustafa Efendi'nin kitapları kayıtlıdır. 1689 da (H. 1100) Kastamonu'da doğan ve İstanbul'a geldikten sonra Tavukçubaşı Ali Ağa'ya damat olan, iyi bir tahsil ve terbiye sayesinde Reisülküttablığa kadar yükselen Mustafa Efendi âlim, edib ve şâir bir zât idi. Kütüphanesinde istinsah tarihi çok eski, müellif hattı ile hem nâdir hem de cild ve tezhib bakımından kıymetli eserler mevcuttur. Kitapların 585 - 727 numaralar arasındaki 143 ü tarihe, 738 - 987 numaralar arasında 250 si edebiyata aittir.

Devrinde Reisülulemâ ünvanı ile anıla Âşir Efendinin vakfı olan kitaplar, fihris 98 - 147 sahifeleri arasında kayıtlıdır. 32 t nesi ahlâk ve tasavvufa, 44 tanesi tarihe, tanesi edebiyata ve geri kalanları diğer ili lere dair olan bu kitapların bir kısmı, zamanda iyi bir hattat olan Âşir Efen kendi el yazısı iledir. 330 numaralı D Zemahşeri tek nüshadır.

Fihristin 148 - 189 sahifelerinde K ker Mehmed Hafid Efendi'nin kitapları zılıdır. Divanlar kısmı çok kıymetli olan kütüphanede vâkıfının telifi olan eserler bulunmaktadır. Eyüb, Bursa, İstanbul mol lıklarında, Anadolu ve Rumeli Kazaskerlik rinde bulunan Mehmed Hafid Efendi kuvve li bir ilim adamı idi. Gençliğinde yazdığı lâfet hakkındaki ilk risaleyi III. Mustafa takdim etmiştir. İkinci eseri, kütüphanesi de 298 numarada kayıtlı «Mehah-ı Miya dır. Kitabda İstanbul'un meşhur içme su rı hakkında malûmat verilmektedir. Me med Hafid Efendi, bundan sonra Kapuda Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'ya ithafen «S finet ül-Vüzera» isimli, denizcilik tarihi b kımından çok önemli bir eser yazmıştır. Ta vimî mahiyette ve kronolojik olarak ta zim edilen eserin ifâde ettiği vekayi azil v nasb tarihleri ile kapudanı deryâların p meşhur sefer ve gazalarının tarihlerine i hisar ettirilmiştir. Fihristin 245 sıra num rasında kayıtlıdır. Mehmed Hafid Efendi'n bir diğer önemli eseri de İstanbul halkın kullandığı ve zamanla galat mâna ve me humlarda ifade olunan arapça ve bazı fars kelimelerin hakiki mâna ve telâffuzlarını ve mek kasdiyle yazdığı «ed-Dürer ül-münteh bât il-mensûre fî ıslah il-galatat il-meşhûre dir. Üçüncü Sultan Selim'e ithaf edilen b eser, fihristte 429 numaradadır.

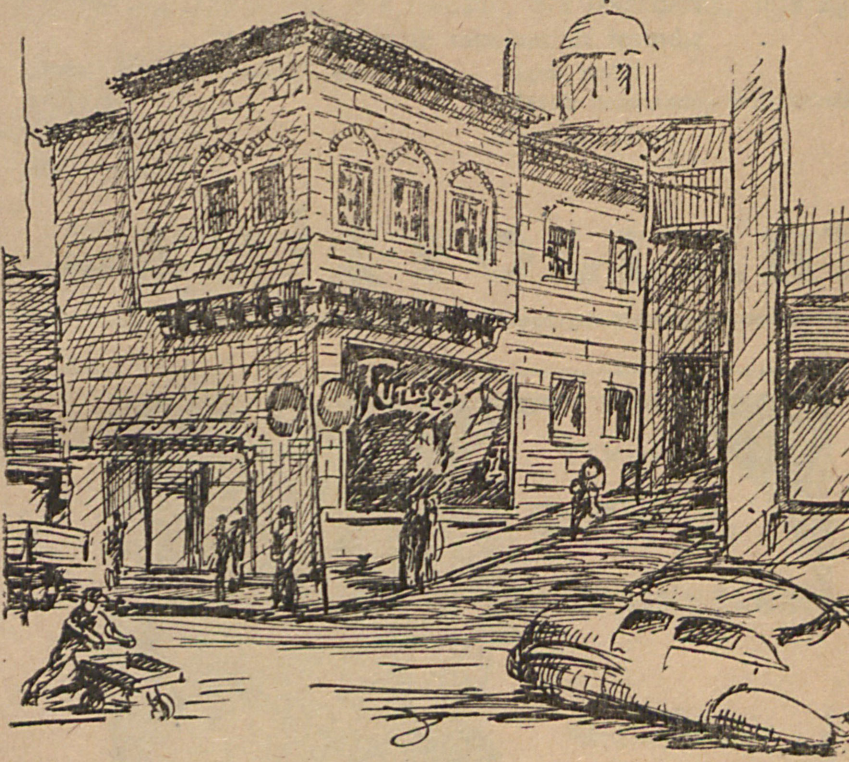
Âşir Efendi Kütüphanesi fihristi, «Ba eshab-ı hayrat tarafından vakfedilen kütüb müteneviva» adı altında 189 - 193 sahifel arasında kayıtlı 56 kitab ile son bulmaktadı

Dördüncü vâkıf olarak yukarıda zikred len Kazasker Kasideci zade Süleyman Sır Efendi'nin kitaplarına aid fihrist yazmadı

1080 adet kitabın 761 i Süleyman Sırrı Efendi'nin vakfı olup geri kalanlar muhtelif şahısların sonradan kütüphaneye hediye ettiği kitaplardır.

Bu dört kütüphane, 1914 yılında Evkaf Nezareti tarafından Sultan Selim'de tesis edilen kütüphaneye, 1918 yılında da Süleymaniye medresesinde kurulan Süleymaniye Umumî kütüphanesine nakledilmiştir. Kitapların naklini müteakib, Âşir Efendi'nin, Hafid Efendi'nin ve evlât ve ahfadının kemikleri ve kabir taşları Molla Gürani mezarlığına götürülmüş ve kabristanla kütüphane mütevellisi tarafından akar haline getirilmiştir.

Ş. Nail Bayraktar

Âşirefendi Kütüphanesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

OKUYUCULARA!

İstanbulu bize, Atatürk tarif etti: «Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin hazinesi, Türk milletinin göz bebeği, her Türkün gönlünde yeri olan İstanbul..» dedi.

Türk İstanbul, siyasî buhranlarla ve harblerle bunaldığımız son birbuçuk asır içinde baştan başa ihmal edilmişdi; imâra muhtacdı. Fakat İstanbul'un imârı, bütün eski tarihî medeniyet merkezlerinde olduğu gibi, ancak ilmin, san'at ve tarih aşkının ışığında yapılabilirdi.

Tarihimizde görülmemiş pervâsız bir ceberûtu temsil eden, ve Türk-İslâm bediiyatı ile tarihimizin kapkara cahili olduğu halde kulaklarını ihtisasın ve bilginin irşadına tıkamış olan sâkıt iktidarın başvekili Adnan Menderes, hazin bahtsızlıktır, İstanbuluumuzun imârı işine de el attı; öylesine kör kazmalar indirtdi ki bir müsbet işin yanında şehrin güzel sîmasına ve tarihî hâtıralarına yüz tahrib darbesi vuruldu. Bu ansiklopedinin naçiz müellifi, bu sahada bütün bilgi sahipleri gibi kan ağlamıştır. Basının ağzına da kilid vurulduğundan, feryadımız ancak İstanbul Enstitüsündeki akademik toplantıların mahremiyetinde kalmıştır. Despot devir azıcık daha uzasa idi, selâtin câmileri ile dört beş meydan çeşmesinden başka bir şey kalmıyacak, yapıcı medeniyetimizin meşheri olan İstanbul, cascavlak kalacak, mazisiz ve tarihsiz ülkelerin modern mantar şehirlerinden biri olacakdı.

İstanbul Ansiklopedisinin ilk baskısına 1945 - 1946 yılları arasında başladım. Büyük teşebbüs geniş ölçüde Devlet müzahereti ile başarılabileceği halde eserimin tam istiklâli için pek mutevazi şahsî teşebbüsü tercih ettim. Üç cild çıkardım.

1949 da önüme ailevî bir engel çıktı. Anacığımın başındaki evimizi terbiyesiz bir izalei şüyu dâvasından kurtarmak için maddî imkânlarımı anamın uğruna feda ettim. 1950 yılında Ansiklopedimin neşrini meçhul bir istikbale bıraktım. Arkasından o büyük kadını kaybettim.

Yıllar yel gibi geçerken, İstanbul Ansiklopedisinin yarım kalacağını düşündükçe hüngür hüngür ağladığım zamanlar olmuştur.

1957 de dünyada tek manevî istinadgâhım kalmış olan aziz ablacığımı da kaybedince, vaktiyle uğruna işimi feda ettiğim ana baba ocağını bu sefer İstanbul Ansiklopedisine feda etmeğe karar verdim.

İşte bugünlerdedir ki, yârigaarim arkadaşım rahmetli Muzaffer Esen'in çok nâzik, terbiyeli ve dürüst bir talebesi olarak tanıdığım sayın Mehmed Ali Akbay'dan, eserimin neşrine beraberce devam etmek teklifini aldım. Tereddüt etmeden kabul ettim.

Ortada tereddüde değer bir nokta vardı:

1957 de Menderes hükûmeti artık bir müstebid idare idi. Bizzat Menderes güzel şehrimize kazmalarını çoktan indirmeğe başlamıştı.

Büyük bir şehir kütüğünün bu şartlar altında neşri çok güç bir iş idi. Fakat ortada bir de takvim vardı, gün gün, adım adım, ömrümün sonu yaklaşıyordu.

Kalemimin salâbetine güvendim ve büyük eserin yeni baskısına başladık. Eserin akademik iffet ve şahsiyeti üstünde titiz bir dikkatle durarak 41 fasikül çıkardık ve nihayet 42 inci fasikül hazırlanırken, 27 mayıs 1960 cuma günü sabahı ceberutun yıkıldığını da gördük..

Siz aziz okuyucularımı mukaddes hürriyet havası içinde bağrıma basıyorum. Ansiklopedinin tek istinadgâhı sizsiniz.

Yaşasın İkinci Cumhuriyetimiz...

Reşad Ekrem KOÇU